Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXVII

1

ianuarie-februarie

1986

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa consiliului de conducere: Adresse du Comité de rédaction:
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus.
Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus.
Les livres et tirés-à-part pour comptes rendus ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.
La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adréssée à ROMPRESFILATELIA — sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104, Bucureşti, Calea Griviţei, nr. 64—66.
Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R — 79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI I
SPIRU HARET 12

1—XXXVII—1986
ianuarie—februarie

APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

O MODALITATE DE APLICARE A SEMANTICII MODERNE ÎN ANALIZA DE TEXT

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU

Studiul de față urmărește diferite posibilități de aplicare a rezultatelor semanticii moderne, cu precădere în predarea limbii române în școală: utilizarea dicționarelor explicative, diferențierea sensului propriu de sensurile figurate și, mai ales, interpretarea unui text literar din această perspectivă. Este propus un ,,model" de analiză a unui text literar care să ilustreze avantajele interpretării semantice de detaliu.

1. Unul dintre beneficiile practice ale semanticii moderne constă în importanța definirii sensurilor cuvintelor în relație cu alte sensuri ale aceluiași cuvînt (polisemia) sau în raport cu alte cuvinte apropiate (sinonimia) sau diferite (antonimia, cîmpurile lexico-semantice) [1]. Din această perspectivă este important să se rețină diferențele definitorii dintre sensuri și dintre cuvinte. Diferențele pot fi de diverse tipuri: semantice, contextuale și chiar stilistice. Căutarea și găsirea cu relativ succes a acestor diferențe presupune ca analiza sensurilor cuvintelor să nu se facă izolat, ci în clase de cuvinte [2], pentru că, în felul acesta, relațiile se stabilesc mai ușor. În același timp însă, relevarea elementelor definitorii pentru sensurile cuvintelor nu se poate face fără ajutorul dicționarului, instrument normativ de bază. O simplă lectură a definiției lexicografice nu este însă suficientă tocmai pentru că nu favorizează întotdeauna diferențierea cuvîntului respectiv de alte cuvinte cu care intră în relație. De aceea, preconizăm [3] o mai bună utilizare (decodare) a dicționarului, cu scopul unei selecții conștient corecte a anumitor date (unele necesare în general, iar altele relevante în situații particulare). Datele semantice general valabile ar reprezenta o ,,lectură medie'' a definiției lexicografice. ,,Lecturile speciale'' urmăresc să rafineze datele semantice, contextuale și, mai ales, pe cele stilistice prin care se caracterizează un cuvînt actualizat în vorbire (sau într-un text). În felul acesta, pe de o parte, se pot preciza libertățile (și, respectiv, îngrădirile) de care dispune vorbitorul în manevrarea tezaurului lexical al limbii române. Pe de altă parte, se poate urmări relația dintre definiția de dicționar și sensul utilizat concret într-un text; rezultă astfel relațiile dintre sensul propriu și cele figurate (de diverse tipuri) prin care se caracterizează un anumit cuvînt. Mai mult decît atît însă, relația dintre sensurile (proprii sau figurate) indicate de dicționare și utilizarea lor concretă poate fi relevantă pentru interpretarea unui text literar în ansamblul lui [4].

Aplicația pe care o propunem în articolul de față urmărește atît sensurile concrete actualizate într-un text față de dicționar, cît, mai ales, efectele stilistice obținute astfel în întreg textul. Ilustrarea va fi făcută prin analiza **denumirilor fenomenelor sonore** în fragmentul *Singur* din *În Munții Neamțului* de C. Hogaș. Alegerea textului respectiv nu a fost întîmplătoare, ci ne-a fost sugerată de cerințele formulate de un exercițiu din manualul de limba română pentru clasa a VIII-a [5]. Apare astfel și posibilitatea corelării analizei semantice moderne cu procesul predării limbii române în școală. Exercițiul cere elevilor să selecteze din textul

desemnat, în primul rînd, cuvintele care exprimă ,,sonoritățile (sunetele, zgomotele)'', ,,grandiosul'' ş.a. [6]. Un asemenea tip de exercițiu vizează o sistematizare lexico-semantică prin gruparea în clase de tipul celor utilizate de semantica structurală. Detalierea analizei pe baza dicționarului s-ar impune în măsura în care s-ar solicita, într-o etapă următoare, sesizarea unor aspecte particulare privind utilizarea cuvintelor respective în text. În acest scop, exercițiul mai propune şi delimitarea sensurilor proprii de sensurile figurate în textul analizat, problemă care nu poate fi rezolvată fără consultarea dicționarului pentru a determina statutul sensului (în general şi în particular), a condițiilor de nerespectare a lor şi a efectelor stilistice obținute astfel. Rezultă că stabilirea relației dintre sensul propriu şi cel figurat într-un text dat presupune o analiză laborioasă (pe care elevii ar putea s-o realizeze cu greu în clasă, dar care ar putea fi sugerată, măcar parțial, de către profesor). În acest sens, propunem un model de analiză care să înceapă cu o mai bună utilizare a dicționarului şi să ajungă la o mai bună înțelegere nu numai a sensurilor cuvintelor, ci şi a efectelor realizate de ele într-un text interpretat global.

2. După o inventariere a **denumirilor de fenomene sonore** din textul discutat, făcută în prealabil (pe care nu o dăm aici din motive de economie a spațiului), procedăm la gruparea acestor denumiri în cîteva categorii generale: (a) denumiri de fenomene sonore relativ generale: ȚIPET, GLAS, ŞUIER(A), GEMEA, URLA, RĂSUNET, VUIET; (b) denumiri de fenomene sonore mai specializate sub aspectul condițiilor contextuale în care apar: SFORĂIA, TUNET, ROPOT, NOTE, SIMFONIA, TRĂSNETE şi altele; (c) denumiri care desemnează ,,acțiuni însoțite de sunete, zgomote'': SUFLARE DE VÎNT, FIERBEAU, CLOCOTEAU, CLOCOTITOR, CUTREMURA, POTOP, ROSTOGOLIRE, SE FRÎNGEAU, VIJELIE.

Delimitarea sensurilor proprii de cele figurate este importantă pentru termenii din categoria (a) desemnînd denumiri propriu-zise de fenomene sonore, dintre care unele vor fi analizate în detaliu mai jos:

ȚIPET (ȚIPĂT) este un cuvînt monosemantic, definit prin alt termen sonor, ,,strigăt'', de care se diferențiază semantic prin trăsăturile ,,ascuțit, de durere, de spaimă''. Întrucît *strigăt* implică el însuşi o ,,intensitate mare'', această trăsătură trebuie adăugată la definiția lui ȚIPET. Indicațiile de sens privind ,,sentimentul determinat (durere, spaimă)'' al celui care emite sunetele implică un subiect ființă, după cum rezultă din textul respectiv: ,,*Oaia spinteca văzduhul cu ȚIPET flămînd şi ascuțit*'' [7]. Deci aici ȚIPET este folosit cu sensul propriu, marcarea stilistică rezultînd numai contextual prin redundanța specificării ,,ascuțit'' (implicată deja în definiția semantică a termenului sonor).

GLAS, cuvînt polisemantic, desemnează la sensul propriu ,,sunetele emise de om (eventual animale, păsări)'', iar la sensul al doilea (calificat chiar de dicționare ca ,,figurat'') ,,zgomotele produse de vînt, ape, instrumente muzicale''. În contextul **,,viforul.. ŞUIERA.. cu GLAS''** se realizează tocmai sensul al doilea (figurat), aşa cum e înregistrat de dicționar. Marcarea suplimentar figurată a acestui cuvînt este, din nou, rezultatul combinărilor contextuale. Şi în acest caz se remarcă redundanța, insistența, căci, deşi termenii sînt specializați contextual, se exprimă explicit autorul sunetelor — **viforul**. Se ajunge chiar la efectul stilistic hiperbolic datorat repetării predicatelor cvasisinonime ale acestui subiect — ŞUIERA, GEMEA, URLA (practic nediferențiate semantic chiar de

dicționare). În continuare, se poate urmări cu ce sens sînt utilizate verbele considerate cvasisinonime: ȘUIERA apare cu primul sens, propriu: „(despre vînt, vijelie, furtună) a produce un *zgomot* ascuțit și puternic"; GEMEA se întrebuințează cu o restrîngere figurativă a sensului propriu (care se referă, în general, numai la ființe, dar este atribuit aici elementelor naturii), păstrînd din definiție elementele „a scoate sunete nearticulate din cauza durerii". URLA este utilizat cu sensul al doilea înregistrat de DEX: „(despre vînt, viscol, ape) a produce **zgomote** specifice, puternice". Cele trei verbe sînt, deci, cvasisinonime prin exprimarea unor sunete (zgomote) produse de fenomenele naturii (în speță VIFORUL, specificat aici contextual) și prin faptul că sunetele respective se caracterizează prin „intensitatea foarte mare". Distincția dintre cele trei verbe se poate face numai în direcția cerinței exercițiului din manualul de clasa a VIII-a, adică prin faptul că numai primul verb (ȘUIERA) este utilizat la sensul propriu, pe cînd celelalte două (GEMEA, URLA) apar cu sensul figurat. O altă deosebire se stabilește prin faptul că GEMEA și URLA implică adăugarea unor cauze determinate prin transferul de la „uman" la „nonuman" al „durerii". În afara cumulului denumirilor fenomenelor sonore realizat contextual, caracterul figurat prin care este marcat substantivul GLAS este sporit tot prin context, prin determinarea „de frunze spulberate" (ambiguă pentru că nu se caracterizează „prin intensitate maximă").

O interpretare similară pot căpăta și următoarele fragmente din textul analizat: „URLETELE VIJELIEI *începură* **a-și coborî** GLASUL..." sau „**se prăpăstuiră** *asupra pămîntului*, cu **ȘUIER** de *aer sfîșiat*, POTOPUL **greu** al apelor cerești".

GLAS, cu referire la „SUFLARE DE VÎNT", realizează un sens figurat ale cărui valori stilistice sînt sporite de ineditul combinațiilor contextuale. Astfel, SUFLARE nu se caracterizează prin „intensitate mare", cum arată determinanții „trecătoare și iute", în schimb determinantul lui GLAS, „de pieire", marchează tocmai o „intensitate neobișnuit de mare". Amalgamarea acestor trăsături duce la un efect senzorial sonor neobișnuit și, deci, marcat stilistic.

RĂSUNET desemnează la sensul propriu „sunete puternice, prelungite prin ecou", trăsături puse în valoare de combinațiile contextuale: „*brazii trufași ai codrilor* SE FRÎNGEAU cu **GLASURILE** de **TRĂSNET** și umpleau depărtările întunecoase și goale **cu cel mai de pe urmă** RĂSUNET **prelung** *al prăpăstuirii lor de veci*". Contextul reia trăsătura „prelung" pe care o conținea deja în definiție termenul RĂSUNET. „Intensitatea" sunetelor desemnate de RĂSUNET este și ea subliniată contextual prin determinările „*cel mai de pe urmă*" și „*al prăpăstuirii lor de veci*". Și în acest caz, desemnarea particulară a fenomenelor sonore se face nu atît prin opoziția dintre sensul propriu și cel figurat, cît prin combinațiile contextuale complexe și redundante.

Și în cazul altor denumiri de fenomene sonore, caracterul figurat al sensului actualizat e subliniat numai contextual. Astfel, SFORĂIA din: „(Pisicuța) SFORĂIA **deznădăjduit**" actualizează explicit al doilea sens din DEX „**sunete** specifice scoase de cai", dar caracterul figurat nu este marcat decît de determinantul „deznădăjduit".

TUNET și TRĂSNET apar cvasisinonime la sensul lor de bază din DEX: „**zgomote** puternice care însoțesc o descărcare atmosferică (fulger)". În contextul „un TUNET **răzleț** *încercă să răscolească* **clocotitor**

nemărginirile întunecoase" se actualizează trăsăturile definitorii ale sensului de bază „intensitate mare" și „propagat", subliniate în context prin determinantul „clocotitor". TUNET actualizează sensul propriu și în contextul „FIERBEAU *văzduhurile și cerurile*, CLOCOTEAU **sub descărcările zguduitoare** ale TUNETELOR"; și aici predicatele FIERBEAU și CLOCOTEAU subliniază „intensitatea mare" prin care se caracterizează TUNET (repetiția trăsăturilor avînd valoare stilistică). Alte elemente definitorii pentru sensul propriu al lui TUNET („intensitate maximă", „durată intermitentă") capătă valoare expresivă prin combinațiile de cuvinte din textul analizat: „răzleț", „clocotitor", „răscoli" (ca în „un TUNET răzleț ... **răscoli clocotitor** *nemărginirile rotunde*"). Și în acest fragment, reluarea (intenționată sau nu) a unor denumiri de fenomene sonore în același context realizează o intensificare a acestor valori (un fel de laitmotiv sonor).

TRĂSNET este utilizat și el la sensul propriu, iar valorile lui expresive rezultă tot numai din întreg ansamblul contextual în care apare: „*pămîntul* **se cutremura** sub ROPOTUL de TRĂSNETE *care* **cădeau asurzitoare** prin întuneric" (aici asociindu-se două fenomene senzitive diferite — „intensitatea mare a sunetelor" și „lipsa de lumină", combinație care sporește, de asemenea, efectul figurativ [8]).

3. Spre deosebire de exemplele de mai sus (cărora li se mai pot adăuga cîteva), unde distincția sens propriu/ sens figurat nu are neapărat consecințe stilistice, există în textul lui Hogaș și cîteva sensuri figurate neînregistrate de dicționare. Din punct de vedere semantico-stilistic poate că mai cu seamă aceste situații ar fi relevante și ar trebui sesizate. Astfel, DURUIT în pasajul „*iute își* **ating neputincioase**, *în tăcerea nopții adînci*, DURUITU-I **depărtat**" nu corespunde nici unuia din sensurile cuvîntului din DEX: sensul propriu „(despre vehicule) a face zgomot mare în timpul mersului" și sensul al doilea, figurat „a vorbi repede". Utilizarea lui DURUIT în textul analizat poate fi considerată figurată în raport cu sensul de bază, dar întrucît desemnează fenomene sonore cu caracteristici comune celor două sensuri, distincția sens propriu/ sens figurat nu e relevantă.

4. În textul literar analizat, fenomenele sonore sînt desemnate și prin grupuri de cuvinte, iar degajarea lor subliniază importanța contextului în realizarea sensurilor figurate. Dintre combinațiile complexe și inedite de acest fel trebuie menționate: „*pînă la* **hotarele auzului** *se ridică pe mii de NOTE discordante și totuși* **armonice** SIMFONIA *înfricoșată a frămîntării și zbuciumului universal*". Aici, termenii sonori NOTE și SIMFONIE se combină cu determinanți nepotriviți semantic (de exemplu „*armonic*" față de „*înfricoșat*"). Întreaga combinație de cuvinte realizează o valoare figurată inedită, sinonimă cu simpla denumire sonoră de VACARM.

Și în alte situații se ajunge la același efect semantico-stilistic, cum ar fi exemplul „un ROPOT **fără întrerupere** și **nedeslușit** *vestea de pretutindeni apropierea* ARTILERIEI CEREȘTI", metafora ARTILERIE CEREASCĂ fiind, de asemenea, sinonimă cu VACARM.

5. Modelul aplicativ pe care l-am propus pentru interpretarea semantică, contextuală și stilistică a unui grup de cuvinte corelate ca sens (**denumirile fenomenelor sonore**), așa cum apar într-un text literar (fragmentul *Singur* din *În Munții Neamțului* de C. Hogaș), atinge mai multe obiective. În primul rînd, analiza de detaliu, cu dicționarul și cu

textul este utilă în școală, ca model de lucru. Prin comparație, se diferențiază sensurile proprii de cele figurate și, mai ales, se pun în evidență relațiile semantice și contextuale concrete ale unor clase determinate de cuvinte (**denumirile fenomenelor sonore**). Se arată astfel apropierile și distanțările dintre un anumit sistem semantic și actualizarea lui într-un text, degajîndu-se particularitățile semantico-stilistice ale textului dat.

În al doilea rînd, modelul de analiză propus dezvăluie interdependența strictă a analizei semantice, contextuale și stilistice într-un text literar. În textul avut în vedere în analiza de față, simpla distincție dintre sensul propriu și sensurile figurate nu este relevantă. Cumularea datelor analizei semantice, contextuale și stilistice duce la concluzia că, sub aspectul interpretării stilistice de ansamblu a textului respectiv, senzația de infern, de cataclism natural creată de descrierea furtunii este realizată nu numai prin *cumulul denumirilor fenomenelor sonore*, ci și prin amalgamarea reciprocă *a trăsăturilor semantice* (așa cum apar ele în dicționar) și a celor *contextuale concrete*. Demonstrația de detaliu arată cum, prin întreg textul analizat, se exprimă o senzație de „babilonie fonică".

Așadar, analiza semantică modernă poate avea o aplicație mai largă decît simpla relație dintre un sistem semantic dat (cum apare în dicționar) și actualizarea lui într-un text (înțeles numai la nivelul unor determinări contextuale restrînse ale cuvintelor analizate); cel puțin pentru analiza anumitor texte literare (cum este fragmentul *Singur* din *În Munții Neamțului* de C. Hogaș), corelarea tuturor datelor obținute prin analiza preconizată este utilă pentru o interpretare stilistică de ansamblu.

Une modalité d'application de la sémantique moderne dans l'analyse de text

(Résumé)

Le présent ouvrage poursuit la relation entre la sémantique moderne et ses possibilités d'application. Le rapport entre la sémantique et la lexicographie relève son utilité dans la différenciation des sens propres et ceux figuratifs, ce qui est très important pour l'interprétation des textes littéraires. Cela suppose que l'analyse soit effectuée rigoureusement d'après les principes scientifiques, tout en utilisant les dictionnaires explicatifs. C'est en ce sens que l'étude propose un „modèle" d'analyse.

NOTE

1 În ce privește analiza semantică modernă, bibliografie și modalități de aplicare la limba română, vezi Angela Bidu-Vrănceanu și Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică. Cu aplicații la limba română*, Timișoara, Editura Facla, 1984.

2 Clasele respective îndeplinesc anumite condiții semantice, similare cu cele satisfăcute de paradigmele morfologice, de exemplu. Astfel, termenii reuniți într-o clasă au o serie de componente ale sensului comune și altele diferențiatoare, v. A. Bidu-Vrănceanu și N. Forăscu, *op. cit.*, p. 12–13, 16–28.

3 Vezi și Angela Bidu-Vrănceanu, *Semantica și lexicografia*, în SCL (XXXVI) 1985, nr. 5, p. 364–368.

4 Sugestie făcută de Constanța Ciocîrlie în recenzia la Angela Bidu-Vrănceanu și Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică*, în LL (1985), 1, p. 146 ș.u.

[5] Vezi Dumitru Săvulescu, *Limba română. Lecturi literare*, Manual pentru clasa a VIII-a, București, Editura Didactică și Pedagogică, p. 55.

[6] „Grandiosul" fiind un concept mai greu de concretizat, poate ar fi fost mai utilă gruparea unor termeni desemnînd alte percepții, de exemplu „vizualul".

[7] Vom nota cu majuscule aldine termenii sonori propriu-ziși, cu majuscule simple termenii pentru care exprimarea sonorității este o trăsătură semantică secundară (sau adăugată altor valori semantice). Vom sublinia aldin determinanții de diferite tipuri ai acestor termeni.

[8] În acest sens preconizăm utilitatea selectării unor termeni desemnînd diferite percepții.

Octombrie 1985

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, Edgar Quinet 5—7

GLOSE LA METALIMBAJUL TEXTULUI POETIC

MARIANA NEŢ

Articolul încearcă să argumenteze o teorie conform căreia textul poetic (literar) oferă indicaţii, la nivelul linear, atît cu privire la modalitatea în care utilizează limba naturală, cît şi asupra modului în care îşi construieşte „lumea".

0. Fără a exclude posibilitatea ca (o parte dintre) observaţiile de mai jos să se aplice şi altor tipuri textuale, ne ocupăm aici de un aspect particular pe care îl implică realizarea funcţiei reflexive a limbii în textul poetic (prin extensie, literar).

În demonstraţia pe care o propunem, pornim de la premisa, formulată de acad. I. Coteanu, că „limba nu reflectă realitatea ca o oglindă, adică pasiv, şi nici n-o structurează exercitîndu-şi acţiunea în direcţie unică spre realitate, ci *reflectă, organizează reflectarea* şi *redesemnează lumea în funcţie de această organizare*. Funcţia reflexivă a limbii [este] consecinţa unui proces cu direcţie permanent dublă : de la realitate la desemnarea unor părţi ale ei, de la acestea – după specificarea lor mentală prin denumire şi sintaxă – din nou la realitate ş.a.m.d.

[Astfel] se explică şi posibilitatea imaginării unei lumi care nu corespunde întocmai celei reale [şi care este] lumea poeziei" (Coteanu, 1977 : 20).

0.1. Limba se manifestă însă exclusiv prin intermediul textelor pe care le construieşte. După cum este ştiut, atunci cînd îşi exercită capacitatea de a construi texte, limba se structurează acordînd prioritate unei serii de elemente în detrimentul altora, se individualizează, devenind *limbaj*.

0.2. Categorie intermediară, în accepţia pe care i-o dăm aici, situată între l i m b ă (adică o abstracţie) şi t e x t (adică un obiect material), limbajul – care se apropie astfel foarte mult de conceptul de *enunţare* (cf. Benveniste, 1974) – „este o schemă verbală izomorfă cu limba. Deosebirile dintre el şi limbă constau din poziţia şi ierarhia elementelor constitutive, iar ierarhia este condiţionată în primul rînd de factorul social-cultural, datorită căruia se şi organizează de altminteri mai multe ori mai puţine limbaje [. . .]" (Coteanu, 1973 : 83).

1. Nici limba şi nici limbajul nu pot fi deci cunoscute altfel decît în mod inductiv, studiind manifestarea lor concretă în texte. Raportul dintre *limbă* – văzută ca abstracţie, ca *schemă* (în accepţia glosematică a termenului) – şi *text* – considerat aici, ca şi mai sus, manifestare, *uz* (cf. Hjelmslev, 1953) – este aşadar acela dintre competenţă şi performanţă.

1.1.1. O primă concluzie care decurge de aici priveşte importanţa pe care o are studiul textului (poetic) în reconstituirea gramaticii unei limbi naturale. Pornind de la premisa, în prezent unanim acceptată, că fiecare text poetic îşi produce un cod propriu (cf. Eco, 1967 ; Stempel, 1979) – cod care „deviază" în raport cu codul limbii căreia îi dă expresie, aşa cum orice *uz* e „deviant" faţă de *schema* pe care o concretizează – concluzia care ni se pare că se impune în mod firesc este aceea că grama-

tica limbajului poetic reprezintă o grilă în contrast cu care poate fi reconstituită gramatica limbii naturale. Căci, ,,în constituirea oricărui discurs, departe de a fi vorba de eliminarea unor reguli, sînt, dimpotrivă, întotdeauna antrenate reguli suplimentare; o dovadă în acest sens o constituie faptul că, în enunțurile poetice ,,deviante'', reconstituim cu ușurință regula lingvistică de bază: aceasta nu a fost suprimată, ci mai curînd contrazisă prin introducerea unei noi reguli'' (Todorov, 1978 : 24, t.n., M.N.). Văzută din această perspectivă, gramatica limbii naturale are statutul de ,,grad zero'' în raport cu limbajul particular manifestat în text (cf. Neț, 1985 b). Acesta din urmă — care o precedă întotdeauna — selectează gramatica limbii naturale, așa cum o variabilă își selectează, în teoria glosematică, constanta.

1.1.2. O ipoteză ca aceea pe care am formulat-o în paragraful precedent constituie, după părerea noastră, și o justificare teoretică pentru posibilitatea ca, pornind de la manifestările concrete ale limbii într-un text (poetic), cel care îl interpretează să construiască limbaje formale — deci limbaje ,,neambigue și cu reguli complet specificate'' (cf. Vasiliu, 1978 : 15) — de diferite tipuri; în raport cu textul, acestea reprezintă o *schemă* a semnificației sale din perspectiva interpretului.

1.2.1. Cea de a doua concluzie care se impune dacă luăm în considerare funcția reflexivă a limbii concretizate în textul poetic privește faptul că limbajul poetic manifestă la nivelul linear al textului toate cele trei subfuncții al căror inventar l-am reprodus (cf. Coteanu, 1977) la începutul acestui articol.

1.2.2. Teoretic, limbajul poetic se desparte deci în **limbaj poetic propriu-zis** — atunci cînd *(reflectă* și*) redesemnează lumea* și în **(auto) metalimbaj** — atunci cînd funcția mărcilor sale de la nivelul linear al textului este aceea de a *organiza reflectarea în așa fel încît să poată fi redesemnată lumea.*

1.3. Astfel, ,,metalimbajul se subordonează ca domeniu, ca variantă aparte limbii, iar funcția referențială a mesajului [...] se caracterizează prin orientarea către referentul reprezentat de obiectul 'limbă' '' (Guțu-Romalo, 1985 : 213). Observația ni se pare perfect aplicabilă și metalimbajului din textul literar.

1.3.1. Considerînd, așadar, pentru scopurile propuse aici, metalimbajul drept subcod ce intră în componența oricărui limbaj poetic, precizăm că mărcile sale de la nivelul linear al textului rareori îndeplinesc în exclusivitate o funcție de explicitare a regulilor limbii-în-manifestare, avînd, cel mai adesea, o funcționalitate multiplă.

În acest sens, încă Hjelmslev precizează că metalimbajul este — sau poate să fie — în totalitate sau parțial identic cu limbajul-obiect (Hjelmslev, 1953).

1.3.2. O motivare, o explicație a acestui fenomen a oferit-o, dintr-o perspectivă semiotică, François Flahault: ,,Continuitatea dintre ordinea discursivă și ordinea semiologică explică faptul că, în folosirea [...] limbajului, reflecția metalingvistică asupra unui nume reușește atît de greu să se mențină prin ea însăși [metalimbajul reușește atît de greu să aibă, în textul respectiv, statutul unui subcod de sine stătător, n.n., M.N.] și tinde mereu să se reabsoarbă într-o folosire referențială'' (Flahault, 1978 : 87, t.n., M.N.).

1.3.3. Specificăm că, teoretic, există posibilitatea ca metalimbajul să fie marcat zero în structura de suprafață a unui text poetic, după cum mărcile sale pot de asemenea predomina cantitativ asupra celorlalte subcoduri din care se constituie limbajul textului poetic; textul se va citi atunci (în primul rînd) ca autometalimbaj sau ca metalimbaj posibil al unui alt text. În acest din urmă caz, semnalăm o suprapunere aproape perfectă între meta- și intertextualitate (cf. Neț, 1985 a; 1985 b).

2. Amintim de asemenea că „raportul dintre planul de structură care face din limbaj o unitate izomorfă cu limba [aceasta din urmă reprezentînd, din punctul de vedere adoptat de noi aici, planul expresiei, n.n., M.N.] și planul care determină adecvarea la obiect [adică planul conținutului, n.n., M.N.] este un raport recursiv. De aceea, schimbările determinate de adecvarea schemei la situație tind să fie încorporate apoi în structură. Operația are loc prin autocontrol [...], care asigură segmentarea expresiei, delimitarea enunțurilor, a mesajelor etc., asamblarea și orientarea întregului material verbal către obiect etc." (Coteanu, 1973 : 83).

2.1.1. Orice discurs poetic are deci proprietatea de a fi autoreferențial; funcția metalingvistică pe care o manifestă elementele sale se subîmparte de aceea în **funcție metalingvistică propriu-zisă** și în **funcție metatextuală**. Textul poetic (literar) își conține și își manifestă, prin urmare (fie și prin mărci zero), nu numai **metalimbajul**, ci și **metatextul**. Fenomenul este posibil tocmai datorită faptului că „funcția metalingvistică și funcția poetică au în comun cumularea funcției referențiale" (Bogdan-Dascălu, 1981 : 40).

Înțelegem deci prin *metatext* sistemul de articulații, marcate la nivelul linear, prin intermediul cărora textul își construiește referentul.

2.1.2. Din cele arătate pînă acum, concluzia care ne pare a se impune este aceea că, printre alte funcții pe care le îndeplinește, metalimbajul manifestă metatextul în același mod în care, în glosematică, expresia manifestă conținutul.

2.2. Precizăm că sistemul elementelor cu funcție metatextuală este rezultatul proiecției în text a unei „intenționalități"; aceasta aparține emițătorului și/sau receptorului și/sau ambilor participanți la procesul de comunicare pe care îl mijlocește textul.

Cum intenționalitatea emițătorului diferă adesea de a receptorului și cum, pe de altă parte, și intenționalitățile diverșilor receptori pot diferi una de alta, sistemul metatextual este, la rîndul său, variabil, în funcție de sistemul de lectură adoptat, în funcție de retorica oricăruia dintre cei doi participanți.

Metatextul dintr-un text poetic poate fi deci abordat (și) în termenii unei pragmatici.

Adăugăm, în acest sens, că metatextul din textul poetic variază și în timp; mărcile sale pot să varieze de asemenea în funcție de contextul sociocultural în care este încadrat textul.

2.3. Conchidem astfel că sistemul metatextual (deci tipurile de metatext pe care le poate conține textul literar) se modifică simultan cu sistemul textual căruia i se subordonează, iar în funcție de factorii menționați mai sus se modifică și r e l a ț i a dintre text (ca întreg) și metatextul conținut (ca parte).

2.3.1. Astfel, de exemplu, practica culturală dovedește că, ori de cîte ori se urmărește „instituționalizarea", „impunerea" unui nou curent,

unei noi specii literar(e) etc., funcţia de explicitare a (sub)sistemului metatextual este puternic marcată la nivelul linear.

În această ordine de idei, ne pare simptomatic faptul că în romanele din secolul al XVIII-lea *naratorul* era *explicit*. Se ajungea în acest mod la o separare aproape totală a metatextului de textul propriu-zis în structura de suprafaţă a romanului.

Atunci cînd *naratorul* este *implicit* (situaţia al cărei grad maxim îl constituie cazul marcării zero a naratorului) se tinde, dimpotrivă, spre suprapunerea cvasitotală a textului cu metatextul conţinut, formula *naratorului-personaj* reprezentînd o combinaţie între aceste două posibilităţi, pentru că este adoptată în cazurile în care mărcile textului şi ale metatextului se interferează şi se intersectează (cf. Neţ, 1983) în diverse moduri la nivelul linear.

2.3.2. Tendinţa de suprapunere cvasitotală a metatextului cu textul (deci a marcării zero a metatextului la nivelul linear) este evidentă de asemenea în textele poetice ,,pure'', în textele ,,încifrate'', ,,criptice'', ,,ermetice''.

În asemenea texte nu pot fi detectate în general mărci metatextuale; textul ,,extrapolează'' metatextul, îl proiectează în afara spaţiului său. Metatextul conţinut va fi, în acest caz, sistemul de lectură din competenţa receptorului care îi este activat acestuia prin contactul cu textul; astfel sistemul metatextual devine un ,,canal'' între discurs şi receptor.

În procesul de lectură a unui asemenea tip de text, ceea ce face cu preponderenţă receptorul sînt operaţii mentale de natură metatextuală ce s-ar putea verbaliza prin propoziţii de tipul : ,,prin aceasta textul vrea (probabil !) să spună X. . .'', ,,aceasta seamănă cu textul Y, unde avea semnificaţia z, şi cu textul V, a cărui ,,morală era W'' '' etc.

Sistemul metatextual pe care îl activează în astfel de cazuri receptorul se sprijină pe deicticele din text, deixa referindu-se întotdeauna la ,,trăsăturile de orientare ale limbii'' (Lyons, 1968 : 275), deci avînd rolul de a fixa timpul şi locul acţiunii.

Situaţia înfăţişată sumar la acest subpunct reprezintă cel de al doilea pol pe axa posibilităţilor de manifestare ale metatextului în text, cel dintîi fiind constituit de împrejurările în care sistemul metatextual este marcat pregnant.

2.4. Atunci cînd textul literar îşi asumă în mod explicit un referent, cînd la nivelul linear abundă mărci ale intenţionalităţii emiţătorului, aparent în procesul de lectură se instituie un paradox. Lectorul ,,lasă deoparte'', ,,neglijează'' tocmai aceşti indici şi, pornind de la articulaţiile textului, îi (re)construieşte acestuia un referent diferit. Este ceea ce se întîmplă ori de cîte ori un text literar ,,clasic'' este ,,redescoperit'', ,,reevaluat''; ca rezultat al unor astfel de operaţii metatextuale, lectorul îşi păstrează ,,interesul'' faţă de text, iar acesta îşi menţine ,,viabilitatea'' pentru receptor (Neţ, 1985 c).

Concluzia care decurge din situaţia (aparent paradoxală !) că acolo unde mărcile metatextuale sînt ,,prea evidente'', excesive, ele tind să îşi piardă tocmai funcţia de explicitare din perspectiva unui lector ,,rafinat'', este că (la fel ca referentul şi semnificaţia şi) metatextul conţinut în textul literar este de mai multe tipuri, se structurează pe mai multe nivele.

Astfel, într-o ierarhie posibilă a nivelelor metatextuale dintr-un text poetic – prin extensie, literar – (ierarhie a cărei existenţă ne-am

propus doar să o postulăm aici, căci o descriere a ei, chiar şi sumară, ar necesita un studiu mult mai amplu şi cu caracter aplicativ), declaraţiile explicite ale emiţătorului constituie primul nivel, cel „de suprafaţă". În general, acestea sînt interpretate ca o „neglijenţă", ca o „concesie" făcută unei arte poetice „la modă" în acel moment, ca o „inconsecvenţă" a discursului în raport cu modelul pe care se bazează sau ca o „mască", cazul cel mai interesant din punctul nostru de vedere, fiind, desigur, cel din urmă.

2.5.1. O precizare care se impune de asemenea este aceea că, adesea, în opera de artă literară (adică în discursul văzut, de această dată, ca manifestare concretă, materială), mărcile metatextuale se suprapun (deci se confundă!) cu interferenţele lumii „extratextuale", opera de artă – echivalabilă din nou cu *uzul* – avînd întotdeauna un caracter „impur" prin comparaţie cu textul, care, din această perspectivă, reprezintă *schema*.

2.5.2. Păstrînd perspectiva glosematică pe care, pentru facilitarea demonstraţiei, am adoptat-o în aceste pagini, conchidem postulînd că – aşa cum s u b s t a n ţ a apare ca efect al proiectării unei f o r m e asupra unei m a t e r i i – textul literar rezultă din proiecţia unui *metatext* (unui sistem de reguli) asupra unei lumi pe care o restructurează. Aceasta din urmă este întotdeauna o sublume a lumii actuale; chiar şi după ce a fost restructurată (deci după ce se manifestă în text), ea îşi păstrează izomorfismul în raport cu sublumea lumii actuale pe care se bazează şi ale cărei urme în suprafaţa textului poetic se pot numi generic *extratext*.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Benveniste, Emile (1974), *Problèmes de linguistique générale*, Paris, Gallimard.

Bogdan-Dascălu, Doina (1981), *Critica – limbaj secund*, Timişoara, Facla.

Coteanu, Ion (1973), *Stilistica funcţională a limbii române*, I, *Stil, stilistică, limbaj*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România.

Coteanu, Ion (1977), *Semantica şi funcţia reflexivă a limbii*, în *Probleme de lingvistică generală*, VII, Editura Academiei R. S. România.

Eco, Umberto (1967), *L'opera aperta*, Milano, Bompiani.

Flahault, François (1978), *La parole intermédiaire*, Paris, Seuil.

Guţu-Romalo, Valeria (1985), *În legătură cu „metalimbajul"*, în SCL (XXXVI) 1985, nr. 3, p. 213–217.

Hjelmslev, Luis (1953), *Prolegomena to a theory of language*, în *Memoir of the International Journal of American Linguistics*, suppl. to vol. XIX, 1, Baltimore.

Lyons, John, (1968), *Introduction to theoretical linguistics*, London, Cambridge UP.

Neţ, Mariana (1983), *Funcţii ale izotopiei în textele poetice*, în SCL (XXXIV), 1984, nr. 2, p. 139–141.

Neţ, Mariana (1985 a), *Tensiunea textului şi intertextualitatea*, în SCL (XXXVI), 1985, nr. 1, p. 43–51.

Neţ, Mariana (1985 b), *Metalanguage and metatext within poetic discourse*, în „Semiotische Berichte", 3, p. 242–251.

Neţ, Mariana (1985 c), *Schema-Text-Discourse, Tensions within, projection between*, în *Actele celui de al III-lea Congres A.I.S.S.*, Palermo, 25–29 iunie (sub tipar).

Stempel, Wolf-Dieter (1979), *Aspects génériques de la réception*, in „Poétique" 39, p. 353–362.

Todorov, Tzvetan (1978), *Les genres du discours*, Paris, Seuil.

Vasiliu, Emanuel (1978), *Preliminarii logice la semantica frazei*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică.

Comments upon the metalanguage contained in the poetic text

(Abstract)

Starting from the premise that the poetic language is a self-reflexive code and that both the poetic and the metalinguistic function cummulate the referential one, a theory is devised according to which both the particular modality of using the natural language and the particular modality of building a specific referent are indicated in the surface structure of the poetic text; the latter proves therefore to contain and to manifest not only its own metalanguages, but also its own metatext.

Octombrie 1985

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

REGIMUL PROZODIC AL FORMELOR VERBALE DE IMPERATIV

G. I. TOHĂNEANU

Autorul continuă seria observaţiilor sale referitoare la dereglarea expresivă a ritmului dominant, formulate în cîteva articole apărute, de-a lungul ultimilor ani, în SCL şi LR. De data aceasta, sînt luate în considerare formele verbale de imperativ, din perspectiva încadrării lor prozodice. Cu ajutorul unor texte din poeţi reprezentativi — Eminescu, Coşbuc, Arghezi, Goga, Radu Stanca — se examinează dereglările produse de formele imperative, mai ales atunci cînd silabele lor accentuate cad în poziţiile impare — teoretic : neaccentuabile — ale versurilor iambice.

De la p o r u n c ă şi a m e n i n ţ a r e pînă la î n d e m n şi r u g ă m i n t e, modul imperativ exprimă mişcări puternice, uneori violente, alteori mlădios-stăruitoare ale simţirii şi ale voinţei, iar formele flexionare verbale, prin care asemenea ,,atitudini'' sînt exteriorizate, beneficiază, în comunicarea lingvistică, de o intonaţie specială, fiind sensibil reliefate în contextele corespunzătoare. În fragmentul următor din basmul *Harap-Alb* al lui Ion Creangă, cele şase ,,îndemnuri'' ale sfintei Duminici se disting de restul enunţului tocmai prin ,,răspicarea'' restituirii, pe care o lectură comprehensivă cată să o respecte cu stricteţe : ,,Atunci sfînta Duminică, văzîndu-l aşa, într-o clipă se duce şi, deşteptînd pe Harap-Alb chiar în miezul nopţei, îi zice :

— *Îmbracă-te* iute în pielea cea de urs, care o ai de la tată-tău, *apucă* pe ici tot înainte, şi cum îi ajunge în răscrucile drumului, ai să şi dai de Grădina Ursului. Atunci *sai* răpede înlăuntru de-ţi *ia* sălăţi într-ales, şi cîte-i vrea de multe, căci pe urs l-am pus eu la cale. Dar, la toată întîmplarea, de-i vedè şi-i vedè că s-a trezit şi năvăleşte la tine, *zvîrle*-i pelea cea de urs şi apoi *fugi* încoace spre mine cît îi putea'' (*Opere*, Bucureşti, Editura Minerva, 1972, p. 128—129).

Nu altfel se întîmplă în versuri, cu condiţia ca accentele fireşti ale cuvintelor să coincidă cu cele prozodice. Această afirmaţie poate fi ilustrată convingător cu un mare număr de texte poetice, dintre care reţin, deocamdată, o strofă din poemul iambic endecasilabic *Lamentaţia Şeherezadei în cea de a 1002 noapte* de Radu Stanca (V, 146) :

A*run*că-mă pe rug, în vîrful torţii !
Lo*veş*te-mă cu biciul, ca pe-un cîine !
Fă tot ce vrei cu mine, *dă*-mă morţii,
Dar *la*să-mă în preajma ta, stăpîne !

Se observă lesne că, în toate cele patru versuri ale strofei, silabele accentuate ale formelor verbale de imperativ (*-run-*, *-veş-*, *dă-*, *la-*) cad, de fiecare dată, în poziţii ,,pare'' (2, respectiv 8) ale versurilor, singurele accentuabile (teoretic !) în structurile iambice. O singură excepţie, la începutul versului 3, unde imperativul monosilab *Fă* deţine poziţia întîi, deci atonă. De data aceasta, puternicul accent — care, de obicei, loveşte formele verbale imperative, indiferent de încadrarea lor ,,silabică''— este atras şi reţinut de obiectul direct pronominal *tot*, constituit în ,,vîrf''

de intensitate accentuală maximă pentru întregul vers. Iată cum arată schema „reală" a strofei :

∪[´]∪ ∪ ∪´∪ ´ ∪´∪
∪[´]∪ ∪ ∪´∪ ´ ∪´∪
∪ ´ ∪ ´ ∪´∪[´]∪´∪
∪[´]∪ ∪ ∪´∪ ´ ∪´∪

Intensitatea actului volitiv-emoțional răsfrînt în formele modului imperativ ni se învederează, între altele, prin amănuntul că ele sînt, nu o dată, însoțite de interjecția *o*, care, mai ales în poezie, le precedă nemijlocit. Se înțelege de la sine că, atunci cînd, în secvențe iambice, interjecția deține poziția 1, iar forma imediat următoare de imperativ poartă accent pe prima silabă, ritmul se menține „corect", ca în aceste pasaje din *Luceafărul* eminescian, unde iambul inițial al versurilor respective este alcătuit din interjecția *o* și din silaba accentuată a imperativului (∪´):

O, *las*ă-mi capul meu pe sîn	[∪´]∪´∪ ´ ∪´
Iubito, să se culce... ;	∪´∪ ∪ ∪´∪
O *vin'*, odorul meu nespus	[∪´]∪´∪ ´ ∪´
Și lumea ta o lasă...	∪´∪ ´ ∪´∪

Observații asemănătoare prilejuiește, prin două din versurile ei, poezia argheziană *Puțin* (V, 63–64), scrisă, și ea, în iambi care – cum se întîmplă de atîtea ori la Tudor Arghezi – oscilează, în ceea ce privește măsura ; de data aceasta, între 10 și 6 silabe. Aidoma ca în textele abia citate din *Luceafărul*, și în poezia lui Arghezi *Puțin*, interjecția *o*, așezată de două ori la început de vers, formează primul iamb împreună cu silaba accentuată a verbului la modul imperativ, care o însoțește și o urmează nemijlocit :

O, *vi*no, fluture, te lasă	[∪´]∪ ´ ∪ ∪ ∪´∪
Pe brațu-mi ostenit.	∪´ ∪ ∪ ∪ ´
Întinde-ți aripa frumoasă,	∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪´∪
Fii bunul meu venit.	∪´∪ ´ ∪ ´
O, *du*-te, fluture, din nou,	[∪´]∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´
Luminile te cheamă..	∪´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪

O atenție oarecum deosebită necesită, în prima strofă a poeziei, versul 4, unde imperativul *Fii* nu reclamă accent, și nici nu se putea altfel, pentru motivul că verbul *a fi* este, aici, o simplă copulă, iar ivirea lui în silaba inițială, impară și atonă, se încadrează firesc într-o succesiune iambică, al cărei prim „pes" se constituie din *Fii bú-* (∪´).

Acest îngust „vers-urare" – alcătuit din trei iambi „plini" – prezintă un interes aparte, mărturisind, în chipul cel mai convingător, cît de discrete, aproape imperceptibile, sînt uneori modificările la care un mare poet supune materialul limbii comune, pentru a-i actualiza și valorifica disponibilitățile artistice. Într-adevăr, sunînd foarte „arghezian", urarea *Fii bunul meu venit* nu este totuși altceva decît o variantă poetică a bine cunoscutei și larg întrebuințate formule cu care sînt salutați oaspeții : *Fii binevenit!* În cadrul acestei formule fixe, *binevenit* reprezintă participiul, „întîrziat în vreme" (ar spune poetul), al verbului *bineveni* „a întîmpina cu binețe" care, spre deosebire de simplul *veni*, putea fi și tranzitiv : „I-au ieșit cu toții înainte, de *l-au binevenit*" (DA, s.v. *bine*). Intervenția lui Arghezi este stimulată, fără îndoială, și de urarea *bun-*

venit, în care *venit* devine însă substantiv, sinonim pentru abstractul ,,sosire''. Dar în propoziția argheziană *Fii bunul meu venit* participiul *venit* este tratat ca un substantiv concret, sinonim nu pentru ,,sosire'', ci pentru ,,(cel) sosit'', adică : ,,musafir, oaspete''. Numai în condițiile contextuale noi, prilejuite de asemenea mutații lexico-gramaticale, devine posibilă inserția posesivului *meu*, luminînd și ințețind angajarea afectivă a autorului ,,urării''.

Fii bunul meu venit vrea să spună, pînă la urmă, ,,fii oaspetele meu drag'', iar întîmpinarea și binețea cuprinse în acest vers ne sună familiar, ca și cum l-am cunoaște de cînd lumea, cu toate că izvodirea lui, dibăcită în făuriștea lui Arghezi, poartă insignele Poeziei, iar ,,semnătura'' faurului este, ca de obicei, dintre cele mai lizibile...

Nu totdeauna, însă, silaba accentuată a formei verbale de imperativ cade într-o poziție ,,forte'' a versului. Cînd această coincidență este ratată, ritmul dominant se dereglează, căci — am mai spus-o — indiferent de ,,locul'' său în structura prozodică, imperativul verbelor cu semantism plin nu poate scăpa de sub accent. Această ,,accidentare'' a traseului ritmic — cum am numit-o altcîndva — departe de a spori inventarul erorilor de versificație, contribuie la denivelarea expresivă a fluxului intonațional, reliefînd energic ,,sarcina'' volitiv-emoțională a formei verbale respective. În atare condiții, ,,poruncă'', ,,amenințare'', ,,îndemn'', ,,rugă'' sînt, în egală măsură, străbătute de o vigoare, de o zvîcnire nouă. Este de adăugat că ,,ritmul dominant'' nu se alege, din această noncoincidență, cu nici un prejudiciu, nici măcar ,,tehnic'', deoarece el se reface curînd, redobîndindu-și, uneori chiar în spațiul aceluiași vers, linearitatea, tulburată pentru o clipă, dar cu rezultate notabile pentru puterea de persuasiune a Poeziei. Așa stînd lucrurile, însăși rostirea poetică devine mai atingătoare.

Să examinăm, din această perspectivă, începutul poemului *Doti* de Radu Stanca ; iată prima strofă, urmată de schema ei prozodică reală (V, 36) :

Dă-mi la o parte vălul și privește !	[´] ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
Ești primul muritor care mă vezi.	∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´
Te-ai furișat în templul meu hoțește	∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪
Și-acum, ajuns aici, cunoști și crezi.	∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´

Doti (numele de răsfăț al soției, actrița Dorina Stanca) este un poem *iambic*, însumînd 24 de versuri endeca-, respectiv decasilabice, dispuse în 6 catrene, cu rime de tipul *abab*. Ritmul, dominant iambic, se vestește ca atare încă dinspre sfîrșitul primului vers, dar se cristalizează definitiv abia în ultimul, constituit din 5 iambi ,,puri'' :

Și-acúm, ajúns aici, cunóști și crézi (∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´).

În această configurație prozodică, precumpănitor iambică, se ivește, chiar de la început, o ,,stridență'', căci imperativul *Dă(-mi)*, atrăgînd asupră-și accentul frazei, se află în poziție inițială, așadar impară și, teoretic, neaccentuabilă. Dereglînd, pentru o clipă, ritmul, ,,îndemnul'', aproape poruncitor, cuprins în forma de imperativ, țîșnește cu o forță persuasivă net superioară. Datorită și atoniei... native a prepoziției *la*, primul ,,iamb'' se convertește, astfel, în ... inversul lui, adică într-un troheu *(Dă-mi la :* ´ ∪), dar ritmul ascendent se reconfigurează lesne, în restul versului și al strofei, stabilizîndu-se, cum am văzut, la sfîrșitul ei.

2 — c. 1739

Situaţia se repetă, aidoma, în ultima strofă a poeziei, unde, la nivelul versului 3, ne întîmpină, tot la iniţială şi într-o construcţie sintactică asemănătoare, imperativul, şi el monosilab, al verbului *lua*. Textul se însoţeşte, şi de data aceasta, cu schema lui reală:

Străinule, intrat aici hoţeşte!	∪∸∪ ∪ ∪∸∪ ∸ ∪∸∪
Hoinarule, căzut în mreaja mea!	∪∸∪ ∪ ∪∸∪ ∸ ∪∸
Ia-mi palma desfăcută şi citeşte:	[∸]∸∪ ∪ ∪∸∪ ∪ ∪∸∪
Nu soarta mea e-n ea, ci soarta ta!	∸∸∪ ∸ ∪∸∪ ∸ ∪∸

De data aceasta lucrurile se complică, întrucît accentul imperativului singular monosilab *Ia(-mi)* nu anulează, ci depăşeşte ca intensitate accentul firesc care loveşte prima silabă a obiectului direct: *pál-ma.*

Observaţii asemănătoare suscită, în acelaşi poem, „încadrarea", la iniţială, a formei verbale de imperativ singular din structura locuţiunii *a băga de seamă* „a fi atent, a lua aminte". E de reţinut că, în versuri iambice, numai forma imperativă de plural: *băgaţi (de seamă)* ar îngădui o încadrare „corectă", în timp ce corespondenta ei de singular *(bágă)*, paroxitonă, formează, prin ea însăşi, un troheu (∸∪). Acest adevăr teoretic este contrazis şi contrariat în strofa penultimă a poemului *Doti*:

Cînd ochii mi-s închişi, ciulesc urechea	∪ ∸ ∪ ∪ ∪∸∪ ∸ ∪∸∪
Iar cînd o-nchid pe ea, din ochi pîndesc.	∪∪ ∪ ∸ ∪∸∪ ∸ ∪∸
Bagă de seamă! Inima, străvechea,	[∸ ∪]∪ ∸ ∪∸∪ ∪ ∪∸∪
Ca pe-un etern semnal mi-o urmăresc!	∪∪ ∪ ∸ ∪∸∪ ∪ ∪∸

Randamentul stilistic al violentării ritmului este, şi acum, vrednic de luare aminte, contribuind substanţial la nuanţarea „îndemnului" imperativ, mai precis, la receptarea lui ca un foarte serios „avertisment".

Nu altfel se întîmplă, cu aceeaşi locuţiune verbală la aceeaşi formă de imperativ singular, în primele versuri ale poemului arghezian *Sus* (PN, 68), din ciclul tîrziu *Cadenţe* (1964):

Bagă de seamă, omule de carne,	[∸∪]∪∸∪∸∪ ∪ ∪∸∪
Că umblă orice zi să te răstoarne,	∪∸ ∪∸∪∸∪ ∪ ∪∸∪
Că orice oră umblă să te frîngă...	∪∸ ∪∸∪∸∪ ∪ ∪∸∪

Aşa cum se vede din schema alăturată, versurile sînt iambi de 11 silabe. Ritmul este însă chiar dintru început perturbat, iar „reaşezarea" lui ulterioară nu face decît să sublinieze, stilistic, „agentul" acestei perturbări, adică locuţiunea şi, în primul rînd, forma verbală de imperativ singular *(bagă)*, reliefată şi prin situarea ei privilegiată, la iniţială absolută.

În acelaşi poem arghezian *Sus*, locuţiunea *a băga de seamă* alternează cu sinonimul său, tot frazeologic, dar mai „dens", *a lua seama.* Corpul fonetic infim al formei verbale de imperativ *(ia)*, într-o oarecare măsură, dar, în primul rînd, ponderea sporită a elementului nominal al locuţiunii *(seama)*, eliberat de rigorile subordonării prepoziţionale *(de seamă)*, fac ca, de rîndul acesta, accentul verbului să fie resorbit de substantiv, aşa încît primul iamb *(Ia seá-)* se realizează pe deplin (∪∸). Observ din treacăt că — dincolo de succesiunea, regulată în acest vers, a „ictuşilor" — vîrfurile accentuale ale frazei sînt constituite de *bí-* (din adverbul *bíne)* şi de negaţia monosilabă *nú (să nú te fure)*. Ar mai rezulta, din cele spuse pînă aici, că aceeaşi formă flexionară de imperativ *(Ia)*, căzută în aceeaşi poziţie — atonă — a versurilor iambice, contrariază expresiv ritmul, cînd este, lexical, autonomă (Radu Stanca: „*Iá*-mi palma desfă-

cută şi citeşte"), dar i se subordonează docil atunci cînd, în structura rigidă a unei locuţiuni, „sarcina" semantico-afectivă a elementului nominal este precumpănitoare.

Dar distihul arghezian abia citat solicită şi alte observaţii. Mă refer la versul 2 : *Nu te opri*, *înalţă-te*, *vultúre*, care începe cu imperativul negativ al verbului *a se opri*. De data aceasta — aşa cum m-am străduit să arăt într-un articol mai vechi (LR (1982), nr. 2, p. 143—154) — negaţia, beneficiind şi de locul întîi al versului, cheamă asupra sa pe cel mai intens dintre accentele lui, căşunînd destrămarea, momentană, a „metronomiei" iambice : [∠]∪ ∪∠∪∠∪ ∪ ∪∠∪. În cadrul aceluiaşi ritm ascendent, fenomenul este banal în versificaţia noastră, mai cu seamă atunci cînd negaţia deschide unitatea metrică respectivă. Coşbuc, *Moartea lui Fulger* (V, 110) :

Nu cercela aceste legi,	[∠ ∪ ∪∠]∪ ∠ ∪∠
Căci eşti nebun cînd le-nţelegi !	∪ ∪ ∪∠ ∪ ∪ ∪∠

La Radu Stanca, *Lamentaţia Şeherezadei în cea de a 1002 noapte* (V, 146), fenomenul în discuţie este identificabil de două ori în spaţiul îngust al unui singur vers :

Nu m-alunga! Nu mă sili de-acuma	[∠ ∪ ∪∠][∠ ∪ ∪ ∠]∪∠∪
Să rătăcesc prin visuri pătimaşe,	∪ ∪ ∪∠ ∪ ∠ ∪ ∪ ∪∠∪
Să-ţi caut aiurea trupul tău ca spuma	∪ ∠ ∪∠ ∪ ∠ ∪ ∠ ∪∠∪
Şi-n amintiri privirea ta trufaşe.	∪ ∪ ∪- ∪ - ∪ - ∪-∪

O observaţie de amănunt pretind, în astfel de cazuri, verbele conjugării a treia, singurele care nu sînt, în limba română, oxitone, la forma scurtă a infinitivului. Cînd corpul lor fonetic este relativ fragil — 2 silabe — şi cînd, tocmai de aceea, accentul cade pe prima dintre ele (*báte*, *cére*, *tréce*), în imediata vecinătate a negaţiei, atunci aceasta din urmă „stinge" accentul verbului. Eminescu, *Luceafărul* :

Hiperion, ce din genuni	∪ ∠ ∪ ∪ ∪ ∪ ∪∠
Răsai c-o-ntreagă lume,	∪ ∠ ∪ ∠ ∪∠∪
Nu cere semne şi minuni....	[″ ∪ ∪]∠ ∪ ∪ ∪∠

În atare condiţii, silaba *ce-* din *cere* (infinitivul scurt, intrînd în componenţa formei de imperativ negativ), care ar trebui să fie purtătoare de accent, se apropie sensibil de atonie, negaţia *(Nú)* asumîndu-şi şi accentul verbului.

Efectul dereglărilor pricinuite de formele imperative devine obsedant în *Lamentaţia Şeherezadei*..., de Radu Stanca, deoarece întreaga poezie — compusă, aşa cum am văzut, în iambi endecasilabi — debutează şi rămîne sub semnul lor (V, 146) :

Pune, stăpîne, robii să mă bată	[∠ ∪]∪ ∠ ∪∠∪ ∪ ∪∠∪
Şi-ogarii deslegaţi să mă sfîşie !	∪ ∠ ∪ ∪ ∪∠∪ ∪ ∪∠∪
Asupra mea asmute-nfometată	∪ ∪̲ ∪ ∠ ∪∠∪ ∪ ∪∠∪
Leoaica ta cu blană arămie !	∪ ∠ ∪ ∠ ∪∠∪ ∪ ∪∠∪

Procedeul dobîndeşte consistenţă în continuare, prin plasarea imperativului *Lasă* la începutul strofelor 3 şi 4, care se deschid, astfel, nu cu cîte un iamb — cum ar fi pretins ritmul dominant — ci cu cîte un . . . troheu. Bineînţeles, cum se întîmplă de obicei, iambii se reconstituie ulterior, în ansamblul strofelor şi chiar al versurilor respective, dar,

relevată prin învîrtejirea cadenţei, ,,implorarea'', închisă în formele, repetate, de imperativ, capătă un sunet sfîşietor :

Lasă-mă-n prund să stau pe jos chircită	[–́ ∪]∪–́∪–́∪ –́ ∪–́∪
Şi să-ţi sărut picioarele şi urma,	∪ ∪ ∪–́∪–́∪ ∪ ∪–́∪
Să-ţi curăţ calul, pînă la copită,	∪ –́ ∪–́∪–́∪ ∪ ∪–́∪
Şi să-ţi păzesc, în zorii zilei, turma.	∪ ∪ ∪–́∪–́∪ –́ ∪–́∪
Lasă-mă iar să-ţi spun povestea-ntreagă	[–́ ∪]∪–́∪–́∪ –́ ∪–́∪
Care-ţi plăcu atît de mult pe vremuri,	∪ ∪ ∪–́∪–́∪ –́ ∪–́∪
Să-ţi chem, la miezul nopţii, roaba dragă	∪ –́ ∪–́∪–́∪ –́ ∪–́∪
Şi să ascult, din prag, cum o cutremuri.	∪ ∪ ∪–́∪–́∪ ∪ ∪–́∪

În iambii eminescieni, de pildă în *Strigoii*, revine la iniţială, de două ori în aceeaşi strofă, forma apocopată de imperativ *Las'*, transmiţînd versurilor un nerv nou şi un puls. . . aritmic, vrednice de toată atenţia, în deplin acord cu simţirea răvăşită a Mariei, căci ea vorbeşte aşa :

Arald, nu vrei pe sînu-mi tu fruntea ta s-o culci ?
Tu zeu cu ochii negri. . . O ! ce frumoşi ochi ai. . .
Las' să-ţi înlănţui gîtul cu părul meu bălai. . .
Vieaţa, tinereţea mi-ai prefăcut-o-n rai –
Las' să mă uit în ochi-ţi ucigător de dulci !

În schimb, în şiruri trohaice, încadrarea, la iniţială, a imperativului singular *Lasă*, este firească. Tot Eminescu :

Lasă-ţi lumea ta uitată,	[–́ ∪]–́∪–́∪–́∪
Mi te dă cu totul mie,	∪ ∪ –́∪–́∪–́∪
De ţi-ai da vieaţa toată,	∪ ∪ –́∪–́∪–́∪
Nime-n lume nu ne ştie.	–́ ∪ –́∪–́∪–́∪

,,Conceptul'' de imperativ se lasă redat, uneori, foarte concentrat, printr-un simplu adverb spaţial, de pildă *sus*. Situat în fruntea unui vers iambic, el va fi puternic accentuat, iar pauza afectivă imediat următoare, izolîndu-l, va agrava cutremurarea traseului ritmic. Eminescu, *Rugăciunea unui dac* (iambi de 14 silabe, cu cezură bine marcată după silaba 7) :

Sus inimile voastre ! Cîntare aduceţi-i,
El este moartea morţii şi învierea vieţii !
[–́]–́ ∪ ∪ ∪–́∪ ‖ ∪ –́ ∪ ∪ ∪–́∪
∪ ∪ ∪ –́ ∪–́∪ ‖ ∪ ∪ ∪ –́ ∪–́∪

O situaţie asemănătoare ne înîmpină în poemul lui Octavian Goga, *Carmen laboris*, scris în iambi de 9/8 silabe (0, I 225) :

În casele cu grinzi bătrîne	∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪–́∪
Voi rostul lumii aşezaţi.	∪̲ –́ ∪ –́ ∪ ∪ ∪–́
Sus, dătătorilor de pîne. . .	[–́]∪ ∪ –́ ∪ ∪ ∪–́∪

De mare interes, pentru punctul de vedere aflat în discuţie, mi se pare ,,întîlnirea'' şi asocierea, în contexte reduse, a formelor imperative cu cele vocative. De altfel, ,,porunca'' şi ,,chemarea'' sînt, funcţional, înrudite, aşa încît se poate afirma, fără riscul greşirii, că, în sfera flexiunii numelui, ,,vocativul'' joacă rolul ,,imperativului'' în sfera celei verbale ; şi invers. Oricum, alianţa lor, mai ales în serii iambice, are darul de a produce grave accidente ritmice, cu urmări faste pentru cauza Poeziei. Întrucît suportul teoretic este cunoscut – atît din primele pagini ale

articolului de față, cît și dintr-unul publicat cu cîtva timp în urmă (SCL (1985), 4, p. 290–298) – voi restrînge comentariul, pe cît posibil, lăsînd să vorbească faptele înseși.

Poemul arghezian *Vino-mi tot tu...* (V, 86) începe cu următoarele versuri (iambi de 14/13 silabe, cu cezură după silaba 7, specifici marilor elegii eminesciene):

Vino-mi tot tu-n fereastră, *stea*-n fundul lumii vie
Ce mă cunoști aproape cu geamul de tărie...

La începutul fiecăruia din cele două emistihuri, ritmul dominant ascendent își pierde cursivitatea, întrucît silabele inițiale sînt sub accent, ele coincizînd cu *Ví-* din imperativul *Víno*, respectiv, cu vocativul monosilab *steá*. Cum *tot*, cu valoare adverbială, este, ca de obicei, „sub ictu", datorită sarcinii sale afective sporite, primii doi iambi devin tot atîția trohei, așa încît emistihul 1 este, formal, „compromis" aproape în întregime. „Îndemnul" și „chemarea" se întîmpină și se împletesc pe muchea unui traseu ritmic capricios, redînd adecvat și nuanțat discontinuitatea pulsului simțirii.

Potențînd impresia de „înviorare" a cadenței, prin aparenta ei răvășire, reunirea formelor de vocativ cu cele de imperativ se regăsește în poemul *Bade Ioane* (PN, 96), din care transcriu primele 4 versuri (iambi cu măsura inegală: 10 + 10 + 11 + 7):

Bade Ioane, m-aș gîndi să-ți fac	[–́ ∪] ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪ –́
Un cîntec nou, de ți-ar mai fi pe plac.	∪ –́ ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪ –́
Dă-ți de la buze buciumul deoparte,	[–́] ∪ ∪ –́ ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪
Că sună prea departe.	∪ –́ ∪ –́ ∪ –́ ∪

Printre cele mai semnificative texte pentru dezbaterea noastră se rînduiește, cu siguranță, *Răscruce* de Tudor Arghezi (PN, 5–6), aparținînd ciclului *Frunze* (1961). Iată, mai întîi, strofa 1, care permite o mai lesnicioasă identificare a ritmului iambic dominant, ca urmare, între altele, a faptului că vocativul *soare* (versul 1) și imperativele *Deșteaptă* (versul 1), iar apoi, *Străbate* (versul 3) și *dă* (versul 4) se încadrează firesc în schemă:

Deșteaptă-te în sufletul meu, *soare*,	[∪ –́ ∪] ∪ ∪ – ∪ ∪ ∪̲ [–́ ∪]
Ca-ntre făcliile pădurii.	∪ ∪ ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪
Străbate-mă cu sărbătoare	[∪ –́ ∪] ∪ ∪ ∪ ∪ –́ ∪
Și *dă*-mă-n leagăn cu vultúrii.	∪ [–́] ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪

Încadrarea firească, la care mă refeream, o prilejuiește coincidența perfectă dintre „ictuși" și silabele tonice ale acestor imperative și vocative, care cad, fără excepție, în poziții pare (2 și 10, în versul 1; 2, în versurile 3 și 4), singurele accentuabile (teoretic!) în „iambii urcători". Dar pînza iambică se destramă ulterior în cîteva rînduri, datorită altor forme de imperativ și vocativ, care, accentuate pe prima silabă, se găsesc, tot fără excepție, la inițială, adică în poziția 1, impară:

Rouă, stropește colțul ierbii mele	[–́ ∪] ∪ –́ ∪ –́ ∪ –́ ∪ –́ ∪
Și unge-mi-l cu mir.	∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́
Duios și fraged să mi-l spele	∪ –́ ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪
Mirosul lui curat de trandafir.	∪ –́ ∪ –́ ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́
Ploaie, din bobul de pămînt	[–́ ∪] ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́
Pămîntul meu în două mi l-am frînt.	∪ –́ ∪ –́ ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́

Cadențele iambice sînt împiedicate să se desfășoare normal de apariția, la început de versuri, a unor vocative bisilabice *(Rouă, Ploaie)*, constituind fiecare cîte un troheu (ˊ∪). Reliefate prin contrarierea ritmului, ele sînt impuse atenției și datorită pauzelor ferme care le izolează, îngăduind și înlesnind, totodată, reînfiriparea iambilor chiar în spațiul versurilor respective.

În strofa următoare, vocativul monosilab *Brad* — rupt din context printr-o pauză viguroasă — se asociază, iarăși, cu forme verbale de imperativ *(Ia-, Fă-)*, a căror structură monosilabică nu este stingherită de „conjuncția'' pronumelor în dativ:

Brad, îți întinde rădăcina	[ˊ]∪ ∪ˊ∪ ∪ ∪ˊ∪
Ca să mă caute și prindă.	∪ ∪ ∪ˊ∪ ∪ ∪ˊ∪
Ia-ți din căldura mea rășina,	[ˊ]∪ ∪ˊ∪ ˊ ∪ˊ∪
Fă-ți din belșugul meu merindă.	[ˊ]∪ ∪ˊ∪ ˊ ∪ˊ∪

Iată, acum, și strofa penultimă:

Dáți-i năvală uriașă	[ˊ∪]∪ˊ∪ ∪ ∪ˊ∪
*Róbu*lui vostru, cel de voie bună!	[ˊ∪]∪ˊ∪ ˊ ∪ˊ∪ˊ∪
Flúture, țese-mi o cămașă.	[ˊ∪]∪ˊ∪ ∪ ∪ˊ∪
*Țári*nă, ascunde-mă de lună.	[ˊ∪]∪-∪ ∪ ∪ˊ∪

De data aceasta, versurilor 1, 3 și 4, începînd toate cu cîte un troheu, li se alătură și versul 2, deși cuvîntul care însumează, în primele lui două silabe, troheul *(Róbu-)*, nu este nici o formă de imperativ, nici una de vocativ. „Presiunea'' era însă constrîngătoare.

În ultima strofă, la fel de contorsionată, doar primele două versuri mai păstrează amintirea fluxului iambic: *Sînt, poate, desfăcut, sînt, poate ostenit/Călcînd pe aripi și pe punți de iască?* Imperativul cu care debutează versul final (iarăși: *Dați-i)* își asociază, ca factor stingheritor al ritmului, adverbul negativ *Nu* din fruntea celui penultim, izolat, și acesta, printr-o pauză funcționînd, pentru negație, ca o cutie de rezonanță:

Nu! Insul meu se cere însutit.	[ˊ]ˊ ∪ˊ∪ ˊ ∪ ∪ ∪ˊ
Dați-i răgazul să renască.	[ˊ∪]∪ˊ∪ ∪ ∪ ˊ ∪

Pe latura mlădierii și a nuanțării expresiei poetice, cîștigurile sînt, de fiecare dată, apreciabile, învederînd pe faurul „cel mult meșteșugăreț''.

TEXTE ȘI EDIȚII FOLOSITE; SIGLE

Arghezi, PN	Tudor Arghezi, *Poeme noi*, Craiova, 1972
Arghezi, V	Tudor Arghezi, *Versuri*, ESPLA, 1959
Coșbuc, V	Coșbuc, *Versuri*, EPL, 1961
Goga, O, I	Octavian Goga, *Opere*, I, EPL, 1967
Stanca, V	Radu Stanca, *Versuri*, Cluj-Napoca, 1980

Le régime prosodique des formes verbales de l'impératif

(Résumé)

L'auteur poursuit ses observations concernant les modifications expressives du rythme dominant, formulées dans une série d'articles

parus dans SCL et LR. Cette fois-ci, ce sont les formes verbales de l'impératif qui sont examinées du point de vue de leur comportement prosodique. Sur des textes appartenant à des poètes remarquables — à savoir Eminescu, Coșbuc, Arghezi, Goga, Radu Stanca — l'auteur étudie les modifications engendrées par les formes impératives, surtout lorsque les syllabes accentuées se trouvent dans les positions impares — théoriquement atones — des vers iambiques.

Septembrie 1985

Facultatea de Filologie
Timișoara, B-dul Vasile Pârvan 4

O INTONAȚIE SUD-CARPATICĂ ÎN ȚARA OLTULUI

LAURENȚIA DASCĂLU

Se demonstrează (cu ajutorul unui bogat material ilustrativ) existența intonației interogative „de tip Muscel" în aria dialectală a Țării Oltului, detaliindu-se analiza acustică și precizîndu-se tipurile sintactico-semantice în care apare. De asemenea, se descriu și se inventariază și alte tipare melodice pentru a se stabili în ansamblu sistemul intonațional al graiului respectiv.

Rezultatele cercetării pledează în favoarea tezei conform căreia Carpații n-au constituit niciodată o graniță lingvistică, ci, dimpotrivă, trecătorile lor au servit de-a lungul anilor convergenței dialectale a limbii române.

0. Cercetarea noastră își propune să identifice și să descrie, cu mijloacele foneticii experimentale, trăsăturile melodice ale vorbirii românești dintr-o anumită zonă geografică, deosebită de restul teritoriului dacoromân printr-o intonație caracteristică.

Această intonație constă într-un tip special de contururi melodice care se realizează în cadrul întrebărilor totale în graiurile din jurul orașului Cîmpulung-Muscel și care a fost semnalat și descris mai întîi de Andrei Avram în articolul *Particularități ale intonației interogative în graiul din Muscel* [1]. Pentru a rezuma rezultatele cercetării sale, vom arăta că autorul stabilește cîteva deosebiri importante între graiul menționat și limba literară. Astfel, constatînd că intonația întrebărilor totale se realizează în funcție de doi factori (locul cuvîntului accentuat în frază și tipul accentual al ultimului cuvînt), Andrei Avram distinge următoarele situații :

— în frazele de tipul **Mama** *vine ?* (în care accentul frazei este plasat nonfinal, iar accentul ultimului cuvînt este neoxiton), forma conturului terminal[2] este de tip ascendent-descendent (↗↘) în limba literară, în timp ce în grai este exact opusă, adică descendent-ascendentă (↘↗) ;

— în frazele de tipul *Mama* **vine** ? (în care accentul frazei se află pe ultimul cuvînt, iar acesta este, de asemenea, de tip nonoxitonic), intonația conturului terminal din limba literară este *simplă*, de tip (descendent)-ascendent (↘↗), în timp ce în grai ea are o formă *complexă*, care poate fi notată astfel : (↘)↗↘↗, sau, cu ajutorul unei tilde : ~ ;

— în sfîrșit, în frazele în care ultimul cuvînt este oxiton, de tipul **Mama** *ia?* și *Mama* **ia** ?, autorul consideră că segmentul nonfinal (mai bine zis, preterminal) este cel care conține trăsăturile distinctive în grai (prezența, respectiv, absența unei proeminențe tonale în silaba accentuată a cuvîntului care poartă accentul frazei), în timp ce conturul terminal este în ambele cazuri de tip descendent-ascendent (↘↗). Această situație se deosebește de cea din limba literară, unde distincția dintre cele două tipuri se manifestă în silaba finală (↗ sau ↗↘ față de ↘↗) [3].

Zona din care a fost cules materialul dialectal analizat de Andrei Avram se întinde în împrejurimile orașului Cîmpulung-Muscel, avînd aproximativ forma unui triunghi ale cărui vîrfuri sînt reprezentate de localitățile Nucșoara (la nord-vest), Rucăr (la nord-est) și Stîlpeni (la sud). Constatînd că trăsăturile intonaționale specifice întrebărilor din Muscel conferă „o fizionomie cu totul aparte"[4] acestui grai, autorul își

încheie articolul cu următoarea notă : „Nu putem ști cît de răspîndite sînt fenomenele studiate de noi în afara zonei cercetate ; menționăm numai că unele dintre ele apar și în localitatea Bran (după informațiile pe care le-am obținut de la Magdalena Vulpe, cercetător la Centrul de Cercetări Fonetice și Dialectale)"[5].

1. Această remarcă finală ne-a determinat să reluăm, după mai bine de 10 ani, cercetarea intonației dialectale „de tip Muscel" descrisă de Andrei Avram.

Cercetarea noastră are un dublu obiectiv :

1.1. Ne propunem să detaliem analiza acustică a ceea ce am numit „intonație de Muscel" (= IM), precum și a tipurilor sintactico-semantice de enunțuri în care se realizează ea.

1.2. Vom descrie și inventaria și celelalte tipare melodice, nespecifice, din graiurile respective, cu alte cuvinte, ne vom ocupa și de intonația altor tipuri de enunțuri, avînd în vedere că numai întrebările (și anume doar cele totale) au făcut obiectul cercetării anterioare la care ne-am referit (aparținînd lui Andrei Avram).

1.3. Cercetarea noastră se bazează pe un corpus dialectal foarte larg și variat, pe care l-am cules personal cu prilejul unei anchete întreprinse în august 1982 în comunele Cîrțișoara, jud. Sibiu, și Ucea de Jos (satul Ucea de Sus), jud. Brașov. Acest material este suficient, după părerea noastră, să demonstrăm că, în afară de Muscel, o altă zonă la fel de semnificativă (din punct de vedere al frecvenței și intensității fenomenului) pentru IM o constituie Țara Oltului, adică zona cuprinsă între Carpații Meridionali (la sud) și cursul superior al rîului Olt (la nord). Pe baza materialului cules din aceste localități vom încerca să descriem inventarul melodic complet al unui **grai de tip ardelenesc, care, sub aspect melodic, se înrudește cu un grai de peste Carpați, și anume cu graiul din Muscel.**

2. Metoda de lucru în cadrul anchetei de tip special (orientată spre cercetarea intonației), pe care am întreprins-o în Cîrțișoara și Ucea, s-a deosebit într-o anumită măsură de cea folosită în mod obișnuit de către cercetătorii care culeg texte pentru Arhiva fonogramică a limbii române. Am cerut informatorilor să relateze modul de desfășurare a unor îndeletniciri specifice satului (pregătirea cînepii, prelucrarea linii, prepararea pîinii, a porcului etc.) ori a unor obiceiuri și evenimente (șezătoare, clacă, nuntă) numai în prima etapă a convorbirii, adică pînă în momentul în care aceștia s-au familiarizat cu prezența anchetatorului și cu înregistrarea pe bandă de magnetofon.

În etapa următoare am căutat să deplasăm pe nesimțite centrul de interes dinspre discursul narativ-descriptiv spre unul de tip *dialogat*. Scopul acestei măsuri a fost acela de a obține texte cît mai libere de constrîngerile impuse de un subiect „cu temă"[6], precum și de toate condițiile specifice monologului, și să ne apropiem astfel, pe cît posibil, de obținerea materialului „ideal" cerut de studierea intonației, care trebuie să reflecte o vorbire spontană, vie, cît mai naturală.

În acest scop am luat și alte măsuri. Am realizat ancheta și înregistrarea cu participarea simultană a mai multor informatori (rude, vecini, prieteni), rolul anchetatorului limitîndu-se numai la provocarea dialogului dintre aceștia. În unele momente, cînd a fost posibil, am ieșit sub un pretext oarecare din încăpere, asigurîndu-ne, cu complicitatea tacită a

unuia dintre informatorii mai avizați, că magnetofonul continuă să înregistreze. În fine, avînd în vedere că cele mai caracteristice particularități intonaționale ale graiurilor în discuție se întîlnesc în frazele de tip interogativ, am recurs la un procedeu[7] care a dat rezultate deosebite : profitînd de faptul că una dintre informatoarele prezente (MM din Cîrțișoara), care nu știa că este înregistrată, avea auzul foarte slab, am „cerut ajutorul" altor informatoare (SC și Sil. C), care, pline de bunăvoință, au repetat clar și cu voce puternică întrebările noastre ; este important de menționat faptul că aceste întrebări nu sînt cîtuși de puțin influențate de intonația „originalului" (întrebarea anchetatoarei LD), ba, uneori sînt chiar ușor reformulate, în așa fel încît să fie mai aproape de spiritul graiului respectiv ; de pildă :

LD : *Și-a dat seama că moare?*

SC : **Zîs-o că moare?**

3. Cercetarea propriu-zisă a avut și ea două etape distincte. Prima etapă a constat în analiza **auditivă** a materialului dialectal cules prin metodele arătate. Am audiat integral înregistrările de pe benzi, urmărind cu atenție intonația fiecărui subiect anchetat, ceea ce ne-a permis să detectăm mai întîi la nivel perceptual unele trăsături deosebite de limba literară și să selectăm replicile cele mai interesante sub aspect melodic.

Cea de a doua etapă a cercetării experimentale a fost analiza **acustică** : după ce am copiat pe o bandă de lucru frazele selectate în prima etapă, am procedat la efectuarea sonagramelor (cu filtru de bandă îngustă : 45 cps) pentru fiecare din exemplele respective.

Pentru a avea posibilitatea să comparăm intonația dialectală cu cea a limbii literare, numeroase fraze (dintre cele mai interesante și mai reprezentative pentru fiecare tip de enunț studiat) au fost pronunțate de către trei vorbitori ai limbii literare, iar unele dintre ele au fost transpuse pe sonagrame (provenind de la doi dintre acești subiecți : I : 37 de ani, sex feminin, cercetător la Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice ; II : 40 de ani, idem).

În figuri sînt reproduse pentru exemplificare traseele corespunzătoare armonicii a patra (uneori, a cincea) de pe sonagrame, iar vorbitorii literari și cei dialectali sînt indicați prin siglele I, II, respectiv SC, Sil. C etc. (vezi *Anexa* cu lista localităților și a informatorilor). Pe unele dintre sonagramele prezentate ca provenind din Cîrțișoara sau Ucea apare sigla II, care o reprezintă pe autoare în ipostaza de anchetatoare, iar sonagramele provenind de la subiectul literar I au indicația C (= Cîrțișoara), întrucît frazele respective au fost rostite anume pentru a servi la comparația cu cele corespunzătoare din graiul acestei localități.

4. Dacă privim intonația din localitățile anchetate de noi în Țara Oltului ca pe un sistem, el ne apare format din trei feluri de tipare melodice :

— tipare comune cu limba literară și cu celelalte graiuri dacoromâne, stînd la baza a ceea ce am putea numi inventarul melodic al limbii române comune ;

— tipare melodice specifice numai graiurilor de tip ardelenesc, la care aparțin localitățile respective ;

— tipare melodice care constituie particularitățile intonaționale „de tip Muscel".

5. Tipare melodice comune cu limba literară

5.1. Întrebările parţiale au, în majoritatea cazurilor, un tipar melodic asemănător cu cel din limba literară şi din celelalte graiuri, adică un vîrf înalt pe silaba accentuată a cuvîntului interogativ, urmat de o coborîre abruptă în cadrul aceluiaşi cuvînt, după care tonul continuă să coboare treptat pînă în final. Aceasta este forma generală a ceea ce am numit cu alte prilejuri **tiparul descendent interogativ**, spre a-l deosebi de tiparul descendent declarativ [8]; de exemplu, să se compare :

C 36 SC : *Ce-i spui doamnei?*

C 189 I : *Ce-i spui doamnei?* – fig. 1

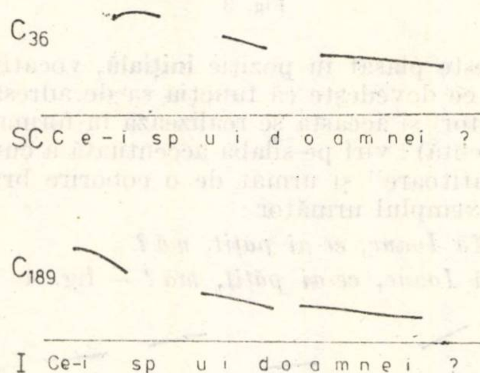

Fig. 1

În cazul în care cuvîntul interogativ (= CI) nu ocupă poziţia iniţială din enunţ, tiparul melodic al întrebării se realizează (în grai ca şi în limba standard) în varianta tiparului descendent interogativ descrisă de noi pentru această situaţie : vîrful aflat pe silaba accentuată a CI este precedat de un ton mediu, uşor ascendent, care se desfăşoară de-a lungul cuvîntului (sau cuvintelor aflate înaintea CI) ; de exemplu :

C 204 SC : *La noi di ce nu vin?*

U 85 LB : *Da ce făcea cu coajă de stejar?* – fig. 2

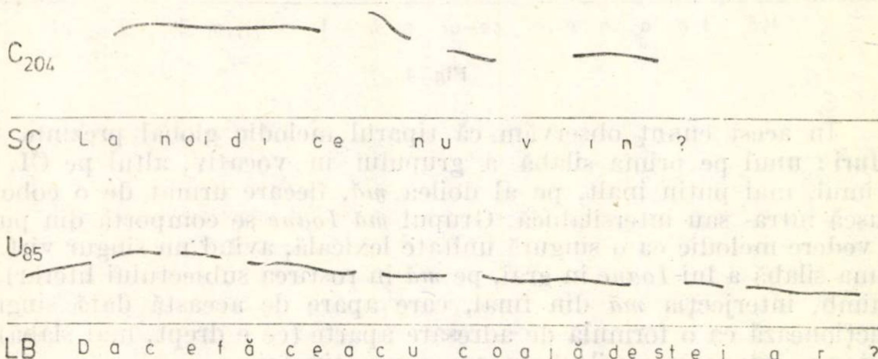

Fig. 2

5.2. În enunţurile **imperative cu vocativ** recunoaştem intonaţia pe care am descris-o pentru limba literară [9], conturul melodic global fiind caracterizat prin **două vîrfuri** (unul, mai înalt, pe silaba accentuată a

verbului la modul imperativ, iar celălalt, pe silaba accentuată a vocativului), urmate fiecare de o coborîre destul de abruptă ; de pildă :

C 206 SC : *Da-ncuie portița, dragă !* — fig. 3

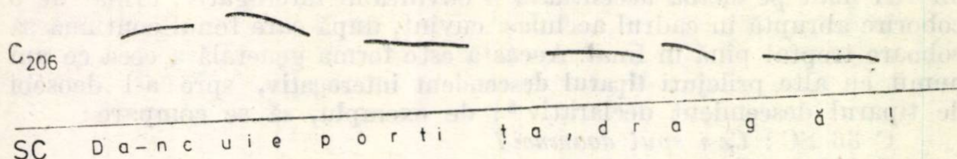

Fig. 3

Atunci cînd este plasat în poziție **inițială**, vocativul are intonația mai marcată (ceea ce dovedește că funcția sa de adresare este predominantă pentru vorbitor) și aceasta se realizează în forma sa „completă" [10] (ascendent-descendentă) : vîrf pe silaba accentuată a cuvîntului, precedat de o urcare „pregătitoare" și urmat de o coborîre bruscă, așa cum se poate observa în exemplul următor :

C 25 MM : *Mă Ioane, ce-ai pățit, mă?*

C 190 I : *Mă Ioane, ce-ai pățit, mă?* — fig. 4

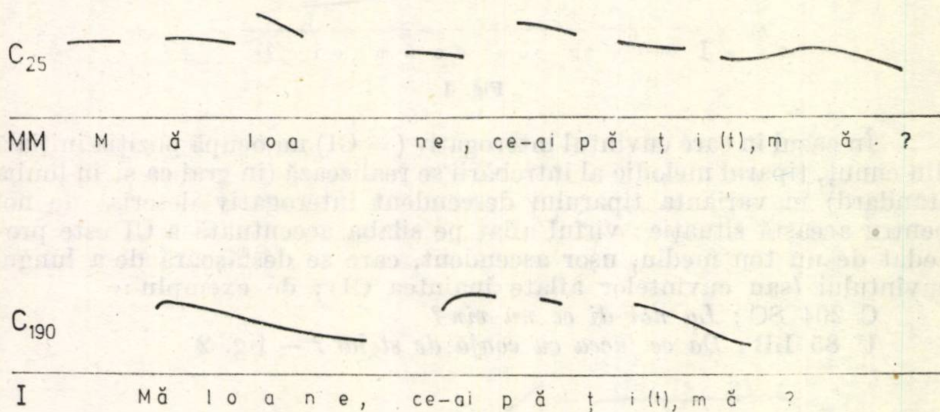

Fig. 4

În acest enunț observăm că tiparul melodic global prezintă **trei vîrfuri :** unul pe prima silabă a grupului în vocativ, altul pe CI, iar ultimul, mai puțin înalt, pe al doilea *mă*, fiecare urmat de o coborîre bruscă intra- sau intersilabică. Grupul *mă Ioane* se comportă din punct de vedere melodic ca o singură unitate lexicală, avînd un singur vîrf (pe prima silabă a lui *Ioane* în grai, pe *mă* în rostirea subiectului literar) ; în schimb, interjecția *mă* din final, care apare de această dată singură, funcționează ca o formulă de adresare aparte (ce e drept, mai slabă) și, deci, are intonația similară cu cea a vocativului.

În exemplul următor, în care vocativul precedă o întrebare totală, grupul *lele Măriuță* se comportă și el ca o singură unitate melodică, avînd un singur vîrf : acesta este plasat în grai pe numele propriu, în timp ce vorbitorul literar a rostit mai înaltă silaba accentuată a cuvîntului *lele* ; să se compare :

C 28 SC: *Lele Măriuță, mai vorbiaa?*
C 183 I: *Lele Măriuță, mai vorbea?* — fig. 5

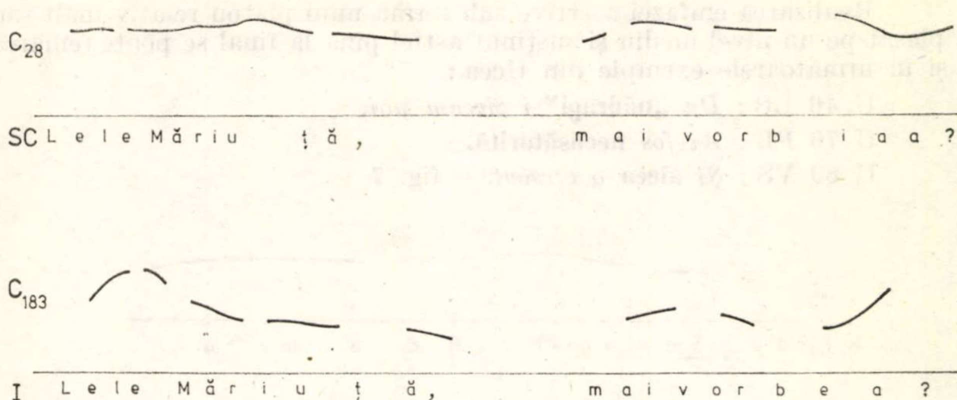

Fig. 5

Se conturează astfel o posibilă caracteristică semantico-intonațională a graiului, care ar consta în scoaterea în evidență a numelui propriu și nu a „formulei de interpelare" [11] din grupuri ca *Mă Ioane!*, *Lele Măriuță!* etc.

6. Tipare melodice comune cu graiurile din Transilvania

6.1. Uneori frazele care conțin „emfaza asertivă" (= enunțiative în care unul dintre cuvinte este accentuat în mod special) au în grai un tipar deosebit de cel care apare în frazele de același tip din limba literară. Vîrful creat pe silaba tonică a cuvîntului accentuat este urmat de un fel **de platou relativ înalt,** care se poate prelungi astfel pînă la ultima silabă accentuată din enunț, unde tonul coboară pentru a încheia fraza ca pe un enunț declarativ; de exemplu:

C 197 MC: *Cosea cu* **stînga** *de la o vreme.*
C 196 SC: *Și-a mai* **avut** *o fată.* — fig. 6

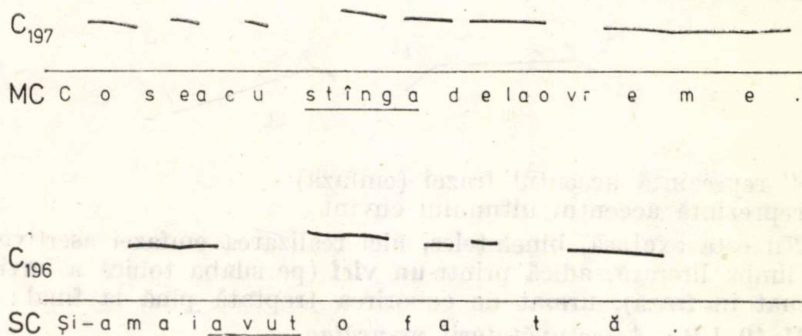

Fig. 6

În frazele de acest tip din grai apare o deosebire importantă față de intonația literară corespunzătoare, unde cuvîntul accentuat din frazele

declarative are un vîrf melodic pe silaba sa tonică [12], urmat apoi de o coborîre treptată (în cazul enunțurilor imperative, abruptă) pînă la final.

Realizarea emfazei asertive sub forma unui platou relativ înalt sau plasat pe un nivel mediu și susținut astfel pînă la final se poate remarca și în următoarele exemple din Ucea :

U 46 LB : *Da* **„nădragi"**-*i zîceam noi.*

U 76 PB : *Ai fos* **necăsătorită.**

U 89 VS : *Și* **aicea** *o crescut.* — fig. 7

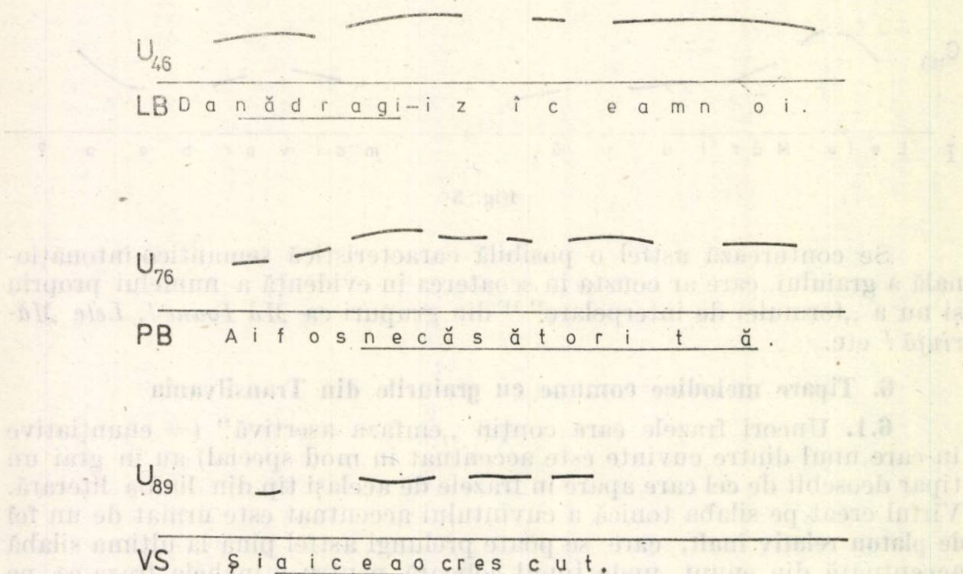
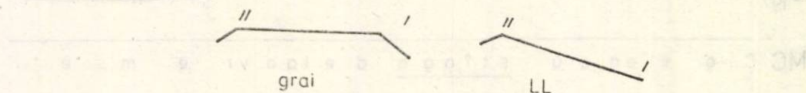

Fig. 7

Deosebirea dintre tiparul melodic dialectal (cu emfaza asertivă „în platou") și cel literar (cu vîrf urmat de coborîre spre final) se poate reprezenta schematic astfel :

unde ″ reprezintă accentul frazei (emfaza)
iar ′ reprezintă accentul ultimului cuvînt

Nu este exclusă, bineînțeles, nici realizarea emfazei asertive la fel ca în limba literară, adică printr-**un vîrf** (pe silaba tonică a cuvîntului accentuat în frază), urmat de coborîrea treptată pînă la final :

U 49 LB : *Aceea*-**nvățătorii** *ne-nvățau.*

C 207 MC : *Îs* **cuminți** *copiii.* — fig. 8

6.2. Mult mai frecvent se realizează tiparul melodic în platou la frazele **declarative negative** (negația fiind totdeauna accentuată în frază, acestea sînt enunțuri tipice cu emfază asertivă). Tiparul melodic

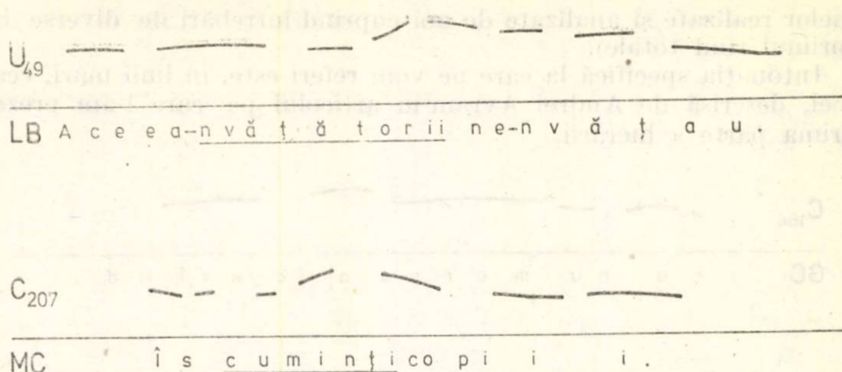

Fig. 8

din grai se deosebește net de cel din limba literară, care este caracterizat printr-un vîrf melodic pe negație urmat de coborîrea treptată pînă la final [13]. Să se compare:

C 161 DC: *Nu te putem lăsa.*

C 191 I: *Nu te putem lăsa.* — fig. 9

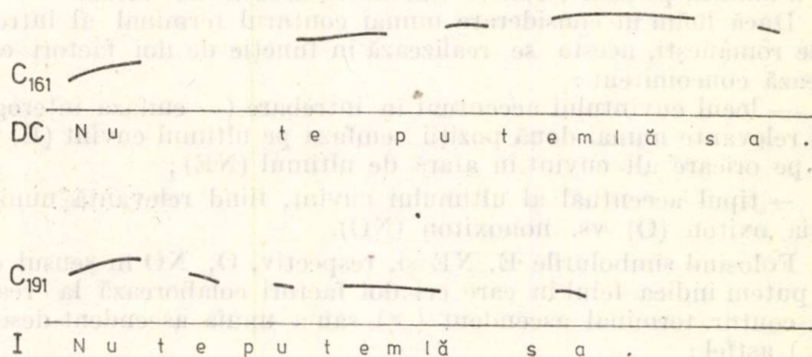

Fig. 9

Tiparul „cu platou" între negație și ultima silabă accentuată din enunț este cunoscut în toată Transilvania pentru frazele declarative negative [14], ca și pentru cele care cuprind „emfaza asertivă" [15] în general, și, din acest punct de vedere, graiul din Țara Oltului este un grai de tip ardelenesc. Iată alte exemple de fraze declarative negative cu tipar melodic „în platou":

C 164 GC: *Eu nu mor așa curînd.*

U 94 SI: *Și nu în fiecare seară.* — fig. 10

7. Tipare melodice specifice (intonația interogativă „de tip Muscel")

După cum am mai arătat, cele mai caracteristice trăsături melodice ale graiului din Țara Oltului se manifestă, la fel ca și în Muscel, în enunțurile de tip interogativ; din acest considerent marea majoritate a spectro-

gramelor realizate și analizate de noi cuprind întrebări de diverse tipuri (în primul rînd totale).

Intonația specifică la care ne vom referi este, în linii mari, cea din Muscel, descrisă de Andrei Avram în articolul pe care l-am prezentat în prima parte a lucrării.

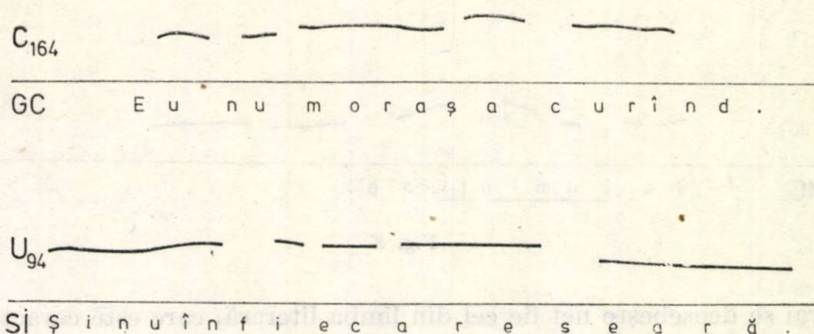

Fig. 10

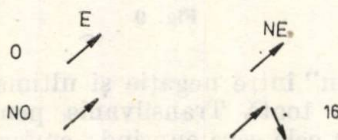
Pentru a determina cît mai clar prin ce se deosebește această intonație de cea a frazelor corespunzătoare din limba literară să începem prin a aminti, pe scurt, cum se manifestă aceasta din urmă.

Dacă luăm în considerare numai conturul terminal al întrebărilor totale românești, acesta se realizează în funcție de doi factori care acționează concomitent:

— locul cuvîntului accentuat în întrebare (= emfaza interogativă), fiind relevante numai două poziții: emfaza pe ultimul cuvînt (E) vs. emfaza pe oricare alt cuvînt în afară de ultimul (NE);

— tipul accentual al ultimului cuvînt, fiind relevantă numai distincția oxiton (O) vs. nonoxiton (NO).

Folosind simbolurile E, NE și, respectiv, O, NO în sensul de mai sus, putem indica felul în care cei doi factori colaborează la realizarea unui contur terminal ascendent (↗) sau a unuia ascendent-descendent (↗↘) astfel:

Dacă avem în vedere aspectul întregii curbe melodice, constatăm că în limba română literară emfaza interogativă se exprimă printr-o intonație coborîtă și/ sau coborîtoare, adică prin ceea ce am numit „proeminență negativă"[17].

Spre deosebire de întrebările totale din limba literară, în graiul de care ne ocupăm acestea au un contur melodic cu totul special, în primul rînd datorită faptului că aici **emfaza interogativă se realizează prin proeminență pozitivă**[18] și nu negativă, cu alte cuvinte, tonul nu coboară, ci urcă, formînd un vîrf melodic pe silaba accentuată a cuvîntului care poartă emfaza în întrebare.

7.1. În frazele de tipul **Mama** *vine?* (NE/NO) din grai se realizează un contur melodic caracterizat prin **două vîrfuri**: primul plasat pe silaba accentuată a cuvîntului care poartă emfaza, iar al doilea în finalul întrebării.

7.1.1. În acest mod se realizează intonaţia întrebărilor totale încheiate în cuvinte **paroxitone**, ca în exemplele de mai jos:

C 1 SC: **Vezi** *bine?*

C 15 MC: **Arătat-o** *pe bătrîna?* — fig. 11

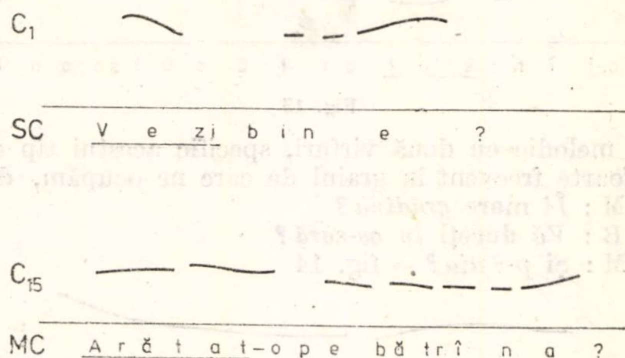

Fig. 11

Observăm că, în general, forma conturului terminal este **descendent-ascendentă**, dar, în cazurile în care vîrful din porţiunea preterminală (care exprimă emfaza interogativă) este deosebit de înalt, urcarea finală este foarte slabă, ca în următoarele exemple:

C 36 SC: **Duce**-*te-ai cu Drosida?*

C 27 SC: **Zîs**-*o că moare?* — fig. 12

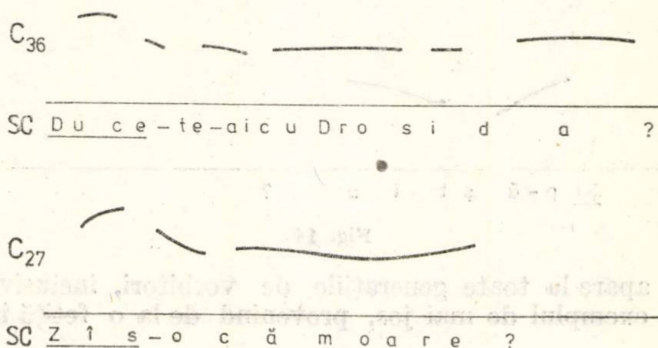

Fig. 12

În limba literară tiparul melodic al întrebărilor de tip NE/NO este exact opus celui din grai: emfaza interogativă se exprimă prin proeminenţă negativă, iar mişcarea tonului din conturul terminal este ascendent-descendentă (↗↘); să se compare:

C 32 SC: *Aici în* **sat** *o ai făcut şcoala?*

C 178 I: *Aici în* **sat** *ai făcut şcoala?* — fig. 13

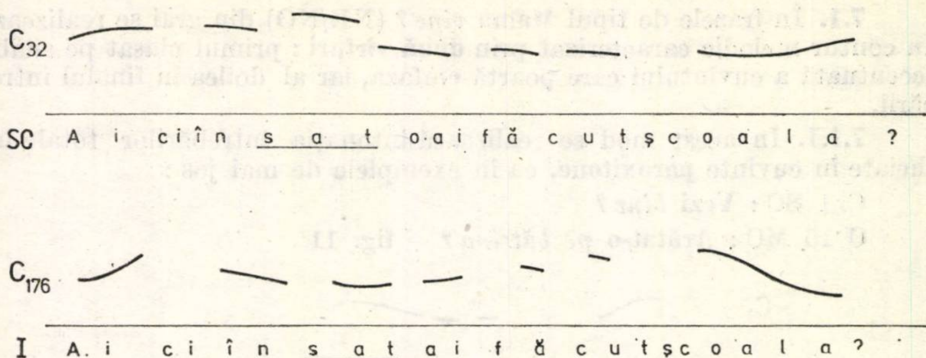

Fig. 13

Tiparul melodic cu două vîrfuri, specific acestui tip de întrebări, se întîlneşte foarte frecvent în graiul de care ne ocupăm, de exemplu :

U 66 LM : *Îi* mare *grădina?*

U 90 AB : *Vă* duceţi *în as-sară?*

U 67 SM : Şi *p-ăştia?* — fig. 14

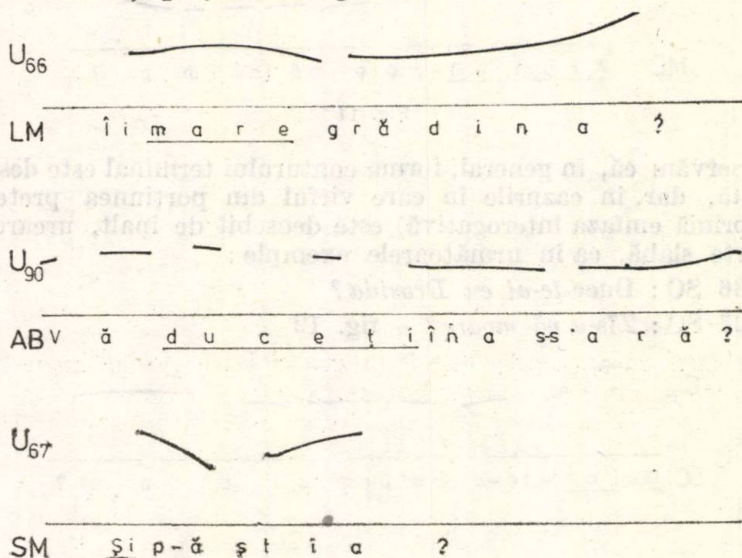

Fig. 14

Acest tipar apare la toate generaţiile de vorbitori, inclusiv la cei mai tineri, ca în exemplul de mai jos, provenind de la o fetiţă în vîrstă de 4 ani :

U 63 MI : *E* bună, *uite, asta albă?* — fig. 15

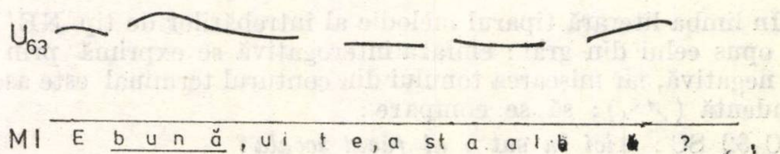

Fig. 15

Pentru a obţine cîteva sonagrame de o calitate tehnică superioară, am recurs şi la înregistrarea unor întrebări pe care, la solicitarea noastră, informatoarea LM din Ucea le-a **citit** în faţa microfonului. Ele au textul şi intonaţia la fel cu cele ale frazelor rostite în mod spontan de către vorbitoarea respectivă puţin mai înainte în cursul anchetei, dar permit în plus evidenţierea optimă a conturului melodic global caracteristic intonaţiei dialectale de care ne ocupăm:

U 37 LM : *O* **vint** *Mărioara din colonie?*

U 38 : LM : *Să* **duce** *Victor az în pădure?* — fig. 16

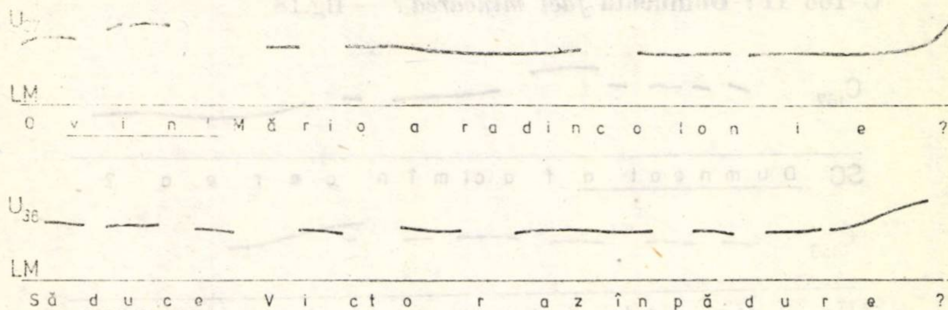
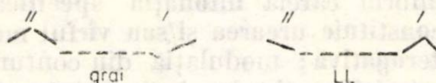

Fig. 16

Examinînd şi aceste trasee ne apare evident că în grai ultima silabă accentuată din întrebare are tonul descendent sau coborît şi plat, după care urcă în silaba următoare (şi ultima), astfel încît conturul terminal are forma opusă celui ascendent-descendent din limba literară.

Dacă, în afara conturului terminal, luăm în considerare şi deosebirile din porţiunea preterminală cauzate de exprimarea emfazei interogative prin proeminenţă pozitivă în grai şi negativă în limba literară, vom reprezenta schematic cele două tipare intonaţionale globale astfel :

7.1.2. Aceeaşi deosebire se constată şi între frazele interogative totale din categoria NE/NO terminate în cuvînt **proparoxiton** din grai faţă de cele literare ; să se compare :

C 16 SC : **Călcate** *tî-s poalelele?*

C 177 I : **Călcate** *ţi-s poalele?* — fig. 17

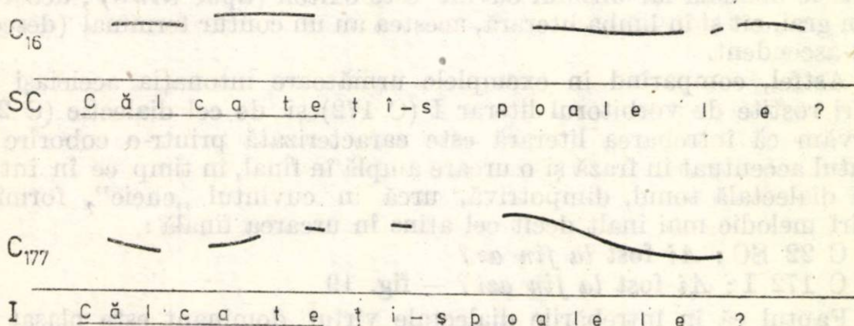

Fig. 17

7.1.3. Pentru a încheia analiza intonației pe care o comportă în grai întrebările totale din categoria NE/NO, să menționăm faptul că, uneori, în conturul lor terminal poate să nu apară o urcare, nici un ton plat, ci chiar o coborîre, adică la fel ca în enunțurile cu caracter asertiv. Pentru un vorbitor de limbă literară un astfel de enunț sună la fel cu o frază declarativă [19] și numai contextul lingvistic și situațional ne arată că este vorba despre o întrebare. Astfel, în exemplul care urmează, întrebarea dialectală a repetat-o pe cea rostită de autoare (anchetatoare) :

C 167 SC : **Dumneata** *faci mîncarea?*

C 166 II : **Dumneata** *faci mîncarea?* — fig.18

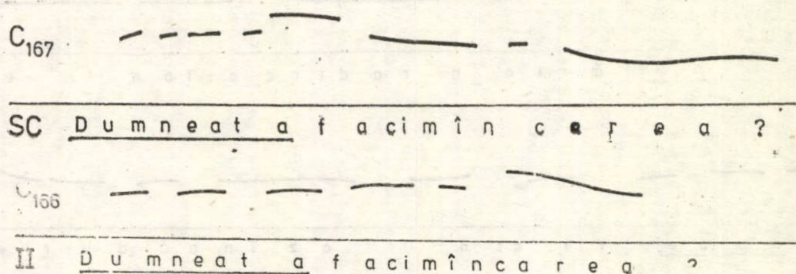

Fig. 18

În frazele dialectale de acest fel singurul element care exprimă interogativitatea rămîne urcarea și/ sau vîrful melodic din silaba accentuată a cuvîntului la care se referă întrebarea, cu alte cuvinte, proeminența pozitivă prin care se exprimă emfaza interogativă în graiul de care ne ocupăm.

Pentru noi astfel de cazuri constituie un argument important în favoarea ipotezei conform căreia **intonația specifică fundamentală în acest tip de grai o constituie urcarea și/sau vîrful melodic prin care se manifestă emfaza interogativă**; modulația din conturul terminal, deși are un aspect foarte caracteristic (coborîre + urcare), trece pe planul al doilea, ea este mai puțin pregnantă, iar, uneori, poate lipsi complet fără ca enunțul să-și piardă în mod obligatoriu conținutul interogativ.

7.2. Rolul preponderent pe care îl joacă intonația segmentului preterminal al enunțului iese mai pregnant în evidență dacă analizăm din punct de vedere melodic întrebările în care accentul frazei se află în poziție nefinală iar ultimul cuvînt este oxiton **(tipul NE/O)**, deoarece atît în grai, cît și în limba literară, acestea au un contur terminal (descendent)-ascendent.

Astfel, comparînd în exemplele următoare intonația aceleiași întrebări rostite de vorbitorul literar I (C 172) și de cel dialectic (C 22), observăm că întrebarea literară este caracterizată printr-o coborîre în cuvîntul accentuat în frază și o urcare amplă în final, în timp ce în întrebarea dialectală tonul, dimpotrivă, urcă în cuvîntul „cheie", formînd un vîrf melodic mai înalt decît cel atins în urcarea finală :

C 22 SC : *Ai* **fost** *la fîn az?*

C 172 I : *Ai* **fost** *la fîn azi?* — fig. 19

Faptul că în întrebările dialectale vîrful dominant este plasat pe emfaza interogativă (din porțiunea preterminală), formînd împreună cu

vîrful final un contur global caracterizat prin **două vîrfuri**, în timp ce, înălțimea maximă a întrebărilor literare de acest tip se află în silaba finală,

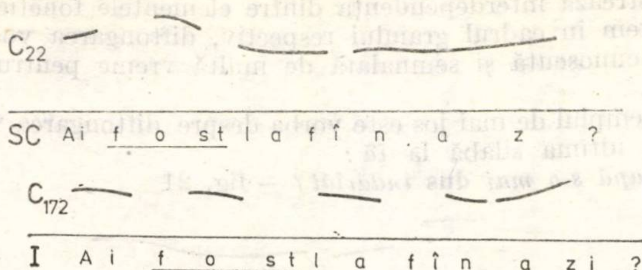

Fig. 19

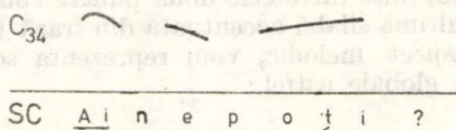
unde apare unicul vîrf al enunțului, se poate observa și prin compararea exemplelor de mai jos :

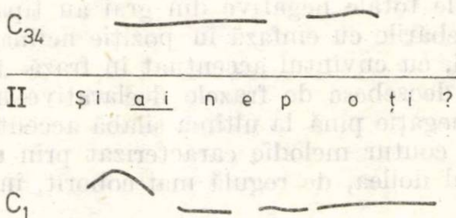
C 34 SC : **Ai** *nepoți ?*

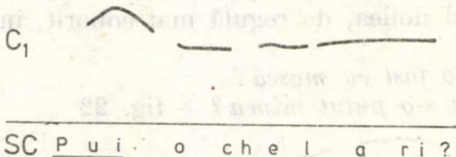
II : **Ai** *nepoți ?*

C 1 SC : **Pui** *ochelari ?*

C 169 I : **Pui** *ochelari ?* — fig. 20

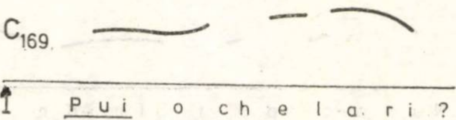

Fig. 20

Trebuie să atragem atenția asupra unui fenomen care însoțește frecvent IM : „despicarea" [20] vocalei accentuate din ultima silabă și care se produce prin transformarea acestei vocale în diftong. Avem astfel un exemplu care ilustrează interdependența dintre elementele fonetice care acționează în sistem în cadrul graiului respectiv, diftongarea vocalelor sub accent fiind cunoscută și semnalată de multă vreme pentru Țara Oltului [21].

Astfel, în exemplul de mai jos este vorba despre diftongarea vocalei accentuate *ă* din ultima silabă la *ĭă :*

C 9 SC : *Ș-apă s-o mai* **dus** *îndărîăt ?* — fig. 21

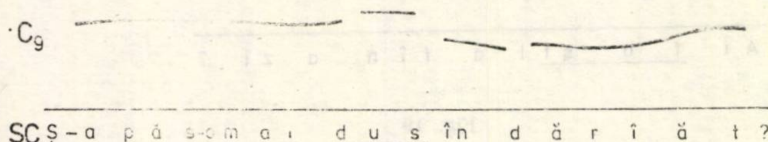
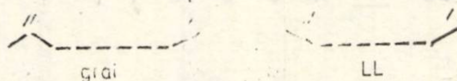

Fig. 21

Așadar, în limba literară întrebările din categoria NE/ O au în conturul preterminal o proeminență **negativă** pentru a exprima emfaza interogativă, iar conturul terminal este **ascendent** [22] ; în graiele sînt caracterizate printr-o proeminență **pozitivă** în conturul preterminal (emfaza interogativă) și de o urcare în cel terminal (care, uneori, poate fi așa de slabă, încît pe sonagrame acest contur apare aproape plat). Avînd în vedere că silabele cuprinse între cele două puncte constituite din emfaza interogativă (″) și ultima silabă accentuată din frază (′) nu sînt semnificative sub acest aspect melodic, vom reprezenta schematic cele două tipuri de contururi globale astfel :

7.3. Întrebările totale negative din grai au tiparul melodic caracteristic pentru întrebările cu emfază în poziție nefinală, întrucît negația coincide, în general, cu cuvîntul accentuat în frază. Prin urmare, întrebările negative se deosebesc de frazele declarative negative (rostite cu platou înalt de la negație pînă la ultima silabă accentuată din enunț, cf. **6.2.**) : ele au un contur melodic caracterizat prin **două vîrfuri :** unul, înalt, pe negație, al doilea, de regulă mai coborît, în finalul enunțului ; de exemplu :

C 4 MM : *N-o fost cu mască ?*

U 96 SI : *Nu s-o putut mînca ?* — fig. 22

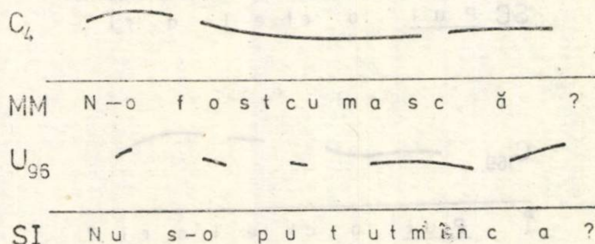
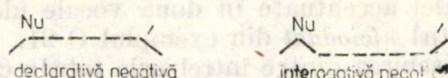

Fig. 22

Schematic deosebirea dintre o frază negativă asertivă și una negativă interogativă în grai se poate reprezenta astfel :

Pe de altă parte, tiparul melodic al întrebărilor negative din grai se deosebește net de cel al întrebărilor negative din limba literară. Acestea din urmă au un ton coborît (proeminență negativă) pe silaba accentuată a negației, care continuă aproape nemodificat pînă la ultima silabă accentuată din enunț, unde se produce o mișcare bruscă pentru a exprima interogativitatea. Dacă ultimul cuvînt este oxiton, întrebarea se încheie printr-o urcare și un (singur) vîrf final ; dacă este un cuvînt paroxiton, de la vîrful creat pe ultima silabă accentuată tonul coboară pe silaba sau silabele neaccentuate care urmează după ea pînă la final [23]. Intonația întrebărilor negative din grai și din limba literară se poate compara în exemplele următoare :

C 14 SC : *N-am stat atunci de ne-am uitaat ?*
C 179 I : *N-am stat atunci de ne-am uitat ?* — fig. 23

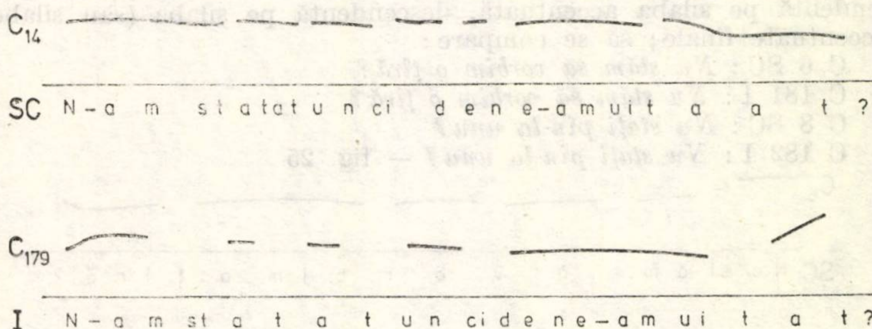

Fig. 23

C 21 SC : *N-ai fost niciodaat ?*
C 180 I : *N-ai fost niciodată ?* — fig. 24

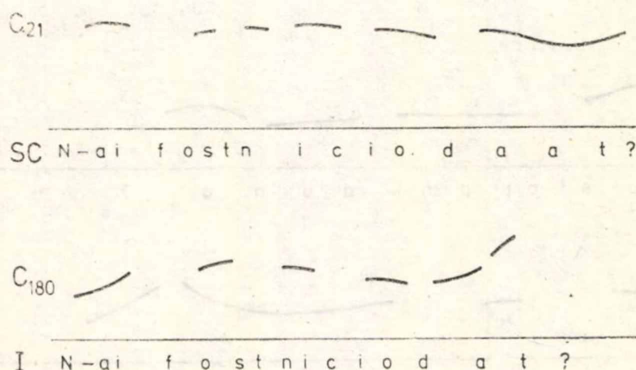
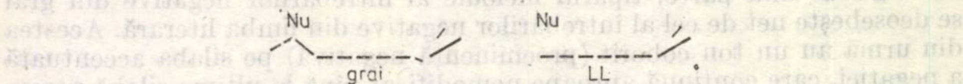

Fig. 24

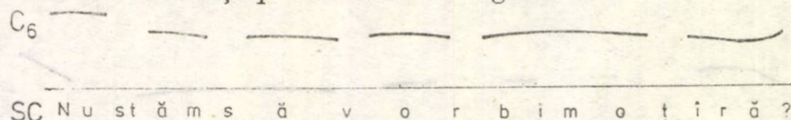
Este interesant de remarcat că uneori mişcarea tonală intrasilabică finală implică şi necesită o modificare de ordin cantitativ în ultima silabă : în cazul nostru această modificare se produce printr-un fenomen de „scindare" [24] a vocalei accentuate în două vocale identice, perceptibile ca atare (vezi cuvîntul *niciodaat* din exemplul C 21.

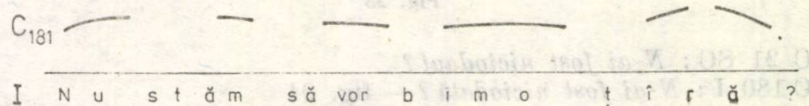
Schematic deosebirea dintre întrebările totale din grai şi din limba literară se poate reprezenta astfel :

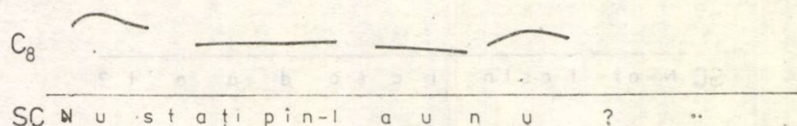

Întrebările totale negative din grai terminate în cuvînt **paroxiton,** au, la fel ca cele încheiate în cuvînt oxiton, contur melodic global caracterizat prin două vîrfuri (primul pe negaţie, ultimul în final), cu singura deosebire că, în ele, conturul terminal specific descendent-ascendent se realizează **intersilabic** (coborîre pe silaba accentuată şi urcare pe ultima). Diferenţa dintre acest tipar şi cel din limba literară (cu platou coborît de la negaţie pînă la ultima silabă accentuată) se observă şi mai clar : în conturul terminal mişcarea caracteristică descendent-ascendentă din grai, desfăşurată pe două (sau trei silabe, în cuvintele proparoxitone) este mai evident deosebită de cea din limba literară, care are forma opusă : ascendentă pe silaba accentuată, descendentă pe silaba (sau silabele) neaccentuate finale ; să se compare :

C 6 SC : *Nu stăm să vorbim o ţîră ?*
C 181 I : *Nu stăm să vorbim o ţîră ?*
C 8 SC : *Nu staţi pîn-la unu ?*
C 182 I : *Nu staţi pîn-la unu ?* — fig. 25

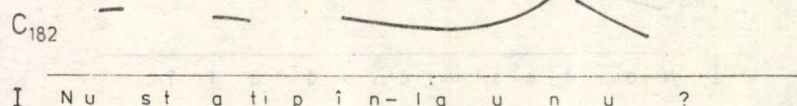

Fig. 25

7.4. Să urmărim mişcarea melodică specifică IM în întrebările totale în care **ultimul cuvînt este accentuat în frază.** Cînd acesta este **oxiton (tipul E/ O)**, în cadrul ultimei sale silabe se produce integral intonaţia specifică : (urcare) – coborîre – urcare. Această intonaţie complexă se deosebeşte considerabil de mişcarea simplă ascendentă care apare la finalul întrebărilor corespunzătoare din limba literară. Să comparăm ma întîi cîteva întrebări scurte formate dintr-un singur cuvînt oxiton (sau un grup de cuvinte), care, automat, poartă şi accentul frazei :

C 5 Sil. C : *Dejaa?* C 8 SC : *I scuurt?*
C 188 I : *Deja?* C 187 I : *E scurt?* – fig. 26

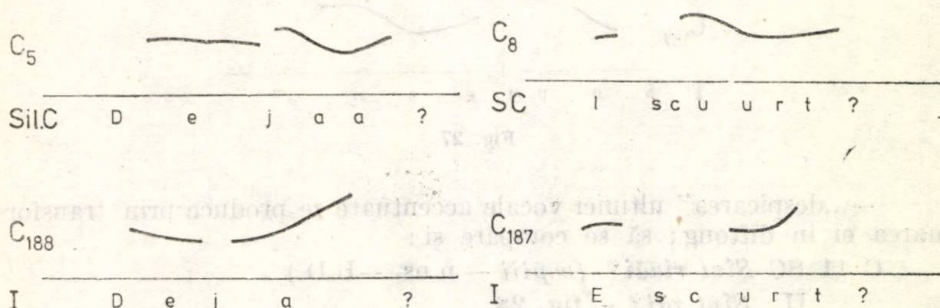

Fig. 26

Observăm că în limba literară se produce o urcare pe parcursul ultimei silabe, în general mai amplă şi mai abruptă decît cea care are loc în finalul întrebărilor dialectale. În ciuda caracterului ei mai atenuat, aceasta din urmă este percepută totuşi ca atare, probabil datorită faptului că este pusă în evidenţă, prin contrast, de coborîrea care o precedă.

În afara faptului că cele două contururi terminale (literar şi dialectal) se deosebesc calitativ, ca **simplu ascendent** faţă de **complex (ascendent)-descendent-ascendent,** există şi diferenţe cantitative între ele legate de amploarea mai mare a urcării şi de durata silabelor în care se desfăşoară conturul terminal.

Este evident că, pentru a se realiza o mişcare melodică atît de complicată pe parcursul unei singure silabe, este nevoie de mai mult timp de rostire; de aceea, în aceste cazuri, se observă modificări de ordin cantitativ, în sensul unei amplificări a corpului fonetic al ultimei silabe (accentuate) în întrebările vorbitorilor dialectali. Aceste modificări pot fi, cum am văzut, de două feluri :

– „scindarea" vocalei accentuate în două vocale identice, percepute ca atare ; se ajunge astfel la **două silabe** care corespund unei singure silabe (finale) în limba literară ; să se compare şi :

C 31 SC : *Şapte aani?*

C 187 I : *Şapte ani?* – fig. 27

Este interesant să subliniem faptul că un fenomen fonetic care are în limba literară un rol stilistic [25] îndeplineşte în grai un rol distinctiv : scindarea ultimei vocale accentuate din enunţurile interogative funcţio-

nează împreună cu IM ca un element distinctiv în cadrul opoziției întrebare vs. aserțiune și nu marchează din punct de vedere stilistic frazele respective.

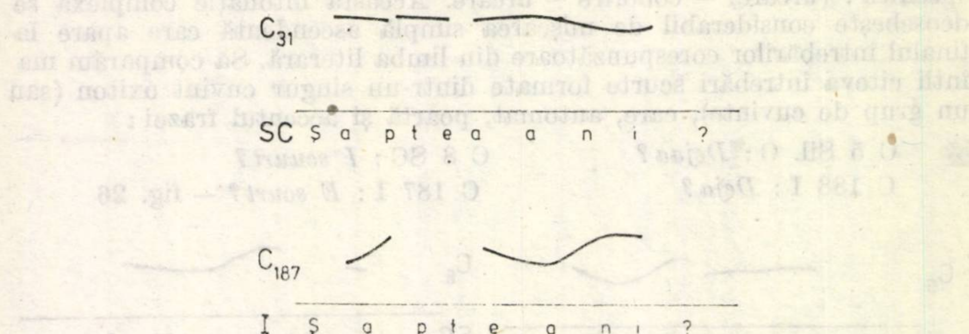

Fig. 27

— „despicarea" ultimei vocale accentuate se produce prin transformarea ei în diftong; să se compare și:

C 11 SC *Sînt rîăăi? (copiii* — n.ns. —L.D.)

II : *Sînt răi?* — fig. 28

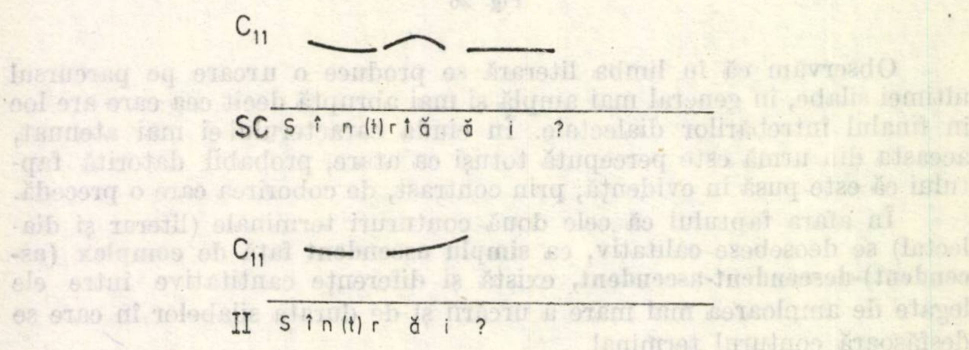

Fig. 28

Merită, de asemenea, să facem aici o remarcă de ordin strict fonetic: se pare că cele care se „despică" în diftongi sînt vocalele de apertură medie *(e, o, ă)*, în timp ce vocalele deschise *(a)* sau închise *(i, u, î)* se „scindează" în cîte două vocale de același tip.

Întrebările obișnuite ca lungime, în care ultimul cuvînt este oxiton și accentuat în frază, au același tip de contur în grai: o mișcare complexă ascendentă-descendentă-ascendentă în ultima silabă, spre deosebire de mișcarea simplă ascendentă din limba literară; să se compare:

C 28 SC : *Lele Măriuță, mai vorbeaa?*

C 183 I : *Lele Măriuță, mai vorbea?* — fig. 29

După cum am mai arătat, urcarea finală a întrebărilor totale din categoria E/O nu este totdeauna mare, dar ea este net percepută într-un

fel diferit de cea din limba literară pentru că emfaza interogativă, găsindu-se în poziţia finală, proeminenţa pozitivă specifică ei în grai se realizează tot în silaba ultimă (accentuată), precedînd conturul terminal de tip descendent-ascendent şi formînd astfel, prin alăturare, un contrast mai puternic. Cu alte cuvinte, considerăm că aspectul complex al conturului

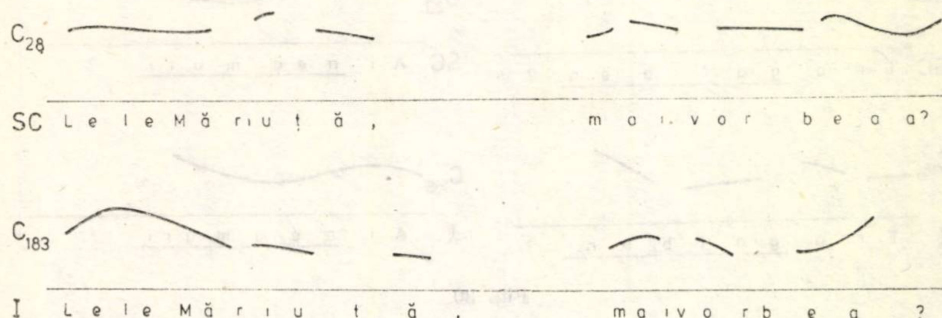

Fig. 29

terminal specific IM se explică (cel puţin în aceste cazuri) prin faptul că, prima urcare este cea care exprimă emfaza interogativă, în timp ce, imediat după ea, urmează mişcarea descendentă-ascendentă specifică IM, pe care o regăsim şi la sfîrşitul întrebărilor în care emfaza interogativă este plasată nonfinal, deci :

$\nearrow + \searrow\nearrow = \nearrow\searrow\nearrow$ sau $\sim$

O altă deosebire faţă de întrebările cu emfaza nonfinală (NE), caracterizate prin două vîrfuri, este că în întrebările cu emfaza finală apare **un singur vîrf** în poziţie finală absolută. Aşadar porţiunea preterminală nu cuprinde în acest caz nici un element semnificativ care să distingă acest tip de întrebări de altele din acelaşi grai sau de cele corespunzătoare din limba literară. Singurul element care îndeplineşte acest rol este conturul terminal, mai precis, tipul de mişcare melodică din ultima silabă a cuvîntului final, care este accentuat.

7.5. Dacă analizăm întrebările în care accentul frazei este pe ultimul cuvînt, de data aceasta **paroxiton (tipul E/NO)**, observăm că urcarea specifică emfazei interogative din grai se realizează în penultima silabă (= accentuată), după care se produce mişcarea complexă (descendent-ascendentă) care constituie trăsătura dialectală specifică pentru IM. În acest fel ia naştere în conturul terminal o mişcare şi mai complicată : ascendentă-descendentă-ascendentă [26].

Cele trei mişcări tonale se repartizează, de regulă, astfel : prima urcare + coborîrea au loc în silaba accentuată, a doua urcare în silaba următoare (finală).

Această formă de contur terminal, asemănată de Andrei Avram cu o tildă [27], se întîlneşte, cu uşoare variaţii, şi în exemplele noastre. Să

se compare :

C 26 SC : *Era* **galben?** C 23 SC : *Ai* **neamuri?**
C 184 I : *Era* **galben?** C 185 I : *Ai* **neamuri?** — fig. 30

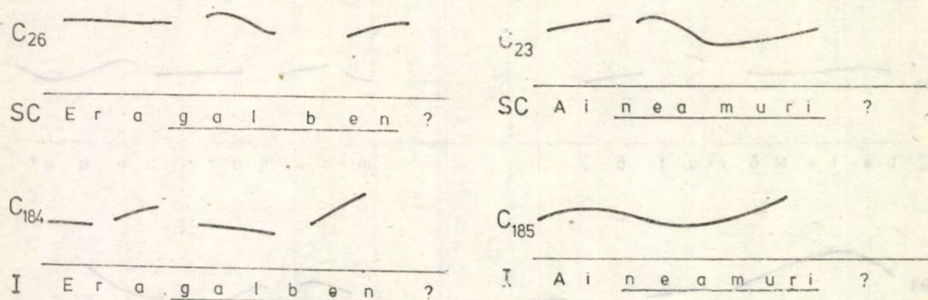

Fig. 30

Avînd în vedere că în conturul preterminal (care conţine emfaza interogativă) nu are loc de această dată nici o mişcare melodică semnificativă pentru tiparul în chestiune, vom reprezenta schematic numai intonaţia conturului terminal al întrebărilor totale din grai şi din limba literară cu accent pe ultimul cuvînt paroxiton astfel :

După cum se vede, elementul comun al ambelor contururi terminale este urcarea finală ; deosebirea esenţială constă în faptul că aceasta este precedată în întrebările dialectale de mişcarea complexă din silaba accentuată formînd împreună tonul ascendent-descendent-ascendent caracteristic al IM. De fapt, tiparul melodic dialectal se deosebeşte de cel literar numai în ceea ce se întîmplă în silaba accentuată (penultima) a ultimului cuvînt (care poartă emfaza interogativă) : ton descendent în limba literară şi ascendent-descendent în grai, după care, în ambele cazuri, urmează o urcare în ultima silabă (neaccentuată) pînă la final.

În întrebările în care ultimul cuvînt poartă accentul frazei şi este proparoxiton (tipul *Mama* **apără?**) lucrurile se simplifică într-un anume fel : cele trei mişcări tonale din conturul terminal dialectal se realizează în cele trei silabe finale astfel : în silaba accentuată se manifestă emfaza interogativă de tip dialectal (urcare + vîrf), iar în cele două silabe neaccentuate care urmează se produce coborîrea şi, respectiv, urcarea finală. Acest contur terminal se deosebeşte net de cel care apare în întrebările literare corespunzătoare, în care înălţimea minimă (specifică emfazei interogative literare) atinsă în silaba accentuată este urmată în celelalte două de urcarea „interogativă", ceea ce creează, în ansamblu, aspectul unei mişcări ascendente cu caracter continuu în cele trei silabe finale ale frazei ;

să se compare :

C 31 SC : *Era* **tînără?**

C 186 I : *Era* **tînără?** — fig. 31

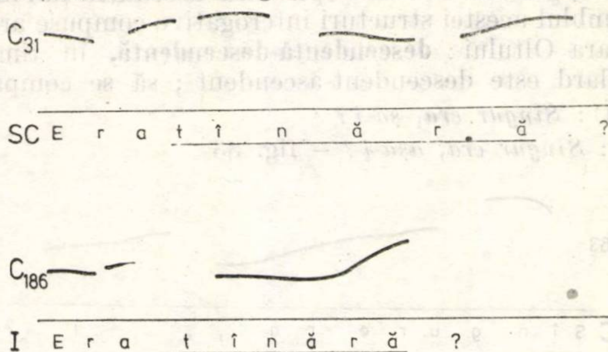
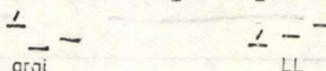

Fig. 31

Cele două contururi terminale ale întrebărilor terminate în cuvînt **proparoxiton** accentuat în frază se pot reprezenta astfel :

8. Intonaţia pe care am numit-o în mod convenţional IM apare, în una sau în alta din variantele analizate de Andrei Avram şi de noi, ori de cîte ori apare tipul de întrebare corespunzător.

Ea nu se manifestă numai la întrebările totale autentice de felul celor avute în vedere în paginile precedente, ci apare şi în întrebări retorice [28] sau în cele de tip „ecou" [29].

IM apare, de asemenea, la sfîrşitul frazelor formate prin subordonare : indiferent de poziţia întrebării totale, dacă aceasta este propoziţia regentă, ea imprimă întregii fraze un tipar ascendent interogativ, care în corpusul nostru apare în varianta IM.

În măsura în care întrebările totale din grai intră în anumite combinaţii cu alte enunţuri, ele comportă, în partea care le conţine, IM. Un astfel de exemplu este structura **întrebare parţială + întrebare totală eliptică** [30], în care se realizează, din punct de vedere semantic, un fel special de întrebări totale care conţin sugerarea răspunsurilor la întrebările parţiale pe care le cuprind. Porţiunea finală, corespunzătoare întrebării totale, se rosteşte, în grai, cu IM ; de pildă ;

U 65 LM : *Unde-aţ fost, la gazdă ?*

U 92 LM : *Cum era ca dumneata, mai bătrînă ?* — fig. 32

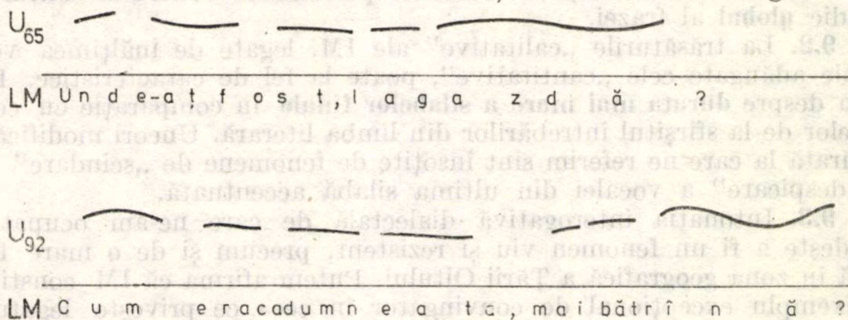

Fig. 32

În schimb, în structura **frază declarativă + întrebare de tip „tag"**[31] mica întrebare totală eliptică, plasată totdeauna final, este rostită cu un ton **descendent** în grai, adică exact opus celui ascendent din limba literară. De aceea ansamblul acestei structuri interogative compuse are o intonație specifică în Țara Oltului : **descendentă-descendentă,** în timp ce tiparul melodic standard este descendent-ascendent ; să se compare :

C 163 SC : *Sîngur era, șa-i ?*

C 194 I : *Singur era, așa-i ?* – fig. 33

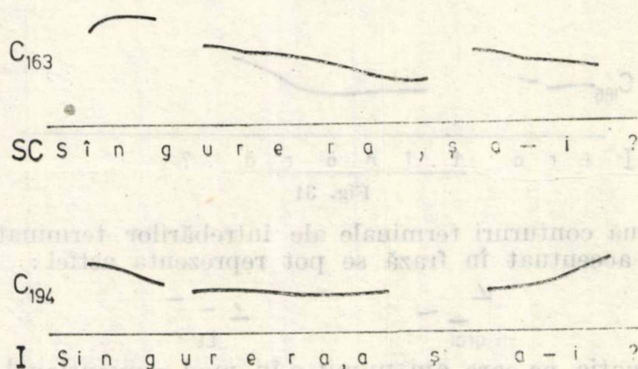

Fig. 33

În fine, trebuie să menționăm că am întîlnit IM în materialul cercetat de noi și în poziție nefinală, mai precis, în **interiorul unor mesaje înaintea unor pauze,** de mărimea celor care se notează în scris printr-o virgulă, fapt semnalat și de Andrei Avram pentru graiul din Muscel [32].

9. Concluzii

9.1. Analiza pe care am întreprins-o asupra diverselor variante ale IM ne-a condus spre concluzia că ea trebuie definită nu numai prin modulația specifică din *conturul terminal* al întrebărilor, ci și prin aspectul *porțiunii preterminale* a acestora ; este foarte important să fie luat și el în considerare, pentru că atunci cînd cuprinde cuvîntul accentuat al frazei, adică ceea ce am numit emfaza interogativă, pe silaba sa tonică se realizează în grai o proeminență pozitivă (urcare și/ sau vîrf melodic), spre deosebire de proeminența negativă prin care se manifestă emfaza interogativă în întrebările totale din limba literară. Cu alte cuvinte, considerăm că IM trebuie analizată și descrisă din punctul de vedere al conturului melodic **global** al frazei.

9.2. La trăsăturile „calitative" ale IM, legate de înălțimea vocii, trebuie adăugate cele „cantitative", poate la fel de caracteristice. Este vorba despre **durata mai mare a silabelor finale** în comparație cu cea a silabelor de la sfîrșitul întrebărilor din limba literară. Uneori modificările în durată la care ne referim sînt însoțite de fenomene de „scindare" sau de „despicare" a vocalei din ultima silabă accentuată.

9.3. Intonația interogativă dialectală de care ne-am ocupat se dovedește a fi un fenomen viu și rezistent, precum și de o mare frecvență în zona geografică a Țării Oltului. Putem afirma că IM constituie un exemplu excepțional de convingător în ceea ce privește legăturile strînse și permanente dintre așezările românești situate de o parte și de

alta a Carpaţilor. Din păcate, faptul că IM se manifestă cu precădere în enunţuri interogative scade considerabil posibilităţile de a consulta cu mult folos (pentru acest scop anume) benzile din arhiva fonogramică, întrucît ancheta de tip AFLR cuprinde mai mult întrebări formulate de anchetatori decît de informatori. Din această cauză nu considerăm încă soluţionată problema delimitării ariilor cu IM. Cercetări ulterioare şi anchete orientate special spre culegerea de material util studierii intonaţiei vor aduce, desigur, date noi în acest sens.

Trebuie să precizăm că dispunem în prezent de numeroase exemple şi am realizat sonagrame nu numai din Ţara Oltului, dar şi din Mărginimea Sibiului şi din trecătoarea Bran (în Ardeal) ; de la Dragoslavele, ieşind din trecătoare, începe aria de IM din sudul Carpaţilor, care cuprinde nu numai Muscelul, ci o zonă mult mai vastă, întinsă aproximativ între rîul Argeş (la vest) şi Ialomiţa (la est), de unde avem, de asemenea, multe exemple.

În legătură cu desfăşurarea fenomenului pe ambii versanţi ai Carpaţilor, se cunosc cauzele istorice care au determinat mişcări masive ale românilor din Transilvania în ţările române : în primul rînd păstoritul, dar şi persecuţiile religioase, militarizarea regiunilor de graniţă locuite de români, înfrîngerea răscoalei lui Horia, Cloşca şi Crişan etc. Ştefan Paşca vorbeşte despre „roiri de populaţie peste munţi, alimentînd elementul uman de pe versantul de miazăzi al Carpaţilor...”[33].

Ţara Oltului este însă o zonă care a suferit numeroase influenţe şi în sens invers, venind dinspre sudul Carpaţilor, aşa cum s-a constatat de multă vreme [34].

Rezultatele cercetării noastre vin să demonstreze încă o dată acest adevăr : Carpaţii nu au constituit niciodată o graniţă lingvistică, ci, dimpotrivă, trecătorile lor au servit la comunicarea permanentă în limba română, ba chiar la convergenţa unor elemente dialectale româneşti, printre care se numără şi intonaţia interogativă de care ne-am ocupat în prezenta lucrare.

ANEXĂ

cuprinzînd lista localităţilor şi a informatorilor de la care provin frazele analizate de noi din punctul de vedere al intonaţiei şi prezentate în figuri, precum şi siglele corespunzătoare :

Cîrţişoara, jud. Sibiu (= C)

Eufrosina (Sina) Căpăţînă, 45 de ani, 8 clase (= SC)
Silvia Căpăţînă, 24 de ani, liceul industrial (= Sil. C)
Măriuţa Cînduleţ (a lu Zaharia), 73 de ani (= MC)
Maria Monea (a lu Aronică), 70 de ani (= MM)
Informatoarele MC şi MM nu au ştiut că sînt înregistrate.
Drosida Căpăţînă, 72 de ani, 4 clase (= DC)
Gheorghe Căpăţînă, 75 de ani, 4 clase (= GC)

Ucea de Sus, com. Ucea de Jos, jud. Braşov (= U)

Lenuţa Muntean, 32 de ani, liceul teoretic (= LM)
Simona Muntean, 11 ani, 5 clase (= SM)
Paraschiva Burns, 63 de ani, 6 clase (= PB)
Silvia Iosipescu, 74 de ani, învăţătoare pensionară (născută şi stabilită în Ucea de Sus = SI)
Versavia Ştefan, 58 de ani, 4 clase (= VS)
Aurelia Bărbat (a lu Mitucă), 60 de ani, 6 clase (= AB)
Lucica Bărbat (a Siftului), 44 de ani, 6 clase (= LB)
Magdalena Ilie, 4 ani (= MI)

A South-Carpathian intonation in "Olt Country"

(Abstract)

Using a suggestive ilustrative material, the author attempts to demonstrate the existence of the "Muscel-type" interrogative intonation in the Transylvanian region traditionally called Olt Country ("Ţara Oltului"). A detailed acoustic analysis of this intonation is performed for trying to identify its use in various syntactic and semantic types of utterances; other melodic patterns of the dialect are considered and described in order to establish its whole intonational system.

The results of the investigation support the thesis that the Carpathians mountains have never been a linguistic frontier; moreover, their passes have served during centuries as a way for the dialectal convergence of Romanian.

NOTE

[1] În „Fonetică şi dialectologie" VIII (1973), p. 43—64.

[2] Numim „contur terminal" intonaţia ultimei silabe accentuate din enunţ împreună cu cea a silabei (sau silabelor) care urmează după aceasta.

[3] Andrei Avram, *op. cit.*, p. 64 (din rezumatul în limba franceză).

[4] *Ibidem*, p. 64.

[5] *Ibidem*, nota 30.

[6] Se știe că textele care relatează aşa-numitul „proces tehnologic" al unor îndeletniciri sau obiceiuri sînt caracterizate printr-o intonaţie foarte puţin colorată, cu aspect predominant enumerativ.

[7] În scopul colectării aceluiași tip de enunţuri (interogative), Andrei Avram a folosit alt procedeu, cerînd informatorilor adulţi să adreseze întrebări copiilor, *op. cit.*, p. 43—44.

[8] Laurenţia Dascălu, *On the Intonation of Questions in Romanian : the Rising-Falling and the Falling Patterns*, în RRL XXIV (1979), 2, p. 113—120; *Asupra intonaţiei cuvintelor relativ-interogative în limba română*, în SCL XXXI (1980), 2, p. 161—177.

[9] Laurenţia Dascălu, *Asupra intonaţiei vocativului în limba română*, în SCL XXXV (1984), 5, p. 440—451.

[10] *Ibidem.*

[11] Cf. Valerie Rusu, *Formules d'interpellation en roumain*, în RRL IV (1959), 2, p. 243—253; Marie-Thérèse Kerschbaumer, *Der Appell als Hervorhebungsmittel im modernen Rumänisch*, în RRL XIV (1969), 1, p. 33.

[12] Despre exprimarea emfazei asertive în limba română literară prin proeminenţă pozitivă vezi Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, Bucureşti, 1965, p. 71; Laurenţia Dascălu, *Listening Tests on the Intonation of Segmented Utterances*, în RRL XXVI (1981), 3, p. 207—212.

[13] Laurenţia Dascălu, *Observaţii asupra intonaţiei graiului din Maramureş*, în FD IX (1975), p. 78.

[14] *Ibidem*, p. 78—84; vezi şi figurile 1—9 de la p. 86—88 ale aceluiaşi articol.

[15] *Ibidem*, p. 85, 90 şi fig. 13 de la p. 89.

[16] Laurenţia Dascălu, *What are You Asking about? (On the Intonation of Emphasis in „Yes-No" Questions)*, în RRL XX (1975), 5, p. 477—480.

[17] *Ibidem.*

[18] Termenii „proeminenţă negativă" şi „proeminenţă pozitivă" sînt preluaţi de la V. A. Isačenko, *La perception des éléments prosodiques*, în CLTA III (1966), p. 70, 72.

[19] Fapt remarcat şi de Andrei Avram, *op. cit.*, p. 63: „Auzind în localităţile din Muscel întrebări ca *Ai mîncat peşte?*, am avut adesea impresia că intonaţia lor ar corespunde unei întrebări formulate în limba literară prin adăugarea propoziţiei *Nu-i aşa?* după o propoziţie în fond enunţiativă" subl. ns. — L.D.).

[20] Cf. Sextil Puşcariu, *Limba română*, II. *Rostirea*, Bucureşti, 1959, p. 55, 119—120.

[21] Titu Dinu, *Graiul din Ţara Oltului*, în „Grai şi suflet" I (1923—1924), p. 109.

A South-Carpathian intonation in "Olt Country"

(Abstract)

Using a suggestive ilustrative material, the author attempts to demonstrate the existence of the "Muscel-type" interrogative intonation in the Transylvanian region traditionally called Olt Country ("Ţara Oltului"). A detailed acoustic analysis of this intonation is performed for trying to identify its use in various syntactic and semantic types of utterances; other melodic patterns of the dialect are considered and described in order to establish its whole intonational system.

The results of the investigation support the thesis that the Carpathians mountains have never been a linguistic frontier; moreover, their passes have served during centuries as a way for the dialectal convergence of Romanian.

NOTE

1 În ,,Fonetică şi dialectologie" VIII (1973), p. 43—64.

2 Numim ,,contur terminal" intonaţia ultimei silabe accentuate din enunţ împreună cu cea a silabei (sau silabelor) care urmează după aceasta.

3 Andrei Avram, *op. cit.*, p. 64 (din rezumatul în limba franceză).

4 *Ibidem*, p. 64.

5 *Ibidem*, nota 30.

6 Se știe că textele care relatează aşa-numitul ,,proces tehnologic" al unor îndeletniciri sau obiceiuri sînt caracterizate printr-o intonaţie foarte puţin colorată, cu aspect predominant enumerativ.

7 În scopul colectării aceluiași tip de enunţuri (interogative), Andrei Avram a folosit alt procedeu, cerînd informatorilor adulţi să adreseze întrebări copiilor, *op. cit.*, p. 43—44.

8 Laurenţia Dascălu, *On the Intonation of Questions in Romanian : the Rising-Falling and the Falling Patterns*, în RRL XXIV (1979), 2, p. 113—120; *Asupra intonaţiei cuvintelor relativ-interogative în limba română*, în SCL XXXI (1980), 2, p. 161—177.

9 Laurenţia Dascălu, *Asupra intonaţiei vocativului în limba română*, în SCL XXXV (1984), 5, p. 440—451.

10 *Ibidem.*

11 Cf. Valerie Rusu, *Formules d'interpellation en roumain*, în RRL IV (1959), 2, p. 243—253; Marie-Thérèse Kerschbaumer, *Der Appell als Hervorhebungsmittel im modernen Rumänisch*, în RRL XIV (1969), 1, p. 33.

12 Despre exprimarea emfazei asertive în limba română literară prin proeminenţă pozitivă vezi Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, Bucureşti, 1965, p. 71; Laurenţia Dascălu, *Listening Tests on the Intonation of Segmented Utterances*, în RRL XXVI (1981), 3, p. 207—212.

13 Laurenţia Dascălu, *Observaţii asupra intonaţiei graiului din Maramureş*, în FD IX (1975), p. 78.

14 *Ibidem*, p. 78—84; vezi şi figurile 1—9 de la p. 86—88 ale aceluiaşi articol.

15 *Ibidem*, p. 85, 90 şi fig. 13 de la p. 89.

16 Laurenţia Dascălu, *What are You Asking about? (On the Intonation of Emphasis in ,,Yes-No" Questions)*, în RRL XX (1975), 5, p. 477—480.

17 *Ibidem.*

18 Termenii ,,proeminenţă negativă" şi ,,proeminenţă pozitivă" sînt preluaţi de la V. A. Isačenko, *La perception des éléments prosodiques*, în CLTA III (1966), p. 70, 72.

19 Fapt remarcat şi de Andrei Avram, *op. cit.*, p. 63: ,,Auzind în localităţile din Muscel întrebări ca *Ai mîncat peşte?*, am avut adesea impresia că intonaţia lor ar corespunde unei întrebări formulate în limba literară prin adăugarea propoziţiei *Nu-i aşa?* după o propoziţie în fond enunţiativă" subl. ns. — L.D.).

20 Cf. Sextil Puşcariu, *Limba română*, II. *Rostirea*, Bucureşti, 1959, p. 55, 119—120.

21 Titu Dinu, *Graiul din Ţara Oltului*, în ,,Grai şi suflet" I (1923—1924), p. 109.

[22] Andrei Avram consideră că este posibilă şi varianta cu contur terminal ascendent-descendent pentru acest tip de întrebări în limba literară *(op. cit., passim)* ; după părerea noastră aceasta este rostirea ardelenească rămasă în intonaţia unor vorbitori de limbă literară proveniţi din Transilvania (Laurenţia Dascălu, *Teste de percepţie asupra intonaţiei în limba română*, în SCL XXX (1979), 2, p. 134, 137.

[23] Cf. Laurenţia Dascălu, *On the Intonation of Negative Questions in Romanian*, în RRL XXVI (1981), 4, p. 329–332.

[24] Termen preluat de la Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 164.

[25] ,,În § 26 din LR I am arătat cum scindarea vocalei accentuate în două elemente, repartizate pe două silabe, are rol funcţional, fiind un mijloc stilistic spre a insista asupra sensului cuprins în cuvînt. La exemplele citate acolo se mai pot adăuga cazuri ca : *s-a du-us* (=s-a tot dus) *şi dus a fost !* sau *te aştept dar să vi-i* (= să vii de bună seamă !)" *Ibidem.*

[26] Vezi şi Andrei Avram, *op. cit.*, p. 50–54, 56–57.

[27] *Ibidem*, p. 57, nota 21.

[28] Laurenţia Dascălu, *On the Rhetorical Interrogative Intonation in Romanian*, în RRL XXVII (1982), 3, p. 207–210.

[29] Laurenţia Dascălu, *Întrebările ,,ecou" şi intonaţia lor în limba română*, în SCL XXXVI (1985), 4, p. 299–306.

[30] Laurenţia Dascălu, *Intonaţii interogative ,,compuse"*, în SCL XXXII (1981), 5, p. 476–477.

[31] *Ibidem*, p. 473–476.

[32] *Op. cit.*, p. 62.

[33] *Nume de persoane şi nume de animale în Ţara Oltului*, Bucureşti, 1936, p. 8.

[34] Titu Dinu, *op. cit.*, p. 108 : ,,Sînt oamenii drumului. Altă dată treceau dincoace ; judeţul Ialomiţa a primit mulţi drăguşani ; din acest motiv unii vorbesc foarte apropiat de ţăranii din părţile dunărene".

Octombrie 1985

Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

DIN ISTORIA CUVÎNTULUI *TOT*

MAGDALENA POPESCU-MARIN

Articolul relevă unele aspecte insuficient studiate din istoria cuvîntului *tot*: problema articulării numelui determinat, topica în relație cu substantivul și pronumele, particularități flexionare (forme învechite, regionale, literare), evoluția normei în legătură cu unele variante.

0. *Tot* este unul dintre cuvintele cu cea mai mare frecvență în limbă, începînd din epoca veche [1]. Fiind un cuvînt moștenit și foarte uzitat, el apare în construcții gramaticale variate și într-o multitudine de expresii și locuțiuni. Din punct de vedere morfologic, *tot* este adjectiv și substantiv, fiind însă tratat adesea ca pronume nehotărît sau numeral, datorită unor caracteristici gramaticale sau/și semantice comune cu acestea din urmă [2].

În cele ce urmează, ne propunem să relevăm cîteva aspecte legate de formele și de construcțiile gramaticale ale cuvîntului în discuție, în limba veche și în cea actuală, insuficient aprofundate în literatura de specialitate.

1. În limba contemporană, *tot* adjectival nu poate primi articol definit, indiferent de poziția pe care o ocupă față de substantivul determinat. În schimb, substantivul este totdeauna articulat enclitic: *tot pămîntul*, *pămîntul tot*, *toată mulțimea*, *mulțimea toată*, *toți oamenii*, *oamenii toți* etc. [3].

În limba modernă, substantivul poate fi nearticulat numai dacă, afară de *tot*, mai are și alți determinanți antepuși: *stinge pre* **toate celelalte stele** Molnar, în DLR; **toate alte lucruri** *le orînduiește* Drăghici, în DLR; cf. și îmbinări ca: **toate aceste** *verbe*, **toate bunele lui** *intenții* (în ultimul grup nominal adjectivul *bun* antepus primind articolul) [4]. Această constatare nu se aplică însă și la limba veche, unde întîlnim și exprimări de tipul: *Răbdăm greutatea călii și* **altă toată patima** *trupască* Dosoftei, în DA s.v. *alt*.

Lucrările de istorie a limbii [5] nu fac precizări în legătură cu prezența sau absența articolului definit într-un grup nominal format din *tot* + substantiv.

Acad. Al. Rosetti [6], arătînd că în limba veche (secolul al XVI-lea) *tot* poate sta înainte sau după substantiv, ilustrează această mențiune cu privire la topica liberă a lui *tot* cu exemple în care substantivul este numai articulat *(tot pămîntul*, *nădejdea toată* etc.).

Acest tip de îmbinare cu *tot* este cel mai frecvent în textele vechi, după cum se poate vedea și din citatele existente în DLR (care o înregistrează aproape în exclusivitate).

În cîteva texte din secolul al XVI-lea, pe lîngă sintagma menționată *(tot* + substantiv articulat enclitic), apare și construcția în care substantivul este nearticulat, indiferent de poziția lui *tot*: *tot cărtularъ* ESR [7] 47^{v}/18, *săbor tot ib.* 111^{r}/11, *totъ narodъ ib.* 37^{v}/9 etc.; *tote cuvinte* (ce esu) *ib.* 1^{v}/2, *tote semințe* etc.

La masculin plural și la substantivele feminine terminate în *-e*, absența sau prezența articolului la substantiv este incertă, din cauza grafiei. Presupunem însă, date fiind construcțiile citate mai sus, că, și în aceste cazuri, articolul nu este notat la substantiv. Cf. în ESR : *toțh svinți* 3ʳ/3, *toțh bolnavi* 3ᵛ/16 etc. ; *totă mulțime ib.* 114ᵛ/18, *lume tota ib.* 60ᵛ/5, *tota cetate ib.* 78ᵛ/8 etc. [8].

Exemple izolate cu *tot* „orice" apar și la Coresi, în *Psaltirea slavo-română* [9] : *Cînd zicea-mi în* **toată zi** 78ᵛ/4, cf. și 96ᵛ/8, 102ᵛ/1, 102ᵛ/2 etc. ; *grăiia mie în* **toate zile** 78ᵛ/3–4.

Este interesant de semnalat că acest model gramatical apare și în textul unor documente : ***În* toată vreme** *s-au măritu numele tău pre pămîntu* (a. 1550–1580) CUV. D. BĂTR. II în DLR ; mai concludent este citatul următor : *ți-am tremes în* **tot chip** *pre Iurgachi* DIR [10], p. 184.

Am înregistrat sporadic fenomenul în discuție și în secolul următor : *Și gîndescu a piarde* **toți oameni** *de pre pomint. Manuscrisul de la Ieud* [11] I 172ʳ/6 și, mai concludent, în același text : *Nu știți, răilor și făcători rei, că eu sînt în* **toate dzile**? I 182ʳ/1, ca și în *Noul Testament* (1648) în DLR : *Vor fi cutremure de pămînt în* **toate locuri**.

Construcția cu *tot* și substantivul la forma nearticulată apare și dialectal. Îmbinarea *toată zi (toate zile)* este consemnată mai ales în nordul și vestul teritoriului dacoromân și, sporadic, în centrul Ardealului. Această sintagmă este notată în același fel și în dialectul istroromân *(n‿toțe zile)* [12].

Vechimea fenomenului și atestarea lui dialectală nu ni se par străine de prezența aceleiași construcții în vechea franceză. Sven Andersson, în lucrarea *Études sur la syntaxe et la sémantique du mot français tout* [13], discută grupurile nominale *toute jour (tote jor)* și *toute nuit (tote nuit)*, prezente în franceză încă din secolul al XVI-lea, alături de *toute le jour, toute la nuit* (forma adjectivului fiind influențată în cazul primei îmbinări de cea de a doua), fără nici o diferență semantică între cele două tipuri gramaticale. Deși s-au emis mai multe ipoteze privitoare la originea fenomenului (fie din lat. *tota die* sau *totum ad diurnum*, fie creat în interiorul limbii franceze), autorul nu se raliază fără rezerve la nici una dintre ele (în vechea spaniolă și în vechea italiană construcția obișnuită fiind cea cu articol). Logic, un model latin n-ar fi exclus, dată fiind coincidența formelor discutate în cele două limbi romanice : româna și franceza.

2. Au existat încercări de adaptare a lui *tot* „întreg" la sistemul flexionar al adjectivelor propriu-zise, mai ales în ce privește declinarea articulată (cu adjectivul antepus : *bunul om, buna femeie).* DLR înregistrează două citate din secolul al XIX-lea cu adjectivul *tot* antepus la feminin, cazul genitiv singular : *Dobîndirea a două taberi ale dușmanului, a* **toatei** *sale artilerie... sînt rodurile milităreștilor mari talenturi.* AR (1829), în DLR ; *Afară de iubirea a* **toatei** *omenire, Pe lîngă cea a țării se află mai prejos.* Bolintineanu, în DLR. De remarcat redundanța mărcilor de genitiv *(a* și *-ei).* Construcția este sporadică.

Tot, ca substantiv, nu poate fi articulat la feminin și la masculin singular. Articularea este posibilă și frecvent uzitată la neutru singular : *totul.* La plural, articularea este curentă : (cu) *toții*, (cu) *toatele* [14].

3. *Tot* adjectival are topică fixă, numai după substantiv, atunci cînd acesta din urmă e determinat prin articolul nehotărît [15]. Frecvența sintagmei *un* + substantiv + *tot* este redusă și limitată, după cîte am

putut constata, la limbajul poetic din secolul trecut și de la începutul secolului nostru : *La geamul tău ce strălucea Privii atît de des* ; **O lume toată**-*nțelegea — Tu nu m-ai înțeles*. Eminescu, în DLRC ; *Mai* **un hotar tot** *a fost plin De mese*. Coșbuc, în DLR. Această topică fixă alui *tot* nu poate fi impusă de considerente semantice. În astfel de construcții, *tot* are sensul de „întreg", iar cu adjectivul *întreg* este admisibilă antepunerea (deși DA nu o înregistrează) : *Și visînd* **o-ntreagă lume** *Tot nu poate să adoarmă*. Eminescu, în DLRC ; *Vă veți bucura pururea de* **o întreagă sănătate**. Drăghici, în DLRC (cf. și *o săptămînă întreagă* Ispirescu în DLRC, *o iarnă întreagă* Eminescu, *ib.*). Cu alte adjective antepunerea este uzuală într-o sintagmă precedată de articolul nehotărît : *o bună calitate*, *un frumos cadou*, *un strălucitor exemplu* etc.

4. În limba română *tot* însoțește adesea un pronume, în limba actuală mai ales pronumele personal. În DLRC s.v. *tot* se indică norma valabilă în limba contemporană în privința topicii lui *tot* în îmbinare cu pronumele personal : „așezat *în urma* (subl. ns.) unui pronume personal ; *noi toți*, *voi toate*".

În limba veche, *tot* avea topică liberă într-o îmbinare cu pronumele personal, situație existentă și în vechea franceză [16]. Enumerăm cîteva exemple din *Codicele Voronețean* [17] : *noi toți* 13r/9, dar : *toți noi* 48r/14 ; *voi toți* 10v/13, dar : *toți ei* 3v/5 ; în Fragmentul Todorescu III, 24 : *Așa se va tîmpla* **tuturora voauă** *în muncă și în grijă pîne ce mîncați*.

În limba veche, *tot* precedă și alte feluri de pronume, mai ales pronumele relativ, formînd cu acesta un tip de pronume nehotărît compus, cu sensul „oricine, oricare, orice". Acest tip de îmbinare este înregistrat în DLR (cea cu pronumele personal nefiind consemnată special în dicționarul citat) : „Înv. urmat de un pronume relativ sau de un pronume demonstrativ, la rîndul lui urmat de pronume relativ" (DLR s.v. *tot*). Construcția amintită, frecventă în limba veche, se întîlnește pînă în secolul al XIX-lea : **tot cineși** *cu numele său* PO[18] 272/7 ; **Tot cine** *face păcat rob iaste păcatului* N. TEST. (1648) în DLR ; *N-ați auzitu că printru numele meu munci-se-va* **totu cela ce** *nu va crede* (1550—1580) CUV. D. BĂTR. II, în DLR ; *Lipsit... de* **tot cel ce** *putea să-l mai mîngîie* Marcovici, în DLR ; **Tot carele** *mă va mărturisi înaintea oamenilor* Cheia înțelesului, în DLR ; **Tot carele** *nu cunoaște pre tatăl* Mineiul (1776), în DLR ; *Acum, cerul zîmbește, Natura-ntinerește Și* **tot care** *trăiește Se simt fericit*, Alecsandri, în DLR.

Cu pronumele relativ *ce*, *tot* formează o îmbinare care poate fi interpretată ca un pronume nehotărît compus cu sensul de „orice" sau analizată : *tot*, pronume nehotărît, urmat de o atributivă introdusă prin *ce*. Iorgu Iordan, în *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor* [19], socotește că *tot* singur are valoare de pronume nehotărît și este urmat de o atributivă introdusă prin *ce* ; autorul condamnă folosirea formei articulate a lui *tot* în astfel de construcții, culese din presa dintre cele două războaie : *desconsidera* **totul ce** *aparținea lumii vechi (loc. cit.)*. Ideea este reluată în *Structura morfologică a limbii române contemporane* [20]. În celebrul vers al lui Eminescu din *Scrisoarea a III-a*, „*tot ce mișcă-n țara asta*", valoarea de pronume nehotărît a îmbinării *tot ce* „orice" este mai ușor sesizabilă.

5. Una dintre caracteristicile gramaticale ale cuvîntului *tot* (atît în calitate de adjectiv, cît și de substantiv) este posibilitatea exprimării

cazurilor oblice cu ajutorul prepozițiilor : *a* la genitiv, *la* pentru dativ [21] : *Aplicarea a tot felul de mijloace* ; *le-a spus la toți* (elevii) *ce să facă* etc. De asemenea, cu funcție de substantiv (și de adjectiv cînd este antepus) formează genitiv-dativul plural la fel cu unele pronume (sau adjective de cantitate) de tipul : *(ori)căror(a)*, *altor(a)*, *multor(a)* etc. De exemplu : *Am dat de știre tuturor (oamenilor)* [22].

Construcțiile menționate din limba contemporană se întîlnesc și în textele vechi, fiind, în general, consemnate în lucrările de istorie a limbii : *Domnului* **a tot** *pămîntul*. Coresi, la DHLR II 191 ; *făcătoriului și do n* **a toate** id., *ib.* ; *Mărturisesc* **la toți**. Antim, în DA.

În limba veche apare destul de frecvent asocierea prepoziției *a* cu un substantiv articulat la forma de genitiv-dativ, atît la masculin, cît și la feminin [23] : *călăujii* **a** *toată gloat***ei** *sale* PO, la DHLR II 191 ; *să domnească pre peștii mării și dobitocului, paserilor ceriului și jivinilor și* **a** *tot pămînt***ului** PO 14/21—22. În unele texte vechi, această construcție este inversată : *tu ești roditor lumi***ei** **a** *toată pînă-n vecie* Fragmentul Todorescu, Studiu introductiv, p. 309.

La dativ, pentru construcțiile din limba actuală *a toată lumea* sau *lumii toate*, apare îmbinarea cu adjectivul antepus la nominativ-acuzativ și cu substantivul articulat la cazul dativ : *că tu* **toată lumiei** *ești giudecătoriu* PO 58/24.

Și la plural prepoziția *a* apare în limba veche în îmbinare cu substantivul precedat de *tot* la forma articulată de genitiv-dativ : *Începătura* **a** *toate* **fãpturilor** PO 4/7 ; *cu voia* **a** *toți* **domnilor** *mari* PO 1/6. Cf. în limba de azi : *începutul tuturor făpturilor, cu voia tuturor domnilor mari* etc.

După materialul din DLR, construcția de tipul arătat mai sus, la singular, se întîlnește sporadic pînă în secolul al XIX-lea : *Pentru săvîrșirea* **a tot lucrului** *să-mi dea taleri patruzeci și cinci de mii* (1829) Doc. Ec., în DLR.

6. În lucrarea *Tendințele actuale ale limbii române*, Al. Graur relevă faptul că „particula" *-a* din finala cuvintelor *multora*, *tuturora* etc., indiferent de originea ei, s-a făcut utilă uneori prin diferențierea valorii de substantiv de cea de adjectiv a cuvintelor respective [24]. În limba veche, ca și în cea actuală de altfel, cele două forme *tuturor* și *tuturora* erau în variație liberă. După cum arată Ovide Densusianu [25], se făcea adesea confuzie între cele două forme. Cf. exemple ca : *a* **tuturor limbilor** *iaste domn* Coresi, la DHLR II, *loc. cit.* și **tuturora** *feciorilor* PO, *ib.*, **tuturora** *popilor* CM, *ib.*

Ca și în limba contemporană, *tot* cu valoare de substantiv avea de obicei finala *-a* la cazul genitiv-dativ plural : **Tuturora** *întru un chip lu inează lucirea dulceției sale* Coresi, în DLR ; *tatăl* **tuturora** PO, în DLR ; cf. în limba contemporană : *La moartea* **tuturora** Pillat, în DLR.

Oscilațiile de uz între forma cu și cea fără *-a* la finala substantivului *tot* se mențin adesea în limba literară chiar la unul și același autor, după cum se poate vedea din citatul următor : *Cine vrea să fie* **tuturor** *stăpîn e* **tuturora** *slugă* Arghezi, în DLR (vezi și alte exemple la Mioara Avram, 1984, *loc. cit.*).

În ceea ce privește varianta formală *tutulor*, Densusianu notează că ea apare extrem de rar în secolul al XVI-lea (cu exemple din Coresi) [26]. Florica Dimitrescu adaugă că această variantă apare frecvent în limba vorbită [27], fără să precizeze epoca și locul.

Ion Gheție consideră că forma *tutulor* este o inovație a graiurilor muntenești (după cum rezultă din ALR I material necartografiat, chest. 317), explicînd-o prin disimilare consonantică *r-r/l-r*. Autorul înregistrează forma amintită în toate perioadele de dezvoltare a limbii literare (sporadic chiar și în Moldova și Ardeal, uneori sub influența graiului muntean) [28]. Este cert că în dacoromână forma *tutulor* este muntenească (Iorgu Iordan, în *Limba română actuală* [29], condamnă pronunția muntenească *tutulor*). Prezența ei în aromână [30] ne face să ne întrebăm însă dacă avem a face cu o inovație pe teren dacoromân sau e vorba de menținerea unei forme mai vechi, existente în româna comună?

Varianta în discuție a avut o oarecare răspîndire în scrierile din secolul al XIX-lea, mai ales la scriitorii munteni. Folosirea ei de către D. Asachi și A. Russo a fost interpretată ca un muntenism folosit de moldoveni în încercările de unificare a normelor limbii literare [31]. În DLR ea este consemnată la N. Filimon și Ion Heliade Rădulescu, iar în DLRC la Barbu Ștefănescu-Delavrancea și Petre Ispirescu. În secolul nostru este uzitată, după DLR, de I. C. Vissarion și Matei Caragiale.

Forma *tutulor* este singura recomandată de unele gramatici, ca de pildă de *Gramatica românească* a lui Ion Heliade Rădulescu [32] și de cea a lui P. M. Cîmpeanu [33], apărută la Iași, deși autorul e ardelean. Într-o altă gramatică de la sfîrșitul secolului trecut, a lui I. Suchianu [34], forma *tutulor* este admisă alături de *tutor* și *tuturor*.

Majoritatea gramaticilor apărute în secolul trecut recomandă însă forma *tuturor*. Cele mai multe dintre ele sînt scrise de sau pentru ardeleni sau moldoveni (Constantin Diaconovici-Loga, Andreas Iszer, Nicolae Măcărescu, Gavrile I. Munteanu, Timotei Cipariu, H. Tiktin, Alexandru Philippide) [35]. În mod expres, Cipariu condamnă forma *tutulor* și admite drept corecte pe *totororŭ* și *tuturorŭ* [36].

Nici gramaticile scrise de munteni nu-l recomandă numai pe *tutulor*, căci la Iordache Golescu, de exemplu, se indică forma *tuturor* [37], așa cum se va întîmpla și mai tîrziu, în gramaticile din secolul nostru [38].

Afară de gramatica lui I. Suchianu, citată mai sus, alte două gramatici din secolul nostru propun varianta *totor* [39]. Această variantă formală încearcă să regularizeze paradigma lui *tot*. Varianta învechită *tutor*, din *Psaltirea Hurmuzachi*, semnalată de Densusianu (HLR II 192), este explicată de acesta fie ca o greșeală a copistului, fie ca o rămășiță a unei forme vechi din care a ieșit *tuturor*. În *Tratatul de dialectologie* (p. 571) este înregistrată o formă apropiată de cea în discuție în dialectul istroromân (în îmbinare cu numeralele : gen. -dat. *a tu'orę trei* pe lîngă forma *a tóte trei)*.

Pe linia regularizării paradigmei lui *tot*, V. Stilescu recomandă și formele de genitiv-dativ singular *totui* și *totei* [40] (încercări de impunere a formei de feminin *toatei* au mai existat și la unii scriitori ai timpului, vezi mai sus Bolintineanu). Forma de masculin însă, *totui*, lipsită de articolul definit, este neconformă cu tiparul gramatical al adjectivelor propriu-zise (cf. *bunului)*, dar se încadrează în flexiunea adjectivelor pronominale *(acestui, ~ei, ~or)*. Vezi și forma integrată în expresia *de* sau *cu* **totului** *tot*.

Urmărirea în timp a construcțiilor gramaticale cu *tot* ne relevă, pe de o parte, o tendință către precizarea normelor, iar, pe de altă parte, spre simplificare și încadrare în microsisteme (de pildă, în privința flexiunii, alături de *mult*, *puțin* etc., împreună cu care formează o clasă de adjective cu cinci forme) [41].

Notes sur l'histoire du mot *tot*

(Résumé)

L'auteur examine une série d'aspects insuffisamment étudiés concernant l'histoire du mot *tot* : l'emploi avec ou sans article du nom déterminé par ce mot, sa place par rapport au nom et au pronom, des particularités dans sa flexion (formes vieillies, régionales, littéraires), l'évolution de la norme relativement à certaines de ses variantes.

NOTE

[1] Cf. Claudia Tudose, *Lexicul de bază în secolul al XVI-lea*, în SCL XVI (1965), nr. 5, p. 630 și 653, unde *tot* figurează printre primele șaisprezece cuvinte cu frecvență mare. La Florica Dimitrescu, *Contribuții la istoria limbii române vechi*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1973, în indicele lexical paralel pe baza a nouă texte din secolul al XVI-lea, *tot* are un număr foarte mare de ocurențe. Vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române. I. De la origini pînă în secolul al XVII-lea*, ediția a doua revăzută și adăugită, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 320 și 592.

[2] Cf. *Gramatica limbii române*, vol. I, ediția a II-a, București, Editura Academiei R. S. România, 1966, p. 125, 181, și bibliografia indicată acolo, discuția de la Al. Graur, *Puțină ... aritmetică*, București, Editura Științifică, 1971, p. 78, 104, și de la Mioara Avram, *Note asupra flexiunii adjectivului în limba română contemporană*, în SCL XXXVI (1985), nr. 3, p. 179.

[3] Vezi Radu I. Paul, *Flexiunea nominală internă în limba română*, București, 1932, p. 195 ; *Gramatica Academiei*, citată mai sus, p. 101 ; Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică, 1967, p. 153 ; *Limba română contemporană*. I. Sub conducerea acad. Ion Coteanu, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1974, p. 268.

[4] Cf. Melania Florea, *Structura grupului nominal în limba română contemporană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 33, 34, 167.

[5] Ovide Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*. Tome II : *Le seizième siècle*, 1938, Paris (abr. DHLR.II) ; Rosetti, *lucr. cit.* ; Florica Dimitrescu, *Introducere în morfosintaxa istorică a limbii române*, București, 1974 ; *Istoria limbii române. Fonetică, morfosintaxă, lexic.* Coordonator : Florica Dimitrescu, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1978.

[6] *Lucr. cit.*, p. 559.

[7] ESR = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553*, București, Editura Academiei R.S.România, 1971.

[8] La cîteva substantive terminate în *-e* din *Fragmentul Todorescu* (1571—1575, Text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic și indice de Ion Gheție ; extras din *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei R.S.România, 1982), prezența articolului este nesigură în construcție cu *tot* : *În svîntă mîna ta* **toată tărime** *și putere este* IX, 22 ; *Că mînia lu Dumnezeu* **toată tărime** *purcegînd*. I^r/13. Ion Gheție, în studiul introductiv, presupune că ar fi vorba de un fenomen fonetic de reducere a diftongului [-ea] neaccentuat la [e] sau [ę]. Prin urmare, substantivele în discuție ar fi totuși articulate.

[9] *Psaltirea slavo-română 1577, în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, Editura Academiei R. S. România, 1976.

[10] *Documente și însemnări românești din sec. XVI*, București, Editura Academiei R.S. România, 1979.

[11] Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, București, Editura Academiei R.S.România, 1977.

[12] Vezi *Atlasul lingvistic român. Serie nouă.* Vol. VI, București, Editura Academiei R. S. România, 1969, h. 1748, punctele 53, 64, 130, 310, 325, 362.

[13] Lund, Copenhague, Paris, 1954 [=Études romanes de Lund. Publiées par Alf Lombard. XI], p. 122—129.

[14] Alf Lombard, Constantin Gâdei, *Dictionnaire morphologique de la langue roumaine*, București, Editura Academiei R.S.România [1981], II 73.

[15] Cf. *Gramatica Academiei* II, p. 435, unde se spune că *tot* stă de obicei înaintea substantivului, și Melania Florea, *lucr. cit.*, p. 167, unde se afirmă că *un* este incompatibil cu *tot*.

[16] Cf. Sven Andersson, *lucr. cit.*, p. 148.

[17] Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București Editura Minerva, 1981.

[18] *Palia de la Orăştie. 1581—1582.* Text — Facsimile — Indice. Ediţie îngrijită de Viorica Pamfil, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1968.

[19] Bucureşti, Editura Socec & Co, 1943, p. 331.

[20] Iorgu Iordan şi colab., p. 152.

[21] *Gramatica Academiei*, vol. I, p. 125; *Limba română contemporană*, I, p. 268; DLRC s.v. *tot* etc.

[22] Despre originea şi răspîndirea desinenţei moştenite din lat. *-orum*, vezi Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968, p. 71.

[23] Acest tip de redundanţă la singular este semnalat la DHLR II 191: *sfirşitul* **a** *tot trupului* PO, *loc. cit.*

[24] P. 170. Cf. şi Mioara Avram, *Forme flexionare cu sau fără* **-a**, în LL III (1984), p. 337.

[25] *Lucr. cit.*, p. 191.

[26] *Ib.*, p. 192. Cu privire la provenienţa finalei *-lor*, vezi locul citat şi, mai recent, Florica Dimitrescu, *lucr. cit.*, 1974, p. 173.

[27] *Lucr. cit.*, 1974, p. 173; *Istoria limbii române* (colectiv), p. 279.

[28] *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Editura Academiei R. S. România, 1975, p. 155, 251, 253, 301, 385, 508, 530, 565, 618.

[29] P. 122.

[30] Cf. *Tratat de dialectologie românească*. Coordonator dr. Valeriu Rusu. Craiova, Scrisul Românesc, 1984, p. 447.

[31] Ion Gheţie, *lucr. cit.*, p. 530.

[32] Ediţie şi studiu de Valeria Guţu Romalo, Bucureşti, Editura Eminescu, 1980, p. 29.

[33] *Gramatica românească*, Iaşi, Tipografia Institutului Albinei, 1848, p. 205.

[34] *Gramatica limbii româneşti cu bucăţi din autorii români moderni (ca exerciţii de lectură, recitaţiuni şi analisă etimologică) pentru usul clasei I secundare de* ... Bucureşti, Tipografia Curţii Regale „F. Göbl Fii", 1895, p. 121.

[35] Constantin Diaconovici-Loga, *Gramatică românească pentru îndreptarea tinerilor*, Buda, Crăiasca tipografie a Universităţii Ungarii, 1822, p. 55: Andreas Iszer, *Walachische Sprachlehre für Deutsche*, Kronstadt, Gedruckt bei Johann Gött, 1846, p. 61; Nicolae Măcărescu, *Gramatică românească pentru clasele normale*. Prelucrată după D.P.M. Cîmpeanu. Iaşii, Tipografia „Institutul Albinei", 1848, p. 37; Gavrile I. Munteanu, *Gramatică română pentru clasile gimnaziali inferiori*, Braşov, Romer şi Kamner tipografi şi propoveduitori, 1860 (Partea etimologica), p. 32; Tim. Cipariu, *Gramatica limbei române. Partea I. Analitica*. Cu spesele Societăţii Academice Române, Bucureşti, 1869, p. 242; H. Tiktin, *Gramatica română, Partea I—IIa. Etimologia. Sintaxa*, Iaşi, Editura librăriei „Fraţii Şaraga", 1893, p. 113: Alexandru Philippide, *Gramatica elementară a limbii române*, Iaşi, Editura Librăriei Isr. Kuppermann, 1897, p. 62.

[36] *Loc. cit.*

[37] Iordache Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor grămăticeşti*, Bucureşti, Tipografia lui Eliad, 1840, p. 18.

[38] De exemplu, la Al. Rosetti [şi J. Byck], *Gramatica limbii române*, Bucureşti, Editura „Universul", 1943, p. 64.

[39] I. C. Massim, *Elemente de gramatică română*, Bucureşti, Tipografia Colegiului Naţional, 1854, p. 30 (recomandă *totor*, nu *toturor, tuturor*), şi V. Stilescu, *Elemente de gramatică română pentru clasile III şi IV premarie*, Bucureşti, Tipografia Colegiului Naţional, 1860, p. 22.

[40] *Loc. cit.*

[41] Cf. Mioara Avram, 1985, p. 179—181.

Octombrie 1985

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

STAND UND ZUKUNFT DER LINGUISTISCHEN RUMÄNISTIK IN DER BUNDESREPUBLIK DEUTSCHLAND

Um den heutigen Stand der linguistischen Rumänistik in der Bundesrepublik Deutschland zu dokumentieren, sollen die diesbezüglichen Veröffentlichungen der letzten Zeit (von 1979 –1984) herangezogen werden, ohne jedoch damit eine vollständige Bibliographie vorlegen zu wollen.

Wenn man die Veröffentlichungen überblickt, läßt sich deutlich erkennen, daß sich die linguistisch orientierten rumänistischen Arbeiten weiterhin mit dem ganzen traditionellen Spektrum der sprachwissenschaftlichen Fragestellungen beschäftigen, darüber hinaus jedoch auch immer mehr die Problematik der modernen Linguistik einschließen.

So konzentriert sich weiterhin die Forschung intensiv auf Untersuchungen zur Etymologie rumänischer Wörter, und zwar sowohl im Zusammenhang mit der Substratfrage wie mit dem Problem der Latinität des Rumänischen; dazu kommen auch die Lehnforschungen, die neuerdings auch wieder das türkische Element berücksichtigen, wie überhaupt die Neologismen-Forschung (vgl. Hubschmid 1979-1982, Elwert 1982, Coseriu 1980, 1981, Rohlfs 1981, Rohr 1981, Rolshoven 1980, Steinke 1982, Windisch 1980, Winkelmann 1982, 1984; für das Aromunische Fiacre 1982, Hetzer 1982). Hinzu treten Arbeiten über die Geschichte einzelner Wörter, bestimmter Wortfelder bzw. Bedeutungsfelder. In diesen Rahmen gehören auch die verschiedenen Aufsätze (z. B. Hubschmid/ Rohr 1979, 1985, Rohr 1985, Winkelmann 1981) über die notwendige Form eines neuen, umfassenderen Rumänischen Etymologischen Wörterbuchs, da die bisher vorliegenden den heutigen Ansprüchen nicht mehr genügen können.

Hier muß erwähnt werden, daß in der neuesten Zeit kaum Arbeiten (z. B. Rohr, 1979) zur historischen Grammatik des Rumänischen vorliegen, obwohl auf diesem Gebiet noch viel zu tun bleibt, insbesondere in bezug auf die speziellen Laut- und Formengeschichten des Lehnguts im Rumänischen, hervorgegangen aus den Substraten und aus den slavischen, türkischen, deutschen und madjarischen Sprachen bzw. Dialekten.

Die Darstellungen zur Wortgeschichte betreffen sowohl allgemeine Probleme, z.B die Frage der deutschen Wörter im Rumänischen (Cressmann-Osterloh 1981), wie auch einzelne Wörter (Woll 1981) oder Redeweisen (Coseriu 1979) im Vergleich mit anderen romanischen Sprachen. Dieser Vergleich mit anderen romanischen Sprachen bezieht auch wieder den zwischen Rumänisch und Bündnerromanisch mit ein (Kramer 1982) im Rahmen eines alten Postulats einer ursprünglichen Verbindung beider Sprachformen durch die Provinz Noricum.

Einen breiten Raum nehmen auch die sprachgeschichtlichen Darstellungen ein: etwa die Beziehung zwischen Kirche und rumänischer Ethnogenese (Schwerthöffer 1980), die Entwicklung des rumänischen Wortschatzes (Winkelmann 1983). Hinzu kommen Darstellungen zur rumänischen Sprachgeschichte als deutsches bzw. westeuropäisches Forschungsproblem (Windisch 1982, Coseriu 1979, Kramer 1981). Hinzu kommt

die neu beginnende Erschließung älteren Textmaterials (17.—18. Jh.) (Werner, in: Holtus/ Radtke 1985) und neueren Textmaterials (18.—19. Jh.), das aus dem Gaster-Nachlaß stammt und in Mannheim aufgearbeitet wird. Nach wie vor wird die Diskussion weitergeführt, inwiefern das Rumänische zum Balkan-Sprachbund gehört, bzw. ob es überhaupt einen solchen gibt (Coseriu 1982). Zur Frage der Balkansprachen waren seit den 70er Jahren verschiedene Arbeiten erschienen (H. W. Schaller, Die Balkansprachen, Heidelberg 1975; H. Haarmann, Balkanlinguistik, Tübingen 1978; G. R. Solta, Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen, Darmstadt 1980; E. Banfi, Linguistica Balcanica, Bologna 1985), die in der letzten Zeit in Rezensionen zur Diskussion gestellt wurden (Dahmen 1979, Schlösser 1979, Rohr 1979, 1985). Im wesentlichen ist man sich darüber einig, daß das in der Grammatik auftretende typologisch Faßbare insbesondere das Rumänische, das Bulgarische und das Albanische betrifft, daß aber das Phänomen des „Sprachbundes" nicht nur auf Sprachkontakt zurückzuführen ist und auch nicht nur genetische Erklärungen zuläßt, sondern auch mit Konvergenzen gerechnet werden muß. Die Arbeiten von Solta und Banfi beziehen stärker das Balkan-Lexikon ein, allerdings eher das gemeinsame Lehngut. Interessant wäre auf diesem Gebiet der Wortfeldvergleich und eine vergleichende Metaphern-Forschung, die eher zu einer Sprachbund-Typologie auf lexikalischen Gebiet führen könnte (vgl. Rohr 1980).

Einen wesentlichen Raum nimmt auch weiterhin die sprachgeographische Forschung ein. Dabei stehen die sprachgeographischen Forschungen des Aromunischen im Vordergrund (Dahmen/ Wild 1980, Dahmen/ Kramer 1981, Kramer 1979, 1980, 1981, Fiacre 1981, Hetzer 1982), aber auch das Istro- und das Megleno-Rumänische werden berücksichtigt (Dahmen/ Kramer 1980, Kramer 1982, Wild 1983). Insbesondere ist das Projekt eines aromunischen Sprachatlasses zu erwähnen (Kramer/ Saramandu 1979), dessen erster Band vor dem Abschluß steht, wobei jetzt schon zu sehen ist, daß dieser Atlas das Aromunische sprachgeographisch besser und ausführlicher dokumentieren wird, als das bisher auf den Karten der rumänischen Sprachatlanten möglich war. Daß hier an eine alte Tradition angeknüpft wird, zeigt der Hinweis auf die Forschungen Weigands (bei Kramer 1980). Als für den Forscher in Zukunft unentbehrlich wird sich der Überlick über alle rumänischen Sprachatlanten erweisen, insbesondere, weil er sowohl forschungsgeschichtlich wie methodenkritisch angelegt ist (Winkelmann, in: Holtus/ Radtke 1985).

Als neuerer sprachgeographisch-areallinguistischer Gesichtspunkt wird der des Bilinguismus oder der Diglossie in die Diskussion eingebracht. Hierbei spielen teils das Interferenzproblem eine Rolle (Dahmen/ Kramer 1980), teils das Problem des Sprachkontakts (Kramer in: Nelde 1980, Winkelmann in: Caudmont 1982, Haarmann 1979), bzw. die frühere Mehrsprachigkeit in geschriebenen Texten (Werner 1980, 1981).

Eine sprachpolitische Dimension der rumänischen Diatopie zeigt sich bei der Behandlung des Moldauischen als Dialekt und Sprache. Eine eher sprachpolitische Darstellung hatte H. Haarmann (Balkanlinguistik Bd. 2) vorgenommen. Linguistische Überlegungen sind noch relativ selten (Elwert 1982, Kramer 1980, Steinke 1981). Andere Arbeiten zur rumänischen Sprachpolitik betreffen die Sprache als Elemente der nationalen Identität (Frische 1979, Lange—Kowal 1982).

So wie sich in den eher traditionellen Forschungsbereichen der Varianzlinguistik bereits eine Reihe völlig neuer methodischer Perspektiven durchgesetzt haben, gilt das auch für die Systemlinguistik, die auch im Rahmen des Rumänischen ihre Anwendungsbereiche sucht. Zuallererst ist das Forschungsprojekt einer deutsch-rumänischen kontrastiven Linguistik zu nennen, die am Institut für Deutsche Sprache im Zusammenwirken mit der Universität Bukarest erarbeitet wird und kurz vor dem Abschluß steht. Das Projekt wurde dort parallel zu anderen kontrastiven Grammatiken entwickelt, hat aber viele eigene Ansätze entwickelt, die der Aufgabe angemessen sind (Engel 1979, Isbasescu/ Engel 1979). Zu den kontrastiven Untersuchungen zählen auch die pragmalinguistischen Aufsätze über die Dialoggestaltung im Deutschen und Rumänischen und über die Existimatoren des Deutschen und ihre Entsprechungen im Rumänischen (Thun 1979, 1984), Studien, die letzlich auch zur kontrastiven Grammatik gehören.

Relativ selten ist jedoch hierzulande noch im Bereich der Syntax die Anwendung der Regeln der *Aspects of Syntax* von Noam Chomsky, wo vor allem eine Arbeit von J. Bredemeyer (Strukturbeschränkungen im Rumänischen, Tübingen 1976) besticht. In der Diskussion dieser Untersuchungen wird noch einmal die Basis des methodischen Ansatzes diskutiert, und zwar anhand der rumänischen prä- und postverbalen Pronomina, und dabei gezeigt, daß das Chomskysche Modell nur mit der Erweiterung durch D. M. Perlmutter eine befriedigende Anwendung erbringen kann (Rohr 1979).

Im Bereich der Phonologie/ Phonetik· und Morphologie hingegen liegen nur wenige, kontrastive Untersuchungen vor, ganz ähnlich wie in der historischen Grammatik Laut-und Formenlehre überhaupt fehlen. In Ergänzung zu einer früheren Buchveröffentlichung (Ana Tataru, The Pronunciation of Rumanian and English : Two Basic Contrastive Analyses, Frankfurt/ Main 1978) ist ein Artikel mit methodischen Reflexionen erschienen (Tataru 1978), außerdem hat sich die gleiche Autorin zum Problem der rumänischen Präpositionen geäußert (Tătaru 1979, 1981).

Im Bereich der Lexikologie steht ein Projekt kurz vor dem Abschluß, die Neuherausgabe des Rumänischen Wörterbuchs von Tiktin, die in Freiburg von Paul Miron im Zusammenwirken mit Vasile Arvinte besorgt wird und, soweit bisher bekannt ist, die Erstdatierungen der rumänischen Wörter bringen wird wie auch einen beträchtlich erneuerten und erweiterten semantisch-syntaktischen Erklärungskontext.

Ein zweites lexikalisches Unternehmen, das geplant, aber wegen fehlender finanzieller Unterstützung noch nicht in Gang gebracht worden ist, ist ein modernes, den ganzen heutigen Wortschatz erfassendes Rumänisch-Deutsches Wörterbuch, das als Ergänzung zum Dicţionar German-Român von Mihai Isbăşescu gedacht ist. Der genannte Autor plant im Zusammenwirken mit Rupprecht Rohr das Rumänisch-Deutsche Wörterbuch zu erarbeiten. Es ist im Grunde gleichzeitig als Ergänzung zur rumänisch-deutschen kontrastiven Grammatik zu sehen, und an seine Stelle kann auch nicht die Neuausgabe des Tiktin treten, die andere Aufgaben erfüllen wird.

Daneben ist eine Untersuchung zum Problem des Beitrages der Frequenzwörterbücher zur Herstellung von Sprachcharakteristiken er-

schienen (Ernst, in : Ernst/ Stefenelli 1979) und eine Studie über die Diminutive in der neueren rumänischen Poesie (Lüder 1979—1980). Eine weitere Einzelstudie in diesem Bereich liegt über rumänisch *da* vor, die sprachgeschichtlich und bedeutungsgeschichtlich gefaßt ist (Miron 1982).

Aus den letzten Jahren gibt es auch einige bibliographische Darstellungen, so insbesondere von Johannes Kramer (Kramer 1983), wo Aufsätze, die in rumänischen Zeitschriften erschienen sind, kommentiert werden, und zwar von ungefähr 1966 an, bis wohin ein ähnlicher Bericht von Klaus Heitmann führte. Der Schwerpunkt der Darstellung liegt jedoch auf den Jahren 1975—1980, bis wohin der Bericht führt. Die Kommentare werden in den folgenden einzelnen Kapiteln behandelt : Geschichte der Sprachwissenschaft, Charakter und Geschichte des Rumänischen, Rumänische Dialektologie. Weiterhin werden dargestellt Phonetik und Phonologie, die im wesentlichen synchron angelegt ist, im Gegensatz zur in der Darstellung folgenden Morphologie, die in Rumänien noch immer eher historisch gesehen wird. Darauf folgen die Kommentare zu syntaktischen und lexikalischen Aufsätzen. Es folgen schließlich Kapitel über allgemeine Sprachwissenschaft und Romanistik. Speziell zum Aromunischen hat Rainer Schlösser eine Bibliographie zusammengestellt (Schlösser 1979).

Über Kongresse der letzten Jahre liegen entweder Berichte vor (Greive/ Schüler/ Talos 1981) oder veröffentlichte Vorträge (Holtus/ Radtke 1985). Im letztgenannten Sammelband spiegelt sich in etwa die Thematik wider, die hier für den gesamten sprachwissenschaftlichen Bereich gezeigt werden konnte. Auch hier überwiegt der Anteil der etymologischen, wortgeschichtlich bzw. sprachgeographisch orientierten Vorträge, aber auch solche mit Fragen der Systemlinguistik sind vertreten.

Aus diesem Überlick zeichnen sich bereits die Aufgaben ab, die sich die linguistische Rumänistik in der Bundesrepublik Deutschland stellt : Die Weiterführung der Arbeiten für eine Edition eines aromunischen Sprachatlasses, dem entsprechende Arbeiten über das Megleno-Rumänische und über das Istro-Rumänische folgen müßten.

Die Erstellung eines rumänisch-deutschen umfassenden zweisprachigen Lexikons, wofür in der Bundesrepublik der deutsche Teil endgültig erarbeitet werden müßte.

Die Edition der noch nicht veröffentlichten rumänischen Texte bis zum Beginn des 19. Jh. als Zeugnisse für die rumänische Sprachgeschichte.

Diese Arbeiten begleiten und bereiten vor die Erstellung des Rumänischen Etymologischen Wörterbuchs, worin auch ein Neologismenteil enthalten sein sollte.

Eine breitere Erforschung des Rumänischen nach systemlinguistischen besichtspunkten, aber auch unter Einschluß der Pragmalinguistik, Textlinguistik und der Überschneidungsbereiche Psycholinguistik und Soziolinguistik. Allerdings gibt es dafür bisher nur sporadische Ansätze.

Die nächstliegenden Aufgaben lassen sich aus den vier zunächst genannten Themen bestimmen, für die alle eine Kooperation mit rumänischen Wissenschaftlern unbedingt erforderlich ist und wofür auch bereits eine solche in irgendeiner Weise existiert. Für eine solche Zusammenarbeit mögen die verantwortlichen Stellen möglichst große Erleichterungen schaffen und ihre Unterstützung gewähren.

COSERIU, Eugenio : 'Ein Weib ist ein Weib' : afrz. 'femme que femme', rum. 'femeia ca femeia' in : HÖFLER, M./VERNAY, H. WOLF, L. (eds.) Festschrift für Kurt Baldinger zum 60. Geburtstag, 17. November 1979 Bd. I (1979) 266–286.

COSERIU, Eugenio : Altrum. *care* 'weshalb', '(und) daher', 'so dass' in : Studii şi Cercetări Lingvistice 31 (1980) 537–541.

COSERIU, Eugenio : 'Zu den Etymologien von Miron Costin', in : Kurier der Bochumer Gesellschaft für Rumänische Sprache und Literatur 12, Bochum 1981, 8–15.

COSERIU, Eugenio : Von Genebrardus bis Hervás : Beiträge zur Geschichte der Kenntnis des Rumänischen in Westeuropa. Tübingen 1981.

COSERIU, Eugenio : Balkanismen oder Romanismen? Methodisches zum sogenannten 'Balkansprachbund' in : HEINZ, Sieglinde/ WANDRUSZKA, Ulrich (eds.) : Fakten und Theorien. Festschrift für Helmut Stimm zum 65. Geburtstag. 1982, 37–43.

CRÖSSMANN-OSTERLOH, Helga : Pe cale dispariţie : zum Rückgang deutscher Elemente des Rumänischen im Bereich der Gebildetensprache, in : SCHLIEBEN-LANGE, Brigitte (ed.) : Logos Semantikos V (1981) 161–173.

CRÖSSMANN-OSTERLOH, Helga : 'Die deutschen Einflüsse auf das Rumänische. Probleme-Kriterien-Anwendungen.' Tübingen 1985.

DAHMEN, Wolfgang : Rez. zu SCHALLER, H. W. : Die Balkansprachen, in : Balkan-Archiv 4 (1979) 223–225.

DAHMEN, Wolfgang/ WILD, Beate : Dialektologische Forschungen bei den Aromunen im Sommer 1979, in : Balkan-Archiv 5 (1980) 201–264.

DAHMEN, Wolfgang/ KRAMER, Johannes : Die Namen der Aromunensiedlungen in Griechenland, in : Proceedings of the Thirteenth International Congress of Onomastic Sciences, Breslau 1981, 323–328.

DAHMEN, Wolfgang/ KRAMER, Johannes : Interferenze italo-istrorumene nel comune di Seiane (Istria), in : ALBANO LEONI, Frederico (ed.) : I dialetti e le lingue delle minoranze di fronte all'italiano. Rom. 1980, 629–634.

DAHMEN, Wolfgang : 'Selbstbezeichnung und Fremdbenennung der Aromunen', in : Balkan-Archiv 7 (1982) 205–214.

ELWERT, W. Th. : Rez. zu RAEVSKIJ, N./ GABINSKIJ : Scurt dicţionar etimologic al limbii moldoveneşti, in : Zeitschrift für Romanische Philologie 98 (1982) 254–255.

ENGEL, Ulrich : Deutsch-rumänische kontrastive Grammatik (DRKG), in : Mitteilungen des Instituts für deutsche Sprache 5 (1979) 63–66.

ERNST, Gerhard : Das Frequenzwörterbuch : ein Hilfsmittel der vergleichenden Sprachcharakteristik? in : ERNST, Gerhard/ STEFENELLI, Arnulf (ed.) : Sprache und Mensch in der Romania, Heinrich Kuen zum 80. Geburtstag 1979, 21–43.

FIACRE, Klaus-Jürgen : Skizze der aromunischen Nominalmorphologie in Metsovon, in : Balkan-Archiv 4 (1979) 81–98.

FIACRE, Klaus-Jürgen : Rez. zu ILLYES, E. : Nationale Minderheiten in Rumänien, in Balkan-Archiv 7 (1982) 218–222.

FIACRE, Klaus-Jürgen : Der albanische Lehnwortschatz im Aromunischen nach Sachgruppen in : Balkan-Archiv 6 (1981) 107–121.

FRISCHE, Michael : Sprachkonzeption und Sprachpolitik am Beispiel des rumänischen Sprachnationalismus, in : Osnabrücker Beiträge zur Sprachtheorie 12 (1979) 90–108.

GREIVE, Artur/ SCHÜLER, Gerda/ TALOS, Ion : Bericht über das Rumänistische Symposium am Romanischen Seminar der Universität zu Köln vom 26. –28. Juni 1981, in : Die neueren Sprachen 80 (1981) 557–558.

HAARMANN, Harald : Multilinguale Kommunikationsstrukturen : Spracherhaltung und Sprachwechsel bei den romanischen Siedlungsgruppen in der Ukrainischen SSR und anderen Sowjet-republiken, Tübingen 1979.

HETZER, Armin : Zum Problem der aromunischen Entlehnungen aus dem Albanischen, in : Balkan-Archiv 7 (1982) 109–142.

HINRICHS, Uwe : Zum Problem der Cuvinte incidente im Rumänischen, in : Zeitschrift für Balkanologie 18 (1982) 22–42.

HOLTUS, Günter/ RADTKE, Edgar : Rumänistik in der Diskussion : Sprache, Literatur und Geschichte, 1985.

HUBSCHMID, Johannes : Vorarbeiten für das Rumänische Etymologische Wörterbuch : rum. bătrîn, in : BERGERFURTH, W./ DIEKMANN, E./ WINKELMANN, O. (eds.) Festschrift für Rupprecht Rohr zum 60. Geburtstag, Heidelberg 1979, 183–198.

HUBSCHMID, Johannes : Vorarbeiten für das Rumänische Etymologische Wörterbuch : 2. briu mit einem Exkurs über Bezeichnungen für den Begriff 'Generation', in : Revue roumaine de linguistique 25 (1980) 5–12.
HUBSCHMID, Johannes : Vorarbeiten für das Rumänische Etymologische Wörterbuch : 3. brînză, in : Revue roumaine de linguistique 25 (1980) 91–95.
HUBSCHMID, Johannes : Vorarbeiten für das Rumänische Etymologische Wörterbuch : 4. afla, in : Revue roumaine de linguistique 25 (1980) 337–344.
HUBSCHMID, Johannes : Vorarbeiten für das Rumänische Etymologische Wörterbuch : 5. arăta, 6. broatec, 7. moacă, 8. burtă, burduf, in : Revue roumaine de linguistique 25 (1980) 511–519.
HUBSCHMID, Johannes : Vorarbeiten für das Rumänische Etymologische Wörterbuch : 9. copil, in : Zeitschrift für Balkanologie 16 (1980) 61–70.
HUBSCHMID, Johannes : Vorarbeiten für das Rumänische Etymologische Wörterbuch : 10. ac, 11. alb, 12. agurida, in : Revue roumaine de linguistique 27 (1982) 501–505.
HUBSCHMID, Johannes : Die Erforschung sprachlicher Substrate, besonders im Rumänischen, in : Le monde thrace. Actes du IIe Congrès international de Thracologie, Mailand 1982, 334–339.
HUBSCHMID, Johannes/ ROHR, Rupprecht : Vorarbeiten für das Rumänische Etymologische Wörterbuch I. Vorbemerkungen, II. Etymologische Beiträge, in : Revue roumaine de linguistique 24 (1979) 341–352.
ISBĂȘESCU, Mihai/ ENGEL, Ulrich (eds.) : Beiträge zur Deutsch-rumänischen kontrastiven Grammatik. Bukarest 1979.
KRAMER, Johannes : Dialektologische Forschungen bei den Aromunen im Sommer 1978 und im Frühjahr 1979, in : Balkan-Archiv 4 (1979) 33–80.
KRAMER, Johannes : De tweetaligheid der Aromoenen in Griekenland, in : NELDE, P. H. (ed.) : Sprachkontakt und Sprachkonflikt. Wiesbaden 1980, 255–561.
KRAMER, Johannes : Rez. zu ARVINTE, V. : Die Rumänen, in : Balkan-Archiv 5 (1980) 291–298.
KRAMER, Johannes : Gustav Weigand und sein 'Linguistischer Atlas des dacorumänischen Sprachgebietes' in : Balkan-Arhiv 5 (1980) 65–76.
KRAMER, Johannes : Das Moldauische, in : Balkan-Archiv 5 (1980) 125–155.
KRAMER, Johannes : Rez. zu COSERIU, E. : Von Genebrardus bis Hervás, in : Balkan-Archiv 6 (1981) 377.
KRAMER, Johannes : Griechische Konstruktionen im Aromunischen, in : Balkan-Archiv 6 (1981) 95–105.
KRAMER, Johannes : Dialektologische Forschungen bei den Aromunen, in : Balkan-Archiv 6 (1981) 7–79.
KRAMER, Johannes : Rumänisch-bündnerromanische Sprachparallelen, in : Balkan-Archiv 7 (1982) 143–159.
KRAMER, Johannes : Rumänische Zeitschriftenschau : Sprachwissenschaftlicher Forschungsbericht, in : Zeitschrift für Romanische Philologie 99 (1983) 99–153.
KRAMER, Johannes/ SARAMANDU, Nicolae : Atlasul Lingvistic Aromân (ALiA) proiect, in : Studii și Cercetări lingvistice 30 (1979) 157–161.
LANGE-KOWAL, Ernst : Rez. zu : Transylvania and the Hungarian-Rumanian Problem, in : Zeitschrift für Balkanologie 18 (1982) 89–96.
LÜDER, Elsa : Les diminutifs dans la poésie roumaine du XIXe et XXe siècle, in : Dacoromania 5 (1979–1980) 124–130.
MIRON, PAUL : Rumänisch *da* in : WUNDERLI, Peter/ MÜLLER, Wulf (eds.) Romania historica et Romania hodierna, Festschrift für Olaf Deutschmann zum 70. Geburtstag, Frankfurt/ Main 1982, 107–115.
POPINCEANU, Ion : Kirche und Sprache bei den Rumänen, in : ERNST, Gerhard/ STEFENELLI, Arnulf (eds.) : Sprache und Mensch in der Romania, Heinrich Kuen zum 80. Geburtstag, 1979, 127–132.
ROHLFS, Gerhard : Die rumänische Sprache in ihrer sprachgeographischen Beziehung zu den anderen romanischen Sprachen. Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Phil. -hist. Klasse. München 1980.
ROHLFS, Gerhard : Românescul crăciun, in : Cercetări de lingvistică 26 (1981) 55–57.
ROHR, Rupprecht : Rez. zu : BREDEMEIER, Jürgen : Strukturbeschränkungen im Rumänischen, in : Zeitschrift für Romanische Philologie 95 (1979) 712–713.
ROHR, Rupprecht : Rez. zu SCHALLER, H. W. : Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie, in : Balk. Stud. 20 (1979) 161–163.
ROHR, Rupprecht : Rez. zu HAARMANN, Harald : Balkanlinguistik Bd. 1 : Arealinguistik und Lexikostatistik des balkanlateinischen Wortschatzes, in : Zeitscrift für Balkanologie 15 (1979) 226–229.

ROHR, Rupprecht : Rez. zu HAARMANN, Harald : Balkanlinguistik, Bd. 2 : Studien zur interlingualen Soziolinguistik des Moldauischen, in : Zeitschrift für Balkanologie 15 (1979) 226–229.
ROHR, Rupprecht : Zum dakischen-Substrat im Rumänischen, in : Zeitschrift für Balkanologie 15 (1979) 154–160.
ROHR, Rupprecht : Zu Methoden und Aufgaben der Balkanlinguistik im Bereich des Lexikons, in : Zeitschrift für Balkanologie 16 (1980) 98–117.
ROHR, Rupprecht : Zu den Albanische-Rumänischen Wortgleichungen, in : Zeitschrift für Balkanologie 17 (1981) 76–81.
ROHR, Rupprecht : Das Rumänische Etymologische Wörterbuch. Stand der Arbeit, Materialien, Probleme, Planungen, in : Südosteuropa-Mitteilungen Nr. 4 (1984, 24. Jg.) 32–39.
ROLSHOVEN, Jürgen : Türkisch-aromunische Lehnbeziehungen, in : WERNER, Reinhold (ed.) : Sprachkontakte, Tübingen 1980, 29–41.
SCHLÖSSER, Rainer : Bibliographie zum Aromunischen, in : BalkanArchiv 4 (1979) 7–31.
SCHLÖSSER, Rainer : Rez. zu : HAARMANN, H. : Balkanlinguistik 1, in : Balkan-Archiv 4 (1979) 219–222.
SCHWERTHÖFFER, Simona : Die Romanität der Rumänen : Probleme der rumänischen Ethnogenese in der Diskussion der rumänischen Geschichtsforschung der Nachkriegszeit, in : Münchner Zeitschrift für Balkankunde 3 (1980) 181–218.
SOLTA, Georg, Renatus : Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen. Darmstadt 1980.
STANOMIR, Gheorghe : Das geto-dakische Substrat im Spannungsfeld zwischen Sprachwissenschaft und Politik, in : WINKELMANN, O./ BRAISCH, M. (eds.) Festschrift für Johannes Hubschmid zum 65. Geburtstag, Bern 1982, 327–344.
STEINKE, Klaus : Rez. zu : GABINSKIJ, M.A. : Грамматическое варьирование в молдавском языке, in : Zeitschrift für Balkanologie 17 (1981) 229–232.
STEINKE, Klaus : Rez. zu : VRACIU, A. : Limba daco-geţilor, in : Zeitschrift für Balkanologie 17 (1981) 234–237.
STEINKE, Klaus : Zur Form einiger Turzismen im Rumänischen und Bulgarischen, in : WINKELMANN, O. / BRAISCH, M. (eds.) : Festschrift für Johannes Hubschmid zum 65. Geburtstag, Bern 1982, 419–436.
TĂTARU, Ana : Principles and methods of a contrastive pronunciation study, in : KELZ, H. P. (ed.) Phonetische Grundlagen der Ausspracheschulung II, Hamburg 1978, 91–104.
TĂTARU, Ana : Contribuţie la studiul prepoziţiei din punct de vedere suprasegmental în germană, engleză şi română, in : BERDERFURTH, W. / DIEKMANN, E. / WINKELMANN, O. (eds.) : Festschrift für Rupprecht Rohr zum 60. Geburtstag, Heidelberg 1979, 515–525.
TĂTARU, Ana : Analiză contrastivă suprasegmentală a propoziţiei în română, germană şi engleză, in : Kurier 12 (1981) 42–53.
THUN, Harald : Dialoggestaltung im Deutschen und Rumänischen. Eine strukturelle-kontrastive Studie zu den Existimatoren, Tübingen 1984.
THUN, Harald : Die Existimatoren des Deutschen und ihre rumänischen Äquivalente, in : ISBĂŞESCU, M. / ENGEL, U. : Beiträge zur deutsch-rumänischen kontrastiven Grammatik, Bukarest 1979, 193–206.
WERNER, Reinhold : Der slawisch-griechisch-rumänische Sprachwechsel in walachischen und moldauischen Inschriften 1600–1800, in : NELDE, H. P. (ed.) : Sprachkontakt und Sprachkonflikt, Wiesbaden 1980, 461–466.
WERNER, Reinhold : Das Konkurrieren von rumänischer, slawischer und griechischer Sprache in walachischen und moldauischen Inschriften 1600–1800, in : Kurier 12 (1981) 16–35.
WILD, Beate : Meglenorumänischer Sprachatlas. Mit 14 Fotos. Hamburg 1983.
WINDISCH, Rudolf : B. P. Hasdeu, Etymologicum Magnum Romaniae : Ein früher Beitrag zur etymologischen Forschung in der Romania, in : Balkan-Archiv 5 (1980) 265–280.
WINDISCH, Rudolf : Die Herkunft der Rumänen im Lichte der deutschen Forschung, in : Vox Romanica 41 (1982) 46–72.
WINKELMANN, Otto : Lexikalische Aspekte des Sprachkontakts im Rumänischen, in : CAUDMONT, Jean (ed.) : Sprachen in Kontakt, Tübingen 1982, 301–319.
WINKELMANN, Otto : Noul dicţionar etimologic al limbii române, in : Prisma. Revista Republicii Federale Germania, Anul XIII, H. 4 (1981) 34–36.

WINKELMANN, Otto : Lat. MAGISTER und seine Entsprechungen im Rumänischen, in : WINKELMANN, O. / BRAISCH, M. (eds.) : Festschrift für Johannes Hubschmid zum 65. Geburtstag, Bern 1982, 367—408.

WINKELMANN, Otto : Zur Entwicklung des rumänischen Wortschatzes im 18. Jahrhundert, in : BARTENS, Hans-Hermann : Sprache und Volk im 18. Jahrhundert, Frankfurt/ Main, Bern 1983, 201—212.

WINKELMANN, Otto : Sur le latin Magister en roumain, in : Cahiers d'études roumaines 3 (1984) 27—33.

WINKELMANN, Otto : Die rumänischen Sprachatlanten. Ein forschungsgeschichtlicher und methodenkritischer Überblick (1984), erscheint in : HOLTUS, Günter / RADTKE, Edgar (eds.) Rumänistik in der Diskussion. Tübingen 1985.

WOLL, Dieter : Rum. *a dezmierda* 'liebkosen' und die lateinisch-romanischen Verbaladjektiva auf *-idus*, in : Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen 218 (1981), 303—308.

Oktober 1985

RUPPRECHT ROHR
Universität Mannheim

GEORGETA CIOMPEC, **Morfosintaxa adverbului românesc — Sin ronie şi diacronie,** Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, 302 p.

1. Lucrarea de care ne ocupăm este un studiu de gramatică istorică şi descriptivă, amplu şi interesant, consacrat unei clase eterogene de cuvinte, cu statut controversat nu numai în lingvistica românească, ci şi în cea străină. Cartea reprezintă o sinteză utilă, în care rezultatele unor cercetări anterioare ale autoarei, publicate sub formă de articole sau de capitole într-o lucrare colectivă (vezi cap. *Bibliografie*, p. 290—291), sînt reformulate pe baza unei informaţii bibliografice aduse la zi, completate cu aspecte neavute în vedere şi integrate într-o viziune de ansamblu asupra problematicii adverbului în limba română, potrivit cerinţelor unei cercetări autentic ştiinţifice.

2. Obiectivul principal al lucrării, după cum se arată în *Introducere* (p. 7—12), îl constituie descrierea detaliată a ,,sistemului adverbial" din limba veche (pe baza materialului excerptat din 32 de texte româneşti aparţinînd secolelor al XVI-lea — al XVIII-lea), în comparaţie cu situaţia din limba modernă (româna din ultimii o sută de ani), cu scopul de a pune în evidenţă modul cum a evoluat lexicul adverbial al limbii române atît ca inventar de unităţi, cît şi pe plan morfologic şi sintactic.

Din punct de vedere teoretic şi metodologic, autoarea îşi defineşte studiul drept o ,,descriere structurală [...] de tip taxonomic", care a urmărit alcătuirea unor ,,clase şi subclase adverbiale caracterizate formal şi identificate printr-o analiză întemeiată, în general, pe concepte ale metodologiei structurale" (*Introducere*, p. 7); ţine însă să sublinieze faptul că nu a aplicat ,,în mod riguros o anumită metodă", ci a folosit numai ,,concepte, procedee, soluţii ale lingvisticii moderne", considerîndu-le ,,mai adecvate pentru a realiza o descriere coerentă şi economică a adverbului" (p. 10).

După părerea noastră, afirmaţia în legătură cu caracterul ,,structural" al descrierii s-ar putea, eventual, susţine numai cu privire la cap. I (unde se propune o definiţie contextuală a adverbului, realizată cu mijloacele analizei de tip distribuţional), la partea a II-a a cap. al III-lea (unde se discută categoria comparaţiei, demonstrîndu-se convingător că, deşi în limba română aceasta se exprimă analitic — prin ,,morfeme libere" —, secvenţele respective s-au gramaticalizat, specializîndu-se în cadrul unui sistem de opoziţii semantice clare) şi, parţial, cu privire la cap. al IV-lea, *Sintagmatica adverbului* (unde adverbele sînt clasificate în 4 clase de distribuţie, în funcţie de posibilităţile lor de ocurenţă în unul, două, trei sau patru din cele 4 contexte considerate relevante pentru caracterizarea lor distribuţională). În rest, impresia noastră este că materialul a fost privit şi organizat prin prisma concepţiei teoretice şi metodologice a gramaticii de tip descriptiv-tradiţional; faptul ni se pare evident, în primul rînd, în structura lucrării, care urmăreşte schema clasică de tratare din orice gramatică tradiţională (definiţie, morfologie, sintaxă) şi, în al doilea rînd, în tipul de clasificare. De exemplu, în cap. al II-lea, *Structura morfo-etimologică a sistemului adverbial* (p. 43—109), se prezintă inventarul adverbelor din limba veche, analizate din punctul de vedere al formării cuvintelor şi clasificate după cum urmează : I adverbe simple : 1) primare (a) provenite din latină şi b) transmise din alte limbi) şi 2) formate în româneşte (a)compuse, b)derivate şi c)obţinute prin conversiune) şi II locuţiuni adverbiale.

Menţionăm că, nici în terminologia riguros tradiţională, termenul de ,,(adverb) primar" nu poate fi opus lui ,,(adverb) format în româneşte", ci celui de ,,(adverb) cu structură complexă", eventual ,,(adverb) format" sau ,,(adverb) analizabil (la nivel lexical)", pentru a putea desemna şi împrumuturile analizabile în limba studiată. Nu înţelegem, de asemenea, de ce problema ,,particulelor adverbiale" (*-a*, *-le*, *-şi*, *-i*, *-re*/ *-ne*, dintre care lipseşte *-te* din *încaltea*), interpretate (în funcţie de rolul lor în diversele cuvinte în care apar) fie drept formanţi facultativi — particule deictice —, fie drept formanţi obligatorii — morfeme lexicale —, este tratată în partea I a cap. al III-lea, *Morfologia*, şi nu în capitolul consacrat analizei structurii ,,interne" a adverbelor.

Consecinţa faptului că la baza lucrării nu stă o concepţie teoretică şi metodologică unitară este aspectul eteroclit al terminologiei folosite în această carte, unde pentru acelaşi concept se întrebuinţează doi sau mai mulţi termeni, în locuri diferite, de ex. : *regent* sau *centru* ; *determinant* sau *modificator* sau *adjunct* sau *termen selectat (regizat)* etc. ,,Sinonimia" de acest tip trebuie, credem, evitată în studiile ştiinţifice.

Considerăm, de asemenea, că în cadrul precizărilor cu caracter teoretic general, ar fi fost util să se arate, explicit, care este diferenţa şi raportul dintre o descriere la nivel s i n t a g m a t i c şi o descriere la nivel s i n t a c t i c, mai ales că în cap. al IV-lea cele două

tipuri de descriere se combină; astfel, după o delimitare ,,sintagmatică" (distribuțională) a claselor de adverbe, se trece la o descriere ,,sintactică" (în termenii funcțiilor sintactice tradiționale : complement circumstanțial de mod, de timp, de relație etc.) a adverbelor. Ar fi devenit în felul acesta clar, încă de la început, că pe parcursul lucrării termenii de ,,regent" (cu sinonimele sale) și de ,,determinant" (cu sinonimele sale), precum și conceptul de ,,relație de determinare", sînt înțeleși și folosiți în două accepțiuni diferite : fie la nivel sintactic (deci numai cu privire la părți de propoziție), fie la nivel sintagmatic (deci și cu privire la cuvinte care contractează o relație de determinare în cadrul unei sintagme fără ca fiecare cuvînt să reprezinte o ,,unitate sintactică", adică o parte de propoziție, ca în enunțuri de tipul : **Numai el** *n-a venit* sau *El* **n-a mai venit**, unde subiectul și, respectiv, predicatul sînt, în interpretarea autoarei, exprimate prin sintagmele *numai* **el** și, respectiv, *n-***a** *mai* **venit**, sintagme în cadrul cărora există un regent — cuvintele subliniate de noi cu aldine — și unul sau două determinante).

Autoarei nu i s-au părut, probabil, necesare aceste precizări terminologice, plecînd de la premisa că lucrarea se adresează, în primul rînd, unui public avizat, de specialiști, familiarizați cu conceptele, procedeele și terminologia structurală (cf. *Prefață*, p. 6).

3. Comentind cu competență rezultatele cercetărilor de pînă acum în domeniul gramaticii adverbului românesc, lucrarea în discuție îmbogățește substanțial informația asupra acestei părți de vorbire, aducînd o serie de completări, precizări sau corectări ale unor interpretări considerate drept nesatisfăcătoare, precum și soluții noi.

În cap. I, de exemplu, după ce se arată inconvenientele definiției tradiționale a adverbului, remarcate și de alți cercetători, autoarea propune o definiție în termeni distribuționali (vezi mai departe, sub 4), definiție pe baza căreia ,,reconsideră" statutul unor cuvinte în raport cu această clasă morfologică (p. 31—34); inventarul astfel stabilit confirmă și clarifică datele din Gramatica Academiei. Este o ilustrare a ideii că se poate ajunge la rezultate identice cu metode de lucru diferite.

Urmărind, în continuare, toate posibilitățile combinatorii ale adverbului, studiul completează descrierea lui sintactică din Gramatica Academiei. Se arată, astfel, că, în afară de părțile de vorbire general admise (verbe, adjective calificative, adverbe sau substantive care denumesc acțiuni sau stări), unele adverbe pot determina și alte categorii de substantive, de ex. : *teza de* **astăzi**, *casa de* **acolo** (neavute în vedere în Gramatica Academiei, pentru că aici adverbul nu determină direct substantivul, ci prin intermediul prepoziției), **chiar** *elevul* (situație consemnată și în Gramatica Academiei, vol. I, p. 317 ; vol. al II-lea, p. 84 și p. 86—87) etc., ca și substitutele clasice ale substantivului, adică pronumele, de ex. : *oricare de* **acolo**, *celui de* **atunci**, *nici unul de* **aici**, **tocmai** *el*, **aproape** *nimic* etc. și numeralul, de ex. : *trei de* **aici**, *două de* **atunci**, **tocmai** *al treilea*, **aproape** *douăzeci* etc., precum și adjective determinative, de ex. : **numai** *acest (copil)*, **măcar** *două (caiete)*, **oare** *care (elev)* (?), **chiar** *fiecare (carte)* etc. (p. 16). N-ar fi fost rău, credem, dacă situațiile respective ar fi fost ilustrate prin contexte mai largi, de tipul : Nici unul **de aici** *n-a știut să răspundă*, spre deosebire de *Nici unul* **de aici** nu mai pleacă.

În continuare, se sugerează o primă clasificare a adverbelor din punct de vedere sintagmatic (problemă reluată, cu detalii, în cap. al IV-lea, p. 189—191 și urm.) în 4 clase de distribuție, după posibilitățile lor de ocurență ca determinante în diferite contexte : (A) adverbe care pot determina numai verbe ; (B) adverbe care pot determina verbe, dar și adjective (calificative) sau adverbe ; (C) adverbe care pot determina verbe, dar și nume (substantive, pronume, numerale), cu precizarea că, uneori, acestea determină și adjective calificative sau adverbe ; (D) adverbe care pot determina verbe, adjective calificative, adverbe, nume, dar și adjective determinative (p. 17—19).

Pe baza unei trăsături sintactice consemnate în toate gramaticile, și anume că, pe lîngă funcția de determinant, pe care adverbul o realizează întotdeauna în propoziție, unele adverbe pot fi, la rîndul lor, determinate de alte adverbe sau de ,,construcții nominale prepoziționale" (nume precedate de prepoziții sau de locuțiuni prepoziționale), autoarea propune o a doua clasificare sintagmatică a adverbelor, care scindează clasa în două subclase cu particularități foarte diferite, și anume : (I) adverbe (și locuțiuni adverbiale) propriu-zise, care funcționează ca ,,modificatori" (determinanți), dar și ca elemente regente, situație în care se plasează adverbele din clasele distribuționale (A), (B) și (C) și (II) adverbe (și locuțiuni adverbiale ca *mai ales, mai cu seamă*, v. p. 34) care funcționează numai ca ,,modificatori", situație în care se plasează adverbele din clasa distribuțională (D), unități lexicale pentru care autoarea recomandase, încă într-un articol anterior, denumirea de semiadverbe (deci, și locuțiuni semiadverbiale). În favoarea separării semiadverbelor de adverbele propriu-zise, idee foarte valoroasă, după părerea noastră, sînt aduse următoarele argumente :

— pe plan semantic, sînt cuvinte cu sens vag, indicînd nuanțe ale modalității ; unele dobîndesc sensuri diferite (**mai** *toate*, *a* **mai** *spus)* în funcție de elementul regent, de poziția față de acesta, de accent etc. ;

— pe plan morfologic, toate semiadverbele sînt incompatibile cu categoria comparației. Particularitatea aceasta este pusă în legătură (v. p. 35) cu imposibilitatea cuvintelor respectiv de a funcționa ca regente, observație care contrazice, în principiu, ideea situării categorii comparației la nivel morfologic. Este adevărat că există teorii care susțin că și între morfeme (gramaticale) sau afixe lexicale (sufixe, prefixe) și radical există o relație de determinare, interpretînd și cuvîntul drept sintagmă. Adepții acestei interpretări consideră însă că nivelul morfologic nu există, ceea ce nu se întîmplă în lucrarea de față, unde categoria comparației și „particulele adverbiale" sînt discutate într-un capitol intitulat *Morfologia*. Or, a explica indiferența semiadverbelor față de „morfemele" comparației prin incapacitatea lor de a apărea în poziție de elemente regente într-o sintagmă înseamnă, implicit, mutarea a ceea ce s-a considerat a fi „morfologie" (în sens tradițional) în plan sintagmatic;

— pe plan sintagmatic, semiadverbele prezintă valențe combinatorii foarte largi, fiind singura clasă distribuțională ale cărei unități se combină, numai în calitate de determinanți, cu t o a t e părțile de vorbire menționate (verb, adjectiv calificativ, adverb, nume, adjectiv determinativ) sau chiar cu o propoziție întreagă, contextul lor s p e c i f i c (caracteristic), unde apar semiadverbe și numai semiadverbe, fiind adjectivul determinativ, pronominal sau numeral (p. 19 și p. 191). În legătură cu această remarcă ar trebui formulată o rezervă, în sensul că și adverbele propriu-zise, ca cele modale din clasa distribuțională (B) se pot combina cu adjective determinative, de ex.: **Realmente** *cu* a c e s t *copil am vorbit, nu cu altul*, **Categoric (exact, fix)** t r e i *cărți au fost pe masă* etc.: situația aceasta ar putea fi interpretată și ca o ilustrare a faptului că subclasa semiadverbelor nu reprezintă o „clasă închisă", existînd unități adverbiale ca *asemenea, așijderea* (remarcate de autoare), dar și ca cele semnalate de noi, care pot funcționa fie ca adverbe, fie ca semiadverbe;

— pe plan sintactic, semiadverbele nu se constituie ca unități, adică nu pot îndeplini singure funcția sintactică de parte de propoziție, ci se analizează împreună cu cuvîntul pe care îl determină: observația există și în G r a m a t i c a A c a d e m i e i, care vorbește despre „părți de propoziție dezvoltate" (cf. *lucr. cit.*, vol. I, p. 317; vol. al II-lea, p. 84 și p. 86—87). În consecință, autoarea propune ca *poate, pesemne, desigur, firește* (încadrate la semiadverbe) să nu fie considerate adverbe predicative cînd sînt urmate de *că* („expletiv"), ci numai determinante, probabil propoziționale, fără funcție sintactică de parte de propoziție (p. 21—22 și p. 36).

Menționăm că distincția făcută aici între particularitățile s i n t a g m a t i c e și cele s i n t a c t i c e ale semiadverbelor ne aparține; am introdus-o din rațiunile de clarificare expuse anterior.

Completările, nuanțările și interpretările noi aduse de acest studiu, în raport cu descrierile precedente ale adverbului, sînt numeroase în întreaga lucrare; ele se referă atît la limba veche, cît și la limba contemporană.

Trebuie subliniat, de asemenea, ca un merit incontestabil al lucrării, faptul că, în întreaga descriere, adverbul este privit în comparație cu celelalte clase de cuvinte, în special cu adjectivul (p. 23, 96, 185 etc.). În prezentarea evoluției adverbului din limba veche pînă în limba contemporană, faptele sînt comparate, pe de o parte, cu situația din și, latină pe de altă parte, cu cea din celelalte limbi romanice (p. 109, 173—175, 183, 282 etc.), evidențiindu-se elementele de continuitate și discontinuitate, precum și caracterul mai conservator al limbii române în raport cu franceza sau italiana. Inovațiile sînt, în general, explicate prin cauze interne (p. 258 etc.) și mai puțin prin influențe străine; totuși, și în sfera adverbului se poate remarca tendința generală de reromanizare a limbii române.

Lucrarea conține numeroase observații de natură stilistică (p. 102, 103, 184, 257 etc.), vădind și o certă preocupare pentru problemele legate de cultivarea limbii române contemporane (p. 182, 183, 256, 259 etc.).

4. În legătură cu definiția distribuțională a adverbului am avea de formulat unele obiecții.

Adverbul este definit, în lucrarea discutată, drept „clasa de cuvinte care pot apărea ca determinante în cel puțin unul din seriile de contexte 1—3 și sînt excluse din contextul 4", contextele fiind:

1) # *(nu) se* vb. . . .	*(nu) se călătorește* **bine (acolo, mîine cîteodată, niciodată)**,
2) # . . . *(nu) se* vb. #	**cînd (unde, chiar, de aceea, mîine, acolo, niciodată)** *(nu) se călătorește*
3) # *(nu)* # *se* . . . vb. #	*(nu) se* **mai (prea, tot, și)** *călătorește*
4) # . . . + *așa (astfel)* #	(în care *așa* sau *astfel* sînt determinante ale elementului precedent) (p. 28—29).

a) — În primul rînd, după cum se poate ușor remarca, în text s-au strecurat două regretabile greșeli de tipar (numeroase, din păcate, în această carte), și anume: lipsește # de la

sfîrșitul contextului 1) și apare semnul # în plus în contextul 3), între *(nu)* și *se*. Într-un limbaj formalizat, cum este acesta, greșelile de tipar pot genera confuzii foarte grave, făcînd, practic, ininteligibil textul.

b) — La „traducerea" contextelor în cuvinte, contextul pozitiv trebuie să fie despărțit de cel negativ ; din formularea cu două paranteze se poate înțelege că ar fi admise și enunțuri ca **se călătorește niciodată*, **niciodată se călătorește*, **nu se și călătorește*.

c) — Apoi, despre o definiție de acest tip nu se poate spune că ar fi „strict sintactică" (p. 26), pentru că ea nu este formulată în termenii „funcțiilor sintactice" (cum se procedează în gramatica transformațională, de exemplu) ; o definiție distribuțională, care se bazează pe contexte diagnostice, se situează în plan sintagmatic și este, deci, o definiție sintagmatică.

d) — Raportînd definiția la inventarul clasei, stabilit pe baza ei, constatăm că printre elementele excluse din clasa adverbului cu argumentul că nu intră în nici una dintre variantele contextului diagnostic apare și *ba*, care poate apărea în contextul 2) : *ba (nu) se călătorește*, cu statut de semiadverb (**ba** *toți ați știut ;* **ba** *acest copil a știut (nu celălalt) ;* **ba** *trei am cumpărat (nu două)* etc.). Acest *ba* este diferit de *ba* adverb cu valoare propozițională, folosit ca răspuns la o întrebare și sinonim cu *nu*, precum și de *ba* conjuncție.

— În nota 24 (p. 28) se arată că în contextul 2) „sînt admise și conjuncțiile, care se deosebesc însă fundamental de adverbe, prin funcțiunea lor relațională". Cum se poate însă demonstra, pe baza analizei distribuționale, că în *Se merge cu avionul*, **adică** *se călătorește*, cuvîntul *adică* ar avea o funcție „exclusiv relațională"? Conjuncțiile pot fi eliminate din discuție numai dacă sînt și ele definite drept clasă printr-un alt context diagnostic, în care să nu poată fi distribuit adverbul (așa cum s-a procedat pentru gerunzii).

— În schimb, semiadverbul *decît* „numai" (p. 34 și passim) nu poate apărea în contextul diagnostic : **(nu) se călătorește decît*, **decît (nu) se călătorește*, **(nu) se decît călătorește ;* în aceeași situație sînt și *ca* adverbial din *ca mîine* sau *una* din *o ține una*.

— Nici alte unități lexicale, considerate în lucrare drept adverbe, nu sînt admise în contextul diagnostic : este vorba de *(ud) leoarcă*, *(tăcit) cobză*, *(beat) criță*, *(supărat) foc*, *(negru) corb*, *(albastru) oțel*, *(negru) tăciune*, *(senin) sticlă* (p. 265), *(alb) colilie*, *(îndrăgostit) lulea*, *(beat) mort*, *(gol) pușcă*, *(beat) turtă* (p. 101) etc., adverbe provenite prin conversiune din substantive și care nu pot determina un verb. În sensul acesta, ar trebui revizuită și afirmația : „Contextul g e n e r a l, comun pentru toate unitățile adverbiale, este v e r b u l" (p. 16).

e) — După știința noastră, procedura analizei distribuționale nu îngăduie prezența în contextul diagnostic, deci în definiție, a unui element al clasei care urmează a se defini și identifica prin acel context ; așadar, ar trebui să se renunțe la variantele negative ale contextelor diagnostice, de vreme ce *nu* este considerat întotdeauna semiadverb. Implicit, nu se vor mai putea identifica, prin contextele rămase, adverbele „negative" *niciodată*, *nicicînd*, *nicăieri*, *niciunde*, *nici*, *deloc*, *defel* etc.

f) — În sfîrșit, nu înțelegem de ce în lucrare nu s-au avut în vedere „numeralele" multiplicative și adverbiale, considerate de autoare, pe baza contextului diagnostic, drept adverbe (cum le consideră, de altfel, și G r a m a t i c a A c a d e m i e i — cf. vol. I, p. 193 și 195).

După cum se știe, o definiție formalizată (și nu numai !) poate fi considerată adecvată dacă și numai dacă pe baza ei se pot identifica t o a t e unitățile clasei astfel definite și n u m a i e l e. Față de această cerință, definiția distribuțională a adverbului, în lucrarea discutată, nu ni se pare satisfăcătoare, pentru că nu a fost aplicată consecvent în identificarea unităților clasei. Astfel, pe baza ei, în inventarul adverbului ar trebui, pe de o parte, inclus *ba* și, pe de altă parte, excluse : *decît*, *ca*, *una* — cu valoare adverbială (unități lexicale cu statut morfologic dublu sau triplu), marea majoritate a adverbelor de mod provenite din substantive (de tipul *leoarcă* etc.), precum și fie *nu* (pentru că face parte din definiție), fie toate adverbele negative.

De asemenea, definiția este inoperantă atîta vreme cît conjuncția nu poate fi eliminată, printr-un context diagnostic propriu, din definiția adverbului.

5. Renunțînd la observațiile de amănunt, considerăm că obiecțiile noastre, în special de natură teoretică și metodologică, nu impietează asupra valorii acestei lucrări, impresionante prin bogăția materialului adus în discuție, prin amploarea informației și prin stilul redactării. Ea reprezintă un important pas înainte în cercetarea adverbului românesc, oferind sugestii pentru studii viitoare.

Octombrie 1985

MARINA RĂDULESCU
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

DORIN GĂMULESCU, **Influențe românești în limbile slave de sud. I. Sîrbocroata**, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, 372 p.

Pînă acum s-a scris mult mai mult despre influențele limbilor slave asupra limbii române decît despre influențele românești în limbile slave vecine. Lucrarea recenzată aici încearcă să redreseze puțin acest dezechilibru. Semănînd cu bibliografia ambelor puncte de vedere, această lucrare oferă un banchet de aperitive. Poate că etimologiștii se vor bucura. Mai dezamăgiți vor fi cei pe care îi interesează principiile generale ale contactului dintre limbi. Recenzentul, nefiind calificat să comenteze etimologiile ca atare, intră în al doilea grup de cititori potențiali.

Cartea recenzată constă într-o serie de articole separate, toate scrise de D. Gămulescu, un specialist român de prim rang în domeniul limbilor slave de sud. Toate s-au publicat deja altundeva. Unele abia se disting de versiunea originară (al 4-lea capitol, publicat întîia oară în 1965, se distinge numai prin absența unui cuvînt-titlu și a unei note de subsol). Alte capitole cuprind mai multe articole redactate din nou și/ sau traduse (al 5-lea capitol combină, cu revizii, două articole apărute în 1971—1972).

Primul capitol (p. 15—28) este o apreciere a contribuției eminentului romanist croat Petar Skok (1881—1957) în studierea influențelor lexicale române în sîrbocroată.

Al II-lea capitol (p. 29—39) începe cu o scurtă istorie (cu 2 hărți) a raporturilor dintre vorbitorii de sîrbocroată (scr.) și de română (rom.) și se încheie cu o listă de termeni, cei mai mulți pastorali, împrumutați în sîrbocroata literară (15 cuvinte) și populară (37 de cuvinte). Aceste împrumuturi sînt „posterioare epocii românei comune și prezintă trăsături dacoromâne, aromâne sau istroromâne" (p. 33).

Al III-lea capitol (p. 40—57) discută 26 de termeni sîrbocroați din domeniul pescuitului, împrumutați din română. Dintre ei, 12 denumesc diferite soiuri de pești, 10 desemnează unelte de pescuit și 4 anatomia peștelui. În limba română, terminologia legată de denumirea diferitelor feluri de pești și a uneltelor de pescuit este formată, în cea mai mare parte, din împrumuturi, mai ales din limbile slave, pe cînd termenii anatomici aparțin, în principal, fondului latin — și autohton — (p. 40). De aceea, Gămulescu s-a așteptat ca împrumuturile din română în sîrbocroată să reprezinte o imagine oglindită, adică să fie mai numeroase în domeniul anatomiei decît în celelalte domenii (p. 40). Prezumția aceasta mi se pare ciudată, și Gămulescu recunoaște că datele lui nu o confirmă. Mă întreb de ce ar fi ea mai atrăgătoare decît prezumția că nu numai în română, ci în orice limbă, vocabularul anatomiei populare este mai rezistent la împrumuturi decît vocabularele mai specializate ale taxonomiei și ale tehnologiei. Gămulescu pare să creadă că româna reprezintă un caz cu totul aparte prin faptul că în domeniul anatomiei cuvintele „sînt mai puțin specializate : *cap*, *coadă*, *gură*, *aripă*, *bășică* etc. se încadrează în categoria mai largă a termenilor anatomici generali care, cu mici excepții, aparțin fondului latin (și autohton)" (p. 40).

Al IV-lea capitol (p. 58—69) prezintă 48 de împrumuturi românești în argourile sud-slave. Unele „reprezintă resturi ale aromânei folosite ca argou de către meseriașii aromâni slavizați" (p. 59). Altele au fost luate și răspîndite de către meseriașii macedoneni care, „începînd cu secolele al XIX-lea, își intețesc deplasările de durată în interiorul Peninsulei Balcanice în căutare de lucru" (p. 59).

Al V-lea capitol (p. 70—92) propune rectificări la primele trei volume (literele *a*, *b*, *v*, *g*) ale celui de-al doilea *Rečnik srpskohrvatskog narodnog i književnog jezika* (RSA) [Dicționarul limbii sîrbocroate populare și literare] (Belgrad, 1959—1980 ; numai 10 volume, A—K, s-au completat pînă în 1980). Aceste rectificări identifică elementele lexicale de origine română „neexplicate în RSA ... sau explicate nesatisfăcător" (p. 70). Se găsesc 19 etimologii integrale, cu completări și precizări asupra altor 10 cuvinte-titlu.

Al VI-lea capitol (p. 93—140) discută interferențe româno-sîrbocroate în domeniul derivării cuvintelor. El începe cu o discuție a tezei lui Ioan Pătruț, unul dintre lingviștii români cei mai importanți, că nu efectuează împrumuturi direct în sistemul morfologic și derivațional al unei limbi, „exceptînd situațiile cu totul speciale" (p. 93). Citînd teza aceasta, am adăugat adverbul „direct", deoarece chiar Pătruț admite posibilitatea că, dacă o limbă împrumută un număr suficient de mare de cuvinte care conțin un anumit sufix, acest sufix poate fi analizat drept morfem separat, combinîndu-se cu teme neîmprumutate. O problemă în ce privește posibilitatea aceasta este că „nu pentru toate sufixele considerate tradițional de origine străină se găsesc și împrumuturi care le conțin" (p. 94). Gămulescu menționează sufixul colectiv *-or* dintr-un grai al limbii bulgare din apropierea orașului Sofia. Sufixul acesta se explică prin desinența de plural *-uri* din română, care are și un aspect colectiv (p. 94—95). Dintre toate cuvintele care îl conțin însă, „nici unul nu este susceptibil de a fi fost împrumutat din română" (p. 94).

Într-o astfel de situație, ce valoare are ipoteza (deocamdată considerînd-o o ipoteză) că nu se împrumută direct elemente morfologice? Se poate conchide, în primul rînd, că sufixul

s-a împrumutat împreună cu anumite cuvinte care îl conţineau, aceste cuvinte dispărînd după ce sufixul se răspîndise la teme neîmprumutate. Concluzia aceasta are dezavantajul de a apăra o ipoteză verificabilă după una neverificabilă, cu alte cuvinte, de a ridica o ipoteză la nivelul unei axiome. O a doua concluzie, tot atît de discutabilă, este că sufixul nu s-a împrumutat deoarece nu se găseşte în cuvinte împrumutate. Concluzia aceasta are dezavantajul de a scoate din evidenţă date care infirmă o ipoteză doar din cauză că o infirmă. Iarăşi se ridică o ipoteză la nivelul unei axiome. Luată ca axiomă, deci, teza lui Pătruţ are consecinţe nedorite. Luată ca ipoteză, ea devine neverificabilă prin adăugarea rezervei cu privire la ,,situaţiile cu totul speciale". Fiind nedefinite, aceste situaţii ne furnizează un coş de hîrtii pentru fapte care infirmă teoria. Gămulescu face rost de coşul acesta ca să nu contrazică teza lui Pătruţ.

Restul capitolului analizează raporturile dintre trei perechi de sufixe sîrbocroate şi româneşti: scr. *-onj* şi rom. *-on(u)* > *-oi(u)* (p. 96—99); scr. *-onja* şi rom. *-on*, *-oi(u)* (p. 99—129); şi scr. *-ota* şi rom. *-otă* (p. 129—140). Nesusţinînd că sufixele sîrbocroate s-au împrumutat direct, Gămulescu prezintă date care sugerează că vorbitorii sîrbocroaţi şi români au considerat sufixele din fiecare pereche drept echivalente, producînd astfel o convergenţă a formelor, precum şi a funcţiilor fiecărei perechi.

Al VII-lea capitol (p. 141—233) este un studiu amănunţit asupra toponimiei regiunii Crna Reka din Serbia de nord-est, nu departe de graniţa actuală a României. Într-un corpus de cca 1500 de microtoponime, Gămulescu a putut identifica 321 de toponime care conţin trăsături caracteristice limbii române. Toponimele acestea datează din perioadele relativ recente ale imigrărilor dacoromâne prin aceste locuri. Autorul dă toată lista (p. 152—209), repartizează formele pe categorii structurale (p. 209—215) şi discută aspecte ale adaptării lor la structura sîrbocroatei (p. 216—230).

Cîteva aspecte ale adaptării toponimelor ne dau de gîndit. Pe de o parte, ele ne-ar putea spune ceva despre starea bilingvismului dintre cele două popoare. Existenţa sintagmelor neadaptate (cum ar fi *K'nîu Izvorului)* sau parţial traduse (cum ar fi *Lupilov Dol* < *Valea Lupilor)* ar putea indica faptul că vorbitorii de sîrbocroată din această regiune ştiau româneşte destul de bine. (Nu se poate şti însă dacă aceşti vorbitori bilingvi erau de origine română sau de origine sîrbocroată.) Pe de altă parte, numărul exemplelor de sintagme neadaptate este relativ mic, şi cea mai mare parte a sintagmelor parţial traduse este formată din apelative (entopice) şi antroponime sau toponime la genitiv. Dintre toate categoriile gramaticale ale unei limbi, de obicei substantivele se pot împrumuta cel mai uşor. Şi, dintre toate substantivele, cel mai uşor se pot împrumuta toponimele şi antroponimele. Generalizarea aceasta nu este controversată. Un exemplu probant ne oferă situaţia din statul Hawaii din Statele Unite. Nu mai sînt decît aproape 300 de vorbitori de limba hawaiiană, fiecare bilingv în engleză. Cu toate acestea, cei 800 000 de locuitori ai statului, care nu pot produce nici o frază întreagă în limba hawaiiană, se descurcă totuşi foarte bine cu toponimele statului, mai toate hawaiiene.

Mai este o indicaţie că bilingvismul româno-sîrbocroat nu a fost prea profund. Gămulescu prezintă exemple în care singulare româneşti se încadrează ca plurale sîrbocroate, feminine ca masculine sau neutre, şi viceversa, numai pe baza sunetelor finale, fără nici o influenţă semantică. Mai mult, cu privire la unele cazuri în care rom. *i* final nesilabic este redat prin scr. *i* final silabic, nici aspectul fonetic nu a contat, ci cel grafic (p. 223). Deci, bilingvismul româno-sîrbocroat, cu toate că a putut fi larg răspîndit, se poate să nu fi fost prea profund.

Al VIII-lea capitol (p. 234—271) conţine o listă de 62 de supranume colective de origine română, tot din regiunea Crna Reka, şi 120 din Banatul iugoslav.

Ultimul capitol (p. 272—289) discută sisteme antroponimice locale la sîrbii (şi croaţii) din Banat. Autorul distinge termenii *poreclă* şi *supranume*. Definiţia cea mai limpede este cea a Doinei Grecu, care ,,defineşte supranumele ca fiind lipsit de conţinut afectiv, fiind colectiv şi ereditar, avînd la origine o poreclă sau un calificativ, în timp ce porecla se raportează la un singur individ şi e plină de conţinut afectiv" (p. 273—274). Autorul conchide că, ,,în linii mari (originea şi funcţia poreclelor şi ale supranumelor), se constituie într-un sistem similar celui fixat cu mult timp în urmă prin scris şi transformat în numele şi prenumele actuale oficiale" (p. 288—289).

Cartea se încheie cu o listă a hărţilor (p. 290), cu un indice de autori (p. 291—294) şi unul de cuvinte şi afixe repartizate pe limba de origine (p. 295—348) şi cu rezumate în ruseşte şi franţuzeşte (p. 349—369). Greşelile tipografice sînt puţine. Autorul a lăsat însă necorectate cîteva greşeli de trimiteri din versiunile mai vechi. De pildă, citează o recenzie de-a lui ca fiind în SCL XVII (1976), ceea ce ar trebui să fie SCL XXVII (1976). De asemenea, dicţionarul tezaur al limbii sîrbocroate (RSA) este citat ca *Rečnik srpskohrvatskog narodnog i književnog jezika* in text (p. 70, 352, 363), pe cînd în lista de abrevieri bibliografice (p. 12) apare ca *... književnog i narodnog jezika.*

August 1985 JOEL BRANDSLAW

BEATE WILD, **Meglenorumänischer Sprachatlas. Mit 14 Fotos**, Hamburg, 1983, XI + 523 p.

Atlasul de față este prima cercetare mai amplă de geografie lingvistică consacrată meglenoromânei [1]. El pune la îndemîna specialiștilor un material lingvistic inedit, cules la fața locului prin anchete cu chestionar, în așezările meglenoromâne din nordul Greciei și sudul Iugoslaviei (R. S. Macedonia). Susținută în 1983 ca teză de doctorat la Universitatea din Köln, lucrarea apare ca a doua publicație în seria *Beihefte* [2] a revistei *Balkan-Archiv. Neue Folge* [3].

După un scurt *cuvînt înainte* (p. IX—XI) urmează cîteva considerații privind *conținutul și metodologia lucrării* (p. 1—4), două *hărți* (una reprezentînd poziția geografică a Meglenului, la granița între Grecia și Iugoslavia, cealaltă — așezările din Meglen ; p. 5—6), *descrierea călătoriei și a satelor vizitate* (p. 7—15), *denumirile actuale și anterioare ale localităților anchetate* (p. 16).

Partea cea mai importantă o constituie *atlasul* propriu-zis (p. 17—467), care conține: *chestionarul* (p. 18—23), *413 hărți lexicale* (p. 24—437) [4], răspunsurile la zece întrebări prezentate ca *material necartografiat* (p. 438—439) și *47 de hărți interpretative* însoțite de un scurt *comentariu* (p. 440—467). Volumul mai cuprinde răspunsurile, culese în patru localități, la un chestionar de *37 de proverbe* (p. 468—485), *indice de cuvinte* (p. 486—503), *bibliografie* (p. 504—514) și o *anexă* cu 14 fotografii [5].

Prin lucrarea de față Beate Wild reia tradiția studiilor mai întinse asupra meglenoromânei, ilustrată de G. Weigand (1892), Pericle Papahagi (1900, 1902), Th. Capidan (1925, 1928, 1935), I.-A. Candrea (1927—1937) [6]. Utilizînd *Primul Chestionar* al *Atlasului limbilor Europei (ALE)* [7], autoarea a efectuat anchete de teren în următoarele șapte localități : Liumnița, Cupa, Țîrnareca, Oșani, Birislav, Lundzińi, Gevgelija (pentru Huma, sat părăsit după al doilea război mondial). Rețeaua atlasului cuprinde în plus, pentru comparație, localitatea aromânească Livezi (ar. *Livădz*), situată în apropierea satelor meglenoromâne. Anchetele s-au desfășurat în vara anilor 1981 și 1982.

Așa cum precizează în *Cuvînt înainte* (p. X) [8], autoarea nu are pretenția unei lucrări definitive privind meglenoromâna din perspectiva geografiei lingvistice. Dat fiind caracterul p a r ț i a l și l i m i t a t al chestionarului (432 de întrebări din domeniul lexicului), Beate Wild își caracterizează lucrarea drept „eine Art Vorarbeit — in Form einer aktuellen Bestandsaufnahme — für eine aktualisierte Meglenorumänen-Forschung" (p. X). Într-adevăr, principalul merit al lucrării este că prezintă date noi, care pot fi raportate la cunoștințele anterioare despre meglenoromână.

Descrierea călătoriei și a localităților vizitate oferă informații la zi despre așezările meglenoromâne și situația dialectului. Numărul locuitorilor este de peste 3 000 [9] : Liumnița — 250, Cupa — 30, Oșani — 800, Birislav — 400, Țîrnareca — 700, Gevgelija — 700. Nu se precizează numărul meglenoromânilor din Lundzińi (unde s-au mai stabilit saracaceani și greci veniți din Asia Mică) [10]. În ceea ce privește starea dialectului, constatarea făcută în Oșani — unde copiii nu mai vorbesc meglenoromâna — este, după autoare, valabilă și pentru celelalte localități. O situație mai bună ar fi în Țîrnareca, unde dialectul este vorbit și de către generațiile tinere.

Pentru notarea cuvintelor Beate Wild a recurs la sistemul de transcriere fonetică din ALR, într-o variantă simplificată și ușor modificată (*k* în loc de *c*; apare *ö* pentru *œ* din *Alfabetul fonetic internațional* etc.). Substantivele sînt redate, în general, cu forma de singular, nearticulată, fără a se menționa pluralul; la fel s-a procedat în cazul adjectivelor și al participiilor, notate cu forma de masculin. Verbele apar la indicativ prezent, persoana a III-a singular. Sînt de semnalat unele abateri de la aceste reguli : substantive la plural sau la forma articulată (p. 123 : *folț*, alături de *fálkă* ; p. 254 : *oáịa*, alături de *oáịe*), verbe la perfectul simplu (p. 59 : *si kǫpsi*, alături de *s-kǫți*), fără să se facă întotdeauna precizările necesare.

Hărțile din atlas sînt însoțite, de obicei, de un scurt comentariu, în care autoarea tratează unele probleme de ordin lexical și etimologic. În ceea ce privește aspectele de ordin fonetic, Beate Wild se mulțumește cu trimiteri la lucrări anterioare. Din păcate, notația fonetică, prea puțin nuanțată, nu permite o abordare satisfăcătoare a fonetismului meglenoromânei actuale. Deoarece, uneori, cuvintele apar într-o formă diferită de cea pe care o cunoaștem din alte lucrări [11], ar fi fost necesare unele explicații din partea autoarei, cu privire, de exemplu, la *u* final asilabic, necunoscut din alte lucrări (p. 43 : *trap*ᵘ, p. 51 : *lut*ᵘ, p. 316 : *fur*ᵘ, alături de formele, mult mai numeroase, cu finală consonantică), la depalatalizarea lui *l'* și trecerea la *l* (p. 13 : *suglíță ;* p. 231 : *gălină* în toate satele, cu excepția Humei), fenomen de asemenea necunoscut etc. Utile ar fi fost, totodată, precizări cu privire la asurzirea consoanelor sonore în poziție finală, la raportul între *ǫ-ǫa-o*, *ǫ-t*, *ẹ-ẹa-e*, la realitatea fonetică notată prin *ć* în loc de *ț* (p. 79 : *ćépă*, *ćeápă*, alături de *țẹ́pă*, *țẹápă*), prin *ö* (p. 84 : *kǫ́ni* 'cîine') și *ǫ̈* (p. 276 : *pǫ̈ni*) etc. Îndoielnice ne apar unele notații ca *spîn* (p. 56), *spîḱ* (p. 57) în Țîrnareca, pentru *spin*, *spik* în celelalte localități.

Vom face, în continuare, cîteva observații cu privire la comentarii :

p. 63 (harta 45 *frunză*) : *pęjă* în Țîrnareca este considerat „aromânism" (deși în aromână, inclusiv în Livezi, termenul este *frúndză, frîndză*) și ar proveni din gr. πέτσα 'Haut; Rinde'; în realitate, gr. πέτσα a dat în aromână *peáță* 'pojghiță (la lapte)' (cf. DDA, s.v.);

p. 85 (h. 91 *cățea*) : în mod inexplicabil forma *kățáuă*, aproape generală (excepție: *kúčkă* în Țîrnareca), este caracterizată, pentru Huma, ca „aromunische Tendenz";

p. 123 (h. 155 *obraz*) : forma *surátᵘ* (< tc. *surat*) în Țîrnareca este considerată „aromânism" (deși în localitatea aromânească Livezi răspunsul a fost *fáță*);

p. 128 (h. 161 *scuipat*) : „originea megl. *skupét* ar. *askuḱátu* este nelămurită" ; de fapt, este vorba de participii substantivate;

p. 193 (h. 235 *pieptene*) : pentru ar. *ĝugrână* în Livezi autoarea nu a putut indica etimonul : forma cunoscută de noi (inclusiv pentru Livezi) și atestată în dicționare este *dzugrână* (*zugrână*) și provine din gr. τσουγκράνα (cf. DDA, s.v.).

Pentru interesul pe care îl prezintă redăm, în încheiere, sub formă de liste, în ordinea întrebărilor din chestionar : a) concordanțe lexicale între graiul din Țîrnareca și aromâna din Livezi; b) deosebiri între meglenoromână și aromână (pe baza graiului din Livezi).

	a) *meglenoromână (fără graiul din Țîrnareca)*	*aromâna din Livezi și graiul din Țîrnareca*
8 'ceață'	mǫglă	négure
10 'plouă'	mérdzi (plóie)	da ploáie
11 'vînt'	boáre	vímtu
31 'noroi'	lut	láspi, lásḱi
94 'motan'	mărói	mačarók
99 'vulpe'	lisíță	vúlpe
156 'gură'	rǫst	gúră
157 'buză'	úsnă	búdză
196 'nas'	nas	náre
200 'caută'	ubidęște	káftă
203 'aruncă'	turęște	arúkă (rúnkă : Țîrnareca)
215 'groapă'	grǫb	groápă
227a 'flămînd'	flamúnt	aĝúnᵘ (ĝun : Țîrnareca)
249 'lucrează'	sirbęște	lukreádză
268 'snop'	snop	mănúkl'u
292 'cloșcă'	fáčkă	klóčă
487 'fluieră'	sfiręște	așúiră (șúiră : Țîrnareca)

	b) *meglenoromână*	*aromână (Livezi)*
6—7 'timp; vreme'	vręme	kiró
16 'tună'	túnă	bumbuneádză
23 'rîu'	vále (váli)	aríu
47 'pădure'	urmán (urmáni)	pădúri
73 'porumb'	gărnișór	mísur
102 'cîrtiță'	kărtičǫnă	șoárikᵘ órbu
108 'aripă'	peánă	árpă
114 'rîndunică'	lăstăvíță	lîndură
122 'pește'	pęști (peáști)	pésku
144 'piele'	kǫjă (koájă)	ḱáli
181 'ficat'	drobᵘ (~ négru)	hicátᵘ
185 'sprînceană'	zęni (dzeáne) pl.	sufrînțeáli (pl.)
204 'ridică'	ardíkă (skoálă : Țîrnareca)	mútă
205 'bolnav'	loș	lîndzitᵘ
211 'moș'	moș	aúșᵘ
218 'masa de prînz'	ručǫk	prîndzu
236 'oglindă'	uglindálă	iilíe
237 'se rade'	si bričáști	s-ksurseáști
238 'înțelege'	anțileá(d)zi	duḱáști
247 'minte' (vb.)	minčúnă	arídi
281 'fîntînă'	bunár	apúț
297 'gălbenuș'	gălbinúș	gălbináre
302 'porumbel'	gălúp	peristérᵘ
310 'nechează'	nikl'ádză	arujeáști
325 'cornut'	ku koárni	kîrnútă (f.)
347 'pilă'	pílă	arneálă
381 'nicovală'	kuválnă	amóni

393	'cerşetor'	prósek	δicuńár^{u}
394	'sărac'	sirumá	oárfăn^{u}
395	'bogat'	ĉurbaĝíe	avút^{u}
420	'pîlnie'	ínkă	huníe
433	'sfoară'	kádin (kádină)	ĉoáră
436	'spală'	spę́lă (speálă)	la
439	'praf'	praụ (pra)	púlbere
465	'bunic'	dę́d (dę́dă)	pap^{u}
469	'ginere'	zęt (jíneri : Liumniţa)	dzíneri
483	'se roagă'	si rǫ́gă (si múlę́şte : Ţîrnareca)	părăkălseáşte
491	'sat'	katún	hoáră
493	'vecin'	kumşíe	viţín
504	'gol'	dişǫ́rt	g^{u}ol
517	'oră'	sat	oáră
524	'alaltăieri'	ụáłtăr	aoáltadz (B. Wild : aụáłtărţ)
525	'ieri'	ịer	aseára (B. Wild : aseáră)
526	'aseară'	ịer seáră	asarnoáptea (B. Wild : asarnoápte)
530	devreme'	kurǫ́n	aγóńa

Rezultă clar, din exemplele date, posibilitatea delimitării unor particularităţi dialectale în cadrul meglenoromânei şi a stabilirii deosebirilor dintre meglenoromână şi aromână (graiul din Livezi).

O problemă care se pune, semnalată şi în lucrări anterioare, este cea a aşa-ziselor ,,aromânisme'' ale graiului din Ţîrnareca (uneori şi din Huma). Fără a intra în amănunte, părerea noastră este că avem a face, mai degrabă, cu elemente datorate unei evoluţii (eventual, origini) comune şi nu influenţei recente exercitate de aromână asupra meglenoromânei [12].

Atlasul întocmit de Beate Wild este rodul unei cercetări de teren — unică, în felul ei — desfăşurate, cu sinceră şi autentică pasiune, în împrejurări nu dintre cele mai uşoare. Ne putem întreba dacă va mai fi posibilă, în viitor, o întreprindere similară. Atît prin materialul lexical comparabil pe care îl conţine, cît şi prin utilele comentarii la hărţi atlasul contribuie, în bună măsură, la lărgirea cunoştinţelor noastre despre meglenoromână. El devine un instrument de lucru indispensabil în studiile asupra dialectului, răsplătind, în acest fel, efortul autoarei care merită toată recunoştinţa pentru lăudabila ei strădanie [13].

NOTE

[1] Anchete de teren au mai fost efectuate, la meglenoromânii stabiliţi în Dobrogea între cele două războaie mondiale, de către Sever Pop pentru ALR I (două localităţi, la meglenoromâni originari din Liumniţa şi Ţîrnareca ; cf. vol. I, Cluj, 1938, p. 10) şi Th. Capidan pentru ALR II (o localitate, la meglenoromâni originari din Liumniţa ; cf. vol. I, Sibiu — Leipzig, 1940, p. IV).

[2] Prima publicaţie (1981) din această serie reprezintă reeditarea de către Armin Hetzer a *Dicţionarului trilingv (aromân — albanez — neogrec)* (Veneţia, 1770) al învăţatului aromân, originar din Moscopole, Th. A. Kavallioti.

[3] Editată, începînd din 1976, de Wolfgang Dahmen şi Johannes Kramer, revista (ajunsă, în 1984, la vol. VIII) continuă, după cinci decenii, vechea serie din *Balkan-Archiv*, publicată de G. Weigand (vol. I—IV, 1925 — 1928).

[4] Pe hărţi se fac trimiteri la întrebările echivalente din ALR I şi ALR II.

[5] Între altele, imagini din Liumniţa, Cupa, Oşani, Birislav, Nînta.

[6] Cf. şi capitolul *Meglenoromâna* (autor : Petar Atanasov) din recentul *Tratat de dialectologie românească* (coordonator : dr. Valeriu Rusu), Craiova, 1984, p. 476—550. Autorul, vorbitor al dialectului, îşi întemeiază descrierea pe date recente.

[7] *Atlas Linguarum Europae. Premier Questionnaire* (sub redacţia lui A. Weijinen şi J. Kruijsen), Assen, 1976 (546 de întrebări din domeniul lexicului). Autoarea a adoptat o formă prescurtată a chestionarului (432 de întrebări).

[8] ,,Die vorliegende Arbeit will sich [...] nicht so sehr als unverrückbares Endergebnis verstanden wissen''.

[9] Numărul total al meglenoromânilor (inclusiv cei plecaţi din locurile natale) ar fi, în prezent, de aproximativ 5000 *(apud* Petar Atanasov ; cf. lucrarea citată la nota 6, p. 479). După datele culese de noi la faţa locului, în 1973, numărul meglenoromânilor din Cerna (jud. Tulcea) era de aproximativ 3 000.

[10] Trecuţi, cu cîteva secole în urmă, la mahomedanism, meglenoromânii din Nînta (cea mai importantă aşezare meglenoromână la începutul veacului nostru) au fost duşi, după primul război mondial, în Turcia.

[11] Inclusiv din recenta descriere datorată lui Petar Atanasov (cf. nota 6).

[12] Acceptînd o asemenea influență, ar trebui să admitem că ea s-a exercitat în trecut, într-o altă zonă, căci singurii aromâni din Meglen, cei din Livezi, s-au stabilit aici la o dată relativ recentă (cu cel mult două secole în urmă, după distrugerea de către Ali Pașa, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a așezării lor de origine, Gramostea). În plus, se pune întrebarea de ce nu s-a exercitat această influență și asupra altor sate meglenoromâne.

[13] De mare folos ar fi fost completarea atlasului cu un volum de texte dialectale și glosar. Vezi, în acest sens, bogata culegere de texte din Liumnița, datorată Mariei Papageorgiou : Μαρία Γ. Παπαγεωργίου, Παραμύθια ἀπό μῦθους ἀρχαΐων ἑλληνικῶν ποιητικῶν ἔργων πού χαθύκαν καί ἄλλα παραμύθια τοῦ βλαχοφώνου χωρίου Σκρᾶ (Λιούμνιτσα), 2 vol., Salonic, 1984.

Octombrie 1985

NICOLAE SARAMANDU
Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

„Langages" N° 69, mars 1983, 125 p.

Revista „Langages" ne prezintă în acest număr, intitulat *Manuscrits-écriture ; production linguistique*, principalele direcţii de cercetare ale unei discipline în curs de constituire : „manuscriptologia" („la manuscriptologie").

După cum arată în *Avant-propos* (p. 5—10) redactorii numărului, Almuth Grésillon şi Jean-Louis Lebrave, acest domeniu de cercetare a început să se dezvolte în Franţa după ce, la îndemnul lui Louis Hay, s-a constituit în cadrul Centrului Naţional pentru Cercetare Ştiinţifică (C.N.R.S.) un Institut des Textes et Manuscrits Modernes. Spre deosebire de cercetările anterioare anului 1960 privind colecţiile de manuscrise, care aveau ca scop clasificarea materialelor în vederea realizării unui aparat critic cît mai complet pentru editarea operelor literare, noua disciplină îşi propune (a) să creeze procedee de analiză care să permită relevarea şi exploatarea informaţiilor materiale din manuscrise; (b) să reconstituie procesul constituirii în timp a scriiturii, de la primele însemnări pînă la textul ediţiei definitive; (c) să interpreteze toate aceste date, interpretare care poate fi realizată în direcţii extrem de diverse : critică literară (tradiţională şi modernă), lingvistică, psihanaliză, sociocritică etc. Pentru lingvistică „manuscriptologia" furnizează un material bogat pentru studierea a ceea ce cercetătorii francezi numesc „une linguistique de la production", manuscrisele constituindu-se ca un domeniu al enunţării *in statu nascendi*.

Intitulat *Lecture et analyse des brouillons* (p. 11—23), articolul lui J.-L. Lebrave, de la C.N.R.S., relevă dublul rol al autorului relevat de ciornă : cel de *scriptor* (ce se manifestă în prima formă pe care o dă textului) şi cel de *lector*, care corectează, şterge, adaugă, deplasează în interiorul textului iniţial, transformînd „ante-textul" („l'avant-texte") dintr-un obiect linear (caracter pe care îl recapătă abia în momentul tipăririi) într-un obiect „spaţial" şi „pictografic". Cercetătorul manuscrisului poate astfel stabili etapele procesului genetic ce conduce de la nebuloasa însemnărilor iniţiale, prin structurări logico-semantice succesive pînă la textul final, încredinţat tiparului.

Medievistul Bernard Cerquiglini, de la Universitatea din Paris VII, scrie un *Éloge de la variante* (p. 25—36). După prezentarea istoricului diferitelor moduri în care au fost editate în Franţa textele medievale, autorul arată că acest mod de a pune publicul în contact cu literatura evului mediu *falsifică* perspectiva, deoarece textul medieval este o variantă ce nu poate fi legată de conceptele moderne de originalitate şi autenticitate : un text medieval putea fi manipulat şi rescris de oricine. B. Cerquiglini constată că această specificitate a literaturii medievale poate fi redată corect abia în prezent, cu ajutorul calculatorului, care permite consultarea tuturor variantelor manuscriselor, inclusiv a ediţiilor existente. Numai informatica se dovedeşte capabilă să reproducă „mişcarea" („la mouvance") textului medieval în toată complexitatea ei.

Pierre Delcambre, de la Universitatea din Lille, analizează în articolul *Le texte et ses variations* (p. 37—50) modul în care sînt redactate textele cu ajutorul unui corpus format din (1) lucrări ale unor elevi de şcoală medie ce repovestesc un fapt divers dintr-un ziar (o relatare privind un incendiu) şi (2) reformularea, orală şi în scris, a unui text de Lévi-Strauss de către elevi de şcoală medie, studenţi şi adulţi. Autorul prezintă o tipologie a textelor ce constituie corpusul (tip „povestire", „proces-verbal", „articol"), propunînd o analiză a „pierderilor" de informaţie, ca şi a modului în care oamenii reproduc structurile de sens.

Jean Fouquet foloseşte conceptele lui R. Jakobson şi K. Bühler referitoare la funcţiile limbii, ca şi teoria hjelmsleviană a semnului lingvistic pentru studierea unui manuscris al lui Heine în articolul *Un brouillon de Heine : RITTER OLAF* (p. 51—61). Autorul constată permanenta pendulare între funcţia conativă şi cea emotivă (*Appelfunktion* şi *Ausdrucksfunktion* în terminologia lui Bühler) în cazul poetului care îşi reciteşte şi îşi modifică manuscrisul, prezentînd modul în care se manifestă funcţia referenţială şi mai ales cea poetică în cursul procesului de producere a textului poetic. J. Fouquet reconstituie traiectul : substanţa (conţinutului) → forma (conţinutului) / forma (expresiei) → substanţa (expresiei) în constituirea coerenţei interne a materialului narativ, ca şi în constituirea formelor metrice ale poemului.

Dominique Maingueneau, de la Universitatea Picardiei (Amiens), supune analizei lingvistice manuscrisul poemului *Été* de Paul Valéry în articolul *Sur les brouillons d'un poème de Valéry* (p. 63—72). Prin analiza variantelor manuscrise autoarea relevă dimensiunile semantice ale poemului, ca şi semnificaţiile cuvintelor-cheie *été* şi *tonne*. Sînt urmărite, de asemenea, etapele constituirii modului de articulare a poemului, format din două părţi legate, în varianta finală, prin conjuncţia *mais* (trecînd, însă, în manuscris prin variantele *dont*, *ni*, *et*), D. Maingueneau

subliniind faptul că reconstituirea acestei deveniri a textului permite aprofundarea înțelegeri operei în forma ei finală.

Articolul *Préparatifs d'un texte : ,,La fabrique du pré'' de F. Ponge*, scris de Jacques Anis, de la Universitatea din Paris-Nanterre, studiază ,,polifonia'' manuscrisului, formată din încrucișări ale unor texte ,,exterioare'' (articole din dicționarul ,,Littré'', citate din scriitori, fragmente de conversații, referințe la muzică și la artele plastice) cu texte ,,interioare'' (fragmente ale viitorului text, adnotații, comentarii asupra scriiturii). Manuscrisul este abordat dintr-o perspectivă semiotică, studiindu-se caracteristicile materiale ale grafiei, spațiile din text, sublinierile, semnele iconico-mimetice ca forme de manifestare a funcțiilor de semnalizare și demarcative. Articolul conține și o analiză a anagramelor legate de cuvîntul PRÉ.

Transformarea textului manuscrisului într-un text tipărit implică modificări importante. Schimbările de punctuație pot conduce la schimbări majore în enunțare, mai ales în cazul autorilor care, precum Victor Hugo, acordă o mare importanță formei în care este tipărit textul. Metamorfozele pe care le-a suferit textul volumului *William Shakespeare* de Hugo de la manuscris la șpalt și de la șpaltul corectat de autor la ediția definitivă sînt studiate de Anne Nicolas, de la Universitatea din Lille, în articolul *Le prix d'une virgule* (p. 85—96).

Michel Arrivé, de la Universitatea din Paris-Nanterre, este autorul articolului *Étude d'un dossier manuscrit* (p. 97—109), dedicat studierii unui ,,dosar'' privind romanul *Les Remembrances du vieillard idiot* scris de un romancier care, întîmplător, poartă același nume cu autorul articolului. ,,Dosarul'' este alcătuit din cronici literare dedicate romanului, o ,,dactilogramă'' (termen introdus de noua disciplină pentru a deosebi ciornele scrise de mînă, cărora li se rezervă termenul de ,,manuscris'', de ciornele dactilografiate) conținînd diverse corecturi, adăugiri, tăieri etc., ca și diverse materiale documentare privind azilele de bătrîni din Franța. Toate aceste materiale sînt supuse unei analize semiotice, investigîndu-se mijloacele de enunțare, ca și ,,jocul'' enunțiatorilor (personajul central, A. Ripotois, este și ,,autorul'' unor fragmente, înglobate în povestirea unui alt personaj, A. Hellequin, în timp ce autorului romanului, Marcel Arrivé, îi este atribuită numai o postfață).

Pertinența unei analize lingvistice inteligente a manuscriselor pentru înțelegerea aprofundată a operei unui scriitor este demonstrată de articolul *ENCORE du Temps Perdu, DÉJÀ le texte de ,,La Recherche''* (p. 111—125) de Almuth Grésillon de la C.N.R.S. Studiul privește cîteva fraze, urmărite de-a lungul mai multor caiete scrise de Proust între 1900 și 1909 și a unui text dactilografiat în 1911, fraze care vor deveni primele trei propoziții din *À la Recherche du Temps Perdu*. A. Grésillon constată că, în caiete, structura temporală se constituie în jurul adverbelor *déjà* și *encore*, care sînt analizate atît la nivelul enunțurilor (timpul și aspectul), cît și la nivelul implicit al presupozițiilor. Autorul arată în mod amănunțit că jocul celor două adverbe, corelate în raport cu un reper temporal comun T, exprimă încrucișarea a două procese din care primul, în principiu, ar fi trebuit să se sfîrșească, în timp ce cel de al doilea nu ar fi trebuit să înceapă. Deși cele două adverbe au fost excluse din textul tipărit, ele constituie osatura programatică a scriiturii lui Proust, exprimînd *in nuce* întregul program structural al romanului. A. Grésillon demonstrează astfel în mod convingător pertinența structurilor lingvistice latente din manuscrise pentru înțelegerea textului în ansamblul său.

Studiile ce formează acest număr, analizînd diverse fenomene lingvistice ale ,,antetextului'', arată în mod convingător cît de interesant se poate dovedi studiul lingvistic al manuscriselor și tehnicilor de producere a textelor.

ADRIANA COSTĂCHESCU

,,Semiotische Berichte mit Linguistik Interdisziplinär'' Jg 9 (1985), 1, 2, 210 p.

Prestigioasa revistă trimestrială ,,Semiotische Berichte'' este organul de presă al Asociației Austriece de Semiotică. Din colectivul său de redacție fac parte Wolfgang Pollak, Manfred Wagner, Jeff Bernard, Erich Fries, Gloria Withalm, Wolfgang Bandhauer, Haimo L. Handl și Friedrich Lachmayer, iar Tasso Borbë și Franz Seitelberger sînt președinți de onoare. Scopul principal al publicației este să ofere cititorilor săi cele mai noi știri din semiotica internațională ; de aceea (fapt inedit, dar cu atît mai bine venit !), informațiile în acest domeniu ocupă aproximativ trei sferturi din volumul revistei.

Numărul pe care îl prezentăm este dedicat memoriei cunoscutului semiotician italian Ferruccio Rossi-Landi, decedat în mai 1985 la Trieste. Necrologul (p. 3—9) este semnat de Jeff Bernard și Gloria Withalm.

Prima din cele 6 rubrici ale revistei — intitulată ,,Știri'' (p. 10—29) — semnalează simpozioane, mese rotunde, dezbateri, cursuri și seminarii de semiotică desfășurate în toată

lumea în anul universitar 1984—1985 sau în timpul verii 1985. De asemenea, este anunţată înfiinţarea a noi societăţi de semiotică (de exemplu, Asociaţia Portugheză de Semiotică, fondată în 1983), sînt inserate note bibliografice ; în acest sens, remarcăm, printre altele, o scurtă prezentare a implicaţiilor teoriei semnelor, aşa cum este ea prezentată în romanul lui Umberto Eco *Numele trandafirului* (apărut recent şi în traducere românească).

Rubrica ,,Texte" (p. 30—66) publică la început (p. 30—35) interviul luat lui Ferruccio Rossi-Landi de Haimo L. Handl în vara anului 1984 ; după cum se precizează în nota introductivă, ideile expuse în acest interviu au stat la baza unui seminar ţinut la Institutul de Ştiinţă şi Artă din Viena în primăvara anului 1985.

Urmează articolul lui Boni Kirstein *Semiotik vs. Semiologie* (p. 36—47), care porneşte de la cartea Jeannei Martinet *Clefs pour la sémiologie*, Paris, Seghers, 1975. Autorul discută accepţiile conceptului de ,,semn" la Peirce, Saussure şi Morris şi la continuatorii lor, precum şi problema referentului şi a simbolului şi aspectele pe care le implică aceste categorii în procesul de semnificare. Studiul se ocupă de asemenea de relaţiile sistemelor de semne cu utilizatorul interpret şi de aplicaţiile noţiunilor de *semn, semnificat, semnificant, (dublă) articulare, mesaj, semnal*, aşa cum apar ele la Jeanne Martinet, pentru a se încheia cu o serie de note pe marginea tezelor şi a diagramelor propuse de această autoare şi cu o privire de ansamblu asupra semiologiei sistemelor lingvistice.

Datorat lui Gian Franco Arlandi şi intitulat *Über die Semiotik der evolutiven Biologie : Die ,,Prefigurements of Art" von Thomas A. Sebeok* (p. 48—65), ultimul din seria de articole are la bază capitolul al IX-lea din cartea lui Thomas A. Sebeok *The Play of Musement*, Bloomington, Indiana U. P., 1981. În cele şase secţiuni ale articolului sînt discutate ipotezele cu privire la începutul biologic al artei, premisele istorice ale procesului de ,,prefigurare" în artă, relaţia dintre emisferele cerebrale şi vorbire, cîmpurile semiotice ale tendinţelor estetice ale animalelor ; sînt descrise semnele kinestezice, muzicale, picturale şi arhitectonice şi sînt discutate rădăcinile lor în evoluţia filo- şi ontogenetică. Cercetarea se încheie oferind o serie de argumente pentru o teorie a procesului ,,prefigurărilor" artistice.

La rubrica de ,,Informaţii", Claude Calame descrie succint activitatea semiotică din Elveţia (p. 67—71), iar Gloria Withalm şi Ludwig Nagl prezintă pe larg (p. 71—90) cel de al treilea Congres al Asociaţiei Internaţionale de Studii Semiotice, desfăşurat la Palermo în perioada 25—29 iunie 1984.

La capitolul ,,Recenzii", Jeff Bernard discută *in extenso* (p. 94—121), cu colaborarea Ilsei Hanl şi a Gloriei Withalm, ultima carte a lui Ferrucio Rossi-Landi, *Metodica Filosofica e Scienza dei Segni. Nuovi Saggi sul Linguaggio e l'Ideologia*, Milano, Bompiani, 1985. Prezentarea este urmată de o ,,bibliografie provizorie" a lui Ferrucio Rossi-Landi, însumînd 105 titluri (p. 122—127). Dirk Röller recenzează caietele de exerciţii şi benzile de magnetofon exemplificatoare editate de Hartmut Tripp sub titlul generic *Jazz Praxis*, la Regensburg ; Gustav Bosse, în 1984 (p. 128—130), iar Robert Tanzmeister discută volumul, cuprinzînd studii de didactică a limbii franceze, editat de Frédéric François sub titlul sugestiv *J'cause français non ?* în anul 1983 la Paris (p. 131—137). Ultima dintre cărţile prezentate, căreia Jeff Bernard îi dedică un studiu aprofundat (p. 138—163), este *Sign, System and Function*, Berlin/ New-York/ Amsterdam, Mouton Publishers, 1984 ; acesta este editat de Jerzy Pelc, Thoman A. Sebeok, Edward Stankiewicz şi Thomas G. Winner şi cuprinde actele primelor două colocvii polono-americane de semiotică.

Capitolul *Linguistik Interdisziplinär* (p. 164—179) este dedicat memoriei Elisei Richter (1865—1943), prima femeie cu titlu universitar din Austria, profesor de romanistică la Universitatea vieneză din 1905 pînă în 1938, personalitate despre activitatea căreia scriu Wolfgang Bandhauer, Walter Brunner şi Richard Trieberger.

Numărul prezentat aici se încheie cu o b i b l i o g r a f i e s e l e c t i v ă d e s e m i o t i c ă, alcătuită de Gerhard Graf şi cuprinzînd 360 de titluri.

MARIANA NEŢ

,,Latomus", Revue d'Études Latines, XLIII (1984), 1—4, Bruxelles, 936 p.

Cunoscuta revistă belgiană de studii latine (vezi SCL XXXVI (1985), 2, p. 162—163) publică şi în tomul anului 1984 relativ numeroase articole de lingvistică şi filologie. Le vom prezenta pe scurt, în ordinea apariţiei.

R. Rebuffat, *Propugnacula*, 1, p. 3—6, discută sensul termenului militar din titlu, bazîndu-se pe texte, pe etimologie şi pe vestigii arheologice, ajungînd la concluzia că *propugna-*

culum este denumirea adăposturilor pentru combatanţi, situată pe partea superioară a zidurilor de apărare (sensul curent oferit de dicţionare fiind acela de ,,posturi înaintate, metereze").

C. Arias Abellan, Albus—candidus, ater—niger *and* ruber—rutilus *in Ovid's* Metamorphoses, *a Structural Research*, 1, p. 111—117, examinează (pe baza cunoscutului articol al lui E. Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, TLL, II, 1, 1964, p. 139—186 şi a altor lucrări structuraliste) cuplurile de denumiri ale culorilor ,,alb", ,,negru" şi ,,roşu"; utilizînd ocurenţele din eposul ovidian, autorul constată că elementul ,,luminozitate" funcţionează cel mai clar în opoziţia dintre *rutilus* şi *ruber*, mai puţin în cuplul *candidus—albus* şi deloc în denumirea culorii ,,negru".

P. Hamblenne, Cura ut uir sis ! . . . *ou une* uir (tus) *peu morale*, 2, p. 369—388, studiază cîteva sensuri ale substantivului *uir* (singur, dar mai ales în sintagma *uir esse)*, spre a sublinia diferenţele dintre semnificaţia etimonului *(uir* 'bărbat') şi cea a derivatului *(uirtus* polisemantic).

G. Serbat, Is : *un super-nom*, 3, p. 554—559, pornind de la utilizările cunoscute ale ,,demonstrativului" *is*, *ea*, *id*, atrage atenţia asupra caracterului de maximă abstractizare semantică şi sintactică a acestuia şi-l exclude din categoria ,,pro"-numelor : trăsăturile dominante sînt acelea de ,,indicator" al clasei sintactice nominale şi marcarea semantică a ,,prezenţei în enunţ" (,,présence dans le discours").

Semnalăm, de asemenea, notele filologice sau studiile în care elementul lingvistic sau filologic deţine un rol accesoriu.

A. Önnerfors, *Zum* Conflictus uirtutum et uiciorum *des Willem Jordaens*, 1, p. 143—158 (text din sec. al XIV-lea, discutat filologic şi literar); N. Golvers, *Le* Querolus *et le parler de Marseille*, 2, p. 432—437 (expresia *Graecia nostra* şi folosirea cuvîntului, cu sensul neprecizat, *patus*, îl determină pe autor să localizeze la Marsilia redactarea comediei de la începutul secolului al V-lea); D. Emmanuel Rebuffat, *Aliunea n'a jamais existé* (pretinsul erou etrusc cu acest nume îşi are originea în lectura greşită a unor inscripţii); Marta Sordi, *Il fr. 29 Jacoby di Timeo e la lettura augustea di un passo di Filisto*, 3, p. 534—539 (comparaţia unui fragment al istoricului grec din sec. IV—III î.e.n. şi relatarea aceleiaşi legende la Valerius Maximus).

D. Bain, Theta sectilis : *Ausonius, Epigram 87, 13*, 3, p. 598—599 (acordul arată că numele literei este feminin şi nu neutru).

Numeroase recenzii şi note bibliografice completează sumarul celor patru fascicule.

SEBASTIANA POPESCU-FISCHER

,,Langue française" nr. 64 (1984), 125 p.

Numărul din luna decembrie al revistei, intitulat *Français technique et scientifique: reformulation, enseignement*, a fost elaborat sub conducerea lui Jean Peytard (Université de Franche-Comté), Daniel Jacobi (INPSA, Dijon şi CRELEP, Besançon) şi André Pétroff (Université de Paris X Nanterre).

Autorii îşi propun să reflecteze în acest volum la unele probleme pe care le ridică politica de difuzare a francezei ştiinţifice şi tehnice. Chestiunea centrală dezbătută este aceea a reformulării discursului ştiinţific şi tehnic în diferite situaţii : învăţămînt, traducere, conversaţie, vulgarizare.

Articolul *Français technique et scientifique à re-formuler* (p. 5—16) prezintă principalele momente ale unei dezbateri de tip masă rotundă, organizată la Facultatea de Litere din Besançon. Se discută aici problema situaţiilor, a modalităţilor, a constrîngerilor activităţii de reformulare, înţeleasă ca ansamblu al transformărilor pe care le poate suferi un enunţ la origine.

J. Peytard, în articolul *Problématique de l'altération des discours : reformulation et transcodage* (p. 17—28), îşi propune să precizeze specificul reformulării textelor ştiinţifice, privite în raport cu textele literare. În acest scop el plasează problema în cîmpul semiolingvistic al modificării (fr. ,,altération"), care cuprinde două submulţimi : reformularea (traduceri, pedagogie, parafrază etc.) şi transcodajul (de tip lingvistic : oral—scris şi de tip nelingvistic : diagrame, muzică, desen, pictură, dans etc.).

Discursul ştiinţific se defineşte din această perspectivă ca spaţiu al monosemantismului (termenii — concepte monosemantice — au o definiţie universal stabilă), în timp ce discursul literar, admiţînd lecturi multiple şi interpretări numeroase, este un spaţiu al polisemantismului. Concluzia articolului este că dacă textul literar nu poate fi reformulat, el pierzîndu-şi altfel identitatea, textul ştiinţific este reformulabil, cu excepţia nucleului conceptual primar.

În articolul *Les faces cachées du discours scientifique* (p. 29—37), Yves Gentilhomme (Université de Franche-Comté) demonstrează însă că diviziunea rigidă dintre caracterul monosemantic al limbajului științific și caracterul polisemantic al limbii uzuale și literare reprezintă o aproximare excesivă. Discutînd problema terminologiei științifice în perspectivă monolingvă și contrastivă, pe plan sincronic și diacronic, autorul evidențiază faptul că așa-zisul caracter monosemantic al termenilor științifici este doar „un mit" : se poate vorbi numai de o tendință spre monosemantizare, și aceasta exclusiv pe plan sincronic.

D. Jacobi, în articolul *Du discours scientifique, de sa reformulation et de quelques usages sociaux de la science* (p. 38—52), arată cîteva dintre consecințele abordării limbajului științific și tehnic din perspectiva relațiilor dintre limbaj și utilizatorii săi. Autorul demonstrează cum, în funcție de diversitatea situațiilor de comunicare, termenii sînt reformulați de diversele categorii de utilizatori : specialiști adresîndu-se altor specialiști, specialiști către nespecialiști, jurnaliști către public, profesori către elevi etc. Reformulările de termeni capătă o funcție expresivă și reflectă relația dintre factorul lingvistic și cel extralingvistic (apartenența vorbitorului la un anume grup socioprofesional, punctul de vedere pe tărîmul luptei științifice, scopurile urmărite etc.).

Ideea că reformularea discursului științific intervine în procesul de adaptare a informației în funcție de un destinatar precis și de un scop bine determinat este reluată și în articolul următor. A. Pétroff, în *Sémiologie de la reformulation dans le discours scientifique et technique* (p. 53—67), analizează relațiile dintre elementele textului de bază și unitățile periferice (iconice și textuale complementare), privite ca reformulări. Autorul încearcă să construiască pe această bază semiologia discursului științific și tehnic.

În articolul *Les travaux pratiques de reformulation* (p. 68—80), Christian Brey (Université de Paris X) tratează reformularea ca act pedagogic. El propune lucrări practice de manipulare a limbajului de specialitate pentru studenții facultăților cu profil tehnic, în vederea dobîndirii capacității de adaptare permanentă la diferite situații de comunicare. Deci principalul obiectiv al acestor lucrări practice l-ar constitui înzestrarea viitorilor absolvenți cu competența necesară difuzării și redifuzării conceptelor științifice în cadrul rețelelor de comunicație create de statutul de specialist.

Un profesor de termodinamică de la Université de Paris X, Michel Bruneaux, în articolul *La thermodynamique, une science à reformuler* (p. 81—92), ridică problema neconcordanței dintre terminologie, învechită, și dezvoltarea impetuoasă înregistrată în ultimul timp de această știință. În consecință, autorul militează pentru o reformulare a terminologiei, în sensul dezvoltării actuale a termodinamicii.

Un articol inedit prin tematica abordată este semnat de Danielle Candel (CNRS, Paris), care în *Une approche de la langue des physiciens* (p. 93—108) analizează cîteva eșantioane de limbă culese pe viu în timpul lucrărilor unui congres de fizică. Autoarea s-a oprit asupra cîtorva sintagme cuprinzînd termeni rar întîlniți (neologisme, anglicisme etc.), pe care utilizatorii lor, oameni de știință, vor să-i facă înțeleși, formulîndu-i mai bine sau reformulîndu-i. D. Candell trece în revistă și comentează diversele proceduri de reformulare a acestor termeni, la care au făcut apel fizicienii — participanți la respectivul congres —, în dorința de a-și difuza mesajul cu cît mai multă claritate.

În fine, Anne-Marie Laurian (CNRS, Paris) evidențiază unele caracteristici ale discursului de vulgarizare științifică, analizat prin filtrul traducerii, în articolul intitulat *Vulgarisation scientifique : formulation, reformulation, traduction* (p. 109—125). Autoarea surprinde reformularea în actul traducerii unui text de popularizare științifică din engleză în franceză, studiind modalitățile lingvistice de transfer noțional dintr-o limbă în alta.

De-a lungul articolelor din prezentul volum se conturează cu claritate ideea că reformularea este un act pedagogic. Procesul de cunoaștere se desfășoară pe o linie în spirală care revine la unele cunoștințe anterioare, dar, de fiecare dată, la un nivel superior. Și tocmai în această spirală a evoluției cunoașterii umane reformularea este permanent implicată.

Acest număr al revistei „Langue française" poate suscita atît interesul lingviștilor, cît și al specialiștilor din domenii tehnice, sugerînd direcții comune de acțiune.

GABRIELA SCURTU

„Anuario de Letras" XXII (1984), México, 352 p.

Distingîndu-se prin varietate, atît din punctul de vedere al conținutului cît și din acela al perspectivei metodologice de cercetare a faptelor abordate, materialele — în număr de opt-

sprezece — cuprinse în volumul publicat în 1984 sînt grupate în două mari secțiuni, *Artículos* și *Notas*.

În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm articolele de interes lingvistic, dintre care reținem în primul rînd pe cele elaborate pe baze sociolingvistice. În acest sens, se remarcă mai ales *Correlaciones sociolingüísticas en el habla de la sierra ecuatoriana*, un studiu de Fanny M. Argüello despre fonetica spaniolei din zona muntoasă a Ecuadorului, în care diferitele variante fonetice sînt analizate după un sistem complex de parametri funcționali în perspectiva sociolingvistică de cercetare (sex, vîrstă, rasă, grad de cultură, poziție socială). Pe aceeași linie este elaborat și articolul lui Rodney Williamson (*Differencias entre los sexos en el español americano*), care urmărește deosebirile de natură fonetică dintre vorbirea femeilor și cea a bărbaților.

Date ale sociolingvisticii sînt utilizate de asemenea în cercetarea unor aspecte ale bilingvismului. Interesat de aspecte particulare ale bilingvismului din Yucatán, unde se vorbesc limbile maya și spaniolă, Juan M. Lope Blanch (*Un caso de interferencia amerindia en el español de México*) subliniază că, în general, exceptînd peninsula Yucatán, cazurile de interferență între spaniola și limbile indigene din Mexic sînt mult mai puțin frecvente decît se crede.

Alba Valencia (*Las comidas de un día ordinario : Análisis de un campo léxico*) semnează o lucrare de semantică analitică în care, pornindu-se de la un chestionar referitor la numele meselor unei zile obișnuite, autoarea aplică teoria lui Bernard Pottier la răspunsurile primite de la informatori cultivați din Santiago de Chile. Un caracter cult are și materialul care constituie punctul de plecare al investigației lui Gregory B. Stone (*Las perífrasis verbales de gerundio en el habla culta de La Habana*), o lucrare de sintaxă, în care sînt urmărite perifrazele verbale în limba celor instruiți din Havana și relațiile dintre vorbirea cultă havaneză ,,con las normas tradicionales del español''. José Francisco Mendoza întreprinde un examen minuțios al pozițiilor sintactice ocupate de adverbele și pronumele relative din spaniola populară vorbită în metropola mexicană în studiul *Sintaxis de los relativos en el habla popular de la Ciudad de México*.

Sebastián Mariner Bigorra (*Causas de la reducción de sintagmas compuestos*) realizează o analiză complexă, la nivel formal și semantic, a factorilor care explică reducerea unor sintagme latinești, iar José G. Moreno de Alba, prin *Neologismos nominales derivativos en el español mexicano*, ne propune un tablou de cuvinte recente (substantive și adjective) din spaniola mexicană, obținute prin derivare.

Studiind cu atenție gramatica spaniolă a lui Jerónimo de Tejeda, publicată în 1619 la Paris, și comparînd-o cu alte lucrări similare din epocă, María Luz Gutiérrez Araus (*La ,,Gramática'' de Tejeda y la enseñanza del español*) ne oferă o tranșă din istoria lingvisticii hispanice, de larg interes pentru toți romaniștii.

Celelalte nouă studii — de istorie literară, analiză textuală, literatură comparată etc. — se remarcă prin modernitatea perspectivei, sporind interesul cititorilor pentru conținutul acestui periodic mexican.

Ultimele două secțiuni ale sumarului (*Reseñas* și *Resumen de revistas*) cuprind recenzii la șase cărți din domeniul lingvisticii sau al literaturii (dintre acestea, semnalăm prezentarea detaliată făcută de Tudora Șandru Olteanu la Marius Sala, Ioana Vintilă-Rădulescu, *Limbile lumii. Mică enciclopedie*, București, 1981) și ,,o revistă a revistelor'' de specialitate.

COMAN LUPU

,,Studi e problemi di critica testuale'' (1982), nr. 24 (aprile), nr. 25 (ottobre)

Din 1970 apare la Bologna de două ori pe an, sub îngrijirea lui Raffaele Spongano, această revistă, sursă competentă de informare și documentare în domeniul filologiei italiene.

Așa cum anunță coperta a doua a fiecărui volum, fiecare număr urmărește ca pe parcursul celor 352 de pagini să ilustreze cît mai concludent cele șase mari capitole pe care revista și le-a propus de la început, dedicate : ,,articolelor, dezbaterilor sau eseurilor cu caracter metodologic'', ,,textelor publicate sau inedite și tuturor problemelor ce ar putea privi reconstrucția lor critică, editarea și exegeza lor'', ,,recenziilor unor opere importante'', ,,prezentărilor documentare a ceea ce nu este recenzat'', ,,despuierilor din alte publicații periodice italiene și străine, indicilor de consultare, bibliografiilor și curiozităților inedite sau rare''.

Criteriul ordonator al articolelor și recenziilor acestei reviste nu este de tip tematic sau metodologic, ci ține de pura cronologie a operelor ce fac obiectul acestor studii.

În ciuda titlului, în ,,Studii. . .'' examenul critic al textului și analiza atentă a valențelor acestuia ocupă de cele mai multe ori un loc secundar în ierarhia priorităților, orientarea revistei

fiind predominant descriptivă şi informativă. Constanta de bază a publicaţiei bologneze este, fără îndoială, patosul investigaţiei istorico-filologice în jurul textelor mai puţin sau deloc cunoscute publicului : fiecare număr al revistei semnalează descoperirea a noi manuscrise (unele foarte preţioase, datînd din sec. XV şi XVI), publică poezii, fragmente de proză, scrisori inedite, fişează, ordonează, cataloghează cu minuţia unui arhivar noi documente ale patrimoniului cultural italian. Interesant este însă faptul că, şi atunci cînd nu goana după inedit, ci analiza unui text bine cunoscut face obiectul unei cercetări, este vădită predilecţia pentru scrierile vechi, fenomenele literare contemporane fiind în mare măsură neexploatate (este cel puţin curios că numărul de studii dedicate textelor predanteşti este aproape egal cu cel al cercetărilor legate de întregul Novecento).

În consecinţă, aceste studii, care variază ca amploare şi importanţă de la simple notiţe explicative la rezumatul unor teze de licenţă (de la 2 la 40 p.), abordează de cele mai multe ori o manieră tradiţionalistă, clasico-descriptivistă. De o mare pondere sînt în general amănuntele extratextuale (istoria individuală a unui document, conjunctura sociopolitică a redactării lui, date privitoare la tipul, forma, data, grafia, paginaţia acestuia etc.).

În cazul textelor deja cunoscute, două ar fi perspectivele majore de abordare ilustrate de această revistă : 1. de la teză spre text (abordare aproape exclusiv tematică, în care textul funcţionează ca simplă exemplificare a ideii ; poziţie teoretică extrem de frecventă) şi 2. textul ca realitate autosuficientă cu o dinamică proprie (poziţie teoretică mai rar asumată). La jumătatea distanţei dintre cele două direcţii de investigaţie s-ar putea situa destul de frecventele analize contrastive a două texte, şi acestea, la rîndul lor, cu accent mai degrabă pe latura tematică şi de conţinut decît pe cea formală.

Pătrunşi de ideea textului ca individualitate autonomă şi ca unic interes al unui studiu, unii cercetători ai acestui fenomen, ca Alda Bart Rossebastiano (Torino), Roberto Ballerini (Roma), Giuseppe Savoca (Catania), Paolo Briganti (Parma), Roberto L. Bruni (Exeter) etc. ne propun metode moderne de abordare a textului, de la simple „recuperări" semantice şi etimologice ale unor scurte fragmente, pînă la interpretări coerente şi susţinute în cheie stilistică, structuralistă, psihanalitică.

Pentru o analiză mai concretă a coordonatelor definitorii ale revistei „Studii..." prezentăm sumar nr. 24 şi 25 din 1982.

Articolele primelor două secţii (care sînt de altfel şi cele mai bogate), chiar dacă nu reuşesc întotdeauna să se înscrie foarte strict în ideea de fond a capitolului, trădează gustul pentru atenta investigaţie a operelor vechi. Iată cîteva titluri de articole : „Despre faima lui Sacchetti în Quattrocento" (Roberto Sallerini, nr. 25), „La sursele lui Boiardo" (Alda Rossebastiano Bart, nr. 25), „Petrarca şi timpul. Timpul ca temă în operele latine" (Edoardo Taddeo, nr. 25).

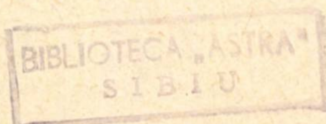
Din aceste două numere nu lipseşte prezentarea unor documente inedite, cum ar fi : un alt manuscris, descoperit în America, al lui Antonio da Ferrara (sec. XV) (nr. 24), un fragment inedit dintr-o scriere a lui L. A. Muratori (nr. 24), două manuscrise şi un incunabul necunoscut aparţinînd lui Giovanni Sabatini degli Arienti — sec. XVI (nr. 25). Textele inedite depăşesc de multe ori domeniul strict literar, avînd în primul rînd valoare de document istoric şi biografic (cum sînt cele despre hotărîrile judecătoreşti în legătură cu soarta prof. Carducci, simpatizant al lui Mazzini şi Garibaldi, din nr. 25, sau cum sînt cele referitoare la activitatea fraţilor Verri — nr. 24).

În nr. 24 sînt interesante mai cu seamă 2 articole în care maniera de tratare depăşeşte critica impresionistă sau documentarismul sec. Este vorba despre Giuseppe Savoca, autorul unei convingătoare demonstraţii în cheie freudiană a „dinamicii inconştientului" într-un text de Gozzano, şi despre Paolo Briganti care, în argumentarea tezei sale despre „vocaţia combinatorie a lui Italo Calvino", aplică metodele funcţionale formale ale lui Propp.

Începînd cu nr. 24, rubrica de *Curiozităţi* este ilustrată cu sonete din canţonierul lui Benedetto da Cingoli (sec. XV).

Chiar şi fără a fi o revistă de avangardă a metodelor de critică a textului, „Studii ..." este, fără îndoială, pentru orice iubitor al filologiei italiene, un instrument extrem de util pentru o serioasă documentare.

OANA SĂLIŞTEANU

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație.** Ediția a IV-a, 1983, 286 p., 16,50 lei.

Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte, seria IV, tom III (**1981**), 1983, 238 p., 19,50 lei ; tom IV (**1982** și **1983**), 1984, 192 p., 16,50 lei ; tom V (**1983–1984**), 1984, 182 p., 15 lei ; tom VI (**1984**), 1985, 176 p., 15 lei.

AL. PHILIPPIDE, **Opere alese**, 1984, 436 p., 48 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VII. Partea a 5-a. Litera **P** (**Presin — Puzzolană**). Redactori responsabili ai tomului VIII (partea a 5-a): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. 1343–1866, 100 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Dicționarul explicativ al limbii române** (DEX), 1984, 1050 p., 250 lei.

Studii clasice, tom XXIII, 1985, 160 p., 15,50 lei.

I. COTEANU, **Stilistica funcțională a limbii române**. Limbajul poeziei culte, 1985, 176 p., 17 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1985 (XXXVI)

3

OMAGIU ACADEMICIANULUI ALEXANDRU GRAUR LA A 85-A ANIVERSARE

NADIA ANGHELESCU, Gîndirea lingvistică arabă în perspectivă contemporană ; MIOARA AVRAM, Note asupra flexiunii adjectivului în limba română contemporană ; ANDREI AVRAM, Asupra alternanţelor fonologice accentuale ; GR. BRÂNCUŞ, Pluralul femininelor neologice din limba română ; ELENA CARABULEA, *Fiică* sau *fiică ?* ; I. COTEANU, Un posibil model pragmatic al cuvîntului ; TEODORA CRISTEA, Diacronie şi contrastivitate : exprimarea cazului comitativ în franceză şi în română ; PAULA DIACONESCU, Structuri sintetice şi structuri textuale ale repetiţiei : I. FISCHER, Nominativul singular al declinării I latine ; VALERIA GUŢU ROMALO, În legătură cu „metalimbajul" ; LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU, Scrisoarea literară ca act de comunicare ; G. IVĂNESCU, Un prefix preindoeuropean (hattic-lelegic) în albaneză şi în tracodacică ; SOLOMON MARCUS, O relaţie neglijată : Hjelmslev — Gödel ; ANCA MĂGUREANU, Dialog vs conversaţie. Propuneri pentru o tipologie a schimburilor comunicaţionale ; H. MIHĂESCU, Sufixul *-icare* în latina vulgară ; GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, Formule modalizatoare de certitudine ; MAGDALENA POPESCU-MARIN, Marginalia la un vechi vocabular german-sursilvan ; MARINA RĂDULESCU, Observaţii asupra unor adverbe de timp provenite din substantive în limba română ; SANDA REINHEIMER RÎPEANU, Sufixul lat. *-one* în limbile romanice : DAN SLUŞANSCHI, ILIEŞ CÂMPEANU, Cantemiriana latina ; FLORA ŞUTEU, Observaţii asupra diatezei ; EMANUEL VASILIU, Asupra depalatalizării rom. com. * [š'] ; LAURA VASILIU, Din nou despre vocativul feminin ; LUCIA WALD, Elemente de lingvistică modernă într-o gramatică românească de la sfîrşitul secolului al XIX-lea.

4

P. SWIGGERS — K. VAN DEN EYNDE, Un problème morphologique : les „formes pendantes" ; NARCISA FORĂSCU, Contribuţie la studiul stilistic al antonimelor ; G. I. TOHĂNEANU, Statutul prozodic al formelor vocative ; LAURENŢIA DASCĂLU, Întrebările „ecou" şi intonaţia lor în limba română ; C. FRÂNCU, Neologisme juridico-administrative în documentele din Oltenia din timpul administraţiei austriece (1718—1739). I.

5

OMAGIU ACADEMICIANULUI ALEXANDRU ROSETTI LA A 90-A ANIVERSARE

MIOARA AVRAM, Despre vechimea şi explicaţia formelor de imperativ negativ *nu du, nu fă, nu zi* ; ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, Semantică şi lexicografie ; GR. BRÂNCUŞ, În legătură cu originea consoanei *ş* din română ; FULVIA CIOBANU, Comparaţia adjectivelor compuse ; ALEXANDRA CORNILESCU, Observaţii asupra propoziţiilor relative independente în limba română ; ADRIANA COSTĂCHESCU, Analogii ale limbii cu jocul de şah la Saussure şi Wittgenstein ; I. COTEANU, Pentru o definire paradigmatică a literaturii ; TEODORA CRISTEA, Contrastivitate şi regulă sintactică ; ALEXANDRA CUNIŢĂ, Enunţurile exclamative şi evaluarea cantitativă ; PAULA DIACONESCU, Pronumele *dînsul (însul)* în limba română ; CONSTANTIN DOMINTE, Schiţă de caracterizare tipologică a negaţiei româneşti ; VLADIMIR DRIMBA, Cuvinte româneşti de origine turcă ; NARCISA FORĂSCU, Semantica structurală — perspective şi aplicaţii practice ; G. IVĂNESCU, Numele lunii în limbile indoeuropene ; ALEXANDRU MAREŞ, Despre o posibilă criptogramă din *Evanghelierul de la Londra* ; ECATERINA MIHĂILĂ, Utilizări ale articolului în poezia actuală ; MARIANA NEŢ, Aspecte ale relaţiei text-figură în discursul poetic ; LIVIU ONU, Corespondenţa lui Iosif Popovici cu Ovid Densusianu ; GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, Structuri adverbiale comune cu cele verbale şi adjectivale ; SANDA REINHEIMER RÎPEANU, Despre semantica împrumuturilor în limba română ; MARIUS SALA, Limbi în contact : rom. *sută* ; FLORENTINA VIŞAN, Note despre ambiguitatea sintactică în limba chineză ; LUCIA WALD, Semantică şi sintaxă în gîndirea lingvistică a lui Priscian.

6

MARIA TEODORESCU, Descrierea acustică a vocalelor din limba română literară ; ECATERINA MIHĂILĂ, Mutaţii în semantica verbului (cu privire la poezia actuală) ; MAGDALENA VULPE, Anchetă dialectală lexicală ; C. FRÂNCU, Neologisme juridico-administrative în documentele din Oltenia din timpul administraţiei austriece (1718—1739). II ; MARIA PURDELA-SITARU, Formaţii româneşti cu *împreună, rău* şi *singur (însuşi, sine/ sin-, sie)* ; BRUNO VILLATA, Considération sur l'écologie linguistique de Montreal et son influence sur la socialisation des jeunes allophones.

RM — ISSN — 0039—405X

I. P. Informaţia c. 1739

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

SCL

XXXVII

2
martie–aprilie
1986

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tiré-à-part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à „ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P. O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentele dv.

În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R 79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 2–XXXVII–1986
SPIRU HARET 12 martie–aprilie APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

SENS ȘI DEFINIȚIE

RECENZII

DEFINIȚIA SENSULUI SAU DEFINIȚIA OBIECTULUI?

EMANUEL VASILIU

Se examinează posibilitatea de a fonda distincţia definiţie lingvistică/definiţie enciclopedică pe distincţia definiţie a sensului/definiţie a obiectului. Întrucît rezultatul este negativ, se examinează relaţia dintre cele două tipuri de definiţie şi se încearcă formularea unui criteriu pe a cărui bază elementele definitorii pot fi considerate lingvistice sau enciclopedice.

1. Una dintre întrebările pe care lexicograful preocupat de metodă și le pune în mod frecvent este cu privire la faptul dacă definițiile pe care le construiește se referă la „sensul" cuvintelor sau la „obiectul (obiectele)" de care cuvintele sînt legate. Această întrebare ia uneori forma „definiție *lingvistică* sau definiție *enciclopedică?*", unde, după toate aparențele, calificativul *lingvistic* este legat de definiția *sensului*, în timp ce calificativul *enciclopedic* este legat de definiția *obiectului (obiectelor)*.

Răspunsul destul de obișnuit la o astfel de întrebare este că o definiție lingvistică trebuie să aibă în vedere *sensul* (cuvîntului) și nu obiectul (obiectele) pe care acesta le denumește; transpus în termenii distincției definiție lingvistică/definiție enciclopedică, răspunsul uzual pare a fi: definiția lingvistică are în vedere *sensul* cuvîntului de definit, în timp ce o definiție enciclopedică are în vedere obiectul (obiectele) la care se referă cuvîntul de definit.

În cele ce urmează vom încerca să vedem dacă și în ce măsură o astfel de întrebare este bine pusă.

2. Lăsînd pentru un moment la o parte distincția pe care unii o fac între *sens* și *concept*, ni se pare cu totul justificată și justificabilă ideea că o definiție lingvistică are în vedere *conceptul (sensul)* cuvîntului. Mai exact am putea spune că o astfel de definiție are în vedere ceea ce logica formală numește „conținutul" conceptului, întrucît specifică „notele" sale caracteristice. De exemplu, într-o definiție ca: „Pasăre călătoare cu pene cenușii, cu coada lungă cu pete albe care își depune ouăle în cuiburi străine pentru a fi clocite de alte păsări și care este cunoscută prin sunetele caracteristice pe care le scoate", pe care DEX o înregistrează pentru cuvîntul *cuc*, ceea ce este exprimat prin cuvintele și/sau grupurile (i) *pasăre*, (ii) *călătoare*, (iii) *își depune ouăle în cuiburi străine*, (iv) *ouăle sale sînt clocite de alte păsări* (în ale căror cuiburi cucul își depune ouăle), (v) *emite un sunet caracteristic* poate fi considerat ca alcătuind „conținutul" cuvîntului *cuc*; altfel spus, cele înregistrate sub (i) — (v) reprezintă „notele" acestui concept.

Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere faptul că orice concept are și o „sferă", alcătuită din totalitatea obiectelor care cad sub incidența conceptului respectiv, și că „sfera" unui concept este **determinată** de conținutul lui, aflîndu-se într-un raport invers proporțional cu acesta: cu cît conținutul este mai bogat, cu atît sfera este mai restrînsă, și invers, cu cît conținutul este mai sărac, cu atît sfera este mai largă. Acest raport decurge, după cum se știe, în mod firesc din faptul că „notele" care alcătuiesc conținutul unui concept nu sînt altceva decît **proprietăți** ale

obiectelor care cad sub incidența conceptului : cu cît aceste proprietăți sînt în număr mai mare, cu atît numărul de obiecte care se caracterizează prin întreg acest ansamblu de proprietăți este mai mic (și invers).

Din această observație foarte simplă și care a fost făcută de mult timp de către cei care, de-a lungul timpului, s-au ocupat de teoria conceptelor, rezultă că, în ultimă instanță, ceea ce numim ,,conținutul'' unui concept nu este altceva decît o sumă de proprietăți *ale obiectelor* care cad sub incidența conceptului respectiv. Așadar, prin operația de definire a unui concept cu ajutorul ,,notelor'' care intră în conținutul său nu facem decît să enumerăm un număr de proprietăți *ale obiectelor*.

La cele de mai sus credem că este util să adăugăm următoarea observație. În cazul în care am vrea să precizăm care anume este ,,sfera'' (comprehensiunea) unui concept oarecare, de exemplu, cel de ,,cuc'', nu am putea-o face *decît* prin indicarea *proprietăților* pe care le au în comun toate obiectele care cad sub incidența acestui concept. Căci practic este imposibil să determinăm o s t e n s i v totalitatea obiectelor care alcătuiesc sfera conceptului respectiv și, pe de altă parte, nu dispunem de un număr de ,,etichete'' (= nume proprii) cu ajutorul cărora să putem face o ,,enumerare'' (teoretic posibilă) a tuturor obiectelor-cuc.

Concluzia celor arătate este în mod natural următoarea : chiar în cazul în care, pornind de la ideea că o definiție lingvistică este o *definiție a conceptului-sens*, această definiție se face în termeni de *proprietăți ale obiectelor* (care cad sub incidența acestui concept). În cazul în care considerăm că o definiție lingvistică are rolul nu de a defini un concept--sens, ci pe acela de a indica pur și simplu *care sînt obiectele* denumite de cuvîntul de definit, această operație se face, din nou, în termeni de *proprietăți ale obiectelor*.

În lumina celor discutate în acest paragraf, ni se pare perfect justificat să considerăm că, indiferent de faptul dacă lexicograful își propune să definească *sensul* unui cuvînt sau *obiectele* la care cuvîntul se referă, definiția sa nu face altceva decît să exprime *proprietățile obiectelor* pe care le denumește cuvîntul respectiv.

Ținînd seamă de natura conceptuală atribuită sensului atît prin mai vechea tradiție lingvistică [1], cît și prin tradiția saussuriană, am putea spune că lexicograful definește sensul prin enumerarea *proprietăților* pe care le au **obiectele** la care se referă cuvîntul al cărui sens este definit.

3. Date fiind cele arătate sub § **2.**, ni se pare suficient de clar că distincția *definiție lingvistică/definiție enciclopedică* nu se poate întemeia în nici un caz pe distincția definiție a sensului/definiție a obiectului ; căci orice definiție a sensului se face prin specificarea unui număr de proprietăți *ale obiectelor*.

În ciuda celor arătate, s-ar părea că distincției dintre cele două tipuri i se poate găsi o bază rezonabilă. Vom cita mai jos două definiții din două dicționare diferite date aceluiași cuvînt, *capră*.

(1) DEX (s.v.) ,,Gen de mamifere rumegătoare paricopitate, cu părul lung, cu coarne mai mari și diferențiate la masculi.''

2) DA(s.v.) : ,,Mamifer din familia rumegătoarelor, cu coarne tari și cu (barbă.''

Și o altă definiție, pentru *creier*.

(3) ,,Partea cea mai importantă a sistemului nervos central la animale, organ al gîndirii și al conștiinței la om, situat în cutia craniană și compus din trunchiul cerebral, creierul mic și emisferele cerebrale'' (DEX s.v.).

Se poate observa că (1) conține trăsături ca **gen** *de mamifere*, *paricopitat*, *coarne diferențiate la masculi*, care țin de definiția **științifică** a conceptului, adică de trăsături ale obiectelor care sînt relevante în sistemul științific de clasificare ; în această privință este de relevat prezența cuvîntului *gen*, care trimite la clasificarea în genuri, specii, subspecii etc., caracteristică pentru științele naturii.

Din (2), singurul element care ține de clasificarea științifică este *familia rumegătoarelor* ; în rest, definiția se bazează pe trăsături mai puțin relevante pentru zoologi, dar considerate caracteristice de către vorbitorul obișnuit : *coarne tari* și *barbă*.

În (3) definiția se dă, în mod evident, în termeni relevanți aproape exclusiv pentru omul de știință, caracteristicile direct observabile prin experiența directă a omului obișnuit lipsind aproape cu desăvîrșire ; am putea spune că singura trăsătură din ultima categorie este specificarea faptului că obiectul la care cuvîntul se referă este situat în *cutia craniană*.

Identitatea sens-concept a fost, după cum se știe, contestată de o serie de cercetători. În 1943, A. Rosetti [2] consideră că sensul este *imagine* : « Le sens du mot est à l'instar de l'image de l'objet ou de l'être ». O idee asemănătoare este reluată și motivată de I. Coteanu [3].

După cum am căutat să arătăm cu altă ocazie [4], se poate vorbi, în cazul cuvintelor care sînt folosite în mod paralel ca t e r m e n i ai limbajului științific și ca elemente lexicale ale limbajului uzual, despre *două* **sensuri distincte** *ale aceluiași cuvînt* : sensul *științific* și sensul *preștiințific* (sau *uzual*). Mai mult : vorbind despre un limbaj al științelor sau, mai exact, despre limbajele diverselor științe și despre un limbaj uzual, putem vorbi de asemenea despre două (sau mai multe) lexicoane (vocabulare), corespunzătoare celor două (serii de) limbaje : al științei (ale științelor) și al limbajului uzual. În aceste condiții, ceea ce considerăm a fi același cuvînt întrebuințat cu sensuri diferite în limbajul (limbajele) științei, pe de o parte, și în limbajul uzual, pe de altă parte, va trebui considerat ca simplu caz de omonimie a *două cuvinte distincte* : unul aparținînd vocabularului științei (științelor), celălalt aparținînd vocabularului uzual.

Distincția dintre un *sens științific* și un altul *preștiințific* al unor cuvinte a fost făcută înainte de noi de alți cercetători [5]. Cînd A. Rosetti [6] scrie : ,,Une *écrevisse* est donc « une espèce de petit poisson qui marche à reculons », car la définition du dictionnaire (« genre de crustacés décapodes, qui vivent dans l'eau ») n'est juste que du point de vue biologique'', nu face decît să exprime distincția dintre sensul pe care noi am convenit să-l numim *uzual* al cuvîntului *écrevisse* și cel pe care noi l-am numit *științific*. ,,Imaginea'' despre care au vorbit Pușcariu și Rosetti în urmă cu zeci de ani și care, după părerea lor, constituie sensul lingvistic al cuvîntului anticipează, de fapt, noțiunea de ,,sens uzual'' pe care am utilizat-o noi. După cum am arătat [7], în măsura în care ,,imaginea'' este *verbalizată* (adică este ,,descrisă'', în linii generale, *prin cuvinte*), putem considera că verbalizarea sau descrierea *definesc* un concept, anume unul care poate fi diferit de cel științific, adică unul *preștiințific*. Am putea spune că sensul științific, stabilit de multe ori printr-o convenție explicită, nu face decît să înlocuiască, în limbajul științei, un cuvînt uzual, cu un sens mai vag *(explicandum*, în sens carnapian), cu un alt cuvînt (din întîmplare, cu formă materială identică cu aceea a celui dintîi), cu un sens mai exact *(explicans* în aceeași terminologie carnapiană).

În urma observaţiilor precedente, sîntem acum în măsură să arătăm pe ce se poate funda în mod acceptabil distincţia definiţie lingvistică/definiţie enciclopedică. Am putea considera, împreună cu Puşcariu, că definiţia lingvistică se referă la sensul uzual, în timp ce definiţia enciclopedică se referă la sensul ştiinţific.

Corespondenţa pe care am stabilit-o între cele două tipuri de concepte şi cele două tipuri de definiţii nu este, desigur, în realitate, atît de tranşantă cum apare din discuţia noastră. Aceasta, deoarece în realitate nu există o opoziţie netă între conceptul ştiinţific şi cel preştiinţific. Să ne gîndim la faptul că, prin instrucţie, membrii unei colectivităţi **învaţă** care sînt proprietăţile relevante pentru ştiinţă în definirea conceptelor. Este de presupus că orice vorbitor care a trecut prin şcoală deţine, dacă nu *toate*, cel puţin *o parte* din criteriile de clasificare a obiectelor studiate de diversele ştiinţe şi despre care se vorbeşte în limbajul uzual. Aceste criterii cu care vorbitorul obişnuit „rămîne" în urma instrucţiei sînt de natură să înlocuiască o parte din criteriile prea intuitive pe care le deţinea înainte de a fi fost instruit. Este deci foarte rezonabil să considerăm că un vorbitor cu o instrucţie medie va deţine un concept-sens al unui cuvînt ca, de exemplu, *pisică*, situat undeva între conceptul (pur) ştiinţific şi conceptul bazat pe stricta intuiţie al unui copil abia intrat în şcoala primară. Este astfel de presupus că, în conţinutul conceptului-pisică deţinut de un om cu instrucţie medie, va intra ca notă şi înrudirea dintre pisică şi leu, tigru etc., notă care, cu siguranţă, nu poate figura în conţinutul conceptului corespunzător deţinut de cineva care nu are nici un fel de instrucţie. Este iarăşi aproape sigur, pe de altă parte, că vorbitorul cu instrucţie medie, pentru care în conţinutul conceptului-pisică intră ca notă înrudirea cu leul, tigrul etc., nu va cunoaşte *cu exactitate* locul pe care conceptul-pisică îl ocupă în clasificarea zoologică ; deci nu va cunoaşte *toate* notele care alcătuiesc, pentru specialist, conţinutul conceptului.

Credem că nu este departe de adevăr ideea că definiţiile pe care le găsim în dicţionarele explicative (unilingve) se referă tocmai la genul de concepte la care ne-am referit în rîndurile imediat precedente, concepte care nu sînt nici în întregime preştiinţifice, nici în întregime ştiinţifice. Aşa se explică prezenţa unei caracterizări ca aceea de *paricopitat* care figurează în definiţia (1) dată pentru sensul lui *capră*, deşi, după părerea noastră, este foarte puţin probabil că cei care au a face cu caprele disting o capră de un cal pe baza acestui criteriu ; în acelaşi sens credem că putem explica şi a b s e n ţ a caracterizării *cu barbă* din definiţia (1) şi p r e z e n ţ a ei în (2) : cel care a formulat definiţia (1) a considerat, probabil, că prezenţa sau absenţa bărbii nu reprezintă un criteriu *ştiinţific* de clasificare, în timp ce cel care a formulat definiţia (2) a avut în vedere faptul că, pentru vorbitorul obişnuit, „barba" caprei este mai caracteristică, în sensul că se impune în mai mare măsură atenţiei decît, să spunem, forma copitelor. Am putea spune deci că (1) defineşte un concept-capră „mai apropiat" de cel ştiinţific decît conceptul definit prin (2).

În ce priveşte definiţia (3), aceasta ni se pare evident că a fost formulată cu intenţia de a defini un concept cît mai apropiat de cel ştiinţific. Căci ni se pare destul de clar că orice vorbitor va distinge un creier de un ochi, chiar în cazul în care nu ar şti sau nu ar crede că este „organ al gîndirii şi al conştiinţei la om", chiar dacă nu ar şti că primul este o „parte a sistemului nervos central" (în paranteză fie spus, nici nu este

sigur că cineva care nu are o instrucţie mai avansată în anatomie ştie prea bine ce este ,,sistemul nervos central''), chiar dacă nu ştie că orice creier este compus dintr-un ,,trunchi cerebral'', un ,,creier mic'' şi ,,emisfere cerebrale''. Simpla *situare* în cutia craniului, *consistenţa* şi *forma specifică* a organului aflat în această cutie sînt suficiente pentru oricine spre a distinge un creier de altceva (de exemplu, de un ochi). Acestea ar fi, în acord cu distincţia făcută de noi, ,,notele'' definitorii ale conceptului preştiinţific, deci notele caracteristice ale *sensului* cuvîntului *creier* din limbajul uzual.

În încheierea celor discutate în acest paragraf credem că este util să sintetizăm punctul nostru de vedere după cum urmează :

(i) Distincţia definiţie lingvistică/definiţie enciclopedică se bazează pe distincţia dintre conceptele preştiinţifice şi, respectiv, cele ştiinţifice.

(ii) Întrucît tranziţia de la conceptul preştiinţific la conceptul ştiinţific este g r a d u a l ă (conceptele preştiinţifice, în multe domenii, se găsesc foarte rar în ,,stare pură'', adică neinfluenţate de conceptele paralele ale ştiinţei), putem vorbi de concepte preştiinţifice mai apropiate sau mai depărtate de conceptele ştiinţifice corespunzătoare. În aceste condiţii, definiţia unui concept preştiinţific situat mai aproape de conceptul ştiinţific care îi corespunde va avea un caracter ,,enciclopedic'' mai pronunţat decît definiţia unui concept preştiinţific mai apropiat de conceptul format exclusiv pe baza experienţei directe a vorbitorilor asupra lumii.

(iii) Cele arătate sub (i), (ii) conduc la ideea că nu putem considera — aşa cum se face de obicei — că **acelaşi** concept-sens este susceptibil de o definiţie lexicografică şi/sau de una enciclopedică sau de o definiţie lingvistică şi una ,,mai enciclopedică'' ; trebuie să admitem că cele două tipuri de definiţie (în măsura în care le putem distinge suficient de clar) corespund la concepte-sens distincte, situate în puncte diferite pe ,,scala'' apropierii/depărtării de conceptul ştiinţific.

4. După cele arătate în paragrafele anterioare vom încerca să formulăm un răspuns explicit la întrebarea pe care ne-am pus-o la începutul acestui articol.

Ţinînd seamă de natura conceptuală a sensului, trebuie să admitem că orice definiţie a sensului nu face decît să specifice *conţinutul* conceptului respectiv. Dar ,,notele'' care alcătuiesc acest conţinut sînt *proprietăţile* caracteristice ale *obiectelor* aflate sub incidenţa conceptului definit. În acord cu aceste observaţii, trebuie să admitem că *orice definiţie a sensului se referă la obiectele* care constituie referentul cuvîntului respectiv. În aceste condiţii, întrebarea dacă o definiţie lexicografică trebuie să aibă în vedere sensul sau obiectele îşi pierde, credem, orice sens.

Dacă *orice* definiţie are în vedere *obiectele* de sub incidenţa sensului, atunci referinţa la sens sau la obiecte nu poate, în mod evident, sta — aşa cum înclină să creadă unii lexicografi — la baza distincţiei care se face între o definiţie lingvistică (cea referitoare la sens) şi una enciclopedică (cea referitoare la obiecte).

Deşi contestăm faptul că distincţia definiţie lingvistică/definiţie enciclopedică ar putea fi fondată pe natura elementului de definit (dacă este concept sau, respectiv, obiect), nu contestăm însăşi posibilitatea de a face distincţia între cele două tipuri de definiţie. Definiţiile citate în § **3.** sînt din categoria acelora care probează că o astfel de distincţie se impune observaţiei. Mai mult : analiza celor trei definiţii arată că : (a) numărul

elementelor „enciclopedice" poate varia de la o definiţie la alta în cazul definiţiilor date aceluiaşi cuvînt şi (b) în condiţiile de sub (a), nu se poate vorbi, pur şi simplu, despre definiţii „lingvistice" şi „enciclopedice", ci mai curînd de o *tranziţie gradată* de la definiţia „pur" lingvistică la cea „pur" enciclopedică. În legătură cu (a) şi (b), trebuie reţinută ideea că natura „mai lingvistică" sau „mai enciclopedică" a unei definiţii este în directă legătură cu natura sensului-concept la care se referă : cu cît definiţia are un caracter „mai enciclopedic", cu atît sensul-concept la care se referă este mai depărtat de conceptul preştiinţific, adică de conceptul format exclusiv pe calea experienţei directe a comunităţii de vorbitori şi nu achiziţionat prin contactul vorbitorilor cu diverse ştiinţe. În condiţiile acestea, ni se pare necesar să subliniem faptul că niciodată nu putem vorbi de **acelaşi** concept-sens definit o dată în termenii unei definiţii „mai lingvistice" şi altă dată în termenii unei definiţii „mai enciclopedice" : în aceste situaţii definiţiile se referă la concepte-sens *distincte*.

Deosebirea pe care am acceptat-o în § **3.** între diversele tipuri de definiţii se baza, după cum s-a putut uşor observa, exclusiv pe intuiţie. Problema care se pune este, după părerea noastră, aceea de a găsi un criteriu explicit pe a cărui bază să putem decide pentru orice element constitutiv al *oricărei* definiţii de dicţionar dacă este de natură pur lingvistică sau de natură enciclopedică. Fără a intra în nici un fel de detaliu, vom încerca doar să sugerăm care ar putea fi un astfel de criteriu : este enciclopedic orice element de definiţie care poate fi ignorat de orice vorbitor, fără ca aceasta să prejudicieze asupra capacităţii acestui vorbitor de a decide dacă un obiect dat face sau nu face parte din clasa acelora la care cuvîntul definit se referă.

Meaning definition or object definition

(Abstract)

When the *content* of a concept is defined, the definition accounts, in fact, for some characteristic properties of the objects falling under the "defined" concept. Since meaning is usually taken by linguists as being of conceptual nature, lexicographic definitions are but the specification of those features characterizing the objects referred to by the word which is defined. Therefore the distinction linguistic/encyclopedic definition can not be based on the distinction between defining the meaning and defining the object(s) referred to by the word. In spite of this fact, the difference between the two definition types does subsist for any observer. Throughout another section of the paper the possibility of showing in what this difference consists of is investigated.

NOTE

[1] E. Vasiliu, *Asupra naturii conceptuale a sensului*, în AUB, Limba şi literatura română XXXIII (1984), p. 71–78.

[2] *Le mot. Esquisse d'une théorie générale*. Copenhague, Bucarest, 1943 (Einar Munksgaard), p. 30.

[3] I. Coteanu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, vol. II, Bucureşti, 1975 (EDP), p. 32–38.

[4] Cf. E. Vasiliu, *Adevăr analitic și definiție lexicografică*, in Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași (Serie nouă), Secț. III, Lingvistică, tom XXVIII/XXIX, p. 183–186 ; id., *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, București, 1984 (EȘE), p. 140–141.

[5] V. S. Pușcariu, *Dicționarul Academiei*, în „Academia Română. Memoriile secțiunii literare", Seria III, Tom III, mem. 7, București, 1926 (Cultura Națională), p. 27 : „Dicționarul fiind o operă lingvistică, definiția trebuie să fie și ea lingvistică, să corespundă cu imaginea sau noțiunea existentă în mintea colectivității vorbitoare ; această imagine sau noțiune este alta decît imaginea sau noțiunea pe care și-o face despre cuvînt un om cu pregătire științifică". Cf. F. de Tollenaere, *Lexicographie alphabétique ou idéologique*, in CLex, 2, 1960, p. 19–20 ; A. Rey, *À propos de la définition léxicographique*, in CLex, 6, 1, 1965, p. 67–80.

[6] *Loc. cit.*, p. 30.

[7] E. Vasiliu, *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, p. 38.

Octombrie 1985

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, Edgar Quinet 5–7

SENS, REFERENT, DEFINIȚIE

ANCA MĂGUREANU

Se propune o analiză a *sensului* (lexical) dependentă de modul de a înțelege ,,obiectul'' semnului, numit aici *referent;* analiza conduce spre o reconsiderare a distincției definiție semantică (de limbă) vs definiție enciclopedică*.

0. Este oportun pentru discuție să amintim distincția între *a se referi* ca act (locutorul referă, se referă la ceva utilizînd o expresie lingvistică) și *referință*, ca relație (convenție, regulă semantică) care asociază oricărei expresii lingvistice un referent, relație constitutivă a semnului.

1. Ipoteza noastră cuprinde următoarele propoziții :

P1 Distingem între *obiectul real* și *obiecte intenționale*, cum sînt obiectul ,,cunoscut'' (obiectul unui act de cunoaștere) sau obiectul la care ne referim, *referentul*.

P2 Referentul (R) este o mulțime nonfinită și nonordonată de predicații pe care locutorii unei limbi naturale le fac despre un obiect.

P3 Referentul este o entitate constitutivă a semnului, care ocupă în triunghiul semiotic poziția denumită, în general, ,,obiect'' [1].

P4 Sensul se definește ca mulțime finită și ordonată de predicații (denumite în semantica lingvistică trăsături sau mărci semantice, seme etc.).

P5 Distincția între operația de descriere a obiectului (pentru noi a referentului) printr-o definiție enciclopedică și cea de definire a sensului printr-o definiție semantică își pierde specificitatea.

1.1. Prima propoziție stabilește distincția *obiect real* vs *obiect intențional* ; dacă distincția *obiect real* vs *obiect de cunoscut* este veche și unanim acceptată, distincția *obiect cunoscut* vs *obiect la care referim* (referent) este mai puțin clară :

a) proiectarea unei *intenții cognitive* asupra unui obiect vizează surprinderea proprietăților identificatoare (necesare și suficiente pentru identificarea obiectului), ceea ce corespunde *intensiunii* unui concept ; în această perspectivă, pertinentă este problema relației de adevăr ;

b) proiectarea unei *intenții comunicative* (de referire) asupra unui obiect vizează surprinderea acelor proprietăți care să permită receptorului să identifice obiectul vizat de locutor ; aceste proprietăți nu sînt în mod obligatoriu — și în fapt nu sînt în general — proprietăți esențiale ale obiectului, ci ele depind de raportul reciproc între cunoștințele de care dispun interlocutorii ; aspectul pertinent, în acest caz, este descrierea condițiilor de succes ale actului de referire.

Se observă că această distincție corespunde frontierei care separă obiectul de cunoaștere al logicii de cel al lingvisticii (sau, mai larg, al semioticii).

1.2. Propoziția 2 definește *referentul* ca mulțime de predicații pe care locutorii aparținînd unei comunități lingvistice le fac în legătură cu un obiect, ,,ceea ce spun despre obiect'' [2].

* Considerațiile de față reprezintă o continuare a articolului *Sens lingvistic și/sau sens enciclopedic*, în SCL XXXVI (1985), nr. 5, p. 423—426. Pentru a permite o lectură autonomă a paginilor de față am reluat, în rezumat, unele din ideile expuse acolo.

Referentul se poate descrie ca o mulțime de lumi posibile. Evident, una din condițiile de succes ale actului de referire este ca emițătorul și receptorul să spună aceleași lucruri despre obiect, să construiască deci același referent, indiferent dacă unul din ei sau amîndoi știu că obiectul nu are acea proprietate sau set de proprietăți pe care ei acceptă să spună că definesc obiectul. Astfel, faptul că eu știu/cred că „pătratul" este numele patrulaterului cu toate unghiurile drepte nu este un motiv suficient pentru mine ca locutor să utilizez expresia „pătrat" pentru a referi la un obiect despre care știu/cred că are proprietatea menționată; este necesar, pentru a referi la acest obiect cu expresia „pătrat", să știu/cred că și interlocutorul meu știe/crede același lucru despre obiect.

Gradul de succes al actului de referire se poate astfel evalua prin relația dintre mulțimile de predicații care constituie referenții unei expresii lingvistice pentru fiecare participant la comunicare. Putem formula această condiție de succes a actului de referire astfel:

(1) condiția minimală: $\{R_i\} \cap \{R_j\} \neq 0$

(notăm cu $\{R_i\}$ mulțimea de proprietăți referențiale atribuite de locutorul$_i$ unui obiect și cu $\{R_j\}$ mulțimea de proprietăți atribuite de locutorul$_j$ aceluiași obiect; condiția minimală cere ca intersecția celor două mulțimi să nu fie vidă, să existe deci cel puțin o proprietate pe care ambii locutori o atribuie obiectului).

(2) condiția maximală: $\{R_i\} \equiv \{R_j\}$

(intersecția mulțimilor de proprietăți referențiale este identică cu oricare dintre cele două mulțimi, altfel spus, oricare ar fi proprietatea atribuită de unul din locutori obiectului, ea este de asemenea atribuită obiectului și de celălalt locutor).

Între aceste două limite se situează gradul de înțelegere.

1.3. Propoziția 3 substituie în triunghiul semiotic în locul obiectului (real, fizic, posibil, ficțional) referentul. Descriind referentul ca mai sus, obținem o definire a semnului ca relație între trei entități cu același statut de stare mentală (expresia ca „image acoustique", sensul și referentul).

1.4. Propoziția 4 descrie *sensul* ca mulțimea de predicații (trăsături de sens) *căreia i se asociază o expresie lingvistică dată.* Această proprietate a sensului lingvistic de a fi asociat cu o unitate din planul expresiei îi asigură specificitatea în raport cu *referentul*, pe de o parte, și cu *conceptul*, pe de altă parte.

Sens vs referent

(1) spre deosebire de referent (care aparține universului referențial al unei comunități sociolingvistice date, univers poate și el (parțial) structurat sau structurabil), sensul aparține sistemului semantic al unei limbi naturale; acest sistem este structurabil — evident, pentru o stare a sistemului dată — și structurat într-un anumit raport cu planul expresiei al limbii respective.

(2) apartenența sensului la sistemul unei limbi naturale asigură structurarea internă a mulțimii de predicații care îl constituie; această structurare se bazează pe (i) relații logice între predicații, (ii) relații semantice pe care o unitate - sens le contractă cu celelalte unități ale sistemului semantic și (iii) funcționarea acestei unități în discurs (a se vedea, de exemplu, teza lui Greimas [3] despre semem ca nucleu semic și seme contextuale).

(3) relaţia sens — referent poate fi mai bine surprinsă astfel: dacă notăm cu $\{S\}$ mulţimea de predicaţii aparţinînd mulţimii-sens, cu $\{R\}$ predicaţiile constituind mulţimea-referent şi cu p_i o predicaţie oarecare, vom avea pentru orice p_i, $p_i \in \{S\}$ şi $p_i \in \{R\}$, dar nu şi invers.

(4) diferenţa între sens şi referent este dată de faptul că sensul se constituie din mulţimea de proprietăţi necesare, în sensul că — şi numai în acest sens — ele aparţin oricărei lumi posibile referenţiale, necesare deci în raport cu universul referenţial şi nu cu cel factual sau cognitiv; proprietăţile referenţiale sînt contingente, ele pot aparţine unui referent specific locutorului A, dar nu şi locutorului B.

(5) dacă o condiţie de succes a actului de referire este ca intersecţia mulţimilor referenţiale să nu fie vidă, o a doua condiţie este ca mulţimile de proprietăţi semantice ce constituie sensul unei expresii lingvistice pentru fiecare locutor să fie identice[4].

Altfel spus, $\exists\{S_k\}, \{S_k\} \subset (\{R_i\} \cap \{R_j\})$

(6) unui referent îi pot corespunde unul sau mai multe sensuri, vehiculate de aceeaşi expresie lingvistică sau de expresii lingvistice diferite. De exemplu, lexemului *a lătra* îi corespund două ansambluri referenţiale: *a lătra*$_1$ în contextul *cîinele latră*, şi, respectiv, *a lătra*$_2$, în context cu subiect uman; pe de altă parte, acest din urmă referent este comun cu referentul verbului *a striga* (actul unui agent uman de a emite sunete articulate, în general conform sistemului unei limbi naturale, de intensitate ridicată, sunete care pot aminti şi de sunetele emise de un animal) [5].

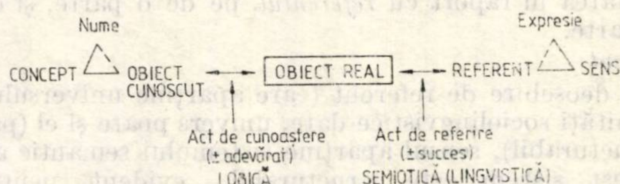
Sens vs concept

(1) conceptul se constituie ca rezultat al unui act de cunoaştere şi cuprinde acele trăsături esenţiale (necesare şi suficiente) ale obiectului în raport cu universul factual sau conceptual.

(2) conceptul este aşadar independent de expresia lingvistică care îl numeşte, iar acest nume aparţine unui metalimbaj, unei terminologii sau nomenclaturi.

(3) raportul între sensul lingvistic şi intensitatea conceptului şi, respectiv, între obiectul semnului şi extensiunea conceptului este, după părerea noastră, numai o analogie şi nu o identitate.

Schematizînd obţinem:

1.5. Propoziţia 5 aminteşte distincţia — curentă în lexicografie — între *descrierea referentului* ca sumă de proprietăţi pe care membrii unei comunităţi sociolingvistice le atribuie unui obiect, ceea ce se constituie într-o definiţie enciclopedică care trebuie să specifice deci acele proprietăţi care permit oricărui locutor să identifice obiectul respectiv, şi *definiţia sensului* unei expresii lingvistice (definiţie semantică, nominală). Dacă, ca şi descrierea referentului, definiţia sensului are drept scop specificarea proprietăţilor care permit unui locutor să identifice un obiect, în acest caz este vorba de un obiect-sens; prin urmare, o definiţie a sensului ar trebui

să cuprindă numai acele proprietăţi distinctive în cadrul sistemului lingvistic (regăsim aici un postulat al semanticii structurale care îşi propune să identifice trăsăturile de sens distinctive în raport cu sistemul semantic al unei limbi naturale date).

Dar, întrucît conform ipotezei noastre, sensul şi referentul sînt entităţi similare ca natură şi constitutive ale semnului lingvistic, iar sensul este format de o submulţime a referentului, cele două operaţii nu mai sînt diferite ca natură.

O definiţie bine formată va trebui să specifice nu numai trăsăturile semantice, ci şi proprietăţile referenţiale (cel puţin unele dintre acestea, avînd în vedere caracterul nonfinit al mulţimii referenţiale), şi aceasta fără a se considera că se schimbă tipul de discurs lexicografic. O astfel de definiţie lexicografică – care anulează distincţia între lingvistic şi enciclopedic – reprezintă o adevărată descriere a semnului şi va permite locutorului să efectueze cu succes un act de referire la un obiect extralingvistic : el va alege acea expresie lingvistică dotată prin convenţiile semantice ale limbii naturale cu un sens care va permite receptorului să recunoască intenţia locutorului de a se referi la un obiect dat şi să identifice obiectul ; altfel spus, să fie satisfăcute cele două condiţii ale unui act de referire specificate mai sus.

Observaţie. În practica lexicografică nu vom găsi de altfel definiţii semantice sau definiţii enciclopedice „pure" ; aproape în orice definiţie semantică într-un dicţionar „de limbă" vom găsi trăsături de sens nedistinctive, cu caracter deci enciclopedic. Dăm ca exemplu definiţia din *Lexis* pentru lexemul **cheval** : „Mammifère ongulé domestique, à un seul doigt par patte, type de la famille des équidés, *qui a joué un rôle de premier plan dans l'épanouissement des civilisations*, en tant que monture et bête de trait" (s.ns.).

2. În loc de concluzii enumerăm cîteva deschideri pe care ipoteza propusă le sugerează :

– Problematica referinţei (în cazul semnelor unei limbi naturale) se precizează prin distincţia între cele două aspecte : (i) semnul ţine loc, se substituie unui obiect exterior lui însuşi, în cazul utilizării sale cu intenţie referenţială ; (ii) oricărei expresii lingvistice i se asociază convenţional un referent, pe baza unei reguli semantice ce construieşte sensul.

– Se deduce de aici şi necesitatea unei analize mai atente a proceselor semice (modificări de sens) ce intervin în sensul unei expresii utilizate cu funcţie referenţială faţă de funcţionarea ei nonreferenţială (calificativă) [6].

– Statutul ontologic al obiectului la care trimite semnul devine nepertinent pentru descrierea funcţionării unei limbi naturale (sînt astfel eliminate probleme de tipul *licorne* ca şi, probabil, diferenţierile propuse în logică pentru funcţionarea referenţială a unor expresii de tipul *Ion*, *creionul*, *creionul de pe masa din sufragerie*, *acesta*).

– Conform ipotezei propuse se exclud din domeniul unei limbi naturale acele unităţi lexicale care sînt nume de concepte şi se constituie în terminologii sau nomenclaturi ; acestea aparţin în fapt metalimbajului unei practici cognitive ; este probabil că pentru acest tip de semne (asemănătoare celor dintr-un limbaj artificial), sens, concept şi referent sînt identice, şi ele sînt date prin regulile semantice ale teoriei în care funcţionează. Remarcăm că, în mod paradoxal, dar explicabil, multe din studiile de semantică structurală s-au ocupat tocmai de aceste terminologii.

— Raportul între sens și referent furnizează o explicație pentru procesele semice ce au loc în cazul utilizării conotative a unei expresii lingvistice, mai precis explică sursa trăsăturilor conotative, care există latent în referent și sînt, deci, potențial actualizabile ; iar cînd utilizarea conotativă se socializează, ele fac obiectul unei convenționalizări semantice, fiind integrate de drept sensului.

Sens — Référent — Définition

(Résumé)

Ensembles de prédications culturellement construits, le *sens* et le *référent* se différencient par une organisation spécifique du sens due à son appartenance au système linguistique. La relation de semiosis s'établit donc entre le signe — relation triadique entre un signifiant, un sens et un référent — et un/son objet extra-linguistique. Il en découle la non pertinence de l'opposition traditionnelle : définition sémantique (du sens) vs définition encyclopédique (de l'objet).

NOTE

[1] Concepția despre obiectul semnului ca obiect extralingvistic se regăsește atît în tradiția lingvistică și semiotică, cît și în semantica logică ; cităm ca paradigmatică o afirmație a logicianului S. Kripke : „faptul că numele are un sens înseamnă că trebuie să putem da o descripție definită, astfel încît referentul unui nume este, prin definiție, obiectul care satisface descripția" (S. Kripke, *Naming and Necessity*, în G. Harman, D. Davidson (eds.), *Semantics of Natural Language*, Dordrecht, Holland, D. Reidel, 1972, p. 343).

[2] Într-o perspectivă apropiată de conceptul de referent pe care îl susținem, A. Bonomi *(Le vie del riferimento*, Studi Bompiani, 1975) definește „obiectul" semnului drept „ceea ce se spune despre obiect" *(op. cit.*, p. 64).

[3] A. J. Greimas, *Semantique structurale*, Paris, Larousse, 1966.

[4] După părerea noastră, ceea ce duce la neînțelegerile de limbaj nu sînt ambiguitățile semantice sau impreciziunea sensului, ci o construire neidentică a referentului.

[5] Caracterul cultural istoric al referentului apare și în dependența sa de nivelul cunoașterii realității : dacă la un anumit moment, expresiile *luceafărul de dimineață* și *luceafărul de seară* au avut referent diferit, ele corespund astăzi, cînd orice locutor știe că este vorba de unul și același astru, unui singur referent, care cuprinde atît proprietatea de a fi văzut seara, cît și cea de a fi văzut dimineața.

[6] Pentru cîteva sugestii în acest sens, se poate consulta B. Fradin, J.—M. Marandin, *Autour de la définition : de la lexicographie à la sémantique*, în *Langue française*, 43, 1979 ; în alt context, problema este semnalată și în semantica logică, în special în discuția cuantificatorilor.

Octombrie 1985 *Facultatea de Limbi și Literaturi Străine*
București, Edgar Quinet 5—7

SENSURI DE GRADUL AL DOILEA
ŞI DEFINIREA LOR LEXICOGRAFICĂ

CARMEN APOSTOLESCU

Se încearcă delimitarea cîtorva tipuri de sensuri al căror tratament în dicţionarele curente este, după părerea autoarei, incompatibil cu structura lor semantică.

Practica lexicografică a dovedit necesitatea elaborării unor modele de definire care să corespundă variatelor tipuri de cuvinte din care este alcătuit vocabularul unei limbi naturale.

Astfel se ştie că, în majoritatea dicţionarelor, se operează cu modele-tip de definire ale unor serii de lexeme cu înţeles analog şi categorie gramaticală identică. Putem aminti, pentru exemplificare, următoarele tipuri de cuvinte : numele zilelor săptămînii, numele lunilor anului, numele unor dansuri, numele populaţiilor, numele de plante, de animale, numeralul, adjectivul etc.

Aceste modele au drept rezultat ordonarea, sistematizarea vocabularului ; în acest scop se folosesc însă criterii eterogene, ceea ce ar putea dăuna într-o oarecare măsură analizei semantice în ansamblu.

Vom subordona cercetarea noastră acestei tendinţe de organizare a vocabularului în categorii de lexeme care prezintă particularităţi de structură comune şi vom descrie (propunînd şi o modalitate de analiză pe care o credem adecvată) cîteva tipuri de sensuri cu geneză, trăsături şi funcţionare analoage.

În cadrul prezentului demers, vom utiliza cîţiva termeni, al căror conţinut este necesar să îl explicităm, şi anume :

— *Structură semantică* — Înţelegem prin *structură semantică* selecţia ierarhizată de trăsături ale unui referent dintr-o lume posibilă, pe care o întocmeşte lexicograful în vederea elaborării definiţiei. Această colecţie de trăsături nu epuizează particularităţile clasei de obiecte şi nici nu este singura posibilă ; cerinţa majoră pe care trebuie să o satisfacă acest set de trăsături este ca, în ansamblul său, să trimită la referent (cf. *infra*).

— *Definiţia* — Înţelegem prin *definiţie* (aşa cum apare ea în dicţionarele monolingve) racordarea unei structuri semantice la sistemul întregului vocabular cu ajutorul unor articulaţii taxonomice care realizează raportarea acelei structuri la sistemul ontologic obţinut prin reflectarea lumii actuale în limbă.

În aceste condiţii, articolul de dicţionar, în cazul cuvintelor polisemantice, este o mulţime de structuri semantice aflate într-o relaţie de interdependenţă pe baza unor modele de generare ce pot fi puse în evidenţă dacă sensurilor în cauză li se aplică o definire consecventă şi adecvată. Această mulţime este finită la un moment dat, dar susceptibilă de îmbogăţire prin reactivarea unuia dintre modelele de generare specifice vocabularului.

Deci ceea ce în mod curent este numit „sens de inventar" (înregistrat în dicţionar) este, din punctul nostru de vedere, perechea ***structură semantică — definiţie.***

În cele ce urmează ne vom ocupa de o serie de clase de sensuri, sporadic înregistrate de dicționare, dar care sînt frecvent folosite în comunicare, deci sancționate de uz. Credem că absența lor din lexicon se justifică prin dificultățile pe care le implică definirea lor.

Vom supune analizei : falsele diminutive, unul din sensurile apelative ale substantivelor ce numesc de gradele rudenie, precum și acel tip de sens figurat prin care se exprimă o apreciere privitoare la una din însușirile referentului (*floare* = epitet pentru o femeie frumoasă).

După cum se poate observa cu ușurință, toate aceste tipuri de sensuri se încadrează, sub aspect morfologic, în clasa substantivului. Vom prezenta deci, ca model de referință, unul dintre cele mai frecvente tipuri de definire, folosit pentru diferite sensuri ale substantivelor. Acest model de definire poate fi reprezentat după cum urmează :

Articulare la sistemul	GEN PROXIM — ELEMENT TAXONOMIC	
ontologic și la vocabular	DIFERENȚĂ SPECIFICĂ — STRUCTURĂ SEMANTICĂ	Restricții

Modelul expus mai sus este funcțional pentru definirea mai multor clase de lexeme din vocabular. Structurile semantice la care ne vom referi în continuare diferă însă de modelul prezentat anterior prin factura elementelor lor componente și prin modalitatea de ierarhizare a acestora.

Vom desfășura analiza în următoarele condiții :

— se vor folosi contexte diagnostice pentru reprezentarea sensurilor pe care le avem în vedere ;

— contextele vor pune în evidență structura semantică, astfel încît să ne permită să nu mai apelăm la definiție ;

— vom implica în analiză și alte sensuri aparținînd aceleiași polisemii, care participă la construirea structurii semantice pe care o avem în vedere ;

— vom analiza și sensuri care fac parte din alte polisemii, dar pe care le considerăm implicate în construirea structurii semantice studiate.

Ne referim în continuare la categoria *falselor diminutive*.

Analiza noastră pornește de la următoarele trei contexte diagnostice, fiecare din termenii subliniați reprezentînd cîte un sens :

1) *Cartea* albastră de pe raftul al doilea este nouă.
2) *Cărticica* aceea cît o ilustrată are coperta ruptă.
3) *Cărticica* albastră de pe raftul al doilea este nouă.

Substantivul *cărticica* din propoziția 2) este un diminutiv propriu-zis. La această decodare ne conduce precizarea făcută de context. Substantivul *cărticica* din propoziția 3) se poate afla în două situații :

a) să aibă un referent analog sau identic cu cel al substantivului *cărticica* din propoziția 2) și, în acest caz, este vorba de un diminutiv propriu-zis ;

b) să aibă un referent analog sau identic cu cel al substantivului *cartea* din propoziția 1) și, în acest caz, este vorba de un fals diminutiv.

Identitatea sau analogia referenților nu antrenează însă și sinonimia substantivelor subliniate.

În timp ce *carte* are o structură semantică formată din trăsăturile distinctive ale clasei de obiecte pe care o numește, *cărticica* din propoziția

3) indică și atitudinea vorbitorului față de clasa de obiecte. Deci decodarea sensurilor substantivului *cărticica* din propoziția 3) este : (a) „cartea pe care o îndrăgesc pentru calitățile ei" ; (b) „cartea pe care o disprețuiesc pentru defectele ei" ; (c) „cartea pe care o ironizez pentru dimensiunile ei neobișnuit de mari".

Fiecare din aceste valori este asociată cu o serie de mărci din contextul lingvistic sau situațional care precedă sau urmează substantivul *cărticica* și care au funcția de a-l dezambiguiza, adică :

— *cărticica* din propoziția 3) să nu poată fi interpretat drept diminutiv propriu-zis ;

— *cărticica* din propoziția 3) să conțină una și numai una din cele trei valori posibile ale falsului diminutiv.

Așadar *cărticica* din propoziția 3), avînd același referent cu *cartea* din propoziția 1), dar indicînd și atitudinea vorbitorului față de obiect, își dezvăluie deocamdată următoarea structură : *Carte* (cu structura semantică + atitudinea vorbitorului implicată în propoziția 1)).

Atitudinea vorbitorului trebuie însă exprimată în codul limbii. În consecință, este selectat din disponibilitățile codului un mecanism care să dirijeze primul termen al structurii spre noua valoare semantică. Mecanismul selectat este diminutivarea.

Credem că, în limba română, modelele unor mecanisme dobîndesc ele însele un tip de sens, care este redat printr-o marcă formală. De exemplu, diminutivarea (deci atașarea unui sufix diminutival) poate produce următoarele sensuri :

— *mic* — sub aspectul unui parametru concret (dimensiunea) ;
— *mic* — sub aspectul unui parametru valoric ;
— *mic* — sub aspectul atitudinii vorbitorului față de referent *(drăgălaș, gingaș).*

Prima parte a mecanismului diminutivării, care se activează la vorbitor, este diminutivul propriu-zis ; acesta însă nu este satisfăcător, deoarece are un referent propriu, care nu este compatibil cu referentul termenului „nediminutivat". Aportul diminutivului propriu-zis este acela de a fi termen de comparație pentru referentul avut în vedere ; raționamentul vorbitorului este : „referentul lui *carte* din propoziția 1) îmi provoacă reacții afective asemănătoare cu cele pe care le am față de gingășia, delicatețea unei cărți mici, deci a unei *cărticele* (v. propoziția 2))". Deci în momentul în care se exprimă o atitudine de afecțiune față de o *carte* (v. propoziția 1)), este nevoie de :

— *carte* (v. propoziția 1))	*cărticică* (v. propoziția 2)) ca termen de comparație	— *mic (drăgălaș, gingaș).*
— referent primar	referent de raportare	marcă la nivelul codului a atitudinii vorbitorului

Din această schemă rezultă că sensul falselor diminutive este un sens de gradul al doilea, realizat prin interpretarea și modelarea unor sensuri primare, care au ca referenți obiecte ale unor lumi posibile, în timp ce referentul falselor diminutive este o atitudine față de un obiect dintr-o lume posibilă. Deoarece modul de formare a sensurilor derivate din diminutiviul popriu-zis a fost deprins de vorbitor, false diminutive se formează la substantive care nu admit diminutive propriu-zise. De exemplu : an, metru, viață, zi etc. În aceste cazuri, funcția pe care ar fi trebuit să

o îndeplinească diminutivul propriu-zis al substantivului este preluată de sensul *mic* — sub aspectul unui parametru conceret —, al modelului din cadrul mecanismului de diminutivare.

Următorul tip de sens de care ne vom ocupa este unul din sensurile apelative ale substantivelor ce numesc grade de rudenie.

Analiza noastră pornește, ca și în cazul precedent, de la trei contexte diagnostice, fiecare din termenii subliniați reprezentînd cîte un sens.

1) *Mama* își leagănă copilul.

2) *Mamă*, îmi dai voie să mă mai joc puțin?

3) (Vlad) *mamă*, poți tu să îmi dai cartea?

După cum se poate vedea, cele trei propoziții implică sensuri diferite ale cuvîntului *mamă*. Numele propriu din propoziția 3) este pus în paranteză, deoarece prezența sa este facultativă; el este un mijloc de dezambiguizare care poate suplini și contextul situațional. În propoziția 2), un descendent de gradul I (masculin sau feminin) își interpelează ascendentul feminin de gradul I. În propoziția 3), cu același cuvînt, *mamă*, ascendentul feminin de gradul I se adresează unui descendent masculin de gradul I.

În cazul substantivelor *mamă* din propozițiile 2) și 3), se poate observa că sensurile se întemeiază pe relația dintre emițător și receptor. Deci, în cazul substantivului *mamă* din propoziția 2), emițătorul este copilul, iar receptorul este ascendentul său feminin de gradul I (v. substantivul *mamă* din propoziția 1)); în propoziția 3), emițătorul este ascendentul feminin de gradul I (v. substantivul *mamă* din propoziția 1)), în timp ce receptorul este descendentul său masculin de gradul I.

Sensul substantivului *mamă* din propoziția 3) implică, spre deosebire de celelalte două cazuri, și atitudinea de afecțiune a emițătorului. Constituirea acestui sens se întemeiază pe următoarele componente:

— *fiu*	*mamă* (v. propoziția 2))	lexem ce denumește atitudinea
— referent primar	referent de raportare	vorbitorului

Extinzînd schema de mai sus la toate sensurile apelative de acest tip ale substantivelor ce denumesc grade de rudenie, obținem următorul model general:

— substantiv grad de rudenie, pereche cu cel exprimat în text	sens apelativ inițial	lexem care numește atitudinea emițătorului

Lexeme la care apar sensuri similare cu cel descris mai sus sînt, de exemplu: *Naș (/fin, fină), nașă (/fin, fină), unchi (/nepot, nepoată), mătușă (/nepot, nepoată), bunic (/nepot, nepoată), bunică (/nepot, nepoată).* Atitudinea exprimată de emițător este de mare afecțiune față de receptorul mesajului. Acest sens este implicat și în contexte prin care emițătorul își exprimă un reproș față de receptor, accentuînd astfel ,,greșeală'' receptorului, deci marcînd suplimentar reproșul.

Ultimul caz pe care îl vom analiza este cel al sensurilor care exprimă în mod figurat o evaluare a unei calități aparținînd referentului. Ca și pînă acum, vom porni de la contexte diagnostice, în care termenii subliniați reprezintă sensuri diferite ale aceluiași lexem.

1) *Albina* a adunat miere o zi întreagă.

2) *Albina* mea a adunat tot ce e aici.

Ca și în cazurile discutate anterior, contextul situațional sau cel lingvistic elimină ambiguitatea și asigură corecta decodare a propoziției 2).

Constituirea sensului cuvîntului *albină* din propoziția 2) este determinată de dorința emițătorului de a exprima o atitudine (de admirație) față de o persoană harnică.

Acest sens are drept referent următoarea relație :

— *femeie* + definiția sa + un element al extensiunii acestuia	atuitdinea vorbitorului

Acesta este deci referentul la care trimite sensul substantivului *albină* din propoziția 2). Pentru a putea descrie însă structura semantică a acestui sens, avem nevoie de o precizare. Este vorba de un tip de relație ce se stabilește între codul limbii și codul sociocultural. La nivelul acestuia din urmă se constituie un sistem de semne care reprezintă însușiri ale referenților. Fiecare semn este format dintr-un element al lumii contingente (folosit ca emblemă) și din însușirea pe care o denotează acesta. Astfel, în codul cultural românesc, întîlnim, de exemplu, următoarele embleme : *Oaie*, *găină*, *cizmă* = ,,prostie'' (+ atitudine de dispreț, ironie a emițătorului) ; *șarpe*, *viperă* = ,,perfidie'' (+ atitudine de antipatie, ură a emițătorului) ; *furnică*, *albină* = ,,hărnicie'' (+atitudine de simpatie, admirație). Sub presiunea exercitată de acest sistem de semne, în polisemiile *oaie*, *găină*, *cizmă*, *șarpe*, *viperă*, *furnică*, *albină* apare o nouă structură semantică.

Aceasta va fi formată din :

— *femeie* + definiția sa + un element din extensiune	,,albină'' — emblema din codul sociocultural	lexem ce exprimă atitudinea emițătorului

Modelul generalizat al structurii semantice a acelor sensuri figurate prin care se exprimă atitudinea față de o însușire a unui referent este următorul :

— referent calificat + definiția sa + un element din extensiune	element din extensiunea referentului, investit cu funcția de emblemă	lexem ce exprimă atitudinea emițătorului
— referent primar	referent de raportare	

Concluzii :

1. Toate tipurile de sensuri discutate mai sus fac parte din acea sferă a vocabularului care permite o reconstruire a lumii contingente din perspectiva subiectivității.

2. Referentul acestor tipuri de sensuri este format dintr-un referent primar (+ definiția sa) și din atitudinea vorbitorului. Structura semantică a acestor sensuri are următoarea alcătuire : referent primar + referent de raportare + atitudinea emițătorului.

3. În aceste condiții, modelul general căruia i se subsumează structurile semantice analizate în acest articol este alcătuit din : o structură semantică de bază (referentul primar), asupra căreia acționează un modificator (referentul de raportare) și o manifestare la nivelul codului limbii a atitudinii vorbitorului.

4. Structura semantică de bază descrie un referent dintr-o lume posibilă ; asupra acestui referent vorbitorul exprimă o atitudine, foca-

lizînd astfel atenția asupra unei trăsături din extensiunea sau intensiunea referentului primar și, determinînd deci, eventual, o reordonare a structurii semantice a acestuia.

5. Referentul de raportare este reprezentat fie de un mecanism al limbii, fie de o altă structură semantică ; între referentul primar și referentul de raportare se poate stabili o relație pe baza unei trăsături semantice comune sau analcage.

6. Între referentul primar și referentul de raportare se realizează deci o relație de confruntare, o interacțiune.

7. Aceste tipuri de sensuri prezintă următoarele caracteristici :

— constituirea lor presupune atît participarea emițătorului, cît și a receptorului ;

— sensurile comunică atitudinea emițătorului.

8. Referentul primar este „opacizat", decodarea sa echivalînd cu depistarea corectă a sensului respectiv.

9. Tipul de structură semantică la care ne-am referit aici este foarte productiv, mai ales în limbajul uzual.

10. Deci acest tip particular de structură semantică se constituie prin „prelucrarea" unor structuri semantice existente în vocabular și cunoscute de vorbitor.

11. Din punct de vedere lexicografic, însă, se ridică o dificultate deosebită, și anume : modalitatea de articulare a definirilor ce corespund acestor structuri semantice particulare la nivelul vocabularului. Soluția tradițională (pe care am schițat-o la începutul articolului) este inaplicabilă. Pentru a individualiza definițiile ce reflectă acest tip de sensuri ar fi necesară o marcă distinctivă care să implice faptul că e vorba de o reinterpretare a unor structuri semantice aparținînd unor referenți dintr-o anumită lume posibilă.

"Second-degree" meanings and their lexicographical definition

(A b s t r a c t)

The article describes a special type of meanings, derived from such polysemies as : kinship names, diminutives, emblematic words which conventionally express the speaker's attitude towards an object etc.

In the author's opinion, such meanings are built according to a three-term pattern, made out of a "primary" referent, a "relational" referent and a term that expresses the speaker's attitude at the level of the vocabulary.

Because of their special nature, the article suggests that these terms should be treated in such a way within monolingual dictionaries as to reflect their quality of expressing a subjective interpretation of the referents existing in a possible world.

Octombrie 1985

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

DISTANȚA SEMANTICĂ ȘI PRELUCRAREA AUTOMATĂ A VOCABULARULUI

ECATERINA MIHĂILĂ

Se propune măsurarea distanței semantice dintre două cuvinte, asociate într-o sintagmă, cu ajutorul unui graf care modelează înregistrarea automată a vocabularului.

0. Lucrarea de față a izvorît din problemele pe care le ridică studiul limbajului poeziei actuale.

Metoda propusă aici depășește, însă, punctul de plecare, prin aria vastă de aplicabilitate și prin marea ei capacitate modelatoare.

1. Una dintre dificultățile poeziei actuale, resimțită puternic de către cititorul obișnuit, este modul de asociere a înțelesurilor cuvintelor. La prima vedere există o nepotrivire a lor și sînt necesare o serie întreagă de operații și de reconsiderări ale contextului, pentru ca ceea ce părea la început o nepotrivire să se releve de fapt ca un mecanism de producere a unui nou înțeles.

Iată cîteva exemple luate la întîmplare : *roșu vertical*, N. Stănescu, *Cîntec*, 1967 ; *sete inversă*, C. Baltag, *Vederea*, 1970/1981 ; *de necifră vis*, D. Turcea, *Poem didactic VI*, 1979 ; *alb în neîntors*, H. Bădescu, *Zăpezile*, 1971 ; *pătrate de timp alternat*, M. Ivănescu, *Înserare în copilărie*, 1972 ; *vîrful fugii*, C. Abăluță, *Obiecte de tăcere*, 1978 ; *translucida apăsare*, G. Hagiu, *Iluminare*, 1978.

Pe cît de evidentă este la nivelul intuiției incompatibilitatea semantică dintre termenii sintagmelor citate, pe atît de greu este de estimat, după criterii riguroase, gradul de incompatibilitate.

2. Unul dintre conceptele cu care s-a operat în această situație este „gradul de agramaticalitate", introdus de Chomsky [1] și dezvoltat de semantica generativă [2].

Pe baza acestui concept, pentru epitetul în poezia română modernă există un studiu amplu al incompatibilităților semantice, aparținînd Paulei Diaconescu. Concluzia la care ajunge autoarea, comparînd poezia clasică cu cea modernă, este că între acestea, din punctul de vedere al incompatibilităților semantice, „nu există o opoziție absolută, ci una graduală" [3]. Opoziția nu se manifestă nici la nivelul tipurilor, nici la cel al invariantelor, ci doar la nivelul variantelor și, mai ales, la nivelul termenilor selectați.

Studiind tipurile de conexiuni semantice pentru grupul nominal în poezia actuală [4], am constatat că, față de poezia modernă, nu apare nici un nou tip de conexiune semantică, diferențele evidențiindu-se tot la nivelul termenilor selectați.

Deci conceptul „grad de agramaticalitate", operant în opoziția dintre limbajul poetic și alte tipuri de limbaje, „gramaticale", devine inoperant în cercetarea evoluției unui limbaj poetic anumit.

3. În acest caz, ni se pare că poate fi folosit un alt concept, introdus de I. Coteanu în *Stilistica funcțională a limbii române*, vol. II [5] : d i s t a n ț a s e m a n t i c ă, care operează chiar la nivelul termenilor selectați.

A judeca o asociere semantică din punctul de vedere al distanței, presupune a lua în considerare niște spații semantice vaste, pe care respectiva asociere le concentrează într-o singură expresie, ceea ce dă lectorului mai multe posibilități de interpretare (cu atît mai multe, cu cît aceste spații sînt mai mari).

Între cele două concepte, incompatibilitate semantică, bazată pe grad de (a) gramaticalitate, și distanță semantică, există, firește, o strînsă legătură. Modul de a privi lucrurile și rezultatele la care se poate ajunge sînt, însă, diferite. Incompatibilitatea semantică pune accentul, în primul rînd, pe surpriza pe care o produce lectorului o deviere față de un cod constituit, ca și pe sugestivitatea pe care asocierea semantică respectivă o creează, pe cîtă vreme distanța semantică pune accentul, pe de o parte, pe concentrarea expresiei și, pe de altă parte, pe deschiderea interpretativă.

Și în privința distanței semantice rămîne dificultatea de a o estima.

4. În cele ce urmează propunem măsurarea distanței dintre termenii unei conexiuni semantice cu ajutorul unui graf, proiectat pe o prelucrare automată a vocabularului limbii române.

O astfel de prelucrare a fost fundamentată de Radu Michăescu [6] și Ion Dănăilă [7] în scopul realizării unei *Bănci de date fono-morfo-semantice a limbii române* (BANDASEM) [8].

Conform uzanțelor lexicografice, definirea fiecărui lexem se face cu ajutorul altor cuvinte din vocabular. Aceste cuvinte, numite de autori defineme, se organizează, în cadrul fiecărei definiții, după patru sinteme: *domeniu de referire*, *restricție selectivă*, *specific descriptiv* și *rol funcțional*.

Pentru o primă etapă a *Dicționarului de analogii și asociații*, fiecare cuvînt din *Dicționarul explicativ al limbii române* [9] este definit în acest fel, iar confruntarea definițiilor este prevăzut să se facă automat. Dacă, în urma confruntării, două definiții au în comun două sau mai multe defineme, ele sînt în raport de analogie sau de asociație (după numărul coincidențelor).

Autorii BANDASEM-ului mai prevăd teoretic și posibilitatea ca, pornindu-se de la un cuvînt al limbii, fiecare definem folosit în definiție să fie, la rîndul lui, definit după aceleași criterii, obținîndu-se un lanț nesfîrșit de definiții, în care să fie cuprinse toate cuvintele limbii. S-ar ajunge astfel la acea recursivitate semantică infinită, descrisă de U. Eco în *Tratat de semiotică generală* [10], sau la acea semioză ilimitată, despre care același autor vorbea încă în *Opera deschisă* [11].

În vederea calculării distanței semantice dintre două cuvinte, propunem ca această recursivitate semantică infinită, realizată în cazul de față printr-o circularitate definematică, să fie reprezentată printr-un graf [12] (vezi figura alăturată).

Cuvintele sînt marcate prin cercuri. De la fiecare cerc pleacă patru arcuri prin care intră în circuitul definematic. În plan lingvistic, cele patru arcuri corespund celor patru sinteme. În mod ideal, am considerat că fiecărui sistem îi corespunde un singur definem. Săgețile „dinspre" exprimă sensul conexiunilor de la cuvînt spre definemele prin care este definit. Fiecare definem, considerat la rîndul lui unitate lexicală, este definit prin alte patru defineme ș.a.m.d. În același timp, fiecare cuvînt poate intra ca

definem în nenumărate definiții, ceea ce este marcat prin orientarea săgeților „spre".

Graful obținut este un graf fără punct terminal, deci este un circuit. Este un graf tare conex, deoarece toate vîrfurile sînt legate între ele. Gradul de conexitate este de cel puțin patru, deoarece din fiecare vîrf pornesc cel puțin patru arcuri.

Să presupunem că vrem să calculăm distanța semantică dintre două cuvinte în relație de determinare, care apar în cadrul unui grup nominal

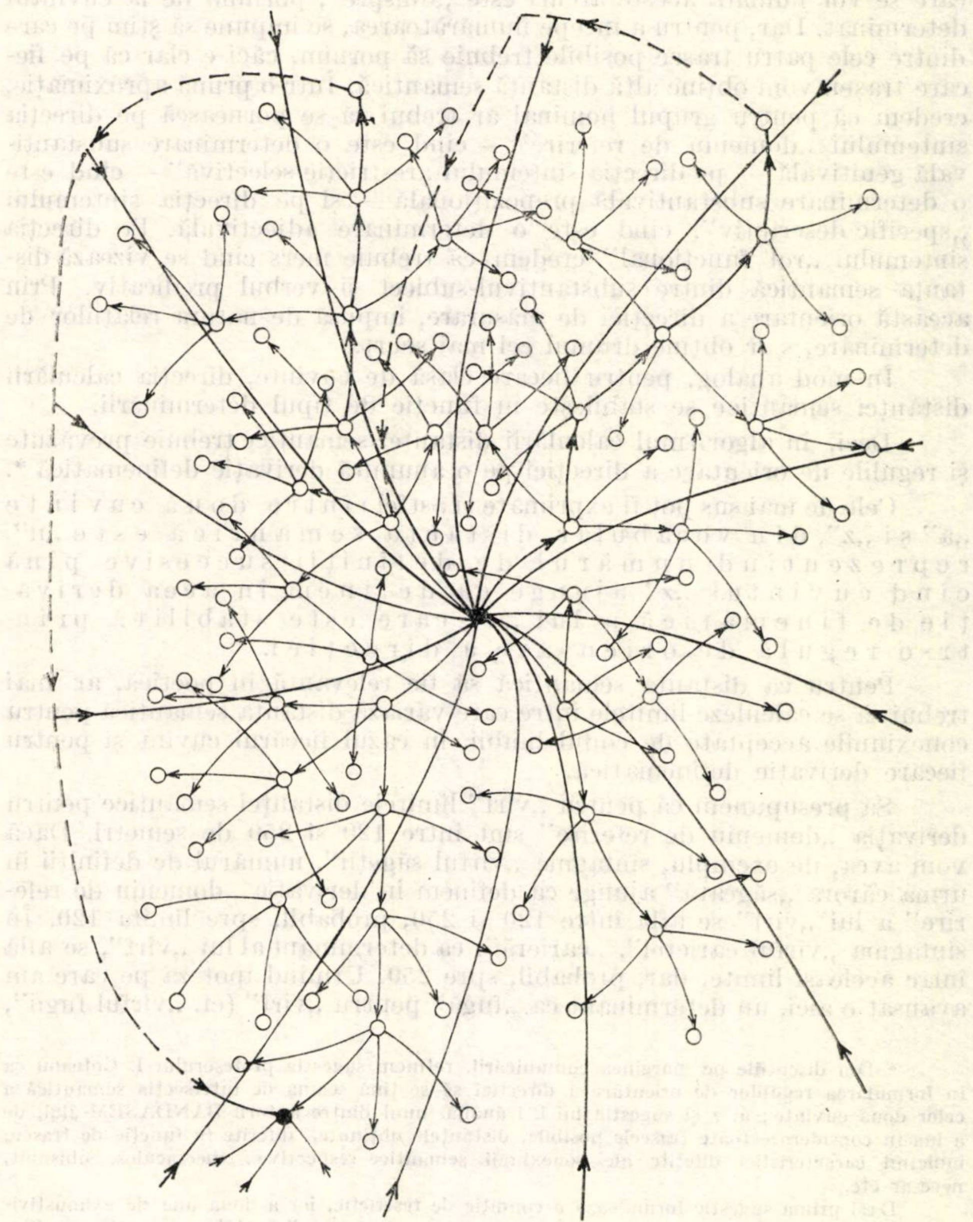

Fig. 1

(tipul exemplelor date la început). Considerăm că cele două cuvinte sînt cercurile umplute (cf. fig. 1).

Pentru aceasta convenim ca distanţa dintre două vîrfuri ale grafului să fie unitatea distanţei semantice, pe care o numim semetru (din „semantică" + „metru").

Distanţa dintre cele două cuvinte luate în considerare va avea atîtea unităţi de distanţă semantică (semetri) cîte arcuri de cerc există între cele două vîrfuri ale grafului ce reprezintă cuvintele respective. Sensul în care se vor număra aceste arcuri este „dinspre", pornind de la cuvîntul determinat. Dar, pentru a începe numărătoarea, se impune să ştim pe care dintre cele patru trasee posibile trebuie să pornim, căci e clar că pe fiecare traseu vom obţine altă distanţă semantică. Într-o primă aproximaţie, credem că pentru grupul nominal ar trebui să se pornească pe direcţia sintemului „domeniu de referire" — cînd este o determinare substantivală genitivală —, pe direcţia sintemului „restricţie selectivă" — cînd este o determinare substantivală prepoziţională — şi pe direcţia sintemului „specific descriptiv", cînd este o determinare adjectivală. Pe direcţia sintemului „rol funcţional" credem că trebuie mers cînd se vizează distanţa semantică dintre substantivul-subiect şi verbul predicativ. Prin această orientare a direcţiei de măsurare, impusă de natura relaţiilor de determinare, s-ar obţine drumul cel mai scurt.

În mod analog, pentru fiecare clasă de cuvinte, direcţia calculării distanţei semantice se stabileşte în funcţie de tipul determinării.

Deci, în algoritmul calculării distanţei semantice trebuie prevăzute şi regulile de orientare a direcţiei pe o anumită derivaţie definematică *.

Cele de mai sus pot fi exprimate şi astfel : între două cuvinte „a" şi „z", din vocabular, distanţa semantică este „n", reprezentînd numărul de definiţii succesive pînă cînd cuvîntul „z" ajunge ca definem în acea derivaţie definematică a lui „a", care este stabilită printr-o regulă de orientare a direcţiei.

Pentru ca distanţa semantică să fie relevantă în poetică, ar mai trebui să se calculeze limitele între care variază distanţa semantică pentru conexiunile acceptate de codul limbii, în cazul fiecărui cuvînt şi pentru fiecare derivaţie definematică.

Să presupunem că pentru „vîrf" limitele distanţei semantice pentru derivaţia „domeniu de referire" sînt între 120 şi 250 de semetri. Dacă vom avea, de exemplu, sintagma „vîrful săgeţii", numărul de definiţii în urma cărora „săgeată" ajunge ca definem în derivaţia „domeniu de referire" a lui „vîrf" se află între 120 şi 250, probabil, spre limita 120. În sintagma „vîrful carierei", „carieră", ca determinant al lui „vîrf", se află între aceleaşi limite, dar, probabil, spre 250. Urmînd ipoteza pe care am avansat-o aici, un determinant ca „fugă" pentru „vîrf" (cf. „vîrful fugii",

* Din discuţiile pe marginea comunicării, reţinem sugestia profesorului I. Coteanu ca în formularea regulilor de orientare a direcţiei să se ţină seama de intersecţia semantică a celor două cuvinte : a, z şi sugestia lui I. Dănăilă, unul dintre autorii BANDASEM-ului, de a lua în considerare toate traseele posibile, distanţele obţinute, diferite în funcţie de traseu, indicînd caracteristici diferite ale conexiunii semantice respective : spectaculos, obişnuit, necesar etc.

Deşi prima sugestie formulează o condiţie de restricţie, iar a doua una de exhaustivitate, ambele ni se par deosebit de fructuoase pentru calcularea distanţelor semantice specifice poeziei.

exemplul din C. Abăluță) ar trebui, însă, să se găsească la o distanță semantică mult în afara limitelor despre care vorbeam, de exemplu, la mii de semetri, distanță ce ar putea fi obținută rapid cu ajutorul calculatorului.

Evident, ceea ce am propus aici rămîne o simplă ipoteză teoretică, care poate fi confirmată sau infirmată de dezvoltarea ulterioară a BANDASEM-ului, dar, mai ales, de punerea ei în practică.

VOLUMELE DE POEZIE
(din care fac parte poeziile citate)

C. ABĂLUȚĂ, *Obiecte de tăcere*, București, Ed. Albatros, 1978.
C. BALTAG, *Poeme*, București, Ed. Eminescu, 1981.
H. BĂDESCU, *Marile Eleusii*, Cluj, Ed. Dacia, 1971.
G. HAGIU, *Sonete*, București, Ed. Eminescu, 1978.
M. IVĂNESCU, *Versuri*, București, Ed. Eminescu, 1972.
N. STĂNESCU, *Roșu vertical*, București, Ed. Militară, 1967.
D. TURCEA, *Entropia. Poeme*, București, Ed. Cartea Românească, 1979.

Semantic distance and automatic processing of vocabulary

(Abstract)

The topic of this article is the measurement of the semantic distance between the terms of a nominal syntagm by means of a graph applied on an automatic recording of the vocabulary, carried out by R. Michăescu and I. Dănăilă in view of accomplishing a Bank of phono-morpho-semantic data of the Romanian language (BANDASEM).

The definition of each lexeme is done by means of other words in the vocabulary. These words, coined as *definemes*, are organized in the framework of each definition according to four synthemes : *reference field*, *selective restriction*, *descriptive specific* and *functional role*.

The authors of BANDASEM envisage the theoretical possibility that starting from a word in the language, each defineme made use of in the definition should be, in its turn, defined according to the same criteria, that which would finally result in an infinite chain of definition liable to incorporate all the words in the language.

In order to calculate the semantic distance between two words, we proposed that this definematic circularity should be represented through a graph. The resulting graph has got no terminal point being, therefore, a circuit. It is a strongly connected graph because all its nodes are connected with each other. Its degree of connection is at least four, since four arcs start off each node. We called the distance between two nodes *the semantic distance unit*: *semetre* ("semantic" + "metre").

The distance between the two words under consideration will have as many semetres as there are arcs between the two nodes of the graph that represent the respective words. For each class of words, the direction of the semantic distance measurement is established according to the type of determination. The algorithm of the semantic distance measurement should take into account the rules of direction orientation on a certain definematic derivation.

Therefore, *the semantic distance "n", between two words in the vocabulary, "a" and "z", represents the number of successive definitions necessary until the word "z" becomes a defineme in that definematic derivation of "a", which is established through a direction orientation rule.*

NOTE

[1] N. Chomsky, *Degrees of grammaticalness*, în Jerry A. Fodor – Jerrold J. Katz, *The Structure of Language, Readings in the Philosophy of Language*, New Jersey, 1964.

[2] Vezi, de exemplu, S. Saporta, *The Applications of Linguistics to the Study of Poetic Language*, în Th. A. Sebeok (ed.), *Style in Language*, New York – London, 1960, p. 82–93, și S. B. Levin, *Deviation-Statistical and Determinate – in Poetic Language*, în „Lingua" 12 (1963), nr. 3, p. 276–290.

[3] Paula Diaconescu, *Epitetul în poezia română modernă* (I–II), în SCL XXIII (1972), nr. 2, 135–146, și nr. 3, 247–270, p. 268.

[4] Cercetarea a fost întreprinsă la Institutul de Lingvistică din București în cadrul temei *Evoluția limbajului poetic actual*.

[5] București, 1985, p. 116–117.

[6] R. Michăescu și I. Dănăilă, *Principii de analiză confruntativă a vocabularului* (I–II), în SCL XXVIII (1977), nr. 2, 111–124; nr. 3, 247–260.

[7] I. Dănăilă și R. Michăescu, *Banca de date fono-morfo-semantice a limbii române* (BANDASEM), în LR XXIX (1980), nr. 5, 471–476.

[8] În curs de elaborare la Institutul de Lingvistică din București.

[9] București, 1975.

[10] București, 1982, p. 91–97, 166–169.

[11] București, 1969, p. 101–102.

[12] Pentru noțiunea de *graf* v. S. Marcus, *Poetica matematică*, București, 1970, anexa *Noțiuni și rezultate matematice*, p. 334–337.

Noiembrie 1985

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

COORDONATE ALE STRUCTURII DEFINIŢIEI LEXICOGRAFICE

IOAN OPREA

Se încearcă o descriere a raportului dintre structura specifică a unităţilor lexicale şi posibilităţile de definire, ajungîndu-se la o confruntare din perspectiva logicii a diferitelor tipuri de definiţii.

1. Preocupările fără precedent din domeniul lexicografiei, care — ca disciplină lingvistică practică — a fost cel mai mult stimulată de evoluţia socială, de progresul ştiinţei şi al cunoaşterii în general, de specializare şi de contactul interdisciplinar şi internaţional în acelaşi timp, şi, ca atare, necesitatea alcătuirii de dicţionare, de diferite tipuri şi extensiuni, au dus, implicit, la cerinţa stabilirii unor principii, mai mult sau mai puţin ferme, de alcătuire a operelor lexicografice. Alături de celelalte probleme care se cereau rezolvate în acest sens, definiţia, elementul principal al acestor opere, trebuia să fie avută în vedere în primul rînd.

Pe de altă parte, extinderea investigaţiilor semiotice şi imperativul de a analiza definiţia lexicografică, împreună cu alte specii de definiţii, din perspectiva noilor cercetări din logică şi epistemologie, două domenii ştiinţifice profund revoluţionate de achiziţiile ultimelor decenii, a generat o preocupare mai insistentă în legătură cu statutul şi structura definiţiei lexicografice. Oricît ar beneficia însă de rezultatele cercetărilor din alte domenii, evaluarea definiţiei lexicografice nu se poate realiza eficient decît prin analiza efectivă a modului în care se prezintă aceasta în dicţionarele lingvistice.

2. În acelaşi timp, teoria definiţiei lexicografice este distinctă de teoria sensului, deoarece prima ţine de metodologie, iar cealaltă de semantică. Faptul că teoriile semantice pornesc deseori de la analizele realizate de definiţiile oferite de dicţionare nu schimbă situaţia ; de altfel, semanticienii completează sau critică ceea ce le oferă aceste definiţii, deşi, momentan, găsesc aici cea mai bună bază de plecare în cercetările lor. Este drept că, uneori, definiţia lexicografică se apropie foarte mult de forma unei analize semice, dar funcţia ei rămîne aceea de a aproxima uzul cuvîntului printr-o descriere specifică a sensului. Ca atare, structura definiţiei lexicografice trebuie să fie alta decît ceea ce oferă analiza componenţială şi se raportează, chiar dacă cu anumite elemente specifice, la teoria generală a definiţiei, care se realizează în cadrul metodologiei generale şi se particularizează în cadrul metodologiei lexicografice.

Semantica nu poate oferi cadrul complet al cercetării definiţiei lexicografice, deşi constituie domeniul predilect de referinţă în această cercetare. Structura definiţiei lexicografice corespunde unei organizări specifice în perspectiva conţinutului unităţilor lexicale şi se relevă în urma unor analize referitoare la statutul ei semiotic şi gnoseologic, precum şi la schemele logice (formale) care pot fi intuite la baza ordonării elementelor care o compun.

3. În general, s-a considerat că problema structurii definiţiei lexicografice poate fi rezolvată prin raportarea la formula aristotelică (gen

proxim + diferență specifică), care privea structura-tip a definiției, evaluată din perspectiva sistematicii logice. Se puteau însă analiza astfel doar definițiile sensurilor elementelor lexicale noționale (dar nici acestea în totalitate) și se omiteau din analiză definițiile a foarte multe unități lexicale, trecîndu-se cu vederea peste faptul că activitatea lexicografică a depus permanent eforturi pentru găsirea unor formule optime care să diferențieze modul de tratare a sensurilor în funcție de conținut (noțional, relațional etc.), dar să ofere, în același timp, principii unitare pentru toate modalitățile de definire. O asemenea limitare a fost posibilă și datorită insuficienței teoriilor despre semn și, îndeosebi, despre semnul lingvistic.

Charles Morris [1] a adus în acest sector reale contribuții, reușind să asambleze, într-o teorie unitară, atît aspectele pe care le poate avea semnul (ca element al comunicării), cît și disciplinele științifice care se aplică acestor aspecte. Orientate spre analiza lexicului, opiniile lui Morris relevă, pe de o parte, faptul că fiecare cuvînt conține elemente care-l raportează la cele trei paliere semiotice (semantică, sintaxă, pragmatică) și, pe de altă parte, faptul că există posibilitatea operării unei clasificări în cuvinte cu conținut predominant semantic, sintactic sau pragmatic. Conținutul și structura definiției lexicografice sînt determinate de această situație, dar ilustrează și posibilitățile de raportare (pe plan sintagmatic și paradigmatic) a entităților care alcătuiesc definiția. Înlăturarea prejudecăților legate de o concepere limitată a conținutului elementelor lexicale duce la înlăturarea dogmatismului teoretic care admitea realizarea definiției într-o ordine deductivă simetrică prin raportarea la cuvinte-gen. De altfel, sistemul lexical al unei limbi nu reprezintă un ansamblu cvasiordonat de cuvinte, de la unele cu un conținut foarte general spre alte le cu un conținut particular (după modelul noțiunilor din logică) [2]. Recurgerea la tipuri de definiții foarte variate face ca sensurile unor cuvinte să fie analizate nu prin referirea la un cuvînt-gen, ci prin diferite mijloace descriptive, completate cu indicarea unor elemente extralingvistice (obiectele care au o anumită calitate, participanții la actul vorbirii etc.).

4. Lucrările de semantică au cercetat de obicei elementele lexicale categorematice (adică cele care pot îndeplini într-o propoziție funcția de subiect sau de predicat), care desemnează noțiuni, acordînd o atenție specială substantivului. Fenomenul s-a perpetuat chiar la semanticienii actuali, deși lingvistica și logica ultimelor decenii au fost intens preocupate de elementele relaționale și de alte categorii de cuvinte.

Substantivul își fundamentează trăsăturile semantice, în primul rînd, pe raportarea la obiectul denumit, iar analiza componențială a sensului se relevă sub forma unei reuniuni de unități semantice (seme). De exemplu : *bunic* = „rudă" „naturală (de sînge)" „în linie directă" „în direcție ascendentă" „de gradul doi" „de sex masculin". Definiția lexicografică are rolul de a evidenția această structură a sensului, dar nu în forma unei analize componențiale (semice), ci prin integrarea în microstructurile lingvistico-cognitive ale unei comunități umane. Prin această operație, o parte din seme sînt prezentate împreună (sau chiar omise), fără a se oferi direct analiza de mai sus : bunic = „tatăl tatălui sau al mamei", unde „tatăl" (S_1) relevă simultan semele „rudă", „naturală", „în linie directă", „în direcție ascendentă" și „de sex masculin", iar determinanții „tatălui" (S_2) și „mamei" (S_3) oferă precizarea „de gradul doi". În multe situații însă, definiția lexicografică este mai apropiată de analiza com-

donențială propriu-zisă. Oricare ar fi totuși procedeele prin care se realizează definiția, în cazul substantivului, aceasta se prezintă structural în forma : Definit $= S_1 \cup (S_2, S_3 \ldots S_n)$. Problemele sînt asemănătoare în cazul definirii verbului și a unor adjective și adverbe, atunci cînd primul element al definiției, incluantul, aparține aceleiași părți de vorbire ca și definitul. Acesta este tipul de *definiție semantică propriu-zisă* [3].

5. O definiție specială *(definiția semantic-relațională)* se întrebuințează în cazul unor adjective și adverbe și se prezintă sub două aspecte : 1) *pal* = ,,care răspîndește'' ,,o lumină slabă'', *paradoxal* = ,,care conține'' ,,un paradox'' și 2) *paradisiac* = ,,din'' ,,paradis'', *pisicește* = ,,pe'' ,,nesimțite''. Structura acesteia reprezintă aceeași formulă : Definit $= S_1 \cup (S_2, S_3 \ldots\ldots S_n)$.

6. Dacă, în cazul cuvintelor categorematice, perifraza definitoare reprezintă sinonimul definitului, în definirea altor specii de cuvinte se realizează numai o sinonimie apropiată, mijlocită de descrierea conținutului definitului cu elementele definitorului. Așa stau lucrurile, spre exemplu, în cazul *definiției semantic-sintactice*, întîlnită în definirea elementelor de relație (prepoziții și conjuncții) : Definit $\approx S_1 \cup (S_2, S_3 \ldots\ldots S_n)$. Această definiție are ca prim component un element nodal care pune în evidență felul relației (,,ideea de contact'', ,,ideea de conexiune'', ,,ideea de încadrare succesivă'', ,,ideea de urmare a unui fapt'' etc.) [4], urmat de indicatori ai împrejurărilor relației, felul unităților relate etc. (spre exemplu, *pe* din enunțul *o carte pe masă* se definește : ,,ideea de contact'', ,,privit concret'', ,,pentru două sau mai multe elemente'') [5].

7. Dicționarele explicative tratează, pe lîngă părțile de vorbire amintite, și alte categorii de cuvinte : pronume, interjecții, cuantificatori, operatori practici (ca *poftim)* etc. [6]. În acest grup de elemente lexicale se poate opera o diviziune în cuvinte al căror conținut exprimă relația a) semn — vorbitor, b) vorbitor — realitate și c) semn — realitate. *Definiția semantic-pragmatică* (cu formula : Definit $\simeq S_1 \cup (S_2, S_3 \ldots\ldots S_n)$), întrebuințată în cazul acestor unități lexicale, are ca prim element o notă generală (,,cuvînt care exprimă'', ,,cuvînt care înlocuiește'', ,,exclamație'', ,,în locul apropiat'' etc.) și o serie de raportări sau particularizări ale acestei note legate de vorbitor sau de realitate : *eu* = ,,cuvînt care înlocuiește'' ,,persoana'' ,,care vorbește'', *hai* = ,,cuvînt care exprimă'' ,,un îndemn'' ,,la acțiune'', *aici* = ,,în locul apropiat'' ,,de vorbitor''.

8. O serie de elemente lexicale sînt definite în dicționarele explicative recurgîndu-se la mijloace ostensive. *Definiția semantic-ostensivă* (Definit $= S_1 \cup (S_2, S_3 \ldots\ldots S_n)$) se folosește îndeosebi în definirea unor însușiri și se realizează prin referirea la obiectele care poartă în mod necesar însușirile respective : *maro* = ,,(care este) de culoarea'' ,,castanei coape'', ,,cafelei măcinate''.

9. Deși conținutul este diferit de la un cuvînt la altul sau de la un sens la altul chiar în cazul aceluiași cuvînt, definiția lexicografică se poate realiza după o schemă asemănătoare, al cărei prim element (expresia S_1) este **referința** (adică genul proxim, un gen supraordonat acestuia, un întreg proxim, felul relației, o notă generală care indică modul raportării la vorbitor sau la realitate, transformatorul relativ etc.), reunită cu **determinarea** $(S_2, S_3 \ldots\ldots S_n)$ — concretizată prin enumerarea trăsăturilor proprii definitului, care-l particularizează față de referință. Determinarea produce o îmbogățire a conținutului referinței și prin aceasta o restrîngere a sferei de aplicare, operația avînd atît aspect deductiv, cît și trans-

ductiv. Definiția lexicografică realizează, deci, *circumscrierea semiotică a sensului cuvintelor prin delimitări de ordin semantic, sintactic și pragmatic*. În definiție, ca de altfel în limbă în general, rolul dominant îl au factorii semantici, deoarece aceștia sînt purtătorii principali ai informației (pe plan logico-psihologic), factorii sintactici și cei pragmatici, dominanți în cazul unor categorii de cuvinte, se subordonează în discurs celor dintii.

Ca metalimbaj, definiția lexicografică se opune limbajului-obiect (definitului), dar și metalimbajului realizat prin indicațiile gramaticale, fonetice, etimologice etc.; acesta privește definitul *in suppositio formalis* (în accepția de înțeles al termenului), în vreme ce indicațiile respective îl tratează *in suppositio materialis* (în accepția de element constitutiv al limbii).

Coordonnées structurales de la définition lexicographique

(Résumé)

La définition lexicographique est considérée une description approximative du sens du mot en tant qu'usage.

L'acte de définir est situé à l'intersection de la sémantique avec la théorie générale de la définition sans, pour autant, se subordonner à l'une ou à l'autre.

L'article compare, du point de vue de la logique, la définition sémantique proprement-dite, la définition sémantique — relationnelle, la définition sémantique-syntaxique, la définition semantique — pragmatique et la définition sémantique—ostensive.

NOTE

[1] *Writings on the General Theory of Signs*, The Hague — Paris, Mouton, 1971 (v., în special, studiul *Foundations of the Theory of Signs*, p. 17—74). Cf. și sinteza acestor idei la Petre Botezatu, *Semiotică și negație*, Iași, 1973, p. 96.

[2] În acest mod, se evită instituirea unor „cuvinte axiome", care nu ar putea fi definite (v. Solomon Marcus, *Poetica matematică*, București, 1970, p. 89).

[3] Pentru mai multe detalii asupra speciilor de definiții discutate aici, v. Ioan Oprea, *Definiția lexicografică în perspectivă semiotică*, în AnL XXV (1976), p. 97—113. Cercetarea definiției ocupă spații ample în multe lucrări consacrate analizei operelor lexicografice, precum: Jean et Claude Dubois, *Introduction à la lexicographie: le dictionnaire*, Larousse, Paris, 1971; Josette Rey-Debove, *Étude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporaines*, The Hague — Paris, Mouton, 1971; Ladislav Zgusta, *Manual of Lexicography*, Praha, 1971.

[4] Exemple în acest sens se întîlnesc în articolele *pe*, *pentru*, *și* din *Dicționarul limbii române* (DLR).

[5] Dintre lucrările care au realizat analize moderne asupra elementelor de relație sînt de menționat, în primul rînd: Bernard Pottier, *Systématique des éléments de relation. Étude de morphosyntaxe structurale romane*, Klincksieck, Paris, 1972, și Peter Achifko, *Aspekte einer strukturalen Lexikologie. Zur Bezeichung räumlicher Beziehungen im modernen Französich*, Bern, Francke Verlag, 1977.

[6] Asupra acestor categorii de cuvinte v. Ladislav Zgusta, *op. cit.*, p. 36—37, Bertrand Russell, *An Inquiry into Meaning and Truth*. Hardmondsworth, Penguin Books, 1973, p. 102—109, Émile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, Gallimard, 1966, p. 251—257.

Decembrie 1985 *Centrul de Lingvistică, Istorie Literară și Folclor Iași, T. Codrescu 2*

PROBLEME ALE DEFINIRII CUVINTELOR DIN PERSPECTIVA RELAȚIEI DINTRE LEXICOGRAFIE ȘI SEMANTICĂ

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU

Lucrarea abordează relația dintre lexicografie și semantică din perspectiva determinată a sporirii eficienței în utilizarea dicționarelor de către vorbitorii obișnuiți. Se preconizează o „lectură" a definiției de dicționar care să se bazeze pe unele principii ale semanticii moderne. Se propune o revizuire a elementelor prin care se face clasarea cuvintelor în dicționare, ca și ordonarea și selectarea datelor din definiție prin care se face diferențierea termenilor.

1. Interdependența dintre lexicografie și semantică este admisă de numeroși specialiști [1] sub unghiuri diverse. Dintre acestea vom avea în vedere faptul că analizele semantice se bazează pe dicționare, dar și că, prin confruntarea rezultatelor analizelor semantice cu definițiile lexicografice de la care s-a pornit este posibilă o mai bună utilizare a dicționarelor de către vorbitori. Vizăm cu precădere felul în care dicționarul este folosit de diferiți vorbitori și ne interesează în ce măsură interpretarea relațională, diferențiatoare și sistematizatoare a semanticianului ar putea contribui la creșterea eficienței normative a dicționarului. Vizăm cu precădere nu o simplă folosire a dicționarului pentru o mai bună cunoaștere a sensului cuvintelor de către diferite categorii de vorbitori (elevi, studenți, străini sau vorbitori obișnuiți), ci o „lectură" conștientă, selectivă a definițiilor lexicografice. Importanța dicționarului este cu atît mai mare cînd vorbitorul trebuie să-și însușească cuvinte noi, necunoscute, dat fiind că nici un vorbitor nu cunoaște totalitatea cuvintelor dintr-o limbă nativă [2].

Așadar, relația directă dintre lexicografie și semantică (ca aplicație imediată a studiilor de semantică modernă) va fi stabilită prin ceea ce am numit „lectura (medie)" [3] a definițiilor de dicționar. Ne referim la posibilitatea de a consulta dicționarul după un model relativ sistematic, chiar dacă există diferențe obiective de la un cuvînt la altul sau între diferite categorii de vorbitori [4].

Corelarea analizelor semantice cu definițiile lexicografice este justificată de faptul că atît dicționarele, cît și semantica utilizează, în mare, aceleași principii. Astfel, *definitul (cuvîntul-intrare* în dicționare sau lexemul în semantică) este mai întîi *clasat* și apoi *diferențiat* în interiorul clasei sale. Dincolo de detaliile diferite (de care nu ne ocupăm aici) ale analizei semantice sau lexicografice, trebuie să mai reținem că, oricît s-ar vrea de riguroasă, definirea sensului cuvintelor nu se poate face decît *cu aproximare* [5]. Deci, definițiile de dicționar nu pot funcționa ca un filtru perfect și, tocmai de aceea, stabilirea unor principii (sau a unui model) de „lectură" a lor ar putea fi utilă. Admitem astfel, implicit, împreună cu alți lingviști [6] că analiza semantică procedează la *ordonarea elementelor din definițiile lexicografice*, obiectiv pe care trebuie să-l aibă și „lectura" lor chiar de către un vorbitor obișnuit. „Lectura" ar trebui să însemne o selecție conștientă a anumitor date, reprezentînd diferențele semantice sau de alte tipuri (contextuale, stilistice sau extralingvistice), distinctive

pentru cuvîntul respectiv. S-ar obține astfel nu numai o mai bună memorare a cuvintelor, ci o actualizare corectă a sensului lor în vorbire.

Sugestiile pe care le facem în direcția unui (unor) model(e) de „lectură" a definițiilor lexicografice se bazează pe consultarea, special în acest scop, a unor cuvinte din domenii semantice determinate (**nume de instrumente, de mijloace de transport, denumiri de științe și de profesiuni, denumiri de instituții** [7] ș.a.), care sînt toate substantive [8]. Definițiile cuvintelor respective au fost extrase din DEX (de la literele A pînă la I), dat fiind că acesta este dicționarul cel mai indicat pentru masele largi de vorbitori.

2. Analiza semantică (semică sau componențială) se face în *clase* ai căror termeni (membri) sînt grupați prin *componente de sens comune*, riguros stabilite sub aspectul caracterului lor unitar la nivelul clasei date. Tocmai de aceea am făcut „lectura" definițiilor lexicografice ale unor cuvinte repartizate în domenii semantice determinate. Cuvintele respective sînt *clasate* în dicționar prin așa-numitul „gen proxim", înțeles mai mult sau mai puțin strict. Multe **denumiri de instrumente** au „genul proxim" „instrument "sau„ unealtă" (eventual, „aparat") [9]; alte cuvinte au genuri proxime subordonate celor dinainte : „dispozitiv" sau „organ de mașină" sau supraordonate : „utilaj", „agregat", „instalație"). De aici rezultă că, uneori, alegerea elementului prin care se face clasarea („genul proxim") poate fi relativ facultativă [10] (de exemplu „instrument" și „unealtă" față de „aparat"). În alte cazuri însă, cînd genul proxim este sub- sau supraordonat „instrumentelor", distincția este importantă atît pentru semantician, cît și pentru vorbitor, care au altă perspectivă decît lexicograful. Pentru acesta din urmă, însăși adoptarea principiului genului proxim face ca elementul de clasare să nu fie nici unic, nici unitar în cadrul domeniului semantic constituit din mai multe clase. De aici pot rezulta dezavantaje în „lectura" definițiilor lexicografice de către un vorbitor (nesemantician), mai ales dacă se urmărește un cuvînt izolat. Comparația se impune măcar pentru cîteva cuvinte, cum ar fi BIELĂ („dispozitiv sau organ de mașină") [11] față de BICICLETĂ, LOCOMOTIVĂ. De asemenea, e important să se știe că FOSFOROSCOPUL [12], FLUOROSCOPUL [13] sînt „instrumente" sau „aparate", spre deosebire de MOTOPROPULSOR [14], definit ca „agregat", „ansamblu de mașini"). Așadar, elementele prin care se face clasarea desemnează numai la modul general **instrumente**, diferențele de „mărime" și de „complexitate" presupuse de genurile proxime diferite, ca „instrument" / „dispozitiv" / „agregat", fiind importante pentru cunoașterea exactă a cuvintelor pentru care sînt definitorii.

În alte cazuri, dicționarele indică mai multe elemente reprezentînd genurile proxime de mai sus. De exemplu, GAZOGEN [15] se clasează prin „aparat sau dispozitiv", HELIOSCOP [16] prin „aparat, dispozitiv sau sistem tehnic". În aceste cazuri, un vorbitor nespecializat în domeniul tehnic respectiv nu are cum să știe cu siguranță dacă termenul respectiv le poate desemna pe toate sau trebuie să aleagă unul dintre elementele prin care se face clasarea. Doar în cazul unor cuvinte mai cunoscute, cum ar fi MACARA, se poate aprecia că enumerarea de genuri proxime („aparat"/ /„dispozitiv"/ „sistem tehnic") semnifică posibilitatea de a desemna pe oricare dintre ele prin cuvîntul respectiv.

În fine, cînd genul proxim al **denumirilor de instrumente** este reprezentat de tipuri concrete de „aparate, instrumente", necunoscute vorbi-

torilor obişnuiţi, clasarea şi cunoaşterea generală a cuvîntului este şi mai dificilă. Asemenea probleme pun cuvinte ca MANOGRAF [17], clasat prin „manometru" [18], MILIAMPERMETRU [19], clasat prin „ampermetru" [20] sau GLICOMETRU [21], clasat prin „areometru" [22].

Alegerea termenului prin care se face clasarea este importantă şi pentru definirea („lectura") exactă a unor cuvinte care desemnează **mijloace de transport.** Admiţînd că termenul general de clasare (hiperonimul) ar fi „mijloc de transport" (cvasisinonim cu „vehicul"), sînt importante elementele (genurile proxime) care-i sînt subordonate, de exemplu: „autovehicul" faţă de „navă", „vas", „vapor"(cvasisinonime) şi delimitat de „aeronavă" (cvasisinonim cu „aparat de zburat" sau chiar „aparat" sau tot „navă").

Ţinînd seama de ierarhizarea în clase diferite în funcţie de elementele de mai sus, clasarea prin „mijloc de transport" este prea generală pentru un cuvînt cum este CONVEIER. În acest caz, nici diferenţa specifică, nici celelalte informaţii ale definiţiei nu ne indică dacă repartizarea în această clasă e corectă. Informaţiile lexicografice: „cu mişcare continuă" + „format din elemente flexibile de transmisie (cabluri, lanţuri etc.) + „folosit la deplasarea obiectelor în timpul prelucrării lor", ne-ar permite să considerăm că obiectul concret (referentul) desemnat de cuvîntul CONVEIER ar fi mai curînd o „bandă rulantă" decît un „mijloc de transport propriu-zis".

Şi pentru cuvintele grupate în clasa mai restrînsă a **mijloacelor de transport pe apă** apar variaţii în ce priveşte termenii de clasare care, reinterpretate de semantician, permit o selectare mai corectă şi mai uşor de făcut de către un vorbitor obişnuit a diferenţelor distinctive ale unor cuvinte. Dacă nu se face „lectura" comparată a definiţiilor lexicografice a cel puţin două cuvinte apropiate, nu se sesizează unele diferenţe semantice implicite, importante pentru delimitarea lor exactă. Genul proxim „ambarcaţie" [23], folosit pentru definirea unor cuvinte ca ŞALUPĂ [24], CANOE [25], CATAMARAN [26] cuprinde în sine trăsătura „mic", importantă pentru distincţia dintre ŞALUPĂ şi IAHT [27], de exemplu; sesizarea diferenţelor este cu atît mai importantă cu cît cuvintele sînt mai puţin cunoscute (de pildă CATAMARAN). Genul proxim „corabie", prin care se defineşte GALIOTĂ, de exemplu, presupune trăsătura „cu pînze", opusă trăsăturii „cu motor". Genul proxim „cargobot" [28], prin care se clasează cuvîntul MINERALIER [29], implică elementul „cale maritimă" şi opune cuvintele respective (CARGOBOT, MINERALIER) celor care nu sînt specializate sub aspectul acestei trăsături (FERIBOT [30], ŞALUPĂ). În schimb, clasarea prin termeni generali ca „navă", „vas", cum se procedează la PACHEBOT [31], AVIZO [32] nu are consecinţe asupra înţelegerii celorlalte elemente din definiţia lexicografică (diferenţa specifică sau alte trăsături distinctive).

3. Exemplele discutate (la care se pot adăuga numeroase altele) au arătat importanţa elementului prin care se face clasarea unui cuvînt în dicţionar, pentru semantician şi, cu atît mai mult, pentru un vorbitor obişnuit. Este prima condiţie pentru o cunoaştere relativă, care să evite erori care pot fi grave [33]. Importanţa genului proxim este nu numai de ordinul priorităţii, ci are consecinţe şi pentru *diferenţierea* exactă a cuvîntului în interiorul clasei din care face parte. În această privinţă, semantica modernă, prin principiul relaţional (opozitiv) şi diferenţiator a adus

o contribuție însemnată pentru definirea exactă a cuvintelor. Dincolo de genul proxim, definițiile lexicografice (de tip aristotelic) conțin o așa-numită „diferență specifică", formulată mai clar sau mai puțin clar, mai economic sau mai detaliat. De aceea, tot ceea ce urmează genului proxim (sau elementului clasificator) în definițiile lexicografice de diferite tipuri (substanțiale, nominale, enciclopedice) apare, ca urmare a comparării cuvintelor din diferite domenii, avînd un caracter eterogen. Eterogenitatea este parțial justificată de intervenția unor criterii de apreciere diferite și totuși justificat fiecare dintre ele dintr-o anumită perspectivă. Probleme particulare pun cuvintele (foarte numeroase) pentru care relația obligatorie cu obiectul deplasează deseori interpretarea spre extralingvistic. În aceste condiții, selectarea și ordonarea elementelor distinctive nu este ușor de făcut nici de către semantician. Desprinderea relevanței elementelor din definiție presupune, din nou, compararea a cel puțin două cuvinte [34]. De exemplu, pentru IAHT sînt distinctive trăsăturile „elegant", „pentru un număr mic de pasageri", spre deosebire de ȘALUPĂ „care transportă persoane și mărfuri sau face diverse alte operații" și numai „în rada unui port" (de unde se poate deduce o altă trăsătură distinctivă pentru IAHT — în relație cu ȘALUPĂ sau alte cuvinte similare — faptul că „se deplasează în larg").

Dacă avem în vedere diferențele obiective dintre domenii semantice și chiar dintre cuvinte din același domeniu, ordonarea informațiilor din definițiile lexicografice privind caracteristicile distinctive presupune mai multe aspecte.

Astfel, analiza definițiilor lexicografice ale unor **denumiri de mijloace de transport** arată că, pentru o „lectură" adecvată, pentru o bună selectare a diferențelor definitorii pentru un cuvînt se impun mai multe operații:

(a) Stabilirea unei ordini determinate a diferitelor tipuri de caracteristici care se repetă în definițiile cuvintelor desemnînd **mijloace de transport pe apă**. Ordonarea acestor informații, expuse într-o suită diferită [35], s-ar putea face delimitînd următoarele tipuri de trăsături: „cale maritimă" (distinctivă pentru CORABIE, CARGOBOT, dar nedistinctivă pentru CANONIERĂ [36] sau FERIBOT). Apoi e important „tipul de destinație", cu valorile opozitive: „comercială" (distinctiv pentru CARGOBOT), față de ((destinația) „militară" (definitorie pentru CUIRASAT, MONITOR$_1$ ș.a.)). Distincțiile de „mărime" [37] („mic" față de „mare", „normalul" fiind numai dedus) opun direct două nave de război (MONITOR sau CANONIERĂ „de tonaj mic" / CUIRASAT „de mare tonaj").

Trăsăturile distinctive de mai sus devin mai puțin interesante în detaliu, dacă avem în vedere o altă distincție făcută în definițiile unor cuvinte din acest domeniu semantic. Astfel, indicația „în trecut" (pertinentă pentru GALION, FREGATĂ, GALIOTĂ ș.a.) reprezintă o restricție de utilizare într-o comunicare obișnuită a unui vorbitor din zilele noastre. În aceste condiții, celelalte informații trebuie cunoscute numai dacă unul dintre aceste cuvinte interesează în special.

(b) Compararea definițiilor lexicografice ale cuvintelor desemnînd **mijloace de transport pe apă** arată necesitatea reformulării în termeni diferiți a unor trăsături care desemnează același lucru. Astfel, „de tonaj mic" este egal cu „mic" (v. AVIZO) sau chiar cu „ușoară" (v. GALIOTĂ [38]); aceste elemente se opun informațiilor „de tonaj mare" (v.

CUIRASAT [39]) sau „mare" (PACHEBOT). Desemnarea în aceiași termeni a unor caracteristici identice ar facilita „lectura" definițiilor lexicografice respective.

(c) În unele cazuri, definițiile lexicografice prezintă lacune (goluri) privind elemente care, în general, se repetă pentru cuvintele din același domeniu semantic. Astfel, pentru multe **denumiri de mijloace de transport pe apă** nu se indică „pe ce cale circulă (maritimă sau de alt fel)", de exemplu pentru AVIZO, BRIC ș.a., ceea ce poate duce la concluzia (incertă) că sînt posibile ambele alternative. De asemenea, pentru destui termeni nu este indicată „mărimea" (FERIBOT, CARGOBOT, MINERALIER ș.a.).

(d) Avînd în vedere caracterul enciclopedic al unor definiții, unele dintre elementele lor apar redundante (incluse în altele), fiind dificile „lectura" și selectarea trăsăturilor cu adevărat distinctive. Ordonarea definițiilor lexicografice implică, în aceste cazuri, și înlăturarea unor date neimportante („balast") pentru definirea cuvîntului (utile doar pentru descrierea obiectului). Astfel, cuvîntul MONITOR$_1$ are elementele distinctive „de război" + „blindat" (între care definiția lexicografică interpune o trăsătură de alt tip, „de tonaj mic") și apoi urmează informația redundantă „cu tunuri protejate de turele". De fapt, într-o formulare economică și totuși clară, trăsătura „de război" le include și le face facultative pe ultimele două („tunuri", „turele"). Rezultă că ordonarea elementelor definițiilor lexicografice trebuie să-și propună delimitarea celor strict distinctive de cele facultative sau, măcar, o ierarhizare din acest punct de vedere.

(e) Așadar, obiectivul final al „lecturii" definițiilor lexicografice din perspectivă semantică fiind ordonarea datelor sub aspectul delimitării diferențelor strict specifice ale unui cuvînt în raport cu altele dintr-o clasă dată, apare ca foarte important principiul *opozițiilor imediate dintre două sau mai multe cuvinte*. Privite astfel, unele indicații din definiții reprezintă realmente o limitare și duc la o eficiență maximă (dacă se respectă celelalte condiții). Astfel, în relația dintre CARGOBOT și MINERALIER, cel de-al doilea are ca gen proxim pe primul (deci îi preia toate trăsăturile „navă" + „maritimă" + „comercială" + „destinată transporturilor la mare distanță"), la care se adaugă diferența strict specifică : „folosită pentru transportul minereurilor" (ceea ce reprezintă realmente o limitare a trăsăturii „comerciale").

În schimb, în relația imediată dintre două denumiri de științe, cum ar fi HEPATOLOGIE și GONIOMETRIE, „lectura" definițiilor nu apare la fel de clară. Pentru primul termen nu este necesară ordonarea, datele definiției lexicografice fiind suficiente pentru orice vorbitor („disciplină științifică" + „a medicinii interne" + „care se ocupă cu studiul anatomiei, fiziologiei, patologiei ficatului"). În schimb, informațiile privind cuvîntul GONIOMETRIE[40] nu sînt suficiente („ramură" + „a geometriei aplicate" + „care se ocupă cu studiul unghiurilor și măsurarea valorii lor"). Fără să se precizeze care e orientarea aplicativă concretă (în realitate reprezentînd domenii foarte diferite : „topografie" sau „medicină" sau alte domenii), eficiența lecturii acestei definiții pentru un vorbitor nespecializat e discutabilă.

4. Observațiile privind relația dintre definirea cuvintelor (din domenii semantice determinate) în dicționarele explicative (în speță DEX-ul) și în semantică prezintă mai multe nivele de interes :

(a) Mai întîi, s-ar întrevedea posibilitatea ca lexicografia să țină seama de unele rezultate ale analizei semantice, mai ales din perspectiva utilizării în practică a dicționarelor.

(b) Apoi, dincolo de teza admisă că dicționarele sînt punctul de plecare al analizelor semantice, apar cîteva aspecte de interes pentru semantician. Ar părea util studiul (special) al elementelor prin care se face clasarea cuvintelor în dicționare (genurile proxime) dintr-un domeniu semantic dat. Delimitarea acestor elemente după gradul lor de complexitate diferită (de exemplu, ,,mijloc de transport" față de ,,navă" sau ,,autovehicul" ș.a.) ar duce la o secționare a vocabularului în clase lexico-semantice ordonate, de la început, ierarhic; s-ar evita astfel plasarea într-un punct oarecare al ierarhiei la care se ajunge prin analiza cîmpurilor (de pildă, numai cîmpul **denumirilor locuinței** sau al **instituțiilor**, ierarhic inferioare **denumirilor de construcții**, care nu au fost analizate). Ierarhizarea mai strictă a claselor semantice ar putea duce la un dicționar analogic. Implicit, studiul elementelor care desemnează genurile proxime în dicționar ar viza și o rigurozitate a metalimbajului lexicografic și a celui semantic (diferențele dintre ele nefiind, în realitate, esențiale) prin înlăturarea sinonimiilor inutile și precizarea cvasisinonimiilor.

(c) Prin observațiile privind interdependența dintre lexicografie și semantică din perspectiva unei anumite ,,lecturi" a definiției am urmărit o mai bună utilizare a dicționarului de către vorbitori și, implicit, cultivarea vocabularului românesc. Desigur, ne putem întreba pe ce căi s-ar putea însuși principiile ,,lecturii" definiției lexicografice preconizate aici de către orice vorbitor și, mai ales, în ce măsură o asemenea sarcină e posibilă (chiar parțial). Admițînd dificultatea unor asemenea acțiuni, credem totuși că analiza făcută aici arată că două obiective sînt realizabile. Mai întîi este esențial (și nu chiar așa greu de realizat) să se cunoască genul proxim (elementul) prin care se face clasarea cuvîntului în definiție, mai ales dacă acest cuvînt este necunoscut vorbitorului. De exemplu, este important să știm că BERJERĂ este un ,,obiect" și nu o ,,ființă", că ECLATOR, EMONDOR, HELICON sînt niște ,,instumente" (deci tot ,,obiecte"). Abia apoi intervine diferențierea semantică în clasele respective, care se poate face treptat (gradat), antrenînd o cunoaștere mai sumară (bazată pe diferența specifică) sau mai complexă (a cuvîntului și a obiectului, cele două cunoașteri nefiind identice întotdeauna [41]). Altfel spus, dacă se știe că BERJERĂ este ,,un tip de fotoliu", devine relativ facultativă cunoașterea celorlalte detalii referențiale (,,adînc, larg, cu rezemătoare specială pentru obraji"), pe care le presupune identificarea obiectului respectiv. Pentru ECLATOR e important să se știe nu numai că e un ,,instrument", ci și unul ,,electric" + ,,utilizat în fizică", spre deosebire de HELICON, care este ,,un instrument" + ,,muzical" + ,,de suflat" (cunoașterea concretă a obiectelor respective presupunînd însă și alte informații).

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Coteanu, I. (1977) — *Semantica și funcția reflexivă a limbii*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. VII, Editura Academiei R. S. România.

Massarriello-Merzagora, G. (1983) — *La Lessicografia*, Ed. Zanichelli, Bologna.

Rey, A. (1968) — *Aspecte ale structurii dicționarelor analogice (cu referire la „Le Petit Robert"*, „Limba română" (1968), nr. 2.
— (1973) — *Théorie du signe et du sens*, Ed. Klienckstieck, Paris.
Rey-Debove, A. (1971) — *Étude linguistique et sémiotique des dictionnaires français contemporain*, Ed. Mouton, Paris, La Haye.
— (1978) — *Le métalangage. Étude linguistique du discours sur le langage*, Collection l'ordre des mots. Le Robert, Paris.
— (1981) — *Ordre et désordre dans le lexique*, în *Logos Semantikos*, vol. IV — *La Semántica*, Ed. Gredos, Madrid.
Vasiliu, E. (1984-a) — *Sens, adevăr analitic, cunoaștere*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984.
— (1984-b) — *Asupra naturii conceptuale a sensului*, în „Analele Universității București", „Limba și literatura română", an XXXIII.

Les problèmes de la définition des mots dans la perspective de la relation entre la lexicographie et la sémantique

(Résumé)

L'ouvrage fait un examen de la relation entre la lexicographie et la sémantique et poursuit l'efficacité de l'utilisation des dictionnaires explicatifs. On propose quelques principes de „lecture" des définitions lexicographiques, qui ont pour base les résultats de la sémantique moderne. On suggère une réexamination des éléments de classification et une sélection des données de la définition par lesquels on fait la différenciation des termes.

NOTE

[1] Vezi, de exemplu, Rey-Debove 1971, 1978, Rey 1968, 1973, Massarriello-Merzagora 1983 ș.a.

[2] Se admite (Rey-Debove 1981 : 452) că vorbitorii cultivați cunosc, pot cunoaște pînă la 30 000 de cuvinte.

[3] Opusă unei „lecturi speciale" care ar urmări să refineze datele (informațiile) semantice (prin detalierea lor) sau să acorde o importanță specială factorilor contextuali și stilistici proprii unui cuvînt (sens); s-ar ține seama astfel și de obiectivele speciale urmărite de vorbitori diferiți.

[4] Nu orice vorbitor este la fel de „dotat" în utilizarea dicționarului. Ne referim, de aceea, cu precădere la deprinderea unei maniere de „lectură" a definițiilor lexicografice în special de către filologi (studenți, profesori, specialiști străini) și, prin extindere, la elevi sau orice vorbitor. Am procedat la testarea cunoașterii și învățării lexicale la două categorii diferite de „lectori" ai dicționarelor. Pe de o parte, elevii unor clase a IX-a de la Liceul „I. L. Caragiale" din București și, pe de altă parte, specialiști străini filologi care au urmărit, un an de zile, un curs care a avut ca obiectiv, „învățarea lexicală" prin corelarea textelor de limba română actuală cu dicționarul, utilizat din perspectiva diferențierii cuvintelor apropiate din punct de vedere semantic, contextual și stilistic.

[5] Vezi și Vasiliu 1984—b : 75.

[6] Vezi Coteanu 1977 : 20.

[7] Deși exemplele analizate aici se vor limita mai ales la denumirile **mijloacelor de transport și de instrumente**, problemele discutate se pun și pentru celelalte domenii excerptate.

[8] Definirea substantivelor presupune, dintr-odată, preferința pentru anumite tipuri de definiții (logice sau lexicografice), în care extralingvisticul are o contribuție însemnată.

[9] Utilizat cu sensul 1 sau 2 din DEX („sistem de piese care servește pentru o operație mecanică, tehnică, științifică etc." / sau „sistem tehnic care transformă o formă de energie în alta"). Nu avem în vedere posibilitatea (care nu rezultă nici din DEX) de a-l utiliza pe „aparat" sinonim cu „avion" (vezi revista „Lumea", nr. 42 din 17 octombrie 1985, p. 10 — „echipajul aparatului").

[10] Vezi și Vasiliu 1984—a :160, care arată că, pentru cuvîntul CHIUVETĂ se pot alege ca gen proxim, în egală măsură, termenii „recipient" sau „vas" ș.a.

[11] Cuvîntul BIELĂ s-a dovedit bine cunoscut și bine diferențiat de către elevii claselor a IX-a de la Liceul ,,I. L. Caragiale", unde a fost testat (cunoaștere justificată de pregătirea industrială asigurată de liceu).

[12] FOSFOROSCOP e definit ca ,,instrument" + ,,pentru măsurarea duratei de emisie a luminii prin fofsorescență".

[13] FLUOROSCOP este definit ca ,,aparat" + ,,folosit pentru determinarea vizuală a intensității fluorescente".

[14] MOTOPROPULSOR este definit ca ,,agregat" + ,,compus dintr-un motor cu ardere internă ș.a.".

[15] GAZOGEN are definiția ,,aparat sau instalație" + ,,folosită pentru transformarea unui combustibil solid în gaz combustibil".

[16] HELIOSCOP este definit ,,aparat sau dispozitiv optic care se atașează la o lunetă pentru a proteja vederea în timpul observării soarelui".

[17] MANOGRAF are definiția : ,,manometru" + ,,care înregistrează presiunea gazelor sau a unui lichid în stare de vapori în spațiu închis".

[18] MANOMETRU are definiția mai generală ,,instrument care măsoară presiunea unui gaz".

[19] MILIAMPERMETRU se definește ca ,,ampermetru" + ,,pentru măsurarea intensității reduse a curentului electric".

[20] AMPERMETRU are, în schimb, o definiție mai generală : ,,aparat pentru măsurarea intensității curentului electric".

[21] GLICOMETRU se definește ca ,,areometru" + ,,folosit pentru determinarea cantității de zahăr dintr-un lichid".

[22] APREOMETRU are o definiție mai generală : ,,aparat care servește la determinarea densității unui lichid sau a concentrației unei soluții".

[23] AMBARCAȚIE are definiția ,,vas plutitor *de dimensiuni mici* (subl. n.), cu vîsle, cu vele sau cu motor".

[24] ȘALUPĂ este definit ca ,,mică ambarcație cu motor care servește la transportul persoanelor și mărfurilor sau la diverse operații (de remorcare) în rada unui port". În raport cu definiția lui AMBARCAȚIE (prin care se clasează), două elemente din definiție devin revelatoare : este mai mică decît o simplă ambarcație și este numai cu motor.

[25] CANOE este definit ca ,,ambarcație ușoară, fără cîrmă, construită simetric...". Toate indicațiile lexicografice adăugate lui ,,ambarcație" precizează că este mai mică și mai specială decît aceasta.

[26] CATAMARAN are definiția ,,ambarcație cu pînze alcătuită din două corpuri de plutire ; pirogă cu două flotoare laterale". Precizările privind genul proxim ,,ambarcație" nu se referă la dimensiuni, ci la caracterele ei mai speciale.

[27] IAHT este definit ca ,,navă mică și elegantă, cu pînze sau cu propulsie mecanică, pentru un număr mic de pasageri, folosită pentru călătorii de plăcere" (sens atestat într-un text din revista ,,Lumea, nr. 42, 1985). În opoziția cu ȘALUPĂ (pe care au stabilit-o specialiștii chinezi), elementele relevante din definiție se referă nu la ,,mărime" (deși ei despre aceasta au întrebat), ci la tipul de destinație, implicînd caracteristicile construcției.

[28] CARGOBOT este definit ca ,,navă maritimă, comercială, destinată transportului de mărfuri la mare distanță".

[29] MINERALIER este definit ca ,,un cargobot folosit pentru transportul minereurilor".

[30] FERIBOT se diferențiază prin faptul că se definește prin două genuri proxime (cel de-al doilea fiind cu adevărat restrictiv) : ,,navă sau pod plutitor", la care se adaugă alte caracteristici interpretate mai mult sau mai puțin ușor de diferiți vorbitori (în funcție de informațiile lor extralingvistice) ca relevante : ,,special amenajat" + ,,pentru transportul locomotivelor, vagoanelor, mașinilor" + ,,de pe un mal pe altul".

[31] Definiția lui PACHEBOT este ,,navă" + ,,mare" + ,,care transportă mai ales călători". În relația directă dintre CARGOBOT/FERIBOT/PACHEBOT devin relevante părți diferite din definițiile lor. Pentru primul ,,navă maritimă și comercială", opus lui PACHEBOT care este tot o ,,navă", dar ,,pentru călători" și probabil tot ,,maritimă" (deși definiția nu specifică ; rezultă asta însă din utilizarea cuvîntului, vezi revista ,,Lumea", nr. 42 din 1985 : ,,pachebotul, în croazieră turistică pe Mediterana", p. 10). Față de CARGOBOT și PACHEBOT, FERIBOT se diferențiază ca o construcție specială, eventual navă specializată prin ceea ce transportă (mai ales mașini) și între două maluri (care pot fi atît fluviale, cît și maritime).

[32] AVIZO are definiția ,,vas de război de tonaj mic și cu viteză mare".

[33] Întrebînd elevii claselor a IX-a de la Liceul ,,I. L. Caragiale" ce înseamnă cuvîntul BERJERĂ (pe care ei l-au avut explicat în Micul dicționar de la sfîrșitul Manualului de limba română pentru clasa a VIII-a, deci ar fi trebuit să-l cunoască), mi s-a răspuns : ,,birjar" sau ,,cioban". Nimeni nu a spus, pur și simplu, că nu cunoaște cuvîntul (ceea ce ar fi fost mai bine) și nici nu s-a gîndit să solicite un dicționar). Ei au știut însă să-l definească pe BIELĂ și să-l raporteze la BICICLETĂ, LOCOMOTIVĂ.

[34] Cum au procedat specialiştii chinezi cînd au încercat să-l înţeleagă pe IAHT (necunoscut) prin ŞALUPĂ (cunoscut de ei).

[35] A se compara ordinea informaţiilor din definiţiile lexicografice ale cuvintelor citate la nota 31 (PACHEBOT, CARGOBOT, FERIBOT). De asemenea se pot compara definiţiile cuvintelor BRIC şi CORVETĂ. Primul este definit ca : ,,navă" + ,,cu două catarge" + ,,cu pînze/sau, uneori cu motor" + ,,cu scopuri militare"; CORVETĂ se defineşte ca ,,navă" + ,,de război" + ,,de mic tonaj" + ,,uşor armată" + ,,cu mare mobilitate în acţiune". Se constată că, în afara genului proxim comun, cele două cuvinte se mai definesc şi prin ,,destinaţia militară" ; această informaţie apare însă la primul cuvînt pe locul întîi, iar la al doilea pe ultimul loc. Redundanţa celorlalte elemente din definiţie nu o discutăm aici.

[36] După cum se vede din definiţia cuvîntului CANONIERĂ ,,navă mică de război, folosită la patrulare, escortare, servicii de pază etc. *a coastelor şi a fluviilor* (subl. n.).

[37] Este, în general, aproximativă pentru că nu se precizează etalonul de măsură (IAHTUL este mai mare decît ŞALUPA, dar mai mic, probabil, decît PACHEBOTUL).

[38] GALIOTĂ are următoarea definiţie : ,,corabie uşoară de pescuit, cu fundul plat şi de obicei cu două catarge, folosită *în trecut* (subl.n.), de obicei de olandezi".

[39] CUIRASAT este definit ca ,,navă *de război* (subl. n.) de mare tonaj, protejată de o cuirasă şi înarmată cu artilerie grea".

[40] GONIOMETRIE are definiţia ,,ramură a geometriei aplicate care se ocupă cu studiul unghiurilor şi cu măsurarea valorii lor".

[41] Vezi şi Vasiliu 1984—b :75, care arată că definiţia lexicografică a cuvîntului CHEFAL nu ne ajută neapărat, oricît de bine ar fi făcută, să identificăm ,,peştele" respectiv ; în schimb, definiţia cuvîntului PĂTRAT permite să o aplicăm oricărui obiect care satisface condiţiile definiţiei. La fel, definiţiile numelor de instrumente exemplificate aici nu se pot aplica uşor unor obiecte de către un vorbitor obişnuit. Rareori definiţiile unor cuvinte din acest domeniu ne permit atît cunoaşterea cuvîntului, cît şi a obiectului, cum e cazul cu MREAJĂ : ,,instrument (unealtă)" + ,,de pescuit" + ,,alcătuită dintr-o plasă subţire cu ochiuri mari".

Decembrie 1985

Facultatea de Limba şi Literatura Română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

SINONIMIA CA MODALITATE DE DEFINIRE ÎN DICȚIONARE

NARCISA FORĂSCU

Lucrarea examinează statutul paradigmatic al sinonimelor (în sensul curent al termenului) utilizate în dicționare ca modalitate de glosare. Acestea se dovedesc a fi fie sinonime perfecte, fie sinonime parțiale, fie cuvinte funcționînd ca niște trăsături semantice care, toate la un loc, alcătuiesc sensul definitului. În aceste condiții, se semnalează necesitatea găsirii unei posibilități de a menționa diferențele de utilizare dintre cuvîntul definit și termenii prin care el este glosat.

0.1. În cele ce urmează, pornim de la premisa că un dicționar este consultat de categorii foarte diferite de cititori. Un vorbitor obișnuit sau cineva care învață limba română va căuta aici informații asupra *sensului exact* al unui cuvînt necunoscut sau neclar și mai ales asupra *posibilităților de utilizare* a acestuia ; un specialist lingvist va încerca să găsească în definiție informații mai de detaliu care, sistematizate și prelucrate, pot constitui baza unei cercetări. Cercetarea trebuie însă să vizeze scopuri practice, mai exact să sugereze soluții menite să perfecționeze instrumentele de lucru (în speță dicționarele). Și aceasta, pentru că, oricît de tentantă ar fi teoria, ea nu-și justifică utilitatea atîta timp cît rămîne doar în laboratorul cercetătorului ; ea devine interesantă numai în măsura în care poate fi dirijată spre scopuri aplicative.

Desigur, pentru lexicograf, media între punctul de vedere al vorbitorului obișnuit și cel al specialistului nu este ușor de făcut. Tocmai de aceea o discuție pe această temă ni se pare utilă și ea trebuie să pornească de la întrebarea cui se adresează dicționarul?

Aspectele pe care le vom aduce în discuție în continuare reprezintă simple remarci făcute de pe poziția vorbitorului mediu. Nu putem face abstracție însă de faptul că observațiile prezentate aici sînt sistematizate cu bagajul teoretic al semanticianului și rămîne ca lexicografii să aprecieze în ce măsură ele pot fi puse de acord cu principiile lexicografice.

0.2. Glosarea prin sinonime (folosim deocamdată termenul în sensul lui curent) este o modalitate frecvent utilizată de dicționare pentru definirea termenilor din listă. Ea este folosită nu numai de dicționarele de sinonime, dar și de cele explicative, în care sinonimele dublează uneori definiția, iar alteori o înlocuiesc. Deși la prima vedere problema pare a se pune diferit în cele două situații, aspectele pe care le presupune utilizarea sinonimelor ca modalitate de definire sînt aceleași.

În cele ce urmează, ne vom referi în special la sinonimele din dicționarele explicative (în speță DEX), iar definițiile și echivalentele pe care le vom cita sînt selectate de aici. Avem în vedere în mod special termenii glosați exclusiv prin sinonime, acestea substituind definiția. Această delimitare încearcă să evite ca problemele sinonimiei să se amestece cu cele ale informației provenite din definiția propriu-zisă. Materialul cercetat este foarte bogat, cuprinzînd atît cuvinte general cunoscute (ținînd seama că lexicograful încearcă să explice celui ce știe, de fapt, ceva), cît și termeni foarte noi, la care ne-am oprit mai ales din perspectiva învățării lor. Din acest material am selectat însă numai cîteva exemple pentru a ilustra diferitele situații înregistrate.

1. Studiile recente de semantică structurală au furnizat date de natură să contribuie la precizarea conceptului de sinonimie în sens riguros și în sens larg. Conform rezultatelor cercetării structurale, sinonimia în sens restrîns presupune identitate de sens (verificată prin analiza semică), identitatea de distribuție contextuală și apartenența cuvintelor în discuție la aceeași variantă stilistico-funcțională. În urma acestor precizări, teoretic numai sinonimele perfecte ar avea dreptul să figureze ca echivalente în dicționare, întrucît cele imperfecte prezintă între ele diferențe (cel mai adesea nesesizate de vorbitor) sub un aspect sau mai multe din cele amintite mai sus. Cînd un cuvînt ni se prezintă în dicționar ca echivalent al altuia, se naște întrebarea firească dacă acesta este un *sinonim* (deci poate fi utilizat oricînd în locul definitului) sau este un cvasiechivalent încercînd să surprindă cu oarecare aproximație sensul acestuia. În practica lexicografică diferențierile nu sînt însă așa de rigide. Distincția terminologică între sinonimia perfectă și cea imperfectă are în vedere nivelul *limbii*, înțeles ca *sistem*, ca *schemă*. Or, așa cum se afirmă adesea, sinonimia perfectă este un lux pe care limba nu și-l poate permite decît în cazuri foarte rare. În uz, adică în actualizarea sistemului, fenomenul este mult mai frecvent, deoarece apare ca o consecință, un efect al neutralizării opozițiilor semantice între cuvinte care în sistem sînt invariante. Estomparea diferențelor de sens are loc în condiții determinate (context lingvistic imediat sau mai larg, situația concretă de comunicare sau alți factori) și duce uneori la realizarea, în vorbire, a unor sinonimii surprinzătoare între termeni foarte îndepărtați, a căror echivalență încetează în afara situației date. Exagerînd, firește, lucrurile, putem afirma că în vorbire orice cuvînt poate fi la un moment dat sinonim cu oricare altul. Bineînțeles, dicționarele nu-și pot îngădui asemenea libertăți (și nici nu o fac), dar totodată ele nu se plasează nici la nivelul strict al sistemului, deoarece, în acest caz, nu ar fi decît foarte rar în situația să menționeze cîte un sinonim. Or, pentru cel care consultă un dicționar este foarte important să afle echivalentele posibile ale unui cuvînt, cît și condițiile (mai ales acestea) în care echivalența este realizabilă. Dicționarul se plasează deci între sistem și actualizare, adică respectă datele primului, menționînd și contextele, situațiile în care se pot realiza alte echivalențe. Altfel spus, dacă ținem seama de precizările lingvisticii teoretice, dicționarele reprezintă *norma*, nivelul mediu dintre schemă și uz. Rezultă că un vorbitor trebuie să găsească în dicționar acel minimum de informații necesare pentru a realiza o selecție motivată și mai ales adecvată, adică limitele (instituționalizate) între care se mișcă sistemul.

2. Glosarea prin sinonime în dicționarele explicative prezintă deci, pe lîngă avantajul economiei de spațiu, un interes deosebit pentru cititor, motiv pentru care este o modalitate frecvent folosită. Ea nu este totuși lipsită de riscuri atît cînd este vorba de înțelegerea exactă a sensului cuvîntului definit, cît și în ce privește condițiile de utilizare a acestuia (care nu coincid întotdeauna cu cele ale sinonimului indicat); și aceasta, pentru că, deși mai multe cuvinte desemnează același lucru, fiecare dintre ele comportă o idee particulară care limitează folosirea unuia în locul celuilalt.

Materialul cercetat relevă mai multe aspecte ale definirii prin sinonime. Ele țin de suprapunerea perfectă sau imperfectă a sensurilor, de limitele în utilizările contextuale ale termenilor, de registrul stilistic al acestora, iar, în anumite cazuri, toate aceste aspecte se interferează.

O primă situaţie înregistrată este glosarea exclusiv prin sinonime care trimit de la unele la altele, adică tipul clasic de circularitate. Acesta nu duce la confuzii cînd termenii sînt absolut identici ca sens. Chiar dacă unii dintre ei sînt necunoscuţi, sensul lor se clarifică prin şirul de termeni echivalenţi prezentaţi, mai ales că de obicei cel puţin unul dintre aceştia este glosat printr-o definiţie explicită. Pentru ilustrarea acestei situaţii am reţinut, de exemplu, *fariseism*, glosat prin „*ipocrizie, făţărnicie, duplicitate*" (DEX). Sensul sinonimelor menţionate este definit sumar, însă clar, ca „lipsă de sinceritate", „atitudinea celui ipocrit", şi subliniat prin adăugarea de alte echivalente, ca *prefăcătorie*, *falsitate*, care la rîndul lor, trimit la primele. Termenii seriei de mai sus se utilizează în aceleaşi contexte şi aparţin aceluiaşi nivel stilistic, ceea ce justifică trimiterile reciproce. Aceeaşi observaţie este valabilă şi pentru *eşec*, definit prin seria „*înfrîngere, insucces, neizbîndă, nereuşită*" (termeni care trimit apoi unul la celălalt fără alte comentarii şi informaţii contextuale sau stilistice, deoarece sînt echivalenţi sub toate aspectele). Un alt exemplu de acelaşi tip este *deziluzie*, definit prin „*decepţie, dezamăgire*". Avem aici a face cu sinonime propriu-zise şi absenţa unei definiţii explicite nu impietează cu nimic asupra înţelegerii sensului cuvîntului definit.

Informaţii suplimentare se impun atunci cînd termenul de definit are anumite restricţii de utilizare. De exemplu, *a eradica*, definit prin „a smulge din rădăcini ; *a dezrădăcina*" (DEX), poate fi considerat de un vorbitor obişnuit ca avînd aceeaşi sferă de utilizare ca sinonimul indicat de dicţionar. Sau *rabiat*, definit ca (rar) „*furios, turbat*", este pus cu siguranţă în legătură, de către un lingvist sau un cititor cu un anumit grad de cultură, cu termenul medical *rabie*, dar este foarte probabil ca un vorbitor obişnuit să nu facă această relaţie şi, de vreme ce dicţionarul nu menţionează nici o restricţie (stilistică sau contextuală), să considere termenii substituibili oricînd. În asemenea cazuri, se impun informaţii mai detaliate privind utilizarea cuvintelor definite.

Specificarea unor restricţii nu numai de registru stilistic, dar şi de ordin contextual este absolut necesară, mai ales cînd este vorba de cuvinte foarte noi, asupra cărora cititorul caută să se informeze. Aici distingem, de fapt, două aspecte : există situaţii în care, deşi sensul cuvîntului definit este înţeles în mare din cel al echivalentelor propuse, vorbitorul nu este pe deplin lămurit asupra felului în care el poate fi întrebuinţat. De exemplu, *evulsiune* este glosat (fără alte precizări) prin „*smulgere, scoatere ; extracţie*". Sensul este relativ clar, dar rămîne întrebarea cum şi în ce împrejurări putem folosi cuvîntul? Este posibil, de pildă, să spunem *evulsiunea unei măsele / a unei plante / a ţiţeiului* sau este un termen care (un lingvist ar putea, eventual, intui) trebuie rezervat domeniului medical? Încurcătura în care se găseşte vorbitorul se datoreşte faptului că sinonimele folosite pentru definire sînt cuvinte vechi ale limbii, susceptibile de mai multe utilizări, în timp ce definitul aparţine limbajului special. În asemenea situaţii, prezenţa unei definiţii explicite şi, eventual, a unor restricţii contextuale ar contribui poate la clarificarea lucrurilor.

În alte cazuri, echivalentele propuse ca definiţie, fiind polisemantice, nu reuşesc să clarifice în suficientă măsură sensul cuvîntului de definit, lăsînd loc la interpretări. Am ales pentru exemplificare substantivul *endoestezie*, definit ca „*sentiment, sensibilitate* internă, interioară" (DEX).

Urmărind definițiile celor două sinonime, vedem că *sentiment* înseamnă : 1. „proces afectiv, specific uman, atitudine emoțională", 2. „facultatea de a simți, cunoaște, aprecia", iar pentru *sensibilitate* găsim : 1. „facultatea de a simți, de a reacționa la excitații, de a-și schimba starea inițială sub acțiunea unui agent exterior", 2. „capacitate de reacție afectivă ; intensitate afectivă ; emotivitate". Comparînd definițiile celor doi termeni, s-ar părea că aceștia au în comun ideea de „proces/capacitate de reacție afectivă", dar în absența unei definiții propriu-zise și a indicațiilor contextuale și stilistice, nu putem fi siguri că acesta este cu adevărat sensul cuvîntului *endoestezie* (mai ales că, pentru un vorbitor cu un anumit grad de cultură, *endo-* sugerează apartenența cuvîntului la terminologia medicală).

Situația pe care o discutăm poate fi ilustrată și printr-un alt exemplu : *eversiune* este definit în DEX astfel : 1. (livr.) „*răsturnare, ruinare*". Caracterul polisemantic al echivalentelor propuse naște întrebarea : care dintre sensurile lor sînt identice cu *eversiune*, mai ales că sinonimia dintre ele este destul de aproximativă ? Se poate spune, de pildă, *eversiunea/ruinarea unei case (a unei speranțe)* sau *eversiunea/răsturnarea unei situații (a unui piedestal)* ? În asemenea situații, simpla menționare a unor termeni mai mult sau mai puțin echivalenți, fără a se da indicații privind situațiile de utilizare, pare a fi insuficientă, mai ales din punctul de vedere al vorbitorului obișnuit, care dorește să se lămurească asupra sensului și chiar să achiziționeze cuvinte.

De obicei dicționarele indică nu numai un singur echivalent pentru glosarea unui cuvînt, ci mai multe. Faptul prezintă avantaje din mai multe motive : pe de o parte, dacă acestea sînt polisemantice (și de regulă sînt), își precizează înțelesul unele în raport cu altele și, pe de altă parte, pentru că, prin insistență, prin repetarea unor trăsături semantice, contribuie la definirea mai exactă a sensului cuvîntului-intrare. De exemplu, *epuizat* este definit astfel : 1. „*terminat, sfîrșit, isprăvit*", 2. „*istovit, sleit, sfîrșit, extenuat*". Faptul că *sfîrșit* apare în ambele serii de sinonime (care definesc cele două sensuri, diferite) nu este derutant : el este înțeles într-un fel în raport cu *terminat, isprăvit* și în alt fel în relație cu *istovit, extenuat*. Pentru un vorbitor familiarizat cît de cît cu sensul lui *epuizat*, menționarea celor două serii de sinonime este suficientă pentru clarificarea sensului. Cine nu cunoaște însă cuvîntul și nu știe că el are niște restricții de utilizare contextuală în raport cu sinonimele sale își poate pune întrebarea dacă sînt posibile contextele *clădire terminată/epuizată* sau *film terminat/epuizat* ? În aceste cazuri, menționarea unor contexte ca *obiect vandabil* sau *problemă, chestiune* nu este superfluă ; ea ar putea suplini absența definiției, dînd indicații utile asupra folosirii cuvîntului.

Cînd dicționarul ne prezintă ca definiție nu unul sau mai mulți termeni identici semantic, ci o listă de cvasisinonime, fără alte comentarii, intuiția noastră lingvistică ar trebui să ne permită să-l alegem pe cel mai potrivit. Uneori acest lucru e dificil, fie pentru că unele cuvinte ne sînt mai neclare, fie pentru că echivalentele din serie diferă între ele prin anumite trăsături de sens, de intensitate, iar alteori trimit la alte echivalente care se îndepărtează treptat de sensul cuvîntului de definit. De exemplu, *fudul* este glosat în DEX prin seria *îngîmfat, mîndru, încrezut, arogant*. Dacă urmărim apoi fiecare dintre sinonimele menționate, găsim, alături de definiții comparabile, cum ar fi „care are o părere (foarte) bună despre sine", „care are o încredere exagerată în calitățile proprii", „care se poartă cu aroganță", trimiterea la alte echivalente care completează seria inițI-

ală, cum ar fi *vanitos*, *orgolios*, *trufaș*. Termenii diferă între ei prin anumite note de sens sau prin intensitate : *arogant* presupune, de pildă, și ideea de „sfidare, dispreț" (vezi definiția lui *aroganță*) în raport cu celelalte, iar *trufaș* și *orgolios* sînt mai puternic marcate sub aspectul intensității („peste măsură de mîndru", „cu mîndrie exagerată") ; *vanitos* și *orgolios* cuprind și ideea de „ambiție neîntemeiată" față de ceilalți termeni care nu precizează dacă părerea bună pe care cineva o are despre sine este justificată sau nu.

Și în alte cazuri absența unei definiții explicite sau a unor precizări suplimentare lasă în umbră diferențe semantice, uneori foarte fine, care disting cuvîntul de definit de sinonimele prin care este glosat. De pildă, *delațiune* este definit prin *denunțare*, *denunț*, *pîră*. Deși termenii sînt extrem de apropiați, *delațiune* implică ideea de „acțiune *secretă*, demnă de *dispreț*, urmărind un *interes*", în timp ce *denunț* este definit la locul cuvenit ca „informare adresată unui organ de jurisdicție sau de urmărire penală cu privire la săvîrșirea unei acțiuni de către o persoană" (DEX), fără a conține deci neapărat trăsăturile de sens menționate mai sus ; de aceea se poate spune *mă duc să te denunț* (deci în mod declarat), situație în care *delațiune* nu apare de obicei.

Glosarea prin cvasisinonime merge uneori mai departe, distanța dintre cuvîntul de definit și echivalentele sale crescînd. De exemplu, *a mutila* este definit astfel : „*a tăia*, *a amputa* (o parte a corpului), *a schilodi*". Dacă *a schilodi* este foarte aproape de sensul definitului, celelalte două echivalente au regim diferit : *a tăia* este polisemantic și mai general, în timp ce *a amputa* este monosemantic și specializat, rezervat de obicei domeniului medical („a tăia pe cale chirurgicală (sau a pierde accidental) un membru al corpului"). Nici unul, nici celălalt nu conțin ideea de „urît, dezagreabil", definitorie pentru *a mutila*.

Un alt exemplu, mai complex, este *exterminat*, definit prin „*distrus*, *nimicit*, *stîrpit* în masă". În acest caz, *stîrpit* este cel mai aproape de sensul cuvîntului-intrare, diferența dintre ele fiind de registru stilistic, dar și semantică : *stîrpit* presupune ca obiect ceva dăunător, un rău, un flagel, în timp ce *exterminat* nu implică această idee ; *distrus* este definit, la rîndul său, prin „*nimicit*, *dărîmat*, *ruinat*", (fig. despre om) „ruinat din punct de vedere material, fizic sau moral", definiție în care se recunoaște mai greu echivalența cu *exterminat*, la care de altfel nici nu se face trimiterea ; acesta din urmă denumește rezultatul unei acțiuni făcute *cu intenție* ; în plus, ceea ce-l distinge de sinonimele sale sînt contextele limitate în care apare și care nu sînt precizate (numai despre ființe). Aceeași importanță a menționării contextului se face remarcată și în următorul exemplu, unde selectarea în vorbire a unui sinonim sau a altuia este dictată de restricțiile contextuale care au drept urmare ușoare variații ale sensului. De pildă, *depreciat* este definit astfel : „care nu este apreciat la justa valoare, *desconsiderat*, *devalorizat*". Cele două sinonime menționate diferă ca sens în funcție de context : *desconsiderat* combinat cu un substantiv desemnînd o persoană realizează sensul „subestimat, căruia i se minimalizează intenționat valoarea reală" și pentru acest sens este într-adevăr sinonim cu *depreciat*, dar în contextul unor substantive nume de lucruri se realizează sensul „care și-a pierdut valoarea, degradat". Pentru diferențierea sensurilor și mai ales pentru a utiliza corect echivalentele propuse, menționarea unor clase de contexte ca *despre persoane*, *despre obiecte* nu este de prisos.

Exemplele de acest tip s-ar putea înmulţi, mai ales că, de cele mai multe ori, echivalentele indicate ca definiţie sînt doar parţial sinonime.

Alături de situaţiile de mai sus se impun atenţiei cazurile în care un cuvînt este glosat printr-un şir de cvasisinonime, nefiind absolut identic semantic cu nici unul dintre acestea ; sensul său rezultă oarecum din suma echivalentelor propuse, care funcţionează ca nişte trăsături semantice şi care, toate la un loc, alcătuiesc sensul cuvîntului de definit. Intuiţia lingvistică a vorbitorului îi permite să selecteze din şirul de cvasisinonime funcţionînd ca definiţie acele note de sens repetabile şi compatibile care, cumulate, formează sensul definitului. De exemplu, *egidă* este definit prin „*ocrotire, sprijin, protecţie, îndrumare*". Dacă urmărim definiţiile fiecăruia dintre sinonimele indicate, observăm că ele sînt aproximativ echivalente şi nici unul nu acoperă, singur, sensul lui *egidă*, la care, de altfel, nici unul dintre ele nu trimite. Şi aceasta, pe bună dreptate, deoarece, pe lîngă diferenţele de sens, mai apare şi o diferenţă de distribuţie : în timp ce cvasisinonimele care funcţionează ca definiţie se mişcă liber, *egidă* este strict limitat contextual, apărînd doar în expresia ***sub egida***, care ar putea fi, eventual, substituită cu ***sub patronajul***, ***sub auspiciile***, deci cu nici unul dintre echivalentele menţionate iniţial.

Un alt exemplu pentru aceeaşi situaţie este *mărinimie*, definit în DEX prin „*bunăvoinţă, înţelegere, bunătate, generozitate*". Sensul definitului conţine cîte ceva din sensul cvasisinonimelor folosite pentru glosare, dar nu este acoperit în întregime de nici unul dintre acestea. Spre deosebire de cazul anterior, aici nu apar diferenţe de utilizare contextuală.

3. Din confruntarea celor de mai sus cu delimitările propuse de semantica structurală privind clarificarea conceptului şi a tipurilor de sinonimie, se observă că glosarea prin cuvinte echivalente, frecvent folosită de dicţionare şi justificată prin utilitatea ei, acoperă în realitate situaţii diferite.

— Uneori se indică pentru definire echivalente perfecte, substituibile oricînd, ceea ce corespunde sinonimiei în sens riguros. Aceasta presupune totodată şi o identitate sub aspectul registrului stilistic, ceea ce se întîmplă mai rar. Cînd acesta diferă, el trebuie precizat, ceea ce îi va permite vorbitorului să realizeze o selecţie adecvată.

— Alteori termenii indicaţi ca definiţie sînt doar cvasisinonimi. În aceste cazuri, menţionarea diferenţelor de sens şi/sau a contextelor pentru care este valabilă echivalenţa este cu atît mai utilă pentru vorbitor. Şi aceasta, cu atît mai mult, cu cît uneori, din şirul de termeni propuşi ca definiţie, unul poate fi sinonim perfect (şi este important ca vorbitorul să ştie acest lucru), iar ceilalţi mai îndepărtaţi semantic. Amestecarea sinonimelor perfecte cu cvasisinonimele poate crea derută şi poate duce la folosirea improprie a termenilor.

— În sfîrşit, se înregistrează cazul unor cuvinte definite prin cumul de sinonime, deci al căror sens rezultă din însumarea notelor semantice ale termenilor prin care se definesc. Deşi în genere dicţionarele contează pe intuiţia lingvistică a vorbitorului, este foarte probabil că statutul paradigmatic diferit al echivalentelor utilizate pentru glosare este mai greu sesizat de către acesta şi, cu siguranţă, nesesizat de cineva care învaţă limba română. De aceea, găsirea unei modalităţi de diferenţiere a situaţiilor (de pildă, precizarea sinonimelor perfecte sau a cumulului de sinonime), urmată de o mai frecventă menţionare a posibilităţilor de folosire şi substituire a termenilor, cît şi de precizarea registrului stilistic ce limitează substituţia, ar fi de un real ajutor pentru cititor.

La synonymie comme modalité de définition dans les dictionnaires

(Résumé)

L'ouvrage fait un examen du statut des synonymes utilisés dans les dictionnaires comme définition, en s'arrêtant particulièrement sur les mots glossés uniquement par des synonymes. En l'absence d'une définition proprement-dite, les mots équivalents utilisés comme définition fallaient être des synonymes parfaits, dans le sens des délimitations proposées par la sémantique théorique. L'examen des diverses situations relève que le statut paradigmatique des synonymes est, pourtant, différent : quelquesuns sont des équivalents parfaits du mot défini, les autres diffèrent de ceux-ci par des traits de sens ou graduels ou par les utilisations contextuelles spécifiques ; en fin, quelques mots sont définis par un cumul des synonymes, donc leur sens en résulte de la somme des traits sémantiques des mots par lesquels ils sont définis.

C'est pour cela que la différenciation des ces situations, suivie des mentions sur les possibilités d'utilisation et des précisions sur le régistre stylistique seraient d'un réel intérêt pour le lecteur.

Decembrie 1985

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, Edgar Quinet 5–7

O APLICAȚIE LEXICOLOGICĂ POSIBILĂ A SEMIOTICII LUI CH. S. PEIRCE

MARIANA NEȚ

Articolul întreprinde o analiză a conceptelor de *sens*, *referent* și *definiție* din perspectiva unei semiotici de tip Peirce.

Ne propunem să oferim în paginile de față o descriere a procesului complex prin care este cunoscut, definit și utilizat sensul termenilor dintr-o limbă atît de către vorbitorii acelei limbi, cît și de către cercetătorii care înregistrează sensurile într-un dicționar. Principalele etape ale acestui proces vor fi detaliate folosind modelul de semioză descris de Charles Sanders Peirce (Peirce, 1931–1935 ; 1958) ; în mod paradoxal, vom lăsa însă deoparte în aceste pagini tocmai acele observații ale semioticianului american în legătură cu conceptele de *sens*, de *referent* și de *definiție*, modelul peirceian constituind pentru noi doar un cadru teoretic foarte general, potrivit căruia vom ordona considerațiile care urmează.

Modelul de semioză propus de Charles Sanders Peirce este un model ternar, cei trei termeni care intră în relații fiind *semnul* sau *reprezentamenul* (abreviat în continuare S), *obiectul* (O) și interpretantul (I). Precizăm că relația dintre *semn* și *obiect* este echivalentă cu cea care se stabilește între *obiect* și *interpretant* și că *obiectul* este, în concepția lui Peirce, de două tipuri : (a) *obiectul* ca atare, *imediat*, „în semn" (LW 31) și (b) obiectul din afara semnului, care nu apare direct în semn, ci mediat ; acesta din urmă este denumit *obiect dinamic*. Peirce specifică de asemenea că *obiectul dinamic* nu poate avea o existență stabilă, de sine stătătoare în afara unui context dat ; „*semnul* trebuie să își sugereze *obiectul* în mod *dinamic* sau mediat, substanța acestei sugestii fiind *obiectul imediat*" (Deledalle, 1979 : 118).

Ceea ce are, în teoria lui Peirce, statutul unui *semn* va constitui pentru noi d e f i n i e n d u m u l, termenul din dicționar (cuvînt, sintagmă etc.) care trebuie definit.

La rîndul său, *obiectul* din semioza peirceiană va fi, în modelul înfățișat aici, acel termen ce urmează să fie definit (cuvînt, sintagmă etc.), așa cum se întîlnește el î n a f a r a d i c ț i o n a r u l u i ; este deci t e r m e n u l r e p e r a t î n l i m b ă. Dacă este reperat într-un context, îl vom considera *obiect dinamic* ; în cazul în care se întîlnește izolat, termenul va fi *obiect imediat*.

Trebuie să adăugăm că, potrivit modelului de semioză aparținînd lui Ch. S. Peirce, nu se poate stabili o linie de demarcație netă între *obiectul imediat* și cel *dinamic*, cele două *obiecte* aflîndu-se într-o relație de continuitate. Această precizare a lui Peirce credem că își păstrează valabilitatea și pentru modelul de semnificare și de reprezentare a sensului pe care îl înfățișăm aici. Astfel, deși într-o limbă există, fără îndoială, diferențe între modul de funcționare a unui termen acontextual și modul în care funcționează același termen în context și deși se înregistrează diferențe chiar și între f o r m a unui termen privit acontextual și cea pe care

o capătă acesta în context, „frontiera" dintre ele nu poate fi trasată cu precizie.

O concluzie globală care ne pare a se contura după aceste prime observații este că *obiectul* (fie el *imediat* sau *dinamic*) este, în viziunea noastră, r e f e r e n t u l, prin „referent" înțelegînd aici nu o realitate (materială sau mentală) din spațiul extralingvistic, ci termenul din limbă care o denumește. Referentul unui (articol de) dicționar — în orice caz, referentul său de gradul întîi, singurul care ne interesează acum — este așadar limba.

După cum am amintit mai sus, relația dintre termenii triadei este :

$$S - O \simeq O - I$$

deci, în modelul de semioză la care ne raportăm, *semnul* devine echivalent cu *interpretantul* prin intermediul *obiectului*. Aceasta înseamnă, după părerea noastră, că echivalența dintre d e f i n i e n d u m și d e f i n i e n s — pe care trebuie să o realizeze, în mod obligatoriu, orice dicționar — este o relație controlată pragmatic, fiind mijlocită de valențele intrinseci ale termenului din limbă.

În accepția teoreticianului american, *interpretantul* este o categorie complexă, multistratificată, care se subdivide în șase subcategorii.

Dintre acestea, *interpretantul imediat* — „un interpretant perceptiv" (Mss. 8.343), după cum precizează cercetătorul citat — este acel *interpretant* care trimite la *obiectul imediat* reprezentat și/sau semnificat în *semn*. El pornește exclusiv de la *obiectul imediat* și nu poate furniza despre acesta decît acele informații la care are acces datorită metodei de analiză folosite.

Din perspectiva pe care am adoptat-o aici, *interpretantul imediat* ar fi deci s e n s u l d e n o t a t i v d e b a z ă al unui termen ; concluzia ni se pare cu atît mai îndreptățită, cu cît se știe că sensurile conotative apar și pot fi definite numai în funcție de contexte.

A doua categorie de *interpretanți* sînt *interpretanții dinamici* ; aceștia furnizează toate informațiile necesare pentru interpretarea ulterioară a semnelor. În modelul peirceian de semioză, *interpretantul dinamic* este de două tipuri, și anume :

(a) Id_1 este acel *interpretant* care nu face apel la o experiență colaterală pentru a trimite la *obiect*, fiind deci rezultatul unei interpretări obținute în contextul prezent al cunoștințelor agentului-interpret (pe care îl vom numi în continuare „vorbitorul" sau „utilizatorul *semnului*").

(b) Id_2 este *interpretantul* care face apel la o experiență colaterală pentru a trimite la *obiect* ; el apare astfel ca rezultat al unei interpretări efectuate „într-un context imediat străin (exterior sau anterior)" cunoștințelor utilizatorului (Deledalle, 1979 : 119–120).

În aplicația lexicologică pe care o propunem în aceste pagini, considerăm că *interpretantul dinamic* reprezintă m u l ț i m e a s e n s u r i l o r u n u i t e r m e n. Precizarea lui Peirce că orice *interpretant dinamic* implică *interpretantul imediat* este valabilă și pentru modelul propus de noi aici, căci mulțimea sensurilor unui termen — contextuale sau acontextuale, de bază sau periferice, în sincronie sau în diacronie — implică în mod necesar cunoașterea sensului denotativ de bază al acelui termen.

În calitate de *interpretant dinamic* prin intermediul căruia vorbitorul cunoaște *obiectul imediat*, Id_1 se deosebește de *interpretantul imediat* (care am văzut că urmărea același scop) prin faptul că, deși se menține în

contextul prezent al cunoștințelor utilizatorului, el depășește stadiul perceptiv și furnizează toate informațiile necesare interpretării *semnului*. Id_1 reprezintă deci, în accepția noastră, nu numai sensul denotativ de bază al unui termen, ci și — păstrîndu-se în sincronie — sensurile sale conotative, periferice etc.

Id_2 este, precizează Peirce, acel *interpretant dinamic* ce conduce la cunoașterea *obiectului dinamic*. În modelul propus aici el reprezintă sensurile termenului în diacronie — sensuri denotative și conotative, de bază și periferice, contextuale și acontextuale — și informația de natură enciclopedică necesară utilizatorului pentru cunoașterea tuturor acestor sensuri și deci pentru folosirea corectă a termenului în mulțimea de contexte posibile.

Un aspect care poate părea paradoxal este acela că „experiența străină", contextul exterior sau anterior necesar interpretului pentru cunoașterea *interpretantului dinamic* Id_2 este *interpretantul final* (If_1 sau If_2), adică, așa cum vom vedea, d e f i n i ț i a (empirică sau de dicționar). Numai apelînd la definiția termenului în același timp în care apelează la sensurile contextuale ale acestuia reperate în limbă, utilizatorul va putea cunoaște în mod adecvat totalitatea sensurilor pe care le are acel termen și relația dintre ele.

Așa cum specifică Ch. S. Peirce, *interpretantul final* este un *interpretant* sintetic ; funcția sa este de a furniza sistemele de interpretare a *semnului* „după dezvoltarea suficientă a gîndirii" (LW 31). Din această aserțiune am trage concluzia că descoperirea *interpretantului final* al unui termen conduce la includerea acestuia într-o clasă, la integrarea sa într-un repertoriu.

În modelul pe care îl înfățișăm aici, *interpretantul final* (de fapt, *interpretanții finali*, pentru că, așa cum vom arăta în continuare, conform modelului de semioză elaborat de Ch. S. Peirce, acesta este de trei tipuri) reprezintă sensul termenului structurat într-o definiție. Prin urmare, definiția este, după părerea noastră, un *interpretant final*.

Precizăm că, dacă privim *interpretantul final* drept rezultat ultim al semiozei, ca sens structurat într-o definiție ca urmare a procesului în mai multe trepte schițat mai sus, el mijlocește integrarea termenului (de fapt, a unui *definiendum* și a *definiens*-ului său) într-un repertoriu pasiv. Conchidem astfel că, privit ca o colecție de *interpretanți finali*, dicționarul este un repertoriu pasiv.

Interpretanții finali devin însă elemente ale unui repertoriu activ atunci cînd vorbitorul face apel la ei (folosește dicționarul) pentru a descoperi *interpretanții dinamici*, deci pentru a cunoaște și a utiliza corect *obiectele*, adică termenii din limbă. Constatăm astfel că, așa cum l-am descris aici, procesul de semioză este un proces dialectic ce se petrece în dublu sens.

Dacă ne amintim că, tot conform teoriei lui Charles Sanders Peirce, *interpretantul final* implică *interpretantul dinamic* și pe cel *imediat* și privim deci *interpretantul imediat* ca pe o funcție (în accepția matematică a termenului) a celorlalți doi *interpretanți*, el capătă statutul de i n v a r i a n t ă s e m a n t i c ă a termenului respectiv.

Precizăm însă că agentul din perspectiva căruia *interpretantul imediat* se bucură de acest statut este un vorbitor V_2, diferit de vorbitorul V_1, pentru care *interpretantul imediat* reprezenta sensul denotativ de bază al acelui termen.

Așa cum aminteam mai sus, în teoria lui Peirce, *interpretantul final* este de trei tipuri; el se subîmparte în If_1, If_2 și If_3.

,,If_1 este o obișnuință căpătată ca urmare a unei experiențe mai curînd colective decît individuale, de a interpreta *semnul* la un moment dat, într-un grup dat. [...] De If_1 depind toate prejudecățile rasiale, religioase, intelectuale etc. și toate ideologiile'' (Deledalle, 1979 : 119–120). Peirce specifică de asemenea că If_1 poate fi contrazis de o interpretare ulterioară, caracteristică altui moment din istoria culturii și altui interpret (individual sau colectiv). Această interpretare poate fi, după părerea noastră, independentă de cea dinainte, dar este de asemenea posibil ca ea să pornească în mod explicit de la o interpretare anterioară, pe care apoi să o înlocuiască tocmai pentru că reușește să reevalueze *semnul* (cf. Neț, 1986).

În modelul pe care îl propunem în aceste pagini, If_1 ar fi, după părerea noastră, d e f i n i ț i a e m p i r i c ă – dar corectă! – pe care o poate da unui termen vorbitorul (V_1) al unei limbi; el reprezintă deci mulțimea de sensuri ,,încetățenite'' prin uz ale unui termen, conștientizate de utilizator, care le poate oricînd verbaliza.

Se impune însă precizarea că, la fel ca și *interpretantul imediat*, If_1 este, în opinia noastră, de două ori implicat în acest proces de semioză: o dată, direct – în calitate de ,,definiție empirică'' pe care o poate da termenului vorbitorul unei limbi –, iar a doua oară, indirect – ca experiență colaterală (verbalizată de un vorbitor V_1) ce permite unui utilizator (V_2) accesul la Id_2 și apoi, pe baza acestuia, la If_2 – ,,definiția științifică'', de dicționar.

Specificăm că vorbitorul V_2 este, din perspectiva noastră, cercetătorul științific, care elaborează definiția lexicografică, iar vorbitorul V_1 este un ipotetic subiect testat de cercetător în scopul elaborării unei definiții cît mai corecte. Desigur, în practică, utilizatorul V_1 și utilizatorul V_2 se pot ,,suprapune'' într-o aceeași persoană ,,reală'', care se dedublează în aceste două funcții, îndeplinind pe rînd fiecare dintre roluri, în funcție de etapa în care se află procesul de elaborare a definiției.

Din cele spuse pînă acum decurge că interpretantului If_2 – care, în accepția lui Peirce, este o obișnuință controlată științific, experimental – îi corespunde d e f i n i ț i a l e x i c o g r a f i c ă, adică acea definiție înregistrată într-un dicționar.

Și în acest caz, precizăm că există posibilitatea ca între ,,definiția empirică'' și ,,definiția lexicografică'' să nu existe, practic, nici o diferență, similitudinea dintre ele putînd merge pînă la identitatea de formulare. Acest fenomen nu se întîmplă însă întotdeauna, căci, deși aflate în strînsă interdependență, definiția lexicografică se deosebește de definiția empirică prin faptul că presupune (măcar teoretic) întotdeauna o serie de criterii formale de structurare și posibilitatea corelării și includerii într-o clasă ordonată (un dicționar!) a tuturor *interpretanților finali* If_2.

Ca și *interpretantul imediat* și ca și *interpretantul final* If_1, If_2 are o dublă implicație în procesul de semioză pe care l-am descris aici. El figurează o dată ca efect final, ca treaptă ultimă în procesul de cunoaștere a sensului unui termen (rezultat la care ajunge cercetătorul științific V_2), iar a doua oară în calitate de experiență colaterală, de context imediat străin, exterior sau anterior cunoștințelor de care dispune, la un moment dat, vorbitorul V_1 al unei limbi, vorbitor care face apel la definiția omologată în dicționar pentru a cunoaște cu exactitate sensurile unui termen.

Observăm astfel, și de această dată, că procesul de cunoaștere a sensului termenilor dintr-o limbă, așa cum poate fi el descris pe baza metodei peirceiene de semioză, este un proces complex, cu orientare dublă, de la sens la definiție și de la definiție la sens, fiecare dintre aceste concepte îmbogățindu-se treptat prin confruntarea cu celălalt.

Ultima subcategorie de *interpretanți* din triada lui Ch. S. Peirce sînt *interpretanții finali* If_3 ; aceștia sînt singurii dintre toți *interpretanții finali* care fac abstracție de *interpretantul dinamic*. If_3 este un interpretant în afara contextului, ,,care nu are nevoie să se bazeze pe nici o experiență pentru a putea exista" (Deledalle, 1979 : 120). În concepția lui Peirce, If_3 poate porni fie de la If_1, fie de la If_2, fie și de la If_1 și de la If_2 simultan. Din cele arătate pînă acum se poate, credem, considera că If_3 este, în modelul propus de noi, un sistem formal, o m a t r i c e, servind la structurarea sensului într-o definiție, fie ea ,,empirică" sau ,,științifică", dar cu deosebire aceasta din urmă.

În concluzie, un model ca cel propus aici dovedește, după părerea noastră, că s e n s u l, r e f e r e n t u l și d e f i n i ț i a sînt concepte care trebuie definite relațional. El demonstrează de asemenea că sensul unui termen este *aproximat* (cf. Vasiliu, 1984) printr-un proces dialectic de confruntare treptată a contextului lingvistic în care apare un termen cu definiția sa (empirică și/sau științifică), proces ca urmare a căruia elementele puse în relație își aplică reciproc o serie de restricții.

Sintetizăm într-un tabel final concluziile la care ni se pare că a ajuns cercetarea înfățișată aici, precizînd că acest tabel conține și ,,rudimentele" unei analize similare ce ar putea fi întreprinsă din perspectiva actelor de limbaj ; acest aspect nu ne-a preocupat însă pentru moment.

Conceptul din teoria lui Peirce	Categoria care îi corespunde din perspectiva elaborării unei definiții	Utilizatorul
S	definiendum	
Oi	termen reperat, scos din context	
Od	termen reperat, în context	
Ii	sens denotativ de bază	V_1
	invariantă semantică	V_2
Id_1	mulțimea sensurilor în sincronie	V_1, V_2
Id_2	mulțimea sensurilor în diacronie + informația enciclopedică necesară cunoașterii acestora	V_1, V_2
If_1	definiție empirică	V_1
	experiență colaterală	V_2
If_2	definiție lexicografică	V_2
	experiență colaterală	V_1
If_3	matrice	V_1, V_2

BIBLIOGRAFIE

Deledalle, Gérard (1979), *Théorie et pratique du signe. Introduction à la sémiotique de Charles S. Peirce*, Payot, Paris

Hardwick, Ch. S. (ed) (1977), *Semiotic and Significs. The Correspondence between Charles S. Peirce and Victoria Lady Welby*, Indiana University Press

Neţ, Mariana (1986), *Types d'interprétants du texte artistique. Référent, symbole, topos, motif*, în *Angewandte Semiotik*, 6, ,,Zeichen/Manipulation", Wien/Baden b.W. (sub tipar)

Peirce, Charles Sanders (1931–1935 ; 1958), *Collected Papers*, vol. I–VI editate de Ch. Hartsborne şi P. Weiss, Harvard UP ; vol. VII–VIII editate de A. W. Burks, Harvard UP

Vasiliu, Emanuel (1984), *Asupra naturii conceptuale a sensului*, în *Analele Universităţii din Bucureşti*, ,,Limba şi literatura română", anul XXXIII, p. 71–78

A Lexicological Application of Ch. S. Peirce's Semiotics

(Abstract)

The article attempts at moulding the main phases of the complex process of signification and of meaning representation (within dictionaries and outside them) against the background of semiosis as described by Ch. S. Peirce. The referent of a dictionary (entry) is shown to be the terms of a given language (context-free or context-bound). The meaning of a certain term proves to be gradually approximated through confronting its multiple valences with its (empirical and/or lexicographical) definition, "meaning", "referent" and "definition" being concepts which can be defined only in relation to one another.

Noiembrie 1985

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

DEFINIȚIA LEXICOGRAFICĂ A HOLOFRAZELOR

OLGA GALAȚANU

După cîteva considerații teoretice asupra noțiunii de „holofrază" și asupra importanței studierii holofrazelor în lexicografie, dar și în didactica limbilor străine și în teoria traducerii, sînt analizate problemele pe care le ridică definirea acestora în dicționarele explicative și se propune un model de definiție a „formulelor-reflexe" în acest tip de dicționare.

0. Sursele teoretice care ne-au sugerat ideea studierii holofrazelor din punctul de vedere al definirii lor în dicționarele explicative, dar și din alte puncte de vedere, acela al traducerii lor în dicționarele bilingve, al traducerii-performanță și al didacticii limbilor străine [1], sînt două : teoria asupra „holofrastiei" a lui Gustave Guillaume [2] și teoria învățării limbajului.

Spunem „sursele care ne-au sugerat" această idee, deoarece perspectiva noastră nu este nici aceea a psihosistematicii guillaumiene, nici aceea a psihologiei învățării, ci o perspectivă pragmatică lingvistică.

În teoria învățării limbajului, *holofrazele* (sau *formulele-reflexe)* au fost definite ca „subrutine", „secvențe gata construite", care sînt stocate, pentru perioade mai scurte sau mai lungi, ca *unități de informație lingvistice*, la care avem ușor acces (care au deci un grad mare de disponibilitate) și pe care nu mai trebuie să le „proiectăm", să le construim în detaliu, în conformitate cu un sistem de reguli, chiar dacă, lingvistic, ele pot să fie generate prin regulile gramaticii.

Așa cum sînt definite holofrazele aici [3], ele reprezintă forme economice de achiziție a limbii, putînd fi învățate „holofrastic", la fel ca unitățile lexicale.

În termenii unei pragmatici lingvistice integratoare (bazată pe joncțiunea între teoria actelor de limbaj și „analiza conversațională"), am interpretat holofrazele ca produse ale fenomenului de „convenționalizare" a unor „implicații conversaționale", a unor „efecte conversaționale", prin uzaj [4]. Această interpretare ne permite să situăm problema la nivelul enunțului. *Hein !*, *Décidément !*, deși tratate în dicționare ca simple unități lexicale, sînt holofraze, în aceeași măsură ca *Ce n'est pas de pot !*, *Non, mais, dites-donc !*.

Convenționalizarea unor efecte conversaționale prin uzaj a dus și duce la „derivarea" unor valori pragmatice, a unor noi „condiții de întrebuințare" ale unui indicator pragmatic deja existent în limbă și la apariția unor holofraze. Propunem deci o definire a holofrazelor dintr-o perspectivă pragmatică diacronică. Nu vom discuta aici gradele posibile de convenționalizare, raportate la microgrupuri sociale sau la comunități lingvistice. Este suficient să dăm două exemple, în care efectele conversaționale sînt convenționalizate, la nivelul unei întregi comunități lingvistice, în grade diferite. Formulele de politețe, menite să atenueze caracterul „amenințător", cum îl numește etnologia comunicării, al unor acte, ca acela de a interpela pe cineva pe stradă pentru a-i cere o informație, au un sens literal ușor analizabil, deși, printr-o convenție de uzaj, sînt interpretate nonliteral. Astfel, *Nu vă supărați, caut strada Rozelor !* deși

are un sens literal ușor analizabil, este, evident, un enunț interpretat ca o cerere de informație și nu ca o aserțiune asupra căutării unei străzi de către enunțiator. Spre deosebire de enunțul citat, formula de salut *How do you do?* sau răspunsul la o afirmație pe care o dezaprobăm: *N'importe quoi!* sau pe care o contestăm: *Mon œil!*, *Et ta sœur!* reprezintă holofraze, pentru care procesul de convenționalizare a mers pînă la „literalizare" și trebuie confirmat în dicționar.

1. *Holofrazele* pot fi deci definite în termenii unei pragmatici lingvistice integratoare ca realizatori lingvistici (mărci lingvistice):

— ai forțelor ilocuționare ale unor acte, ale căror conținuturi propoziționale sînt implicite:

A INFIRMA *Penses-tu!*
Da de unde!
A DEZAPROBA *Non mais, ça va pas!*
Non mais, dites-donc!
Ei, asta-i bună!

— ai forțelor ilocuționare și ai conținuturilor propoziționale ale unor acte de vorbire:

A REFUZA SĂ RENUNȚI SĂ FACI: *Non, mais je vais me gêner!*
Ba vezi, că mi-o fi rușine!

Important este faptul că, printre mărcile lingvistice ale actelor ilocuționare, holofrazele sînt, împreună cu cvasicomentariile parantetice, cele pentru care congruența potențialului de act ilocuționar cu valoarea ocurențelor actului ilocuționar este cea mai sigură. Mai mult, utilizarea holofrazelor este predeterminată, convenționalizată nu numai din punctul de vedere al intenției de comunicare, al forței ilocuționare a actului, ci și al *clasei de situații* în care pot fi folosite. Parametrii care trebuie să fie luați în considerare sînt, deci, pe lîngă intenția de comunicare:

— locul ocupat de actul ilocuționar în secvența enunțiativă. Actul A REFUZA se realizează holofrastic diferit în funcție de actul inițiativ al cărui răspuns este.

A SFĂTUI PE CINEVA SĂ NU FACĂ — A REFUZA:
Non, mais je vais me gêner!
Ba vezi că o să-mi fie rușine!

A CERE CUIVA SĂ FACĂ — A REFUZA: *Vous n'y pensez pas!*
Ça, jamais!
(Ah) non, alors!
Jamais de la vie!
Nici nu mă gîndesc!
În nici un caz!
Nici vorba de așa ceva!

A AMENINȚA — A REFUZA: *C'est ce qu'on va voir!*
Je voudrais bien voir ça!
Vreau s-o văd și pe asta!

— raporturile dintre interlocutori (dimensiunea socială și cea psihologică a comunicării): o atitudine ironică va dicta alegerea holofrazei *Ne vous gênez pas!* în loc de *C'est bientôt fini?* pentru realizarea actului A REPROȘA, iar raporturile familiare între interlocutori vor dicta alegerea holofrazelor: *Ça va pas la tête! — Ce ești nebun!*, în loc de *Ça alors! — Nemaipomenit!*.

Cu atît mai mult dicționarele explicative și bilingve trebuie să includă holofrazele și să le expliciteze sensul sau să le găsească echivalențele în aceeași limbă sau în limba-țintă. Nu ne vom opri, în cele ce urmează, asupra problemei traducerii holofrazelor în dicționarele bilingve, problemă pe care am tratat-o cu altă ocazie. Vom menționa doar faptul că, în traducerea interlinguală a holofrazelor, trebuie, credem noi, să se stabilească mai întîi echivalențele între clasele de situații în care aceste formule-reflexe pot să fie folosite cu o anumită valoare în comunicare.

2. În *dicționarele explicative*, holofrazele trebuie deci definite prin explicitarea :

— intenției ilocuționare a actului (sau a actelor pentru holofrazele polisemantice : *Tu parles !*, *Vous parlez !*, *Ça va !*)

— acelor parametri care intervin în selecția holofrazelor într-o clasă de situații :

— atitudinea psihoperformativă a enunțiatorului ;

— raporturile socioperformative dintre enunțiator și destinatar ;

— locul pe care îl ocupă holofraza în secvența de acte ilocuționare ;

— universul referențial al discursului (de exemplu, *Décidément !*, holofrază care poate fi echivalată cu holofraza *Cînd e să se aleagă praful !*, apare în situațiile caracterizate prin fapte contrare așteptării enunțiatorului, dintre care ultimul înregistrat, în virtutea unei cauze comune și nedeterminate, declanșează concluzia respectivului enunțiator asupra necesității de a constata că nu merg bine lucrurile).

Am pornit deci de la analiza programalingvistică a holofrazelor pentru a construi un model de definiție lexicografică. Această definiție nu este o structură esivă, ci „instrumentală" : termenul de definit *(definiendum)* se definește prin valoarea sa pragmatică, este un indicator pragmatic al unui act de limbaj efectuat într-o clasă de situații, explicitată în măsura în care ea permite efectuarea acelui act prin acea holofrază. Toate stipulațiile privind forța ilocuționară a actului și parametrii situaționali pertinenți din punctul de vedere al efectuării actului prin holofrază formează cel de-al doilea termen al definiției *(definiens)*. Definiția va avea deci forma generală : *H este utilizat pentru a realiza A în S*, unde : H = holofrază, A = act de limbaj și S = clasă de situații. Astfel de definiții sînt, de exemplu :

« *Hein (fam.)* s'emploie soit pour demander à quelqu'un de répéter une phrase mal comprise, soit pour renforcer un ordre ou une interrogation" *(Dictionnaire du français-langue étrangère)* ;

„*Ça va ! (fam.)* expression familière pour intimer à quelqu'un l'ordre de se taire ou de changer de comportement" *(Lexis, Dictionnaire du français-langue étrangère)*.

Holofraza este un instrument discursiv, ceea ce se reflectă în utilizarea, în multe definiții, a unor verbe ca : *marquer*, *exprimer* : „*Tu parles (fam.)* exprime ironiquement le doute" *(Dictionnaire du français-langue étrangère)* ;

„*Penses-tu !*, *Pensez -vous ! (fam.)* expriment l'incrédulité, la dénégation énergique" *(Lexis)* ;

„*Ça va !* marque la limite de l'acceptation" *(Petit Robert)*.

Exemplele care ilustrează definiția trebuie să se situeze la nivelul transfrastic, enunțiativ (secvențe enunțiative), menite să elucideze contextul care selectează holofraza):

,,—Il voulait me voir à la gare le jour même : *tu penses*; j'avais autre chose à faire!''

sau :

,,— Vous êtes allée au cinéma hier soir?

— Penses-tu ! Jean n'a pas voulu''.

(Dictionnaire du français-langue étrangère)

3. Analiza definițiilor cîtorva holofraze în dicționarele explicative ale limbii franceze [5] pune în evidență unele inconsecvențe în tratarea acestor formule-reflexe. Am studiat holofrazele, foarte curente în franceza vorbită : *Tu parles! Vous parlez!; Penses-tu! Pensez-vous!; Ça va! Ça va comme ça!; Hein!.*

Le Petit Robert, de exemplu, definește conform formulei propuse mai sus holofraza *Hein!*, dar nu explică holofrazele *Penses-tu!*, *Pensez-vous!* decît prin parafraze sau marchează numai ,,dubitatif ou méprisant'' pentru *Tu parles!*, *Vous parlez!*

Cel mai centrat pe o orientare pragmatică este *Le Dictionnaire du français-langue étrangère*, dar și aici, ca și în celelalte dicționare, se mai pierd o serie de valori ale unor holofraze polisemantice.
De exemplu, dicționarul amintit nu explică cele două sensuri ale holofrazei *Ça va!*: A ORDONA — SĂ TACĂ
— SĂ ÎNTRERUPĂ O ACTIVITATE
A AFIRMA, cu un conținut propozițional favorabil, sau ale holofrazelor : *Tu parles!*, *Vous parlez!*: A CONFIRMA,
(= ,,ba bine că nu!, sigur că da!, cum să nu!'')
A RESPINGE o afirmație ca îndoielnică (= ,,Nu mai spune!, Haida de!, Ei taci!'').

Valorile holofrazei *Hein!* sînt de asemenea numeroase : A RUGA SĂ REPETE ; A-ȘI EXPRIMA MIRAREA ; A APROBA PE CINEVA ; A DECLARA INTERESANT CEVA etc.)[6]. Explicitarea lor în dicționare impune o analiză a acestor valori în termeni pragmalingvistici.

4. Concluzie.

Nu ne-am propus analiza în detaliu a unei holofraze anume, dar credem că activitatea lexicografică ar beneficia de asemenea analize care să permită delimitarea claselor de situații pentru care holofrazele sînt indicatori pragmatici. De asemenea, definițiile ,,instrumentale'', ca cele pe care le-am menționat, par a fi mai adecvate pentru explicitarea acestor ,,instrumente discursive'', iar exemplele care le ilustrează trebuie să se situeze la nivelul transfrastic, singurul susceptibil să elucideze locul holofrazelor în secvența de acte realizate într-o clasă de situații.

La définition lexicographique des holophrases

(Résumé)

Les holophrases, ,,formules-réflexe'' peuvent être interprétées, dans une perspective pragma-linguistique, comme marqueurs d'actes de lan-

gage et connecteurs pragmatiques, indicatifs d'une classe de situations énonciatives.

C'est pourquoi la définition de ces „instruments discursifs", dans les dictionnaires explicatifs, doit expliciter leur „emploi", c'est-à-dire, en tout premier lieu, l'intention illocutionnaire de l'énonciateur, l'acte illocutionnaire qui peut être effectué à l'aide des holophrases, et les paramètres de la situation de communication qui autorisent le choix de ces holophrases. Les exemples susceptibles d'illustrer „les conditions d'emploi" des holophrases doivent se situer au niveau transphrastique : des interventions dans un échange verbal (ou même un échange verbal).

NOTE

[1] V. Olga Galaţanu, *Actes de langage et didactique des langues étrangères*, Bucureşti, T.U.B., 1984, p. 128—133.

[2] Cf. Gustave Guillaume, *Psycho-systématique du langage. Principes, méthodes et applications I (Leçons de linguistique 1948—1949)*, Paris, Klincksieck, Québec, Les Presses de l'Université Laval, 1971.

[3] Cf. Pit Corder, *Introducing Applied Linguistics*, Penguin Modern Linguistics Texts, 1973, p. 131.

[4] Pragmaticienii vorbesc despre „convenţiile de sens" care asociază unor forme lingvistice o semnificaţie *literală*, care, în anumite cazuri, e pragmatică (indicaţii convenţionale legate de condiţiile de utilizare a formei lingvistice). Dar, în anumite cazuri, în procesul conversaţional, aceste forme pot să vehiculeze un sens la care nu sînt asociate convenţional. Se poate chiar ca asocierea unui *sens conversaţional* să fie convenţionalizată prin uzaj, devenind *indicator pragmatic*, fără ca această funcţie să se reflecte la nivelul semnificaţiei sale. Această convenţie a fost numită *convenţie de uzaj*.

[5] *Dictionnaire du français-langue étrangère. Niveau 2*, Paris, Larousse, 1979 ; *Lexis* (Dictionnaire de la langue francaise), Paris, Larousse, 1975 ; *Le Petit Larousse*, Paris, Larousse, 1967 ; *Le Petit Robert* (Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française), Paris, 1976.

[6] V. Mireille Darot, Monique Lebre-Peytard, *„Ben, ici, c'est pas restreint hein", ou „hein", marquer d'interaction et d'argumentation*, în „Le Français dans le Monde" no. 176/avril 1983, p. 89—91.

Octombrie 1985

Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

DESCRIEREA SENSULUI ÎN DICȚIONARUL DE LIMBĂ: VERBUL

ANCA COSĂCEANU

Ne propunem, în cele ce urmează, să discutăm unele aspecte ale descrierii sensului în dicționarul de limbă — cu privire specială asupra verbului — și ale ilustrării acesteia prin exemple. Vom prezenta la început cîteva propoziții generale, reprezentînd coordonatele teoretice în care ne încadrăm; vom propune apoi un model de descriere a sensului pentru verbul francez RETENIR, model pe care-l vom confrunta cu cele oferite de unele dicționare actuale ale limbii franceze, insistînd asupra raportului dintre descrierea sensului și ilustrarea sa prin exemple.

1. Dicționarul poate fi definit ca un text metasemiotic, care articulează un plan al expresiei (text fragmentat cu organizare formală) cu un plan al conținutului ce este el însuși o semiotică (avînd drept expresie o limbă naturală dată și drept conținut universul pe care aceasta îl exprimă) [1].

Obiectul dicționarului este descrierea lexicului, în articularea sa cu celelalte nivele ale limbii, dar și cu utilizarea — utilizatorii acesteia; descriere deci a semnelor lingvistice în funcțiune, descriere atît a sensului, cît și a semnificației și a diferitelor efecte discursive.

Intrarea de dicționar se situează în afara opoziției limbă/discurs. Ea este o „unitate de tratament lexicografic", stabilită conform unor criterii fondate pe o analiză lingvistică, dar determinate prin și pentru o practică dată. Articolul de dicționar se prezintă ca un artefact specific, avînd drept componentă fundamentală un „plan" sau „model" de descriere a sensului unui semn lingvistic.

Exemplul de dicționar are o funcție ilustrativă și justificativă față de modelul de descriere a sensului. El este supus unor constrîngeri de formă și fond, dictate de raportul cu textul-dicționar și cu limba-obiect [2].

În interpretarea sensului unui verb, interdependența definiție — construcție constituie un element indispensabil. Descrierea sensului unui verb implică specificarea relațiilor semantice pe care le întrețin toate argumentele sale (inclusiv a celor de ordinul presupozițiilor și al implicațiilor).

Toate elementele care compun sensul unui verb pot fi lexicalizate. Dicționarul de limbă ar trebui deci, în mod ideal, să furnizeze toate construcțiile în care se poate insera verbul. Acestea sînt în majoritate previzibile prin mecanisme de generare. În dicționar trebuie să figureze însă și construcțiile deviante față de modelul generativ, ca și cele ce realizează semnificații sau efecte discursive, care se situează în afara cadrului strict al modelului de descriere a sensului (așa-numitul „reziduu semantic").

2. Aserțiunile de mai sus pun, credem, în evidență necesitatea unei abordări semiotice complete a descrierii sensului în dicționarul de limbă (ceea ce, de altfel, mulți lexicografi realizează în mod intuitiv). Vom propune în continuare o astfel de descriere pentru verbul francez RETENIR. În vederea elaborării planului de descriere, am consultat patru dicționare

actuale ale limbii franceze, dicţionare de tipuri diferite, ale căror caracteristici le-am rezumat în tabelul de mai jos :

DICŢIONAR	Petit Robert	Lexis	DFC	DFLE I
→destinaţie	orice public	mai ales învăţămînt	didactică nivel II	didactică nivel I
→tip	descriptiv, ist., analitic	descriptiv maximal	dicţ. de fraze	dicţ. de situaţii curente şi fraze uzuale
PLAN DE DESCRIERE (criteriu)	istoric, logic sintactic	semantic şi sintactic	semantic şi sintactic	statistic şi sintactic
EXEMPLE funcţia	ilustrarea „bon usage"-ului elucidarea dificultăţilor gramaticale	completarea şi ilustrarea definiţiei inserarea cuvîntului în discurs	explicitarea trăsăturilor semantice distinctive ale definiţiei în structura dată	ilustrarea construcţiilor uzuale corespunzătoare situaţiei de comunicare, a nivelelor şi registrelor de limbă
natura	citate construite (pentru colocaţiile uzuale)	citate sec. XX construite	construite	construite + imagini situaţionale

DFC = *Dictionnaire du Français Contemporain*
DFLE I = *Dictionnaire du Français Langue Etrangère*, Niveau I

Utilizînd informaţiile oferite de aceste patru dicţionare, am elaborat un plan de descriere a sensului verbului RETENIR, pe care l-am confruntat apoi cu cel propus de foarte interesantul *Dictionnaire Sémantique et Syntaxique des Verbes Français* (Varşovia, 1983).

Sensurile verbului RETENIR au fost grupate în mare după zona conceptuală reprezentată. Am delimitat astfel sensurile (I—VI) care se încadrează în zona „factitiv — cauzativ" (distincţia fiind asigurată de semantismul nominalului subiect : /+uman/ în cazul factitivului, /—uman/ în cel al cauzativului) de cele aparţinînd zonelor „epistemic" (VII : „memorie", VIII : „evaluativ epistemic", IX : „cauzativ epistemic") şi „atribuire" (X : verbul RETENIR apare ca un verb de atribuire negativă, marcat /+volitiv/).

Fiecare sens este descris printr-o definiţie şi prin construcţiile caracteristice, indicînd trăsăturile semantice distinctive ale argumentelor. Apare de asemenea un scurt comentariu asupra unor semnificaţii şi relaţii semantice între argumente, mai ales implicite, şi asupra unor efecte discursive. Exemplele — minimale ! — au forma fie a unor contexte-tip, fie a unor fraze care ilustrează numite valori şi efecte de sens (cele a căror sursă nu este indicată au fost construite de noi şi reprezintă un fel de „sinteză" a exemplelor oferite de dicţionarele consultate). Exemplele subliniate ilustrează „reziduul semantic" (holofraze etc.).

RETENIR

I. Faire rester, obliger de rester (avec soi) dans un endroit

1) $\underset{+h}{N_1}V\underset{+h}{N_2}$ (tps., loc.) h = trăsătura semantică /uman/

il m'a retenu une heure dans son bureau
retenir quelqu'un à dîner
je ne vous retiens pas ! (interpretat ca act de limbaj indirect — ordin sau permisiune)

2) $\underset{+h}{N_1}V\underset{+h}{N_2}$ comme $\underset{+h}{N_3}$

retenir quelqu'un comme otage, comme prisonnier

(N_3 identic referențial cu N_2; evaluare defavorabilă pentru N_2 a condiției N_3. Domeniu : relații sociale, confruntare.)

3) $\underset{-h}{N_1}V\underset{+h}{N_2}$ (tps., loc.)

la grippe l'a retenu une semaine au lit

II. Maintenir dans une position fixe

1) $\underset{+h}{N_1}V\underset{-h}{N_2}$ prep $\underset{-h}{N_3}$(loc.)

elle a retenu sa robe à la taille par une ceinture

2) $\underset{-h}{N_1}V\underset{-h}{N_2}$ (loc.)

la ceinture retient la robe à la taille
une étoffe qui retient la lumière

III. Tirer en arrière, saisir, maintenir pour empêcher de tomber, d'aller trop vite, de faire une mauvaise action.

$\underset{+h}{N_1}V\underset{\pm h}{N_2}$(par $\underset{-h}{N_3}$)

retenir quelqu'un par le bras, par le pan de sa veste
retenir un cheval
retenir une assiette qui glisse
retenir le bonheur (N_2 = / + abstract/
retenez-moi ou je fais un malheur ! (interpretat ca fanfaronadă)

IV. Empêcher de faire quelque chose

$\underset{\pm h}{N_1}V\underset{+h}{N_2}$ de Inf

il fallait que Marie le retint de se mettre à genoux (PR) (acțiunea redată de Inf este interpretată ca „de evitat")
je ne sais ce qui me retient de Inf
(interpretat ca act indirect de amenințare)

V. Empêcher de se manifester

$\underset{+h}{N_1}V$(pos.)N_2

retenir son souffle, ses larmes, son rire
retenir un sourire d'incrédulité

(N_2 manifestare fizică sau afectivă a N_1)

VI. (Se) faire réserver

$\underset{+h}{N_1}V\underset{\pm h}{N_2}$(prep. $\underset{+h}{N_3}$)

retenir une place, une chambre d'hôtel
retenir une femme de chambre (DFC)

il m'a prié de lui retenir deux places à ce concert
(N_1 sau N_3 interpretat ca posesor sau utilizator viitor al N_2; domeniu : bunuri și servicii)
VII. Garder dans son souvenir, dans sa mémoire
1) $\underset{+h}{N_1}V\underset{\pm h}{N_2}$
retenir une date, un nom, une figure
2) N_1V de nom. que P
j'ai retenu de son discours qu'il détestait les curieux
(J'en ai retenu qu'il détestait les curieux)
je vous retiens, pour faire les commissions ! (LX)
(interpretat ca act indirect de reproș, admonestare)
je pose 5 et je retiens 8
(domeniu : operații aritmetice)
VIII. Considérer acceptable, digne d'intérêt
$\underset{+h}{N_1}V\underset{-h}{N_2}$
il faut retenir cette idée
le jury a retenu son témoignage
(N poate prezenta trăsăturile /+autoritate/, eventual /+colectiv/ ;
domeniu : relații instituționale, juridic)
IX. Eveiller l'intérêt, l'attention
$\underset{\pm h}{N_1}V\underset{-h}{N_2}$ de $\underset{+h}{N_3}$
retenir le regard, l'attention de quelqu'un
(N_2 obiect de posesie inalienabilă a N_3; domeniu : experiență subiectivă)
X. Garder le bien d'autrui, une partie d'une somme
1) $\underset{+h}{N_1}V\underset{-h}{N_2}$ prep. $\underset{+h}{N_3}$
Hôtelier qui retient les bagages d'un client insolvable (PR) (N_3 interpretat ca „pierzător")
2) $\underset{+h}{N_1}V\underset{-h}{N_2}$ prep $\underset{+h}{N_3}$ pour $\underset{-h}{N_4}$
retenir tant pour cent du salaire d'un ouvrier pour la sécurité sociale, pour la retraite (PR)
(N_3 interpretat ca „beneficiar viitor")

Articolele consacrate verbului RETENIR de cele patru dicționare franceze consultate prezintă deosebiri atît față de planul propus de noi, cît și de la un dicționar la altul. Unele dintre aceste deosebiri se datorează criteriului adoptat în descrierea sensului : astfel, *Petit Robert*, unde primează criteriul istoric, adoptă în descrierea sensurilor de bază ordinea „atribuire" — „epistemic" — „factitiv/cauzativ", *Lexis*, conform criteriului sintactico-semantic (intuitiv) preferă ordinea „factitiv/cauzativ" — „epistemic" — „atribuire", iar DFLE, conform criteriului statistic, adoptă ordinea „epistemic" — „factitiv/cauzativ" — „atribuire". În cadrul fiecărui mare domeniu apar însă divergențe în ceea ce privește încadrarea uneia sau alteia dintre valori. Astfel, pentru a nu cita decît două exemple oferite de confruntarea dicționarelor *Petit Robert* și *Lexis* :

— LX glosează construcția *retenir un chiffre* (operație aritmetică) sub nr. I.11, după cele ilustrînd domeniul atribuirii, celelalte construcții

încadrate de noi în doemniul epistemic aflîndu-se la nr. I.5, I.6. În PR construcţia respectivă apare la nr. I.5, în grupul „epistemic"

— Urmînd criteriul semantismului nominalului subiect, LX desparte construcţii ca *Serge téléphona qu'il était retenu à dîner* (I., 1) și *La grippe l'a retenu plusieurs jours au lit* (III., 1), glosînd în schimb sub același număr (I., 3) *Retenir un tableau par un clou* și *Retenir l'attention de quelqu'un*. În PR toate aceste construcţii apar la nr. II., 1).

Exemplele de acest tip s-ar putea multiplica. Mai importante ni se par însă omisiunile care apar în cele două dicţionare.

Astfel, LX pierde din vedere construcţii ca *retenir comme otage*, *retenir(de...) que P*, *retenir le bonheur*. PR omite construcţiile *retenir quelqu'un à dîner* și *je ne sais ce qui me retient de Inf*. Ambele dicţionare ignoră construcţii ca *retenir une femme de chambre* (care apare însă în DFC).

Exemplele destinate a ilustra în cele două dicţionare aceeași valoare semantică, realizează adesea elemente și efecte de sens diferite, nici unul dintre dicţionare nereușind să ofere totalitatea elementelor componente ale sensului respectiv. Iată cum este ilustrată, de exemplu, valoarea III din planul nostru :

PR : II.,6 : „Saisir, maintenir, tirer en arrière pour empêcher de tomber, de partir, d'aller trop vite."

1) retenir quelqu'un par le pan de sa veste, par le bras

2) retenir un cheval (modérer son allure)

3) retenir quelque chose (l'empêcher de tomber)

4) (fig.) Comment n'avait-elle pas saisi ce bonheur-là ? Pourquoi ne pas l'avoir retenu à deux mains... ? (Flaubert)

5) retenez-moi ou je fais un malheur (empêcher d'agir une personne sur le point de faire quelque chose)

(phrase d'un fanfaron qui cherche des prétextes pour s'excuser)

LX : I., 2 : „Retenir un être animé, une chose — les saisir, les maintenir pour les empêcher de tomber, de faire une mauvaise action, pour modérer leur allure".

1) il serait tombé dans le ravin si je ne l'avais pas retenu

2) je retins Berthe qui s'élançait (Bazin)

3) retenir une assiette qui glisse

Se observă că PR oferă trei contexte-tip cu verbul la infinitiv pentru cele trei variante ale semantismului obiectului (/uman/, /animal/, /ob. material/) și un citat literar pentru ilustarea sensului „figurat"; la acestea se adaugă citarea holofrazei *retenez-moi*..., cu indicarea interpretării ei. Contextul 1 lexicalizează „localizarea" acţiunii, citatul literar, „instrumentul" acţiunii, iar holofraza 5, acţiunea evitată, evaluată defavorabil.

LX oferă un context-tip pentru obiectul /ob. material/ și două exemple, dintre care un citat, pentru obiect /uman/, cu lexicalizarea în toate cazurile a acţiunii evitate. Exemplele 1 și 2 diferă sintactic și semantic (acţiunea evitată în (2) se plasează la nivel implicit).

În ceea ce privește definiţiile, LX neglijează elementul „tirer en arrière", iar PR elementul „empêcher de faire une mauvaise action". Cu toate acestea, ambele elemente apar în exemplele oferite de dicţionarele respective.

Pentru comparaţie am consultat micul DFLE, care, deși nu reţine decît 5 dintre valorile semantice ale verbului RETENIR, le ilustrează în general prin exemple care lexicalizează aproape toate elementele de sens. Pentru cazul citat, exemplul este :

Pierre a glissé, mais je l'ai retenu par la manche et il n'est pas tombé.

La fel, pentru valoarea VI din planul nostru exemplul:

Paul a demandé à sa secrétaire de lui retenir deux chambres dans cet hôtel

ilustrează o construcţie care lipseşte în cele două mari dicţionare („retenir quelque chose pour quelqu'un d'autre que soi-même").

Încercarea noastră a dorit să demonstreze posibilitatea şi oportunitatea unei abordări complexe a descrierii sensului în dicţionarul de limbă, abordare care să facă loc aspectului pragmatic. În acelaşi timp, în ceea ce priveşte categoria verbului, se impune luarea în considerare a relaţiei fundamentale dintre definiţie şi construcţie, ca şi ilustrarea cît mai completă prin exemple a tuturor elementelor care compun sensul itemului considerat.

La description du sens dans le dictionnaire de langue : le verbe

(Résumé)

Nous nous sommes proposé d'analyser certains aspects de la description du sens dans le dictionnaire de langue, ainsi que de la fonction de l'exemple par rapport à la définition/description sémantique. La catégorie qui a retenu notre attention este celle du verbe. Après apoir présenté brièvement les coordonnées théoriques de notre tentative, nous avons proposé un modèle de description du sens du verbe français RETENIR. Nous avons confronté ce modèle avec ceux qu'offrent quatre dictionnaires français actuels (le Petit Robert, Lexis, le Dictionnaire du Français Contemporain et le Dictionnaire du Français Langue Etrangère I) et finalement avec le Dictionnaire Syntaxique et Sémantique des Verbes Français (Varsovie 1982).

Nos conclusions plaident en faveur d'une approche sémiotique complète (y compris pragmatique) de la description du sens dans le dictionnaire de langue ainsi que, en ce qui concerne le verbe, en faveur de la prise en considération de l'interdépendance définition — construction dans la description sémantique et de l'illustration par des exemples de l'ensemble des éléments qui composent le sens d'un item verbal.

NOTE

[1] Dicţionarul este în acelaşi timp un semn global sociocultural, revelator pentru o anume practică şi o anume ideologie.

[2] Dintre care cele mai importante ar fi : nonambiguitatea, nonredundanţa, prezenţa unor contexte destul de largi pentru clarificarea semnificaţiei, ilustrarea paradigmei flexionare, a combinatoriei libere, semilibere şi fixe, a construcţiilor gramaticale, a comportării itemului la diferite nivele stilistice, în diferite tipuri de discursuri etc.

Noiembrie 1985

Facultatea de Limbi şi Literaturi Străine
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

DERIVATELE SUFIXALE: SENS ȘI DEFINIȚIE

LAURA VASILIU

Articolul încearcă să determine în ce măsură definirea în dicționar a derivatelor prin specificarea structurii lor semantice derivaționale poate fi un procedeu care îi asigură lexicografului un anumit grad de obiectivitate în tentativa lui de a găsi proprietățile definitorii ale referentului.

1. Experiența oricărui lexicograf arată că una din cele mai dificile operații pe care le are de efectuat în redactarea unui articol de dicționar este alcătuirea definiției cuvîntului. După cum s-a arătat [1], operația aceasta este deosebit de dificilă, între altele, pentru că lexicograful trebuie să selecteze din diversele proprietăți pe care i le oferă sursele de informație privitoare la referentul cuvîntului studiat pe acelea d e f i n i t o r i i, adică pe acelea care permit identificarea referentului respectiv și distingerea lui de referenții mai mult sau mai puțin asemănători.

Întrucît este efectuată de lexicograf, selecția trăsăturii sau trăsăturilor definitorii este subiectivă. Din cauza aceasta sînt frecvente cazurile în care aceluiași cuvînt îi sînt asociate definiții diferite în dicționare diferite. Diferențele vizează adesea tocmai caracteristicile prezentate și ierarhizarea lor; de aceea definițiile nu sînt, în aceste cazuri, echivalente [2]. Iată un exemplu banal, numele unui obiect foarte cunoscut, inconfundabil pentru vorbitorii obișnuiți ai limbii române, anume *bou*, și definițiile lui din cîteva dicționare de uz larg:

— „Taur castrat, cu talia mai mare decît a vacii, folosit ca animal de tracțiune și mai ales pentru carne" (DEX).

— „Animal domestic din familia rumegătoarelor, cu trupul mare și robust, cu coarnele lungi și găunoase, cu copitele despicate; e întrebuințat înjugat la car sau la plug ca vită de muncă; carnea lui constituie pentru om un aliment foarte hrănitor" (CADE).

— „Un animal rumegător domestic cornut alb cenușiu (mai rar negru, cărămiziu sau breaz) care se întrebuințează la tras carul, plugul și alte greutăți care trebuie duse mai încet" (SCRIBAN, D.).

După cum se vede, singurele trăsături reiterate în cele trei definiții sînt „animal" și „de tracțiune", celelalte, mult mai numeroase, apărînd într-una sau maximum două definiții. Nu vom încerca să evaluăm pertinența celor două trăsături reținute, deși, fără multă osteneală, le regăsim în definițiile a cel puțin încă două obiecte: *cal* și *măgar* (v. DEX s.v.). E clar însă că cele trei definiții nu sînt cîtuși de puțin echivalente [3].

2. Se pare însă că situația aceasta privește în special cuvintele primare. Pentru cuvintele derivate (ne oprim la derivatele sufixale care, fiind mult mai numeroase decît cele prefixale, prezintă o mare bogăție de situații) se găsesc relativ numeroase cazuri de definiții identice sau echivalente. În mod firesc, definițiile propriu-zis identice sînt ilustrate mai ales de categoria definițiilor formulate în termeni metalingvistici (diminutive, augmentative, colective, abstracte verbale etc.):

— *caiețel* „diminutiv al lui caiet" (DEX); „dim(inutiv) *caiet*" (CADE, DA)

— *căciuloi* ,,augmentativ al lui căciulă" (DEX) ; ,,augm(entativ) *căciulă*" (CADE, DA),
iar definițiile echivalente de categoria definițiilor formulate în termeni din limbajul comun :
— *căzător* ,,care cade" (CADE, DEX)
— *gîscar* ,,păzitor de gîște" (CADE, DA), ,,bărbat sau băiat care păzește gîștele" (DEX)
— *mitocănie* ,,atitudine, comportare, afirmație etc. de mitocan" (DEX), ,,atitudine, comportare, expresie de mitocan" (DLR), ,,faptă, vorbă, purtare de mitocan" (CADE)
— *croitorie* ,,meseria de croitor ; atelierul sau prăvălia lui" (SCRIBAN, D.), ,,meșteșugul croitorului sau croitoresei ; atelierul sau prăvălia croitorului" (CADE), ,,meșteșugul, meseria croitorului ; atelier unde se lucrează haine sau rochii" (DEX)
— *moșier* ,,cel ce posedă una sau mai multe moșii" (CADE), ,,mare proprietar funciar" (DLR)[4].

Definițiile transcrise în acest paragraf sînt identice sau echivalente pentru că toate reflectă structura derivațională a cuvintelor, adică urmăresc redarea relației dintre sufix și bază. Întrucît această relație e tocmai proprietatea definitorie a cuvîntului derivat, apare clar că operația de selecție a acestei proprietăți nu mai revine lexicografului, ci e impusă de structura semantică a cuvîntului.

3. Așadar analiza semantică a cuvîntului derivat întreprinsă pentru a se stabili raportul dintre sufix și bază[5] atrage atenția lexicografului asupra trăsăturii (trăsăturilor) distinctive a(le) referentului.

Definiția unui cuvînt derivat concepută independent de structura lui derivațională poate fi o definiție imprecisă sau chiar inexactă, în măsura în care nu e capabilă să capteze una din trăsăturile esențiale ale sensului.

Un exemplu : *șlăifări* ,,a ascuți la tocilă" (DLR). Ce trebuie să înțelegem din această definiție? Operația la care se face referire e executată de meseriașul indicat de baza verbului (*șlaifăr* ,,tocilar"), cu toate implicațiile pe care le are participarea acestuia, ori e executată de un oarecare, nepregătit în mod special pentru meseria respectivă? Această ambiguitate e exclusă de definiția lui *ștempări* ,,a practica meseria de ștempar" (DLR).

Definiția sensului 2. al lui *căciular* din DEX, ,,infanterist în vechea armată română", creează impresia că, în această accepție, cuvîntul nu (mai) are nici o legătură cu structura lui derivațională. Impresia este, evident, greșită. În ce constă greșeala o arată definițiile corespunzătoare din CADE și DA : ,,dorobanț (purtător de căciulă)" și, respectiv, ,,cel ce poartă căciulă, spec. (fig.) dorobanț". Deci nu e vorba de un infanterist oarecare, ci de unul care poartă căciulă, adică de un dorobanț.

4. Corectitudinea definiției de tip derivațional e asigurată de corectitudinea celor două definiții din care este compusă ea, ambele definiții d a t e, anume definiția semantică a sufixului și cea a bazei.

Dificultățile care intervin aici atunci cînd sufixul și/sau baza sînt ambigue (polisemantice) sînt depășite dacă atît sensurile sufixului, cît și sensurile bazei sînt decupate și formulate corect.

De exemplu, cele trei sensuri înregistrate în DLR la derivatul *mîțar* (1. ,,persoană care mănîncă carne de mîță", 2. ,,persoană care taie și ju-

poaie mîţe", 3. „persoană care are iepe slabe"), sînt generate de două sensuri (unul cu două subsensuri) ale sufixului *-ar* („cel care face o acţiune în mod neprofesional ori profesional" şi „posesorul"), pe de o parte, şi de două sensuri ale bazei, cel propriu pentru sensurile 1. şi 2. şi unul figurat („epitet depreciativ pentru un cal slab" DLR s.v. I.1.) pentru sensul 3., pe de altă parte.

De asemenea, cele trei sensuri înregistrate în DA la derivatul *calicie* (formulate prin sinonime: „sărăcie", „zgîrcenie", „cerşetorie") sînt determinate de trei sensuri ale sufixului *-ie* („starea", „calitatea" şi „acţiunea caracteristică"), corelate cu trei sensuri ale bazei („sărac", „zgîrcit", „cerşetor olog" DA s.v. *calic* 2⁰, 4⁰).

5. Ar fi greşit însă să se deducă din cele de mai sus că definiţia construită pe baza structurii derivaţionale se poate obţine pentru orice cuvînt derivat şi oricare din sensurile lui cu simpla condiţie ca definiţiile elementelor lui componente să fie corecte.

Între situaţiile limită constituite de definiţiile de tip derivaţional formulate în termeni metalingvistici ca, de exemplu, definiţiile de diminutive (v. § 2.) şi o definiţie ca „numele unui dans ţărănesc" (DA) asociată cuvîntului (monosemantic) *cerchezeasca* [6], în care cu greu se (mai) poate identifica o relaţie între sufix şi bază, se plasează numeroase situaţii diferite, mai mult sau mai puţin complicate. Acestea din urmă pot fi, eventual, ierarhizate după gradul de dificultate a stabilirii raportului dintre definiţia lexicografică extrasă dintr-o sursă lexicografică oarecare şi definiţia derivaţională presupusă.

6. În cele ce urmează vom da cîteva exemple de asemenea situaţii cu soluţiile pe care le oferă dicţionarele.

6.1. Formule hibride care reiau definiţia derivaţională metalingvistică prin definiţia echivalentă, mai mult sau mai puţin elementară, în termeni de limbaj comun:

— *căloi* 1. augm. *cal.* Cal mare (CADE).

— *mestecăniş* (Cu sens colectiv) Pădure (mică) de mesteceni; grup de mesteceni (care alcătuiesc o pădurice, un crîng) (DLR) [7].

6.2. Definiţiile de tip derivaţional formulate în termeni de limbaj comun conţin de cele mai multe ori date suplimentare faţă de cele care vizează raportul sufix-bază.

Nu ne vom opri asupra cazurilor care reflectă, probabil, istoria referentului, în care termenul-bază e asociat în mod obligatoriu, în definiţia de tip derivaţional, de încă un termen, aşa cum se întîmplă în mod consecvent în definiţiile lui *croitor* din trei dicţionare: „meşterul (mai ales cel de la oraş) care croieşte şi c o a s e haine" (DA), „acela care croieşte şi c o a s e haine" (CADE), „care croieşte şi c o a s e haine" (SCRIBAN, D.) [spaţierile ns.].

Nu vom încerca, de asemenea, să apreciem aici oportunitatea apariţiei unor informaţii privitoare la anumite detalii foarte particulare pe care le prezintă referentul, ca în: *croitoare* „cuţit lat, cu vîrful îndoit, cu care se croieşte pielea pe o scîndură de lungimea unui metru şi lăţimea de 4 dm. Se întrebuinţează mai ales de ciobotari" (DA; comp. cu definiţia din CADE a aceluiaşi cuvînt: „cuţit în formă de semicerc cu care cismarul croieşte pielea") [8].

Vom observa însă că există cazuri în care, în interiorul definiţiei cuvîntului derivat, pe baza unor astfel de detalii, sînt operate distincţii se-

mantice care, subsumîndu-se unui sens derivațional unic, trimit la referenți diferiți. De exemplu :

— *mîglar* 1. „persoană care cîntărește (sarea)[9]"; 2. „mîglaș" [= muncitor care taie, transportă și depozitează bulgării de sare în mină sau la suprafață] (DLR)[10] (cele două sensuri se subsumează sensului „agent cu bază nominală")

— *calicime* „mulțime de calici, toți calicii" (CADE) (cele două sensuri se subsumează sensului „colectiv").

6.3. Glosarea cuvintelor prin sinonime se practică, firesc, și în cazul cuvintelor derivate. Sinonimul glosator poate fi derivat, avînd

— baza identică și sufixul sinonim cu cel al termenului glosat : *mestecănet* „mestecăniș", *mestecăniște* „id." (v. și *mestecărie* „id.", format de la *mesteac*, variantă regională a lui *mesteacăn*, toate din DLR)

— sufixul identic și baza sinonimă : *motocie* „prostie" (cf. *motoc*[2] „prost" DLR)

ori

— atît baza, cît și sufixul sinonime cu cele ale termenului glosat : *tandrețe* „duioșie, gingășie" (CADE)

sau poate fi nederivat :

— perifrază sau sintagmă cu același termen de bază : *mestecănaș* 2. „mesteacăn pufos" (DLR)[11].

Notăm că tehnica definirii prin sinonime e utilă dacă sinonimul glosator e definit în mod explicit în aceeași sursă lexicografică și dacă trimiterea la acesta e făcută în mod neambiguu.

Aceste condiții sînt satisfăcute în primul și în cel de al patrulea exemplu : *mestecăniș* „(cu sens colectiv) pădure (mică) de mesteceni. . .", *mesteacăn pufos* „specie de mesteacăn, arbust sau arbore cu scoarța. . ." (s.v. *mesteacăn*), ambele fiind monosemantice. Nu sînt satisfăcute însă în cazul lui *motocie*, pentru că *prostie* e polisemantic (cel puțin două — 4. și 5. — din cele cinci sensuri ale lui putînd fi luate în considerație) și nu se indică la care din aceste sensuri se trimite.

6.4. Derivatele polisemantice pot fi explicate parțial prin definiții de tip derivativ și parțial prin definiții care nu conțin nici o raportare la structura cuvîntului. Nu avem în vedere cazuri de inconsecvență în tehnica lexicografică, ci cazuri în care un anumit sens al unui cuvînt (care reflectă trăsăturile caracteristice ale referentului) nu (mai) permite descoperirea vreunui raport între sensul sufixului și cel al bazei. Cazuri de acest fel apar relativ frecvent la cuvintele care sînt, între altele, nume de plante, animale, insecte. De exemplu : *cafeluță* diminutiv cu înțeles desmierdător și (la pl.) „plantă ierboasă cu flori albe sau albastre cu pete albe" (DA). Definițiile din CADE și DEX ale acestui din urmă sens sînt la fel de nesemnificative pentru structura cuvîntului.

6.5. Anumite formule lexicografice definitorii tradiționale care uzează de cuvinte ambigue, sub aparența redării structurii semantice (derivaționale) a cuvîntului, o ascund de fapt. Este cazul mai ales al definițiilor adjectivelor derivate care se dau prin formule care conțin prepoziția *de* urmată de baza cuvîntului : *călugăresc* „de călugăr", *ostășesc* „de ostaș" (ambele din DEX). În primul exemplu formula ascunde cel puțin trei sensuri : „caracteristic pentru . . ." *(viață ~)*, „care aparține. . ." *(haine ~)*, „făcut în maniera. . ." *(ghiveci ~)* ; în al doilea, cel puțin două sensuri : „făcut de. . ." *(faptă ~)*, „care aparține. . ." *(haine ~)*. Formulele complexe precum : *matrimonial* „de căsătorie [= matrimo-

niu], privitor la..." (DLR, DEX) nu sînt mai puțin derutante. Ce înseamnă aici *de:* tot „privitor la..." *(contract* ~) sau altceva, de exemplu „care se ocupă de..." *(agenție* ~) ori „care este destinat..." *(pat* ~)?

7.1. Prin cele spuse aici am încercat să demonstrăm că definiția de tip derivațional redă s t r u c t u r a semantică a cuvîntului derivat. De aceea considerăm că, ori de cîte ori structura derivațională este transparentă la nivel semantic, o astfel de definiție este cea mai adecvată.

Am spune chiar mai mult decît atît, anume că informațiile adăugate formulei care redă raportul dintre sufix și bază trebuie dozate cu parcimonie astfel încît ele să nu ajungă să facă insuficient de clară structura derivațională a sensului.

7.2. Această poziție a făcut parte în mod explicit din corpul de doctrină al unor opere lexicografice precum *Dicționarul limbei romane* de A. T. Laurian și I. C. Massim ori Dicționarul Academiei conceput de S. Pușcariu, chiar dacă rațiunile care i-au condus pe autorii lor nu coincid întru totul (cel puțin aparent) cu rațiunile pe care le-am avut noi în vedere.

„La vorbele derivate care au aceleași însemnări cu primitivele din care se nasc nemediat este de prisos a se da din nou toate aceste însemnări : cînd se dau, de exemplu, toate însemnările adjectivului *abile*, la substantivul *abilitate* este destul a se spune : *calitatea celui abile*", se afirmă în dicționarul lui Laurian și Massim [12].

Pornind de la premisa că „cele mai multe cuvinte sunt d e r i v a t e sau c o m p u s e după legile *derivațiunii*" și de la presupunerea că cititorul dicționarului are „o cunoștință lămurită" despre „derivațiunea cuvintelor prin prefixe și sufixe sau compoziție", S. Pușcariu consideră că e suficient dacă la derivatele sufixale se arată care e sufixul implicat și se precizează „pe scurt funcțiunea" lui [13]. Precizarea „pe scurt" a funcției sufixului constă în ceea ce am numit aici mai sus definiția derivațională în termeni metalingvistici, termenii respectivi fiind explicați în introducerea dicționarului [14]. Autorul menționat apreciază că definițiile de acest tip sînt mai simple, sînt scurte și „explică totodată și etimologia sau, mai bine zis, formațiunea acestor cuvinte" [15].

7.3. Poziția teoretizată în cele două dicționare menționate sub **7.2.** a fost combătută (cu consecvență) de Mircea Seche [16], care apreciază că definițiile preconizate pentru cuvintele derivate (numite de D-sa „definiții-tip" sau „formule-tip") „par mai degrabă niște indicații etimologico-gramaticale decît explicații semantice". Modul de tratare a cuvintelor respective, de fapt „lipsite de definiții", obligă „pe cititori să-și stabilească singuri sensurile, pe baza confruntării cuvintelor subsumate cu termenii-matcă sub care au fost plasate". Autorul menționat constată cu satisfacție că, „spre lauda lexicografului", principiul enunțat în introducerea Dicționarului Academiei n-a fost totdeauna folosit în practică, că „formulele etimologico-gramaticale au fost adesea înlocuite cu definiții propriu-zise, explicative". D-sa exemplifică aceste încălcări ale principiului prin formule hibride (v. mai sus **6.1.**), ca aceea asociată derivatului *boierime:* „după formula-tip « colectivul lui boier, derivat prin suf. *-ime* », s-a adăugat adevărata explicație : « boierii, clasa boierească, aristocrația, nobilimea »" [17].

În spiritul aceleiași concepții asupra definiției cuvîntului derivat, în introducerea la seria nouă a Dicționarului Academiei se afirmă : „Ar fi, se înțelege, insuficient ca un substantiv de tipul lui *prospețime* să fie

glosat numai prin formula « calitatea de a fi sau de a părea proaspăt », pentru că, în felul acesta, explicația s-ar reduce la legătura etimologică dintre *prospețime* și *proaspăt*, fiind în mare măsură a tautologie. De aceea se recurge și la seria sinonimică : « noutate, vioiciune, gingășie, frăgezime »[18].

Nu vom comenta poziția lui M. Seche și nici pe aceea a DLR cu privire la definirea cuvintelor derivate, deoarece acest comentariu e constituit de întreg articolul de față. Nu putem însă să nu ne întrebăm în ce măsură o definiție „tautologică" [19] ca cea de tip derivațional propusă pentru *prospețime* ar fi corectată prin seria sinonimică enumerată ? Probabil că și redactorul articolului respectiv din DLR a avut unele îndoieli, drept care definiția lui *prospețime* nu e însoțită de seria sinonimică a derivatului, în schimb conține seria sinonimică a bazei lui (încorporată în definiție) : „calitatea de a fi sau de a părea proaspăt, nealterat, nou, tînăr, viu, fraged, gingaș etc." [20].

Suffixal derived words : meaning and definition

(A b s t r a c t)

Various definition types proposed in various Romanian dictionaries for different kinds of suffix derived words are examined in comparison with definitions given to underived words. The conclusion to be drawn is the following : to the extent that the derivational structure of the derived word is transparent in its meaning, the definition ought to express the meaning relation between the derivational base and the suffix. This is a safer way for one to take in order to grasp the essential properties of the referent.

NOTE

[1] V. E. Vasiliu, *Sens și definiție lexicografică*, SCL XXXI (1980), nr. 5, p. 634.

[2] „Același sens este susceptibil de definiții diferite (în dicționare diferite) . . . Este evident că nu se poate considera că [astfel de] definiții. . . sînt, riguros vorbind, *sinonime ;* ele sînt numai *asemănătoare* în sensul că exprimă *în mare* aceeași idee." (E. Vasiliu, *lucr. cit.*, p. 633).

[3] Referirea la definiția termenului *taur* de care se face uz în definiția din DEX nu furnizează trăsături comune în plus : „Mascul necastrat din specia taurinelor, cu capul mare, pielea groasă, părul de pe frunte lung și adesea creț".

[4] În CADE, cu ajutorul unui procedeu tehnic prin care se evidențiază cuvîntul-bază definiția are funcție și de etimologie.

[5] Ceea ce am numit cu altă ocazie (v. *Preliminarii la o tratare sistematică a semanticii derivatelor sufixale*, SCL XXIX (1978), nr. 4, p. 389) definiție derivațională.

[6] În SCRIBAN, D. e definit prin „o horă și melodia ei (după masa de cununie)" (s.v. *cerchezesc)*.

[7] Asemenea combinații pot să corespundă la sensuri diferite ale aceluiași cuvînt : *căință* 1. Faptul de a se căi. 2. Părere de rău pentru o faptă săvîrșită (CADE). Sensul 1. are definiție metalingvistică, sensul 2. definiție echivalentă, în care nu se face uz de baza propriu-zisă, ci de definiția ei *(căi* „a-i părea rău de o faptă săvîrșită"). Credem că diferența fină dintre cele două sensuri („acțiunea"/„rezultatul acțiunii") ar fi fost mai ușor de sesizat pentru un nespecialist dacă ambele sensuri ar fi avut definiții de același tip.

[8] V. și rezultatele la care poate duce procedeul aglomerării de astfel de detalii, în definițiile primului sens al lui *mănușă* în 3 dicționare : „Accesoriu de îmbrăcăminte confecționat din piele, lînă, cauciuc etc. care protejează mîna (de frig, de căldură, de murdărie etc.)" (DLR). „Parte de îmbrăcăminte care acoperă mîna și fiecare deget în parte" (CADE). „Îmbrăcăminte a mîinii și a fiecărui deget în parte și care se întinde pînă la încheietura pumnului sau puțin mai mult sau (cum poartă damele la bal) pînă dincolo de cot" (SCRIBAN, D.).

[9] *Miglă* „grămadă de sare" (DLR).

10 Notăm că sensului 2. îi corespunde sinonimul *mîglaş*, deci diferenţa semantică e marcată lingvistic.

11 Sensul 1. e redat printr-o definiţie derivaţională metalingvistică : ,,diminutiv (hipocoristic) al lui mesteacăn''.

12 Vol. I, p. XIX, *ap.* Mircea Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, I, Bucureşti, 1966, p. 166.

13 V. DA, I, p. XXVI, XXVIII. ,,Numai atunci cînd vreunul din aceste derivate a ajuns cu timpul să aibă un sens mai larg, ne vom abate de la acest fel de d e f i n i ţ i e'' (p. XXXV; spaţierea ns.).

14 De exemplu, ,,abstractul adjectival'' e definit ca ,,un substantiv care exprimă, ca abstracţiune, însuşirea cuprinsă în adjectiv''. Se mai dau astfel de definiţii pentru ,,abstractul substantival'', ,,colectiv'', ,,diminutiv'', ,,augmentativ'', ,,feminin'' (moţional; v. DA, I, p. XXXV) şi ,,abastractul verbal'', participiul devenit adjectiv şi adjectivul verbal (p. XXXIV).

15 V. DA, I, XXXIV. Comp. cu poziţia care pare a fi esenţialmente similară, deşi exprimată cu privire la o categorie restrînsă de fapte, a lui B. Pottier *(Définition sémantique dans les dictionnaires*, TraLiLi, III, 1, 1965, p. 38) : Urmărind să descopere, cu mijloacele analizei semice, diverse tipuri de relaţii existente între termenii definiţiilor unor cuvinte extrase din dicţionare diferite, autorul constată că una din aşa-numitele ,,clase de comportament'' (= classes de comportement), anume tranzitivitatea (existenţa unui agent şi a unui pacient), este revelată adesea de definiţiile cuvintelor derivate cu sufixele *-tion*, *-ment*, *-age*. Deci în stabilirea definiţiilor unei anumite clase semantice de cuvinte este considerată relevantă structura lor derivaţională.

16 V. *lucr. cit.*, în nota 12.

17 V. *lucr. cit.*, vol. I, p. 165—166, vol. II, p. 55, 56, 57.

18 V. DLR, tomul VI, p. XII.

19 Care, în treacăt fie zis, nu e tautologică.

20 DLR, tomul VIII, s.v.

Octombrie 1985

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

EXISTĂ UN GERUNZIU TRECUT ÎN LIMBA ROMÂNĂ?*

MIOARA AVRAM

Se demonstrează utilizarea reală, în texte de la începutul secolului al XIX-lea și din zilele noastre, a unor forme de gerunziu perfect care figurează în gramatici din secolul trecut și a căror autenticitate a fost suspectată pînă acum.

Autenticitatea unor forme de gerunziu trecut, notate (cu această denumire [1], cu diverse altele: partițipo-gherundie ori partițipie gherundială în timpul trecut [2], gerunziu al perfectului[3], participiu trecut activ [4] sau fără o denumire propriu-zisă [5]) în unele gramatici românești mai vechi [6], a fost suspectată de cercetătorii actuali ai modului gerunziu [7] și de istoricii gramaticilor românești [8]. La aceasta au contribuit anumite neconcordanțe între formele propuse de diferiți autori [9], precum și lipsa folosirii acestor forme în contexte ilustrative [10]. Formele în cauză, care la diateza activă se grupează în două tipuri: cu auxiliarul *a fi (fiind fost)* și *a avea (avînd aflat)* [11], au fost considerate de cercetătorii de astăzi ca reprezentînd fie forme de gerunziu prezent pasiv [12] sau construcții cu gerunziul prezent al copulei plus un nume predicativ [13] — deci confuzii cu forme ori construcții omonime, greșeli de interpretare a valorii temporale din partea autorilor de gramatici —, fie creații artificiale ale acestor autori [14], iar explicația dată înregistrării unor asemenea forme a fost găsită în influența gramaticilor altor limbi sau/și în căutarea de „paralelisme cu alte limbi romanice" [15].

Prezența formelor de acest fel în două dintre cele mai bune gramatici românești, apărute la Iași în ultimul deceniu al secolului trecut și utilizabile și astăzi — este vorba, evident, de gramatica lui H. Tiktin (1891)[16] și de cea a lui Alexandru Philippide (1897) [17] —, ar fi fost de natură să impună mai multă prudență, dacă nu să înlăture total suspiciunea, cunoscute fiind obiectivitatea și rigoarea autorilor.

Scurta mea contribuție își propune să redeschidă dosarul timpului trecut al modului gerunziu pe baza atestării lui în două momente diferite ale limbii române literare din epoca ei modernă.

Pe de o parte, asemenea forme se întîlnesc în texte administrative de la începutul secolului al XIX-lea: un gerunziu trecut activ în *Pe vremea strînsului acestor felurimi de zaherele fiind fost ploi, l-au adunat mai tot jilav* (document din 1819) și un gerunziu trecut pasiv în *Numitul clucer Aleco Nicolesco, ca un știutor ce este, fiind fost orînduit și la podul ce s-a făcut la Hîrșova* (document din 1811) [18].

Pe de altă parte, am înregistrat forme de acest fel în zilele noastre, în scrisul lui Șerban Cioculescu. Iată una de gerunziu perfect pasiv: *Mutat la Roma, ca secretar de legație, scriitorul-diplomat își împărtășește și față de „cuconul Jacques" impresiile despre orașul etern, cu care de la început nu se putea familiariza, inima lui fiind fost cucerită de Veneția, pentru el oraș viu, iar nu ca în celebrul sonet eminescian, unul mort* („România literară" 1985, nr. 27, p. 7, col. 1).

Aceste atestări sînt în măsură să demonstreze utilizarea reală — oricît de limitată — a formelor de gerunziu trecut atît în perioada contem-

porană cu primele înregistrări în gramatici, cît și în perioada actuală, în care gramaticile le ignoră. Este evident că avem a face cu forme a căror poziție este și a fost periferică în sistemul morfologic al limbii române. Slaba lor atestare nu permite nici măcar afirmarea cu oarecare certitudine a unei relații de continuitate între formele de la 1811—1819 și cele din 1985. Ceea ce interesează este însă, în primul rînd, existența acestor forme, cu valoare incontestabilă de gerunziu perfect, în texte aparținînd unor practicieni ai limbii (chiar nefilologi în cazul documentelor), nu în construcții ale unor teoreticieni ai ei.

După cum s-a observat, desigur, tipurile confirmate de texte sînt gerunziul perfect activ al verbului *a fi*, format cu același verb ca auxiliar, și gerunziul perfect pasiv. La gerunziul perfect al verbului *a fi* cu întrebuințare predicativă și cu sensul „a exista" *(fiind fost ploi)* se exclud interpretările prin confuzie cu gerunziul prezent pasiv sau cu o construcție de tipul predicatului nominal, posibile la *fiind făcut*, respectiv *fiind venit*, iar formele de gerunziu perfect pasiv — pe care cei ce au contestat timpul perfect al gerunziului nu le-au avut în vedere [19] — sînt lipsite, de asemenea, de orice echivoc atît ca structură, cît și ca valoare.

În ce privește explicația formelor de gerunziu perfect, ea poate fi căutată în modele romanice, dar nu în influența manualelor de gramatică a unor limbi romanice, ci în influența limbilor înseși. Felul în care este format gerunziul perfect activ al verbului *a fi*: *fiind fost*, cu care se formează și toate formele pasive, permite identificarea modelului romanic: acest *fiind fost* exclude influența franceză (cf. *ayant été*, respectiv *ayant été concquis)*, sugerînd numai un posibil model italienesc *(essendo stato, essendo stato conquistato)*. (Precizările din unele gramatici referitoare la formarea diferită a gerunziului perfect, cu auxiliarul *a fi* la verbele intranzitive și cu *a avea* la cele tranzitive [20], corespund în general atît regulilor din italiană [21], cît și celor din franceză [22], în timp ce formele de tipul *avînd fost* din altele [23] trimit numai la un model francez; să nu uităm însă că formele cu *a avea* rămîn deocamdată neconfirmate de texte extragramaticale.) Influența unei limbi romanice s-a putut exercita dat fiind că aceste forme răspund unei necesități logice de precizare a timpului, introducînd totodată o simetrie între gerunziu și infinitiv în privința capacității de a exprima timpul prin forme proprii (de prezent și de perfect), nu numai prin context [24].

Semnalarea de față este departe de a fi lămurit întreaga istorie — de aproape două secole — a formelor de gerunziu perfect din limba română. Sper însă că ea a reușit să demonstreze existența lor în texte, propunînd și o explicație etimologică. Recunoașterea ca o realitate obiectivă a formelor de gerunziu perfect permite să se tragă mai multe concluzii:

1) Pentru istoria lingvisticii românești: a) reabilitarea — măcar parțială, deocamdată [25] — a vechilor autori de gramatici, acuzați pe nedrept de inventarea unor forme pe care ei le cunoșteau, de fapt, din exprimarea unor contemporani; b) distincția metodologică între influențele străine exercitate asupra gramaticilor și reflectarea în acestea a unor influențe exercitate asupra structurii gramaticale (cele două influențe se întîlnesc în sensul că gramaticile străine au putut oferi modelul de descriere — clasificare și interpretare — a unor forme create involuntar, nedeliberat, de vorbitori după modele desprinse din cunoașterea practică a limbilor care au asemenea forme).

2) Pentru istoria limbii române și pentru gramatica istorică : a) caracterul neologic al formelor de gerunziu perfect, existența unei influențe romanice în morfologie, ceea ce arată că epoca modernă și influențele recente prezintă încă aspecte necunoscute [26] ; b) faptul că gerunziul a constituit anume un sector al morfologiei deosebit de receptiv la influențe romanice în epoca de modernizare a limbii române, întrucît formele discutate de gerunziu perfect se adaugă acum la cunoscutele forme de gerunziu prezent variabile în gen, număr și caz și considerate, de aceea, drept adjectivizate [27]. Nici formele de trecut ale gerunziului, nici gerunziile adjectivizate nu au fost însă acceptate de normele limbii literare ; ele au avut totdeauna statutul unor elemente livrești, iar astăzi îl au și pe acela de elemente învechite, desuete.

3) Pentru descrierea și cultivarea limbii române în etapa actuală : a) existența unor forme rare de gerunziu perfect trebuie înregistrată în gramaticile de nivel superior (academic) ; b) desigur, nu se pune problema de a recomanda aceste forme (chiar dacă admitem că ele pot corespunde unor cerințe de dezambiguizare în unele situații), iar raritatea circulației lor poate da naștere la întrebarea dacă merită să se ia atitudine față de ele. Deși intervențiile normative și corective sînt direct necesare în legătura cu greșelile frecvente și cu inovațiile, cred că și curiozitățile sau/și arhaismele izolate din texte cu caracter public trebuie discutate, atît pentru lămurirea cititorilor de astăzi, cît și pentru a celor de mîine, care — în absența unor reacții consemnate — vor putea crede că în limba literară din 1985 avea curs firesc un gerunziu perfect, neglijat de gramaticile descriptive și normative ale epocii noastre.

Existe-t-il un gérondif passé en roumain?

(R é s u m é)

L'auteur montre que des formes de gérondif passé enregistrées dans des grammaires roumaines du siècle dernier et dont l'authenticité a été mise en doute jusqu'à présent sont effectivement utilisées dans des textes du début du XIXe siècle et de nos jours.

Les types confirmés par les textes sont le gérondif passé actif du verbe *a fi* ‚être" formé avec le même verbe comme auxiliaire *(fiind fost* „ayant été") et le gérondif passé passif *(fiind fost cucerit, -ă* „ayant été conquis, -e", par exemple). Ces formes s'expliquent directement par l'influence d'un modèle italien *(essendo stato*, respectivement *essendo stato conquistato)*.

La création d'un gérondif passé répond au besoin logique de mieux préciser le temps ; elle introduit, à la fois, une symétrie des modes gérondif et infinitif en ce qui concerne leur capacité d'exprimer le temps par des formes propres de présent et de parfait.

NOTE

* Comunicare ținută la 25 octombrie 1985 la sesiunea științifică extraordinară a Facultății de Filologie a Universității „Al. I. Cuza" din Iași dedicată împlinirii a 125 de ani de la inaugurarea primei universități românești.

[1] „Gerundiu trecut” la Ianache Văcărescul, *Observații sau băgări dă seamă asupra regulelor și orînduielelor grammaticii rumânești*, Viena, 1787, p. 62, 96.

[2] La Gh. Seulescul, *Grammatică românească seau observații gramaticești asupra limbei românești pentru școale normale și ghimnaziale*, Iași, 1833, vol. al II-lea, p. 106.

[3] La H. Tiktin, *Gramatica română*, ediția a III-a revăzută de I. A. Candrea, București, 1945, p. 121.

[4] La Alexandru Philippide, *Gramatică elementară a limbii române pentru cursul secundar*, Iași, 1897, [I] *Sunetele — Formele*, p. 128.

[5] La Iordache Golescu, *Băgări de seamă asupra canoanelor gramăticești*, București, 1840; deși nu vorbește la „părtășire” (p. 61, 170—172) de timpul trecut, are în tabelele de conjugări cîte două forme de „părtășire slobodă” : *avînd* și *fiind avut*, *fiind* și *fiind fost* etc. (vezi „tabla 5 la fața 32”).

[6] În timp ce numeroase alte gramatici, contemporane cu ele, nu le înregistrează (vezi de exemplu, gramatica lui S. Micu și Gh. Șincai din 1780, a lui Eliade Rădulescu din 1828, a lui Timotei Cipariu din 1869—1877).

[7] Vezi Matilda Caragiu, *Sintaxa gerunziului românesc*, în *Studii de gramatică*, vol. al II-lea, 1957, p. 66, nota 3, cu referire exclusiv la H. Tiktin; Frieda Edelstein, *Sintaxa gerunziului românesc*, București, 1972, p. 30, cu referire limitată la I. Văcărescu, H. Tiktin, A. Philippide și E. Popovici (*Gramatica română*, ediția a doua, Suceava, 1921, p. 127).

[8] Vezi Romulus Ionașcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluțiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 pînă astăzi*, Iași, 1914, p. 37, cu privire la Ienăchiță Văcărescu : „are un gherundiu trecutu (*avîndu avutu*), în fixarea căruia poate că a fost influențat de gerundio passato italian (*avendo avuto*)”.

[9] Uneori pentru unul și același verb : de exemplu, *fiind fost* la Ienăchiță Văcărescu, *lucr. cit.*, p. 62 și la Iordache Golescu, *loc. cit.* (cf. și p. 60 *fiindu-m fost frică*), dar (și) *avînd fost* la Gh. Seulescu, *lucr. cit.*, I p. 105, II p. 112 (la p. 109 ambele forme : *Avînd fost consul seau fiind fost consul făcea multe bune*) ; *avînd avut* la Ienăchiță Văcărescu, *lucr. cit.*, p. 62 și la A. Philippide, *loc. cit.*, dar *fiind avut* la Iordache Golescu, *lucr. cit.*, „tabla 5 la fața 32”, iar la Gh. Seulescu, *lucr. cit.*, I p. 107, *avînd avut* și *avînd fost avut*.

[10] Face excepție gramatica lui Gh. Seulescu, în care la sintaxă se dau exemple de tipul (activ) *avînd romanii zidită Roma* — (pasiv) *zidită fiind Roma* (II 106) sau *Lui Saul fiend mînios seau avîndu-l mîniet, cînta David în organ di-l astîmpăra, Oaminii mîniindu-se, mînieți fiind seau avîndu-i cineva mînieți, pătimescu* (II 107) ; vezi și exemplul citat în nota precedentă.

[11] Sinonime (vezi nota 9) sau în distribuție complementară (vezi nota 20) ; la Gh. Seulescu apare și un tip mixt, cu statut neprecizat, *avînd fost avut* (I 107), *avînd fost voit* (I 110).

[12] Vezi Frieda Edelstein, *lucr. cit.*, p. 24 și 30.

[13] Vezi Matilda Caragiu, *loc cit.*

[14] Vezi Frieda Edelstein, *lucr. cit.*, p. 30.

[15] Idem, *ibidem*.

[16] Vezi nota 3.

[17] Vezi nota 4.

[18] Ambele exemple au fost discutate de Gh. Bulgăr (*Despre limba documentelor administrative la începutul secolului trecut (1800—1820)*, în *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I, București, 1962, p. 93 și *Evoluția stilului administrativ în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studi i de istoria* [sic] *limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, București, 1969, vol. 1, p.175) drept „construcții perifrastice” cu verbul *a fi*, alături de *este să fie, s-au fost făcut, nu sînt a se îndrepta*.

[19] Deși ele figurează — în tabele de conjugare — în unele gramatici ; vezi Gh. Seulescu, *lucr. cit.* I 130 (*avînd fost lăudat = avîndu-se lăudat*) și Iordache Golescu, *lucr. cit.*, „tabla 8 la fața 60” (*fiind fost bătut*, dat ca echivalent cu *fiindu-mă bătut*).

[20] Pentru formularea acestor distincții vezi A. Philippide, *loc. cit.* : „Participiul prezent de la *sînt* compus cu participiul trecut pasiv = participiul trecut activ la verbele netranzitive : *fiind căzut, căzută, căzuți, căzute*. Participiul prezent de la *am* compus cu participiul trecut pasiv = participiul trecut activ la verbele tranzitive : *avînd aflat, aflată, aflați, aflate*”. (Din paradigma verbelor reflexive, dată la p. 143, rezultă că acestea s-ar servi de auxiliarul *a avea* : *avîndu-se iubit, iubită, iubiți, iubite*, respectiv *avîndu-și zidit, zidită, zidiți, zidite*.)

[21] R. Ionașcu, *loc. cit.*, a explicat prin italiană gerunziul perfect de tipul *avînd avut* din gramatica lui Ienăchiță Văcărescu (vezi nota 8), fără a se referi și la tipul cu *a fi*.

[22] Ambele limbi se folosesc și de auxiliarul *a fi*, deci descrierea gerunziului perfect romanic numai prin „gerunziul auxiliarului *a avea* + participiul trecut” (Frieda Edelstein, *lucr. cit.*, p. 30) este incompletă.

[23] Vezi notele 9 și 19.

[24] Cum se susține de obicei, pe baza normei din limba literară actuală : vezi, de exemplu, Matilda Caragiu, *lucr. cit.*, p. 66 și Gh. D. Trandafir, *Categoriile gramaticale ale verbului în*

româna contemporană, Craiova, 1973, p. 168, 199; Frieda Edelstein, *lucr. cit.*, p. 30, afirmă în mod expres: ,,Cu toate că în limba română sfera de întrebuinţare a gerunziului e foarte largă, cu multiple funcţiuni în care el exprimă şi raportul de anterioritate, nu s-a creat o formă de trecut ca în alte limbi romanice, unde domeniul său e mult mai restrîns''.

[25] Pe lîngă tipul format cu *a avea* n-au fost confirmate nici îmbinările pronominale ale tipului cu *a fi*. Alături de exemplele mai vechi de la Iordache Golescu (vezi notele 9 şi 19) pot fi citate de la H. Tiktin, *lucr. cit.*, p. 127, îmbinări ca *fiindu-mă chemat*, *fiindu-ţi şezut bine*, *fiindu-i-se părut*.

[26] Vezi Mioara Avram, *Contacte între română şi alte limbi romanice*, în ,,Studii şi cercetări lingvistice'' XXXIII, 1982, nr. 3, p. 259.

[27] Vezi Valentina Hristea, *Adjectivarea gerunziului*, în *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. al IV-lea, Bucureşti, 1967, p. 253–276.

Decembrie 1985

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

SINEREZA ȘI CAPCANELE EI

G. I. TOHĂNEANU

Pornesc de la articolul lui Al. Graur, *Observații asupra sinerezei în românește* (SCL XI (1960), nr. 4, p. 845–849), unde se studiază acțiunea fenomenului în limba vorbită, dar numai la ,,întîlnirea'' dintre cuvinte. De data aceasta, sinereza este urmărită în interiorul lor, cu citate recoltate din limbajul poetic. Observațiile se mărginesc, deocamdată, la diftongarea grupului vocalelor *a-u*, atît în structura cuvintelor vechi, cît și în aceea a unor împrumuturi recente.

Gîndul de a scrie despre acest subiect mă însoțește de multă vreme, mai precis, de un sfert de veac, cînd am citit substanțialele *Observații asupra sinerezei în românește* semnate de Al. Graur, care studiază fenomenul și consecințele lui în limba vorbită, la ,,întîlnirea'' dintre cuvinte — primul terminîndu-se, al doilea începînd cu o vocală *(pe-aici, de-atunci, de-o vreme)*. Știind cîte ceva despre sinereză din ,,scandarea'' latină și preocupat fiind de problemele versificației noastre, remarcasem prezența (și frecvența) ei în poezie, nu numai la ,,junctura'' cuvintelor, ci și *în interiorul lor*. Ulterior, continuînd să citesc texte poetice din această perspectivă, dar, mai cu seamă, ascultînd, la radio și televiziune, numeroase emisiuni de poezie, mi-am dat seama de surprinzătoarea bogăție și varietate a cazurilor de sinereză în versurile românești, pe de o parte ; iar, pe de alta, am constatat, totodată, cît de grave prejudicii cășunează rostirii lor corecte și frumoase tocmai nerespectarea diftongării vocalelor în hiat, atunci cînd ea devine, prozodic, necesară.

Spuneam că ,,intenția'' mea de a aborda domeniul, puțin cercetat, al sinerezei este destul de veche. Ea s-a transformat în ,,hotărîre'' în urma unei lecturi foarte recente, mă refer la *Iliada* lui Homer în admirabila versiune a lui George Murnu, beneficiind, de data aceasta, de comentariile docte ale lui Liviu Franga (Editura Univers, 1985). Editorul stăpînește o întinsă bibliografie — adusă, cum se spune, ,,la zi'' — a problemei homerice, iar cititorul sesizează cu satisfacție că interpretarea lui Homer, mereu înnoitoare, nu ostenește încă. . .

Articolul de față și titlul lui s-au conturat în mintea mea în clipa cînd am ajuns, cu recitirea *Iliadei*, la *Cîntul X*, versurile 76—79 ale tălmăcirii murniene *(ed. cit.*, p. 230), unde bătrînul Nestor, fără să-l recunoască, noaptea, pe Agamemnon, îl ,,agrăiește'' după cum urmează :

Cine ești tu care singur în tabără pe la corăbii
Noaptea, cînd toți hodinesc îmi horhăi așa pe-ntuneric?
Cauți un tovarăș ori umbli cumva după paznici de noapte?
Ce vrei? Vorbește. Tăcut să nu te apropii de mine.

Versul subliniat este însoțit, în ,,subsol'', de o notă a comentatorului, care îi contestă corectitudinea metrică, pretinzînd că numără o silabă mai mult decît trebuie și că el ,,se poate scanda ca hexametru [numai] dacă se elimină un cuvînt [monosilabic] de prisos, ce îngreunează lectura . . .''. În consecință, se propune suprimarea articolului nehotărît *un: Cauți tovarăș ori umbli cumva după paznici de noapte?* Într-adevăr, în urma sacrificării ,,prisoselnicului'' *un*, versul îi sună, acum, lui Liviu Franga,

perfect, iar suita celor cinci dactili încheiată cu un troheu *(noapte)* se desfășoară armonios, fără nici o poticnire. Numai că nu aceasta era soluția, iar încercarea de a-l corecta pe Murnu, justificată alteori, este, de data aceasta, inutilă. În realitate, nu există nici „un cuvînt de prisos" în versul 78 din *Cîntul X* al *Iliadei* românești, prin urmare nu este cîtuși de puțin necesar să se „elimine" articolul monosilabic *un*, ci doar să se aplice sinereza asupra vocalelor *a-u*, care formează „hiat" în structura fonetică a verbului *cauți*. În felul acesta prima silabă accentuată a versului va fi, în urma diftongării, *Cáu̯-*, iar hexametrul se va organiza, în continuare, ireproșabil :

Cáu̯ți-un to/vărăș ori/úmbli cum/vă după/ păznic de/noápte?/

Sinereza celor două vocale alăturate din corpul fonetic al verbului *căuta* — care aparțin, potrivit normei ortoepice, la silabe diferite *(ă-u ; a-u)* — este un fapt aproape banal în versificația românească. În frumoasa și ciudata *Baladă studențească* a lui Radu Stanca *(Versuri*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 72—74), scrisă în ritm „dominant" iambic cu măsura de 10/11 silabe, formele flexionare de imperfect, persoana a 3-a singular, și de gerunziu nu mai realizează, cum ar fi de așteptat, cuvinte „anapestice" *(că-u-ta, că-u-tînd* = ∪ ∪ ´), ci iambice *(cău-ta, cău-tînd* = ∪ ´). La aceste forme verbul nostru se ivește de trei ori în amintita *Baladă* (de două ori la imperfect, o dată la gerunziu), fiind totdeauna supus sinerezei. Reproduc cele trei strofe, alăturîndu-le „schemele" corespunzătoare și izolînd, prin bare verticale, formele verbale respective :

Apoi, cu rîvnă, pînă-n zori de zi,	∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´
Plecat pe tomuri grele, ud de ceață,	∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪
Căuta prin fel de fel de alchimii	[∪ ´] ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´
Un ser din care visul să ia viață	∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
Și noapte după noapte, luni la rînd,	∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´
Mereu cu visu-n ochi, *căuta*-nainte	∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ [∪ ´] ∪ ´ ∪
Ca un paianjen negru și flămînd,	∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´
Ca un sobol statornic, fără minte.	∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪
. . . .	
Din noaptea-aceea neagră nu mai știu	∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´
Nimic despre vecinul meu ca scrumul,	∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪
Poate-a plecat în zori, de timpuriu,	∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´
Poate-a murit, *căutînd* zadarnic drumul...	∪ ∪ ∪ ´ [∪ ´] ∪ ´ ∪ ´ ∪

În aceeași *Baladă*... se produc alte două sinereze, ambele operînd asupra grupului vocalelor *i-e*, alăturate dar dezbinate în hiat la finele unor neologisme, și reducîndu-l la o singură silabă-diftong. În strofa a opta vom citi, așadar, nu *pro-fu-zi-e* (∪ ´ ∪ ∪), cu patru, ci *pro-fu-zi̯e* (∪ ´ ∪), cu numai trei silabe :

O fată cu păr lung, de abur pur,	∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´
Cu sînii goi, săltînd ca niște valuri,	∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
O negură dansînd jur împrejur	∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´
Într-o *profuzi̯e* stranie de voaluri.	∪ ∪ [∪ ´ ∪] ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪

Într-o altă strofă neologismul *furie*, pronunțat de obicei în trei silabe, ca un cuvînt dactilic (´ ∪ ∪), va pierde pe una din ele prin diftongarea aceluiași grup vocalic final *i-e ;* iar în corpul fonetic al epitetului

neologic *ma-li-ți-os* ultimele două vocale *(i-o)* vor suporta același tratament :

Într-un tîrziu străinul *malițios* ∪ ∪ ∪ ´∪ ´∪[∪ ∪´]
Cuprins de-o *furie* fără-asemănare, ∪ ´ ∪[´∪]´∪ ∪∪´ ∪
Rostogoli fiolele pe jos ∪ ∪ ∪ ´∪ ´∪ ∪∪´
Și le zdrobi cu sete în picioare. ∪ ∪ ∪ ´∪ ´∪ ∪∪´ ∪

Tot la Radu Stanca, dar și la alți poeți, verbul *căuta* ne întîmpină cu trupul fonetic împuținat prin sinereză și la formele indicativului prezent, de exemplu la persoana a 3-a. Așa se întîmplă în *Vînătoare*, poem iambic cu măsura de 14/13 silabe și cu cezură după silaba a 7-a *(Versuri* . . ., p. 289) :

Deci, noapte ! Fii cu ochii în patru, printre aștri,
Căci soarele te *caută* jur împrejurul lui. . .

∪´ ∪ ´ ∪ ´ ∪|∪ ´ ∪ ∪ ∪´∪
∪ ´∪ ∪ ∪[´ ∪]∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´

Iată, acum, strofa penultimă din *Naufragiu* — același metru, aceeași măsură — unde forma flexionară de persoana I plural a indicativului prezent trebuie să fie rostită *cău-tăm* (∪ ´), altfel și ritmul și măsura se poticnesc (*Versuri*. . ., p. 53) :

Ohe ! Scăpăm îndată de umeda genune !
Zvîrlim îndată-n mare ultimul greu balast !
Ohe ! Ohe ! E timpul să ne *căutăm* alt nume !
Intrăm în nemurire ca-ntr-un pacific vast !

∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪| ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´∪
∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪| ´ ∪ ∪ ´ ∪ ´
∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪| ∪ ∪[∪ ´]∪ ´∪
∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪| ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´

Diftongul *-au-* se reconstituie ca atare în cuvîntul-titlu al poemului, care, articulat în ultima strofă, va număra doar trei silabe *(nau̯-fra-gi̯ul)* :

Și-n pacea asta largă și fără de cuvinte
Nici un regret nu-ncearcă *naufragiul* timpuriu.
Ne-am împăcat cu toate și-acum privim-nainte
Pe cînd treptat ne-nghite adîncul fumuriu.

∪ ´ ∪´∪´∪| ∪´∪ ∪ ∪´∪
∪ ∪ ∪´∪´∪|[∪´∪]∪ ∪´
∪ ∪ ∪´∪´∪| ∪´∪ ´ ∪´∪
∪ ∪ ∪´∪´∪| ∪´∪ ∪ ∪´

Revin, acum, la încadrarea în vers a verbului *căuta*, care a stîrnit discuția noastră. Atent la „tehnica" versului, Mihai Beniuc, constrîns de rigori prozodice, practică, și el, sinereza în structura fonetică a acestui verb. Reducerea, cu una, a silabelor prin diftongarea secvenței vocalice *ă-u* revine cu o stăruință vrednică de atenție în diferite culegeri de versuri. Iambi endecasilabici, în *Culorile toamnei* (EPL, 1962, p. 47) :

Să nu *căutați* etern umanu-n mine, ∪´[∪´]∪´∪´∪´∪
Căci noi mai mult dureri aveam în vine. . . ∪´ ∪´ ∪´∪´∪´∪

Acelaşi ritm, aceeaşi măsură în *Inima bătrînului Vezuv* (ESPLA, 1957, p. 122):

Ci dintr-odată, nemblînzită vrere, ∪ ∪ ∪′∪ ′∪ ′ ∪′∪
Eu apărui, profetul sau nebunul, ∪ ∪ ∪′∪ ′∪ ∪ ∪′∪
Vestind minuni ce *caută* chip şi nume. ∪ ′ ∪′∪[′∪] ′ ∪′∪

Trohei de opt silabe, în *Materia şi visele* (EPL, 1961, p. 92):

Ori s-a dus, să *caute*-n lume ∪ ∪′∪[′∪]′∪
Pe frumoasa fără nume. ∪∪′∪ ′∪ ′∪

Tot la Beniuc, forma lungă, substantivizată, a infinitivului *(căutare)* este tratată identic, aşa încît, în poemul iambic *Vestitorul minunilor (Inima bătrînului Vezuv...*, p. 123), pluralul nearticulat *căutări* va fi rostit în numai două silabe (∪ ′):

Părinţii mi-au lăsat ca moştenire ∪ ′ ∪ ∪ ∪′∪ ∪ ∪′∪
Întinderi mari de visuri ne-mplinite, ∪ ′ ∪ ′ ∪ ′∪ ′∪′∪
Iar ca s-ajungi la ele, ce ispite, ∪ ∪ ′ ∪′∪ ′ ∪′∪
Ce mai *căutări* şi cîtă rătăcire! ∪ ∪[∪ ′]∪′∪ ∪ ∪′∪

În sfîrşit, în iambii lungi, de 18 silabe, ai lui Octavian Goga, din poemul *Oaspe vechi (Opere*, I, EPL, 1967, p. 182), derivatul *că-u-tă-tu-ră* trebuie citit *cău-tă-tu-ră*, altfel şi ritmul, şi măsura ar fi în suferinţă:

Atunci, în pacea-nfiorată de năzuinţe fără nume,
Un copilaş cu ochii vineţi, senini ca rostul unei glume,
Se furişa încet pe-o rază la patul meu, să mă alinte,
Cu neastîmpărul albastru din *căutătura* lui cuminte.

∪ ′∪′∪ ∪ ∪′∪| ∪ ∪ ∪′∪ ′∪′∪
∪ ∪ ∪′∪ ′ ∪′∪| ∪ ′ ∪′∪ ∪ ∪′∪
∪ ∪ ∪′∪ ′ ∪′∪| ∪ ′ ∪′∪ ∪ ∪′∪
∪ ∪ ∪′∪ ∪ ∪ ∪′∪| ∪[∪ ∪′∪] ′ ∪′∪

Grupurile vocalelor alăturate, dar aflate în hiat, *ă-u* şi *a-u*, care alternează în flexiunea verbului *căuta*, sînt, amîndouă, diftongate prin sinereză la Eminescu, atît în structura fonetică a cuvintelor vechi, cît şi în aceea a unor neologisme. Voi propune deocamdată spre ilustrare trei citate antume, pe care unii recitatori, chiar „profesionişti", le pronunţă greşit tocmai din pricina nerespectării sinerezei. Încep cu neologismul *aplauda*, care, în troheii din *Scrisoarea I*, trebuie citit în numai trei silabe *(a-plau-da)*:

Neputînd să te ajungă, crezi c-or vrea să te admire?
Ei vor *aplauda* desigur biografia subţire...

′ ∪ ′∪ ∪ ∪′∪| ′ ∪′∪ ∪ ∪′∪
∪ ∪[∪ ∪ ′]∪′∪| ∪ ∪′∪ ∪ ∪′∪

E de remarcat, aici, şi dubletul accentual *biográfia* (∪ ∪ ′ ∪ ∪), singurul care se poate încadra firesc în structura versului respectiv.

În troheii scurţi, de 8/7 silabe, din *Povestea codrului*, se va citi, în mod obligatoriu, *au-zì* (∪′), nu *a-u-zi* (∪ ∪′):

Adormi-vom, troieni-va ∪ ∪′ ∪ ∪ ∪′∪
Teiul floarea-i peste noi, ′ ∪′ ∪ ∪ ∪ ′
Şi prin somn *auzi*-vom bucium ∪ ∪′[∪ ′] ∪′∪
De la stînele de oi. ∪ ∪′ ∪ ∪ ∪′

Tot așa, în „iambii suitori" din *Rugăciunea unui Dac*, participiul *a-u-zit* (∪ ∪ ´) cată să fie rostit *au̯-zit* (∪ ´), în numai două silabe :

În vuietul de vînturi *auzit*-am al lui mers
Și-n glas purtat de cîntec simții duiosu-i viers...
∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ | [∪ ´] ∪ ∪ ∪ ´
∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ | ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´

În *Memento mori* și în alte postume grupul *a-u* este aproape totdeauna sinerezat la forma articulată a substantivului *aur*. Detaliu din portretul zînei Dochia (IV 127, v. 484 [1]) :

Aurul pletelor strecoară prin mînuțele-i de ceară
[´ ∪] ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ | ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪

Astfel tratat, cuvîntul formează, el singur, primul (´ ∪) din cei opt trohei ai versului. Menționez că, absorbind în structura-i densă epitetul metaforic *(de aur, auriu)*, metafora *aurul pletelor (din plete)* revine asiduu în marele poem, primul cuvînt suferind, de fiecare dată, sinereza. Alt detaliu portretistic (IV 136, v. 821) :

Freia albă ca zăpada, zveltă, în albastră haină,
Capul ei muiat în *aurul* pletelor, c-o dulce taină
Razimă de-umerii aspri l-al Valhalei împărat.
´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ | ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪
´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ [´ ∪ | ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪
´ ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ´ ∪ | ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´

Datorită, iarăși, sinerezei, *áu̯-rul* constituie, în versul său, al patrulea și ultimul troheu (´ ∪) din primul emistih, înainte de cezură.

Altundeva, în același poem, imaginea — realizată, acum, mai „analitic", cu un determinant prepozițional *(din plete)* — se aplică zeilor nordici (IV 144, v. 1079) :

S-adun toți. *Aurul* din plete lucea-n luna cea bălaie,
Coifuri străluceau albastre ca lumina sfintei mări.
∪ ∪ ´ [´ ∪] ∪ ´ ∪ | ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ | ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ´

În fine, iată și o terțină — endecasilabi iambici — din poemul, tot postum, *În căutarea Șeherezadei* (IV 206, v. 5) :

M-am îndulcit cu patima femeii, ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
În stele i-am topit *aurul* din plete ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ [´ ∪] ∪ ´ ∪
În poale-am scuturat piatra Cameii... ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ´ ∪ ∪ ´ ∪

Altundeva — dar tot în *Memento mori*, într-o strofă splendidă din episodul Daciei (IV 128, v. 517—522) — expresia *aurul zilei* (v. 521) devine imagine a luminii solare, probabil la ceas crepuscular. Regimul prozodic al termenului metaforic rămîne același *(áu̯-rul)* :

Prin pădurile de basme trece fluviul cîntării.
Cîteodată între codri el s-adună, ca a mării

[1] Pentru citatele din Eminescu nu se menționează sursa decît atunci cînd ele aparțin postumelor. În asemenea cazuri, trimiterile se fac la marea ediție Perpessicius, M. Eminescu, *Opere*, IV, *Poezii postume*, EA, 1952. Se indică volumul (IV), pagina, iar în poemele mai lungi, și versul (cifre arabe).

Mare-oglindă, de stînci negre și de munți împiedecat
Ș-un gigantic lac formează într-a cărui sîn din soare
Curge *au̯rul* tot al zilei și îl imple de splendoare,
De poți număra în fundu-i tot argintul adunat.

Izolez acum schema versului 521, care ne interesează în chip deosebit :

´ ∪[´ ∪]´ ∪´ ∪|∪ ∪´ ∪ ∪ ∪´ ∪

În versul 41 din postuma *Mușat și ursitorile* (IV 451—454), *au̯ru-* (bisilabic) este, simultan, și metaforă, și termen de comparație ; endecasilabi iambici, grupați în terține :

Pe părul lor — mărgăritare-n boabe— ∪´ ∪´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪
Bălai și moale ca și *auru*-n spice ∪´ ∪´ ∪ ∪ ∪[´ ∪]´ ∪
Scînteie-n umbră ale lor podoabe. ∪´ ∪´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ ∪

Disjuncția prin hiat a celor două vocale alăturate este anulată, uneori, și în corpul fonetic al derivatelor lui *aur*, fie că ele s-au format în română, fie că le-am împrumutat ca atare. Astfel participiul adjectiv *aurit, aurită* trebuie citit cu diftong *(au̯-rit, au̯-ri-tă)* în următoarele locuri din postume (IV) : *Eco*, p. 101, v. 172 ; *Memento mori*, p. 142, v. 1031 ; *Povestea magului*. . ., p. 155, v. 110 ; *Rime alegorice*, p. 214, v. 77 ; *Diamantul Nordului*, p. 328, v. 128. *A-u-riu, a-u-ri-e* este sinerezat *(au̯-riu, au̯-ri-e)* în *Eco*, p. 97, v. 40 și în *Memento mori*, p. 127, v. 497. *A-u-ros, a-u-roa-să* etc. (pronunțat cu hiat în antuma *Misterele nopții)* suferise sinereza în prima poezie publicată de Eminescu, *La mormîntul lui Aron Pumnul* („. . .pleiada-ți *au̯roasă* și senină" = ∪ ´ ∪[∪ ´ ∪]∪ ∪ ´ ∪]. În postuma *Aveam o muză* (IV 77), sintagma *colan au̯ros* realizează ultimii doi iambi (∪ ´ [∪ ´]) ai versului 7, unde grupul *au̯-* constituie, evident, un diftong. Latinismul *aureu (aureus)* trebuie citit ca în latină (deci : *áu̯-reu*, feminin *áu̯-re-e)* în iambii postumei *Iubită dulce, o, mă lasă* (IV 67, v. 3) : „Să mîngîi păru-ți d-*áu̯ree* mătase" = ∪´ ∪´ ∪[´ ∪ ∪]∪´ ∪. Noua accentuare provocată de sinereză—pe elementul vocalic al diftongului coborîtor *(áu̯-)* — nu este de natură să mire pe nimeni, deoarece Eminescu accentuează de obicei ca în latină adjectivele neologice terminate în *-eu* (lat. *-ĕus) : argénteu* (lat. *argentĕus), marmóreu* (lat. *marmórĕus).* Cel dintîi este atestat în *Povestea magului*. . ., IV 172, v. 668 : „Cînd ca un vis *argénteu̯* plutește blonda lună. . ." (∪ ∪ ∪´[∪´∪]∪´ ∪´ ∪´ ∪) ; al doilea, în *Luceafărul (Marmóreele brațe)* și în trei locuri din postume (IV) : *Memento mori*, p. 120, v. 192 *(marmóree zăpadă), Povestea magului*. . ., p. 165, v. 459 și *În căutarea Șeherezadei*, p. 210, v. 112.

Aceste ultime observații, coroborate cu cele imediat anterioare, mă determină să nu subscriu la opțiunea lui Perpessicius, marcată și grafic, cu privire la lectura epitetului adjectival feminin *auree* în versul 482 din *Memento mori*. Din motive care se vor lămuri curînd, mă văd nevoit să încadrez acest vers în contextul întregii sale strofe, însoțindu-l, firește, de „schema" corespunzătoare. Eminescu creionează portretul zînei Dochia, în versuri, din păcate, încă nedesăvîrșite, cuprinzînd însă imagini scînteietoare (IV 481—486) :

Peste podul cel ușure, zîna Dochia frumoasă
Trece împletindu-și părul cel de-*auree* mătasă,
Albă-i ca zăpada noaptea, corpu-i nalt e mlădiet,

Aurul pletelor strecoară prin mînuțele-i de ceară
Și prin haine argintoase străbat membrele-i ușoare,
Abia podul îl atinge mici picoarele-i de-omăt.

∪ ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪ | –́ ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪
–́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪ –́ ∪ | ∪ [∪ –́ ∪ ∪] ∪ –́ ∪
–́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪ –́ ∪ | –́ ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́
[–́ ∪] –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪ | ∪ ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪
∪ ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪ | ∪ ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪
∪ ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪ | –́ ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́

Așadar, de data aceasta, marcînd grafic accentuarea vocalei-silabă *-u-*, editorul propune să se evite sinereza, ,,compensînd-o'' cu contracția realizată la jonctura cuvintelor învecinate : *-e* din prepoziția *de* împreună cu *a-* în hiat din *aúree* vor forma o singură silabă *(de-a-)*. Numai că, dobîndind această fizionomie fonetică *(a-ú-re-e)*, cuvîntul sună rău acum, și este greu de crezut că urechea lui Eminescu — finisim sensibilă și la *eu-*, și la cacofonii — ar fi tolerat o asemenea maltratare a neologismului, cu atît mai mult cu cît, așa cum s-a văzut, adjectivele neologice în *-eu*, inclusiv *aureu*, sînt accentuate aidoma ca în latină. Pe de altă parte, cuvîntul de bază la forma sa articulată, *Aurul*, rămîne, prin sinereză, bisilabic în aceeași strofă, alcătuind primul troheu (–́ ∪) în versul 484 : *Au̯rul pletelor*... Se adaugă amănuntul, deloc nesemnificativ, că pe aceeași pagină (IV 127), cîteva versuri mai jos, expresia *văi aurie* se structurează în doi trohei (–́ ∪ –́ ∪), ceea ce implică diftongarea grupului vocalic *a-u* din *a-u-ri-e* !... (v. 497).

Așa stînd lucrurile, mi se pare că mă situez mai aproape de spiritul și exigențele eufoniei și armoniei eminesciene propunînd, la rîndu-mi, să renunțăm la contracție *(de̯-a-)* și să lăsăm sinereza ,,interioară'' să-și execute rolul, căci secvența obținută astfel, *de áu̯ree mătasă*, dobîndește, din punctul de vedere al metricii, aceeași fizionomie silabico-accentuală : ∪ –́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪. Cu avantajul, indubitabil, că versul sună acum ,,altfel'', lunecînd lin și armonios :

Trece împletindu-și părul cel *de áu̯ree mătasă*...

Grupul vocalelor în hiat *a-u* este tratat tot ca un diftong de Eminescu și în cazul substantivului *auroră*. Versul 599 din *Memento mori* (IV 130) nu se poate întruchipa corect — ca măsură și ca ritm dominant trohaic — decît dacă neologismul în discuție își reduce alcătuirea sa fonetică la numai trei silabe. Această lectură este, de altfel, ,,impusă'' de editor :

Și pe negre stînci trunchcate stau ca-n tron în verdea lume
Și din cupe beau *au̯roră* cu de neguri albe spume...

Aceeași reducție fonetică a termenului o înregistrăm în endecasilabii iambici din *Odin și Poetul* (IV 107, v. 147) :

Din cupa mea de aur bea *auroră*... ∪ –́ ∪ –́ ∪ –́ ∪ –́ [∪ –́ ∪]

Această sinereză pătrunde și în antuma *Înger și demon*, unde emistihul trohaic *ochiu-aurorei matinal* trebuie pronunțat după cum urmează : –́ [∪ –́ ∪] ∪ ∪ –́. Ca în multe alte rînduri, sinereza este certificată în **DEX** (s.v. **AURORĂ**).

Pe linia aceloraşi observaţii, precizez că, în aceşti frumoşi trohei postumi (IV 541), substantivul *autor* îşi împuţinează, şi el, trupul fonetic, reducîndu-şi-l la numai două silabe *(au̯-tór)*:

În zădar în colbul şcolii, ∪ ∪–́ ∪ –́ ∪–́ ∪
Prin *autori* mîncaţi de molii, ∪[∪–́]∪ –́ ∪–́ ∪
Cauţi urma frumuseţii –́ ∪–́ ∪ ∪ ∪–́ ∪
Şi îndemnurile vieţii... ∪ ∪–́ ∪ ∪ ∪–́ ∪

Aceeaşi încadrare metrică o reclamă cuvîntul în iambii de 13 silabe din postuma *Icoană şi privaz* (IV 288, v. 97):

O, tristă meserie să n-ai nimic de spus
Decît poveşti pe care Homer şi alţi *aŭtori* (∪–́)
Le spuseră mai bine de zeci de mii de ori.

Ne reîntîlnim cu sinereza aceluiaşi grup vocalic *a-u* în compoziţia fonetică a neologismului *cauză*, pe care noi sîntem deprinşi a-l despărţi în trei silabe: *ca-u-ză*. În poemul eminescian *Împărat şi proletar* silabaţia lui este însă *cau̯-ză*, dovadă versurile următoare:

De aţi lipsi din lume voi *cauza*-ntunecoasă
De răsturnări măreţe, mărirea-i radioasă,
Cezarul, chiar Cezarul de mult ar fi căzut.

∪ ∪ ∪–́ ∪–́ ∪|∪[–́ ∪]∪ ∪–́ ∪
∪ ∪ ∪–́ ∪–́ ∪|∪ –́ ∪ ∪ ∪–́ ∪
∪ –́ ∪–́ ∪–́ ∪|∪ –́ ∪ ∪ ∪–́

La o lectură identică a cuvîntului ne obligă ritmul şi măsura primului vers din terţina finală a sonetului postum *Sătul de lucru...* (IV 332), scris, de bună seamă, în endecasilabi iambici:

Din *cauza* ta, bălaia mea soţie, ∪[–́ ∪]–́ ∪ –́ ∪–́ ∪–́ ∪
Cît ziulica trupu-odihnă n-are, ∪ ∪ ∪ –́ ∪–́ ∪–́ ∪
Iar noaptea sufletul în cale pleacă. ∪ –́ ∪ –́ ∪ ∪ ∪–́ ∪–́ ∪

Cuvîntul constituie, prin el însuşi, unul din troheii *Scrisorii IV*:

Nu vedeţi c-acea iubire serv-o *cauză* din natură?
–́ ∪–́ ∪–́ ∪ - ∪|- ∪[–́ ∪]∪ ∪–́ ∪

Diftongarea grupului *a-u* din *ca-u-ză* este identificabilă şi la Mihai Beniuc, în volumul *Culorile toamnei* (EPL, 1962), de pildă, unde cuvîntul, retras la final de vers, rimează cu alt neologism, *pauză (pa-u-ză)*, constrîns, şi acesta din urmă, să-şi îngusteze, prin sinereză, corpul fonetic. De menţionat că *pauză* revine, în versul imediat următor, în poziţie „internă", fiind supus aceluiaşi tratament (p. 49). Endecasilabi iambici:

Am suferit, ce-i drept, dar nu cu toţii. ∪ ∪ ∪ –́ ∪–́ ∪ –́ ∪ –́ ∪
Ci iată, ne-a unit aceeaşi *cauză*! ∪ –́ ∪ ∪ ∪–́ ∪ –́ ∪[–́ ∪]
Şi azi ne-mbată-aceleaşi mari emoţii. ∪ –́ ∪ –́ ∪–́ ∪ –́ ∪ –́ ∪
Iar despre tot ce-a fost vorbim în *pauză*, ∪ ∪ ∪ –́ ∪–́ ∪ –́ ∪[–́ ∪]
Şi *pauze* multe n-avem de ce face — ∪[–́ ∪]–́ ∪–́ ∪ ∪ ∪ –́ ∪
Viclean e timpul, zboară lin şi tace. ∪ –́ ∪ –́ ∪–́ ∪–́ ∪ –́ ∪

Ca să se poată urmări extensia fenomenului — mă refer, exclusiv, la diftongarea secvenţei vocalice *a-u* —, precum şi aplicabilitatea lui la

cuvintele străvechi ale lexicului românesc, moștenite din latină, nu împrumutate de curînd, iată primele versuri din *Confruntare* de Ștefan Aug. Doinaș, care este nu numai un mare poet, ci și un stihuitor de prima mînă *(Vînătoare cu șoim*, CR, 1985, p. 64):

cel ce privește	∪ ∪ ∪ ´ ∪
ca prin *gaura* cheii	∪ ∪ [´ ∪] ´ ∪
prin bolta literelor mele	∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪
pare	´ ∪
foarte surprins	´ ∪ ∪ ´
văzînd	∪ ´
cît de înlăcrimate sunt *peisajele*...	´ ∪ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´ [∪ ´ ∪ ∪]

Tectonica zigzagată a paginii nu stingherește cu nimic armonia cadențelor, iar urechea deprinsă cu constrîngerile ritmului va înregistra cu înlesnire structura bisilabică, în vers, a substantivului *gau-ra* (´ ∪), pe care noi sîntem deprinși a-l rosti altfel (´ ∪ ∪). Atrag, în treacăt, atenția că sinereza operează, la nivelul ultimului dintre versurile citate, și asupra neologismului *peisaj*, care, la forma flexionară din context, trebuie citit în patru silabe *(pei-sa-je-le)*, nu în cinci *(pe-i-sa-je-le)*. Este foarte probabil că, la forma lui de bază, *peisaj* trebuie trecut prin filtrul sinerezei și în *Cimitirul roman* al lui Lucian Blaga *(Opere*, II, Editura Minerva, 1984, p. 197):

...Căci ai vedea un drum	∪ ∪ ∪ ´ ∪ ´
care se duce, se tot duce în *peisaj*...	∪ ∪ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪ ∪ [∪ ´]

Mă reazem, în opțiunea mea, pe amănuntul că eventuala contracție la „întîlnirea" dintre verbul *duce* și prepoziția *în* nu este marcată grafic. Or, dacă în acel „moment" al versului contracția nu se efectuează, atunci sinereza în interiorul lui *peisaj* devine obligatorie.

*

M-am mărginit deocamdată, în ilustrarea sinerezei, la grupurile vocalelor, nemijlocit învecinate, *a-u* și, mai puțin, *ă-u*, căci ele alternează în flexiunea verbului *căuta*, de la care s-a urnit discuția de față. Bineînțeles, fenomenul atinge numeroase alte secvențe vocalice, luînd forme variate, adeseori surprinzătoare, și aplicîndu-se cu precădere neologismelor, dar și unor termeni din fondul vechi, statornic al vocabularului. Îmi propun să lărgesc, așadar, în viitorul apropiat, aria cercetării, întemeindu-mă, în primul rînd, dar nu exclusiv, pe versurile eminesciene. Sigur că, la prima vedere, faptele propuse atenției pot părea „meschine". Am însă convingerea, hrănită de nedorite experiențe, că ele sînt de natură să mijlocească o rostire mai exactă și mai „curată" a versurilor poeților noștri, ceea ce nu înseamnă chiar așa de puțin. Pe de altă parte, devine astfel încă o dată posibilă detectarea și invederarea supleței și a mobilității sistemului fonetic al limbii noastre, precum și remarcabilele disponibilități ale unor cuvinte, și vechi și noi, de încadrare „dublă" în structurile versului românesc clasic.

La synérèse et ses pièges

(Résumé)

L'article a, comme point de départ, les *Observations sur la synérèse en roumain* formulées par Al. Graur un quart de siècle auparavant et publiées dans SCL XI (1960), nº 4, p. 845–849. On y étudie la synérèse dans la langue parlée, exclusivement à la jonction des mots. Nous avons examiné l'action du phénomène dans le langage poétique et surtout à l'intérieur des mots. Pour le moment, nous avons restreint le domaine de la recherche à la diphtongaison du groupe des voyelles *a-u* dans la structure des mots anciens aussi bien que dans celle de quelques emprunts récents.

Decembrie 1985

Facultatea de Filologie
Timișoara, Bdul. V. Pârvan 4

VICTORIA FROMKIN, ROBERT RODMAN, **An Introduction to Language**, New York, Chicago etc., Holt, Rinehart & Winston, Third Edition, 1983, 385 p.

An Introduction to Language este un foarte atractiv manual de lingvistică generală care se adresează în primul rînd nespecialiştilor (studenţi de diferite specialităţi, fără cunoştinţe prealabile în domeniu). Dacă pentru neiniţiaţi prezintă avantajul indiscutabil de a fi o *summa* a cunoştinţelor şi deprinderilor de lucru necesare în studiul limbii, pentru specialişti cartea pune probleme variate, mergînd de la structurarea şi coerenţa materialului prezentat pînă la problema, mai delicată, a acceptabilităţii demersului euristic practicat şi a metodelor de captare a interesului cititorilor.

Lucrarea e alcătuită din patru mari părţi, care îşi subordonează douăsprezece capitole. La rîndul său, fiecare capitol se constituie din expunerea propriu-zisă, orientată către aspectele esenţiale ale fiecărei probleme, un rezumat al chestiunilor prezentate, exerciţii şi o bibliografie cuprinzînd lucrări de referinţă accesibile studenţilor americani.

Partea întîi, *The Nature of Human Language*, cuprinzînd capitolul 1, *What is Language*?, discută aspecte generale legate de definirea limbii şi a cunoaşterii lingvistice, de adoptarea unui concept unitar al *gramaticii*, concept care va fi cel generativ-transformaţional, şi, în fine, cele mai cunoscute teorii cu privire la originea limbii.

Partea a doua, *Grammatical Aspects of Language*, prezintă, din perspectivă generativ-transformaţională, principalele noţiuni şi metode de lucru implicate în studiul *foneticii* (capitolul 2), *fonologiei* (capitolul 3), *morfologiei* (capitolul 4), *scrierii* (capitolul 5), *semanticii* (capitolul 6) şi *sintaxei* (capitolul 7), cu aplicaţie, în primul rînd, dar nu exclusiv, la limba engleză. Este discutabilă plasarea aici a capitolului despre *scriere*, care întrerupe coerenţa descrierii structurii gramaticale ; scrierea se cuvenea, mai degrabă, să fie tratată în contextul raporturilor dintre limbă şi societate, aşa cum o găsim şi în alte cărţi de acelaşi tip (de exemplu, Ronald W. Langacker, *Language and its Structure, Some Fundamental Linguistic Concepts*, New York, Chicago etc., 1968). Explicaţii se pot găsi însă pentru opţiunea mai deosebită a autorilor : cu cîteva excepţii, tipurile de scriere (cel puţin cele moderne) sînt o reflectare a aspectelor fonetice sau morfologice ale limbilor ; o a doua posibilă explicaţie este existenţa unei anumite retroacţiuni a limbii scrise asupra celei vorbite, manifestată în engleză în fenomenul de *spelling pronunciation*.

În partea a treia, *Social Aspects of Language*, sînt discutate probleme ale variaţiei sincronice (capitolul 8, *Language in Society*) şi ale variaţiei diacronice (capitolul 9, *The Syllables of Time: Language Change*). În capitolul 9 sînt urmărite tipurile de schimbări la fiecare nivel al structurii limbii (fonologic ; morfologic şi sintactic ; lexical şi, în fine, semantic) ; în continuarea acestei analize e prezentată lingvistica comparativ-istorică, urmată de o clasificare genetică a limbilor şi de o scurtă incursiune în domeniul implicaţiilor metodei comparativ-istorice asupra altor discipline, ca, de exemplu, antropologia *(Linguistic Paleontology)*. Capitolul 8 urmăreşte variaţia *diatopică* (se dă o definiţie de lucru raportului limbă — dialect şi se prezintă dialectele şi accentele regionale, raportul limbă standard — graiuri, *Black English, Lingua Francas*, pidgin-urile şi limbile creole), variaţia diastratică *(Styles, Slang and Jargon)*, implicaţiile psihologiei abisale asupra limbii *(Taboo or not Taboo, Euphemisms, Language and Sexism)* şi limbile artificiale (esperanto, ido). Pentru un mai bun echilibru al expunerii, ar fi fost necesară, în contextul prezentării aspectelor legate de variaţia diatopică, şi o introducere, fie şi foarte sumară, în istoria şi metodele geografiei lingvistice, introducere „cerută" şi de paralelismul cu capitolul 9, în care demersul autorilor merge de la obiect (schimbarea lingvistică) la metodă (lingvistica comparativ-istorică).

Partea a patra, *The Biological Aspects of Language*, cuprinde ultimele trei capitole ale cărţii. Capitolul 10, *From the Mouths of Babes: Child Language Acquisition*, prezintă etapele achiziţionării limbajului de către copii, principalele teorii despre achiziţionarea limbii, învăţarea limbajului semnelor (e discutat aici, pe larg, ASL „American Sign Language", conceput ca un limbaj cu o structură paralelă cu cea a limbii naturale), fundamentarea biologică a achiziţionării limbajului şi învăţarea unei a doua (a treia) limbi. Concluziile acestui capitol sînt următoarele : copiii îşi construiesc, în diferite etape, o gramatică cu reguli proprii, care aproximează (oglindesc) regulile gramaticii utilizate în comunitatea din jur ; un proces similar de construcţie a regulilor se observă la copiii surzi care îşi însuşesc limbajul semnelor ; copiii surzi care nu sînt expuşi la limbajul semnelor îşi dezvoltă o gramatică proprie a semnelor, dar foarte redusă, această gramatică spontană fiind o dovadă a existenţei unor universalii ale limbii ; în fine, „limbajul este, din punct de vedere biologic şi genetic, o parte a sistemului neurologic uman" (p. 344). În capitolul 11, *Animal „Languages"*, se examinează limbajele (sistemele de comunicare) ale păsărilor, albinelor, delfinilor şi maimuţelor (cimpanzei şi gorile cu care s-a experimentat însuşirea unui limbaj cu reguli de acelaşi tip cu cele care funcţionează în limbajul uman). Con-

cluzia acestui capitol e similară cu cea finală a capitolului precedent: numai limbajul uman are caracter *creativ*, deci numai omul e capabil să formeze din unități discrete un set infinit de enunțuri noi, corecte (p. 359). Capitolul 12, *Language and the Brain*, capitolul final al cărții, face o introducere în neurolingvistică: lateralizarea funcțiilor creierului, ipoteza vîrstei critice a învățării limbii, perturbări de vorbire etc.

Această structurare corespunde dublului scop al cărții: acela de a-l *informa* pe cititor, de a-l familiariza cu cele mai importante probleme puse de studiul limbii, și acela de a-l *forma*, de a-i crea un număr de deprinderi de lucru în domeniul lingvisticii. Modul în care autorii înțeleg să-și organizeze demersul pentru realizarea celui de-al doilea scop este, pentru mentalitatea noastră ,,clasicizantă'' europeană, relativ surprinzător; se ridică aici, după cum arătam la început, o chestiune de principiu, aceea a acceptabilității unei asemenea tehnici de redactare. Metoda utilizată e mai puțin expozitivă, cît euristică: cititorul e permanent implicat în dialog, participă la ,,descoperirea'' noțiunilor fundamentale ale lingvisticii. Fiecare capitol are la sfîrșit un set de exerciții, variate ca tipologie și ca dificultate, cele mai multe dintre ele avînd ca scop dezvoltarea acelorași deprinderi lingvistice pe care încerca să le formeze textul premergător; de exemplu, capitolul referitor la morfologie se încheie cu exerciții care-i cer cititorului să descopere, pe baza unor liste de cuvinte, tipuri de morfeme și legi de combinare a lor în limbi necunoscute (limbi africane, japoneză etc.). Mai puțin acceptabile însă ne par unele exerciții de creativitate, în care, pe baza unor cunoștințe minimale, i se cere cititorului să-și enunțe teorii proprii, unele chiar de domeniul *science-fiction* (de exemplu, exercițiul 9 de la p. 31: ,,Invent your own theory of language origin. For example, you might suggest that language arose because extraterrestrial creatures who already had a language possessed the bodies of cave-women''). Surprinzătoare sînt și metodele utilizate de autori pentru menținerea unui permanent contact ,,afectiv'' cu cititorii: numeroase capitole sau subcapitole stau sub semnul unor motouri umoristice, multe dintre ele selectate din romanele lui Lewis Carroll. În același scop sînt reproduse desene sau benzi desenate dintre cele mai populare în S.U.A., care fac un comentariu adecvat și atractiv al diferitelor probleme discutate, de la arbitrarul semnului lingvistic (p.6) pînă la *baby-talk* (p. 327) și lateralizarea funcțiilor creierului (p. 374).

Instructivă, pe deplin adaptată finalității sale didactice și plăcută în același timp, *An Introduction to Language* e o lectură utilă atît pentru nespecialiști, cărora li se adresează, cît și pentru specialiștii care vor să-și aducă la zi documentația în anumite chestiuni (mai puțin cele esențiale, legate de descrierea structurii limbii, cît cele ,,marginale'', de exemplu mașinile vorbitoare sau cele care înțeleg vorbirea umană). În fine, în ciuda diferențelor de mentalitate și de tradiție lingvistică dintre S.U.A. și Europa, *An Introduction to Language* poate servi oricînd drept model sintezelor noastre pe aceeași temă, fie și numai prin claritatea expunerii, prin evitarea rigidității și prin orientarea permanentă către cititor ca spre un participant creator la descoperirea adevărurilor fundamentale ale limbii și lingvisticii.

Noiembrie 1985

VICTORIA POPOVICI
Liceul Agroindustrial Titu
Jud. Dîmbovița

MARIA ILIESCU, HEIDI SILLER-RUNGGALDIER, **Rätoromanische Bibliographie**, Innsbruck, 1985, 136 p. (= **Romanica Aenipontana** XIII)

Alcătuirea unei bibliografii de retoromană este o întreprindere pe cît de anevoioasă, pe atît de utilă. Căci este cunoscut faptul că retoromana, departe de a fi o limbă unitară, este fărîmițată într-o multitudine de idiomuri cu o relativă independență, vorbite nu numai la distanțe mai mult sau mai puțin îndepărtate, dar și în țări diferite, ceea ce înseamnă că autoarele au avut de parcurs publicații adesea foarte puțin cunoscute, în diferite limbi și dialecte.

Pasionată cercetătoare a idiomurilor retoromane, Maria Iliescu s-a preocupat de multă vreme de culegerea informațiilor privitoare la domeniul în discuție, preocupare materializată în publicarea unor bibliografii în periodicele lingvistice, printre ele cea din ,,Revue de Linguistique Romane'' 44 (1980), care stă la baza actualului volum, fiind completată și adusă la zi de cele două autoare. În plus, Heidi Siller-Runggaldier a întocmit indicele de autori și a asigurat traducerea textului inițial din franceză în germană.

Ținînd seama de clasificarea mai mult sau mai puțin tradițională a idiomurilor retoromane pe grupuri regionale, autoarele au organizat bibliografia pe baza acestui criteriu, ordonînd materialul pe entități lingvistice începînd de la vest spre est. Cartea este structurată în patru secțiuni de bază: 1. *Das Rätoromanische in seiner Gesamtheit*; 2. *Das Weströtoromanische: Das Bündnerromanische*; 3. *Das Zentralrätoromanische*; 4. *Das Oaträtoromanische: Das Friaulische.* Sub 2, 3, 4, figurează inventarul bibliografic destinat fiecărui idiom, precedat de o subîmpărțire avînd în vedere grupul de idiomuri în ansamblu.

Pentru a facilita consultarea lucrării, autoarele au indicat în sumar, pe lîngă denumirea germană a fiecărui idiom, și pe cea din italiană și din retoromana locală. De pildă, sub 2.2. *Das*

Surselvische (Das Oberländische / Obwaldische) figurează și denumirea *Sursilvan/Soprasilvano* sau sub 3.2.4. *Das Buchensteinische (Fodôm/Livinallonghese)* etc.

După cum se afirmă în prefață, volumul înregistrează numai lucrările strict lingvistice privitoare la retoromană. În acest sens, după părerea noastră, fac excepție antologiile și izvoarele citate, care, deși indispensabile studiului, nu sînt lucrări lingvistice în sensul propriu al cuvîntului.

Inventarul bibliografic are în vedere cu precădere secolul al XX-lea pînă în anul 1984, din secolul trecut fiind înregistrate doar contribuțiile mai importante, deschizătoare de drumuri în cercetarea graiurilor retoromane.

După conținut, materialul este clasificat în optsprezece clase, care se repetă la fiecare subîmpărțire : Bibliografii ; generalități ; tratate, gramatici, monografii ; fonetică, fonologie, ortografie, ortoepie ; morfologie ; sintaxă ; formarea cuvintelor ; lexic, etimologie, onomaseologie, terminologie ; limba unui autor sau a unui text ; gramatici și manuale școlare ; dicționare ; toponimie și onomastică (= antroponomastică) ; dialectologie ; atlase ; contacte lingvistice, interferențe, influențe, asemănări ; sociolingvistică ; izvoare, antologii, crestomații ; periodice, serii, reviste (cf. p. 10).

Această clasificare riguroasă și amănunțită este extrem de utilă pentru cititor, dar ea prezintă riscul repetării lucrărilor de sinteză, ceea ce mărește numărul de intrări. Poate pentru acestea din urmă ar fi fost necesară și suficientă o abreviere.

Din cele 1482 articole-titlu din volum, numeroase sînt urmate de scurte rezumate, edificatoare în ceea ce privește conținutul lucrării citate.

Rätoromanische Bibliographie se încheie cu o listă de abrevieri și cu un indice de autori care facilitează consultarea volumului.

Deși în prefața bibliografiei retoromane se afirmă că aceasta este „selectivă", ne permitem să menționăm și alte cîteva titluri în atenția celor preocupați de studiul romanșei elvețiene.

Sub 2.2.4. nr. 415, unde este citată lucrarea lui G. C. Muoth cu privire la normele ortografice : P. Flurin Maissen, *Normas ortograficas da G. C. Muoth*, în „Igl Ischi", 1964, Ediziun festiva, p. 262—282 (este publicat textul lui G. C. Muoth cu un comentariu).

Sub 2.1.10. și 2.2.10. (subsecțiuni dedicate gramaticilor școlare) : Gion Deplazes, *Geschichte der sprachlicher Schulbücher im romanischen Rheingebiet*, Luzern, 1949 și Alfons Maissen, *Gion Antoni Bühler, Grammatica elementara 1864* și, mai ales, *Problematica ell'introducziun de Gion Antoni Bühler*, ambele în „Igl Ischi", 1964, Ediziun festiva, p. 283—292 ; sub 2.2.9. (limba unui scriitor sau a unui text) : Jürgen Rolshoven, *Lungatg dalla mumma e reflexiun sur dil lungatg tier G. C. Muoth*, în „Ischi Semestril", 62, 1977, nr. 8, 19—22.

Sub 2.1.17. (antologii, izvoare, crestomații) ar fi fost bine să figureze culegerea *Prosa Romontscha*, Zürich, 1967, care conține texte din toate idiomurile romanșe, și, eventual, *Prosa ladina en versiun sursilvana*, Cuera, 1971, interesantă și prin glosarul de corespondențe lexicale de la sfîrșit.

Deoarece în volumul pe care-l discutăm figurează și unele antologii bilingve, amintim și următoarele : Robert Biligmeier, Augustin Maissen, *Contemporary Romansh Poetry (Poesia Romontscha Contemporana)*, Mexico, 1958. Lucrarea, de propoziții restrînse, conține poezii din toate idiomurile romanșe, avînd alături traducerea în engleză ; *The Curly-Horned Cow*. An Anthology of Swiss-Romansh Poems and Stories. Edited by Reto R. Bezzola, London [1971]. Această antologie conține unele texte romanșe în original, altele numai traduse.

Bogata antologie bilingvă (romanșă-germană) de proză scurtă *Rumantscheia* (Eine Anthologie rätoromanischer Schriftsteller der Gegenwart, Artemis Verlag, Zürich und München, 1979) prezintă nuvele și schițe ale scriitorilor romanși din toate regiunile, așa că ar trebui citată și la 2.1.17. și, eventual, la toate idiomurile romanșe, nu numai la sursilvană.

La 2.4.1.17., 2.4.2.17. (subîmpărțiri referitoare la antologii, izvoare etc. în engadineză, graiurile puter și vallader) și 2.4.3. (graiul jauer) ar fi trebuit menționată și antologia *La musa ladina*. Antologia da la poesia engiadinaisa moderna procedüda d'una cuorta survista da nossa literatura poetica tras Peider Lansel. Samaden, 1918.

Sub 2.2.12. (toponimie și antroponimie) : Augustin Maissen, *Las schlatteinas de Laax*, în „Laax. Ina vischnaunca grischuna", Ovra redigida da Alfons Maissen, Laax, 1978, p. 131—160.

În legătură cu indicele de autori, semnalăm două erori. Sub Maissen, A. figurează de fapt doi autori : Alfons Maissen (vezi 252, 262, 415, 464) și Augustin Maissen (vezi 295, 400, 465, 466). Tot așa, Bezzola, D. (vezi nr. 539) este inclus greșit la Bezzola, R. R. (cf. nr. 540).

Observațiile și sugestiile noastre nu diminuează în ansamblu valoarea incontestabilă a volumului prezentat de noi, căci este de prisos să subliniem utilitatea lui, nu numai pentru specialiștii în retoromană, ci și pentru romaniști în general.

Decembrie 1985

MAGDALENA POPESCU-MARIN
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

THOMAS A. LATHROP, **Curso de gramática histórica española.** Con la colaboración de Juan Gutiérrez Cuadrado, Barcelona, Editorial Ariel, S. A., 1984, 389 p.

Volumul, apărut sub titlul *Curso de gramática histórica española*, este alcătuit din două mari părţi, încadrate de compartimentele auxiliare care însoţesc, în mod obişnuit, orice lucrare riguros concepută. Prima parte, care dă şi titlul cărţii, este constituită din trei capitole şi reprezintă traducerea din engleză în spaniolă a unui curs de gramatică istorică a limbii spaniole, scris pentru studenţii americani, care ,,carecen de conocimientos de latín". Este ,,una gramática histórica concisa y escrita pensando en el principiante" (p. 9), aşa cum însuşi autorul şi-a dorit să aibă la îndemînă, ca student. Cea de a doua parte, *Apéndices*, este adăugată de autorii ediţiei spaniole.

Elaborat de T. A. Lathrop, profesor de istorie a limbii spaniole la Universitatea Americană Delaware, *Curso de gramática histórica española* este precedat de un *Prólogo* al autorului, de *Advertencias de los adaptadores* şi de o listă de *Abreviatures y signos*.

În primul capitol al lucrării, *La herencia del latín* (p. 19—83), după o circumscriere a conceptului de latină vulgară, Lathrop trece în revistă tipurile de texte care ajută la cunoaşterea acesteia. Simplitatea expunerii este impresionantă şi, probabil, eficientă, dacă ţinem seamă de faptul că Lathrop scrie o gramatică istorică a limbii spaniole destinată unor studenţi necunoscători de latină.

Sînt atent discutate fenomene din latina populară care interesează istoria limbii spaniole în special (cum ar fi proteza vocalică la iniţială înaintea grupului *s* + consoană) sau care prezintă o importanţă general romanică (situaţiile în care dispar hiatul în latina vulgară). Interesant sistematizată ni se pare prezentarea accentului, a vocalismului şi a consonantismului latinei populare. O descriere cu numeroase detalii şi realizată prin continuă raportare la latina clasică întîlnim în partea rezervată morfologiei. Sinteza propusă de Lathrop asupra flexiunii nominale sau asupra celei verbale constituie un model incitant, prin perspectiva foarte clară pe care ne-o oferă asupra faptelor selectate. În spaţiul consacrat sintaxei, accentul cade cu precădere asupra topicii şi funcţiilor sintactice ale cazurilor în latina populară, în comparaţie cu situaţia din latina clasică.

Atît în acest capitol, cît şi în celelalte două, impresionează rigoarea cu care autorul separă consecvent elementele moştenite de cele împrumutate, în operaţia de ilustrare cu numeroase exemple a diferitelor fenomene discutate (v. p. 32, 51, 88, 101, 111, 113, 172 etc.). De fapt, întreaga secţiune rezervată latinei reprezintă, în ciuda unor scăderi, o merituoasă reuşită, paginile de cumpănită sinteză alternînd cu cele în care detaliile dobîndesc un relief semnificativ.

În capitolul *Fonética histórica: evolución de los sonidos* (p. 84—137), este subliniată insistent ideea evoluţiei simetrice în spaniolă, faţă de ,,lo que sucedió en algunos dominios de la Romania" (p. 85), a vocalelor latineşti accentuate. ,,Las dos vocales de los extremos del triángulo vocálico, así como la del centro, se han mantenido intactas; las que flanqueaban la central se han DIPTONGADO". Aceeaşi simetrie este relevată şi în discutarea vocalelor finale sau iniţiale, protonice sau posttonice (v., de pildă, tablourile oferite de autor, pentru aceste poziţii, la p. 92, 94, 99). În prezentarea diacronică a sistemului consonantic spaniol, autorul optează pentru modelul clasic al unui astfel de demers: evoluţia consoanelor şi a grupurilor consonantice este urmărită în poziţie finală, iniţială şi intervocalică. Sînt discutate atent toate situaţiile, semnalîndu-se totodată cazurile care se abat de la regulă şi dîndu-se indicaţiile necesare pentru înţelegerea unor asemenea excepţii sau precizîndu-se că anumite evoluţii rămîn inexplicabile (de exemplu, trecerea lat. *rigidu* la sp. *recio*). Luînd ca reper limba spaniolă, uneori autorul avansează chiar ipoteze pentru lămurirea unor aspecte şi propune alte etimoane pentru o întreagă serie de cuvinte (v. p. 122, 144 pentru sp. *recio*, *invierno* etc.).

La încheierea capitolului de fonetică istorică, Lathrop se ocupă de trei accidente fonetice — asimilarea, disimilarea şi metateza —, bogat ilustrate şi cu consideraţii de detaliu (p. 134—137).

Morfología histórica: la evolución de las formas cuprinde foarte multe date şi exemple, făcîndu-se frecvent conexiuni cu spaniola veche, medievală sau cu Secolul de Aur. Evoluţia diferitelor clase morfologice este urmărită pornind de la latina vulgară, într-o relaţie directă — după cum e şi firesc — cu concluziile din primul capitol. Într-o descriere exactă, Lathrop oferă un tablou complex de fapte, cu amănunte bine alese, pentru a putea înţelege astfel actualul sistem de forme şi categorii gramaticale ale limbii spaniole. La verb, de pildă, sînt înregistrate paradigme complete din latina vulgară şi din spaniolă pentru toate tipurile de flexiune, explicîndu-se totodată originea unor cazuri particulare *(doy, hay, traigo, vengo)*.

Subliniind organizarea proprie a materialului abordat (numeralele, de pildă, sînt prezentate după pronumele posesive și înainte de cele personale), ni se pare nejustificată inserarea unui subcapitol de formare a cuvintelor între descrierea substantivului și aceea a adjectivului, mai ales că exemplele nu sînt numai nume, ci și verbe *escuchar, esconder)*.

În încheierea considerațiilor noastre asupra acestei prime părți a ediției spaniole, ne îngăduim să facem autorului cîteva sugestii și observații de detaliu.

Menționăm în primul rînd faptul că simplitatea prezentării faptelor, care face această lucrare larg accesibilă, se obține uneori în dauna exactității. De exemplu, *Appendix Probi* nu este doar un „îndreptar" fonetic și pentru morfologia numelui, ci, în egală măsură, un glosar în care sînt cuprinse și elemente de lexic, de formare a cuvintelor sau de sintaxă (v. glosele nr. 22, 34, 50, 69, 134, 136, 146 etc.). Alteori, explicația se oprește tocmai unde ne așteptăm mai puțin, chiar dacă avem în vedere precizarea autorului că manualul său se adresează în primul rînd anglofonilor, care nu au cunoștințe de latină. De pildă, ocupîndu-se de evoluția diftongului *au* în latina devenită spaniolă, Lathrop mai adaugă doar : „En otras zonas nunca llegó a simplificarse" (p. 25).

Dacă omiterea unor fapte poate fi înțeleasă prin scopul urmărit de autor, uneori limitarea ariei de răspîndire a unui fenomen devine o eroare. „Por último — spune T. A. Lathrop — ,una característica del sistema vocálico del latín vulgar occidental que iba a tener mucho peso en la evolución de las consonantes españolas, fue que las vocales átonas en interior de palabra empezaron a perderse. Esta caida de vocales se conoce como SÍNCOPA ..." (p. 28). Or sincopa este un fenomen popular, caracteristic latinei vulgare din toate zonele, nu numai din cele occidentale. Dovada o constituie înseși exemplele date de autor : *oclus, veclus* sînt etimoanele corecte și pentru rom. *ochi, vechi*, it. *occhio, vecchio*. Unele afirmații ar trebui poate nuanțate : „En los monosílabos, se conservó generalmente *en todo el latín vulgar* (sublin. n.) la *m* final". Sau, tot la p. 29, vorbind de sonorizarea oclusivelor surde, Lathrop notează că aceasta se produce „en posición *intervocálica* o entre vocal y *r*". Este astfel omisă poziția vocală — *l*, care explică structura fonetică a sp. *pueblo*, v. fr. *poblo (Les Serments de Strasbourg)*, cu *p* > *b*, după sincoparea lui *ŭ* din *popŭlus* ; sau ; lat. pop. *del(i)catu* > sp. *delgado*.

Nu se înțelege care este forma de dativ atestată în *Appendix Probi*, ilustrată de Lathrop prin glosele *nobiscum non noscum* și *vobiscum non voscum*. Formele clasice sînt în ablativ (cu prepoziția *cum)*, iar cele proscrise, *noscum* și *voscum*, constituie exemple bine cunoscute în literatura de specialitate pentru confuzia dintre cazuri în latina vulgară, cu pronumele în acuzativ însoțite de o prepoziție specifică, în latina clasică, ablativului (v. p. 53). De asemenea, nefiind vorba de o transformare, ci de o substituție, ni se pare nepotrivit verbul „se convirtió" (p. 75) pentru a explica înlocuirea lui SCIRE din latina clasică prin lat. pop. *SAPĒRE.

Interesul cu care este privită latina vulgară, prezentarea într-un mod simplu și limpede a aspectelor tratate, atenția deosebită rezervată detaliilor semnificative, deschiderea romanică asupra fenomenelor descrise dirijată în general cu grijă (v. p. 51, 61, 96, 115, 171), potrivit scopului didactic urmărit de autor în această lucrare, fac din *Curso de gramática histórica española* al lui T. A. Lathrop un instrument practic de mare însemnătate pentru toți cei interesați de problemele de diacronie ale limbii spaniole și, în același timp, ale ansamblului lingvistic neolatin.

Realizatorii ediției prezentate, Ana Blas, care s-a ocupat îndeosebi de traducerea din engleză a textului lui Lathrop, și Juan Gutiérrez Cuadrado, care semnează cele trei capitole reunite sub titlul general de *Apéndices*, au meritul de a fi știut să se oprească asupra unei lucrări de mare interes, prin structurarea și prezentarea într-un mod aparte a unor probleme, în general, cunoscute. Prin transpunerea în spaniolă realizată de Ana Blas și Juan Gutiérrez, această lucrare devine accesibilă unui larg public ; iar prin adăugarea a încă trei capitole, cei doi lingviști spanioli fac din *Cursul de gramatică istorică* al lui Lathrop o istorie a limbii spaniole, aproape completă.

Primul dintre capitolele elaborate de Juan Gutiérrez, *Nociones de fonética y fonología* (p. 205—216), cuprinde date fundamentale despre fonetică și fonologie, selectate din perspectiva lingvisticii generale și completate cu precizări care nuanțează tabloul diacronic propus de T. A. Lathrop în partea a doua a lucrării sale. *II. El tránsito del español medieval al moderno: reajuste fonológico* (p. 217—224) constituie o sursă importantă de informații privind scrierea și sistemul fonologic al spaniolei medievale, deosebirile și asemănările acesteia cu spaniola modernă. *III. Comentarios de texto* (p. 225—334), deși este cea mai întinsă dintre secțiunile semnate de Juan Gutiérrez, reprezintă totodată și cel mai dens capitol din *Apéndices*. Studiul complex al unor fragmente din patru texte medievale distincte ca factură și cronologie (*El Poema de Mio Cid ; Primera Crónica General de España ;* Juan Ruiz, *Libro de Buen Amor ; El Corbacho* del Arcipreste de Talavera) îmbogățește substanțial viziunea noastră asupra spaniolei medievale. Aceste analize de detaliu, care conțin indicații etimologice și considerații de natură fonetică, gramaticală, lexicală și chiar de istorie a culturii spaniole, în general, îl recomandă pe Juan Gutiérrez ca pe un cercetător cu o solidă formație și de o deosebită profunzime.

O bibliografie selectivă, un glosar de termeni și expresii lingvistice, un indice lexical şi tematic susţin rigoarea şi ţinuta ştiinţifică a acestui volum destinat cunoaşterii complexe a limbii spaniole și a cărui publicare este pe deplin justificată.

COMAN LUPU

CLAUDE FAVRE DE VAUGELAS, **La Préface des „Remarques sur la langue française"**, éditée avec introduction et notes par Zygmunt Marzys, Faculté des Lettres, Neuchâtel — Librairie Droz, Geneva, 1984, 82 p.

Interesului pe care sociolingvistica actuală îl arată pentru circumscrierea conceptului de normă şi pentru definirea atitudinii vorbitorilor faţă de aceasta îi răspunde o ediţie recentă a unei lucrări care, cu mijloacele teoretice ale secolului al XVII-lea, reflectă un moment decisiv din evoluţia limbii franceze: elaborarea, într-un mediu restrîns, a acelui „usage linguistique élitaire" care va deveni norma prin excelenţă a limbii franceze cultivate. Este vorba de prefaţa cu care Vaugelas şi-a început celebrele sale *Remarques sur la langue françoise*, apărute pentru prima dată în 1647 şi care au cunoscut lumina tiparului în următoarele decenii în multe ediţii însoţite de numeroase comentarii.

Pregătind o nouă ediţie a întregii lucrări a lui Vaugelas, Zygmunt Marzys ne oferă, pentru moment, textul prefeţei, precedat de o amplă introducere, cu note, comentarii şi bibliografie. Introducerea prezintă prefaţa ca cea mai bună descriere de care dispunem a atitudinii lingvistice din secolul al XVII-lea francez, punîndu-i în evidenţă temeiurile ideologice. Ni se prezintă felul în care defineşte Vaugelas noţiunile de „bon usage" şi de „mauvais usage", cîntărindu-se ponderea pe care o are fiecare afirmaţie a autorului şi semnificaţia ei în contextul socioistoric dat şi se precizează scopul pe care opera şi l-a propus: acela de a stabili o normă a comportamentului lingvistic.

Analizei minuţioase din introducere i se adaugă numeroasele note care însoţesc textul ditat, care pun în legătură prefaţa lui Vaugelas cu texte cu caracter asemănător ;apărute n epocă în Franţa sau în Italia — datorate lui Guez de Balzac, La Mothe le Vayer, Beneetto Varchi, Pietro Bembo etc. —, cu posibilele izvoare antice ale doctrinei lui Vaugelas, pentru a reliefa originalitatea acestuia. Editorul menţionează în note şi felul în care afirmaţiile lui Vaugelas au fost receptate sau interpretate în decursul timpului, obţinînd conturarea unei imagini coerente şi revelatoare a acestui „manifest" pentru „le bon usage".

SANDA REINHEIMER RÎPEANU

„Proverbium". Yearbook of International Proverb Scholarship, (1984), 1, The Ohio State University, 350 p.

Paremiologia, ca domeniu bine conturat de studii, a început să intre în atenţia ştiinţelor filologice moderne în urmă cu peste şaizeci de ani, graţie unui eminent savant, germanist şi folclorist, Archer Taylor (1890—1973) care, prin cartea sa *The Proverb* (1931), a oferit un adevărat statut al paremiologiei moderne, semnalînd totodată problemele complexe şi perspectivele diverse pe care studiul proverbului le implică. De atunci, specialişti de cele mai diferite formaţii, dar în special clasicişti, folclorişti, lingvişti, semioticieni, au acordat o deosebită atenţie acestui tip de text. Lărgirea rîndurilor paremiologilor a făcut ca, între 1965 şi 1975, mulţumită eforturilor reputatului folclorist finlandez Matti Kuusi, Societatea de literatură finlandeză să publice un buletin de informare asupra cercetărilor paremiologice, intitulat „Proverbium", din care, pînă la încetarea apariţiei sale, au apărut 25 de numere.

Îi datorăm de data aceasta lui Wolfgang Mieder, profesor la Universitatea Vermont (SUA), autor al multor studii importante cu privire la proverb, dintre care se detaşează *Sprichwort*, publicat în 1977 la Stuttgart împreună cu Lutz Röhrich, efortul de a reuni studiile internaţionale de paremiologie într-un anuar editat de Universitatea de Stat din Ohio în cooperare cu Universitatea din Vermont şi cu Universitatea Ebraică din Ierusalim tot sub numele, devenit tradiţional, de „Proverbium".

Primul număr al anuarului este dedicat lui Matti Kuusi cu ocazia celei de-a şaptezecea aniversării şi cuprinde, pe lîngă omagiul adus folcloristului finlandez, în prefaţa semnată de W. Mieder care anunţă totodată intenţiile noii publicaţii, opt secţiuni: articole, comunicări, necrologuri, studii asupra unor proverbe individuale, rapoarte de cercetare, recenzii, note asupra cărţilor, bibliografii, ceea ce corespunde în mare vechiului buletin „Proverbium".

În seria de articole, Shirley L. Arora se ocupă de ,,Perceperea proverbialului'', o încercare de stabilire a trăsăturilor specifice care determină la receptor decizia ,,acest text este un proverb'', Alan Dundes, cunoscutul folclorist de la Berkeley, se întreabă ,,În ce măsură ,,proverbele'' meteorologice sînt proverbe'', o veche problemă a paremiologiei. Arvo Krikmann (Tallin, URSS) semnează un foarte interesant studiu semantico-poetic despre ,,Caracterul indefinit denotativ al proverbelor'', Ricarda Liver (Elveţia) examinează dintr-o perspectivă lingvistică ,,Aspecte ale proverbelor : asupra unei noi culegeri de proverbe germane din Elveţia'', Démétrios Loukatos, care a făcut parte şi din primul colectiv de consultanţi ai buletinului ,,Proverbium'', fiind prezent în aceeaşi calitate şi la actualul buletin, profesor la Universitatea din Atena, se ocupă de ,,Proverbe şi comentarii politice : Publicul în faţa actualelor comunicaţii TV'', iar Lutz Röhrich, autorul unui excelent ,,Lexicon al locuţiunilor proverbiale'' (1973), prezintă ,,Prolegomena la o ediţie revăzută a lexiconului''.

Necrologurile trec în revistă activitatea savantei germane Mathilde Hain (1901—1983), autoarea unuia dintre primele studii sociologice asupra proverbului, şi a paremiologului sovietic G. L. Permiakov (1919—1983), autor a numeroase culegeri de proverbe şi studii paremiologice, mai ales de pe bază semiotică ; unul din necrologuri este semnat de Dumitru Stanciu din Bucureşti, el însuşi autor al unei teze de doctorat despre proverb din 1983, întemeiată pe o metodă logico-semiotică.

Stewart A. Kingsbury, de la Universitatea Michigan (SUA), relatează principalele rezultate ale tratării pe calculator a peste 250 000 de proverbe şi expresii proverbiale, ordonate alfabetic după cuvîntul-cheie şi categorizate printr-un sistem de indici relativi la analiza formei, conţinutul tematic, distribuţia geografică, sursă.

Constatăm cu plăcere că buletinul a acordat o atenţie, aş spune, necesară, lucrărilor paremiologilor români. Wolfgang Mieder recenzează cartea lui Constantin Negreanu, *Structura proverbelor româneşti*, 1983, şi tot el se opreşte, în partea de bibliografie a buletinului, adusă la zi, asupra cărţii semnatarului acestor rînduri, *Poetica proverbului*, 1982, considerîndu-le pe amîndouă în rîndul contribuţiilor teoretice notabile pe plan internaţional.

Ar fi în sfîrşit de remarcat, pe marginea materialelor din ,,Proverbium'', caracterul interdisciplinar al paremiologiei, tot mai accentuat, în paralel cu tendinţa vizibilă de a se prefera metode de analiză pornite dinspre semiotică şi lingvistică.

CEZAR TABARCEA

,,Travaux de linguistique et de littérature'' édités par le Centre de philologie et de littératures romanes de l'Université de Strasbourg'', XXI (1983), 1, linguistique-philologie-stylistique, Strasbourg, 259 p.

Volumul cuprinde 11 articole, care se ocupă de aspecte ale limbii şi literaturii franceze sau de probleme teoretice exemplificate pe material francez. Predomină studiile de lingvistică (8), domeniile abordate fiind limba franceză contemporană (3), istoria limbii (3) şi lexicografia (2). Celelalte 3 contribuţii privesc teme de literatură medievală şi filologie. Prezentăm în continuare cîteva dintre studiile care ni se par de interes mai larg.

Olivier Soutet (*La question du* **car** *médiéval*, p. 15—33), bazîndu-se pe teoria actelor de limbaj, emite ipoteza că, în limba franceză medievală, cuvîntul *car* era folosit, cu valoare justificativă, în contexte mult mai diverse decît în limba actuală, ceea ce înseamnă că « historiquement, le mouvement de la langue ait consisté à retenir le schéma le plus homogène (unité d'énunciation) où la sémantèse de justification se révèle le plus nettement » (p. 32).

Claude Buridant (*Translation medievalis. Théorie et pratique de la traduction médiévale*, p. 81—136) analizează diverse variante ale traducerilor intralinguale (,,rescrierea'' în aceeaşi limbă a unor texte scrise în perioade mai vechi) şi interlinguale (traducerea sau adaptarea dintr-o limbă în alta), concluzionînd că în evul mediu acestea aveau aspectul unei ,,trădări fidele'' (se îndepărtau de forma textului, dar îi păstrau spiritul, ideile), comparabil cu epoca modernă, cînd constituie ,,oglinzi fidele'' (s-au eliberat de orice deviere, adăugire sau trunchiere faţă de original).

Mechtild Bierbach (*Les composés du type* **porte-feuille**. *Essai d'analyse hystorique*, p. 137—155) cercetează, din punctul de vedere al vitalităţii şi productivităţii, două dintre categoriile semantice ale formaţiilor compuse de tipul verb + substantiv. Este vorba de compusele care desemnează persoane (exemplu : *serre-file*) şi de cele care desemnează obiecte (*lave-main*), prima categorie dovedindu-se mai veche dar mai puţin frecventă azi, iar cea de-a doua avînd o tendinţă foarte marcată de lexicalizare.

Christine Wimmer (*Les verbes introducteurs de* **si** *interogatif indirect et la description lexicographique*, p. 171—214) examinează dificultăţile teoretice (« distinction entre sens du verbe et sens du syntagme verbe-complément, caractérisation sémantique des types de complémen-

tations », p. 205) și practice (« choix des critères pour l'organisation d'un article de dictionnaire », p. 25) privind reflectarea lexicografică a modalităților de determinare completivă a verbelor introduse prin *si* interogativ indirect și, pe această bază, propune ca în dicționare să se menționeze sistematic construcțiile verbelor, « non pas comme un paradigme tout formel, mais en faisant apparaître les relations entre la polysémie du verbe et ses complémentations » (p. 206).

Olof Eriksson (*Remarques sur le type « cet homme dont je sais qu'il est riche »*, p. 215—234) trece în revistă diferitele variante ale construcției în care subiectul unei completive, aflat ca obiect direct în relativă, este coreferențial cu antecedentul lui *dont* (exemplu : *cet homme dont je sais qu'il est riche*), precum și concurența între acest model și construcția cu două relative suprapuse (*cet homme que je sais qui est riche*). Repartiția exemplelor pe construcții arată predominanța primului model (145 de apariții) față de al doilea (107), netă în cazul tipului „subiectiv" (112, față de 1). În celelalte tipuri, frecvența este mai mare pentru cel de-al doilea model : tipul „obiectiv" — 54, față de 25, tipul „circumstanțial" — 43, față de 0, tipul „adnominal" — 9, față de 8. Se prezintă, de asemenea, liste de frecvență a unui număr de 16 verbe în cele două categorii de construcții.

Ținînd seama de faptul că, în calcularea bogăției vocabularului unei limbi cu ajutorul formulei V/N (N = numărul de cuvinte dintr-un text ; V = numărul de cuvinte diferite, așa-numitele *lemme*), rezultatul depinde în mare măsură de lungimea textului, Michel Dubrocard (*Evaluation de l'étendu du lexique. Essai de simulation*, p. 215—234) propune o metodă de comparare, din punctul de vedere al „întinderii", a două texte de mărime diferită. Metoda, bazată pe simulare, e considerată mai generală și mai operantă decît formula binomială, utilizată pînă în prezent în acest scop. Ea constă în repartizarea fiecărui text în tranșe întîmplătoare de cîte 1000 de cuvinte, folosind funcțiile RANDOM sau un algoritm de determinare a numărului aleatoriu, și în calcularea, cu ajutorul ordinatorului, a întinderii lexicale a fiecărei tranșe și a mediei acestora pe textele comparate. Metoda este exemplificată pe un corpus de texte din literatura latină.

Michèle Noailly-Le Bihan (*Sur le statut spécifique des noms propres de personnes en français*, p. 247—259) stabilește diferențele de comportament gramatical al numelor proprii de persoane în raport cu substantivele comune și cu numele de locuri. Astfel, în franceza actuală, numele de persoane se folosesc, cînd urmează după alt substantiv, în nominativ (*Mon fils Paul*), în timp ce numele de locuri și comune apar în genitiv (*La ville de Paris; l'institution du mariage*). Avînd în vedere că în perioadele mai vechi ale limbii franceze cele două modele erau mult mai puțin distincte funcțional, autorul consideră că situația din prezent este urmarea specializării în timp a unuia dintre modele pentru numele de persoane, pe care absența articolului « les prédisposerait à cette situation seconde dans le group nominal, où ils ne perdent rien de leur entité » (p. 254)

ION TOMA

Seminarul *Sens și definiție*

(București, 21—24 octombrie 1985)

Sub egida Institutului de Lingvistică din București a avut loc, în perioada 21—24 octombrie 1985, o serie de ședințe de lucru în cadrul cărora s-au dezbătut probleme din domeniul semanticii și lexicologiei. Reuniunea, organizată de sectorul de lexicologie și lexicografie al institutului, sub directa îndrumare a acad. I. Coteanu, directorul institutului, a avut un pronunțat caracter interdiciplinar, conferit de prezența și participarea unor specialiști (cadre didactice și cercetători) din majoritatea ramurilor lingvisticii și din alte științe care studiază sistematic fenomenele de limbaj (logica, filozofia limbajului, semiotica, informatica). Discuțiile purtate în cadrul ședințelor de lucru au avut ca punct de plecare o serie de intervenții axate mai ales pe diversele aspecte teoretice și pe implicațiile practice (în domeniul lexicografiei) ale relației dintre *sens* și *definiție*.

Vom prezenta în cele ce urmează pe scurt conținutul intervențiilor care au stat la baza dezbaterilor, acordînd spațiu mai larg unora dintre cele ce nu au fost cuprinse în numărul de față al revistei.

În intervenția intitulată *Semantica actuală și consecințele sale în lexicologie*, cu care a deschis reuniunea, acad. I. Coteanu a conturat orientările unei semantici moderne din perspectiva rediscutării conceptului de *sens*. Vorbitorul a demonstrat că sensul trebuie gîndit ca o funcție socioculturală ale cărei valori se pot stabili doar analizînd distribuția contextuală. Un astfel de demers presupune o formulă de dezambiguizare a enunțurilor în vederea reconstruirii valorii unice a sensului. Pornindu-se de la principiul că analiza semantică trebuie să se mențină la nivelul sincroniei, a fost subliniată validitatea uneia dintre tezele expuse de J.S. Petöfi conform căreia coordonatele spațiotemporale în care se înscrie comunicarea sînt determinante pentru precizarea sensului. În încheierea comunicării sale vorbitorul a marcat faptul că o descriere convenabilă a sensului implică o formalizare a mecanismelor definiției și constituirea unui metalimbaj adecvat.

Profesorul Cornel Popa a analizat *Semnificația teoriei definirii* pornind de la premisa că actul definițional este condiționat de o serie de factori extralingvistici. Au fost menționați dintre aceștia următorii : competența agentului care face definirea, perspectiva acestuia asupra destinatarului activității sale, circumstanțele în care are loc actul definirii. Din complexitatea de faze care compun actul definirii, au fost prezentate și cîteva din cele care îl premerg, cum sînt : determinarea cîmpului referențial la care trebuie raportată definirea, identificarea acelui registru al idiolectului în care se va formula definiția etc. În finalul comunicării sale, Cornel Popa a relevat unele aspecte ale actului definirii care îl situează într-o perspectivă pluridisciplinară.

Din perspectiva filozofiei analitice, Adrian Iliescu a expus, în intervenția sa *Definiția în perspectiva pragmaticii logice*, un punct de vedere conform căruia, pentru o analiză adecvată a limbajelor, sensul trebuie pus între paranteze, iar definiția ocupă în acest caz un rol secundar în descriere.

În comunicarea sa, prof. Emanuel Vasiliu a abordat problema facturii definiției în raport cu modul de concepere a definiendumului ca *sens* sau ca *obiect*.

Pornind de la relațiile posibile în triada *sens — referent — definiție*, Anca Măgureanu a demonstrat că dictincția dintre referent și sens influențează natura definiției.

Aceeași relație a fost analizată de Mariana Neț din perspectiva unei semiotici care se revendică de la Ch. S. Peirce.

Carmen Apostolescu a propus un model de analiză pentru cîteva tipuri de sensuri al căror numitor comun este prezența în structura lor semantică a atitudinii emițătorului.

Intervenția *Suficiență definițională*, prezentată de Ion Dănăilă, a încercat să circumscrie limitele maximei concentrări posibile ale unei definiții. În acest demers, vorbitorul a pornit de la ceea ce a considerat că reprezintă schema definirii de maximă extensiune, grila de lucru folosită la *Dicționarul de analogii și asociații al limbii române*, ce se elaborează la institut.

Pentru a putea identifica o serie de *coordonate structurale ale definiției*, Ioan Oprea a făcut apel la acele teorii ce analizează relațiile *langue—parole*, limbă—realitate extralingvistică.

Intervenția Angelei Bidu-Vrănceanu a fost o pledoarie pentru o ordonare a vocabularului pe criterii semantice, în clase subordonate aceleiași dominante, ceea ce ar permite o descriere mai adecvată.

Narcisa Forăscu, analizînd tipurile de sinonimie, a discutat eficiența echivalării termenilor prin sinonime.

Zorela Crețu, în intervenția *Probleme ale delimitării sensului*, s-a ocupat de relația dintre valoarea contextuală și sens, arătînd că definiția concentrată exclude informația enciclopedică.

Anca Cosăceanu a încercat, prin analiza unui caz concret, verbul *retenir*, să demonstreze necesitatea îmbinării într-o definiție (cel puțin în cazul anumitor articole de dicționar) a parametrilor semantici cu cei morfologici.

Rodica Marian a supus atenției un caz particular de sens în structura căruia apare și o coordonată sintactică. Depistarea modului optim de definire se poate obține, după opinia sa, pe baza stabilirii unor echivalențe funcționale și semantice.

Olga Galațanu a atras atenția, în comunicarea intitulată *Definiția lexicografică a holofrazelor*, asupra acelor tipuri de sensuri care includ în structura lor și elemente ale codului sociocultural și valori de semnificație generate de actul de comunicare.

Intervenția lui Andrei Bantaș, *Noțiunea de colocabilitate și aplicațiile ei lexicografice*, a pus în evidență necesitatea acceptării unei analize a sensului din perspectiva disponibilităților sale combinatorii.

Cezar Tabarcea a descris tipurile de sens ce se constituie în cadrul structurilor recurente și a ajuns la concluzia că dicționarele ar trebui să înregistreze doar acele unități ale clasei discutate în care lexemul „cheie" prezintă modificări semantice față de valorile generate de presiunea microcontextului.

Ocupîndu-se de problema corelării funcției gramaticale cu sensul în dicționarele bilingve, Ilinca Constantinescu a accentuat necesitatea includerii în articolul de dicționar a unei cantități cît mai mari de informații gramaticale, redată într-un mod cît mai accesibil.

În intervenția *Tipuri de relații și exprimarea lor prin locuțiuni prepoziționale*, Paula Șendrea a conturat un posibil tip de dicționar român-englez și englez-român de expresii fixe, cu sau fără prepoziții obligatorii.

Un tip particular de structură de sens a făcut obiectul comunicării Laurei Vasiliu, *Derivatele sufixale: sens și definiție*.

Lucreția Mareș, pe baza unei bogate baze documentare, a discutat valorile semantice ale prefixului *re-* prin combinarea sa cu diverse baze. Vorbitoarea a subliniat necesitatea de a fi pusă în evidență în cadrul definiției valoarea particulară a prefixului din fiecare derivat.

Problema echivalării valorilor semantice obținute prin derivare într-un dicționar bilingv a fost abordată de Laurențiu Sasz. În intervenția sa, cercetătorul clujean a arătat că, dat fiind specificul aglutinant al limbii maghiare, combinațiile de afixe sînt practic nelimitate, iar redarea acestora în altă limbă ridică dificultăți de adaptare la semantica acelei limbi. Autorul a oferit pentru exemplificare probleme ridicate de elaborarea dicționarului român-maghiar.

Pornind de la aceeași experiență care a generat intervenția lui Laurențiu Sasz, precum și de la comunicarea acestuia din urmă, Ileana Câmpean a descris modul în care a fost rezolvată polisemia *mătură* în dicționarul maghiar-român (e vorba de sensurile derivate).

Relația dintre poetică și semantică, precum și posibila reflectare a acesteia în dicționare a fost abordată în mai multe intervenții. Astfel, Felicia Șerban a pornit în demersul său de la analiza cîmpului semantic al lexemului *lumină* și de la valorile acestuia în poezia lui Eminescu și Blaga. Concluziile la care s-a ajuns se refereau la interferența dintre sintaxă și semantică în construirea figurilor poetice, precum și la posibilitatea reflectării lor într-un dicționar.

Oprindu-se asupra uneia din problemele dificile cu care este confruntată poetica, și anume distanța semantică dintre componentele unui discurs poetic, Ecaterina Mihăilă a propus o soluționare a problemei printr-un graf, cu ajutorul metodei de lucru folosite la dicționarul de analogii și asociații ce se elaborează în institut.

O altă încercare de inventariere pe principii lexicografice a figurilor poetice a fost și cea a Doinei Negomireanu. Vorbitoarea propunea o înregistrare a lor în funcție de gradele de acceptabilitate în limbă care ar putea fi stabilite prin raportarea textului poetic la acele lumi posibile cunoscute de fiecare participant la actul de comunicare.

Discuțiile care au urmat fiecărui grup de intervenții înrudite ca problematică au pus în evidență o serie de aspecte interesante atît sub aspect teoretic, cît și sub aspect practic (e vorba de modalități de analiză a sensului și de aici de tipuri de definiții, de tipuri de dicționare). Iată doar cîteva din concluziile către care au tins discuțiile :

— necesitatea elaborării unei metodologii de analiză specifică tipului de sens studiat (cu componentă morfologică, sintactică, cu implicații socioculturale) ;

— adaptarea definirii la tipul de dicționar la care va fi inclusă (deci conturarea receptorului și a scopului pentru care acesta folosește dicționarul);

— posibilitatea abordării vocabularului în dicționare din mai multe perspective semantice.

Desigur, s-au schițat și modele de analiză interesante, precum și semne de întrebare în legătură cu probleme teoretice sau soluții practice.

Reuniunea a însemnat în același timp un profitabil schimb de opinii între reprezentații diferitelor centre de lingvistică românească prin participarea unor cercetători și cadre didactice de la Iași, Cluj-Napoca, Timișoara, Craiova.

Credem de asemenea că s-a pus în evidență cu acest prilej necesitatea și utilitatea unor asemenea confruntări de opinii.

CARMEN APOSTOLESCU
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universităţii din Bucureşti. **Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie**. Ediţia a IV-a, 1983, 286 p., 16,50 lei.

Memoriile Secţiei de ştiinţe filologice, literatură şi arte, seria IV, tom III (**1981**), 1983, 238 p., 19,50 lei; tom IV (**1982–1983**), 1984, 192 p., 16,50 lei; tom V (**1983–1984**), 1984, 181 p., 15 lei; tom VI (**1984**), 1985, 175 p., 15 lei.

AL. PHILIPPIDE, **Opere alese**, 1984, 436 p., 48 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicţionarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera **P** (**Presin – Puzzolană**). Redactori responsabili ai tomului VIII (partea a 5-a): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, şeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti, 1984, p. 1343–1866, 100 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universităţii din Bucureşti. **Dicţionarul explicativ al limbii române** (DEX), 1984, 1050 p., 250 lei.

Studii clasice, tom. XXIII, 1985, 160 p., 15,50 lei.

I. COTEANU, **Stilistica funcţională a limbii române. Limbajul poeziei culte**, 1985, 176 p., 17 lei.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1985 (XXXVI)

3

OMAGIU ACADEMICIANULUI ALEXANDRU GRAUR LA A 85-A ANIVERSARE

4

5

OMAGIU ACADEMICIANULUI ALEXANDRU ROSETTI LA A 90-A ANIVERSARE

6

RM—ISSN—0039—405X

I. P. Informaţia c. 2045

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXVII
3
mai–iunie
1986

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

CONSILIUL DE CONDUCERE

Adresa consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14.26.80 şi 15.74.30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus.

Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessuss.

Les livres et tirés-à-part pour comptes rendus ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à ,,ROMPRESFILATELIA — sectorul export-import presă, P. O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei, nr. 64—66.

Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv.

În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R — 79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Studii și cercetări LINGVISTICE

BUCUREȘTI I | 3–XXXVII–1986
SPIRU HARET 12 | mai–iunie | APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

MISCELLANEA

RECENZII

NOTE BIBLIOGRAFICE, REVISTA REVISTELOR

STATUTUL FUNCȚIONAL AL CUVINTELOR ȘI ETIMOLOGIA

MARIUS SALA, ALEXANDRA NICOLESCU

În stabilirea etimologiei cuvintelor din limba română, în primul rînd a celor moștenite din latină, este necesar să se acorde atenție nu numai schimbărilor fonetice și evoluției semantice, ci și statutului funcțional atît al etimonului, cît și al cuvîntului din limba română.

Sînt cunoscute condițiile unei etimologii corecte. Acestea sînt corespondențele fonetice și semantice. Dacă un cuvînt prezintă o formă care poate fi explicată prin regulile generale de evoluție fonetică a limbii respective și dacă sensurile aceluiași cuvînt se regăsesc în limba din care provine, etimologia cuvîntului respectiv poate fi considerată corectă. Lat. *solem* > rom. *soare* este un astfel de caz de etimologie.

Pînă a se ajunge la acest „consens", lingvistica a cunoscut dispute înverșunate între cei care susțineau prioritatea aspectului fonetic (neogramaticii) sau a conținutului semantic (Schuchardt). Astăzi o etimologie este unanim acceptată numai dacă respectă ambele condiții sau dacă se pot găsi explicații pentru un tratament special suferit de un sunet sau pentru o evoluție semantică (rom. *blestema* este general considerat ca fiind urmașul lat. *blasphemare*, chiar dacă există unele amănunte fonetice care n-au fost încă lămurite sau rom. *cumnat* este considerat continuatorul lat. *cognatus*, deși în latină însemna „rudă de sînge"). Nerespectarea condițiilor fonetice și/sau semantice explică obiecțiile făcute unor etimologii. Acad. Al. Graur [1] critică unele etimologii din REW de felul lui : rom. *bală* < lat. *bellua* (REW 1026), pentru că nu se explică dispariția lui *u* și nici păstrarea lui *-ll-*, rom. *împila* < lat. *pilare* (REW 6501), pentru că trebuie pornit de la o formă cu *-ll-*. Obiecțiile cu privire la partea semantică sînt, se pare, mai puțin numeroase, fiindcă în cazul unor neconcordanțe s-au căutat explicații pentru nepotrivirile de sens. Cu toate acestea o etimologie ca rom. *cumpăt* < lat. *compitum*, propusă de S. Pușcariu, a fost criticată de Ciorănescu pentru că se bazează pe o evoluție semantică improbabilă, și anume se pornește de la expresia rară *a sta în cumpăt* „a oscila".

În cazul etimologiei cuvintelor latinești moștenite, pentru explicarea diferitelor „abateri" de la regulile stabilite mai sus, se apelează, în procesul elaborării *Dicționarului etimologic al limbii române*, la comparația romanică. Astfel, rom. *cămașă* < lat. *camisia* presupune o formă cu *ĭ*, pe care o regăsim în fonetismul din dialectele friulan și bellunez, și nu cu *ī*, ce stă la baza fonetismului majorității limbilor romanice. Cît privește lat. *afflare* „a sufla pe", ajuns la rom. *afla* „a găsi", se observă că el există și în alte limbi romanice cu același sens, explicat de H. Schuchardt (*apud* CDDE 19) prin faza *mihi afflatur* „inspirația (ideea) mi-a fost comunicată". Unul dintre autorii acestui articol a arătat, într-o altă comunicare, că pentru explicarea unor sensuri inexistente în latină și absente ca atare și din alte limbi romanice se poate apela la comparația romanică pentru a vedea dacă evoluții semantice asemănătoare celor din română există la sinonime ale cuvintelor respective [2].

Ne-am referit pînă acum la cele două condiții asupra cărora s-a insistat în orice cercetare etimologică. Există însă cazuri cînd cele două condiții menționate sînt satisfăcute fără ca etimonul propus să poată fi acceptat dacă nu se ține seama de un al treilea criteriu. În astfel de cazuri, în care avem a face cu accepția mai largă a termenului de etimologie, aceea de istorie a cuvîntului, trebuie să se ia în considerație criteriul istorico-social și statutul funcțional al termenului respectiv, adică poziția cuvîntului în limbă : aparține el aspectului normat (în acest caz, este el frecvent sau rar) sau aparține numai unei variante diatopice, diacronice sau diastratice? Acesta este cazul rom. *cepar* „vînzător de ceapă", care ar reprezenta după REW 1818 lat. *ceparius*, uitîndu-se că, pe teritoriul României, în timpul migrației popoarelor, nu puteau exista vînzători de ceapă care să justifice păstrarea acestui cuvînt. Remarca este valabilă și pentru rom. *apar* < lat. *aquarius* [3]. Precizăm că nici unul din cei doi termeni nu este moștenit de vreo limbă romanică. Numai factorul istorico-social ne permite să tragem concluzii de acest fel, fiindcă altfel, așa cum arată I. Fischer [4], productivitatea sufixului *-arius* se menține vie din antichitate pînă astăzi. S-a arătat că unele nume de animale și de plante nu puteau fi cunoscute și deci păstrate decît în anumite regiuni : lat. *bubalus* a păstrat sensul de „bour" numai în nordul Dunării, unde existau aceste animale (în Occidentul romanic, pentru care bourul era un animal exotic, *bubalus* a căpătat sensul de „bivol") [5]. Tot așa, lat. *ficus* s-a păstrat numai în aromână, *kic*, fiindcă în nordul Dunării nu se cultiva planta respectivă [6].

Neluarea în considerare a statutului funcțional al cuvintelor a făcut ca o serie de etimologii să se dovedească necorespunzătoare. REW consideră ca fiind moștenit din latină cuvîntul *maestru*, presupus urmaș al lat. *magister* (REW 5229), deși, se știe, el este recent, împrumutat din italiană (este moștenit adjectivul *măiestru* și femininul *măiastră*) [7]. Interesantă din acest punct de vedere este etimologia rom. *mișto*, considerat de Gh. Bogaci împrumut din bulg. *něšto* „ceva". Acad. Al. Graur [8], pornind de la faptul că acest cuvînt aparține argoului românesc, deci unei variante diastratice bine delimitate, „farci de termes tsiganes", consideră că etimologia bulgărească trebuie abandonată și acceptată etimologia țigănească.

Ultimul exemplu ne arată că există o anumită „distribuție" a împrumuturilor lexicale, fie că este vorba de o distribuție pe cîmpuri semantice (sau onomasiologice), de o distribuție geografică, fie că este vorba de distribuție diastratică. Pentru primul caz reamintim că un cîmp semantic ca cel al corpului omenesc este în general închis împrumuturilor mai recente, cum ar fi cele din maghiară (cf. rom. *talpă* considerat ca moștenit din latină [9]). Cît privește repartiția geografică, observăm că este greu să se vorbească de o influență sîrbocroată în Moldova sau de o influență ucraineană în Banat.

Credem că, pe lîngă menționarea statutului funcțional al cuvintelor din română, pentru prezentarea completă a istoriei cuvîntului este important să se analizeze și statutul funcțional al etimonului presupus. Rămînînd în domeniul cuvintelor de origine latină, este bine să se arate într-un dicționar etimologic că un cuvînt ca *vedea* are în română același statut funcțional ca în latină (este frecvent și unicul termen pentru noțiunea respectivă). Cu atît mai important este să se precizeze modificarea

statutului funcțional în trecerea de la latină la română, modificare ce poate fi negativă sau pozitivă.

Prima categorie este constituită din cuvinte uzuale în latină, care devin periferice în română. Un astfel de exemplu este lat. *venter* > rom. *vintre*, care, așa cum rezultă din *Atlasul lingvistic român*, I, vol. I, harta 161, este un cuvînt pe cale de dispariție în română, cu sensuri din ce în ce mai puțin cunoscute sau mai vagi, situație care contrastează cu cea din restul limbilor romanice, unde este frecvent și cu o poziție puternică [10]. Situații similare cu cea prezentată mai sus, în sensul că statutul funcțional s-a schimbat în sens negativ, prezintă rom. *ai* < lat. *alium*, înlocuit de *usturoi*, ca și arom. *aratru* < lat. *aratrum*, arom. *faă* < lat. *faba*, arom. *mărit* < lat. *maritus*.

Există și modificări ale statutului funcțional care se produc în sens pozitiv în trecerea de la latină la română. Cuvinte care aparțineau unei variante stilistice, funcționale (termeni tehnici, de argou etc.) ajung să ocupe un loc important în română. Este cazul lat. *camisia*, rar și tîrziu în latină, sau al lat. *chorda*, termen tehnic, deveniți termeni curenți în română și în limbile romanice.

Cunoașterea statutului funcțional al etimonului din latină poate ajuta în unele cazuri la corectarea unei etimologii. Astfel, lat. *tonus*, propus de Pușcariu, EW 1643, ca etimon al rom. *tun*, este un cuvînt rar în latină (apare o singură dată la un scriitor Caecina din secolul I î.e.n.), fapt ce ne determină să considerăm, la fel ca acad. Al. Graur [11], că rom. *tun* nu este moștenit din latină, ci este un postverbal de la *a tuna*. De remarcat că nici o limbă romanică nu păstrează lat. *tonus*.

Am dat mai ales exemple de cuvinte latinești, dar problemele puse aici sînt valabile, în principiu, și pentru cuvintele împrumutate care vor fi discutate în *Dicționarul etimologic al limbii române*, în curs de elaborare. Menționarea modificării statutului funcțional, care implică uneori înlocuirea cuvîntului moștenit cu un alt cuvînt, de origine latină sau de alte origini, duce la necesitatea de a atrage în discuție și relațiile cuvîntului analizat cu termenii din același cîmp semantic [12].

Le statut fonctionnel des mots et l'étymologie

(Résumé)

En partant des problèmes posés par l'élaboration du *Dictionnaire étymologique de la langue roumaine* on a pris en considération, en dehors des changements phonétiques et de l'évolution sémantique des mots, leur statut fonctionnel, c'est-à-dire leur registre stylistique, ainsi que leur relation avec la réalité extralinguistique, etc.

NOTE

1 *Corrections roumaines au REW*, în BL V (1937), p. 89, 109.

2 Marius Sala, *Împrumut sau evoluție semantică internă?*, în LR XXXIV (1985), nr. 3, p. 246–249.

3 A. Graur, *Mots „reconstruits" et mots attestés*, în BL II (1934), p. 19, 18. Cf. și Marius Sala, Jana Balacciu-Matei, *Derivate sau moștenite?*, în SCL XXXIV (1983), nr. 3, p. 312.

[4] I. Fischer, *Latina dunăreană*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 163.

[5] Sextil Pușcariu, *Études de linguistique roumaine*, Cluj — București, 1937, p. 41.

[6] Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 248.

[7] V. și A. Graur, *Corrections*..., p. 104.

[8] *Mélanges linguistiques*, II, Copenhaga, 1941, p. 31—32.

[9] Marius Sala, *Rom.* **talpă** : *împrumut sau moștenit?*, în SCL XXXI (1980), nr. 2, p. 151—160.

[10] A fost selectat în toate vocabularele reprezentative ale limbilor romanice. Vezi Marius Sala (redactor responsabil), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice* (sub tipar).

[11] *Etimologii românești*, București, Editura Academiei R. P. Române, 1963, p. 159—160.

[12] Mai pe larg aceste probleme se discută în Jana Balacciu-Matei, *Etimologie și semantică structurală*, și Mona Musca, *Rom.* **turna** *din perspectivă latino-romanică*, în numărul de față.

Februarie 1986

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

ETIMOLOGIE ȘI SEMANTICĂ STRUCTURALĂ

JANA BALACCIU-MATEI

Este pusă în discuție oportunitatea completării laturii semantice a unei etimologii cu fapte relevante pentru valoarea cuvîntului în cadrul opozițiilor din limba standard. Sînt comentați, din această perspectivă, descendenții romanici ai lat. *lana*.

La cel de-al XIII-lea Congres internațional de lingvistică și filologie romanică (Québec, 1971), „tehnologul etimologiei", Yakov Malkiel, întreprindea un examen lucid al cauzelor care au făcut ca etimologia, „capitolul cel mai glorios din analele lingvisticii romanice [1]", să ajungă în ultimele decenii într-un impas și identifica aceste cauze în îndepărtarea de celelalte discipline lingvistice, indiferența față de noile achiziții ale acestora, lipsa de elasticitate și, în consecință, incapacitatea unei veritabile înnoiri. Concret, Malkiel reproșa etimologiei obstinația cu care se cantona într-o documentație și o aglomerare de detalii excesive în detrimentul „analizei lingvistice nucleare", într-o vreme în care gramatica se moderniza sub impulsul structuralismului. El sugera perspectivele pe care subdisciplinele morfologice le-ar deschide etimologiei, introducînd, cu această ocazie, termenul de morfoetimologie.

Sînt bine cunoscute contribuțiile sale în domeniul etimologiei prin apelul la datele morfologice, dar nu sub acest aspect am adus în discuție intervenția mai sus citată. Am făcut-o pentru atitudinea, exprimată aici, ca de altfel în multe alte cazuri, de savantul american: necesitatea ca etimologia să nu se îndepărteze de spiritul epocii, să se sincronizeze cu celelalte discipline lingvistice.

Ne întrebăm, din această perspectivă, dacă în contextul actual al cercetărilor de semantică, prin modul de abordare a sensului — așa cum se obișnuiește de la Schuchardt încoace —, etimologia nu riscă o nouă izolare, o anacronicizare. Căci latura semantică a unei etimologii a însemnat și inseamnă consemnarea, cu mai multă sau mai puțină scrupulozitate, a semnificației (semnificațiilor) asociate unui anumit complex sonor. Ceea ce în dicționarele etimologice [2] reprezintă istoria sensului unui cuvînt se circumscrie întotdeauna relației dintre semnificant și semnificat, schimbările de sens constînd fie din înlocuirea unui semnificant cu altul pentru același semnificat (de tipul lat. *focus* care l-a eliminat pe *ignis* pentru semnificatul 'foc'), fie, în condițiile continuității semnificantului, modificarea semnificatului respectiv (lărgiri sau restrîngeri de sens, trecerea de la concret la abstract etc.). Ceea ce, evident, este corect și necesar. Problema e dacă astăzi acest lucru este și suficient. Căci aceasta înseamnă a ignora unul din puținele adevăruri larg recunoscute în semantica contemporană, faptul că vocabularul unei limbi nu este o mulțime amorfă, ci o structură, mai degrabă un ansamblu de structuri cu grade mai mari sau mai mici de omogenitate (sinonimia, antonimia, cîmpurile lexico-semantice sînt exemple de asemenea structuri). Ne întrebăm, așadar, dacă etimologia nu poate beneficia de achizițiile semanticii structurale, singura orientare din semantica contemporană ce s-a dovedit compatibilă cu perspectiva diacronică. Nu vom prezenta aici

principiile teoretice și metodologice ale semanticii structurale (de altfel există diferența sensibilă între principalii ei reprezentanți [3]). Vom sublinia doar conceperea sensului unui cuvînt ca valoare, identificată și delimitată numai prin stabilirea poziției sale într-o anumită structură, schimbarea de sens implicînd, deci, modificarea acestei poziții în cadrul structurii respective.

Dintr-o asemenea perspectivă, de exemplu, ecuații etimologice necontestate, ca lat. *albus* > rom. *alb*, lat. *niger* > rom. *negru*, sînt justificate din punctul de vedere al fonetismului și, parțial, al sensului, dar nu și din punctul de vedere al valorii lor în cadrul structurii semantice a celor două limbi. Pentru că, dacă în latină cele două cuvinte funcționau ca adjective polare, opuse lui *candidus* 'alb strălucitor' și, respectiv, lui *ater* 'negru mat', în română polaritatea a dispărut în condițiile eliminării unuia din termenii opoziției. Apare astfel pe deplin întemeiată opinia lui E. Coseriu, conform căreia, „l'histoire de l'héritage lexical latin dans les langues romanes est encore à faire" [4]. În stadiul actual al cercetărilor de semantică, după cum arată același autor, în etimologie „on voudrait quelque chose de plus et, dans un certain sens, quelque chose d'autre : on voudrait qu'on spécifiait pour chaque cas dans quelles oppositions les mots de base fonctionnaient en latin, quelles oppositions ont été maintenues (avec ou sans remplacement des signifiants), quelles oppositions ont été abolies et quelles oppositions nouvelles ont été créées au cours du passage du latin au roman et dans chacune des langues romanes en particulier" [5]. Lucrul efectiv, de elaborare a unor articole privind cuvinte de origine latină pentru *Dicționarul etimologic al limbii române*, ne-a demonstrat că asemenea cazuri nu sînt deloc puține și izolate. Analiza lor și din perspectivă romanică poate aduce noi lumini și asupra locului limbii române între limbile romanice. În cele ce urmează ne propunem să analizăm, spre exemplificare, semantismul unui cuvînt latin moștenit de toate limbile romanice, care, conform dicționarelor etimologice ale acestora, și-a păstrat sensul etimologic : *lana* (rom. *lînă*, it. *lana*, sd. *lana*, ret. *lana*, *launa*, fr. *laine*, oc. *lana*, cat. *llana*, sp. *lana*, port. *lã*).

Pentru stabilirea valorii semantice a cuvîntului și a descendenților lui avem în vedere, ca limbi funcționale, latina clasică și, respectiv, limbile romanice standard.

În latină, *lana* constituia membrul nemarcat al unei opoziții al cărei termen marcat era *vellus* 'lînă tunsă'. În ceea ce privește structura semantică a descendenților săi, aria romanică se împarte în două zone, în funcție de modul în care au tratat opoziția latină :

— Iberoromania și Galoromania au păstrat (sau refăcut) opoziția, termenul nemarcat fiind exprimat tot prin substantivul *lana*. Aceste limbi se diferențiază însă din punctul de vedere al semnificantului termenului marcat. Singura dintre ele care păstrează ambii termeni ai opoziției și la nivelul semnificantului este catalana : *lana* — *vell*. Spaniola folosește pentru termenul marcat pe *vellocino* (<lat. *velluscinum*, diminutiv al lui *vellus*), alături de care există și *vellón* (inițial augmentativ al lui *vellocino*) și *tusón*, împrumut din catalană, limbă în care acest cuvînt, la rîndul lui împrumut din galoromană, este astăzi arhaism. Tot un împrumut din galoromană folosește și portugheza, *tosão*. Idiomurile galoromanice sînt singurele care au moștenit lat. *tonsio* 'tundere a oilor', care s-a substituit descendenților lui *vellus*, ale căror sensuri le-au preluat,

ridicînd însă, la rangul de sens principal, sensul secund al lui *vellus* 'ceea ce se tunde, blană' și păstrînd ca sens specializat sensul 'lînă tunsă'. În franceza veche a existat *velre*, *viaure* < lat. *vellus*[6], care persistă pînă astăzi în unele arii dialectale. Occitana îl are și ea pe *vel*, cu același etimon, dar acesta are astăzi statutul de arhaism. Astfel încît, la nivelul limbii standard, în franceză opoziția este *laine — toison*. În ceea ce privește occitana, aceasta pare a fi preferat lexicalizarea celor două sensuri ale vechiului *vel*, de vreme ce, alături de *toison*, îl are pe *aus* 'laine provenant d'une toison'[7] < lat. *hapsus (lanae)* (fiind singurul idiom romanic ce a moștenit, schimbîndu-i sensul, termenul medical latin care avea semnificația 'bandaj de lînă').

— În română, sardă și retoromană opoziția latină a dispărut, prin eliminarea termenului marcat de către cel nemarcat (aromâna a refăcut opoziția apelînd pentru 'lînă tunsă' la un cuvînt de origine necunoscută, *bască)*. În ciuda faptului că l-a moștenit pe *vellus* (>*vello)* și a împrumutat din galoromanică pe *tonsio* (>*tosone)*, italiana trebuie încadrată în același grup cu sarda, româna și retoromana, căci uzul acestor două cuvinte este limitat stilistic : *tosone* este un arhaism, iar *vello* aparține limbajului artistic.

Sinoptic, situația din latină și din limbile romanice poate fi deci prezentată astfel :

'lînă'	'lînă tunsă'
lat. *lana*	*vellus*
cat. *llana*	*vell*
sp. *lana*	*vellocino*, *vellón*, *tusón*
pg. *lã*	*losão*
fr. *laine*	*toison*
oc. *lana*	*aus*
rom. *lînă*	∅
it. *lana*	∅
sd. *lana*	∅
ret. *lana*, *launa*	∅

Se poate ridica întrebarea ce elemente dintr-o asemenea analiză semantică își pot găsi locul într-un dicționar etimologic și dacă acest mod de abordare a sensului este compatibil cu o astfel de lucrare, consacrată, prin excelență, unei limbi istorice, în totalitatea variantelor ei diatopice, diastratice, diafazice. Într-un caz precum cel prezentat mai sus, rezultatele unei asemenea analize modifică, credem, însăși etimologia cuvîntului respectiv. Pentru rom. *lînă* va trebui deci specificat că, dacă din punct de vedere fonetic continuă lat. *lana*, ca toate celelalte idiomuri romanice, din punct de vedere semantic are valoarea atît a lui *lana*, cît și a lui *vellus*, la fel ca italiana, sarda, retoromana, care au neutralizat opoziția latină, și spre deosebire de idiomurile iberoromanice și galoromanice, care au păstrat-o (sau refăcut-o), cu aceiași semnificanți (catalana) sau cu semnificanți diferiți (franceza, occitana, spaniola, portugheza). Este vorba de precizarea v a l o r i i cuvîntului, conceput ca unitate funcțională (la nivelul sistemului), ceea ce nu exclude consemnarea obișnuită a sensurilor, în fond variante ale acesteia.

Pentru un dicționar etimologic aceasta înseamnă nu numai un plus de informații, ci un plus de rigoare științifică, prin care calitatea lui de instrument de lucru va fi sensibil mărită.

Etymology and structural semantics

(Abstract)

The author discusses the opportunity of completing the semantic side of an etymology with aspects that reveal the word value resulting from oppositions in the standard language. From this angle she analyses the Romanic descendents of the Latin *lana*. In Romanian, as in Italian, Sardinian and Rhaeto-Romance, the Latin opposition 'wool' — 'sheared wool' disappeared through the elimination of the marked term. In Gallo-Romance and Ibero-Romance the opposition was preserved also preserving the significants (Catalan) or with another significant for the marked term (French, Occitan, Spanish, Portuguese).

NOTE

[1] Yakov Malkiel, *Perspectives d'un renouvellement de l'étymologie romane*, în *Actes du XIIIe Congrès International de linguistique et philologie romanes*, Québec, 1971, vol. I, p. 967—984.

[2] Avem în vedere aici principalele dicționare etimologice romanice : J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, 4 vol., Berna, 1954 — 1957 ; C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, 5 vol., G. Barbèra, Florența, 1948—1954 ; O. Bloch, W. von Wartburg, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Presses Universitaires de France, Paris, 1960 ; W. von Wartburg, *Französisches etymologisches Wörterbuch*, Bonn, 1922— ; M. L. Wagner, *Dizionario etimologico sardo*, 3 vol., Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1957—1964 ; A. Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Universidad de la Laguna, 1958—1966 ; W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Carl Winter Universit tsverlag, Heidelberg, ed. a V-a, 1972.

[3] Vezi în acest sens E. Vasiliu, *Some problems in semantic investigation*, în *Trends in Romance Linguistics and Philology*, edited by Rebecca Posner, John N. Green, Mouton, Haga, Paris, New York, 1980, vol. II, p. 89—122.

[4] *Pour une sémantique diachronique structurale*, în TraLiLi II (1964), 1, p. 184.

[5] *Ibidem*, p. 184.

[6] FEW, s.v. *vellus*.

[7] L. Alibert, *Dictionnaire occitan-français*, Institut d'Études Occitanes, Toulouse, 1966, s.v.

Februarie 1986

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

ROM. *TURNA* DIN PERSPECTIVĂ LATINO-ROMANICĂ

MONA MUSCA

Se încearcă explicarea sensurilor rom. *turna* apelînd la lat. *tornare, versare* și *fundere*, precum și la urmașii romanici ai acestora. Se relevă redistribuirea sensurilor în română față de latină și limbile romanice, precum și consecințele ce decurg din aceasta.

Rom. *turna* e cuvînt general românesc, folosit în nordul și sudul Dunării (arom., istr. *tornu*, megl. *torn)* [1]. Din punct de vedere fonetic cuvîntul a avut o evoluție normală, dar, încercînd o etimologie a sensurilor, am întîmpinat unele probleme pe care dorim să le supunem atenției. În istoria cuvîntului *turna* întîlnim două direcții principale semantice :

1. „a (se) întoarce, a (se) înapoia" [2], „a se schimba", „a (se) răsturna" și
2. a) „a face să curgă un lichid sau, prin extensie, un fluid (în sau pe, peste ceva)" [3];
   b) „a vărsa un material lichid (fluid) într-un tipar pentru a obține, prin solidificare, un obiect de forma tiparului" [4].

Etimonul lui *turna*, lat. *tornare*, este panromanic (REW 8794 și Ernout — Meillet, s.v.) : rom. *turna*, it. *tornare*, log. *torrare*, engad. *turner*, fr. *tourner*, oc., cat., sp., pg. *tornar*.

Lat. *tornare*, ca și substantivul *tornus* [5] (REW 8796), este atestat din secolul I e.n. A fost creat de la *tornus* „cuțit al strungului, strung" prin imitarea gr. τορνένω. Semnificația inițială a lui *tornare* era „a strunji, a fasona". Strunjirea este o repetată răsucire a uneltei sau a obiectului de prelucrat. Dacă această răsucire e făcută cu mîna lucrătorului, obiectul face numai o jumătate de întoarcere, fiind întors cu fața în direcția opusă. Astfel apare semnificația „a întoarce". După întoarcerea în direcția opusă urmează întoarcerea la locul de unde s-a pornit. De aici semnificația „a se reîntoarce", foarte frecventă în italiană. În franceză ea este atestată pînă la începutul secolului al XVII-lea, apoi *tourner* cedează pentru acest sens în fața derivatului *retourner*. Paralel cu semnificația „a se întoarce", al cărei obiect este persoana care acționează, apare semnificația „a restitui" [6]. Sensurile „a (se) întoarce", „a restitui" le întîlnim la toți urmașii lat. *tornare* din limbile romanice.

Comparînd situația din română cu latina și cu celelalte limbi romanice, observăm că direcția semantică a lui *turna* notată de noi cu 2. a) și b) nu există decît în română. Pentru explicarea acesteia este nevoie de atragerea în discuție și a altor cuvinte latinești moștenite de română și de celelalte limbi romanice sau numai de acestea din urmă : *versare* „a răsuci, a întoarce" și *fundere* „a face să curgă, a vărsa (despre lichide)" și, în special, „a topi, a turna (metal, sticlă)".

Situația din latină se transmite limbilor romanice astfel :

1. În funcție de păstrarea lat. *fundere* Romania se împarte în două arii : aria occidentală, care îl păstrează pe *fundere* (REW 3581 — it. *fondere*, log. *fundere*, engad. *foundre*, fr., oc., cat. *fondre*, sp., pg. fondir [7]), cu sensul etimologic „a topi, a turna metale", și aria orientală (româna), care nu-l moștenește pe *fundere*.

2. *Versare* (REW 9242 — rom. *vărsa*, it. *versare*, engad., fr. *verser*, oc. *versar*, cat. *vessar*) sau *vertere* (REW 9249 — pentru sp., pg. *verter)* are sensurile „a vărsa, a turna", cu excepția românei, care are numai sensul „a vărsa" [8].

3. *Tornare* are sensurile panromanice „a (se) întoarce, a restitui", la care în română se adaugă sensurile 2. a) și b).

În această situație, semantica rom. *turna* se poate explica numai pornind de la dispariția lat. *fundare* în Romania orientală, ceea ce a dus la o altă distribuție a sensurilor în limba română decît în celelalte limbi romanice : sensul „a vărsa, a face să curgă" a fost preluat de *vărsa*, continuatorul lui *versare*, iar sensul „a turna metale, a pune în formă" a fost preluat de *turna*, continuatorul lui *tornare*.

În acest fel în română se creează opoziția *turna/vărsa*, opoziție care nu există în celelalte limbi romanice. În sprijinul acestei afirmații reproducem sensurile din DEX și din dicționarul lui Scriban pentru cele două verbe : în DEX — *turna* „a vărsa un lichid în, pe sau peste ceva", *vărsa* „a face să curgă un lichid... prin înclinare sau răsturnare" ; în Scriban — *turna* „vărs cu intențiune", *vărsa* „împrăștii răsturnînd vasul din nebăgare de seamă ; arunc apa dintr-un vas, ori făina (grăunțele etc.) dintr-un sac". Această opoziție este marcată și de asocierile pe care cele două verbe le fac în limba română : *turna* îl atrage în cîmpul său semantic pe *umple*, iar *vărsa* pe *goli*.

O altă consecință a acestei redistribuiri semantice este faptul că sensul „a (se) întoarce" își restrînge uzul, rămînînd regional, cu atît mai mult cu cît se concurau sinonimic *întoarce*, *turna* și derivatul acestuia din urmă, *înturna*. Remarcăm că derivatul *răsturna* „a scoate, a deplasa un corp din poziția lui normală, făcîndu-l să cadă într-o parte sau să ajungă cu susul în jos" (DEX) păstrează o nuanță a sensului vechi al lui *turna* (sensul 1). Pentru exprimarea sensului „a (se) întoarce" în româna standard se folosește un derivat al lui *torquere*, rom. *întoarce* [9] *(torquere* „a suci, a răsuci" fiind sinonim în latină cu *versare* și amîndouă fiind înlocuite de *tornare*, mai nou și mai concret) [10].

În limba română s-a întîmplat cu *turna* (2. a)) ceea ce în latina tîrzie și în limbile romanice, inclusiv în română, s-a întîmplat cu *versare* [11]. Dar cauza acestui proces semantic nu poate fi decît inexistența în limba română a lat. *fundere*. Probabil că celelalte limbi romanice ar fi reacționat la fel față de *tornare*, dacă nu îl moșteneau pe *fundere* [12].

Această redistribuire semantică este legată și de apariția în română a cuvîntului slav *topi*, atras de golul semantic marcat de absența lui *fundere*.

În concluzie, considerăm că pentru o etimologie completă a sensurilor unui cuvînt este necesar să se țină seama de relațiile de sinonimie ale cuvîntului respectiv, de relațiile lui cu cuvintele din limbile înrudite (în cazul cuvintelor moștenite din latină în limbile romanice) și de cîmpul semantic al etimonului.

Le roumain *turna* en perspective latino-romane

(Résumé)

L'auteur essaie d'expliquer les sens du roum. *turna* à l'aide des mots latins *tornare*, *versare* et *fundere* et de ses héritiers romans et remarque une rédistribution des sens en roumain par rapport au latin et aux langues romanes ainsi que les conséquences qui en découlent.

NOTE

[1] Arom. *tornu* ,,a întoarce, a reveni : a se însănătoşi ; a se reintoarce ; a restitui"(DDA) şi megl. *torn* ,,a se întoarce ; a înapoia" cf. Th. Capidan, *Meglenoromânii*, Bucureşti, 1925, p.293.

[2] Sensul cel mai vechi al cuvîntului, păstrat numai regional şi dialectal.

[3] Sens vechi în limbă deoarece există şi derivate cu un sens care provine din acesta, cf. *turnătură* ,,practică magică" (DLR s.v.).

[4] Primele atestări în *Biblia* de la 1688 (DLR s.v.).

[5] Termen tehnic împrumutat din gr. τορνος (Ernout — Meillet s.v.).

[6] Cf. Wartburg, FEW, s.v. *tornare*.

[7] În spaniolă forma *fondir* este cultism, dar există forma moştenită *hondir* care e atestată şi cu sensul lui *fondir* la Nebrija 1492, cf. Corominas, DCELC, şi *Diccionario de la Lengua Española*, Real Academia Española, Madrid, 1970, s.v. ; în portugheză e moştenit, fiind atestat în secolul al XIV-lea, cf. José Pedro Machado, *Dicionário Etimológico da Lingua Portuguesa*, Lisabona, 1977, vol. III, s.v.

[8] Lat. *versare*, intensiv al lui *vertere*, însemna ,,a întoarce de colo colo brusc şi neintrerupt". Acest sens a slăbit pe parcurs, devenind ,,a întoarce" şi ulterior ,,a răsturna". Prima transformare de sens s-a petrecut probabil pe tot teritoriul romanic, iar a doua doar în Galoromania. În limbile romanice se foloseşte cu două întrebuinţări speciale : a) a întoarce brazda în timpul aratului, cf. pg. *vessar* şi b) a înclina un vas cu lichid, de unde ,,a vărsa", ,,a turna". Sensul ,,a vărsa" pentru urmaşii lat. *versare* există în aproape toate limbile romanice. Spaniola şi portugheza folosesc pentru acest sens urmaşii lat. *vertere*, adică *verter*. Termenul latin cu acelaşi sens, *fundere*, a fost îndepărtat, limbile romanice (cu excepţia românei), menţinîndu-l pe *fundere* numai cu sensul ,,a topi", cf. Wartburg, FEW, s.v.

[9] *Toarce* < *torquere* s-a specializat pentru un anumit fel de sucire, adică a fusului, celelalte nuanţe de sens fiind exprimate prin împrumuturile slave *suci* şi *învîrti*.

[10] Cf. Ernout — Meillet, s.v.

[11] V. nota 8.

[12] V. Lazăr Şăineanu, *Încercare asupra semasiologiei române*, Bucureşti, 1887, p. 163.

Februarie 1986

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

NOTE ETIMOLOGICE: 1. *TAS, TASĂ*; 2. *NEAGĂ, NEAGA-REA, NAGARA*

MIOARA AVRAM

Se discută două cazuri de creare a unor false unități lexicale în DLR, prin confundarea a două și chiar trei cuvinte cu etimologie diferită: 1. *tas* < tc. și *tasă* <fr.; 2. *neagă* s. < n. pr. *Neaga* (sl.), *neagă* adv. < sl. și *neaga-rea/nagara/magara*... < tc.

Într-un articol mai vechi [1] am pus în discuție unitatea lexicală a unor cuvinte din DLR, relevînd implicațiile etimologice ale separării sau grupării unor cuvinte diferite în același articol. Unele aspecte ale acestei probleme legate de etimologia multiplă au fost tratate mai recent de M. Seche [2]. Contribuția de față continuă discuția, completînd dosarul problemei cu semnalarea a două cazuri concrete de constituire a unor false unități lexicale, ceea ce a dus fie la etimologii greșite (măcar parțial), fie la mărturisirea imposibilității de a întrevedea o soluție etimologică.

1. În DLR [3], articolul *tas* s.n., cu diverse sensuri („ceașcă, lighean, tipsie, taler, cleşte, geamparale"), include, alături de variantele învechite și/sau regionale *teas*, *taz* și *taț*, varianta învechită *tasă* s.f. prezentă într-un citat din Alecsandri: *Soarbe ceaiul aromatic din o tasă diafană*, care la CADE — singurul dicționar care o mai consemnează — constituie un articol independent, justificat de etimologia directă diferită: s.f. *tasă* < fr. *tasse*, față de s.n. *tas* < tc. *tas*.

Subordonînd livrescul *tasă* ca variantă a popularului și mai vechiului *tas* (atestat de la 1790) și dînd ca etimoane ale cuvîntului în ansamblu numai tc. *tas*, ngr. τάσι, DLR ascunde proveniența diferită —occidentală și modernă— a lui *tasă* [4]. Acesta e simțit însă drept un neologism atît de strident, încît unii cercetători, care l-au cunoscut numai din gramatica lui Alecsandri, i-au contestat caracterul românesc: recent Al. Niculescu [5] se folosește, printre alte fapte de limbă, de *tasă* din *Aceste tase sînt de o prea frumoasă porcelană* (= *Ces tasses sont d'une très belle porcelaine*) pentru a susține că asemenea franțuzisme care „nu par a fi fost în uzul românesc" indică un coautor neromân la gramatica citată; mai demult I. Șiadbei[6] menționase alt citat din aceeași lucrare *Unde-s tasele, teasurile, ceșcile?* (= *Où sont les tasses?*) printre exemplele de „imitații franceze ori expresii inexistente în limba română". E interesant de remarcat că ultimul citat alătură cele două cuvinte, *tasă* și *t(e)as*, care nu sînt variante, ci sinonime și, în același timp, dublete etimologice, înrudite prin originea îndepărtată, dar deosebite prin cea directă, căci — după cum arată dicționarele [7] — atît fr. *tasse*, cît și tc. *tas* (de unde ngr. τάσι) provin din arabul *tâssa* (după Al. Graur [8] cuvîntul turcesc provine din pers. *täšt*).

Înainte de a trece la următorul „caz", atrag atenția asupra variantei cu diftong a substantivului neutru, *teas*, pe care unele dicționare o consideră chiar varianta fundamentală (TDRG) sau aproximativ pe același plan cu *tas* (CADE). Fiind întru totul de acord cu ierarhia stabilită de DLR în această privință, e de reținut, pentru discuția care urmează,

existența unor variante cu *ea* pentru *a* după anumite consoane în împrumuturile turcești — și de altă natură — din română (cf., de exemplu, și *malotea* <tc. *mallota)*.

2. Mai complicat, dar și mai interesant este cazul articolului *neagă* din DLR [9], cu etimologie necunoscută.

Prima parte a acestui articol este foarte asemănătoare cu descrierea, mai sumară, existentă și în alte dicționare (TDRG, CADE, SCRIBAN, DEX), care se rezumă la ceea ce în DLR constituie sensul 1 : „persoană încăpățînată care contrazice mereu și care face totul numai după capul ei...◇*Neaga-rea* (sau, în forme sudate, *nagarea*, *nagara*, *nacara*, *nadara*, *nadarea*, *naghea*, *nădarea)* = a) om plicticos, pisălog, rău, încăpățînat, care se ține scai de cineva, de care nu poți scăpa ; belea, cobe, piază-rea... (Expr.) *A ședea ca neaga-reaua* (sau *nagaraua) pe capul cuiva* sau *a se ține ca neaga-reaua de cineva, a-i sta cuiva neagă-rea în spinare* = a se ține morțiș de cineva, a nu-l slăbi din ochi ; b) epitet dat diavolului... (Expr.) *A fugi de cineva ca de neaga-rea* = a fugi cu orice preț de cineva, a fugi de cineva ca de dracul".

Spre deosebire de DLR, care — ca și SCRIBAN și DEX — dă cuvîntul cu etimologie necunoscută, TDRG și CADE îl tratează drept „nume propriu feminin", ceea ce înseamnă o identificare cu antroponimul *Neaga* ; această concepție transpare și la alți autori în grafia cu inițială majusculă utilizată în majoritatea surselor la care trimite DLR (fără a le reproduce ca atare). Proveniența lui „*neagă* (și *neagă-rea)*" din numele de persoană *Neaga* „feminin al lui *Neagu*, care, la rîndul lui, este prima parte a n. pers. slav. *Nĕgomir* sau *Nĕgoslav*" este acceptată de Iorgu Iordan [10], care respinge explicația transformării semantice sugerată de Tiktin prin apropierea de verbul lat. *nĕgat*, propunînd în locul acesteia apropierea de substantivul românesc *neg*. Direct din *neg*, ca derivat al acestuia, explicase Al. Cioranescu [11], cu trei ani înainte, substantivul comun *neagă*, prezentat de el cu sensul „calamidad, azote" = calamitate, flagel (în timp ce „glosa « încăpățînat, îndărătnic », care figurează în dicționare" ar reprezenta un sens secundar) și cu următoarea ipoteză pentru evoluția semantică : „probabil prin asociere cu ideea de « tumoare », cf. *neagă rea* « tumoare malignă » > « calamitate »" ; autorul citat menționează, cu titlu informativ, pe de o parte, etimologia latinească (<*negare)* propusă de Cipariu și de Tiktin, pe de alta, etimologia slavă (<*nĕga* „voluptate") susținută de Miklosich, Cihac și Conev, fără a face nici o referire la numele propriu invocat de alți cercetători (nume care în slavă provine din substantivul comun cu sensul „alintare, voluptate"[12]). Tot fără referire la numele propriu este tratat cuvîntul *neagă* în *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești* (redactori : N. Raevski, M. Gabinski) [13], după care ar fi de „origine neclară, probabil împrumut vechi slav : slavon. нѣгъ « grifon »".

În ce privește substantivul *neagă*, se poate pune întrebarea dacă există un asemenea substantiv comun și dacă nu e justă poziția celor care-l identifică, pur și simplu, cu numele de persoană. E de observat, în orice caz, că, în afară de grafie—care poate fi considerată subiectivă—, citatele menite să ilustreze așa-zisul substantiv comun au și alte caracteristici ale numelor proprii : pe plan morfologic, forma articulată —vezi în DLR, *Hai, neaga-n teleagă... Hai, neaga, pe jos ;* în TDRG *Aista-i Neaga! popa Belea...* (Alecsandri) — și lipsa pluralului (din acest punct de vedere pluralul „inuzitat" *negi* dat de SCRIBAN este suspect, în lipsa

oricărei indicații de sursă, ceea ce nu înseamnă că nu ar fi trebuit inserat în DLR cu luarea de atitudine adecvată); pe plan sintactic, contexte predicative și comparative: *După ce e neagră, o mai chemă și Neaga* (CADE, vezi și Zanne, P.[14] 13754); *N-o lua ca Neaga* și *Nu fi Neaga* (Zanne, P. 13761). Folosirea acestui nume propriu cu un sens care merge mai mult sau mai puțin pînă la acela de epitet denominativ, la limita dintre substantivele proprii și cele comune, se poate să fie legată de o anumită poveste cu un asemenea personaj (există referințe în acest sens, dar raportul cronologic poate fi și invers). Conotațiile peiorative pot fi explicate și pe plan lingvistic: a) prin căderea în desuetudine a acestui nume feminin[15] — cf. *După ce e prost, îl mai cheamă și Vlad* sau *După ce e slută, o mai cheamă și Vlada (Neacșa* sau *Rada)* SCRIBAN s.v. *Vlad*; de notat că *Neacșa* e un derivat al lui *Neaga* și că apare și într-o variantă a zicătorii citate pentru acest nume: *După ce e neagră o cheamă și Neacșa* — și b) prin sugestiile lui paronimice (vezi apropierea de *neagră* în zicătoarea citată, de asemenea informația că unei femei rele i se spune *Neaga dracului* sau *neagra dracului*).

În ce privește însă aparentul compus[16] *neagă-rea* (TDRG, CADE, cf. și DEX) sau *neaga-rea* (SCRIBAN, DLR), cred că apropierea de *neagă*/*Neaga* este ulterioară, realizată prin etimologie populară, și că adevărata origine și structură a cuvîntului trebuie căutate în altă parte. Consider anume că printre acele „forme sudate", prezentate în DLR ca deformări ale lui *neaga-rea*, cărora nu li s-a acordat, contrar normelor lucrării, nici măcar dreptul de a figura la ordinea alfabetică respectivă, cu trimitere, nici acela de specificare a surselor, se poate găsi o variantă mai apropiată de etimon. Aceasta este *nagara*, cuvînt înregistrat de G. F. Ciaușanu, G. Fira, C. M. Popescu, *Culegere de folclor din jud. Vîlcea și împrejurimi* (sursă menționată în CADE, dar nepreluată în DLR la articolul în cauză, deși figurează în bibliografie sub sigla CIAUȘANU, V.), p. 181, cu pl. *nagarale*, absent în DLR, care indică statutul de substantiv comun, și cu contexte folclorice care, pe lîngă că atestă cuvîntul în construcții mai libere, contribuie la lărgirea și precizarea definiției, în sensul că substantivul respectiv nu denumește numai o „persoană" (DLR, DEX) sau un „om" (SCRIBAN, DLR), ci și un lucru „de care nu poți scăpa" (cf. CADE, Iordan, *art. cit.*): vezi *Plugul este-o nagara, Merge d-a-nderetelea* (p. 83), alături de *Și să strigi în gura mare: Hai la bărbat de vînzare, Ocaua: două parale! Dac-ai vedea ș-ai vedea, Să-l lași naibii-ntr-o para, Te curăți de-o nagara* (p. 97). Sub forma articulată *nagaraua* cuvîntul a fost consemnat și de Zanne, P. VI 224 (ca variantă, după el, a lui *neaga-reaua*), după o comunicare din jud. Olt.

Nagara cu pl. *nagarale*, glosat în CIAUȘANU, V. „belea, satara, hangara, dandana", este surprinzător de asemănător cu un cuvînt înregistrat în DLR la litera M, și anume cu reg. *magara* (pl. *magarale*) „necaz", semnalat în *Lexic regional* I 27 din Balș. Dat fiind că acesta e cu „etimologie necunoscută", apropierea nu ne-ar duce prea departe pentru lămurirea lui *nagara*, dar *magara*, la rîndul lui, este foarte asemănător cu alt cuvînt, tratat cu totul independent, anume *mageara* s.f. „(În fostul județ Ialomița) « Boală veche care apare mereu » CV 1950, nr. 1, 32. *E mare lucru să știi să te păzești, cînd ai o mageara* ib.—Pl.: ?", care are etimologia indicată: „Din tc. *macera* (dial. *macara*) « cangrenă »." În această formulare DLR rezumă etimologia dată în 1963 de Vl. Drimba[17], care precizase că „în turca literară modernă *macera* înseamnă « întîm-

piare neplăcută » (și, sens dezvoltat din acesta, « aventură »)" și că atît varianta formală *macara*, cît și sensul „cangrenă" se găsesc înregistrate într-o lucrare apărută la București în 1849.

Mi se pare evident că *mageara/magara/nagara* constituie o singură unitate lexicală, cu variante fonetice mai mult sau mai puțin curente la împrumuturile turcești (și nu numai la ele). Pentru variația *m/n* vezi exemple ca *matrapaz/nătrăpas* < tc. *matrabaz*, *năframă/maramă* < tc. *mahrama* (și *modîlcă/nodîlcă*, *năstrapă/măstrapă*), iar pentru *ğ/g* sau *ǵ* exemple ca *ghiul*, *gul* și *giol* cu etimon turcesc comun, *gebrea* cu varianta *ghebrea* și altele.

Varianta fonetică *nagarea*, semnalată de Al. Graur [18] din Reviga, prezintă în silaba finală variația *ea* pentru *a* după o consoană sonantă (cf. și variantele *nadara* > *nadarea*; alte exemple: *ciulama* > *ciulamea*, *ciulumea* și *ciurumea*; *șandrama* > *șandramea*); o variație de același tip a putut apărea și în prima silabă, după sonanta *n*, deci **neagarea*. Acest **neagarea* sau chiar atestatul *nagarea* a suferit o falsă analiză în *neaga* + *rea*, creîndu-i-se o formă internă (asemănătoare cu cea din *pelagră* > *piele largă* sau *Königgrätz* > *Cîne creț* [19]) prin apropierea primelor silabe de *Neaga*, ceea ce explică scrierea cu inițială majusculă în multe surse, începînd cu Anton Pann (necitat direct în DLR, ci depistabil doar prin consultarea sursei Zanne P., deși ar constitui cea mai veche atestare a cuvîntului) și, în același timp, prin identificarea silabei finale cu adjectivul feminin *rea* (se întîlnește chiar următoarea interpretare : „Neaga-Rea e un pleonasm, deoarece neaga arată întotdeauna o ființă răutăcioasă" [20]) ; fenomenele menționate explică și asocierea *Neaga-Neaga reaoa sparge mahalaua* din versurile (folclorice?) citate de Anton Pann [21]. Ca o curiozitate care pledează pentru legăturile pe care le poate sugera numele propriu în cauză, frecvent în trecut [22], amintesc faptul că *moșneag* a putut fi simțit de unii [23] drept compus din *moș* + *Neag(u)*, corespondentul masculin al femininului *Neaga*.

În ciuda scrierii cu cratimă sau cu blanc și cu inițială sau chiar inițiale majuscule, forma articulată *neaga-reaua* (care predomină în surse) se opune interpretării cuvîntului drept compus din *Neaga* (sau *neagă*) + *rea*, dovadă că *bubă-rea* sau *piază-rea*, de exemplu, se articulează *buba-rea*, *piaza-rea* și nu altfel. Contexte ca *a fugi ca de neaga-rea* sînt neconcludente pentru interpretarea în discuție, în timp ce izolatul *a fi ca Neaga-Rea care s-a înecat pe apă în sus* (Zanne, P. VI 13757) reprezintă ultima treaptă a procesului de identificare a cuvîntului comun cu un „substantiv propriu".

Pentru evoluția semantică „boală" sau „necaz" > „persoană sau lucru care se ține scai de cineva", eventual „ființă mitologică rea", se pot invoca numeroase paralele, ca *ciumă*, *holeră*, *lepră*, *potcă* și *belea*, *năpastă*, *pacoste*.

Neavînd deci legătură originară cu *neagă/Neaga*, cuvîntul *neaga-rea* trebuie separat într-un dicționar etimologic de cel dintîi și grupat, în schimb, cu *nagara/magara/mageara*. În sprijinul originii diferite a lui *neagă/Neaga* și *neaga-rea* pledează și deosebirile de răspîndire geografică : în timp ce primul are atestări din toată țara, deci e popular (cum îl dau TDRG și DEX), nu regional (cum îl dau SCRIBAN și DLR), cel de al doilea e limitat la Moldova, Muntenia și Oltenia, cu preponderență în ultimele două provincii, absența din Ardeal făcînd plauzibilă explicația prin turcă.

De asemenea, trebuie separat, într-un articol independent, actualul sens 2 ,,(În expr.) *A fi gol neagă* = a nu avea pe el nici un obiect de îmbrăcăminte, a fi gol complet, a fi gol pușcă'', care ar fi trebuit să aibă măcar mențiunea ,,adverbial''. Deși în sursa la care se face trimitere (Zanne, P. VI 225 [24]) scrierea cu majusculă — *gol Neagă* — sugerează aceeași legătură cu numele propriu, pe care încearcă să o stabilească și definiția ,,a fi ca și dracul'', *neagă* din această expresie nu are nimic a face cu numele propriu, ci reprezintă un împrumut dintr-un adjectiv slav cu sensul ,,gol'' : sl. нагъ, scr. *nag*, *naga*, *nago*, rus. *наг*, *нага*, *наго*[25]. Pentru alăturarea cu valoare intensivă a unor sinonime cf. *a face mici fărîme* sau *întuneric (negură) beznă* [26].

Actualul articol *neagă* din DLR, cu etimologie necunoscută, reunește deci în mod artificial trei cuvinte diferite, cărora li se poate stabili etimologia : 1) numele propriu *Neaga* (de origine slavă), 2) substantivul comun *neaga-rea*, variantă a lui *nagara* (de origine turcă), și 3) adverbul *neagă* (de origine slavă, etimonul fiind altul decît pentru 1). Primele două cuvinte rezultate din scindarea propusă ilustrează fenomenul de trecere între substantivele comune și cele proprii din direcții opuse.

Concluzia acestor note este că *Dicționarul etimologic al limbii române* trebuie să procedeze la reinterpretarea unităților lexicale prezentate ca atare în DLR.

Notes étymologiques : 1. ***tas*, *tasă*; 2. *neagă*, *neaga-rea*, *nagara***

(Résumé)

L'auteur discute deux cas de création, dans le DLR, de fausses unités lexicales, par la confusion de deux ou même de trois mots à étymologies différentes.

1. Dans l'article *tas* (subst. neutre provenant du turc) on a inclus, à tort, le néologisme *tasă* (subst. fém.) < fr. *tasse*.

2. Dans l'article *neagă* (avec la mention ,,étymologie inconnue'') on a réuni artificiellement trois mots différents, dont les étymologies peuvent être établies : 1° le nom propre *Neaga* (d'origine slave) ; 2° l'appellatif *neaga-rea*, une variante de *nagara/magara* (d'origine turque) ; 3° l'adverbe *neagă* (emprunté au slave, mais ayant un étymon autre que celui qui se trouve à l'origine du nom propre mentionné sous 1°).

NOTE

[1] Mioara Avram, *Despre unitatea lexicală a cuvintelor din Dicționarul limbii române (DLR)*, în SCL XXII (1971), nr. 4, p. 381–395.

[2] *Variante lexicale sau cuvinte de sine stătătoare?*, în SCL XXXIV (1983), nr. 1, p. 76–78.

[3] Tomul XI, partea a 2-a, Litera T, fasc. 1, București, 1982.

[4] Am semnalat această greșeală în articolul *Despre gramatica lui Vasile Alecsandri*, în LR XXXII (1983), nr. 3, p. 240, nota 8.

[5] *,,Grammaire de la langue roumaine'' (1863) de Vasile Alecsandri?*, în ,,România literară'' XVI (1983), nr. 1, p. 19.

[6] *Alecsandri gramatic*, în *Limbă și literatură* II, 1956, p. 317.

[7] Vezi Albert Dauzat, Jean Dubois și Henri Mitterand, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Paris, 1964, sau *Le petit Robert*, Paris, 1984, s.v. *tasse*.

[8] *Dicționar de cuvinte călătoare*, București, 1978, s.v. *tas* (1191).

[9] Tomul VII, partea 1, Litera N, București, 1971.

[10] În SCL XIV (1963), nr. 1, p. 20.

[11] *Diccionario etimológico rumano*, fasc. 4, Tenerife — Madrid, 1960, s.v. *neg.*

[12] Vezi N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963.

[13] Chișinău, 1978.

[14] Iuliu Zanne, *Proverbele românilor*, VI, București, 1901.

[15] Cf. Iorgu Iordan, *Vlăduțu' mamei*, în BL XI (1943), p. 42—44.

[16] La Laurian și Massim diminutiv : *necarella* și *negarella* s.f. sînt considerate diminutive ale lui *necu,-a*, respectiv *negu, -a* adj. (cu o explicație etimologică în care se amestecă lat. *nequam* — reținut ulterior de T. Resmeriță —, *necare* și *negare).*

[17] În LR XII (1963), nr. 1, p. 49.

[18] În BPh V (1938), p. 169.

[19] Vezi *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I *Compunerea*, București, 1970, p. VI și 89.

[20] Iuliu Zanne, *lucr. cit.*, p. 223 (sub 13757).

[21] *Culegere de proverburi sau Povestea vorbii*, Partea a II-a, București, 1853, p. 96. Îmbinarea în discuție este reprodusă în moduri diferite de cei care îl citează sau îl editează pe A. Pann : *Neaga, Neaga-Reaua...* (Zanne, *loc. cit.)* ; *Neaga-Neaga, reaua,...* (Anton Pann, *Pagini alese*, ediție îngrijită de I. Fischer, București, 1953, I, p. 235); *mama Neaga-reaua* (L. Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, Craiova, 1896, s.v. *neagă).* Colega mea Ioana Vintilă-Rădulescu o cunoaște pe cale orală, de la bunica ei, în forma *Neaga, negăreaua...*

[22] Vezi N. A. Constantinescu, *loc. cit.*

[23] Vezi Rudolf Weidelt, *Die Nominalkomposition im Rumänischen*, în ,,Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig", XIX—XX, 1913, p. 51.

[24] Care înregistrează expresia de la C. Hințescu, *Proverbele românilor*, Sibiu, 1877.

[25] Vezi Fr. Miklosich, *Dictionnaire abrégé de six langues slaves...*, Petersburg — Moscova —Viena, 1885.

[26] Vezi G. Giuglea, *Probleme semantice. Expresii cu dublete lexicale*, în CL VII (1962), nr.1, p. 149—154.

Februarie 1986

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

ÎNTRE BIBLIOLOGIE ȘI LINGVISTICĂ

(însemnările pe cărți și manuscrise — izvor pentru cercetarea etimologică)

MIHAI MITU

Se consideră că însemnările pe cărți și manuscrise — care au făcut pînă acum mai ales obiectul studiilor de istorie și bibliologie — pot servi un material interesant și pentru cercetările din domeniul etimologiei. Din acest gen de texte se dau exemple de atestări anterioare celor înregistrate în dicționare, cuvinte, derivate sau sensuri noi, încercîndu-se în cîteva cazuri și aflarea etimologiei.

A devenit o axiomă constatarea că pentru studiul originii cuvintelor *orice* izvor de informație, de oriunde ar fi, poate fi prețios ; aceasta cu atît mai mult, cu cît, după cum e prea bine știut, pentru a face o bună etimologie, trebuie pornit înainte de toate de la *prima atestare*, trebuie cunoscute *toate variantele* fonetice și derivatele, ca și *diferitele sensuri* cu care cuvîntul a fost folosit de-a lungul timpului etc.

Unul din izvoarele de informație, deloc neglijabil, dar prea puțin folosit în cercetarea etimologică, îl constituie și însemnările pe cărți și manuscrise. Nelipsite din cataloagele de manuscrise sau de carte veche românească [1], însemnările sînt în ultimii ani obiectul a tot mai multe cercetări din partea istoricilor și bibliologilor. Cu cît sînt mai vechi, cuprinzînd forme mai arhaice, mai rare, de limbă română, ele sînt cu atît mai valoroase pentru istoria limbii române, după cum o dovedesc, de pildă, două culegeri speciale de asemenea însemnări, cea a istoricului Ilie Corfus (*Însemnări de demult*, Iași, Junimea, 1975), care cuprinde și un bogat glosar (la pag. 326—339) și *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea* (București, Editura Academiei R. S. România, 1979), alcătuită de un grup de cercetători ai Institutului de Lingvistică din București — sub conducerea lui Alexandru Mareș —, ambele deosebit de prețioase și pentru cercetarea etimologică, pentru lucrul concret la *Dicționarul etimologic al limbii române*.

Lectura celor două volume ale catalogului manuscriselor românești de la Biblioteca Academiei R. S. România, publicate de G. Ștrempel, precum și a culegerii de însemnări a lui I. Corfus, ne-a servit numeroase exemple de cuvinte, variante, sensuri etc., cuprinse în însemnări, care ne permit să subliniem încă o dată importanța lor din punct de vedere lingvistic, în speță pentru cercetarea etimologică. Sînt atestări anterioare celor din DA și DLR, variante fonetice noi, cuvinte sau derivate noi sau cu sensuri neînregistrate de dicționare.

BARAGAN, „spital militar improvizat în timpul epidemiilor". Apare o singură dată într-un șir de însemnări din anii 1830—32, așternute pe ms. gr. 1120 de la BAR (f. 33—34), de către un D. A. Pappasoglu : „1831, iulie 25, ne-am mutat cu polcu în *baraganele* de holeră unde și s-au mulepsit polcu" (cf. Corfus, *Însemnări*, p. 322).

DA nu-l atestă. DEX, 79, înregistrează *bărăgan*, cu sensul „șes întins, prezentînd caractere de stepă", cu etimologie necunoscută. În însemnarea de mai sus, existența cuvîntului alături de alte rusisme (*polc*, *smo-*

tru, ucenie, comandir etc.), într-un text de după 1830 (data Regulamentului Organic), ne sugerează posibila sa origine rusească. În rusă, *балаган* are sensul de „1. baracă de bîlci, iarmaroc, gheretă (de piață); 2. teatru de bîlci; 3. (peior.) caraghioslîc, lucru neserios, bătaie de joc" (cf. Tatiana Nicolescu, G. Bolocan, *Dicționar român-rus*, I, București, 1959, p. 33) și aici a intrat din turcă, *balahana* „încăpere deasupra intrării principale" (cf. Max Vasmer, O. N. Trubaciov, *Этимологический словарь русского языка*, Moscova, 1964, vol. I, p. 112). Schimbarea de sens, dacă nu s-a petrecut chiar în rusă, ar putea fi opera autorului însemnării însuși, care a pornit de la ideea de „loc improvizat, alcătuit la repezeală, în care domnește graba, neorînduiala...", pentru a-l folosi cu aplicare la „spital improvizat în grabă, din cauza epidemiei" (precum gheretele de bîlci, care pot fi mutate ușor din loc în loc). Menționăm că și în limba polonă, *bałagan* (<rus. *балаган*) a păstrat și sensul din rusă („baracă de bîlci"), dar a dezvoltat și un sens mai nou, curent în zilele noastre, de „grabă, dezordine, neorînduială" (cf. *Słownik języka polskiego*, Warszawa, I, 1958, p. 321). Cît privește pe *bărăgan*, de unde există și numele topic *Bărăgan*, numai în sud-estul țării noastre, acesta putea veni direct din turcă, dacă admitem că s-a pornit de la ideea de „loc adăugat, ieșit în afara construcției (ca un balcon)", trecînd prin cea de „loc al tuturor și al nimănui, în care fiecare poate improviza orice, poate face orice (ca la bîlciuri, după cum sugerează sensul rusesc)", sens care este conservat și în expresia românească: „Ce, ești pe bărăgan?".

BUCHER, „care primește instrucțiune elementară (în citire și scriere); începător, ageamiu". DA, I, 667, îl înregistrează cu atestări din Zanne (*Proverbele românilor*), Ispirescu, Creangă, Vlahuță. Apare încă la 1801 într-o însemnare pe un miscelaneu, de mîna lui „Gherasim ierodiacon și tipograf" (BAR, ms. rom. 2957, f. 397): „La anul 1801, fiind eu, cel mult păcătos și nevrednic lăcuitoriu în soborul svintei Mănăstirii Rîșcăi și pre puțină înțălegere avînd de limba sloveneascä, încît pociu să mă numesc ca un *bucheriu* în limba slovanschii..." (cf. Ștrempel, *Catalog*, II, p. 412).

CALPACCIU, „fabricant sau negustor de calpace (căciuli)". DA, I_2, p. 54 (<turc. *kalpakčy*), îl atestă prima dată la 1814. Apare cu trei sferturi de veac mai devreme, într-o însemnare pe un exemplar din *Îndreptarea legii* (Tîrgoviște, 1652): „Am cumpărat eu popa Dumitrașco aciastă Pravilă (...) este martor Alexe sin jupîn Andrei, Todor *calpacci* martor, Tanco martor (...) Și au fost cursul anilor 7244 [1736], fevruarie 8 dni" (cf. Corfus, *Însemnări*, p. 194).

CĂRȚĂLIE, „carte (dim.)". Nu figurează printre variantele înregistrate de DA, I_2, 163 (aici numai *cărțulie, cărțăluie*). În această formă apare într-o însemnare din 16 aprilie 1814 a lui Sofronie arhimandrit, pe un miscelaneu (BAR, ms. rom. 3011, f.2): „Această *cărțălie* cu prohoade s-au afierosit de mine paracliserului din sfînta Mănăstire Rîșca..." (cf. Ștrempel, *Catalog*, II, p. 432).

CLOFTOR, „stînjen". Nu apare în DA. Figurează într-o însemnare a lui Adam Silășan, „eclisiarhul bisăricii" din Toracu-Mare (Banat), pe ms. rom. BAR 3107, din 18 iunie 1816: „Atuncia primăvara pă vale dăspră dă către amiazăzi au fost apa dă jumătate dă *cloftor* păstă grîu" (cf. Corfus, *Însemnări*, p. 133). Este, evident, germ. *Klafter*, „stînjen", poate sub forma în care apare cuvîntul în graiul șvabilor bănățeni.

CONSULAT, „consul, persoană care exercită funcția de consul". DA, I_2, 740 înregistrează termenul și cu sensul de „însărcinare, misiune, rang de consul", fără a da însă exemple. Cu sensul de „persoană care exercită funcția de consul", apare într-o însemnare de pe ms. BAR nr. 2956 (f. 151): „La anul 1840, iulie 21, au fost la s. Monastire Rîșca trii consulați, rusăsc, nemțăsc și franțozăsc..." (Cf. Ștrempel, *Catalog*, II, p. 411).

CONTROMAȚ, „carantină, lazaret". Nu figurează în DA, I_2, 757 printre variantele lui *contumacie* (în pronunțarea germană; <germ. *Kontumaz)*; aici sînt date numai *contromanț*, *cotromaț*, *cotromanț*. Sub forma *contromaț*, apare într-o însemnare pe un manuscris miscelaneu (BAR, ms. rom. 3056, f. 208), la 1828, aparținînd lui Barbu Cepescul: „...venind de-acolo cu bărbatul său și trecînd prin *contromațul* de la vama Timișului, ș-au făcut lăzăret" (cf. Ștrempel, *Catalog*, II, p. 445).

HONOGRAV (și *CONOGRAF)*, „cronică a țării; istorie universală". DA, I_2, 921, sub *cronograf*, cunoaște numai varianta *hronograf*, cu trimitere la N. Iorga, Alte variante fonetice, cu modificări la începutul și sfîrșitul cuvîntului, se găsesc în însemnări pe manuscrise. Așa, de exemplu, *conograf* apare într-o însemnare din 1718 a lui Radu Fălcoianu, vel pitar, pe un cronograf de la începutul sec. XVIII (BAR, ms. rom. 1921, f. 11 și 154): „Această carte ce să chiamă *conograf* iaste a dumnealui Mathei Fălcoianu vel vornic..." (cf. Ștrempel, *Catalog*, II, p. 104); *honograv* apare într-o însemnare de pe ms. rom. 86 de la BAR *(Hronograf den începutul lumii*, tradus de Pătrașco Danovici, tretilogofăt), la f. 445^v, și aparține lui Șerban Cana, biv vel medelnicer al lui Grigorie II Ghica, domnul Moldovei (1726–1733), datată după 11 sept. 1732: „...citind mărie sa honogravul țării și auzind că sînt la aciste părți de sus, purcis-au cu toată curte mării sale (...) la Roman, la Neamț..." (cf. Ștrempel, *Catalog*, I, p. 32; Corfus, *Însemnări*, p. 4–5).

INTELEGATUR, „legător de cărți". Cuvîntul nu apare în dicționare și se poate presupune că nu a circulat și nu a avut răspîndire. Apare de două ori, folosit de același autor, Vartolomei Măzăreanu, arhimandritul de la mănăstirea Putna în sec. al XVIII-lea, în însemnări din același an, 1767, pe două manuscrise, ambele la BAR. Astfel, în ms. rom. 2950 *(Cuvintele sf. avva Dorothei)*: „Cheltuiala cărții aceștia... cîte o lețcae *intelegaturului* de legat carte" (f. 168^v; cf. Corfus, *Însemnări*, p. 201); la fel, pe ms. 4241 *(Letopiseț care s-au tălmăcti du pe rusie pe moldovenie*, f. 181^v): „20 parale *intelegaturului* de legat carte" (cf. Corfus, *Însemnări*, p. 201).

Este termenul mediolat. *introligator* „legător de cărți" (cf. Du Cange, IV, 407, care arată că această denumire era dată legătorilor de cărți din Polonia). Este o creație a latinei medievale din Polonia, din *intro-* („către interior") și *-ligator* („cel care leagă"). Cuvîntul este folosit pînă azi, în această formă, în limba polonă (cf. F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, tom I, Kraków, 1952–1956, p. 464–465), cu derivate *(introligatornia* „legătorie de cărți"; *introligatorstwo* „meșteșugul legării cărților", cf. *Słownik języka polskiego*, III, p. 251); din polonă a intrat și în cehă și ucraineană.

Vartolomei Măzăreanu a putut auzi cuvîntul după 1759, cînd a întreprins o călătorie la Kiev; mai tîrziu, în 1778, a ajuns chiar membru al academiei teologice din Kiev (cf. *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979, p. 558). Se știe că el a depus și o intensă activitate de traducător (cf. Olimpia Mitric, *Din activitatea de traducător*

a lui Vartolomei Măzăreanu, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare*, II, București, 1983, p. 196—200). El a întîlnit la Kiev legători de cărți ce-și ziceau *introligator*, ca în polonă și ucraineană, și a încercat să introducă termenul și în românește ; la forma românească *intelegatur* s-a putut ajunge, probabil, și prin contaminare cu verbul *a înțelege*. Caracterul individual al folosirii acestui neologism de către V. Măzăreanu, faptul că el n-a prins în românește este dovedit de existența în română a sintagmei *legătoriu de cărți*, așa cum o folosește ceva mai tîrziu, la 14 octombrie 1812, un „popa Sandu" pe un exemplar din *Antologhion* (București, 1786) : „l-am cumpărat de la Ionu, legătoriu de cărți" (cf. Corfus, *Însemnări*, p. 215).

ISIHIE, „liniște, tihnă" (<ngr.). Figurează în DA, II, 899, cu un citat din 1816 (înregistrat de N. Iorga), apoi din Caragiale. Apare mai devreme, în 1789, într-o însemnare pe ms. BAR 1817, f. 144^v : „...la 29 de zile a lui octomvrie, leat 89, luni seară, au intrat nemții în București, cu mare *isihie*" (adică pe tăcute, în secret) ; cf. Ștrempel, *Catalog*, II, p. 68 ; Corfus, *Însemnări*, p. 79.

MĂRGELAR „negustor de mărgele". În DLR, VI, 268, este atestat la 1770, cu trimitere la N. Iorga. Apare o jumătate de secol mai devreme, sub pana unui „Soare ceauș", care așterne o însemnare pe un exemplar din *Învățături creștinești* și *Floarea darurilor* (Snagov, 1700), legate la un loc : „Această sfîntă cărtice (...) am cumpărat-o den Țarigrad de la Petre, care fusese *mărgelar* la prăvălie în București..." (28 decembrie 1718), cf. Corfus, *Însemnări*, p. 3.

MIRIE (<tc. *mirî)* este înregistrat în DLR, VI, 600, cu sensul de „tezaur, vistierie a împărăției turcești; p. ext. (învechit și regional) impozit, bir", cu acest ultim sens, mai larg, atestat imprecis (la sfîrșitul sec. XVIII). Într-o însemnare a lui Nicolae Dudescul, „biv vel vornic la sfînta biserică de la Stroești", pe *Evanghelia* de la București (1750), citim : „...văzînd că Dumnezeu mă pedepsește pentru mulțimea păcatelor mele (...) am chemat pe sf. Nicolae ca să-mi ajute, să mă scape din mîna vrăjmașilor. Și așa, făr' zăbavă și în grabă, ș-au arătat mulțimea milelor sale cătră mine. Eu dar, robul său, cu ce a-i da *mirie* să mă arăt alt nemaiavînd, făr numai am hotărît (...) ca den temelie să fac aciastă sfîntă bisericuță cu a mea cheltuială la satul Stroieștii" (9 oct. 1751), cf. Corfus, *Însemnări*, p. 8. Însemnarea este importantă pentru faptul că termenul *mirie* este atestat *precis* la 1751, deci pe la jumătatea sec. XVIII (cu o jumătate de secol mai devreme decît atestarea din DLR (1799), și, în plus, cu sensul mai larg de „plată, răsplată, ca formă a gratitudinii".

OCRUGLIU, „aparținînd unui ocrug (circumscripție, district)". DLR, VII$_2$, 114—115, înregistrează numai pe *ocrug* („circumscripție, district"), din rus. *округ*, cu o primă atestare la 1834 („doctorul ocrugului"). Din același an există însă și forma adjectivală *ocrugliu*, tot cu referire la „doctor de district", prezentă într-o însemnare pe ms. rom. 5967 de la BAR (f. 296^v) : „Azi, în 20 [iulie 1834] să află și d. Carol Temeli, dohtor ocrugliu al 4-lea al acestui județ [Topolog, Argeș], cf. Corfus, *Însemnări*, p. 139.

OFTAI, *OHĂTAI*, „octoih". Titlurile diferitelor cărți bisericești apar de multe ori — mai ales sub pana unor mai puțin știutori de carte — deformate : *Treod* (în loc de *Triod)*, *Măneiu* (în loc de *Mineiu)*, *Pisaltire* (în loc de *Psaltire)* etc. Unele variante se pot explica prin fonetică dialectală, altele prin etimologie populară sau pe alte căi. Dintre aceste

cărţi, *octoihul* (carte care cuprinde cîntările bisericeşti, aranjate pe opt glasuri) a cunoscut multe şi neaşteptate variante fonetice. DLR (VII_2, 116) înregistrează patru dintre acestea *(ohtoic, ohtoih*, după Scriban) şi *oftoic, oftăic* (după I. Bianu, *Catalogul manuscriselor româneşti din Biblioteca Academiei*, vol. I). Adăugăm alte două, după părerea noastră, mai interesante sub aspect fonetic, şi anume : *oftai* şi *ohătai. Oftai* apare într-o însemnare din anul 1700 a lui Macovei, „fost pîrcălab la Pardos", pe octoihul apărut la Buzău tot în 1700 ; *ohătai* apare într-o însemnare din 1723 pe ms. slav 623 de la BAR : „1723, cînd au luat dascălul *Ohătaiul* şi Catavăsiiarul, meseţă martie 19 zile, pentru o periachea de cioreci şi giumătate de felder de grîu" (cf. Corfus, *Însemnări*, p. 191). Presupunem că aceste forme puteau fi create prin analogie cu *minei*, pronunţat popular *mineai* (cf. atestările din DLR, VI, 556).

POSLODUÍ, „a colaţiona". DLR, VIII_4, 1103, sub *posledui* (prima atestare la Coresi) înregistrează numai varianta *poslădui*. Forma *poslodui* apare într-o însemnare a lui Matei Voileanu pe o *Psaltire cu tîlc* din 1758 (BAR, ms. rom. 2955, f. 122^v) : „1758 iulie 20, semnat-am cînd am *posloduit* această sfîntă Psaltire eu, logofătul Matei Voileanul" (cf. Ştrempel, *Catalog*, II, p. 411).

POTUVEADĂ, „podvadă" (pl. *potuveazi*). Nu apare sub această formă printre variantele lui *podvadă* (DLR, VIII_3, p. 928—929). Îl găsim într-o însemnare a logofătului Ion Miclescu pe un exemplar din *Evanghelie* (Mănăstirea Dealului, 1644) : „birurile, deseatină şi *potuveazi* şi butuci şi zahara..." (la 1797), cf. Corfus, *Însemnări*, p. 22.

PRAVLEPSÍ, „a îndrepta, a corija". Nu apare în DLR. Figurează într-o însemnare a unui C. C. Matheu, zapciu în plasa Topologului, pe ms. rom. 5967 de la BAR (f. 278), cuprinzînd o copie a *Istoriei lui Erotocrit*, din 6 aprilie 1827 : „şi oricare veţi citi, vă rog ca orice greşală veţi găsi să mi-o *pravlepsiţi*" (cf. Corfus, *Însemnări*, p. 108). Ar putea fi o contaminare între slavon. правити, „a îndrepta, a corecta" (cf. F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, 1862—1865, p. 655 : „dirigere, comparare, recte tractare") şi rom. *a pedepsi*, cu sensul vechi de „a educa, a instrui" (cf. DLR, VIII_2, p. 38—382).

PROTOCĂLÍ, „a colaţiona, a compara". Cu acest sens, al treilea (după 1. „a autentifica, a întări un act" şi 2. „a înregistra în protocol, a încheia, a redacta un act") apare în DLR, VIII_5, 1669, sub *protocolí*, cu trimitere la TDRG (citat din 1814, apoi din 1819, 1840). Sub forma *protocălí* apare încă la 1755, într-o însemnare a lui Matei Fărcăşanu, copist al unei *Vieţi a marelui Petru, aftocrator a toată Rosiia* (BAR, ms. rom. 2353, f. 303—304), cf. Ştrempel, *Catalog*, II, p. 255 (care glosează) : „Şi fiind acel izvod scris rău şi soroacele nealese, au mai vîrtos a zice, fiind eu prost şi neînvăţat, ci precum au voit Dumnezeu, am nevoit pînă o am isprăvit şi apoi o am *protocălit* din cuvînt în cuvînt după acel izvod".

ŞLICAR, „fabricant sau negustor de işlice". Cu acest sens, ca variantă pentru *işlicar*, DA, II_1, 899, dă atestări din Uricariul, A. Russo etc. Apare încă la 1769, într-o însemnare pe un miscelaneu (BAR, ms. rom. 2989, f. 115^v) : „Această carte iaste a lui Tomii steclariului, strunger în aur. Şi cine o va fura o să fiia supt blăstăm. Şi am scris eu Anastasie *şlicariu*" (cf. Ştrempel, *Catalog*, II, p. 424). Pentru etimologie, trimiterea la pol. *szłyk* (în DA) nu e convingătoare ; mai sigur, a provenit direct din turcă *(ičlik*, „scufie").

Evident, pentru DELR informațiile furnizate de însemnări trebuie privite cu mult discernămînt ; ele pot fi luate în considerație pentru atestări anterioare celor cunoscute sau pentru derivate sau sensuri noi ale unor cuvinte care fac parte din lista de cuvinte acceptate pentru DELR. În cazul unor cuvinte noi, neînregistrate de DA, DLR sau DEX, acestea pot îmbogăți inventarul lexical al limbii române, putînd face obiectul interesului lexicografilor, dar nu pot intra, desigur, în DELR decît dacă se constată că au avut o oarecare circulație, dacă nu sînt creații propru ale autorilor însemnărilor.

Entre bibliologie et linguistique

(Résumé)

Les notes manuscrites, qui se trouvent sur les vieux livres imprimés ou bien manuscrits, ont constitué, en général, l'objet des études historiques ou bibliologiques. Elles présentent aussi intérêt pour les linguistes, surtout pour l'histoire de la langue roumaine, pour la recherche étymologique, par des formules archaïques, plus rares des mots. On y donne des exemples tirés des notes manuscrites publiées par G. Ștrempel dans *Catalogul manuscriselor românești* (Catalogue des manuscrits roumains), vol. I—II, Bucarest, 1978—1983, et Ilie Corfus, dans son ouvrage *Însemnări de demult* (Notes manuscrites d'autrefois), Jassy, 1975 : des mots nouveaux, qui ne figurent pas dans des dictionnaires *(baragan, cloftor, intelegatur, ocrugliu, pravlepsi)*, des mots ayant de nouveaux sens *(mirie)*, des mots étant antérieurement attestés par rapport aux dates données par les dictionnaires — DA, DLR et DEX — *(bucher, calpacciu, cărțălie, consulat, isihie, mărgelar, șlicar)*, aussi que des variantes phonétiques inconnues *(contromaț, conograf-honograv, oftai-ohătai, poslodui, potuveadă, protocăli)*. Pour les mots nouveaux de la première catégorie, on a essayé á établir l'origine du mot.

NOTE

[1] Dintre cele mai recente, amintim : G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I, BAR, 1—1600, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978 ; vol. II, BAR, 1601—3100, București, 1983 ; Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Iași*, București, Tipografia Universității, 1980 ; *Catalogul manuscriselor slavo-române din Cluj-Napoca*, București, Tipografia Universității, 1980 ; *Catalogul manuscriselor slavo-române din București* (în colaborare cu Lucia Djamo-Diaconiță și Olga Stoicovici), București, Tipografia Universității, 1981 ; *Catalogul manuscriselor slavo-române din Brașov*, București, Tipografia Universității, 1985.

Februarie 1986 *Facultatea de Limbi și Literaturi Străine București, Pitar Moș 7—13*

NOTE ETIMOLOGICE

ALEXANDRA MORARU

Articolul propune soluţii etimologice pentru o serie de termeni a căror origine nu a fost clarificată pînă în prezent.

CÓBIE. DA considera cuvîntul *cóbie*, care circulă în Banat şi Mehedinţi, un termen cu etimologie necunoscută, pe care îl compară cu srb. *kóbila*, *kóbilica* ,,iadeş''. Sensurile lui sînt, după aceeaşi sursă lexicografică : 1. Partea finală a coloanei vertebrale la om şi la animale. 2. Rădăcina cozii la cal. 3. Iadeş. 4. Locul de lîngă coastele şi chiciul sau şoldul animalelor. Cuvîntul fusese înregistrat mai întîi de CADE, care indicase circulaţia sa în Oltenia şi Banat şi-l comparase cu scr. *kóbila* ,,iadeş'' [1].

După părerea noastră, *cóbie* este o variantă a rom. *cóbilă*, lit. *cobílă* ,,idem''. Termenul *cobílă* (prezentînd şi varianta accentuată pe prima silabă, *cóbilă)* este, după cum se ştie, un cuvînt cu etimologie multiplă : <vsl. *kobila*, bg. *kobila*, scr. *kóbila*, ucr. *kobyla*. La baza rom. *cóbie*, a cărui etimologie o discutăm, stau, după părerea noastră, scr. *kóbilje*, *kóbilja*, variante regionale ale scr. lit. *kóbila* (vezi Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, Zagreb, 1971, s.v.). Evoluţia fonetică este normală, iar explicaţia etimologică pe care o propunem este sprijinită şi de circulaţia cuvîntului în Banat şi vestul Olteniei (Mehedinţi), zone în care influenţa limbii sîrbocroate este pertinentă în vocabular.

Totuşi nu excludem nici posibilitatea apariţiei variantei *cóbie* pe teren românesc din *cóbilă*, ca rezultat al unei regresii postsubstantivale : în *cóbilă*, *´ilă*, aparţinînd aici etimonului slav, a fost identificat cu sufixul românesc *´ilă (-ílă)*, care formează derivate, multe dintre ele cu sens diminutivul sau expresiv, de tipul *grópilă* (şi *gropílă)*, *járchilă*, *jordilă*, *pódilă*, *tópilă* (şi *topílă)* [2]. Varianta *cóbie* (<rom. *cóbilă*, prin substituţia terminaţiei) ar putea fi încadrată, aşadar, într-o serie de cuvinte, bogat reprezentată (vezi nota 2), provenind din termeni în *´ilă* *(-ílă)* fals derivativ, care include şi variante în *-ie* (datorate unei substituţii pseudosufixale) de tipul *povilă* (<ucr. *povile)* — var. *póvie*; *raşpilă* (< germ. *Raspiel)* — var. *ráşp(ă)ie ; moghilă* (lit. *movilă* < vsl., ucr. *mogyla)* — var. *móghie* [3]. Apariţia formaţiilor lexicale de acest fel, în *-ie*, *-ă*, de la forme de bază în *´ilă (-ílă)* fals derivativ, a fost determinată, desigur, în primul rînd, de valorile expresive şi diminutivale ale sufixului *´ilă (-ílă)*, extrem de productiv în alcătuirea derivatelor care au ca punct de plecare tocmai substantive în *-ă*, *-ie ;* acest fapt explică existenţa unor formaţii paralele numeroase de tipul *jordilă — jordie (jardie, jarghie)* < *joardă* [4].

MARCOÁVĂ este un termen argotic regional (moldovenesc) însemnînd ,,prostituată'', pe care DLR îl reţine de la Mateiu Ion Caragiale *(Craii de Curtea Veche)* şi dintr-un glosar conţinînd termeni argotici moldoveneşti (Bul. Fil. IV, *ap*. DLR). El are etimologia necunoscută. După părerea noastră, *marcoávă*, ca şi *morcoávă* (vezi ALR I 842/24 şi DLR s.v. *morcov*, unde este înregistrată varianta lexicală) este o variantă a cuvîntului *morcov*. Pentru acest din urmă termen, cu etimologie *multiplă*, DLR

indică drept etimon numai bg. *morkov*, deşi este evident că varianta feminină moldovenească *morcoávă* provine din rus. *моркóвь* (substantiv feminin) şi nu din bg. *morkov*. Evoluţia fonetică a lui *marcoávă* < *morcoávă* (<rus. *моркóвь*) este normală [5], iar pentru cea semantică cf. *cartoafă* (argotic peiorativ) „persoană de nimic", *conopidă* „idem" (vezi DA s.v.).

MÓRGHINĂ „om rău, păcătos" a fost semnalat de moldoveanul T. Pamfile (*Jocuri de copii*, II, 155), care se întreba dacă forma de bază nu ar trebui să fie *mórbină*, fără labială palatalizată. DLR îl consideră un termen de origine necunoscută. Cercetătorul Dan Bugeanu presupunea proveniența sa din magh. *mord* „ursuz, posac, crunt", crezînd că avem a face cu un derivat pe teren românesc (**mord* + sufixul *-ină* > **mordină*, cu palatalizarea dentalei *d* + *iot*>*g'*, deci *morghină*) [6]. După părerea noastră, *morghină* nu reprezintă un derivat pe teren românesc şi împrumutul iniţial nu era **mordină*. Termenul provine direct din magh. *mörveny* „morvă, bubă rea, tumoare, molimă, otravă ; otrăvitor, veninos ; supărat, mînios, afurisit" (vezi Benkö Lorand, *A magyar nyelv törteneti etimologiai szótara*, Budapest, 1967, s.v. *mirigy*). *Mórghină* este, credem, o variantă palatalizată (cu *v'* > *g'*, fenomen pentru a cărui expansiune geografică vezi D. Macrea, *Probleme de fonetică*, Bucureşti, 1953, p. 79—94), dintr-un împrumut iniţial **morvină* < magh. *mörveny*. Şi din punct de vedere semantic această ipoteză ni se pare mai aproape de adevăr.

OPÁCIE, *PÁCILĂ*. Termenul *opácie* circulă prin Oltenia şi are sensurile următoare : 1. Fiinţă slabă şi mică de statură, pipernicită. 2. Secătură, slută, iscoadă. DLR îl include în categoria cuvintelor cu etimologia necunoscută, comparîndu-l cu *opac* [2] „îndărătnic, nepriceput, prost, stîngaci, curios" (< scr. *opak* „idem"). Credem că avem a face cu un derivat românesc cu *-ie* de la verbul *a opăci* (< bg. *opača*, scr. *opačiti*), pentru care vezi în DLR mai ales sensurile : 1. A împiedica, a reţine, a întîrzia. 2. A deruta, a induce în eroare, a (se) zăpăci. 5. A (se) poci, a (se) sluţi. *Opácie* (<*opăci* + *-ie*) [7] a însemnat iniţial „oprit din creştere, pipernicit, avorton" ; cf. şi derivatul adjectival *opăcit* „împiedicat, oprit (din fierbere, despre vin), zăpăcit, uluit, pocit, monstruos" (vezi DLR s.v.).

Din aceeaşi familie face parte şi termenul *pácilă* „femeie mică de statură şi slabă" (cf. BUGNARIU, N, 262/63, *ap*. DLR), pentru care se specifica, de asemenea, etimon necunoscut, şi care este o formaţie expresivă tot de la verbul *a opăci* + sufixul *-ilă* (*-ílă*), care formează derivate cu sens peiorativ atenuat (vezi studiul cercetătoarei M. Avram, citat mai sus, în nota 2 ; cf. cele spuse mai sus, sub *cobie*). Căderea lui # *o* (la iniţială) se explică uşor printr-o falsă analiză sintactică : *opácilă* > *pácilă* (cf. *păclie* < scr. *opaklija* etc.).

Opácie şi *pácilă* reprezintă după opinia noastră formaţii paralele în *-ie* — *-ilă* de la verbul *a opăci*. În legătură cu schimbarea accentului, cf. *rápăg* < verbul *a răpăga* etc. Şi din punct de vedere semantic credem că această explicaţie se susţine în raport cu aceea la care recurge DLR.

ORGHIDÁN. Termenul, depreciativ pentru „holtei, flăcău, tînăr", cu varianta *horghidan*, circulă în Moldova şi prin Transilvania şi este considerat de DLR un cuvînt de origine obscură [8]. Credem că are la bază ngr. *orkhis*, *orkhidas* „testicul" (cf. şi substantivul neologic *orhită* „boală caracterizată prin inflamaţia testiculelor", un grecism intrat la noi ulterior prin intermediul fr. *orchite*, germ. *Orchitis*, vezi DLR s.v.). Este vorba de un derivat cu sufixul augmentativ *-an* (care formează derivate cu sens

expresiv și peiorativ atenuat). Evoluția semantică nu ridică probleme. În legătură cu varianta *horghidan*, cu *h* (la inițială) nemotivat de etimon, cf. variantele fonetice de tipul *oblînc — hoblînc*, *oboroc — hoboroc*, *odorob — hodorob*, *ohabnic (ohamnic) — hohamnic*, *ohí — hohí*, *oină — hoină*, *oiște — hoiște* etc.

PATLẮCI „cîrciumărese", substantiv feminin înregistrat de DLR doar în această formă de plural, poartă și el indicația etimologie necunoscută. Credem că avem a face cu o variantă a cuvîntului *pătlăgea* (termen care denumește o serie de plante, legume) < tc. *patlıcan*. În turcă cuvîntul are și acest sens. Ca și *pătlăgea*, care se datorează și el unei regresii (de la pluralul *pătlăgele*, vezi J. Byck, Al. Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier en roumain*, în BL, I, 14, 57), *patlăci* se explică printr-o regresie postsubstantivală (<**patlăcile*, în care morfemul de plural a fost confundat cu articolul hotărît enclitic feminin plural). În ceea ce privește asurzirea lui *ğ* (din tc. *patlıcan*) > *č*, fenomenul s-a produs în această variantă a lui *pătlăgea* ca și într-o serie de împrumuturi din limba turcă (cf. *odagaci* < tc. *ödağaci* etc.).

PÁVIE „curea de la șa care se trece pe sub coada calului" este considerat de DLR un cuvînt cu etimologia necunoscută [9]. El circulă pe Valea Jiului (A III, 5, 19 *ap*. DLR) și reprezintă, credem, una dintre numeroasele variante ale termenului *povilă* „idem", pentru care dicționarul la care ne-am referit reține variantele *póvie*, *póbilă*, *póchi* (pl.) etc. și pe care îl derivă din ucr. *povile*.

Pávie, ca și *póvie* (acesta din urmă avînd curs în aceeași arie dialectală, A III, 29 *ap*. DLR), are la bază cuvîntul *povilă*. În *pávie*, *á* (tonic) < *ó* (din *póvie*) se explică printr-o hipercorectitudine vocalică (delabializare vocalică), întrucît în zona în care apare această variantă fonetică se manifestă fenomenul de labializare a lui *á* > *å* [10]. Formațiile paralele *povie (pavie)* < *povilă* se datorează terminației *-ilă*, aici sufix fals derivativ, confundat cu sufixul românesc *-ilă*; această confuzie a avut drept rezultat crearea aici, ca și în alte numeroase exemple, a unor formații lexicale în *-ie* de la substantive în *-ilă* (vezi și cele spuse mai sus, sub *cobie* < *cobilă* și nota 2).

PONOJNUI. Cuvînt cu etimologia necunoscută după DLR, *ponojnui* „a învinui, a acuza, a condamna" are și el o circulație regională (Transilvania). Tiktin și Scriban îl comparaseră cu adjectivul pol. *ponošny* „blamabil". El trebuie considerat în realitate o variantă a verbului *ponoslui* „a pîrî, a defăima, a calomnia, a (se) certa, a dojeni" < magh. *panaszol(ni)* și se explică prin varianta magh. *panazol (ni)* < magh. *panaz*, aceasta, variantă a magh. lit. *panasz* (vezi Benkö Lorand, *op. cit.*, s.v. *panaszol*).

RÁMPAȘ „vin nou, care nu s-a limpezit încă, tulburel" este un termen regional (Timiș: Beba-Veche — Sînnicolau Mare, cf. ALR I, 1718/49) socotit de DLR un împrumut din germ. *Rampes* „poșircă". De fapt el are la bază săs. *rampâsch* și scr. *rampaš* „vin nou, nelimpezit, tulburel" (vezi Petar Skok, *op. cit.*, III, Zagreb, 1975, s.v.).

RANC „mînie, pizmă, invidie", semnalat în jud. Cluj (Bonț — Gherla), are, în DLR, etimologia necunoscută. În 1978, Em. Suciu a propus drept termen de origine germ. *Rank*, care are însă sensurile de „șiretlic, uneltire, intrigă, încurcătură" (vezi LR XXVII (1978), nr. 1, p. 35). Credem că termenul are la bază mai degrabă magh. pop. *ránkoj* (lit. *rankór* „dușmănie, ură, intrigă, pîră, invidie" < lat. *rancor*, it. *rancore*; vezi

Benkö Lorand, *op. cit.*, s.v.), avînd deci același sens cu rom. *ranc* (cf. și dubletul neologic rom. *rancoare)*. Evoluția de la magh. *rankój* > rom. **rancoi* > rom. *ranc* se explică destul de ușor printr-o regresie postsubstantivală : în **rancoi*, *-oi* e un sufix fals derivativ, confundat cu sufixul românesc augmentativ și expresiv *-oi*. Iar din punct de vedere semantic, etimologia pe care o propunem este, credem, mai ușor de acceptat în raport cu germ. *Rank*, avînd sensuri deosebite.

REBEDÍNĂ este un termen regional, depreciativ pentru o fată bătrînă, pe care DLR l-a reținut dintr-un glosar dialectal din comuna Deda — Toplița (pe valea Mureșului Superior : Mat. Dialect. I, 234 *ap.* DLR) și a cărui etimologie nu este cunoscută. Credem că are la bază substantivul *rebeagă* (epitet depreciativ pentru o femeie, vezi DLR s.v.) și verbul *a rebegi* (< magh. *rebeg* „tremurătură"). De la aceștia s-a format derivatul expresiv **rebegină* sau **rebeghină*, din care, printr-o hipercorectitudine consonantică provine varianta *rebedină* (cuvîntul este atestat într-o arie lingvistică în care are loc palatalizarea dentalei *d* urmată de *iot*, care evoluează la consoana palatală *g'* sau la africata *đ* (=*ğ*), deci unde se întîlnesc și forme hipercorecte, cu *d'*, în loc de *g'*, *đ* (*ğ*). *Rebedină* reprezintă așadar, după părerea noastră, o variantă cu pseudodepalatalizare și are la bază pe *rebeagă*, *rebegi* [11]. Sensul lui *rebeagă* (vezi mai sus), identic cu acela al lui *rebedină*, sprijină supoziția noastră.

RODIE. Sub *rodie* [3] DLR înregistrează un adjectiv furnizat de colecția de *Cîntece moldovenești* a Elenei Sevastos din 1888. Sensul său este, după DLR, neprecizat, probabil „din același neam, înrudit", iar accentul și etimologia, necunoscute. Este vorba de *rodíe* (cu accentul pe sufix), avînd într-adevăr sensul de „înrudit, din același neam", un derivat cu sufixul *-ie* de la *rod* „familie, neam, viță, seminție" (vezi sensul 4 al acestui cuvînt în DLR). Termenul apare într-o poezie populară în care regăsim motivul încălcării interdicției căsătoriei dintre frați sau rude apropiate (și consecințele sale nefaste), frecvent întîlnit în folclorul românesc și universal : *Păunelul s-a-nsurat/Păuniță s-au luat/ Păuniță mai rodíe/ S-au dus la mitropolíe/* ... / *Cu strai negre m-oi cerni/ De tine m-oi despărți*... (E. Sevastos, *op. cit.*, p. 140).

RÓHILĂ, termen regional depreciativ pentru un cal slăbănog și bătrîn (vezi DR V, 225), poartă în DLR indicația accentul și etimologia necunoscute. Nu l-am aflat în alte surse lexicografice. În SMFC, II, p. 167, 171, (vezi nota 2), M. Avram se întreba dacă poate fi sau nu încadrat într-o serie de substantive derivate cu sufixul *-ilă* (*-ílă)*, de tipul *jordilă*, *jarchilă* etc. (vezi și discuția sub *cobie*, *opacie*, *pavie)* sau dacă aici *-ilă* nu aparține etimonului (ca în *pleavilă*, *stavilă*, *tocilă*), necunoscut, deci nu reprezintă nici în acest caz un afix derivativ. Credem că este același cuvînt cu *racilă*, vezi sensurile 1. Boală cronică, incurabilă, cancer, 2. Cusur, dușmănie, ură, 3. Ființă mică și slabă, copil născut înainte de vreme (vezi DLR). Expresia *o racilă de vită* (BOCEANU, GL., *ap.* DLR) indică, de altfel, identitatea semantică dintre *racilă* și *rohilă*, ambii folosiți ca depreciativi pentru o vită, cal slăbănog. *Racilă* este, după cum se știe, un termen cu etimologia neclară, comparat cu bg., scr. *rak(ŭ)*, iar DLR indică printre numeroasele sale variante și pe *ráhilă* (CIHAC, II, 302; DDRF; TDRG; ZANNE, P II, 684) și *ráfilă* (CIHAC, II, 302; TDRG). Credem că alături de *ráhilă* ar fi trebuit să figureze și varianta *róhilă*, în care evoluția lui *á* > *ó* se datorează labializării vocalice (pentru

același fenomen, cf. *ranț* (< magh. *ránc*) — var. *ro(a)nță*, *rapiță* (<bg. *rapica*) — var. *róchiță* (cu labiala palatalizată) (cf. și nota 10).

TEÁHNĂ este un substantiv feminin, învechit și regional (circulă încă în nordul Moldovei), al cărui etimon este necunoscut, după DLR, care îl compară cu *meteahnă*. Sensurile sale, după acest dicționar, ar fi : 1. Vină, greșeală. 2. Defect, cusur, scădere, meteahnă, deprindere rea, nărav. Ele nu au fost însă delimitate cu exactitate. Astfel, primul sens nu este acela de „vină, greșeală, culpă", pe care îl stabilește DLR. Eroarea pornește de la faptul că termenul *teáhnă* (în forma de plural *teáhne*) a fost reținut din *Psaltirea* lui Dosoftei, dintr-un pasaj în care în *Psaltirea Scheiană* (și în *Psaltirea Hurmuzachi*) corespundea termenului *vină*. Iată contextul (pe care DLR l-a preluat după ediția *Psaltirii Scheiene*, a lui I. A. Candrea [12]) : *Dosoftei : Nu pleca inema mea în cuvinte de vicleșug, de-a șuvăirea teahne în păcate, cu oameni ce lucrează fără-de-leagea și nu mă voi însoți cu aleșii lor. Psaltirea Scheiană (Hurmuzachi) ; Nu pleca înrema mea în cuvente hiclene, în păreare vine (vinele H) de păcate, cu oameri ce facu fără-leage și nu număru-me cu aleșii lor* (ps. 140, v. 4) [13]. Aici, termenul *vină* avea însă, ca și în alte vechi monumente ale scrisului românesc, sensul de „motiv, ocazie, pretext, argument (abil)", preluat din slavonă (vsl. *vina*) și nu acela de „culpă, greșeală" (ca în limba actuală). La Dosoftei, înțelesul lui *teáhne*, în acest pasaj, este de „artificii sau mijloace oratorice (viclene), aranjamente, justificări (necinstite), mașinații" (sens pe care îl regăsim și în alt pasaj al aceleiași *Psaltiri* a lui, din 1680). După aceste precizări menite să corecteze definiția termenului, putem să ne referim și la etimonul său, căci este evident că *teáhnă* este o simplă variantă a cuvîntului *téhnă*, pentru care DLR indică atestări ulterioare, și care înseamnă : 1. Pricepere, meșteșug. 2. Acțiune dibace și vicleană, făcută în ascuns, uneltire, intrigă (și care provine din ngr. τεχνή, lat. med. *techna* „idem", vezi DLR s.v.). Intrat în limba română inițial pe cale livrescă, în varianta *teahnă* (plural *teahne*), așa cum îl întîlnim la Dosoftei, cuvîntul a pătruns ulterior și în graiuri : poate fi auzit și astăzi, cu sensul de „meșteșug, abilitate, secret, truc, șpil" (preluat, de asemenea din neogreacă) și nu cu acela de „defect, cusur" (cf. DLR, s.v. *teahnă*, sensul 2) : *Ce teahnă are lucrul ista?* (Com. din Bilca — Rădăuți, *ap.* DLR). *Trebuie să aibă o teahnă (ibid.)*. În varianta *teáhnă* (plural *teáhne*), diftongarea analogică a lui *é* se explică cu ușurință.

Notes étymologiques

(Résumé)

Par ces notes nous nous proposons d'éclaircir l'origine et parfois aussi bien le sens des certains mots roumains. Appartenant au langage régional, ces termes dont l'histoire, l'aspect sémantique, l'emploi, les particularités d'ordre formel nous préoccupent également, posent des problèmes étymologiques, n'étant pas élucidés jusqu'à présent.

NOTE

[1] Cuvîntul nu apare în alte surse lexicografice cercetate de noi, cf. PONTBRIANT, D ; DDRF ; ȘĂINEANU, D ; TDRG ; PUȘCARIU, EWR ; SCRIBAN, D ; DLRM etc.

[2] Vezi M. Avram, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. II, București, 1960, p. 149—178, care se ocupă pe larg de valorile semantice ale sufixului *-ílă (⊥́ilă)* și de o serie de perechi substantivale în *-ie*, *-ă* / *-ilă*, din care multe au etimologia neelucidată.

[3] Acest termen, circulînd în Oltenia, a fost semnalat de E. Contraș (vezi LR XXXI (1982), nr. 1, p. 28), care nu face însă nici un fel de considerații cu caracter etimologic.

[4] Nu este exclus ca fenomenul să existe și în limbile slave, unde se pot întîlni, de asemenea, perechi lexicale de tipul scr. *kobila — kobilja*, *kobilje ; koplje — kopje* etc. De aceea, de exemplu în rom. *dracilă* < vsl. *dračije*, finala se poate explica nu doar printr-o substituție a terminației (pseudosufixele rom. *-ilă* — vsl. *ije)*, ci, eventual, printr-o formă slavă neatestată (vezi și M. Avram, *loc. cit.)*.

[5] *Morcoávă* > **mărcoávă* > *marcoávă* (<rus. *морко́вь*) se explică ușor : cf. *mohoandă* > **măhoandă* > *mahoandă ; morcoașă* > *mărcoajă (mărcoașă)* > *marcoașe* etc.

[6] Vezi Dan Bugeanu, *Note etimologice și lexicale*, în LR XX (1971), nr. 1, p. 58.

[7] În legătură cu schimbarea accentului, cf. *rápăg* < verbul a *răpăga* etc.

[8] Termenul nu are legătură cu antroponimul de origine armeană *Orghidan*, de care s-a ocupat V. Bogrea (vezi DR IV (1923), p. 1087).

[9] Nu l-am aflat în alte dicționare cercetate. În LR XX (1971), p. 208, Ion Dănăilă îl enumera printre alți termeni avînd pluralul necunoscut.

[10] El dă naștere la pronunții de tipul *nålt* ,,nalt", *căpră* ,,capră", *nås*" ,,nas" etc., vezi S. Pușcariu, *Limba română*, vol.I, București, 1940, p. 46—47 ; ALR, I, h. 60. Cf. și *ranț* (<magh. *ránc)* —var. *ro(a)nță* (A,III, 1, 2, 3, 5, 6 etc. *ap.* DLR s.v.) ; *rapiță* (<bg. *rapica)* — var. *róchiță* (BORZA, D, 145 ; H XI, 246 *ap.* DLR s.v.).

[11] Cf. *ghibaci* (<srb. *gibak)* > lit. *dibaci*, *magheran* > var. *maderan* etc. În legătură cu fenomenul de hipercorectitudine consonantică, pseudodepalatalizare, vezi Th. Hristea, *Probleme de etimologie*, București, 1968, p. 292—294.

[12] Vezi I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, vol. II, București, 1916, p. 293.

[13] Cf. *Vulgata : Non declines cor meum in verba malitiae, ad excusandas excusationes in peccatis, cum hominibus operantibus iniquitatem et non communicabo cum electis eorum* (,,Garde mon coeur d'incliner à des choses mauvaises, en sorte que je commette de mauvaises actions par malice, avec les ouvriers d'iniquité...").

Martie 1986

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

TEXTUL POETIC – O PROIECȚIE A GRAMATICII

MARIANA NEȚ

Pornind de la o pragmatică a metalimbajului pe care îl conține orice text poetic (literar), este abordată problema relației dintre acesta din urmă și gramatica limbii naturale în care a fost scris.

0. În finalul unui articol apărut recent în paginile acestei reviste (Neț, 1986 a), arătam că textul literar reprezintă *substanța* rezultată din proiectarea unei *forme* de natură metalingvistică și/sau metatextuală (deci a unui sistem „instituționalizat" de reguli) asupra *materiei* constituită de elementele unei (sub)mulțimi din lumea actuală.

În cele ce urmează, ne vom ocupa de o parte dintre consecințele acestui proces de proiecție (1) asupra actului de comunicare pe care îl mijlocește textul literar și (2) asupra unei posibile dezvoltări ulterioare a relației dintre poetică și gramatică.

1. Ca primă consecință a proiectării unui sistem de reguli cu funcție metalingvistică și/sau metatextuală asupra unei mulțimi de elemente (de regulă, deschisă), acestea se constituie într-o lume posibilă, devenind astfel o sublume a lumii actuale, o alternativă a lumii „reale".

În acest sens, amintim că, fie că abordează problema metalimbajului și/sau a metatextului dintr-o perspectivă marcat teoretică — propunîndu-și să delimiteze sfera de acțiune și să elucideze conținutul acestor concepte —, fie că le asimilează instrumentelor necesare interpretării, actului critic explicativ și valorizator (implicit) ce însoțește cu necesitate orice receptare literară, majoritatea cercetărilor în acest domeniu (v. referințele bibliografice) insistă asupra rolului metalimbajului de a servi drept canal între emițător și receptor, pe de o parte, și între acesta din urmă și textul-obiect, pe de altă parte.

Dacă ne amintim și (1) că sistemul metatextual pe care îl proiectează în textul poetic (literar) receptorul său virtual diferă, cel mai adesea, de sistemul metatextual avut în vedere de emițătorul său abstract, cei doi participanți la actul de comunicare fiind caracterizați de intenționalități diferite și (2) că atît emițătorul cît și receptorul sînt de fapt funcții a doi actanți diferiți (fiecare putînd fi, la rîndul său, considerat atit ca emițător cît și ca receptor), concluzia care ne pare a se impune este aceea că, deși își păstrează (așa cum vom vedea în continuare) individualitatea, caracterul de „unicat", în actul de comunicare textul literar devine un produs proteic.

Înainte de a începe demonstrația propriu-zisă, reproducem o observație a Elenei Toma, observație a cărei dezvoltare ar putea conduce, după părerea noastră, la o concluzie asemănătoare celei pe care o propunem în aceste pagini : „Metatextul nu este altceva decît o i p o t e z ă asupra textului. Metatextul se obține prin aplicarea unui demers teoretic asupra textului realizat [~ structura de suprafață a textului, n.n., M.N.]. Calitatea și amploarea metatextului condiționează, în ultimă instanță, profunzimea descrierii textului. [...] Interpretat ca o concepție ipotetică, metatextul devine măsura capacității de înțelegere a adîncimilor

textului, a capacității de exegeză a textului profund [~ structura de adîncime, n.n., M.N.]" (Toma, 1980 : 559, 560).

Considerînd această afirmație din punctul de vedere care ne interesează aici, acela că orice text literar își conține și își manifestă atît metalimbajul, cît și metatextul și îi permite cititorului să reconstituie aceste subsisteme în procesul de lectură pe baza mărcilor de la nivelul linear — rezultă că, pentru autorul textului înțeles ca *emițător*, metatextul va fi acea ipoteză asupra textului, acel demers teoretic aparținînd „școlii literare", „artei poetice" de la care (cititorul deduce că) se revendică acesta. Se impune însă precizarea că, din perspectiva („reconstituită" a) emițătorului, textul trebuie văzut nu ca produs finit, ci ca *act* în curs de realizare.

În calitate de prim *receptor* al propriului text, autorul va introduce din loc în loc în structura de suprafață a acestuia secvențe cu funcție metalingvistică și/sau metatextuală pentru a-și controla textul în curs de elaborare — de fapt, pentru a controla și a menține legătura între structura de adîncime și nivelul linear, între informația pe care și-a propus să o transmită și modalitatea în care această informație a fost verbalizată. Firește că între sistemul metalingvistic și/sau metatextual pe care îl adoptă autorul-emițător și acela pe care îl construiește autorul-receptor se instituie adesea o stare de tensiune, sursă a „originalității" oricărui (sub)cod poetic.

Și procesul de decodare este rezultatul unei stări de tensiune între două sisteme metalingvistice și/sau metatextuale diferite, pe care lectorul, ca *receptor* al textului literar, trebuie să o rezolve pas cu pas. (a) Primul sistem este constituit de normele acelei „școli" căreia cititorul știe/crede că îi aparține autorul — fie pentru că tradiția critică și interpretativă l-a încadrat într-un anumit curent (ale cărui norme cititorul caută deci să și le însușească), fie pentru că (prin articole teoretice, „manifeste" programatice etc. sau inserînd în textul literar secvențe cu un pronunțat caracter metalingvistic și/sau metatextual) autorul însuși și-a afirmat apartenența la o anumită „școală". (b) Cel de al doilea sistem metalingvistic și/sau metatextual care intră în relație este acela ale cărui mărci cititorul-receptor (datorită competenței sale de lectură) le descoperă interferate printre mărcile celorlalte subsisteme textuale care se manifestă la nivelul linear.

Dacă sistemul metalingvistic și/sau metatextual reconstituit de cititor ca urmare a decodării unui text literar îi servește apoi acestuia (ca sistem „instituționalizat", „socializat") pentru interpretarea acelui text sau a altor texte, rolul pe care îl îndeplinește lectorul este acela de *emițător*.

Preponderența pe care o capătă — în funcție de diversele contexte situaționale — unul sau altul dintre aceste patru roluri *(autor-emițător, autor-receptor, cititor-receptor, cititor-emițător)* asupra celorlalte, diversele lor ierarhii explică posibilitatea de a aplica aceluiași text literar lecturi multiple, posibilitatea de a proiecta asupra aceleiași *materii* (deci mulțimi de elemente) o multitudine de *forme* (adică reguli de codare/decodare).

2. Am menționat cu alt prilej (Neț, 1986 a) că procesul de proiecție se poate întrerupe înainte de a fi parcurs toate etapele, la nivelul linear al oricărui text literar rămînînd astfel „impurități", deci elemente aparținînd materiei extratextuale „netextualizate" sau „insuficient textualizate".

3—c. 2188

Adăugăm că statutul unei secvențe de la nivelul linear de marcă a unui subsistem textual sau de intruziune a materiei extratextuale este în strînsă dependență de acela dintre cele patru roluri din perspectiva căruia se produce actul de lectură.

Tot ca urmare a opririi procesului de proiecție înainte de faza finală se produce însă și fenomenul aflat la polul opus : o serie de reguli de codare/decodare se manifestă la nivelul linear al textului, unde se interferează cu limbajul de reprezentare (cf. Neț, 1986 b).

În această privință semnalăm de asemenea două situații-limită, ambele importante pentru o ierarhie posibilă a genurilor literare. Prima este aceea în care separarea *textului* propriu-zis de *metatextul* pe care îl conține este marcată atît de net, încît acesta din urmă se transformă (sau se poate transforma) în *paratext*. Avem, desigur, în vedere în primul rînd situația în care l e c t u r a textului teatral își propune să se transforme în r e p r e z e n t a r e scenică, reală sau imaginară. Ne referim din nou nu la spectacolul dramatic ca produs finit, ci la activitatea regizorală văzută ca un *act*. A doua situație-limită este aceea a suprapunerii cvasitotale — pe anumite porțiuni ale textului literar (poetic) sau pe întreaga suprafață a acestuia — a *limbajului-obiect* (referent ale cărui mărci se întîlnesc cu preponderență în structura de adîncime) cu *metalimbajul* (care se află îndeobște la un nivel intermediar al textului) și cu *limbajul de reprezentare* (prin care se manifestă în structura de suprafață mărcile tuturor celorlalte nivele textuale).

Dacă la primul pol se afla, cum arătam mai sus, textul dramatic, cel de al doilea este ocupat de textul poetic propriu-zis, textul poetic „pur". Concluzia de la sfîrșitul paragrafului precedent este în măsură, printre altele, să ne explice (să ne ofere un argument de ordin teoretic în favoarea valabilității unor) afirmații făcute (mai mult în glumă !) de unii autori, care, la întrebarea „ce ați vrut să spuneți în textul X?", răspund adesea : „exact ceea ce am spus".

Posibilitatea ca în textul literar să existe zone pur metalingvistice reprezintă, după părerea noastră, un argument suplimentar în favoarea analogiei între limbajul poetic considerat ca *uz* particular și limba naturală din care derivă, privită ca *schemă*, analogie asupra căreia am insistat și altă dată (cf. Neț, 1985 și 1986 a).

3. Legătura între limba naturală (grad zero reconstituit prin analiza uzului) și limbajul care o manifestă este asigurată, cum este și firesc, de textul literar (în primul rînd, de subclasa textului poetic), manifestare a unui sistem de reguli, deci a unei g r a m a t i c i — la tezaurizarea căreia contribuie.

3.1. Un argument în sprijinul acestei ipoteze îl oferă intertextualitatea literară ce se manifestă în planul limbajului. Ne referim la faptul că *emițătorul* oricărui text poetic (literar) — indiferent dacă această funcție este îndeplinită de autorul sau de cititorul textului — calchiază, respinge sau dezvoltă modele lingvistice ale precursorilor. Ajungem astfel la concluzia că, în evoluția — marcată în texte — a formelor gramaticale și a substanțelor semantice ale unei limbi naturale, se înregistrează o întreagă gamă de transformări și de retransformări dialectice de la un text la altul.

(1) Situația „neutră", „normală" și „recomandabilă" în acest proces complex o reprezintă aceea în care receptarea literaturii îmbogățește

atît competenţa, cît şi performanţa lingvistică a vorbitorilor dintr-un anumit spaţiu cultural.

(2) Dacă se exagerează în punerea în practică a procesului semnalat mai sus, se ajunge la situaţia paradoxală în care uzul cotidian al limbii calchiază modele lingvistice de tip manierist propuse şi impuse la un moment dat de textul literar. Gradul maxim al unei astfel de situaţii a fost satirizat de Molière în *Preţioasele ridicole* sau de V. Alecsandri în *Iorgu de la Sadagura*. Semnalăm, în acest sens, în treacăt, funcţia normativă pe care o îndeplineşte textul literar faţă de uzul limbii la un moment dat.

(3) La polul opus se află cazul în care, de la modele lingvistice foarte „complicate" (de tip manierist, baroc etc.) — preluate din texte literare anterioare sau din uzul cotidian al limbii naturale în care au pătruns —, textul poetic (literar) evoluează spre un limbaj ce se apropie de gradul zero al limbii — un limbaj „standard", „nemarcat poetic", lipsit de figuri. Încadrarea unor asemenea discursuri în clasa numită generic literatură se datorează printre altele faptului că ele deviază de la uzul cotidian al limbii şi frustrează orizontul de aşteptare al cititorilor tocmai prin lipsa „ostentativă" a figurilor.

3.2. Ceea ce ni se pare de asemenea important pentru scopul pe care ni-l propunem în acest articol este faptul că, analizînd nivelul linear al unui text poetic, pot fi reconstituite nu numai regulile operante în limbă în momentul cînd a fost emis textul, ci şi acele reguli ce au guvernat o serie de modificări survenite în evoluţia limbii respective. Analiza textului poetic confirmă astfel ipoteza formulată în repetate rînduri de acad. I. Coteanu (v. de ex. Coteanu, 1981) că toate elementele din diacronia unei limbi sînt vizibile în sincronie.

Vom exemplifica această ipoteză cu două versuri din postuma eminesciană *Ondina (Fantazie)*; sublinierea ne aparţine:

Muzica sferelor : Seraphi *adoară*
Inima lumilor ce-o incongioară.

Observăm cum, datorită unor necesităţi de ordin prozodic, vocala a fost înlocuită, în acest caz particular, printr-un diftong. Nu este în intenţia noastră să abordăm aici problema alternanţelor fonetice în istoria limbii române şi modul cum se reflectă ele în poezie. Am citat exemplul de mai sus numai cu scopul (1) de a ilustra o observaţie a cărei valabilitate teoretică depăşeşte cadrul restrîns al acestui articol şi se pretează la dezvoltări ulterioare şi (2) de a atrage atenţia asupra rolului prozodiei în procesul pe care l-am schiţat mai sus.

Constituent esenţial al textului poetic, prozodia ne apare astfel ca un echivalent — pentru spaţiul în care operează (deci pentru literatură) — al codului sociocultural care determină întîi *producerea* şi apoi *fixarea* unei anumite transformări în limbă. Aceasta nu este, de altfel, decît o dezvoltare, o subfuncţie particulară a funcţiei mnemotehnice pe care i-o recunosc prozodiei toate studiile de specialitate.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Barthes, Roland (1964), *Littérature et métalangage*, în „Essais critiques", II, Paris, Seuil, p. 106—107.
Barthes, Roland (1965), *Eléments de sémiologie*, Paris, Seuil.

Bogdan-Dascălu, Doina (1980), *Funcția metalingvistică a numelor proprii și a derivatelor lor în limbajul criticii literare*, în LR XXIX (1980), 3, p. 187–192.
Bogdan-Dascălu, Doina (1981 a), *Unele aspecte ale raportului dintre limbajul-obiect și metalimbaj* în LR XXX (1981), 1, p. 3–7.
Bogdan-Dascălu, Doina (1981 b), *Critica — limbaj secund*, Timișoara, Facla.
Carpov, Maria (1982), *Le métalangage comme interprétation... et vice-versa. Quelques points de théorie*, în ,,Cahiers roumains d'études littéraires" (1982), 3, p. 74–80.
Cioculie, Livius (1981), *Reflecții asupra teoriei textului*, în ,,Viața românească" (1981), 3, *Caiete critice*, 6, p. 91–96.
Coteanu, Ion (1981), *Structura și evoluția limbii române (de la origini pînă la 1860)*, București, Editura Academiei R. S. România.
Greimas, A.-J. et Courtès, J. (1979), *Sémiotique — dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris, Hachette.
Guțu-Romalo, Valeria (1985), *În legătură cu ,,metalimbajul"*, în SCL XXXVI (1985), 3, p. 213–217.
Hamon, Philippe (1977), *Texte littéraire et métalangage*, în ,,Poétique", 31, p. 261–284.
Hjelmslev, Luis (1953), *Prolegomena to a theory of language*, în ,,Memoir to the International Journal of American Linguistics", suppl. to vol. XIX, 1, Baltimore.
Jakobson, Roman (1960), *Linguistics and Poetics*, în *Style in Language*, Massachusetts, The Technology Press of M.I.T.
Lecointre, Simone et Le Galliot, Pierre (1975 (1979)), *Texte et paratexte. Essais sur la préface du roman classique*, în S. Chatman, U. Eco et J.-M. Klinkenberg (eds.), *A Semiotic Landscape. Panorama sémiotique*, Mouton, The Hague—Paris—New York, p. 666–670.
Mihăilă, Rodica (1985), *Titlul — metatext și intertext*, în SCL XXXVI (1985), 1, p. 73–81.
Neț, Mariana (1981), *Un model semiotic al romanului ,,Don Quijote"*, în ,,Revista de istorie și teorie literară" XX (1981), 3, p. 333–352.
Neț, Mariana (1985), *Metalanguage and Metatext within Poetic Discourse*, în ,,Semiotische Berichte" (1985), 3, p. 242–251.
Neț Mariana (1986 a), *Glose la metalimbajul textului poetic*, în SCL XXXVII (1986), 1, p. 9–14.
Neț, Mariana (1986 b), *Niveaux référentiels et métalangage dans le texte littéraire*, în RRL XXIII (1986), 2, p. 145–149.
Neț, Mariana (1986 c), *Métalangage et norme dans le texte littéraire*, în RRL XXIII (1986), 3 (sub tipar).
Rey-Debove, Josette (1978), *Le métalangage. Etude linguistique du discours sur le langage*, Paris, Robert.
Rey-Debove, Josette (1975 (1979)), *Essai de typologie sémiotique des titres d'œuvres*, în S. Chatman, U. Eco et J.-M. Klinkenberg eds.), *A Semiotic Landscape. Panorama sémiotique*, Mouton, The Hague — Paris — New York, p. 698–701.
Ricœur, Paul (1969), *Le conflit des interprétations*, Paris, Seuil.
Tassinari, Maria Giovanna (1986), *Metalingua e metadiscorso. Prospetive sulle base di un'analisi della ,,Vita nuova" di Dante*, în ,,Lingua e stile" (1986), 3 (sub tipar).
Toma, Elena (1980), *Probleme ale structurii textului: metatextul*, în LR XXIX (1980), 5, p. 559–561.

The Poetic Text — A Projection of Grammar

(Abstract)

Starting from a pragmatics of the metalanguage and metatext contained within any poetic (literary) text, the article investigates a few characteristics of the latter viewed as a proteic system and tackles the complex relations between the poetic text and the grammar of the natural language which the former manifests.

Februarie 1986

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

NOŢIUNEA DE COLOCABILITATE ŞI APLICAŢIILE EI LEXICOGRAFICE

ANDREI BANTAŞ

În lumina unor proiecte de noi dicţionare, mai complexe şi mai contextualizate, se propune introducerea în română a noţiunilor de *colocaţie* (sintagmă validată prin uz şi utilizabilă ca articol de dicţionar) şi *colocabilitate* (capacitatea combinatorie a cuvintelor). Descriindu-le prin prisma bibliografiei anglo-americane şi în practica limbii române actuale, autorul subliniază nevoia de a se studia (1)valenţele combinatorii ale cuvintelor pe baza unei scări de frecvenţă; (2) blocajele, restricţiile; (3) greşelile rezultate din violarea acestora; (4) relaţiile cu cîmpurile semantice şi cu sinonimele — în special de aplicaţie (contextuale).

0.1. În cadrul abordării complexe, multilaterale pe care am propus-o în repetate rînduri atît pentru predarea limbilor cît şi pentru elaborarea unor noi instrumente de lucru, mai perfecţionate, ne vom opri astăzi asupra *îmbinărilor de cuvinte* şi asupra unor dicţionare de tip nou care să le includă şi, eventual, să le compare în două limbi diferite.

0.2. Pornind de la cerinţa esenţială în materie de lucrări de referinţă — aceea ca ele să ofere maximum de informaţie în minimum de spaţiu — am adăugat în decursul anilor unele corective, respectiv (a) informaţia furnizată să fie relevantă pentru cît mai multe categorii ale publicului; (b) informaţia dată poate atinge eficacitatea maximă numai dacă instrumentul de lucru este privit din mai multe unghiuri, în vederea mai multor tipuri de beneficiari.

0.3. Corolarele au fost pe de o parte proiectele de dicţionare bilingve prezentate iniţial într-un articol din revista „Limba română", dezvoltate ulterior în diverse alte materiale (cf. bibl.), iar pe de altă parte concluzia că, deşi avem, pe plan naţional şi pe plan mondial, dicţionare de diverse tipuri, întrucît nimeni nu poate să-şi adune toate materialele de referinţă la un loc, este preferabil ca fiecare din acestea să fie deopotrivă *parte dintr-un ansamblu*, dar şi un *ansamblu închegat, independent*.

1.0. Întrucît termenii pe care-i vom folosi în continuare sînt luaţi din engleză şi nu circulă în română, să începem prin a-i defini :

Atît „colocaţie" cît şi „colocabilitate" provin de la verbul latinesc *collocare* care era tranzitiv şi însemna „a pune, a aşeza, a dispune etc." ; dar în engleză verbul *to collocate* este intranzitiv şi înseamnă „a sta alături ; a se îmbina ; a se alătura" şi chiar „a convieţui" (idee sugerată şi de cuvîntul românesc „colocatar"). Întrucît strădaniile lexicologilor anglo-americani din ultimele decenii nu au dus la un consens în clasificarea îmbinărilor de cuvinte, în lexicologia engleză termenul de „colocaţie" se foloseşte destul de liber în general, dar accepţiunea mai frecventă, mai specializată, este cea de *substantiv precedat de un epitet*.

1.1. Noţiunea de „colocabilitate" — în engleză *collocability* — a fost folosită mai întîi de J. R. Firth (cf. bibl.) în 1951 în sensul de „capacitate de a face parte dintr-o colocaţie", care corespunde termenilor de „capacitate combinatorie" şi „valenţe adjectivale" (acestea acoperind însă doar o parte a noţiunii). De asemenea Firth a folosit termenul în sintagma „a aplica *testul de colocabilitate*" şi a discutat „posibilităţile colocaţionale" şi „nivelele colocaţionale".

1.1.1. Colocabilitatea poate sugera *putința de a face casă bună cu*, cu atît mai mult cu cît expresia în sine ilustrează un anumit tip de colocații, și anume acelea pe care englezii le numesc *cast-iron combinations* (= îmbinări tari ca fonta), iar francezii *expressions figées* (= construcții fixe), deoarece nici un element component nu poate fi schimbat (prin folosirea pluralului ori invers, prin gradație a adjectivului etc. ; pînă și negația sau antonimia nu se obține prin intervenție în interior — *„a face casă rea cu" — ci prin plasarea negației la început).

1.1.2. Dintre numeroasele aspecte ale colocabilității și multiplele ei forme, ne vom referi în articolul de față numai la combinațiile *atribut (adjectival) + substantiv*, pornind de la engleză către română și deci abreviindu-le sub forma Adj + N (adică *adjective + noun)*, așa cum sînt îndeobște plasate epitetele în engleză.

1.1.3. Preocuparea pentru investigarea epitetului — a îmbinărilor atribut (adjectival) + substantiv — există de multă vreme în analiza stilistică, mai ales a poeziei. În schimb, pentru folosirea banală în limba de fiecare zi a îmbinărilor de cuvinte, chiar dacă ne restrîngem numai la acest tip, nu am găsit deocamdată o lucrare de referință cu excepția unui fel de dicționar de colocații american, numit *The Word Finder* („Călăuza cuvintelor potrivite", cf. bibl.), elaborat de editorul J. I. Rodale împreună cu 4 universitari, cu scopul declarat în prefață de a veni în ajutorul oamenilor care ar vrea sau ar trebui să folosească mai expresiv cuvintele ; se sugerează eliminarea clișeelor, recurgerea la îmbinări de cuvinte mai „plastice", mai „de efect", dar evitîndu-se abuzul.

1.1.4. Problema abuzului de adjective a preocupat desigur pe mulți stiliști și scriitori. De exemplu, Mark Twain îl ironiza pe predecesorul său James Fenimore Cooper pentru că folosea patru adjective în fața unui substantiv (în stilistica engleză pare să existe un consens că trei adjective reprezintă maximum admis — aceasta corespunzînd de fapt și ritmurilor predominante ale prozodiei englezești și chiar ale accentuării în frază în cazul prozei : ritmul iambic se potrivește cel mai bine unor secvențe ca ˈ*Adj.* + ˋ*N.* sau ˈ*Adj.* + *Adj.* + ˈ*Adj.* + ˋ*N* — cu accentul principal pe substantiv, predominant monosilabic, după adjective care sînt circa jumătate monosilabice, jumătate bisilabice — acestea fiind lăsate de preferință ultimele).

1.2.1. Ne poate interesa într-o oarecare măsură — pentru a stabili importanța colocațiilor de acest tip și deci relevanța problemei — o statistică întreprinsă de psihologul american Boder (cf. prefața la *Word Finder)* : la o sută de verbe dintr-un text, numărul de adjective variază foarte mult și uneori altfel decît ne-am aștepta : în conversația obișnuită circa 15 adjective față de 100 de verbe ; în teatru (care reflectă mai riguros, dar mai rafinat conversațiile obișnuite) numai 11 ; în scrisorile comerciale 19 ; în proza narativă 35 ; în poezie 36 (ceea ce indică faptul, destul de surprinzător la prima vedere, că poezia nu se bazează pe un număr mai mare de adjective decît proza) ; în textele științifice și tehnice 75 ; în tezele de doctorat 88 ! (Psihologul american explică aceste diferențe prin timpul de gîndire pe care-l are la dispoziție vorbitorul și, respectiv, scriitorul.)

1.2.2. Observații personale — ca vorbitor al unor limbi diferite de cea maternă, ca traducător din și chiar în limba maternă, ca profesor care corectează oral și în scris diferite producții ale studenților — merg în pa-

ralel cu această statistică. De fapt, remarca mai generală pe care am făcut-o în decursul anilor în legătură cu performanța lingvistică a altora — dar și a noastră proprie — a fost că atunci cînd „îți lipsesc cuvintele", cel mai greu de găsit sînt adjectivele.

1.2.3. Ca un fapt ce merită studiat de către psiholingviști, am aduce observația că, în sprijinul găsirii mai ușoare a cuvintelor pentru traduceri rapide (simultane, consecutive, dictate), traducătorul recurge uneori la gesturi, fie la cele care însoțesc exprimarea unui sentiment, a unei emoții etc. (deci o interjecție, de exemplu), dar mai ales pentru a sugera anumite adjective, nu numai concrete ci și din diverse domenii abstracte.

1.2.4. Teoretic, adjectivul potrivit este mai ușor de găsit dacă e vorba de elementele concrete : formă, mărime, culoare etc. (probabil pentru că toate acestea există sub formă de reprezentări mentale depozitate sistematic, ierarhizate sau în orice caz grupate în minte). Cu cît crește gradul de abstractizare, cu atît scade facilitatea normală de găsire a cuvîntului potrivit. Probabil aceasta se datorește fie absenței unei definiții precise cu care să opereze mintea noastră (definiții latente, stocate inconștient începînd din copilărie), fie necunoașterii unor „parametri" exacți, datorită frecvenței mai reduse a unor adjective abstracte (tipice doar pentru o cotă restrînsă a comunicării cotidiene).

1.3. Epitetele reprezintă și dificultăți stilistice : încadrarea în context. O serie de greșeli pe care le-am întîlnit — cu o frecvență îngrijorătoare — în limba română, chiar în cărți ale unor autori foarte citiți, par să justifice afirmații pesimiste de tipul : „cu cît se folosesc mai puține adjective cu atît este textul mai ușor de înțeles" sau chiar „adjectivele sînt moartea textului".

1.4. Pe măsură ce limba se dezvoltă, numărul de colocații crește la fiecare cuvînt și deci este ușor de înțeles de ce cu cît este mai obișnuit, mai frecvent folosit un cuvînt, cu atît are mai multe valențe combinatorii, un număr mai mare de cuvinte cu care se poate combina. Dicționarele mari, care cuprind un număr sporit de exemple clasicizate, de locuțiuni, expresii, clișee, combinații fixe — inclusiv dicționarele denumite (impropriu) frazeologice — ne dovedesc cu prisosință că elementele componente ale fondului lexical principal au cele mai multe colocații.

1.4.1. Se naște însă întrebarea dacă aceste combinații sînt nelimitate. În principiu așa ar trebui să fie, dar în practică lucrurile sînt departe de a sta astfel.

Prima îngrădire este firească : nu se vor îmbina în mod normal cuvinte ale căror trăsături semantice nu se armonizează. Acest lucru se realizează însă în mod destul de curent în poezie, în arsenalul căreia intră ca o armă a ieșirii din banalitate tocmai alăturarea neașteptată a cuvintelor. Totuși, limba curentă (și dicționarele care trebuie s-o înregistreze) nu îmbină, de pildă, epitete tridimensionale cu substantive unidimensionale etc.

A doua îngrădire este de natură gramaticală, dar aceasta se aplică în puține cazuri și în general nu constituie o problemă (de ex. : adjective care implică pluralul nu se alătură unor substantive care implică singularul și invers).

Alte restricții sînt de natură stilistică, de registru, care sînt în general respectate de oamenii cu „conștiință lingvistică" fie elementară, fie superioară (oamenii de știință care învață cu precizie conotația și denotația cuvintelor, care folosesc mai ales „termeni" exact așa cum ar fo-

losi instrumentele potrivite pentru fiecare operaţie în parte). Există deci şi grade de adecvare stilistică.

Unele restricţii, aduse de uzul curent, sînt în general respectate chiar şi în poezie : din seria sinonimică a adjectivelor din sfera „olfactivă", adjectivul *înmiresmat* se alătură mai ales unor substantive ca *pajişte*, *cîmp* etc., iar *îmbălsămat* substantivelor *noapte*, *seară* etc. ; *parfumat* are o disponibilitate mai largă ; *mirositor* este negativ în absenţa vreunei determinări pozitive ; *odorifer* este ştiinţific sau pretenţios ; *aromatizat* este specializat şi apare destul de inadecvat pe cutiile cu dulciuri. . .

Dar care sînt criteriile?

2.0. Reiese din asemenea exemple că există mai multe tipuri — sau, mai exact, mai multe grade — de colocabilitate, fie a substantivelor, fie a adjectivelor.

2.1. Se impune studierea mai amănunţită a tipurilor de colocaţii pentru a se stabili :

(a) Un inventar al trăsăturilor semantice „dominante" sau importante, adică de natură a influenţa capacitatea combinatorie a substantivului sau adjectivului (+animat, + uman etc., figurat sau cu aplicaţie la regnul vegetal etc.) ;

(b) O analiză care să pună bazele călăuzirii noastre în alegerea celor două componente ale sintagmelor Adj. + N., stabilind dacă compatibilitatea celor două elemente este 1) detectabilă sau identificabilă ; 2) definibilă ; 3) predictibilă sau, invers 4) întîmplătoare (deci incapabilă de a oferi o călăuzire) ;

(c) O grilă a cîmpurilor semantice şi a trăsăturilor semantice menţionate la (a), pentru a spori gradul de aplicabilitate a acestui studiu.

(d) O tipologie sau o clasificare a categoriilor de colocaţii care sînt mai frecvente sau chiar banale ori, dimpotrivă, mai rare — fie poetice, fie insolite.

(e) Pe baza acestor elemente se pot alcătui *dicţionare de colocaţii ale fiecărei limbi* sau lexicoane *comparate* (mai bune decît dicţionarul *The Rodale Word Finder* şi mai ample decît *Dicţionarul de epitete* al prof. Marin Bucă, apărut chiar în momentul elaborării materialului de faţă).

3.0. Pentru moment ni se pare că se pot stabili următoarele categorii în cadrul unei ierarhii a capacităţii combinatorii (ale adjectivelor şi substantivelor).

3.1. Colocabilitate *imposibilă* — exclusă de folosirea strict predicativă a unor adjective : în engleză întreaga listă de adjective-adverbiale (cele formate cu prefixul *a*-, de ex. *ablaze*, *alight*), precum şi altele care nu prezintă o marcă specială. În română cred că un exemplu îl constituie un adjectiv ca *răspunzător*, folosit numai predicativ.

3.2. Colocabilitate *unică*: în engleză adjectivele care intră în combinaţii fixe unice (*nonce-words* = cuvinte folosite într-un singur context), iar în română adjective ca *intestin* folosit numai în sintagma *lupte intestine* (tot o combinaţie „de fontă" cf. **1.1.1.**, căci o utilizare diferită duce la greşeli ca „Să înceteze războaiele intestinale dintre scriitori") sau *neavenit* — folosit corect numai în sintagma *nul şi neavenit* (= inexistent) din limbajul juridic (în ultima vreme vorbitorii au început să detaşeze adjectivul din sintagma fixă şi să-i atribuie un sens imaginar, opus lui *bine venit*: „Această piesă este neavenită pe scenele noastre").

3.3. Colocabilitate *rară* ori *săracă* — datorită, cel puţin într-o oarecare măsură, unor aspecte stilistice (de ex. specializarea domeniului : *interstelar* nu poate avea multe colocaţii, întrucît putem vorbi doar de *navigaţie*, *călătorie* sau *navă etc. interstelară)*. Mai există şi restricţii datorate faptului că unele adjective sînt folosite numai ca pereche pentru alte adjective — de ex. *necăsătorit*.

3.4. Colocabilitate *frecventă* — cu atît mai frecventă cu cît unul din cele două elemente sau amîndouă reprezintă cuvinte de largă circulaţie, şi în special, componente ale fondului principal lexical; după cum ne putem uşor imagina şi după cum reiese atît din dicţionarele Rodale şi Bucă, substantive cum ar fi *casă*, *om*, *bărbat*, *femeie* etc. sau adjective ca *bun*, *mare*, *mic* etc. au un număr dublu sau triplu de colocaţii faţă de altele.

3.5. Unele colocaţii sînt folosite atît de frecvent încît s-au cristalizat şi au devenit clişee : nu pentru că ar prezenta restricţii majore de folosire, ci pentru că apar des într-o anumită sintagmă : *flagrant delict*, *funciarmente bun*, *eminamente agricol* etc.

4.0. Această scară de frecvenţă ar deveni mai utilă dacă ar fi inversată şi simplificată pentru includerea nu numai în dicţionare, ci şi în lucrări cu caracter normativ:

4.1. Colocaţie *multiplă/largă/nelimitată* — pentru cuvintele de uz curent.

4.2. Colocaţie *restrînsă* — cu reguli de selecţie, cu restricţii semantice, stilistice sau gramaticale.

4.3. Colocaţie *rară* sau chiar *unică* — liste de combinaţii fixe folosite doar în 1—2—3 grupuri.

5.0. În continuare încercăm să sugerăm cîteva idei care ar putea fi aplicate în dicţionare mai bune de sintagme, concepţia de bază fiind multilaterală, complexă :

5.1. Utilizarea unor liste de colocaţii bine sistematizate în cadrul unor dicţionare sporeşte dacă ele sînt prezentate în comparaţie cu o altă limbă. *Dicţionare de sintagme/colocaţii comparate* pot şi trebuie să fie alcătuite (în scopuri didactice, de prevenire a erorilor şi pentru traducători) incluzînd nu numai combinaţiile de tip adjectiv + substantiv, ci şi colocaţiile verb tranzitiv + complement direct; verb + adverb; adverb (modificator) + adjectiv, verb + prepoziţie obligatorie; prepoziţie + substantiv; substantiv + prepoziţie; adjectiv + prepoziţie.

5.2. În cadrul concepţiei complexe sau multilaterale, asemenea dicţionare de colocaţii ar fi strîns legate de dicţionarele de sinonime şi antonime, mai bine zis de *Dicţionarele de serii sinonimice comparate*, despre care am mai scris. Legăturile constau pe de o parte în aceeaşi necesitate de identificare a trăsăturilor semantice, iar pe plan practic în restricţiile contextuale de folosire. În cursul său de lexicologie engleză (cf. bibl.), profesorul Leviţchi introducea în clasificarea sinonimelor, pe lîngă categoriile obişnuite de sinonime *ideografice* (diferenţiate prin denotaţie) şi *stilistice* (diferenţiate prin conotaţie), categoria de *sinonime de aplicaţie*, adică diferenţiate prin modul de folosire în context (prin ceea ce noi numim regim gramatical — cf. bibl.).

5.3. Cu alte cuvinte, după cum acele sinonime sînt bune care corespund şi ca sens şi ca registru stilistic şi ca încadrare în context, tot aşa şi aspectul colocabilităţii este privit cel mai bine, cel mai realist, prin prisma adecvării la context.

REFERIRI BIBLIOGRAFICE

Bantaş, A. (1) *Introducing the Sem-Grammeme*, în RRL XX (1975), nr. 6; (2) *The Grammatical Regimen of English Nouns* (teză de doctorat susţinută la Bucureşti, 1976); (3) *Anglo-Romanian Lexicography: Achievements and Prospects*, în AUB, Limbi Germanice, XXVI (1977); (4) *Noi tipuri de dicţionare bilingve*, în LR XXVI (1977), nr. 5, p. 495–499; (5) *Lexicographic Applications of Contrastive Analysis*, în Bantaş, *English and Contrastive Studies*, TUB, 1978; (6) *Whither, Lexicography? (Dictionaries of the Future)*, ,,Buletin RECAP", Bucureşti, 1978; (7) *Dictionaries of Foreignisms*, ,,Buletinul Ştiinţific al IIS Piteşti", Piteşti, 1979; (8) *Suggestions for the Classification of Errors in Foreign Language Acquisition*, în RRL XXV (1980), nr. 1–2.

Bucă, M., *Dicţionar de epitete*, Bucureşti, ESE, 1985.

Firth, J. R., (1) *Modes and Meaning*, în *Essays and Studies* IV, 1951; (2) *A Synopsis of Linguistic Theory*, în *Studies in Linguistic Analysis*, 1957.

Galperin, I. R., *Stylistics*, Moscow, Higher School Publishing House, 1971.

Haliday, M.A.K., *Categories of the Theory of Grammar*, în ,,Word" XVII (1961), nr. 3.

Householder & Saporta (Ed.), *Problems of Lexicography*, 1962.

Leviţchi, L. (1) *Limba engleză contemporană: Lexicologia*, Bucureşti, EDP, 1961; (2) *Bilingual Dictionaries: Suggestions*, în *Mélanges Linguistiques*, Bucarest, Editions de l'Académie de R.P.R., 1957.

Rodale, J. I., *The Rodale Word Finder*, New York, Rodale Press, 1970.

Collocability and its lexicographic applications

(Abstract)

Within the context of a complex, all-round outlook on dictionaries, the author proposes the introduction into Romanian of the notion of *collocation* (instead of the more current word *syntagm)* and *collocability* (instead of *combinatorial capacity* or *valences)*. Describing these notions in the practice of contemporary Romanian seen in the light of Anglo-American bibliography, the author points out the necessity for studies on (1) the combinatorial valences of words (first the relation *adjective + noun)* on the basis of a frequency scale (wide, limited or single collocability, etc.); (2) elements that block collocation, constraints; (3) mistakes resulting from their infringement; (4) relations with semantic fields and with synonymy (especially with synonyms of application — i.e. contextual). The author proposes the outline of an *English-Romanian Dictionary of Compared Collocations*.

Decembrie 1985

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

ASUPRA INTONAȚIEI GRAIULUI DIN BIHOR

LAURENȚIA DASCĂLU

Sistemul intonațional al graiului bihorean de care ne ocupăm (din zona localităților Lelești, Buntești, Săud) este format din trei tipuri de tipare melodice: (a) specifice numai acestui grai, (b) general ardelenești și (c) comune cu limba literară și cu celelalte graiuri dacoromâne.
Studiul de față își propune să descrie cele trei tipuri menționate, acordînd o atenție deosebită trăsăturilor prozodice care conferă un caracter aparte graiului respectiv și semnalînd totodată anumite aspecte de ordin pragmatic și sociolingvistic legate de această intonație specială.

0. Cercetarea noastră își propune să identifice și să descrie, cu mijloacele foneticii experimentale, trăsăturile melodice ale unui grai românesc de tip crișean, care se deosebește de restul teritoriului dacoromân printr-o intonație foarte caracteristică.

Este vorba, după cum vom vedea, despre un tip special de *contururi terminale* [1], care apar în multe dintre enunțurile rostite de vorbitorii care trăiesc în partea sud-estică a județului Bihor [2], într-o zonă foarte restrînsă, situată la NV de orașul Dr. Petru Groza.

0.1. Avînd în vedere scopul propus (realizarea unei cercetări de intonație dialectală), metoda noastră va consta, pe de o parte, în raportarea permanentă la intonația românească literară (standard), iar, pe de altă parte, în delimitarea tiparelor melodice din grai de cele general ardelenești, pentru a descoperi trăsăturile specifice ale intonației graiului de care ne ocupăm.

Determinarea inventarului melodic de care ne ocupăm se bazează pe analiza unui material lingvistic deosebit de bogat și variat, cules personal cu prilejul a două deplasări pe teren efectuate în anii 1977 și 1981 împreună cu Magdalena Vulpe, cercetător dialectolog, în cîteva sate care aparțin de comuna Buntești (Lelești, Buntești, Săud).

0.2. Etapa preliminară (și, după părerea noastră, obligatorie) a cercetării a fost audierea, însoțită de notații și scurte transcrieri la fața locului, în același timp sau imediat după înregistrarea materialului dialectal.

Cercetarea fonetică propriu-zisă a avut două etape distincte:

Analiza a u d i t i v ă (sau perceptuală): în urma audierii atente și repetate a benzilor culese din Bihor, am selectat un număr considerabil de enunțuri diverse din punct de vedere sintactico-semantic, în rostirea a numeroși informatori locali aparținînd ambelor sexe și celor mai diferite categorii de vîrstă, ocupații și studii. Aceste enunțuri, copiate pe o singură bandă „de lucru", au fost supuse unei noi selecții, mai riguroase, în urma căreia am ales pe cele mai reprezentative dintre ele sub aspect melodic, dar și pe cele mai utile din punct de vedere tehnic (în ce privește calitatea înregistrării, a vocii subiectului, a dicției etc.) în vederea analizei acustice.

Analiza a c u s t i c ă a reprezentat a doua etapă a cercetării noastre, în care am procedat la efectuarea sonagramelor (cu filtru de bandă îngustă: 45 cps) pentru fiecare din frazele selectate după criteriile de mai sus.

Pentru a avea posibilitatea să comparăm intonația dialectală cu cea a limbii literare, un anumit număr de fraze (dintre cele mai interesante și tipice pentru fiecare categorie de enunțuri) au fost pronunțate în fața microfonului de către trei vorbitori ai limbii române literare, unele dintre ele (în rostirea subiectului I, de sex feminin, 36 de ani, cercetător la Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice) fiind apoi transpuse pe sonagrame.

În figuri reproducem spre exemplificare traseele corespunzătoare armonicii a patra de pe sonagrame, iar vorbitorul literar și cei dialectali sînt indicați prin siglele I, respectiv RM, IT etc. (vezi lista de mai jos). Pe unele dintre sonagramele prezentate ca provenind din Lelești, Buntești sau Săud (deci notate cu L, B, S) apare sigla care reprezintă pe subiectul literar I, deoarece frazele respective au fost rostite anume pentru a servi la compararea lor sub aspect melodic cu frazele corespunzătoare din graiul acestor localități. Sonagramele corespunzătoare exemplelor din cele trei localități pe care se bazează cercetarea de față sînt numerotate de la 209 la 479, deoarece ele fac parte dintr-un material mai vast supus analizei acustice (provenind din diverse zone geografice ale teritoriului dacoromân).

Menționăm că redarea exemplelor din grai va fi aproape complet literarizată, în sensul că am recurs la litere și semne care sînt folosite în transcrierea fonetică numai în cazurile în care acest lucru ni s-a părut necesar pentru claritatea și precizia expunerii. Astfel, pentru a arăta că în cuvinte ca *aicę*, *povestę*, *știę* etc., anumite trăsături melodice și cantitative se manifestă în vocala *e* și nu în diftongul *ęa*, am utilizat semnul diacritic adecvat; cînd -*i* (din cuvinte ca *noi*, *merseși*, *opinci*) a fost rostit silabic, am indicat acest lucru în text prin caractere aldine, iar în figuri, prin sublinierea literei corespunzătoare, iar apariția unui -*u* a fost notată ca atare.

Dăm în continuare lista localităților și a informatorilor de la care provin frazele analizate de noi din punctul de vedere al intonației și prezentate în figuri, precum și siglele corespunzătoare:

Lelești, com. Buntești, jud. Bihor (=L)

IT = Ion Pirtea (Ioane Toderii), 59/63 de ani, 4 clase
SP = Silva Pirtea (sora inf. IT), 48 de ani, 3 clase
AP = Avrame Pirtea (frate cu IT, SP), 54 de ani, 4 clase
RM = Roza Mortan, 62/66 de ani, 4 clase (originară din Buntești)
SaP = Salvina Pirtea, 40 de ani, 4 clase
TD = Catița Pirtea (Tița Delii), 57 de ani, 4 clase
VM = Vasile Mortan (Lieșu), 48 de ani, 7 clase
AM = Antița Mortan 57/61 de ani, 7 clase
FP = Floarea Pirtea (Lița), 33 de ani, 4 clase (originară din Buntești)
CT = Catița Taicheș (Tița Diii), 36 de ani, 4 clase (originară din Săud)
RN = Roza Nastor (a Șorului), 45 de ani, 4 clase (originară din Buntești)
IP = Ioane Pirtea (a Buruienii)

Buntești, jud. Bihor (=B)

ST = Saveta Tal, 65 de ani
MH = Marta Horje, 65 de ani, 7 clase
MB = Marta Belejan (a Grăunciorului), 50 de ani (originară din Lelești)
SI = Saveta Ienciu, 75 de ani

Săud, com Buntești, jud. Bihor (=S)

CT = Catița Tomi, 69 de ani

După cum se poate remarca, la cîțiva dintre informatori am notat două vîrste, corespunzînd celor două date la care i-am anchetat, la interval de 4 ani.

1. Descrierea acustică a IL

Așa cum spuneam, intonația specifică graiului de care ne ocupăm (și pe care o vom numi în mod convențional „intonație de Lelești" = IL) se manifestă numai în poziție finală de enunț; cu alte cuvinte, ea afectează doar conturul terminal, prin apariția unor trăsături speciale în aspectul prozodic al ultimei silabe accentuate din frază și al celei (sau celor) care urmează, eventual, după aceasta.

Caracterul aparte al IL, relativ ușor de surprins cu urechea, se dovedește deosebit de dificil de descris din punct de vedere acustic și, mai ales, de descompus în elementele componente. La o analiză atentă a traseelor oferite de sonagrame constatăm că IL este formată din parametri acustici deosebiți, care, de regulă, se combină între ei pentru a funcționa concomitent. Recunoaștem, astfel, cîteva variante acustice ale IL, pe care le prezentăm mai jos:

1.1. Lungimea silabei finale a ultimului cuvînt, a cărei durată poate să depășească de două (uneori chiar trei) ori durata silabei corespunzătoare din limba literară; să se compare:

L 411 RM: *(Că atunci) ne-am du și noi cu furca!*
L 439 I: .... *ne-am dus și noi cu furca!* — fig. 1

L 411

RM Ne-am d u și noi c u f u r c a !

L 439

I Ne-am d u s ș i n o i c u f u r c a !

Comparînd cele două enunțuri de mai sus în ceea ce privește conturul lor terminal, observăm că tonul este descendent în ambele cazuri, dar în grai coborîrea este mai slabă decît în limba literară: dacă am raporta intervalul descendent mic la durata mare în care se produce mișcarea melodică respectivă, am constata o rată (sau pantă) [3] a coborîrii tonului foarte scăzută. Acest fenomen se reflectă în plan auditiv prin perceperea slabă (uneori inexistentă) a coborîrii tonului în porțiunea finală a frazelor din grai și, într-adevăr, tonul final „mai înalt" este prima impresie auditivă pe care o produce IL.

Dacă luăm în considerare și intonația fragmentului preterminal, constatăm că aceasta este general ardelenească, adică tonul este relativ *înalt și foarte slab modulat* [4]. Împreună cu IL din final rezultă un contur global cu un aspect destul de plat, aproape monoton (determinat de domeniul de frecvență foarte redus), plasat în general în registrul mijlociu al vocii vorbitorului.

Această intonație se deosebește considerabil de cea cu care sînt rostite frazele literare corespunzătoare, cu un aspect general mai puternic modulat (domeniu de frecvență mai mare); să se compare și exemplele:

(Cu cine?)
L 404 AM : *Cu oamenii.*
L 436 I : *Cu oamenii.* — fig. 2

L 404
AM Cu o a m e n i i

L436
I Cuo a m e n i i

L 240 IT : *O-mpletę, chica.*
L 437 I : *O-mpletea, chica.* —fig. 3 [5]

L 240
IT O-m p l e t ę c h i c a

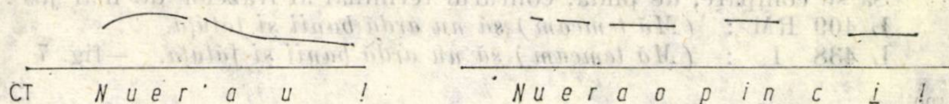
L 437
O-m p l e t e a , c h i c a

1.2.1. Lungirea finală se poate combina cu *apariția unei silabe*, fie că este vorba despre păstrarea unui *-i* (sau *-u*) silabici [6], fie de adăugarea unei silabe excedentare față de rostirea obișnuită a aceluiași cuvînt (în alte poziții); să se compare:

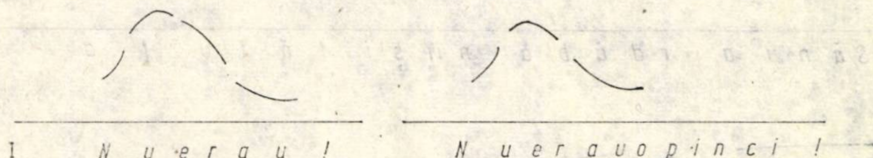
[Nu aveați opinci?]
S 233 CT : *Nu erau! Nu era opinci!*

S 440 I : *Nu erau! Nu erau opinci!* — fig. 4

S 233

S 440

1.2.2. O silabă în plus poate apărea în ultimul cuvînt și prin transformarea în vocală plină a unei semivocale care încheie un diftong descrescător, aflat, eventual, la sfîrșitul cuvîntului respectiv. Astfel, cuvîntul *noi* din exemplul următor este rostit bisilabic în grai ; să se compare :

[*Indi?* (= Unde?)]

L 309 AP : ...*lîngă gar, la noi.*

L 448 I : ...*lîngă gard, la noi.* — fig. 5

L 309

AP Lîngăg a r, l a n o i

L 448

I Lîngăg a r·d, l a n o i .

1.3. O altă variantă acustică a IL constă în lungirea ultimei silabe, concomitentă cu o coborîre mai marcată (interval descendent mai mare) pe parcursul ei ; de exemplu :

[*Din care mobilă cumperi?*]

L 342 CT : *Din care-oi găsî.* — fig. 6

L 342

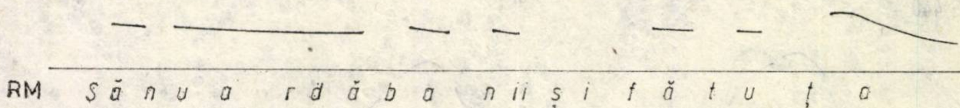
CT Dincare-oi g ă s î

1.4.1. Cea mai caracteristică formulă acustică a IL se pare că este combinaţia dintre **lungire + (scurtă) urcare + coborîre (prelungită) intrasilabică.**

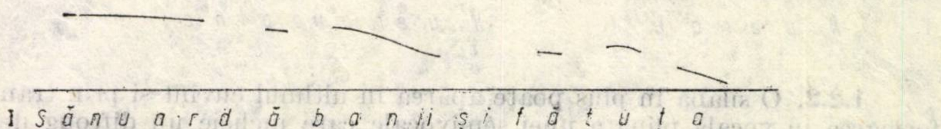
Să se compare, de pildă, conturul terminal al frazelor de mai jos :

L 409 RM : *(Mă temeam) să nu ardă banii şi fătuţa.*
L 438 I : *(Mă temeam) să nu ardă banii şi fătuţa.* —fig. 7

L 409

L 438

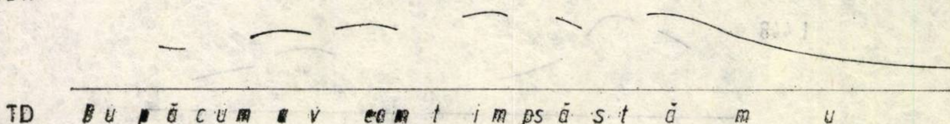
Este interesant de menţionat că acesta este unul dintre cazurile (numeroase) în care anchetatoarele au notat încă în cursul anchetei în caietul însoţitor un „accent mutat" pe ultima silabă. Datele acustice confirmă, aşadar, impresia auditivă, întrucît se ştie că lungirea unei silabe şi/sau urcarea tonului fac parte dintre parametrii consideraţi ca stînd la baza realizării accentului în limba română [7].

1.4.2. Uneori, apariţia unui *u* **final silabic,** tipic zonei de grai crişean de care ne ocupăm [8], creează în porţiunea terminală o silabă în care se prelungeşte coborîrea începută în cea precedentă ; de exemplu :

[*Cît lucraţi la o cusătură?*]

L 247 TD : *După cum aveam timp să stămu.* —fig. 8

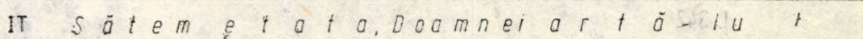
L 247

1.4.3. Dacă silaba formată din acest *-u* se adaugă unui cuvînt de tip paroxiton cu accentul „mutat" spre sfîrşitul cuvîntului, se poate obţine un contur terminal deosebit de straniu pentru un vorbitor al limbii literare ; să se compare :

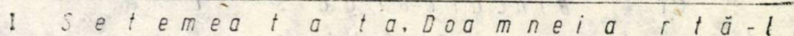
L 393 IT : *Să temę tata, doamne iartă-lu!*
L 476 I : *Se temea tata, doamne iartă-l!* Fig. 9

L 393

IT Să t e m ę t a t a, D o a m n e i a r t ă - l u

L 476

I S e t e m e a t a t a, D o a m n e i a r t ă - l

Un clișeu melodico-lexical (general la toţi vorbitorii din Lelești și extins și în satele învecinate) este *sigúru*, care funcţionează ca **răspuns afirmativ întărit** și are o intonaţie foarte caracteristică și, desigur, deosebită de cea din limba literară, după cum putem observa din exemplul următor :

[Și mîţa poate să rămînă fără lapte?]

L 403 AM : *Păi siguru!*

L 435 I : *Păi sigur!* — fig. 10

L 403

AM P ă i s i g u r u !

L 435

I P ă i s i g u r !

2. Relaţia auditiv vs. acustic în ceea ce privește IL

2.1. După cum am arătat, încă în cursul înregistrării pe teren, anchetatoarele (LD și MV) au perceput și notat în multe cazuri un accent mutat spre dreapta (=spre sfîrșitul cuvîntului) în ultimul cuvînt din enunţ, impresia lor fiind apoi confirmată de analiza acustică.

O explicaţie a acestui fenomen ar putea fi următoarea : IL se manifestă întotdeauna în ultima silabă, accentuată sau nu, a frazei. De aceea, cînd cuvîntul final este oxiton, am „auzit'' doar o mișcare melodică specială : ton (ușor) mai înalt urmat de o coborîre prelungită, pe cînd, dacă a fost vorba de un cuvînt paroxiton, deși se petrece același lucru, am „auzit'' accentul mutat pe ultima silabă.

Studiind mai multe dintre exemplele notate de anchetatoare cu „accent mutat'', constatăm că acesta se mută, de regulă, numai cu o singură silabă spre final, așa încît cuvintele paroxitone au fost notate ca oxitone : *furcá*, *lampá*, *ţigană*, *tînăr* etc.

Această mutare aparentă a accentului **numai în cuvintele finale de enunţ și totdeauna spre dreapta (progresivă),** corelată sau, mai curînd, provocată de IL, este foarte caracteristică graiului de care ne ocupăm. Ea se deosebește fundamental, de pildă, de cazurile de deplasare reală a accentului semnalate recent de R. Todoran [9] (multe, de altfel, în sens regresiv), avînd cauze diverse și străine de cele de ordin prozodic, prin faptul că, în ultimul caz, această mutare de accent este constantă, **indiferent de poziţia ocupată de cuvîntul respectiv în enunţ.**

2.2. De asemenea, merită să subliniem faptul că aria IL coincide în mare parte cu aria lui *-u* și *-i* [10]. Corelarea, sincretismul acestor fapte în cadrul aceleiași arii geografico-lingvistice ni se par fundamentale pentru caracterizarea graiului respectiv, particularizîndu-l față de limba literară, precum și de toate celelalte graiuri și dialecte [11].

2.3. În sfîrșit, o altă particularitate care frapează la audirea IL este asemănarea enunțurilor respective cu niște fraze exclamative. Acest fapt ni se pare firesc, avînd în vedere că parametrii care stau la baza IL (lungire, vîrf plus coborîrea tonului, accentuare) sînt aceiași care se folosesc, în general, și pentru realizarea intonației de tip exclamativ [12].

3. Observații de ordin sociolingvistic asupra folosirii IL

Avînd în vedere că IL a fost sesizată ca o rostire aparte chiar de locuitorii din satele învecinate și că cei din Lelești au fost adesea ridiculizați pentru felul lor de a vorbi „pă lungu", aceștia din urmă [13] au devenit conștienți de faptul că vorbesc altfel decît în alte sate. Urmarea acestei conștientizări este că atunci cînd stau de vorbă cu „outsiderii" (și, mai ales, cu anchetatorii), ei se străduiesc să evite rostirea cu IL (ceea ce a făcut destul de dificilă încercarea noastră de a înregistra tocmai această intonație). Desigur, pe parcursul anchetei, vorbitorii „își dau drumul" și „scapă" tot mai des fraze cu IL, mai cu seamă cînd intervine nevoia de a convinge în răspunsurile la întrebările puse de noi (uneori intenționat incredule). De asemenea, IL se folosește cu mult mai frecvent în dialogul spontan, nesupravegheat, dintre consăteni (deci în relație cu „insiderii").

4. Funcțiile conversaționale ale IL

O remarcă esențială privitoare la rolul pragmatic al IL este faptul că aceasta pare să se constituie ca o „funcție de dialog", în sensul că apariția ei presupune în mod obligatoriu un i n t e r l o c u t o r. Majoritatea covîrșitoare a enunțurilor în care am identificat IL este constituită din r ă s p u n s u r i, care au adeseori conotația „argumentativ", „insistent", „emfatic".

Prin urmare putem spune că IL apare, în general, în poziție „secvențială" în cadrul dialogului și nu „inițiatoare" [14]; nu întîmplător IL nu afectează — după cum vom vedea — întrebările (autentice).

În Lelești există anumite clișee melodico-semantice, de tipul *Sigúru* (menționat mai înainte), *Cum să nu?*, *De ce nu?*, rostite cu o intonație specială și funcționînd totdeauna ca „răspunsuri interogative" [15] intensive. Să se compare primele două exemple din figura următoare (rostite de informatori dialectali) cu cel de al treilea (aparținînd subiectului literar I):

[Ai să-mi arăți și mie cusăturile?]
L 338 CT : *Da cum să nu?*
[Veneau și ei la șezători]?
L 350 RN : *Cum să nu?*
L 450 I : *Da cum să nu?* — fig. 11

L 338

CT Da c u m s ă n u ?

L 350

RN Cu m s ă n u ?

L 450

I Da c u m s ă n u ?

În mod similar, menționăm apariția generalizată a unor formule enclitice ca : *amu*, *amu-ia*, *amu-no*, *așe*, *așe-no*, un fel de interjecții dialectale, rostite aproape totdeauna cu IL, care, prin poziția lor, semnalează sfîrșitul unei fraze-răspuns cu caracter conotativ (de exemplu, „contrazicere categorică").

Mai sînt și alte cuvinte la care s-a generalizat ceea ce am numit „accent mutat", dar numai atunci, firește, cînd apar în poziție finală de enunț : astfel se rostește *aicé*, *acoló* la sfîrșitul cuvîntului, dar *aíci*, *acólo*, cînd apar în interiorul acestuia. Iată un exemplu :

[Nu ne da pîine.]

B 375 MB : *(O luați s-aveți) cît stați p-aicę !* — fig. 12

B 375

MB C î tst a ț p-a i c ę !

De altfel ni se pare evident faptul că IL, semnalînd totdeauna încheierea enunțului, **are rol demarcativ.** Această trăsătură caracteristică permite folosirea sa, uneori în mod conștient, în scopuri fatice și emfatice : cînd vorbitorul vrea să atragă în mod deosebit atenția interlocutorului asupra celor spuse, ori să sublinieze ideea exprimată de un anumit cuvînt, el realizează o izolare[16], o fragmentare a mesajului cu ajutorul IL, ca în exemplul de mai jos :

[Știi cum a fost povestea ?]

L 381 AP : *(Cum să nu știu. D-apăi eu) poate-am și văzut. Povestę.* — fig. 13

L 381

AP P o a te-am ș i v ă z u t P o v e s t ę

5. O ilustrare a faptului că IL apare cu precădere în enunțuri conotative este frecvența sa în frazele negative, de regulă, răspunsuri care caută să convingă sau să contrazică pe interlocutor.

Frazele declarative negative din grai au tiparul general ardelenesc caracteristic pentru acest tip de enunțuri (platou înalt începînd de la negație și susținut ca atare pînă la ultima silabă accentuată din enunț)[17], ușor, dar sesizabil marcat în porțiunea finală de apariția unuia sau a mai multor parametri specifici IL.

5.1. Astfel, în exemplele următoare, platoul înalt ardelenesc este încheiat printr-o lungire considerabilă a ultimei silabe, iar coborîrea tonului este extrem de slabă și se petrece numai pe parcursul ultimei silabe (prelungite), pe cînd, în limba literară, coborîrea este intersilabică și se desfășoară pe mai multe silabe (și cuvinte), începînd chiar din punctul inițial al frazei, unde se află negația. Să se compare :

[Nu te-ai temut?]

L 395 IT : *N-am fos numa sîngur! Ș-apă nu ne prindę!*

L 433 I : *N-am fost numai singur! Și-apăi nu ne prindea!* — fig. 14

L 395

IT N-am f o s n u m a s i n g u r Ș - a p ă n u n e p r i n d ę

L 433

I N - a m f o s t n u m a i s i n g u r Și-apăi n u n e p r i n d e a

B 355 MH : *N-am avu numa nouă ani.* — fig. 15

B 355

MH N-a m a v u n u m a n o u ă a n i

L 279 SaP : *Doar nu mă știam duce nicări.* — fig. 16

L 279

SaP D o a r n u m ă ș t i a m d u c e n i c ă r i

5.2. În cazul cuvintelor polisilabice și neoxitone, aceste elemente acustice contribuie la crearea impresiei de accent mutat :

L 378 IP : *Nu-l știa pă tată-su fata!*

L 441 I : *Nu-l știa pe tată-su fata.* — fig. 17

L 378

IP Nu-l' știi a-pătată-s u f a t a !

L 441

I Nu-l ști i a p e t a t ă-s u f a t a

5.3. Dacă comparăm frazele dialectale din exemplele de mai sus cu cele corespunzătoare din limba literară, observăm deosebirile considerabile dintre cele două tipuri de intonație. Față de tiparul cu platou înalt terminat cu IL, caracterizat printr-o slabă modulare (domeniu de frecvență global redus) și o coborîre finală mică (interval descendent mic), intonația literară este caracterizată printr-un vîrf destul de marcat la începutul frazei, pe negație, urmat mai întîi de o coborîre bruscă și apoi de una treptată pînă în final (coborîre care include, în mod firesc, și ultima silabă) [18]. De asemenea, cele două tipare se deosebesc și sub aspect cantitativ, datorită, mai ales, lungimii speciale a silabei finale din grai.

5.3.1. Bineînțeles că am întîlnit tiparul literar și la unii vorbitori locali, mai puternic influențați de intonația limbii standard (datorită studiilor, ocupațiilor, călătoriilor) ca, de pildă, în cazul informatorului VM (7 clase, de meserie olar, care a umblat multă vreme la tîrg și prin țară cu oalele să le vîndă):

[*Ai și dumneata puierniță?*]

L 433 VM : *Nu am aci!* — fig. 18

L 433

VM N u a m a c i !

5.3.2. Uneori tiparul literar este folosit și în momente de mare participare afectivă, ca în exemplul următor, în care informatoarea relatează accidentul tragic în care și-au pierdut viața fiica și ginerele ei într-un automobil lovit de tren:

[*Dar nu exista barieră?*]

L 271 SP : *Nu! Nu este barier-acolo!* —fig. 19

L 271

SP N u e s t e b a r i e r-a c o l o !

Într-un caz ca acesta tiparul literar pare să funcționeze în grai alături de cel dialectal (platou + IL), ca marcat (afectiv) vs. neutru.

6. Frazele asertive în care un anumit cuvînt este scos în mod special în evidență, altfel spus, enunțurile d e c l a r a t i v e c u e m f a z ă, au în grai un tipar melodic similar cu declarativele negative (acestea din urmă fiind, de fapt, o variantă a celor dintîi, deoarece negația coincide totdeauna cu cuvîntul accentuat în frază)[19].

Prin urmare, frazele declarative cu emfază au intonația ardelenească „în platou". Vîrful creat pe silaba tonică a cuvîntului accentuat în frază este urmat de o înălțime (relativ) ridicată, susținută astfel pînă la ultima silabă accentuată din enunț; în acest punct intervine deosebirea față de tiparul ardelenesc, în sensul modificării acestuia „ca în Bihor" : în loc ca tonul să coboare brusc în ultima silabă accentuată, el se menține înalt, iar ultima silabă se prelungește în mod caracteristic; de exemplu :

B 263 ST : **Mult** *lucru este cu ịẹ!*
B 444 I : **Mult** *lucru este cu ea!* — fig. 20

B 263
ST M u lt l u cr u e st e c u ị ẹ !
B 444
I M u lt l u c r u e s t e c u e a !

6.1. Uneori platoul înalt, în loc să se încheie cu o coborîre bruscă în ultima silabă accentuată, este, dimpotrivă, urmat de o urcare pe parcursul (prelungit) al acesteia, dînd naștere unui vîrf final nu prea înalt :

L 401 AM : **Și** *tata știẹ.*
L 446 I : **Și** *tata știa.* — fig. 21

L 401
AM Ș i t a t a ș t i ẹ
L 446
I Ș i t a t a ș t i a

6.2. Dacă după vîrful creat astfel în ultima silabă urmează un *-u* (specific zonei respective), atunci tonul coboară în cadrul acestuia din urmă :

B 356 MH : Și *di sută-m bănuiemu.*
B 445 I : Și *de sută-m bănuiam.* — fig. 22

B 356

MH Ș i d i s u t ă-m b ă n u i e m u

B 445

I Ș i d e s u t ă-m b ă n u i a m

Compararea exemplelor dialectale cu cele literare corespunzătoare din figurile precedente ne relevă deosebirea frapantă dintre cele două tipuri de intonație : platoul (relativ) înalt încheiat cu o coborîre slabă sau chiar cu o ușoară urcare dă impresia de monotonie (domeniul de frecvență global este extrem de redus), în timp ce în limba literară intonația este foarte modulată în astfel de enunțuri marcate (emfatice), deoarece cuvîntul accentuat în frază este evidențiat printr-o proeminență pozitivă [20] (urcare și vîrf înalt) în silaba sa tonică, urmată, în aceeași silabă (sau în următoarea) de o coborîre la fel de marcată, după care tonul continuă să coboare treptat pînă la final, unde este atinsă înălțimea minimă a întregului enunț.

7. După cum vom vedea, întrebările din grai nu sînt, în general, afectate de IL.

7.1. Trebuie să menționăm însă că există în acest sens excepții semnificative : dacă nu este vorba despre întrebări autentice (care solicită răspuns), ci de false întrebări, care funcționează ca răspunsuri, ele pot fi rostite cu IL.

Astfel, dacă întîlnim o interogativă retorică parțială, pozitivă în formă și negativă ca înțeles [21], ea este rostită nu cu intonația caracteristică întrebărilor parțiale (autentice), ci cu intonația specifică frazelor declarative negative din grai (platou +IL), cu care sînt echivalente din punct de vedere semantic. Să se observe intonația întrebărilor retorice din exemplul următor :

[Plîngeai?]
S 235 CT : *Da dinde să plîngu?*
S 466 I : *Da de-unde să plîng?* — fig. 23

S 235

CT Da d i n d e s ă p l î n g u ?

S 466

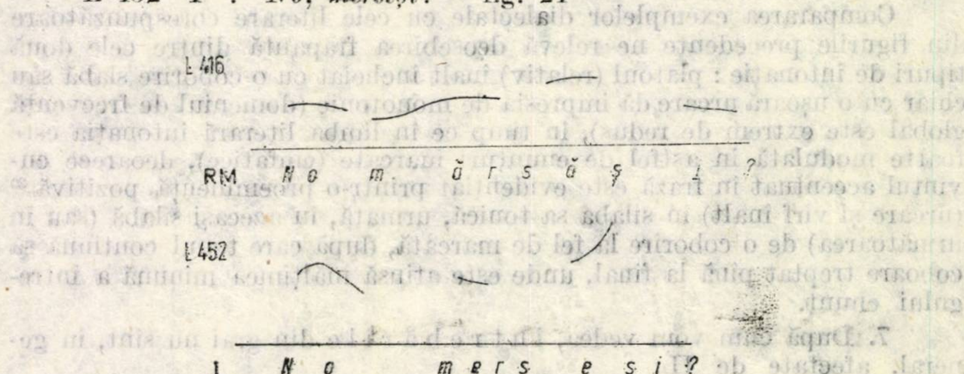
I D a d e-u n d e s ă p l î n g ?

7.2. Întrebările t o t a l e (autentice) din grai au intonația general ardelenească, foarte distinctă de cea a frazelor literare corespunzătoare.

7.2.1. Ea se caracterizează în primul rînd printr-o coborîre în ultima silabă chiar dacă această coborîre este precedată de o ușoară urcare în aceeași silabă, enunțul se încheie întotdeauna printr-un ton descendent [22], care atinge înălțimea minimă a întregului contur.

Deosebirea față de limba literară este foarte evidentă în cazul frazelor care se încheie în cuvînt *oxiton*, care în limba literară au finalul totdeauna ascendent. Cînd după ultima silabă („normală") din grai se creează încă una excedentară, pe silaba accentuată apare un ușor vîrf, iar tonul coboară abia în silaba nou creată :

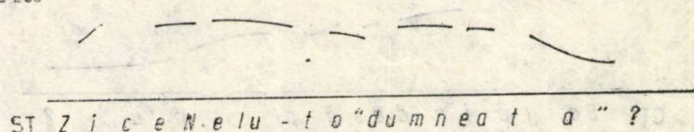
L 416 RM : *No, mărsăși?*
L 452 I : *No, merseși?* — fig. 24

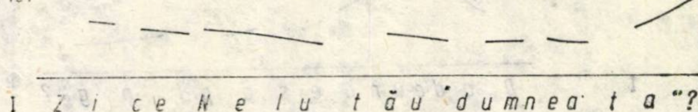

7.2.2. În afara coborîrii finale, întrebările totale dialectale se mai caracterizează prin faptul că ele cuprind o **proeminență pozitivă** acolo unde în limba literară apare una negativă, adică în silaba tonică a cuvîntului accentuat în frază (=ceea ce am numit „emfaza interogativă") [23]. Astfel, în exemplele de mai jos, în care cuvîntul accentuat în frază este plasat nonfinal, apare aici un ton urcător și/sau înalt în grai, în timp ce în limba literară acesta este coborîtor și/sau jos.

Să se compare exemplele următoare, în care ultimul cuvînt este oxiton :

B 269 ST : **Zice** *Nelu-to „dumneata"?*
B 451 I : **Zice** *Nelu tău „dumneata"?* — fig. 25

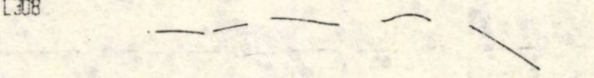

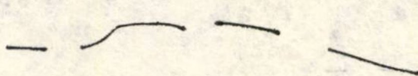
Dacă ultimul cuvînt nu este de tip oxiton, coborîrea finală se produce în ultima sa silabă accentuată și continuă în silaba (sau silabele) următoare :

Final paroxiton :

L 308 CT : **Făcut**-*ai sfecla?*

B 260 ST : *Da* **bune**-*s astę?* — fig. 26

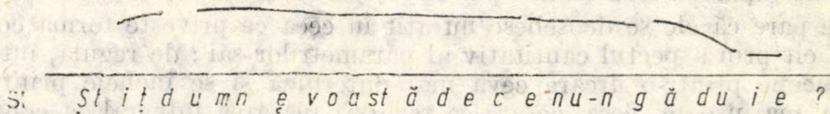

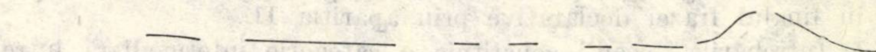

Final proparoxiton :

B 324 SI : **Știț** *dumnęvoastră de ce nu-ngăduie?*

B 453 I : **Știți** *dumneavoastră de ce nu-ngăduie?* — fig. 27

În figurile de mai sus, prin compararea cu exemplele din limba literară, se pot observa mai clar trăsăturile melodice specifice întrebărilor din graiul de care ne ocupăm (trăsături care sînt general ardelenești) :

— Contur terminal de tip descendent : indiferent de tipul accentual al ultimului cuvînt, coborîrea se produce în ultima silabă accentuată din frază (sau începe să se producă în aceasta și continuă în silaba sau silabele care urmează) ; între cele două silabe importante ale enunțului tonul este plasat la un nivel (relativ) înalt și nu suferă modificări semnificative ;

— Exprimarea emfazei interogative prin proeminență pozitivă, indiferent unde este plasat cuvîntul accentuat în frază ;

— Desfășurarea curbei melodice în general în cadrul unui domeniu de frecvență (=diferența dintre F_0 maximă și F_0 minimă a întregului enunț) mai redus decît în frazele corespunzătoare din limba literară.

7.3. Întrebările t o t a l e n e g a t i v e se încadrează, de fapt, în categoria întrebărilor cu emfaza în poziție nonfinală (negația, de regulă, plasată la început de enunț, este, în același timp, și purtătoarea accentului frazei).

Prin urmare aceste întrebări au tiparul melodic caracterizat printr-o **proeminență pozitivă** pe *nu* și coborîre în ultima silabă accentuată ; între cele două puncte se creează platoul înalt caracteristic ; de exemplu :

L 299 FP : *Nu mei, tu, Dor, pînă la Nelu Dumitrii?*
L 298 FP : *Nu v-o da de scris?* — fig. 28

L 299

FP Num ei, tu, Dor, pîn ă la Nelu Dumitrii?

L 298

FP Nu v-o da de scris?

Ne-am pus întrebarea : cum se realizează în grai deosebirea dintre o frază declarativă negativă și una interogativă negativă, de vreme ce ambele au tipare melodice „în platou" și coborîre finală?

Se pare că ele se deosebesc nu atît în ceea ce privește forma conturului, cît prin aspectul cantitativ al parametrilor săi : de regulă, întrebarea începe printr-o urcare ceva mai puternică și se încheie printr-o coborîre mai ușoară, ceea ce are ca rezultat plasarea integrală a conturului melodic pe un nivel mai înalt (registru) al vocii vorbitorului decît fraza declarativă negativă ; la aceasta se adaugă modificările care apar numai în finalul frazei declarative prin apariția IL.

7.4. Întrebările „ecou" constituie o categorie intermediară între întrebările totale și cele parțiale. Este vorba despre niște enunțuri prin care vorbitorul repetă, în scopuri diverse, integral sau parțial replica anterioară a interlocutorului [24]. În grai întrebările ecou nu au intonația ascendentă ca în limba literară, ci una destul de asemănătoare cu intonația întrebărilor totale ardelenești : conturul melodic are un aspect destul de plat, este plasat pe un nivel înalt al vocii vorbitorului și se încheie cu un contur terminal descendent ; să se compare :

[Cine-i ajuta?]
L 340 CT : *Cine-i ajuta? (Erau tata, soră-mea...)*
L 459 I : *Cine-i ajuta?* —fig. 29

L 340

CT Cin e-i a ju ta ?

L 459

I Cine-i a ju ta ?

7.5. Întrebările p a r ț i a l e autentice din grai au intonația similară cu cea literară, adică vîrf pe silaba accentuată a cuvîntului interogativ, urmat imediat de o coborîre bruscă, după care tonul coboară treptat pînă la final [25]. Dacă putem distinge o deosebire între această intonație și cea literară corespunzătoare, atunci ea nu se află atît în forma conturului melodic (descendent în ambele cazuri), cît în gradul mai slab de modulare în grai (vîrf inițial mai puțin înalt și domeniu de frecvență mai redus) decît în limba literară. De exemplu, să se compare :

L 405 AM : *(Da moșu ăsta) cît are cu baba?*
L 470 I : . . . *Cît are cu baba?* — fig. 30

L 405

AM C i t a r e c u b a b a ?

L 470

I C i t a r e c u b a b a ?

8. Concluzii :

8.1. Sistemul intonațional al graiului bihorean de care ne-am ocupat cuprinde trei feluri de tipare melodice :

— O intonație specifică numai acestei zone (foarte restrînse geografic), pe care am numit-o convențional IL, caracterizată printr-un ansamblu de parametri ca lungirea ultimei silabe din enunț, asociată sau nu cu o (ușoară) urcare și apoi cu o coborîre prelungită cu un aspect foarte caracteristic. Acest tip de contur melodic apare la finalul frazelor declarative (afirmative sau negative, neutre sau emfatice), imprimîndu-le la audiție un aspect exclamativ.

— Tiparul melodic general ardelenesc, caracterizat printr-un platou (relativ) înalt între prima silabă accentuată din enunț și ultima silabă a acestuia ; tiparul „în platou" apare atît în frazele declarative, cît și în cele interogative totale.

— Tiparul melodic comun cu limba literară este cel descendent interogativ, care apare în întrebările parțiale ; vîrf pe silaba accentuată a cuvîntului interogativ, urmat de coborîre pînă la final.

8.2. În ceea ce privește IL, aceasta apare mai ales în cadrul **dialogului**, de regulă, în enunțuri conotative („argumentativ", „convingător", „contrazicere categorică" etc.). Fiind conștienți că au o intonație aparte, locuitorii acestei zone evită, de obicei, să o folosească atunci cînd vin prima oară în contact cu „outsideri", cel puțin în faza inițială a stabilirii contactului comunicativ.

On the Intonation of Romanian Spoken in Bihor County

(A b s t r a c t)

The intonation system proper to Romanian spoken in some villages in Bihor (Lelești, Buntești, Săud) is made up of three types of melodic patterns : (a) specific only to this very dialect, (b) generally Transylvanian, (c) shared with the Standard Romanian.

The present paper attempts to identify the three types of melodic patterns, paying a special attention to the prosodic features that confer a particular character to the dialect under discussion ; at the same time, the author tries to define some pragmatic and sociolinguistic aspects concerning this special intonation.

NOTE

[1] Numim *contur terminal* intonația ultimei silabe accentuate din enunț împreună cu cea a silabei (sau silabelor) care urmează după aceasta.

[2] În *Enquêtes linguistiques du laboratoire de phonétique expérimentale de la Faculté des lettres de Bucarest, IV Le Bihor,"* „Bulletin Linguistique" IV (1936), p. 122, Dumitru Șandru menționa printre particularitățile care conferă un caracter singular graiurilor din Bihor „la prononciation très marquée des finales (longueur et intonation spéciale)". Din nefericire toate înregistrările dialectale inițiate și întreprinse de Laboratorul de fonetică experimentală al Universității din București au fost distruse o dată cu acesta de bombardament în 1944, încît astăzi sîntem lipsiți de posibilitatea de a observa evoluția fenomenului la distanță de peste 50 de ani.

[3] În legătură cu definiția și calcularea acestui parametru acustic, vezi, de exemplu, V. A. Vassilyev, *English Phonetics. A Theoretical Course*, Moscow, 1970, p. 303–304 ; Pierre R. Léon, *Où en sont les études sur l'intonation?*, în *Proceedings of the Seventh International Congress of the Phonetic Sciences. Held at the University of Montréal anf McGill University 22–28 August 1971*, La Haye, Paris, 1972, p. 120 ; Ivan Fónagy et Eva Bérard, *Questions totales simples et implicatives en français parisien*, in Allan Grundström et Pierre R. Léon (eds.), *Interrogation et intonation en français standard et en français canadien*, Montréal, Paris, Bruxelles, 1973, p. 77–78, 82.

[4] Tiparul melodic ardelenesc asemănător unui „platou" sau unei „platforme" care se desfășoară aproximativ între silaba tonică a cuvîntului accentuat în enunț și ultima silabă accentuată a frazei a fost descris mai întîi în Laurenția Dascălu, *Observații asupra intonației graiului din Maramureș*, în FD IX (1975), p. 83, 90.

[5] În acest exemplu avem a face cu o „izolare" neintenționată : vorbitorul dialectal a încheiat enunțul, dar apoi a ținut să adauge o lămurire suplimentară ; astfel se explică rostirea cuvîntului *împletea* cu IL, deși el se află doar înaintea unei pauze interne (/) și nu a uneia finale (//).

[6] Cf.Teofil Teaha, *Vocalele finale silabice* (-u, -i*) în graiurile din Crișana*, în SCL XIX (1968), 1, p. 3–10.

[7] Cf. Andrei Avram, *Observații asupra duratei sunetelor în limba română (în legătură cu înălțimea și intensitatea)*, în FD VII (1971), p. 51–58 ; *Durata vocalelor și perceperea accentului în limba română*, în SCL XVIII (1966), 3, p. 263–269 ; *Sur le rôle de la fréquence dans la perception de l'accent en roumain*, în *Proceedings of the Sixth International Congres of Phonetic Sciences Prague 1967*, Praga, 1970, p. 137–139.

[8] Vezi, de exemplu, Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 51–53.

[9] *Diferențieri accentuale în graiurile dacoromâne*, în *Studii de dialectologie*, volum îngrijit de Vasile Frățilă și Vasile D. Țâra, Timișoara, 1984, p. 337–355.

[10] Teofil Teaha, *art. cit.* ; harta localităților anchetate de autor cuprinde în latura din est satele vecine cu comuna Buntești : Pietroasa, Budureasa etc.

[11] „Il convient de rapprocher cette prononciation (*u* final plenison, n.ns. L.D.) de celle des voyelles finales dans les parlers du Bihor...", D. Șandru, *op. cit.*, p. 128.

[12] Vezi, de exemplu : Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*. Ediție definitivă, București, 1975, p. 68, nota 2 ; Gheorghe Ivănescu, *Din sintaxa propozițiilor exclamative*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, [București], 1958, p. 449 ; *Gramatica limbii române*, ediția a II-a, vol. al II-lea, București, 1963, p. 476 (în cele ce urmează vom folosi abrevierea GLR II cînd ne vom referi la acest volum) ; Marie-Laure Chalaron, *Contribution à l'é-*

tude des faits prosodiques dans les énoncés à caractère exclamatif, in ,,Bulletin de l'Institut de Phonétique de Grenoble", I (1972), p. 77–91.

[13] În 1936 D. Șandru considera că ,,l'allongement des voyelles en fin de mot caractérise surtout le parler des femmes" *(op. cit.*, p. 128). Materialul dialectal de care dispunem (cules în anii 1977 și 1981) nu mai relevă nici o deosebire esențială în ceea ce privește apariția IL la cele două sexe.

[14] Despre poziția ,,inițiatoare" și cea ,,secvențială" în cadrul dialogului, vezi Dwight L. Bolinger, *Interrogative Structures of American English (The Direct Question)*, Alabama University Press, 1957, p. 8.

[15] Cf. Laurenția Dascălu, *Unele ,,răspunsuri interogative" și intonația lor în limba română*, în SCL XXX (1982), 1, p. 39–46.

[16] Despre valorile stilistice ale izolării vezi, de exemplu, Ion Coteanu, ,,*Discontinuitatea*", *un procedeu al stilului artistic actual*, în LR XI (1962), 1, p. 3–12.

[17] Cf. Laurenția Dascălu, *Observații asupra intonației graiului din Maramureș*, p. 78–84 (mai departe *Observații*...); vezi și traseele în care se compară intonația literară cu cea dialectală din fig. 1–7 (p. 86–87).

[18] Pentru descrierea intonației din enunțurile declarative literare, *ibidem*, p. 77–79 și traseele indicate în nota 17.

[19] Sextil Pușcariu, *Limba română*. Vol. II, *Rostirea*, [București], 1959, p. 75; GLR II, p. 470.

[20] Despre ,,proeminența pozitivă" vezi A. V. Isačenko, *La perception des éléments prosodiques*, în CLTA III (1966), p. 70, 72.

[21] Cf. GLR II, p. 41–42.

[22] Cf. Sabina Teiuș, *Delimitarea enunțurilor în graiurile dacoromâne*, în CL XVI (1971), 1, p. 117–118; Laurenția Dascălu, *Observații*..., p. 84, 85, 90; idem; *Teste de percepție asupra intonației în limba română*, în SCL XXX (1979), 2, p. 134 și fig. 4–6, 10–12; Robert D. Ladd, *Phonological Features of Intonational Peaks*, in ,,Language" 59 (1983), 4, p. 752–753.

[23] Vezi articolul nostru *What are you Asking about? (On the Intonation of Emphasis in ,,Yes-No" Questions)*, în RRL XX (1975), 5, p. 477–480.

[24] Despre întrebările ,,ecou" din limba română, intonația și diversele lor funcții vezi lucrările noastre *On the Intonation of Questions in Romanian: The Rising Pattern*, în RRL XXIV (1979), 1, p. 38–40; *A ,,Reminding" Wh-Question and its Intonation in Romanian*, în RRL XXV (1980), 2, p. 123–126; *Întrebările ,,ecou" în limba română și intonația lor*, în SCL XXXVI (1985), 4, p. 299–306.

[25] Asupra intonației diverselor tipuri de întrebări parțiale românești vezi articolele noastre *On the Intonation of Questions in Romanian: The Rising-Falling Patterns*, în RRL XXIV (1979), 2, p. 113–121; *A ,,Reminding" Wh-Question*...; *Asupra intonației cuvintelor relativ-interogative în limba română*, în SCL XXXI (1980), 2, p. 161–177; *On the Interrogative Falling Pattern in Romanian*, în RRL XXX (1985), 3, p. 209–214.

Martie 1986

Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, Nikos Beloianhis 25

CONCORDANȚE LINGVISTICE ÎN TRADUCERILE SPĂTARULUI N. MILESCU

LIVIU ONU

Autorul urmărește o serie de concordanțe lingvistice între versiunea de la Coșula a *Istoriilor* lui Herodot, *Vechiul Testament* din ms. 45 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei R. S. România și *Biblia* de la București (1688). Identitatea formelor comparate confirmă paternitatea lui Nicolae Milescu asupra celei mai vechi traduceri românești a *Istoriilor* lui Herodot.

Într-o lucrare recentă, în loc să apelăm la metoda concordanțelor lexicale dintre versiunea de la Coșula a *Istoriilor* lui Herodot și versiunea din ms. 45 de la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei R. S. România a *Vechiului Testament*, noi am lărgit sfera comparației, urmărind concordanțe lingvistice variate dintre versiunea citată a *Istoriilor* și *Biblia* de la București (1688), în componența căreia, cu anumite revizuiri, a intrat traducerea lui N. Milescu [1]. Și ne-am adresat textului *Bibliei* din 1688 pentru simplul motiv că între *Vechiul Testament* din această *Biblie* și *Vechiul Testament* din ms. 45 nu există deosebiri semnificative. Ne-o dovedesc, în primul rînd, chiar comparațiile de texte la care au recurs N. A. Ursu [2] și V. Cândea [3], comparații care sînt deosebit de grăitoare în acest sens : la o anumită tendință de muntenizare a structurii fonetice se adaugă, pe ici pe colo, încercări de modernizare sau de localizare a vocabularului și morfologiei. La încercarea noastră, N. A. Ursu ne reproșează că ar fi trebuit să efectuăm „o comparație sistematică între limba traducerii *Istoriilor* și cea a versiunii din ms. 45 a traducerii *Vechiului Testament*, pentru a obține dovezi peremptorii că traducătorul cunoscut (Milescu) al *Vechiului Testament* este, sau nu este, aceeași persoană cu traducătorul necunoscut al *Istoriilor* lui Herodot" [4]. Dacă ar fi să acordăm credit acestei indicații, ar însemna că cele 7 concordanțe lexicale dintre cele 2 texte, la care recursese N. A. Ursu în altă parte [5], pledează exact împotriva tezei pentru care au fost citate, pledează deci pentru paternitatea lui N. Milescu asupra traducerii *Istoriilor* lui Herodot. Trecînd peste această contradicție, pe care — probabil — autorul ei nu o mai subscrie, trebuie să observăm și faptul că, pentru a-și confirma punctul de vedere, N. A. Ursu ar fi trebuit să ne arate că toate acele particularități relevate de subsemnatul nu există în *Vechiul Testament* din ms. 45.

În cele ce urmează ne propunem să raportăm concordanțele lingvistice subliniate de noi dintre *Biblia* de la București și versiunea de la Coșula a *Istoriilor* lui Herodot la versiunea *Vechiului Testament* din ms. 45 de la Cluj-Napoca. Ne vom referi exact la aceleași pasaje biblice.

A. Traduceri aberante identice.

a) În studiul citat [6], arătam că, atît în versiunea de la Coșula a *Istoriilor* (cartea II, cap. 66—67) [7], cît și în *Biblia* de la București (p. 636^b, *Epist. lui Ieremia*, vs. 21), termenul ion. αἰέλουρος, atic αἴλουρος (s.m.) „motan" ; (s.f.) „pisică", este tradus prin *dihor* (pl. *dihori*). Secvenței citate din versetul biblic indicat, *așijderea și dihori* din *Biblia* de la București, îi corespunde în ms. 45 : *într-acestași chip și dihorii* (f. 379^v).

b) O altă substituire de denumiri de animale este aceea a „hienei" prin „femela leului". Astfel, s.f. pl. ὕαιναι din *Istorii* (IV, 192) este tradus în versiunea de la Coșula prin pl. *leoae*. Aceeași interpretare apare în *Biblia* de la București pentru s.f. ὑαίνη (variantă morfologică a aceluiași termen) : *peștera leoaicei* (p. 500[b], *Ieremia*, 12, 9) ; *Ce pace iaste la leoae cătră cîine?* (p. 670[b], *Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah*, 13, 20). Versiunea de la Cluj-Napoca nu diferă în esență : *peștera leoaiei* (ms. 45, f. 293[v]), respectiv *Ce pace-i leoaiei cătră cîine? (ib.*, f. 401[v] ; pentru *cîine*, marginal, se dă varianta : *cățea)*.

B. U n p l u r a l c o m u n n e o b i ș n u i t. Pluralul substantival neobișnuit (de masculin) *clopoți*, înregistrat de 3 ori în *Istorii* (VII, 41) și de 4 ori în *Biblia* de la București, p. 59[b], *Exod*, 28, 30 ; p. 68[b], *ib.*, 39, 24–25 ; p. 687 [a-b], *Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah*, 45, 11, se întîlnește exact în aceleași locuri biblice din ms. 45 (f. 40[v], 45[v], 412[v]), în aceeași formă *(clopoți)* !

C. T r a d u c e r i i d e n t i c e c u s e n s u l d i n n e o g r e a c ă a l e u n o r c u v i n t e e l i n e.

a) Termenul ἀδάμας, -αντος (ὁ) „oțel" este tradus la fel, prin *diamant*, deci cu sensul din neogreacă, atît în *Istorii* (VII, 141), cît și în *Biblia* de la București (p. 593[b], *Amos*, VII, 7–8), dar și în versiunea clujeană a traducerii lui Milescu (ms. 45, f. 351[v], în aceleași locuri biblice ca în versiunea tipărită la 1688).

b) Termenul κυψέλη (s.f.) „creux de l'oreille ; boîte, coffre ; cellule d'abeille" are în neogreacă sensul de „stup". Cu acest sens, mai precis : prin *științei*, a fost tradus atît în versiunea de la Coșula a *Istoriilor* (V 92 d și V 92 e), cît și în *Biblia* de la București (p. 605[b], *Agheu*, 2, 17), precum și în ms. 45 (f. 359[v]).

D. P r i m e a t e s t ă r i c o m u n e. Arătam în studiul nostru citat [8] că, sub beneficiu de inventar, pînă la o excerptare totală a textelor românești din sec. al XVII-lea, o serie de termeni existenți atît în versiunea de la Coșula a *Istoriilor* lui Herodot, cît și în *Vechiul Testament* din *Biblia* de la București (1688), apar — în prezent — ca prime atestări. Termenii respectivi sînt folosiți și în ms. 45 de la Cluj-Napoca exact cu aceleași sensuri și în aceleași locuri ca în *Biblia* de la București.

a) *Caie* (s.f.) „(un fel de șoim) gaie".

Ms. 45 (f. 50[v], *Lev.*, 11, 15 ; f. 84[v], Deuter., 14, 13) = sg. art. *cai a ;* B. 1688 = *caia. Ist.* (Coș.) : pl. *căi*.

b) *mirsină* (s.f.) „mirt", var. *mirsin* (probabil s.m.). Traduce gr. μυρσίνη (s.f.).

Ms. 45 (f. 279[v], Isaia, 41, 19 ; f. 284[v], Isaia 55, 13) = *mirsină;* B. 1688 = *mirsină. Ist.* (Coș.) = *mirsină*, pl. *mirsine*.

Ms. 45 (f. 204[v], Neem., 8, 15) = *mirsin ;* B. 1688 = *mirsin*.

Sintagma *de mirsin* (< adj. μύρρινος) se întîlnește deopotrivă în ms. 45 (f. 209[r], Estera, 2, 12) și în B. 1688, iar *mirsinul sălbatec* (= gr. ἀγριομυρίκη „myrica agrestis"), la fel : ms. 45 (f. 295[v], Ieremia, 17, 6) și B. 1688.

c) *misurcă* (s.f.) „coif purtat în vechime de războinicii egipteni", în cele două texte biblice, se prezintă ca în tabelul alăturat. Iar în versiunea de la Coșula a *Istoriilor : mițurcă* (I, 84), pl. *mițurci* (I, 215 ; VII, 90), emendate de noi în *misurcă*, pl. *misurci*, pe considerentul că formele cu *-ț-*

Vechiul Testament		
	ms. 45	*B. 1688*
Isaia, 57, 17	*miţurcă* (f. 285v)	*misurcă*
Cronici, II, 26, 14	pl. *miţurce* (f. 191v)	pl. *misurce*
Ieremia, 46, 4	pl. *miţurci* (f. 307r)	pl. *misurci*
Iezechiel, 27, 10	pl. *misurci* (f. 326r)	pl. *misurci*

ar fi coruptele ale tradiţiei manuscrise (rezultate din contaminarea lui *misurcă* + *miţă*). Cele trei forme cu *-ţ-* din ms. 45 aparţin, probabil, ultimului copist, Dumitru din Cîmpulung, care, mai puţin familiar cu terminologia vestimentaţiei militare străine, a produs aceeaşi contaminare. Numai ultima formă citată din ms. 45 (*misurci*) redă structura autentică a traducătorului. Cum se întîmplă adesea în tradiţia manuscrisă (inclusiv a versiunii de la Coşula a *Istoriilor* lui Herodot), după un număr de coruptele consecvente ale aceluiaşi termen, copistul, în cele din urmă, văzînd că forma din model persistă şi că, deci, aceasta ar putea fi exactă, reproduce întocmai modelul[9].

d) *muscal* (s.m.) „nai". Traduce v. gr. σῦριγξ, -ιγγος. Se întîlneşte în cartea *Daniel* (3, 5 ; 3, 7 ; 3, 10), deopotrivă în ms. 45 (f. 339r) şi în *Biblia* din 1688. În *Istoriile* lui Herodot : pl. *muscaluri* (I, 17).

La seria concordanţelor lexicale cu caracter de prime atestări trebuie adăugat şi s.n. *cuptor*, relevat de N. A. Ursu[10].

Deşi ne-am limitat la un număr restrîns de particularităţi lingvistice, cîteva, prin caracterul lor insolit (traduceri aberante identice, un plural comun neobişnuit, traduceri identice cu sensul din neogreacă a unor cuvinte eline), pot fi considerate într-adevăr semnificative, încît prezenţa lor în cele 2 texte biblice şi în *Istoriile* lui Herodot nu se datoreşte întîmplării. Celelalte, concordanţele lexicale, atîta vreme cît se dovedesc a fi prime atestări, deşi constituie un argument complementar, nu pot fi nici ele neglijate.

Demne de reţinut sînt, desigur, şi cazurile în care *Biblia* din 1688 nu reproduce anumiţi termeni existenţi în versiunea din ms. 45 a *Vechiului Testament*, termeni pe care-i regăsim însă în versiunea de la Coşula a *Istoriilor* lui Herodot. Asemenea concordanţe între *Istorii* şi *Vechiul Testament* (din ms. 45), cărora *Biblia* de la Bucureşti li se opune prin sinonime mai mult sau mai puţin corespunzătoare, după toate aparenţele nu sînt numeroase. N. A. Ursu citează numai 4 cazuri : *hăşt*, *poslaneţ*, *văpărste* şi *zăgaş*[11]. Asupra formei unuia dintre aceşti termeni e necesară, întîi, o precizare. În ciuda faptului că pe lîngă cele două atestări din *Istorii* (II, 6), forma curioasă *văpărste* apare de cîteva ori şi în *Vechiul Testament* din ms. 45[12], noi menţinem emendarea pe care am propus-o : *păprişte*[13] (<sl. пьпрището, попрището), cunoscută unitate de măsură pentru lungimi, egală cu aproximativ 200 de metri sau 100 de stînjeni. Cazul lui *miţurcă* (în loc de *misurcă*), citat mai sus, ne demonstrează că pot exista erori comune de grafie între versiunea de la Coşula a *Istoriilor* şi textul *Vechiului Testament* din ms. 45. Asemenea erori comune, care sînt erori de lecţiune ale unor copişti, se datorează, după noi, scrisului grăbit, greu analizabil, al traducătorului comun al celor două texte, spătarul Nicolae Milescu. Iar situaţiile de tipul lui *hăşt*, *poslaneţ*, *păprişte* şi *zăgaş*, întocmai ca şi concordanţele semnalate de noi mai sus, confirmă, în fond, aceeaşi realitate : paternitatea lui N. Milescu asupra traducerii *Istoriilor* lui Hero-

dot și a *Vechiului Testament* din ms. 45 și ne dovedesc că ultima revizie a *Vechiului Testament* (în vederea includerii textului în *Biblia* de la București) a privit mai ales nivelul lexical al versiunii milesciene (înlocuirea unor termeni neobișnuiți sau rari, dialectali, prin sinonime relativ mai accesibile). Pe de altă parte, numărul ridicat de concordanțe lexicale specifice între aceste texte și *Vechiul Testament* din *Biblia* de la 1688, precum și concordanțele relevate mai sus, ne arată că *Biblia* de la București a conservat trăsături de profunzime care nu pot să aparțină decît traducerii originare. Iar cazurile de tipul *cuptor* „altar, jertfelnic" constituie un alt indiciu prețios prin care se exclude ipoteza intervenției lui Dosoftei în traducerea milesciană (sub forma unei revizii „substanțiale"). Dosoftei ar fi înlocuit asemenea termeni neobișnuiți prin *oltariu*, *altariu* sau *jărtăvnic* [14], singurii termeni folosiți de el pentru noțiunea respectivă.

Noi sîntem convinși că lui N. Milescu i se datoresc și alte structuri ale textului *Vechiului Testament* din ms. 45, care, adesea, s-au transmis, întocmai, *Bibliei* din 1688. Căci, de exemplu, în ipoteza că Dosoftei a supus traducerea lui Milescu din *Vechiul Testament* unei revizii „substanțiale", cum susține N. A. Ursu, nu i se pot atribui lui Dosoftei numeroasele cazuri de discontinuitate sintactică din cartea *Ieșirea* a *Vechiului Testament*, relevate recent de C. Dimitriu [15], și la fel de numeroasele calcuri sintactice după textul original grecesc în traducerea unei alte cărți a *Vechiului Testament*, *Cîntarea cîntărilor*, evidențiate, acum, de Elena Popescu [16]. Ambele studii au urmărit paralel ms. 45 și *Biblia* de la București. Asemenea situații sînt însă mult mai ușor de explicat în cazul unei ciorne de traducere ca aceea a lui N. Milescu, despre care avem mărturii sigure în prefața către cititori a ms. 45 și în prefața ms. rom. 4389 de la B.A.R.S.R. Prezența unor asemenea inadvertențe în ms. 45 ne atestă, o dată în plus, că versiunea *Vechiului Testament* din acest manuscris nu reprezintă revizia „substanțială" a traducerii milesciene de către Dosoftei. Concluziile lui C. Dimitriu, deși formulate cu prudență, sînt deosebit de semnificative: „existența acelorași discontinuități n u m a i în ms. 45 și *Biblia* de la București poate constitui o probă că ms. 45 (care va fi aparținînd lui Nicolae Milescu) a « trecut » — cu modificări de obicei neesențiale — în *Biblia* de București" [17].

Așa că textul *Bibliei* de la București (1688) poate fi folosit cu tot succesul ca text de referință în cercetările privitoare la paternitatea vechii traduceri românești a *Istoriilor* lui Herodot, aproape în aceeași măsură ca și ms. 45. Iar imputarea pe care ne-o face N. A. Ursu, în recenzia la ediția *Istoriilor* [18], în termeni prea puțin urbani, că nici măcar nu am văzut ms. 45 de la Cluj-Napoca și că ne-am dispensat „de un asemenea examen comparativ al celor două texte", adică de comparația textului *Istoriilor* lui Herodot cu textul ms. 45, este gratuită.

Concordances linguistiques dans les traductions de Nicolas Spathar Milescu

(Résumé)

L'auteur poursuit une série de concordances linguistiques entre les textes roumains suivants : la version de Coșula des *Histoires* d'Hérodote, le *Vieux Testament* du manuscrit 45 de la Bibliothèque de la Filiale aca-

démique Cluj-Napoca et la *Bible* de Bucarest (1688). L'identité des formes comparées confirme la paternité de Nicolas Spathar Milescu sur la plus ancienne traduction roumaine des *Histoires* d'Hérodote.

NOTE

[1] Herodot, *Istorii*, Ediţie îngrijită de Liviu Onu şi Lucia Şapcaliu. Prefaţă, studiu filologic, note şi glosar de Liviu Onu. Indice de Lucia Şapcaliu. Bucureşti, 1984, p. 590–597. Vezi şi art. nostru *Concordances onomasiologiques dans les traductions de Nicolas Spathar Milescu*, în RESEE XXIII (1985), nr. 2, p. 137–145.

[2] N. A. Ursu, *Dosoftei necunoscut*, în „Cronica" (Iaşi), XI (1976), nr. 6, din 6 februarie, p. 5–6; Dosoftei, *Opere*, I, *Versuri*. Ediţie critică de N. A. Ursu. Studiu introductiv de Al. Andriescu. Bucureşti, 1978, p. 507–510. Vezi şi articolele mai noi ale lui N. A. Ursu, *Din nou despre paternitatea primei traduceri româneşti a* **Istoriilor** *lui Herodot şi despre revizia* **Vechiului Testament** *tradus de Nicolae Milescu*, în LR XXXIV (1985), nr. 1, p. 41–42; idem, *O nouă ediţie a primei traduceri româneşti a Istoriilor lui Herodot*, în „Cronica", XX (1985), nr. 8 (995), 22 februarie, p. 5.

[3] Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1979, p. 135–153.

[4] N. A. Ursu, *O nouă ediţie*..., *rev. cit.*, p. 5. La acest reproş al lui N. A. Ursu se asociază şi Mircea Anghelescu, *Pe marginea traducerii lui Herodot*, în „Transilvania" (Sibiu), XIV (IXC) (1985), nr. 4, p. 36.

[5] N. A. Ursu, *Din nou despre paternitatea*..., *rev. cit.*, p. 36.

[6] Vezi nota 1.

[7] Pentru localizarea citatelor din Herodot în versiunea de la Coşula, vezi Herodot, *Istorii*, *ed. cit.*, p. 590–597, precum şi glosarul acestei ediţii, s.v.

[8] Vezi nota 1.

[9] Vezi şi art. nostru, *Critică textuală şi lexicografie*, în SCL XXIX (1978), nr. 5, p. 590–591.

[10] N. A. Ursu, *Din nou despre paternitatea*..., *rev. cit.*, p. 36.

[11] Id., *ibid.*, p. 36, 40. Vezi şi consideraţiile noastre din articolul *Spătarul Milescu sau Dosoftei? O problemă controversată de paternitate literară*, sub tipar, în LR XXXV (1986), nr. 3.

[12] N. A. Ursu, *op. cit.*, p. 36.

[13] Herodot, *Istorii*, *ed. cit.*, p. 533 şi Glosar, s.v. *[păprişte]*.

[14] Vezi articolele noastre, *Concordanţele lingvistice sau capcanele stabilirii paternităţii unui text. Probleme de metodă*, în LR XXXIII (1984), nr. 1, p. 44–54; nr. 2, p. 119–132; şi *Critică textuală şi lexicografie*.

[15] C. Dimitriu, *Discontinuitatea în* **Biblia** *de la Bucureşti*, în LR XXXIV (1985), nr. 5, p. 395–400.

[16] Elena Popescu, *Calcuri din greacă în primele traduceri româneşti ale „Cîntării cîntărilor"*, în „Studia Universitatis Babeş-Bolyai", Philologia XXX (1985), p. 27–31.

[17] C. Dimitriu, *op. cit.*, p. 400.

[18] N. A. Ursu, *O nouă ediţie*..., *rev. cit.*, *p. cit.*

Ianuarie 1986 *Bucureşti, B-dul Muncii 104*

TOPONIMIA LOCALITĂŢII STRIŽILO DIN NORDUL SERBIEI

JOVANKA RADIĆ, MILE TOMICI

Articolul de faţă reprezintă o primă încercare de analiză a numelor de locuri din localitatea Strižilo (R. S. F. Iugoslavia). O atenţie deosebită este acordată elementelor de limbă româneşti prezente în aceste toponime. Trăsăturile fonetice şi morfologice ale formelor înregistrate arată că locuitorii satului în discuţie sînt vorbitori ai unui grai românesc de tip bănăţean.

1. Localitatea Strižilo (Strijilo) [1] se află în ţinutul Belica, la poalele masivului Crni vrh şi aparţine de comuna Svetozarevo, de care o despart circa douăzeci de km. Prin sat curge rîul Osaonica.

Satul este compact, are 350 de case şi 2600 de locuitori. Localitatea a fost înfiinţată în prima jumătate a secolului al XIX-lea, din care cauză nu a fost înregistrată în nici un indicator al localităţilor din perioada 1818–1836 [2].

Locuitorii satului susţin că prima lor ocupaţie, înainte de a coborî de pe masivul Crni vrh, a fost creşterea vitelor. O dată cu aşezarea lor în poiana fertilă de la poalele acestui masiv, au început să se ocupe şi cu agricultura, cumpărînd suprafeţe însemnate de teren agricol. La început, în vechea aşezare, se ocupau sporadic şi cu confecţionarea obiectelor casnice din lemn, îndeletnicire care, în noua lor aşezare, a cunoscut o amplă dezvoltare, astfel încît se susţine că mutarea lor în actuala zonă bogată în păduri s-a datorat tocmai acestei meserii [3]. În prezent prelucrarea lemnului reprezintă ocupaţia de bază a locuitorilor satului Strižilo, iar o parte din locuitori se ocupă cu vînzarea obiectelor de lemn nu numai pe întinsul Iugoslaviei, ci şi în afara graniţelor acesteia. În acest fel, creşterea vitelor şi agricultura au devenit preocupările lor secundare.

2. Cu toate că locuitorii satului Strižilo se declară iugoslavi [4], limba lor maternă este româna. De obicei, înainte de a intra la şcoală, copiii îşi însuşesc bine şi limba sîrbocroată, aşa încît întreaga populaţie este bilingvă. În sat există o şcoală de cultură generală, de cinci clase, cu predare în limba sîrbocroată. În continuare, copiii urmează şcoala din localitatea învecinată, Bagrdan, iar cel mai apropiat liceu se află la Svetozarevo.

Trebuie amintit şi faptul că locuitorii satului în discuţie sînt ortodocşi şi că îşi păstrează, cu stricteţe, toate obiceiurile laice şi religioase, deosebindu-se, şi prin aceasta, de locuitorii satelor învecinate.

3. În articolul de faţă vom încerca o analiză a numelor de locuri existente în hotarul satului Strižilo. Înainte de aceasta, considerăm util să amintim doar cîteva fapte referitoare la antroponimia locuitorilor acestui sat, care, fără îndoială, merită un studiu aparte [5].

Numele de familie sînt fie tipic sîrbeşti (*Đorđevic*, *Iovanović*, *Costić*, *Miletić*, *Mitrović*, *Obradović*, *Simić*, *Sretenović* etc.), fie sîrbizate (*Ćerćelović*, *Sandulović* etc.).

Din seria prenumelor amintim : *Dragan, Dușan, Mateia, Momćilo, Zoran ; Milanca, Miriana, Slavița, Snejana, Svetlana* etc. ; sporadic apar și nume de tipul : *Đon, Alisa, Monica.*

Supranumele individuale și de familie conțin cele mai multe elemente românești înregistrate în antroponimia satului Strižilo : *Deroi, Giuta, Goe, Kiala, Orbu, Parta, Radei, Tal'e* etc.

În toponimie însă formele românești predomină. Se pot întîlni și nume de locuri compuse cu elemente din ambele limbi, iar cele formate numai din cuvinte sîrbești sînt puține la număr.

4. Nume de locuri formate numai cu elemente de limbă românești : *Arătúril'e la Lac, Bótu al Máre, Căpățîna, Fîntîna la Góei, Fîntîna la Piátra Máre, Fîntîna la Tínca, La Kiála, La Cosáśa, La Cóstă, La Đal, La Gáșa, La Giúta în Pruń, La Máidán, La Petriș* (și *La Petrișu*), *La Púșa, La Síma în Bot, La Túfă, La Vâl'e, Malóa dă la Đal* (și *Malóa la Đal*), *Malóa dă la Vál'e* (și *Malóa la Vál'e*), *Móra a Frîntă, Móra la Bóga, Móra a Điráptă, Párća a Stîngă, Pădúra de la Máxăm, Petrișu, Piátra Máre, Poćéca la Móra, Pódu la Órbu, Púnća la Súrdu a lui Tál'e, Púțu al Máre, Púțu al Mic, Púțu la Col'íbă Śuśurói, Vál'a cu Măru, Vál'a Mórăi.*

5. Există o serie de locuri care au cîte două nume, unul românesc și altul sîrbesc :

Ápa, Ápa la récă și *Osáonița, Réca*
Drúmu al Máre și *Véliki Put*
La Lac și *Bivol'a Bára*
Pădúra Crápelor și *Kózіaća*
Vál'a Strijilei și *Strijilsca Dolina*

5.1. Nume de locuri parțial sîrbizate :

Pódu al Vérđe și *Móstu al Vérđe*
Pódu la Órbu și *Móstu la Órbu*
Sélsca Párća și *Sélsco Bŕdo, Mál'ina Strána*
Vál'a Lovțului și *Lováćca Dolina*

5.2. La următoarele nume de locuri nu se înregistrează două variante :

Arăturil'e în Cl'uś, Ierúga la Bóga, Ierúga la Sánda, La Bogovéđe, La Cosáśa, Lácuśić, Liváđa Máre, Péśće Réca, Poćéca la Kl'uś, Potócu cu Doi Craś, Potócu la Máma Ráda, Rascreńița la Déda, Rascreńița la Pŕta, Socácu la Derói, Socácu la Dincă, Socácu la Lićói.

5.3. Nume de locuri formate numai din cuvinte sîrbești : *Grabović, Mócri Lug, Raván, Țŕni Vrh, Zápis.*

6. Nume de locuri după obiectul denotat :

6.1. Satul și părțile satului : *Strijilo, La Cosáśa, La Cóstă, La Maidán, La Petriș* (și *La Petrișu, Petriș, Petrișu*), *La Đal* (și *Malóa dă la Đal*), *La Vál'e* (și *Malóa dă la Vál'e*), *Pés'će Réca, Rascreńița la Déda, Rascreńița la Pŕta.*

6.2. Ulițe : *Socácu la Derói, Socácu la Đínca, Socácu la Lićói.*

6.3. Fîntîni : *Púțu al Máre, Púțu al Mic, Púțu la Colibă.*

6.4. Izvoare : *Fîntîna la Góei, Fîntîna la Piátra Máre, Fîntîna la Tínca, S'us'urói.*

6.5. Rîuri, pîrîuri : *Ápa* (și *Ápa la Récă, Osáonița, Réca*), *Potócu cu Doi Cras', Potócu la Máma Ráda ;* parte de rîu : *La Bogovéđe, La Gáșa.*

6.6. Mori și canale : *Móra a Frîntă*, *Móra la Bóga*, *Ierúga la Bóga* (și *La Bóga)*, *Ierúga la Órbu* (și *La Órbu)*, *Ierúga la Sánda.*

6.7. Poduri și punți : *Pódu al Vérđe* (și *Móstu al Vérđe)*, *Pódu la Órbu* (și *Móstu la Órbu)*; *Púnća la Súrdu a lu Tál'e.*

6.8. Drumuri cărări : *Drúmu al Máre* (și *Véliki Put)*; *Poćáca la Móra*, *Poćáca la Cl'uś.*

6.9. Cîmpii : *Arăturíl'e în Cl'us'*, *Arăturíl'e la Kiála*, *La Giúta în Pruń*, *Zápis.*

6.10. Poieni : *Liváđa Máre*, *Raván.*

6.11. Dealuri : *La Síma în Bot*, *Cl'uś* (și *Lácuśić).*

6.12. Văi : *Vál'a cu Măru*, *Vál'a Lóvțului* (și *Lováčka Dolína)*, *Vál'a Morăi*, *Vál'a Stríjilei* (și *Stríjilsca Dolína).*

6.13. Teren apos : *Arăturíl'e la Lac* (și *La Lac*, *Bívol'a Bára)*, *Mócri Lug.*

6.14. Păduri : *Bótu al Máre*, *Căpățína*, *Grabović*, *La Púșa*, *La Túfă*, *Páréa a Điráptă*, *Páréa a Stîngă*, *Pădúra Crápelor* (și *Kózjaća)*, *Pădúra de la Máxăm*, *Piátra Máre*, *Sélska páréa* (și *Mál'ina strána*, *Sélsco Bŕdo).*

7. Cuvintele care intră în componența numelor de locuri discutate pot fi : *substantive comune*, *articole*, *adjective*, *numerale*, *prepoziții*, *antroponime* sau *toponime*, după cum urmează :

7.1. Substantive comune : *apă*, *arătură*, *bara* (< scr. „baltă"), *bivol*, *bot*, *brdo* (<scr. „deal"), *capră*, *căpățînă*, *ciuciur* (în *Śuśurói)*, *cl'uś* (< scr. *ključ* „cheie"), *coastă*, *colibă*, *coza* (< scr. *koza* „capră"), *crac*, *deal*, *dolina* (< scr. „vale"), *drum*, *fîntînă*, *grab* (< scr. „carpen"), *ierugă* (<scr. *jeruga* „canal la moară"), *lac*, *livada* (< scr. „izlaz, pășune, fîneață"), *lovaț* (< scr. *lovac* „vînător"), *lug* (< scr. „crîng, pădurice"), *maidan*, *mamă*, *măr*, *moară*, *most* (< scr. „pod"), *parte*, *pădure*, *piatră*, *pietriș*, *pod*, *potecă*, *potoc* (< scr. *potok* „pîrîu"), *prun*, *punte*, *put* (< scr. „drum"), *puț*, *ravan* (< scr. „teren neted"), *reca* (< scr. *reka* „rîu"), *socac* (< scr. *sokak* „uliță"), *strana* (< scr. „parte"), *tufă*, *vale*, *vrh* (<scr. „vîrf"), *zapis* (< scr. „înscris ; însemnare").

Locul *Cl'uś* se mai numește și *Lácuśić*, ceea ce localnicii traduc în sîrbocroată prin *Na Ključ* „La Cl'uć". Nu este exclusă nici explicația dată acestui nume prin antroponimul *Lakušić* (< *Lazar)*[6]. Există și antroponimul *Kušić*, și de aici *Lá‿Cuśić*, ceea ce ar putea fi contestat doar prin locul accentului, care, în cazul de față, nu pare a fi posibil în graiul românesc din Strižilo.

Hidronimul *Osáonița* poate fi explicat prin verbul *osahnuti* „a seca", de la care este derivată forma în discuție cu sensul „rîu care seacă (vara)".

Interesantă ni se pare și forma *Grabović* „cărpiniș", care este tot o formație locală, întrucît în sîrbocroată există doar *grabik* „idem".

Am explicat toponimul *Raván* prin sîrbocroată pentru că denumește o poiană netedă de pe un deal. Acest nume topic ar putea fi explicat și prin forma românească *reavăn* (dial. *ravăn)*, care, în toponimie, denumește un teren „umed, jilav", însușiri pe care putea să le fi avut și locul în discuție. În acest fel s-ar explica și prezența accentului pe ultima silabă (în *Raván)*.

Cuvîntul sîrbocroat *raskrsnica* „răscruce" a devenit în graiul românesc din localitate *rascreńíța*.

Numele topic *Zapis* denumește o cîmpie în mijlocul căreia se află un dud. În jurul acestui dud se adunau sătenii cu ocazia procesiunilor re-

ligioase, cu care ocazie, probabil, se stabileau și „consemnau" anumite hotărîri luate în comun. Altfel este greu de explicat sensul acestui cuvînt sîrbocroat de „însemnare; înscris" în toponimie.

7.2. **Adjective**: *drept, frînt, lovački* (< scr. *lovački* „a(l) vînătorului"), *mare, mic, mocar* (< scr. *mokar* „ud, umed"), *selski* (< scr. *seoski* „(a)l satului"), *stîng, Strijilski* (< scr. *Strižilski* „(a)l satului Strižilo"), *țrn* (< scr. *crn* „negru"), *veliki* (< scr. „mare"), *verde*.

7.3. **Articole**: *lu* (pentru *lui*); cu valoare de articol demonstrativ se folosesc și adjectivele demonstrative *al, a*.

7.4. **Numerale**: *doi*.

7.5. **Prepoziții**: *cu, de* (> *dă*), *de la, în, la, peste*.

7.6. **Antroponime** (în cazul prenumelor indicăm, între paranteze, forma lor oficială așa cum a fost înregistrată la purtătorii acestora): *Boga* (*Bogoslav, Bogoljub*), *Kiala* (poreclă), *Cosaśa* (< scr. *Kosač*), *Gośa* (*Gavril*), *Giuta* (poreclă), *Goe* (*Dragoljub*), *Deda* (poreclă < scr. *ded, deda* „bunic; moș"), *Deroi* (*Naidan*), *Đinca* (*Dimitrie*), *Lićoi* (poreclă), *Maxăm, Orbu* (poreclă), *Pușa* (poreclă), *Prta* (poreclă), *Rada* (*Radmila, Radosava*), *Sanda* (*Aleksandra*), *Sima* (*Simeon*), *Surdu* (poreclă), *Tal'a* (*Constantin*), *Tinca* (*Zlatinka, Latinka*).

7.7. **Toponime**. Probabil, tot dintr-un antroponim este derivat și numele topic *Mal'ina Strana*. Inconvenientul constă însă în faptul că locul acesta se mai numește și *Selska Parća* și *Selsko Brdo*, ambele nume referindu-se la partea, respectiv dealul *satului*, ceea ce permite apropierea formei *mal'ina* de cuvîntul *mahala* (*maala, mala*) ca „parte de sat".

Numele topic *La Bogoveđe* poate fi pus în legătură cu antroponimul *Boga*; neclară este însă partea a doua a numelui, *-veđe*, pentru care este greu de stabilit alt etimon în afară de prezentul verbului *a vedea* în forma sa dialectală.

Cuvîntul *Maloa* (din nume topice *Maloa dă la Đal* și *Maloa dă la Val'e*) poate fi explicat prin antroponimul *Malaia*, prezent în nume topice românești din județul Vîlcea: *Malaia, Maloaia, Maleia*.

8. În sfîrșit, vom aminti și cîteva particularități ale graiului românesc din Strižilo ce rezultă din materialul toponimic analizat:

— reducerea diftongului:
  ea > **a**: *pădura*
  oa > **o**: *costa, mora*.
— realizarea vocalei *ă* în loc de *i*: *Maxăm*
— palatalizarea consoanelor:
  ć : **ś** : *cl'uś, craśi, śuśuroi*
  l : **l'** : *col'ibă, val'a*
  n : **ń** : *pruń, rascreńița*
  d : **đ** : *đal, Đinca, đireaptă, livađa*
  t : **ć** : *parće, peśće, poćeca, punća*
— genitivul singular feminin articulat în *-ăi*: *Val'a Morăi*
— metateza **pr** : **rp** în forma *crapelor* (din *caprelor*).

Cu toate că am înregistrat puține trăsături ale graiului vorbit de locuitorii satului Strižilo, ele sînt totuși suficiente pentru a demonstra că acesta este un grai românesc de tip bănățean.

On the Place Names of Strižilo in Northern Serbia

(Abstract)

This article is an attempt to analyse the place names of the village Strižilo in the Socialist Federative Republic of Yugoslavia. Special attention is paid to discovering in these place names elements characteristic of the Romanian language. The phonetic and morphological features of the registered forms indicate that the inhabitants of the respective locality are speakers of the Romanian dialect used in the Banat region. The importance of further analyses of personal names found in Strižilo — first of all of surnames — is suggested.

NOTE

1 Anchetele pe teren au fost efectuate de Jovanka Radić, cercetător științific la Institutul de Limba Sîrbocroată al Academiei Sîrbe de Științe și Arte din Belgrad, în anul 1985. Nume de locuri au fost culese de la următorii informatori: Ljubiša Marinković (în vîrstă de 62 de ani), Zorka Kostić (60 de ani) și Ljubinka Dimitrijević (36 de ani).

2 Stanoje Mijatović, *Belica — naselja i poreklo stanovništva*, în *Srpski etnografski zbornik*, LVI, Belgrad, 1948, p. 146.

3 Dragoljub Milićević, *Karavlaško selo Strižilo*, în *Istraživački zbornik Crni vrh*, Kragujevac, 1979, p. 31—41.

4 În conformitate cu prevederile legislației iugoslave, orice cetățean iugoslav își poate declara naționalitatea specifică (sîrbă, croată, slovenă, română, albaneză, turcă etc.) sau poate declara doar că este *iugoslav*. Procedeul acesta este nou și a fost determinat, la început, de necesitatea înregistrării, după naționalitate, a noilor născuți rezultați din căsătorii mixte. Astăzi numărul celor care se declară doar *iugoslavi* este în continuă creștere și nu se referă numai la situația mai sus amintită.

5 La notarea numelor de locuri și de persoane s-a folosit transcrierea fonetică adoptată de ALR II, serie nouă.

6 Prvoslav Radić, *Iz onomastike sela Miloševa u Velikom Pomoravlju*, în *Onomatološki prilozi*, II, Belgrad, 1982, p. 13 (notă).

Noiembrie 1985

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

ELEMENTUL LEXICAL VECHI GRECESC MOŞTENIT ÎN LIMBA ROMÂNĂ

(Materiale pentru *Dicţionarul etimologic al limbii române)*

SEBASTIANA POPESCU-FISCHER

Într-o comunicare susţinută la sesiunea din 7–8 februarie 1983 a Institutului de Lingvistică (publicată în SCL XXXIV (1983), 4, p. 314–316) am încercat să arătăm necesitatea reluării, pe baza unor date filologice şi lingvistice cît mai complete, a studiului fiecărui cuvînt de origine veche greacă, indiferent dacă se păstrează numai în limba română sau şi în alte limbi romanice. Ca material ilustrativ, am schiţat situaţia cuvintelor *amăgi*, *biserică* şi *blestema*. Am indicat de asemenea capitolele pe care trebuie să le cuprindă tratarea fiecărui element lexical : (1) situaţia din greacă ; (2) situaţia din latină ; (3) difuzarea romanică ; (4) situaţia specifică a limbii române (cînd e cazul) ; (5) probleme formale (fonetice, morfologice, derivaţionale) ; (6) bibliografie.

Prezentăm mai jos, supunînd astfel discuţiei, cîteva unităţi lexicale, tratate după planul expus mai sus ; nu vom reproduce capitolul bibliografic, incomplet pînă la încheierea întregului studiu monografic pe care îl întreprindem.

I. rom. *boteza* < lat. *baptizo* < gr. βαπτίζω

1. *Situaţia din greacă.* Cuvîntul e atestat începînd de la Hipocrate şi Platon, cu sensul 'a cufunda într-un lichid', cu diverse valori figurate şi tehnice : βάπτισον σεαυτὸν εἰς θάλασσαν ('scufundă-te în mare' Plutarh 2, 166a) ; καὶ πολλὰ τῶν σκαφῶν ἐβάπτιζον 'şi multe dintre bărci se scufundau' Polibiu 1, 51, 6) ; ὅλον εἰς τὴν ἑαυτοῦ σφαγὴν ἐβάπτισε τὸ ξίφος ('şi-a implîntat întreaga sabie în gîtlej' Flavius Iosephus, *B.I.* 2, 18, 4) ; καὶ γὰρ αὐτός εἰμι τῶν χθὲς βεβαπτισμένων[1] (Platon, *Smp.* 176 b).

Sensul creştin este atestat începînd cu *Noul Testament* şi continuă pînă în greaca modernă : ἐγὼ μὲν ὑμᾶς βαπτίζω ἐν ὕδατι ('eu vă botez în apă' Ev. Matt. 3,11).

2. *Situaţia din latină.* Deşi primele atestări sînt din epoca creştină *(Itala)*, verbul se foloseşte şi cu sensul general din greceşte 'a cufunda într-un lichid' şi chiar 'a spăla', foarte rar în greceşte : *alligas fasciculos rutae et origanum et subinde fasciculos... baptidiabis* [2] (Apicius 4, 131, citat după Th. l. L.) ; *uulnus tamdiu baptidiandum est* [3] (Theod. Prisc. *eup. faen.* 66) ; în textele creştine acest sens coexistă cu cel religios : *baptizabat se in fontem aquae* ('se scufunda în izvorul apei' *Itala*, Iudith 12, 7, traducînd gr. ἐβαπτίζετο) ; *quare non primo baptizauit ante prandium* ('deoarece nu s-a spălat înainte de masă' *Itala*, Luc. 11, 38 ; în *Vulgata*, *baptizatus esset*, traducînd gr. aorist pasiv ἐβαπτίσθη, amintit mai sus) ; alte pasaje în Th. l. L. s.v. (II, 1721).

Sensul creştin al termenului comportă, după cum stabileşte în mod justificat Plenkers-Vollmer în Th. l. L., două etape : cea dintîi se referă

la „botezul" practicat de Ioan Botezătorul; în acest caz, verbul are o valoare foarte apropiată de cea laică, acţiunea fiind exprimată, de aceea, şi de echivalentul latin *tingo;* cea de a doua este iniţierea în creştinism, ideea de „cufundare în apă" fiind pe al doilea plan; echivalenţa cu lat. *tingo* se menţine totuşi în unele texte şi pentru această valoare, definită de Augustin, *c. Iul.* 6, 8, 26 : *hoc ... uerbum b a p t i z a r e ex graeco latina consuetudo sic habet, ut non soleat alibi nisi in sacramento regenerationis intellegi* [4]. Din pasajele citate mai sus se vede totuşi că verbul are şi alte sensuri. Cîteva exemple semnificative, ilustrînd prima valoare : *baptizabantur in Iordane (Itala,* Matth. 3, 6 ; la fel *Vulgata ;* la Tertullian, *bapt.* 20 : *tinguebantur ;* gr. ἐβαπτίζοντο) ; *uenit Iesus... ad Iohannem ut baptizaretur ab eo* [5] *(Itala,* Matth. 3, 13 ; la fel *Vulgata ;* gr. τοῦ βαπτισθῆναι). Pentru cea de a doua : *Quicumque baptizati sumus in Christo Iesu (Itala,* Rom. 6, 3 ; la fel *Vulgata;* la Tertullian, *resurr.* 47 : *tincti sumus ;* gr. ἐβαπτίσθημεν).

3. *Difuzarea romanică.* Cuvîntul este panromanic, cu unele forme occidentale influenţate de latina bisericească (fr. *baptizer*, faţă de verbul moştenit *baptoier*, sp. *bautiser*, faţă de *batear* cu care coexistă ; cf. şi FEW, s.u.). Sensul religios este singurul conservat, cu sensuri secundare şi figurate, independente şi recente.

4. *Probleme formale.* „Lat. *baptizare* devenit *bătezare*, *botezare*, prin trecerea lui *-pt-* la *-t-* în silabă atonă şi a lui *ă* la *o* după o labială" (CDDE, s.v. ; cf.şi Rosetti, *ILR* 130) ; forma *batizare* e atestată în *Itala*, Ioh. 1, 31 şi 3, 26 într-un ms. din secolul al VII-lea, iar *battizare* într-un ms. din secolul al X-lea al lui Cyprian, *sent. episc.* 53 (datele provin din Th. l. L., s.v. vol. II, 1720, 48—50).

În textele latine e frecvent atestată forma *baptidiare*, grafie hipercorectă, explicabilă prin pronunţarea [dz] a gr. *z*, identică cu rezultatul palatalizării grupului lat. *di* + vocală.

II. rom. ***braţ*** < lat. ***brac(c)hium*** < gr. βραχίων

1. *Situaţia din greacă.* Cuvîntul desemnează partea superioară a braţului, opunîndu-se lui πῆχυς 'braţ', 'antebraţ' : διὸ δὴ τό τε τῶν μηρῶν καὶ κνημῶν καὶ τὸ περὶ τὰ τῶν βραχιόνων ὀστᾶ καὶ ὅσα ἄλλα ἡμῶν ἄναρθρα, ὅσα τε ἐντὸς ὀστᾶ δι' ὀλιγότητα ψυχῆς ἐν μυελῷ κενά ἐστιν φρονήσεως, ταῦτα πάντα συμπεπλήρωται σαρξίν [6]. (Platon, *Tim.* 75 a) ; atestat începînd cu Homer. Nu pare să aibă sensuri figurate, decît cel de simbol al forţei (Euripide, *Suppl.* 738).

Încercăm să precizăm mai jos locul pe care îl ocupă βραχίων printre denumirile greceşti ale membrului superior :

(a) Denumirea cea mai generală este χείρ, care desemnează în sens restrîns 'mîna' (palma şi degetele) şi 'pumnul', dar este frecvent folosit pentru întregul braţ (de la umăr la degete), fiind supraordonat lui πῆχυς, amintit mai sus : πῆχυς χειρὸς δεξιτερῆς 'antebraţul drept' (literal 'antebraţul mîinii drepte', *Il.* 21, 166) ; alte contexte clare pentru această valoare (după LSJ s.v.) : χεῖρες ἀπ' ὤμων αἴσσοντο 'mîinile se agitau de la umeri' (Hes., *Th.* 150) ; χεῖρες εἰς ὤμους γυμναί 'mîinile dezgolite spre umeri' (Longus, 1, 4). Principalele valori figurate sînt 'acţiune, forţă' pe de o parte, şi 'trupă, mînă de oameni', pe de alta (cf. O. Masson, în Chantraine, DÉLG, s.v. χείρ) ; cuvîntul are de asemenea numeroase accepţiuni tehnice.

(b) Pornind de la alt sens restrîns, dar cu aceeași tendință de extindere, se folosește πῆχυς : termenul denumește în primul rînd 'antebrațul' (de la cot la încheietura mîinii), dar și 'brațul' în întregimea lui. Sensul restrîns rezultă din definițiile date de texte medicale (Hp., *Fract.* 2, 3) sau lexicografice (Poll. 2, 140), dar și din autorii care îl opun altor termeni : τόν τε γὰρ ὦμον σκεπάζει καὶ τὸν βραχίονα καὶ τὸν πῆχυν [7] (X., *Eq.* 12, 5). Sensul generalizat apare la poeți, începînd cu poemele homerice : ἀμφὶ δ'ἑὸν φίλον υἱὸν ἐχεύατο πήχεε λευκώ [8] (*Il.*, 5, 314) ; λαιὸν ἔπαιρε πῆχυν 'ridica brațul stîng' (E., *Heracl.*, 728). Cuvîntul are și sensuri tehnice ('cot', unitate de măsură ; 'echer' etc.).

(c) Tendința de lărgire a sensului se observă și în folosirea cuvîntului ἀγκών : la origine desemnează 'curbura brațului, cotul' (toate cuvintele derivate de la tema ἀγκ- pornesc de la ideea de curbură ; cf. Chantraine, DÉLG p. 10) : ὀρθωθεὶς δ'ἄρ' ἐπ'ἀγκῶνος 'sprijinit în cot' (*Il.* 10, 80) ; sensul 'braț' apare în textele poetice : ἐς' δ'ὑγρὸν/ἀγκῶνα [. . .] προσπτύσσεται 'se sprijinea în brațul slăbit' (S., *Ant.* 1237). Valorile figurate și tehnice ale cuvîntului (unghiul unei întărituri, cotul unui rîu etc.) pornesc de la sensul inițial.

(d) Termenul poetic ὠλένη, nefolosit în proza atică (apare în imnurile homerice, la tragici, Aristofan etc.), înseamnă la început 'cot' și 'antebraț' (e înrudit cu latinescul *ulna*, despre care va fi vorba mai jos) ; sensul extins, 'braț', apare în textele literare (cf. și varianta atematică ὠλήν, -ένος, glosată de Suda prin βραχίων) : περίβαλλ', ὦ τέκνον, ὠλένας 'înconjoară-mă, copile, cu brațele' (Ar., *Ra.* 1322, parodie tragică) ; ἐκ δ'ελώπισεν/πλευρὰν ἅπασαν ὠλένην τ'εὐώνυμον [9] (S., *Tr.* 926). Originea principalului sens tehnic 'rogojină' este neclară.

(e) Un ultim termen din acest „microsistem'' este ἀγκάλη, folosit mai ales la plural, 'brațe' (în care e purtat sau cuprins cineva) ; face parte din aceeași familie de cuvinte cu ἀγκών, discutat mai sus. Cîteva citate vor clarifica utilizarea termenului : ἐν ταῖς ἀγκάλαις περιφέρειν 'a purta în brațe' (X., *Cyr.* 7, 5, 50) ; τὴν φίλην ἐν ἀγκάλαις/δόξω γυναῖκα [. . .] ἔχειν [10] (E., *Alc.* 351) ; τὸν 'Αγαμέμνονος/παῖδ' ἀγκάλαισι περιφέρων 'purtînd în brațe pe fiul lui Agamemnon' (E., *Or.* 464).

Așadar, toți termenii denumind părțile membrului superior îl desemnează și în întregimea lui (exceptînd cuvîntul ἀγκάλη, care nu denumește o parte, ci o anumită funcție a brațelor) ; diferențele par a fi de domeniul stilistic și al frecvenței : termenul banal e χείρ, fără îndoială datorită faptului că 'mîna', în sens restrîns, e partea cea mai utilă a membrului superior. O frecvență echilibrată pentru desemnarea întregului revine celor doi termeni denumind partea de la umăr la cot, βραχίων, și cea de la cot la încheietura mîinii, πῆχυς, cu oarecare preferință pentru cel dintîi. În privința denumirilor curburii brațului ἀγκών și ὠλένη, termenul arhaic ὠλένη a fost eliminat cel dintîi, mai recent și format în grecește ; este de remarcat că βραχίων, este de asemenea mai recent decît πῆχυς, cu care concurează parțial. N-am inclus în discuție cuvîntul ὦμος 'umăr', deoarece nu se extinde la denumirea 'brațului', ci cel mult la partea superioară a acestuia (cf. J.-L. Perpillou, în Chantraine, DÉLG, s.v.) ; unicul pasaj citat de LSJ cu posibila valoare 'braț' provine din Herodot, II, 106, care la rîndul său citează o inscripție egipteană : 'Εγὼ τὴν δὲ τὴν χώρην ὤμοισι τοῖσι ἐκτησάμην [11]. Am eliminat de asemenea, pentru aceleași considerente, termenul specializat ὠλέκρανον (și ὀλέκρανον) 'partea ascuțită a cotului', înrudit cu ὠλένη, ca și sinonimul său sicilian κυβιτόν ;

poate de origine latină. Ἀγκάλη ocupă, repetăm, un loc aparte în acest sistem, fiind rezervat valorii de 'brațe care cuprind și susțin'.

2. *Situația din latină.* Atestat începînd cu primii autori (Plaut, Ennius). Din contexte rezultă că folosirea cea mai frecventă este cea cu sensul general 'membru superior' : *ait se obligasse crus fractum Aesculapio/ Apollini autem brachium*[12] (Pl., *Men.* 885—886); se observă opoziția *crus/brachium*, care dovedește folosirea cu valoare generală a lui *brachium.*

Cuvîntul se opune și lui *pes* 'picior', de asemenea ca denumire a membrului întreg : *ut offigantur [in crucem] bis pedes, bis brachia*[13] (Pl., *Most.* 360); valoarea generală e clară și în alte exemple, unde nu există elemente de opoziție : *quaeso, cur apertas brachium* ('mă rog, de ce-ți dezvelești brațul', Pl., *Men.* 910); *porge audacter ad salutem bracchium*[14] (Pl., *Pseud.* 708). Un text plautin pare să limiteze folosirea lui *bracchium* la partea superioară (influență, poate, a originalului grec) : *elephanto in India quo pacto ei pugno praefregisti bracchium ! quid, bracchium ? — illud dicere uolui : femur*[15] (Pl., *Mil.* 26—27); echivalentul lui *bracchium* e *femur*, 'coapsa', așadar partea superioară a piciorului.

În literatura post-plautină nu par să existe texte care să limiteze cu atîta claritate sensul lui *bracchium* la partea umerală; numai legătura brațului cu umerii rezultă din texte : *brachia* [. . .] *atque umeri ad sustinenda arma liberi*[16] (Caes., *Gall.* 7, 56, 4); *bracchia* [. . .] *connexa umeris* ('brațele legate de umeri', Manil., 2, 458). Uneori *bracchium* desemnează partea cuprinsă între cot și mînă (=gr. πῆχυς) : *bracchia . . . ualidis exapta lacertis manusque . . . ministras*[17] (Lucr. 4, 829—830). De cele mai multe ori însă, cuvîntul desemnează, ca la Plaut, întregul membru superior : *bracchium procerius proiectum* ('brațul ridicat mai sus', Cic. *de orat.* 3, 220); *bracchia tollunt* ('ridică brațele', Verg., *G.*, 174); *subponere bracchia mento* ('a pune mîinile sub bărbie', Prop. 3, 7, 69 ; într-un context paralel, Ovidiu folosește *manus : mento subposuisse manum*, *Pont.* 2, 6, 13); *implicuit materno bracchia collo*[18] *(Epist.*, 1, 762). Cu echivalența *bracchium = manus* contrastează pasajele în care cele două cuvinte se opun : *inter . . . manus et bracchia uersat/. . .galeam*[19] (Verg., *Aen.* 8, 619).

În rezumat, *bracchium* poate desemna (1) întregul membru superior, (2) „brațul" (partea umerală) și (3) „antebrațul"; singurul segment al membrului superior pe care nu-l denumește niciodată este „mîna" (de la încheietură la degete).

În continuare, vom încerca să determinăm locul ocupat de *brac(c)hium* printre denumirile membrului superior.

Termenul cu valoarea cea mai generală și mai frecvent folosit este, ca și gr. χείρ, *manus ;* echivalența a rezultat din pasajele citate mai sus (Prop., 3, 7, 69 și Ov., *Pont.* 2, 6, 13), la care se mai pot adăuga : *manus ad caelum et sidera tollit*[20] (Ov., *met.* 2, 487); *partem qua manus umerum subit* [. . .] *abscidimus*[21] (Apul., *met.* 4, 11, 2).

Principalul sens specific al lui *manus* este 'partea de la încheietură la degete', absent din sensurile lui *brac(c)hium* (vezi, mai jos, citatul din Ov., *met.* 1, 500). Se poate adăuga faptul că numai *manus*, nu și *brac(c)hium*, este însoțit de adjectivele *dextera*, *sinistra* (sau *laeua)* 'dreaptă' și 'stîngă'. Despre diferențele dintre sensurile figurate va fi vorba mai jos.

Pentru denumirea părții dintre umăr și cot se folosește *lacertus*, mai ales la plural, opus deseori în mod clar lui *brac(c)hium*, care desemnează 'antebrațul' (cf. și Lucr., 4, 829—839, Ov. *met.* 13, 304—305, citate mai

sus); cîteva exemple: *laudat digitosque manusque bracchiaque et* [...] *lacertos* ('laudă degetele, mîinile, antebrațele și brațele', Ov., *met.* 1, 500); *brachia quoque et lacertos auro colunt* ('împodobesc antebrațele și brațele cu aur', Curt., 8, 9, 21). Nu par să existe texte în care *lacerti* să desemneze fără echivoc întregul membru superior; singurele pasaje luate în considerație par să se refere la forța brațelor: *inualidis fluitantia tela lacertis* [22] (Stat., *Theb.* 5, 378).

Partea umerală a membrului superior, inclusiv umărul, poartă numele de *armus*, folosit mai des pentru animale. Pentru oameni, exemplele apar cu începere de la Vergiliu: *latos huic hasta per armos tremuit* [23] (Verg., *Aen.* 11, 644); de remarcat faptul că derivatul *armillae* 'brățară' ar putea atesta o folosire mai veche a termenului cu aplicare la om, confirmată și de o notă a lui Paul. Festus, 23, 22 Lindsay: *antiqui umeros cum brachiis armos uocabant* [24].

Pentru desemnarea întregului membru superior exemplele sînt de asemenea foarte rare: *prensare manibus, complecti armis* [25] (Tac., *hist.* 1, 36, 3).

Ultimul termen care intră în discuție este *ulna* (înrudit etimologic cu gr. ὠλένη). La origine înseamnă 'cot' și 'antebraț', sens care rezultă mai puțin din texte — cuvîntul fiind atestat mai ales la poeți — și mai degrabă din sensul 'cot', unitate de măsură, dar se folosește în poezie și pentru brațul întreg: *pueri instar/bimuli tremula patris dormientis in ulna* [26] (Catull. 17, 12—13); *illum saepe suis [...] fouit in ulnis / tollere conantur* [27] (Ov., *met.* 9, 652).

În prezentările de mai sus, am limitat extragerea citatelor la textele literare, deoarece mărturiile lexicografilor, deseori contradictorii, sînt influențate de etimologii (reale sau presupuse), de modele grecești etc.

Pe baza datelor expuse cu privire la semnificația fiecăruia dintre termenii referitori la membrul superior, se poate încerca stabilirea locului specific al lui *brac(c)hium*. Pot fi eliminate din discuție cuvintele cu frecvență scăzută *armus* și *ulna*. Din ceilalți trei termeni, *manus* este cel mai vechi și cu semnificațiile cele mai generale, corespunzînd gr. χείρ. Mai recente, *lacerti* (probabil folosirea metaforică a lui *lacertus* 'șopîrlă') și împrumutul *brac(c)hium*, cu neta predominare cantitativă a acestuia din urmă, se constituie, fără consecvență și suficientă claritate, într-un „microsistem" de denumire a celor două părți ale membrului superior opuse una alteia și „mîinii" în sens restrîns: „brațul" și „antebrațul"; ceea ce frapează în primul rînd este faptul că *brac(c)hium* ocupă locul deținut de πῆχυς, și nu de βραχίων, în microsistemul corespunzător grecesc (excepție fac textele plautine, care ar putea reproduce situația din originalele grecești ale comediilor). Explicația acestei neconcordanțe și a neclarității surselor în privința repartiției celor două cuvinte ar putea proveni din lipsa de importanță pentru limbajul curent al distingerii „brațului" de „antebraț". De aceea, pentru a determina valorile specifice ale termenului *bracchium*, e necesară deplasarea discuției spre valorile figurate sau de simbol. Trebuie observat de la început că și în această privință lat. *bracchium* are accepțiuni mai largi decît gr. βραχίων; chiar în folosirile concrete, *bracchium* traduce și gr. ἀγκάλη „curbura brațului": *circumda torquem e bracchiis, meum collum circumplecte* [28] (Plaut., *As.* 696).

S-a văzut mai sus că gr. βραχίων simbolizează forța. Această valoare apare în latinește destul de rar în perioada clasică: *consules, qui illud leui bracchio egissent* [29] (Cic., *Att.* 4, 17, 3); *praebuerim sceleri brac-*

chia nostra tuo [30] (Ov., *Epist.* 7, 126). În schimb, cuvîntul a dezvoltat în latinește numeroase folosiri metaforice, atît poetice cît și tehnice (ramurile arborilor, ale viței de vie, brațele rîurilor, secțiunile unui lanț de munți, părțile unor fortificații, brațele candelabrelor etc.); cf. Th. l. L., II, 2160—2161.

În opoziție cu *bracchium*, valorile figurate ale termenului mai vechi, *manus*, sînt mult mai numeroase : simbolizează autoritatea juridică (a soțului asupra soției, a „tatălui familiei"), instrumentul de luptă și de muncă; ca și χείρ, denumește forța militară, „trupele" (sinonim cu *uires* „*forțe*"); cf. Ernout-Meillet, s.v. Se observă că, exceptînd, poate, sensul „instrument de muncă și luptă", nici una din valorile figurate și simbolice ale lui *manus* nu există la *bracchium*. Se pune întrebarea dacă se pot descoperi folosiri specifice ale cuvîntului *bracchium*, inexistente la *manus*. Dintre sensurile „concrete", numai corespondența cu ἀγκάλη pare să nu fie comună cu *manus*, iar din cele figurate și metaforice numai „despărțirile" (ramuri, brațele fluviilor etc.).

Ca simbol al forței, diferența pare netă : *manus* se referă la puterea juridică sau protectoare, *bracchium* la cea fizică. În puține pasaje *manus* are această din urmă valoare : *res magnas manu gessit* ('a realizat lucruri mari cu brațul', Naeu., *Com.* 108); *emoriere ocius ⟨ni⟩si manu uiceris* [31] (Plaut., *Truc.* 624); *Hectoris Aeneaeque manu uictoria Graium/haesit* [32] (Verg., *Aen.* 11, 289).

Cîteva concluzii pot fi extrase din analiza de mai sus : (1) În comparație cu gr. βραχίων, lat. *bracchium* are o frecvență mult mai mare și dezvoltă sensuri numeroase, specifice limbii latine. Parțial, această situație se explică prin faptul că *bracchium* are, pe lîngă valoarea gr. βραχίων (cu diferența tehnică de care a fost vorba mai sus), și pe cea a gr. ἀγκάλη. (2) E de presupus că, la origine, cuvîntul a fost împrumutat pentru a denumi doar o parte a membrului superior. Curînd însă, și-a dezvoltat sensurile independent de semnificația originară, cu extinderi, concrete și figurate, datorate, poate, polisemantismului mai vechi al lat. *manus*, care admitea cu greu noi îmbogățiri ale sensului. (3) O confirmare a celor de mai sus ar putea fi considerată incapacitatea lui *bracchium* de a înlocui pe *manus* în anumite valori foarte vechi, ca cea juridică, de exemplu.

3. *Difuzarea romanică.* Limbile romanice conservă, în totalitatea lor, cuvîntul, cu înțelesurile latinești, în special cu cel de 'membru superior', în întregime (care cuprinde, îmbrățișează, ridică, transportă etc.). Singură sarda păstrează numai un sens derivat 'ramură a unui arbore' (cf. Max Leopold Wagner, DES s.v. *braϑϑu ;* autorul consideră posibilă conservarea sensului inițial într-o fază veche a limbii sarde, eliminat apoi de concurența împrumutului italo-spaniol *bráttsu).*Pentru vegliotă nu par să existe atestări (cf. REW 1256).

4. *Probleme de fonetică și morfologie.* Față de etimonul grecesc, latina prezintă trei deosebiri : (1) apariția geminatei, (2) trecerea de la declinarea a treia la a doua și (3) trecerea de la masculin la neutru.

Geminata este inconsecvent notată grafic în manuscrise și inscripții, dar e garantată de cantitatea lungă a primei silabe în întreaga literatură latină. Explicația nu e clară (s-au adus analogii pentru alte aspirate grecești redate prin geminată în latinește; cf. A. Graur, *Cons. gém.*, p. 54—55). E greu de deosebit caracterul expresiv al geminării (susținut de A. Graur, *ib.;* cf. Leumann-Hofmann-Szantyr, *Lat. Gramm.*² I, p. 183

„Ohne spürbare Expressivität"). Situația romanică nu este concludentă; italiana are însă forma geminată *braccio*.

În privința schimbării de declinare nu se pot găsi alte exemple perfect analoage; singurul fapt citat de Leumann-Hofmann-Szantyr, *Lat. Gramm.*, I, 456 este gr. πορφυρίζον, -οντος, participiul substantivat al verbului πορφυρίζω 'a fi de culoare purpurie', devenit latinește *purpurissum* 'podoabe de purpură'; participiul nu e înregistrat independent în dicționarele grecești (cf. M. Leumann, *Kl. Schr.*, p. 158; Susanna Frey-Korsunsky, *Griechische Wörter aus lateinischer Überlieferung*, Zürich, 1969, p. 81). De aceea, schimbarea de declinare ar putea fi pusă în legătură cu trecerea de la masculin la neutru, deși nici aceasta n-are o explicație indiscutabilă (« influence de *femur, crus*?» Ernout-Meillet s.v. *bracchium*).

III. rom. *carte* < lat. *c(h)arta* < gr. χάρτης (m.)

1. *Situația din greacă.* Atestat începînd din sec. al V-lea î.e.n., cu sensul 'sul de papirus'; sensul 'foaie de papirus' este secundar și nesigur (cf. O. Masson, în Chantraine, *DÉLG*, s.v.); dintre sensurile tîrzii e de menționat 'document oficial' la Iustinian, *Nov.* 8, 1 (LSJ — Suppl. s.v.).

2. *Situația din latină.* Atestat începînd cu epoca lui Cicero, cu sensul 'sul de papirus', dar și 'materialul (pentru scris, dar și pentru alte utilizări) confecționat din papirus'. Față de punctul de plecare grecesc, latina prezintă deosebiri care constau într-o frecvență mai mare a utilizării (în măsura în care se poate face o comparație pornind de la surse diferite ca extindere — LSJ și Th. l. L.) și, ca o consecință, un număr mai mare de sensuri.

Pentru semnificația, dominantă în greacă, 'sul de papirus' se pot cita exemple în care *charta* este considerat material de scris: *loci cerae aut chartae simillimi sunt* [33] (Rhet. Her. 3, 17, 30); *calamum et chartas* [...] *posco* ('cer tocul și sulul de papirus' Hor., *epist.* 2, 1, 113); *uenit et ad digitos ultima charta meos* [34] (Ov., *Pont.* 4, 13, 34); se observă că, în ultimul exemplu, este vorba de papirusul scris. De aici se ajunge la semnificația 'carte' (în sensul material al cuvîntului): *aeuum tribus explicare cartis / doctis* [...] *et laboriosis* [35] (Catull. 1, 6); *ut titulum chartae de fronte reuellas* [36] (Ov., *Pont.* 4, 13, 7). De la sensul acesta material, care pornește tot de la semnificația originară 'sul de papirus', se ajunge, prin metonimie, la desemnarea conținutului, a operei literare, *charta* devenind sinonim cu *liber* (cf. Vlp., *dig.* 32, 52, 4: *in usu plerique libros chartas appellant* 'cei mai mulți numesc, în mod curent, cărțile *[libri] chartae*'): *tuisque ex* [...] *chartis, /* [...] *omnia nos* [...] *depascimur aurea dicta* [37] (Lucr. 3, 10—12); *non ego te meis chartis inornatum silebo* [38] (Hor., *carm.* 4, 9, 30—31); *chartis nec furta nocent et saecula prosunt, / solaque non norunt haec monumenta mori* [39] (Mart., 10, 2, 11—12).

Și alte sensuri derivate din „papirus scris" prezintă interes pentru descendența romanică. Unul din acestea, „document, act", apare în literatura tîrzie (dar înaintea atestării grecești a acestui sens): *secretioribus chartis ab eius domo prolatis* [40] (Am. 28, 1, 20); *nullus litigator potest sine suis chartis litigare* [41] (Aug., *c. Fel.* 2, 1).

Sensul „scrisoare" (tratat separat în Th. l. L., III, 999) reiese mai ales din literatura epistolară însăși, și *charta* nu poate fi considerat, cel puțin în perioada clasică, ca o denumire a scrisorii, concurentă cu *epistula*. Cîteva exemple: *charta ipsa ne nos prodat pertimesco* [42] (Cic., *Att.* 2, 20, 3);

dignum aliquid auribus, dignum chartis elaboremus[43] (Plin., *epist.* 4, 16, 3). Tot de sensul „scrisoare" se atașează și cel de „decret imperial" (sub forma unui răspuns scris la cererile magistraților) pe care îl are *charta* în textele tîrzii : *hominem chartam regis habentem* ('un om avînd un decret al regelui' *Lex Sal.*, 11,4).

Trebuie spus în concluzie că toate semnificațiile secundare pornesc de la cel de „papirus" ca material de scris și nu se dezvoltă independent de sensul primordial, care rămîne prezent în textele tîrzii : *librorum appellatione continentur omnia uolumina siue membrana sint siue in quauis alia materia*[44] (Vlp., *dig.*, 32, 52).

3. *Difuzarea romanică.* Papirusul fiind din ce în ce mai puțin folosit ca material de scris (dispare total după secolul al VII-lea), este de așteptat ca sensul originar să se piardă (sau să denumească noul material de scris, „hîrtia"), menținîndu-se numai sensurile secundare, favorizate de dispariția unor sinonime latine.

După REW 1866, descendenții romanici ai cuvîntului *charta* prezintă sensurile : „hîrtie" (it., log. *carta*), „document, act" (log., friul., engad. fr. *chartre* — provenit de fapt din diminutivul *chartula* — și *charte*), „scrisoare" (pe lîngă română : engad., prov., cat., sp., port.)[45]; sensul „carte" apare numai în românește și e pus de autor în legătură cu dublul sens al sîrbocr. *kniga* „scrisoare" și „carte". Principalele sensuri în dacoromâna veche sînt „scrisoare" (atestat începînd cu *Codicele Voronețean*), „ordin domnesc" (începînd cu Dosoftei), „act" (începutul secolului al XVII-lea) și „carte = livre" (de la Coresi) ; cf. atestările în DA, s.v. La acestea se adaugă, în aromână și meglenoromână, sensul „hîrtie".

La prima vedere, româna are reprezentate toate sensurile lat. *charta*, mai mult decît celelalte limbi romanice, de unde lipsesc sensurile „livre" și, cu răspîndire geografică diferită, „hîrtie" sau „scrisoare". O explicație ar putea fi absența din românește a descendenților lat. *litterae* „scrisoare" (păstrat în toate celelalte limbi romanice), *liber* (cu sensul „carte" păstrat în mai multe limbi romanice — italiană, franceză, provensală, catalană, spaniolă, portugheză — cu forme influențate de latina savantă ; cf. REW, 5011 și FEW, s.v. *liber*, vol. V, p. 296—298)[46] și *epistula* (cuvînt exclusiv savant, neînregistrat în REW ; cf. și FEW s.v.), ceea ce face ca întregul domeniu al „materialului de scris" și al „textului scris" să fie ocupat în românește de *charta*.

Nu se poate stabili însă cu certitudine dacă sensurile romanice sînt într-adevăr moștenite din latinește sau dacă s-au dezvoltat dintr-un sens inițial unic într-un mod analog cu evoluția latină ; în acest din urmă caz, sensul „scrisoare" ar putea fi punctul de plecare.

4. *Probleme formale.* Trecerea masculinului grecesc la feminin în latinește[47] e fără importanță pentru limbile romanice, deoarece acestea păstrează toate forma latină. De asemenea, ezitările grafice între *charta* și *carta*, prezente în manuscrise și în inscripții de-a lungul timpului (cf. Th. L. L. III, 996), nu au o bază reală, deoarece limba vorbită nu cunoaște velara aspirată (a cărei folosire era limitată la o pătură restrînsă de vorbitori). Forma românească de nominativ singular *carte* a fost explicată de Candrea — Densusianu fie prin lat. pl. *chartae*, fie prin influența pl. *cărți* (după modelul *parte — părți*) ; DA acceptă numai a doua explicație.

NOTE

[1] 'Căci şi eu sînt dintre aceia care s-au scufundat ieri [în băutură]'.

[2] 'Să legi mănunchiurile de rută şi de maghiran şi după aceea vei cufunda [în apă] mănunchiurile'.

[3] 'Rana trebuie spălată atîta timp'.

[4] 'Acest [...] cuvînt *baptizare*, [provenit] din greacă, uzajul latin îl fixează astfel, încît nu obişnuieşte să fie înţeles altfel decît în ceremonia regenerării'.

[5] 'Isus a venit [...] la Ioan, ca să fie botezat de el'.

[6] 'De aceea, oasele coapselor şi ale pulpelor şi cele din regiunea şalelor, ca şi cele ale braţelor şi antebraţelor şi cîte [alte oase] nearticulate [se află în interiorul corpului] nostru sînt, datorită puţinătăţii sufletului în substanţa lor, goale de raţiune, toate acestea sînt învelite cu carne'.

[7] 'Căci protejează şi umărul şi braţul şi antebraţul'.

[8] 'În jurul fiului ei drag întindea braţele albe'.

[9] 'Şi-a dezgolit în întregime coastele şi braţul stîng'.

[10] 'Voi crede că o ţin în braţe pe soţia mea dragă'.

[11] 'Eu am întemeiat această ţară prin forţa braţelor mele'.

[12] 'Afirmă că i-a vindecat lui Esculap un picior rupt, iar lui Apollo un braţ'.

[13] 'Ca să i se fixeze [pe cruce] de două ori picioarele, de două ori braţele'.

[14] 'Întinde cu îndrăzneală braţul pentru salut'.

[15] 'Nu i-ai frînt elefantului în India braţul cu o lovitură de pumn! – cum, braţul? – asta voiam să spun: coapsa'.

[16] 'Braţele şi umerii liberi pentru a ţine armele'.

[17] 'Antebraţele prinse de braţe puternice şi mîini slujitoare'.

[18] 'Şi-a dus braţele în jurul gîtului matern'.

[19] 'Răsuceşte în mîini şi în braţe coiful'.

[20] 'Ridică mîinile spre cer şi stele'.

[21] 'Am tăiat partea prin care se leagă mîna de umăr'.

[22] 'Armele clătinindu-se în braţele neputincioase'.

[23] 'Suliţa aruncată îi tremură înfiptă între umeri'.

[24] 'Cei vechi numeau *armi* umerii împreună cu braţele'.

[25] 'Îi prindeau de mîini, îi cuprindeau cu braţele'.

[26] 'La fel ca un copil de doi ani care doarme în braţele tremurătoare [=care-l leagănă] ale tatălui'.

[27] '(Nimfele) încearcă s-o ridice cu braţele lor delicate'.

[28] 'Fă-mi un colier din braţe, îmbrăţişează-mi gîtul'.

[29] 'Consulii care s-au ocupat de aceasta cu un braţ uşor'.

[30] 'Am oferit braţele noastre crimei tale'.

[31] 'Vei muri repede, dacă nu vei învinge cu forţa braţelor'.

[32] 'Prin braţul lui Hector şi al lui Aeneas victoria s-a ţinut departe de greci'.

[33] 'Locurile [retorice, punctele de reper] sînt foarte asemănătoare cu tăbliţele cerate şi cu sulurile de papirus'.

[34] 'Ultima foaie de papirus [sau, mai degrabă, sfîrşitul sulului] a ajuns la degetele mele'.

[35] 'Să desfăşori întreaga istorie [a lumii] în trei volume savante şi dificile'.

[36] 'Chiar dacă ai îndepărta titlul de pe frontispiciul volumului'.

[37] 'Din scrierile tale noi ne hrănim cu spuse de aur'.

[38] 'Nu te voi lăsa nelăudat în cărţile mele'.

[39] 'Scrierilor nu le dăunează furturile, iar trecerea timpului le este folositoare, şi singure aceste monumente nu ştiu să moară'.

[40] 'Fiind produse documente secrete din casa lui'.

[41] 'Nici un împricinat nu se poate judeca fără actele sale'.

[42] 'Scrisoarea însăşi [= această scriere] mă tem să nu ne trădeze'.

[43] 'Să creăm ceva demn de urechi, demn de scriere [=de a fi aşternut în scris]'.

[44] 'sub denumirea de „cărţi" *[libri]* sînt cuprinse toate textele scrise *[volumina*, la origine „suluri"], fie că sînt pe papirus, fie pe pergament, fie pe orice alt material'.

[45] Răspîndirea romanică a fost completată cu datele din FEW vol. II, 1, 629.

[46] Cu sensul 'liber, parte interioară a scoarţei arborilor' ar fi păstrat, după Tiktin, în rom. *lăor* 'fire de cînepă'; etimologie preluată de REW, 5011 şi de FEW, vol. V, p. 296; nu e acceptată de DA şi de Cioranescu.

[47] Încercările lui Lucilius de a folosi masculinul *chartus* au rămas fără ecou.

Februarie 1986

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

I. FISCHER, **Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române**, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, 226 p.

Optica modernă asupra latinei care stă la baza limbilor romanice a evoluat în timp de la latina clasică la latina vulgară, iar în cadrul acesteia de la varietăți pur cronologice la varietăți geografice (sau geografice și cronologice). Latina dunăreană, de care se ocupă I. Fischer în volumul cu acest titlu, este ,,varianta teritorială care stă la baza limbii române'' (p. 56, cf. și 6), de unde și subtitlul ,,introducere în istoria limbii române''. Desigur, după cum ne previne autorul însuși (p. 6), lucrarea nu este ,,un fel de gramatică istorică românească din perspectiva latină''; se poate spune însă că este o gramatică (în sensul de descriere integrală a limbii) latină din perspectivă românească. Mai mult, onorîndu-și subtitlul — cum nu fac unele lucrări, care se intitulează istorii ale limbii, dar sînt, de fapt, gramatici istorice, periodizate sau nu —, lucrarea nu este numai ,,o succintă descriere...'', ci și o succintă istorie a limbii latine și a latinei dunărene în mod special.

După un *Cuvînt înainte* (p. 5—10), care explică geneza lucrării, obiectul și metoda ei, capitolul I, *Latina, limbă a Romei. Răspîndirea ei în lumea antică* (p. 11—46), este un model de cadru istoric al unei expuneri lingvistice, selectînd din noianul informațiilor de istorie externă elementele care servesc la înțelegerea faptelor de limbă. Sînt sistematizate aici în mod exemplar caracteristicile procesului de romanizare în general, pentru a se ajunge la aspectele specifice ale romanizării ,,spațiului daco-moesian''.

Scurtul capitol al doilea, *Latina ,,vulgară'', limba comună a Imperiului Roman* (p. 47—57), conține precizări teoretice cu privire la conceptul de latină vulgară și la unitatea ei (relativă), menite să clarifice și conceptul de latină dunăreană, căruia îi este consacrat ultimul paragraf (2.4.). Definit în acest loc exclusiv ca variantă teritorială, conceptul de latină dunăreană va căpăta în încheierea lucrării (7.3.) cuvenitele precizări de ordin cronologic. După delimitarea de conceptele cu o sferă supraordonată — latina balcanică și latina orientală —, autorul ia în discuție termenul sinonim *latina carpato-dunăreană*, relevînd ce i se pare inadecvat în această denumire cu localizare mai precisă; nu ni se spune însă nimic despre un sinonim ca *latina moeso-dacică* (G. Ivănescu), pe care în forma *(latină) daco-moesiană* autorul l-a examinat critic în articolul *Traits spécifiques du latin « danubien »* (în ,,Studii clasice'' XXI (1983), p. 67). Aș observa că raportul dintre latina dunăreană și latina balcanică rezultă mai clar din acest articol anterior (p. 68).

Cele patru capitole care urmează și care constituie obiectul propriu-zis al lucrării descriu structura latinei dunărene și dinamica ei, ,,în ansamblul limbii latine tîrzii'' (p. 57), pe compartimentele limbii: 3. *Sistemul fonologic* (p. 58—78), 4. *Morfologia* (p. 79—128), 5. *Lexicul* (p. 129—154), 6. *Formarea cuvintelor* (p. 155—191). Cu toată motivarea oferită de autor, la p. 8 și 145, pentru omiterea deliberată a sintaxei, care n-ar permite studiul comparativ-istoric, absența unui asemenea capitol este regretabilă, cu atît mai mult cu cît cartea conține, la morfologie și chiar la lexic, și elemente de sintaxă, nu numai de sintaxă a propoziției, cum ne anunță *Cuvîntul înainte* (creșterea rolului prepozițiilor în dauna formelor cazuale p. 83, extinderea întrebuințării infinitivului și a gerunziului p. 117—118, înnoirea prepozițiilor p. 146), ci și de sintaxă a frazei (înlocuirea prin indicativ a conjunctivului din propozițiile interogative indirecte și a acuzativului cu infinitiv p. 113, păstrarea distincției dintre completivele cerute de *verba declarandi* și *sciendi* față de celelalte completive p. 146, înnoirea și reorganizarea conjuncțiilor p. 146); alături de acestea ar fi putut fi amintite transformările privind construcțiile absolute, rigoarea corespondenței timpurilor și unele particularități ale topicii, fenomene atît de caracteristice latinei clasice.

Extinderea dată compartimentelor descrise și selecția faptelor discutate denotă preferințe marcate ale autorului. Evident favorizată este formarea cuvintelor și, în cadrul ei, sufixarea și prefixarea (compunerea este tratată cam sumar și mai puțin sistematic, ceea ce se explică numai în parte prin ponderea scăzută a procedeului); surprinde aici absența totală a altor procedee de formare a cuvintelor, în speță conversiunea și derivarea regresivă, mai ales că un aspect al conversiunii, și anume substantivizarea adjectivelor, este amintit la morfologie ca un procedeu frecvent în latina dunăreană (vezi p. 161, 163, 165, 204). Selecția operată la morfologie pare prea severă în ce privește speciile de pronume (nu se spune nimic despre posesive și, mai ales, despre nehotărîte) și de numerale (nu se discută cel colectiv, de exemplu, și nici măcar numele zecilor la cardinale). La vocabular — care, în general, este discutat altfel decît celelalte compartimente, tratarea distingînd din capul locului ceea ce pentru alte capitole se face în concluzii: elementele de unitate și elementele specifice — aș remarca atenția redusă acordată aspectelor semantice, mai cu seamă problemei sensurilor specifice (tip *tenerus*, *virtus*).

Toate cele patru capitole pur lingvistice au drept trăsături comune caracterul sistematic și în același timp vioi al expunerii, relevarea tendințelor evolutive și a situației din restul Romaniei ; fenomenele nu sînt pur și simplu menționate și convingător ilustrate, ci și explicate, iar, în cadrul grupărilor tradiționale, nu sînt enumerate separat, într-o ordine datorată rutinei sau întîmplării, ci înlănțuite într-o adevărată demonstrație logică a interdependenței lor.

Capitolul de încheiere se intitulează *În loc de concluzii. Probleme cronologice* (p. 192—211). În strînsă legătură cu subtitlul reprodus, el tratează spinoasa problemă a datării fenomenelor descrise anterior, prin stabilirea cronologiei lor relative și a celei absolute, precum și periodizarea istoriei latinei dunărene. Capitolul cuprinde o privire sintetică asupra fenomenelor considerate caracteristice latinei dunărene, care constau „atît din invovații cît și din conservări specifice" (p. 199), propunînd datări și arii ale fenomenelor discutate. Urmărirea gradului treptat de diferențiere și de individualizare a latinei dunărene duce în mod firesc la problema datei de început a limbii române, tratată în ultimul paragraf (7.5.).

Cartea se încheie cu o amplă *Bibliografie selectivă*, care poate fi considerată un capitol final, întrucît, pe lîngă ordonarea tematică, cronologică și „logică" (cf. p. 212), ea conține adeseori și aprecieri calitative ale autorului. Alături de cele 124 de titluri ale unor lucrări de diverse vîrste și dimensiuni și de diverse grade în ce privește importanța, cred că și-ar fi avut locul două lucrări considerate pînă acum clasice în materie : C. H. Grandgent, *An Introduction to Vulgar Latin*, Boston, 1907 (pentru care există și o traducere românească, multigrafiată, din 1958), la 8.2.1., și W. Meyer-Lübke, *Einführung in das Studium der romanischen Sprachen*, Heidelberg, 1901, la 8.4.1. ; nu se înțelege dacă absențele de acest fel echivalează implicit cu trecerea lucrărilor respective în categoria celor „depășite" (cf. p. 212). De asemenea, la 8.4.4. ar fi putut fi menționată lucrarea lui I. Coteanu *Originile limbii române*, București, 1981, care face parte din aceeași serie cu lucrările amintite la p. 5, nota 1.

Prin selecția faptelor și prin modul de expunere lucrarea lui I. Fischer, prezentată de autor ca o introducere în istoria limbii române, este în același timp o introducere în studiul latinei dunărene, a cărei cunoaștere mai aprofundată o pot realiza cercetările de detaliu și viitoare tratate. O introducere care are marea calitate de a putea fi citită integral și nu doar consultată, fără ca accesibilitatea și caracterul agreabil al expunerii, cu un stil deopotrivă elegant și alert, să fie în detrimentul ținutei științifice. Operă de sinteză originală, ea conține punctele de vedere ale autorului în însăși examinarea critică a faptelor și explicațiilor reținute din cercetările anterioare, la care nu o dată adaugă explicații și nuanțări personale. Bine fundamentată teoretic și metodologic, cercetarea se distinge printr-o prudență proprie științei autentice. Specialiștii pot regreta absența unor discuții și mai ales a unor trimiteri exacte la sursa unor exemple sau a unor opinii (pentru acestea se fac uneori excepții), dar, în calitate de cititori, sînt nevoiți să recunoască avantajul pe care renunțarea la acest aparat îl prezintă pentru cursivitatea expunerii.

Autorul nu-și delimitează lucrarea față de altele mai mult sau mai puțin similare (ceea ce s-ar fi impus totuși măcar pentru capitolul cu același titlu din *Istoria limbii române*, vol. al II-lea, 1969, la care I. Fischer a fost unul dintre autori). Încercînd aici o apreciere calitativă a diferențelor față de ILR II, observ că ele constau în caracterul unitar al studiului, care permite corelarea fenomenelor lingvistice, și în tratarea limbii nu în sine, ci în conexiune cu istoria externă. Față de alte lucrări care tratează fondul latin al limbii române, *Latina dunăreană* se deosebește prin prezentarea (fie și selectivă) a sistemului limbii, în opoziție cu tratările atomiste, și prin relevarea dinamicii limbii, în opoziție cu imaginea statică a acelorași fenomene. Față de toate lucrările cu același obiect ea se distinge prin calitățile de compoziție și stil : prin conceperea tratării ca o demonstrație sau ca un discurs argumentativ și prin cursivitatea expunerii, subliniată și mai înainte ; în ambele își spune cuvîntul măiestria de pedagog a autorului.

Apreciind valoarea indiscutabilă a lucrării reputatului latinist care este I. Fischer, supun îndrumătorului meu în latina vulgară cîteva observații ale fostei sale studente româniste.

Deși definiția latinei dunărene drept „varianta teritorială care stă la baza limbii române" este însoțită (la p. 56, nota 7) de precizarea că „prin *limba română* înțelegem unitatea celor patru dialecte românești (dacoromâna, macedoromâna — zisă și aromână —, meglenoromâna și istroromâna)", perspectiva românească a reconstituirii latinei dunărene este adesea limitată la dacoromână, prea rar extinsă și la aromână (vezi, de exemplu, p. 70, 115, 122, 136, 147) și aproape deloc (o excepție pentru istroromână la p. 115, iar pentru meglenoromână la p. 165) la celelalte dialecte sud-dunărene, amintite în nota citată mai înainte (unde, de altfel, aromâna e numită macedoromână, în neconcordanță cu abrevierea *arom.* folosită ulterior). Luarea în considerație consecventă a acestora ar fi fost de dorit nu pentru simpla ilustrare completă a rezultatelor românești convergente între ele, care poate fi socotită un lux într-o introducere, ci pentru relevarea celor divergente, care ar fi dus la nuanțarea afirmațiilor privind unele fenomene, datarea sau ariile lor teritoriale. Am simțit astfel lipsa referirilor la aromână — și meglenoromână — cel puțin în următoarele situații : în legătură cu rezultatul românesc al lui /k/ și /g/ + *e*, *i* (p. 70 : se indică exclusiv *č*, *ğ*, neglijîndu-se arom. și megl. *ț*, *d̦*), cu mai-mult ca perfectul indicativ (p. 111 : pentru latina dunăreană se

menționează numai tipul sintetic, preluat de la conjunctiv), cu formele de perfect simplu de tipul v. drom. *șezum*, *văzum* (considerate „relativ recente" p. 127, nota), cu inventarul de prepoziții (p. 131 și 146—147 : nimic despre păstrarea lui *extra* și *trans* sau *intra)* și cu sufixul *-atic*, tratat exclusiv la formarea adjectivelor (p. 165) și nemenționat la substantivele abstracte (p. 158 și urm.).

În strînsă relație cu această remarcă se pot discuta două probleme de principiu. Un semn de întrebare pe care îl lasă cartea — și în mod special paragraful 2.4. — privește existența sau inexistența unor diferențe dialectale în latina dunăreană ; problema originii dialectelor românești nu mi se pare total în afara obiectului lucrării, cum sugerează nota de la p. 56, care ține să sublinieze „faptul că ele nu provin din varietăți diferite ale l a t i n e i [spațiat în text], ci din una singură, obiectul descrierii noastre" : această unică varietate putea avea diviziuni interne sau măcar tendințe spre asemenea diviziuni, care uneori se apropie mai mult de varietăți teritoriale din afara latinei dunărene. A doua problemă, de ordin metodologic, se referă la poziția autorului față de posibilitatea existenței unor dublete, din a căror negare se trag și concluzii pentru datarea unor fenomene : de exemplu, se susține că „în *înfige* [tipărit greșit *infige* — M.A.] caracterul recent al prefixului e dovedit din forma arom. *hig (hidzeare)* provenită din lat. *figere*" (p. 187), ca și cum derivatul prefixal n-ar fi putut coexista cu verbul de bază (cf. alineatul următor, în care autorul admite sinonimia latinească *cingere/incingere*, *tendere/intendere*, chiar dacă înclină, mai nuanțat, spre aceeași datare recentă a verbelor românești prefixate) ; atestarea anterioară în româna veche a lui *feciu* față de *făcui* nu mi se pare că exclude chiar de la sine „ispita de a atribui o dată latină formei românești *făcui*" prin raportarea ei la lat. *fecuit*, interpretat drept fenomen sigur independent (p. 123, nota ; precizez că *făcuși* și *făcu* sînt atestate în sec. al XVI-lea). Problema dubletelor (formațiilor paralele echivalente) interesează și încadrarea — prea categorică — a românei la cîte un anumit tip : astfel, în ce privește viitorul indicativ, româna e clasificată exclusiv la tipul cu *uolo*, deși pe aceeași pagină (109) se recunoaște și existența unui tip cu *a avea* (din formularea „româna modernă cunoaște o perifrază cu 'a avea' *(am să vin)*" se deduce că autorul consideră această perifrază exclusiv modernă, deși cel puțin varianta *a avea* + infinitivul este destul de bogat atestată din sec. al XVI-lea, iar cea cu conjunctivul de la începutul sec. al XVII-lea) ; nu e exclus ca româna să aparțină și tipului cu *uado* (după cum susțin S. Pușcariu și Al. Graur pentru *va* > *o* + conjunctivul).

Orientarea concluziilor cărții numai spre aspectele cronologice lasă mai puțin precizată poziția latinei dunărene în cadrul latinei balcanice și al celei orientale, precum și apropierile particulare, de detaliu, cu latina din alte regiuni (de care se vorbește prea vag, ca simplă enunțare, la p. 57). În prezentarea materialului lingvistic latinesc și românesc sînt extrem de sărace referirile la fenomene similare din restul zonei balcanice și orientale, lipsind mai ales referirile la albaneză în alte capitole decît cel consacrat lexicului (de exemplu, în legătură cu evoluția grupurilor consonantice *ks*, *kt* — p. 72), iar raportarea la dalmată poate fi ermetică pentru cititorul nespecialist, dacă se folosește termenul *vegliotă* (p. 203 față de 57 sau 130).

I. Fischer este adeptul recunoașterii unei faze de tranziție „între latină și limbile romanice individualizate", respectiv între latina dunăreană și română (p. 208—210), ipoteză plauzibilă și justificată teoretic ; denumirea acestei faze drept „romanică" este însă improprie (chiar cu ghilimelele de la p. 192 și 193), din moment ce faza următoare o reprezintă limbile romanice ; echivocul poate fi înlăturat prin termeni ca *protoromanic* sau *romanic neindividualizat*.

Din același domeniu al terminologiei aș remarca absența unor precizări — necesare pentru nespecialiști — cu privire la diverse epoci ale limbii latine (arhaică p. 66 și veche p. 49, preclasică p. 113, preliterară p. 119, 122, latina epocii clasice p. 168, postclasică p. 188, imperială p. 82 și chiar tîrzie — passim) sau la alte noțiuni, ca „faza recentă a indo-europenei" p. 79, precum și variația sinonimică de natură a ascunde unele identități : *iterativ* (p. 106) față de *frecventativ* (passim) sau *preverb* (p. 165) față de *prefix* verbal (passim), *guturală* (p. 199) față de *velară* (passim) ; cf. și *afro-romanica* p. 15/*afro-romana* p. 61. Uneori terminologia mai puțin riguroasă creează nedumeriri chiar în legătură cu noțiunea de latină dunăreană, care pare prezentată pe alocuri ca o varietate pur cronologică (din moment ce „păstrează", „menține" sau „sporește" unele elemente — vezi, de exemplu, p. 163—164 : vezi și formularea „la o dată nedeterminată, dar situată poate chiar în latina dunăreană"), în opoziție cu „limba latină" fără nici o determinare — cum, de altfel, apare alteeri și latina tîrzie (p. 168 jos) — sau în opoziție cu latina tîrzie (vezi p. 168 sus).

La reluarea unor probleme (la care sistemul trimiterilor nu e folosit cu regularitate), cîteodată există deosebiri — mai mici (glosarea lui *păresimi* p. 106/152) sau mai mari (înlocuirea lui *-es* cu *-i* p. 95/201, etimologia prefixului *per-* p. 184/189), mergînd pînă la ușoare contradicții : vezi etimologia adjectivului *mare* (p. 142 : „provine fără îndoială din lat. *mas*..."/ p. 146 : „pe cît se pare, din substrat, ... fiind mai degrabă latin cu posibilă influență semantică a substratului") și, mai ales, interpretarea lui *ab ante* drept panromanic la p. 131 și „cu răspîndire romanică mai redusă" la p. 147 (cf. și p. 185) sau prezentarea modului

de rezolvare a confuziei dintre genitiv și dativ „cu predominarea celui dintîi" la p. 89 și „în favoarea celui de al doilea" la p. 200 (desigur, o inadvertență de exprimare).

Dintre posibilele observații de amănunt notez cîteva în ordinea paginilor. P. 16, nota : mărturia lui Hieronymus despre succesul lui *Testamentum porcelli*, în lumea școlară, față de Platon în traducerea lui Cicero poate fi interpretată și numai în sensul preferințelor literare diferite, nu neapărat ca o deosebire între limba predată și limba vorbită. P. 28 : referirea — laconică — la identitatea Malua = Romula, în notă, ar fi trebuit să expliciteze afirmația de la p. 19 cu privire la cele „11 sau 12 centre urbane" (de unde trimiterea la 1.3.2.2 e greșită, în loc de 1.3.1.2.). P. 55 : sensul discutat al lui *plicare* („a se îndreapta către") „se păstrează" în cele două extremități ale Romaniei cu deosebiri importante între ele (rom. „a porni", sp. „a ajunge"). P. 79 : cu toată rezerva autorului, nu văd cum s-ar putea spune că imperativul nu are rol sintactic ; chiar pentru vocativ este preferabilă formularea de la p. 83 („a cărui funcție sintactică avea un caracter special"). P. 91 : pentru extinderea la nominativ a desinenței *-as* ar fi trebuit specificată și aici declinarea (I, cf. p. 87). P. 95 : la „cele cîteva substantive care continuă forma de nominativ" ar fi de adăugat cel puțin *draco* (cf. p. 151), dacă nu și *miles*. P. 96 : se discută numai genitiv-dativul singular în *-i* al femininelor românești, fără nici o mențiune despre pluralul omonim, deși sînt atrase în comparație unele plurale italienești asemănătoare. P. 98—99 : lipsește superlativul cu *multum* și *forte* (vezi ILR II, p. 63—64). P. 103 : la seria atonă se dau exemplele „tonice" *nouă, vouă*. P. 105 : denumirea lui '20' nu e moștenită chiar „pe întreg teritoriul romanic", din moment ce lipsește în Dacia ; plasarea mai la început a notei de la p. 130 și referirea expresă la aromână ar fi eliminat nedumerirea. P. 111 și 114 : mai mult ca perfectul indicativ, viitorul anterior și perfectul conjunctiv erau asemănătoare (paronime) cu conjunctivul imperfect numai la conjugarea I și a IV-a. P. 112 : nu se spune dacă viitorul anterior n-a fost și el înlocuit cu o perifrază. P. 116 : „participiul" apare (la r. 8 de jos) opus participiului prezent (r. 10 de jos). P. 118 : participiul prezent este „absent din românește" ca formă verbală, dar s-au moștenit participiile lexicalizate ca adjective *fierbinte* și reg. *plointe*. P. 122 : în româna veche este atestat și infinitivul *i*, în formele de viitor *voiu i* sau *i-vor;* afirmația conform căreia *ieși* < *exire*, *p(i)eri* < *perire*, *sui* < *subire* „au trecut la conjugarea a IV-a" rămîne obscură (mențiunea ar fi fost necesară cu privire la *suferi* < *sufferre*). P. 125 : nu se poate spune că perfectele simple cu reduplicare și chiar unele cu alternanță *(a/e)* nu erau „clar marcate", ci numai că nu erau regulate, analizabile. P. 146—147 : lista prepozițiilor mai mult sau mai puțin specifice latinei dunărene diferă destul de mult de cea din ILR II, p. 107, deci ar fi comportat o discuție. P. 151 : rom. *sînt* (<*sanctus*) ar fi avut nevoie de unele precizări. P. 169 : ar fi fost de amintit existența unor formații adverbiale cu *re*. P. 170—171 : n-ar fi fost necesar să se reia la formarea cuvintelor problema lui *-esc, -ez* flexionare (vezi p. 124). P. 174 : concurența *ad- / in-* — și problema formațiilor parasintetice, în general — ar fi fost normal să se discute la prefixare, nu la sufixare. P. 183 : pentru supraprefixare, alături de *spăla* < < *experlauare*, cf. arom. *sprigiur* < *experjuro*. P. 184 : cele 21 de prefixe de la W. Meyer-Lübke nu sînt panromanice, deci raportarea românei nu trebuie făcută la această listă abstractă, ci la sistemul altor limbi romanice. P. 186—187 : „diferența de sens dintre verbul prefixat și cel simplu" este sau neilustrată, sau ilustrată în mod necorespunzător cu *afflare*, care demonstrează diferența de sens dintre verbul latinesc și urmașii lui romanici. P. 187 : ar fi fost interesant de remarcat că rom. *pleca* se comportă exact invers față de *plicare* din latina tîrzie, întrucît nereflexiv înseamnă „a se îndrepta" și reflexiv „a se îndoi". P. 189 : exemplele date la *per-* ilustrează mai curînd valoarea intensivă a prefixului, decît una locală. P. 190—191 : dacă pentru prima parte a paragrafului nu se precizează că e vorba de compunerea tematică, afirmația că „româna nu păstrează decît două compuse latine" *(lucifer* și *trifolium*, eventual și *caprifolium)* este contrazisă chiar de exemplele care urmează, cu juxtapunerea substantiv + substantiv *(Dumnezeu)* sau substantiv + adjectiv *(miazăzi, primăvară);* se neglijează însă diverse alte tipuri : de exemplu, substantiv + verb *(cîrneleagă, cîșlegi)*, prepoziție + substantiv *(*suoară)*, compunerea parasintetică de tip *codobatură* sau compusele pronominale (pentru care ar fi fost suficientă trimiterea la p. 101, cum s-a procedat pentru uneltele gramaticale de la p. 146—147).

Calitățile cărții lui I. Fischer vor atrage, fără îndoială, cît mai curînd, necesitatea unei noi ediții (cu care prilej se vor putea corecta și actualele greșeli de tipar, în contrast cu ținuta elevată a expunerii și cu prezentarea grafică frumoasă). Problemele aduse în discuție de prezenta recenzie au avut în vedere acest obiectiv, constituind un mod de a demonstra concret interesul pentru lucrare și faptul că e de așteptat cu autorul să nu abandoneze cercetarea dificilei teme, pentru a cărei excelentă sinteză îi sîntem recunoscători.

Februarie 1986

MIOARA AVRAM

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

PAOLO DI GIOVINE, **Il gruppo *ct* latino in albanese,** Istituto di glottologia, Università di Roma, 1982, 132 p. (=**Biblioteca di Ricerche Linguistiche e Filologiche** 12)

Paolo di Giovine (P.G.) își propune să stabilească rezultatele evoluției grupului latinesc *ct* în limba albaneză și condițiile fonetice în care acestea apar. Lucrarea se remarcă prin diversitatea problemelor pe care încearcă să le rezolve : în afară de diversele rezultate ale evoluției grupului *ct* în albaneză și explicarea acestora, autorul stabilește posibile relații cu evoluții similare din alte limbi, romanice și neromanice, și cu fenomene din limbile de substrat ale diverselor arii lingvistice romanice. Deoarece concluziile la care ajunge autorul sînt interesante pentru evoluția grupului consonantic *ct* în limba română (ca, de altfel, și pentru evoluția grupurilor consonantice *cs*, *gn*, cu toate că P. G. respinge acest paralelism ; cf. p. 107), ca și pentru etimologia unor cuvinte românești, vom analiza cartea mai ales din această perspectivă.

După o introducere scurtă (p. 9—10), în care se prezintă problematica și metodologia cărții, urmează o succintă analiză a stadiului actual al problemei (p. 11—15), o analiză detaliată, din punct de vedere etimologic, a cuvintelor albaneze în care apar reflexe ale grupului latinesc *ct* (p. 16—77), un capitol referitor la geneza rezultatelor variate ale evoluției lui *ct* în albaneză (p. 78—105) și concluziile (p. 106—108).

Autorul analizează etimologic circa 20 de cuvinte albaneze (cu variantele lor și cu unele cuvinte înrudite) despre care s-a considerat că pot fi puse în legătură cu evoluția lat. *ct* : *dëftój (dëftéj, buftónj)* ,,io indico, addito, mostro", *dréjtë* ,,dritto" *(dreq* ,,subito, proprio", *ndreq* ,,io preparo, sistemo", *(n)dërtój* ,,io fabrico, preparo, cucino"), *fërtére (fëltére, feltére, fërtérë, fertére, fultére)* ,,padella", *fluturój* ,,io volo" *(flútur(ë)* ,,farfalla"), *fryt* ,,frutto" *(frujtó(n)j* ,,io porto frutti"), *ftua* ,,cotogna", *ftoj* ,,io invito, convoco" *(ftésë* ,,citazione in giudizio, invito", *ftim* ,,invito"), *fytýrë* ,,figura, forma, vólto", *gjymtýrë* ,,articolazione, membro", *yndýrë, undýrë* ,,grasso, unto", *kundónj* ,,io esito", *koftór* ,,focolare, fornello", *lúftë* ,,lotta" *(luftój, lëftó(n)j* ,,io lotto"), *pajtój* ,,io riconcilio, placo, pattuisco, prendo a nolo", *píte* ,,focaccia, torta"; *shenjt(ë) (shënjt(ë), shêjt)* ,,santo", *shtrénjtë (shtrêjt(ë))* ,,sostoso, avaro"[1], *shújtë* ,,nutrimento, alimento" *(shujtój* ,,io nutrio, alimento", *shujtím* ,,nutrimento"), *shytój* ,,io taglio, mozzo, amputo" *(shyt* ,,monco, tronco"), *taftár* ,,imbuto", *trajt(ë)* ,,forma, aspetto, traccio" *(trajtój* ,,io do forma, costruisco, distinguo, tratto"), *tróftë* ,,trota".

Bazat pe o informație largă, la zi, autorul este în măsură să aducă importante corecturi la etimologiile latinești propuse pentru cuvinte albaneze analizate și chiar să propună noi explicații (cf., de exemplu, lat. *dĭctāre*, pentru alb. *dëftój* ; lat. *cĭtāre*, pentru alb. *ftoj* ; lat. **(ex)sĕctāre*, pentru alb. *shytój* etc.). În ceea ce privește acest aspect, se impun cîteva observații în legătură cu raportările pe care autorul le face la unele cuvinte sau fenomene lingvistice românești.

În primul rînd, după ce explică alb. *ftoj* din lat. *cĭtāre*, explicație care este convingător argumentată, P.G. citează păstrarea lat. *cĭtāre* în română, în cuvîntul *deștepta*, explicat de Pușcariu (EW, 528 ; explicația a fost reluată de alți cercetători) din lat. **de-excĭtāre*. Dar sugestia lui P. G., p. 45, bazată pe o ,,intuiție" a lui Meyer-Lübke (REW, 2515), referitoare la o posibilă schimbare a grupului consonantic **-șpt-*, ,,inconsueto in romeno", în *-ștept-*, din *aștepta*, nu poate fi luată în seamă pentru simplul motiv că **șpt* nu avea cum să apară : **de-excĭtāre* trebuia să ajungă la **deșteta, dișteta* (este adevărat că P. G. este precaut în această privință, trimițînd și la alte explicații etimologice (cf. Cioranescu, DER, 2902)). În cazul rom. *deștepta*, o contaminare a formei etimologice cu un alt cuvînt ni se pare a fi singura soluție. Într-adevăr, o contaminare între **deșteta* și *aștepta* putea avea ca rezultat *deștepta* și, în acest caz, relația cu alb. *ftoj* este reală. Faptul este, de altfel, sprijinit de formele din dialectul meglenoromân : *mi diștet* ,,je me réveille" și *ștet* ,,j'attends" (Capidan, *Megl.* I, 157, III, s.v. *diștet, ștet* ; Graur — Rosetti 1935 :72), în care contaminarea dintre cele două cuvinte a avut rezultatul opus [2].

Reține atenția și respingerea lat. **flŭctŭlare* și **flŭtŭlare* ca etimoane ale alb. *fluturój* (cf. și *flútur(ë)* ; vezi acum și Ionescu 1984 : 477—478). Primul trebuie respins și ca etimon al rom. *flutura* (REW, 3384 ; DA, s.v.). Ni se pare însă greu de acceptat explicarea cuvintelor românești *flutura* și *fluture* prin creații de natură expresivă (cu toate că o astfel de explicație a mai fost sugerată sau propusă de Schuchardt, Iorgu Iordan, Cioranescu, Oehl ; vezi Cioranescu, DER, 3438 ; P. G., p. 39 ș.u.). De fapt, obiecțiile aduse de P.G. etimologiei propuse de Candrea-Hecht (1902 :96) (reluată și de Pușcariu, EW, 626 ; CDDE, 610 ; DEX, s.v. *fluture)* nu sînt de natură s-o respingă : o formă *flūtāre* este atestată în latină, iar diferența de sens dintre aceasta și termenii din română (vezi P.G., p. 34—35) nu exclude filiația semantică. Ca atare, o explicație dintr-un lat. pop. **flūtŭlus*, **flūtŭlare* pare mai verosimilă, atît pentru română (nici obiecția referitoare la finala *-ure* a lui *fluture* — cf. Ionescu 1984 : 478 — nu ni se pare esențială, căci forma *flutur* există, iar alternanța între *-ure* și *-ur* apare și la alte substantive românești), cît și, după părerea noastră, pentru albaneză. Este adevărat însă că, dacă acceptăm această explicație și reținem obiecția adusă de Ionescu (1984 : 478) derivării alb. *flútur(ë)* din lat. **flūtŭlus*, termenii albanezi ar trebui considerați împrumuturi din română (fapt

admis, de altfel, de P.G.). Din această perspectivă, etimologia propusă de Ionescu (1984 : 478—479) pentru formele din ambele limbi (*flu-t, de origine indo-europeană, + -ure, respectiv -urë) poate părea atractivă (cu rezerva că evoluţia i.-e. *pleu- la flu-, propusă de autoare, necesită o argumentare mai detaliată ; cf., de pildă, alb. plotë i.-e. *pleE-to etc. ; cf. Huld 1984 : 105, 142).

În sfîrşit, credem că P.G. are dreptate să respingă derivarea etimologică a alb. koftór din lat. *coctorium (cum arăta Çabej, citat de P. G., acesta ar fi trebuit să ajungă în albaneză la *kuftuar). Ca atare, un împrumut tîrziu din română este mai probabil[3]. Numai că pentru română nu se poate presupune o formă *coptor, originară, păstrată pînă tîrziu, cum crede P. G. (bazîndu-se pe alte lucrări : Nandris 1963 : 35 ş.u. ; Rosetti 1926 : 54) : ,,Evidentemente il passagio di o atono a u in romeno è stato produttivo anche dopo il XVI secolo, poiche in quell'epoca non tutti gli o atoni erano ancora divenuti u'' (p. 55, nota 168). Evoluţia lui o neaccentuat în română trebuie, după părerea noastră, să fie interpretată diferit (vom reveni cu altă ocazie asupra acestei interpretări, pe care aici nu putem decît să o schiţăm) : închiderea lui o neaccentuat la u a fost o regulă fonologică generală în primele tipuri ale limbii române (ca şi a → ă ; e → i are, parţial, o situaţie diferită). Această regulă a fost morfologizată, probabil în româna comună, numai dialectal (în dialectul de la baza dacoromânei), printr-un fenomen de coeziune paradigmatică, o neaccentuat apărînd, ca urmare a acestui fenomen, numai în derivate[4]: cf. purcar(i) < lat. porcarius, *pecurar(i) < lat. peccorarius etc., dar portar(i) < poartă + -ar(i), locşor < loc + -şor, domnesc < domn + -esc etc. Regula fonologică a fost continuată de alte dialecte (aromâna şi meglenoromâna).

O neaccentuat în cuvinte nederivate apare numai mai tîrziu, prin împrumuturile din slavă : cf. coborî, doborî, topor etc. (menţinerea lui o neaccentuat fiind posibilă numai în aria în care regula fonologică a dispărut sau a fost morfologizată ; cf. formele corespondente din aromână şi meglenoromână, unde o neaccentuat nu s-a păstrat). Din acest moment a fost posibilă şi alterarea sistemului de alternanţe din fondul latinesc al limbii române : au apărut formele analogice de tipul dormim, înotăm etc. în dacoromână. Alternanţa o/u din elementele slave s-a creat în urma încadrării parţiale (şi dialectale) a unor împrumuturi slave în sistemul de alternanţe caracteristic cuvintelor din fondul moştenit (ca atare, închiderea lui o neaccentuat la u în astfel de cuvinte nu se explică printr-un proces fonologic în dacoromână, ci prin analogie).

În concluzie, alb. koftór presupune fie o formă românească dialectală în care o a fost restabilit prin analogie cu copt (o astfel de formă este posibilă însă numai în dacoromână — şi, implicit, în istroromână —, unde închiderea lui o neaccentuat a încetat a fi o regulă fonologică), fie o formă cuptor, cu u → o în albaneză, unde, într-o epocă tîrzie, împrumuturile au o soartă asemănătoare cu a elementelor slave din dacoromână : o protonic este transformat în u sau menţinut (cf. putir/potir < gr. bizant. ποτήρι, citat chiar de P. G., p. 18, nota 6), fapt care putea avea ca rezultat o alternanţă o/u şi, ca urmare, o schimbare a lui u neaccentuat în o în unele forme recente.

În legătură cu această parte a lucrării, am mai adăuga doar faptul că alb. shújtë, pentru prima dată explicat de P. G., din lat. sūctu- (sūctus, -ūs ,,azione del succhiare'', sūctum ,,ciò che viene succhiato'' < sūgĕre) (p. 66 ş.u.) oferă un argument important în favoarea explicării rom. supt (arom. suptu) din lat. sūctum (cf. Candrea-Hecht 1902 :89). P. G. citează această explicaţie alături de explicaţia din participiul supt (după Cioranescu, DER, 8334). Pe aceeaşi linie, alb. shtrénjtë (P. G., p. 63—64) se adaugă formelor romanice (rom. strîmt, it. strinto, logud. istrintu) care justifică reconstruirea unui lat. *strīnctu-, în loc de strīctu-.

Contribuţia cea mai însemnată a lucrării ni se pare însă a fi alta : P. G. demonstrează că evoluţia grupului consonantic latinesc ct la ft sau jt în albaneză nu este condiţionată fonetic. Concluzia autorului se bazează pe un bogat material lingvistic, reanalizat în capitolul rereferitor la etimologia elementelor albaneze de origine latină : în poziţie iniţială ct > ft, întrucît jt este fonotactic exclus (ftua, ftoj ; p. 79, 81) ; după ĭ, ă, ŭ apar atît ft, cît şi jt (dëftój, shtréjtë ; fytýrë, pajtój, shenjt, taftár, trajt ; fryt < frujt, gjymtýrë, lúftë, shújtë, yndýrë) ; după ē există numai exemple cu jt (dréjtë, shytój), iar după ō numai exemple cu ft (tróftë) (p. 79). Cum ft apare şi după ĭ, ă, iar jt şi după ŭ, rezultă că ipoteza lui Meyer-Lübke, după care ct > ft cînd este precedat de o vocală labială, iar ct > jt cînd este precedat de o altfel de vocală (ipoteză reluată de toţi cercetătorii ; cf., de pildă, Graur — Rosetti 1935 : 66—67), nu mai poate fi luată în considerare (p. 79).

După cum remarcă şi P. G. (p. 85), faptul acesta este semnificativ pentru relaţiile lingvistice româno-albaneze : fenomenul din albaneză este identic cu cel din română, unde, de asemenea, ct > pt nu presupune o condiţionare fonetică.

În ceea ce priveşte originea acestei ,,labializări'' a lui c în grupul consonantic ct, P.G. încearcă să demonstreze labilitatea articulatorie a grupurilor consonantice ct, pt, pe baza unor evoluţii similare din alte limbi (fapt care ar duce la concluzia că această labilitate articulatorie ar fi independentă de un anumit substrat ; cf. p. 85 ş.u.). Cum limbile de substrat (traca şi ilira) nu oferă suficiente date, P.G. conchide că ct > ft, pt apare în latina balcanică, de unde pătrunde în albaneză : ,,per quel che concerne l'albanese, il fenomeno della labializ-

zazione à penetrato insieme agli elementi latino-balcanici (dalmatici esclusi) e si è mantenuto produttivo abbastanza a lungo, in sinergia con l'influenza latino-balcanica sull'albanese" (p. 90–91).

Vom spune mai întîi că nu toate faptele citate de autor în sprijinul unei tendințe de spirantizare a lui *k* în *kt* sînt, după părerea noastră, interpretate în mod adecvat. Ne referim mai ales la **kt'* > *št* în bulgară (p. 86, nota 30), care nu trebuie pus pe seama spirantizării lui *k*, întrucît aceeași evoluție au avut în bulgară *t'*, *d'* (> *št*, *žd*), fapt care ar sugera mai degrabă o evoluție *kt'* > *t'* > *št*.

În al doilea rînd, atribuirea labializării lui *c* unei „latine balcanice" nu înseamnă explicarea fenomenului.

Faptele pe care autorul le caută în tracă și iliră se referă la evoluții identice cu cele din albaneză sau română (deci *ct* > *ft*, *pt*). De aici și afirmația că fenomenul a pătruns în albaneză prin elementele latino-balcanice, ceea ce ne face să credem că autorul se gîndește la o evoluție fonetică „naturală" în latina balcanică (la aceeași concluzie duce și termenul „labializare", pe care îl folosește P.G., și referirea la „labilitatea articulatorie" a grupurilor consonantice *ct*, *pt*). Cu toate că autorul nu-și exprimă în mod explicit punctul de vedere, o astfel de concluzie ar sugera respingerea ipotezei după care *ct* > *ft*, *pt* prin simplă substituire de sunete și ar pleda pentru o evoluție fonetică treptată („one step phonological processes"), caracteristică de fapt tuturor proceselor naturale (în concepția fonologiei (generative) naturale; cf., de exemplu, Darden 1983). O astfel de explicație fonetică este însă greu de admis, în primul rînd pentru că în limbile la care ne referim (româna și albaneza) grupurile consonantice amintite au un statut diferit: albaneza simplifică toate grupurile consonantice formate din două oclusive (Huld 1984 :142), deci și *ct*, *pt*, pe cînd româna păstrează grupul latinesc *pt*.

Pe de altă parte, chiar dacă lacunare, unele indicii apar în limba de substrat a românei: în cuvintele daco-moesiene atestate, ca și în cuvintele românești de substrat, grupul *kt* nu apare niciodată, iar *kš* o singură dată (*Axios*, *Axiupa*), în schimb *pt* apare frecvent (*Eptacentus, Eptala, Eptidius, Heptapor*). P. Kretschmer citează exemple vechi balcanice de *ks* > *ps*: *Axyrtos*: *Apsyrtos*, *Crexi*:*Krepsa*, *kokkyx*: *kokkyps* (în ILR II : 323).

În sfîrșit, limba albaneză nu avea un grup *ct* (nici *cs*, *gn*) în momentul în care au pătruns elementele latinești. În această limbă, oclusivele urmate de alte oclusive dispar. În consecință, atît *pt*, cît și *kt* (< */k̂t/, */k^wt/, */ght/) au fost reduse la *t*[5] : *shtatë* „șapte" < **septḿ-ti*; *tetë* „opt" < **(H)ok̂tooti*; *natë* „noapte" < **nok*^{w}*teA*, *gjatë* „lung" < **dl̥Ǒ*$_2$*Ghto* etc. (vezi Huld 1984 :10, 142, 143). Grupurile consonantice **ks* și **ps* suferă aceleași transformări ca și **sk* și **sp* (adică sînt eliminate) : cf. *ftoh* „a face frig" < **Habs-topée-sk̂oA*$_1$, *gjashtë* „șase" < **sék̂sti*, *jashtë* „afară" < **Eéĝ(h)sto-* (Huld 1984 : 149). Înainte de o nazală, oclusivele sînt eliminate (după Huld 1984 : 142, cînd sînt precedate de o vocală accentuată) după ce consoana nazală este asimilată din punct de vedere al locului de articulare: *gjumë* „somn" < **súpno-*, *hënë* „lună" < **skánd-neA*$_1$, *dhënë* „dat" < **dó-dǑ*$_1$*-no-* (în ultimele două exemple, cu un *-n-* intervocalic nerotacizant; Huld 1984 :142, 150), *gjuaj* (*ĝuan̂*) „vînez" < **iaaĝnioA*$_1$ (*ibidem*, 151).

În concluzie, în perioada împrumuturilor din latină, limba albaneză nu poseda grupuri consonantice de tipul *ct*, *cs*, *gn*, *pt*, *ps*, *mn* (în ceea ce privește grupul consonantic *ct*, faptul a fost remarcat încă de W. Meyer-Lübke și reluat de alți cercetători; Graur–Rosetti 1935 : 73). Dacă ținem seama de reflexele românești ale acestor grupuri consonantice în cuvintele latinești, precum și de exemplele daco-moesiene pe care le-am citat, putem ajunge la concluzia că limba de substrat a românei se deosebea de limba bază a albanezei prin aceea că poseda grupurile consonantice formate dintr-o oclusivă labială urmată de dentală. Asemănarea cu albaneza se reduce în această privință numai la absența grupurilor consonantice formate dintr-o oclusivă velară urmată de dentale. Albaneza avea în schimb grupuri consonantice, formate dintr-o fricativă labiodentală și o dentală orală *-ft*, dovadă o formă ca *ftoh*, citată mai sus. Paralel era posibil și grupul consonantic *fš*, căci el apare în albaneză nu numai din lat. *cs*, ci și din alte grupuri: cf. alb. *fshikë* < lat. *uesica*, alb. *kafshonj* < lat. *capsare* (Meyer, EW, s.v.; lat. *captiare*, după Mihăescu 1966 :21). Ambele grupuri consonantice lipsesc pînă tîrziu din limba română[6].

Este fără îndoială, după părerea noastră, că regulile fonologice care au avut ca rezultat dispariția grupurilor consonantice *ct*, *cs*, *pt*, *ps* în albaneză au fost restructurate. O dovadă în acest sens o constituie, desigur, chiar tratamentul grupurilor latinești *ct*, *cs*, *pt*, *ps* în albaneză. Dar în favoarea acestei restructurări ar putea pleda și alte fapte: vom cita aici o formă ca *sonde* „last night" < **kiéAi* + *nŏk*^{w}*teAi*, care dovedește că *t* < *kt* este tratat ca orice oclusivă după o nazală (devine sonor; cf. Huld 1984 :157, 142). Faptul acesta sugerează că regula fonologică *kt* → *t* a devenit opacă în albaneză într-o epocă veche[7]. De altfel, cum o astfel de regulă nu a lăsat alternanțe în interiorul morfemelor, ea era împotriva așa-numitului „surface canonical pattern" (vezi Kiparsky 1982 :64), tinzînd spre restructurare.

Interpretarea pe care o sugerează toate aceste fapte ni se pare diferită de cea dată de P.G. : nici în albaneză, nici în română nu avem a face cu un *proces* de labializare a lui *c* în grupurile consonantice *cl*, *cs* (în română și a lui *g* în *gn*). Ca urmare, schimbările la care ne referim nu pot fi puse în legătură cu un fenomen fonetic mecanic (interpretarea pe care noi am dat-o termenului de ,,natural" din fonologia istorică ; cf. Uriţescu 1986). Dimpotrivă, interpretarea acestor schimbări poate fi numai formală *(ibidem)* : în norma albanezei din perioada împrumuturilor din limba latină și în cea a limbii traco-dace este probabil că existau cîteva reguli fonotactice care explică fenomenele lingvistice la care ne referim. Pentru albaneză trebuie să presupunem în primul rînd o constrîngere fonotactică negativă, de tipul [8] :

$$(1)\quad {}^{*}\begin{bmatrix} +\text{ cons.} \\ -\text{ expl. înt.} \\ \begin{bmatrix} +\text{ cont.} \\ +\text{ post.} \end{bmatrix} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} +\text{ cons.} \\ +\text{ ant.} \\ +\text{ cor.} \end{bmatrix}$$

iar pentru română :

$$(2)\quad {}^{*}\begin{bmatrix} +\text{ cons.} \\ +\text{ post.} \\ \begin{bmatrix} +\text{ ant.} \\ -\text{ cor.} \\ +\text{ cont.} \end{bmatrix} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} +\text{ cons.} \\ +\text{ ant.} \\ +\text{ cor.} \end{bmatrix}$$

În adaptarea grupurilor consonantice latinești *cl*, *cs*, româna și albaneza se aseamănă doar în sensul că înlocuirea primei consoane se face cu o consoană care face parte din aceeași serie naturală cu *c* — [+grav]. Diferența dintre cele două consoane reflectă diferența dintre (1) și (2).

Constrîngerile fonotactice negative au putut apoi deveni reguli fonotactice de tipul [9] :

$$(1')\quad \text{Dacă } \begin{bmatrix} +\text{ cons.} \\ +\text{ grav} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} +\text{ cons.} \\ +\text{ cor.} \end{bmatrix} \;\downarrow\; \text{Atunci } \begin{bmatrix} +\text{ cont.} \\ -\text{ post.} \end{bmatrix}$$

$$(2')\quad \text{Dacă } \begin{bmatrix} +\text{ cons.} \\ +\text{ grav} \end{bmatrix} \begin{bmatrix} +\text{ cons.} \\ +\text{ cor.} \end{bmatrix} \;\downarrow\; \text{Atunci } [-\text{ post.}]$$

În albaneză, situația grupului consonantic latinesc *gn* este mai complicată. Acesta apare în albaneză fie ca *n*, rezultatul nefiind în acest caz diferit de acela la care ar fi ajuns un grup consonantic **gn* indo-european (cf. alb. *shenj* < lat. *sĭgnum*, alb. *kunat* < lat. *cognatus)*, fie ca *ng*, cu metateză (cf. *penk*, *pengu* ,,Pfand" < lat. *pĭgnus* ; Meyer, EW, s.v. ; Mihăescu 1966 : 24). Al doilea tratament demonstrează, după părerea noastră, că nici în acest caz nu avem o continuare a unei reguli fonologice mai vechi care ar acționa și în elementele de origine latină, ci o substituire de sunete determinată de constrîngeri fonotactice. Întrucît însă în albaneză un grup consonantic de tipul *fn (vn)* pare să fie tîrziu (dintr-un inventar făcut pe baza dicționarului lui G. Meyer, reiese că singurul exemplu în care grupul *fn* în interiorul morfemului este mai vechi, deși probabil posterior epocii care ne interesează, îl constituie cuvîntul *fnëstrë* ,,fereastră" < lat. *fenestra* ; sincopa poate fi însă și mai tîrzie), pentru grupurile consonantice cu *n* trebuie să presupunem o altă constrîngere fonotactică, probabil de tipul :

$$(3)^{*}\quad [+\text{ cons.}] \begin{bmatrix} +\text{ cons.} \\ +\text{ cor.} \\ +\text{ naz.} \end{bmatrix}$$

(3) explică diferența dintre albaneză și română în ceea ce privește relația dintre tratamentul lui *gn* și tratamentul grupurilor consonantice *cl*, *cs*.

Concluziile la care am ajunge, dacă acceptăm această interpretare, sînt diferite de cele la care a ajuns P.G. :

a) Ca și Graur — Rosetti (1935 : 65 ș.u.), Nandris (1963 : 259 ș.u.) [10], Lass (1978 : 259), credem că în cazul tuturor acestor schimbări avem a face cu o substituire de sunete (Graur — Rosetti și Lass se referă numai la *cl*, *cs)*, nu cu o evoluție treptată. Așa cum am mai spus, schimbarea este formală, nu naturală [11]. După cum am văzut, albaneza dovedește clar că aceste reguli fonologice nu puteau fi reguli fonologice naturale, întrucît ele nu răspund unei

constringeri asupra regulilor fonologice naturale, anume aceea ca *input*-ul să fie o secvenţă fonotactică admisă de normă (vezi Uriţescu 1986). Aceeaşi obiecţie este valabilă şi pentru ipoteza că aceste schimbări reprezintă rezultatul unei tendinţe romanice (vezi Sala 1976 : 24 ş.u., unde este comentată şi bibliografia ; cf. şi Sala 1973 : 343 ş.u.), ca şi pentru ipoteza că în acest caz avem a face cu o evoluţie fonetică graduală (cf. Densusianu 1901 : 26–27, Candrea-Hecht 1902 : 83–84, 88, ş.a. ; vezi bibliografia la P. G., p. 82).

b) Schimbările la care ne referim sînt, în ultimă instanţă, determinate de substrat în română şi de limba bază în albaneză (fapt admis, de altfel, de cei mai mulţi cercetători ; pe lîngă lucrările citate sub (a), cf. şi Philippide 1927 :311–312 ; pentru întreaga bibliografie, vezi ILR II : 322–323 ; nu toţi cercetătorii au considerat însă că *gn* > *mn* a fost paralelă cu *ct*, *cs* > *pt*, *ps* ; cf. şi Ivănescu 1980 : 208). Menţionăm aici şi faptul că P.G., prin admiterea latinei balcanice ca limba în care *ct* > *ft*, *pt* a avut loc, nu se deosebeşte prea mult de cercetătorii care se referă la o tendinţă romanică (vezi supra, (a)).

c) Spre deosebire de P. G. (p. 107), noi credem că paralelismul dintre evoluţia lui *ct* la *ft*, *pt* şi evoluţia grupurilor consonantice *cs*, *gn* în albaneză şi română este evidentă. După cum am văzut, situaţia specială a grupului consonantic latinesc *gn* în albaneză se poate explica tot pe cale formală.

În sfîrşit, în ceea ce priveşte *ct* > *jt* în albaneză, ipoteza lui P.G. ni se pare ingenioasă şi, în acelaşi timp, acceptabilă : autorul presupune că alb. *jt* se explică printr-un stadiu *çt*, care, la rîndu-i, se explică printr-un substrat italic (în special osco-umbric) şi care din Italia orientală a pătruns în latina balcanică, prin intermediul dalmatei (p. 100 ş.u.). Am adăuga doar faptul că, admiţînd surse fonetice diferite pentru cele două tratamente ale lui *ct* în albaneză, atribuirea schimbării *ct* > *jt* unei perioade mai tîrzii nu mai este necesară : ambele tratamente puteau apărea paralel, de la primele contacte ale albanezei cu latina.

Vom spune, în concluzie, că lucrarea lui P. G. este originală, bogată în ipoteze noi, bine demonstrate, şi deosebit de importantă pentru interpretările pe care le sugerează. Este o carte interesantă nu numai pentru analiza unui fenomen fonetic atît de controversat cum este evoluţia lat. *ct* la *ft*, *pt* în albaneză şi română, ci şi pentru studiul unei probleme mai generale, aceea a interferenţei lingvistice în aria balcanică.

NOTE

[1] Cf. rom. *strîmt*, arom. *stres*.

[2] Candrea-Hecht (1902 :90) consideră, după G. Weigand, că grupul consonantic *pt* s-a redus la *t* în unele cuvinte în dialectul meglenoromân. Dar dintre exemplele citate unul *(diret*, în loc de *dirept)* nu este înregistrat de Capidan, iar celelalte două sînt fără îndoială analogice : *fat*, pentru *fapt*, este analogic după alte participii de acest fel (Capidan, *Megl.* I, 170, sugerează o analogie cu *dat)*, iar *ştet* „aştept" poate fi considerat o creaţie analogică după *diştet*, care ar păstra, deci, forma etimologică.

[3] P.G., p. 54, sugerează, după Çabej, un împrumut din română sau aromână. Se impune însă precizarea că în graiurile aromâne actuale termenul *cuptor* nu există (fapt pe care ni l-a comunicat N. Saramandu). Acest termen este înregistrat de DDA, s.v., dar sursa citată — dicţionarul lui Mihăileanu — nu este sigură, lucru asupra căruia Tache Papahagi atrage atenţia în introducerea la dicţionarul său (DDA, p. 93). Formele *căftor*, *cuftor* (DDA, s.v.) sînt, fără îndoială, împrumutate din albaneză.

[4] Notăm faptul că în limba română accentul a fost şi este specificat în formele de adîncime. Prin derivare, cînd într-un cuvînt apar două accente, primul (sau accentul din stînga) este înlăturat. În astfel de sisteme, refacerea fonetismului din silaba devenită neaccentuată după fonetismul din forma în care aceasta este accentuată, prin coeziune paradigmatică deci, este un fenomen frecvent.

[5] Pentru formele indo-europene păstrăm notaţia lui Huld (1984).

[6] /ft/ apare mai tîrziu în limba română (ca şi, în unele dialecte, /ht/, /ct/). Numai în urma acestui fapt au fost posibile în română forme de tipul *doftorie* (pentru *doctorie), oftică*, *hectică*, *ohtică* (din gr. ὄχτικας), citate de P. G. (p. 84). Dar nici în acest caz nu avem a face cu un *proces* de „labializare", ci cu o substituire de sunete. Tot aşa, apariţia unor forme ca *fracsăn*, *fracsin*, *mocs*, *ocserva* (citate de Graur — Rosetti 1935 : 74) se datoreşte alternanţei dintre *cs* şi *ps*, alternanţă apărută mai tîrziu, în procesul de adaptare a unor cuvinte străine care conţineau grupul consonantic *cs* (cf. alternanţele de tipul *clucsă/clupsă* < bulg. *kluksa* etc., citate şi ele de Graur — Rosetti, *loc cit.)*. Formele de tipul *fracsăn*, *mocs* etc. (cu *cs*, pentru *ps)* trebuie considerate, aşadar, forme hipercorecte (vezi şi Nandris 1963 : 261).

[7] Aceasta poate fi opacă prin cazul (II) al definiţiei date opacităţii de către Kiparsky (1982 : 75) (cf. cazul (IIb) în interpretarea pe care o dă Szpyra 1982 : 221–222 şi passim ; autoarea neagă semnificaţia pe care Kiparsky o dă opacităţii, dar exemplele ei presupun o analiză mult mai abstractă decît cea avută în vedere de lingvistul american).

[8] În scheme folosim următoarele abrevieri : ant. = anterior, cons. = consonantic, cont. = continuu, cor. = coronal, expl. înt. = explozie întîrziată, naz. = nazal, post. = posterior.

[9] Pentru română, însă, nu avem dovezi în favoarea unui stadiu (2).

[10] Nandris (1963 : 260—261) admite totuși și motivări fonetice pentru explicarea direcției în care are loc mutația, fapt care nu este necesar în cazul explicației noastre.

[11] Notăm faptul că Hamp (1981 : 406 ș.u.) analizează aceste schimbări tot din perspectiva unei reguli fonotactice („output rule"), ajungînd să stabilească același paralelism între cele trei schimbări și extinzînd acțiunea acestei reguli și asupra schimbării *nct* > *mt* (cf. și Hamp 1977).

BIBLIOGRAFIE

Candrea-Hecht, I. A. 1902. *Les éléments latins de la langue roumaine. Le consonantisme*, Paris.

Capidan, *Megl.* I, III — Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, III, București. 1925, [1936].

Darden, Bill J. 1983. *A critical look at natural phonology. Chicago Linguistic Society. Papers from the Regional Meeting* — 19, p. 95—109.

DDA — Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ed. a II-a, București, 1974.

Densusianu, O. 1901. *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris.

Graur, A., Rosetti, A. 1935. *Sur le traitement des groupes lat.* **ct** *et* **cs** *en roumain*. BL 3, p. 65—84.

Hamp, E. P. 1977. *On XVIth century* **tomni.** SCL XXVIII, nr. 2, p. 197.

Hamp, E. P. 1981. *The chronology of a cluster type in Romanian*. RRL XXVI nr. 5, p. 405—409.

Huld, Martin E. 1984. *Basic Albanian Etymologies*, Columbus, Ohio : Slavica Publishers.

ILR II — *Istoria limbii române*, II, București : Editura Academiei R. S. România, 1969.

Ionescu, Adrian, **Butură, butuc ; fluture.** Precizări etimologice, în LR XXXIII (1984), 5, p. 476—479.

Ivănescu, G. 1980. *Istoria limbii române*, Iași.

Kiparsky, P. 1982. *Explanation in phonology*. (Publications in Language Sciences.) Dordrecht—Holland, Cinnaminson—USA : Foris Publications.

Lass, R. 1978. *Mapping constraints in phonological reconstruction : on climbing down trees without falling out of them*. In J. Fisiak (ed.). *Recent Development in Historical Phonology*. The Hague : Mouton.

Meyer, G. EW — G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1981.

Mihăescu, H., 1966. *Les éléments latins de la langue albanaise*. RESEE, nr. 4, p. 5—33, 323—353.

Nandris, O. 1963. *Phonétique historique du roumain*, Paris.

Philippide, A. 1927. *Originea românilor*, II, Iași.

Pușcariu, EW — S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*. I. *Lateinisches Element*, Heidelberg.

Rosetti, A. 1926. *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*. Paris.

Sala, M. 1973. *Evoluția grupurilor latinești* **ct** *și* **cs** *în română*. SCL XXIV, nr. 4, p. 343—357.

Sala, M. 1976. *Contributions à la phonétique historique du roumain*. Paris.

Szpyra, Jolanta 1982. The concept of rule opacity and its usefulness for phonological analysis — evidence from Polish and English. *Studia Anglica Posnaniensia*, 14, p. 221—237.

Urițescu, D. 1986. *Theoretical problems of phonological change and the history of Romanian phonology* (sub tipar în RRL XXXI, nr. 3).

Decembrie 1985

DORIN URIȚESCU

Centrul de Științe Sociale

Universitatea din Timișoara

Mélanges de linguistique dédiés à la mémoire de Petar Skok, Zagreb, 1985, 553 p.

Volumul de *Mélanges* închinat memoriei lui Petar Skok (de la a cărui naștere s-au împlinit, în 1981, o sută de ani) are o structură complexă, fiind alcătuit din articole de lingvistică din diferite domenii în care s-a manifestat și personalitatea marelui lingvist sîrb. Dintre acestea, vom discuta, în cele ce urmează, doar o mică parte, limitîndu-ne la contribuțiile explicit sau implicit teoretice, la cîteva dintre studiile de romanistică, la articolele care vizează aspecte particulare ale contactului dintre limbi slave și romanice, cu o mențiune specială asupra acelor contribuții care încearcă să definească poziția deosebită a românei.

În scopul reconsiderării problemei arbitrarului semnului lingvistic, Bernard Pottier propune, în *Typologie des relations à l'intérieur du signe linguistique* (p. 403—407), o analiză a relațiilor care se stabilesc între **semie** (conținut semantic) și cele două realizări ale semnificantului : **fonia** (realizare în cod oral) și **grafia** (în cod scris). Relațiile pot fi de **polisemie, polifonie, poligrafie, omosemie, omofonie** și **omografie**.

De un interes metodologic deosebit este articolul lui Johannes Hubschmid, *Vorarbeiten für das Rumänische Etymologische Wörterbuch*. **Găsi**, „*trouver*" (p. 217—221). Respingînd ipoteza originii slave a rom. *a găsi*, autorul conchide, în urma unui amplu demers comparativ, că avem de-a face cu un cuvînt de substrat, din aceeași variantă radicală indo-europeană cu slav. *gaziti* și armen. *kacan*. Interesante sînt, la sfîrșitul articolului, principiile generale metodologice ale stabilirii etimologiei unor presupuse împrumuturi : dacă împrumutul ridică dificultăți de ordin fonetic, morfologic sau semantic, cuvîntul de bază trebuie studiat din punct de vedere al originii ; trebuie luate în considerație, într-o perspectivă dinamică, atît evoluția sensului cuvîntului respectiv, cît și evoluțiile paralele, care o confirmă pe cea a termenului în chestiune.

Pavao Tekavčić, *S'agit-il vraiment des contaminations?* (p. 483—489), repune în discuție noțiunea de contaminare, pornind de la cîteva situații concrete din domeniul romanic, situații în care erau privite drept contaminări transformări care, la o privire mai atentă, se vădesc a fi de natură fonetică sau morfologică. Autorul definește contaminarea drept interferență a două conținuturi semantice, fenomenul situîndu-se deci pe planul conținutului și reflectîndu-se pe planul expresiei ; ca urmare, transformările produse prin contaminare nu apar izolat, ci în *toate* formele lexemului.

În articolul său, *New Approaches to Balkan Linguistics* (p. 79—87), Henrik Birnbaum operează o distincție radicală între substratul comun balcanic și uniunea lingvistică *(Sprachbund)* actuală. Substratul nu poate explica trăsăturile comune ale *Sprachbund*-ului actual, privit în sens **tipologic**, și nu **genetic**. Definirea balcanismelor se face în termeni generativ-transformaționali : ele trebuie studiate la nivelul componentelor **morfosintactice**, privite ca expresie formală a categoriilor semantice din structura de adîncime; în acest context, fonologia și vocabularul sînt de importanță secundară.

Dintre studiile de romanistică, trei rețin atenția în mod deosebit. Menționăm, în primul rînd, articolul de sinteză al lui Haralambie Mihăescu, *Remarques sur la romanité du sud-est de l'Europe* (p. 325—330), în care se încearcă o prezentare comparativă a elementelor latine din limbile și dialectele romanice din regiune, precum și a celor din albaneză, din literatura bizantină și din limbile slave balcanice.

În studiul său, *Remarques sur la concordance des temps dans les langues romanes* (p. 461—466), Mitja Skubic discută situația subordonatelor completive de obiect : în majoritatea limbilor romanice, regula de construcție a lor este cea din latină **(trecut — trecut)**; excepție fac româna (tipul *am auzit că ești bolnav)*, dialectul istriot și cel puțin o parte a dialectului venețian. Autorul conchide că, în aceste situații, avem de-a face cu un fenomen de natură psihologică, anume păstrarea manierei parataxice de a reda gîndirea, chiar dacă structura superficială a adoptat maniera hipotaxică de construcție a frazei.

O mențiune specială merită articolul lui G. B. Pellegrini, *I continuatori del lat.* **scoria** *(REW 7739) e alcuni nomi della „placenta"* (p. 379—386). Lingvistul italian adaugă românescului *scoare*, considerat a fi singurul continuator romanic al lat. *scoria*, o atestare, pînă acum trecută cu vederea, din ladina dolomitică *(scoie*, cu același sens). În plus, autorul aduce în discuție și pe friul. *scurie*, pe care îl explică drept derivat popular al lat. *scoria*, contaminat cu *(ex)curāre*, verb care a ajuns, în friulană, la semnificația „mondare dalla pula, dalle scorie".

Contactele slavo-romanice sînt urmărite, în acest volum, în diverse regiuni ale sud-estului Europei : Friul, Dalmația, România. Giuseppe Francescato, *Elementi romanzi nella parlata slovena di Mersino Alto (Udine)* (p. 153—160), alcătuiește un inventar, elocvent chiar și în absența oricărui comentariu interpretativ al autorului, al împrumuturilor directe făcute de respectivul dialect sloven din friulană și italiană. Petar Guberina, *La diphtongaison*

vegliote est-elle une diphtongaison romane? (p. 181—191), aduce argumente fonologice, istorice și neuropsihologice (acestea din urmă incomplete, deci mai puțin concludente) în sprijinul ipotezei sale că diftongarea din vegliota modernă nu e de origine romanică, ci slavă, sursa ei găsindu-se în dialectele čakaviene învecinate.

Problema raporturilor slavo-române o exemplificăm, în continuare, cu două contribuții ale căror puncte de vedere sînt radical opuse. În prima dintre ele, Ioan Pătruț, *Dans le contexte des relations linguistiques slavo-roumaines* (p. 375—377), susține, cu argumente morfologice, că trecerea de la latina carpato-danubiană la româna comună s-a produs în secolul al VIII-lea și că elementul slav e posterior formării limbii române. La polul opus se situează Ivan Petkanov (*Anthroponymes et toponymes roumains d'origine bulgaire*, p. 387—392). Lingvistul bulgar atribuie origine nediferențiat bulgară unui număr foarte mare de prenume, nume de familie și toponime românești, o bună parte a acestora fiind însă discutabile. În privința antroponimelor, autorul ar fi trebuit să facă distincția între onomastica propriu-zis română (*Bogdan, Ileana, Nedelcu*) și antroponimele care numai în mod excepțional pot apărea la români (prenume ca *Deian, Miladina, Pencio*; patronime ca *Lepoiev, Palatka* etc.); între numele de origine indiscutabil sud-slavă și cele de altă proveniență (*Evgheni, Lidia, Ludmila* sînt, mai degrabă, de origine rusă; *Emanuela* e intrat în limba română pe filieră apuseană; același lucru despre *Gabriel, Gabriela*, aceste ultime nume fiind considerate de autor, în mod eronat, „nume de familie"). În ce privește numele de familie, autorul introduce abuziv în listă patronimele derivate pe teren românesc de la nume de origine slavă (*Gorăneanu, -escu, Manolescu*), precum și nume comune de origine slavă (bulgară) devenite patronime (*Grădinar(u), Hrean, Livadă, Morcov(escu)* etc.). La fel se pune problema și în cazul toponimelor citate de I. Petkanov: în cea mai mare parte, sînt apelative românești de origine sud-slavă, devenite toponime (*Bogata, Colibele, Poiana* etc.); autorul ignoră discuția anterioară a acestei probleme, pe care o putea găsi în studiile de toponimie ale lui E. Petrovici, unde se demonstrează în mod convingător că toponimele care au la bază apelative românești (indiferent de originea acestora) nu pot fi considerate împrumuturi.

Dintre articolele referitoare în mod special la limba română, cel mai interesant este cel al lui Andrei Avram, *Sur les nasales initiales préconsonantiques en roumain et en albanais* (p. 33—43). Sînt urmărite aici etapele evoluției grupurilor latine constituite din „[a], respectiv [i] inițial neaccentuat + consoană nazală", urmate de o altă consoană, pînă la stadiul de nazală inițială silabică și, în continuare, evoluția divergentă, în română și albaneză, a nazalei inițiale.

Mai puțin consecvent în raportul dintre teorie și partea practică aferentă și cu o bibliografie romanică incompletă este Petar Atanasov (*Survivances latines en roumain*, p. 27—32). Noțiunea de „survivance" este definită aici drept sinonimă cu „arhaism", dar, dintre cele opt cuvinte luate în discuție, două sînt citate pentru sensuri ulterior dobîndite: meglenorom. *lătọári* (< *lavatōrium*), care a ajuns să însemne „zi lucrătoare", datorită interdicției creștine de a te spăla pe cap în zi de sărbătoare, și *ăncrẹáștiri* (< *incalēscere*), care, printr-un calc după macedoneană, a dobîndit sensul „a răsări (soarele)". De notat că lat. *incalesco* a supraviețuit nu numai în meglenoromână, după cum susține autorul, ci și în dacoromâna veche și aromână. Dintre celelalte cuvinte discutate în articol, cel puțin *intellegere* pune probleme în calea considerării sale drept un arhaism exclusiv românesc; autorul pare să ignore atestările sale în dialectele retoromane (surs. *entelgir, antallir, entellir*, Bergün *anklikr* și engad. de sus *iŋkler*).

Prof. Alexandru Rosetti e prezent în acest volum, sub titlul *Études de vocabulaire* (p. 423—424), cu două note concise, lexicale și, parțial, fonetice, referitoare la rom. *împărat* și *păraț*.

Valeriu Rusu, **Torna, torna fratre,** *dans la perspective de l'ethnographie balkanique* (p. 437—439), nu ne-a convins că faimoasa frază a fost rostită în limba română, mai precis într-o română de tip sud-dunărean. Punctul de contact între soldații din armata bizantină implicați în rostirea celebrei fraze și aromâni e căutat de autor în *cărăvănăril* (cărăușie), meserie veche și foarte răspîndită la aromâni. Dar, chiar admițînd existența unei continuități a acestei meserii în sudul Dunării, nu decurge de aici, cu necesitate logică — așa cum crede V. Rusu — statutul de români sud-dunăreni al respectivilor soldați.

În concluzie, putem afirma că, în ciuda existenței unui număr (de altfel restrîns) de contribuții mai puțin convingătoare sau insuficient documentate, cuprinsul acestui volum de *Mélanges* dedicat lui P. Skok rămîne incitant, prin rediscutarea unor probleme mai vechi, tratate, mai demult, în alți termeni și cu alte metode de lingvistul sîrb și, în egală măsură, prin punerea în discuție a altora noi. Avem, în felul acesta, în fața noastră un demn omagiu adus personalității și activității celui care a fost Petar Skok.

Februarie 1986

VICTORIA POPOVICI

Liceul Agroindustrial Titu, jud. Dîmbovița

Documents russes sur la pêche et le commerce russes en Norvège au XVIIIe siècle. Étude historique et linguistique par Alf Grannes, Arnvid Lillenhammer et Egil Pettersen. Oslo, Solum Forlag A/S, Norvège & les Editions Privat, France, 1984, 192 p.

Cercetarea se axează pe puținele documente recuperate de pe bordul unui vas comercial rus, naufragiat în 1792 în largul portului Stavanger, din sud-estul Norvegiei, și descoperite recent în arhivele acestui oraș. Este vorba de cîteva scurte texte cuprinzînd, în principal — dacă facem abstracție de un fragment dintr-o suplică fără legătură aparentă cu restul documentelor — instrucțiunile primite de căpitanul navei de la proprietarul ei.

Piesele de arhivă scoase acum la iveală prezintă însemnătate prin conținutul lor : pentru prima oară se pot urmări la modul concret, în epocă, organizarea, itinerarul și obiectivele comerciale ale unei expediții navale ruse în Norvegia. S-a stabilit, printre altele, că zona de pescuit a rușilor se întindea, în secolul al XVIII-lea, pînă la insulele Lofoten și că vasele rusești venite din Marea Albă făceau uneori, la înapoiere, ocolul Peninsulei Scandinave spre a ajunge, prin Marea Baltică, la noua capitală, construită de Petru I.

Sub raportul limbii, textele în discuție au avantajul că se înfățișează ,,în stare nativă'', ca mostre de exprimare autentică, genuină, fără să fi fost prelucrate și standardizate în prealabil de corectori, editori sau oricare alți intermediari. De aceea, ele oferă temei pentru o minuțioasă și detaliată analiză lingvistică (p. 53—156), întreprinsă de Alf Grannes, cercetător cu o arie largă de preocupări, specialist recunoscut în domeniul limbii ruse din secolul al XVIII-lea [1].

În genere, textele sînt redactate în limba literară a epocii. Influențele fonetice dialectale sînt puține la număr și nu se pretează la localizări riguroase. Se pot semnala atît fenomene caracteristice zonei velicoruse septentrionale (căderea lui *i* intervocalic urmată de contracție vocalică), cît și elemente specifice limbii literare, dar nu și graiurilor septentrionale (ca, de exemplu, realizarea *šn* a grupului etimologic *čn*). În domeniul morfologiei, sînt identificabile forme din afara limbii literare (și considerate ca atare în gramaticile normative ale epocii), de ex. *itit'* în loc de *idti* 'a merge', sau care aparțin stratului inferior al limbii literare (genitivul și locativul în *-u*, comparativul în *-jae*). La nivel sintactic, se face simțită, pe alocuri, înrîurirea limbii vorbite (de ex. folosirea subordonatei temporale fără conjuncția subordonatoare) și mai ales a limbajului de cancelarie (de pildă, postpunerea adjectivului și a pronumelui posesiv). În ce privește lexicul, documentele învederează un vocabular modern pentru epoca respectivă, ținînd seama că numai vreo 10 % din inventarul lexematic vehiculat este astăzi ieșit din uz. Cuvintele dialectale sînt aproape cu desăvîrșire absente. Totodată, documentele oferă un bun exemplu de utilizarea judicioasă a vocabularului terminologic maritim și comercial din epocă.

Elaborată cu deosebită acribie, pe baza unei documentări practic exhaustive, și beneficiind, în plus, de excelente condiții grafice, lucrarea discutată nu poate decît întruni prețuirea unanimă a specialiștilor. Desigur, aceasta nu exclude *ipso facto* prezența unor detalii amendabile, atît de formă (bunăoară, în nici o listă bibliografică nu se ,,decodează'' abrevierea de la p. 13, ,,G. Hüttl Worth 1970''), cît și de conținut. Așa, *isprosit'* 'demander, se renseigner' (p. 129), cu regimul în prepozițional, este încadrat, cu dreptate, printre cuvintele puțin sau deloc uzuale în rusa modernă (p. 144). Fapt e însă că acest verb, cu regimul în acuzativ, a însemnat încă de la prima sa atestare, din secolul al XII-lea, ,,a obține ceva prin rugăminți'' [2]. În această situație, s-ar fi cuvenit, credem, consemnată fie diferența de sens, ca și de regim dintre cuvîntul din text și ceea ce spun dicționarele despre el, fie, eventual, posibilitatea lecțiunii separate *i* (conjuncție) *sprosit'* 'a întreba, a se informa', acest din urmă verb răspunzînd tuturor caracteristicilor — respectiv înțelesului și regimului — atribuite lui *isprosit'*.

Evident, observații ca cele de mai sus nu pot impieta asupra valorii și importanței lucrării analizate, adevărată lucrare de referință pentru domeniul căruia îi este consacrată.

S. VAIMBERG

NOTE

[1] Vezi recenzia noastră la monografia sa, *Prostorečnye i dialektnye èlementy v jazyke russkoj komedii XVIII veka*, Bergen — Oslo — Tromsö, 1974, în RRL XXI (1976), nr. 3, p. 451—453.

[2] Vezi *Slovar' russkogo jazyka XI—XVII vv.*, vypusk 6, Moscova, 1969, p. 299, s.v.

„Cahiers de lexicologie". „Revue internationale de lexicologie et lexicographie", publiés par Bernard Quemada. 38, 1981—I, Besançon, 131 p.

Acest număr al cunoscutei reviste prezentate aici cuprinde șase articole în care sînt discutate (direct sau indirect) probleme actuale ale lexicului, cu deosebire diferite modalități de studiere a sensului cuvîntului. Pentru importanța pe care o prezintă ne vom opri ceva mai mult asupra celor dedicate activității lexicografice. Sînt articole în care se propun noi metode de lucru în lexicografie, noi tipuri de dicționare.

Primul, semnat de I. A. Mel'čuk, L. N. Iordanskaja, N. Arbatchewsky-Jumarie, este intitulat *Un nouveau type de dictionnaire : le dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain (six entrées de dictionnaire)* (p. 3—34). Se precizează de la început că teoria care stă la baza cercetării a fost în prealabil verificată pe un număr important de unități lexicale din diverse limbi (polonă, franceză, engleză, germană, somaleză). Obiectivul proiectului supus discuției este deci de a aplica aceleași principii și metode lexicului francez.

Autorii consideră că un astfel de dicționar (prescurtat DEC) are trei caracteristici de bază : 1) Este conceput ca parte integrantă a unei descrieri științifice exhaustive a unei limbi naturale date. La baza acestei descrieri s-a ales modelul lingvistic de tipul „sens — text"[1]. 2) Un DEC trebuie să constituie o sursă completă de informații asupra cuvintelor unei limbi astfel încît, în principiu, pe baza datelor cuprinse aici să se poată construi propoziții corecte în limba respectivă. În acest scop DEC furnizează două tipuri de informații : semantice și sintactice. Această dihotomie a dat și numele dicționarului : este *explicativ* pentru că își propune să explice din punct de vedere semantic toate unitățile pe care le conține (inclusiv toate construcțiile fixe pe care le înregistrează) și este *combinator* pentru că prezintă, după o schemă prestabilită, toate expresiile frazeologice pe care le poate avea lexemul-cheie, ceea ce echivalează cu descrierea tuturor cazurilor de coocurență lexicală restrînsă. 3) Fiecare articol de dicționar are o structură rigidă. El cuprinde trei secțiuni principale : secțiunea semantică sau definiția (redactată într-un metalimbaj special) ; secțiunea sintactică sau schema de bază, care constă într-un tabel de corespondențe între actanții semantici și cei sintactici ai cuvîntului : secțiunea lexico-combinatorie sau funcțiile lexicale. (Autorii includ în articol o listă comentată a funcțiilor lexicale, p. 9—18, o noutate lexicografică concepută să descrie în mod sistematic coocurențele lexicale restrînse.) Cele trei secțiuni menționate nu epuizează articolul de dicționar, dar întrucît celelalte secțiuni (morfologică, ilustrativă, enciclopedică, frazeologică) nu sînt obligatorii și sînt considerate de mai mică importanță, nu au fost caracterizate în articol.

După ce au expus cele mai importante particularități ale DEC, autorii se referă și la utilitatea practică a acestui tip de dicționar. DEC va fi util în primul rînd pentru învățarea limbii de către străini (chiar în etapele cele mai avansate). În al doilea rînd pentru tratarea automată a textelor (chiar în sistemele care își propun să utilizeze semantica), pentru traducerea automată și pentru băncile de date. „Descrierea sistematică și exhaustivă a coocurenței restrînse — spun autorii — este poate aceea care prezintă avantajul cel mai serios al DEC pentru cercetarea cu ajutorul ordinatorului a unei soluții sintactice sau semantice" (p. 8). În sfîrșit, DEC va putea fi folosit ca lucrare de referință. Aceasta cu atît mai mult cu cît el reunește, prin natura sa, trăsături pertinente mai multor tipuri de dicționare (cu excepția dicționarelor istorice, etimologice și dialectale). Este un dicționar de sinonime și antonime, un dicționar frazeologic, unul de idei sugerate de cuvinte, un dicționar analogic, un dicționar de dificultăți. Mai poate fi folosit în pedagogie, în traduceri, pentru întocmirea edițiilor etc.

În încheierea articolului, pentru exemplificare, sînt date șase cuvinte redactate conform principiilor preconizate pentru acest dicționar.

Al doilea articol asupra căruia ne vom opri este semnat de C. Buzon, J.-L. Descamps, B. Lamizet și se numește *Un exercice dictionnairique* (p. 60—100). Prima parte a acestui articol, *Les données du problème*, a apărut într-un număr anterior (XXXVI (1980), I, p. 111—118). Sînt date aici 69 de citate selectate din cele reținute de TLF („Trésor de la langue Française") pentru verbul *flamber* și se propune redactarea, pe baza lor, a unui articol de dicționar.

Această a doua parte a articolului *(Solutions et discussions)* cuprinde trei propuneri de redactare a articolului de dicționar *flamber*, realizate independent de fiecare autor. De fapt sînt ilustrate aici trei modalități de rezolvare a unei probleme metodologice : cum să fie tratat un cuvînt în dicționar. Soluțiile sînt apoi amplu discutate. Autorii optează pentru redactarea realizată dintr-un punct de vedere pragmatic, bazată pe studierea structurilor de adîncime ale contextelor. Articolul de dicționar devine de fapt o construcție, un model care are la bază sensul.

În concluzie sînt formulate patru propuneri metodologice. Reținem aici ultima propunere : „este timpul să se opereze o punere la punct : prin practica de analiză a cuvintelor lexicografia trebuie să se angajeze, și să-i învețe pe lexicografi să se angajeze, în discursul raționalizat al științei" (p. 99).

Unele aspecte ale frazeologiei sînt abordate de E. Lipshitz în articolul *La nature sémanto-structurelle des phraséologismes analytiques verbaux* (p. 35—44). Întrucît metodele de analiză a frazeologiei nu sînt încă bine precizate, autorul aduce în discuție problema limitelor frazeologiei, problemă în mod deosebit controversată. Sînt analizate în continuare grupurile frazeologice care corespund modelului SV + SN *(avoir peur, chercher querelle, faire fortune* etc.). Pe baza acestei analize se ajunge la concluzia că în abordarea problemei analitismelor numai un demers formal este infructuos dacă nu se ține seama și de critieriul lexico-semantic.

Différenciation morpho-sémantique des suffixes nominalisateurs de l'adjectif (p. 45—59) este titlul articolului în care sînt discutate sufixele *-ance, -eur, -erie, -ise, -ité, -itude* cu ajutorul cărora se formează, pornind de la adjective, substantive abstracte. Constatarea că dintre mai multe sinonime existente la un moment dat în limbă unele au fost eliminate, iar altele s-au diversificat semantic, a dus la întrebări de tipul : cum s-a operat această selecție? există afinități morfologice între o bază dată și derivatele ei? există o specializare semantică a sufixelor? Acestea sînt numai cîteva dintre întrebările la care D. Bécherel, autorul articolului, își propune să răspundă.

Volumul mai cuprinde două articole al căror conținut este anunțat chiar din titlul lor : D. Dugast, *Les distributions des fréquences : le modèle de Q. Rubet* (p. 101—114) și S. Rémi-Giraud, *Méthode distributionnelle et analyse componentielle des significations lexicales. Application à une structure grammaticale du mot air ,,manière d'être'' dans* La Princesse de Clèves (p. 115—131).

LUCREȚIA MAREȘ

NOTE

[1] Deoarece spațiul nu a permis explicarea tuturor conceptelor cu care se operează, se fac numeroase trimiteri la studiile teoretice cuprinse în bogata bibliografie de la sfîrșitul articolului (p. 33—34).

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1985 (XXXVI)

4

P. SWIGGERS — K. VAN DEN EYNDE, Un problème morphologique : les „formes pendantes" ; NARCISA FORĂSCU, Contribuţie la studiul stilistic al antonimelor ; G. I. TOHĂNEANU, Statutul prozodic al formelor vocative ; LAURENŢIA DASCĂLU, Întrebările „ecou" şi intonaţia lor în limba română ; C. FRÂNCU, Neologisme juridico-administrative în documentele din Oltenia din timpul administraţiei austriece (1718—1739). I.

5

OMAGIU ACADEMICIANULUI ALEXANDRU ROSETTI LA A 90-A ANIVERSARE

MIOARA AVRAM, Despre vechimea şi explicaţia formelor de imperativ negativ *nu du, nu fă, nu zi* ; ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, Semantică şi lexicografie ; GR. BRÂNCUŞ, În legătură cu originea consoanei *ş* din română ; FULVIA CIOBANU, Comparaţia adjectivelor compuse ; ALEXANDRA CORNILESCU, Observaţii asupra propoziţiilor relative independente în limba română ; ADRIANA COSTĂCHESCU, Analogii ale limbii cu jocul de şah la Saussure şi Wittgenstein ; I. COTEANU, Pentru o definire paradigmatică a literaturii ; TEODORA CRISTEA, Contrastivitate şi regulă sintactică ; ALEXANDRA CUNIŢĂ, Enunţurile exclamative şi evaluarea cantitativă ; PAULA DIACONESCU, Pronumele *dînsul (însul)* în limba română ; CONSTANTIN DOMINTE, Schiţă de caracterizare tipologică a negaţiei româneşti ; VLADIMIR DRIMBA, Cuvinte româneşti de origine turcă ; NARCISA FORĂSCU, Semantica structurală — perspective şi aplicaţii practice ; G. IVĂNESCU, Numele lunii în limbile indoeuropene ; ALEXANDRU MAREŞ, Despre o posibilă criptogramă din *Evangheliarul de la Londra* ; ECATERINA MIHĂILĂ, Utilizări ale articolului în poezia actuală ; MARIANA NEŢ, Aspecte ale relaţiei text-figură în discursul poetic ; LIVIU ONU, Corespondenţa lui Iosif Popovici cu Ovid Densusianu ; GABRIELA PANĂ DINDELEGAN, Structuri adverbiale, comune cu cele verbale şi adjectivale ; SANDA REINHEIMER RÎPEANU, Despre semantica împrumuturilor în limba română ; MARIUS SALA, Limbi în contact : rom. *sută* ; FLORENTINA VIŞAN, Note despre ambiguitatea sintactică în limba chineză ; LUCIA WALD, Semantică şi sintaxă în gîndirea lingvistică a lui Priscian.

6

MARIA TEODORESCU, Descrierea acustică a vocalelor din limba română literară ; ECATERINA MIHĂILĂ, Mutaţii în semantica verbului (cu privire la poezia actuală) ; MAGDALENA VULPE, Anchetă dialectală lexicală ; C. FRÂNCU, Neologisme juridico-administrative în documentele din Oltenia din timpul administraţiei austriece (1718—1739). II ; MARIA PURDELA-SITARU, Formaţii româneşti cu *împreună, rău* şi *singur (însuşi, sine/sin-, sie)* ; BRUNO VILLATA, Considération sur l'ecologie linguistique de Montréal et son influence sur la socialisation des jeunes allophones.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1986 (XXXVII)

1

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, O modalitate de aplicare a semanticii moderne în analiza de text ; MARIANA NEŢ, Glose la metalimbajul textului poetic ; G. I. TOHĂNEANU, Regimul prozodic al formelor verbale de imperativ ; LAURENŢIA DASCĂLU, O intonaţie sud-carpatică în Ţara Oltului ; MAGDALENA POPESCU-MARIN, Din istoria cuvîntului *tot*.

2

SENS ŞI DEFINIŢIE

EMANUEL VASILIU, Definiţia sensului sau definiţia obiectului? ; ANCA MĂGUREANU, Sens, referent, definiţie ; CARMEN APOSTOLESCU, Sensuri de gradul al doilea şi definirea lor lexicografică ; ECATERINA MIHĂILĂ, Distanţa semantică şi prelucrarea automată a vocabularului ; IOAN OPREA, Coordonate ale structurii definiţiei lexicografice ; ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, Probleme ale definirii cuvintelor din perspectiva relaţiei dintre lexicografie şi semantică ; NARCISA FORĂSCU, Sinonimia ca modalitate de definire în dicţionare ; MARIANA NEŢ, O aplicaţie lexicografică posibilă a semioticii lui Ch. S. Peirce ; OLGA GALAŢANU, Definiţia lexicografică a holofrazelor ; ANCA COSĂCEANU, Descrierea sensului în dicţionarul de limbă : verbul ; LAURA VASILIU, Derivatele sufixale : sens şi definiţie.

★

MIOARA AVRAM, Există un gerunziu trecut în limba română? ; G. I. TOHĂNEANU, Sinereza şi capcanele ei.

RM—ISSN—0039—405X

I. P. Informaţia, c. 2188

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXVII

4

iulie-august

1986

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tiré-à-part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à ,,ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentele dv.
În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R 79717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii şi cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

BUCUREŞTI I
SPIRU HARET 12

4—XXXVII—1986
iulie—august

APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

MISCELLANEA

RECENZII, NOTE BIBLIOGRAFICE

REVISTA REVISTELOR

CRONICĂ

FONCTION DU LANGAGE ET TYPOLOGIE LINGUISTIQUE CHEZ HUMBOLDT

P. SWIGGERS

Mein Sprachstudium treibe ich hartnäckiger als je, und es reiht sich vortrefflich an alle jene Ideen an. Der innere geheimnisvoll wunderbare Zusammenhang aller Sprachen, aber vor allem der hohe Genuss, mit jeder neuen Sprache in ein neues Gedanken- und Empfindungssystem einzugehen, ziehen mich unendlich an. (Lettre à Brinkmann, 1803.)

Dans son introduction au « manuel des langues amérindiennes » [1], Franz Boas posait, il y a plus de 70 ans, le problème d'une corrélation originelle entre langue, culture et « type anthropologique » *(type of mankind)*. Après avoir noté que la permanence d'un type physique n'excluait pas la possibilité de changements culturels ou linguistiques, et que, inversement, la permanence d'une langue n'excluait pas un changement de type physique ou culturel, Boas aboutissait à la conclusion suivante : « The historical development of mankind would afford a simpler and clearer picture, if we were justified in assuming that in primitive communities the three phenomena had been intimately associated. No proof, however, of such an assumption can be given. On the contrary, the present distribution of languages, as compared with the distribution of types, makes it plausible that even at the earliest times the biological units may have been wider than the linguistic units, and presumably also wider than the cultural units. I believe that it may be safely said that all over the world the biological unit is much larger than the linguistic unit : in other words, that groups of men who are so closely related in bodily appearance that we must consider them as representatives of the same variety of mankind, embrace a much larger number of individuals than the number of men speaking languages which we know to be genetically related. Examples of this kind may be given from many parts of the world. Thus, the European race — including under this term roughly all those individuals who are without hesitation classed by us as members of the white race — would include peoples speaking Indo-European, Basque, and Ural-Altaic languages. West African negroes would represent individuals of a certain negro type, but speaking the most diverse languages ; and the same would be true, among Asiatic types, of Siberians ; among American types, of part of the Californian Indians »[2]. Toujours à propos de l'hypothèse d'une corrélation originelle de langue, culture et type anthropologique, Boas faisait observer qu'il n'y avait aucune nécessité pour assumer que langue et culture étaient associées à des types anthropologiques particuliers : « The assumption that type, language, and culture were originally closely correlated would entail the further assumption that these three traits developed approximately at the same period, and that they developed conjointly for a considerable length of time. This assumption does not seem by any means plausible. The fundamental types of man which are represented in the negroid race and in the mongoloid race must have been differentiated long before the formation of those forms of speech that are now recognized in the linguistic families of the world. I think that even

the differentiation of the more important subdivisions of the great races antedates the formation of the existing linguistic families. At any rate, the biological differentiation and the formation of speech were, at this early period, subject to the same causes that are acting upon them now, and our whole experience shows that these causes act much more rapidly on language than on the human body. In this consideration lies the principal reason for the theory of lack of correlation of type and language, even during the period of formation of types and of linguistic families. What is true of language is obviously even more true of culture. In other words, if a certain type of man migrated over a considerable area before its language assumed the form which can now be traced in related linguistic groups, and before its culture assumed the definite type the further development of which can now be recognized, there would be no possibility of ever discovering a correlation of type, language, and culture, even if it had ever existed; but it is quite possible that such correlation has really never occurred. It is quite conceivable that a certain racial type may have scattered over a considerable area during a formative period of speech, and that the languages which developed among the various groups of this racial type came to be so different that it is now impossible to prove them to be genetically related. In the same way, new developments of culture may have taken place which are so entirely disconnected with older types that the older genetic relationships, even if they existed, can no longer be discovered » [3]. Deux choses sont à noter ici : (1) Boas, hostile à la typologisation linguistique [4], voulait démontrer son impossibilité, en montrant la vanité des efforts pour la rattacher à des typologies (existantes) aux plans culturel et anthropologique. Mais cette réfutation ne diminue en rien la validité (éventuelle) d'une typologie linguistique basée sur des critères linguistiques et susceptible d'être reliée à des typologies d'ordre culturel ou anthropologique ; (2) la démarche de Boas est *historique* (ou historicisante) : il s'agit, pour lui, de démontrer l'absence d'une corrélation historiquement appuyée entre langue, culture et type anthropologique. Ceci n'exclut pas la possibilité de typologies achroniques ou panchorniques [5].

Boas a souvent été interprété comme un défenseur du relativisme linguistique ; sa conception particularisatrice de la description grammaticale (résultant dans des analyses séparées des différentes langues amérindiennes) était, pourtant, parfaitement compatible avec l'admission de l'*universalité de certaines catégories mentales*, et de l'unité foncière de *processus psychologiques fondamentaux*. Le relativisme de Boas concerne donc la matérialisation, variable et soumise aux péripéties de l'histoire interne et de contacts externes, de catégories mentales qui sont, dans leur essence, universelles.

L'amplitude du champ interprétatif — allant du relativisme à l'universalisme — de l'œuvre boasienne témoigne d'une richesse de contenu qui n'est pas sans évoquer celle de la philosophie du langage de Guillaume de Humboldt, sujette et soumise à des interprétations multiples et souvent contradictoires. Fréquemment placée au début d'une tradition relativiste [6] (en linguistique et en philosophie du langage), l'œuvre de Humboldt a été étudiée le plus souvent dans ses *implications*, comme en témoigne l'interprétation dans le sens du relativisme en tant que corollaire de l'individualité linguistique de chaque

nation [7]. Plusieurs passages dans l'œuvre de Humboldt, parmi lesquels le suivant, justifient la légitimité d'une telle approche : « So bleibt darum doch nicht weniger wahr : 1. dass die Sprache durch die auf sie geschehende Einwirkung eine Individualität erhält, die insofern ganz eigentlich auch zu ihrem Charakter wird, als sie nun auch wiederum in demselben zurückwirkt, und als sie sich nur innerhalb der Gränzen desselben mit Willigkeit gebrauchen lässt. 2. dass ihre Rückwirkung um so bestimmender ist, als in ihr das vermittelst ganzer Zeiträume und Nationen in Masse Hervorgebrachte auf das Individuum einwirkt, dessen selbst schon, durch die Gleichheit der Einwirkungsursachen ähnlich gestimmte Individualität ihr nur wenig zu widerstehen vermag. 3. dass, insofern auch, wie eben gesagt worden, einzelne Eigenthümlichkeit den Sprachen einen neuen Charakter verleihen kann, auch solche Bildungsfähigkeit zu ihrem ursprünglichen Charakter selbst gehört. 4. dass, da alle Folgen von Ursachen und Wirkungen stätige Reihen sind, in welchen jeder Punkt durch einen vorhergehenden Punkt bedingt wird, und da unsre geschichtlichen Hülfsmittel uns immer nur in die Mitte, nie in den Anfang einer solchen Reihe versetzen, jede einzelne Sprache der Nation, welcher wir sie zuschreiben, schon in einer gewissen Gestalt, mit bestimmten Worten, Formen und Fügungen überkommen ist, und daher eine Einwirkung auf sie ausgeübt hat, die nicht bloss Rückwirkung einer von ihr empfangenen, sondern für diese Nation ursprünglicher Charakter der Sprache selbst war. 5. dass mithin, wenn man die Nation mit der Sprache zusammendenkt, in der letzteren allemal ein ursprünglicher Charakter mit einem von der Nation empfangenen in Eins zusammengeschmolzen ist. Zwar darf man auch hier nicht, und am wenigsten geschichtlich, einen gleichsam festen Punkt annehmen, wo eine Nation ihre Sprache im Entstehen empfängt, da das Entstehen der Nationen selbst nur ein Uebergehen in stätigen Reihen ist, und sich ebensowenig ein Anfangspunkt einer Nation, als einer Sprache gedenken lässt »[8]. Mais l'individualité des langues en tant que réalités historiques et socio-culturelles ne doit pas faire oublier qu'au niveau profond les langues correspondent à des opérations de pensée. Ici, on n'est plus au niveau des implications, mais à celui des *principes* : il s'agit du fonctionnement du langage en tant que mise en œuvre de la pensée (*Erzeugung des Gedankens*). Rappelons ici que pour Humboldt le langage a une triple fonction :

(1) il est le truchement d'une compréhension intellective (*Verständniss*) ;

(2) il exprime, raffine et prépare l'expérience sensorielle (*Empfindung*) ;

(3) il confère une structure (*Gestalt*) à la pensée, et produit de nouvelles idées ou connexions d'idées.

Par rapport à ces fonctions, les langues peuvent différer en intensité, précision et modalité (par exemple en privilégiant une fonction particulière). On peut dire que le type de fonctionnement particulier qui caractérise une langue, constitue sa « forme intérieure » (*innere Form*)[9]. L'étude de celle-ci ne peut être exclusivement historique ; Humboldt insiste sur le fait que la perspective historique doit être appuyée et subsumée par une approche *comparative* : « Das geschichtliche Studium kann zwar niemals Vollständigkeit gewähren, weshalb auf keinem Gebiete, auf welchem das reine Denken Gültigkeit hat, Erfahrung an die Stelle desselben treten kann. Allein es ist ganz etwas Andres, wenn die gesammte

Masse des geschichtlich Bekannten, als wenn nur ein Theil davon zusammengestellt wird, da die Erfahrung immer in dem Grade ihrer Ausdehnung Allgemeinheit gewährt. Es muss aber durch das vergleichende Sprachstudium dreierlei geschichtlich dargestellt werden :
1. wie jede Sprache die verschiedenen, bei dem Bedürfniss der Rede vorkommenden Aufgaben löst ?
auf der einen Seite die grammatischen, und zwar wiederum : welche Ansicht sie von jedem der einzelnen Redetheile, und von ihrer Verbindung gewährt ?
welcher Bezeichnungsart der grammatischen Begriffe, der Anfügung, der Beugung, des Umlauts u.s.f. sie sich bedient ?
welche Laute sie hierzu bestimmt, ob nur gewisse, wie die Arabische die sogenannten servilen, oder alle, und welche in jedem einzelnen Fall ?

auf der andren Seite die lexicalischen Aufgaben :
wie in Absicht der Laute Wörter aus Wörtern entstehen ?
nach welcher Vorstellungsweise in der Bedeutung der Wörter Begriffe aus Begriffen hergeleitet werden ?
wie die Wörter sich zu den Begriffen, jedes den ihm angewiesenen erschöpfend, oder auch mehrere verwandte umfassen, verhalten ?
ob und welcher erkennbare Zusammenhang zwischen den Lauten und ihren Bedeutungen Statt findet ?
2. wie und woran die Sprachen, welchen wir einen langen Zeitraum hindurch folgen können, Veränderungen in ihrem Inneren erfahren haben ?
3. welche Verschiedenheiten in Wortbau und Redefügung die näheren und entfernteren Verwandtschaftsgrade in Sprachen gemeinschaftlicher Abkunft zulassen ?
Die systematische Zusammenstellung aller Thatsachen, welche die bekannten lebenden und todten Sprachen zur Beantwortung der hier aufgeworfenen Fragen liefern, ist ein Unternehmen, an dessen Möglichkeit und Wichtigkeit niemand zweifeln wird »[10].

Ce comparatisme a son fondement dans l'identité fonctionnelle des langues, en tant que représentations, travaillées par le génie national, de la pensée. Un des mécanismes essentiels dans la conversion, à travers l'analyse, de la pensée en paroles, est la constitution de *formes grammaticales*. Celles-ci sont un mode particulier de représentation des rapports grammaticaux, et doivent être situées par rapport aux différents stades de la formation (progressive) de la grammaire. La forme grammaticale a un double rôle dans l'interaction de la pensée et de la langue : elle est à la fois un instrument « passif », résultant d'une codification (par l'intermédiaire des catégories grammaticales) des expressions de la pensée, et un instrument actif, qui permet au locuteur [11] d'exprimer ses idées avec plus de clarté : « Das Denken, welches vermittelst der Sprache geschieht, ist entweder auf äussre, körperliche Zwecke, oder auf sich selbst, also auf geistige gerichtet. In dieser doppelten Richtung bedarf es der Deutlichkeit und Bestimmtheit der Begriffe, die in der Sprache grossentheils von der Bezeichnungsart der grammatischen Formen abhängt (...) Wenn aber auch das Verständniss, und damit der äussre Zweck geborgen ist, so bleibt doch sehr oft der Begriff in sich unbestimmt, und da, wo er, als Begriff, offenbar auf zwei verschiedne Weisen genommen werden kann, ungesondert (...) Soll nun die Sprache dem Denken gerecht seyn, so muss sie in ihrem Baue, soviel als möglich, seinem Organismus

entsprechen. Sie ist sonst, da sie in Allem Symbol seyn soll, gerade ein unvollkommnes dessen, womit sie in der unmittelbarsten Verbindung steht. Indem auf der einen Seite die Masse ihrer Wörter den Umfang ihrer Welt vorstellt, so repraesentirt ihr grammatischer Bau ihre Ansicht von dem Organismus des Denkens. Die Sprache soll den Gedanken begleiten. Er muss also in stetiger Folge in ihr von einem Elemente zum andren übergehen können, und für Alles, dessen er für sich zum Zusammenhange bedarf, auch in ihr Zeichen antreffen. Sonst entstehen Lücken, wo sie ihn verlässt, statt ihn zu begleiten. Obgleich endlich der Geist immer und überall nach Einheit und Nothwendigkeit strebt, so kann er beide doch nur nach und nach aus sich, und nur mit Hülfe mehr sinnlicher Mittel entwickeln. Zu den hülfreichsten unter diesen Mittel gehört für ihn die Sprache, die, schon ihrer bedingtesten und niedrigsten Zwecke wegen, der Regel, der Form, und der Gesetzmässigkeit bedarf (...) Betrachtet man nun die Sprachen nach allen diesen, hier an sie gestellten Forderungen, so erfüllen sie dieselben nur, oder doch vorzugsweise gut, wenn sie ächt grammatische Formen, und nicht Analoga derselben besitzen, und so offenbart sich dieser Unterschied in seiner ganzen Wichtigkeit »[12].

Dans l'expression des rapports qu'elles ont à exprimer les langues diffèrent, « techniquement », dans l'élaboration des formes grammaticales : « Darum, dass sich mit den Bezeichnungen fast jeder Sprache alle grammatischen Verhältnisse andeuten lassen, besitzt noch nicht auch jede grammatische Formen in demjenigen Sinne, in dem sie die hochgebildeten Sprachen kennen. Der zwar feine, aber doch sehr fühlbare Unterschied liegt in dem materiellen Erzeugniss und der formalen Einwirkung »[13]. La forme grammaticale met en rapport une certaine *matière* et une *forme* particulière. Mais c'est dans la mise en relation de ces deux aspects que les langues peuvent différer de façon significative : on aurait tort de considérer les formes de langues différentes comme grammaticalement équivalentes, en dépit de correspondances éventuelles établies dans la traduction[14].

En quoi consiste donc la (vraie) forme grammaticale ? Pour Humboldt, elle consiste en la *fusion* — ou l'*intégration mutuelle* — de la matière et de la forme. La matière provient de l'aperception de l'objet : elle est l'idée correspondant à la désignation des objets tels qu'ils sont appréhendés. Á l'état pur, la matière est exprimée par des mots séparés, dont la fonction ne consiste qu'à nommer les objets, « fin matérielle et concrète du discours »[15]. La forme correspond à un acte créatif, non appréhensif de l'esprit[16] : elle sert à établir le lien entre les éléments du discours. « Die Wörter, und ihre grammatischen Verhältnisse sind zwei in der Vorstellung durchaus verschiedne Dinge. Jene sind die eigentlichen Gegenstände in der Sprache, diese bloss die Verknüpfungen, aber die Rede ist nur durch beide zusammengenommen möglich. Die grammatischen Verhältnisse können, ohne selbst in der Sprache überall Zeichen zu haben, hinzugedacht werden, und der Bau der Sprache kann von der Art seyn, dass Undeutlichkeit und Misverstand dabei dennoch, wenigstens bis auf einen gewissen Grad, vermieden werden »[17]. Pour l'expression de la forme, on dispose de *trois moyens* :

(1) On peut susciter dans l'esprit l'idée d'un rapport — sans que celui-ci soit marqué linguistiquement — par l'assemblage des mots : alors la langue

possède une grammaire sans formes grammaticales proprement dites. « Wenn eine Sprache z.B. die Casus durch Praepositionen bildet, die an das immer unverändert bleibende Wort gefügt werden, so ist keine grammatische Form vorhanden, sondern nur zwei Wörter, deren grammatisches Verhältnis hinzugedacht wird ; *e-tiboa* in der Mbaya Sprache heisst nicht, wie man es übersetzt, durch mich, sondern ich durch. Die Verbindung ist nur im Kopf des Vorstellenden, nicht als Zeichen in der Sprache »[18].
(2) On peut marquer le rapport par un signe qui le représente à la manière des objets eux-mêmes : « Die grammatischen Zeichen können aber nicht auch Sachen bezeichnende Wörter seyn ; denn sonst stehen wieder diese isoliert da, und fordern neue Verknüpfungen »[19].

(3) On intègre l'expression des rapports à celle des objets, les rapports étant des « modificatifs » des objets : ceci est « der wahre Begriff einer grammatischen Form »[20].

Il est vrai que ce troisième moyen est souvent un développement à partir du deuxième : mais une différence essentielle distingue les deux moyens — qui sont aussi deux étapes dans la formation de la pensée abstraite —, et c'est l'opposition *séparation* vs. *intégration* de la matière et de la forme [21].

On aura reconnu ici les jalons du parcours typologique allant des langues isolantes aux langues flexionnelles, en passant par les agglutinantes. Typologie dont on reconnaît aujourd'hui le caractère trop rudimentaire et trop peu nuancé [22], mais dont on soulignera surtout la clarté et le caractère opératoire, puisqu'elle permet d'apprécier globalement à quel stade formatif se trouve une langue au moment de l'observation [23].

Pour illustrer cette opposition entre la lexicalisation de la grammaire et la grammaticalisation du lexique, Humboldt recourt à la langue chinoise et aux langues indo-européennes. Ici, chaque mot appartient à une partie du discours déterminée, et n'a plus seulement une individualité lexicale, mais également grammaticale [24]. Là, les mots peignent les choses, représentées de façon discrète dans le discours ; du discours, ils n'offrent que le contenu, et c'est au locuteur de l'interpréter en y introduisant une forme. « La langue chinoise emploie tous les mots dans l'état où ils indiquent l'idée qu'ils expriment, abstraction faite de tout rapport grammatical. Tous les mots chinois, quoique enchaînés dans une phrase, sont *in statu absoluto*, et ressemblent par-là aux radicaux de la langue samscrite (. . .) Tout cela me semble prouver que les Chinois ne rangent pas leurs mots d'après des formes grammaticales qui assigneraient des limites fixes aux différentes propositions, mais qu'ils profèrent chaque mot, comme pour le livrer d'abord isolément à la réflexion, en entrecoupant continuellement leurs phrases, et en ne liant les mots que là où l'idée l'exige absolument (. . .) La *langue chinoise* renonce à la distinction précise et minutieuse des catégories grammaticales, range les mots des phrases d'après l'ordre moins restreint de la détermination des idées, et donne aux périodes une structure à laquelle ce système est applicable. La *langue samscrite*, les langues qui ont une affinité évidente avec elle, et peut-être d'autres encore sur lesquelles je ne voudrais rien préjuger ici, établissent la distinction des catégories grammaticales comme base unique de leur grammaire, poursuivent cette distinction jusque dans leurs dernières ramifications, et s'abandon-

nent, dans la formation de leurs phrases, à tout l'essor que ce guide sûr et fidèle leur permet de prendre. La *langue grecque*, surtout, jouit de cet avantage; car je crois en effet que le latin même et le samscrit lui sont inférieurs dans cette phraséologie exacte, riche et belle à la fois, qui s'insinue dans tous les replis de la pensée, et en exprime toutes les nuances »[25]. Cette typologie des langues, centrée autour de la notion de « forme grammaticale », permet d'établir des rapports non seulement entre des catégories de grammaire et des catégories de pensée — étant donné que la grammaire existe essentiellement dans l'esprit [26] —, mais aussi entre la grammaire et la culture (littérature, science) qui y correspond, car toute culture est avant tout un *culte de la langue* : « Les nations peuvent ainsi, en formant les langues, suivre deux routes absolument différentes : s'attacher strictement aux rapports des idées, en tant qu'idées ; s'en tenir avec sobriété à ce qu'exige indispensablement l'énonciation claire et précise de ces mêmes idées ; prendre aussi peu que possible de ce qui appartient à la nature particulière de la langue, comme organe et instrument de la pensée ; ou cultiver surtout la langue, comme instrument, s'attacher à sa manière de représenter la pensée, l'assimiler, comme un monde idéal, au monde réel sous tous les rapports qui peuvent y être appliqués (...) Je crois avoir suffisamment développé jusqu'ici l'origine de la distinction des formes grammaticales dans les langues. Je ne les regarde point comme le fruit des progrès qu'une nation fait dans l'analyse de la pensée, mais plutôt comme un résultat de la manière dont une nation considère et traite sa langue »[27].

Fonds national belge de la
recherche scientifique (N.F.W.O.)
Blijde Inkomststraat 21
B-3000 Leuven, BÉLGIQUE

NOTES

* L'auteur tient à remercier le Fonds national belge de la recherche scientifique (N.F.W.O.) de son aide financière.

Abréviations utilisées :

HW : Wilhelm von Humboldt, *Werke in fünf Bänden*, herausgegeben von Andreas Flitner und Klaus Giel, Darmstadt, 1961—1964 (1969²) ; Band I : *Schriften zur Anthropologie und Geschichte* ; Band II : *Schriften zur Altertumskunde und Ästhetik. Die Vasken* ; Band III : *Schriften zur Sprachphilosophie* ; Band IV : *Schriften zur Politik und zum Bildungswesen* ; Band V : *Kleine Schriften. Autobiographisches. Dichtungen. Briefe. Kommentare und Anmerkungen zu Band I—V*.

LAR : *Lettre à M. Abel Rémusat sur la nature des formes grammaticales en général, et sur le génie de la langue chinoise en particulier* (1827) ; édition utilisée : Ch. Porset éd., *G. de Humboldt: De l'origine des formes grammaticales, suivi de Lettre à M. Abel Rémusat* Bordeaux, 1969, p. 59—153.

1 F. Boas ed., *Handbook of American Indian Languages* (Bureau of American Ethnology, Bulletin 40, Part 1), Washington, 1911. L'introduction (p. 1—83) de Boas a souvent été réimprimée ; nous citons d'après la réédition dans la série de « Georgetown University School of Languages and Linguistics » (Washington, 1966).

2 F. Boas, *Introduction to the Handbook of American Indian Languages*, o.c., p. 7.

3 *Ibid.*, p. 8.

4 Sur les conceptions de Boas à propos de la typologie linguistique, voir D. Hymes —, J. Fought, *American Structuralism*, The Hague, 1981, p. 79—82 (réponse à K. V. Teeter, « Anthropological linguistics and linguistic anthropology. Triviality vs. irrelevance », *Word* 20-1964, p. 197—206). Pour le contexte historique, voir G. W. Stocking, *Race, Culture, and Evolution : Essays on the history of anthropology*, New York, 1962 ; D. Hymes ed., *Language in Culture*

and Society, New York, 1964, p. 7—9, et p. 23—25 ; R. Darnell, *The Development of American Anthropology 1879—1920 : From the Bureau of American Ethnology to Franz Boas* (University of Pennsylvania, thèse non publiée, 1969) ; et G. W. Stocking ed., *The Shaping of American Anthropology 1833—1911 : A Franz Boas reader*, New York, 1974.

[5] L'évolution de la typologisation linguistique a d'ailleurs été dans le sens de l'établissement de telles typologies ; cf. E. Sapir, *Language. An introduction to the study of speech*, New York, p. 127—156 (« Types of linguistic structure ») ; B. Uspensky, *Principles of Structural Typology*, The Hague, 1968 ; C. Hagège, *La structure des langues*, Paris, 1982.

[6] Voir R. L. Brown, *Wilhelm von Humboldt's Conception of Linguistic Relativity*, The Hague, 1967 ; R. L. Miller, *The Linguistic Relativity Principle and Humboldtian Ethnolinguistics*, The Hague, 1968.

[7] « Man kann vielmehr als allgemein anerkannt annehmen, dass die verschiedenen Sprachen die Organe der eigenthümlichen Denk — und Empfindungsarten der Nationen ausmachen dass eine grosse Anzahl von Gegenständen erst durch die sie bezeichnenden Wörter geschaffen werden, und nur in ihnen ihr Daseyn haben (was sich in der Art, wie sie im Worte gedacht werden, und im Denken durch Sprache auf den Geist wirken, eigentlich auf alle ausdehnen lässt), dass endlich die Grundtheile der Sprachen nicht willkührlich, und gleichsam durch Verabredung entstanden, sondern aus dem Innersten der Menschennatur hervorgegangene, und sich man könnte hinzusetzen : als gewissermassen selbstständige Wesen in einer bestimmten Persönlichkeit) erhaltende, und forterzeugende Laute sind. Allein über die Natur des Einwirkens der Sprache auf das Denken, die Andeutung derjenigen unter ihren Eigenschaften, auf welchen es eigentlich beruht, die Festsetzung der Erfordernisse in ihr, wenn darin ein solcher, oder solcher Grad erreicht werden, oder diese, oder jene bestimmte Verschiedenheit des Denkens hervorgebracht werden soll, über die Abhängigkeit, oder Unabhängigkeit, in der sich die Nation zu ihrer Sprache befindet, die Macht, die sie über dieselbe ausüben kann, oder den Zwang, den sie von ihr erleiden muss, liegt das Feld der Forschung noch offen, und man darf, wenn man auf diese Fragen eingeht, eher besorgen, ein wenig zugängliches, als ein schon zu oft durchwandertes Gebiet zu betreten » (*Ueber den Einfluss des verschiedenen Charakters der Sprachen auf Literatur und Geistesbildung*, *HW* III, p. 26—27). Les vues de Humboldt sur le caractère « national » des langues doivent beaucoup à ses voyages en Espagne et à ses contacts avec les Basques, qui l'ont fait passer d'une approche esthétique du langage à une conception socio-anthropologique des langues (cf. *Die Vasken, oder Bemerkungen auf einer Reise durch Biscaya und das französische Basquenland im Frühling des Jahrs 1801*, *HW* II, p. 418—627 ; *Fragmente der Monographie über die Basken*, *HW* V, p. 100—112 ; *Ankündigung einer Schrift über die Vaskische Sprache und Nation, nebst Angabe des Gesichtspunctes und Inhalts derselben*, *HW* V, p. 113—126).

[8] *Ueber den Nationalcharakter der Sprachen*, *HW* III, p. 68—69.

[9] Cf. *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*, *HW* III, 463—473 (« innere Sprachform ») ; voir à ce propos E. Stolte, « Wilhelm von Humboldt's Begriff der inneren Sprachform », *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 2, 1948, p. 205—207 ; G. V. Ramišvili, « Zum Verständnis des Begriffes der Sprachform bei Wilhelm von Humboldt », *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Jena, Gesellschafts- und sprachwissenschaftliche Reihe* 16, 1967, p. 555—566.

[10] *Ueber den Nationalcharakter der Sprachen*, *HW* III, p. 65—67 ; cf. *Ueber das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung*, *HW* III, p. 6, et p. 23—25.

[11] « Die grammatischen Verhältnisse insbesondere hängen durchaus von der Absicht ab die man damit verbindet. Sie kleben weniger den Worten an, als sie von dem Hörenden und Sprechenden hineingedacht werden » (*Ueber das Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung*, *HW* III, p. 33).

[12] *Ueber das Entstehen der grammatischen Formen und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung*, *HW* III, p. 56—57.

[13] *Ibid.*, p. 34.

[14] Cf. *ibid.*, p. 35 : « Da man nemlich gewöhnlich zu dem Studium einer unbekannten Sprache von dem Gesichtspunkt einer bekannteren, der Muttersprache, oder der Lateinischen, hinzugeht, so sucht man auf, wie die grammatischen Verhältnisse dieser in der fremden bezeichnet zu werden pflegen, und benennt nun die dazu gebrauchten Wortbeugungen oder Stellungen geradezu mit dem Namen der grammatischen Form, die in jener Sprache, oder auch nach allgemeinen Sprachgesetzen dazu dient. Sehr häufig sind diese Formen aber gar nicht in der Sprache vorhanden, sondern werden durch andre ersetzt und umschrieben. Man muss daher, um diesen Fehler zu vermeiden, jede Sprache dergestalt in ihrer Eigenthümlichkeit studiren, dass man durch genaue Zergliederung ihrer Theile erkennt, durch welche bestimmte Form sie, ihrem Baue nach, jedes grammatische Verhältniss bezeichnet ».

[15] *Ibid.*, p. 37.

[16] « Bei Wörtern, die Sachen bezeichnen, entsteht der Begriff durch die Wahrnehmung des Gegenstandes, das Zeichen durch die leicht aus ihm zu schöpfende Analogie, das Verständniss durch Vorzeigen desselben. Bei der grammatischen Form ist dies Alles verschieden. Sie kann nur nach ihrem logischen Begriff, oder nach einem dunkeln, sie begleitenden Gefühle erkannt, bezeichnet und verstanden werden » *(ibid.*, p. 43—44).

[17] *Ibid.*, p. 37—38 ; cf. p. 54 : « Dasjenige, worauf Alles bei der Untersuchung des Entstehens, und des Einflusses grammatischer Formalität hinausläuft, ist richtiges Unterscheiden zwischen der Bezeichnung der Gegenstände und Verhältnisse, der Sachen und Formen. Das Sprechen, als materiell, und Folge realen Bedürfnisses, geht unmittelbar nur auf Bezeichnen von Sachen ; das Denken, als ideell, immer auf Form. Ueberwiegendes Denkvermögen verleiht daher einer Sprache Formalität, und überwiegende Formalität in ihr erhöhet das Denkvermögen ».

[18] *Ibid.*, p. 38.

[19] *Ibid.*, p. 38.

[20] *Ibid.*, p. 39.

[21] *Ibid.*, p. 48 : « Alles hier Zugegebne aber hebt den Unterschied zwischen wahren grammatischen Formen, wie *amavit*, ἐποησζ, und zwischen solchen Wort- oder Silbenstellungen, als die meisten roheren Sprachen zur Bezeichnung der grammatischen Verhältnisse brauchen, nicht auf. Er liegt darin, dass jene Ausdrücke wirklich wie in Eine Form zusammengegossen, in diesen die Elemente nur an einander gereiht erscheinen. Das Zusammenwachsen des Ganzen bringt die Bedeutung der Theile in Vergessenheit, die feste Verknüpfung derselben unter Einem Accent verändert zugleich ihre abgesonderte Betonung, und oft sogar ihren Laut, und nun wird die Einheit der ganzen Form, die oft der grübelnde Grammatiker nicht mehr zu zergliedern vermag, die Bezeichnung des bestimmten grammatischen Verhältnisses. Man denkt als Eins, was man nie getrennt findet ; man betrachtet als wahren, einmal fest organisirten Körper, was man nicht auseinandernehmen, und in andre beliebige Verbindungen bringen kann ; man sieht nicht als selbständigen Theil an, was auf diese Weise sonst nicht in der Sprache erscheint. Wie dies entstanden, ist für die Wirkung gleichgültig. Die Bezeichnung des Verhältnisses, wie selbständig und bedeutsam sie gewesen seyn mag, wird nun, wie sie soll, zur blossen Modification, die sich an den immer gleichen Begriff heftet. Das Verhältniss, das zu den bedeutsamen Elementen erst bloss hinzugedacht werden musste, ist nun in der Sprache, eben durch das Zusammenwachsen der Theile zum festen Ganzen, wirklich vorhanden, wird mit dem Ohre gehört, mit dem Auge gesehen ».

[22] Notons toutefois que Humboldt *(ibid.*, p. 49) ajoute quelques remarques de valeur qui sont autant de raffinements de sa typologie : « Die, wenn auch nur lose an einander gereihten Elemente fliessen meistentheils auch in Ein Wort zusammen, und sammeln sich under Einen Accent. Aber einestheils geschieht dies nicht immer, und andrentheils treten dabei andre, die formale Natur mehr, oder weniger störende Nebenumstände ein. Die Elemente der Formen sind trennbar und verschiebbar ; jedes behält seinen vollkommnen Laut, ohne Abkürzung oder Veränderung ; sie sind in der Sprache sonst selbständig vorhanden, oder dienen auch zu andren grammatischen Verbindungen, z.B. PronominalAffixa als Besitzpronomina bei dem Nomen, als Personen bei dem Verbum ; die noch unflectirten Wörter tragen nicht, wie es in einer Sprache seyn muss, in welche die grammatische Bildung tief eingegangen ist, schon Kennzeichen verschiedner Redetheile an sich, sondern werden erst zu denselben durch die Anfügung der grammatischen Elemente gemacht ; der Bau der ganzen Sprache ist so, dass die Untersuchung gleich auf die Absonderung dieser Elemente geführt wird, und diese Absonderung ohne bedeutende Mühe gelingt ; neben der Bezeichnung durch Formen, oder diesen ähnliche Wortverbindungen, werden dieselben grammatischen Verhältnisse auch durch blosses Nebeneinanderstellen, mit offenbarem Hinzudenken der Verknüpfung, angedeutet ».

[23] Cf. *ibid.*, p. 59—60 : « Dennoch ist jener Unterschied, der zwei Classen von Sprachen bestimmt von einander absondert, nicht gänzlich ein relativer, ein bloss im Mehr, oder Weniger bestehender, sondern wirklich ein absoluter, da die vorhandne, oder fehlende Herrschaft der Form sich immer sichtbar verkündet ».

[24] *Ibid.*, p. 55 : « Die Formalität dringt endlich durch. Das Wort ist Eins, nur durch umgeänderten Beugungslaut in seinen grammatischen Beziehungen modificirt ; jedes gehört zu einem bestimmten Redetheil, und hat nicht bloss lexikalische, sondern auch grammatische Individualität ; die formbezeichnenden Wörter haben keine störende Nebenbedeutung mehr, sondern sind reine Ausdrücke von Verhältnissen ».

[25] *LAR*, p. 74, 79, 108—109 ; cf. *ibid.*, p. 118, 126—127.

[26] Cf. *LAR*, p. 68, 110 : « Les rapports grammaticaux existent dans l'esprit des hommes, quelle que soit la mesure de leurs facultés intellectuelles, ou, ce qui est plus exact, l'homme en parlant suit, par son instinct intellectuel, les lois générales de l'expression de la pensée par la parole ».

[27] *LAR*, p. 70 et 71.

DESPRE TRATAMENTUL CONSOANELOR [t′] ŞI [d′] ÎN ÎMPRUMUTURILE ROMÂNEŞTI DIN MAGHIARĂ

ANDREI AVRAM

Reflexele [č], [ğ] ale prepalatalelor [t′], [d′] în împrumuturile româneşti vechi din maghiară nu se explică prin inexistenţa consoanelor [k′], [ǵ] în dacoromâna veche, ci printr-o particularitate distribuţională a acestora: faptul că ele nu erau admise decît înainte de [i] şi [e] (pe cînd [č], [ğ] puteau să apară şi înainte de [a], [o], [u]). Consoanele [t′], [d′] au fost redate şi prin [k′], [ǵ] (cînd vocala următoare era — sau a devenit în română — palatală) sau prin [k′i], [ǵi] (înainte de vocale nepalatale).

Se admite, în general, că în împrumuturile româneşti vechi din maghiară oclusiva prepalatală originară [d′] a fost redată prin africata [ğ] (neglijăm deosebirile dintre diversele nuanţe ale acesteia, alveolopalatale sau palato-alveolare); de exemplu, magh. *gyalu* > rom. *gealău*.

Ion Pătruţ, *Velarele, labialele şi dentalele palatalizate*, în „Dacoromania" X, partea a II-a, 1943, p. 307, stabileşte o legătură între tratamentul lui [d′] din cuvintele de origine maghiară şi data apariţiei lui [ǵ] ca rezultat al evoluţiei grupului consonantic [gl′] din elementele de origine latină: „Cuvintele ungureşti al căror *gy* e redat prin *ğ* în textele noastre vechi sau care, în graiurile româneşti, au variante cu un sunet corespunzător lui *ğ* din elementele latine sunt împrumuturi mai vechi şi *gy*-ul lor a fost tratat ca *ğ* şi nu ca *ǵ* (< *gl*). Ceea ce înseamnă că românii din Transilvania, pe timpul cînd au împrumutat de la unguri asemenea cuvinte, n-aveau în graiul lor alt sunet mai apropiat de *gy* decît *ğ*". În nota care însoţeşte pasajul reprodus, autorul adaugă (p. 307–308): „Astăzi cel mai apropiat sunet românesc de *gy* este *d′* — aşa cum e rostit prin Ardeal — sau *ǵ*. Însă cuvinte ungureşti de felul celor amintite [*gealău*, *helge* etc. — *n. n.*] au putut intra în limba română începînd cu secolul al X-lea — de cînd, probabil, datează influenţa maghiară asupra limbii române ... — şi la acea dată dentalele *d*, *t* au fost desigur mai puţin palatalizate decît astăzi, iar grupul *gl* nu devenise încă *ǵ* probabil pînă prin secolul al X-lea ... sau chiar pînă mai tîrziu".

Avem însă motive să credem că oclusiva palatală (mediopalatală) [ǵ] era un sunet cunoscut dacoromânei (cel puţin graiurilor din afara Banatului; vezi mai jos) în perioada efectuării celor mai vechi împrumuturi din maghiară; ea exista, ca şi astăzi, în cuvinte de origine slavă ca *liturghie*, *moghilă*, *ghibaci* — devenit, în unele graiuri şi în limba literară, *dibaci* —, „din slav. **gybakъ* (sîrb *gibak*) « mlădios »" (DA, s. v. *ghibaciu*; tot acolo, forma *dibaci* este explicată printr-un fenomen de hiperurbanism). Rezultă că tratamentul lui [d′] în împrumuturile vechi din maghiară nu poate fi explicat prin absenţa lui [ǵ] din inventarul fonetic al limbii române; în acesta exista consoana [ǵ] şi înainte de a se produce transformările fonetice care au dat naştere formelor de tipul *ghindă*, *gheaţă*.

Vorbitorii români de astăzi în al căror grai nu există oclusivele prepalatale [t′], [d′], dar există mediopalatalele corespunzătoare, înlocuiesc, de obicei, pe cele dintîi cu [k′], respectiv, [ǵ]: [frak′e], în loc de [frat′e] (cum se pronunţă în unele regiuni din Transilvania) = *frate*; [ǵal], în

loc de [d'al] = *deal*; numele propriu maghiar *Nagy* [nåd'] este reprodus sub forma [noǵ]. Se pune întrebarea de ce, într-o serie de vechi împrumuturi din maghiară, nu s-a întîmplat același lucru, adică — referindu-ne, deocamdată, numai la prepalatala sonoră — de ce consoana [d'] n-a fost redată prin oclusiva [ǵ], ci prin africata [ğ].

Înainte de a încerca să răspundem la întrebarea formulată în rîndurile precedente, este necesar să aducem în discuție posibilitatea ca, în unele cazuri, rom. [ğ] să corespundă nu unei oclusive prepalatale, ci unei africate (sau chiar unei fricative) originare.

Pentru *gealău* s-a avut în vedere, de obicei, numai un etimon cu [d'] : *gyalu* sau *gyaló* (această din urmă formă, „inexistentă în realitate, cel puțin pe teritoriul care ar fi putut-o impune în limba română"; Király Francisc, *Precizări etimologice*, în LR XIII (1964), 6, p. 564). Emese Kis, *Încadrarea substantivelor de origine maghiară în sistemul morfologic al limbii române*, București, 1975, p. 107, adaugă însă și o variantă cu africată : „r. *gealău* ... < m. *gyalu*, vechi sau dialectal *dzsalu* « rindea »"; așadar este posibil ca rom. [ğ] să corespundă aici unei africate maghiare (*dzsalu* = [ğålu]; cu privire la magh. [ğ], arhaic și dialectal, vezi Bárczi Gyula, *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás, Budapesta, 1958, p. 119).

Gingaș a fost considerat de unii cercetători ca provenit din *gyengés*. F. Király, *Etimologia și împrumuturile. Despre unele împrumuturi maghiare*, în LR XVI (1967), 5, p. 408—409, a propus însă o explicație conform căreia *gingaș* nu provine din *gyengés* „slăbuț" (și nici din *dzsingás*, reîmprumutat de maghiară din română), ci din *zsengés* „fraged, plăpînd"; forma primitivă a cuvîntului românesc — păstrată ca atare în graiurile din nord-vestul țării— a fost *jingaș*, iar *gingaș*, cu [ğ], este o formă hipercorectă (autorul nu exclude nici posibilitatea unei contaminări între *gyenge* „slab" și *zsenge* sau *zsengés*, „ceea ce ar explica și mai ușor forma cu *ğ*"; ipoteza aceasta se aseamănă, în ce privește proveniența africatei din română, cu părerea lui Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigunq der Mundartwörter)*, Budapesta, 1966, s. v. *gingaș* : „ung. *gyenge*, *gyönge*, *zsenge* 'jung, zart, schwach'"). Un etimon cu [d'] inițial se află cu siguranță numai la baza lui *ghingaș*, variantă menționată de L. Tamás, *loc. cit.*).

Pentru *giulgiu* și *iobag* se trimite, în general, la formele maghiare *gyolcs* și, respectiv, *jobbágy*. Explicații diferite întîlnim la Emese Kis, *op. cit.* : „*giulgiu*/*giulgiuri* < m. *gyolcs* (avînd complexul sonor vechi sau dialectal *dzs*... pentru *gy*)" (p. 108); „r. *iobag* se explică din m. vechi și dial. *jobbádzs*, care a fost interpretat drept formă de plural românesc *iobagi*" (p. 145; vezi și p. 64—65).

L. Tamás, *op. cit.*, s. v. *talger*, este de părere că acest cuvînt „liesse sich am besten aus ung. **tálgyér* erklären". Autorul menționează însă și o variantă cu [ğ] a cuvîntului maghiar (*tándzsér*) — alături de *tángyér*, *tálnyér* etc. —, așa încît, dacă este îndreptățită raportarea la o formă neatestată, trebuie să luăm în considerație nu numai varianta **tálgyér*, ci și o variantă **táldzsér* (cu [l] ca în *tálnyér* și cu [ğ] ca în *tándzser*). Credem deci că și africata din acest cuvînt poate să corespundă— ca și cea din *gealău*, *giulgiu*, *iobagi* — nu unui [d'], ci unui [ğ] din maghiară.

În lumina faptelor prezentate în rîndurile precedente, am putea, teoretic vorbind, să admitem că t o a t e cuvintele de origine maghiară în care apare [ğ] provin din variante vechi sau dialectale conținînd aceeași

consoană (ortografiată, astăzi, *dzs*), nu oclusiva [d′]. Întrucît însă acest lucru nu poate fi dovedit, trebuie să avem în vedere și etimonuri cu [d′]. Constatarea de la care plecăm este deci următoarea : în procesul adaptării fonetice a cuvintelor în cauză, dintre cele două consoane românești asemănătoare cu [d′] — mediopalatala [ǵ], avînd același mod de articulație, și prepalatala [ğ], identică (sau aproape identică) în ce privește locul de articulație —, a fost, în general, preferată, în împrumuturile vechi, africata (după cum vom vedea, [ğ] a fost singurul reflex al lui [d′] în anumite contexte).

Am încercat să arătăm, cu alt prilej, că, după ce grupurile consonantice [kl′], [gl′] au devenit [ḱi̯], [ǵi̯], semiconsoana din aceste secvențe (instabile) a fost devreme absorbită de oclusiva palatală precedentă numai cînd vocala următoare era [i] și numai în silabă accentuată, pe cînd în celelalte contexte ea a devenit vocală propriu-zisă și s-a menținut mai mult timp ca atare (în special înainte de vocale nepalatale); de exemplu, [kl′iŋgă] > [ḱii̯ŋgă] > [ḱiŋgă], dar [kl′amă] > [ḱi̯amă] > [ḱi(i̯)amă] (3 silabe), [vekl′u] > [veḱi̯u] > [veḱii̯u] (acestei ultime forme — scrisă вєкїю în unele texte vechi — îi corespundea pluralul [veḱi(i̯)i]; pentru simplificare, în cele ce urmează, nu vom nota întotdeauna elementul nesilabic, mai mult sau mai puțin perceptibil, aflat între [i] și vocala din silaba următoare). Din examinarea primelor texte românești rezultă că, în unele graiuri, procesul prin care de la [ḱiamă], de exemplu, s-a ajuns la [ḱamă] nu era încheiat încă pretutindeni în secolul al XVI-lea : grafiile de tipul кїамѫ, кїємѣндѹ reflectă un fonetism anterior celui corespunzător grafiilor кıамѫ (sau кѣмѫ), кємѣндѹ (Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*. Extras din „Studii și cercetări lingvistice'' XV (1964), fasc. 1—5, București, 1964, p. 75—77, 80—91).

Dacă lucrurile s-au petrecut în modul arătat mai sus, înseamnă că a existat o epocă în cursul căreia oclusivele palatale puteau să apară numai înainte de [i] și, mai rar, înainte de [e] (avînd această distribuție, [ḱ] și [ǵ] erau variante combinatorii ale fonemelor /k/, /g/). Secvențele [ḱi̯], [ǵi̯] rezultate din grupurile consonantice [kl′], [gl′] s-au confundat, în cele mai multe contexte (vezi alineatul precedent), cu [ḱi], [ǵi] (de exemplu, [gl′ață] > [ǵi̯ață] > [ǵiață]). Fluctuația apărută, la un moment dat, între [ḱi], [ǵi] și stadiul mai nou, [ḱ], [ǵ], s-a extins, înainte de [e], și la cuvintele împrumutate, în care oclusivele palatale nu proveneau din grupurile [kl′], [gl′]; așa se explică grafii ca гїємонѹ, alături de гємоноу (în *Codicele Voronețean*; vezi lucrarea noastră precitată, p. 75; cf. p. 76, nota 8).

Într-o parte a dacoromânei — cea din care descind graiurile vorbite astăzi în Banat și într-o zonă vecină din nord-vestul Olteniei — semiconsoana provenită din al doilea element al grupurilor n-a provocat transformarea în palatale a oclusivelor precedente (vezi P. Neiescu, *Un arhaism în fonetismul din graiul bănățean*, în CL VII (1963), 1, p. 55). Presupunem însă că ea a fost identificată, ca în majoritatea graiurilor, cu [i], atunci cînd nu a fost eliminată ([gl′ață] > [giață], alături de [kl′iŋgă] > [kiŋgă]), și că, prin urmare, la un moment dat, nu numai [ḱ], [ǵ], ci și secvențele [ḱi̯], [ǵi̯] erau inexistente în graiurile la care ne referim. Dacă presupunerea noastră corespunde realității, înseamnă că la formele actuale de tipul [oki̯u] (nearticulat), [ureke], [gi̯ață] (exemple date, printre altele, de P. Neiescu, *op. cit.*, p. 45—46, 55) s-a ajuns tre-

cîndu-se prin faza cu [k] + [i] sau [g] + [i]; nu este exclus ca secvențele de litere *giu* și *giw* din formele scrise *Vngiul*, *Vngiwl*, *Ungiul* în documente din anii 1597, respectiv, 1598, 1620 (vezi p. 51 a articolului precitat) să corespundă secvenței de sunete [giu], nu secvenței [gi̯u]. Deși din examinarea textelor din secolul al XVI-lea rezultă că transformările de tipul [ǵii̯u] sau [ǵiu̯u] > [ǵu] se produseseră mai înainte într-o parte a graiurilor din afara Banatului, este posibil ca, în același secol sau chiar mai tîrziu, [i] să-și fi păstrat caracterul silabic în unele graiuri din Banat (unde „vocalizarea" lui [l′] s-a produs mai tîrziu decît în alte regiuni; vezi, de exemplu, P. Neiescu, *op. cit.*, p. 51—53).

După părerea noastră, tratamentul lui [d′] din cele mai vechi împrumuturi din maghiară nu poate fi explicat fără a se ține seamă de particularitatea distribuțională amintită a palatalelor (mediopalatalelor) din română, particularitate prin care [ǵ] se deosebea, între altele, de africata [ǧ] : în timp ce înainte de [i], [e] puteau să apară atît [ǧ], cît și [ǵ], înainte de [a], [o], [u] nu era admisă decît africata (înainte de [ă] și — mai recent — înainte de [î] nu apăreau consoane palatale sau prepalatale, nici oclusive, nici africate). În aceste condiții, secvențele de tipul „[d′] + vocală" din maghiară au fost redate prin secvențe de tipul „[ǧ] + vocală", cînd elementul al doilea al acestora era — sau a devenit în română — [a], [o] sau [u].

Tot înainte de [a], [o], [u], adaptarea fonetică a împrumuturilor de care ne ocupăm s-a putut face și în alt mod : prin introducerea unui [i] între consoana menținută ca oclusivă (dar devenită mediopalatală : [d′] > [ǵ]) și vocala nepalatală următoare. În acest fel se explică formele scrise амегїаш (1627) și мегеаши (nu se indică data; vezi, pentru amîndouă, L. Tamás, *op. cit.*, s.v. *megieș*); grupul de litere гїа trebuie citit [ǵi(i̯)a] (lui *[meǵaș] i-ar fi corespuns grafiile мегаш sau мегѣш).

La finala substantivelor devenite în română feminine de declinarea a III-a, secvența [ǵ] + [e] ar fi putut, în principiu, să se mențină. Ea nu era însă obișnuită, în această poziție, în cuvintele împrumutate înainte de influența maghiară, iar în cele moștenite n-a apărut decît recent, ca rezultat al transformărilor de tipul [uŋǵie] > [uŋǵe]. Pe de altă parte, consoanele [ḱ], [ǵ] nu puteau fi urmate de [a] final al formelor de nominativ-acuzativ singular articulat. În această situație, adaptarea s-a făcut în două feluri : fie prin înlocuirea lui [d′] cu [ǧ], fie prin intercalarea unui [i] între consoana menținută ca oclusivă și vocala următoare. În consecință, substantivele în discuție au fost încadrate cînd în categoria cuvintelor de tipul *lege*, cînd în cea a cuvintelor de tipul *unghie* : *helge* (art. *helgea*) „hermină" (< *hölgy*), dar *varmeghie* (art. *varmeghia*) „comitat, județ", alături de *varmege*, *varmegea* (< *vármegye*). De observat însă că — dacă formele terminate în [ǵe] (și în [ḱe]) sînt vechi, nu provenite din cele în [ǵie] (respectiv, în [ḱie]) — perechilor actuale de tipul *varmeghie* — *varmeghia* și *varmeghe* — *varmeghea* a putut să le corespundă la început perechea *varmeghe* — *varmeghia* (cu [d′] redat prin [ǵ] înainte de [e] și prin [ǵi] înainte de [a]), „uniformizarea" radicalului fiind ulterioară : [ǵe], [ǵia] > [ǵe], [ǵa], pe de o parte, și [ǵie], [ǵia], pe de altă parte.

Înainte de [e] nefinal reflexul [ǵ] al lui [d′] din maghiară se întîlnește în *ghelău* (vezi DA, s. v. *gealău*), din care provine varianta cu [i] : [ǵilău̯], [d′ilău̯] (ALR II SN, 2, harta 570). Dacă avem a face cu un împrumut vechi, forma *ghelău* poate să provină fie direct din *gyalu* (prin transfor-

marea în [e] a lui [å] neaccentuat precedat de consoană palatală), fie dintr-o formă cu [i] introdus între consoana inițială și [a] < [å] — *[ǵialău̯] (cf. *meghiaș*) —, prin faza *[ǵielău̯] (sau, eventual, *[ǵalău̯]). De asemenea, dacă reprezintă rezultatul evoluției fonetice a unui cuvînt împrumutat devreme, variantele [ǵulău] și [gi̯ulău], înregistrate în Oltenia (vezi harta citată în rîndurile precedente), au apărut, credem, prin fuziunea cu oclusiva palatală, respectiv, prin transformarea în [i̯] a unui [i] introdus după consoana inițială : [ǵiu] > [ǵu] sau [giu] > [gi̯u].

Consoana inițială a variantei bănățene [gilău̯] ar putea să fie — întocmai ca sunetul identic din [ges] = *des*, de exemplu (cf. I. Pătruț, *op. cit.*, p. 304) — o velară provenită dintr-o mai veche (pre)palatală, care va fi fost reflexul primar al lui [d'] din maghiară : [d'ålu] > [d'elău̯] sau [ǵelău̯] > [ǵilău̯] (ca în unele graiuri din afara Banatului ; vezi mai sus) > [gilău̯]. Este posibil însă și ca varianta cu [d'] sau [ǵ] să nu fi existat niciodată la începutul cuvîntului pronunțat astăzi cu [g] : *gyalu* > *[gialău̯] *[gielău̯] > *[gi̯elău̯] > *[gelău̯] > [gilău̯]. Oricum, se impune să fie reținut faptul că existența variantei [gilău̯] infirmă părerea potrivit căreia ar exista o legătură între redarea magh. [d'] printr-o oclusivă și apariția lui [ǵ] ca rezultat al evoluției grupului consonantic [gl'], căci în Banat cel de al doilea fenomen sau nu s-a produs sau, în eventualitatea că s-a produs ([gl'] > [ǵ] și, apoi, [ǵ] > [g]), el n-a putut fi nicidecum mai vechi acolo decît în celelalte regiuni (dimpotrivă, după cum am văzut, tocmai în Banat grupurile [kl'], [gl'] s-au menținut mai mult timp). Altfel spus, nu este de crezut că dublul reflex al lui [d'] — africată sau oclusivă — se datorează inexistenței lui [ǵ] în regiunile în care [d'] a fost redat prin [ğ] (*gealău* etc.) și existenței lui [ǵ] < [gl'] în celelalte regiuni, inclusiv în Banat, adică în graiuri în care astăzi această oclusivă nu există (consoanelor [k̍], [ǵ] din limba literară le corespund, în aceste graiuri, velarele [k], [g] ; vezi P. Neiescu, *op. cit.*, p. 55).

Vocala [i] — prin introducerea căreia între oclusivă și vocala nepalatală următoare s-a evitat apariția secvențelor [ǵa], [ǵo], [ǵu] — se întîlnește, în unele cuvinte, și după africată. Existența formei *megie* „limită, hotar, mejdină" (< *megye* ; E. Petrovici, *Toponime de origine slavo-bulgară pe teritoriul R.P.R.*, în CL II (1957), p. 33), alături de *mege* (cu fonetism bănățean, [meźe] ; vezi I. Pătruț, *op. cit.*, p. 307, nota 4), trebuie pusă în legătură cu fluctuația [e] ~ [i(i̯)e] și cu transformările [e] > [ie] și [ie] > [e] în poziție finală neaccentuată, fenomene frecvente, întîlnite în cuvinte de diverse origini (*muche* — *muchie*, *salce* — *salcie*, *dajde* — *dajdie*, *urticare* — *urticarie* etc. ; vezi Magdalena Popescu-Marin, *Finala neaccentuată* **-ie** *a substantivelor românești*, în SCL XX (1969), 4, p. 385—397 ; Ion Calotă, *Substantive feminine de declinarea a III-a cu sau fără diereză*, în LL 1979, 2, p. 178—186 ; Adrian Turculeț, *Cu privire la finala* **-ie** : *alternanța* **-iie ~ -ie ~ -e**, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași" (serie nouă). Secțiunea III.e. Lingvistică, XXV (1979), p. 47—65). La fel se explică *varmegie* (vezi L. Tamás, *op. cit.*, s.v. *varmeghie*) și *helgie* (variantă înregistrată în DA, s. v. *helge*). Forma [meğiaș] (în loc de *[meğaș] este datorată influenței lui *megie* (dacă la originea ei se află magh. *megyés*, cum crede L. Tamás, *op. cit.*, s. v. *megieș*) sau este chiar un derivat de la *megie* (E. Petrovici, *op. cit.*, p. 33, consideră posibile amîndouă aceste etimologii : *megiaș* < *megyés* sau *megie* + *-aș* ; în DLR, s. v. *megieș*, se trimite la scr. *medjaš* și la magh. *megyés*).

Urmată de consoană sau în poziție finală, consoana [d'] a fost redată, în împrumuturile vechi, prin africată, ca și înainte de [a], [o], [u]. Pentru primul caz putem cita pe *hagimă* [hağmă] „numele unor specii de ceapă" (< *hagyma*), cu varianta, mai nouă, *hajmă* (spre deosebire de [k̂], [ĝ], africatele puteau să apară înainte de consoane; grupul consonantic [ğm] s-a dovedit însă tot atît de puțin rezistent ca și grupurile [čm] și [čn] din *cîrcimă*, *vecinic*). Oclusiva prepalatală finală a devenit [ğ] în cuvinte ca *fălnogi* „primar" (< *falnagy*, *fónagy*), *hotnogi*, variantă a lui *hotnog* „comandant, locotenent" (< *hadnagy*; pentru [g] din *hotnog* cf. cele arătate în legătură cu *iobag*). În cazul elementelor foarte vechi, se înțelege că [ğ], astăzi final, a fost, o bucată de vreme, urmat de [u] (sau, la plural, de [i]), ca rezultat al încadrării împrumuturilor în categoriile morfologice preexistente ([u] final s-a menținut numai în *giulgiu*, în pronunțarea literară, formă al cărei [ğ] din silaba a doua provine din magh. [č]; cf. varianta regională *jolj*, cu [j] <[ğ] neurmat de [u]).

Tratamentul [ğ] al lui [d'] fiind impus — nu numai de particularitățile inventarului fonetic, ci și de regulile fonotactice ale dacoromânei vechi — în cele mai multe contexte, s-a putut naște tendința ca el să fie generalizat. Probabil că acestei tendințe trebuie să i se atribuie prezența unei africate în toponimul *Lingina* (< *Lengyen*; E. Petrovici, *op. cit.*, p. 34) sau în *gilău* (> *jilău*), de exemplu — cu [ğ] înainte de [i], unde ar fi fost posibil și [ĝ] (cf. *ghilău*) —, în ipoteza că africata provine aici din [d'] (pentru cel de al doilea cuvînt vezi însă discuția de la p. 287). Nu este exclus ca în același fel să se explice africata din *gilălui* „a urî" (< *gyűlöl*), cuvînt atestat în *Codicele Voronețean* și în două dintre psaltirile rotacizante (Al. Rosetti, *Istoria limbii române. I. De la origini pînă în secolul al XVII-lea*. Ediția a doua revăzută și adăugită, [București], 1978, p. 597): [ğ] s-ar datora tendinței amintite, în absența căreia s-ar fi ajuns la **ghilălui*, căci redarea prin [ĝ] urmat de [i] a lui [d'] originar n-ar fi contravenit posibilităților combinatorii ale oclusivei palatale din română. Dat fiind însă că vocalele anterioare rotunjite din maghiară au fost redate uneori prin vocale posterioare (în cuvinte ca *joi* < *gioi* „a satisface, a răzbi etc." < *(ki)gyűn*; *jurui* < *giurui* „a promite" — cf. *gyűrű*; vezi DA și L. Tamás, *op. cit.*), este posibil și ca *gilălui* să provină dintr-o formă mai veche cu [u] în prima silabă (**giulălui*, deci cu [d'] redat prin [ğ] înainte de vocală nepalatală); în sprijinul acestei presupuneri vine constatarea că transformarea [ğu] > [ği] s-a produs cu siguranță în *gitrui* „a tortura" (< *gyötör*), cuvînt care apare sub forma *giutrui* în cele mai vechi atestări (L. Tamás, *op. cit.*, s. v. *gitrui*, menționează forma scrisă *dsutrujezk* și *dsutrujeszk* în secolul al XVII-lea).

Ne-am ocupat pînă acum numai de reflexele oclusivei palatale sonore din maghiară. Urmează să aducem în discuție și cuvintele — mult mai puține — care pun problema tratamentului prepalatalei surde [t'].

I. Pătruț, *op. cit.*, p. 308, nota, semnalează paralelismul dintre tratamentul lui [d'] și cel al oclusivei surde cu același loc de articulație: „După cum *gy* e reprezentat, în împrumuturile românești, prin *ĝ* (> *j*, *ź* etc.) sau *d'*, tot așa ung. *ty* e redat prin *ĉ* sau *t'*: ung. *gatya* « izmene »... > rom. *gaĉe*...; *gat'e*".

Și de data aceasta, înlocuirea oclusivei originare cu o africată trebuie pusă în legătură cu un fapt de distribuție; ea nu poate fi explicată prin absența lui [k̂] din inventarul fonetic al românei, căci această consoană

exista, fără îndoială, în cuvinte de origine slavă de tipul *chică*, *(s)chilav* (oclusiva prepalatală din [t'ikă] și africata din [čikă], de exemplu, nu pot să provină decît dintr-un mai vechi [ḱ]). Cuvîntul cu [č] < magh. [t'] menționat de I. Pătruț este astăzi un *plurale tantum* în unele regiuni (*gace* sau *gaci*), dar în altele are și forma de singular *gace* (vezi, pentru aceasta, ALR II SN, 4, harta 1169, punctele 310, 334; L. Tamás, *op. cit.*, s. v. *gaci*, reproduce și forma *gaciu*, înregistrată într-un dicționar de la începutul secolului al XIX-lea). *Gace* și variantele cu oclusivă *gachie* și *gache* (vezi formele notate [gat''ii̯], pl., și [gat''ĕ] pe harta precitată, în punctele 353, respectiv, 362) constituie o serie paralelă, din punctul de vedere al sunetelor finale, cu seria formată din *varmege*, *varmeghie* și *varmeghe* (în ultima intră și o a patra variantă, cu *-ie* după africată: *varmegie*; vezi L. Tamás, *op. cit.*, s. v. *varmeghie*); ambele serii ilustrează dublul tratament al oclusivelor prepalatale maghiare urmate de o vocală devenită [e] în română: [t'] > [č] sau [ḱ] + [i]; [d'] > [ğ] sau [ǵ] + [i] (în Banat, [k], [g], în loc de [ḱ], [ǵ]).

Tratamentul lui [t'] din *konty* (> *conci* „coc") este paralel cu cel al lui [d'] din *falnagy*, de exemplu (vezi mai sus). Fr. Király, *Contribuții la stabilirea etimonului direct al unor cuvinte de origine maghiară*, în *Studii lingvistice*. [Volum îngrijit de Șt. Munteanu, I. Evseev, Fr. Király], Timișoara, 1972, p. 29, trimite, pentru *conci*, la magh. dial. *koncs*, cu africată; autorul menționează însă că „trecerea lui *ty* > *cs* în Cîmpia Transilvaniei este rezultatul influenței graiurilor românești asupra dialectului maghiar *(kutya > kucsa)*" *(ibidem*, nota 36), așa încît proveniența lui *conci* din *konty* trebuie, totuși, admisă pentru zonele în care [t'] nu devine [č] în maghiară și în care aceeași oclusivă, relativ recentă în română, se menține ca atare în această limbă în cazurile în care provine din [ḱ], [t] sau [i̯] precedat de labială (*conci* este cunoscut și în graiuri în care se pronunță [t'em]= *chem* și *tem*, [(p)t'erd], nu [čem] etc.).

Forma scrisă în *Palia de la Orăștie* (ed. Viorica Pamfil, București, 1968, p. 275) покӱолателе (pl. art.; varianta dată în DLR ca titlu de articol este *potilat*; cuvîntul, cu sensul „pînză subțire sau ștergar, voal", provine din magh. *patyolat*) poate fi citită în două feluri din punctul de vedere al vocalei care constituie nucleul celei de a doua silabe. La sfîrșitul secolului al XVI-lea secvențele de tipul „[ḱ] sau [ǵ] + vocală nepalatală (în Banat, „[ki̯] sau [gi̯] + vocală nepalatală") existau deja în unele graiuri, așa încît grupul de litere кӱо poate să reflecte pronunțarea [ḱo] sau [ki̯o]. Nu este exclus însă ca în graiul vreunuia dintre traducătorii textului să nu se fi produs încă transformările fonetice [ḱi] > [ḱ] sau [ki] > [ki̯] (+ vocală), căci în același text apar grafii de tipul кїамѫ (p. 99), кїемѫ (p. 44), alături де кıамѫ (p. 25), кемѫ (p. 19). Conform acestei ipoteze, grupul de litere în discuție ar urma să fie citit [ḱi(u̯)o] sau [ki(u̯)o], secvențe de sunete care ar reflecta o adaptare a termenului maghiar printr-un procedeu asemănător cu cel ilustrat de *meghiaș* [meǵi(i̯)aș]: păstrarea oclusivei (cu o mică deplasare a punctului de articulație) și introducerea unui [i] între această oclusivă și vocala nepalatală următoare.

Tot înainte de [o], prepalatala [t'] a fost redată nu prin [ḱ] sau [k] + [i], ci prin africată în *picio(i)că* „cartof" (< *pityóka*). Dacă acest cuvînt ar fi pătruns în română abia o dată cu introducerea la noi a culturii cartofului (în secolul al XIX-lea; vezi MDE, s. v. *cartof*), redarea prin [č] a lui [t'] din maghiară ar fi surprinzătoare. După părerea

noastră, *picio(i)că* a fost însă împrumutat mai înainte, ca denumire a plantei *Helianthus tuberosus*, numită și *nap porcesc*, *baraboi*, *brojbă* etc. (vezi DLR, s. v. *picioică*, sensul 2; Al. Borza, *Dicționar etnobotanic*..., [București], 1968, p. 81–82), așa încît reflexul [č] al lui [t'] ar putea data de pe vremea cînd secvența [ḱo] nu era admisă. Trebuie însă să luăm în considerație și posibilitatea ca africata să fi existat chiar în etimon (cf. magh. *picsóka* „nap porcesc"; *csicsoka*, *csucsórka*, *sucsoka* „cartof"; Al. Borza, *op. cit.*, p. 82, respectiv, p. 162).

Acceptînd explicația propusă de I. Pătruț a redării oclusivelor prepalatale maghiare prin [č], [ğ], G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 434, scrie: „În epoca respectivă, româna încă nu avea *ḱ* și *ǵ*, *t'* și *d'*; aceste sunete au fost redate în română prin niște africate omorgane. Dar *k* + *e*, *i*, *ö*, *ü* este redat prin *ḱ*: *kép* > *chip*, *külön* > *chilin* etc.". Ar rezulta că, după părerea lui G. Ivănescu, oclusiva [ḱ] a apărut în română atunci cînd au fost împrumutate cuvinte de tipul *chip*, ceea ce nu este de crezut (întrucît, cum am văzut, [ḱ] exista de mai înainte, în cuvinte împrumutate din slavă). Chiar admițîndu-se însă că această părere corespunde realității, reflexul [č] al magh. [t'] — în *conci*, *gaci* (eventual, și în *picioică*) — nu poate fi explicat prin inexistența lui [ḱ] în inventarul fonetic al românei, căci, după toate probabilitățile, cele două (sau trei) cuvinte menționate aici sînt elemente mai recente decît *chip*, *chibzui*, *cheltui*, *chezaș* etc., așa încît, dacă sunetul [ḱ] a fost introdus în limba română prin acestea din urmă, înseamnă că el exista deja în momentul împrumutării cuvintelor în care [t'] a fost redat prin [č] (după opinia noastră, [ḱ] exista oricum — ca și [ǵ] — în cuvinte împrumutate înainte de epoca influenței maghiare).

Dacă, așa cum am încercat să arătăm, redarea prin [č], [ğ] a oclusivelor [t'], [d'] în cuvintele de origine maghiară a fost determinată de o particularitate distribuțională a consoanelor românești [ḱ], [ǵ], iar această particularitate nu a fost anulată concomitent cu dispariția grupurilor [kl'], [gl'], urmează ca datarea împrumuturilor care prezintă reflexele [č], [ğ] să se facă în raport nu cu momentul transformărilor [kl'amă] > [ḱiamă], [gl'ață] > [ǵiață], de exemplu, ci cu cel al transformărilor de tipul [ḱia] > [ḱa], [ǵia] > [ǵa]: oclusiva prepalatală din *agyag*, de exemplu, a fost redată prin [ğ] în rom. *ageag* „argilă" (în unele graiuri [ğ] a devenit, ulterior, [j]: *ajag*) într-un moment în care nu exista încă secvența [ǵa] în *gheață*, dar acest tratament al lui [d'] poate fi atît anterior, cît și posterior transformării [gl'a] > [ǵia] în cuvintele mai vechi.

Problema cronologiei împrumuturilor în care apar secvențele „[ḱ] sau [ǵ] + [a], [o], [u]" este mai dificilă. De exemplu, secvența [ǵa] din *agheag* (variantă a lui *ageag*; vezi L. Tamás, *op. cit.*, s. v. *agiag*) poate fi, în principiu, nu numai reflexul direct al secvenței [d'å] din *agyag*, împrumutat recent, ci și rezultatul unei transformări fonetice produse într-o formă mai veche care conținea un [i] după oclusiva palatală: *agyag* > *[aǵi(i̯)ag(u)] > [aǵag]. Indiferent însă dacă la *agheag* s-a ajuns direct sau indirect, este sigur că această variantă e mai nouă decît *ageag* și că ea nu a putut să apară decît în momentul în care (sau după ce) [ǵi(i̯)ață] a devenit [ǵață]. Tot așa, secvența „oclusivă (pre)palatală + [o]" a putut să apară în *fachiol* „voal" (< *fátyol*), de exemplu, cel mai devreme la data la care [șḱi(u̯)op] sau [șḱi(i̯)op] a devenit [șḱop].

Întrucît restricția privitoare la distribuția consoanelor [ḱ], [ǵ] a încetat să existe, în unele graiuri, abia în secolele al XVI-lea — al XVII-lea

(tot pe atunci au apărut secvențele [ki̯a], [ki̯o], [ki̯u], [gi̯a], [gi̯o], [gi̯u] în graiurile bănățene), este posibil ca unele dintre cuvintele care prezintă — ca efect al acestei restricții — reflexele [č], [ğ] ale oclusivelor [t'], [d'] din maghiară să fi fost împrumutate relativ recent, adică nu mai devreme de secolul al XVI-lea.

Sur le traitement des consonnes [c] et [ɟ] dans les mots empruntés par le roumain au hongrois

(Résumé)

On a affirmé que c'est l'inexistence en ancien roumain des occlusives (médio)palatales [k̓], [ǵ] qui explique le fait que dans les mots empruntés par le roumain au hongrois à l'époque prélittéraire les occlusives prépalatales [c], [ɟ] ont été rendues, dans toute une série de cas, par les affriqueées [č], [ğ].

L'auteur de l'article soutient que [k̓], [ǵ] existaient en roumain bien avant l'influence hongroise, leur distribution étant cependant soumise a une restriction : les deux consonnes ne pouvaient apparaître que devant [i] ou [e]. Dans ces conditions, le traitement des occlusives [c], [ɟ] a été, en partie, déterminé par la nature des voyelles qui les suivaient : elles sont devenues [k̓], [ǵ] (dans la plupart des parlers ; dans ceux de Banat, [k], [g]) et aussi [č], [ğ] devant [i], [e] (hongr. *vármegye* > roum. *varmegh(i)e* ou *varmeg(i)e* « comitat », mais seulement [č], [ğ] devant [a], [o], [u] (hongr. *gyolcs* > roum. *giulgiu* « toile fine, linceul »).

Aprilie 1986

Institutul de Cercetări
Etnologice și Dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

AFRICATELE PREPALATALE ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE. TESTE DE AUDIȚIE

MARIA TEODORESCU

Pe baza unor teste de audiție se aduc argumente noi în favoarea părerii conform căreia în graiurile dacoromâne există două tipuri de africate prepalatale: alveolo-palatale (notate în ALR [ĉ], [ĝ] și [ć], [đ]) și palato-alveolare (notate în ALR [č], [ǧ]); deosebirea dintre subtipurile [ĉ], [ĝ] și [ć], [đ], greu perceptibilă, este considerată lipsită de importanță.

0. În graiurile dacoromâne apar trei perechi de consoane africate prepalatale, notate și descrise în sistemul de transcriere al ALR astfel:

[ĉ] — [ĝ] — africată alveolo-palatală surdă (sonoră) al cărei element fricativ este un *ŝ(ẑ)*, corespunzînd sonorei (surdei) *ĝ(ĉ)*, în munt. *ĉáră* „ceară" (*ĝer* „ger");

[č] — [ǧ] — africată palato-alveolară surdă (sonoră) al cărei element fricativ este un *ș(j)*, corespunzînd sonorei (surdei) *ǧ(č)*, în maram. *čăr* „cer" (*ǧăr* „ger");

[ć] — [đ] — africată alveolo-palatală surdă (sonoră) al cărei element fricativ este un *ś(ź)*, corespunzînd sonorei (surdei) *đ (ć)*, în băn. *fráće* „frate" (*đes* „des").

Ca africate primare (moștenite din româna comună), [ĉ] și [ĝ] apar în graiurile din partea de sud a țării (Muntenia, Oltenia, Dobrogea, sudul Transilvaniei) și în limba literară. În subdialectul de nord-vest (crișean) apare doar africata [ĉ]. În alte regiuni, [ĉ] și [ĝ] apar ca rezultat al africatizării unor oclusive: [ĉem] „tem", „chem"; [ĝal] „deal", [ĝáță] „gheață"; [pĉéle] „piele" (< [pḱéle]).

[č] și [ǧ] sînt africate specifice graiurilor din Maramureș. Atunci cînd în graiurile maramureșene, vocalele anterioare [e], [i] sînt precedate de consoanele africate [č], [ǧ], vocalele se pronunță [ă], [î], vocale centrale.

[ć] și [đ] apar în Banat și Oltenia de nord-vest (mai rar și în alte regiuni) ca rezultat al africatizării oclusivelor dentale (în anumite contexte) sau palatale: [đínće] „dinte", [đal] „deal", [ćag] „cheag", [đem] „ghem".

1. În lucrarea de față sînt prezentate rezultatele unei cercetări prin care ne-am propus să stabilim, cu ajutorul testelor de audiție, în ce măsură sînt percepute deosebirile dintre africatele prepalatale din graiurile dacoromâne. Prin termenul „africată prepalatală" vom denumi atît africatele alveolo-palatale (*ĉ — ĝ*; *ć — đ*), cît și africatele palato-alveolare (*č — ǧ*).

1.1. Testele au putut fi realizate datorită unui segmentator de vorbire, conceput în cadrul Laboratorului de fonetică experimentală al Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice din București, de către Aurelian Lăzăroiu, care ne-a acordat, de asemenea, și asistența tehnică necesară (Lăzăroiu, 1979).

1.2. Materialul utilizat în teste a fost extras de pe benzi de magnetofon, din arhiva fonogramică a ICED, înregistrate în Maramureș: com. Botiza, jud. Maramureș (pentru [č] — [ǧ]), în Banat: com. Eșelnița,

jud. Mehedinți și satul Ogradena, com. Eșelnița, jud. Mehedinți (pentru [ć] — [đ]) și în Muntenia, satul Cioranii de Jos, com. Ciorani, jud. Prahova (pentru [ĉ] — [ĝ]).

Am ales cuvinte în care toate cele șase africate [ĉ ĝ ć đ č ǧ] apar înaintea vocalelor [a o u], iar [ĉ ĝ ć đ] și înaintea vocalelor [e i].

Deoarece înregistrările pe bandă de magnetofon, realizate în condiții de teren, nu corespundeau în întregime, din punct de vedere tehnic, unei analize acustice sau prelucrări prin segmentare, nu am putut separa, pe bandă, toate cele șase africate în toate contextele amintite. Combinațiile „africată + vocală", utilizate la test, sînt prezentate în următoarea schemă :

	a	e	i	o	u
ĉ	+	+	+	+	+
ĝ	+	+	+	+	—
č	+			+	+
ǧ	+			+	+
ć	+	+	+	+	+
đ	+	—	+	—	—

Prin — am marcat secvențele de tipul „africată + vocală" pentru care nu am putut găsi cuvinte care să conțină secvența fonică respectivă ; absența semnelor + sau — corespunde unor secvențe care nu sînt posibile ([č] sau [ǧ] + [i] sau [e]).

Cuvintele selectate pentru fiecare tip de vocală precedată de consoană africată sînt următoarele : [ĉ] : [aiĉa], [ĉerb[1]], [ĉirc], [piĉoru], [briĉu] ; [ĝ] : [plînĝa], [merĝem], [ĝinerică], [Ĝorgeta] ; [č] : [hučag], [pičoč] „cartofi", [čur] ; [ǧ] : [ǧam], [ǧoc], [ǧudeț] ; [ć] : [cuća], [aș-ćernut], [ćinăr], [cîć -o], „cîte-o" ; [đ] : [đ-a mîncat], [đimińi̯ață].

1.3. Cu ajutorul segmentatorului, am extras silabele de tipul „africată + vocală", care au fost înregistrate pe banda de magnetofon utilizată la teste. Ținînd seamă de dificultatea perceperii unor segmente fonice foarte scurte, fiecare silabă a fost înregistrată în cîte cinci exemplare separate prin intervale de timp foarte scurte, fiecare exemplar-tip fiind numerotat pe bandă. Acest fel de investigație prezintă un dezavantaj : din scurtimea segmentului fonic supus testării decurge, în primul rînd, dificultatea în recunoașterea unităților fonice. Am efectuat sonagrame ale secvențelor fonice obținute prin segmentare.

1.4. Banda de magnetofon cu secvențele segmentate a fost audiată de 10 persoane, obișnuite cu transcrierea fonetică a textelor înregistrate pe bandă de magnetofon. Auditorilor le-a fost prezentată banda de două ori (testul I și II, identice). La începutul audiției am atras atenția fiecărei persoane că va asculta o înregistrare care cuprinde silabe fără sens, formate dintr-o consoană urmată de o vocală. Li s-a cerut să noteze sunetele pe care le aud folosind semnele întrebuințate în transcrierea fonetică a Atlasului lingvistic român. După cea de a doua audiere a secvențelor segmentate am prezentat persoanelor, cu care am realizat testul de audiție, și banda cu cuvintele din care fuseseră extrase secvențele „africată +

vocală". Am cerut auditorilor să transcrie fonetic și aceste cuvinte. Atunci cînd sunetele percepute nu îi erau clare, auditorul putea să ceară repetarea cuvîntului. Răspunsurile au fost notate de către auditori pe foi de hîrtie în dreptul numărului care corespundea cu numerotarea de pe bandă. Am reținut și diferite comentarii ale auditorilor în timpul testului.

2.1. În tabelele 1—3 am inclus rezultatele celor două teste cu silabe izolate (testul I, II) și rezultatele testului cu cuvintele din care am extras silabele (testul III). Răspunsurile (notațiile) primite le-am grupat în funcție de vocala care urma după consoana africată supusă testului. Am reținut în tabele doar semnele folosite pentru transcrierea consoanei. Atunci cînd auditorul a ezitat și a dat două notații pentru aceeași situație, am reținut numai una dintre notații, cea care, după opinia auditorului, exprimată în comentariu, reproducea mai exact stimulul sonor perceput. Cifrele, înscrise în dreptul simbolurilor fonetice, în tabelele 1—3, indică de cîte ori au notat auditorii cu simbolul respectiv același tip de africată, în același context vocalic. (Semnul Ø indică situații în care nu s-a dat nici un răspuns.)

Tabelul 1

Perceperea africatelor ĉ și ĝ în silabe și în cuvinte

Testul	ĉ						ĝ				
	Sunetul perceput	Contextul vocalic					Sunetul perceput	Contextul vocalic			
		a	e	i	o	u		a	e	i	o
I	ĉ	6	7	7	4	7	ĝ	6	8	7	2
	ć	1		2	2		ǧ		1		
	∈̂	1	1	1	1		j/ĝ	1			
	č̂	1	1				đ̂		1	1	
	č		1		2		ď′/đ			1	
	t″				1		ẑ	2			
	ĝ	1				2	jᵛ	1			
	Ø					1	t′				4
							t′/ĉ				1
							Ø			1	3
II	ĉ	3	6	5	2	2	ĝ	4	3	7	2
	ć	2	2	2	2		ǧ̂	2	2		
	∈̂	1		1			đ	1	2		
	č̂	1		2		1	dᵛ	1		1	
	č	1	1		3		jᵛ	1			
	t″				1		ẑ	1			
	t′				1		ď′/ĝ		1		
	ĉ/ĝ	1					đ/ĝ		1		
	ś		1				ẑ/ĝ		1		
	ĝ	1				4	dź			1	
	ḱ				1		t′			1	3
	jᵛ					1	ǵ/ď′				1
	Ø					2	ḱ				1
							Ø				3
III	ĉ	9	8	7	9	9	ĝ	10	6	7	10
	∈̂		2	3		1	ǧ̂		4	3	
	č̂	1			1						

Tabelul 2

Perceperea africatelor č și ğ în silabe și în cuvinte

Testul	č: Sunetul perceput	Contextul vocalic: a	o	u	ğ: Sunetul perceput	Contextul vocalic: a	o	u
I	č	1		2	ğ	1	2	
	č̂	1	2	2	ǧ̂	1		1
	ć	1			ĝ	5	2	7
	ĉ	5	5	5	đ	1		
	ğ	1			t″	2		
	ǧ̂	1			ḍ		1	
	ĝ		3		j′		2	
	ĝ/ĉ			1	j		1	
					ẑ		1	
					Ø		1	2
II	č	2		1	ğ	2	1	
	č̂	3	2	3	ǧ̂			1
	ĉ	4	3	4	ĝ	6		8
	∈̂			1	t″	1		
	ğ		1		t′/ĉ	1		
	ĝ	1	2		ğ/j′		1	
					ḍ		1	
	ĝ/ĉ			1	đ′/ĝ		1	
	ś/ĉ		1					
	ẑ/ĝ		1		j		5	
					Ø		1	1
III	č	2	7	1	ğ	2	1	
	č̂	2		2	ĝ	5	6	
	ĉ	6	3	6	ǧ̂		1	
	ć			1	ẑ		1	
					ẑ/ĝ		1	
					ĉ	2		
					ş	1		
					j^v/ğ		1	1
					j			7
					Ø			2

2.2. Rezultatele celor trei teste sînt prezentate sintetic (în procente) în tabelul 4. Am grupat la un loc semnele care notau consoane aproape identice; de exemplu am grupat împreună cazurile în care s-a notat *ĉ* cu cele în care s-a notat ∈̂; am grupat împreună toate notațiile t^v, *t′*, *t″* etc. Procentele le-am calculat raportînd notațiile înregistrate la numărul total al secvențelor audiate pentru un anumit tip de consoană africată. De exemplu, pentru recunoașterea africatei *ĉ* am reprodus la test 5 secvențe : *ĉa, ĉe, ĉi, ĉo, ĉu* ; de la cei 10 auditori am obținut (testul I) $10 \times 5 = 50$ de răspunsuri ; în 35 dintre acestea a apărut notația *ĉ* (tabelul 1), care reprezintă deci 70 % din totalul răspunsurilor (notațiilor).

Categoriile de consoane (notații) incluse în tabelul 4 sînt următoarele :

1. Africată prepalatală surdă *(ĉ (∈̂), ć, č̂, č)* și sonoră *(ĝ, đ, ǧ̂, ǧ)* ; africată dentală (*ḍ*) ; 2. Oclusivă *(t′(t^v, t″), d′, ḱ, ǵ)* ; 3. Fricativă *(ş, j (j^v, j′), ŝ (ś), ẑ)* ; 4. Sunete intermediare între africate surde și sonore,

Tabelul 3

Perceperea africatelor ć și đ în silabe și în cuvinte

Testul	ć: Sunetul perceput	ć: Contextul vocalic a	e	i	o	u	đ: Sunetul perceput	đ: Contextul vocalic a	i
I	ć	2		2	1		đ	2	3
	ĉ	5	3	5	6	6	ĝ	7	6
	č		4			1	ĝ̬	1	1
	ĉ̬		3						
	ɛ̂/ĉ	1							
	ɛ̂			1	2	1			
	ś	1							
	ŝ	1							
	t″			1					
	t^i					1			
	k′/h́			1					
	ś/ĉ				1				
	Ø					1			
II	ć	2		7	3	1	đ	3	3
	ĉ	4	4	1	4	7	ĝ	5	6
	ɛ̂	1		1	1		ĝ̬	1	1
	č		3			1	ǵ	1	
	ĉ̬	2	3		1				
	ś	1			1				
	h́/k′			1					
	Ø					1			
III	ć	6	4	7	5	2	đ	6	8
	ĉ	2		1	1	1	ĝ	2	1
	ɛ̂	1				1	d′/đ	1	
	ĉ̬	1	1				ĝ/đ		1
	č		1				ǵ	1	
	t^v		1						
	t′		2		1	1			
	t″					1			
	ti̯					1			
	t^vi					1			
	ć/t′		1			1			
	t′/ć			1	1	1			
	t′/ĉ				1				
	h́/k′			1					
	Ø				1				

între africate și oclusive prepalatale (ex. : *d′/ĝ, t′/ĉ, ĝ/ĉ* etc.) ; 5. Am menționat și cazurile în care nu s-a obținut nici un răspuns.

3. În interpretarea răspunsurilor am ținut seamă de faptul că în cadrul testelor I și II am prezentat auditorilor secvențe fonice lipsite de conținut semantic, ceea ce a putut influența într-o oarecare măsură rezultatele testului ; se știe că prezența contextului are un rol hotărîtor în identificarea sunetelor (Ostreicher, Sharf, 1976).

3.1. După cum rezultă din tabelul 4, în majoritatea cazurilor africatele au fost percepute ca atare ; uneori însă au fost percepute ca oclusive

Tabelul 4

Răspunsurile în procente obținute la testele de audiție

Testul	Stimul	Răspunsuri																		
		Africate									Oclusive				Fricative				Sunete intermediare	Nici un răspuns
		ĉ	ć	č	c̆	ĝ	đ	ǧ	ğ	ḑ	k′	ǵ	t′	d′	ŝ	ẑ	j	ş		
I	ĉ	70	10	4	6	6							2							2
	ĝ					57,5	5		2,5				10			5	2,5		7,5	10
	c̆	50	3,5	17	10	10		3,5	3										3	
	ğ					47	3	7	10	3			7				10			10
	ć	58	10	6	10								4		4				6	2
	đ					65	25	10												
II	ĉ	40	16	8	10	10					2		4		2		2		2	4
	ĝ					40	7,5	10			2,5		10	5		2,5	2,5		12,5	7,5
	c̆	40		27	10	10			3										10	
	ğ					47		3	10	3			3				17		10	7
	ć	46	26	12	8										4				2	2
	đ					55	30	10				5								
III	ĉ	96		4																
	ĝ					82,5		17,5												
	c̆	50	3	14	33															
	ğ	6				37		3		10						3	24	3	7	7
	ć	14	48	4	2								16						14	2
	đ					15	70					5							10	

sau ca fricative. Nu se observă mari diferențe între cele două serii de răspunsuri ale fiecărui auditor în parte, la cele două teste cu segmente de cuvinte. În testul cu cuvinte (testul III) tipul africatei a fost recunoscut în proporție mai mare decît în testele I, II. Aici au intervenit, evident, factori care nu erau conținuți în stimulul acustic propriu-zis: sensul cuvintelor, cunoașterea de către auditori a unor corespondențe fonetice de tipul: *africată*, în pronunțarea dialectală / *oclusivă dentală* (urmată de vocală sau semivocală palatală), în pronunțarea literară.

Din datele prezentate în tabele rezultă confuzia între africatele prepalatale *ĉ*, *ĝ*, pe de o parte, și *ć*, respectiv *đ*, pe de altă parte. Neașteptat ni se pare faptul că în multe situații am înregistrat un procent ridicat de notații *ĉ*, *ĝ* și pentru segmentele și cuvintele în care apăreau ca stimul africatele *č*, *ǧ* (tabelul 2). Pe de altă parte, sînt rare situațiile în care s-a perceput *č*, *ǧ* în loc de *ĉ*, *ĝ* sau de *ć*, *đ*. Auditorii, vorbitori ai limbii literare, au recunoscut mai ales pe *ĉ*, *ĝ* (96 % și, respectiv, 82,5 % în tabelul 4, testul III). Africatele *ć*, *đ*, mai apropiate de *ĉ*, *ĝ*, au fost „auzite'' în mai multe cazuri decît africatele *č*, *ǧ*. Confuzia între varianta surdă și varianta sonoră a aceluiași tip de africată apare rareori.

3.2. După cum reiese din procentele prezentate în tabelul 4, asemănarea, la audiție, între [ĉ] — [ć] și [ĝ] — [đ] este mare; elocventă ni se pare confuzia care apare la testele cu segmente (I, II) în comparație cu recunoașterea consoanei la testul cu cuvinte (III).

Cvasiidentitatea proprietăților articulatorice și acustice ale celor două categorii de africate, cele din limba literară (notate *ĉ — ĝ)* și cele din graiurile bănățene (notate *ć — đ)*, a fost remarcată de mai mulți cercetători „care adesea neglijează — de altfel, fără nici o consecință negativă —

distincția, nu prea importantă, făcută de anchetatorii ALR, între cele două categorii de africate" (Avram, 1979, p. 206).

Emil Petrovici observă că „bănățenii, cînd vorbesc limba literară, întrebuințează africata *ć* din graiul lor pentru *ĉ* literar : *ćai, ćără, će* etc." (Petrovici, 1970, p. 24). În notă adaugă : „Am spus mai sus că deosebirea dintre *ĉ* și *ć* este minimă, de aceea pronunțarea *ćai, ćără* pentru *ĉai, ĉără*, a bănățenilor trece de obicei neobservată" (*ibidem*, nota 5). Același autor scrie în altă parte : „*ce, ci* din majoritatea graiurilor românești (adică *ĉ*), face cam aceeași impresie ca *ć* din graiul românesc din Banat" (Petrovici, 1935, p. 114).

Observațiile amintite se referă la africatele prepalatale surde : același raport există și între variantele lor sonore [*ĝ*] și [đ].

4. Rezultatele testelor de audiție confirmă observațiile în legătură cu proprietățile articulatorice și acustice aproape identice ale africatelor [ĉ] și [ć], respectiv [ĝ] și [đ], și pledează în favoarea părerii conform căreia în graiurile dacoromâne există două tipuri de africate prepalatale : alveolo-palatale (notate în ALR [ĉ], [ĝ] și [ć], [đ]) și palato-alveolare (notate în ALR [č], [ğ]) ; deosebirea dintre subtipurile [ĉ], [ĝ] și [ć], [đ], greu perceptibilă, este considerată lipsită de importanță.

BIBLIOGRAFIE

Avram, Andrei, 1979, *Cu privire la cronologia transformării în africate a oclusivelor (pre)palatale în graiurile dacoromâne*, în SCL (XXX), 3, p. 199—214.

Lăzăroiu, Aurelian, 1979, *Realizări tehnice în cadrul laboratorului de fonetică experimentală*, în „Anuarul Institutului de Cercetări Etnologice și Dialectologice". Seria A, 1, p. 273—277.

Ostreicher, Harvey Joel, Donald J. Sharf, 1975, *Effects of coarticulation on the identification of deleted consonant and vowel sounds*, în „Journal of Phonetics" (IV), 4, p. 285—301.

Petrovici, Emil, 1935, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, București.

Petrovici, Emil, 1970, *Studii de dialectologie și toponimie*, București.

Les affriquées prépalatales dans les parlers daco-roumains. Tests d'audition

(Résumé)

L'auteur étudie, à l'aide de tests d'audition, la mesure dans laquelle sont perçues les différences entre les affriquées prépalatales des parlers daco-roumains.

Les résultats des tests confirment les observations concernant les propriétés articulatoires et acoustiques à peu près identiques des affriquées [ĉ], [ć] et [ĝ], respectivement [đ] et plaident en faveur de l'opinion suivant laquelle il y a lieu de distinguer, dans les parlers daco-roumains, deux types d'affriquées prépalatales, à savoir les alvéolo-palatales (notées, dans l'ALR, [ĉ], [ĝ] et [ć], [đ]) et les palato-alvéolaires (notées, dans l'ALR, [č], [ğ]), la différence entre les sous-types [ĉ], [ĝ] et [ć], [đ] étant difficilement perceptible et dépourvue d'importance.

Martie 1986

Institutul de Cercetări Etnologice și Dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

LE POSTILLE DI MATTEO BARTOLI ALL' *ETYMOLOGISCHES WÖRTERBUCH DER RUMÄNISCHEN SPRACHE* DI SEXTIL PUŞCARIU

II

F

569. II **fag** sm. „Wabe".
it. *favo* [→*fiavo*]; l'it. *fiavo* è voce antiquata rispetto a *favo*, Prati, VEI 428, Battisti-Alessio, DEI 1630; cfr., inoltre, C. Nigra, AGI XV, 487, e Faré, PI 3228.

580. **făptúră** sf. „Figur, Schöpfung".
it. *fattura* [*fattucchiera*]; tuttavia, la voce italiana aggiunta dal B. è di derivazione controversa : Cortelazzo-Zolli, DELI 420. Etimologie proposte : < lat. FĀTUCULUS, Meyer-Lübke, REW 3221, Devoto-Oli, DLI 875, Battisti-Alessio, DEI 1606 : „ma forse con influsso dell'a.fr. e prov. *faiturier*; derivato da *fattura* per Prati, VEI 418; < it. *fatto*, Migliorini, VI 479; < lat. FACTURA, Faré, PI 3221; inoltre, Battaglia, GDLI, 737.

586. I **făt** sm. „Junge, Knabe".
ar. *fetu* [√?]; l'interrogativo si riferisce certamente ad un eventuale corrispondente meglenoromeno, che il B.non dà.

588. **fátă** sf. „Mädchen".
[prov. *fedo* = ragazza Tapp. 42]. L'integrazione del B.è tratta da E. Tappolet, Die romanischen Verwandtschaftsnamen, Strassburg, 1895, p. 42, che riporta accanto al rom., al sardo *fedu* „proles", il prov. *fedo* „Mädchen", facendo rimando a F. Diez, Etymologisches Wörterbuch der romanischen Sprachen, Bonn, 1854, 582, K, dove, tuttavia non si fa alcuna menzione di *fedo* con questo significato. In effeti nei dizionari provenzali, Levy, PSW III, 426, F. Mistral, Lou Tresor dóu Félibrige ou dictionnaire provençal-français, 1968, I, 1111, la voce è registrata col valore di „brebis". Soltanto in F. Raynouard, Lexique roman ou dictionnaire de la langue des Troubadours, Paris, 1840, III, 298, è dato anche il significato di „donna in età di procreare" : „Femnas so ditas *fedas* o *petozas*, quan ad el engendrar so aptas".

590. **făur** sm. „Schmied".
ar. *favru*, *favur* [X]; non è chiaro perchè il B. cancelli le due forme aromene, cfr. Papahagi, DDA 541; Rosetti, ILR 378, Capidan, Aromânii 288.
ir. *fowrų* [< it.]. La derivazione diretta dal lat. è però sostenuta da Puşcariu, Istr.II, 318, e Byhan, JbIRS VI, 218. Altre corrispondenze romanze in Faré, PI 3120.

591. **făurár** sm. „Februar".
ir. *faurǫr* [X]. Al dr. *făurar* 'februar', in ir. corrisponde *febrǫr*, Byhan,

JbIRS VI, 214, Kovačec, Istr. 60, mentre *faurǫr* ha il significato di 'Schmied', Byhan, JbIRS VI, 213, e la sua collocazione sotto *făurar* è fuori luogo.

593. **feciór** sm. ,,Knabe, Bursche''.

fecior [→ *fecĭor*]; la grafia con *ĭ* è la più attestata nella letteratura antica, Rosetti, ILR 485, Tiktin, DRG s.v.; Cioranescu, DER 3302, Meyer-Lübke, REW 3273.

595. **feméie** sf. ,,Frau''.

[φαμελία ,,Frau'' Neugr. Stud. III, 68]; G. Meyer, Neugriechischen Studien, III, 68: ,,φαμελία Legr. Chios, Kan. 99. Kephallenia, Αγαλ II, 339 (besonders, ,,Frau'' bezeichnend)''.

603. **ficát** sm. ,,Leber''.

Zeitschr. rom. Phil. XXV, 615 [ibid. XXVIII, 436 sg.]: H. Schuchardt, Lat. *(h)epar* im Romanischen, ZRPh XXVIII, 435–449.

609. **fiére** sf. ,,Galle''.

Wie rum., ist das Wort weiblich im Sp.Cat. [anche m.]. In catalano il termine, infatti, è anche maschile, Corominas, DEC III 353.

611. **fin** sm. ,,Täufling''.

(Vgl.ital. [rom. napol. *figliano*]...); *figliano* ,,figlioccio'' in Lazio e sporadicamente in Puglia, AIS I, 37, F. Chiappini, Vocabolario romanesco, Roma, 1967, 114, e G. Vaccaro, Vocabolario romanesco belliano e italiano romanesco, Roma, 1969, 263. Per il nap. *figliano*, col valore di ,,parrocchiano'', D'Ambra, VNT 180, Altamura, DN 133, D'Ascoli, DEN 236. Il tipo *figliano* è diffuso anche in altre aree dialettali italiane, Farè, PI 3296.

Vgl. ital. [vegl.]. Il veglioto sembra conoscere solo *flaŭs*, femm. *fi̯are̯*, ,,figlioccio'', ,,figlioccia'', Bartoli, Das Dalmatische, II 183.

616. **fiór** sm. ,,Schau(d)er''.

[*frori*? Monaci 56]: ,,non mi parete femina incarnata / ma fatta per gli frori di bellezze'', Notaro Giacomo, Monaci, Crest. 56; ma nell'edizione a cura di F. Arese (1955), pp. 715–716, *frori* viene letto *flori*;
sard. [<nuor.an.>]: la precisazione del B.è esatta, infatti solo in nuor.a, si ha *frebe*, mentre il sardo gen.ha *frebba* ,,secondo l'ital. *febbra*'', Wagner. DES I, 544;
[a Dignano]: ,,i è la *fre̯ve*'', AIS IV, 697; inoltre, lad. centr. *fiòria*, livill. *fjaura*, agord. *fjora*, Farè, PI 3230;
[<pot.> *frieve*, Sub. 418]; il corrispondente potentino, con metatesi, viene ripreso da Subak, AT 418, cfr. A. R. Mennonna. Un dialetto della Lucania (Studi su Muro Lucano. Vocabolario), Galatina, 1977, 84' R. Bigalke, Dizionario dialettale della Basilicata, Heidelberg, 1980, 275.

625. **flúer** vb. I ,,pfeifen, Flöte spielen''.

[*fibula*, Subak 425]; l'etimologia proposta da Subak, AT 425, non ha riscontrato consensi, REW 3278; inoltre, Cioranescu, DER 3436.

627. **flútur(e)** sm. ,,Schmetterling''.

[deverb.cfr. *la vola* = *la farfalla*]; piuttosto che derivazione da un lat. *FLUTULUS, anche DEX 342, il B. considera questa voce un deverbale da *a flutura*, cfr. Meyer-Lübke, REW 3384.; *la vola* citato dal B.è di area esclusivamente calabrese, AIS III, 480, p. 771, Rohlfs, NDDC 777.

630. **foáme** sf. ,,Hunger''.

pg. *fome* [X]. Anche per Meyer-Lübke, REW 3178², il port. *fome* non è, da ricollegare a FĂMĒ, ma a *FAMĬNE. La base FĂMĒ è sostenuta da De Morais-Silva, GDLP V, 267, Machado, DELP 1009, C.de Figuereido, Novo diccionário dá língua portuguesa, Lisboa, 1922, I, 899.

634. **foárte** adv. „sehr".
ir. *forte* [X]; su un istroromeno *forte*, non ci risulta alcuna attestazione. La voce è, tuttavia, registrata in Cioranescu, DER 3446, che potrebbe averla attinta a Pușcariu, e in Byhan, JbIRS VI, 217.

639. **frágă** sf. „Erdbeere".
ir. *frǫŝ* [→ *frǫž*]. Si tratta probabilmente di un emendamento alla rappresentazione grafica, Pușcariu, Istr. II, XV.

641. **frămínt** vb. I „gären, kneten".
gären [X]. Il DA registra i significati di „boulanger, mélanger, agiter, tourmenter" (< *FRAGMENTARE), ma non quello di „gären", ugualmente per Meyer-Lübke, REW 3473. Sulla derivazione dal lat. FERMENTARE concordano con il Pușcariu, Tiktin, DRG 644, e Rosetti, ILR 190, per il quale FERMENTARE „are avantajul de a explica vocalismul formei aromânești".

649. II **frig** sm. „Kälte".
Der plur. *friguri* bedeutet „Fieber" [cal. *fridduri* = *febbre*, Canti pop.d. prov.merid. di A. Casetti e V.Imbriani, 1877, p. VII]; ma, nei lessici calabresi questo valore non è registrato: Accattatis, VDC, Marzano, DE cal., Rohlfs, NDDC; inoltre, AIS IV, 697.

654. **friptúră** sf. „Braten".
FRĪCTŪRA [→ *FRĪCTŪRA, significa „fregetura"]. La base latina non risulta attestata, Ernout-Meillet, *Dict*. ét. 254, Meyer-Lübke, REW 3508. La precisazione sul significato di *FRĪCTŪRA potrebbe riferirsi al valore originario della voce che era quello di „far seccare con la cottura, cuocere a secco", attestato in Catone, Agr. 106.

660. **frupt** sm.: *a mînca de frupt* „Fleisch essen".
ir. *frupt* [?]. Nel Glossario di Glavina, Pușcariu, Istr. III, 187, al dr. *frupt* corrisponde l'istroromeno *frukt*, ma secondo Byhan, JbIRS VI, 221, questa forma potrebbe derivare dall'italiano.

ar. *frutu* = ngr. φροῦττον [?]. Sulle origini di questa voce esistono opinioni contrastanti: Byhan, JbIRS VI, 221, Capidan, Aromânii, 171, Papahagi, DDA 567.

663. **fúgă** sf. „Flucht".
ir. *fugę* [?]; l'ir. *fugę* è attestato nelle liste di Bartoli, Pușcariu, Istr. III, 113.

666. I **fúlger** sm. „Blitz".
abruzz. *folžore* [manca al Finamore]; oltre che in Finamore, VA, la voce manca in Giammarco, DAM, che registra solo *frúvələ*, *frévələ*, 854;

neap. *furgolo*, *fruvolo* [friul. *folk*], Meyer-Lübke, REW 3555, AIS II, 393, p. 359; ma *folg* in Pirona, VF 166, e Farè, PI 3555.

668. I **fum** sm. „Rauch".
Der Plur. *fúmurĭ* [*i fumi* frc. *fumées*]. La postilla si riferisce al significato del plurale „Eingebildheit", come gia affermato da Subak, AT 418. Per l'it. cfr. Migliorini, VI 523: „gli sono montati i fumi"; per il fr., Wartburg, FEW III, 857.

669. **Il fum I** vb. „rauchen".
ir. *fumu* [?]. L'ir. *fumu* è documentato a Grobnico, ma sono più diffusi altri tipi lessicali slavi, Pușcariu, Istr. III, 113, 187 ; tuttavia, mentre per Byhan, JbIRS VI, 221 „es kann rumänischen Ursprungs sein : lat. *fumare*", per Pușcariu, Istr. II, 224, si potrebbe trattare di un prestito dall'italiano.

675. **funíngine** sf. „Russ".
[G G^2 I 614]. La sigla del B. si riferisce quasi certamente a G. Gröber, Grundiss, I, 614, dove sono riportate altre continuazioni ; inoltre Farè, PI 3558.

682. **furnícă** sf. „Ameise".
ir. *frunigę* [→ *furnigę*]. L'ir. *furnige* a Jeiane e altrove, Pușcariu, Istr. III, 113, ma *fruniga* a Noselo, Pușcariu, Istr. II, 133 e III, 113 ; anche Bjhan, JbIRS VI, 220, riporta entrambe le forme ; Kovačec, Istr. 61, 90, solo *furniγa*.

684. ar. **fúrnu** sm. „Backofen".
[<gr. φοῦρνος, Subak 425] : „Il meridionale *furnu* (n. 684) 'forno', potrebbe essere accatto dal greco moderno φοῦρνος", Subak, AT 425 ; al gr. rimanda anche A. Graur, BL V, 99 ; dal. lat. deriverebbe, invece, per T. Capidan, Aromânii 149, Papahagi, DDA 575, Rosetti, ILR 390, che considera il termine un elemento latino conservato solo in aromeno, e H. Mihăescu, in „Revue des études sud-est européennes", IV (1966), 16.

691. **fuștél** sm. „Sprosse an der Leiter".
[*fuștel*?]. Probabilmente il B.allude alla derivazione di *fuștel*, *fuscel* da *fust-cel*, cioè da *fuște* + *cel*, proposta da Tiktin, DRG 657, cfr. A. Graur, BL V, 99 ; *fuștel*, infatti, è una variante di *fuscel*, DA 201—202, DEX 359, s.v.*fuscel* : „var. : *fușcel*, *fuștel*".

G

694. **găínă** sf. „Huhn".
eng. *žalina* [?] ; eng. *gilina*, Meyer-Lübke, REW 3661 ; Metalaga-Vialardi, VE 126 : *gillina*, *giallina*. La forma riportata dal Pușcariu potrebbe essere tratta da Th. Gartner, Grundiss I, 627 : „o-eng. *dyilínya*, u-eng., münst. *yalŷna*, friaul. *dyalínǫ*, *-ę*, *džalína* (Cividale und bei S. Vito)".

696. **gálbin** adj. „gelb".
alb. *ǧelbere̥* [*gelbere*?] ; alb. *gel'bεrε*, Meyer, EW 122 ; *gjëlbër*, N. Jokl, „Indogermanische Forschungen" XXXVI (1916), 119, Leotti, DAI 297, H. Mihăescu, „Revue des études sud-est européennes" IV (1966), 16.

697. **gălcátă** sf. „Holzeimer".
rovigno *galīdo* [→ *galida*, *o* copiato dalla Hist.d.l.roum.] : Densusianu, HLR 197 : Rovigno *galido*, mentre la forma corretta è *la galįda*, AIS VIII, 1524, p. 397 (Rovigno).
[di *galleta* (una misura) in testi ant. tosc. v. Bull. soc. dant. 1907, p. 40]. La postilla è relativa ad una recensione di I. Senesi all'edizione critica dei Sonetti di Cecco Angiolieri di A. F. Massèra, Bologna, 1906, pubblicata in Bullettino della Società dantesca italiana, 1907, 40 ; per il significato di „misura" in a. tosc., Battisti-Alessio, DEI 1752. Su altri corrispondenti, Farè, PI 3656, Alessio, LE 190—191.

701. **gáură** sf. „Loch".
Aspropstamus [→ Aspropotamus?].

706 **genúnche** sm. „Knie".
Ajaccio *ghjinocchiu* [X]; [qui *g* < *j*]: ALEIC II, 303, p. 36 (Ajaccio) in *ginoččcu*; carta 302, p. 36, *u įinoččcu*. Il Pușcariu ha registrato la voce con *ghj-*, dovuto a fonetica sintattica.

708. **gheábă** sf., **gheb** sm. „Höcker".
< *GLIBBA, -AM, *GLĬBBUS [X]. Il B. non condivide l'etimologia data dal Pușcariu, che tuttavia trova riscontro in Cioranescu, DER 3667 e in DEX 370.

711. **ghem** sm. „Knäuel".
ar. mgl. [ǀ/]. Il segno apposto dal B. evidentemente si riferisce alla mancanza del corrispondente ir. che, comunque, è dato più sotto nel testo; cfr. Pușcariu, Istr. II, 233, III, 114; lecce *ńemmaru*, bari *ghjemmẹre* [X] L'eliminazione dei due tipi lessicali pugliesi non è chiara; essi mancano anche in Meyer-Lűbke, REW 380², ma vengono integrati da Farè, PI 3801². Il Pușcariu li ha anche riportati correttamente, cfr. AIS VIII, 1509, p. 719 (Bari), e G. Morosi, AGI IV, 131 : lec. *ñémmaru* [nap. *l'uemmẹrẹ*, Sub. 418]; oltre a Subak, AT 418, per il nap. cfr. Ascoli, AGI II, 424, D'Ambra, VNT 199, Altamura, DN 147, D'Ascoli, DEN 263.

712. **gheţár** sm. „Heisgrube, Gletscher".
triest. *jatsár* [→ *jatsera*]. Il triest. *iazéra* sf. „ghiacciaio" corrisponde al dr. *gheţar*, mentre *jatsár*, riportato dal Pușcariu, è la forma verbale, Kosovitz, Dizionario-Vocabolario del dialetto triestino e della lingua italiana, Trieste, 1889, 202, Pinguentini, DT 108.

713. **ghiáră** sf. „Kralle".
„Kniekette" [→ Kniekehle]. La correzione del B.è giusta.

715. **ghíndură** sf. „Mumms, Drüse im Halse".
[ir. Sej.]; ir. *gl'índura* a Jeiane, Pușcariu, Istr. III, 114; anche in Istr. II, 220 : „Cuvîntul *g'l'indura (ghindură)* se confundă în J. cu *g'l'inda* 'gînda' ".

716. **ghindár** sm. „Eichel".
„Eichel" [→ „Eiche"?]. In rom. *ghindar* ha il significato di „Eiche" e non di „Eichel".

732. **greáţă** sf. „Übelkeit (eigtl. Schwere des Magens)". < *GREVĬTIA [X]. Probabilmente il B. non condivide la postulazione di un *GRĔVĬTIA per il termine dr. che, secondo l'opinione più diffusa, deriverebbe da *grea* + *-eaţă*, Tiktin, DRG 698, Cioranescu, DER 3872 (per il quale „la der. directa del lat. GRAVITIES, Byhan 353, o es menos probable"), DEX 382.

735. **greŭ, greá** adj. „schwer".
<*GRĒVIS [→ GRĔVIS]. Un lat. GRĔVIS, benchè risulti attestato nelle Glossae Codicis Sangallensis 922, C.Gl.1. IV, 207, 37 (cfr. Rosetti, ILR 109), è dato come GRAVIS dai Codici A, B, C, D, come è precisato dall'Editore in nota. La voce compare ancora postulata nei più moderni lessici romanzi : Farè, PI 3855 ².

740. **grîŭ** sm. „Korn".

„Korn" [X ; Weizen Getreide]. Il significato di *Korn* è restrittivo rispetto a quello di dr. *grîu.*

743. **grumáz** sm. „Kehle".
it. *tragugiare* [<*ngu*>]; la postilla, di incerta lettura, si riferisce probabilmente all'it. *tragugiare*, errato per *trangugiare*, Battaglia, GDLI VI, 1000.

744. ar. **gruńédzu** vb. I „grunzen".
[*grugno*]. E' incerto se il B. intenda riferirsi al significato del ted. *Schnauze* che sottolinea nel testo, o se voglia aggiungere all'ar.il corrispondente italiano. Per l'etimologia dell'it. *grugno* (<GRUNIUM), oltre a Meyer-Lűbke, REW 3894, cfr. Prati, VEI 525, Battisti-Alessio, DEI 1877, Cortelazzo-Zolli, DEI 524.

745. **gúră** sf. „Mund".
Die Bedeutung „Mund" findet sich auch in Frankreich [ma tardi? Maul] Il B. propone come significato originario del fr. *gueule* quello di „Maul". La prima attestazione del valore di „Mund" in fr. è peró del sec. XII. Littré, DLF II, 1955, Tobler-Lommatzsch, AW IV, 422, Gamillscheg, EWFS 497 ; inoltre, Wartburg, FEW IV, 310.

746. **gurgúiŭ** sm. „Traufrőhre".
[<*gergul*?>]. L'annotazione de B., che potrebbe essere letta anche *gergue*, non ci risulta riferibile ad alcun dialetto romanzo.

I

756. **iar(ă)** conj. „und, aber, wieder".
vergleicht [→ vergleichen].

757. **iárbă** sf. „Gras".
a.-frz. *ebre*, *evre* [o da *erobra*? nap. *ewere*, Sub. 418]. Per l'a. fr. *evre*, *ebre*, il B. pensa ad una forma con metatesi *erobra*. Tuttavia, egli non si accorge della svista del Pușcariu secondo il quale *evre*, *ebre*, sarebbero continuazioni francesi di HERBA, mentre sono le varianti giudeo-francesi da HEPAR, cfr. Meyer-Lübke, REW 4108, Gamillscheg, EWFS 427, Wartburg, FEW IV, 403. Per l'a.fr., Tobler-Lommatzsch, AW III, 11. Per quanto riguarda il nap. *erewe*, oltre a Subak, AT 418, si veda D'Ambra, VNT 170, Altamura, DN 115, D'Ascoli, DEN 219.

759. **iáscă** sf. „Zunder, Feuerschwamm".
pg. [→pugl.?], Secondo il B.pg. è abbreviazione errata per pugl., come si puó desumere dal contesto in cui essa è collocata. Il pugl.ha *iska*, AIS III, 524. Tuttavia, contrariamente a quanto registra Meyer-Lűbke, REW 2913, (pg. *esca)*, in port.esiste *isca*, Machado, DELP III, 326, De Morais-Silva, GDLP IV, 19.

762. **ied** sm., **iadă** sf. „Bőcklein ; junge Ziege".
[alb. *erdi*, solo Conf. 37]. La postilla è attinta integralmente a Meyer, EW 96 : „*erdí* oder *rdís* 'capretto' nur Conf. 37".
Conf. potrebbe essere Confessione pratica italico-epirotica di Bonaventura da Francavilla, Roma, 1863, citato nella bibliografia del Meyer.

764. **iel**, fem.**ea** pron. „er, sie".

n.-it.*elo* : il B, appone un segno verticale tra *l* et *o*, probabilmente per correggere in *el* o in *ello*; entrambe le forme sono tuttavia antiquate in it., Rohlfs, Gram.II, 133 e 141–142, Battaglia, GDLI V, 66, 107.

765. **iépure** sm. „Hase".
sic. *lebbru* [X]. Poichè la forma siciliana del testo è certamente corretta, Mortillaro, DSI 627, Piccitto, VS II, 470, la cancellatura del B. non è chiara; si può supporre che si tratti piuttosto di una sottolineatura per indicare che anche il sic. *lebbru* è di genere maschile;
Ausser rum.alb.sard.frz. [it.]: sul genere dell'it. *lepre*, Battisti-Alessio, DEI 962, Rohlfs, Gram. II, 55.

770. **ies** IV vb. „herausgehen".
das mit. [bol.ant.Sub. 418]: „La forma corrispondente al meridionale *inšire* 'uscire'...è anche dell'antico bolognese", Subak, AT 418. Essa, tuttavia, non ci risulta registrata nei dizionari consultati.

772. **ir. ií** vb. „gehen".
Il B. cancella tutto il testo relativo a questa voce, annotando lateralmente che essa è di origine slava. Tuttavia la derivazione dal latino è condivisa da Meyer-Lübke, REW 4545,
Kovačec, Istr. 198.

774. II **íie** sf. „Frauenhemd".
Dens.H.l.r. 158 [→ 298].

793. ar. **(î)mprustédzu** vb.I „aufrichten, fixieren". [ἔμπροσθεν, Subak 425]; il B.condivide l'etimologia dal gr., proposta da Subak, AT 425.

795. **împúng** III vb. „stechen".
roveretto [→ Rovereto].

803. **înálț** I vb. „heben, in die Höhe richten".
*ALTIO, -ARE [→ ALTIO, -ARE]. Benchè questa base latina risulti ancora postulata in molti dizionari anche recenti, Gamillscheg, EFWS, Battisti-Alessio, DEI 149, Devoto-Oli, DLI 89, Cortelazzo-Zolli, DELI 44, ecc..., secondo l'affermazione di Ernout-Meillet, Dict.ét. 25, essa sarebbe attestata. Il Thesaurus 1770, riporta: „*altabis* (ex *altiabis* M[1] correxit, quod fortasse servandum, cf.Gröber, Archiv 1, 1884, 238 de linguis romanicis)". Evidentemente il B.condivide questa interpretazione.

804. **încă** adv. „noch, sogar, auch".
anca (so in Trient) [venet.]: cfr. Boerio, DDV 55, *anca*, avv. „anche; anco; ancóra; altresì".
cînd încă [quand'anche].

809. **încáp** II vb. „Raum haben".
habng [-ng X]: si tratta di un errore di stampa: habng al posto di heben.

812. **încép** III vb. „anfangen".
ar.*ntsep* [<v.*cep* !>]. Il B. rileva qui l'errore del Pușcariu circa il valore dell'ar.*ntsep* „anzapfen": questo significato in realtà è dell'ar.*ndzap* „înțepa"; Papahagi, DDA 869, trattato dal Pușcariu al n. 333, *cep.*
rtr. *antžeiver* [-ž- X]: Th. Gartner, Grundiss I, 617: „obw. *antšẹivẹr*, ohst. *antšēvẹr*, aber eng. *kumantšḗr*, *-ar*"; inoltre, Th.Gartner, Handbuch 258, K.Jaberg, RLiR I (1925), 120.

814. **II încét** I vb. „aufhören".
sp.pg.*kuedar* [rimanere]. La precisazione circa il significato di *kuedar*' è già in Subak, AT 426; inoltre, Corominas, DECH IV, 708–709, De Morais-Silva, GDLP IX, 54.

817. **închiég** I vb. „gerinnen (machen)".
[ir.]. Un ir. *nklegat* è dato dal B.nella lista di p. VI; inoltre, Pușcariu, Istr. II, 229 (che considera questo termine tra quelli ancora conosciuti dai vecchi, ma fuori dell'uso comune), e III, 116 : *închiega* S. *l'i s-a ncl'egat låptele*, Kovačec, Istr. 131, 200.

819. **închinăciúne** sf. „Gebet".
(mit der Bedeutung von *mă închin)* [Diz.Acad. p. 353]. Il significato di „mă închin" dovrebbe essere del latino; per il valore fisico e morale del lat. INCLĪNĀTIŌ, Ernout-Meillet, Dict.ét. 127. Sullo sviluppo semantico del dr., presente anche in sl.e in gr., cfr. DA 583.

820. **încínd** III vb. „anzünden".
[*incinge* = (incinde)]. Il B.rileva che *a încinge* ha il significato di *a încinde*, Tiktin, DRG 786–787, DEX 456. Per quanto riguarda la confluenza di *a încinde*, oggi non più registrato, in *a încinge*, DA 587.

825. **încúiŭ** I vb. „sperren".
eng. *inkuńer* [X]. Benchè Pallioppi, DIR 373, registri *incugner* „keile einschlagen, enkeilen, verkeilen-lat. *cuneare*", non si è certi sull'esistenza di questo tipo lessicale in eng. Nulla risulta in Gartner, Handbuch, in Meyer-Lübke, REW 2392, nè in Alessio, LE.

830. **îndémn** I vb. „zu etwas bewegen".
<*INDE-MINO, -ARE : frz. *emmener* [X?]. Più che alla base latina, probabilmente il B. intende riferirsi al fr.*emmener* che non potrebbe derivare da INDE-MINO, Cfr. Meyer-Lübke, REW 4371 a, Gamillscheg, EWFS 351 : „aus *en* 'davon' und *mener*".

835. **îndúr** I vb. „dulden, aushalten, ertragen".
alb. *duroń*, *nduris* [→ *droń*, *ndris*]. La correzione del B. non risulta chiara: l'alb. *dronj* 'temere, avere paura', Leotti, DAI 133, non ha lo stesso valore di *duroń* 'sopportare, soffrire', Leotti, DAI 139, 'halte aus, ertrage', Meyer, EW 77.

836. **înéc** I vb. „ertränken".
muggia *innejar* [→ *inejar*]. Entrambe le varianti sono attestate: *in'neâ*, *in'neja*, *neâ*, *negâ* 'annegare', G. A. Pirona, E. Carletti, G. B. Corgnali, Il nuovo Pirona-Vocabolario friulano, Udine, 1935; *ineâ (innejâ)*, Lazzarini, VF 111; *nejâ* 'immollare', Farè, PI 5869.

839. **înfáș** I vb. „einwindeln".
[ir.]. Il corrispondente ir.viene dato dal B.nella lista di p. VI: *anfașå*; cfr. Pușcariu, Istr. II, 230 : *ănfașå* e pe cale de a dispărea din limbă"; Istr. III, 116, Kovačec, Istr. 131.

848. **ingăléz** I vb. „vernachlässigen".
campob. *ingalla* [→ *ingollá*]: *ngallá* è diffuso nella provincia di Campobasso, D'Ovidio, AGI IV (1878), 173, Giammarco, DAM 1293.

863. **ínimă** sf. „Herz".
mail. *armella* [<cal>]: il cal. *armella* ha il significato di „glandoletta

che si produce intorno allo stomaco *(arma)* degli animali da macello, animella'', Rohlfs, NDDC 91.

868. **înót** I vb. ,,Schwimmen''.
frl. *nadâ* [prov.]; per il prov. *nadar*, Meyer-Lübke, REW 5846, Levy. PSW V, 355, F. Mistral, Lou Tresor dóu Félibrige ou dictionnaire provençal-français, II, Genève—Paris, 1979, 392 : *nada*, *neda*, *deneda*, *nuda*, *nouda*.
*NOTO [→ NOTO] : stando ai dati di cui si di'spone, la base latina risulta ancora postulata : Ernout-Meillet, Dict. ét. 443, che la considera una ,,variante obscure'' di NĂTĀRE, Meyer-Lübke, REW 5846[2], Farè, PI 5846[2] ; cfr. P. Skok, Zum Wulgärlatein, in Miscellanea linguistica dedicata a H. Schuchardt, Genève, 1922, 130—131.
pv. *nodar* [?] : del prov. *nadar* non è attestata nessuna variante *nodar*, Levy, PSW 5, 355.

871. **înșél(ez)** I vb. ,,satteln''
[it. *insellar*]. L'it. *insellare* è voce meno comune a fianco a *sellare*, Battisti-Alessio, DEI 2047, Migliorini, VI 658, Devoto-Oli, DLI 1173.

873. ar. **(î)nsîn**, I vb. ,,heilen''.
alb. *šeroń* [= *castrare*]. Il significato di ,castrare'' non è attestato in Meyer, EW 405, nè in Leotti, DAI 1352. Anche H. Mihăescu, Revue des études sud-est européennes, IV, 25 : ,,*shëronj* 'rendre sain, guérir' ''. Lo stesso valore, oltre che in romeno, è ampiamente diffuso in italiano, dove è attestato nel XV sec. in tutto il settentrione e nei dialetti centrali fino all'Abruzzo, Battisti-Alessio, DEI 3229. Riappare in Calabria e in Sicilia, Rohlfs, NDDC 600, Farè, PI 7566.

874. I **însor** I vb. ,,heiraten''.
im Ar.und Ir. [?] dagegen kann es sich . . . ; nè nelle liste del B., Pușcariu, Istr. III, 117, nè nel glossario di Glavina, 189, è attestato l'uso del verbo con un soggetto femminile. Tuttavia, per Meyer-Lübke, REW 9107 : ,,istr.rum. *însura* bedeutet auch 'einen Mann nehmen' '' ; in ir.viene attestato con soggetto femminile e maschile, secondo Pușcariu, Istr. II, 216 : ,,*(ă)nsură se* 'se insura' se poate spune și despre femei, ca în unele regiuni dacoromâne, iar transitivul *ănsura* 'însura' are și sensul 'a lua de nevastă' . . .cf. *marită*''.

883. **întîiŭ**, **-îie** num. ,,der erste''.
Einen illyrischen Einfluss . . .weil im alb. *parę* 'erster' und *para* 'vorne' [mag. *elö* = ante, *elöbbi* = prima e v.Trombetti II]. Il B.sembra condividere la tesi di Densusianu, cfr.anche HLR 281, circa lo sviluppo semantico da ,,avanti'' a ,,primo'', che è rilevabile anche in ungherese. Riguardo al riferimento a Trombetti, l'indicazione assai generica non ci ha consentito di individuare l'opera.

884. **întîmplu** I vb. ,,geschehen, sich ereignen''.
*TEMLO [→ TEMPLO].

892. **întrég**, **-eágă** adj ,,ganz''.
ir. *ăntreγ* [?] : Pușcariu, Istr. II, 216 : ,,*ăntreg* 'întreg' ca atribut la *låpte* . ., este sinonim în J. cu *čičer* 'curat', neamestecat cu apă (Bartoli)'' ; ,,*un ån ăntríγ* ; *ăntrég ån* ; *ăntreg låpte*'', Pușcariu, Istr. III, 117 ; cfr. Kovačec, Istr. 177, 187, 189.

893. **íntru** I vb. „eintreten".
it. *intrare* [*i-* !] : l'it. *intrare* è arcaico, Battisti-Alessio, DEI 2074, per i quali è voce dotta, e Battaglia, GDLI V, 171.

897. **învăsc** III vb. „ankleiden, bekleiden".
Anche se il Pușcariu non dà il corrispondente ir., e il B. non fa alcuna integrazione, tuttavia nella lista di p. VI è registrato un ir. *ęnvestit*, che trova riscontro in Pușcariu, Istr. III, 118 : „*s-av ăn åbo ănveștit*", Kovačec, Istr. 132, 140.

906. **íțe** sf. plur.tant. „Litze, Schaft".
frl. *litss* → [*lits*] : sembra trattarsi solo di una questione grafica : Meyer-Lübke, REW 5020, *lits*; Farè, PI 5020, *liz*. La fonte del Pușcariu può essere stato Pirona, VF 238, *lizz*, cfr. Lazzarini, VF 128.

J

908. **jneáp(ăn)** sm. „Wacholder".
a.-frz. [→ frz.]. La correzione del B. sembra inesatta : sull'a. fr. *geneivre*, Tobler-Lommatzsch, AW IV, 250—257, Gamillscheg, EWFS 465, Wartburg, FEW V, 74—75. Il fr. moderno, d'altra parte, è *genièvre*, Wartburg, FEW V, 74, P.Robert, Dictionnaire alphabétique & analogique de la langue française, Paris, 1977, 860.

918. **jugástru** sm. „Massholder".
Rom. Gramm. II, par. 560 [→ par. 523 (p. 560)].

919. **júnc** sm. „junger Ochs, junger Bär".
[XV 345, *jencu*]. Benchè l'indicazione bibliografica sia incompleta, il B. si riferisce quasi certamente a V. De Bartholomeis, AGI XV, 345 : „*jenca, jencu* 'giovenca, -o' ", attestati nel Codex Cavensis in un documento del sec. X. Per le forme it.merid.' cfr. Meyer-Lübke, REW 4641. Il B. propone, inoltre, di riunire in un'unica parola titolo *junc* e *juncă* (920).

921. **júne** sm. adj. „jung".
[Weigand, JBIRS VI, 25 : Das Wort *(june)* ist meist unbekannt]. Il B. riporta integralmente il rilievo del Weigand, Samosch und Theissdialekte, JbIRS VI (1899), 25, ad eccezione di *june*, posto tra parentesi, che egli aggiunge come chiarimento.

924. **junice**, sf. „Färse".
sic. *džinitša* [*-š-* X]. La grafia *tš* usata dal Pușcariu non può rappresentare il sic. *zz* : *i̯inizza*; per altro, anche la grafia *dž-* tradisce una erronea interpretazione del grafema *j-* (= *i̯*) adoperato dai lessicografi siciliani del secolo scorso, cui probabilmente ha attinto il Puscariu, Mortillaro, DSI 571, Traina, Vocabolario siciliano-italiano, ed. 1977, 513.

L

929. **la** praep. „zu, nach, au, in".
Rom. Gramm. III, 364 [→ par. 428, p. 463].

930. **lac** sm. „See".
LACUS LEORUM [→ LEONUM].

937. **lăptár** sm. „Milchhändler".
[in <Campania un mons lactaris> ora *Lettére* (Bull.d.geogr.it. 1901, p. 710)]. G. Crociani, La toponomastica di Velletri, in „Bollettino della società geografica italiana", serie IV, II, agosto 1901, p. 710 : „Procopio B.G.IV, 35—36, nomina un *mons lactarius* ora *Lettére* nella Campania, Conway, 154".

941. **lăptúcă** sf. „Lattich".
Tra le voci „da aggiungere al rum. d'Istria" di p. VI, leggiamo *laptuca*, dato dallo stesso Bartoli nelle liste pubblicate in Pușcariu, Istr. III, 119 : „S.*o fol'e de latukę*. (unul mai bătrîn :) *laptukę*. . .Sc. *latuca*; altul îndreaptă pe unul din Noselo : *latukę ne laptukę*. N.*laptukę*".

942. **lard** sm. „Speck".
cat. *llard* [sp. *lardo*]. Il significato della postilla non è chiaro, dal momento che lo sp. *lardo* è dato dal Pușcariu dopo l'it.

946. **lat, -ă** adj. „breit".
pv. *lat* [franc.]. Tra le continuazioni di LATUS, il fr. *lé* viene dato da Meyer-Lü bke, REW 4935 ; Gamillscheg, EWFS 555, Wartburg, FEW V, 203 : a.fr. *let*, fr. *lé*.

sp. *lado* [X]. Uno sp. *lado*, sing.analogico di *lados* < LATUS, è regi strato in Corominas, DEC III, 553 (Berceo ; doc.de 1219).

952. **laŭ** I vb. „waschen".
lăút < LAUTUS [?]. L'interrogativo si riferisce alla derivazione diretta di *lăut* dal lat. LAUTUS. Al riguardo, A. Graur e A. Rosetti, BL III, 78 : „cette forme ne peut pas représenter lat. LAUTUS, qui aurait donné *laut*". Ad eccezione del DA, 72, la voce è considerata generalmente participio di *a la*, Tiktin DRG 883, Cioranescu, DER 4661, DEX 492.

957. **leágăn** I vb. „wiegen".
[< in ir.>]. Un ir. *leagăr* è registrato da Cioranescu, DER 4752 ; Kovačec, Istr. 131, 140 : *leγerå*.

959. **legămínt** sm. „Bund".
<LĬGAMENTUM [? recenti ?]. La postilla si riferisce anche alla voce successiva 960. *legătură* < LĬGATŪRA-AM. Il dubbio del B.è relativo all'origine di queste voci in dr., dove spesso entrambe sono state considerate derivate da *a lega*, Tiktin, DRG 899, Graur, BL V, 103. Sull'origine diretta dal lat., cfr. E. Çabej, Studime Filologjike, XVIII (1964), 2, 42, H. Mihăescu, Revue des études sud-est européennes, IV (1966), 17. D'altra parte anche in it. *legatura* e *legamento* sono considerate formazioni dotte, Battisti-Alessio, DEI 2193, Migliorini, VI 714.

966. **leoáie** sf. „Löwin".
so konnte [così ! darus?]. E' probabile che il'darus' del B., dovuto a lapsus calami, debba essere letto'daraus', che conferirebbe al contesto una maggiore precisione.

977. **lindină** sf. „Niss".
mal. *llena* [→ *lena*]. L'abbreviazione mal., non corretta dal B., sta forse per mail . . . Se si tratta di un tipo milanese, si ha un preciso riscontro in AIS III, 476, pp. 139 e 274 (area milanese) : *le-na*, *i lęnį*.

981. **língură** sf. „Löffel".
vgl.alb. *l'ugę* [X]. L'alb.non è registrato da Meyer-Lübke, REW 5036 ; anche per Meyer, EW 250 : „Altes Lehnwort aus dem Slavischen".

984. línte sf. „Linse".
[*maserko*?]. Questa forma, non meglio identificata, è messa in relazione con *măzăriche*.

985. lis, -ă adj. „weis".
(alb.) [→ alb];
[vegl. *lois*], cfr. Meyer-Lübke, REW 5136, Bartoli, Das Dalmatische II, 113 „liscio-*lois*".

994. lumínă sf. „Licht, Kerze".
luce dell'ochio [→ occhio].

995. lúnă sf. „Mond, Monat".
ir. *lurę* [nur „Mond"]; anche Pușcariu, Istr. III, 120: „negat în înțelesul 'Monat' ", inoltre, Istr. II, 227, 359, Byhan, JbIRS VI, 269, Kovačec, Istr. 199.

997. lúnec I vb. „(aus)gleiten".
it. *lubricare*, sp.pg. *lubricar* [X]. Con il B. concorda Meyer-Lübke, REW 5132, che non riporta i corrispondenti italiani, spagnuoli e portoghesi; la voce italiana sarebbe, infatti, di origine dotta per Battisti-Alessio, DEI s.v., Battaglia, GDLI IX, 233; per lo sp. Corominas, DEC III, 705; per il port. è più accreditata un'origine latina: Machado, DELP III, 446, De Morais-Silva, GDLP VI, 312, C. De Figuereido, Novo diccionário da léngua portuguesa, Lisboa, 1922, II, 80.

1000. lúntre sf „Kahn".
vegl. *lundro* [X]. Meyer-Lübke, REW 5071, non registra il veglioto; Bartoli, Das Dalmatische II, 271 (Ragusa): „*lundro*, *londro*, *ondro* 'piccola imbarcazione' ", ma a p. 433: „wohl aus λόντζα entlehnt altit. türk *londra*, dalm. *(l)ondro* etc....".

1004. lústru sm. „Glanz" [X].
Il B. non condivide l'origine latina di rom. *lustru*, cfr. Meyer-Lübke, REW 5184, Cioranescu, DER 4951: „La der. del lat. LUSTRUM (Pușcariu) non es posible"; DEX 513. Anche in it. *lustro* è attestato nel XVI sec. ed è voce dotta, Battisti-Alessio, DEI 2291, Prati, VEI 600. La voce rom. sarebbe un prestito dall'it. per M. Z. Mocanu, Cuvinte italiene pătrunse în limba română prin intermediul unor limbi neromanice, SCL XXX (1980), 255.

1005. lut sm. „Lehm".
sic. *lutu* [ar.-alp. *lozza*]. I lessicografi sono concordi nel derivare il dr. *lut* dal lat. LUTUM, Tiktin, DRG 934, Meyer-Lübke, REW 5189, DEX 514. Se la nostra risoluzione in *arco alpino* dell'abbreviazione del B. è esatta, i lessici romanzi non attestano il tipo *lozza* < LUTUM nelle parlate alpine.
Tuttavia, esso è registrato nella carta 849 dell'AIS IV, col valore di „fango" ai punti 1, 5, 9, 13, 25, ed è presente anche in Umbria e Sardegna. Di solito questo tipo lessicale è fatto derivare da LOTIUM, Farè, PI 5129. Sul problema dell'etimologia di queste voci, A. Horning, Zur Wortgeschichte, ZRPh XXII, 486–487.

M

1009. mácin I vb. „mahlen".

[genov. mod. *maxená*, Flechia Arch. VIII, 370, Ascoli X, 80 n.]. Flechia, AGI VIII, 370 : „Anche nel genovese moderno *maxena*" ; Ascoli, AGI X, 89 (non 80, come annota il B.), nota 3 : „e *macinare* ha veramente sopraffatto *molere* nella Toscana". Sul gen. ‚Casaccia, DGI, s.v. ; per il tosc. Battisti-Alessio, DEI 2300—2301 ; inoltre, sull'ampia diffusione di questo tipo lessicale in area italiana, AIS II, 254.

1010. mgl. **mătšócu** sm. „Keule".
ven. *matssok(ol)a* [→*matsok(ol)a*] ; la voce è registrata con *-ts-* in Meyer-Lübke, REW 5426, in Boerio, DDV 407, con *-zz-* ; sic. *matzókkulu* [→ *matssokkulu*] ; per il sic. *mazzocculu*, Traina, Vocabolario siciliano-italiano, 581, Piccitto, VS II, 697 ;
frl. *matssotša* [→ *matsotša*] ; *mazzoche*, Pirona, VF 252, *mazzocie*, Farè, PI 5426.

1012. **mácru**, -ă adj. „mager".
Hierher gehört auch [*macriș*]. L'etimologia della voce aggiunta dal B.è controversa : Tiktin, DRG 837, Cioranescu, DER 4972, DEX 529.

1015. **mai** adv. „noch, mehr, beinahe".
[*mai, frate, il diavol ti ci reca.* Decam. VIII)= rum. *măi, frate*]. La postilla è collocata in testa alla pagina, e può riguardare solo il n. 1015, anchese il *măi* cui si riferisce il B. è altro rispetto a quello del lemma. Il B. sottolinea l'uso dell'it. *mai* „finalmente", che è documentato per la prima volta in Boccaccio, Decamerone VIII, 3, 51, (ediz. di V. Branca, 1980, p. 915). Per questo simnificato, cfr. Battisti-Alessio, DEI 2320, Battaglia, GDLI IX, 484. Per il confronto con il rum. *măi-* interiez., Tiktin, DRG 943 : „et. wahrsch. aus *mă're* (s.d.) gekürtz" ; Philippide, Originea Românilor, II, Iași, 1927, 722 ; Cioranescu, DER 5010 (< lat. MODO) ; DLR 224.

1017. I **maiŭ** sm. „Holzhammer".
alb. *maj* [X] ; anche il Meyer-Lübke, REW 5268, non considera l'alb. fra i derivati di MALLEUS. Concordano col Pușcariu, Meyer, EW 255², E. Çabej, Studime Filologjike, XVIII (1964), 42 ; H. Mihaescu, Revue des études sud-est européennes, IV (1966), 17.

1019. **mámă** sf. „Mutter".
mumă auch „Bienenkönigin" [ir.]. L'ir. *mamă* è dato dal B. nella lista di p. VI ; cfr. Byhan, JbIRS VI, 280, per il quale „das ir.m.kann neu entlehnt oder alter Besitz sein". Tuttavia, nelle inchieste del B. e nel Glossario di Glavina è registrato solo *mắịe*, Pușcariu, Istr. III, 120, 191.

1021. **mănúnchiŭ** sm. „Bündel".
[tarant. *manucchio* 'covone']. Per la voce tarantina, cfr. De Vincentiis, VDT 110 ; in tutto il Salento, *manukkju* 'manipolo di spighe', Farè, PI 5306.

1025. **mărăcine** sf. „Dornstrauch".
mărătsină [ı]. La postilla riguarda solo la mancanza in P. della parentesi quadra.

1031. **márgine** „Rand".
[infine <*moștọ*> in arom.]. La postilla riguarda certamente l'ar. *tu mardzine* „endlich", ma la lettura incerta dell'annotazione non ci ha consentito una precisa identificazione.

1042. **măselár** sm. „August".

lcent [lecc. ?], *miessi* 'luglio'. Dall'AIS II, 322, non risulta nessuna forma leccese di questo tipo con il significato di 'luglio', mentre col valore di 'giugno', in AIS II, 321, abbiamo *myessi* al p. 749 (Salve, nel leccese); Merlo, NR 145: „lec. *miessi* Mor.A.G. IV, Salv.N.P.".

1051. **mătríce** sf. „Mutterschaf".
[it. *pecora matricina*]. Meyer-Lübke, REW 5422, Battisti-Alessio, DEI 2391, Devoto-Oli, DLI 1371.

1052. **mátur, -ă** adj. „reif", [→ *matúr*]. Si potrebbe trattare di un errore di stampa relativo all'accentuazione: *matúr*, DEX 528; tuttavia il DA 190 registra una pronunzia *mátur* „prin confuzie cu *mâtur*".

1054. **mătúșe** sf. „Tante".
lomb. *médas* [→ *méda*]. In AIS I, 20, la zona lombarda non presenta *medas*, ma *meda*, cfr. G. Banfi, Vocabolario milanese italiano, Milano, 1887, 441; Cherubini, VM 16: „La voce *ameda*, proveniente dal lat. AMITA, è ora quasi che morta in città: in campagna pero, e spec. in Brianza, è tuttora viva".

1066. **miá** sf. „Weibl.Lamm".
[it. *agnella*]. Il Pușcariu non da altre continuazioni romanze del lat. AGNĔLLA; per l'etimologia dell'it., Battisti-Alessio, DEI 91, Cortelazzo-Zolli, DELI 31, Pfister, LEI 1341—42.

1057. **mic, -ă** adj. „klein".
graeca-latina [→ greco-latina];
Zeitschr.rom.Phil. [V]. Il numero della ZRPh omesso dal Pușcariu è il XIX (1895), che contiene uno studio di A. Horning, Die Suffixe -īccus, -ŏccus, -ŭccus im Französischen, 170—188.

1068. **+mícă** sf. „Augenblick".
it. [<*mica*>]. Il B. precisa che la forma it. è *mica*, sottindendendo forse che *miga* è la variante it.sett., Battisti-Alessio, DEI 2450, Battaglia, GDLI IX, 343—344, Devoto-Oli, DLI 1408

1075. **miéz** sm. „Kern, Schmolle, Mitte".
[potent. *menze*, nap. *miezo*, Sub. 418]. Entrambe le aggiunte sono riprese da Subak, AT 418: „Il napoletano *miétso* mostra la irregolarità nel riflesso di MEDIU: *miez* (1075), a Potenza c'è la forma corrispondente al calabrese *menzu*: *mendze*".
Per il pot. *mèndz* 'mezzo', R. Bigalke, Dizionario dialettale della Basilicata, Heidelberg, 1980, 513; sul nap., D'Ambra, VNT 243, D'Ascoli, DEN 344.

1083. **mîne** adv. „morgen".
<MANE [→ MĀNE]. Sull'integrazione del B., cfr. Ernout-Meillet, Dict.et. 383.

1092. **mînz** sm. „Fohlen".
sopranome [→ soprannome].

1097. **mișél, -șá** adj. „schlimm".
mișel [*i* < *ĭ* perchè [dav.] *ș* ?]. Il fenomeno a cui si riferisce il B., in questo caso, sarebbe dovuto a dissimilazione:

e—e>*i—e*, come *cireș* < CERESIUM, così *mișel* < **meșel* < MISELLUS, Densusianu, HLR 405, Tiktin, DRG 996; inoltre, M. Sala, Contribuții la fonetica istorică a limbii române, Buc. 1970, 129.

1104. **moárte** sf. „Tod".
alb. [?]. L'etimologia latina dell'alb. *morte*, data anche da Meyer, EW 287, non trova conferma in Meyer-Lübke, REW 5688.
frz. [prov.]: prov. *mort*, Levy, PSW V, 321, F. Mistral, Lou Tresor dóu Félibrige, II, 350; inoltre, Raynouard, Lexique roman IV, 267.

1105. **moiŭ** vb.I „einweichen".
mgl. *ammol'u* [ir.]; *mul'å* si puó leggere a p. VI tra i termini „da aggiungere al romeno d'Istria"; inoltre, Pușcariu, Istr. III, 123, Kovačec, Ist. 131.
<*MŎLLIO [→ MŎLLIO]. La base latina è postulata anche in Meyer-Lübke, REW 5646, Ernout-Meillet, Dict.et. 410, Farè, PI 5646. Si sconosce la fonte a cui il B. ha attinto questo dato.

1111. **mortăcină** sf. „Aas".
it. *mortecino* [→ *morticino*].

1114. **múche** sf. „Kante".
mgl. *mucl'ă* [ir.]. Nella lista di p. VI leggiamo: „*mukléle* (Popovici)"; su questa forma, Pușcariu, Istr. III, 123: „*muke* (de topor) S. *o mucl'e* Gb. *múclele*".

1118. **mugésc** IV vb. „brüllen".
[it.]. Soprende il fatto che il Pușcariu, tra le continuazioni romanze di MUGIRE, abbia omesso l'it. *muggire*, Meyer-Lübke, REW 5719, Battisti-Alessio, DEI 2526, Cortelazzo-Zolli, DELI 784.

1119. **múget** sm. „Schrei(vom Rind)".
[*I*]. Anche se manca una specificazione, è probabile che il B. rimandi al corrispondente it. *muggito*, Prati, VEI 675, Battisti-Alessio, DEI 2526, Migliorini, VI 873.

1122. **mulg** vb.III „melken".
[ir.]: Pușcariu, Istr. III, 191: „*muize* = *noi muizen vaka*".
Sulla irregolarità di questo verbo in ir., cfr. Pușcariu, Istr. II, 193; Byhan, JbIRS VI, 283.

1128. **múnte** sm. „Berg".
ir. [X]. Mentre Cioranescu, DER 5498, registra un ir. *munte*, forse ripreso dal Pușcariu, nel GLOSSARIO DI GLAVINA, liste del Bartoli, Istr. III, 191, al dr. *munte* corrispondono *codru* e *brigu*; tuttavia, in Istr. II 233, *munte* è registrato tra le parole in via di estinzione (in concorrenza con *codru* e *brig*). Byhan, JbIRS VI, 284: „nur in Žej. Maj.; N.II sagt: 'heutzutage giebt es kein *munte*, aber die Bewohner von dem benachbarten Dorfe Mune werden *munts* statt *múntsski* genannt'. Ob darin wirklich *munte* steckt, ist fraglich, vielleicht lautet der Sing. *Munats* oder *Munets*".

1135. **múrsec** I vb. „beissen, + verschlingen".
frl. *morseka* [→ *morsegá*]. I vocabolari friulani registrano *morseá*, che rappresenta certamente una fase successiva di *morsegá*, Lazzarini, VF 142, Pirona, VF 261. Meyer-Lübke, REW 5690: frl. *zmorseá*, variante di *morseá*, Lazzarini, VF 142.
Non sappiamo a quale fonte abbia attinto il B., che di solito per il friulano si è servito di Pirona.

1136. **mușc** I vb.
[⟨giorn.stor.⟩ 1896, p. 206]. La postilla, per quanto di dubbia lettura, si riferisce certamente al corrispondente perugino *morschare*, *moscare*,

riportato da C. Salvioni in Giornale storico della letteratura italiana 1896, 206.

1143. **mústru** vb. I „tadeln".
pg. *mostrar* [frc. *montrer*]: cfr. Meyer-Lübke, REW 5665, Gamillscheg, EWFS 621, Wartburg, FEW VI², 99.

N

1149. **náie** sf. „Schiff".
[*caravella* κοραβι]; da una sottolineatura dell'ar. *cărave* si deduce che la postilla si riferisce all'etimologia dell'ar., cfr. Th. Capidan, Aromânii 165, Papahagi, DDA 342. Anche l'it. *caravella* dal tardo lat. *carabus* < gr. κάραβος, Battisti-Alessio, DEI 755; per Devoto-Oli, DLI 399, Cortelazzo-Zolli, DELI 204, dal port. *caravela*.

1151. **nămáie** sf. „kleines Hornvieh".
[ngr. μανάρι G. M. Neugr.Stud. III, 42 e Murnu?]. La postilla non è molto chiara. Il B. propone di tenere in considerazione il ngr. μανάρι, che deriverebbe da MANUARIUS secondo G. Meyer, Neugr.Stud. II, 42, n. 1, e G. G. Murnu, Rum.Lehn. 31. Il ngr. sarebbe un prestito dall'ar. *mânar* secondo Capidan, Aromânii 146; „μὲ ἐπιδε. τοῦ μάννα", per Andriotis, EL 134.
Pertanto questa forma neogreca non sembra avere nessuna relazione con la base ANĬMALIA, dato che essa sarebbe semmai da collegare ad un lat. MANUARIUS, cfr. Meyer-Lübke, REW 5332.

1156. **nástur** sm. „Knopf".
Etymologie ungewiss. [*nastalus panno* Dru. 68 (Zara 1091)].
Il riferimento del B. rimane non identificato. Sul problema etimologico di questa voce, cfr. Tiktin, DRG 1038, Meyer-Lübke, REW 5840, e id. ZRPh XXXII, 462—464, Schuchardt, ZRPh XXXIII, 79—84, Zauner, ZRPh L, 551, Skok, ZRPh LIV, 487, Rosetti, ILR 241, Densusianu, HLR 229.

1162. **negél** sm. „Fingerwarze".
[**neviel*, *vi* > *ğ*?]. Pușcariu propone un collegamento tra *negél* e *neg* (1161), anche in ZRPh XXVIII, 617, cfr. Graur, BL V, 107. Il B., che probabilmente non condivide la spiegazione di *neg* < lat. NAEVUS, (cfr. anche Meyer-Lübke, REW 5807), postula per *negel* un **nevi̯el* con *vi* > ğ.

1164. **negóț** sm. „Handel".
Il B. cancella tutto il lemma, probabilmente perchè non è convinto della derivazione diretta di *negoț* da latino: sull'origine italiana della voce (attestata in Varlaam e nella Bibbia del 1688, DLR 237), cfr. G. Pascu, Beiträge zur Geschichte de rumänischen Philologie, Leipzig, 1920, 11, Cioranescu, DER 5660. Tuttavia, concordano col Pușcariu Tiktin, DRG 1047, Meyer-Lübke, REW 5881, DEX 592.

1167. **négru. neágră** adj. „schwarz".
frz. *noire* [→ *noir*].

1168. **négură** sf. „Nebel, Dunkelheit".
[⟨Zeitsch.⟩] 1904? p. 617 Schuchardt p. 82]. La postilla si riferisce alla recensione di Pușcariu a I. A. Candrea, Hecht, Les éléments latins de la langue roumaine. Le consonantisme, Paris, 1902, in ZRPh XXVIII, 615—619, dove è detto: „Dem *niger* verdankt auch *negură* = *nebula*

sein *g*'' (p. 617); Tiktin, DRG 1048. Il riferimento a Schuchardt rimane inesplicato.

1171. **nepót** sm. ,,Neffe''.
,,Neffe'' [Enkel]. La precisazione del B.è esatta, poichè il rom., come le altre lingue romanze, è comprensivo di entrambi i significati.
march. *nebbo* (fem. *nebba)* [X]. Benchè l'AIS I, 2122, riporti per la zona marchigiana esclusivamente *nipǫ̇te*, *nepǫ̇ta*, il tipo *nebba* è registrato in Farè, PI 5890.
ven. *netssa* [*netsa*] : *nezza*, *nezzo*, Boerio, DDV 55, ma in AIS I, 22, *nésa* a Venezia, *netsa* in altri dialetti veneti.

1179. **nicĭ** conj, ,,weder (-noch)''.
Auffallend ist ar.*necă* P.neben *nitsi* [< sl.], Per Capidan, *Aromânii* 345, la voce è di origine incerta, mentre per Papahagi, DDA 871, essa deriverebbe da *ne că*.

1186. **nóatin, -ă** sm. ,,einjähriges Lamm, einjähriges Pferd''.
*ANNŬCŬLUS [→ ANNŬCŬLUS] : la base latina è attestata, Thesaurus II, 1, 109, Du Cange, Gloss. I, 261, che dà ANNUCULA; inoltre, Meyer-Lübke, REW 481², Mihăescu, La langue latine dans le sud-est de l'Europe, București—Paris, 1978, 176.

1188. **noi** prob. ,,wir''.
[ir.]. Il corrispondente ir.è riportato dal B.a p.VI, cfr. Pușcariu, Istr. III, 124.

1190. **noră** sf. ,,Schwiegertochter''.
a.pv.*nǫra* [→ pv.]. La voce è attestata anche nel prov.moderno : L. Alibert, Dictionnaire occitan-français, Toulouse, 1966, 510.

1197. **nuc** sm. ,,Nussbaum'.
sic. *nutsi* [→ *nutši*]. În realtà nei dialetti siciliani esistono entrambe le pronunzie : quella segnalata dal B.si riscontra nella Sicilia orientale, mentre l'altra, più diffusa, nelle Sicilia centro-occidentale, AIS VII, 1298.

1203. I **númăr** sm. ,,Zahl''.
triest. *lùmaro* [X]. L'eliminazione della voce triestina non è chiara : essa è data, tra i derivati di NŬMĔRUS, da Meyer-Lübke, REW 5994; cfr., inoltre, E. Kosovitz, Dizionario-vocabolario del dialetto triestino e della lingua italiana, Trieste, 1889, 234, E. Rosamani, Vocabolario giuliano, Bologna, 1958, 555, Pinguentini, DT 123.

1206. **núme** sm. ,,Namen''.
Diese trat zunächst beim Vb. NOMINARE und NUMERARE [*nume* = **numne* + **nome*]. Secondo il B. *nume* serebbe il risultato di un incrocio tra due fasi postulate : **numne* + **nome*, on interpretabili con sicurezza.

1207. **nun** sm. ,,Brautzeuge''.
alb. *nun* 'Taufpate, Gevatter'' [alb. anche 'compare < di matrimonio' Mur > chiano 38]. La postilla si riferisce a M. Murchiano, Canti popolari albanesi delle colonie d'Italia, Foggia, 1908, 38, v. 59 : ,,Mos me doi per nun-curòre? Mi volete voi per compare dell'anello?''. Su questo significato, Leotti, DAI 870, H. Mihăescu, Revue des etudes sud-est européennes IV (1966), 18.

Tappolet: Die rom. Verwandtschaftsnamen, 71 [144]. La precisazione del B. è corretta: anche a p. 71 dell'opera del Tappolet si trova uno schema che riguarda NONNO (—A), ma a p. 144 il termine è trattato nel significato di „padrino''. Per l'etimologia della voce, E. Çabej, Zur Charakteristik der lateinischen Lehnwörter im Albanischen, „Revue roumaine de linguistique'' VII (1962), 179.

1209. **nutrésc** IV vb. „nähren''.
[letterario]. Anche se per il DLR e il DEX la voce risale al lat. NUTRIRE (ma senza attestazioni antiche), la sua origine letteraria è condivisa anche da Meyer-Lübke, REW 6006, Cioranescu, DER 5739.

1213. **oară** sf. „Mal''.
Drum. *oară*, *oră* 'Stunde' ist Latinismus [? ! ?]: cfr. DLR 268.
Sulle continuazioni balcaniche di lat. HORA, cfr. Densusianu, HLR 219.

1220. **om** „Mensch''.
wie frz. *homme* [⟨it.⟩]. Per questo significato, cfr. Battisti — Alessio, DEI 3955—56.
Das Olym.—Wal... in pejorativer Verwendung. [Tappolet?]. La stessa formazione si riscontra anche nei dialetti altoatesini, Tappolet, Die rom. Verwandtschaftsnamen, 23, 30.

1225. **orz** sm „Gerste''.
[ir.]. L'ir *orz* è registrato tra le voci in via di sparizione (in concorrenza con *ieţmic*) da Puşcariu, Istr. II, 233, cfr. Byhan, JbIRS VI, 294, liste del Bartoli, Istr. III, 125.
Anche Kovačec, Istr. 60: „*orz*, la cei mai în vîrstă''; 200.

1226. **os** sm. „Knochen, Bein''.
frl. *uess* [→ *ues*]. Si tratta di un problema di grafia: *uess* anche in Pirona, VF 455, che potrebbe essere stato la fonte di Puşcariu; *wes* generalmente in AIS I, 90.
eng. *öss* [→ *ös*]: *öss*, pl. *öss*, Pallioppi, DIR 507.

1231. **ospătéz** I vb. „bewirten''.
[it.]. Meyer-Lübke, REW 4199, non registra l'it. *ospitare*, probabilmente perchè ritenuto voce dotta, Battisti-Alessio, DEI 3692; per Migliorini, VI 942, Devoto-Oli, DLI 514, esso deriverebbe dal latino.

1233. II **oŭ** I vb. „Eier legen''.
[ir.]. Il corrispondente ir. *ouá* è riportato tra le voci di p. VI; cfr., inoltre, Puşcariu, Istr. III 126: „*ouá* J. *galíra av ovắt*''.

Febbraio 1986

GIUSEPPE PICCILLO
TERESA FERRO
Università di Catania

ȘCOALA IDEALISTĂ ÎNTRE CONTINUITATE ȘI DISCONTINUITATE

Ipostazele ,,stilistice'' ale lingvisticii, care părăsește la începutul secolului nostru predilecția ei istoristă și comparatistă ce a durat în tot cursul secolului al XIX-lea, pentru a putea corespunde unor noi exigențe speculative, axate pe problemele subiectivității, ale individualului, în ultimă instanță pe probleme de stilistică generală în sens larg filozofic, așa cum erau ele elaborate de filozofia culturii, avînd în centrul ei chiar conceptul de stil, sînt reflectate în activitatea a doi mari romaniști : Karl Vossler și Ch. Bally.

Ca preocupare științifică autonomă, delimitată în cadrul științei limbii, stilistica modernă se conturează, mai întîi, în interiorul școlii idealiste. Stilistica *literară* sau *estetică*, ca o primă direcție a acestei stilistici cu baze lingvistice, este creația savantului german și ea reprezintă, de bună seamă, o descoperire ,,revoluționară'' a unei științe saturate de perspectiva ,,naturalistă'' asupra limbajului și de pozitivismul neogramatic. Leo Spitzer, unul din marii ei reprezentanți și reprezentant, deopotrivă, al ,,idealismului'' lingvistic, nota în acest sens : ,,Les études de style systématique n'ont pu se développer que grâce à un concours de circonstances. Il fallait une idéologie qui accordait à la stylistique une place à laquelle elle n'avait pu prétendre jusque-là, et il fallait des hommes prêts à justifier cette position auguste. L'idéologie necessaire allait se fonder sur des objections d'humanistes contre le positivisme du XIXe siècle'' [1].

,,Umaniștii'' erau Benedetto Croce, în estetică și filozofie, și Karl Vossler, în lingvistică, promovînd, din direcții diferite, această știință în poziția ,,augustă'' menită să readucă cercetarea lingvistică, scoțînd-o de sub tutela empirismului neogramatic, în sfera de probleme privind limbajul ca fenomen profund uman, sediu al subiectivității și al creativității și instrument al culturii, așa cum fusese el conceput de gîndirea lingvistică a antichității. Ei introduceau o mare cezură în știința limbii, impunînd atenției savanților o ipostază fundamentală a limbajului, care fusese obiectul de predilecție a lingvisticii clasice, ignorată, cu bună știință, de pozitivismul istoric al gramaticii comparate. O adevărată răsturnare de perspectivă, o schimbare de paradigmă științifică stă astfel la baza edificării stilisticii moderne, asupra căreia sînt proiectate luminile unei reflecții complexe de natură filozofico-estetică, nu numai propriu-zis lingvistică ; reviriment al unor vechi preocupări, ea se găsește situată, în același timp, la originea unui efort constructiv pe care începutul secolului nostru îl săvîrșește la nivelul *obiectului* însuși al lingvisticii, care-și anexează, în urma unui ,,conflict'' declarat cu vechea școală, studiul aspectului *conștient*, *normat*, *cultivat*, deci instituționalizat al limbii, ca și pe acela al *artei cuvîntului* (*Wortkunst*), cum începuse să fie numită, cu tot mai multă insistență, literatura, alături de investigarea proceselor glotogenetice cercetate de comparatiști.

Regîndirea în cadrul lingvisticii moderne a unor chestiuni care fuseseră centrale pentru lingvistica clasică, normativă și retorică, se împlinește pe fondul unei largi dispute cu mentalitatea raționalistă a epocilor precedente și cu naturalismul secolului al XIX-lea, în interiorul lingvisticii romanice chiar, care depășește limitele istorice și comparative în care fusese ea fixată timp de un secol.

În felul acesta școala idealistă, cea care a provocat acest reviriment, *privită istoric* și în același timp în *semnificația* ei, adică sub aspectul ecuației pe care o instituie în ultimă instanță între om și limbă și între limbă și literatură, apare, evident, ca o întoarcere la o îndelungată tradiție „umanistă" de cercetare a limbajului. O mare întoarcere care nu trimitea însă atunci *direct* și la substanța acestei tradiții, și nici nu se înălța încă pe un interes special pentru ea. Profund ancorată în atmosfera intelectuală a unei epoci de răscruce și cu un alt profil epistemologic, această descoperire „revoluționară" se prezintă astfel mai degrabă ca o *continuitate* în *discontinuitate*. Reluînd de fapt invariantele unei tradiții, ea își afirmă însă polemic *caracterul novator* printr-o vie conștiință a *diferenței* ei în raport cu programul științific al lingvisticii istorice.

În cadrul noilor sisteme filozofice valorizînd intuiția ca principiu de cunoaștere, instauratoare deci a unei forme de reflecție foarte îndepărtate de cartezianism și de analiza kantiană, conturînd un *cogito* mult mai complex decît cel al lui Descartes, teoretizat mai apoi de Gaston Bachelard, și care alcătuiesc fundalul pe care se proiectează recuperarea studiului subiectivității în limbaj, estetica lui Croce a avut un rol decisiv.

În cartea sa *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*, 1902, primul din cele patru volume ale *Filozofiei spiritului*, marele filozof italian postulează caracterul de „limbaj" al literaturii și, implicit, necesitatea unei lingvistici apte să-l dezvăluie; mai mult chiar, el consideră ca veritabil și unic obiect al lingvisticii exegeza literaturii. Identificarea croceeană dintre *intuiție* (ca semnificat, univers spiritual al operei) și *expresie* (ca semnificant, întrupare lingvistică a acestui univers) produce în plan filozofic identificarea dintre estetică și lingvistică. Avînd ca obiect studiul expresiei, fața palpabilă a cunoașterii intuitive a lumii (constînd din aderare, adîncire simpatetică în complexitatea realului, Einfühlung), de fiecare dată fapt unic, irepetabil, lingvistica astfel concepută nu poate fi o știință diferită de estetică. Ființa limbajului este cu fiecare *expresie* impregnată de subiectivitate. Mijloc de luare în posesie a lumii prin cuvînt, *natura* limbajului este pentru Croce prin excelență subiectivă. Identitatea de esență dintre estetică și *această* lingvistică a actului individual și a expresivității, descoperite în forma ei cea mai autentică în acea „sărbătoare a limbajului" care este literatura, este formulată de Croce astfel: „Lingviștii sau glotologii dotați din punct de vedere filozofic și care au aprofundat mai bine problemele limbajului se află (ca să folosim o imagine uzată, dar eficace) în condiția muncitorilor care sapă un tunel: la un anumit moment trebuie să audă vocea tovarășilor lor, filozofii esteticii, care au pornit din partea cealaltă"[2]. De aceea, „În afara esteticii, care ne oferă cunoașterea naturii limbajului și a gramaticii empirice, care este un expedient pedagogic, nu rămîne altceva decît istoria limbilor în realitatea lor vie, adică istoria produselor literare concrete, identică în substanța lor cu istoria literaturii"[3].

În gîndirea lui Croce descoperim deci semnele acelei mutații profunde la nivelul *obiectului* lingvisticii pe care o va desăvîrși școala idealistă.

Examinînd mai îndeaproape semnificația ecuației lingvistică = estetică în raport cu negațiile pe care le-a produs, recunoaștem faptul că filozoful italian postulează în fond necesitatea unui studiu „intrinsec" al fenomenului literar, decurgînd obligatoriu din dubla lui esență : lingvistică și estetică. Inserția celor două domenii va reprezenta spațiul cognitiv al unei științe delimitate în interiorul lingvisticii, stilistica literară.

În mod paradoxal însă, dacă gîndirea lui Croce a fost hotărîtoare pentru stilistică, ea a reprezentat în același timp și o uriașă barieră. Și ea derivă din faptul că marele estetician a nutrit neîncredere și chiar dispreț pentru categoriile lingvistice și analizele de „detaliu", în ciuda pledoariei sale pentru o lingvistică a textului literar. Cum remarca Spitzer : „Croce lui-même a avoué que sur la beauté parfaite il n'y a rien à dire : nous aboutissons donc à une paralysie du critique immobilisé devant l'œuvre d'art admiré"[4]. Acest concept romantic al intuiției susținînd un „absolut literar" care solicită, în mod firesc, pe lîngă o *estetică a producerii* și o *estetică a receptării* (de același tip : intuitiv-identificatoare), barează, în ultimă instanță, drumul spre o *estetică a textului*, orientată lingvistic. Izvorîtă din estetica croceeană, stilistica oferea tocmai o metodă de analiză în acord cu reflecția teoretică, deci o aderare a celor două planuri : euristic și hermeneutic, astfel scindate, dincolo de Croce și în pofida acestuia.

Exclusivismul teoretic în privința *obiectului* lingvisticii care se degajă din opera filozofului italian, evocînd, dinperspectiva inversă a lingvisticii istorice, pe acela, la fel de intransingent, al lui Hermann Paul [5], marchează o adevărată „coupure épistémologique" la nivelul lingvisticii generale, pe care o va valoriza, din interiorul lingvisticii chiar, într-un spirit polemic și cu fervoare similară, un elev „infidel" al neogramaticilor, romanistul Karl Vossler.

Filiația Croce — Vossler, fundamentală pentru modul în care s-a constituit, pe urmele esteticii lui Croce, „idealismul" lingvistic, al cărui corolar a fost stilistica, a fost, nu o dată, subliniată. Reținem dintr-o exegeză recentă esența acestei relații : „Vosslers Orientierung an Croce liegt darüber hinaus darin begründet, daß der italienische Philosoph dem Thema „Sprache" in der *Estetika* einen außerordentlich wichtigen Platz einräumt, indem er sie als schöpferische geistige Tätigkeit *par excellence* auszeichnet. Wie bereits dargelegt, übernimmt Vossler die zentralen Thesen der Croceschen „linguistica generale", um auf ihrer Grundlage den Entwurf einer Reform der Sprachwissenschaft auszuarbeiten. Mit Croce vertritt er in den programmatischen Schriften die Thesen, daß Sprache in erster Linie Schöpfung des Individuums, künstlerischer Ausdruck sei, daß der Sprachwissenschaftler sich folglich vor allem mit dem schöpferischen Aspekt von Sprache, also mit Dichtung zu befassen und daß er dabei intuitiv vorzugehen habe"[6].

Ideile teoretice croceene au fost altoite de Vossler pe cele ale lui Humboldt, de aceeași coloratură „idealistă" privind raportul dintre limbă și spiritul poporului care o vorbește (ceea ce înseamnă deschiderea factorului subiect-individual spre cel al intersubiectivității).

Contribuția lui Vossler la crearea stilisticii ca studiu al valorilor estetic-individuale ale limbajului și la fundamentarea cercetărilor de limbă literară ca studiu al aspectelor expresiv-instituționalizate ale lui și prin ele la schimbarea mentalității lingviștilor a fost foarte mare.

„Wer ist Karl Vossler ? se întreba Spitzer. Ein Romanist. Vielleicht der erste Romanist Deutschlands. Doch das genügt nicht : ein Erneuerer

der Philologie der Jahrhundertwende (...) Er ist einer der wenigen, universalen Wissenschaftler, die über ihr Spezialgebiet hinausblicken und die Totalität einer Kultur überblicken können. Seine Wirkung ist auf dem Gebiete am stärksten, wo die Tradition der Detailforschung und der Vermeidung der großen Rundblicke und der Zusammenschau am stärksten war : in der Sprachwissenschaft"[7].

Ca și filozofii culturii, Vossler avea vocația marilor sinteze animate de un principiu organizator de alt tip, deci, decît cele întemeiate pe cercetări laborioase, „de detaliu", ale comparatiștilor. Spitzer îl compară în rolul său de „critic destructor" al unei întregi tradiții științifice cu Lessing. Vom examina în continuare semnificația acestei acțiuni care se va dovedi, prin excelență, o acțiune fondatoare, căci cercetarea limbii literare în ansamblu și, în cadrul ei, studiul stilistic al operelor literare fundamentate teoretic și practic de șeful școlii „idealiste" reprezintă un cîștig imens pe care l-a realizat, prin intermediul lingvisticii romanice, lingvistica generală și, nu mai puțin, *știința* literaturii.

Ridicîndu-se energic împotriva lingvisticii secolului al XIX-lea, marele romanist german fundamentează, din unghiul celor două ecuații : cea a lui Croce dintre limbă și activitatea spirituală individuală, ca și cea a lui Humboldt dintre limbă și specificul național ca expresie a spiritului unei colectivități umane înscrise în forma internă a limbii, studiul propriu-zis lingvistic al laturii culturale a limbii (*die Kulturseite der Sprache*, cum denumise Brugmann această ipostază a limbajului, „obiectul" de studiu al lingvisticii clasice, care, pe el, ca indo-europenist, nu-l putuse interesa). Șeful idealismului lingvistic și-a precizat atitudinea științifică de la început, în lucrarea cu caracter programatic, închinată lui Croce, *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft*, Heidelberg, 1904. Antinomia, fixată încă din titlu, dintre vechea și noua lingvistică, marchează cezura amintită, prin ipostazierea punctului de vedere „idealist" asupra limbii, ignorîndu-se faptul că sînt puse în opoziție două direcții fundamentale ale lingvisticii care vizează aspecte cu totul diferite (cel al *limbii ca natură*, studiat de „pozitiviști", și cel al *limbii ca fenomen de cultură* al „idealiștilor"), ce se găsesc nu într-un raport de excludere, ci de necesară complementaritate. Situînd problema la nivelul lingvisticii generale, cu adevărat important este faptul că această celebră lucrare de teoria limbii reflectă modul în care lingvistica modernă își constituia, printr-o radicală negație a unei lingvistici ateoretice, cum era cea practicată de comparatiști, cel de al doilea *obiect* al ei, primul fiind cel al laturii naturale — *die Naturseite der Sprache*, studiată de aceștia în cadrul proceselor istorico-evolutive supuse ineluctabil schimbărilor fonetice, acționînd dincolo de voința și conștiința omului.

Acesta este sensul profund al respingerii radicale a „pozitivismului" secolului anterior. Ampla mișcare a romanisticii secolului XX de apropiere de celelalte științe umaniste, în special de teoria și critica literară, lingvistica avînd acum același obiectiv, pătrunderea, dar cu mijloace scientiste, în esența mereu evanescentă a literaturii, ca materializare a laturii culturale a limbii și formă supremă a creativității lingvistice, stă la temelia apariției stilisticii literare romanice dintr-o dublă reacție cu caracter convergent : de „pozitivare" a disciplinelor hermeneutice prin eliberarea lor de impresionism, pe de o parte, și de „umanizare" a lingvisticii intrate, cu incontestabile drepturi, în domeniul axiologicului, dominat pînă atunci de afirmații incontrolabile, pe de altă parte. Aici rezidă meritul esențial

al lui Vossler, erorile lui fiind tot atîtea forme de a accentua această descoperire. Stilistica își va asuma, din plin, la romaniștii de după el, fini interpreți ai fenomenului literar, acest rol unificator. Ea se va dovedi, în spiritul lui Croce, și într-o oarecare măsură dincolo de el, într-adevăr, o ,,punte peste prăpastia dintre lingvistică și istoria literară'' (Spitzer), dacă nu chiar ,,forma cea mai matură de studiere a literaturii'' (Dámaso Alonso) și, în orice caz, am adăuga noi, o punte peste ,,prăpastia'' care despărțea lingvistica de pînă în secolul al XIX-lea, o lingvistică ,,umanistă'' și ,,filologică'', de cea a acestui secol. Elementele componente ale acestei distorsiuni, avînd aderențe într-o nouă optică asupra limbii și care realizează o ,,ruptură'' în gîndirea lingvistică a epocii pentru a putea instaura un alt tip de intertextualitate științifică cu alte puncte de plecare, apar, ca într-o lentilă măritoare, în această scriere cu caracter de program lingvistic. Ele sînt legate de definirea însăși a celor două noțiuni delimitînd cele două direcții lingvistice aflate în antiteză. Le vom examina sumar.

Spre deosebire de pozitivismul ,,absolut'', ,,radical'', ,,metafizic'' al secolului anterior, în care adunarea de material, ordonarea și descrierea lui (în ample lucrări de gramatică comparată și istorică), etapă preliminară ținînd de un ,,pozitivism metodologic'' obligatoriu în orice cercetare științifică, devenise, după Vossler, din mijloc, scopul însuși al cercetării lingvistice, noua lingvistică ,,idealistă'' este preocupată în mod esențial de găsirea *cauzelor* fenomenelor studiate, căci, spune Vossler, fără lămurirea cauzelor nu există decît un haos de materie primă, fără ordine, formă și legătură între fenomene, iar în loc de știință ne întîmpină ,,moartea gîndirii umane, decăderea filozofiei''. Un bun istoric, precizează romanistul german, trebuie să realizeze, prin urmare, atît scopurile pozitiviștilor, cît și pe cele ale idealiștilor; istoricul nu trebuie să rămînă la simpla descriere, ci trebuie să o depășească prin lămurirea cauzelor. Omițînd faptul că și neogramaticii realizau o explicație cauzală prin spirit (este vorba de analogie, chiar dacă ea era menită să justifice ceea ce ,,cădea de la masa legilor fonetice''[8], avînd un rol cu totul marginal), el consideră că orice cercetare istorică pertinentă trebuie în mod necesar să fie idealistă [9], adică să ajungă la singura cauză reală a faptelor de limbă care este de ordin exclusiv spiritual. Există, așadar, alături de un pozitivism metodologic, provizoriu și subordonat oricărei investigații științifice, un pozitivism metafizic, opus idealismului, contradicția dintre ele fiind legată tocmai de această nevoie de a găsi principiul explicativ, în spiritul individual sau colectiv al vorbitorilor care își apropriază limbajul, remodelîndu-l fără încetare. Raportînd, de data aceasta, cele două noțiuni nu la lingvistică, ci la gîndirea lui Croce, Spitzer făcea precizări deosebit de importante. Ca ,,ieșire'' din refuzul metodologic croceean, stilistica avea ca scop să demonstreze că *individuum non est ineffabile*; estetica producerii și cea a receptării simpatetice trebuia să se deschidă în sfîrșit în mod real către o estetică a textului, drum pe care stilistica literară începuse să-l descopere. Și tocmai ca ,,ieșire'' din acest impas, această știință, aflată mai presus ca celelalte, se prezenta, cum arată Spitzer, folosind termenii lui Vossler, ca un tip de cercetare ,,pozitivist idealistă'', înțelegînd ,,pozitivismul'' în sens metodologic, iar ,,idealismul'' în cel cauzal (teoretico-explicativ). Mai putem adăuga, în același sens, al precizării acestei dihotomii care a provocat multă confuzie, ca și unele rezerve, unele îndreptățite, ținînd de absolutizarea rolului factorului spiritual într-adevăr hotărîtor pentru evoluția limbii literare, nu însă și pentru cea a limbii naturale: ,,Mit den

Idealisten verficht Spitzer das Recht der Intuition als eine ausgezeichnetes Erkenntnismodus in der Sprachwissenschaft; zu den Positivisten fühlt ersich (wie der Begründer der idealistichen Schule selbst) in puncto-philologischer Akribie hingezogen"[10].

Ce consecințe de natură teoretică și metodologică decurg din idealismul vosslerian?

Definiția „idealistă" a limbii fiind aceea a limbii ca expresie a spiritului, deci a libertății și a creației, în întregime valabilă pentru aspectul literar al limbii, rezultă de aici că dezvoltarea limbii nu este altceva decît istoria modalităților lui de *expresie*, așa cum se reflectă în istoria literaturii, parte constitutivă a istoriei culturii [11]. Din această cauză pentru Vossler limba nu mai este un simplu dat, adică, folosind termenii lui Humboldt, nu e ceva static *(ergon)*, ci ea devine mereu, este permanentă activitate *(enérgeia)*, în studiul limbii trebuind să se urmeze o cale inductivă, adică să se plece de la faptele individuale către cele generale (care nu sînt altceva decît fapte individuale impuse prin uz și „fixate" la nivelul colectivității), altfel spus, să se plece de la stilistică și sintaxă, și apoi să se ajungă la morfologie și fonetică. În orice caz, precizează Vossler, rămînînd mereu la nivelul *parole* al dinamicii limbajului, fenomenele cercetate în diversele compartimentări „empirice", „pozitiviste" ale limbii : fonetica, morfologia, formarea cuvintelor și sintaxa își găsesc ultima, unica și adevărata clasificare în stilistică, pentru că toate sînt de origine spirituală (individuală). Orice mod de exprimare înainte de a fi convențional și sintactic a fost individual și stilistic [12], ceea ce determină împingerea factorului spiritual și în domeniul evoluției „naturale" a limbii. Astfel, de exemplu, topica subiect — verb— obiect din franceză ar avea, și ea, după Vossler, motivarea în particularitățile spirituale dominante ale acestui popor. În cazul amintit, am avea de a face cu necesitatea impunerii unei ordini mai raționale a reprezentării și mai puțin cu un fenomen de natură „pozitivistă", cum a fost dispariția sistemului de declinare cu două cazuri a francezei vechi, invocată de comparatiști ; acest fapt ar fi doar o consecință, ca atare posterior „impulsului" spiritual amintit. Și Vossler nu uită să se refere la ordinea carteziană și la celebra claritate franceză. În realitate situația este, aici, cel mult, inversă. În orice caz, este absolut clar că fenomenele fonetice, cum este căderea lui *-s* cu consecințele morfologice cunoscute (pierderea definitivă a flexiunii „sintetice"), care au avut loc în franceza medie, ele și numai ele sînt cele care au determinat schimbarea de topică a francezei care a ajuns astfel, din cu totul alte motive, „materiale" și nu spirituale, să coincidă, în final, și cu „logica" reprezentării și cu spiritul cartezian al francezilor. Vorbirea, ca permanent prilej de înnoire a instrumentului lingvistic, este fantezie, intuiție, creație estetică pornind de la indivizii dotați cu talent lingvistic, este adevărat, dar există zone de stabilitate ale limbii, precum și mutații, alunecări „generale", cu alte cauze, de natură biologică, „inconștientă" și nu „spirituală". Totuși, Vossler încearcă să explice și modul de instaurare a *generalului* în limbă cu ajutorul cuplului de noțiuni : limba ca creație și limba ca dezvoltare, care constituie obiectul unei lucrări independente cu acest titlu, *Sprache als Schöpfung und Entwicklung*, Heidelberg, 1905.

Nu trebuie să uităm, deci, și Vossler a știut acest lucru, că limba este și *ergon*, un dat, moștenirea imensă pe care un popor o depune în individ, un bun colectiv ; ea are înscrise în ea însăși posibilitățile de variație și inovație individuală, libertatea neputînd fi concepută fără un cadru

prestabilit alcătuit din constrîngeri. Acest aspect nu l-a interesat însă, atenţia lui concentrîndu-se asupra zonelor mai superficiale ale limbii, caracterizate prin „mobilitate", care este, la rîndul ei, „absolută" şi „relativă". În viaţa limbii, spune romanistul german, există două momente : unul pur estetic, ca manifestare a spiritului teoretic în limbă, în care apare *inovaţia* lingvistică şi care marchează un progres absolut al ei, şi altul în care inovaţia se răspîndeşte, devine regulă, convenţie şi în care limba nu mai este activă, ci pasivă. Ea nu mai este „creaţie", ci „dezvoltare", activitate spirituală colectivă bazată pe voinţă şi imitaţie; progresul ei este, prin urmare, relativ. Întreaga dinamică a limbajului se desfăşoară între aceşti poli ai săi : căci limba provine de la indivizi izolaţi, dar se dezvoltă în sînul unei anumite comunităţi. Există însă şi un sens superior al pasivităţii, dacă raportăm ideea aceasta în mod explicit la limba literară ; ea este în ultimă instanţă chiar produsul acestui efort colectiv de însuşire a noului ivit cu scopul perfecţionării exprimării, căci, spune Vossler din interiorul lingvisticii limitate la limba literară, a cărei optică nu a părăsit-o nici cînd a intrat în domeniul ştiinţific al lingvisticii istorice, cum a dovedit-o în cazul exemplului din istoria limbii franceze, cu cît e mai civilizat un popor, cu atît îi este mai desăvîrşită limba, mai clară gramatica şi mai nuanţat vocabularul. Fapt în întregime adevărat, dacă raportăm această idee la ipostaza *perfectibilă* a limbii, care este cea a limbii de cultură.

El a aplicat această concepţie la studiul uneia dintre cele mai importante limbi romanice de cultură, franceza, într-o carte care a stîrnit un mare entuziasm, dar şi mari obiecţii : *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung*, Heidelberg, 1913, reluată şi augmentată în 1929. Ea este, aşadar, o istorie a limbii literare franceze de la origini pînă în epoca clasicismului, privită prin prismă „idealistă". Ideea conducătoare a cercetării, care a rămas în continuare fundamentală pentru studiile de istorie a limbii literare, este aceea a strînsei legături dintre dezvoltarea limbii culte şi întreaga dezvoltare a literaturii şi a culturii unui popor. În limbă se reflectă, deci, la un mai înalt nivel de generalitate, *spiritul* poporului care o vorbeşte. Această importantă echivalenţă „spiritul poporului" = „spiritul limbii" constituie al doilea element de susţinere al edificiului teoretic al şcolii idealiste şi el apare în scrierile lui Vossler începînd cu lucrarea din 1905. Ca expresie a sufletului poporului, limba trebuie studiată o dată cu celelalte manifestări ale spiritului acestuia, deci cu întreaga lui cultură. Şcoala idealistă se va strădui să argumenteze lingvistic identificarea croceeană dintre estetică şi lingvistică şi pe cea a lui Humboldt dintre limbă şi specificul naţional (izvoarele ei teoretice).

Într-o concepţie care acordă subiectului vorbitor şi actului expresiv un loc atît de important, stilistica devine disciplina fundamentală între ştiinţele limbajului; numai ea poate percepe caracterul de unicitate şi de creaţie al actului vorbirii. Şi pentru că Vossler nu abandonează diacronia, evoluţia limbii însemnînd evoluţia ei *expresivă*, istoria limbii la rîndul ei devine istoria limbii literare, adică a „limbii monumentelor", cum o numeşte el, cu un termen preluat mai tîrziu de Zumthor, la a cărei perfecţionare lucrează indivizii cei mai dotaţi cu talent lingvistic : scriitorii. Ea se întemeiază însă pe alte principii decît cele istorice (de tip naturalist) ale limbii populare spontane, naturale, obiectul de cercetare a „pozitivismului" lingvistic. Diferenţa aceasta de *obiect* şi *metodă* i-a scăpat, însă, cum a arătat G. Ivănescu, romanistului german [13].

Neogramaticii au formulat cîteva principii ale unei lingvistici avînd ca obiect evoluția limbilor dominate de caracterul implacabil al legilor fonetice, trecînd prin acele puncte nodale reprezentate de procesele glotogenetice. Cum arată G. Ivănescu, „la concezione naturalistica parte dal'osservazione delle parlate popolari" (...). L'osservazione dei fatti di lingua popolari conduceva al naturalismo o al positivismo"[14]. Și contribuția lor este, în această privință, enormă.

Opunîndu-se neogramaticilor și reluînd, pe o altă răsucire a spiralei evolutive, preocupările anterioare secolului al XIX-lea pentru limbile de cultură, Vossler elaborează o concepție lingvistică, adevărată și falsă în același timp; adevărată pentru limbile literare, dar falsă, întrucît el împinge explicațiile prin spirit, deci „individualiste", și în domeniul limbii ca „natură", studiată de lingvistica secolului al XIX-lea, în care aceasta a adus contribuții fundamentale[15]. Depășind stadiul în care limba este o activitate instinctivă, dominată de determinismul implacabil, orb al legilor fonetice, acționînd asemeni legilor naturale, limba literară, dominată de un alt tip de activitate : *voită*, *reflexivă*, *conștientă*, deci o activitate de ordin spiritual, atinge stadiul de maximă creativitate în arta literară. Plasarea cercetării lingvistice în această zonă de probleme pe care a realizat-o lingvistica „idealistă", cu rezultate atît de importante pentru progresul ingvisticii generale în secolul nostru, a dus la o explozie a studiilor de limbă iterară și stilistică[16].

Școala idealistă a determinat o analiză mai *adîncă* a limbii. Tot ea a dus la formarea unui nou tip de lingvist care, pe lîngă „sîrguință și îndemînare pozitivistă" (cum remarca cu atîta dreptate Iorgu Iordan), trebuie să aibă talent, largă cultură, gust și sensibilitate[17]. Cercetarea devenind mai complexă, fiind vorba de fenomene de estetică a expresiei, ea solicită o mai complexă intervenție a personalității cercetătorului în activitatea însăși de cercetare, printr-o fertilă „colaborare" între subiectul și obiectul ei, antrenate într-un circuit hermeneutic profund valorizator și deschis. Aceste însușiri le-a avut, de altfel, în gradul cel mai înalt Vossler însuși, ca și celebrul său continuator, alt elev „infidel" al lui Meyer-Lübke, Leo Spitzer. De asemenea și cel mai apreciat elev al acestui mare romanist, tînărul Caracostea. Ei au dus la o mare strălucire studiul genetic al stilului. Prin școala idealistă, lingvistica romanică a „redescoperit" unele preocupări care au caracterizat-o pînă la apariția lingvisticii istorice; ele au dobîndit însă acum un cadru științific mult mai complex și mai specializat în acord cu progresul general al lingvisticii. Am putea risca generalizarea că, tocmai prin revenirea ei la propria tradiție „umanistă", deci numai întorcînd cu destulă vehemență, și pentru o oarecare perioadă de timp, spatele lingvisticii indo-europene, de ale cărei rezultate nu s-a putut totuși lipsi, a putut lingvistica romanică să demonstreze că istoria limbilor nu este și ca atare nu poate rămîne singurul obiect de studiu al științei limbii, așa cum afirmau neogramaticii.

Karl Vossler și mai apoi urmașul său Leo Spitzer au deschis o cale deosebit de fructuoasă pentru lingvistică. Lingvistica textului, dezvoltată în special în Germania și reprezentată, printre alții, de Coseriu, avînd însă antecedente mai vechi chiar în activitatea lingvistică a acestui mare lingvist al epocii noastre, se poate înscrie pe această direcție creată de idealismul lingvistic. „Textlingvistica" se întemeiază pe ideea obiectivării lingvistice a conținuturilor spirituale, ea este, prin urmare, o ipostază reînnoită a stilisticii interesate acum de toate tipurile de texte care arti-

culează un sens, nu numai cele literare. Această continuitate ascendentă este recent evaluată astfel : „Durch die von Coseriu vorgeschlagenen Erweiterungen wird so etwas wie eine Beschreibungskapazität der Stilistik als einer Linguistik des Sinnes überhaupt erst möglich"[18]. Stilistica, a cărei moarte fusese deplînsă de Ch. Bruneau, în nici un caz nu putea să moară. Ea nu numai că nu a murit, ci dobîndeşte o vitalitate nouă în orientarea actuală spre pragmatică a lingvisticii. În faţa ei se ridică probleme noi, căci ea şi-a modificat sensibil ţelurile şi intenţiile : „über die Feststellung der Individualität eines Stils bzw. eines Werkes hinausgehend, sollte der Stilforscher ja auch sein Beschreibungsinstrumentarium bereitstellen sowie eine Theorie der Artikulation des Sinnes erbringen"[19]. Coseriu a făcut cîteva precizări semnificative în privinţa raportului dintre stilistică şi textlingvistică.

În măsura în care stilistica se adresa textului literar, „fällt diese Textlinguistik mit der *Stilistik der Texte* zusammen, besser gesagt, sie umfaßt diese Art der Stilistik, wie sie alle anderen Arten des Umgangs mit Texten, den ganzen methodischen Komplex der herkömmlichen Philologie, umfaßt"[20].

Provocînd o importantă schimbare de paradigmă ştiinţifică, şcoala idealistă îşi prelungeşte partea ei viabilă în cea mai recentă direcţie de cercetare : pragmatica, cea de a treia ramură a semioticii studiind raporturile dintre semne şi utilizatorii lor. Ea a rupt pînza unei continuităţi ştiinţifice, instaurată de lingvistica istoric-comparativă, pentru a întemeia o altă continuitate, reînnodînd firele care trimiteau spre meditaţia esenţialmente stilistică a antichităţii, oferită de retorică. Dacă stilistica putuse beneficia de instrumente de investigaţie a limbii ca *energeia*, în care se manifestă în mod exemplar spiritul creator al omului în actul său de asumare subiectivă a lumii prin limbaj, faptul acesta se datora acestei recuperări. Nefiind încă o „neoretorică", ea va utiliza, deocamdată într-o formă incipientă, această imensă moştenire [21]. Atitudinea lui Vossler faţă de retorică este cu atît mai concludentă cu cît se grefa pe refuzul analitic al lui Croce.

Continuare a direcţiei idealiste, lingvistica textului este, prin chiar acest fapt, şi o continuare a retoricii. Stilistica întemeiată de şcoala lui Vossler este astfel nu numai creatoare de tradiţie ştiinţifică, ci şi locul de transmitere a unei tradiţii. Acest lanţ evolutiv, prin care Vossler, „critic destructiv", dar şi un mare constructor totodată, realiza o breşă considerabilă în lingvistică, deschizînd un cîmp de probleme preluate şi diversificate de lingvistica textului, a fost pregnant reliefat de Eugen Coseriu. Redăm pasajul respectiv şi pentru că ni se pare că regăsim în el, o dată cu sublinierea unei „conştiinţe a continuităţii", sau poate prin chiar această subliniere, ideea existenţei unei stilistici „perene", aşa cum perenă este şi relaţia subiectivă a omului cu limbajul său : Omul ca fiinţă de limbaj . . . Iată una din marile teme de meditaţie a ştiinţelor antropologice pe care stilistica pe urmele retorii a impus-o cu fervoare. „Es ist somit kein Zufall, daß in die Bibliographien zur Textlinguistik auch *Werke zur Stilistik und Rhetorik* aufgenommen *werden* (subl.n.I.O.) ; in einer Reihe mit dem Titel „Pragmatische Texttheorie" soll sogar eine neue Übersetzung der Rhetorik von Aristoteles erscheinen. *Es existiert also durchaus ein Kontinuitätsbewußtsein, das in der literarischen Stilistik und über sie hinaus in der Rhetorik die Ursprünge der Textlinguistik erkennt.* (subl.n.I.O.). Nun, diese Act von Textlinguistik, die am Ende der eben skizzierten Über-

lieferungskette steht, ist der Konvergenzpunkt, auf dem scheinbar ganz unterschiedliche Richtungen zustreben, wie z B die Kommunikationsforschung, die allgemeine Semiotik, die Literaturwissenschaft, die Handlungstheorie. die Sprechakttheorie, auch die Philologie im engeren Sinn als Wissenschaft von der Kritik und der Rekonstruktion von Texten nicht zuletzt die typisch philologische Disziplin der Hermeneutik"[22].

În acest „Überlieferungskette" stilistica a ocupat locul median, fiind știința prin care s-a realizat această continuitate; pentru a o putea impune însă, într-un prim timp, ea a trebuit să se afirme ca moment discontinuu. În dialectica acestei deveniri se află înscrisă importanța școlii idealiste pentru lingvistică și, nu mai puțin, actualitatea ei.

NOTE

1 *Apud* Heidi Aschenberg, *Idealistische Philologie und Textanalyse*, zur Stilistik Leo Spitzers, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 1984, p. 1.

2 Benedetto Croce, *Estetica privită ca știință a expresiei și lingvistica generală.* Teorie și istorie. Traducere de Dumitru Trancă. Studiu introductiv Nina Façon, Editura Univers, București, 1970, p. 220.

3 Idem, *ibidem*, p. 217.

4 *Apud* Heidi Aschenberg, *op. cit.*, p. 92.

5 Hermann Paul nu ezita să afirme: „toute étude linguistique qui n'est pas historique dans ses buts, ni dans ses méthodes peut s'expliquer seulement soit par une déficience du chercheur, soit par l'insufisance des sources dont il dispose" (*Apud* Georges Mounin, *Histoire de la linguistique dès origines au XIXe siècle*, P U F, Paris, 1967, p. 210).

6 Heidi Aschenberg, *op. cit.*, p. 115—116.

7 Idem, *ibidem*, p. 124.

8 Caracterul marginal al acestei explicații de tip „idealist" în doctrina neogramatică apare în această sugestivă formulare la Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică.* Evoluție. Curente. Metode, Editura Academiei, București, 1962, p. 23.

9 Pentru o mai largă cunoaștere a acestei direcții și a limitelor ei, vezi Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică*... O critică atentă a greșelilor de natură „pozitivistă" din opera lui Vossler face Vidos, *Manuale di linguistica romanza.* Prima edizione italiana completamente aggiornata dall'autore. Traduzione dall'olandese di G. Francescato, Leo S. Olschki — Editore, Firenze, MCMLIX, p. 90—107 (capitolul *Il Metodo idealistico).* Edificatoare în acest sens sînt și precizările făcute de Alexandru Graur, Lucia Wald în *Scurtă istorie a lingvisticii*, ediția a III-a, București, 1977.

10 Heidi Aschenberg, *op. cit.*, p. 112.

11 „Sprachwissenschaft im reinem Sinn des Wortes ist nur die Stilistik. Diese aber gehört zur Ästhetik. Sprachwissenschaft ist Kunstgeschichte" (Karl Vossler, *Positivismus und Idealismus in der Sprachwissenschaft* (Eine sprachphilosophische Untersuchung) I, Metodologischer und metaphysischer Positivismus, Heidelberg, 1904, p. 42).

12 Vossler generalizează astfel: „Alle Elemente der Sprache sind stilistiche Ausdrucksmittel" *(op. cit.*, p. 37).

13 Asupra acestui fapt a atras atenția pentru prima dată G. Ivănescu, *Storia delle parlate popolari e storia delle lingue letterarie*, în „Philologica", II, 1972. Considerăm acest studiu de o importanță fundamentală pentru situarea corectă a contribuției școlii idealiste în lingvistică.

14 Idem, *ibidem*, p. 23.

15 Exemplul cel mai ilustrativ de împingere a factorului spiritual dincolo de raza lui de acțiune îl oferă modul cum explică el dispariția declinării cu două cazuri în franceză.

16 Școala idealistă a avut audiență foarte mare mai ales în Italia, patria lui Croce, unul din izvoarele teoretice fundamentale ale gîndirii lingvistice „idealiste". Un reprezentant al școlii neolingvistice dezvoltate aici, Giulio Bertoni, este și unul dintre cei mai fideli discipoli ai romanistului german. Lucrările acestuia, în special trilogia *Lingua e pensiero*, 1932, *Lingua e poesia*, 1937, *Lingua e cultura*, 1939, au contribuit la crearea unui climat favorabil noilor cercetări de stilistică în Italia. Iată ce spune Bertoni în *Lingua e cultura*, p. 299: „Si è venuta formando indubbiamente, in questi ultimi anni, in Italia una mentalità filologica nuova che è un nuovo modo di intendere i problemi linguistici e letterari. La sigura coscienza dell'identità di linguistica e di quelle realtà estetiche che non si ripetano perchè appaiono una volta sola, e che sono le opere di poesia e d'arte. *Cosi, una nuova sezione si è aggiunta alla filologia*

naturalistica, da quando si è capito che lo studio della poesia è lo studio stesso delle possibilità espressive dei poeti". Această explozie o vom regăsi, sincronă, şi în cultura noastră. Lingvistica românească, deschisă inovaţiilor teoretice şi metodologice ale lingvisticii generale, a reţinut, prin cursul lui Densusianu despre evoluţia estetică a limbii noastre, acesta fiind şi un istoric al limbii, nu numai al celei literare, esenţa „lecţiei" lui Vossler şi mai puţin exclusivismul ei. Atunci cînd a rămas fidelă în întregime studiului limbii din punct de vedere estetic, cum este cazul cu „filologia de sus în jos", practicată de stilistica lui D. Caracostea, în special în *Arta cuvîntului la Eminescu*, 1938, ea a „distilat" acest vosslerianism de principiu printr-o „deschidere" a lui spre un alt tip de reflecţie modernă asupra literaturii : structuralismul, un structuralism dinamic, anticipînd semiotica.

[17] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 129.

[18] Heidi Aschenberg, *op. cit.*, p. 246.

[19] *Ibidem.*

[20] Eugenio Coseriu, *Textlinguistik.* Eine Einführung. Herausgegeben und bearbeitet von Jörn Albrecht, Günter Narr Verlag, Tübingen, 1984, p. 151.

[21] Reţinem în acest sens afirmaţia : „In seiner Entgegnung auf die Einwände Croces hält Vossler an der Auffassung fest, das die Kategorien der Rhetorik eine ausgezeichnete Hilfe bieten, um die Vielfalt der sprachlichen Erscheinungen Herr zu werden" (Heidi Aschenberg, *op. cit.*, p. 117).

[22] Eugenio Coseriu, *op. cit.*, p. 11.

Octombrie 1985

ILEANA OANCEA
Facultatea de Filologie
Timişoara, b-dul V. Pârvan 4

STUDIUL TIPOLOGIC AL LIMBILOR BALCANICE

Lui E. Coseriu, la 65 de ani

Observate și descrise de multă vreme, concordanțele dintre limbile balcanice (numite, de unii, 'balcanisme'[1]) au fost studiate și din punct de vedere tipologic. Fiind vorba, în general, de limbi neînrudite direct (avînd, însă, o origine indo-europeană comună), o asemenea abordare este cu totul îndreptățită. Ea se identifică, de fapt, cu debutul balcanisticii ca disciplină lingvistică, avîndu-și originea în constatarea făcută în 1829 de lingvistul sloven B. Kopitar că, din Bucovina pînă în Pind, se întîlnește o s i n g u r ă f o r m ă de limbă, cu trei m a t e r i i diferite, anume albaneza, româna și bulgara :

> „So daß also, noch bis suf diese Stunde, nördlich der Donau in der Bukowina, Moldau und Walachey, Siebenbürgen, Ungern, ferner, jenseits der Donau, in der eigentlichen Bulgarey, dann in der ganzen Alpenkette des Hämus, in der ausgedehntesten alten Bedeutung dieses Gebirges, von einem Meere zum andern, in den Gebirgen Macedoniens, im Pindus und durch ganz Albanien nur e i n e Sprach f o r m herrscht, aber mit dreyerley Sprach m a t e r i e (davon nur eine einheimisch [albaneza], die zwey andern fremdher, von Ost [bulgara] und West [româna] eingebracht sind)" (KOPITAR 1829 : 86).

Kopitar considera postpunerea articolului o particularitate decisivă, prin care româna se deosebea — în *formă*, nu în *materie* — de limbile romanice apusene. După cum antepunerea articolului în aceste din urmă limbi o explica prin substratul germanic, Kopitar atribuia, în mod analog, postpunerea lui în română s u b s t r a t u l u i ilir (al albanezei) și trac (al românei), ilira și traca fiind socotite de lingvistul sloven limbi îndeaproape înrudite.

Această 'formă' a fost atît de pregnantă încît s-a impus, în ceea ce privește articolul postpus și reducerea flexiunii cazuale, bulgarilor veniți în contact cu românii. Vechea limbă de substrat, continuată de albaneză, și-a exercitat influența și asupra limbilor neogreacă și sîrbă (*ibid.* : 86—87).

Constatînd 'înrudirea intimă' (germ. *die innige Verwandtschaft)* dintre albaneză, română și bulgară, Kopitar vedea în postpunerea articolului dovada peremptorie a unei structuri identice a celor trei limbi, La această concordanță autorul mai adăuga reducerea infinitivului și înlocuirea lui prin conjunctiv, formarea viitorului cu auxiliarul *volo,* particularități care s-au răspîndit, de asemenea, în neogreacă și în sîrbă[2].

Deși s-a recunoscut că studiul lui Kopitar stă la originea teoriei substratului, ca explicație a concordanțelor dintre limbile balcanice, teorie admisă ulterior de numeroși lingviști (Fr. Miklosich[3], H. Schuchardt[4], G. Weigand[5]), avînd adepți pînă în zilele noastre (V. Polák[6]), nici unul dintre învățații care s-au ocupat, mai tîrziu, de tipul lingvistic balcanic nu s-a referit la f o r m a u n i c ă semnalată de lingvistul sloven [7]. Distincția pe care Kopitar o făcea între *formă* și *materie*, într-o vreme cînd tipologia lingvistică era la începuturile sale, stă la baza deli-

— c.2332

mitării metodei tipologice de cea genealogică[8]. Termenii *Form*, *Bau*, *Sprachbau* din studiul lui Kopitar apar cam în aceeași perioadă, probabil independent, în operele lui Wilhelm von Humboldt (la care se întîlnește, pentru prima oară, și termenul echivalent *Sprachtypus*[9]), unul din întemeietorii tipologiei lingvistice.

În ceea ce privește 'înrudirea intimă' a limbilor balcanice, pe baza formei lor, aceasta nu poate fi decît o *înrudire tipologică*, în sensul în care termenul a fost folosit, mai tîrziu, de L. Hjelmslev (germ. *typologische Verwandtschaft*; v. mai jos). Este de reținut, la Kopitar, perspectiva istorică din care a abordat concordanțele dintre limbile balcanice (*originea* 'formei unice') și, implicit, explicația genetică a tipului (identificat în limba de substrat).

Preocupările de tipologie lingvistică balcanică reapar după mai bine de un secol de la contribuția lui B. Kopitar, întemeindu-se, toate, pe lucrarea lui Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats* (Paris, 1930)[10].

Identificînd în greacă originea celor mai multe concordanțe dintre limbile balcanice, lingvistul danez nu a fost preocupat de aspectele tipologice. Lucrarea sa a fost, însă, copios pusă la contribuție în studiile de tipologie lingvistică balcanică, și nu numai în acestea, care s-au limitat la analiza, din perspectivă tipologică, a bine cunoscutelor *concordanțe*, prezentate, pentru prima oară în mod amănunțit, de Sandfeld.

Primul din seria acestor studii, în care se apelează mărturisit la opera lui Sandfeld[11], este *Der Bau der europäischen Sprachen* (Dublin, 1942) de Ernst Lewy. Contribuția lui Lewy (care, alături de alte limbi europene, caracterizează tipologic, în cartea sa, albaneza, româna și neogreaca) se întemeiază pe importanța pe care autorul o acordă, în ceea ce privește *formarea* tipului lingvistic european, amestecului grupurilor de vorbitori, favorizat de procese cum au fost, de pildă, romanizarea spațiului mediteranean sau 'ilirizarea' Peninsulei Balcanice.

Pe linia tradiției humboldtiene, Lewy vedea o legătură directă între limbă și activitatea spirituală a indivizilor constituiți în grupuri. Astfel, autorul vorbește de 'c a t e g o r i i intelectuale (spirituale)' (germ. *geistige Kategorien*)[12], exprimate într-o anumită f o r m ă, care în diverse limbi îmbracă o m a t e r i e diferită (numită de el *Stoff*[13]). Trăsături izolate ale sistemului gramatical se reunesc într-un t i p sau stabilesc între ele raporturi în cadrul unui tip. Lewy plasează, așadar, tipul lingvistic la nivelul s i s t e m u l u i gramatical, pe care îl identifică cu 'forma', 'forma internă' a limbii etc. :

> ,,Die verschiedenen Ausdrücke : grammatisches System, Bau oder Struktur einer Sprache, Form, auch innere Form besagen ungefähr dasselbe, und wollen die Tatsache, dass sich die einzelnen Elemente einer Sprache auf einander beziehen, beschreiben'' (LEWY 1942 : 14); ,,Diese einfachen Beispiele dürften gezeigt haben, dass sich einzelne Züge eines grammatisches Systems zusammenfügen zu einem Typus oder auf einander beziehen in einem Typus'' (*ibid.* : 17).

Procedînd la o grupare *geografic-tipologică* a limbilor europene, pe care le încadrează, global, în tipul flexionar[14], Lewy stabilește cinci zone: atlantică, centrală, balcanică, estică și arctică. Tipologic, grupul balcanic este denumit d e m o n s t r a t i v[15], pe baza unor particularități

inovatoare care ar avea în comun 'demonstrativitatea' : în primul rînd, articolul postpus (la origine, pronume demonstrativ), dar și reluarea obiectului, identificarea pronumelui relativ cu cel interogativ [16]. Zona balcanică ar fi o extindere spre sud-est a celei atlantice, cu care are în comun unele trăsături [17].

La 'demonstrativitate' (germ. *Demonstrativität*) Lewy adaugă 'verbalitatea' (germ. *Verbalität*), care s-ar releva în înlăturarea infinitivului, introducerea subordonatelor prin conjuncția *și*, lipsa vechiului gerunziu, păstrarea aoristului (LEWY 1942 : 93).

Reunind în modul cel mai cuprinzător trăsăturile balcanice [18], albaneza, pe care o consideră continuatoare a ilirei, îi apare lui Lewy (asemenea lui Kopitar), din punctul de vedere al tipului, limba 'propriu-zis balcanică'[19], 'limba decisivă' în Balcani : „Das Albanische scheint, dem Typus nach, die entscheidende Sprache des ganzen balkanischen Gebietes zu sein" (LEWY 1942 : 55). Deosebindu-se de limbile romanice apusene, româna prezintă particularități care merg în paralel cu cele din albaneză. Punîndu-și întrebarea dacă pot fi identificate în greaca veche trăsături balcanice, Lewy consideră că greaca, nedezvoltînd articolul postpus, nu a preluat în întregime tipul balcanic. Din grupul geografic-tipologic balcanic mai fac parte bulgara (integral) și sîrba (parțial).

Lewy a completat gruparea geografic-tipologică a limbilor europene cu una *istorico-tipologică*, la baza căreia stă căutarea o r i g i n i i tipurilor actuale. Considerînd că realitățile lingvistice preistorice se reflectă în cele de astăzi, Lewy afirmă că actuala grupare geografic-tipologică a limbilor europene a rezultat dintr-una anterioară, dominată de un vechi tip indo-european, care a fost, ulterior, aproape pretutindeni modificat. Actualul tip indo-european flexionar, reflectat de majoritatea limbilor din Europa, a apărut în urma restructurării vechiului tip indo-european, care, în răspîndirea sa pornind din zona Carpaților [20], s-a transformat sub influența și în direcția tipurilor și limbilor preindo-europene existente în Europa în perioada preistorică. În acest sens, tipul 'balcanic' ar reflecta particularitățile ilirei (a cărei continuatoare directă este albaneza)[21].

Lewy a dezvoltat concepția sa despre originea geografică a tipului lingvistic în lucrări anterioare, în care a susținut că 'patria' unui grup lingvistic trebuie căutată acolo unde tipul s-a păstrat 'mai curat'[22]. În acest fel, centrul grupului lingvistic balcanic îl formează albaneza, care „wohl am längsten auf dem westlichen Balkan beheimatet ist" (LEWY 1931 : 208); la acest grup s-au alăturat greaca, bulgara și româna. Deși concepția sa se apropie de teoria substratului [23], susținută anterior de numeroși lingviști, Lewy respinge această teorie (așa cum respinge și conceptul de 'înrudire genealogică'[24]), deoarece consideră că amestecul între popoare este cel care determină amestecul de 'sisteme spirituale' (germ. *geistige Systeme)*, acesta din urmă stînd la originea schimbărilor în limbă [25].

În 1962 G. Reichenkron publică articolul *Der Typus der Balkansprachen*, al cărui titlu pare să nu mai lase nici o îndoială asupra existenței unui tip lingvistic balcanic.

Ca și Ernst Lewy, ale cărui cercetări nu le menționează, G. Reichenkron își întemeiază contribuția pe examinarea trăsăturilor comune limbilor balcanice prezentate de Kr. Sandfeld.

La fel ca predecesorii săi, Reichenkron este preocupat de g e n e z a tipului lingvistic balcanic. Spre deosebire, însă, de aceștia, Reichenkron respinge explicația prin substrat și identifică originile 'tipului' balcanic în latină și în greacă, cele două limbi de circulație și de conversație curentă ale antichității (germ. *Verkehrs- und Umgangssprachen)*, care au venit în contact în Balcani, unde, pe baza asemănărilor existente deja între ele, au amplificat trăsăturile și tendințele comune [26], dovedind unitate și paralelism în inovații [27], ceea ce le-a condus spre un tip lingvistic tot mai apropiat [28]. R o m a n i z a r e a și, apoi, e l e n i z a r e a Peninsulei Balcanice au fost, așadar, cele două momente decisive ale formării tipului lingvistic balcanic [29], în cadrul unui proces care a cunoscut intensitatea maximă în zona de contact dintre latină și greacă, anume linia Lissus — Scupi — Serdica — Haemus [30], unde au luat naștere limbile considerate de Reichenkron ,,propriu-zis balcanice'' : albaneza [31], bulgara și macedoneana, la care se adaugă româna și neogreaca [32].

În ceea ce privește articolul postpus, căruia atît Kopitar cît și Lewy, stabilindu-i originea în substrat, îi acordaseră o importanță decisivă în delimitarea tipului 'balcanic', Reichenkron își însușește explicația dată anterior (în 1936) de E. Gamillscheg apariției articolului postpus în română, prin așa-numita 'intonație descendentă', care ar fi caracterizat romanica răsăriteană, spre deosebire de romanica apuseană, unde ar fi fost specifică 'intonația ascendentă'. Prin intonația descendentă explică Reichenkron, în plus, înlocuirea infinitivului cu propoziții subordonate [33].

Reichenkron nu exclude posibilitatea ca intonația descendentă să provină de la populația autohtonă (REICHENKRON 1962 : 119), ceea ce intră în contradicție, așa cum a arătat Pavel Trost, cu respingerea teoriei substratului (TROST 1966 : 29). Același lingvist reproșează lui Reichenkron faptul că, în ceea ce privește intonația descendentă, nu a ținut seamă de criticile aduse, la vremea respectivă, lui E. Gamillscheg [34]. De altfel, Reichenkron consideră că nu poate fi găsit motivul pentru care o limbă preferă unul din cele două feluri de intonație [35]. În felul acesta, Reichenkron admite, implicit, o veche concepție despre accent, ca aparținînd stratului cel mai profund al limbii, în care își are originea orice schimbare [36].

În particularități prozodice (accent, intonație), cărora le acordă o importanță 'crucială', găsește și Harold K. Klagstad sursa concordanțelor morfosintactice dintre limbile balcanice. Respingînd, la rîndul său, teoria substratului, Klagstad pune la baza contribuției sale distincția pe care o face între două categorii de morfeme gramaticale : *afixe* (prefixe, sufixe, infixe), cu o încărcătură gramaticală ridicată (engl. *high grammatical load)*, care nu sînt forme libere, avînd restricții în distribuție (apar numai în combinație cu morfeme lexicale) și *clitice* (proclitice, enclitice), cu o încărcătură gramaticală scăzută (engl. *low grammatical load)*, care, fiind, la origine, *forme libere* (engl. *free forms)*, nu au asemenea restricții (de exemplu, procliticul *po* este folosit în bulgară pentru a marca 'intensitatea' atît pe lîngă verbe, cît și pe lîngă nume)[37].

Analizînd particularitățile prozodice ale limbilor bulgară, macedoneană, sîrbă, română și neogreacă, Klagstad constată că aceste limbi au o accentuare descendentă, provenind din slava comună tîrzie, din romanica răsăriteană primitivă și, respectiv, dintr-o fază anterioară a limbii grecești, datînd, așadar, dintr-o perioadă plasată de autor între

anii 600 și 800, cînd, aproximativ, au loc primele descinderi ale slavilor în zonele romanică și greacă din Balcani.

Klagstad nu ia în considerație, din perspectivă istorică, particularitățile prozodice ale limbilor albaneză și turcă.

Autorul consideră că originea concordanțelor morfosintactice dintre limbile balcanice trebuie căutată în aceste particularități prozodice, care au determinat ,,o diferențiere tot mai mare, în ceea ce privește încărcătura gramaticală, între un mai vechi afix și un mai recent clitic'' (KLAGSTAD 1963 : 184).

Pe această bază explică Klagstad nouă dintre concordanțele morfosintactice ale limbilor balcanice, identificînd diverse 'clitice', pe care le repartizează în trei grupe : 1. *proclitic / clitic* : articolul hotărît ; 2. *proclitic* : marca timpului viitor, 'intensificatorii' gradelor de comparație, prepozițiile nonsilabice și monosilabice, conectivele preverbale ; 3. *enclitic* : formele 'scurte' ale pronumelor personale și reflexive, formele de prezent ale verbului *a fi*, particula interogativă (de exemplu, bulg. *li*).

Așadar, Klagstad găsește 'germenii' convergențelor morfosintactice dintre limbile balcanice în dezvoltarea cliticelor din forme libere, cauzele acestei dezvoltări fiind de natură prozodică. Autorul vede în calcul lingvistic un factor de întărire a acestei dezvoltări [38].

Studiul 'balcanismelor' din limbile sud-slave, întreprins de slavistul american Henrik Birnbaum, este instructiv pentru stabilirea originii, a datei și a modului de răspîndire a particularităților comune limbilor balcanice, respectiv a formării tipului lingvistic balcanic. Birnbaum constată că în vechea slavă bisericească, cu bază macedo-bulgară, abia apar primele elemente ale unui tip lingvistic balcanic, ceea ce pledează, după părerea autorului, pentru o dată relativ tîrzie de apariție a balcanismelor tipice [39]. Aceasta arată, în plus, că slava nu a putut avea rolul cel mai activ în Balcani, cum considerase M. Pavlović, care acorda tipului sud-slav relativ unitar, transmis prin răspîndirea slavilor, un rol unificator mai important decît elementului grecesc și romanic deja existent în Balcani [40].

Referindu-se la factorii care au contribuit la formarea unui tip balcanic 'relativ unitar' [41], Birnbaum respinge explicațiile printr-o sursă unică (substratul, greaca), acceptînd, în sensul vederilor lui G. Reichenkron, că punctul de plecare al celor mai multe inovații specifice limbilor balcanice îl constituie greaca (bizantină) și, probabil în măsură mai mare, romanica balcanică [42].

O contribuție importantă la caracterizarea tipologică a limbilor balcanice a adus Vl. Skalička într-o serie de trei articole, publicate în 1968, 1972 și 1974. Spre deosebire de predecesori, care analizau balcanismele oarecum izolat, cu precădere în perspectivă istorică, Skalička le analizează sincronic, plasîndu-le la nivelul sistemului limbii, în general, al fiecărei limbi balcanice, în particular [43].

La baza analizei stă concepția autorului despre tipul lingvistic, definit ca ,,ansamblu de particularități succesiv ordonate (determinate)'' [44], care pot fi prezentate într-un c o n s t r u c t [45], în cadrul unei tipologii realizate deductiv [46]. Trebuie amintită și opinia autorului, de altfel dominantă în tipologie, că ,,nici o limbă nu este realizarea unui singur tip'' [47], de unde rezultă caracterul politipologic al oricărei limbi istorice [48]. Această caracterizare este valabilă și în cazul limbilor balcanice (,,keine Sprache [darstellt] einen reinen Typus [...], auch keine Balkansprache'', SKALIČKA 1968 : 39) și, de asemenea, în cazul 'balcanismelor', care nu consti-

tuie o unitate din punct de vedere tipologic, fiind o combinaţie de diverse tipuri [49].

Un alt element important în concepţia tipologică aplicată de Skalička limbilor balcanice este însemnătatea acordată raportului dintre genealogie şi tipologie; stabilirea tipului are o bază genetică:

„Vom genetischen Standpunkte aus spricht man von griechischem, lateinischem, slawischem, thrakischem und gegenseitigem Einfluß. Es ist natürlich, daß auch die typologischen Erklärungen sich den genetischen Erklärungen anpassen müssen" (SKALIČKA 1968 : 37); „Man kann auch einen Zusammenhang des genetischen und des typologischen Gesichtspunkts vermuten" (*ibid.* : 43).

Analizînd balcanismele din punct de vedere tipologic, Skalička arată că ele ilustrează, în principal, trei tipuri lingvistice: *flexionar* (postpunerea articolului, reducerea declinării, vocativul, reluarea obiectului), *izolant* (dativul posesiv, înlocuirea infinitivului cu propoziţii subordonate) şi *aglutinant* (de exemplu, gradele de comparaţie în bulgară). Tipul flexionar este cel mai bine reprezentat în română (şi în limbile romanice, în general), cel izolant în neogreacă, cel aglutinant în bulgară şi macedoneană [50], probabil şi în limbile de substrat (albaneza posedă trăsături aglutinante, care se întîlnesc, parţial, în română şi în greacă [51]).

Modul de caracterizare tipologică a balcanismelor [52] şi a limbilor balcanice se aplică şi uniunii lingvistice: la fel ca limbile care o constituie, uniunea lingvistică nu reprezintă un singur tip. După cum tipul este un *construct* (v. mai sus), uniunea lingvistică este un m o d e l, care se realizează în suma limbilor, respectiv a tipurilor lingvistice din care este alcătuit: „acest model, la fel ca o limbă particulară, nu poate consta dintr-un tip pur, aceasta nu e posibil. Este valabilă, aşadar, regula: o uniune lingvistică este formată din mai multe tipuri" (SKALIČKA 1968 : 39—40).

Întrebîndu-se dacă uniunea lingvistică balcanică reprezintă realizarea unui singur model sau a mai multor modele, Skalička — întemeindu-se pe faptul că balcanismele au explicaţii genetice diferite — înclină spre a doua posibilitate. Spre deosebire de tipul lingvistic, modelul tipologic nu se indentifică cu originea particularităţilor; nu există, deci, nici un motiv să se susţină că ar fi vorba de un model tipologic 'grecesc', de altul 'romanic' etc. [53] În concluzie, după cum balcanismele, pe de o parte, limbile balcanice considerate individual şi în ansamblu, pe de altă parte, nu prezintă unitate din punct de vedere tipologic, nici modelul tipologic nu este unitar.

Cercetînd limbile balcanice *ca întreg*, în contribuţia sa din 1974 Skalička trece în revistă, din perspectivă tipologică, întreaga structură morfologică a acestor limbi.

Autorul nu se ocupă de microsistemele semantice, care sînt „foarte importante", dar pretind o muncă serioasă pentru a le pune în lumină. În schimb, la nivel fonetic, raporturile ar fi asemănătoare cu cele din morfologie: „Die lautlichen Verhältnisse der Balkansprachen sind ähnlich denen, die in der Morphologie herrschen" (SKALIČKA 1974 :14).

Constatînd asemănări, dar şi numeroase deosebiri între limbile balcanice în ceea ce priveşte modul de funcţionare a sistemului nominal, verbal, adverbial, prepoziţional, ca şi în ceea ce priveşte formarea cuvintelor, Skalička consideră că uniunea lingvistică balcanică (şi, probabil, orice uniu-

ne lingvistică), nefiind, în nici un caz, „principiul conducător" în dezvoltarea limbilor balcanice, reprezintă, mai degrabă, „o consolidare a unor tendințe diriguitoare" [54].

În contribuțiile prezentate pînă aici, care s-au ocupat de anumite trăsături comune limbilor balcanice sau de compartimente ale limbii considerate izolat, nu s-a arătat dacă există o 'conexiune internă' (germ. *der innere Zusammenhang*) între particularitățile tipologice sau între tipurile stabilite.

„Es ist aber aktuell, nach dem inneren Zusammenhang der einzelnen Erscheinungen zu suchen" (TROST 1966 : 30). „Bekanntlich ist es eine schwierige Aufgabe der Balkanistik, den inneren Zusammenhang der einzelnen Balkanismen aufzudecken" (SKALIČKA 1972 : 27). În acest sens, E. Coseriu vorbește despre 'principiul coerenței' (germ. *Kohärenzprinzip* ; cf. COSERIU 1980 a : 164 ; 1983 : 275). În legătură cu aceste contribuții, se poate pune întrebarea formulată de E. Coseriu cu privire la studiile de tipologie lingvistică ale lui Vl. Skalička : „Pe baza cărei unități superioare sau a cărui principiu constitutiv coexistă, de exemplu, într-o limbă *x* trăsăturile 'tipului' flexionar cu cele ale 'tipului' izolant ?" [55].

Reproșînd tipologiei practicate, în tradiția lui Fr. Schlegel și W. von Humboldt, de 'lingvistica clasică' faptul că a ales, în mod arbitrar, cel mai lipsit de profunzime dintre criteriile de clasificare, anume *structura cuvîntului*[56], L. Hjelmslev consideră că singura tipologie care poate fi dezvoltată pe o bază obiectivă este *tipologia sistemului*. Concepută ca 'teorie generală a sistemului' [57], o asemenea tipologie trebuie să permită descrierea exhaustivă și lipsită de contradicții („widerspruchsfrei und erschöpfend", HJELMSLEV 1963 : 127) a structurii limbii : „Eine erschöpfende Sprachtypologie ist in der Tat die größte und wichtigste Aufgabe, die der Linguistik gestellt ist [...] Eine solche Typologie kommt natürlich ganz von selbst dahin, die Struktur der Einheiten, die eine Sprache enthält [...], darzustellen" (HJELMSLEV 1963 : 113)[58]. Tipologia concepută de Hjelmslev, expresia cea mai pregnantă a unei tipologii structurale, se întemeiază pe o teorie coerentă asupra sistemului limbii, elaborată de lingvistul danez în termenii și în limitele concepției (și metodei) glosematice.

Hjelmslev a expus concepția sa despre studiul tipologic al limbilor în *Sproget. En introduktion*, lucrare apărută la Copenhaga în 1963 ; ea reprezintă publicarea unui curs rămas în manuscris, datînd din 1941, așadar cam din aceeași perioadă în care a fost elaborată *Prolegomena* (1943). Aceasta explică faptul că la baza ambelor opere stă aceeași concepție despre limbă. Părerile despre *Sproget* sînt diferite : în timp ce realizatorul ediției germane (Otmar Werner) consideră că lucrarea nu este „în nici un caz o capodoperă a lui Hjelmslev" („keineswegs ein Hauptwerk Hjelmslevs", WERNER 1968 : 169), H. Birnbaum o apreciază ca pe „cea din urmă contribuție științifică majoră" [59] a lingvistului danez. Oricum, se recunoaște ceea ce aduce nou *Sproget*, anume un alt punct de vedere asupra lingvisticii comparativ-istorice[60].

Raporturile din cadrul unui grup de limbi, numite de Hjelmslev f u n c ț i i, sînt desemnate de autor prin termenul generic de *înrudire lingvistică*, aceasta fiind de două feluri : g e n e t i c ă și t i p o l o g i c ă.

În consecință, limbile pot fi grupate, pe de o parte, în *familii lingvistce* (pe baza înrudirii genetice) și, pe de altă parte, în *tipuri lingvistice* (pe baza înrudirii tipologice)[61]. Fiind vorba de feluri de înrudire complet diferite[62], clasificarea genetică și cea tipologică a limbilor nu au nimic comun între ele[63].

Folosirea termenului 'înrudire' pentru a denumi atît raporturile genetice, cît și pe cele tipologice nu s-a impus. Prin *înrudire* au fost desemnate, în continuare, numai raporturile genetice, pentru cele tipologice propunîndu-se, de exemplu de către R. Jakobson, termenul de *izomorfism*. Între limbi există și un al treilea fel de raporturi, în spațiu sau a r e a l e, desemnate de același lingvist prin termenul *afinitate* (JAKOBSON 1958 : 70)[64]. În ceea ce privește delimitarea netă, care apare la Hjelmslev, între studiul genetic și cel tipologic al limbilor, se consideră, în ultima vreme, că limbi aparținînd aceleiași familii pot forma un tip (cf. COSERIU 1971) și constitui, prin aceasta, obiectul tipologiei lingvistice (BIRNBAUM 1970 : 40—41, 60 ; SPRACHWISSENSCHAFT II : 447).

În timp ce înrudirea genetică este o funcție a *elementelor de expresie*, înrudirea tipologică este o funcție a *categoriilor*. Operațional, categoriile sînt clase de elemente definite paradigmatic (ele sînt numite și *paradigme*), existența lor dovedindu-se prin proba comutării. Categoriile există nu numai în *sistem* (germ. *Sprachbau*), ci și în *uz* (germ. *Sprachgebrauch*), putînd fi identificate atît în planul conținutului, cît și în planul expresiei[65]. Tipologia sistemului, întemeiată pe o bază obiectivă (v. mai sus), e opusă de Hjelmslev tipologiei uzului (de fapt, a *normei*), singura practicată de lingvistica clasică.

Că 'uzul' poate fi înțeles ca 'normă' rezultă din raportul stabilit de Hjelmslev între *Sprachbau* și *Sprachgebrauch* : „Numărul elementelor și posibilitățile de legătură ale fiecărui element se stabilesc o dată pentru totdeauna în *sistem*. *Uzul* precizează care din aceste posibilități se folosesc"[66]. Unuia și aceluiași sistem îi pot corespunde uzuri diferite, nu și invers[67]. Posibilitatea ca aceleiași *norme* să-i corespundă, în limbi diferite, *sisteme* deosebite este susținută, însă, de E. Coseriu, care stabilește o ierarhie mai nuanțată : *normă — sistem — tip* (v. mai departe).

Hjelmslev stabilește, în sistem, două clase principale de elemente : *de bază* și *caracterizante*, care se împart, mai departe, în *tipuri*, *subtipuri* etc.[68]. În calitate de *categorii* (v. mai sus), tipurile sînt, așadar, părți constitutive ale sistemului. Asemenea tipuri sînt, de pildă, în cadrul elementelor de bază, rădăcina cuvîntului, afixele (în planul conținutului), vocalele, consoanele (în planul expresiei). În cadrul elementelor caracterizante, tipurile sînt, de exemplu, categoriile gramaticale de timp, gen, caz (în planul conținutului), modulații, accente (în planul expresiei)[69].

Rezultă că, la Hjelmslev, 'tipul' are două accepțiuni diferite : a) parte constitutivă a sistemului, la nivelul categoriilor ; b) grup lingvistic delimitat pe baza înrudirii tipologice a limbilor care îl constituie.

O încercare de a pune în legătură f u n c ț i i l e din tipologia hjelmsleviană cu *structura de adîncime*[70] (sau cu unele nivele ale acesteia, numite 'straturi ale structurii de adîncime'[71]) din teoria chomskyană și cu ceea ce C. J. Fillmore numește *covert categories* (categorii gramaticale comune mai multor limbi[72]) apare la H. Birnbaum. La baza acestei echivalări stă recunoașterea importanței, pentru tipologia lingvistică, a categoriilor

stabilite de Hjelmslev în planul conținutului (v. mai sus), adică a categoriilor cu suport 'semantic'[73]. Avînd o concepție structurală asupra tipului lingvistic („orice grup de limbi despre care se poate spune că sînt unite [...] printr-un număr semnificativ de trăsături structurale [...] va fi considerat că formează un tip lingvistic"[74]), Birnbaum consideră că limbile înrudite genetic au în comun un număr mai mare sau mai mic de trăsături structurale la nivelul structurii de adîncime (orice relație genetică implică un anumit grad de relații tipologice)[75], postulînd, în acest fel, existența unei structuri tipologice de adîncime subiacentă limbilor înrudite genetic. Ca urmare, familiile de limbi, stabilite pe baza raporturilor genetice, pot fi concepute ca alcătuind, la nivelul structurii de adîncime, o subclasă a clasei constituite de grupurile tipologice de limbi [76].

Această nouă orientare a studiului tipologic, întemeiată pe luarea în considerare a conceptului 'structură de adîncime', se poate aplica limbilor aparținînd unei arii de 'convergență lingvistică', între care există un raport genetic îndepărtat. Un exemplu clasic, în acest sens, îl constituie, după părerea lui Birnbaum, limbile balcanice [77].

Unele studii încearcă să explice concordanțele dintre limbile balcanice prin 'tendințe comune' sau prin 'evoluție convergentă'[78], în situații speciale de contact lingvistic (de exemplu, în cadrul 'uniunii lingvistice balcanice'[79]). Astfel, B. Havránek vorbește de o 'tendință comună' de transformare a 'tipului sintetic' într-un 'tip analitic' („on ne peut pas sousestimer le fait qu'il s'agit, réelement, pour ce qui est de ces phénomènes communs des langues balkaniques, des faits grammaticaux qui ont un « trend » commun, à savoir la transformation du type synthétique des procédés morphologiques en un type analitique, et c'est justement dans ce fait — j'en juge avec raison — qu'il est possible de voir un caractère structural", HAVRÁNEK 1967 :9). Propunîndu-și să precizeze mai exact caracterul 'analitic' al limbilor balcanice[80], alte studii se ocupă de anumite concordanțe gramaticale, din domeniul morfologiei (de exemplu, flexiunea substantivului : T. V. Civ'jan, *Imja suščestvitel'noe v balkanskih jazykah. K strukturno-tipologičeskoj harakteristike balkanskogo jazykovogo sojuza*, Moskva, 1965) sau al sintaxei (de exemplu, înlocuirea infinitivului cu forme verbale personale : V. Ju. Rozencvejg, *Infinitivnyje konstrukcii i balkanskije jazykovyje kontakty*, în „Slavia" XXXVIII (1969), p. 189—209), cu preocuparea de a construi modele de convergență (sau 'modele metalingvistice'[81], cum le numește H. Birnbaum) (cf. T. V. Civ'jan, *K probleme postroenija grammatičeskoj modeli jazyka-posrednika v sisteme balkanskogo jazykovogo sojuza*, în *Actes Sofia* 1968, p. 805—822). Făcînd, uneori, referire la conceptele 'structură de adîncime' și 'structură de suprafață' din gramatica generativ-transformațională [82] (V. Ju. Rozencvejg), aceste din urmă studii explică simplificarea structurii gramaticale (T. V. Civ'jan, *Imja*... ; v. mai sus) și tendința de a da exprimării un [caracter] 'explicit' (V. Ju. Rozencvejg) prin condițiile specifice de contact [lingvistic și de bilingvism existente în Balcani, care amintesc, pe alocuri, fenomene similare din limbile creole (de exemplu, pierderea infinitivului ; V. Ju. Rozencvejg). Caracterul unilateral al explicațiilor date de Civ'jan și Rozencvejg a fost relevat de H. Kurzová și de P. Trost [83]. Acestor contribuții li se potrivește caracterizarea făcută de

P. Trost: „Erst in letzter Zeit wird jedoch versucht, die strukturelle Relevanz der grammatischen Balkanismen nachzuweisen. Man nimmt nun an, daß sich die Balkansprachen eine Zeitlang in Richtung auf einen gemeinsamen Typus entwickelt haben, d.h. die balkanischen Gemeinsamkeiten werden als Annäherung an einen besonderen Sprachtypus angesehen. Unter der Bedingungen der Mehrsprachigkeit, so heißt es, hat sich eine Tendenz zur Vereinfachung der grammatischen Struktur durchgesetzt. Dabei wird jetzt eher an Vereinfachung der sprachlichen Analyse als der sprachlichen Synthese gedacht, also an ein Streben, das Verständnis der Rede dem fremdsprachigen Hörer zu erleichtern" (TROST 1974 : 23).

Contribuțiile de tipologie lingvistică structurală prezentate mai sus, plasînd particularitățile tipologice (inclusiv pe cele ale limbilor balcanice) la nivelul sistemului, nu au precizat dacă există vreo diferență, în ierarhie, între *sistem* și *tip*. A rămas un deziderat plasarea caracterizării tipologice pe o treaptă mai înaltă de abstractizare în raport cu descrierea structurală, adică conceperea t i p u l u i lingvistic ca o unitate funcțională superioară s i s t e m u l u i.

Acestui deziderat încearcă să-i răspundă 'tipologia integrală a limbilor reale'[84], o tipologie structural-funcțională [85], așa cum a fost elaborată, în ultimele două decenii, de E. Coseriu. În cadrul acestei tipologii este vorba de „A r t e n bzw. K a t e g o r i e n v o n F u n k t i o n e n, um höhere und umfassendere funktionelle Einheiten, im Grunde um d i e f u n k t i o n e l l e n P r i n z i p i e n der inhaltlichen Gestaltung einer jeden Sprache" (COSERIU 1983 : 269). La acest nivel superior de abstractizare este definit, în direcție humboldtiană [86], t i p u l lingvistic: „Der Sprachtypus (die « charakteristische Form » von Humboldt) ist die Ebene der Typen und Kategorien von Funktionen und Verfahren, der einheitlichen Prinzipien der inhaltlichen und materiellen Strukturierung einer Sprache" (*ibid.* : 274). Tipul lingvistic reprezintă „coerența funcțională care se poate stabili între părțile izolate ale sistemului lingvistic" („Der Sprachtypus [...] stellt somit die zwischen den einzelnen Teilen eines Sprachsystems feststellbare funktionelle Kohärenz dar", COSERIU 1980 a : 163).

Modul de a proceda este inductiv, tipul lingvistic fiind „ceea ce urmează a fi descoperit": „Ferner sind die Sprachtypen für diese Typologie nicht im voraus gegeben; nicht als konventionell angenommene Klasifikationskriterien und auch nicht als Konstrukte, denn sie sind jeweils das, was entdeckt werden muß" (COSERIU 1983 : 277); „der Typus einer Sprache [ist] nicht im Ganzen gegeben, denn er kann nur allmählich entdeckt werden" (*ibid.* : 278).

Caracteristică pentru concepția tipologică a lui Coseriu este ierarhia *normă— sistem — tip*, așadar distingerea clară a celor trei nivele ale limbii, diferențiate între ele prin gradul de abstractizare, și plasarea tipului la „cel mai înalt nivel structural al unei tehnici lingvistice" (COSERIU 1968 : 276).

„Für die integrale Sprachtypologie der realen Sprachen ist [...] der Typus eine E b e n e der inhaltlichen und materiellen S t r u k t u r i e r u n g einer jeden Sprache oberhalb der Ebenen der Sprachnorm und des Sprachsystems" (COSERIU 1983 : 274).

Între cele trei nivele ale limbii se stabilesc raporturi de acest fel: fapte identice în diferite norme pot fi interpretate diferit la nivelul funcțional al sistemului limbii (adică ele pot funcționa în sisteme diferite de opo-

ziţii) şi invers aceeaşi constatare este valabilă şi în ceea ce priveşte raportul dintre sistem şi tip („In verschiedenen Normen identische Fakten können jedoch auf der funktionellen Ebene der Sprachsysteme verschieden sein (d.h. sie können in verschiedenen Oppositionen funktionieren) und umgekehrt; und das gleiche gilt für das Verhältnis zwischen dem Sprachsystem und dem Sprachtypus", COSERIU 1980 b : 202). Între normă şi sistem, sistem şi tip există, aşadar, raporturi de aceeaşi natură.

Cf. şi : „le rapport entre le type linguistique et le système est analogue au rapport entre celui-ci et la norme : plusieurs systèmes peuvent, en effet, correspondre à un seul et même type linguistique et des phénomènes semblables au niveau du système peuvent être interprétés comme très différents au niveau du type" (COSERIU 1971 : 4).

Ca tipologie a limbilor reale, tipologia integrală, procedînd inductiv (v. mai sus), îşi propune să stabilească tipul lingvistic pentru fiecare limbă în parte [87]; obiectivul tipologiei structural-funcţionale este „identificarea unităţii ideale a fiecărei limbi în parte (în măsura în care o asemenea unitate, în general, există"[88]). Fiind nu pancronică, ci, în egală măsură, sincronică şi diacronică [89], tipologia coseriană permite înregistrarea schimbărilor tipologice în evoluţia unei limbi, trecerea dintr-un tip în altul; ea este „o istorie t i p o l o g i c ă sau, mai exact, tipologic e x p l i c a t i v ă a limbii" (COSERIU 1983 : 278).

Iată caracterizarea cuprinzătoare a acestei tipologii, în formularea autorului : „Die Sprachtypologie in diesem Sinne — der u.E. immer schon der eigentliche, wenn auch meist nur implizite Sinn der Sprachtypologie gewesen ist — ist also, als integrale Typologie der realen Sprachen, d.h. der realen, synchronisch und diachronisch geltenden funktionellen Zusammenhänge, einerseits strukturell-funktionelle Beschreibung der Sprachen auf der Strukturierungsebene des Sprachtypus und andererseits, als Feststellung der Anwendung von Prinzipien eines Sprachtypus in der Entwicklung der Sprachsysteme bzw. der historisch eintretenden Übergänge von einem Typus zu einem anderen, t y p o l o g i s c h e oder besser typologisch e r k l ä r e n d e Sprachgeschichte" (COSERIU 1983 : 278).

Aplicată la limbile vorbite în Peninsula Balcanică, o asemenea tipologie ar trebui : a) să realizeze descrierea tipologică a fiecărei limbi balcanice, cu scopul precizării tipului ei lingvistic; b) să stabilească dacă concordanţele s i s t e m a t i c e — identificate, adică, la nivelul s i s t e m u l u i — dintre limbile balcanice pot fi interpretate în mod identic la nivelul t i p u l u i. S i n c r o n i c, aceasta înseamnă să se găsească, pentru fiecare limbă balcanică, principiile funcţionale la nivelul tipului, aşa cum, de pildă, a procedat E. Coseriu prin stabilirea tipului 'romanic', în care se încadrează româna; în mod similar ar urma să se procedeze cu celelalte limbi balcanice. D i a c r o n i c, trebuie să se stabilească, apoi, dacă a avut loc „trecerea graduală" („der graduelle Übergang", COSERIU 1983 : 278) de la tipul 'romanic', 'slav', 'grecesc' etc. la tipul 'balcanic'.

Pentru limbile romanice, principiul tipologic a fost formulat de Coseriu astfel : „déterminations matérielles internes, paradigmatiques, pour des fonctions aussi internes, non-relationelles ['genul', 'numărul'], et déterminations matérielles externes, syntagmatiques, pour des fonctions aussi externes, relationelles ['cazul', 'gradele de

comparaţie']" (COSERIU 1971 : 11). Mai tîrziu, acest principiu tipologic a fost identificat şi în cadrul sistemului verbal :„Ebenso entsprechen in diesen Sprachen die einfachen Tempora des Verbs einem nicht-relationellen Inhalt (sie situieren jeweils die Verbhandlung in einem einzigen Zeitraum), die periphrastischen Tempora schließen hingegen immer eine Relation zwischen zwei Zeiträumen oder zwischen zwei Zeitpunkten innerhalb desselben Zeitraums ein" (COSERIU 1983 : 276 ; „de asemenea, în aceste limbi, formele verbale simple corespund unui conţinut nerelaţional (ele situează acţiunea verbală într-un singur interval de timp), formele verbale perifrastice, dimpotrivă, includ întotdeauna o relaţie între două intervale sau între două momente în cadrul aceluiaşi interval"). În ceea ce priveşte 'balcanismele' românei şi delimitarea lor de 'romanisme', cf. COSERIU 1982 : 38—43.

O încercare de acest fel, care presupune o abordare cuprinzătoare, sincronică şi diacronică, din punct de vedere tipologic, a limbilor balcanice, nu s-a făcut pînă în prezent. În lipsa unei asemenea abordări, considerăm că existenţa unui tip lingvistic 'balcanic' nu a fost încă dovedită [90].

ABREVIERI

Lucrările citate o singură dată, menţionate cu titlul complet în note, nu apar în lista de faţă.

Actes Sofia 1968 — „Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes", VI *(Linguistique)*, Sofia, 1968.

BIRNBAUM 1965 — Henrik Birnbaum, *Balkanslavisch und Südslavisch. Zur Reichweite der Balkanismen im südslavischen Sprachraum*, în *ZB* III (1965), p. 12—63.

BIRNBAUM 1970 — Henrik Birnbaum, *Problems of Typological and Genetic Linguistics Viewed in a Generative Framework*, The Hague, Paris, 1970, p. 9—70 (cap. *Deep Structure and Typological Linguistics)*.

CL — „Cercetări de lingvistică", Cluj-Napoca.

COSERIU 1968 — Eugenio Coseriu, *Sincronía, diacronía y tipología*, în „Actas del XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas", Madrid, I (1968), p. 269—281 (citat după : Eugenio Coseriu, *Sprache. Strukturen und Funktionen. XII Aufsätze*, 2. verbesserte Auflage, Tübingen, 1971, p. 91—108).

COSERIU 1971 — Eugenio Coseriu, *Essai d'une nouvelle typologie des langues romanes*, Sinaia, 1971, 30 p.

COSERIU 1972 — Eugenio Coseriu, *Über die Sprachtypologie Wilhelm von Humboldts. Ein Beitrag zur Kritik der sprachwissenschaftlichen Überlieferung*, în „Beiträge zur vergleichenden Literaturgeschichte. Festschrift für Kurt Weis zum 65. Geburtstag", Tübingen, 1972, p. 107—135.

COSERIU 1978 — Eugenio Coseriu, *Das Problem des griechischen Einflusses auf das Vulgärlatein*, în „Zur Entstehung der romanischen Sprachen", Darmstadt, 1978, p. 448—460.

COSERIU 1980 a — Eugenio Coseriu, *Der Sinn der Sprachtypologie*, în „Typology and Genetics of Language", *TCLC* XX (1980), p. 157—170.

COSERIU 1980 b — Eugenio Coseriu, *Partikeln und Sprachtypus. Zur strukturell-funktionellen Fragestellung in der Sprachtypologie*, în „Wege zur Universalienforschung. Sprachwissenschaftliche Beiträge zum 60. Geburtstag von Hansjakob Seiler", Tübingen, 1980, p. 199—206.

COSERIU 1982 — Eugenio Coseriu, *Balkanismen oder Romanismen? Methodisches zum sog. „Balkansprachbund"*, în „Fakten und Theorien. Beiträge zur romanischen und allgemeinen Sprachwissenschaft. Festschrift für Helmut Stimm", Tübingen, 1982, p. 37—43.

COSERIU 1983 — Eugenio Coseriu, *Sprachtypologie und Typologie von sprachlichen Verfahren*, în „Allgemeine Sprachwissenschaft, Sprachtypologie und Textlinguistik. Festschrift für Peter Hartmann", Tübingen, 1983, p. 269—279.

EBT — „Les études balkaniques tchécoslovaques”, Praga.
GAMILLSCHEG 1936 — E. Gamillscheg, *Zum romanischen Artikel und Possessivpronomen*, în „Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften” XXVII (1936), p. 327—357.
GEORGIEV 1968 — V. Georgiev, *Le problème de l'union linguistique balkanique*, în *Actes Sofia* 1968, p. 7—19.
GEORGIEV 1977 — V. Georgiev, *L'union linguistique balkanique. L'état actuel des recherches*, în *LB* XX (1977), 1—2, p. 5—15.
GRAUR 1937 — A. Graur, *Autour de l'article postposé*, în „Bulletin linguistique” V (1937), p. 204—218.
HAVRÁNEK 1967 — B. Havránek, *Au sujet du caractère et de l'ancienneté de l'évolution convergente des langues balkaniques*, în *EBT* II (1967), p. 5—10.
HJELMSLEV 1963 — Louis Hjelmslev, *Sproget*, København, 1963 (citat după ediția germană : Louis Hjelmslev, *Die Sprache*, Darmstadt, 1968).
JAKOBSON 1958 — Roman Jakobson, *Typological Studies and their Contribution to Historical Comparative Linguistics*, în "Proceedings of the VIII th International Congress of Linguists", Oslo, 1958 (citat după : Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, p. 68—77).
KLAGSTAD 1963 — Harold L. Klagstad Jr., *Toward a Morpho-Syntactic Treatment of the Balkan Linguistic Group*, in "American Contributions to the Fifth International Congress of Slavists", I *(Linguistic Contributions)*, The Hague, 1963, p. 179—189.
KOPITAR 1829 — B. Kopitar, *Albanische, walachische und bulgarische Sprache*, în „Jahrbücher der Literatur”, Wien, XLVI (1829), p. 59—106.
KURZOVÁ 1974 — Helena Kurzová, *Zur balkanischen Syntax*, în *EBT* V (1974), p. 15—21.
LB — „Linguistique balkanique”, Sofia.
LEWY 1931 — Ernst Lewy, *Die Heimatfrage*, în *KZ* LVIII (1931), p. 1—15 (citat după : Ernst Lewy, *Kleine Schriften*, Berlin, 1961, p. 200—213).
LEWY 1942 — Ernst Lewy, *Der Bau der europäischen Sprachen*, Dublin, 1942.
LEWY 1951 — Ernst Lewy, *Die Lehre von den Sprachtypen*, în „Studium generale” IV (1951), p. 415—422 (citat după : Ernst Lewy, *Kleine Schriften*, Berlin, 1961, p. 9—21).
REICHENKRON 1962 — Günter Reichenkron, *Der Typus der Balkansprachen*, în *ZB* I (1962), p. 91—122.
REICHENKRON 1966 — Günter Reichenkron, *Die Bedeutung des Griechischen für die Entstehung des balkansprachlichen Typus*, în „Beiträge zur Südosteuropa-Forschung, anläßlich des I. Internationalen Balkanologenkongresses in Sofia”, München, 1966, p. 3—23.
SANDFELD 1930 — Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, Paris, 1930.
SARAMANDU 1986 — Nicolae Saramandu, *Der sog. 'Balkansprachtypus': ein unvollständig definierter Terminus* (sub tipar).
SKALIČKA 1966 — Vladimir Skalička, *Ein „typologisches Konstrukt”*, în „Travaux linguistiques de Prague” II (1966), p. 157—163 (citat după : Vladimir Skalička, *Typologische Studien*, Braunschweig, Wiesbaden, 1979, p. 335—341).
SKALIČKA 1968 — Vladimir Skalička, *Über die Typologie der Balkansprachen*, în *EBT* III (1968), p. 37—44.
SKALIČKA 1972 — Vladimir Skalička, *Über die typologische Eingliederung der Balkansprachen*, în *EBT* IV (1972), p. 27—33.
SKALIČKA 1974 — Vladimir Skalička, *Typologischer Vergleich der Balkansprachen*, în *EBT* V (1974), p. 5—14.
SPRACHWISSENSCHAFT II, III — *Allgemeine Sprachwissenschaft*, von einem Autorenkollektiv unter der Leitung von B. A. Serébrennikow, II, München, 1975, p. 430—451 (cap. *Die Sprachtypologie)* ; III, München. 1976, p. 178—203 (cap. *Die Methoden der Typologie)*.
TCLC — „Travaux du Cercle linguistique de Copenhague”, Copenhaga.
TROST 1966 — Pavel Trost, *Zum Typus der Balkansprachen*, în *EBT* I (1966), p. 29—31.
TROST 1968 — Pavel Trost, *Zur Kritik der Substrattheorie*, în *EBT* III (1968), p. 45—50.
TROST 1974 — Pavel Trost, *Zur Natur der grammatischen Balkanismen*, în *EBT* V (1974), p. 23—27.
TRUBETZKOY 1928—N. S. Trubetzkoy, *Etablissement et délimitation des termes techniques. Proposition 16*, în „Actes du premier Congrès International de Linguistes (À la Haye, 1928)”, Leiden, 1928, p. 17—18.
WERNER 1968 — Otmar Werner, *Nachwort des Übersetzers*, în : Louis Hjelmslev, *Die Sprache*, Darmstadt, p. 168—175 (cf. HJELMSLEV 1963).
ZB — „Zeitschrift für Balkanologie”, Wiesbaden.

NOTE

[1] Cf. Klaus Steinke, *Gibt es überhaupt Balkanismen?*, în „Linguistique balkanique" XIX (1976), 1, p. 21—35. Deoarece termenul comportă o discuție specială, nu ne ocupăm de el aici. Cf., în acest sens, COSERIU 1982 : 37—38.

[2] KOPITAR 1829 : 87, 106.

[3] Fr. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, Wien, 1861.

[4] H. Schuhardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, III, Leipzig, 1868, p. 49.

[5] G. Weigand, *Vorwort*, în „Balkan-Archiv" I (1925), p. VIII.

[6] Václav Polák, *Die Beziehungen des Albanischen zu den europäischen Substratsprachen mit Rücksicht auf die balkanische Situation*, in vol. „Die Kultur Südosteuropas, ihre Geschichte und ihre Ausdrucksformen", München, 1964, p. 207—217 ; cf. și, de același autor, *L'albanais et les origines du type linguistique balkanique*, în *EBT* III (1968), p. 75 : „l'albanais a joué un grand rôle dans la formation de l'union linguistique balkanique, en imposant son type linguistique". Pentru stadiul actual al cercetărilor privind substratul lingvistic balcanic, cf. Georg Renatus Solta, *Einführung in die Balkanlinguistik, mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*, Darmstadt, 1980.

[7] Cu excepția lui H. Birnbaum, care menționează, în treacăt, „die [...] ungewöhnlich modern anmutende Formulierung B. Kopitars (aus dem Jahre 1829 !)" (BIRNBAUM 1965 :30, nota 36).

[8] „Există două criterii principale care pot fi puse la baza comparării limbilor : *afinitatea genetică (materială) și afinitatea structurală (formală)*", în *Tratat de lingvistică generală*, București, 1971, p. 450 (cap. *Clasificarea tipologică*, redactat de Al.Ionașcu). Există și a treia posibilitate de a studia concordanțele dintre limbi, cea a r e a l ă : „die Linguistik erklärt die Gleichartigkeit zwischen den Sprachen auf dreierlei Art : genetisch, typologisch und areal" (SPRACHWISSENSCHAFT III : 178).

[9] „Auch der Ausdruck « Sprachtypus » taucht, wie es scheint, zum erstenmal bei Humboldt auf [...]. Später gebraucht Humboldt dafür *Spachbau* oder — insbesondere wenn es um das Gestaltungsprinzip einer Sprache geht — *Form (der Sprache)*" (COSERIU 1972 : 120, nota 10).

[10] Ediția în limba daneză a lucrării a apărut în 1926 la Copenhaga, sub titlul *Balkanfilologien*. Pînă la Sandfeld, cele mai importante particularități comune limbilor balcanice mai fuseseră semnalate de Fr. Miklosich (în studiul menționat mai sus, v. nota 3) și de A. Seliščev, *Des traits linguistiques communs aux langues balkaniques: un balkanisme ancien en bulgare*, în „Revue des études slaves" V (1925), p. 38—57.

[11] „Fast alle meine Kenntnisse dieser Sprachen stammen aus dem Buche Kr. Sandfelds" (LEWY 1942 : 55, nota 1).

[12] LEWY 1942 : 14.

[13] LEWY 1942 : 19.

[14] „Die europäischen Sprachen sind wohl alle zu den flektierenden zu rechnen" (LEWY 1942 : 17).

[15] Celelalte patru grupuri sînt caracterizate tipologic astfel : izolant-flexionar, lexical-flexionar, radical-flexionar și, respectiv, subordonat (LEWY 1942 : 78).

[16] LEWY 1942 : 54—58, 92—93.

[17] Atașarea articolului în limbile scandinave, de exemplu în suedeză și în daneză (LEWY 1942 : 46—47), reluarea obiectului, prezența subordonatelor introduse prin conjuncția *și* etc. (*ibid.* : 58).

[18] „Die balkanischen Züge [...] sind [...] eben im Albanischen am vollkommensten vereint" (LEWY 1942 : 93).

[19] „die eigentliche Balkansprache" (LEWY 1942 : 92).

[20] „so würde sich als Mittel-, Ursprungs- und Kern-Gebiet das Karpaten-Gebiet mit seinen Abdachungen nach Norden ond Osten, doch auch nach Süd-Westen, nach der Adria und den dinarischen Alpen, ergeben" (LEWY 1942 : 101).

[21] LEWY 1942 : 100—101.

[22] „nur, wo der Typus in einiger Reinheit erhalten ist, kann die Heimat des betreffenden Sprachstammes liegen" (LEWY 1931 : 204).

[23] Critica teoriei substratului, cu referire la limbile balcanice, apare la Pavel Trost : „Dagegen ist Vererbung sprachlicher Merkmale ein Aberglaube [...] Es gibt keine angeborene Artikulationsbasis" (TROST 1968 : 45). „Die Anhänger der Substrattheorie in der Balkanlinguistik rechnen z.T. immer noch mit linguistischem Atavismus" (*ibid* : 46).

[24] „Der Begriff der 'genealogischen' Sprachverwandtschaft beruht, wie Finck oft dargelegt hat, auf einem mißverständlichen und oft mißverstandenen Gleichnis, das schließlich in die 'Substrattheorie' auslaufen mußte" (LEWY 1951 : 20).

[25] „Das Problem der Sprachveränderung ist in Wahrheit das Problem der Völkerveränderung ; vielleicht der Menschenveränderung" (LEWY 1951 : 20).

[26] „Die schon bestehenden oder sich zumindest anbahnenden Ähnlichkeiten zwischen der lateinischen und griechischen Umgangssprache steigerten sich, cumulierten sich" (REICHENKRON 1962 : 117). Autorul vorbeşte de „gemeinsame Tendenzen" (REICHENKRON 1966 : 21).

[27] Aceasta explică, în plus, rezultatele identice sau asemănătoare la care au ajuns în multe privinţe, în evoluţia lor, limbile romanice şi neogreaca : „Es ist eine bekannte Tatsache, daß das Lateinische und das Griechische [...] sprachlich soviel Einheitlichkeit, ja Parallelen gerade in den Neuerungen aufweisen, die dazu beigetragen haben, daß in vielem heute die romanischen Sprachen und das Neugriechische zu gleichen oder zumindest ähnlichen Ergebnissen gelangt sind" (REICHENKRON 1962 : 117). Despre influenţa grecească asupra latinei vulgare, ca sursă a unor concordanţe, cf. COSERIU 1978.

[28] „So führten sie [die Ähnlichkeiten] zu einem sich einander immer mehr annähernden Sprachtypus. Das ist meines Erachtens der Hauptkern für den sprachlichen Typus der Balkanidiome" (REICHENKRON 1962 : 117).

[29] „Der erste Vorgang ist die Romanisierung, der zweite die Hellenisierung" (REICHENKRON 1966 : 21).

[30] REICHENKRON 1962 : 117 ; 1966 : 5. Este, de fapt, vorba de linia Jireček.

[31] Albaneza, pe care Reichenkron o consideră, la fel ca Schuchardt înaintea sa, „eine halbromanisierte Sprache" (REICHENKRON 1962 : 97), fusese anterior supusă unui intens proces de romanizare, de unde concluzia autorului : „So glaube ich also, daß der Grundtypus des Rumänischen und Albanischen von den latein-altromanischen Verhältnissen geprägt worden ist" (*ibid.* : 116).

[32] „So bewahrheitet sich die These, daß der latein-griechischen Sprachgrenze entlang die eigentlichen Balkansprachen entstanden sind : Bulgarisch mit Mazedonisch und Albanisch ; dazu nördlich der Donau (mit Einwanderungen aus dem Süden !) das Rumänische [...] und bis zu einem gewissen Grade südlich des eigentlichen Balkansprachenkomplexes das Neugriechische" (REICHENKRON 1966 : 23) ; „Mit diesen drei Sprachen : Rumänisch — Albanisch — Bulgarisch ist bekanntlich der Kern der Balkansprachen gekennzeichnet. Alle übrigen südosteuropäischen Sprachen nehmen dann nur noch an einzelnen Zügen der Balkansprachen teil" (REICHENKRON 1962 : 118).

[33] REICHENKRON 1962 : 107—108 ; 1966 : 14.

[34] TROST 1966 : 29 (cf. GRAUR 1937 : 206) şi SKALIČKA 1968 : 39.

[35] „Wieso der Schnitt überhaupt der Grund, weshalb eizelne Sprachen einen bestimmten Rhythmus haben, der sie geradezu dazu zwingt, die Stellung der Wörter innerhalb eines Redetaktes oder Satzes [...] in diesem oder jenem Sinne vorzunehmen, das wird uns wohl ewig verschlossen bleiben" (REICHENKRON 1962 : 99).

[36] TROST 1966 : 30.

[37] KLAGSTAD 1963 : 180—183.

[38] KLAGSTAD 1963 : 188. Referiri critice la concepţia lui Klagstad privind importanţa acordată 'cliticelor' în explicarea concordanţelor morfosintactice dintre limbile balcanice apar la BIRNBAUM 1965 : 58 (nota 83), TROST 1966 : 29 şi SKALIČKA 1968 : 39.

[39] BIRNBAUM 1965 : 61—62.

[40] BIRNBAUM 1965 : 30—31 (cu referiri la contribuţia lui M. Pavlović).

[41] „Mehr als von einem relativ einheitlichen Typus kann man hier natürlich nicht sprechen" (BIRNBAUM 1965 : 30, nota 36).

[42] BIRNBAUM 1965 : 61.

[43] O prezentare sumară a principiilor tipologice stabilite de Vl. Skalička apare la K. Horálek, *Sur les problèmes actuels de la typologie structurale des langues*, în *Supliment (Mélanges linguistiques offerts à Emil Petrovici)* CL III (1958), p. 196—198. În legătură cu unele aspecte actuale ale tipologiei lingvistice, cf. şi Doina Negomireanu, *Cercetarea tipologică a limbilor. Unele consideraţii teoretice*, în CL XVI (1971), 2, p. 223—230.

[44] „Ein weiterer Stützpunkt unserer Theorie ist die Existenz eines Typus als eines Bündels von aufeinander abgestimmten Erscheinungen" (SKALIČKA 1966 : 335). În loc de *Bündel* (fascicul) apare, în alte contribuţii, termenul *Summe* (sumă) : „Die Merkmale einer Sprache sind nämlich nicht zufällig zusammengesetzt, sondern sie sind aufeinander abgestimmt. Die Summe aufeinander abgestimmten Erscheinungen heißt Typus" (SKALIČKA 1968 : 37).

[45] „Ein Bündel aufeinander abgestimmter Erscheinungen, d.h. Typus, kann in einem Konstrukt dargestellt werden" (SKALIČKA 1966 : 341).

[46] „Eine solche Typologie arbeitet nicht nur mit wirklichen Sprachen, sondern auch mit nicht realisierten, mit wahrscheinlichen, unwahrscheinlichen und unmöglichen Sprachen. So nähern wir uns einer deduktiven Typologie, die für die richtige Auffassung der Sprachen unentbehrlich ist" (SKALIČKA 1966 : 335).

[47] „Bekanntlich ist keine Sprache die Realisation eines einzigen Typs [...] Die Mischung der Sprachtypen ermöglicht den Bau der Sprachsysteme" (SKALIČKA 1966 : 341) ; „Kein

Typus ist in einer Sprache vollkommen realisiert, er ist immer mit anderen Typen vermischt" (SKALIČKA 1968 : 37).

48 „Jede Sprache ist mehr oder weniger politypologisch" (SPRACHWISSENSCHAFT II : 432).

49 „die sog. Balkanismen [...] können u.E. nicht als Einheit betrachtet werden" (SKALIČKA 1968 : 37); „Man kann also nicht die Entwicklung der Balkanismen mit einem typologischen Schlagwort charakterisieren" (*ibid.* : 39); „Typologisch sind sie [die Balkanismen] eine Kombination verschiedenen Typen" (SKALIČKA 1972 : 32).

50 „Der Brennpunkt des flektierenden Typus liegt im Rumänischen, der Brennpunkt des isolierenden im Griechischen vor, der agglutinierende Typus ist stark im Bulgarischen" (SKALIČKA 1974 : 5); „Der flektierende Typus hängt mehr mit der romanischen, der isolierende mit der griechischen Welt zusammen" (SKALIČKA 1968 : 43).

51 SKALIČKA 1972 : 27, 32. Latina și greaca erau, din punct de vedere tipologic, foarte apropiate (*ibid.* : 31); cf. și nota 27.

52 Arătînd că balcanismele nu ilustrează un singur tip lingvistic (un tip unitar), Skalička se declară de acord cu Pavel Trost, care respinsese explicațiile printr-un principiu unic date de Gamillscheg, Reichenkron și Klagstad; v. și notele 34, 36, 38.

53 „das typologische Modell ist keineswegs mit dem Ursprung der Eigenschaften identisch, d.h. es gibt keine Gründe zu behaupten, daß z.B. dieses Modell griechisch oder jenes romanisch ist" (SKALIČKA 1968 : 40).

54 „Die Realisation des balkanischen Sprachbundes (und wahrscheinlich auch jedes anderen Sprachbundes) bildet keineswegs das führende Entwicklungsprinzip der betreffenden Sprachen. Es stellt vielmehr eine Stärkung der leitenden Tendenzen dar" (SKALIČKA 1974 : 14).

55 „Aufgrund welcher höheren Einheit oder welches Gestaltungsprinzips hängen z.B. in einer Sprache *x* ihre flexivischen Merkmale und ihre Merkmale isolierenden Typus miteinander zusammen " (COSERIU 1983 : 275).

56 HJELMSLEV 1963 : 109; „der äußerlichste und am wenigsten tiefgehende von allen [Gesichtspunkten] [...] : die Wortstruktur" (*ibid.* : 111).

57 „algemeine Theorie des Sprachbaues" (HJELMSLEV 1963 : 126).

58 „man [muß] diejenigen Sprachen, welche die gleichen Kategorien aufweisen, demselben Sprachtyp zurechnen" (HJELMSLEV 1963 : 112).

59 „Hjelmslev's booklet *Sproget* [...] was to become his last major scholarly contribution" (BIRNBAUM 1970 : 35).

60 „Das Büchlein bringt aber auch Nuees von Hjelmslev, ein Thema, das sonst bei ihm weniger in Erscheinung getreten ist : Seine Interpretation der historisch-vergleichenden Sprachwissenschaft" (WERNER 1968 : 171—172).

61 HJELMSLEV 1963 : 13, 14, 107.

62 „Das zeigt uns, daß genetische und typologische Verwandtschaft zwei ganz verschiedene Dinge sind, die nichts miteinander zu tun haben" (HJELMSLEV 1963 : 111).

63 „Es ist klar, daß die Sprachtypen [...] niemals mit Sprachfamilien zusammenfallen können" (HJELMSLEV 1963 : 110).

64 Cf. și SPRACHWISSENSCHAFT III : 178—181. H. Birnbaum a fost înclinat să vadă în clasificarea areală numai o modalitate suplimentară de grupare a limbilor, secundară în raport cu clasificările genetică și tipologică, putînd fi plasată în cadrul acesteia din urmă (cf. BIRNBAUM 1965 : 13). Ulterior, autorul a revenit asupra acestui punct de vedere (cf. BIRNBAUM 1970 : 61—62).

65 Pentru întreaga expunere, cf. HJELMSLEV 1963 : 38, 43, 120—121, 128, 161.

66 „Die Anzahl der Elemente und die Verbindungsmöglichkeiten eines jeden Elements sind ein für allemal festgelegt im *Sprachbau*. Der *Sprachgebrauch* bestimmt, welche dieser Möglichkeiten man ausnützen will" (HJELMSLEV 1963 : 47).

67 „Während [...] mehrere verschiedene Arten des Sprachgebrauchs ein und demselben Sprachbau entsprechen können, gilt die Umkehrung nicht : ein und demselben Sprachgebrauch kann nur ein Sprachbau entsprechen" (HJELMSLEV 1963 : 51).

68 HJELMSLEV 1963 : 131, 133.

69 HJELMSLEV 1963 : 112, 116.

70 Concepută ca *structură tipologică de adîncime* (engl. *typological deep structure*, BIRNBAUM 1970 : 42, 57, 59—61).

71 Engl. „strata of deep structure" (BIRNBAUM 1970 : 59).

72 Cf. BIRNBAUM 1970 : 39.

73 Cf. BIRNBAUM 1970 : 38.

74 "Any language group that can be [...] said to be held together by a significant number of [...] structural features will be considered to constitute a language TYPE" (BIRNBAUM 1970 : 47).

75 Cf. BIRNBAUM 1970 : 40.

76 BIRNBAUM 1970 : 42, 48.

[77] BIRNBAUM 1970 : 48, 61.

[78] De exemplu, Vl. Georgiev vorbeşte de 'evoluţie omogenă' şi de 'procese convergente', care ar fi condus spre o ,,integrare oprită la jumătatea drumului'' (,,l'évolution vers une intégration, mais arrêtée à mi-chemin'', GEORGIEV 1968 : 9), de 'convergenţă lingvistică' şi de 'curente convergente' (GEORGIEV 1977 : 7 ; ,,La polygenèse des traits communs des langues balkaniques, surtout à l'égard de la morphologie, est plus vraisemblable que la monogenèse'', *ibid.* : 14).

[79] Definit pentru prima dată de N. S. Trubetzkoy în 1928, la primul Congres internaţional al lingviştilor de la Haga (cf. TRUBETZKOY 1928 : 18), termenul 'uniune lingvistică' a dat naştere, în ceea ce priveşte limbile balcanice, la opinii diverse. Pentru stadiul actual al discuţiilor, v. comunicările consacrate acestui subiect la primul Congres internaţional de studii balcanice şi sud-est-europene (cf. *Actes Sofia* 1968 : 7—94) şi volumul special din *LB* XX (1977), 1—2 (intitulat *L'union linguistique balkanique*).

[80] ,,Bedeutend sind [...] die Versuche, den analytischen Charakter der Balkansprachen genauer zu präzisieren'' (KURZOVÁ 1974 : 15).

[81] Engl. *metalinguistic model* (BIRNBAUM 1970 : 49). Birnbaum menţionează, în acest sens, 'modelul metalingvistic' elaborat, prin dezvoltarea concepţiei lui Hjelmslev, de către un elev al acestuia, B. Uspenskij (în *Principy strukturnoj tipologii*, Moskva, 1962 şi *Strukturnaja tipologija jazykov*, Moskva, 1965).

[82] Menţionăm aici şi contribuţia lui K. Kazazis, *On a Generative Grammar of the Balkan Languages* (în *Actes Sofia* 1968 : 823—828), unde autorul şi-a propus să construiască ''a partial generative transfomational grammar of the Balkan constructions which correspond to some typical uses of the European infinitive'', p. 824, numită şi ''contrastive generative grammar'', p. 827.

[83] ,,Durch die Tendenz zu größerer Explizität (Zunahme der Grammatikalität auf der syntagmatischen Ebene) wird die Erklärung der balkanischen Übereinstimmungen nicht erschöpft'' (KURZOVÁ 1974 : 18) ; ,,die Entwicklung der Balkansprachen [läßt] sich bestimmt nicht vom Gesichtspunkt synthetischer Vereinfachung begreifen'' (TROST 1974 : 26).

[84] COSERIU 1983 : 274 (,,integrale Typologie der realen Sprachen'').

[85] COSERIU 1980 b : 199.

[86] ,,Die integrale « humboldtianische » Sprachtypologie, um die ich mich seit vielen Jahren bemühe [...]'' (COSERIU 1983 : 269).

[87] ,,die Typologie ist [...] zunächst eine autonome Sektion der beschreibenden einzelsprachlichen Linguistik : sie ist die Untersuchung der Ebene des Sprachtypus einer jeden Sprache'' (COSERIU 1980 a : 164). Tipul lingvistic este ,,eine f u n k i o n e l l e Ebene einer Sprachtechnik, und er kann folglich in jeder Sprache, und zwar grundsätzlich jeweils in einer einzigen festgestellt werden'' (*ibid.*).

[88] ,,Identifizierung der ideelen Einheit einer jeden Sprache (soweit eine solche Einheit überhaupt besteht)'' (COSERIU 1980 b : 199).

[89] ,,Schließlich ist diese Typologie in ihrer Durchführung nie panchronisch, dafür aber synchronisch und diachronisch zugleich'' (COSERIU 1983 : 278). Limba fiind o ,,tehnică dinamică'' (COSERIU 1980 a : 163), raportul normă—sistem—tip se prezintă, în cadrul relaţiei sincronie — diacronie, astfel : diacronia normei în sincronia sistemului şi diacronia sistemului în sincronia tipului (,,Diachronie (« Wandel ») der Norm bei Synchronie (« Funktionieren ») des Systems, und Diachronie des Systems bei Synchronie des Sprachtypus'') (*ibid.* : 164).

[90] Cf. SARAMANDU 1986.

Aprilie 1986

NICOLAE SARAMANDU
Institutul de Cercetări
Etnologice şi Dialectologice
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

Învățături preste toate zilele *(1642). Édition et étude linguistique.* Tome I. *Introduction et étude linguistique.* Tome II. *Texte, index des mots, glossaire et fac-similés.* Academisch proefschrift... door Willem van Eeden, Amsterdam, Rodopi, 1985, 811 p. + 116 facsimile

Printre textele românești vechi care au văzut lumina tiparului în prima jumătate a secolului al XVII-lea un loc aparte ocupă culegerea de exegeze morale intitulată *Învățături preste toate zilele,* apărută la Cîmpulung (-Muscel) în 1642. Imprimată cu cheltuiala mănăstirii din localitate, lucrarea a fost tradusă, potrivit afirmațiilor din prefață, de Melhisedec, egumenul acestui așezămînt monahal (în partea slavonă a foii de titlu, se trece în seama egumenului și finanțarea tipăririi cărții). Deși semnalată de mult în lucrările bibliografice, tipăritura s-a bucurat de o atenție cu totul redusă din partea cercetătorilor vechii noastre literaturi, în ciuda faptului că traducerea este realizată într-o excelentă limbă literară, cu certe virtuți stilistice, așa cum subliniază, de altfel, și recentul editor al textului : „dans les meilleurs passages la qualité de son écriture soutient la comparaison de celle... du sermonnaire *(Cazania)* du métropolite Varlaam" (p. 2). Este meritul incontestabil al cercetătorului olandez Willem van Eeden de a fi scos dintr-o uitare „nemeritată" (p. 2) acest valoros text, într-o ediție monumentală, alcătuită, de-a lungul mai multor ani, cu competență și înaltă exigență științifică.

Aceste aprecieri sînt puse în lumină de lectura fiecăreia dintre secțiunile ediției. După un *Cuvînt înainte* și o *Introducere* cu caracter filologic și de istorie literară (p. 1—19), tomul I cuprinde un dezvoltat și minuțios *Studiu lingvistic* (p. 20—481), numărînd patru subcapitole, consacrate descrierii și interpretării grafiei (p. 20—132), fonologiei și morfonologiei (p. 133—253), morfologiei (p. 254—369) și sintaxei (p. 370—481). O listă a abrevierilor și a simbolurilor întrebuințate în studiul lingvistic (p. 482—497) încheie volumul. Lipsește, după cum se vede, în mod neașteptat, o cercetare avînd drept obiect vocabularul pus la contribuție de traducătorul *Învățăturilor* (formarea cuvintelor este cuprinsă în expunerea privitoare la morfologie).

Tomul II conține *Textul* (p. 499—621), în transcriere interpretativă, procedeu a cărui adoptare autorul o justifică pe larg (p. 7—8), un *Indice și glosar* (p. 622—805), în care sînt înregistrate în grafia originară toate ocurențele termenilor folosiți în lucrare (ceea ce compensează, în parte, absența subcapitolului consacrat vocabularului), un rezumat în olandeză (p. 807—811), precum și facsimilele cărții editate.

În cele peste opt sute de pagini ale ediției, Willem van Eeden se dovedește un cunoscător avizat al vechii române literare, ale cărei probleme controversate îi sînt, în mod evident, familiare. La curent cu ultimele achiziții ale istoriei limbii și ale filologiei române, Domnia-sa face, în repetate rînduri, proba unui spirit critic exersat în investigațiile de acest gen, dotat cu o puțin obișnuită acribie și, mai ales, cu o consecvență riguroasă în exploatarea datelor oferite de exegeza textului. Chiar dacă opiniile sale, uneori singulare, pot șoca pe cercetătorul limbii noastre vechi, ele sînt întemeiate întotdeauna pe probe, iar acestea sînt alese în funcție de anumite principii teoretice formulate cu claritate. Dacă *Studiul lingvistic,* ca și *Introducerea,* de altfel, sînt în măsură să ridice unele obiecții, cu caracter general sau de amănunt, în schimb transcrierea textului (și aceasta e partea esențială a unei ediții) este efectuată fără cusur, cu o exactitate care își va găsi cu greu perechea, așa cum ne-am încredințat noi înșine printr-o serie de confruntări ale textului stabilit de editor cu facsimilele tipăriturii.

Lectura celor două volume ne-a pus în situația de a formula și unele observații cu caracter critic. Nu vom zăbovi asupra chestiunilor de amănunt [1], ci vom încerca să prezentăm cîteva considerații generale asupra *Introducerii* și a *Studiului lingvistic.*

Din capul locului, vom spune că investigarea sub aspect filologic a textului, efectuată în paginile *Introducerii,* deși exactă, este totuși sumară. Lipsesc astfel datele (prezente în alte ediții) asupra caracteristicilor tiparului (tipul și dimensiunile literelor, oglinda zațului etc.) și asupra hîrtiei folosite la imprimarea lucrării (vărgături, călușuri, densitatea sitei, filigranul, în măsura în care există). Lipsește însă mai ales o cercetare filologică a limbii textului, adică localizarea acestei limbi prin raportare la stadiul de evoluție atins de graiurile dacoromâne în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Dacă autorul ar fi întreprins o asemenea cercetare (după părerea noastră, absolut necesară), ar fi fost pus în situația de a nuanța unele afirmații privitoare la interpretarea grafiei, operație în care a pornit de la convingerea că *Învățăturile* reflectă integral graiul muntean (întrucît traducătorul a fost Melhisedec, egumenul mănăstirii din Cîmpulung). Este desigur ușor de observat că coloratura generală a limbii textului este muntenească. Nu vom produce exemple în acest sens, deoarece ele se recoltează fără greutate de pe fiecare pagină a tipăriturii. Vom atrage însă atenția asupra unor fenomene de limbă a căror explicare prin invocarea graiului muntean nu se poate face sau se face cu unele dificultăți.

Iată cîteva dintre ele : [ă] protonic trecut la [a] : *se arată* (pf.s. : 14^v), *vrajmașii* ($2^{r,v}$), [e] aton> [i] : *priveade* (7^r), rostirea dură a consoanelor [s], [z], [ț] : *dumnezăescu(l)* (5^v, 31^r), *să înfolosască* (8^v ; de două ori), *să mărturisască* (26^r), *să se sfînțască* (28^r ; de două ori), rostirea dură a labialelor : *să izbăvască* (44^r), *să priimască* (12^r), *să trimață* (26^v), apariția lui [dz] în loc de [z] : *îmblîndzeală* (3^v), *pîndză* (42^r). Avem a face în toate aceste cazuri cu fenomene caracteristice graiurilor de tip nordic, răspîndite în Banat — Hunedoara, Transilvania de nord și Moldova. Este adevărat că unele dintre ele sînt localizabile și în Oltenia (ba cîteodată și în Muntenia nord-vestică), ceea ce ar putea îndreptăți încheierea că traducătorul a fost oltean. Prezența lui [dz] nu poate fi în nici un caz explicată prin invocarea stărilor de fapt din graiurile sudice. Nu avem nici un motiv să-l considerăm un „reziduu", cum susține W. van Eeden (p. 167), adică un vestigiu al rostirii primitive a sunetului rezultat din [d] + [e], [i] latin, întrucît nici un document redactat în Țara Românească în secolele al XV-lea — al XVII-lea nu-l consemnează, după cum nu-l înregistrează nici textele literare elaborate în această zonă a țării [2] (în *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul din 1649 grafiile de tipul *astădzi*, *dzice* provin din izvoarele moldovenești sau bănățene utilizate de călugărul oltean [3]). Toate aceste fenomene (și, în mod special, [dz]) ne permit să presupunem că Melhisedec a pus la contribuție unele surse nordice (eventual moldovenești), din care i-au scăpat, din nebăgare de seamă, cel puțin unele din particularitățile menționate mai sus. Am afirmat acest punct de vedere încă în 1975 [4], dar el nu a fost reținut de W. van Eeden.

Interpretarea grafiei textului se face pe baza unei atente și minuțioase analize grafematice, avînd ca scop degajarea fonemelor pe care diferitele semne ale alfabetului le exprimă. Este o sarcină (relativ) ușoară într-o serie de cazuri, dar extrem de dificilă în situațiile în care o slovă are mai multe valori sau în cele în care mai multe slove au una și aceeași valoare. Autorul își constituie o călăuză din concepția lui Andrei Avram, afirmată în lucrările sale privitoare la interpretarea grafiei textelor românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Nu e vorba, cum s-ar putea crede, de acceptarea *tale-quale* a unei anumite metode, deoarece W. van Eeden nuanțează în unele cazuri punctele de vedere ale cercetătorului citat, iar alteori se separă de ele, propunînd interpretări proprii. Nu avem intenția de a întreprinde aici o analiză a principiilor teoretice și metodologice urmate de autor. Vom atrage atenția asupra importanței acordate criteriului statistic. Ori de cîte ori izolarea unei perechi minimale nu se poate face (dar nu numai în asemenea situații), W. van Eeden stabilește frecvența valorilor cu care este întrebuințată o slovă oarecare, prin raportare (și) la limba de astăzi, ceea ce permite degajarea unor soluții, dar favorizează în același timp apariția excepțiilor. Astfel, întrucît ierul mic corespunde în majoritatea cazurilor unui /î/ (în interiorul cuvintelor), se reține această valoare a slovei, care este însă echivalată, în alte situații, cu /ă/ : *număr* (9^r) (iar la sfîrșitul cuvintelor și cu *ŭ* : *acelŭ*, 21^r, și /ĭ/ : *povărĭ*, 9^r). Cele mai importante echivalențe astfel stabilite sînt următoarele : ȣ (final) = /u/, ъ (final)= /ŭ/, ь (final) = /ŭ/ și /ĭ/, ꙥ= /n̥/ (/n/ vocalic), transcris *n(m)* + consoană : *mpărăție*, *nvrăjbi* și /î/ : *îmblat*, ъ (în interiorul cuvintelor) = /ă/ : *cănd*, ь (în interiorul cuvintelor)= /î/ și /ă/ (vezi exemplele mai sus), ръ, лъ= /r̥/, /l̥/, transcriși fie *ăr*, *ăl* : *milosărd*, *tălc*, fie *ră* : *trăpenie*, *vrătos*, ѣ(ꙗ), în poziție moale = /ea/ (/ẹ/).

După cum se vede, într-o serie de cazuri, soluțiile întrevăzute de cercetătorul olandez se depărtează sensibil de interpretările avansate pînă în prezent și, ținînd seama de echivalențele grafice preferate, vor da naștere la discuții (avem în vedere grafiile de tipul *mpărăție*, *nvrăjbi*, *vrătos*). Trebuie să arătăm că, în spiritul prudenței, însuși autorul nu-și consideră întotdeauna interpretările drept definitive și inatacabile, dovadă că apelează uneori în cursul expunerii la formule ca „il est plausible", „nous supposons" etc. În realitate, echivalențele la care a ajuns sînt rezultatul firesc al aplicării consecvente a unei metode de analiză căreia a ținut să-i rămînă credincios pînă la capăt. Atitudinea, logică în fond, pornește de la premisa, nemărturisită, că stabilirea valorii *exacte* a tuturor slovelor folosite în scrierea unui text din 1642 este o operație întru totul posibilă.

Acceptabil, în principiu, un asemenea punct de vedere este contrazis de îndată ce ne raportăm la realitățile scrisului vechi românesc. De o ortografie unitară, panromânească, izvorînd dintr-un unic corpus de norme sau măcar dintr-o tradiție unică nu poate fi vorba nici în secolul al XVI-lea, nici în cel următor. O aplicare absolut consecventă a unei ortografii nu se observă nici în interiorul unei anumite provincii sau al unui anumit centru cultural. Amestecul de uzanțe grafice (generînd, în mod normal, o serie de alternanțe) se constată la nivelul tuturor textelor dinaintea *Bibliei de la București* (care, nici ea, nu e lipsită de unele oscilații și inconsecvențe). Chiar dacă am admite că Melhisedec a tradus singur *Învățăturile*, e sigur că autograful a fost transcris în vederea tipăririi, probabil de o altă persoană, revăzut de un diortositor și cules de un zețar, toți aceștia putînd modifica, în principiu, litera textului, așa cum a ieșit din mîinile traducătorului. În cazul că Melhisedec a folosit unele izvoare nordice (vezi mai sus), problema se complică și mai mult, într-un sens care nu e greu de imaginat. Pentru a întreprinde o analiză riguroasă a grafiei unui text (pornind de la premisa interpretării *integrale* a inventarului de litere), ar trebui separate în prealabil aceste straturi și stabilite

valorile atribuite slovelor în fiecare din ele, operație extraordinar de dificilă în principiu, iar în momentul de față cu neputință de pus în practică. Evident, riscurile interpretării vor continua să existe și după aceea, chiar dacă vor fi diminuate.

Eroarea lui W. van Eeden (dacă-i putem spune așa) este de a fi crezut cu fermitate că o transcriere interpretativă integrală e posibilă la nivelul textelor românești din secolele al XVI-lea și al XVII-lea, fără a duce la rezultate discutabile sau la arbitrar. În realitate, o veche experiență editorială ne-a avertizat de la început (și timpul n-a făcut decît să ne întărească în această credință) că interpretarea e bine să fie temperată de transliterație în situațiile în care nu putem opera cu certitudini sau cel puțin cu un grad foarte înalt de probabilitate [5].

Observațiile critice de mai sus, avînd mai totdeauna un caracter general, nu ne împiedică să ne reafirmăm convingerea că ediția *Învățăturilor* este, în ansamblu, o indiscutabilă reușită, prin care autorul a făcut proba că este un exeget competent al vechii noastre limbi și literaturi.

NOTE

[1] Iată cîteva dintre observațiile ce se pot face. P. 167 : În *cerurilor, boiarъ* nu avem a face cu neglijențe grafice, ci cu atestări ale rostirii dure a lui [r], întîlnită în Muntenia încă din secolul al XV-lea (vezi I. Gheție — Al. Mareș, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, București, 1974, p. 207—209). P. 187 : durificarea lui [d] în Țara Românească ar apărea pentru prima dată în documentele neliterare în jurul anului 1600, iar în monumentele literare în 1642 (în *Învățăturile preste toate zilele*). În realitate, cea mai veche atestare a fenomenului într-un text literar e din 1567—1568 (în *Molitvenicul* lui Coresi), iar într-un document, din 1582 (vezi I. Gheție — Al. Mareș, *op. cit.*, p. 247, I. Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 250). Pe aceeași pagină se afirmă că ultimul text în care apare rostirea dură a acestei consoane ar fi *Biblia de la București*. În *Baza dialectală a românei literare*, p. 380, 382 sînt date exemple din 1728, 1743 (în tipărituri) și 1781 (în manuscrise) (de notat că fenomenul apare la munteni și după 1800).

[2] Vezi lucrările citate mai sus, în locurile unde se discută fenomenul în cauză.

[3] Vezi Mirela Teodorescu, *Elemente regionale în* **Lexiconul** *lui Mardarie Cozianul*, în SLLF, II, p. 86, 90—92.

[4] Vezi *Baza dialectală a românei literare*, p. 283—284.

[5] Vezi I. Gheție — Mirela Teodorescu, *Interpretare și transliterație în reproducerea vechilor texte românești*, în SCL XXX (1979), nr. 4, p. 377—378.

Aprilie 1986

ION GHEȚIE
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

OLIMPIA BERCA, LIVIUS BERCEA, CRIȘU DASCĂLU, DOINA DASCĂLU, EUGEN DORCESCU, MARIA FOARȚĂ, IONEL FUNERIU, DUMITRU VLĂDUȚ, SMARANDA VULTUR, **Elemente lexicale de limbă vorbită în stilurile nonartistice ale limbii române literare din secolul al XIX-lea.** Coordonatori : Crișu Dascălu, Eugen Dorcescu. Secretar : Livius Bercea. Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1985, 100 p.

Cercetări mai recente din perspectiva unei stilistici funcționale diacronice găsesc în problematica stilurilor nonartistice un domeniu preferat, a cărui recuperare se dovedește importantă și necesară pentru înțelegerea mecanismelor care au dus la constituirea și consolidarea limbajului unui domeniu particular. Cu atît mai interesantă, dar și mai dificilă devine cercetarea în discuție cînd își propune stabilirea lexicului limbii vorbite din stilurile nonartistice ale secolului trecut și a modului propriu în care acesta funcționează.

Premisa de la care pornesc autorii volumului de față — o variantă rezumată a unei lucrări ample — este că limba vorbită are o sferă largă, acoperind parțial atît domeniul limbii literare, cît și pe acela al exprimării neliterare (regionale, populare ș.a.).

Materialul a fost privit și organizat prin prisma unei concepții și metodologii de tip descriptiv-tradițional ; faptul, fără a fi fost precizat teoretic, ne apare evident din structura lucrării, care urmărește schema clasică de tratare (v. secțiunile *Proveniența, Formarea cuvintelor, Semantica)* și din tipul de clasificare a materialului lexical în cadrul fiecărui capitol. Lexicul limbii vorbite din stilurile nonartistice a fost supus unei analize cantitative (v. secțiunea *Perspectiva statistică)*, cunoscută fiind capacitatea metodei de a întemeia mai riguros constantele unor corpusuri întinse de texte.

Chestiunea cea mai delicată şi, desigur, cea mai importantă a cercetării a constituit-o problema criteriilor potrivit cărora un termen aparţine sau nu limbii vorbite din secolul al XIX-lea, caracterizat, cel puţin în prima sa jumătate, printr-un sistem de norme literare fluctuante. Principiile de identificare a termenilor de limbă vorbită nu au format obiectul unei expuneri unitare, dar fiecare capitol aduce în discuţie explicit (p. 54) sau implicit (p. 83) problema, ca reflex direct al importanţei ei. În esenţă, în conferirea statutului de termen al limbii vorbite s-a avut în vedere un criteriu comparativ : poziţia şi relaţiile lexico-semantice ale unui cuvînt atît în interiorul stilurilor nonartistice, cît şi în exteriorul lor (texte variate care conservă particularităţi orale : scrisori particulare, documente, scrieri literare ş.a.).

Concepţia autorilor despre lexicul vorbit din stilurile nonartistice are la bază aplicarea într-adevăr consecventă, sistematică, a unei metodologii coerente. Aşa se motivează faptul că ideile fundamentale ale cărţii sînt juste sau, în orice caz, superioare generalizărilor din studiile de pînă acum.

Fără îndoială, se poate discuta dacă un termen sau altul din listele bogate şi diverse de unităţi lexicale aparţine cu siguranţă limbii vorbite din secolul trecut, dar în ansamblul ei lucrarea în discuţie a ajuns la concluzii importante pentru studiul diacronic al stilurilor nonartistice din perspectiva lexicului vorbit. Astfel, în cadrul fiecărui capitol s-au formulat observaţii privind constituirea şi dezvoltarea lexicului specific diverselor stiluri în raport cu nivelul realităţii lingvistice (care depinde de întreaga evoluţie a limbii, dar şi de situaţia sincronică la un moment dat) şi cu nivelul realităţilor metalingvistice (acesta dependent de cel dintîi), gradul diferit de permeabilitate a stilurilor la registrele socioculturale ale limbii vorbite (ascendent, de la stilul administrativ-juridic la cel publicistic), parametrii lingvistici şi/sau extralingvistici care influenţează mobilitatea stilurilor într-un sens de radicală modernizare şi de instituţionalizare, structura eterogenă şi specifică a elementelor de limbă vorbită în interiorul limbajelor (raportul arhaic/neologic ; popular/savant ; familiar/oficial) la un moment dat. Probabil că un capitol final de sinteză, chiar şi în această formă rezumată a lucrării, ar fi redat mai clar imaginea de ansamblu a stilurilor nonartistice pe coordonatele studiate şi ar fi evitat unele repetiţii de la un capitol la altul.

Un lucru e cert : rezultatele practice şi teoretice ale lucrării de faţă — pe care o dorim, în varianta dezvoltată, cît mai curînd publicată într-o editură — se vor îmbina şi integra organic cu marile probleme ale istoriei limbii române literare într-o descriere mai nuanţată a acesteia.

LIVIA VASILUŢĂ

Universitatea „Al. I. Cuza" Iaşi, Centrul de Lingvistică, Istorie Literară şi Folclor, **Anuar de lingvistică şi istorie literară**, Tomul XXIX, 1983 — 1984, **A. Lingvistică**

Cele 20 de titluri cuprinse în volum, aproape toate lucrări de mare întindere, arată că preocupările lingviştilor ieşeni se îndreaptă mai ales spre etimologie, istoria limbii române şi onomastică.

G. Ivănescu, în lucrarea *Elemente tracodacice păstrate în limba română*, susţine originea tracă a unor cuvinte considerate pînă acum ca fiind formate pe teren românesc (unele interjecţii şi derivatele lor, ca *vai — văita*).

V. Arvinte, ocupîndu-se de etimologia cuvîntului *ravilă*, aduce o serie de precizări despre fonetisme din germana veche păstrate în cuvintele de origine germană împrumutate de limba română.

Ioan Oprea propune ca etimologie a verbului *dezvolta* calcul după francezul *développer*. Acelaşi autor dedică un articol unui „făuritor al limbii şi culturii româneşti moderne, Simion Bărnuţiu", la 150 de ani de la naştere.

Preocupări de istoria limbii găsim şi în articolele : *Geneza şi evoluţia formelor verbale supracompuse în limba română* de C. Frîncu, *Consideraţii diacronice asupra sufixului -ea* de Ion A. Florea, *Categoriile gramaticale de persoană şi număr în unele texte româneşti* de C. Dimitriu.

Rubrica *Gramatică* prezintă articolele : *Observaţii privind categoria genului în gramatica românească de pînă la anul 1870* de Doina Cobeţ, *Paternitatea gramaticii atribuite lui A. Lambrior (100 de ani de la moartea lui A. Lambrior)* de Ion Nuţă, *A convinge/a influenţa — aspecte dialogice ale discursului* de Oana Popîrda.

În secţiunea *Fonetică şi dialectologie*, G. Ivănescu expune o opinie nouă asupra diferenţierii dialectale a slavei primitive, Stelian Dumistrăcel se ocupă de sensurile dialectale ale termenilor *lac, baltă, puţ, fîntînă*, Doina Hreapcă studiază sonorizarea fricativelor şi oclusivelor surde urmate de *n* în graiurile dacoromâne, Ion Nuţă cercetează metafora în terminologia viticolă românească, Vasile Frăţilă prezintă un glosar dialectal de pe Tîrnave.

La rubrica *Științe onomastice*, Dragoș Moldovanu, într-un studiu intitulat *Stratificarea genetică a toponimiei românești* (I), susține teoria importanței sociogeografice, opunînd-o teoriilor mai vechi. La aceeași rubrică mai colaborează : Ion Toma *(Despre clasificarea numelor de locuri)*, Traian Diaconescu *(Onomastica figurată în comedia lui Plaut)*, Vlad Cojocaru *(Aspecte ale stratificării toponimelor în bazinul mijlociu al Trotușului)*, Gabriela Macovei, *Termeni geografici populari din Vrancea pentru noțiunea de „vîrf ascuțit" și reflexele lor toponimice (I)*.

Ultima secțiune a volumului prezintă recenzii, revista revistelor și cronici ale unor manifestări naționale și internaționale de lingvistică.

Problemele abordate, ținuta științifică, bogăția materialului studiat de fiecare autor suscită interesul și aprecierea lectorului.

ZORELA CREȚA

Semnificație și comunicare în lumea contemporană. Prezentare, antologare și îngrijire de Solomon Marcus, București, Editura Politică, 1985, 324 p. (= seria *Filosofie și știință*)

Volumul apărut sub îngrijirea profesorului Solomon Marcus urmărește să ofere o imagine a diversității domeniului semiotic în momentul actual ; studiile antologate prezintă o mare varietate de poziții teoretice, de modalități de abordare, de sfere de aplicație și sînt destul de recente (cel mai vechi fiind datat 1973). Cele 18 texte — articole independente sau fragmente din volume — sînt grupate în două secțiuni — *Fundamentele semioticii* și *Semiotica aplicată* — și precedate de o prefață a profesorului Solomon Marcus intitulată *Semiotica, azi*. Traducerile sînt semnate de Daniela Rovența-Frumușani, Taina Duțescu Coliban și Nicolae Roșianu. Se pot recunoaște, dincolo de diversitatea textelor și a metodelor pe care ele le utilizează și în pofida dimensiunilor limitate ale articolelor și ale selecției în ansamblu, tendințe bine conturate, manifestări ale unor orientări generale, care asigură de altfel și unitatea volumului. Se resimte, în primul rînd, necesitatea (tot mai des afirmată în gîndirea contemporană) de a fundamenta filozofic teoriile și științele particulare, de a tinde către o viziune integratoare (capabilă să explice deopotrivă noologicul, biologicul și fizicul). Din această perspectivă se vorbește de mai multe ori despre așa-numitul impas al lingvisticii, în măsura în care aceasta rămîne închisă în limitele pe care singură și le-a trasat, într-un spațiu în care în ultimul timp nu s-a mai produs nici o schimbare importantă de paradigmă. Este aici, desigur, și o reacție față de rolul de știință-pilot atribuit pînă nu de mult lingvisticii de structuralism, dar și un avertisment.

În prefața volumului se schițează o succintă istorie a semioticii, o prezentare a direcțiilor sale contemporane (subliniindu-se existența a două orientări principale : cea preponderent lingvistică — urmînd tradiția lui F. de Saussure și dominînd spațiul francez — și cea anglo-saxonă, preponderent filozofică, revendicîndu-se de la Ch. S. Peirce), a statutului său epistemologic și a locului pe care lingvistica îl ocupă în cadrul științei semnului. Autorul antologiei pledează pentru o creștere a ponderii semioticii, considerate „unul dintre marile curente integratoare din cultura contemporană" (p. 16), dar asociate pînă acum mai mult domeniului umanistic, în științele exacte (o astfel de poziție implicînd un plus de atenție dat semioticii de tip peirceean, deschise spre cele mai diverse tipuri de sisteme comunicaționale).

Limitele dintre secțiuni nu sînt absolute, între aspectele teoretice și cele aplicative interferențele fiind frecvente. Cele cîteva texte care au ca obiect concepțiile „fondatorilor" semioticii aduc în discuție, inevitabil, conceptul de semn, problemele semnificării, taxonomia semnelor ; multe cercetări sînt orientate interdisciplinar, studiind statutul semioticii din perspectiva filozofiei, a antropologiei, a biologiei, dar mai ales a sociologiei. Altele reprezintă analize concrete, aplicări ale metodei semiotice în diferite domenii socioculturale.

Prezentările teoriei lui Ch.S. Peirce au avantajul de a se completa reciproc, oferind în final o imagine bine articulată a concepției semiotice a filozofului american (de la sistemul categoriilor, definirea și tipologia semnelor — pînă la ideea raționalității cosmice). Față de fragmentul ales din volumul lui Gérard Deledalle, *Teoria și practica semnului*, text util prin minuțiozitatea disocierilor dar cam stufos, expunerea lui Klaus Oehler, *Compendiu al semioticii lui Peirce*, apare ca mai clară și mai sistematică. Meritul lui Gérard Deledalle este mai vizibil în ilustrarea teoriei, în exemplul oferit de analiză în termeni peirceeni a unor imagini vizuale. Evitînd pericolul categorizărilor stricte, autorul aplică subdiviziunile claselor de semne într-o analiză de finețe, capabilă să surprindă suprapunerile și interferențele — și chiar devenirile. Maniera adoptată de Klaus Oehler — urmărirea gîndirii lui Peirce în evoluția ei — este adecvată, ea asociindu-se cu operația de interpretare a multiplelor sugestii ale unei opere doar parțial sistematizate, dar deosebit de productive. Cercetătorul aduce argumente solide pentru concluzia

esențialității și a universalității concepției peirceene, care ar cuprinde „o cosmologie și o noologie semiotică" (p. 68).

La Peirce face ample referiri și Eliseo Veron (*Semioza socială*), care opune modelului binar, saussureian, al semnului, pe cel ternar, considerat superior, și își orientează discursul către stabilirea echivalențelor dintre pozițiile lui Frege și Peirce. De altfel, punerea în paralel a mai multor sisteme importante pentru a găsi, dincolo de divergențele terminologice, corespondențele lor, este o poziție constructivă, adoptată de mai mulți autori. În sistemul de echivalențe este cuprins și Saussure, de pildă în studiul deja citat al lui Gérard Deledalle (cap. *Saussure și Peirce*) sau în *Saussure și dezvoltarea semiologiei* de Martin Krampen ; fondatorul lingvisticii moderne este pus în valoare prin explicitarea conceptelor sale (model diadic, diferență, arbitrariu, convenționalitate, valoare în sistem etc.) din perspectiva actualității lor, ca replică la unele opinii minimalizatoare.

O prezentare a concepției semiotice a lui Ch. Morris, precum cea realizată în articolul lui Roland Posner *Charles Morris și fundamentarea comportamental-teoretică a semioticii*, vine în sprijinul ideii că direcția pragmatică a lingvisticii actuale nu se poate dispensa de contactul direct cu textele de bază ale marilor teoreticieni.

Statutul semioticii fiind încă pus în discuție (chiar existența sa ca disciplină autonomă nu pare să constituie o certitudine pentru toată lumea), prezentarea unei teorii sau a unei aplicații atinge adeseori puncte nevralgice. O sistematizare dihotomică a principalelor posibilități de delimitare a domeniului semiotic propun György Szépe și Vilmos Voigt în articolul *Alternative semiotice*. O analiză pertinentă a posibilităților de definire — și de evoluție — a semioticii (ca știință sau hiperștiință, metodă sau sistem, ca disciplină sincronică sau diacronică, autonomă sau socială, dependentă sau nu de lingvistică ș.a.m.d.) este urmată de concluzii discutabile, perspectiva sociologizantă determinînd respingerea sceptică a unui eventual pansemiotism — care ar reprezenta transformarea unei discipline științifice în detestabilă „cvasi-filosofie". De altfel, raporturile semioticii cu socialul formează obiectul mai multor cercetări. Explicația acestei preocupări — consubstanțiale unei mai generale orientări actuale dinspre produs spre proces, dinspre sintaxă și semantică spre pragmatică, dinspre semn spre semioză — încearcă să o dea Eliseo Veron în studiul deja citat, *Semioza socială*. Autorul vorbește și el de o criză a lingvisticii, survenită prin epuizarea capacității teoretice a modelului care i-a permis avîntul. O limitare la început fertilă (excluderea semanticii, eludarea problemei construcției realului) s-a transformat în stavilă. „Oricum, după această criză obiectul lingvisticii va fi altul. (...) Această criză va atinge, într-un fel sau altul, și problema socialului în limbă" (p. 165). Și alte studii — *Introducere în semioză și reproducerea socială* de Ferrucio Rossi-Landi și *Cultura ca sistem de semne* de Tadeusz Pawlovski — recurg la social pentru a corija ceea ce consideră a fi un pericol de reducționism în expansiunea semioticii. Se arată, de multe ori cu o insistență inutilă, că reproducerea socială (totalitatea proceselor prin care o societate se continuă în timp) *nu* este reductibilă la semioză, că *nu* este recomandabilă aplicarea conceptelor lingvistice (identificate de Tadeusz Pawlovski, în mod destul de ciudat, cu cele fonologice) în cercetarea culturii.

Aplicațiile semioticii în folclor (T. N. Sveșnikova, T. V. Țivian : *Despre semiotica vaselor în folclorul românesc*), mitologie (V. N. Toporov : *Observații asupra codului vegetal al mitului esențial*), artă plastică (Jean Baudrillard : *Le trompe-l'œil*), în studiul diferitelor tipuri de discurs — publicitar (René Lindekens : *Semiotica discursului publicitar*), dramatic (Cesare Segre : *Funcția limbajului în „Act fără cuvinte" de Samuel Beckett*), umoristic (Walter Hőllerer : *Semiologia glumei*) — formează un grup de texte — foarte diferite, de altfel — interesante nu atît prin concluzii sau implicații teoretice, cît prin mulțimea observațiilor subtile pe care le conțin și prin demonstrația pe care o produc. Ele dovedesc cu claritate că cercetările actuale de semiotică nu numai că nu operează izolări și abstractizări, că nu urmăresc că construiască clasificări rupte de realitatea comunicării, dar fac apel în modul cel mai explicit la mentalități, la cadrele sociale, culturale, chiar psihologice ale celor ce folosesc semnele.

Articolul lui A. J. Greimas, *Pentru o teorie a modalităților*, este semnificativ, și el, prin schimbarea de accent : păstrîndu-se linia semanticii construite pe structuri logice solid articulate, obiectul cercetării devine acțiunea discursivă, procesul.

Andrej Bogusławski, în studiul *O definiție a semnului și problema transparenței semnului*, pornește de la o definiție relațională pentru a justifica teoretic și a exemplifica existența semnelor nontransparente alături de cele transparente.

Două dintre cele mai interesante studii din volum se situează în zone de interdisciplinaritate — biosemiotica și neurosemiotica. În *Iconicitate*, Thomas A. Sebeok argumentează necesitatea introducerii unei perspective integratoare, biosemiotice, care să cuprindă și să explice fenomene ca mimetismul, funcționarea sistemului nervos, limbajul, copierea genetică — pînă la urmă viața însăși. Urmărind într-un cadru tot mai larg istoria opoziției similitudine/contiguitate, autorul ajunge la extinderi neașteptate ale conceptului de iconicitate.

V. V. Ivanov comentează dintr-o perspectivă preponderent lingvistică, în *Neurosemiotica și asimetria funcțională a creierului*, rezultatele unor cercetări privind funcționarea emisferelor cerebrale. Surprinzător este că presupusa specializare funcțională asimetrică a zonelor cerebrale

nu se conformează modelelor lingvistice — şi semiotice — tradiţionale de explicare a semnului şi a procesului de semnificare. Autorul consideră a fi inadecvat, din punctul de vedere al modelării activităţii neurosemiotice (deci a ceea ce apare în stadiul actual al cercetării ca procesul real al gîndirii şi al utilizării limbajului), chiar tradiţionalul triunghi semiotic. Se poate observa că dihotomia dintre cele două subansambluri de funcţii cerebrale — pe care autorul are prudenţa să nu o simplifice prin transpunerea într-o opoziţie de numai doi termeni — nu este reductibilă la nici una dintre dihotomiile lingvistice clasice (contiguitate/similitudine, paradigmatic/sintagmatic, semantic/sintactic etc.) — deşi se apropie de multe dintre ele. Oferind sugestii pentru explicarea nu numai a procesualităţii limbajului, dar chiar şi a originii şi evoluţiei lui, sau a disfuncţionalităţilor patologice, studiul are meritul de a sugera posibilitatea reformulării „multor concluzii tradiţionale ale lingvisticii şi semioticii, revizuite în lumina neurolingvisticii şi neurosemioticii" (p. 266).

Aşa cum s-a văzut, o parte din studiile cuprinse în volum ezită între statutul de luări de poziţie originale, de interpretări inedite ale unor teorii semiotice importante şi cel de riguroase, conştiincioase prezentări sau aplicări ale respectivelor teorii ; extrem de utile, ele nu pot totuşi înlocui cunoaşterea textelor fundamentale, posibil obiect al unei alte foarte necesare antologii.

Indiferent de modul în care se postulează relaţia epistemologică semiotică-lingvistică (de subordonare a uneia faţă de cealaltă, de intersecţie, de analogie), interesul unei cărţi precum cea de faţă este mare pentru ştiinţa limbii : nu numai prin ceea ce a ţinut dintotdeauna de preocupările acesteia (definiţia semnului lingvistic, funcţiile limbajului etc.), dar şi prin sugestiile interdisciplinare, chiar prin modelele de posibile restructurări pe care domeniile înrudite i le oferă.

RODICA ZAFIU

Slovník české frazeologie a idiomatiky, vol. I. **Přirovnání**, Praga, Academia, 1983, 492 p.

Din *Dicţionarul frazeologic şi idiomatic al limbii cehe*, lucrare lexicografică cuprinzătoare, concepută în 3 volume şi elaborată de un colectiv larg de autori, format din cadre didactice şi cercetători de la Facultatea de Filozofie a Universităţii Caroline şi de la Institutul de Studii Slave din Praga, a apărut relativ recent primul volum intitulat „Comparaţia"[1].

Acest prim volum, ai cărui redactori responsabili sînt dr. František Čermák şi dr. Jiří Hronek, cuprinde, la început (p. 9—25), principiile de elaborare şi îndrumările pentru folosirea dicţionarului. Indicele semantic (p. 415—461) şi un studiu amplu, semnat de František Čermák, privind comparaţia şi modalităţile ei de exprimare în limba cehă, încheie lucrarea.

Meritul deosebit al acestui dicţionar constă în faptul că înregistrează unităţile frazeologice uzuale, proprii atît limbii cehe literare actuale[2], în forma ei scrisă şi vorbită, cît şi celei colocviale. Sînt inserate chiar şi cele mai noi structuri fixe intrate în uzul general. Prin aceasta noul dicţionar se deosebeşte de dicţionarele frazeologice cehe anterioare [3].

Materialul inserat a fost extras din lucrările lexicografice referitoare la limba cehă, publicate mai ales în ultimele decenii, cu preponderenţă însă din *Dicţionarul limbii cehe literare* (vol. I—IV, Praga, 1960—1971), din *Arhiva lexicului limbii cehe* şi din *Cartoteca expresiilor frazeologice* (ambele se află la Institutul de Limbă Cehă de pe lîngă Academia de Ştiinţe din R. S. Cehă).

Expresiile frazeologice noi, neînregistrate încă de dicţionarele explicative sau frazeologice ale limbii cehe, dar folosite relativ frecvent, au fost înregistrate în urma unor anchete, extinse la un mare număr de vorbitori, de diferite vîrste şi preocupări.

În volumul pe care-l prezentăm, unităţile frazeologice exprimate prin comparaţii sînt structurate în aproximativ 2050 de articole explicative şi în cca 350 de variante cu trimitere la articolele de bază.

Cuvintele-titlu, prezentate în ordine alfabetică, reprezintă al doilea termen al comparaţiei, cel cu care se compară fiind considerat termenul-cheie al unităţilor frazeologice respective. Forma cuvintelor-titlu este cea literară, de bază.

Fiecare articol cuprinde, pe lîngă explicarea sensului comparaţiei şi a contextului în care se foloseşte, o informaţie bogată privind multiplele ei variante paradigmatice sau sintagmatice, variante sinonime sau expresii antonime aparţinînd diferitelor stiluri ale limbii cehe. În aceste articole se face o delimitare strictă a structurilor curente, de largă circulaţie, de cele cu caracter periferic.

Numeroasele indicaţii de ordin stilistic, gramatical şi etimologic, precum şi cele referitoare la expresivitatea şi frecvenţa comparaţiilor sînt deosebit de utile. Tot atît de utile sînt şi echivalentele comparaţiilor din cehă, în limbile de largă circulaţie (engleză, germană, franceză şi rusă), pe care le dau autorii la sfîrşitul fiecărui articol.

De un real folos în mînuirea acestui volum este indicele semantic (p. 417—461), alcătuit din cca 800 de grupe semantice, în care sînt cuprinse toate unitățile frazeologice (comparațiile) prezentate în corpusul lucrării. Cele aproximativ 800 de grupe semantice reprezintă tot atîtea noțiuni. Indicele semantic este, de fapt, un al doilea dicționar, dar un dicționar de sinonime, care grupează toate construcțiile cu sens identic sau asemănător. Tipurile de bază ale grupelor semantice respective sînt : a) adjectival, b) verbal (de ex. : *černý, hloupý, velký*... și *dívat se, mluvit, pracovat*...).

Principiile teoretice prezentate în interesantul studiu despre comparație în limba cehă (p. 463—492), cu care se încheie acest volum, stau, de fapt, la baza elaborării lucrării. Autorul studiului, Fr. Čermák, cunoscut filologilor din Cehoslovacia pentru preocupările sale constante în domeniul lexicologiei cehe [4], abordează unele probleme încă controversate, neelucidate pe deplin de lingvistica modernă. Se oprește, de exemplu, asupra delimitării conceptelor de *frazem* și *idiom, frazeologie* și *idiomatică*, apoi asupra comparației ca unitate a expresiilor frazeologice, analizează componentele formale și semantice ale comparației și funcțiile ei.

Primul volum al dicționarului pe care-l semnalăm în rîndurile de față considerăm că răspunde cerințelor teoretice și lexicografice ale lucrărilor de acest gen, deosebindu-se de unele dicționare apărute pînă acum în alte limbi slave prin volumul mare de informație și prin modul de structurare a materialului.

Elaborarea și editarea unei asemenea lucrări, în care să fie cuprinse aproape integral unitățile frazeologice ale limbii cehe contemporane (literare și colocviale), prezintă o importanță deosebită nu numai pentru limba și cultura cehă. Dicționarul constituie o sursă prețioasă de informație și pentru noi, filologii străini, interesați de cultura spirituală a poporului ceh. El reprezintă, în același timp, un util instrument de lucru pentru cei care studiază limba cehă, precum și pentru cei care traduc în și din limba cehă.

TEODORA ALEXANDRU

NOTE

[1] Volumul al II-lea, care se află sub tipar, cuprinde construcțiile nominale, iar în volumul al III-lea, în curs de elaborare, vor fi prezentate structurile verbale.

[2] Prin limba cehă actuală, după cum se precizează la p. 10, autorii înțeleg limba cehă din cea de a doua jumătate a secolului al XX-lea.

[3] Avem în vedere *Lidová rčení* de Jaroslav Zaorálek, Praga, 1947, și *Slovník synonym a frazeologismů*, Praga, 1977, autor J. V. Bečka.

[4] Cf. *Idiomatika, frazeologie a lexicografie*, în „Slovo a slovesnost'', 39, 1978, p. 40—54; *Idiomatika a frazeologie češtiny* (curs universitar, apărut la Praga, 1982); în colaborare cu J. Hronek, *Heslo ve frazeologickém slovníku asystémové souvislosti*, în „Acta Universitatis Carolinae, Philologica'', 4—5, Praga, 1982, p. 231—239.

„Revista de Filología Románica". Sección de Filología Románica. Facultad de Filología — Universidad Complutense de Madrid. II (1984)

Respectînd programul enunțat la prima sa apariție, *Revista de Filología Románica* publică și în cuprinsul celui de al doilea număr mai multe articole și studii consacrate diferitelor aspecte ale limbilor și literaturilor neolatine. Cele 19 contribuții originale sînt grupate în trei mari secțiuni : *Artículos* (9), *Textos* (3) și *Varia* (7).

Deschisă romaniștilor de la universitățile spaniole și din lume, revista rezervă un spațiu amplu problemelor de interes lingvistic. Dintre limbile neolatine, exceptînd spaniola, cea mai bine reprezentată este portugheza. Clarinda de Azevedo Maia (*« Ona », um arcaísmo galego-portugués. Breve contributo para o estudo das fórmulas de tratamento na língua medieval galego-portuguesa*) propune ca etimon pentru *ona* — un arhaism galiciano-portughez, folosit circa trei secole (1137—1423) în limbajul ecleziastic pentru a desemna „a abadessa do mosteiro" — vechiul *miona* (< MEA DOMINA), întrebuințat ca titlu onorific pentru femeile din familiile nobile. O perspectivă diacronică are și articolul lui Juan Martínez Ruiz, care studiază un manuscris (*Foral das Sete Casas*) din perioada clasică a limbii portugheze, de mare însemnătate lingvistică și socioculturală. Cuvintele textului manuscris sînt abordate din punctul de vedere al originii lor și al cronologiei, unele devenind prime atestări cunoscute pentru termenii portughezi respectivi. *Aplicación de una encuesta sociolingüística en Lisboa* reprezintă o substanțială analiză în care María Victoria Navas descrie rezultatele unei anchete realizate în mediul muncitoresc și cel al micii burghezii, cu detalii despre metoda folosită, despre aria geografică, socioprofesională și economică investigată, despre informatori și structura fișelor. Germán de Granda (*Expansión léxica en un campo semántico del criollo portugués de Annobón*) ne propune un inventar de cuvinte, expresii și variante fonetice ale acestora, urmat de o clasificare care oglindește diferitele procedee de creolizare a lexicului din cîmpul semantic abordat. De asemenea, autorul inventariază și interpretează totodată particularitățile pe care le prezintă „el léxico criollo portugués de Annobón — o insulă care face parte din Republica Guineea Ecuatorială — en un campo semántico determinado, el referente al cuerpo humano".

Alexandra Roman-Moraru (*Noi atestări ale palatalizării lui* m *în scrisul vechi românesc*), interesată de istoria palatalizării labialelor în limba română, oferă noi date, extrase din *Floarea darurilor* (1620), despre *m* palatal.

Aspecte ale spaniolei actuale sînt prezentate și discutate în două studii : *El pretérito perfecto compuesto y las indicaciones de tiempo extraverbales* și *Sobre dequeísmo*. În primul, autorul, Josse de Kock, pornind de la un corpus de texte, stabilește o relație — mai degrabă semantică decît gramaticală — între perfectul compus și „las indicaciones de tiempo extraverbales", care sînt de fapt, în marea lor majoritate, complemente de timp exprimate prin adverbe, locuțiuni adverbiale sau substantive cu prepoziții. În cel de al doilea, Emilio Náñez Fernández urmărește un fenomen cu o mare răspîndire în spaniola de azi. Este vorba despre extinderea lui *de que* de la construcțiile nominale (*Me hizo la promesa de que vendría*) la cele verbale (*Me prometió de que vendría*). Analizînd semantic și gramatical diferite verbe, autorul condamnă folosirea prepoziției *de* alături de *que* după verbe ca *pensar, decir, temer, suponer*, etc. și semnalează în același timp cazuri de hipercorectitudine (*queísmo*), de tipul *me acuerdo que..., me alegro que...* (în loc de : *me acuerdo de que..., me alegro de que...*).

În *El fuero de Plasencia*, María Josefa Postigo Aldeamil se oprește asupra manuscrisului unui privilegiu, datat cu aproximație la sfîrșitul secolului al XIII-lea — începutul secolului al XIV-lea. O descriere a manuscrisului și a rezolvărilor pentru care a optat autoarea în transcrierea acestui *fuero* de la Plasencia însoțesc textul publicat după exigențele moderne ale domeniului. Prin *Un capítulo sobre enfermedades de la nariz*, María Teresa Herrera ne oferă un fragment dintr-un vechi manuscris al unui *Tratado de Patología General*, din care a mai publicat diferite părți în alte reviste de specialitate. Antonio Bravo García (*Dos traducciones de Agapeto impresas en el siglo XVI*) aduce în discuție două texte traduse de Diego Gracián de Alderete din opera diaconului Agapeto. Autorul încearcă să stabilească sursele folosite în realizarea versiunii spaniole și să sublinieze influența exercitată de lucrările lui Agapeto asupra literaturii castiliene posterioare.

Micaela Carrera de la Red (*« De lo particular a lo general en la lingüística » : A propósito de una obra reciente de Yakov Malkiel*) prezintă, cu detalii semnificative despre fiecare capitol component, cartea lui Y. Malkiel, *From Particular to General Linguistics. Essays*, Amsterdam — Filadelfia, 1983.

Revista se încheie cu două secțiuni tradiționale pentru structura publicațiilor de profil : *Reseñas* (printre semnatari : Eugenia Popeangă și — cu două recenzii, dintre care una este consacrată volumului lui George Giuglea, *Cuvinte românești și romanice. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie*, București, 1983 — Tudora Șandru Olteanu) și *Crónica* (unde este consemnată, alături de alte manifestări cu caracter științific, conferința — despre iudeospaniolă — ținută de Marius Sala, ca invitat al Facultății de Filologie din Madrid).

COMAN LUPU

„Cahiers de lexicologie", „Revue internationale de lexicologie et lexicographie", publiés par Bernard Quemada, Besançon, 39, 1981—II, 127 p.

Articolele cuprinse în acest număr al revistei „Cahiers de lexicologie" sînt redactate de grupul de cercetători care studiază lexicul limbii franceze (CELEX), constituit pe lîngă Departamentul de Lingvistică al Universității din Paris XIII. Autorii nu și-au propus studierea unei teme anume, deci nu s-au oprit asupra unui singur aspect al lexicului, ci au abordat probleme diverse, analizate cu metode diferite.

Vom aminti în primul rînd articolele consacrate lexicografiei. F. Mazière, în *Le dictionnaire et les termes* (p. 74—104), discută o problemă acută a lexicografiei actuale : felul în care sînt definiți în dicționare termenii științifici și tehnici. Autorul pornește de la constatarea că definiția științifică este riguroasă, ordonată, coerentă, dar dependentă de stadiul cunoașterii dintr-un anumit moment, deci în continuă schimbare, în timp ce definiția culturală (în terminologia autorului) este relativ stabilă. Din analiza definițiilor date unor termeni științifici (*microb, bacterie* etc.) în mai multe dicționare ale limbii franceze, se constată o contaminare între cele două tipuri de definiție. Datele enciclopedice incluse în definiții sînt adesea neierarhizate, iar proprietățile specifice înregistrate arbitrar, fără o selecție riguroasă și corectă. În această situație se pune, pe de o parte, problema dacă un termen științific care a pătruns în limbajul curent suficient pentru a putea primi o definiție culturală stereotipă trebuie definit totuși așa cum doresc specialiștii, iar, pe de altă parte, dacă un termen foarte specializat poate fi inclus în dicționar. În concluzie se propune realizarea unor dicționare cu caracteristici distincte : dicționare culturale, cu definiții lingvistice necontaminate (cum le numește autorul), și dicționare enciclopedice.

Tot de lexicografie, dar în relație cu gramatica, se ocupă și Gaston Gross, care și-a intitulat articolul *Lexicographie et grammaire* (p. 35—46). Autorul analizează felul cum au fost rezolvate în dicționarele monolingve unele aspecte sintactice ale verbului *donner* (regimul prepozițiilor, construcțiile fixe pe care le formează) și constată nu numai numeroase inconsecvențe, dar și faptul că pentru acestea nu s-a găsit încă o soluție satisfăcătoare. Cu toate dificultățile întîmpinate în elaborarea unui dicționar (timpul adesea scurt de redactare, caracterul colectiv al lucrării etc.), pentru o lucrare concretă este nevoie de o concepție teoretică unitară, susține autorul.

Cu articolul lui P. Lerat, *L'aspect dans le lexique français contemporain* (p. 48—65), se trece la alt domeniu, și anume la gramatică. După o scurtă privire generală asupra aspectului și a definirii lui, autorul își propune să schițeze un inventar al categoriei de aspect în lexicul limbii franceze contemporane, analizînd diferite grade de relevanță ale verbelor față de anumiți parametri. O distincție clară între ceea ce este lexical și ceea ce este gramatical a dus la concluzia că în franceză domeniul aspectului este foarte limitat.

Prin anumite aspecte pe care le cercetează poate fi inclus în domeniul gramaticii și articolul *Epithète grammaticale et épithète rhétorique* (p. 5—23), în care F. Berlan completează definițiile semantice ale epitetului retoric date de teoreticienii clasici prin punerea în evidență a criteriilor sintactice. În felul acesta domeniul epitetului retoric este determinat mai clar în interiorul epitetului gramatical. În prima parte a articolului sînt relevate adjectivele pe care semantismul și funcția lor sintactică le exclud din cîmpul epitetului retoric, iar în partea a doua sînt analizate trăsăturile semantice și sintactice care permit caracterizarea și delimitarea epitetului retoric.

Cîteva articole abordează, din alte perspective, noi aspecte ale lexicului limbii franceze. J. Chaurand analizează limbajul personajului Françoise din opera lui Marcel Proust (*Quelques réflexions sur vocabulaire de Françoise dans l'œuvre de Marcel Proust*, p. 25—34). După ce relevă complexitatea și autenticitatea acestui personaj, al cărui vocabular este influențat de vorbirea mediului, adică a familiei și a satului în care trăiește, autorul conchide că Proust n-a idealizat, ci a selectat numai un lexic reprezentativ.

F. Martin-Berthet investighează în diferite tipuri de dicționare ale limbii franceze felul cum a fost tratat compusul *jeune fille*. Din perspectivă istorică se constată atît lexicalizarea parțială a acestei formații, cît și caracterul ei eufemistic.

Ultimul articol cuprins în volum este semnat de J. Vérain și se intitulează *Les malades du taquet: argot médias ou sociolecte des motards?* (p. 105—127).

Vom încheia această scurtă prezentare cu aprecierea făcută asupra volumului de către J. Chaurand în cuvîntul introductiv : „A la lecture de cet ensemble, on n'aura pas de peine à discerner des divergences dans les préoccupations, les méthodes et les tempéraments. Mais on reconaîtra au passage quelques-uns des problèmes fondamentaux et actuels que pose le lexique, lieu de rencontre de prédilection de la multidisciplinarité, et bien fait pour susciter des travaux qui passent par la discussion et l'echange de vues".

LUCREȚIA MAREȘ

De la *Societatea de Studii Clasice*

În cursul anului 1985 s-au ținut următoarele comunicări avînd ca obiect lingvistica, filologia și disciplinele înrudite:

La București: I. Fischer, *Nominativul singular al declinării I latine* (10 ianuarie); J. Jouanna (Paris), *Le souffle, la vie et le froid: recherche sur la famille de ψύχω, d'Homère à Hippocrate* (7 noiembrie).

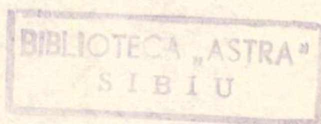
La Cluj-Napoca: C. Frișan, *Valențe educative ale predării latine în liceu* (6 februarie); Malvina Pătruț, *Diacronie și sincronie în structura morfologică a substantivului* (6 martie); Frieda Edelstein, *Încrucișarea relativă* (3 aprilie); Elena Popescu, *Despre terminologia literară latină (tratatul de retorică al lui Mathias Dresser)* (5 iunie); Frieda Edelstein, *Analiza sintactică, cu referire la manualele de limba latină din clasele IX—XI* (15 noiembrie); D. Protase, Decebalus per Scorylo *în lumina vechilor și noilor interpretări* (15 noiembrie).

La Iași: Tr. Diaconescu, *H. Mihăescu, filolog clasic cu renume european* (22 februarie); masa rotundă „Cultura spirituală a geto-dacilor": Gh. Ivănescu, *Cuvinte românești de origine dacică revelatoare pentru spiritualitatea dacică*; Stelian Dumistrăcel, *Nume traco-dacice cu referire la fondul autohton al limbii române* (25 octombrie).

La Craiova: Maria Simion, *Cuvintele care exprimă noțiunea de 'stil' la Cicero* (31 ianuarie); I. Fischer, *Contacte greco-latine în Balcani* (21 mai); simpozionul „Horațiu — 2050 ani de la naștere": Katalin Dumitrașcu, *Considerațiile lui Horațiu asupra limbii*; Lileta Donat, *Traduceri românești din Horațiu* (14 noiembrie).

La Timișoara: Gh. Tohăneanu, *Eminescu și versificația greco-latină* (20 martie).

În zilele de 28 și 29 octombrie s-a ținut la Timișoara sesiunea pe țară a Societății, avînd ca temă principală „Grecii, romanii și cultura actuală: permanențe, interferențe, influențe"; secția „Lingvistică": Lucia Wald, *Antic și modern în teoria localistă*; E. Munteanu, *Relația dintre limbaj și metalimbaj în dialogul* De magistro *al lui Augustin*; I. Fischer, *Lexicografia bilingvă greco-latină în Antichitate*; P. Zugun, *Ovidiu despre limba geților din Tomis*; Gh. Tohăneanu, *Imagini „pierdute" în structura lingvistică a unor neologisme latino-romanice*; N. I. Barbu, *Limba latină în vocabularul științific*; Florica Bechet, *Terminologia prostiei: tipare de gîndire general umană*; Ecaterina Goga, *Modelul latin al primelor gramatici românești*; Katalin Dumitrașcu, *Istoria limbii române în viziunea lui Aug. Treboniu Laurian*; Al. Belu, *Lexicografia latină în Transilvania și Banat*; secția „Literatură, poetică, retorică": M. Nichita, *Textualitate și funcții locutive în comedia plautină*; N. Frecea, *Ecoul versificației latine în versul românesc*.

De la Societatea de Studii Clasice

În cursul anului 1983 s-au ţinut următoarele comunicări având ca obiect lingvistica, filologia şi disciplinele înrudite:

La Bucureşti: I. Fischer, *Neutrul-plural singular al declinării I latine* (10 ianuarie); M. Jouanna (Paris), *Le souffle, la vie et le froid: remarques sur la famille de ψύχω, d'Homère à Hippocrate* (7 noiembrie).

La Cluj-Napoca: C. Frâncu, *Valoarea conotativă a prozaicii latine în ficare* (6 februarie); Mărioara Pârvu, *Diacronie şi sincronie în structura morfologică a substantivului* (6 martie); Frieda Edelstein, *Incursiune versifică* (3 aprilie); Elena Popescu, *Despre terminologie literară latină (tradiţii de retorică şi lui Mathias Dresser)* (8 iunie); Frieda Edelstein, *Analiza stilistică cu referire la numerale de timp latină din clasele I X–XI* (15 noiembrie); D. Protase, *Dezvoltarea per Scorpio în lumina vechiler şi noilor interpretări* (13 decembrie).

La Iaşi: Tr. Diaconescu, *H. Mihăescu, filolog clasic cu renume european* (22 februarie); masa rotundă „Cultura spirituală a geto-dacilor"; Gh. Ivănescu, *Cuvinte româneşti de origine geto-dacă revelatoare pentru specificul culturii dacice*; Stelian Dumistrăcel, *Nume geo-dacice cu referire la fondul autohton al limbii române* (25 octombrie).

La Craiova: Maria Simion, *Capitolele care cuprind noţiunea de stil la Cicero* (31 ianuarie); I. Fischer, *Contacte greco-latine în Balcani* (21 mai); simpozionul „Horaţiu – 2050 ani de la naştere": Katalin Dumitrescu, *Consideraţiile lui Horaţiu despre limbă*; Elisabeta Donat, *Traduceri româneşti din Horaţiu* (14 noiembrie).

La Timişoara: Gh. Lobonţeanu, *Eminescu şi versificaţia greco-latină* (30 martie).

În zilele de 28 şi 29 octombrie s-a ţinut la Timişoara sesiunea pe ţară a Societăţii, având ca temă principală „Greci, romani şi cultura actuală; permanenţe, interferenţe, influenţe"; secţia „Lingvistică": Lucia Wald, *Arte şi moştenire în Evul Mediu*; E. Munteanu, *Relaţia dintre limbă şi metalimbaj în dialogul De magistro al lui Augustin*; I. Fischer, *Lexicografia bilingvă greco-latină în Antichitate*; P. Zugun, *Ovidiu despre limba geţilor din Pontus*; Gh. Tohăneanu, *Imagini „plurale" în structura lingvistică a unor neologisme latino-romanice*; N. I. Barbu, *Limba latină în vocabularul ştiinţific*; Florica Bechet, *Terminologia poeziei: genurile de gândire generală umană*; Ecaterina Goga, *Modelul latin al primelor gramatici româneşti*; Katalin Dumitrescu, *Istoria limbii române în viziunea lui Aug. Treboniu Laurian*; Al. Hein, *Lexicografia latină în Transilvania şi Banat*; secţia „Literatură, poetică, retorică": M. Nichita, *Tratări ale jurnalului secretelor în comedia antică*; N. Fredea, *Eroul versificaţiei ideale în critica modernă*.

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație**. Ediția a IV-a, 1983, 286 p., 16,50 lei

Memoriile Secției de științe filologice, literatură și arte, seria IV, tom III (**1981**), 1983, 238 p., 19,50 lei; tom IV (**1982–1983**), 1984, 192 p., 16,50 lei; tom V (**1983–1984**), 1984, 181 p., 15 lei; tom VI (**1984**), 1985, 175 p., 15 lei.

AL. PHILIPPIDE, **Opere alese**, 1984, 436 p., 48 lei.

Academia Republicii Socialiste România. **Dicționarul limbii române** (DLR). Serie nouă. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 5-a. Litera **P** (**Presin – Puzzolană**). Redactori responsabili ai tomului VIII (partea a 5-a): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București, 1984, p. 1343–1866, 100 lei. Tomul X. Partea 1. Litera **S** (**S – Sclabuc**). Redactori responsabil ai tomului X (partea 1): Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Mircea Seche, doctor în filologie, șeful Sectorului de lexicologie de la Institutul de Lingvistică din București. 1986, XII + 388 p., 79 lei.

Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică al Universității din București. **Dicționarul explicativ al limbii române** (DEX), 1984, 1050 p., 250 lei.

Studii clasice, tom. XXIII, 1985, 160 p., 15,50 lei.

I. COTEANU, **Stilistica funcțională a limbii române. Limbajul poeziei culte**, 1985, 176 p., 17 lei.

MIOARA AVRAM, **Gramatica pentru toți**, 1986, 416 p., 35 lei.

LUCRĂRI ÎN PREGĂTIRE LA EDITURA ACADEMIEI

Studii clasice, tom. XXIV.

Dicționar german-român, ediția a II-a.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1985 (XXXVI)

6

MARIA TEODORESCU, Descrierea acustică a vocalelor din limba română literară ; ECATERINA MIHĂILĂ, Mutaţii în semantica verbului (cu privire la poezia actuală) ; MAGDALENA VULPE, Anchetă dialectală lexicală ; C. FRÂNCU, Neologisme juridico-administrative în documentele din Oltenia din timpul administraţiei austriece (1718—1739). II ; MARIA PURDELA-SITARU, Formaţii româneşti cu *împreună, rău* şi *singur (însuşi, sine/sin-, sie)* ; BRUNO VILLATA, Considération sur l'écologie linguistique de Montréal et son influence sur la socialisation des jeunes allophones.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1986 (XXXVII)

1

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, O modalitate de aplicare a semanticii moderne în analiza de text ; MARIANA NEŢ, Glose la metalimbajul textului poetic ; G. I. TOHĂNEANU, Regimul prozodic al formelor verbale de imperativ ; LAURENŢIA DASCĂLU, O intonaţie sud-carpatică în Ţara Oltului ; MAGDALENA POPESCU-MARIN, Din istoria cuvîntului *tot*.

2

SENS ŞI DEFINIŢIE

EMANUEL VASILIU, Definiţia sensului sau definiţia obiectului? ; ANCA MĂGUREANU, Sens, referent, definiţie ; CARMEN APOSTOLESCU, Sensuri de gradul al doilea şi definirea lor lexicografică ; ECATERINA MIHĂILĂ, Distanţa semantică şi prelucrarea automată a vocabularului ; IOAN OPREA, Coordonate ale structurii definiţiei lexicografice ; ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, Probleme ale definirii cuvintelor din perspectiva relaţiei dintre lexicografie şi semantică ; NARCISA FORĂSCU, Sinonimia ca modalitate de definire în dicţionare ; MARIANA NEŢ, O aplicaţie lexicografică posibilă a semioticii lui Ch. S. Peirce ; OLGA GALAŢANU, Definiţia lexicografică a holofrazelor ; ANCA COSĂCEANU, Descrierea sensului în dicţionarul de limbă : verbul ; LAURA VASILIU, Derivatele sufixale : sens şi definiţie.

★

MIOARA AVRAM, Există un gerunziu trecut în limba română? ; G. I. TOHĂNEANU, Sinereza şi capcanele ei.

3

MARIUS SALA, ALEXANDRA NICOLESCU, Statutul funcţional al cuvintelor şi etimologia ; JANA BALACCIU-MATEI, Etimologie şi semantică structurală ; MONA MUSCA, Rom. *turna* din perspectivă latino-romanică ; MIOARA AVRAM, Note etimologice : 1. *tas, tasă* ; 2. *neagă, neaga-rea, nagara* ; MIHAI MITU, Între bibliologie şi lingvistică ; ALEXANDRA MORARU, Note etimologice.

★

MARIANA NEŢ, Textul poetic — o proiecţie a gramaticii ; ANDREI BANTAŞ, Noţiunea de colocabilitate şi aplicaţiile ei lexicografice ; LAURENŢIA DASCĂLU, Asupra intonaţiei graiului din Bihor ; LIVIU ONU, Concordanţe lingvistice în traducerile spătarului N. Milescu ; JOVANKA RADIĆ, MILE TOMICI, Toponimia localităţii Strižilo din nordul Serbiei.

RM—ISSN—0039—405X

I.P. Informaţia c. 2332

Lei 30

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

SCL

XXXVII

5
septembrie-octombrie
1986

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 14 26 80 şi 15 74 30, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour comptes rendus, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

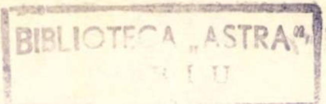
La revue « Studii şi cercetări lingvistice » parait 6 fois par an. Toute commande de l'étranger sera adressée à „ROMPRESFILATELIA" — sectorul export-import presă, P.O. Box 12—201, telex 10376, prsfi r, 78104 Bucureşti, Calea Griviţei nr. 64—66.

Le prix d'un abonnement annuel est de $ 60.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reinnoiţi abonamentele dv.

În ţară, revistele se pot procura prin poştă, pe bază de abonamente.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R—79 717 Bucureşti, Calea Victoriei nr. 125

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1 SPIRU HARET 12

5—XXXVII—1986 septembrie — octombrie

APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

REVISTA REVISTELOR

CRONICĂ

IN MEMORIAM

A NARA – A POVESTI SAU A MIMA

ANCA MĂGUREANU

Acceptînd ca dată dihotomia narativ /vs/ descriptiv, se definesc aceste concepte ca desemnînd modalități de construire a lumii textualizate ; se introduce o a doua dihotomie, în planul tipurilor de discurs : discurs narativ (a nara) /vs/ discurs liric (a exprima).

0. Într-o cercetare anterioară propuneam o discuție asupra narativului în raportul său cu descriptivul : proiectate în perspectivă pragmatică, în cadrul unei teorii a actelor de discurs, narativul și descriptivul pot fi interpretate ca atitudini mentale, intenționale, constitutive pentru actul de discurs, manifestate în planul textului ca atitudini modale, constitutive pentru textualizarea obiectului de discurs [1].

Considerațiile de față încearcă să răspundă la întrebarea ce decurge firesc din teza anterioară : există o constrîngere asupra selectării uneia sau alteia din aceste atitudini, și de ce natură ar fi ea : socioculturală, legată de natura obiectului dar și de convențiile sociolingvistice ale comunității în care se produce discursul sau psihoindividuală, legată de anumite caracteristici proprii locutorului [2].

Esența narativului și a liricului a fost regîndită prin extinderea domeniului la codul pictural, considerat a fi esențialmente „descriptiv". O reflexie asupra unor acte discursive, cum sînt a nara, a descrie, a povesti etc. va reintroduce punctul de vedere pragmatic, cu scopul de a surprinde specificul unor discursuri pe care practica curentă le denumește narațiune, descriere, povestire.

1. Reamintim că o lungă tradiție estetică și retorică consideră narațiunea și descrierea ca obiecte (textuale) date, identificabile prin seturi specifice de proprietăți, criteriul fundamental de clasificare fiind natura obiectului imitației. Ar exista astfel obiecte narabile (evenimente, acțiuni) și, respectiv, obiecte susceptibile de a fi descrise (persoane, obiecte, locuri), la care trebuie să adăugăm un obiect specific : activitatea lingvistică însăși, reprezentată (raportată) în segmentele de text dialogat sau monologic.

Se precizează o primă serie de concepte : *narațiune* /vs/ *descriere* /vs/ *discurs reprezentat*, cărora le corespund referenți textuali — secvențe de text, mai exact — constituite pe baza unor convenții ce formează competența textuală narativă, descriptivă, dialogală etc. [3].

1.1. Naratologia franceză se înscrie în aceeași tradiție a unei estetici mimetice (semantice). Greimas [4] postulează existența a două tipuri de enunțuri elementare : enunțuri de stare și enunțuri de acțiune, diferențiate de tipul de relații actanțiale — joncțiune și, respectiv, transformare — ce le constituie și a căror amalgamare în proporție diferită ar produce un program narativ sau, am spune noi, un program descriptiv. În acest mod constrîngerea ontologiei obiectului, prezentă la nivelul enunțurilor elementare, se relativizează la nivelul textual prin libertatea emițătorului de a alege ca dominantă un anumit tip de relații. Greimas introduce *narativitatea* ca principiu general de articulare a textelor, cu caracter

cvasiuniversal[5]: structurile narative sînt constitutive pentru nivelul profund al discursului, iar narațiunea, descrierea sau segmentele de discurs raportat apar ca structuri de suprafață, rezultat al unor transformări (reguli de textualizare).

1.2. Față de *narațiune* — în structura de suprafață a textului și de *narativitate* — în structura profundă a discursului, am definit *narativul*, în opoziția sa cu *descriptivul*, ca moduri de constituire a referentului textual.

1.2.1. Discursul ca acțiune stabilește o relație între două sau mai multe universuri de discurs ce caracterizează participanții la schimbul lingvistic. Descriem universul de discurs ca set de propoziții pe care locutorii le cunosc, le cred, le doresc, le speră adevărate etc.; aceste propoziții, organizate în subuniversuri reprezintă descrieri posibile ale lumii, fie ea lumea reală sau o lume crezută, dorită, sperată etc. ca reală de către locutor.

Discursul nu are numai funcția de a stabili relația între universuri de discurs — ceea ce putem numi *funcția performativă* și, respectiv, *constituentul performativ* al actului de discurs —, ci și pe aceea de a construi aceste universuri, și aceasta într-un anumit mod, ceea ce corespunde cu funcțiile *descriptivă* și, respectiv, *modală* (și corelativ constituentul descriptiv și cel modal al actului de discurs)[6].

Independent de prezența implicită sau explicită a unor mijloace lingvistice de realizare la nivelul enunțului (al textului) a acestor funcții, precum și de tipul de mijloace alese, orice act de discurs comportă această triplă funcție.

1.2.2. Opoziția *narativ* /vs/ *descriptiv* ni se pare a se situa nu la nivelul componentului „descriptiv" (reprezentativ), ceea ce ar lega reprezentativitatea de o concepție mimetică asupra funcționării limbajului, ci la nivelul constituentului modal. Locutorii construiesc prin limbaj o reprezentare a lumii în funcție de proiectarea asupra acesteia a unei atitudini specifice: același complex de entități extralingvistice poate fi interpretat/construit ca o stare a lumii sau ca un curs de evenimente (orice stare este stare inițială sau stare finală a unui curs de evenimente).

Așadar, ca tipuri de atitudini modale constitutive ale obiectului discursului, narativ /vs/ descriptiv nu denumesc tipuri de acte de discurs (respectiv subspecii ale actului reprezentativ), ci constituente ale oricărui tip de act. Putem spune astfel că un ordin poate fi construit printr-o formulă narativă: *Vei pleca!* sau descriptivă (ca act de discurs indirect): *E tîrziu!*; o promisiune poate fi și ea narativă: *Vin sigur mîine!* sau descriptivă: *Mîine sînt aici!*; o definiție poate fi descriptivă sau narativă: **piatră** — *Nume generic pentru orice rocă solidă, dură și casantă răspîndită la suprafața sau în interiorul pămîntului* (DEX), definiție construită pe modelul A este un A' cu proprietățile $a_1, a_2, \ldots, a_n$, unde a_i este o proprietate; **pierre**—*Matière minérale, dure et solide*, **dont on se sert pour la construction** (Lexis, s.ns.), unde obiectul A este introdus într-o relație cu un agent, constituindu-se astfel un nucleu narativ[7]. Nu vom spune însă că ordinul, promisiunea sau definiția sînt narațiuni sau descrieri. Ele sînt acte care construiesc enunțuri (descrieri ale lumii) cu intenția de a-l face pe interlocutor să cunoască această lume, să facă ca lumea reală să fie conformă cu descrierea propusă în enunț etc.

2. Pentru o mai bună înțelegere a esenței narativului și descriptivului, adesea greșit înțelese, după părerea noastră, prin reducerea la

convențiile genurilor *narațiune* și *descriere*, propunem o rapidă considerare a funcționării acestor două atitudini modale în actul de discurs plastic.

2.1. În metadiscursul critic, ideea obiectelor descriptibile opuse celor narabile își găsește una din sursele cele mai cunoscute în *Laocoon*-ul lui Lessing, unde clasificarea artelor în spațiale și temporale pe baza naturii referentului duce la teze normative care indică „limitele materiale" ale unuia sau altuia dintre codurile utilizate în comunicarea artistică (eseul este subintitulat „Despre limitele picturii și ale poeziei"). Pe de altă parte, Lessing remarca existența unor genuri picturale narative (tablourile istorice), care introduc durata, precum și a unor genuri poetice descriptive, care neutralizează temporalitatea succesiunii discursive într-un spațiu unic.

O lungă tradiție în critica plastică [8] a „povestit" tablourile, narativizînd scena reprezentată și evaluînd expresia plastică prin „adevărul" reprezentării. Există deci o pictură mai descriptivă sau mai narativă, sau genuri picturale (mai) descriptive și altele (mai) narative.

2.2. În fapt, această distincție începe să fie pertinentă abia în epoca Renașterii, o dată cu crearea perspectivei monoculare, ca procedeu de reprezentare a spațiului tridimensional în planul bidimensional al tabloului [9].

În epoca medievală, arta plastică — vitraliu sau miniatură, tablouri — nu-și propune să reprezinte lumea reală, ci o lume deja textualizată în textul unic, textul creației primordiale, conform căruia pictorul medieval își exercită actul de creație căutînd similaritatea care să-l asimileze modelului unic. Renașterea deplasează problematica similarității în raportul cu o realitate căreia creația artistică i se asociază; „descoperirea" realității transformă raportul ontologic de similaritate într-un raport semiotic de veridicitate și, o dată cu o conștiință crescută a convenționalității semnului, apar tehnicile iluziei, pînă la *trompe-l'œil*. Și, ca o consecință, delimitarea mai precisă a genurilor, conform obiectului reprezentat: portret, peisaj, natură moartă, tablou istoric, scenă mitologică etc.

2.3. În raport cu arta Renașterii și a epocii moderne, arta abstractă (nonfigurativă) apare ca o încercare de a elibera arta plastică de tirania constrîngerii ontologice, a unui obiect de reprezentare „impropriu", pentru care trebuiau inventate reguli de aservire a substanței codului utilizat pentru a o face adecvată intenției reprezentative. Singurele constrîngeri acceptate în cadrul acestei experiențe plastice rămîn astfel substanța codului și propriile ei reguli de structurare [10].

Opoziției *narativ* /vs/ *descriptiv* i se va substitui astfel opoziția *static* /vs/ *dinamic*, rezultantă a naturii raporturilor de durată (ritmul) și de calitate (culoarea), echilibrate (simetrice) sau în echilibru dinamic (asimetria) [11].

2.4. Tentativa artei abstracte de a scăpa de obiect, de a găsi puritatea expresiei plastice în ceea ce are ea specific eliberează așadar în același timp arta plastică de narativizare sau descriptivism, substituindu-le problematica *raportului* — comună spațiului și timpului —, simultaneității și succesiunii.

Este coroborată astfel ipoteza narativului și descriptivului nu ca modalități ontologic înscrise în succesiune /vs/ simultaneitate, reflectate în tipuri de texte determinate de o relație mimetică cu obiectul reprezentat,

ci ca modalități semiotice de reprezentare, de structurare a obiectului prin raporturi, simetrice sau asimetrice, statice sau dinamice, între entitățile componente ale obiectului [12].

O a doua idee coroborată de această incursiune în lumea plasticii este necesitatea de a replasa problematica narativului și a descriptivului în planul actului de creație, al actului de discurs, plastic sau lingvistic.

3. Existența în majoritatea limbilor indo-europene a unor verbe ca *a nara* sau *a descrie* propune o a treia serie de opoziții conceptuale. Perspectiva în care ne înscriem va fi cea a unei teorii a actelor de discurs (de limbaj).

3.1. În această perspectivă, constatăm că verbul *a nara* și, posibil, verbul *a descrie* nu au proprietățile unor verbe performative :

(1) aceste verbe admit greu utilizarea performativă la persoana întîia singular, indicativ prezent : **Narez că p*, **Descriu că p*.

(2) Dificultatea menționată se datorează și faptului că, spre deosebire de performative care admit construcția cu complement propozițional : verb performativ + că/ să + p (unde p este o propoziție : *Promit că voi veni / să vin*, *Te avertizez că ești în pericol*, *Îți ordon să. . .)*, *a nara* și *a descrie* se construiesc cu complement nominal : a nara o întîmplare (o istorie, un eveniment), a descrie un obiect (o persoană, un loc), o întîmplare.

(3) Verbele în discuție admit mai ușor construcția nonperformativă : *Afirmînd/ spunînd că p*, *narez*, *descriu o întîmplare*, formulă care sugerează asimilarea lor mai degrabă cu nivelul perlocuționar propus de J. L. Austin [13] sau — în orice caz — apartenența lor la un metalimbaj al acțiunii discursive.

3.1.1. O primă explicație a incapacității verbelor *a nara* și *a descrie* de a juca rolul de performative ar putea fi constatarea că este vorba de acte de tip reprezentativ (a căror intenție este de a face cunoscută receptorului o anumită reprezentare a lumii). După cum observa J. R. Searle[14], există două subclase de acte și, respectiv, de performative reprezentative, reflectate în structura sintactică de profunzime : cele cu complement propozițional (verb + că + p), structură care pune în evidență ce spunem despre obiectul discursului (și faptul că spunem) și cele cu complement nominal (verb + GN_1 + GN_2 : *Descriu acest obiect ca un X/ avînd proprietățile x, y, z)*, structură care pune în evidență obiectul reprezentat și care admite rar utilizarea unui verb performativ în structura de suprafață.

3.1.2. Explicația ni se pare mai probabilă pentru *a descrie*. O a doua explicație se bazează pe constatarea că, atît *a nara* cît și *a descrie* nu desemnează acte de discurs, ci tipuri de discursuri, de structuri complexe de acte, dominate de o macrointenție reprezentativă.

Marcat în dicționare (DEX, Petit Robert) ca sinonim literar sau livresc al lui *a povesti*, verbul *a nara* — și după părerea noastră și *a descrie* [15] — aparține metalimbajului criticii literare și desemnează macroacte de discurs literar, care produc segmente de text *(narațiune* sau *descriere)*, conform unor convenții discursive înregistrate de tradiția retorică.

3.1.3. În comunicarea nonliterară vom găsi ca echivalent al actului de *a nara* actul de *a povesti*. În mod analog, dacă acceptăm un *a* $descrie_1$ cu funcție performativă în comunicarea nonliterară va trebui să postulăm un omonim, *a* $descrie_2$, ca denumire pentru specia respectivă de discurs literar.

3.2. *A nara* desemnează aşadar producerea unui discurs literar prin efectuarea unor acte de tipul *a povesti*, *a descrie*$_1$, *a raporta un discurs* şi, de fapt orice alt tip de act. Fiecare din aceste acte va vehicula o dominantă modală narativă sau descriptivă, determinînd în mod necesar dar nu şi suficient proprietatea dominantă a textului astfel produs.

A nara (şi naraţiunea ca rezultat al său) este deci un discurs produs prin — sau, mai exact, MIMÎND efectuarea actului de *a povesti* din comunicarea curentă, el însuşi act complex.

A mima un act de discurs înseamnă a mima în primul rînd intenţia discursivă ; dar intenţia mimată şi intenţia cu care se mimează nu sînt necesarmente identice.

Nu avem ambiţia de a defini intenţia „reală" a actului de mimare, ceea ce ar însemna o definire a esenţei esteticului. Lăsînd deschisă discuţia asupra acestui aspect, putem formula ipoteza că naratorul mimează o intenţie de a face să cunoască specifică actelor reprezentative, semnalînd în acelaşi timp, prin diverse procedee, intenţia mimetică. O serie de modificări apar în regulile de producere a actului reprezentativ mimat :

Emiţătorul construieşte prin discurs o lume care este reprezentată ca fiind ALTA, dar în acelaşi timp CA şi lumea reală [16].

— De aici apariţia unor procedee de creare a „efectelor de real" [17] printre care şi descrierea, ca modalitate de construire — hipertrofiată — a cadrului evenimentelor sau a identităţii personajelor [18].

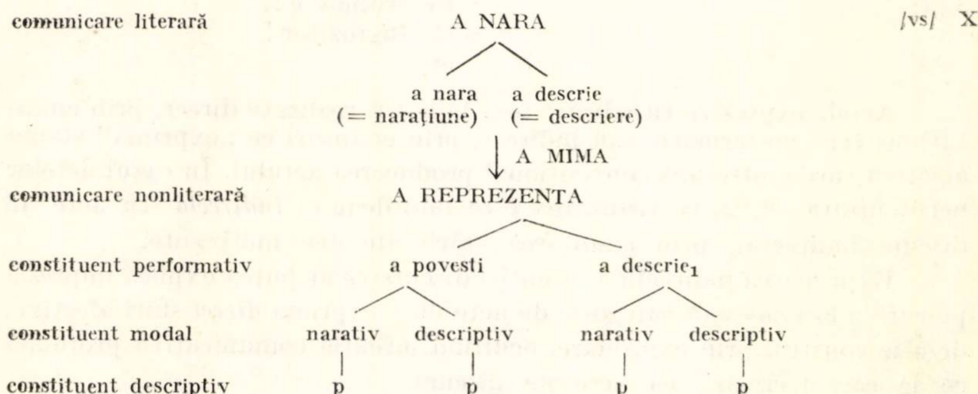
— Dominarea unei intenţii unice (aceea de a produce un discurs literar) prin mimarea unei intenţii reprezentative neutralizează distincţia *naraţiune* /vs/ *descriere* şi face dificilă clasarea unor texte într-una sau alta din aceste categorii.

— Mimarea relaţiei reprezentative text — lume se traduce prin suspendarea regulii de adecvare a reprezentării şi înlocuirea ei cu convenţia ficţionalităţii [19].

— Convenţia ficţionalităţii suspendă regula de sinceritate, cerută de actul de *a povesti* (povestitorul trebuie să ştie, să aibă motive să creadă că ce povesteşte s-a întîmplat cu adevărat).

Situaţia de acte mimate a actelor de *a povesti* şi *a descrie* explică de ce la nivelul actului mimant *(a nara)* ele sînt simple modalităţi de construire a lumii textuale, pierzîndu-şi intenţionalitatea specifică, reducîndu-se la structuri de suprafaţă textuale (cf. §**1.1.**).

4. Pentru a facilita urmărirea unei argumentări cu multe etape ocultate, rezumăm ipoteza propusă :

4.1. Poziția indicată în schemă prin necunoscuta X exprimă de fapt întrebarea legată de limitele zonei extensionale acoperite de conceptul de *a nara:* ce alt tip / alte tipuri de discurs literar se opun, identificîndu-se prin diferențiere, discursului de narare?

Luînd în considerare categoria tradițională de *liric*, vom căuta echivalentul verbal care l-ar putea denumi ca tip de discurs. Conform definițiilor de dicționar, prin liric „se exprimă direct stări afective personale, sentimente intense" (DEX). Liricul, ca discurs, pare astfel să se întîlnească sau, conform ipotezei noastre, să întrețină o relație mimetică cu categoria de acte discursive expresive. O clasă de acte foarte puțin studiată, și pentru care se dau ca exemple paradigmatice acte ca *a mulțumi, a felicita, a congratula, a exprima condoleanțe, a ura cuiva bun venit* etc.

O primă întrebare este dacă nu cumva actele expresive sînt o subclasă de acte reprezentative, diferențiate de un obiect specific al reprezentării : sentimente, stări afective [20].

4.2. Față de actele expresive menționate, care ar putea constitui o primă subclasă de acte expresive izolate prin caracterul lor accentuat ritualizat (un prim argument ar fi existența unor formule convenționalizate) și dialogic (ele constituie exprimarea unei reacții a locutorului față de un act, un eveniment la care participă receptorul), o a doua subclasă ar fi aceea a actelor de exprimare a unor stări afective resimțite de emițător, indiferent de sursa acestor stări și, aparent, fără intenție de stabilire a unei relații discursive cu un receptor [21]. Credem că această a doua subclasă de acte formează în principal obiectul mimesisului discursului literar liric.

Cîteva observații asupra actelor expresive :

(1) S-a remarcat [22] că, în ceea ce privește actele expresive, ar exista „o lacună de limbaj", aceea a verbelor performative prin care locutorul să-l poată face conștient pe receptor de ceea ce simte el. Totuși distincția pe care am propus-o mai sus este coroborată de faptul că pentru prima subclasă de acte există performative *(îți mulțumesc, te felicit)*, în timp ce ele lipsesc într-adevăr pentru a doua subclasă :

1 (a)	Mulțumesc (pentru...)	Sînt recunoscător
(b)	Îmi cer scuze	Regret că...
(c)	Vă urez bun venit	Sînt bucuros că ați venit
2 (a)	?	Sînt bucuros că/ să te văd
(b)	?	Sînt trist că...
3 (a)		Ce frumos e!
		Ce îngrozitor!
		etc.

Actele expresive ritualizate (ex. 1) pot fi realizate direct, prin enunțuri cu verb performativ sau indirect, prin enunțuri ce „exprimă" starea afectivă care motivează convențional producerea actului. În cazul actelor neritualizate (ex. 2, 3), realizarea este întotdeauna ***indirectă*** (ca acte de discurs indirecte), prin enunțarea stării afective motivante.

Exprimarea indirectă a intenției discursive ar putea explica impresia pe care o lasă această categorie de acte de a exprima *direct* stări afective, de a le construi prin exprimare, ocultînd intenția comunicativă profundă ce le caracterizează ca acte de discurs.

În cazul actelor reprezentative, intenţia reprezentativă face pertinent testul de adevăr — ceea ce şi explică, pentru textele literare narative — problematica „adevărului". Acest test este nepertinent în cazul discursului expresiv (liric) deoarece, mimînd actele expresive, el construieşte o lume pretinsă a fi lumea interioară a emiţătorului, în afara deci a probei de adevăr (ca inaccesibilă altuia).

Aşa cum am definit aici *narativul* /vs/ *descriptivul,* ele se vor regăsi ca atitudini modale şi în actele expresive (cf. : *Sînt foarte fericit!* /vs/ *Mi s-a întîmplat ceva extraordinar!),* ceea ce explică dificultatea de a evita calificativele de narativ (sau naraţiune) sau de descriptiv acordate adesea textelor lirice.

4.3. O discuţie asupra naturii şi a convenţiilor de realizare a actelor expresive nu poate epuiza esenţa categoriei estetice a liricului; ea ar permite poate să se treacă dincolo de reducerea liricului la emoţie şi sentiment intim, şi, în ultimă instanţă, la incomunicabilitatea inefabilului, prin înţelegerea caracterului mimetic — ce presupune convenţii, reguli — al discursului liric dominat de o funcţie comunicativă specifică.

O ultimă remarcă, în loc de concluzii : această abordare a discursului narativ sau a discursului liric ca tipuri de discursuri literare, dacă s-ar dovedi adecvată, obligă la o regîndire a problematicii mimesisului ca relaţie nu între o lume textuală şi lumea reală, ci ca o relaţie între o practică semiotică (comunicarea curentă) şi o practică semiotică secundă (literară), grefată pe prima, ceea ce ne face să ne gîndim desigur la teoria hjelmsleviană a sistemelor semiotice conotative şi a literaturii ca astfel de sistem.

Narrer — Raconter ou mimer

(Résumé)

Une première série de concepts : *narration, description, discours rapporté* semblent se proposer pour désigner des séquences textuelles engendrées en structure de surface par des mécanismes transformationnels spécifiques et dont témoigne l'existence de savoirs (compétences) tels que l'art de narrer, de décrire, etc.

Dans le plan du discours, on s'interrogera sur le statut du *narratif* et du *descriptif* comme deux / les deux modalités de construction du monde textualisé en tant qu'état ou qu'événement, modalités présentes dans tout discours, quels qu'en soient le type et l'étendue. Une incursion dans le monde du discours plastique permet de saisir la liberté relative dont jouit le locuteur, utilisant un code linguistique ou visuel, dans le choix de la modalité à utiliser.

Enfin, une tentative de définir un *discours narratif* (macro-acte de narrer) en tant que type de discours littéraire corrobore l'appréhension de la littérature comme pratique sémiotique seconde (connotative) ; à ce niveau, *narrer* apparaît comme un acte mimétique en regard de *raconter,* macro-acte de discours non littéraire, et s'oppose au *discours lyrique*, dont l'équivalent praxéologique pourrait être *exprimer*.

NOTE

[1] Cf. A. Măgureanu, *Description /vs/ Narration: une remise en question?;* în CREL (1981), 2.; menţionăm că înţelegem prin discurs sistemul dinamic de acte efectuate de unul sau mai mulţi locutori cu anumite intenţii (discursive), iar prin text obiectul lingvistic în structura sa logico-semantică.

[2] Redactarea acestor rînduri a beneficiat de observaţiile critice pe care si colegii, dar în mod special acad. Ion Coteanu, le-au făcut pe marginea comunicării prezentate la seminarul *Narativ şi poetic* organizat de Institutul de Lingvistică şi pentru care doresc să le mulţumesc.

[3] Această competenţă este exersată în şcoală prin exerciţii de exprimare de tipul: construiţi un dialog pe tema..., descrieţi, povestiţi.

[4] A. J. Greimas, J. Courtés, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage,*

[5] A. J. Greimas, J. Courtés, *op. cit.*, p. 249. Paris, Hachette Université, 1979.

[6] Regăsim această reinterpretare a structurii actului de limbaj la J. Petöfi, *Les actes de langage et l'interprétation sémantique,* în „Travaux du Centre de Recherches Linguistiques et Sémiologiques de Lyon" (1978), 5.

[7] Poemul lui Fr. Ponge, *Le galet,* din volumul *Le Parti pris des choses,* Paris, Gallimard, 1967, p. 92—101, demonstrează posibilităţile de exploatare literară a acestor virtualităţi ale unui discurs de definire.

[8] Dacă în epistema secolului XVIII critica plastică semnată de Diderot apare justificată de obsesia „reprezentării" obiectului (a se vedea, de exemplu, comentariul la tabloul lui J. B. Greuze, *L'accordée du village,* în Diderot, *Salons de 1759, 1761, 1763,* Paris, Flammarion, 1967, p. 93 şi urm.), nu ne îndepărtăm prea mult de această perspectivă cînd, în de altfel foarte interesantul studiu consacrat tabloului *Ambasadorii* de Holbein, O. Calabrese caută să descifreze „povestea", cine sînt personajele, ce fac ele, cu ce ocazie s-au întîlnit etc. *(L'intertestualità in pittura,* Urbino, preprint, 1984).

[9] Consideraţiile asupra artei plastice sînt bazate în principal pe următoarele texte: M. Foucault, *Les Mots et les Choses,* Paris, Gallimard, 1966; E. Panofsky, *Ideea,* Bucureşti, Univers, 1975; P. Francastel, *Realitatea figurativă,* Bucureşti, Meridiane, 1972; *Nouveau Dictionnaire de la peinture moderne,* Paris, Fernand Hazan, 1963; P. Klee, *Théorie de l'art moderne,* Paris, Gonthier, 1968.

[10] În mod semnificativ, de altfel, Kandinsky îşi crează primele tablouri abstracte sub influenţa muzicii, intitulîndu-le *Improvizaţii, Compoziţii.* Klee afirma: „la conjonction simultanée des formes, mouvement et contre-mouvement ou, plus naïvement, les oppositions simultanées d'objets. (En couleur: contraste de nuances complémentaires de couleurs pures/ ... /). Toute énergie suscite son complément pour réaliser un état de repos immobile au-dessus du jeu des formes" *(op. cit,* p. 34); „Le dynamisme optique repose sur une progression ou une dégression relativement à la quantité et à la qualité de l'énergie successivement déployée" *(ibid.,* p. 63).

[11] Idee perfect ilustrată, după părerea noastră, de pictura lui Mondrian.

[12] Pentru pictură, a se vedea demonstraţia pasionantă a lui Ch. Bouleau, *Geometria secretă a pictorilor,* Bucureşti, Meridiane, 1979.

[13] *Quand dire c'est faire,* Paris, Seuil, 1970; a se compara şi cu definiţia din Lexis: „faire connaître dans le détail *par un récit* généralement assez long" (s. ns.).

[14] *A Classification of Illocutionary Acts,* în Rogers, Wall, Murphy (eds.), *Proceedings of the Texas Conference on Performatives, Presuppositions and Implicatures,* 1977.

[15] Pentru a admite normalitatea unei formule ca „Îl descriu pe Ion ca elev" trebuie să acceptăm că ea este pronunţată într-o situaţie de comunicare determinată, deosebită de cea curentă, asemănătoare situaţiei de performare a unui act de *denumire,* cu care a fost comparat (D. Toma, *La description: nommer, dire,* în CREL (1981), 2).

[16] Seturi diferite de reguli—specifice diverselor tipuri de naraţiune: realistă, fantastică miraculoasă, alegorică — vor preciza relaţia de alternativitate „CA ŞI lumea reală".

[17] Cf. R. Barthes, *L'Effet de Réel,* în „Communications" (1968), 11.

[18] Remarcăm că descrierea se constituie ca segment identificabil într-un text literar tot în perioada Renaşterii, cînd convenţia reprezentării privirii spectatorului/ cititorului — ne gîndim la procedeul povestirii-cadru — închide spaţiul textual, dîndu-i în acelaşi timp profunzime, „perspectivă", prin multiplicarea planurilor spaţiale; să reamintim că descrierea este de fapt segmentul marcat, lipsit de autonomie (sau cu o autonomie artificial creată de exerciţiile de stil sau didactice) şi necesită procedee de neutralizare a temporalităţii acţiunii.

[19] Cf. J. R. Searle, *Statutul logic al discursului ficţional,* în M. Borcilă, R. McLain (eds), *Poetica americană. Orientări actuale,* Cluj-Napoca, Dacia, 1981; R. Toma, *Epistemă, ideologie, roman: secolul XVIII francez,* Bucureşti, Univers, 1982; A. Măgureanu *Discursul literar ca practică discursivă instituţionalizată,* în *Limbile moderne în şcoală,* vol. I, 1983.

[20] Austin (*op. cit.*, p. 161, 162) își pune și el aceeași întrebare în legătură cu ceea ce el numește acte comportative, comparîndu-le cu actele expozitive; o altă confuzie posibilă este raportarea actelor expresive la funcția expresivă a limbajului, „funcție 'sublimă' sau 'aristocrată' ", aceea de a exprima gîndirea (H. Parret, *Connaissance et contextualité*, în H. Parret (ed.), *Le langage en contexte*, Amsterdam, John Benjamins, 1980.

[21] Să reamintim că R. Jakobson (*Essais de linguistique générale*, Paris, Minuit, coll. „Points", 1970) considera că funcția expresivă a limbajului „vise à une expression directe de l'attitude du sujet à l'égard de ce dont il parle" (p. 214), mijlocul lingvistic tip fiind interjecția; dar în același tmp, funcția expresivă jakobsoniană este plasată în situația de comunicare, ceea ce o prezintă ca funcție comunicativă.

[22] J. J. Katz, *Propositional Structure and Illocutionary Force*, New York, Th. Y. Crowell, 1977, p. 213.

Mai 1986

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Pitar Moș 7—13

NARATIV ȘI LIRIC – NIVELE DE INCIDENȚĂ

ANCA COSĂCEANU

Lucrarea își propune examinarea sumară a nivelelor de incidență a categoriilor de *narativ* și *liric* în discursul literar și inventarierea trăsăturilor globale fundamentale ale discursurilor narativ și liric.

Considerațiile de față reprezintă doar o modestă contribuție la discuția amplă asupra conceptelor de *narativ* și *liric*, consemnată în paginile prezentei fascicule.

Am pornit de la ideea că se poate acorda conceptelor puse în discuție o extensiune mai largă, luînd în considerare acțiunea lor la mai multe nivele : a) ***nivelul prediscursiv:*** narativul și liricul apar aici ca două dintre dimensiunile spațiului relațional multidimensional care definește omul în raport cu lumea în procesul de creare a antropoculturii, ca două posibile dominante comportamentale subsumate categoriilor de Raționalitate și, respectiv, Afectivitate. În această calitate, ele acționează ca filtre care prezidează la punerea în discurs, determinînd proiectul discursiv și modalizînd global discursul.

b) ***nivelul discursiv de adîncime:*** la acest nivel pot fi investigate gramaticile aparținînd celor două categorii. Gramatica narativă a beneficiat în ultimele decenii de studii detaliate, care au pus în evidență natura categoriilor narative și a relațiilor multiple dintre ele. Mai puțin ni se pare a fi fost studiată gramatica lirică ; descrierile parțiale ale ,,gramaticii afective" (sau ,,a sentimentelor"), care ar putea reprezenta un punct de plecare în această direcție, sînt pînă în prezent relativ rare și depășesc de puține ori nivelul frastic pentru a aborda macrostructurile discursive.

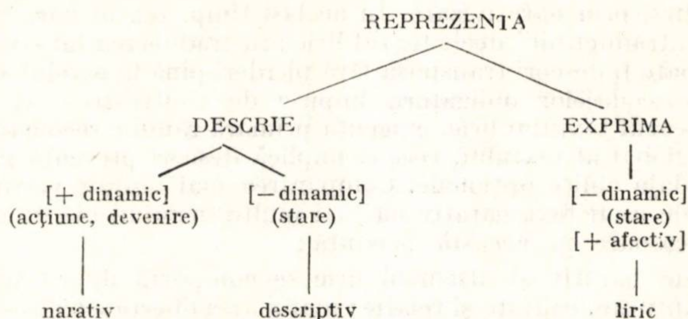
c) ***nivelul discursiv de suprafață:*** este nivelul la care apar ,,indicii" sau ,,mărcile" categoriilor puse în discuție (sau, în termeni enunțiativi, ,,urmele" operațiilor de narativizare, respectiv liricizare). Investigarea acestui nivel a permis constituirea inventarelor de procedee narative și lirice ; tot pe el se sprijină în bună măsură teoria tradițională a genurilor.

Acțiunea categoriilor de narativ și liric la cele trei nivele explică posibilitatea existenței unor texte în care, de exemplu, unei gramatici de un anumit tip i se asociază o modalizare globală de tip diferit ; se justifică astfel o etichetă ca ,,roman liric" sau caracterul nonpleonastic al sintagmei ,,poezie lirică".

Pe de altă parte, nu trebuie ignorată prezența celor trei nivele și în actul de receptare, în tentativa de reconstruire a textului. Receptori diferiți sau același receptor în momente diferite pot da unui text interpretări diferite, încadrîndu-l în una sau alta dintre categorii. Decizia asupra dominantei — narative sau lirice — a unui text este deci determinată de factori multipli — ceea ce poate explica faptul că, adesea, în acest domeniu ,,critici certant".

Am încercat să descriem categoriile de narativ și liric în termenii unor acte discursive distincte, dominate de actul fundamental A REPREZENTA (toate teoriile discursului relevă funcția sa fundamentală

de reprezentare, în sensul de construire a instrumentelor ce permit atît elaborarea de cunoștințe și deprinderi în raport cu lumea, cît și comunicarea lor). Am avut în vedere numai reprezentarea caracteristică subspeciei literare a discursului lingvistic :

Nu am putut lăsa la o parte, în foarte sumarul tabel de mai sus, categoria descriptivului, care asigură într-un anume sens medierea între narativ și liric. Categoriile tradiționale de narațiune și descriere aparțin ambele actelor discursive de tip descriptiv, diferența situîndu-se la nivelul obiectului de discurs. Obiectul discursului descriptiv este, ca și cel al discursului liric, o „stare" ; în cazul discursului liric este vorba însă de stări afective asumate de subiectul enunțiator. Discursul liric este calitativ distinct de discursul descriptiv, aparținînd categoriei actelor discursive expresive (teoria actelor de limbaj distinge de altfel între acte de „descriere de sentiment" și acte de „expresie de sentiment"). Dar prezența în ambele cazuri a unui obiect de discurs care este o stare poate explica faptul că foarte des discursul liric adoptă procedeele de suprafață ale descrierii.

Încercarea de a rezuma caracteristicile globale fundamentale („nucleele tari") ale celor două tipuri de discursuri — narativ și liric —, așa cum au fost ele adesea formulate, ne conduce la următoarele concluzii :

— discursul narativ se înscrie în timp ; el este secvențial, evenimențial, actanțial, predominant sintagmatic și metonimic (indicial) ;

— discursul liric este în afara timpului ; el se caracterizează prin simultaneitate, este predominant paradigmatic și metaforic (iconic) ;

— în discursul narativ, obiectul de discurs este definit (ca fascicul de proprietăți) în afara textului, fiind construit prin raportare la axa EGO — SPAȚIU — TIMP. Discursul narativ „pune" obiecte aparținînd unor categorii (persoane, locuri, evenimente etc.) care formează lumea narativă ; aceasta din urmă este construită în limitele unor constrîngeri dictate de „posibilele" (ontologice, culturale) ale lumii reale. De aceea, pentru discursul narativ problema *verosimilității* este pertinentă ;

— în discursul liric obiectul de discurs este definit în text, fiind construit prin raportare la reperul inițial fundamental S_0 = Subiectul enunțiator. Constrîngerile lumii lirice sînt determinate de posibilele (antropologice, psihologice) ale universului subiectiv ; de aceea, pentru discursul liric este pertinentă nu condiția verosimilității, ci aceea a *sincerității* ; ca în cazul tuturor actelor discursive afective, condiția de sinceritate și condiția esențială coincid.

Am adăuga la cele de mai sus două observații marginale :

— discursul narativ și discursul liric reacționează diferit față de operațiile de parafrazare intra- și interlinguală, respectiv față de rezumare și traducere : rezumatul unui text narativ este tot un text narativ, pe cînd rezumarea unui text liric nu este posibilă decît prin schimbarea tipului de discurs, prin narativizare. În același timp, textul narativ este în general mai „traductibil" decît textul liric : în traducerea lui structura de suprafață poate fi deseori transpusă fără pierderi pînă la nivelul lexical, în limitele transcodajelor obligatorii impuse de contrastivitatea celor două limbi. În cazul textului liric, exigența primară rămîne reconstituirea semnificatului global al textului, ceea ce implică deseori prezența masivă a unor transcodaje oblice opționale. Compararea mai multor versiuni în aceeași limbă ale unui text narativ cu mai multe versiuni ale unui text liric este edificatoare în această privință ;

— discursul narativ și discursul liric se comportă diferit față de maximele de cantitate, calitate și relație ; mai marea libertate a discursului liric în acest sens este legată între altele de nonpertinența condiției de verosimilitate. Acest fapt, ca și modul diferit de constituire a reprezentării în cele două tipuri de discurs determină condiții diferite de evaluare a coerenței în discursul narativ și în discursul liric, la nivelul atît al obiectelor de discurs, cît și al articulațiilor lor și al raporturilor lor intertextuale sau interculturale.

Trebuie subliniat faptul că opozițiile semnalate mai sus nu sînt absolute, ci graduale. Diferitele caracteristici pe care le-am enumerat apar, în textele reale, amalgamate în grade diferite, ceea ce sporește dificultatea de a decide asupra dominantei narative sau lirice a unui text.

O altă concluzie importantă relevată de această punere în paralel a caracteristicilor celor două tipuri de discursuri (și care a fost formulată adesea, sub diferite forme) pare a fi aceea că discursul liric, în virtutea caracterului său atemporal și simultan, convine prea puțin naturii limbajului, care este în esență temporal și secvențial. El ar fi deci mai adecvat unor „materiale" de altă natură, de exemplu acelea pe care le utilizează artele plastice. Aceasta explică faptul că discursul liric a fost nevoit să violenteze într-un fel sau altul constrîngerile limbajului, prin invenții de expresie (prozodia clasică) sau de conținut (tropii), și pe acela că el adoptă frecvent procedeele descrierii, care îi permit „secvențializarea" cu pierdere minimă de expresivitate.

Trebuie să observăm că afirmațiile de mai sus au în vedere în special procesul emiterii și aspectul oral al discursului lingvistic. În receptarea unui text scris, în procesul lecturii deci, globalitatea, simultaneitatea nu mai sînt excluse. Ipoteza percepției globale a textului, a lecturii sale iconice (textul ca imagine) a fost demonstrată în psihologia experimentală ; pe ea se bazează de altfel tehnicile lecturii rapide și cele, mai recente, ale „abordării globale" a textului în didactică. (Apar aici, desigur, unele constrîngeri dictate de lungimea textului, de punerea sa în pagină, de caracterul său tipizat etc.) S-a arătat că discursul literar își construiește, implicit sau explicit, propriul receptor și propriul mod de lectură. Nu ar fi poate deplasat să considerăm că poezia lirică modernă, în special versul alb și versul liber, mizează tocmai pe această posibilă lectură iconică (clar implicată într-o formulă ca aceea a caligramelor), care permite reorganizări spectaculoase la nivelul expresiei.

Un proiect de lectură de același tip, dar aplicat unui text ce prezintă toate semnele de suprafață ale narativității, este propus de scriitorul francez Georges Perec *(La Vie Mode d'Emploi*, 1978), în formula pe care am numit-o a „romanului-puzzle" : textul, subintitulat „romane", este compus dintr-o suită de secvențe descriptiv-narative construite prin raportare la un spațiu fix (un imobil) și la un punct fix pe axa temporală (23 iunie 1975, în jurul orei opt seara). Totalitatea acestor secvențe se constituie ca o secțiune transversală, în simultaneitate, în lumea textului, în care apar toate personajele și evenimentele care o constituie. Modul de lectură explicit propus de autor este cel de tip global-iconic, fiecare dintre secvențele amintite putînd fi interpretată ca „un cuvînt" al macropoemului care este textul „romanelor". Citäm, ca încheiere „lirică" a considerațiilor noastre, indicațiile oferite de Georges Perec — în fapt, o reușită metaforă a tipului de lectură propus : „Obiectul vizat — fie că este vorba de *un act perceptiv* (sublinierea ne aparține).... sau de un puzzle de lemn, nu este o sumă de elemente pe care ar trebui mai întîi să le izolăm și să le analizăm, ci un ansamblu, adică o formă, o structură : ... nu elementele determină ansamblul, ci ansamblul determină elementele ; semnificația ansamblului și a structurii sale nu poate fi dedusă din semnificațiile separate ale elementelor care îl compun ; numai totalitatea acestor elemente are un caracter lizibil, *are un sens*".

Narratif et lyrique — Niveaux d'incidence

(Résumé)

Notre travail représente une modeste contribution à une discussion plus ample sur les concepts de *narrativité* et de *lyrisme*.

Nous avons envisagé les catégories en question à trois niveaux d'incidence : le niveau pré-discursif, le niveau discursif profond et le niveau discursif superficiel, essayant d'en donner une description dans les termes d'actes discursifs distincts, sous-tendus par le macro-acte discursif fondamental REPRÉSENTER.

Nous avons ensuite tenté de dégager certaines caractéristiques globales fondamentales du discours narratif et du discours lyrique, pour présenter finalement un modèle de lecture globale „lyrique" d'un texte, en surface, „narratif" : le „roman-puzzle", tel qu'il est explicitement formulé par Georges Perec *(La Vie Mode d'emploi*, 1978).

Iunie 1986

Facultatea de Limbi și Literaturi Străine
București, Pitar Moș 7—13

MODELE NARATIVE DIN PERSPECTIVA TEXTULUI POETIC

RODICA ZAFIU

Se stabilesc cîteva modalități de definire a narativului, propunîndu-se adoptarea unor criterii care să precizeze statutul tipului de structuri textuale poetice marcate narativ, dar cu dominantă lirică ; pornind de la distincții operante în teoria acțiunii, se încearcă delimitarea unei zone (constituite într-un set de modele specifice) de interferență a narativului cu liricul.

1. Nivele de aplicare și criterii de definire a conceptului de „narativ"

Limitele domeniului narativ pot fi trasate fie prin raportarea la tipurile de texte constituite ca atare prin tradiție, fie prin adoptarea unor criterii care să restrîngă și să precizeze sfera de aplicație a conceptului. Există un nivel la care se poate vorbi cu certitudine de narativ : acela al *modului reprezentării semantice ;* dar există și o posibilitate de extrapolare, criteriul *temporalității* conducînd către aplicarea categoriei chiar la nivelul *acțiunii discursive*. Producerea secvenței verbale, raportabilă la dimensiunea temporală, nu este însă *descriere (relatare) de acțiune*, ci chiar *acțiune ;* modelarea ei prin grila narativității este, totuși, improprie, criteriul — mai puternic — al *textualizării* definind narativul ca modalitate de descriere/ construire a unei lumi, prin intermediul unui cod. Rămîne totuși interesantă luarea în considerare a acestui nivel — ca limită a narativului. Acțiunea discursivă produce schimbări de stare în plan formal (ordonate de ritmuri) și în planul conținutului (manifestate prin modificări ale universului de discurs, analizabile și ele în termeni de „ritm", ca tensiuni, acumulări, rezolvări etc.). Ca orice acțiune, ea poate fi narată : explicitarea actelor verbale, descrierea „facerii textului" (frecventă în literatura modernă) se situează atunci în planul lumii reprezentate.

Analogia dintre acțiunea discursivă și acțiunea reprezentată, dintre secvențialitatea limbajului și narativitate, a putut conduce la absolutizări, la postularea unei relații necesare de corespondență între cele două planuri [1]. Un argument împotriva acestei limitări îl oferă însă structurile acumulative, repetitive, izotopice, sistemul conexiunilor inverse — care construiesc, opunîndu-se secvențialității, specificul poetic al unui text. Secvențialitatea limbajului este determinantă pentru acțiunea discursivă, nu pentru narațiune.

La nivelul reprezentării semantice, criteriile prin care se limitează treptat sfera narativului vizează *modul de structurare specifică* a lumii reprezentate — nu setul de caracteristici presupuse ca aparținînd lumii referențiale [2]. *Dinamica*, *succesiunea*, *structurarea*, *intenția* trebuie înțelese doar ca trăsături semantice deduse din structura textului, din convergența procedeelor sale specifice, nu ca proprietăți absolute ale obiectelor, ale lumii reale, impuse de acestea textului.

a. O componentă *dinamică* — mișcare, devenire — poate fi identificată începînd cu nivelul unităților minimale, ca trăsătură semantică a cuvîntului (verb, dar și substantiv), sau ca descriere minimală de eveniment prin propoziție ; ea apare, desigur, și la nivelele superioare, ca element al secvenței textuale. În toate aceste cazuri, componenta seman-

tică dinamică poate fi subordonată construirii unei *descrieri de stare*: mișcarea, mai ales durativă sau iterativă, fiind astfel privită în afara succesiunii, fie ca acțiune unică, fie ca ansamblu de acțiuni simultane. Implicînd dimensiunea temporală, ea se dovedește totuși un criteriu insuficient pentru definirea narativului și semnalează necesitatea unei reguli suplimentare — de succesiune.

b. Prin introducerea criteriului *succesiunii*, narativul nu mai poate fi identificat la nivelele lexical sau propozițional (posibilele asocieri semantice sau contextuale — necodificate — care se produc în cadrul acestora ies, desigur, din discuție). Doar *secvența* de propoziții (desemnabilă ca text numai în accepția largă, nondependentă de constrîngeri de structură și coerență, a controversatului termen) este aptă să reprezinte raportul de succesiune.

Succesiunea poate fi aleatorie, amorfă, nestructurată : în acest caz, tipul de secvență prin care se realizează este ilustrabil prin unele texte nonliterare, eventual gen jurnal sau autobiografie, în care intenția plierii pe structura referentului real reduce la minimum organizarea conform unor modele generale și unor reguli particulare, de coerență interioară a textului [3].

Există însă, alături de aleatoriul veritabil al succesiunii, în legătură cu care folosim termenul „narativ" într-o accepție încă destul de largă, un aleatoriu semnificativ, desemnînd de pildă golul, absurdul, și care se dovedește structurat de un model, purtător deci de sens : el cade sub incidența unui „alt" narativ — definit și prin criteriul modelării.

c. Criteriul *modelelor*, al *structurării* codificate cultural (determinînd fenomene de coerență, de impunere a unui final etc.) duce la constituirea clasei de *texte* (de data aceasta, în accepția restrînsă a termenului) desemnabile ca *narațiuni*. Insuficiența criteriilor prezentate pînă acum a fost resimțită de mai mulți cercetători; soluțiile variază considerabil, înscriindu-se totuși într-o paradigmă a valorizării : elementul propus pentru a diferenția narațiunea (ca tip de text) de suita de propoziții cuprinzînd descrierea unei schimbări de stare (acțiune, eveniment etc.) este *remarcabilitatea* (constrîngere semantico-pragmatică nedefinită mai îndeaproape) la van Dijk [4], componenta textuală *evaluativă* la W. Labov și J. Waletzky [5]. Importantă este recunoașterea acestui nivel, la care narativul există ca produs cultural.

d. Un ultim criteriu, cel mai restrictiv, a fost enunțat din perspectiva teoriei acțiunii; aceasta a introdus în cercetarea narațiunii diferențieri ca : static vs. dinamic, apoi (în cadrul dinamicului) eveniment vs. proces și act (acțiune) vs. activitate (după criteriul producerii momentane vs. durative) sau eveniment vs. act (acțiune) și proces vs. activitate (după criteriul intenției și al controlului uman) [6]. Sfera narativului se restrînge și mai mult prin postularea restricției de *intenționalitate*. Acțiunea, nu evenimentul, ar fi unitatea semantică proprie modului narativ de reprezentare a lumii, ea implicînd existența agentului și a intenției sale. Distincția nu face decît să expliciteze un punct de vedere general în naratologia, de acum, clasică, ai cărei teoreticieni s-au ocupat aproape în exclusivitate de ceea ce vom numi în continuare *narațiunea de acțiune* — deosebind-o de *narațiunea de eveniment*. Categoria intenției, indisociabilă de aceea a valorizării pragmatice, orientează analiza către o interpretare marcată *etic*. Caracteristica naratologiei este de a adopta o interpretare antropologică și antropomorfică (funcționînd și ca mediere către figurativul povestirii). Marea varietate a teoriilor narațiunii se situează între

o extremă de declarată modelare „eticistă", uzînd de categorii precum *degradare/ ameliorare*, *merit/ recompensă*, *vinovăție / pedeapsă* (Bremond[7]) și o alta care postulează caracterul facultativ al judecății valorizante, căutînd structurile logice, conceptuale, primare (Greimas [8]) : în toate, eticul este totuși implicat în descriere, fie și numai ca virtualitate, prin însăși structura fundamental duală a agenților narativi[9] — polaritatea nefiind niciodată perfect neutră.

În accepția sa cea mai restrînsă, narativul ar consta deci în descrierea unei succesiuni de acțiuni (acțiune = schimbare de stare + agent; agent = activ, conștient) — organizate conform unui model —, manifestînd o orientare, un sens codificat cultural. Definiția ni se pare însă prea restrictivă — tocmai prin absolutizarea intenționalității (caracteristice pentru agent și acțiune). Includerea evenimentului într-o teorie a narațiunii ar putea produce răsturnări de perspective, unul dintre efectele lor fiind stabilirea zonei de interacțiune a narativului cu poeticul.

Narațiunea de eveniment este organizată de structuri semiotice funcționînd la un nivel dezantropomorfizat : marca „etică", „umană" a acțiunii este substituită de una care ar putea fi numită, eventual, „biologică" sau „cosmică". Tiparul evenimențial, foarte frecvent în texte poetice (unde trece de multe ori neobservat din cauza prestigiului simbolului, al figurilor realizate la nivelul grupurilor nominale) este în același timp model narativ, cu tot atîta îndreptățire cît cele acționale — și matrice de structurare a semnificațiilor fundamentale ale poemului. O modelare a categoriei narativului din perspectiva narațiunii de eveniment este posibilă și chiar necesară — fie și numai pentru a oferi o contrapondere expansiunii interpretărilor de tip acțional.

Este evident că nici una dintre diversele definiții atribuibile narativului nu trimite la esențe pure : în toate cazurile în care vorbim de narativ, acesta este o *dominantă*, căreia i se opun tendințe nonnarative, descriptive, repetitive, izotopice. Caracterul narativ este, pînă la urmă, gradual, permițînd detectarea unor *tendințe de transformare*, de narativizare a unor texte dominant descriptive, de denarativizare a altora, preponderent narative [10]. Ca simple tendințe, ele nu afectează dominanta (care este, în fond, o chestiune de punct de vedere); sînt modalizări cu efect vizibil în procesul de receptare, în cursul căruia orientează uneori interpretarea în direcții neașteptate. Narativizarea unui text constă într-o actualizare parțială a potențelor de temporalitate și dinamică, a asocierilor metonimice ale termenilor, ale valorilor morfologice verbale (de exemplu, prin folosirea trecutului într-o descriere de stare). Caracterul narativ al unui text nu se stabilește însă prin raportarea la secvențe izolate ale acestuia, ci doar la nivelul global, macrostructural, al rezultantei interacțiunilor textuale.

2. Acțiune și eveniment : narativ și liric

Raportul dintre narațiunea de acțiune și narațiunea de eveniment poate fi interpretat fie ca o complementaritate, cele două tipuri acoperind împreună o anumită definiție a narativului, fie ca o diferență de nivel : în acest ultim caz, narațiunea de eveniment ar constitui doar o formă mai abstractizată a celei de acțiune, în orice narațiune de acțiune existînd posibilitatea identificării schemei evenimențiale. Considerăm (preferînd deci ipoteza complementarității) diferența ca ireduc-

tibilă : ambele tipuri se plasează la acelaşi nivel al structurilor semiotice de adîncime, caracterizate în primul rînd prin raportul subiectului (denumire mai neutră decît cea de „agent") cu nonsubiectul (ceea ce este în afara sa) şi cu schimbarea de stare.

Dacă o unitate minimală a naraţiunii de acţiune este rezumabilă printr-un model relaţional complex, de predicat cu mai multe „locuri", valenţe (ex. : *a da*), unitatea corespunzătoare în naraţiunea de eveniment va consta într-un predicat definibil doar prin relaţia cu subiectul său (ex. : *a muri*). În naraţiunea de eveniment există un subiect, independent — şi nici un antagonist situat pe acelaşi plan cu el. Subiectul — persoana I din structura de adîncime — realizat în structura de suprafaţă în moduri diferite (ca persoană a III-a, ca inanimat etc.) se defineşte doar prin raportare la ceea ce îi este exterior şi se află pe alt plan (nici obiect, nici contrasubiect) : lumea. Narativul de eveniment reprezintă de fapt o formă a subiectivităţii care realizează, la nivelul cel mai profund, liricul. Zona naraţiunii de eveniment aparţine deopotrivă narativului şi liricului : e o formă caracteristică de lirism, ireductibilă la stare, dominată de o percepţie nu atît a timpului, cît a *trecerii*, a *devenirii*. Trecerea — care nu este numai a timpului — nu poate fi reprezentată adecvat printr-un simbol obiectual ; e o realitate fundamental diferită de orice stare.

Naraţiunea de eveniment este mai curînd o descriere de „nonacţiune", de acţiune cognitivă, cel mult. În acest sistem semiotic, persoanei I pare să-i fie caracteristic *pasivul* [11] : *eul* care suportă singur un eveniment se transformă însă în *el* atunci cînd acţionează, raportîndu-se la un obiect sau la un opozant — forme ale alterităţii.

Sub dominaţia categoriei *poeticului*, narativul — ca şi descriptivul — îşi constituie o formă specializată de convergenţă lirică : în cazul său, naraţiunea de eveniment. Liricul este considerat, aici, nu sub aspectul, foarte vag, de expresie a sentimentului, a emoţiei, ci ca formă specifică a poeticului, realizînd crearea lumii imaginare dintr-o perspectivă puternic marcată subiectiv, ca expresie a noţiunii generale de individual. Forma lui tipică este, desigur, persoana I singular — un punct de vedere dominat de unicitate, de *eu*.

Simetric, descriptivul şi narativul se intersectează cu liricul ; regula de transformare a lumii prin textul poetic pare să fie : în narativ, o pasivizare a acţiunii ; în descriptiv, o activizare a obiectului.

Lexicalizarea în structura de suprafaţă a relaţiilor definitorii pentru tipul de naraţiune de eveniment poate să capete aspecte derutante, chiar contradictorii. În poezia suprarealistă rezultanta verbelor, foarte frecvente, desemnînd acţiuni dintre cele mai violente [12], este o structură evenimenţială. Caracterul de falsă acţiune, de falsă intenţie este indicat de cele mai multe ori şi prin abolirea modelului obişnuit al cauzalităţii.

În ceea ce apare în structura de suprafaţă ca pluralitate de agenţi (cu acţiunile lor corespunzătoare) se poate identifica (prin recunoaşterea unor procedee, unor recurenţe, a blocurilor de semnificaţie şi a interrelaţiilor textuale) o structură profundă cu un singur subiect, asimilabil persoanei I singular, suport pasiv al unui eveniment sau curs de evenimente (proces — în terminologia teoriei acţiunii).

În acelaşi timp, prin participarea la eveniment, prin identificarea care aboleşte opozantul şi posibilitatea unei acţiuni marcate etic şi intenţional, lirismul întîlneşte impersonalizarea [13].

3. Modele narative proprii textului poetic

Narațiunea (de acțiune și de eveniment) își păstrează individualitatea atunci cînd se încearcă descoperirea semnificației sale esențiale, doar ca traseu, nereductibil la o stare sau la o schemă atemporală; totuși, naratologia a fost adesea tentată să reducă sintagmaticul la paradigmatic [14]. Traseul este o ,,formă simplă'', concentrînd un sens; este similar metaforei în care s-ar putea condensa un anume tip de poem, dar netranscriptibil în limbajul ei. Modelul narativ — ,,figură'' în sensul de alcătuire, configurație — aparține unui inventar de forme elementare care funcționează, la receptor, ca scheme anticipative. Gramatica narativă nu este numai o combinatorie de unități minimale, producătoare ale variației infinite a structurilor de suprafață, nici numai o relație abstractă cu valoare de principiu generator sau de matrice textuală, ci un sistem de particularizare și ramificare a traseelor globale. Plurisemantismul textului și convergența interpretărilor către o semnificație unică pot fi explicate prin existența, pe de-o parte, a modelului, pe de alta, a particularizărilor, a valorizărilor sale. Traseul complex (de tip, contrar aparențelor, evenimențial, nu acțional) din *Pădurea spînzuraților* lui Rebreanu este interpretabil, prin atribuirea unor corespondențe semantice valorizante, fie ca : prăbușire — derută, dezechilibrare — eșec, fie ca : ascensiune treptată — suită de revelații — revelație supremă. Modelul din structura de adîncime este totuși unul singur : aplicarea unei scheme strict acționale (aici, a agresiunii) e un exemplu de lectură inadecvată. Modelele narațiunii de eveniment, manifestate frecvent prin texte de tipul poemului scurt, oferă o grilă de lectură adecvată multor texte (chiar romanești) — nediferențiate în mod obișnuit de narațiunile de acțiune de care le apropie datele lor exterioare. Prin aceste modele se poate realiza o cuprindere mai largă a narativului și, în limitele domeniului astfel obținut, o regrupare a tipurilor de texte.

— Predicatele de bază ale modelelor evenimențiale pot fi privite și ca reducere lingvistică, *numire* a ceea ce teoria acțiunii consideră *proces*. În continuumul procesual (/+ durativ/ ,/— activ/), decupajul lingvistic introduce o ordine de tip descriptiv, amănunțind etapele, sau o rezumare extremă, printr-un singur termen, echivalat astfel cu *evenimentul*. Procesele și cvasiprocesele[15] naturale, adesea biologice, au o determinare interioară—creștere, devenire, trecere; deschidere, naștere; cădere, moarte—sau se raportează la un exterior situat pe alt plan, neasimilabil unui contraagent, ca în perechea așteptare—revelație. Valorile simbolice care concentrează semnificația poetică aparțin reprezentărilor acestor procese și evenimente, dar mai ales succesiunii lor, direcționate de conformarea la un model profund. Printre tipurile cele mai generale de modele, aplicabile în narațiunea de eveniment din textele poetice, s-ar număra: aleatoriul semnificativ (succesiune de evenimente cu orientare divergentă, dar cu regăsirea unei convergențe superioare), contrapunerea (juxtapunere de evenimente de sens opus), fenomenul (cu evoluție completă de la o stare inițială la una finală), parcursul ascendent (un fel de parcurs inițiatic cu subiect pasiv, trecînd de la stare la eveniment, de la așteptare la apariție), parcursul descendent (degradarea procesuală sau evenimențială, lentă sau bruscă, cu trecerea de la eveniment la stare finală) etc. În cadrul procesului, mișcarea poate fi continuă sau discontinuă, declanșată sau oprită, repetată sau unică, lentă sau rapidă, uniformă sau variabilă, încetinită sau accelerată etc.

Tipurile mari se particularizează, mai departe, prin variaţia de predicate şi ritmuri ale desfăşurării. Într-un model cu parcurs ascendent, de tipul *aşteptare → revelaţie → moarte,* ilustrabil prin poeme aparent foarte diferite, paradigma fiecărui predicat este extrem de bogată, determinările contextuale echivalînd, de exemplu, revelaţia cu apariţia — dezvăluirea — atingerea — cuprinderea — acoperirea ş.a.m.d.[16]. Un model cu traseu descendent — proces în descreştere pînă la dispariţie[17] — poate primi în structura de suprafaţă o obiectivare şi o multiplicare a subiectului, o „activizare" a procesului; structura de adîncime este însă reconstituibilă, ea oferind explicaţia evidentului lirism al textului: totul se reduce la o trecere resimţită subiectiv, ca eveniment al eului.

Gramatica narativă a teoriilor „clasice" este inoperantă în acest domeniu, unde nu regulile acţiunii sînt importante : este evident că narativul (în sensul lărgit pe care am convenit să i-l atribuim) este *şi o modalitate particulară de constituire a semnificaţiei poetice.* Din perspectiva traseelor realizînd o „figură" poetică se impune necesitatea unei teorii integratoare a modelelor narative, a unei abordări a narativului chiar prin *valorile de sens ale secvenţialităţii,* ca semantică ireductibilă la o opoziţie de paradigme conceptuale, ca sintaxă ireductibilă la un nucleu generativ şi la stabilirea de compatibilităţi, de relaţii între unităţi : recuperînd semnificaţiile derivate direct din natura traseului urmat, din poziţia şi combinarea evenimentelor în desfăşurarea textului. Ar trebui să acceptăm — împotriva unei supralicitări a staticului (obiect, imagine, simbol) — tensiunea poetică, lirismul ca derivînd nu din opunerea la narativ — ci din narativ însuşi (mai exact, dintr-o subclasă a sa).

Modèles narratifs dans la perspective du texte poétique

(Résumé)

Parmi les critères qu'on peut employer pour tracer les limites du domaine du narratif — temporalité, caractère dynamique, succession, modèle structural, caractère intentionnel — le dernier met la narration en dépendence des notions d'*action* et d'*agent,* en permettant une interprétation de type „éthique" des oppositions fondamentales du texte. Dans cette acception restreinte, le concept est incapable de rendre compte d'un type particulier de structure narrative qui se manifeste dans les textes poétiques. La distinction introduite par la théorie de l'action entre *action* et *événement* correspond à une relation de complémentarité entre deux types de narration : le premier, fondé sur l'opposition *être/faire,* le second — qui se manifeste par un ensemble de modèles propres aux textes lyriques — structuré par l'opposition *être/devenir*. Ces modèles — en même temps narratifs et lyriques — ne peuvent pas être décrits de manière adéquate par l'intermédiaire des catégories traditionnelles de la grammaire narrative; ils refusent, de même, la réduction à une opposition paradygmatique ou l'équivalence à une description d'état, conservant ainsi leur spécificité.

NOTE

- În celebra formulare a lui Lessing : „Nişte semne care se succed în timp nu pot să exprime decît obiecte care, ele însele sau părţile lor, se urmează unele după altele în timp". *Opere, I,* (trad. de Lucian Blaga), Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958, p. 219. Filozoful admite, totuşi,

posibilitatea de a realiza simultaneitatea — prin convenție — într-un tip de discurs asimilabil celui științific. De fapt, tot convenții (de coreferențialitate, de raporturi temporale etc.) guvernează, în mare măsură, și interpretarea succesiunii de propoziții ca succesiune de evenimente reprezentate. Cum observa Roland Barthes, ,,le temps n'appartient pas au discours proprement dit, mais au référent ; le récit et la langue ne connaissent qu'un temps sémiologique" (*Introduction à l'analyse structurale des récits*, în ,,Communications" 8 (1966), p. 12) ; prin sistemul său semiotic, discursul produce doar ,,iluzia cronologică".

[2] Deoarece ,,un même complexe d'entités extra-linguistiques peut être interprété / construit comme un état du monde ou comme un cours d'événements" — Anca Măgureanu, *Description /vs/ narration : une remise en question?* în ,,Cahiers roumains d'études littéraires" 2 (1981), p. 46.

[3] Un exemplu, din ,,jurnalul" unui copil de 11 ani : ,,Miercuri 2—I—1985. Cum mi-am petrecut ziua. Eu m-am sculat ca de obicei de dimineață, m-am spălat și am mîncat și apoi m-am dus pe afară și m-am jucat cu frate-meu și-am venit iar în casă și m-am uitat la televizor pînă ce am mai mîncat odată și am adormit uitîndu-mă la televizor".

[4] T. A. van Dijk, *Philosophy of action and theory of narrative*, Univ. of Amsterdam, mimeo, 1974 ; T. A. van Dijk, Walter Kintsch, *Cognitive psychology and discourse : recalling and summarizing stories*, Univ. of Amsterdam, Univ. of Colorado, 1976.

[5] ,,Narațiunea care conține o orientare, o acțiune complicantă și un 'rezultat' nu este o narațiune completă. Ea ar putea îndeplini perfect funcția referențială și cu toate acestea pare dificil de înțeles. O astfel de narațiune nu posedă semnificație : nu are nici o 'poantă' " — *Analiza narativă : versiuni orale ale experienței personale*, în *Poetica americană. Orientări actuale*, studii critice, antologie, note și bibliografie de Mircea Borcilă și Richard McLain, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1981, p. 250.

[6] V. G. H. von Wright, *Normă și acțiune* (trad. Dragan Stoianovici și Sorin Vieru), București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1982, mai ales p. 42—45, 52—59 ; N. Rescher, A. Urquhart, *Temporal Logic*, Wien, New York, Springer-Verlag, 1971, p. 155—162. O reprezentare schematică a raporturilor dintre tipurile de schimbări de stare la Frédéric Nef, *Case grammar vs. actantial grammar : some remarcs on semantic roles*, în J. S. Petöfi (ed.), *Text vs Sentence. Basic Questions of Text Linguistics*, Hamburg, Buske Verlag, 1979, vol. II, p. 639.

[7] V. *Logica povestirii* (trad. de Micaela Slăvescu), București, Ed. Univers, 1981 ; *Les bons récompensés et les méchants punis*, în Claude Chabrol (ed.), *Sémiotique narrative et textuelle*, Paris, Larousse, 1973, p. 96—121

[8] V. *Sémantique structurale*, Paris, Larousse, 1966 ; *Du sens. Essais sémiotiques*, Paris, Seuil, 1970 ; *Les actants, les acteurs et les figures*, în Claude Chabrol (ed.), *op. cit.*, p. 161—176 ș.a.

[9] "Here we find again the dual component, contractual and polemic, of any narrative grammar" — Fréderic Nef, *op. cit.*, p. 639.

[10] Gérard Genot propune ca distincția să se facă nu între narativ și nonnarativ, "but between effectively and virtually narrative" — *Narrativity and text grammar*, în J. S. Petöfi (ed.), *op. cit.*, p. 526.

[11] Cf. G. H. von Wright, *op. cit.*, p. 53 : ,,Diferența logică dintre acte și evenimente este diferența dintre 'activitate' și 'pasivitate' ".

[12] Ca, de exemplu, într-un poem de Gellu Naum, *Datorită unui fenomen*, vol. *Partea cealaltă*, București, Cartea Românească, 1980, p. 49—50, în care apar : aruncă — smulge — pleznesc — fuge — sparg — string — pun — cade — trag.

[13] În *Poietică și poetică*, București, Ed. Univers, 1982, Irina Mavrodin face o analiză nuanțată a raportului liric/ impersonal, definind însă lirismul prin relația cu emoția, cu sentimentul, cu sinceritatea, confidența etc. ; autoarea observă ,,dispariția din limbajul criticii noi [...] a termenului de 'lirism' [...]. Lirismul este tot mai mult înțeles ca exprimînd starea poetică subiectivă, personală (în sensul : ținînd de o biografie personală, de sentimente ce o reflectă), și nu starea poetică pur și simplu", p. 100—101.

[14] V. mai ales analiza mitului la Claude Lévi-Strauss și semiotica lui Greimas. Tendința a fost observată chiar din faza de început a dezvoltării naratologiei de Roland Barthes : ,,L'analyse actuelle tend en effet à déchronologiser le continu narratif et à le 'relogifier' "*(op. cit.*,p. 12).

[15] N. Rescher, A. Urquhart *(op. cit.*, p. 161) stabilesc această categorie aparte, în care una dintre stările de la care sau către care se face schimbarea este nonexistența ; clasa include, de pildă, a începe/ a se sfîrși, naștere/ moarte etc.

[16] V., de exemplu, prima din cele *7 variațiuni pe o temă flu* (vol. *Areal*, București, Cartea Românească, 1983) sau *Despre așteptare și dizgrație* (vol. *Copyright*, București, Ed. Litera, 1979) — de Șerban Foarță ; *Ultima baladă* (vol. *Dulapul îndrăgostit*, București, Cartea Românească, 1980) — de Emil Brumaru.

[17] V., de exemplu, *Balada crinilor care și-au scris frumos*, de Emil Brumaru (în vol. cit.).

Iunie 1986

Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

ARTE POETICE – NARATIV ȘI LIRIC

MARIANA NEȚ

Articolul compară procesele de generare a unui limbaj poetic propriu și de construire a unei (sub)lumi particulare într-o subclasă a discursului liric și într-o subclasă a discursului narativ.

0. Demonstrația pe care ne-am propus-o pornește de la cîteva distincții cu caracter metodologic.

Am considerat că lumea pe care o construiește discursul poetic este *substanța* rezultată din proiectarea unei *forme* — a unei mulțimi de procedee — asupra unei *materii* — o sublume din lumea actuală. În materialitatea discursului poetic, deci în planul scriiturii, se manifestă însă nu numai substanța, ci și forma care a selectat-o; este ceea ce permite cercetătorului să vorbească despre *gramatica* unui discurs poetic, despre *retorica* acestuia etc., iar discursului poetic în calitate de sistem să stabilească o serie de relații cu alte sisteme, deci să participe la un proces de comunicare.

În termenii unei teorii de inspirație generativistă, vom spune că este vorba de transformarea unui *text* aflat în structura *de adîncime* (constructul mental care este una dintre sublumile lumii acuale) în *textul* care este structura *de suprafață* (lumea posibilă construită într-un discurs poetic), acesta din urmă permițînd receptorului — datorită unei serii de indici din planul scriiturii ce funcționează cu valoare de semnal — reconstituirea regulilor de transformare și apoi, prin intermediul acestora, a textului de adîncime. Atît textul de adîncime cît și textul de suprafață sînt *referenți* ai discursului poetic (literar). Pentru că mediază trecerea de la un text la un alt text, am numit generic regulile de transformare *metatext* și am considerat discursul poetic drept un tip particular de discurs, care îi dă posibilitatea receptorului (cercetătorului) să îi reconstituie (să îi verbalizeze) metatextul.

Ponderea celor trei nivele (a textului de adîncime, a metatextului și a textului de suprafață) variază în funcție de diversele clase de discurs poetic implicate în procesul de comunicare (vorbim în mod intenționat de *clasă de discurs*, încercînd să eludăm astfel atît distincția între genurile literare, cît și pe aceea între specii și subspecii. Astfel, de exemplu, din punctul de vedere care ne interesează aici, clasa discursului dramatic se află în situația extremă și, în același timp, paradoxală, în care metatextul se transformă îndeobște în *paratext*, adică într-un enunț — real sau virtual — care funcționează nu în interiorul discursului poetic, ci alături de acesta; ne referim, desigur, la didascalii. Afirmația de mai sus credem că este valabilă și în cazul în care didascaliile nu sînt verbalizate în enunțul autorului, pentru că ele sînt totuși prezente implicit la lectură și se funcționalizează în orice caz în momentul transpunerii scenice a piesei. De altfel, orice lectură a unui enunț care cade sub incidența categoriei de *dramatic* este, în esență, un act de reprezentare, „reală" sau „imaginară".

1. Din perspectiva pe care o adoptăm aici, *liricul*, *narativul* și *dramaticul* sînt niște colecții ierarhizate și instituționalizate de procedee, deci serii teoretic finite și descriptibile de convenții, susceptibile de manifestare prin limbaje cu caracteristici specifice.

O cercetare care și-ar propune să elucideze particularitățile acestor trei categorii de discurs ar trebui, după părerea noastră, să pornească de la investigarea tuturor celor trei nivele textuale menționate mai înainte și a modului în care se realizează relațiile dintre nivele. Firește, nu vom încerca să facem acest lucru aici. În articolul de față ne propunem numai să stabilim printr-un demers cu caracter inductiv, cîteva puncte de contact și cîteva diferențe între *narativ* și *liric*. Liricul și narativul ne-au interesat exclusiv ca manifestări discursive prin intermediul unor subcoduri ale limbii naturale. Precizăm de la început că, după părerea noastră, relația dintre cele două categorii nu este în nici un caz o relație biunivocă, corespondența dintre ele neputînd fi redusă la raportul de 1 : 1.

În scopul amintit mai sus, vom analiza două mostre aparținînd unei subclase particulare de discurs poetic (vezi anexa) și anume acelui discurs pe care atît emițătorul cît și receptorul îl numesc generic *artă poetică*. Includem în subclasa artelor poetice acele dicursuri în care indicii metatextului — deci ai regulilor de construire și de manifestare a unei lumi posibile — au o pondere mai mare sau aproximativ egală cu aceea a oricăruia dintre celelalte două nivele.

Menționăm că artele poetice, fie ele asupra discursului narativ, fie asupra discursului liric, sînt de două feluri : (1) cele ce se apropie de discursul critic, (par că) se conformează modelului textual al discursului critic, care prevede o relație de cvasiechivalență între textul de adîncime, metatext și textul de suprafață (ex. artele poetice de tip Boileau sau prefețele autorilor la propriul roman sau la propriul volum de versuri) și (2) cele ce se apropie de discursul narativ sau liric, pentru că (par că) se conformează modelului textual al discursului poetic propriu-zis, lectura lor ca arte poetice fiind doar una dintre multiplele interpretări posibile, permise. Din această din urmă categorie fac parte și cele două discursuri la care ne vom referi aici și pe care le vom considera reprezentative pentru discursul de tip liric (poemul lui Aragon) și pentru discursul de tip narativ (romanul lui Gide).

2. Înainte de a începe demersul pe care ni l-am propus este însă necesar să amintim aici distincția (preluată din literatura de specialitate) între *funcția referențială*, *funcția autonimică* și *funcția metalingvistică* a discursului poetic, acestea fiind singurele funcții care ne interesează acum.

(1) Discursul poetic îndeplinește o funcție referențială atunci cînd textul său de adîncime este identificabil cu ușurință ca o sublume a lumii actuale.

În cazul funcției autonimice și al funcției metalingvistice, precizăm că textul de adîncime și cel de suprafață sînt cel mai adesea l i m b a j e, iar metatextul este, în consecință, un *metalimbaj*.

(2) Discursul poetic îndeplinește o funcție autonimică atunci cînd vorbește despre propriile sale secvențe. În acest caz, există două situații posibile :

(a) Secvențele lingvistice dintr-un discurs poetic vorbesc despre ele însele, astfel încît asistăm la suprapunerea limbajului de suprafață, a metalimbajului și a limbajului de adîncime.

(b) Secvențele lingvistice dintr-un discurs poetic vorbesc despre alte secvențe din același discurs poetic. Într-un asemenea caz, limbajul de adîncime se separă de metalimbaj și de limbajul de suprafață, fiecare categorie fiind reprezentată de secvențe diferite de discurs. Precizăm că

în momentul apariției unei secvențe al cărei referent este oricare dintre aceste categorii, celelalte categorii pot fi reprezentate de o mulțime încă vidă ; ea va fi însă înlocuită de o mulțime nonvidă chiar în spațiul acelui discurs.

(3) Discursul poetic îndeplinește o funcție metalingvistică atunci cînd secvențele sale vorbesc despre particularitățile unui anumit limbaj poetic (ca subcod al codului poetic materializat într-o serie reală sau virtuală de discursuri) sau despre secvențele altor limbaje poetice posibile. Și în acest caz, limbajul de adîncime se separă de metalimbaj. Diferența față de situația precedentă (cînd funcția secvențelor de discurs era autonimică) este că, de această dată, limbajul de suprafață se suprapune perfect peste metalimbaj.

Limbajul de adîncime este, în acest caz :

(a) limbajul altor discursuri poetice — reale sau asumate ca reale (cazul „falsului citat", de exemplu) — reprezentat în discursul respectiv sub formă de citat, parafrază sau aluzie, sau

(b) o mulțime încă vidă — secvențele lingvistice dintr-o serie virtuală de discursuri, cărora li se configurează o semantică și o gramatică posibile — mulțime căreia, în spațiul unui discurs poetic, i se dau regulile de reprezentare, deci metalimbajul.

3. Cînd secvențele sale îndeplinesc predominant o funcție metalingvistică și o funcție autonimică — este cazul tipic al artelor poetice ! — discursul poetic este, în mod programatic, nu numai un produs finit, autonom, ci și o proiecție a unui act de limbaj (un proces în curs de realizare) ; mai exact, calitatea de act de limbaj a discursului poetic se proiectează peste aceea de produs finit, cu care intră într-o stare de tensiune.

Ținînd cont de observațiile de pînă acum, vom spune că semnificația artelor poetice — construct mental care rezultă din proiectarea unei intenționalități (a emițătorului și/ sau a receptorului) asupra referinței este „asumarea actului de emitere".

4. Chiar la o primă lectură a celor două discursuri de care ne-am ocupat se poate observa că în arta poetică de tip liric predomină funcția autonimică (metatextul fiind, cum arătam mai sus, în primul rînd un metalimbaj), în timp ce în arta poetică de tip narativ predomină funcția metalingvistică (în varianta sa metatextuală).

Remarcăm de asemenea că în arta poetică de tip liric se trece de la metalingvistic la autonimic — discursul poetic își construiește propriul limbaj pornind de la limbajele (poetice) care l-au precedat —, iar în arta poetică de tip narativ se trece de la autonimic la metalingvistic, deci discursul poetic își generalizează în mod explicit propriile reguli, pe care le consideră aplicabile unei serii teoretic infinite de discursuri ulterioare. Această trăsătură a celor două tipuri de discurs ne apare ca paradoxală dacă ținem seama de faptul că discursul liric rezultă, în esență, dintr-o proiecție a subiectivității eului emițător asupra lumii actuale, în timp ce în discursul narativ datele lumii actuale se constituie într-o matrice care modelează eul.

Din analiza celor două discursuri poetice concrete de care ne-am ocupat (analiză ale cărei detalii din păcate nu le putem reda aici), ca și din premisele teoretice ale cercetării noastre rezultă, de asemenea, ca o deosebire între arta poetică de tip liric și arta poetică de tip narativ, că metatextul e v e r b a l i z a b i l în cel dintîi și v e r b a l i z a t în cel de al doilea. Este ceea ce îi permite artei poetice de tip narativ să funcționeze c a a r t ă p o e t i c ă și în afara spațiului discursului care a

produs-o. (Practica culturală cunoaşte numeroase cazuri în care un fragment de artă poetică (în accepţia pe care am dat-o aici acestei categorii de discurs) este scos din categoria discursurilor poetice propriu-zise şi introdus în categoria discursurilor de teorie sau chiar de critică literară.) La acest efect conduce şi faptul că, aşa cum arătam mai sus, în arta poetică narativă funcţia autonimică e dominată de funcţia metalingvistică. Mai mult chiar, ajungem la concluzia că în arta poetică narativă nu se realizează acel subtip de funcţie autonimică apărută prin suprapunerea textului de adîncime, a metatextului şi a textului de suprafaţă, despre care vorbeam la începutul acestor pagini. În cazul în care observăm totuşi o suprapunere a celor trei nivele în spaţiul aceleiaşi secvenţe de discurs (considerat) narativ, fenomenul funcţionează, după părerea noastră, ca semnal că e vorba de *un fals discurs narativ*, că în acel discurs poetic ponderea liricului este egală, dacă nu chiar superioară ponderii narativului. Prezenţa sau absenţa acestei caracteristici poate constitui deci un test pentru caracterul liric sau narativ al unui discurs poetic (al unei arte poetice, în orice caz).

5. În continuare vom încerca să comparăm cele două arte poetice folosind drept criteriu modalitatea în care este marcată în planul scriiturii relaţia dintre lumea contingentă şi lumea imaginată.

În poemul lui Aragon constatăm că apare încă din primul distih o „ruptură" între lumea posibilă a discursului şi lumea actuală. Cea de a doua categorie este negată printr-o presupoziţie : [Numai pentru prietenii mei morţi în mai, deci numai pentru o lume cu totul particulară etc.] ; o analiză a discursului din punct de vedere retoric demonstrează de altfel că acestei lumi îi şi este „dedicat" poemul. În distihurile VII—X („Banales comme la pluie... Un parfum dans la mémoire") va fi însă marcată explicit a n a l o g i a dintre cele două lumi ; „transparenţa" limbajului (suprapunerea aproape perfectă între textul de adîncime şi textul de suprafaţă) face ca cele două lumi să fie prezente, să fie proiectate aproape simultan în planul scriiturii. Această din urmă caracteristică apropie arta poetică lirică de arta poetică narativă ; este o trăsătură comună a celor două tipuri de discurs, motivată, printre altele, de caracterul didactic al subclasei de care ne ocupăm. În finalul poemului, cele două lumi vor redeveni alternative : implicaţia ultimului distih este că eul liric alege lumea posibilă a discursului.

Adăugăm că în discursul liric pe care l-am analizat, discurs care, aşa cum vom vedea, creează un limbaj poetic propriu pe care îl proiectează în planul scriiturii, caracterul l i z i b i l este asigurat de sintaxă ; sintaxa limbajului poetic construit de Aragon este perfect izomorfă sintaxei din limba naturală. Spre deosebire de discursul de tip liric, în discursul dominat de narativ problema care se pune nu mai este aceea a lizibilului ci a v e r o s i m i l u l u i.

Analiza fragmentelor din romanul lui Gide a scos în evidenţă faptul că în arta poetică de tip narativ proiecţia lumii actuale şi cea a lumii construite în discurs sînt alternative în planul scriiturii, iar legătura dintre ele, trecerea de la una la alta este întotdeauna marcată explicit cu ajutorul conectorilor. Aceasta este, după părerea noastră, o modalitate „tare" (deşi nu este singura) de realizare a verosimilului, proprie discursului narativ. Trecerea de la lumea actuală la lumea construită devine implicită în discursul dominat de narativ numai după ce se presupune că receptorul „a învăţat modelul". Desigur, în economia discursului narativ, este

posibil ca legătura între cele două lumi să fie mai întîi implicită și apoi explicită în planul scriiturii ; chiar și într-un asemenea caz, observația noastră anterioară rămîne totuși valabilă, căci ea privește textul de adîncime. În raport cu arta poetică pe care o conține (și numai în acest raport), discursul narativ cadru, ,,narațiunea propriu-zisă'', mimează lumea actuală, contează exclusiv ca reflectare a acesteia din urmă. Observația este valabilă și pentru proiecția în interiorul artei poetice de tip narativ a acelei lumi construite în discursul narativ cadru (în narațiunea propriu-zisă) ; deci și în calitate de proiecție de gradul al doilea, lumea posibilă construită în discursul narativ funcționează, în raport cu arta sa poetică, tot ca un analogon al lumii actuale.

Fenomenul semnalat mai sus antrenează o schimbare de statut : în calitate de proiecție în interiorul artei poetice, lumea construită în discursul narativ încetează de a fi text de suprafață și devine text de adîncime. O a doua concluzie care se impune este că în spațiul artei poetice de tip narativ domină alternanța dintre metatext și textul de adîncime, textul de suprafață fiind rezultatul tensiunii dintre aceste două categorii. (Din nou, observația noastră vizează exclusiv acea secvență a discursului narativ care reprezintă o artă poetică și nu totalitatea acestuia.) În discursul narativ cadru, textul de suprafață este lumea creată de narator prin proiectarea considerațiilor sale metatextuale asupra textului de adîncime (a analogonului lumii actuale), deci raportul dintre cele două nivele este exact invers decît în spațiul artei poetice pe care o conține.

6. Analiza pe care am întreprins-o asupra celor două arte poetice a scos de asemenea în evidență faptul că fiecare categorie de discurs își proiectează în planul scriiturii etapele propriului proces de generare. Desigur, pentru scopul pe care îl urmărim acum importante sînt nu atît etapele ,,reale'' ale generării, cît felul în care acestea sînt ,,asumate'' și reprezentate în artele poetice.

6.1. Pentru că discursul dominat de categoria liricului este, după cum se știe, în primul rînd expresia unei subiectivități, este firesc ca inovațiile sale să se producă cu precădere în planul limbajului. În arta poetică lirică observăm că discursul își construiește un limbaj de suprafață ,,inedit'', dotat cu o ,,gramatică'' (în cazul lui Aragon, izomorfă cu gramatica limbii naturale) și cu un ,,vocabular'' diferite de cele ale limbajului de adîncime. În cazul pe care l-am analizat, acest fenomen apare ca e f e c t a l l e c t u r i i (pentru că se operează asupra planului fonic al limbii naturale) mai curînd decît al scriiturii ; pe parcursul majorității secvențelor din care se constituie (mai puțin secvențe cum ar fi *au fond du drame*, la care ne vom referi mai jos), scriitura își păstrează ,,transparența denotativă''.

Chiar la o primă lectură a artei poetice a lui Louis Aragon, constatăm că, (1) datorită abundenței procedeelor care modelează planul fonic al limbajului — asonanțe, rime de final de vers și rime interioare, ca efect al cărora se ajunge pînă la ,,incluziunea'' unor morfeme sau sememe unele în altele, la funcționalizarea sau la ,,disfuncționalizarea'' cezurii etc. —, în spațiul acestui poem este neutralizat raportul cantitativ de opoziție vocale lungi/ vocale scurte. După părerea noastră, aceasta constituie prima etapă a ,,generării'' unui ,,nou'' limbaj poetic.

Un prim efect al acestui procedeu este vizibil în distihul XI, unde constatăm (2) anularea diferenței semantice dintre lexemele *sens* și *sang* din finalul versurilor, lexeme care și în limba franceză standard se pronunță

aproximativ la fel [sã] și care, în interiorul limbajului poetic pe care îl manifestă acest discurs, funcționează ca a r h i s e m e m e. Aceasta este cea de a doua etapă a „generării", în care s-au conturat (arhi)sememele, care au funcție semantică de Argument și Predicat, dar nu au încă nici categorie morfologică, nici funcție sintactică.

Acest moment coincide cu cel în care lumea posibilă pe care o construiește discursul poetic a „înlocuit" definitiv lumea actuală. Un semnal (poate cel mai important) în acest sens îl reprezintă prezența lexemului *drame* în sintagma *au fond du drame*, care încheie distihul al șaselea. O lectură referențială, cvasidenotativă a poemului ar fi făcut necesară inserția unui termen cum ar fi **lac* sau * *fleuve*, cuvînt a cărui „substituire" prin *drame* ne apare ca absolut surprinzătoare și nu o putem explica altfel decît așa cum arătam la începutul paragrafului. Aceasta cu atît mai mult cu cît în al doilea vers din același distih întîlnim secvența *d'eau des rames*, care ne semnalează că „generarea" discursului poetic a parcurs cea de a treia etapă.

În versul *Le double bruit d'eau des rames*, atît conținutul semantic cît și categoria morfologică (din planul referențial, din limba naturală) ale termenilor ce compun secvența *d'eau des rames* sînt anulate, ceea ce contează în spațiul acestui discurs poetic, fiind exclusiv efectul sonor pe care îl creează. Secvența [d o d e r a m] — din versul a cărui traducere aproximativă ar fi * zgomotul dublu care se numește doderam — funcționează (3) ca un lexicoid, deci ca o formație prelexicală, purtătoare de sens și dotată cu categorie morfologică și cu funcție sintactică. Într-o situație asemănătoare se află „termenul *L'arme (l'arme* ∩ *larme)* din distihul al patrulea, „termen" a cărui modalitate de „generare" a fost indicată denotativ în al doilea vers din distihul secund.

În penultimul distih este semnalat faptul că „generarea" discursului poetic s-a încheiat. Pentru că s-a neutralizat opoziția vocală lungă/vocală scurtă, iar termenii au ajuns să aibă, în acest discurs poetic, un înțeles cu totul diferit de cel din limba naturală, substantivul *verres* din versul *Que les verres vides tintent* se va citi ca *vers*, traducerea aproximativă a acestei „propoziții" fiind deci *să răsune versurile golite de conținut. Cînd procesul de „generare" a ajuns în acest stadiu, (4) constatăm că limbajul construit în discursul poetic are plan de adîncime și plan de suprafață, este izomorf cu limba naturală și se manifestă prin intermediul unui discurs inteligibil, are deci s t a t u t u l d e l i m b a j.

6.2. În ceea ce privește discursul dominat de categoria narativului, din cauză că trebuie să redea, așa cum o indică arta sa poetică, datele unei lumi care să fie o reflectare a lumii actuale și să expliciteze totodată tehnica de construire a unei alte lumi (printr-un metatext care e întotdeauna explicit), textul său de suprafață este în primul rînd o l u m e și abia în al doilea rînd un l i m b a j. Inovațiile în planul limbajului — construirea unui „vocabular" și a unei „gramatici" — au un caracter sporadic în discursul cu dominantă narativă. Atunci cînd, într-un discurs considerat narativ, abundă inovațiile în planul limbajului, discursul este un fals discurs narativ, ponderea narativului și a liricului ca modalități de expresie fiind cel puțin egală; este, de exemplu, o caracteristică a „noului roman francez". Chiar și atunci cînd în discursurile narative apar inovații lingvistice, ele operează preponderent asupra *sintaxei* și prin intermediul acesteia modelează semantica. Prezența sau absența

dintr-un discurs poetic oarecare a trăsăturilor menţionate în acest paragraf ar putea constitui încă un test posibil cu scopul de a stabili dacă e dominat de liric sau de narativ.

Indiferent dacă este redată la stilul direct, la stilul indirect sau la stilul indirect liber, arta poetică dintr-un discurs de tip narativ aparţine întotdeauna unui personaj sau mai multor personaje; ea nu este redată din punctul de vedere al unei voci auctoriale cu marcă zero în planul scriiturii şi nici din punctul de vedere al unui narator omniscient. Personajul (insider sau outsider în desfăşurarea evenimentelor) căruia îi este atribuită arta poetică are statutul de narator explicit cel puţin în anumite secţiuni ale discursului. Relaţia dintre această trăsătură specifică a discursului dominat de narativ şi caracterul explicit al metatextului său este o relaţie de condiţionare reciprocă.

Aşa cum a reieşit din analiza (fragmentelor) romanului lui Gide (analiză ce poate fi uşor reconstituită din concluziile redate în aceste pagini), arta poetică a unui discurs de tip narativ este n a r a ţ i u n e a d e s p r e c u m s e s c r i e o n a r a ţ i u n e, este *actul de a nara — cu toate condiţiile sale pragmatice* (relaţiile autorului cu editura şi cu publicul etc.); în această caracteristică trebuie căutată principala sursă de tensiune dintr-o artă poetică narativă.

ANEXĂ

Art poétique

Louis Aragon

Pour mes amis morts en Mai
Et pour eux seuls désormais

Que mes rimes aient le charme
Qu'ont les larmes sur les armes

Et que pour tous les vivants
Qui changent avec le vent

S'y aiguise au nom des morts
L'arme blanche du remords

Mots mariés mots meurtris
Rimes où le crime crie

Elles font au fond du drame
Le double bruit d'eau des rames

Banales comme la pluie
Comme une vitre qui luit

Comme un miroir au passage
La fleur qui meurt au corsage

L'enfant qui joue au cerceau
La lune dans le ruisseau

Le vétiver dans l'armoire
Un parfum dans la mémoire

Rimes rimes où je sens
La rouge chaleur du sang

Rappelez-nous que nous sommes
Féroces comme des hommes

Et quand notre cœur faiblit
Réveillez-nous de l'oubli

Rallumez la lampe éteinte
Que les verres vides tintent

Je chante toujours parmi
Les morts en Mai mes amis.

(En étrange pays dans mon pays lui-même)

Falsificatorii de bani

André Gide

Edouard moțăie ; pe nesimțite, gîndurile lui iau alt curs. Se întreabă dacă ar fi ghicit, numai citind scrisoarea Laurei, că ea are părul negru. Își spune că romancierii, prin descrierea prea exactă a personajelor lor, mai degrabă stînjenesc imaginația decît o ajută, și că ar trebui să lase pe fiecare cititor să și le închipuie cum îi place. Se gîndește la romanul la care lucrează și care nu va trebui să semene cu nimic din ce a scris pînă acum. Nu-i sigur că *Falsificatorii de bani* e un titlu bun. A făcut o greșeală anunțîndu-l. E absurd acest obicei de a anunța ce carte „pregătești" pentru a ademeni cititorii. Numai că nu ademenești pe nimeni ; în schimb te obligă... Nu e sigur nici că subiectul e prea bun. Se gîndește mereu la el și încă de multă vreme, dar n-a scris un rînd. Atîta doar că și-a înscris într-un carnet notele și reflecțiile.

Scoate din valiză carnetul. Din buzunar scoate un stilou. Scrie :

„Să despoi romanul de toate elementele care nu sînt specifice romanului. Așa cum, odinioară, fotografia a debarasat pictura de grija unei anume exactități, fonograful va curăța ca mîine romanul de dialogurile relatate, și din care, de prea multe ori, realiștii își fac o adevărată glorie. Evenimentele exterioare, accidentele, traumatismele aparțin cinematografului ; se cuvine deci ca romanul să i le lase lui. Chiar și descrierea personajelor nu mi se pare deloc că ar aparține exclusiv acestui gen. Da, într-adevăr, nu mi se pare că romanul *pur* (în artă, ca în orice domeniu, pentru mine doar puritatea contează) ar trebui să se ocupe de descrierea personajelor. Așa cum nu se ocupă nici drama. Și să nu mi se spună că dramaturgul nu-și descrie personajele pentru că spectatorul le vede pe scenă ; căci de cîte ori, la teatru, n-am fost stînjeniți de actor, și am suferit pentru că semăna atît de puțin cu cel pe care, fără el, noi ni-l reprezentam atît de bine. — De obicei, romancierul nu se încrede îndeajuns în imaginația cititorului".

Ce gară a trecut ca vîntul ? Asnières. Pune carnetul la loc în valiză. E clar însă că amintirea lui Passavant îl frămîntă. Scoate din nou carnetul. Scrie iar :

. . . .

„M-a întrerupt ieri vizita lui X. Convorbirea cu el mi-a pricinuit o stare de proastă dispoziție.

Am reflectat mult la cele spuse de X. Nu cunoaște nimic din viața mea, dar i-am expus planul *Falsificatorilor de bani*. Sfatul lui mi-e totdeauna de folos ; căci se situează într-un punct de vedere diferit de al meu. Se teme că aș putea deveni factice și că aș putea scăpa din mînă adevăratul subiect de dragul umbrei acestui subiect care e în capul meu. Pe mine mă neliniștește faptul că simt cum viața (viața mea) se separă aici de opera mea, că opera mea se îndepărtează de viața mea. Numai că asta n-am putut să i-o spun lui. Pînă acum, așa cum se

cuvine, gusturile, sentimentele, experienţele mele personale îmi alimentau toate scrierile; în frazele cele mai bine construite simţeam cum bate propria mea inimă. De acum, între ceea ce gîndesc şi ceea ce simt, legătura e ruptă. Şi încep să cred că tocmai neputinţa mea de azi de a-mi lăsa inima să vorbească îmi proiectează opera în abstracţiune şi artificialitate. Gîndindu-mă la această chestiune, am înţeles dintr-o dată semnificaţia fabulei lui Apolo şi Dafnis: fericit, am gîndit, cel ce poate cuprinde într-o singură îmbrăţişare şi laurul şi obiectul iubirii sale. [...]"

Arts poétiques — le narratif et le lyrique

(Résumé)

À partir de la comparaison de deux discours littéraires appartenant à une sous-classe particulière, à savoir, l'art poétique — discours qui se propose de manifester non seulement les marques de son „texte profond", mais également de son „métatexte" — on arrive à dresser une liste de traits caractéristiques qui nous permettent de distinguer entre *le narratif* et *le lyrique* en tant que modalités dominantes d'expression littéraire. Le plus pertinent de tous ces traits nous a semblé être le fait que le „texte de surface" d'un *art poétique* lyrique (le poème *Art poétique* de Louis Aragon) rend visibles les étapes du processus génératif d'un langage qui lui soit propre (et dont les sémèmes et les lexèmes „diffèrent" de la langue standard), tandis que dans l'*art poétique* narratif *(Les faux-monnayeurs* d'André Gide) ce sont surtout les conditions pragmatiques de la construction d'un sous-monde particulier qui sont verbalisées à la surface.

Mai 1986

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

PREZENTUL SCRIITURII

PAUL MICLĂU

Rîndurile ce urmează iau în considerare tensiunea actului de a scrie care este propriu nu numai discursului liric, cum se crede de obicei, ci și narațiunii, fie că aceasta se vrea strict obiectivă, ca în cadrul realismului sau naturalismului, fie că se lasă direct pătrunsă de pulsiunile eului scriptic, ca în povestirea pusă sub semnele modernității.

De la celebra lucrare a lui Lessing, *Laocoon*, estetica a descoperit pe de o parte artele figurative simultane — precum și sculptura — și artele discursului linear — literatura și mai cu seamă poezia. Acestea din urmă ar fi funciarmente progresive în timp, lineare, din pricina folosirii limbajului ca succesiune cronologică de sunete : articulate în cuvinte, sunetele alcătuiesc semne sonore care prin definiție se realizează în timp. La linearitatea de limbaj se adaugă secvențialitatea povestirii literare, care își înșiruie evenimentele într-o progresie tot cronologică, în ciuda unor reveniri la trecut (analepse) și anticipări ale viitorului (prolepse) : diegeza este o constantă de întîmplări narate pe axa duratei. Chiar și lirica tradițională, pînă la romantici inclusiv, introduce secvențe evenimențiale chiar dacă n-ar fi decît faptul amorului integrat programatic în scurgerea ineluctabilă a vremii : ,,vreme trece, vreme vine''.

Dar mitul progresiei temporale, marcată de evenimențialitatea istorică și de diegeză, se dezagregă în epoca modernă. Cultivat pe de o parte de o epistemă pozitivistă, de un determinism brutal cauzal, întreținut, pe de altă parte, de nostalgia romantică a trecutului, acest mit plasa tensiunea faptului literar în drama evenimentului, scoțîndu-l din zona eului pulsional, ce risca astfel să devină apersonal și chiar anonim. Una din marile cuceriri ale modernității literare constă tocmai în replasarea tensiunii scriiturii în cadrul său natural, acela al eului care trăiește și se frămîntă în prezent.

În felul acesta, discursul literar se apropie de cel plastic. În celebrul grup statuar de la Vatican, care îl reprezintă pe Laocoon apărînd de șarpele monstru pe copiii săi, avem de fapt tot o dramă evenimențială, dar ea este percepută vizual, global, deci simultan. Teoriile mai noi ale receptării au arătat însă că și aici există o lectură, un baleiaj evenimențial succesiv, chiar dacă secvențele sînt percepute la fracțiune de secundă ca decalaj. Am admirat la fața locului de mai multe ori ilustrul grup statuar, în minte cu obsedanta teză a lui Lessing, care tocmai pentru că e prea frumoasă nu convinge în întregime. Din această nemulțumire, dar și din alte refulări, istoria statuară s-a făcut text narativ : adolescentul care întoarce brazda de fîn ca să se usuce, se întîlnește cu șarpele și se angajează să lupte cu el, îl lovește cu furca de fier și-l taie-n bucăți ; segmentul cu capul se zvîrcolește și mai tare și dintr-o săritură mușcă pe combatant. Acesta nu moare, dar este contaminat de otravă pînă dincolo de moarte. După zeci de ani și de pagini șarpele reapare și este omorît cu muchia de sapă. Otrava acționează la distanță în timp, dar și în spațiu, căci în clipa morții reptilei femeia delirantă se liniștește ca prin minune. Tensiunea evenimențială din trecut vine să sporească încordarea prezentului scriiturii, prin reeditarea în alt context a dramei de atunci.

Lectura celor două episoade asemănătoare se face la mare distanţă, dar impactul lor referenţial (anecdotă) şi cel simbolic duc la o suprapunere ca în tehnica cubistă, obţinîndu-se astfel o tabularitate alta decît cea descoperită de Grupul μ pe bază de izotopii (cf. *Rétorique de la poésie. Lecture linéaire, lecture tabulaire*, Bruxelles, Ed. Complexe, 1977).

Cum se ştie, cubismul poetic a fost ilustrat de creaţia lui Guillaume Apollinaire, el însuşi teoretician al noii formule de expresie artistică, la lansarea căreia a contribuit substanţial, inclusiv şi mai ales a tînărului Picasso. Poem cubist prin excelenţă este *Zone*, primul din volumul *Alcools* dpărut în 1913, pe care Apollinaire îl elaborează ca pe o replică a poemului *Pâques a New York* a lui Blaise Cendrars. Poetul operează o dislocare în propria fiinţă, adresîndu-se sieşi cu pronumele *tu* şi declarîndu-se, de la început, obosit de prea multă vechime.

„À la fin tu es las de l'Antiquité grecque et romaine".

Într-un festival întortocheat de pronume, domină acel *tu* = eu. Plasîndu-se febril deasupra segmentelor suprapuse, eul scriptic se vede simultan în faţa bisericii, al semnelor iconice ce domină cetatea la început de veac, plimbîndu-se noaptea prin Paris ; iată-l în acelaşi timp pe malul Mediteranei, într-un han din împrejurimile Pragăi, la Marsilia în grămada de lubeniţe, la Koblenz în hotelul Uriaşului, la Roma lungit sub un moşmon japonez, la Amsterdam cu o fată mai degrabă urîtă, din nou la Paris în stare de arest. Această rupere a fiinţei în spaţii este în fond amară :

„Tu as fait de douloureux et de joyeux voyages
Avant de t'apercevoir du mensonge et de l'âge
Tu as souffert de l'amour à vingt et à trente ans
J'ai vécu comme un fou et j'ai perdu mon temps"

Totul se petrece ca şi cînd eul s-ar arunca pe sine în lume rîzînd şi plîngînd ; apoi, în actul scriiturii percepe acest spectacol de la o oarecare înălţime şi se retrăieşte înmiit în spaţii şi în durată, concentrînd segmentele printr-o tehnică simultaneistă. Efectul este însă de adîncime :

„Et tu bois cet alcool brûlant comme ta vie
Ta vie que tu bois comme une eau-de-vie

Tu marches vers Auteuil tu veux aller chez toi à pied
Dormir parmi tes fétiches d'Océanie et de Guinée
Ils sont des Christ d'une forme et d'une autre croyance
Ce sont des Christ inférieurs des obscures espérances

Adieu Adieu

Soleil cou coupé"

Acest final, de adio, este marcat mai întîi de circularitatea între comparantul „viaţă" pentru „alcool" şi reluarea lui drept comparat, determinat procesual de comparantul „ţuică", el însuşi sinecdocă pentru „alcool". Altfel spus, pictura de limbaj cubistă se îmbogăţeşte cu vertijul de tip Van Gogh. Iar drumul spre casă noaptea este acompaniat, cum au descoperit specialiştii, de scrierea în minte a poemului : ritmul versurilor nu este altul decît acela al paşilor poetului pe drum. Strigătul de „adio",

3— c. 2474

aduce una din cele mai demente imagini : „O soare gît tăiat", ce revine obsedant la Apollinaire în diferite contexte şi variante (luna însăşi e un gît tăiat, mai morbid, ce-i drept). Scrierea totală uneşte viaţa şi moartea într-un cuplu tensionat predemiurgic.

Tensiunea textului liric, iscat din combustiunea eului, este dusă la culmile expresiei în suprarealism. Să amintim în treacăt că deja în *Manifestul suprarealismului* din 1925, André Breton vorbea explicit de faptul că imaginea poetică ţîşneşte ca o scînteie electrică produsă de diferenţa de potenţial a „polilor" termenilor asociaţi ; cu cît aceasta este mai mare, cu atît imaginea este mai fulgurantă. Ea generează o frumuseţe convulsivă, ca „o locomotivă de mare viteză care ar fi fost aruncată ani de zile în delirul pădurii virgine". Această frumuseţe este expresia fără limită a eului pulsional : „Frumuseţea convulsivă va fi erotică — voalată, explodîndă — fixă, magică-circumstanţială. Sau nu va fi deloc".

Iată în această privinţă un exemplu din *L'amour la poésie* de Paul Eluard :

„Pour voir se reproduire le soupçon des tombeaux
On ne s'embrasse plus la souffrance s'anime
Poitrine comme un incendie bien isolé vaincu
Le feu ne connait plus votre semblable qui dort
Il prend les ciseaux des jours et de nuits par la main
Il descend sur les branches les plus basses
Il tombe il a sur terre les débris d'une ombre"

Aici erotica aprinsă este efectiv voalată ; incendiul este izolat şi învins în urma tentativei eroice a scriptorului de a fixa explozia. Apoi intervine dimensiunea magică, familiar fantastică : focul se animă nemaicunoscînd pe aproapele ce doarme. Atunci se face fiinţă : ia în mînă foarfecele zilelor şi al nopţii. Conform teoriei, dar şi conform practicii existenţiale şi scripturale, focul trebuie interpretat ca atare, literal, fiinţă ireală din operaţia magică a împrejurării ; dar „foarfecele" pot fi şi metafore de apartenenţă ale timpului, metonimie ce generează absenţa metaforei într-o izotopie cu ramurile : convulsiv, ele sînt membre ale timpurilor lovite de „bănuiala mormintelor". Poate de aceea, căzînd, focul se face cioburi de umbră.

Suprarealismul a redescoperit amorul după lungile veacuri care s-au scurs de la glasurile trubadurilor medievali. El este însă iluminat de dezvăluirile poetice radicale ale secolului al XIX-lea şi cultivat în climatul de liberare instaurat de psihanaliză.

Este semnificativ faptul că, delimitîndu-se de suprarealism, Ion Barbu preconizează un „infrarealism", a cărui încoronare este ciclul „Joc secund". Aici poeticitatea se concentrează la maximum, prezentul scriiturii depunînd în texte nesecate tensiuni latente, ce reizbucnesc în actul lecturii. Pentru ilustrare, dăm poemul *Poartă :*

„Suflete în pătratul zilei se conjugă.
Paşii lor sunt muzici, imnurile — rugă.
Patru scoici, cu fumuri de iarbă de mare,
Vindecă de noapte steaua în tremurare.

Pe slujite vinuri firimitură-i astru.
Munţii în Spirit, lucruri într-un Pod albastru.

Raiuri divulgate. Îngerii trimeși
Fulgeră Sodomei fructul de măceș."

Se acumulează aici conjugarea spirituală, metonimia pașilor acestora, peste care se suprapune metafora muzicii, și din nou metonimia, a rugăciunii. Catrenul introduce apoi magia vindecării stelei, bolnavă metonimic de noapte. Al doilea catren pendulează între ipostaza astrală, vinificată, și cea spirituală, tensionată geologic. Corola paradisiacă este coborîtă în cadrul mitologic al Sodomei, în izbucnire fulgerală, asortată cu suculență de fruct. Pe un cadru golit de evenimente (de remarcat frecvența structurilor nominale), se introduc verbele generatoare de tensiune : *conjugă*, *vindecă*, *fulgeră*.

Timpul trăit la prezentul scriiturii se preface în poem ca joc al arderii, al minunii luminii brăzdată de lacrimi, de țîșniri de sevă ce curge pe arcul lebedei, încheiate cu liniști și somn :

„De-a lungul trupului tău culcat
deschid o brazdă cu lacrimi albe
de la izvor pînă-n ghem de stele
o spadă dreaptă în miez de timp
și pas cu pas plugul varsă lumină
segment de rîu tăiat în miracol
precum la-nalta facere arsă
puzderii de lumi urcînd în ființă
sămînță nebună-n sori răsare
curgînd spre arcul cald de lebădă
și inimă de jar de descîntă
zvîcnind magia-n cap de flacără
dar ne topim întru liniști de aur
plutim adînc pe somnul de plaur"

(*Culcat*, în *Punte întru text*, Facla, 1985)

★

De la mitul obiectivității la răbufnirea eului scriptic

Dacă în discursul liric eul ajunge normal la investirea cu tensiune transmisă în diferite ipostaze textului poetic, în schimb în discursul narativ calea este mai anevoioasă, mai lungă și mai întortocheată. La început, narațiunea este, cum spune Tzvetan Todorov, apsihologică și asimbolică (vezi *Grammaire du Décaméron*, Mouton, 1969). Discursul realist este de fapt funciarmente influențat de semantism și de aceea va fi încărcat masiv de psihologie și de simboluri. Primul aspect a și fost observat de istoria literaturii căci el sare în ochi, ca să spunem așa. Al doilea necesită unele cercetări mai speciale. Le-am întreprins cu un grup de studenți, arătînd că așa-zisa descriere brută balzaciană este de fapt o „pădure de simboluri", cum va spune cîțiva ani mai tîrziu Baudelaire, el însuși un romantic incurabil. Balzac glosează de fapt obiectele scrise (macroobiectele de arhitectură, obiectele de interior, veșmintele) ca pe niște simboluri grăitoare (vezi *Cahiers de sémiotique. Balzac sémioticien avant la lettre*, TUB, 1977).

Paradoxal, în ciuda acestor două constante, eul narator al autorului se șterge în spatele discursului. El este, e adevărat, omniscient, un demiurg ce face concurență genezei referențiale, dar se retrage, se ascunde, jucînd comedia obiectivității : ce povestește trebuia să dea nu iluzia, ci

certitudinea de real. Mînuită pozitivist și determinist, țesătura de categorii narative se instituie ca o mașinărie care se autoreglează, narativul nefiind decît un transcriptor de circumstanță, actanți, evenimente. Tehnica este dusă la paroxism de naturaliști; deși contemporani cu simboliștii, ei desăvîrșesc o scriitură care, mergînd pe linia respectivă, se înfundă în propria-i capcană.

Firește, uneori „scriitorul" realist se ridică la instanța metadiscursului, așa cum au arătat unele cercetări (vezi Angela Ion, *Le métadiscours balzacien*, în „Memoriile secției de științe filologice, literatură și arte", Seria IV, tomul VI, 1984, Ed. Academiei R.S. România). Dar acest metadiscurs nu este expresia transpunerii pe hîrtie a ființei celui care scrie, ci se referă tot la relația cu referentul, la ipoteza verosimilității etc.

Revoluția narativă care readuce eul autorului narator în substanța scriiturii a fost operată „solo" de Marcel Proust. *În căutarea timpului pierdut* reintroduce eul ca voce a naratorului, situată original într-un spațiu intermediar, între autor și erou. Dacă ni s-ar permite butada, lucrul se întîmplă cam ca în cazul lui *San Antonio*, unde autorul este și comisarul de poliție din celebrele romane.

Personajul Marcel nu se mai supune constrîngerilor realiste, el nu mai este descris ca atare, nu-i vedem trăsăturile fizice, aventura lui nu mai suportă coerența evenimențială. Căci vocea este înainte de toate o conștiință care se plasează în mijlocul operei de unde radiază nesimetria : singură și subiectivă pînă la isterie, ea-și consumă propria geneză și descoperă lumea — obiecte, ființe — numai în măsura în care acestea restituie ființa celui care scrie. Textul produs astfel apropie narațiunea de discursul poetic (vezi Irina Mavrodin, *Romanul poetic*, Univers, 1974).

Diferența esențială dintre romanul realist și cel proustian constă în faptul că primul este un discurs al spațiului, iar al doilea unul al timpului. În romanul realist spațiul e dat dinainte ca un receptacol ce se umple cu obiecte semne. El generează pînă și ființa umană ca actant care este determinat pozitivist de atributele spațiului : bunuri economice, presiuni socioculturale etc. Iscată de spațiu, ființa actant se mișcă determinată de el și produce astfel evenimente. Acestea sînt substanța timpului, sînt timpul însuși, drept categorie secundară, izvorîtă din spațiu. Mentalitatea este de tip esențialmente burghez. În diegeză spațiul se temporalizează brut.

Romanul proustian redescoperă timpul ca axă fundamentală a scriiturii. Conștiința eului scriptic și actant în același timp este un produs al timpului, al duratei, iluminată de reflecția bergsoniană, dar și de teoria relativității. Timpul generează spațiul; altfel spus timpul se spațializează subtil și polivalent.

Dar timpul nu mai este o axă lineară ce merge de la trecut spre prezent și viitor. El este un prezent simultan cu actul scrierii. Acest prezent își aduce în orbită trecutul sub forma amintirii. Proust este mai mult decît un impresionist (așa cum s-a crezut el însuși în raport cu pictorul Elstir din roman și așa cum îl crede uneori istoria literară); este și un cubist ce suprapune imaginea prezentului peste cea a trecutului făcut prezent prin tehnica amintirii. La conștiința clipei scriiturii se adaugă, prin suprapunere, subconștiința ca rezervor de amintiri. Proust este și un angoasat existențial care se sforțează să prindă ca din zbor pasărea amintirii, pe care o vînează și apoi o consumă voluptuos, gătind-o după

savante rețete. Prin Proust se restituie dreptul și datoria eului de a da drumul pulsiunilor întregii ființe, de a o elibera de codul obiectivității și a o lăsa să se manifeste ca atare în actul prezent al scriiturii. Așa ea devine centrul universului, punctul de iradiere care se proiectează asupra lumii, recreînd-o.

Este bine cunoscut pasajul celebru *À la recherche du temps perdu* în care o bucată de cozonac muiată în ceai readuce la viață întregul decor al copilăriei. Dacă ne îngăduim să reluăm aici cîteva pasaje este pentru a sublinia nu atît dimensiunea memoriei propriu-zise, cît starea de prezent a scriiturii. Aventura începe prin a fi relatată la trecut, care urmează să ducă la declanșarea altui trecut, anterior : „Et bientôt, machinalement, accablé par la morne journée et la perspective d'un triste lendemain, je portai à mes lèvres une cuillerée du thé où j'avais laissé s'amollir un morceau de madeleine. Mais à l'instant même où la gorgée mêlée des miettes du gâteau toucha mon palais, je tressaillis, attentif à ce qui ce se passait d'extraordinaire en moi. Un plaisir délicieux m'avait envahi, isolé, sans la notion de sa cause. Il m'avait aussitôt rendu les vicissitudes de la vie indifférentes, ses désastres inoffensifs, sa brièveté illusoire, de la même façon qu'opère l'amour, en me remplissant d'une essence précieuse : ou plutôt cette essence n'était pas en moi, elle était moi. J'avais cessé de me sentir médiocre, contingent, mortel. D'où avait pu me venir cette puissante joie? Je sentais qu'elle était liée au goût du thé et du gâteau, mais qu'elle le dépassait infiniment, ne devait pas être de même nature. D'où venait-elle? Que signifiait-elle? Où l'appréhender?"

Prea plinul ființei, saturate de o misterioasă bucurie, îl face pe scriitor să treacă de la mirajul povestirii la perfectul simplu la prezentul total, care nu este însă un prezent istoric, ci transpunerea ca atare pe hîrtie a dramei simultane cu actul de a scrie : „Je bois une seconde gorgée où je ne trouve rien de plus que dans la première, une troisième qui m'apporte un peu moins que la seconde. Il est temps que je m'arrête, la vertu du breuvage semble diminuer. Il est clair que la vérité que je cherche n'est pas en lui, mais en moi. Il m'y a éveillée, mais ne la connaît pas, et ne peut que répéter indéfiniment, avec de moins en moins de force, ce même témoignage que je ne sais interpréter et que je veux au moins pouvoir lui redemander et retrouver intact, à ma disposition, tout à l'heure, pour un éclaircissement décisif. Je pose la tasse et me tourne vers mon esprit. C'est à lui de trouver la vérité. Mais comment? Grave incertitude, toutes les fois que l'esprit se sent dépassé par lui-même ; quand lui, le chercheur, est tout ensemble le pays obscure où il doit chercher et où tout son bagage ne lui sera de rien. Chercher? pas seulement : créer. Il est en face du quelque chose qui n'est pas encore et que seul il peut réaliser, puis faire entrer dans sa lumière".

Toată frămîntarea eului scriptor se acumulează într-o mare tensiune ce nu se rezolvă prin actul de *a crea*. Creația balzaciană însemna investirea eului în alteritatea personajului, în timp ce creația proustiană înseamnă căutare și retrăire în prezent, înviere și refacere a lumii pierdute. Procesul acesta nu este legat determinist, ci e „o stare necunoscută, care nu aducea nici o probă logică". El duce la scufundarea în trecut, la izolarea de lume pentru concentrarea efortului demiurgic, trezit de o senzație — gustul cozonacului muiat în ceai. Sforțarea conștientă de a trezi subconștientul și o dată cu el inconștientul este obositoare și chiar lașă. Căci iluminarea va fi spontană, involuntară, cum s-a spus : „Et tout d'un coup le souvenir

m'est apparu. Ce goût, c'était celui du petit morceau de madeleine que le dimanche matin à Combray (parce que ce jour-là je ne sortais pas avant l'heure de la messe), quand j'allais lui dire bonjour dans sa chambre, ma tante Léonie m'offrait après l'avoir trempé dans son infusion de thé ou de tilleul".

Să notăm că astfel şi sistemul de percepţie se schimbă : în locul vizualului legat de semne iconice, se va acorda prioritate mirosului şi gustului : „Mais, quand d'une passé ancien rien ne subsiste, après la mort des êtres, après la destruction des choses, seules, plus frêles mais plus vivaces, plus immatérielles, plus persistantes, plus fidèles, l'odeur et la saveur restent encore longtemps, comme des âmes, à se rappeler, à attendre, à espérer, sur la ruine de tout le reste, à porter sans fléchir, sur leur gouttelette presque impalpable, l'édifice immense du souvenir".

Acest edificiu, întemeiat pe un atît de fragil suport, este o adevărată catedrală, cum a remarcat deja critica proustiană. Aici : vechea casă cenuşie, ca „un decor de teatru", oraşul, piaţa, grădina, parcul, peisajul îndepărtat, „tot ce ia contur şi tărie, a ieşit, oraş şi grădini, din ceaşca mea de ceai", ca într-un joc japonez în care bucăţile de hîrtie aruncate în apă se colorează şi se fac flori, case, personaje consistente.

Insistăm asupra faptului că amintirea este o trăire în prezent, că imaginile şi senzaţiile trecutului sporesc capacitatea de vibrare a fiinţei, dar, cultivată în scriitură, ea acordă acesteia o dimensiune funciar simfonică.

Astfel de episoade nu sînt aşa de numeroase pe cît se crede în opera lui Proust. Însă mecanismele pe care le declanşează aventura amintirii reapar şi în momente de trăire contemporană cu actul scriiturii. Iată, pentru ilustrare, un episod mai puţin cercetat, acela al celor trei copaci. Cu prilejul unei plimbări mai mult ori mai puţin banale, eroul-scriitor este prada unei stări de „fericire profundă", dar nedesăvîrşită. Vede trei copaci, senzaţie ce-l poartă pe diferite planuri, inclusiv iluzia de ficţiune, analoagă lecturii. Ca şi în cazul amintirii zise involuntare, experienţa este de natură interioară : „mă avîntai însă în direcţia copacilor, sau mai degrabă în acea direcţie interioară, la capătul căreia îi vedeam în mine însumi". Tentativa de a-i redescoperi în amintire eşuează şi-atunci se conturează însăşi ipoteza visului, cercetată în termeni aproape psihanalitici : „N'appartenaient-ils au contraire qu'à ces paysages du rêve, toujours les mêmes, du moins pour moi en qui leur aspect étrange n'était que l'objectivation dans mon sommeil de l'effort que je faisais pendant la veille, soit pour atteindre le mystère dans un lieu derrière l'apparence duquel je le pressentais, comme cela m'était arrivé si souvent du côté de Guermantes, soit pour essayer de la réintroduire dans un lieu que j'avais désiré connaître et qui, du jour où je l'avais connu, m'avait paru tout superficiel, comme Balbec ? N'étaient-ils qu'une image toute nouvelle détachée d'un rêve de la nuit précédente, mais déjà si effacée qu'elle me semblait venir de beaucoup plus loin ?"

Realul se comportă aici ca fantasticul. Subliniem acest lucru, întrucît o astfel de transfigurare a fost mai puţin studiată la Proust. Viziunea se apropie de personajul scriitor ca o fiinţă mitologică, ca o horă de vrăjitoare : „Cependent ils venaient vers moi ; peut-être apparition mythique, ronde de sorcières ou de nornes qui me proposait ses oracles. Je crus plutôt que c'étaient des fantômes du passé, de chers compagnons de mon enfance, des amis disparus qui invoquaient nos communs souvenirs. Comme

des ombres ils semblaient me demander de les emmener avec moi, de les rendre à la vie. Dans leur gesticulation naïve et passionnée, je reconnaissais le regret impuissant d'un être aimé qui a perdu l'usage de la parole, sent qu'il ne pourra nous dire ce qu'il veut et que nous ne savons pas deviner. Bientôt, à un croisement de route, la voiture les abandonna. Elle m'entraînait loin de ce que je croyais seul vrai, de ce qui m'eût rendu vraiment heureux elle ressemblait à ma vie.

Je vis les arbres s'éloigner en agitant leurs bras désespérés, semblant me dire : Ce que tu n'apprends pas de nous aujourd'hui, tu ne le sauras jamais. Si tu nous laisses retomber au fond de ce chemin d'où nous cherchions à nous hisser jusqu'à toi, toute une partie de toi-même que nous t'apportions tombera pour jamais au néant".

Așadar mișcarea este reciprocă. Prețul genezei constă în îmbogățirea ființei creatorului : dacă acesta nu face efortul facerii o bună parte din el ,,va cădea pentru totdeauna în neant" : tocmai partea esențială, aceea care, prin instituirea dialogului demiurg-creație, introduce semnificația în lume.

Cum am arătat, tensiunea scriiturii este dusă la paroxism în experiențele suprarealiste, contemporane cu publicarea postumă a lui Proust ; pentru a nu cita decît un exemplu de text în proză, ne referim în primul rînd la *Nadja* de André Breton, în care dispare limita dintre real și vis, misterul necunoscutului generînd magia. Decantările ulterioare, mai ales Noul Roman încearcă să reducă brutal zona animismului, a psihologicului și a simbolicului, prezentînd lumea în stare pură, dar nu inocentă, prin cultivarea ,,școlii privirii". Drama trece în subteran, în abis, scriitorul nu se află în amețeală (,,vertige"), ci fixează vertijul, cum anticipa însuși Rimbaud. Dar de aci noi experiențe sînt posibile, pe linia recuperării fantasticului familiar, cel întru ființă.

Să imaginăm, de-o pildă, descrierea aparent detașată a ,,construirii în trecut" a unei colibe la stînă. Ea se face în termeni aproape tehnici : schelet din lemn, stîlpi, prăjini fixate în pămînt încrucișate cu altele orizontale formînd o armătură ; se așază paiele cu dichis. Înăuntru sînt trei paturi, două laterale și altul perpendicular pe ele ; între ele se poate face focul.

Paradoxul constă în faptul că cu cît descrierea este mai obiectivă, cu atît crește tensiunea nespusului. Și atunci izbucnește prezentul existențial al scriiturii, care duce textul în deriva fantasticului ca o metaforă globală, de sînge : ,,Ieri ai venit în coliba mea. Te-am întîmpinat cu nescafé, iar drept ,,pousse-café" ți-am oferit cognac Courvoiser. Cafeaua nu era nici prea caldă, nici prea rece, ca fiertura pentru Sfînta Vineri. Afrodita intră repede în ritmul furtunii. Iar cînd apele se potolesc, chipul ei emană pentru prima dată o blîndețe autentică. Mîngîieri, mîngîieri întemeiate pe o liniște geologică. Apoi tunelul mișcător o duce în neființe. Între timp, coliba a luat foc ; plutește pe mare, iar flăcările ei sînt și mai vii prin atingerea cu apa. Colibă nebună cu plete de flăcări, ce faci pînă la zece seara, ceasul la care trebuie totuși să te întorci la stînă ?"

Narațiunea acumulează tensiunea în text ; de aci se iscă o explozie a scriiturii care readuce liricul pe tapet. Este vorba de fapt de un jurnal liric al momentului scrierii, care se plachează peste povestire. Dar între ele se produce o osmoză de semnificații. Se naște astfel o sinteză între narativ și liric. Rezultatul ei este textul ființei care se așterne ca atare pe hîrtie.

STILISTICA ANTROPONIMELOR ÎN *ŢIGANIADA*

OLIMPIA BERCA

Articolul își propune să analizeze statutul stilistic al numelor proprii din *Ţiganiada* de Ion Budai-Deleanu, relevînd caracterul lor de *figuri*, modelatoare de text. Amplul spectacol al discursului global (pe de o parte *eroii*, în planul epic, pe de alta *spectatorii-comentatori*, în planul metatextual al notelor) generează două tipuri diferite de *motivaţie* în antroponimia epopeii. Numele proprii funcţionează, în primul caz, aidoma unui semn poetic (polisemie, motivaţie acustică etc.); în celălalt, rezumă categorii abstracte (sociale, intelectuale, morale). Relaţia antroponime-text se dovedeşte, astfel, profund semnificativă pentru stabilirea tipologiei artistice a *Ţiganiadei*.

I. Epopee eroic-comică, încadrabilă, aşadar, deopotrivă în seria *poemelor* eroice, dar şi în cea opusă, a tonalităţilor antieroice, ironic-satirice, demitizante (Petrescu, 1974 : 184—187), *Ţiganiada* „se dezvăluie cititorilor de azi ca o uriaşă operă proteică", „*un roman* (s.n.) bufon şi satiric" (Vaida, 1977 : 72). *Ţiganiada* poate fi receptată însă şi ca un *comentariu* asupra propriului text, al literaturii în genere, ilustrînd „o formulă literară net anticlasică, aceea a unei specii mixte" (Petrescu, 1974 : 187). Spaţiu de interferenţă între modele artistice şi stiluri, între viziuni şi limbaje, *Ţiganiada* este o operă originală şi modernă [1].

Profunda modernitate a poemei se relevă şi în onomastica ei, în modul prin care numele de persoane se justifică prin text şi devin creatoare de text. Atribuirea numelor, ordonarea lor după diverse coduri ce configurează opera, importanţa pe care o deţin în stratificarea discursului şi în „semiotica personajelor" (Nicole, 1983 : 233) [2] sînt revelatoare pentru felul în care diferite structuri artistice sau registre discursive se asamblează într-un tot unitar.

II. Antroponimele *Ţiganiadei* (peste 240 la număr) constituie un sistem generator de mai multe lecturi. Clasele în care se încadrează numele de persoane pun în evidenţă opoziţiile existente la nivelul textului.

Ontologia discursului impune o tratare taxinomică a numelor, o perspectivă paradigmatică asupra lor, spectacolul generat de text dispunînd personajele în cîteva categorii bine marcate de nume [3] :

1 *eroii poemei*, personajele integrate propriu-zis în acţiune;

2 *spectatorii* şi *comentatorii*, personajele din subsolul *Ţiganiadei*, posibile „măşti" ori „pseudonime" ale autorului (Balotă, 1970 : 8);

3 deopotrivă implicate în epic, apar *personajele alegorice (Urgia*, fiica *Nebuniei* şi a lui *Satan* etc.) şi *miraculoase (Sîn Spiridon*, *Sîn Nicoară*, *Sîn Medru*, *Mamona*, *Moloh*, *Velial*, *Val* etc.) aparţinînd planului fabulos-alegoric al *Ţiganiadei;*

4 *personajele de referinţă istorică*, adesea cu intervenţie directă în desfăşurarea evenimentelor *(Sultan Mahomet*, *Hamza*, „paşă la Vidin pe acea vreme", *Brîncovan* etc.). Ele facilitează corelaţia ficţiune—istorie [4];

5 *personajele de referinţă culturală* care se leagă de acţiune prin mijlocirea autorului, acesta deţinînd o situaţie specială de relatare şi mediere *(Erodot*, *Miltòn*, *Omer*, *Ovid* etc.) [5].

Pentru discuţia noastră reţinem categoriile de la 1 la 2, aici relevîndu-se capacitatea de „onomaturg" (Nicole, 1983 : 242) a poetului.

1. Alcătuind umanitatea corespunzătoare planului epic, eroii *Ţiganiadei* cuprind :

— *tipuri individualizate*, creatoare de acţiune (*Vlad*, *Parpangel*, *Romica*, *Argineanu*, *Drăghici*, *Florescu*) [6]. Numele acestora este extras din antroponimia curentă (cf. Constantinescu, 1963) sau din cea specifică mediului lingvistic al eroilor (*Parpangel*, ,,nume dat ţiganului tînăr" ; *Romica*, ,,ţigăncuşă" cf. Şerdeanu, 1956 : 53, 55 ; Piru, 1974 : XXIX). Ca şi în actul natural al numirii, semnul onomastic este *nemotivat* [7]. Condiţionat de elemente exterioare individului, el nu furnizează informaţii cu privire la caracterul personajului, la aspectul său fizic, la comportamentul moral etc. Urmărind implantarea naraţiunii în realitatea socială şi lingvistică pe care o prezintă, autorul conservă doar ,,l'apparence de la ,,propriété" qu'a toujours le Nom dans l'usage courant" (Nicole, 1983 : 239). *Desemnarea* personajului, *identificarea* lui în raport cu celelalte se face (ca în structurile romaneşti clasice) fie prin reiterarea numelui în articulaţiile semnificative ale desfăşurării epice (,,Lorsque des sèmes identiques traversent à plusieurs reprises le même nom propre et semble s'y fixer, il naît un personnage" : Barthes, 1970 : 74), fie prin marcarea numelui cu un determinant (uneori, epitet) sau un comentariu : ,,*moşul* Drăghici" (20) ; ,,*Ducul* lor era Drăghici *cu minte*/ *Carele multe veacuri văzusă*" (33) ; ,,*bunul* Drăghici" (41) ; ,,*bătrînul* Drăghici" (42) ; ,,precum văd eu, Drăghici are *mai multă minte decît toţi*. Criticos" (315) sau : ,,Florescul de la Vercicani / *Un voinic de vîrtute şi fală*" (81) ; ,,. . . Florescu, ca *un om bine născut şi cu bune învăţături*, nu vorbeşte aşa de obşte ca ţiganii, ci cu un stil mai ales şi rădicat. . ." (86) etc. [8].

În cazul lui *Parpangel*, ,,singurul dintre eroi căruia i se cunoaşte genealogia [. . .] şi singurul care străbate un drum propriu, desprinzîndu-se de masa amorfă a ţiganilor" (Petrescu, 1974 : 213), numele are şi *rol focalizator* ; ,,. . . Dar' cine / Îi duce şi le este povaţă? / *Tinăr Parpangel şi mîndru-în faţă*. // Acesta purcedea-în dreaptă spiţă / Din craiu Jundadel a cărui mare / Şi preste toţi înălţată viţă / Tocma de-unde soarele răsare, / Cu soarele-împreună răsărisă, / Precum cronica ciorască scrisă" (29). Numele poate avea funcţie focală şi în poziţia rimei : sintagma rimică *Parpangele*/ *jele*, în trei ocurenţe (74, 112, 124), apare ca un *nucleu* care sintetizează destinul eroului [9].

— *tipuri neindividualizate*, participanţii la acţiune, ,,personajele antieroice informe" (Petrescu, 1974 : 201) : *Aordel*, *Avel*, *Bambu*, *Barbu*, *Baroreu*, *Bălăban*, *Băluţ*, *Bobul*, *Boroşmîndru*, *Bratul*, *Brânduşa*, *Bumbu*, *Burda*, *Bùrla*, *Buta*, *Căcîcea*, *Călăban*, *Cărăbuş*, *Cercea*, *Chifor*, *Ciormoi*, *Ciuciu*, *Ciuntul*, *Ciurilă*, *Cîrlig*, *Cîrsta*, *Coastea*, *Cocoloş*, *Colbeiu*, *Corbea*, *Corcodel*, *Corneiu*, *Covrig*, *Cucavel*, *Danciul*, *Dîrloi*, *Dodu*, *Dondul*, *Dragomir*, *Dragosin*, *Drăgan*, *Ganafir*, *Găvan*, *Ghiolban*, *Ghiţul*, *Gîrdea*, *Gogoman*, *Gogul*, *Goleman*, *Guladel*, *Hărgău*, *Huţul*, *Iencuţ*, *Janalău*, *Jundadel*, *Lăpăduş*, *Mircea*, *Mîndrea*, *Mozoc*, *Muţul*, *Năsturel*, *Neagul*, *Neicul*, *Nuţul*, *Papuc*, *Parnavél*, *Păpară*, *Peperig*, *Petcu*, *Pintilie*, *Pleşca*, *Purdea*, *Răzvan*, *Romândor*, *Sestru*, *Sfîrcul*, *Slobozan*, *Sperlea*, *Stanciul*, *Sundadel*, *Şoldea*, *Şosoi*, *Şugurel*, *Şuvel*, *Tandaler*, *Titirez*, *Ţîntea*, *Viorel*, *Vîrlan*, *Vlaicu*, *Zăgan*.

Cu cîteva excepţii — *Brânduşa*, *Corcodel*, *Goleman*, *Janalău*, *Tandaler* sau *Baroreu*, *Slobozan* şi *Romândor* —, personaje implicate mai constant şi mai decis în naraţiune, toţi aceşti eroi sînt apariţii episodice, alcătuind o ,,masă amorfă", o colectivitate, semnificativă nu prin indivizi,

ci *ca întreg*. Faptul este evidenţiat cu subtilitate prin *alegerea* numelor (în majoritate existente, de altfel, în antroponimia curentă) şi prin *corelarea* lor la nivelul textului, mai exact, prin *uzajul poetic* al numelor proprii [10].

Semnul onomastic al acestei categorii de nume funcţionează ca *semn motivat*, ceea ce se relevă ca atare pe de o parte în mecanismul asociaţiilor semantice dintre nume şi referent, pe de alta, în structura sonoră a semnificantului.

Din punctul de vedere al relaţiilor semantice dintre semnificant şi individul-personaj pe care îl referă, numele se distribuie în cîteva clase de sens. Ele aduc precizări cu privire la:

aspectul fizic: *Burda* (cf. *burduhan* = fam. *burtă*), *Ciuntul*, *Cîrlig*, *Cocoloş*, *Ghiţu* (cf. *ghiţos* = reg. *lăţos*, *miţos*), *Sfîrcul*, *Şoldea* (cf. *şold*, *şoldiu*) etc. [11];

psihologia, caracterul ori ţinuta morală a personajului: *Colbei* (cf. *colb* = reg. *praf*), *Dodu* (cf. *dod* „simplu", „prost"), *Dondul* (cf. *a dondăni* „a bombăni" sau „a spune vorbe multe şi fără rost"), *Gogoman* (= *nătăfleţ*), *Lăpăduş* (cf. *a lepăda*), *Mîndrea* (cf. *mîndru*), *Muţul* (cf. *mut*), *Pleşca* (cf. *pleaşcă* „chilipir"), *Sperlea*, (cf. *şperlă* „jăratec", „spuză" sau *a şparli* = argotic „a fura"), *Titirez*, *Ţîntea* (cf. *ţintă* „cuişor fără cap") etc.;

vîrsta personajului: *Danciul* (nume tipic pentru copilul de ţigan [12]), *Neicul* (nume dat unei persoane mai vîrstnice) *Purdea*, *Parnavel* (nume dat de ţigani copiilor) etc.;

statutul social al personajului: *Baroreu* (< ţig. *baro* „om mare, sus pus" sau lat. *barò*, *-onis*) „ca reprezentant al aristocraţiei" (Lungu, 1978: 405); *Corcodel* (< ţig. *carco* „însuşi" şi *del* „zeu") deoarece personajul „se simte el însuşi zeul lui" (Piru, 1974: XXIX); *Goleman* (< *gol* +*-man*) este cel care face rechizitoriul exploatării; *Jundadel* (< ţig. *geanau* şi *giundo* „a şti" şi *del* „zeu") tatăl lui *Parpangel*, ajuns în rai, este „cel care îl cunoaşte pe Dumnezeu" (Piru, 1974: XXIX); *Tantaler* (cf. ţig. *than* „rang" sau „loc pe care se poate ridica o construcţie") etc.

Un număr considerabil de nume se constituie ca *porecle-metafore*, „model al individului" (Kiss, Groza, 1969: 51); ele rezultă dintr-o comparaţie între „purtătorul poreclei şi un fenomen sau obiect existent în afara lui" (Grecu, 1962: 330; Kiss, Groza, 1969: 51). Multe sînt formate din apelative, cu ori fără sufix: *Bobul*, *Brânduşa*, *Bumbu* (cf. *bumb* = popular *nasture*), *Dîrloi* (cf. *dîrlu* „unealtă de lemn cu care se trage jăratecul din foc" sau *dîrlău* = reg. *flăcău*), *Găvan* (= *strachină*, *blid*), *Năsturel*, *Papuc*, *Papară*, *Peperig*, *Ţîntea* etc.

Interesante sînt numele-porecle zoomorfe (în majoritate, metonimii) cuprinzînd o *caracterizare mascată* a personajului. Procedeul este, de altfel, în consens cu poetica *Ţiganiadei*, sprijinită pe strategia contradicţiilor comice şi a efectelor inverse: *Bălăban* (= *şoim*), *Cărăbuş*, *Ciuciu* (cf. *ciuci* „crap mic"), *Corbea* (cf. *corb*), *Ciormoi* (cf. *cioroi*), *Ciurilă* (< *ciur*, dar cf. şi cuman. *čura* „şoim"), *Corcodel* (vezi *supra*, dar şi *cufundar*), *Mozoc* (reg. „cîine mare ciobănesc"), *Vîrlan* (cf. *vîrlan*, *vîrlugă*, *zvîrlugă* „peşte mic, foarte rapid"), *Zăgan* („vultur-bărbos") etc. Numele suplineşte, astfel, ceea ce nu realizează eposul şi anume diferenţierea personajelor după *atributele* lor, adică după „totalitatea calităţilor exterioare" — „vîrsta, sexul, condiţia, înfăţişarea, diferite trăsături particulare" (Propp, 1970: 89).

Viziunea parodică, de sorginte barocă (cf. Balotă, 1970 : 8 ; Zamfir, 1970 : 177–192 ; Parpală, 1977 : 87–90) a poemului justifică atît conotaţiile numelor, cît şi „tratamentul ludic al semnificantului onomastic" (Nicole, 1983 : 246). Există, astfel, un *joc al sufixelor* (cf. şi Şerdeanu, 1956 : 54). Formate fie cu diminutivale, fie cu augmentative *(-el, -uş, -uţ : Corcodel, Cucavel, Guladel, Năsturel, Şugurel, Lăpăduş, Băluţ, Iencuţ,* faţă de *-ău, -an, -man, -oi, -oman : Goleman, Gogoman, Janalău, Slobozan, Ciormoi, Dîrloi),* numele distribuie personajele în două categorii extreme *(mic – mare),* construind o atmosferă de irealitate, de caricatural.

Efectele obţinute prin jocul de cuvinte, asociaţii ori confuzii de sunete, tehnica aluzivă, anagramele se încadrează în aceeaşi zonă a *witz-ului* baroc : unele antroponime, foneticeşte *par* derivate cu sufixe augmentative sau diminutivale *(Bălăban, Găvan, Şoşoi, Vîrlan, Zăgan, Aordel, Avel, Parnavel) : Băluţ* trimite la *băl* „alb", „blond" ; *Ciormoi*, în schimb, aminteşte de *cioroi ; Şoldea*, derivat de la *şold*, se asociază şi cu *şoldan* „iepure tînăr" ; *Şoşoi*, însemnînd „iepure" (reg.) şi, prin transfer metonimic, *fricos*, este, aparent, derivat cu augmentativul *-oi ; Şugurel* poate fi pus în legătură cu *şugărel* „plantă erbacee" (< *şugar* „zvelt"), dar şi, eventual, cu reg. *a şugui* „a duce cu vorba", „a glumi" etc. Toate acestea reflectă voluptatea spectacolului, plăcerea de a manipula cuvintele, de a stîrni surpriza şi rîsul şi se revendică din formula artistică a *Ţiganiadei*.

„S-a afirmat adesea, remarcă Ioana Em. Petrescu (1974 : 205), că Budai-Deleanu nu e creator de caractere, ci de aglomerări umane [. . .]. Lipsa „caracterelor" în *Ţiganiada* provine din viziunea pe care poetul o aduce aici asupra umanităţii. Eroii săi [. . .] sînt incapabili să-şi cucerească individualitatea ; ei se caracterizează doar ca variante ale unui grup, prin raportare la acest grup". Numele ilustrează, prin structura lor sonoră, în mod pregnant această particularitate a personajelor [13]. Principiul aliterativ, al repetiţiilor fonetice, simetric dispuse, guvernează fiecare semnificant în parte, ansamblul semnificanţilor organizaţi într-un sistem coerent. Numele se dovedeşte, în acest fel, prin latura sa acustică, doar o *variantă* într-un complex fonologic, prin raportare la acest complex. Ca în anumite sintagme aliterative „sensurile individuale ale părţilor s-au pierdut în favoarea unui sens global" (Plett, 1983 : 197) : *B*am*b*u, *B*ar*b*u, *B*ălă*b*an, *B*o*b*ul, *B*um*b*u, *C*er*c*ea, *C*iormoi, *C*iu*c*iu, *C*o*c*oloş, *C*or*c*odel, *C*u*c*avel, *D*o*d*u, *D*on*d*ul, *G*o*g*u, *G*o*g*oman, Jun*d*a*d*el, *P*a*p*uc, *P*a*p*ară, *P*e*p*erig, *S*e*s*tru, Sun*d*a*d*el, *Ş*o*ş*oi, *Titi*rez etc. Structura bisilabică sau trisilabică a semnificanţilor, în care consoanele şi, adesea, vocalele accentuate sînt reiterate, dau numelor o *aparenţă onomatopeică (bu-bu, co-co, cuc*(u) etc.). Motivării semantice i se suprapune o motivare acustică, printr-un proces de supradeterminare (de condensare şi deformare) [14] specifică universului confuz al visului ori celui „pe dos" întruchipat de umanitatea *Ţiganiadei*. Echivocul de sens şi de sunet constituie surse ale umorului.

Prin complexul său sonor, numele are, uneori, şi rol plasticizator, poate fi o metaforă sonoră care accentuează „impresia de materialitate densă, agresivă" (Petrescu, 1974 : 220) a poemului. În anumite scene, cum e cea a încăierării *(Cîntecul al XII)*, numele (împreună cu celelalte sonuri) contribuie la impresia de agitaţie haotică, în care perceptibile sînt nu logica mişcării, direcţia, ci materialitatea ei, zgomotul pe care îl produce : „Întracea *G*ăvan pe *G*hiţul omoară, / *Coco*loş pe *Titi*rez dăcúlă,/

Coastea lui *Zăgan capul zboară* ; / Iar' *Pep*erig a *Dod*ii căciulă / Tăè- în *d*oao și *c*apu-i *d*espică / Din creștet *p*ănă-în tufoasa *p*iică" (338) etc.

2. *Spectatorii* și *comentatorii* poemei se află într-o permanentă relație dialogică (Popovici, 1948 : 113 ; Vaida, 1977 : 72–166 ; Sorohan, 1984 : 253–262) atît cu textul, cît și cu cititorii. Ei introduc un plan *metatextual* care se desfășoară în paralel cu discursul epic. Funcția pe care o dețin în operă, precum și tipul de discurs pe care îl reprezintă aceste personaje (discurs definit de autor ca „însămnări și luări aminte critice, filosofice, istorice, filologice și gramatece") determină numele lor. Nu mai avem a face cu un *uzaj poetic* al semnului onomastic, ci cu unul *dramatic*. Ipochimenii din subsolul poemei apar, mai ales, în postura unor *actori* care poartă o *mască* și joacă un *rol ;* cel al eruditului filolog *(Părintele Filologos, Eruditian* sau *Musofilos)*, al comentatorului ideilor politice *(Politicos)*, al apărătorului dreptății *(Adevărovici)*, al reprezentantului spiritului critic *(Criticos)*, al obtuzului *(Onochefalos)*, al fanfaronului *(Căpitan Alazonis)*, al superstițiosului *(Părintele Disidemonescul)*, al arogantului, disprețuitorul celor umili *(Arhonda Suspuseanul)*, al iubitorului de bunsimț *(Chir Simplițian)* etc. [15].

Sugestiile sonore sînt estompate în favoarea sensului. Numele nu mai referă cu privire la „atributele" personajelor, ci se comportă ca o *etichetă* a categoriei intelectuale și sociale [16] de care aparține individul. Semnificantul, caracterizat prin formă internă, transparentă adesea *(Adevărovici, Popa Nătăroi, Arhonda Suspuseanul)*, dar opacizată, alteori intenționat *(Părintele Disidemonescul, Onochefalos, Micromegas* etc.), se realizează lingvistic prin compunere sau derivare, cu elemente, de obicei, grecești și latinești [17]. E o modalitate emfatică, mimînd tipicul consacrat al vremii de diferențiere, prin nume, a rangului social, dar și *un procedeu literar*, curent în lucrările comice, de a folosi „nume transparente" care arată de la început „genul rolului" (Graur, 1965 : 18) [18].

Povestirea este în permanență întreruptă de acești *comentatori-spectatori* care introduc în text o suită de restricții (precizări în plus, definiții, puneri la punct etc.). În registre diferite, potrivit numelui pe care îl poartă, ei fac legătura între ceea ce spune autorul și ceea ce se poate spune despre discursul său, confirmînd statutul „mixt" al operei.

Aceeași viziune parodică guvernează actul numirii; personajele reprezintă însă nu indivizi, ci categorii abstracte din aglomerarea cărora Budai-Deleanu alcătuiește „o bizară academie", „o comedie a ultraerudiției enciclopedice" (Vaida, 1977 : 321) : *Agnosie, Arhonda Suflăvînt, Căpitan Pățitul, Chir Mustrul ot Puntureni, Dascal Liripipion, Dubitantius, Idiotiseanul, Micromegas, Părintele Ortodoxos, Popa Ciuhurezu, Popa Nătăroi* etc. Numele reprezintă, în acest plan al operei, *un spațiu intertextual* (cf. Barthes, 1967 : 127) prin care se mijlocește, „subsumată unei viziuni literare" (Petrescu, 1974 : 221), relația *Țiganiadei* cu modelele sale artistice, cu virtualii ei lectori dar și cu ea însăși, într-un perpetuu proces de reflectare și de autoreflectare.

III. Caracterul aulic (pseudoaulic) al celei de a doua categorii de nume proprii din *Țiganiada* le restrînge în mod necesar repertoriul, facilitînd comentariul și permițîndu-i să fie mai concis. Într-adevăr, onomastica aceasta de tip „academic" are o orientare centripetă, tinzînd să se subordoneze ideii de ierarhie social-culturală.

Dimpotrivă, onomastica dispersată în stratul epic al textului are o orientare centrifugă, o dinamică imprevizibilă şi o geneză continuă, ceea ce prilejuieşte un comentariu inepuizabil.

Figuri, în accepţia pe care I. Coteanu o dă conceptului [19], numele proprii au în *Ţiganiada* funcţia de a *modela textul*, de a-l „structura". Disparitatea compoziţională, instituirea ficţiunii pe de o parte în planul poeziei, pe de alta în cel prozastic („relatarea artistică a „poeticului" vs relatarea referenţială, prozaică, a presupusului cronicar" : Parpală, 1977 : 88), permanenta interferare de coduri sînt generate şi de numele proprii. Relaţia dintre antroponimele-figuri şi text [20] constituie un criteriu important în stabilirea tipologiei artistice a *Ţiganiadei*.

BIBLIOGRAFIE

1. Balotă, 1970 — Nicolae Balotă, *Universul baroc la I. Budai-Deleanu*, „Luceafărul", 7 febr., nr. 6, p. 8.
2. Barthes, 1967 — Roland Barthes, *Proust et les Noms*, in *To Honor Roman Jakobson*, Mouton, t. I, p. 150—158.
3. Barthes, 1970 — Roland Barthes, *S/Z*, Paris, Éd. du Seuil.
4. Bogrea, 1927 — V. Bogrea, *A. Dauzat. Les Noms de Personnes. Origine et évolution*, Paris, 1925 (recenzie), „Dacoromania". Buletinul „Muzeului limbii române", II, Cluj.
5. Călinescu, 1951 — G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Bucureşti, Editura Fundaţiilor.
6. Constantinescu, 1963 — N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, Editura Academiei.
7. Cornea, 1962 — Paul Cornea, *Studii de literatură română modernă*, Bucureşti, EPL, p. 6—78.
8. Coteanu, 1985 — I. Coteanu, *Pentru o definire paradigmatică a literaturii*, SCL, nr. 5, p. 388—390.
9. Densusianu, 1887 — Aron Densusianu, *Cercetări literare*, Iaşi, Editura Librăriei Şcoalelor.
10. Freud, 1967 — Sigismund Freud, *L'Interprétation des rêves*, PUF.
11. Fugariu, 1963 — Florea Fugariu, *Traiectoria eroilor*, „Gazeta literară", 19 sept. nr. 38, p. 7.
12. Graur, 1965 — Acad. Al. Graur, *Nume de persoane*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică.
13. Grecu, 1962 — Doina Grecu, *Despre supranumele din comuna Berzovia. I. Supranume provenite din nume de familie, prenume şi hipocoristice*, CL, nr. 1, p. 55—56.
14. Ibrăileanu, 1957 — G. Ibrăileanu, *Numele proprii în opera comică a lui Caragiale*, în *Pagini alese*, II, Bucureşti, ESPLA, p. 186—201.
15. Kiss, Groza, 1969 — Kiss Emese, Maria Groza, *Porecla-metaforă privită* ca un *micromodel explicativ*, *Studii şi materiale de onomastică*, Bucureşti, Editura Academiei, p. 51—57.
16. Lungu, 1978 — Ion Lungu, *Şcoala ardeleană*, Bucureşti, Editura Minerva.
17. Mihăilă, 1978 — Ecaterina Mihăilă, *Despre geneza şi funcţia numelor proprii*, LR, nr. 3, p. 267—278.
18. Neţ, 1985 — Mariana Neţ, *Aspecte ale relaţiei text-figură în discursul poetic*, SCL nr. 5, p. 431—438.
19. Nicole, 1981 — Eugène Nicole, *Personnage et rhétorique du Nom*, „Poétique", 46, p. 200—217.
20. Nicole, 1983 — Eugène Nicole, *L'onomastique littéraire*, „Poétique" 54, p. 233—253.
21. Parpală, 1977 — Emilia Parpală, *Elemente de poetică barocă în Ţiganiada*, AUC, V, p. 87—90.
22. Petrescu, 1974 — Ioana Em. Petrescu, *Ion Budai-Deleanu şi eposul comic*, Cluj-Napoca, Editura Dacia.
23. Piru, 1974 — Al. Piru, *Introducere* la I. Budai-Deleanu, *Opere*, I. *Ţiganiada* (B). Ediţie critică de Florea Fugariu, Studiu introductiv de Al. Piru, Bucureşti, Editura Minerva, p. V—XLVIII.
24. Plett, 1983 — Heinrich F. Plett, *Ştiinţa textului şi analiza de text*. În româneşte de Speranţa Stănescu, Bucureşti, Editura Univers.

25. Popovici, 1948 D. Popovici, *Studii literare*, vol. IV, Cluj, Editura Cartea Românească, p. 83—113.

26. Propp, 1970 V. I. Propp, *Morfologia basmului*. În românește de Radu Nicolau. Studiu introductiv și note de Radu Nicolescu, București, Editura Univers.

27. Luiza și Mircea Seche, 1962 Luiza și Mircea Seche, *Limba și stilul lui I. Budai-Deleanu în Țiganiada, Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. III, București, Editura Academiei, p. 7—74.

28. Șerdeanu, 1956 L. Șerdeanu, *Numele de persoane în Țiganiada lui I. Budai-Deleanu*, LR, nr. 1, p. 52—58.

29. Sorohan, 1984 Elvira Sorohan, *Introducere în opera lui Ion Budai-Deleanu*, București, Editura Minerva.

30. Tohăneanu, 1970 G. I. Tohăneanu, *Observații cu privire la lexicul „Țiganiadei"*, LL, 27, p. 113—135.

31. Tohăneanu, 1972 G. I. Tohăneanu, *Prestigiul stilistic al rimei*, *Studii de limbă literară și filologie*, vol. II, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, p. 232—236.

32. Vaida, 1977 Mircea Vaida, *Ion Budai-Deleanu*, București, Editura Albatros.

33. Zamfir, 1970 M. Zamfir, *În marginea barocului „Țiganiadei"*, LL, 27, p. 177—192.

La stylistique des antroponymes dans *La Tziganiade*

(Résumé)

L'étude se propose d'analyser le statut stylistique des noms propres dans *La Tziganiade*, en vue de relever leur caractère de *figures* aptes à modeler le texte. Le discours global de l'épopée a les vertus d'un spectacle : on y peut distinguer, d'un côté, au niveau épique, *les héros* et de l'autre côté, au niveau métatextuel, *les commentateurs-spectateurs*. Ce fait engendre, dans l'antroponymie de l'épopée, deux types différents de *motivation*. Les noms propres fonctionnent dans le premier cas en tant que signes poétiques (vu leur polysémie, leur motivation acoustique etc.) ; dans l'autre cas, ils résument des catégories abstraites : sociales, intellectuelles, morales. De la sorte, la relation antroponymie-texte, à ses niveaux les plus profonds, s'avère être significative pour la typologie esthétique de *La Tziganiade*.

NOTE

[1] Modernitatea *Țiganiadei* a fost pusă în evidență de mai mulți comentatori. Să se vadă în această privință *Ion Budai-Deleanu interpretat de*... Studiu introductiv, antologie, tabel cronologic și bibliografie de Rodica Chiriacescu, București, 1980.

[2] Abordată din perspective diferite, de pe pozițiile unor discipline ca sociologia, logica, lingvistica, semiologia sau psiholingvistica, onomastica literară are, în afara importanței în sine, evidente implicații în teoria textului. O pertinentă dezbatere, cu o bibliografie cuprinzătoare la Nicole, 1983 : 233—252 (v. și Nicole, 1981 : 200—217).

[3] În afara unui substanțial studiu semnat de L. Șerdeanu (1956 : 52—58) și a unui articol plin de sugestii aparținînd lui Florea Fugariu (1963 : 7), numele (antroponimele și toponimele) nu au constituit decît tangențial preocuparea cercetătorilor *Țiganiadei*. Referiri la : Densusianu, 1887 : 245 ; Călinescu, 1941 : 81—85 ; Cornea, 1962 : 5—78 ; Luiza și Mircea Seche, 1962 : 64 ; Balotă, 1970 : 8 ; Petrescu, 1974 : 212—221 ; Vaida, 1977 : 72—166 ; Lungu, 1978 : 411—412 ; Sorohan, 1984 : 257—262. În ceea ce privește analiza stilistică a lexicului *Țiganiadei*, vezi Tohăneanu, 1970 : 113—135.

[4] Pe Vlad l-am încadrat, după cum se va vedea, în categoria *eroilor* (cf. și Petrescu, 1974 : 201—202).

[5] Delimitările, operante pentru cercetarea pe care o întreprindem, devin, firește, rigide la nivelul textului, unde planurile se întrepătrund.

[6] Personajele individualizate răspund dimensiunii eroice a poemului. *Parpangel, Vlad* și *Argineanu* întruchipează „poetul, înțeleptul și eroul" (Petrescu, 1974 : 202).

[7] Cf. și Mihăilă, 1978 : 267—278.

[8] Citatele sînt extrase din I. Budai-Deleanu, *Opere*, I, *Țiganiada* (B), Ediție îngrijită de Florea Fugariu. Studiu introductiv de Al. Piru, București, 1974.

[9] Pentru funcția focală a rimei vezi și Tohăneanu, 1972 : 232—236.

[10] Numele se integrează astfel funcției poetice definită de Jakobson ca „proiectarea principiului echivalenței de pe axa selecției pe axa combinării" (cf. și Nicole, 1983 : 246).

[11] Pentru etimologiile numelor: Constantinescu, 1963, Piru, 1974, Șerdeanu, 1956. Cum se vede, în mare parte, etimoanele provin din fondul regional-popular sau din cel argotic și familiar.

[12] Cf. Bogrea, 1927 : 1049 și Graur, 1965 : 18.

[13] Probabil sugerarea slabei diferențieri individuale a țiganilor a urmărit-o Budai-Deleanu prin atașarea la majoritatea numelor proprii a unor terminații (uneori sufixe) invariabile" (Șerdeanu, 1956 : 54).

[14] Este vorba de supradeterminare, ca mijloc formal de interferare a mai multor planuri. (Freud, 1967 : 246).

[15] *Mitru Perea*, „comentator universal" (Petrescu, 1974 : 222), reprezentîndu-l pe *Petru Maior*, are, asemenea lui *Vlad*, o situație privilegiată, ca urmare nu l-am inclus în discuția noastră.

[16] „A categoriei mentale" (Sorohan, 1984 : 258).

[17] „Toate numele comentatorilor au o semnificație și mimează procedeul numelor compuse din *Batrahomiomahia*" (Sorohan, 1984 : 258).

[18] Funcția caracterizatoare a numelor proprii a fost demonstrată, pentru opera lui I. L. Caragiale, de G. Ibrăileanu (1957 : 186—201).

[19] „Figurile [...] nu sînt numai cele legate de cuvînt sau de sintaxa frazei, ci și cele de structurare a textului, de faptul că el e „țesut" liniar, circular, retroflex, deschis, închis etc." (1985 : 389).

[20] Pentru relația text-figură în discursul artistic să se vadă Neț, 1985 : 431—438.

Mai 1986

Facultatea de Filologie
Timișoara, B-dul V. Pârvan 4

PADEȘ (ISTORIA UNUI CUVÎNT)

VASILE FRĂȚILĂ

Se discută funcțiile pe care le are în română cuvîntul PADEȘ : de onim (toponim și antroponim) și de apelativ, ca și raporturile dintre acesta și PADE(A), termen avînd aceleași valori funcționale : de nume propriu (nume de loc și de persoană) și nume comun. Se face, toodată, un istoric al atestărilor acestor cuvinte în limba română, se stabilește aria lor de răspîndire, iar, în final, se fac propuneri etimologice.

Cuvîntul din titlul articolului de față este cunoscut în limba română ca nume propriu și apelativ.

Ca nume propriu el îndeplinește funcția de toponim, denumind localități actuale sau dispărute, seliști, sate bătrîne, ape, ridicături de teren, munți sau dealuri, precum și prenume bărbătești (și probabil nume de familie și supranume).

I. TOPONIM

a. Oiconim și exoiconim

1. Dintre localitățile numite *Padeș*, cea mai cunoscută este cea așezată în nord-vestul jud. Gorj, în apropierea cursului superior al Motrului, nu departe de orașul montan Baia de Aramă, jud. Mehedinți. La începutul secolului nostru, localitatea aparținea, din punct de vedere administrativ, județului Mehedinți, plaiul Cloșani. În 1874 era reședință de comună, de ea aparținînd și așezarea rurală Cloșani [1]. Aici Tudor Vladimirescu a lansat Proclamația de la Padeș, care a marcat și începutul revoluției de la 1821.

Prin atestare documentară a localității datează din 12 noiembrie 1463, cînd Radu cel Frumos întărește lui Radoslav și altora ocine la Dedilești. Printre martori se află și *Mihai din Padeș* (МиХаи ѡт Падєш)[2].

Următoarea atestare documentară se află într-un act din 10 ianuarie 1511 emis la Tîrgoviște de Vlad cel Tînăr voievod, care întărește mînăstirii Tismana satele Bahna, Precîrstea și Bucina, în urma unei judecăți. Printre cei 12 jurători se numără și поп Иѡан ѡт Падєш... и Владѹл ѡт Падєш[3].

După patru decenii, localitatea reapare într-un document emis la 28 noiembrie ⟨1546–1551⟩, la curtea lui Mircea voievod. Același Mircea voievod întărește printr-un act emis la 30 iunie 1547 la București spătarului Cuciulat mai multe moșii cumpărate, printre alții, și de la Vîlsan, fiul lui Neagoe din *Padeș*, precum și de la Stroe, fiul lui Corlat din *Padeș*.

2. Se pare că în Gorj n-a existat numai o localitate cu numele *Padeș*. Faptul este dovedit de un document datînd din 5 noiembrie 1465, emis la București de Radul cel Frumos, care întărește lui Vrabeț și fraților săi satele *Padeșul de Sus* (și, probabil, *Padeșul de Jos* : locul din documentul originar este rupt, cum am putea bănui, căci lipsește continuarea) și *Slăvești*, precum și părți din alte sate.

Oiconimele din Gorj nu sînt însă cele mai vechi atestate documentar.

3. Pentru prima dată, *Padeș* apare în scris la 1365 în forma oficială maghiară *Padushausa* [4], desemnînd o localitate dispărută, din apropierea muntelui Padeș din masivul Poiana Ruscă.

După unii, localitatea ar fi fost așezată pe locul unde astăzi se află satul Luncani, comuna Tomești, jud. Timiș [5]. Mai circumspect, Coriolan Suciu indică o localizare mai aproximativă: „lîngă Luncani, r. Făget, R. Banat" [6]. Alte informații despre localitate ne dă istoricul maghiar Pesty Frigyes [7]. Acesta menționează că *Padushausa* [8] a aparținut de satul Ikus (așezare dispărută) pe care, în 1365, regele Ludovic cel Mare l-a donat românului Karaph (= Carp) și fraților săi.

Se cuvine să menționăm aici că *Padus-* (din *Padushavasa)* este o formă modificată, datorită armoniei vocalice a magh. actual *Pades* (< rom. *Padeș)* și că *-hausa* (respectiv *-havasa)* s-ar putea explica prin magh. havas „munte" [9].

Într-un document datînd din 1390 este atestat și numele *Padeș* sub forma *Padych* („sub monte Padych") [10]. Același munte apare și sub grafia *Badisch* [11].

4. În același an (1390) este consemnată documentar o altă localitate dispărută, *Padych*, notată la 1550 *Pades* [12], așezată la poalele dealului *Padeș* din hotarul localității Domașnea, jud. Caraș-Severin [13]. Pesty Frigyes [14] ne informează că în 1390 regele Sigismund donează lui Petru, fiul lui Dees, și fraților săi satele Krivapatak și Patak, aflate la poalele dealului *Padych* (= *Padeș).* La 1550, Dorottya, văduva lui Vaday Jakab, dăruiește pe vecie surorii sale moșiile Prigor, Rawna, Dolynpatak și *Pades* din ținutul Caransebeșului [15]. Localitatea reapare documentar în 1555 sub forma *Pades.* Se pare că, din punct de vedere administrativ, aceasta a aparținut cînd ținutului Caransebeș, cînd ținutului Almăj [16].

5. Ca oiconim, *Padeșul* mai apare în compusul *Padeș-Rusca* (forma oficială sub administrația maghiară pînă la 1918: *Pades-Ruszka* [17], cătun al comunei Rusca Montană, jud. Caraș-Severin.

b. Oronim și hidronim

Denumind ridicături de teren, munți și păduri, pe vîrful cărora se află de obicei platouri propice fînețelor și pășunatului, *Padeșul* este cunoscut în Banat, în jud. Hunedoara și în Munții Apuseni (și chiar în Maramureș, după cum ne comunică Dumitru Loșonți).

6. Munte în masivul Poiana Ruscă, *Padeșul* este atestat deja la 1390 [18]. Întreg masivul Poiana Ruscă apare sub forma unui platou înalt cu un relief ușor vălurit. Vîrfurile cele mai înalte sînt *Padeșul* (1374 m) și Rusca (1355 m). Masivul este împădurit în proporție de 90%, doar în jurul vîrfurilor principale, printre care se numără și *Padeșul*, făcîndu-și apariția pășunile [19].

7. Din versantul vestic al muntelui Padeș izvorăște pîrîul *Padeș*, care se varsă în valea Nădrag, în apropierea localității omonime [20].

8. Un vîrf mai mic situat în apropierea Padeșului din hotarul Luncanilor se numește *Pădeșel* (pronunțat: *Pădișăl).*

9. *Padeș* este și numele unui deal din apropierea Domașnei [21], jud. Caraș-Severin, de fapt, un crac al muntelui Cernivîr de lîngă Teregova. O ramură a Cernivîrului se întinde spre vest, spre Rusca și Domașnea, unde versantul primește numele *Pades* (= *Padeș). Padeșul* formează hotar între pășunea Domașnei și a satului Rusca [22].

10—11. Un muncel din hotarul satelor Valea Bistrei și Zăvoi, jud. Caraș-Severin, pe al cărui platou se află fînaț și teren pentru pășunat se numește tot *Padeș*. În apropiere se află toponimul *Pădeșele*, desemnînd un deal acoperit de fînețe.

12. Un alt *Padeș* se află pe valea Cernei în satul Bîrza, comuna Topleț, jud. Caraș-Severin [23].

13—14. La Bozovici, în depresiunea Almăjului, sînt cunoscute toponimele *Pădejelu Mare* și *Pădejelu Mic*, denumind niște poiene cu fînețe.

15 16. *Padeș* este și numele unui deal împădurit din hotarul comunei Carașova, jud. Caraș-Severin, precum și al unui ,,ogaș (pîrîu) așezat'' din hotarul satului Nermed, comuna Carașova [24]. Desigur pîrîul (ca și cel din hotarul Nădragului) și-a primit numele de la cel al dealului (respectiv al muntelui) aflat în apropiere.

17. *Padeș* ca toponim apare și în hotarul satului Vîrciorova, din apropierea Muntelui Mic [25].

18. Din Banat mai cunoaștem un singur loc, teren neted, teren jos, șes, numit *Padeș* (pronunțat : *Pádiș)* și anume din hotarul satului Uliuc, comuna Sacoșul Turcesc, jud. Timiș.

19—21. În Țara Hațegului, O. Densusianu [26] a notat dealul *Padźeș* din hotarul comunei Răchitova. La Răchitova, *Padeșul* mai apare și în compusele : *Dosu Padeșului*, denumind o pădure bătrînă, deasă, așezată pe versantul nordic al Padeșului, și *Su(b) Padeș*, desemnînd un teren arabil și fînaț așezat pe un loc deluros la poalele Padeșului.

22—24. Un toponim *Fața Pădeșelului* au notat la Rîu de Mori G. Giuglea, M. Homorodean și I. Stan [27], iar alte două : *Pădișelu Mare* și *Pădișelu Mic* a înregistrat M. Homorodean [28] în Munții Orăștiei. Ultimele două toponime se găsesc în hotarul localității Costești, jud. Hunedoara. *Pădișelu Mare* (atestat la 1703 sub forma *Nagy Pagisel* [29], reprezentînd traducerea în maghiară a toponimului românesc) desemnează un ,,fînaț ; loc ca un scaun, aduce cu S c ă u n e l u'' [30], iar *Pădișelu Mic* (atestat în același an sub forma *Kis Pogyaselul* [31]) denumește, de asemenea, un ,,fînaț ; loc mai l u n g a t, neted'' [32].

25—27. În sfîrșit, în Munții Apuseni, *Padiș* este numele unui șes înalț (platou) de 1250—1280 m, al unei depresiuni înconjurate de culmi mai ridicate [33] și al unui munte din apropierea orașului Cîmpeni [34].

II. ANTROPONIM

Ca antroponim, avînd funcția de prenume bărbătesc, *Padeș* a fost înregistrat mai întîi în anul 1609 : ,,Iar cînd a fost acum niște vecini, anume Dobrin și fratele său, fiii lui Vladul și Matei și Lepădat, doi fii ai lui Radul și Ilie și fratele lui *Padeș*, fiii lui Dumitru și unchiul său Duma, și Detco și Radul. . .'' [35].

Ca prenume bărbătesc, reapare într-un document din 19 octombrie 1628, emis de Alexandru Iliaș, care scrie egumenului Anania de la mînăstirea Bistrița să cerceteze pricina dintre Neagoe din Sărata și rumânii din Cîinești, printre care se află și unul numit *Padeș*.

La 17 decembrie 1628, Alexandru Iliaș voievod întărește eliberarea din vecinie a unor rumâni din Cîinești, jud. Vîlcea, în urma unor judecăți,

Printre cei eliberați se numără și mai sus-numitul *Padeș* [36], care reapare, alături de Vladul și de Stanciul Vînăt (=Vîntul), și în actul eliberat la 26 decembrie 1628 la București de Alexandru Iliaș voievod [37].

Tot ca nume de persoană, *Padeș* apare în cunoscuta lucrare lexicografică dedicată antroponimiei românești de N. A. Constantinescu [38]. Numele acesta îl găsim pus alături de altele ca *Padea*, *Pădilă* și *Padișu*, cu care este înrudit. Baza lor o constituie, arată N. A. Constantinescu, apelativul **pade* (cf. subst. *padie*, variantă a lui *padină*) [39].

III. ETIMOLOGIA

Din punct de vedere etimologic, mai întîi a fost discutat toponimul *Padżeș*, numele dealului din comuna hunedoreană Răchitova. O. Densusianu [40] îl încadrează în categoria celor de origine slavă, făcînd trimiterea la apelativul sîrbesc *padež* „cădere" și la toponimul sîrbesc *Padež* [41], fără să specifice dacă îl consideră slav vechi sau de dată mai recentă, adică sîrbesc.

Oprindu-se asupra oiconimelor *Padeș* (din Gorj) și *Padeș-Rusca* (din Banat), acad. Iorgu Iordan le pune în legătură cu toponimele *Padea* și *Padina*, a căror temă o constituie sl. *pad-* „a cădea", temă pe care o regăsim și în cuvintele românești *zăpadă* și *năpădi* [42]. Constatînd că printre locurile numite *Padea* (înregistrate de MDGR) se găsește și o vale pe care e așezată comuna *Padea* (jud. Dolj), acad. Iorgu Iordan crede că sensul inițial al oiconimului omofon trebuie să fi fost identic cu cel al apelativului rusesc *padъ* „vale". Savantul român atrage în comparație și apelativul arom. *pade* „loc șes, pajiște", adv. „jos". Totodată, Domnia sa menționează și apelativul românesc (dacoromânesc) *pad* înregistrat de Porucic [43] cu sensul „depresiune închisă, în regiunea stepelor mari avînd de o parte forma de bold (adică o pantă repede de 2—10 m. înălțime)". Apelativul de mai sus i se pare învățatului român suspect, fără a indica însă și motivele care îl determină să facă această afirmație [44].

Din considerațiile făcute de acad. Iorgu Iordan pe marginea toponimului *Padeș* nu reiese dacă acesta este o creație românească, nici dacă este slav vechi sau dacă provine de la o populație slavă de sud (bulgărească sau sîrbească) așezată aici mai tîrziu (după asimilarea slavilor vechi, a „daco-slavilor", cum i-a numit Emil Petrovici).

Explicația dată de acad. Iorgu Iordan oiconimului *Padeș* din Oltenia a fost preluată și de Radu Sp. Popescu în monografia sa dedicată graiurilor din zona muntoasă a Gorjului [45]. Tot de la această explicație pleacă și V. Ioniță [46] cînd discută oronimele *Padeș* de la Bîrza și Zăvoi, pe care le include în categoria toponimelor t o p o g r a f i c e, considerîndu-le sinonime cu cele care au ca punct de plecare entopicul *șes*.

În studiul lui G. Giuglea, M. Homorodean și I. Stan asupra numelor de locuri din comuna hațegană Rîu de Mori este înregistrat toponimul *Fața Pădeșelului*, explicat în felul următor: „Diminutiv al lui *padeș*, cunoscut în localitate cu sensul „platou mic" [47].

Avem pentru prima dată, după cunoștințele noastre, atestată în limba română existența unui apelativ *padeș*. Cum de la Rîu de Mori n-a fost înregistrat și un toponim *Padeș*, înseamnă că *Pădeșelul* (din compusul *Fața Pădeșelului)* presupune existența unui entopic neînregistrat *pădeșel* (< *padeș* „platou" + sufixul diminutival *-el).*

Într-un articol consacrat numelor de munţi din Banat, Ionel Stan [48] inserează şi vîrful *Padeş* din masivul Poiana Ruscă, pe care îl consideră de origine sîrbocroată. I. Stan trimite la srb. *Padež*, nomen montis, înregistrat, după precizarea sa, în cunoscutul dicţionar al lui Vuk Karadžić [49], fără să facă vreo referire la explicaţia mai veche dată în studiul despre toponimia comunei Rîu de Mori scris împreună cu G. Giuglea şi M. Homorodean.

Pădişelul (din compusele *Pădişelu Mare* şi *Pădişelu Mic*, înregistrate în anchetele efectuate în Munţii Orăştiei) este explicat de M. Homorodean astfel: „Diminutiv al lui *padiş (padeş)* „platou mic" (Rîu de Mori—Ţara Haţegului: FD, V, p. 55)" [50].

De aici rezultă că în limba română ar exista sau măcar că a existat cîndva un apelativ *pădişel*, variantă fonetică a lui *pădeşel* (< *padeş* „platou (mic)" + sufixul diminutival *-el)*.

În sfîrşit, după părerea noastră, toponimele *Păđijălu Máre* şi *Păđijălu Mic* de la Bozovici, presupun, la rîndul lor, existenţa unui apelativ românesc *pădejel*, devenit în graiul local *păđijăl*.

O explicaţie nouă dă toponimelor *Padeş* şi *Padea* I. Pătruţ. După slavistul clujean, existenţa antroponimelor româneşti *Padeş* şi *Padea* „pune sub semnul întrebării explicarea aceloraşi toponime (a toponimelor omofone — n.n.) din tema slavă *pad-* (cu sensul „a cădea") propusă de acad. Iorgu Iordan *(Top. rom.*, p. 525) [51]. Etimologia acestor toponime trebuie căutată, după I. Pătruţ, în antroponimele de mai sus. Lingvistul clujean se pronunţă şi asupra originii celor două antroponime. În privinţa lui *Padeş*, Domnia sa afirmă că este un derivat românesc faţă de *Padea*, nume de persoană, format cu sufixul *-eş*, pe care îl mai găsim în *Radeş* (faţă de *Rad*, *Radu*, *Radul)*, *Codreş*, *Rareş* etc. În ceea ce priveşte antroponimul *Padea*, el trebuie „raportat la un **Pade* (< **Padę)* slav, format dintr-un radical *Pa-* (detaşat din nume ca *Pavĭlŭ*, *Pantelejmon* etc.) şi sufixul *-d-*" [52]. Un nume corespunzător în limbile slave I. Pătruţ n-a găsit. Ceva asemănător, după mărturisirea Domniei sale, există în limbile slave apusene: pol. *Paduch* şi ceh. *Padúch*, derivate cu sufixul *-uoh*. Întrebîndu-se dacă n-a existat un **Pade* şi la slavii de sud, cu care românii au avut relaţii mai strînse, I. Pătruţ menţionează că în bulgară este atestat un nume de familie *Pádeški*, pe care Ilčev [53] îl consideră derivat din toponimul *Padeš*, numele unei localităţi din regiunea Blagoevgrad. În privinţa oiconimului bulgăresc, I. Pătruţ consideră că acesta poate proveni de la un antroponim identic cu cel românesc, adică *Padeš*, „care presupune existenţa la bulgari a unui **Pade* (sau **Pado)*, dispărut sau foarte rar, cum rare au fost şi rom. *Padea* şi *Padeş*" [54].

Fără să excludem din capul locului posibilitatea ca unul sau altul dintre toponimele *Padeş* să provină de la un antroponim omofon, care să fi desemnat pe proprietarul unei anumite moşii sau pe întemeietorul unei localităţi, după părerea noastră, majoritatea, dacă nu absolut toate toponimele *Padeş*, discutate mai sus, care apar in sud-vestul României, în Banat, în jud. Hunedoara, în Munţii Apuseni şi în Oltenia, provin de la apelativul *padeş* „platou", apelativ atestat, după cum s-a văzut, o singură dată la Rîu de Mori, dar care, odinioară, trebuie să fi fost cunoscut pe întreg arealul pe care astăzi există toponimul *Padeş*. Numele acesta s-a aplicat mai întîi munţilor şi dealurilor ale căror vîrfuri aveau suprafaţa netedă. El a putut fi transferat asupra altor obiecte din apropiere: localităţi sau rîuri.

Apelativul a cunoscut și variantele fonetice *padej* și *padiș*. De la *padeș*, *padiș* și *padej* s-au format prin diminutivare alte apelative: *pădeșel*, *pădișel* și *pădejel*.

Toponimele *Pădeșelu* care se găsesc în apropierea toponimului *Padeș* sînt creații toponimice în raport cu acesta. Acolo unde avem doar forma diminutivală (*Pădeșelu*, *Pădișelu*, *Pădejelu*) fără să fie atestat, mai exact spus, fără să existe și un toponim primar *Padeș*, *Padiș*, *Padej*, etimonul direct trebuie căutat în apelativele corespunzătoare: *pădeșel*, *pădișel*, *pădejel*.

Care este originea apelativului românesc *padeș* (*padiș*), *padej*? Este acesta o formație românească din tema *pad-* (cf. apelativul românesc *pad(i)e* și toponimele *Padea*) cu sufixele *-eș*, *-ej* sau *-iș* sau este un împrumut dintr-o limbă străină, cu care româna a venit în contact?

Pentru a putea răspunde la aceste întrebări este necesar mai întîi să examinăm situația toponimelor *Pade(a)* și a apelativului corespunzător, precum și a sufixelor *-eș*, *-iș*, *-ej*.

Ca toponim *Padea* a fost înregistrat în jud. Dolj, unde desemnează o așezare rurală aparținînd de comuna Drănic. Satul, atestat pentru prima dată la 8 mai 1549, cînd este amintit *popa din Pade* (попа ѡт Паде)[55], este așezat aproape de Jiu, pe valea numită *Padea*. La începutul secolului nostru numele *Padea* îl mai purtau o moșie cu o suprafață de 2000 ha arabile și o pădure de stejar și de gîrniță. Ambele se aflau în hotarul satului *Padea*[56].

Se pare că o altă localitate numită *Pade(a)* a existat în jud. Mehedinți. Localitatea este menționată documentar în anii 1626 și 1627[57].

Padea intră și în componența unor toponime înregistrate în zonele locuite de aromâni în Peninsula Balcanică. Așa ar fi *Pădz* (notat și *Păz*), sat lîngă Samarina, în Pind, *Padea Mușeată*, localitate în Avela, pe muntele Vasilița, și oronimele: *Padea Furlui*, *Padea al Murgu*, *Padea Mari*[58].

Ca toponim, *Pade* apare și în hotarul comunei meglenoromâne Cupa[59].

Ca apelativ, în dacoromână, *padie*, pl. *padii* a fost înregistrat de DLRM[60], fiind considerat sinonim cu *padină* „loc aproape plan sau ușor scobit, în vîrful unui deal sau al unui munte, pe coastă sau chiar la poalele muntelui; mică depresiune, circulară sau eliptică, în regiunile de stepă". Din DEX[61] termenul lipsește, iar în DLR[62], *padie* nu este înregistrat sub forma unui cuvînt-titlu, ci doar ca variantă a lui *padină*.

În ceea ce privește etimologia, DLRM îl consideră un derivat din *pad*[*ină*] prin schimbare de sufix: *-ină*/*-ie*.

După părerea noastră, *padie* este o variantă fonetică a lui *pade* din care provine (cf. *salce*/*salcie*, *muche*/*muchie*, *grade*/*gradie* „cherestea" etc.), înregistrat și în arom. ca substantiv (*pade*, pl. *pădz*) avînd sensul de „padină" și ca adverb însemnînd „jos". Sensul principal al arom. *pade* este de „terrain aplani; plan; terrain en plaine": *padea ohtu ș' ohtul pade vaĭ fațĭ* (vei face padina (șesul) dîmb și dîmbul padină); *moĭ laĭ munte,.. ńĭ ti fă pade* (măi drag munte, fă-mi-te șes); *Muluviște, ngios, tru păz* (la Muluviște, jos, în padini)[63].

În meglenoromână, termenul nu este cunoscut ca apelativ sau n-a fost înregistrat încă, dar el trebuie să fi existat cîndva, după cum o dovedește toponimul *Pade* de la Cupa.

Prin urmare, *pade* „padină" a fost un cuvînt cunoscut limbii noastre încă dinainte de destrămarea „străromânei" în actualele dialecte.

El provine din v. sl. **padъ* [64] (un derivat al lui *padati — padajo* „cadere"), care, ca înțeles nu este clar (sensus dubius) [65]. Împrumutul românesc trebuie să fie foarte vechi, din perioada în care în dialectele slave nu se produsese fenomenul căderii ierurilor finale [66].

Revenind la întrebarea dacă ***pádiș*** este format pe terenul limbii române din tema *padъ* (cf. *pade)* cu sufixul *-iș* (cf. *podiș* „loc înalt și întins (relativ) plan; platou, terasă" < ***pod*** „platou" + sufixul *-iș* [67], *scămniș*, *scăuniș* „loc mai drept într-o pantă; terasă, platou" < ***scamn***, *scaun* + sufixul *-iș* [68] etc.), vom spune că o asemenea ipoteză este anulată de faptul că derivatele cu sufixul *-iș* au accentul pe sufix, pe cînd ***pádiș*** are accentul pe rădăcină.

În schimb, derivatele românești cu sufixul *-eș* au accentul pe rădăcină (cf. *trúpeș*, *gúreș* etc.). Derivatele cu acest sufix indică posesiunea unei calități prin excelență: ***cinsteș*** „de cinste, respectabil" (< ***cinste)***, *gureș* „bavard" (< *gură)*, *trupeș* „bine făcut la trup, voinic" (< ***trup)*** sau asemănarea: (coarne) *grebleșe* „cînd sînt întinse ca grebla", ***coarneș*** „avînd forma coarnei, lunguieț" [69]. În principiu, derivarea lui *padeș* de la *pade* cu sufixul *-eș* în limba română e posibilă, *padeș* însemnînd „platou", deci „teren ca p a d e a", „teren așezat, neted", „platou". În sfîrșit, cum româna nu are un sufix *-ej*, *padej* este o variantă fonetică a lui *padeș*.

Revenind la cea de a doua posibilitate, aceea a unui împrumut străin, vom menționa că în toate limbile slave meridionale au fost notate toponime identice sau foarte asemănătoare cu cele românești. Astfel, în Bulgaria, *Padeš* este numele unui sat din raionul Blagoevgrad [70]. Un toponim *Padeški dol* a fost semnalat în raionul Panaghiuriște [71], iar un altul *Padežo* se găsește în sud-vestul Bulgariei [72]. *Padež* este și numele unor munți din Iugoslavia [73], ca și al unor locuri din Slovenia (cf. sloven. *Padež)* și din Grecia (cf. grec. Πάδες) [74].

Existența în limbile slave meridionale a unor toponime *Padeš*, *Padež* presupune existența unor apelative corespunzătoare, formate pe terenul acestor limbi cu sufixele: *-eš*, respectiv *-ež*, de la tema *pad-* „a cădea".

Revenind la toponimele bulgărești, trebuie să arătăm că, spre exemplu, *Padeški dol* a fost explicat ca provenind dintr-un toponim neatestat **Pades*, care, la rîndul lui, a presupus existența unui apelativ **padeš* însemnînd „rîpă abruptă, prăpastie", derivat de la *pad* cu sufixul *-eš*, ca în *gòl-eš* [75]. Se pare că recent, apelativul bulgăresc *padeš*, presupus de J. Zaimov, a fost atestat în graiuri, unde acesta are mai multe sensuri, printre care și pe cele de „șes, loc jos, platou; loc cu cădere de apă, cascadă". Faptul este confirmat de Jordan N. Ivanov, care, discutînd toponimul *Padežo*, vale (dol), îl explică din termenul regional *pádeš* avînd sensurile date de noi mai sus [76].

Existența apelativelor *padeš* și *padež* în limbile slave meridionale (< *pad-* + *-eš*, respectiv *-ež)* ne duce spre concluzia că apelativul românesc este de origine slavă.

Este el însă slav vechi sau un împrumut mai nou din bulgară sau mai ales din sîrbocroată, cum ar indica aria de răspîndire a toponimului românesc corespunzător (Banat, Hunedoara, Munții Apuseni, Oltenia)? Înclinăm spre prima ipoteză, avînd în vedere că oiconimele *Padushavasa* și *Padych* sînt atestate deja în secolul al XIV-lea, primul la 1365, al doilea la 1390, cînd apare în documente și muntele *Padeș* din masivul

Poiana Ruscă. Se știe apoi că sîrbii s-au așezat în Banatul românesc de abia din prima jumătate a secolului al XV-lea, după înfrîngerea acestora în Cîmpia Mierlei (1389) și mai ales după înaintarea turcilor în nord-vestul Peninsulei Balcanice [77]. Ne-am putea gîndi la un etimon sîrbesc cel mult pentru toponimul *Padeș* de la Carașova și la hidronimul omofon de la Nermed, care însă pot fi anterioare așezării acestor slavi meridionali de vest în Banat și preluate de către aceștia de la populația românească pe care carașovenii au găsit-o aici.

IV. CONCLUZII

1. Toponimele românești *Padeș (Padiș), Padej* provin din apelativele corespunzătoare : *padeș (padiș), padej* „terasă, platou", „rîpă", „coastă".

2. Apelativele românești *padeș (padiș), padej* sînt de origine slavă veche (înrudite cu bg. *padeš*, scr. *padež*), aria lor cuprinzînd cîndva partea de sud-vest a țării : Oltenia, Banatul, Hunedoara, Munții Apuseni (și chiar Maramureșul).

3. Alături de *padeș (padiș), padej* au existat și diminutivele *pădeșel (pădișel), pădejel*, cum dovedesc toponimele omofone din zonele în care nu există și toponimele primare *Padeș (Padiș), Padej*.

4. Toponimele *Pade(a)* provin din apelativul *pade*, cunoscut în „străromână" cu sensul de „șes, teren plan, platou" (<v. sl. **padь*).

5. Apelativul *padie* este o variantă fonetică a lui *pade* și nu provine din *padină*.

6. Onomastica, în primul rînd toponimia, constituie o sursă de prim rang a istoriei limbii române, mai cu seamă a vocabularului românesc.

PADEȘ (Geschichte eines wortes)

(*Zusammenfassung*)

Der rumänische Terminus *PADEȘ* hat mehrere Funktionen : Eigenname (Ortsname im weiteren Sinne des Wortes und Anthroponym, männlicher Vorname) und Gattungsname (Appellativum). Die rumänischen Ortsnamen *Padeș* (mit den Varianten *Padiș, Padej*) stammen aus den entsprechenden Appellativa : *padeș (padiș, padej)*, die soviel wie „Terasse, Flachland", „Ebene" bedeuten. Die rumänischen Appellativa *padeș (padiș, padej)* sind altslawischer Abstammung (<**pad-* „fallen" + Suffix *-eš*), mit den bulg. *padeš, padež*, skr. *padež* verwandt, wobei sich ihr Verbreitungsraum einst mit dem der jetzigen Toponymen überschritt, also Banat, Oltenien, Kreis Hunedoara, das Apuseni-Gebirge (und sogar Maramuresch, wie uns D. Loșonți mitteilt) umfassend. Neben *padeș (padiș, padej)* existierten auch die Diminutivformen *pădeșel (pădișel, pădejel)*, wie es die gleichautenden Ortsnamen beweisen in der Umgebung, in der nicht auch die primären Ortsnamen *Padeș (Padiș, Padej)* existierten.

Verwandt mit den Ortsnamen *Padeș* und dem Gattungsnamen *padeș* sind auch die Ortsnamen *Pade(a)* und der Gattungsname *pade*

(mit der Variante *padie*). Die Ortsnamen *Pade(a)* stammen aus dem Gattungsnamen *pade*, im „Urrumänischen" unter dem Sinn „Ebene, ebener Boden, Flachland" (< asl. **padъ*) bekannt. Der Gattungsname *padie* ist eine Variante von *pade* und stammt keinesfalls aus *padină*.

Das Anthroponym *Padeş* ist im Rumänischen aus *Padea* (Personennamen) mit dem Suffix *-eş* gebildet worden, wobei *Padea* auf ein slawisches **Pade* (< **Pade*) bezogen werden muss, das sich aus dem Radikal *Pa-*, aus Namen wie *Pavĭlŭ*, *Pantelejmon* usw. abgetrennt, und dem Suffix *-d-* gebildet hat, wie I. Pătruţ (*Onomastică românească*, Bukarest, 1980, S. 136) bewiesen hat.

NOTE

1 Vezi MDGR, IV, 1902, p. 624.

2 Vezi documentele 122 din DRH, B, I, 1966, p. 207–208.

3 Vezi documentul 82 din DRH, B, II, 1972, p. 173–175.

4 *Doc. Val.*, p. 183; apud I. Pătruţ, OR, p. 135.

5 *Doc. Val.*, p. 183; apud I. Pătruţ, OR, p. 135.

6 Suciu, DILT, II, p. 382.

7 Vezi *Krasso vármegye történeti*, vol. II, partea a II-a, Budapesta, 1885, p. 97.

8 Suciu, DILT, II, p. 382, care îl citează pe Pesty Frigyes, înregistrează din greşeală forma *Padushaussa*.

9 I. Pătruţ, OR, p. 135.

10 *Doc. Val.*, p. 375, apud I. Pătruţ, OR, p. 135.

11 Vezi Pesty Frigyes, *A Szörény bánság es Szörény vármegye története*, vol. II, Budapesta, 1878, p. 273 şi 435.

12 Idem, *ibidem*, p. 434–435.

13 Vezi şi Suciu, DILT, II, p. 382.

14 *Ibidem*, p. 271–272.

15 *Ibidem*, p. 435.

16 *Ibidem*.

17 Vezi Silvestru Moldovan şi Nicolae Togan, *Dicţionarul numirilor de localităţi cu poporaţiune română din Ungaria*, Sibiu, 1909; apud Suciu, DILT, II, p. 24.

18 Vezi supra paragraful 4.

19 Vezi Victor Ardeleanu, Ion Zăvoianu, *Judeţul Timiş*, Bucureşti, EA, 1979, p. 16.

20 Vezi şi harta judeţului Caraş-Severin la V. Sencu şi I. Băcănaru, *Judeţul Caraş-Severin*, Bucureşti, EA, 1976.

21 Vezi supra paragraful 4.

22 *Ibidem*.

23 Vezi şi Vasile Ioniţă, *Glosar toponimic Caraş-Severin*, Reşiţa, 1972, p. 36.

24 Acestea nu apar în studiul lui Mile Tomici, *Toponimia caraşovenilor*, SCL XXXV (1984), nr. 3, p. 237–248

25 Vezi şi Vasile Ioniţă, *Nume de locuri din Banat*, Timişoara, Ed. Facla, 1982, p. 27.

26 O. Densusianu, p. 65.

27 *Toponimia comunei Rîu de Mori (Ţara Haţegului)*, FD, V, 1963, p. 55.

28 *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1980, p. 163.

29–32 *Ibidem*.

33 Marcian Bleahu, Sever Badea, *Munţii Apuseni. Bihor-Vlădeasa*, Bucureşti, 1967, p. 49; apud M. Homorodean, *op. cit.*, p. 163. Se pare că este vorba despre acelaşi toponim *Padiş* despre care *Dicţionarul Enciclopedic Român*, vol. III, Bucureşti, Ed. Politică, 1965, p. 635 scrie: „podiş carstic situat în partea centrală a munţilor Bihor (Munţii Apuseni) cu altitudini cuprinse între 1200 şi 1400 m.".

34 I. Pătruţ, OR, p. 135.

35 *Documente privind istoria României. Veacul XVII. B. Ţara Românească 1601–1610*, Bucureşti, EA, 1951, p. 377; apud I. Pătruţ, OR, p. 135.

36 Documentul 194 din DRH, B, XII, p. 381–385.

37 Documentul 195 din DRH, B, XII, p. 385–387.

38 DOR, p. 341.

39 *Ibidem*.

40 *Ibidem*.

41 Densusianu (*op. cit.*, p. 68, nota 7) a luat informaţia din *Srpski etnografski Zbornik*, XV, 808.

[42] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, EA, 1963, p. 525.
[43] T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici din limba română*, Bucureşti, 1931.
[44] Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 525.
[45] Vezi *Graiul gorjenilor de lîngă munte*, Craiova, Ed. Scrisul Românesc, 1980, p. 140.
[46] *Glosar toponimic Caraş-Severin*, p. 36.
[47] FD V, 1963, p. 55.
[48] Vezi *Quelques problèmes de toponymie roumaine*, în *Actele celui de-al XII-lea Congres internaţional de lingvistică şi filologie romanică*, vol. I, Bucureşti, EA, 1970, p. 1125.
[49] Este vorba de Vuk Stef. Karadžić, *Srpski Rjecnik*, care a cunoscut mai multe ediţii. I. Stan nu ne spune ce ediţie a folosit.
[50] Mircea Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei...*, p. 163.
[51] I. Pătruţ, OR, p. 135.
[52] *Ibidem*.
[53] Stefan Ilčev, *Rečnik na ličnite i familni imena u bălgarite*, Sofia, 1969.
[54] I. Pătruţ, OR, p. 136.
[55] Vezi documentul 279 din DRH, B, IV, 1981, p. 329–330.
[56] MDGR, vol. IV, p. 623–624.
[57] Vezi DRH, B, XXI, 1965, documentele: 28 (p. 44–45), 76 (p. 141–146), 78 (p. 148–150), 124 (p. 244–245), 174 (p. 316–318), 185 (p. 329–330).
[58] Vezi Pericle Papahagi, *Basme aromâne şi glosar*, Bucureşti, 1905, p. 671–672; Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, Bucureşti, 1925, p. 76; Tache Papahagi, *Antologie aromânească*, Bucureşti, 1922, p. 474; idem, DDA, p. 941.
[59] Vezi Th. Capidan, *Meglenoromânii. III*, p. 212.
[60] P. 576.
[61] DEX, 1975.
[62] Tomul VIII, partea 1, litera P (P – PĂZUI), 1972.
[63] DDA, p. 940–941.
[64] Vezi Th. Capidan, *Elementul slav în dialectul aromân*, p. 76; DDA, p. 941; Elena Scărlătoiu, *Relaţii lingvistice ale aromânilor cu slavii de sud. Cuvinte de origine slavă*, Bucureşti, Ed. Litera, 1980, p. 88.
[65] Franz Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, 1862–1865, p. 551; apud Th. Capidan, *op. cit.*, p. 76.
[66] Elena Scărlătoiu, *op. cit.*, p. 88, nota 170.
[67] Vezi Dumitru Loşonţi, *Toponime şi apelative româneşti pentru noţiunea „terasă, platou". I. Pod şi derivatele*, CL XXI (1976), nr. 1, p. 27.
[68] Idem, *Toponime şi apelative româneşti pentru noţiunea „terasă, platou"*. II, CL XXI (1976), nr. 2, p. 233–234.
[69] George Pascu, *Sufixele*, p. 283–285.
[70] Vezi supra (nota 53) trimiterea la dicţionarul lui St. Ilčev.
[71] Jordan Zaimov, *Mestnite imena v Panagjursko*, Sofia, 1977, p. 142.
[72] Jordan N. Ivanov, *Mestnite imena meždu dolna Struma i dolna Mesta*, Sofia, 1982, p. 168.
[73] Vezi supra notele 41 şi 49.
[74] Vezi Vladimir Šmilauer, *Příručka slovanské toponomastiky. Handbuch der slawischen Toponomastik*, Praga, 1970, p. 140.
[75] J. Zaimov, *op. cit.*, p. 142. Este posibil şi chiar foarte probabil ca acest sens să-l fi avut şi apelativul românesc în regiunile unde ridicăturile de teren numite *Padeş* nu se termină printr-un platou (cum ne sugerează D. Loşonţi).
[76] Jordan N. Ivanov, *op. cit.*, p. 168. În acelaşi loc autorul face menţiunea: „cf. numele de localitate *Pàdeš* (din Blagoevgrad) şi numele de loc (toponimul minor) din Etropole".
[77] Vezi S. Dragomir, *Vechimea elementului românesc şi vechimea colonizărilor în Banat*, extras din „Anuarul Institutului de Istorie Naţională", Cluj, 1924, p. 8; Emil Petrovici, *Graiul caraşovenilor*, p. 221; Dorin Gămulescu, *Elemente*, p. 42–44.

Noiembrie 1985

Universitatea Timişoara
B-dul V. Pârvan 4

DESPRE *AŞTEÁMĂT(U)* ADV. ŞI *ŞTEÁMĂT,-Ă* S.N., S.F.

MARIA PURDELA SITARU

Autoarea își propune să sintetizeze datele referitoare la adv. *aşteamăt(u)* „(aproape) fără zgomot ; tiptil, pe furiș" și subst. *şteamăt,-ă* "**1.** Zgomot, glas, voce ; *spec.* zgomot prin care se vestește apropierea vînatului ; **2.** (în construcții negative) ţipenie, urmă, rămășiță ; (în construcții afirmative) arătare, vedenie, apariţie ; *spec.* diavol ; **3.** acoperire, motivaţie neîntemeiată sau neadevărată ; pretext". În urma examinării ipotezelor existente cu privire la proveniența cuvintelor discutate în lucrare și pe baza interpretării unui material faptic bogat, se aduc argumente în favoarea soluţiei etimologice formulate (cu rezervă) de Tiktin (DRG).

1. În lucrarea de faţă vom sintetiza datele existente cu privire la variantele fonetice, statutul morfologic, sensurile, repartiţia teritorială şi etimologia cuvintelor *aşteamăt(u)* adv. şi *şteamăt, -ă* s.n., s.f. Stă, de asemenea, în intenţia noastră ca în consideraţiile referitoare la provenienţa acestor termeni cărora nimeni nu le contestă înrudirea, să aducem argumente în favoarea ipotezei formulate (cu rezervă) de către Tiktin (DRG) cu privire la etimonul lat. **exclamĭtu(s)* al cuvîntului *şteamăt*, fonetismul originar al acestuia fiind *schiamăt*, aşa cum presupune, pe bună dreptate, acelaşi lingvist.

1.1. Specialiştii au început prin a se ocupa de cuvîntul *aşteamăt* adv. Termenul, prezent în trei balade populare (una din Teleorman şi două din Brăila) cuprinse în colecţia lui G. Dem. Teodorescu, este discutat mai întîi de B. P. Hasdeu, în *Etymologicum magnum Romaniae*, 2008. Lingvistul român glosează termenul astfel : „soudain, subitement, à la sourdine, furtivement". Ultimul dintre aceste sensuri *(furtivement* — pe furiş) — şi de altfel singurul pe care îl admite — este pus sub semnul întrebării de S. Puşcariu în paragraful cuvîntului *aşteamăt* din DA. Dintre lingvişti, înţelesul „soudain, subitement" este acceptat numai de W. Meyer-Lübke, care îl redă prin germ. „plötzlich", în REW_3 *7648 a* (s.v. *schema).*

În ceea ce priveşte fonetismul *aşteamătu*, acesta este semnalat pentru prima dată de PLOPŞOR, ARH. OLT. III, p. 345—347, ca apărut într-un manuscris aparţinînd lui Dumitrache Protopopescu din Severin şi publicat de C. D. Aricescu în *Istoria revoluţiunii Române de la 1821*, Craiova, 1874, nota XV, p. 39. Aricescu, necunoscînd sensul cuvîntului, pune după el un semn de întrebare *(Ghiţă se ţinu* **aşteamătu** [?] *după mine şi de frică...).*

De aici înainte, unele din dicţionarele noastre, în cuvîntul-titlu vor cuprinde ambele variante ale termenului : este vorba de SCRIBAN şi CADE (TDRG nu înregistrează decît *schiamăt).* I.-A. Candrea oferă şi un alt context : *Se luă* **aşteamătu** *după el* (Rv. CRG.). Termenul mai este utilizat şi de IZVERNICEANU, I., 70 : *Ţine-ţi numai cîinii bine să nu se ia* **aşteamătu** *după mine ;* un alt exemplu, la p. 76 : *În urma carului se luase* **aşteamătul** [sic !] *un om.* Cele două citate din Izverniceanu sînt reproduse de L. COSTIN, GR. BĂN. I, 57 (ultimul cu o greşeală : în loc de *un om* apare *unui om*, ceea ce complică descifrarea corectă a înţelesului cuvîntului *aşteamătu).* În ceea ce priveşte sensul „pe furiş" al acestui cuvînt, se pare că rezerva lui Puşcariu l-a influenţat şi pe Candrea, deoarece

acesta îl glosează în dicționar (unde reproduce alături de citatul semnalat anterior, și unul din textele din G. Dem. Teodorescu : *Turcii unde-l auzea*, **Așteamăt** *s-apropia)* „încet, agale, pas cu pas" [1], glosare în care este evitată formularea „pe furiș". Nici SCRIBAN nu o folosește, lingvistul ieșean însă recurge la echivalente perfecte ale acesteia : „în taină, încet, pe ascuns". CIORANESCU utilizează traducerea exactă în spaniolă a locuțiunii *pe furiș*, anume *a hurtadillas*.

Reexaminînd acum fișa lexicografică ce cuprinde atît exemplele cu *așteamăt* cît și cele cu *așteamătu*, constatăm că : a) forma fonetică a adverbului este dependentă de poziția pe care acesta o ocupă față de verb (a cărui sferă semantică se limitează de obicei la verbele de mișcare, o singură excepție : *Turcii* **așteamăt** *se vedea* TEODORESCU, PP, 637) și b) atît poziția pe care o ocupă față de verb cît și un anumit fonetism caracterizează arii dialectale diferite : *așteamăt* situat întotdeauna înaintea verbului provine din textele muntenești, în timp ce *așteamătu* așezat întotdeauna după verb este caracteristic atestărilor pentru Oltenia și Banat.

1.2. Înrudirea dintre adv. *așteamăt(u)* și subst, *șteamăt(ă)*, lapidar menționată de S. Pușcariu în DA (s.v. *așteamăt)*, este confirmată de PLOPȘOR care, în nota sa din ARH. OLT. III, p. 346, vorbește despre întrebuințarea destul de frecventă în Dolj a expresiei *(cu) de-a* **șteamătu** *(m-am dus după el* **cu de-a șteamătu**) și—adaugă arheologul român—„cred că adevăratul cuvînt ar fi *șteamăt*, nu *așteamăt*. Căci tot așa se zice *de-a dura*, *de-a prăstăgala*, *de-a berbeleacu*, *de-a fuga* etc.". Ipoteza lui Plopșor este confirmată de Iorgu Iordan care, ocupîndu-se de formația *de-a șteamătu* într-un articol apărut în „Revista filologică", II, 1928, nr. 3, p. 276—277, precizează statutul morfologic al termenului : „(Plopșor) bănuiește, ceea ce se dovedește just, că la început s-a zis *șteamăt*. Avem a face cu un substantiv care s-a izolat cu vremea într-o locuțiune adverbială, cf. *de-a bușile*, *de-a rîndul* etc.". La rîndul ei, utilizarea frecventă a locuțiunii *(cu) de-a șteamătul* a permis izolarea unui alt cuvînt, *așteamătu*, cu valoare adverbială, acesta fiind asimilat, datorită identității sale de structură, cu adverbe de tipul lui *alene*, analizabile pentru vorbitorul obișnuit în substantiv *(lene)* precedat de prepoziția *a* cu valoare adverbială, modală (vezi DA s.v. *a)*. Explicația aceasta este asemănătoare cu cea dată de PUȘCARIU, DR, V, 414, care îl consideră pe *așteamăt* *locuțiune adverbială* (și nu adverb), formată din prepoziția *a* și din *șteamăt*, alcătuire asemănătoare cu construcții de felul lui *calcă a popă*. Interpretarea noastră aduce în plus explicarea prezenței lui *-u* final din *așteamătu*, formă fonetică neluată în seamă de Pușcariu, deși cunoștea articolul lui Plopșor în care am văzut că este menționat și acest fonetism.

1.3. Tratarea amănunțită a sensurilor subst. *șteamăt*, *-ă* se datorează lui S. Pușcariu (DR, V, p. 411 ș.u.). Aceste sensuri sînt sintetizate de autorii DLR în articolul lexicografic *șteamăt*, *-ă* s.n., s.f., după cum urmează :

I 1. S.f. (Regional : Sîngiorz-Băi) Arătare, vedenie, apariție, umbră.

2. S.n., s.f. (Transilv., Ban., în construcții negative) Rămășiță, urmă, țipenie.

3. (Prin Olt. ; în loc. adv.) *Cu de-a șteamătu*

II S.n. (Învechit, în Transilv. ; în forma *șteamăt)* Pretext.

2. S.f. (Prin Transilv. și Munt. ; în expr.) *A-și face ștea mătă*

III S.n., s.f. (Regional) Sunet, zgomot; glas, voce; *spec.* zgomot ușor făcut de vînători pentru a deruta vînatul.

2. Considerînd forma de genul neutru *scheamăt*, respectiv *șteamăt* formă veche și predominantă, pentru a putea pune mai ușor în evidență relațiile sale cu etimonul argumentat de noi în cuprinsul acestei lucrări, anume lat. **exclamĭtu(s)* „strigăt", precum și pentru ilustrarea mai adecvată a evoluției sale semantice (de la concret la abstract) în limba română, am procedat la reluarea sensurilor cuvîntului, dar în altă ordine decît cea propusă de DLR. Dată fiind, de asemenea, utilizarea frecventă și a lui *șteamătă* de genul feminin (numai la sensurile II și III însă), am lăsat în cuvîntul-titlu ambele forme. Propunem deci pentru articolul lexicografic în discuție, următoarea schemă:

ȘTEAMĂT, -Ă s.n., s.f.

I 1. S.n. (Bucovina, Transilv.) Zgomot, glas, voce; *spec.* zgomot prin care se dă de știre despre apropierea vînatului. (În expr.) *A face șteamăt* = a vorbi cu glas ridicat, a face gălăgie, a vocifera; *spec.* a da de veste, a înștiința.

2. (Prin Olt. și Ban.; în loc. adv.) ***Cu de-a șteamătul*** = (aproape) fără zgomot, tiptil, pe furiș.

II 1. S.n., s.f. (Transilv., Ban.; în construcții negative) Țipenie, urmă, rămășiță. În expr. ***A nu se mai ști șteamătul de(spre) cineva sau de(spre) ceva, a nu se alege șteamătă de cineva sau de ceva, a nu (mai) rămîne șteamătă din cineva sau din ceva***, toate cu sensul „a se alege praful de cineva sau de ceva".

2. S.f. (Sîngiorz-Băi, Năsăud; în construcții afirmative) Arătare, vedenie, apariție. În expr.) *A fi numai o șteamătă* = a fi ca o arătare.

3. S.n. (Sebeș, Arad; numai în imprecații) Duh necurat; *spec.* diavol.

III 1. S.n. (Învechit, în Transilv.; sub forma *șteamăt)* Pretext.

2. S.n. (Crușovăț, Ban.; în expr.) *A nu avea șteamăt* = a nu avea temei, a nu se întemeia pe ceva serios, a se baza numai pe vorbe, nu și pe fapte.

3. S.f. (Prin Transilv. și Munt.; în expr.) *A-și face șteamătă* = a se preface că are treabă, a-și face de lucru.

— Pl. ?

— Și: *șteamă* s.f. (formă obținută prin fonetică sintactică din *șteamăt)* (ad I 1 și II 1); ***scheamăt*** s.n. (ad I 1), ***scheamătă*** s.f. (ad II 1), ***șcheamăt*** (Sîrbova, jud. Timiș; ad, II 1), ***cheamăt (ćámăt)*** s.n. (Comorîște, jud. Caraș-Severin; ad II 1); ***șteaot*** s.n. (ad I 1) și ***steamăt*** s.n. (pl. ***steamete)*** (ad III 1).

Se poate ușor constata că aria de răspîndire a lui *șteamăt, -ă* s.n., s.f. este mai mare decît cea a adverbului *așteamăt(u)*. În afară de Muntenia, Banat și Oltenia în care este semnalată apariția acestuia din urmă și unde apare și *șteamăt, -ă*, aria întrebuințării substantivului mai cuprinde Transilvania și Bucovina. Se poate, de asemenea, contura și o diferențiere semantică în funcție de proveniența teritorială a utilizării lui *șteamăt, -ă*.

2.1. În scopul reliefării exacte a modului și ariei de întrebuințare a lui *șteamăt* s.n. cu sensul etimologic (I 1 și I 2) am recurs la defalcarea acestui sens:

2.1.1. (Bucovina, Transilv., în legătură cu subst. nume de ființă). Sunet, glas, voce („zgomot, glas, voce" Straja—Bucovina, sens com. de A. TOMIAC și confirmat de atestarea lui într-un text provenit din aceeași

localitate, apărut în ȘEZ. V, 35. *Își propuse să se întoarcă către Dumnezeu. Deci se duse el la un sihastru și* **a făcut șteamăt** *că este un om care cere intrare.* Tot aici se înscrie și contextul din DENSUSIANU, Ț.H. 241, cf. 334 : *Divărul iarăși începe a face* **șteaot**, *glume și ovații*, unde *șteaot* poate fi înțeles și ca „gălăgie". Se pare că *șteamăt* (resp. *șteaot)* cu acest sens s-a izolat cu timpul în loc. verb. *a face șteamăt* = a vorbi cu glas ridicat, a face gălăgie ; a vocifera.

După părerea lui PUȘCARIU, DR V, 416, „*a face șteamăt* pare a fi o expresie vînătorească. G. T. Kirileanu, un foarte bun cunoscător al graiului popular, explică pe *șteamăt* (întrebuințat în Broșteni, jud. Suceava) drept *zgomotul* (s.n.) prin care vrei *să alungi* (s.n.) vînatul (Conv. lit., 44, 1910, 3)". În schimb, S. Fl. Marian, în lucrările căruia găsim cea mai veche atestare a lui *șteamăt*/ *schiamăt* (*Tot așa răsare și mierla cînd simțește sau vede ceva în apropierea sa făcînd* **schiamăt** *ca un cîne, și atunci poți ști de bună seamă că pe unde se află ea trebuie să fie în apropiere vreo fiară sălbatică* MARIAN, O I, 318). În notă se dă următoarea explicație : „Prin cuvîntul *schiamăt* sau *sciamet* înțelege *poporul* (s.n.) darea de știre despre apropierea vînatului" [2]. Tiktin glosează termenul din contextul lui S. Fl. Marian prin „Anschlagen der Jagdhunde". În concluzie, *schiamăt* / *șteamăt* s.n. este un termen cunoscut în limbajul vînătorilor, el avînd aici sensul special de „zgomot făcut de un animal (cîine de vînătoare), de o pasăre (mierla) sau de vînătorii înșiși, zgomot prin care este semnalată prezența vînatului".

2.1.2. (Despre lucruri : *spec.) Zgomot* pe care îl face apa în cădere, sens înregistrat pentru Straja—Rădăuți : *șteamătul apei* CHEST. IV, 52/ 362, cf. DLR. În acest context poate fi înțeleasă, deși rămîne în afara discuției ca fiind greșită, glosarea lui L. Costin, bucovinean de origine, din ARH. OLT. III, 386 „sunet" pentru *șteamăt* dintr-un text provenit din Banat : *Avea o păreche de cai, și plecă cu ei după lemne în pădure. Scoborînd un pripor, deodată i se rupe ruda de peste mijloc, caii se sperie și pornesc de-a valma într-o prăpastie cu tot cu lemne. Pănă în ogaș nu se știa* **șteamătul** *nici de cai nici de trăsură* (IZVERNICEANU, I, 22). PUȘCARIU, DRV, 415, trece acest exemplu printre cazurile de interpretare individuală care trebuie privite cu rezerva cuvenită (cf. *ibid.* 411). Pentru sensul corect al expresiei *a nu se ști șteamătul de cineva sau de ceva*, cf. *infra)*.

2.2. Trăsăturile semantice discutate în paragrafele anterioare (**2.1.1.** și **2.1.2.**) ale cuvîntului rom. *scheamăt*/ *șteamăt* se lasă ușor urmărite pînă la identificarea lor în structura verbului lat. *exclamo, -are* 1. a scoate un strigăt, a striga, a exclama ; 2. (despre lucruri) a face zgomot, a răsuna tare . . . (GUȚU, DLR).

Latina dispunea de două sufixe cu ajutorul cărora puteau fi obținute substantive abstracte de la aceeași temă verbală : *-tio* și *-tus*. În limbile romanice *-tio* a fost concurat de forma latinizantă, iar *-tus* s-a folosit puțin din cauza confuziei cu participiul întrebuințat mai mult (cf. TILR I, p. 74). Cu privire la situația acestuia din urmă, W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, II, Paris, 1895, p. 571, afirmă că : „Les langues de l'Ouest et de l'Est sont donc d'accord pour maintenir l'ancien type en *-u; elles le sont également pour tirer des verbes qui expriment un son, sans d'inquiéter de la classe à laquelle appartient le verbe même, des noms abstraits en* **-ĭtu** (s.n.). Leur point de départ est évidemment *sonitus* de *sonare*, en roum. *sunet* (à côté de la forme moderne *sunát)*, en esp. *sonido*,

qui doit renvoyer à un type *sonitus* pour *sònitus* formé avant l'application de la loi de la syncope". Or verbul lat. *exclamare* se înscrie exact în sfera semantică menționată, aceea de a exprima un sunet. Acest verb are urmași în unele limbi romanice (pentru atestări, vezi REW_3 2971), iar în aromână întîlnim și un continuator de la o formație verbală înrudită, lat. **ex-clamorare* (< *clamor*), anume arom. *sklimuridză*, *sklimur* „scînci", cf. și *sklimur* „geamăt" (pentru atestările și etimologia termenilor din aromână, cf. DDA). Există premise suficiente pentru a presupune că verbul lat. *exclamare* a supraviețuit și în română o bucată de vreme, perioadă în care a servit ca punct de plecare în obținerea derivatului *exclamĭtu(s)* care să-l explice pe *scheamăt* [3] (pentru considerarea variantelor cu *s* urmat de *k'*, *cl'* < *cl* drept vechi și etimologice, cf. R. Todoran, *art. cit.*, p. 73. Cf. și *supra*, nota 2). Cît despre rostirea, în limba română, a grupului consonantic *șk'* : *șt'*, aceasta este relevată încă de Hasdeu care, lansînd două ipoteze etimologice (cu privire la proveniența adv. *așteamăt* însă), una dintre acestea o formulează în HEM, 2008, astfel: „Inițialul *aște-* după fonetica noastră poate fi în loc de *așchie*, deoarece în gura poporului se aude *aștie* pentru *așchie*. În acest caz, forma corectă ar fi *așcheamăt*, al căruia *-chiamăt* ar reprezenta exact lat. *clam* „furtivement", întocmai ca în *chiar* „clarus"; dar rămîne de explicat *aș-* peste care nu se poate trece [4]. După cum vedem, lingvistul român a fost foarte aproape de soluția justă; păcat că nu a exploatat-o pînă la capăt. Impedimentul l-a constituit căutarea cu orice preț a etimologiei lui *așteamăt* adv., și nu a cuvîntului de la care acesta provine, subst. *șteamăt*.

2.2.1. Se pune acum problema de ce *așteamăt(u)* adv. are sensul „pe furiș", în timp ce semantismul de bază al temei de la care provine este tocmai opus, *șteamăt* însemnînd „zgomot, glas, voce". Existența acestei „polarizări semantice" în română se poate explica pornindu-se de la calitatea de bază a unui *zgomot*, anume: *intensitatea*. Un zgomot, un strigăt poate atinge trepte diferite de intensitate de la urlet la normal, obișnuit și pînă la șoaptă, (aproape) neauzit.

Pînă aici nu am făcut altceva decît să aducem argumente în favoarea soluției etimologice rămasă sub semnul întrebării la Tiktin (și intuită de Hasdeu, dar lăsată neexploatată de acesta pînă la ultimele ei consecințe, în sensul că apropierea trebuia făcută nu de lat. *clam* adv., ci de omonimul acestuia, *clamo* vb.) și anume că termenul discutat trebuie să fie *schiamăt*, iar etimonul acestuia, lat. **exclamĭtu(s)*.

2.2.2. Considerînd că această etimologie este singura justificată atît din punct de vedere fonetic cît și din punct de vedere semantic, oferim succint, pentru comparație, soluțiile etimologice preconizate de alți autori.

Prima ipoteză etimologică formulată de Hasdeu (cea de a doua am discutat-o mai sus) trimite la cuvîntul *teamăt*; „... din *tem* = *timeo* noi am format substantivul *teamăt* „crainte, apprehension". Noțiunea „cu teamăt" corespunde destul de bine lui *așteamăt* „furtivement, craintivement" (HEM, 2008). Această ipoteză a lui Hasdeu este amplificată de Scriban, care în dicționarul său propune ca etimon al lui *așteamăt*, lat. **ex-timitus*, rudă cu *teamăt*. Aparent soluția propusă are justificare atît fonetică cît și semantică, atît doar că rupe complet legătura semantică dintre adv. *așteamăt* și subst. *șteamăt*.

PUȘCARIU, în DA, s.v. *așteamăt*, face trimiterea la *șteamătă*. PLOPȘOR, ARH. OLT. III, operează desprinderea explicită a lui *așteamăt*

de *șteamăt* (desprindere confirmată de IORGU IORDAN, RF, II, nr. 3, 276–277), și încheie astfel: „Etimologia o las în seama filologilor".
Răspund acestei „provocări" IORGU IORDAN și S. PUȘCARIU.

IORGU IORDAN, *art. cit.*, 276–277, condamnă asupru etimologia propusă de Hasdeu, anume „*teamăt* sau * *chiamăt* (< lat. *clam* 'furtivement') în care" – afirmă Iorgu Iordan – „Hasdeu însuși nu credea serios, o trece cu vederea, declarînd net că originea acestui cuvînt e necunoscută". Nu știm cît a crezut sau nu Hasdeu în etimologiile propuse de el, nesiguranța lui reiese tocmai din faptul că nu optează ferm pentru una dintre ele. Concluzia la care ajunge Hasdeu este următoarea (cităm din HEM, 2008): „în condițiunile în care ni se prezintă acest adverb (așteamăt) *fără varianturi fonetice și numai din regiunea de lîngă Dunăre e foarte anevoie a se rosti cineva asupra originii lui* (s.n.)".

Etimonul propus de Iorgu Iordan pentru radicalul lui *așteamăt* este vb. scr. *štimati* „achten (= a prețui, a aprecia)". Soluția este prea îndepărtată în ceea ce privește semantismul.

Pînă la PUȘCARIU, DR V, 411, rămîne aproape nebăgată în seamă etimologia lăsată sub semnul întrebării de Tiktin, a lui *schiamăt* din lat. **exclamĭtus*. În orice caz, Pușcariu este singurul care o amintește. Nu crede însă că *schiamăt* este „rostirea cea adevărată" și propune ca etimon al lui *știamăt*, lat. *schema*, *-atis* < gr. σχῆμα, -ατος.

CIORANESCU, în paragraful destinat etimologiei lui *așteamăt*, amintind ipotezele lui IORDAN și PUȘCARIU, conchide: „Ambas hipótesis dejan sin aclarar el semantismo". Concluzia lui CIORANESCU cu privire la proveniența termenului *așteamăt* este: origine necunoscută. Includerea ulterioară de către același autor s.v. *schimă* a variantelor *șteamătă*, *scheamătă* poate fi însă interpretată ca o opțiune în favoarea etimologiei propuse termenului de S. Pușcariu. Tot CIORANESCU mai amintește și o altă ipoteză cu privire la etimologia lui *așteamăt*, anume germ. *anstimmend?*, lansată de QUINZA. Nu poate fi luată în considerare, deoarece pe lîngă dificultățile de natură semantică pe care le ridică, tema verbală de la care provine acest adverb, germ. *anstimmen*, poartă în dicționarele germane mențiunea „rar și poetic".

Urmînd în schema de prezentare a sensurilor lui *șteamăt*, *-ă* concepția lui PUȘCARIU cu privire la etimologia acestui cuvînt, opțiunea finală a autorilor DLR este totuși: *origine necunoscută*. De altfel, PUȘCARIU însuși manifestă unele rezerve față de etimologia propusă de el, atunci cînd spune, în DR V, 416: „Dacă am avea mai multe atestări decît ni le oferă fișele DA, probabil am fi în stare să urmărim mai exact dezvoltarea semantică a acestui cuvînt, care, cel puțin *în unele accepțiuni* (s.n.) se potrivește foarte bine cu *schema*, *-atis* latino-grec".

2.3. Rămîne de demonstrat în continuare că soluția etimologică preconizată de Tiktin și argumentată de noi în lucrarea de față oferă premisa necesară acestei urmăriri exacte a modului în care a evoluat semantic cuvîntul *scheamăt*/*șteamăt* pe terenul limbii române. Cu alte cuvinte, trebuie văzut dacă dezvoltarea semantică a acestui cuvînt poate fi explicată, în toate accepțiunile sale, ca dezvoltată din continuatorul în limba română al cuvîntului lat. **exclamĭtu(s)*.

2.3.1. Filiația cu sensul II „țipenie" a cuvîntului *șteamăt* poate fi pusă în evidență prin apelul la cîmpul onomasiologic al acestei noțiuni.

De exemplu, alături de termenul neutru al seriei, *ţipenie*, precum şi de o serie de alte cuvinte cu acest sens *(scripotă, falotă)*, subdialectul bănăţean mai furnizează formele provenite, ca şi *ţipenie*, tot de la verbul *a ţipa* „a striga", anume: *ţipăt* s.n. *(Nu-i* **ţîpăt** *dă om pă drum* II, Ter) şi *ţipătă* s.f. [5] *(Nu-i* **ţîpătă** *dă om* Crn, Fg, SM). Trebuie admis că în cazul tuturor derivatelor de la vb. *ţipa*, veriga semantică intermediară a constituit-o sensul „fiinţă, vietate înzestrată cu proprietatea de *a zbiera, a ţipa*". Însăşi definiţia din DEX a lui *ţipenie* „(în construcţii negative) fiinţă omenească, om; fiinţă, vietate" menţine legătura etimologică a lui *ţipenie* cu tema verbală de la care provine.

Schiamăt, -ă/ şteamăt, -ă, întocmai ca *ţipenie*, resp. *ţipăt, -ă, -ătură* admit în contextele minimale substantive sau pronume referitoare la fiinţa omenească *(nu-i şteamăt(ă) de om aici* (BR, Brc, BV, Dom, Izi Lg, Mg, Obj, Sc, Vr); *nu să vede nić st'iamăt d'i el* TEAHA, C.N. 170), precum şi la diverse vieţuitoare *(n-am* **văzut sćamăt dă iepure** Rcv; **nu-i sćamăt dă urs** Obj, Iz, Mg, Vr).

2.3.1.1. Din sensul de bază „ţipenie" al lui *scheamăt, -ă/ şteamăt, -ă* s-a dezvoltat un sens secundar „urmă, rămăşiţă", sens atestat în SCRIBAN (s.v. *scheamătă* „rest, fragment"). Fără nici un temei, CIORANESCU, *loc. cit.*, p. 734, consideră această glosare a lingvistului ieşean greşită. Sensul „urmă, rămăşiţă" al termenului a fost selectat de construcţiile cu verbele *a se alege, a rămîne, a se şti*;

+ A SE ALEGE: *A aruncat-o de nici* **scheamătă nu s-a ales** *de ea* RETEGANUL, P. I 63, cf. IV, 60. *Pe ţigan l-au tăiat bucăţi — bucăţele într-un sac, au legat sacul de coada unui armăsar turbat, au mai legat lîngă el un sac cu nuci, spart în fund şi au dat biciu armăsarului... şi precum pica nuca, pica şi bucăţica, pînă* **nu s-a ales** *nici* **şteamătă** *de bietul ţigan.* MERA, L.B. 115. *Aşa te lovesc de nici* **şteamătă nu se alege** *de tine.* Com. BENIUC, în DLR.

+ A RĂMÎNE: *S-o prăpădit de* **n-o rămas** *nici* **şteamătă** *de ei.* VICIU, GL.

+ A SE ŞTI: *Până în ogaş* **nu se ştia şteamătul** *nici de cai nici de căruţă.* IZVERNICEANU, I. 22.

Aceste construcţii s-au cristalizat în locuţiunile verbale (cu forma verbului întotdeauna negativă) *a nu se alege şteamătă (de cineva sau de ceva), a nu rămîne şteamătă (din cineva sau din ceva), a nu se şti şteamătul (de cineva sau de ceva)*, toate echivalente cu „a se alege praful (de cineva sau de ceva)".

2.3.1.2. Atunci însă cînd *şteamăt, -ă* „ţipenie" este întrebuinţat în *construcţii afirmative referitoare tot la o fiinţă*, sensul termenului devine, prin sinestezie (ceea ce se aude poate deveni şi vizibil), „arătare, vedenie, apariţie". În DLR, pe baza unui singur exemplu *(Vai ce om jib o mai fost Ilie ş-amu-i numa* **şteamătă**, Sîngiorz-Băi, Năsăud), se acordă acestui înţeles locul I 1 în ordinea prezentării sensurilor, loc destinat în mod curent semantismului celui mai apropiat de etimon, autorii lăsîndu-se influenţaţi de PUŞCARIU şi de etimologia propusă de acesta pentru *şteamăt*, lat.-gr. *schema, -atis* „Gestalt; Erscheinung". Această „arătare, vedenie, apariţie" poate fi diavolul însuşi, dovadă utilizarea în Sebeş —

Arad a termenului în imprecațiile : *lović-ar śćamătu, lua-ć-ar śćamătu !* (Com. Viorica Goicu).

2.3.1.3. Tot existența sensului secundar ,,urmă, rămășiță" a creat posibilitatea ca *șteamăt, -ă*, spre deosebire de *ţipenie*, resp. *ţipăt, -ă*, să admită în context minimal și substantive – nume de lucruri : bani, cucuruz *(N-am șteamătă de* **bani.** Com. din CRISCIOR – BRAD, *Piatra, grindina a bătut* **cucuruzul** *de n-a rămas șteamăt de el.* Com. din ORAVIȚA, cf. DLR ; *nu-i śćamătă dă* **nimica** [= bani, mîncare etc.] Zv).

2.3.1.4. Mai mult decît atît, *șteamăt* ,,urmă" ajunge să fie folosit și alături de substantive abstracte : *minune, unire (Venim din porunca în care ne-ai trimis, fără să fi aflat șteamătă măcar de acea* **minune.** MERA, L.B. 177, cf. 115 ; *Nu era șteamătă de* **unire** *acolo.* L. COSTIN, GR. BĂN. II 188, cf. NOVACOVICIU, C.B. 20).

2.3.2. În sfîrșit, cu cel de al treilea sens al cuvîntului discutat aici (sensul II în DLR, unde se arată că în forma *șteamăt*, cuvîntul, purtînd mențiunea ,,învechit", apare numai în Transilvania), *șteamăt* este cunoscut și de generația mai vîrstnică de intelectuali din Banat *(n-are* **șteamăt** = nu are stabilitate, așezămînt, acoperire, motivație, temei, pretext—Cruș). Cu acest din urmă înțeles, cuvîntul *șteamăt* beneficiază, pe de o parte, de lărgirea sferei semantice a categoriilor de substantive admise în contextul minimal al construcției *a nu fi șteamăt de cineva sau de ceva* de la categoria numelor ce exprimă ființe (umane sau animale) la cea a numelor concrete, dar mai ales abstracte, iar pe de alta mai păstrează în sine ceva din sensul originar al termenului, ,,sunet, zgomot, gălăgie". Căci *șteamătul (legii)* din citatul din MAIOR, IST. 257/11, cf. 253/13 *(Cu* **șteamătul** *legii și astăzi se bat a spăria pre români, ca să nu se întoarcă la strămoșeștile sale slove)* este echivalent cu ,,zgomot mult, vorbe fără temei folosite tocmai pentru a ascunde legea". Acest sens al cuvîntului poate fi identificat (așa cum reiese și din DLR) în expresia *a-și face șteamătă* – a se preface că are treabă, a-și face de lucru, a tîndăli, semnalată de autorii dicționarului ca circulînd în Muntenia și Transilvania. Ne întrebăm dacă nu cumva tocmai datorită utilizării mai largi a acestei expresii s-a putut ajunge la desprinderea sensului ,,pretext, motiv" al lui *șteamăt.*

3. În cazul lui *șteamăt, -ă*, așa cum afirmă PUȘCARIU, DR V, 416, ,,răspîndirea geografică ne face să credem că avem a face cu o vorbă veche, răspîndită odinioară pe tot teritoriul dacoromân, dar păstrată astăzi numai în cîteva relicte depărtate unele de altele". Spre deosebire însă de lingvistul clujean care propune ca etimon al acestui termen lat.-gr. *schema, -atis*, pe baza interpretării unui material faptic mai bogat decît cel oferit de fișierul DA, considerăm că este mai convingătoare etimologia lăsată sub semnul întrebării de H. Tiktin și argumentată de noi în această lucrare, lat. **exclamĭtus* pentru rom. *schiamăt, șteamăt.* Și aceasta pentru că soluția etimologică în discuție nu ridică dificultăți în ceea ce privește fonetismul sau semantismul, permite ca pe baza ei să se poată efectua urmărirea și redarea coerentă și adecvată a evoluției sensurilor termenului pe terenul limbii române și, de asemenea, nu distruge unitatea semantică a cuvîntului *schiamăt/ șteamăt* subst., cu adv. *așteamăt(u).*

SIGLE PENTRU BIBLIOGRAFIE ȘI IZVOARE

CADE — I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat ,,Cartea Românească"*, București, 1931.

CIORANESCU — Alejandro Cioranescu, *Diccionário Etimológico Rumano*, Universidad de la Laguna, fascicula 1 (1958) și 5 (1960).

DA — Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I. literele *A—B*, București, 1913.

DDA — Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic*. Ediția a doua augmentată, București, 1974.

DLR — Academia R. S. România, *Dicționarul limbii române*, tomul XI, partea 1, litera *Ș*, București, 1978.

ERNOUT — MEILLET — A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris, 1932.

GUȚU, DLR — G. Guțu, *Dicționar latino-român*, București, 1983.

HEM — B. Petriceicu-Hasdeu, *Etymologicum magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a Românilor (A—Bărbat)*, tomul I—III, București, 1886 —1893. A fost citată în lucrare ediția îngrijită de Grigore Brâncuși, 1974.

IORDAN, R.F. II — Iorgu Iordan, *De-a șteamătu*, în „Revista filologică", II (1928), nr. 3, p. 276—277.

IZVERNICEANU, I. — D. Izverniceanu, *Icoane din Banat*, f.a.

L. COSTIN, ARH. OLT. III — L. Costin, *Din „Glosar de cuvinte dialectale din Banat", literele S și Ș*, adunate și explicate de . . ., în „Arhivele Olteniei", III (1924), p. 381—392.

L. COSTIN, GR. BĂN. I și II — L. Costin, *Graiul bănățean. Studii și cercetări*, vol. I, Timișoara, 1926; vol. II, Turnu-Severin, 1934.

MAIOR, IST. — P. Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*, întocmită de. . ., iar acum pretipărită prin Iordachi de Mălinescu, Buda, 1834.

MARIAN, O. I—II — S. Fl. Marian, *Ornitologia poporană română*, tom I—II, Cernăuți, 1883.

MERA, L. B. — I. T. Mera, *Din lumea basmelor*, București, 1906.

NOVACOVICIU, C. B. — Emilian Novacoviciu, *Cuvinte bănățene* adunate de . . ., Oravita, 1925.

PLOPȘOR, ARH. OLT. III — (C.S.) N(icolaescu) Plopșor, *Așteamăt*, în „Arhivele Olteniei", III (1924), p. 345—347.

PUȘCARIU, DR V — S. Pușcariu, *Șteamăt(ă)*, în „Dacoromania", V (1927—1928), p. 411—420.

RETEGANUL, P. I. — Ioan Pop Reteganul, *Povești ardelenești*. Culese din gura poporului de . . . Partea I, Brașov, 1888.

REW 3 — W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 3 vollständig neubearbeitete Auflage, Heidelberg, 1935.

SCRIBAN — A. Scriban, *Dicționaru limbii românești*, Iași, 1939.

SMFC III — *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, III, 1962.

ȘEZ. I ș.u. — *Șezătoarea*. Revistă pentru literatură și tradițiuni populare, Fălticeni, anul I, 1829 ș.u.

TEAHA, C. N. — T. Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, Bucuresti, 1961.

TEODORESCU, P P — G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare române*. Culese de . . ., București, 1885.

T(iktin) DRG — H. Tiktin, *Rumänisch — deutsches Wörterbuch*, București, 1903—1924.

TILR I — Academia R. S. România, *Istoria limbii române*, vol. I: *Limba latină*, București, 1965.

VICIU, GL. — Alexiu Viciu, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului din Ardeal*. Adunate și explicate de . . ., București, 1914 (Academia Română. Din viața poporului român, Culegere și studii XII).

SIGLELE LOCALITĂȚILOR ANCHETATE

Jud. Caraș-Severin: BR — Bocșa Română; BV — Bocșa Vasiova; Crn — Cornea; Cruș — Crușovăț; Dc — Doclin; Il — Ilidia; Iz — Iaz; Mg — Măgura; Obj — Obreja; Vr — Var; Zv — Zăvoi.

Jud. Timiș: Fg — Făget; SM — Surducul-Mare.

Jud. Arad: Brc — Birchiș.

Sur *aşteámăt(u)* adverbe et *şteámăt,-ă* substantif neutre, substantif féminin

(Résumé)

L'auteur se propose de faire une syuthèse sur l'emploi de l'adverbe *AŞTEÁMĂT(U)* „(presque) sans bruit; furtivement" et le substantif *ŞTEÁMĂT, -Ă* „**1.** bruit, voix; *spec.* (bruit par lequel on annonce l'approche du gibier); **2.** (dans les constructions négatives) personne, trace, vestige (reste); (dans les constructions affirmatives) hallucination (fantôme), vision, apparition; *spec.* diable; **3.** prétexte". Ces données concernent les variantes phonétiques, le statut morphologique, les sens, la distribution territoriale et l'étymologie des deux termes dont on ne peut pas contester la parenté.

À la suite de l'analyse des hypothèses étymologipues existentes, concernant l'origine des mots en discussion et de l'interprétation d'un riche matériel lexical, l'auteur apporte des arguments convaicants en faveur de la solution avancée comme hypothèse par H. Tiktin (DRG). Celui-ci a proposé le lat. **exclamĭtu(s)* „cri" comme étymon du roumain *ŞTEÁMĂT* (avec le phonétisme originaire *SCHIAMĂT)*. L'auteur a considéré cette solution étymologique préférable à d'autre en tenant compte des raisons suivantes: *1.* elle ne soulève pas de difficultés de nature phonétique ou sémantique; *2.* étant utilisée comme point de départ, cette solution permet l'enchaînement et la présentation cohérente des étapes de l'évolution du sens des termes en roumain; *3.* elle ne détruit pas la solidarité sémantique entre *ŞTEÁMĂT, -Ă* subst. et *AŞTEÁMĂT(U)* adv.

NOTE

[1] Sensul este confirmat azi pentru Vîlcea: *aşteamătu* adv. „agale la pas; netulburat; discret": *o luă* **aşteamătu** *la vale, o luă* **aşteamătu** *pe su' pădure*. Pentru aceeaşi zonă ne este semnalată şi întrebuinţarea locuţiunii adverbiale *aşteamăt-aşteamăt* „încet, încetişor; agale": *meărsă* **aşteamăt-aşteamăt** (Com. D. VLĂDUŢ).

[2] Pe bună dreptate presupune S. Puşcariu, DR V, p. 416, nota 1, că *sciamet* trebuie citit *ştiamăt*, ca *ştire* în loc de *şcire*. Afirmaţia lui ulterioară însă (vezi *ibid.*, p. 418), conform căreia şi *schiamăt* din textul lui S. Fl. Marian ar reprezenta tot pe *ştiamăt* nu are nici o motivaţie (căci S. Fl. Marian niciodată nu scrie **schire* pentru *ştire)*. De altfel, forma cu *sk'* *(schiamătă* s.f.) apare şi la I. P. Reteganul *(infra*, p. 11). Alternanţa fonetică a grupului consonantic *sk' : şk'* este cunoscută limbii române (cf. *scheuna — şcheuna*, în DLR, s.v. *şcheuna)*, ea apărînd chiar şi în elemente de origine latină: *şcheau — schiau* (< lat. *sclavus)*, ambele la Dosoftei, deci într-o perioadă în care nu se pun probleme legate de utilizarea scrierii latinizante sau de tranziţie. (Pentru atestări, cf. DLR, s.v.*şcheau.)* În legătură cu transformarea lui *s*> *ş* atunci cînd este urmat de *k'*, *cl'* (< *cl)* şi cu posibilitatea considerării variantelor cu *s*, în cazul cuvintelor de origine latină, drept vechi şi etimologice, vezi R. Todoran, *O schimbare fonetică dialectală* **s**> **ş** *şi* **z** > **j** *în grupurile consonantice ale limbii române*, în *Contribuţii de dialectologie română*, Bucureşti, 1984, p. 72—73.

[3] Generalizarea abstractelor verbale în *-ĭtu(s)* > *-ăt*, *-et* este de dată românească, nu latină (cf. *suflet, strigăt)*. Pentru originea şi valorile sufixului românesc *-et (-ăt)*, vezi Eugenia Contraş, *Sufixul* **-et**, în SMFC, III, p. 155—162.

[4] Pronunţarea *şt'* în loc de *şk'* este confirmată şi de apariţia formelor scrise *aştii* pentru *aşchii* în LB si ECONOMIA, 220, cf. DA, s.v. *aşchie*.

[5] Cf. *ţipătură (de om)* cu acelaşi sens, pentru care vezi Livius Petru Bercea, *Note lexicale*, în LR XXXIII (1984), nr. 5, p. 406.

Iunie 1986

Centrul de Ştiinţe Sociale
al
Universităţii din Timişoara
B-dul V. Pârvan nr. 4

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, **Structura vocabularului limbii române contemporane**, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, 318 p.

În seria studiilor de semantică publicate de E.Ș.E., a apărut de curînd o nouă contribuție datorată Angelei Bidu-Vrănceanu — *Structura vocabularului limbii române contemporane*.

Prin cartea sa, autoarea ne propune un demers științific complex cuprinzînd o etapă teoretică de delimitare a unei optici proprii asupra semanticii (ca obiect de studiu și ca disciplină), descrie propria sa metodologie de analiză și încheie cu o etapă aplicativă în care rezultatele analizei sînt folosite ca premisă a unui sistem de considerații teoretice asupra vocabularului limbii române ca ansamblu. Aceste considerații, la rîndul lor, constituie punctul de plecare pentru configurarea unor principii metodologice în două domenii de activitate : lexicologie și predarea limbii române ca limbă străină. Din cele arătate mai sus se poate constata că volumul permite mai multe optici de lectură. În ce ne privește, am abordat lucrarea din punctul de vedere al lexicologiei, dar pe parcurs am fost dirijați și către reflecții legate de semantica enunțului și de semantica poetică (aparent neimplicată în discuție).

Raportîndu-se la stadiul actual al cercetărilor de specialitate (mai ales europene), Angela Bidu-Vrănceanu își stabilește propriul său punct de vedere asupra statutului și trăsăturilor fundamentale ale semanticii unei limbi naturale și asupra parametrilor care trebuie să determine metodologia folosită în analiză.

Pornind de la observația că este din ce în ce mai evidentă necesitatea elaborării unor tipuri de analiză care să poată explica ansamblul fenomenelor semantice într-o limbă naturală, autoarea aderă la acel tip de semantică (în calitate de disciplină științifică) pentru care descrierea „sensului" implică nu numai paradigmaticul, ci și sintagmaticul. Din acest considerent cartea sa propune o descriere a vocabularului limbii române contemporane din perspectiva oferită de analiza cîtorva segmente ale acestuia (nume de rudenie, denumirile animalelor domestice și ale celor sălbatice, ale locuinței, ale instituțiilor, termeni cromatici, denumirile fenomenelor sonore).

Una din trăsăturile fundamentale ale tipului de analiză propus de Angela Bidu-Vrănceanu este aceea de a studia unitatea de sens în calitatea ei de componentă a unui *sistem* (cîmp, subansamblu, paradigmă lexico-semantică ; vezi p. 59—66). Așadar se va proceda la o descriere prin raportare la parametrii cunoscuți ai sistemului, dar și la cei ai unităților de sens descrise anterior.

De aici decurge a doua caracteristică de factură teoretică, dar și metodologică, a demersului analitic întreprins. Cercetătoarea nu aplică materialului studiat un model rigid, ci revine permanent în planul conceptelor, al premiselor, rafinîndu-le și aplicînd restricții suplimentare (vezi capitolul referitor la structura internă a semului, p. 25).

În cadrul discuției asupra sistemului de concepte fundamentale pe care își întemeiază analiza și concluziile teoretice, Angela Bidu-Vrănceanu reia dificila problemă a tipului de relație pe care trebuie să-l stabilească cele două ipostaze în care se află lexicul unei limbi în cazul analizei semantice : obiect al descrierii /și/ metalimbaj. Desigur, cazul cel mai fericit ar fi acela în care un *cîmp*, (sub)ansamblu, ar putea fi descris doar cu elemente din afara lui și autoarea menționează chiar încercări făcute de diverși cercetători în vederea stabilirii unui inventar de unități lexicale de maximă generalitate („definisori" sau cuvinte-axiomă, vezi p. 39), constituind eventual un metalimbaj satisfăcător pentru o limbă naturală căreia ei îi aparțin. După opinia autoarei, exprimată și de alți cercetători, în această categorie ar putea fi incluse numeralele primare, numele de culori și numele de animale domestice.

Încercînd o confruntare între descrierea sensului realizată prin metalimbajul și după „rețeta" lexicografică de tip clasic și cea realizată prin analiza semantică de tip componențial, autoarea stabilește pe de o parte diferențele dintre acestea, iar pe de altă parte ni se pare că în plan metodologic pledează pentru o interacțiune sistematică (programatică), și anume : dacă orice analiză componențială e obligată să aibă ca punct de plecare o definiție, fie și rudimentară, o definiție lexicografică rafinată trebuie să aibă drept fază de elaborare o analiză componențială complexă, care să permită selectarea trăsăturilor semantice fundamentale ale unității lexicale definite. În același timp, o bună analiză componențială trebuie să se poată ușor transforma într-o bună definiție.

În acest punct al discuției vom formula una din întrebările fundamentale ale lexicografiei la care ni se pare că nu există încă un răspuns suficient, și anume : care este maximul /vs./ minimul de informație pe care trebuie să-l ofere o descriere pentru a satisface statutul de definiție? În ceea ce privește *tipul de informație*, ca și autoarea volumului în discuție, credem că includerea în descrierea sensului a unor informații ținînd de disponibilitățile combinatorii și de distribuția într-unul din registrele funcționale ale sistemului poate fi valorificată în studierea semanticii enunțului și chiar într-o semantică poetică, mijlocind o interfațare a paradigmaticului cu sintagmaticul. De asemenea, acest tip de informații poate fi temeiul unei descrieri a întregului vocabular din perspectiva structurilor combinatorii.

Nu ne vom referi în rîndurile de față la analiza propriu-zisă a cîmpurilor luate în considerație de Angela Bidu-Vrănceanu, ci doar vom sublinia profitul teoretic al lucrării, și anume faptul că descrierea propusă nu e considerată singura posibilă, în schimb impune și confirmă în plan teoretic ideea că orice descriere a *semanticii unei limbi naturale* trebuie să reflecte caracterul sistemic al acestui compartiment, precum și dinamica sa particulară care antrenează în orice modificare toate nivelele sistemului.

Din perspectivă lexicologică, așa după cum atrage atenția și autoarea în capitolul *„Lectura" definiției lexicografice* (p. 254—276), definiția lexicografică trebuie să analizeze unitatea lexicală atît în plan paradigmatic, cît și în plan sintagmatic (deci atît relația cu clasa de obiecte, cît și relația cu unitățile lexicale de același tip, dar și uzul său, adică ocurențele contextuale admise de limba căreia îi aparține unitatea lexicală). Nu trebuie să se uite că se cere ca ambele serii de trăsături să se justifice reciproc.

„Coerența" descrierii vocabularului unei limbi naturale este condiționată deci, din punctul de vedere al Angelei Bidu-Vrănceanu, de reflectarea în analiză a tuturor particularităților determinate de diferitele tipuri de cîmpuri, (sub) ansambluri, în care unitățile lexicale pot fi implicate ; deci se constituie o rețea de posibile cîmpuri în care poate și trebuie să fie implicată unitatea lexico-semantică ; această rețea ar putea să delimiteze, după părerea noastră, într-o oarecare măsură, necesarul de informație, dar și limita maximă a acestuia.

Dat fiind că implicarea unității lexico-semantice în diferite cîmpuri există și în competența oricărui vorbitor, iar la nivelul contextului se poate realiza dirijarea către o anumită serie de implicări ale unui lexem, putem considera că sensul unei unități lexico-semantice este format dintr-un set de trăsături proprii și dintr-un set de trăsături semantice provenite din posibilitățile de implicare contextuală sau paradigmatică.

Complexitatea problematicii pe care o abordează cartea Angelei Bidu-Vrănceanu nu ne permite referirea în cuprinsul acestor rînduri la toate aspectele teoretice și aplicative discutate de autoare. Ne-am oprit, așa cum remarcam și la începutul acestei discuții, doar la cîteva din complicatele chestiuni teoretice la care are de răspuns studiul semantic al unei limbi naturale.

Lucrarea se adresează însă și profesorului de limbă română ca limbă străină, profesorului de limbă română din gimnaziu sau liceu, studentului filolog etc.

În ce ne privește, considerăm cartea Angelei Bidu-Vrănceanu o abordare modernă a semanticii (ca disciplină) și, în același timp, o lectură incitantă (mai ales în plan teoretic) și plină de sugestii.

Iunie 1986

CARMEN APOSTOLESCU
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

HELGA CRÖSSMANN-OSTERLOH, **Die deutschen Einflüsse auf das Rumänische : Probleme—Kriterien—Anwendungen**, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1985, 250 p.

Conștientă că, în studiul actual al cercetării, un studiu exhaustiv dedicat influențelor germane asupra limbii române nu este încă posibil, Helga Crössmann-Osterloh își propune, în mare, numai două obiective : 1) revizuirea și repunerea în discuție a principalelor probleme legate de contactele lingvistice româno-germane și 2) interpretarea dintr-o perspectivă mai largă a categoriilor de influențe germane în lexic. Opunîndu-se judecăților unilaterale care tind, în general, să minimalizeze influența germană, cartea cercetătoarei germane este o pledoarie — convingătoare — pentru o mai justă apreciere a influenței germane la toate nivelurile la care se manifestă aceasta. În acest cadru, este remarcabil că influențele germane sînt abordate atît în autonomia lor, cît și în permanentele relații cu influențele din partea altor limbi : împrumuturile germane, mult mai cuprinzătoare și mai profunde decît se admite în mod obișnuit, au, după Helga Crössmann-Osterloh, o contribuție importantă la *reromanizarea* vocabularului, prin numărul mare de neologisme intrate în limba română prin mijlocire germană.

Die deutschen Einflüsse auf das Rumänische reprezintă, pentru cercetarea acestui domeniu, momentul necesar al sintezei critice, sinteză elaborată pe parcursul a aproape două treimi din carte.

Primul capitol, *Probleme der rumänischen Sprachgeschichte*, discută, în linii mari, continuitatea latină în Dacia, reromanizarea și, în cadrul unui subcapitol dedicat etimologiei multiple, diferitele influențe asupra limbii române privite atît independent, cît și în suprapunerile lor cu influențele germane.

Al doilea capitol, intitulat *Die Deutschen in Rumänien — ihre Geschichte und ihre Sprache*, discută cronologia și fizionomia dialectală a așezărilor germane din România. Se poate reproșa spațiul prea mare acordat, în economia lucrării, acestei probleme (aproape 40 p.), cu atît mai mult cu cît distincțiile operate aici între diversele dialecte germane nu servesc decît în foarte mică măsură la delimitarea și structurarea materialului din partea finală aplicativă.

Dintre capitolele teoretice ale cărții, cel mai important este capitolul 3, *Die Arbeiten zum deutschen Einfluss auf das Rumänische*, în care autoarea, pe lîngă prezentarea critică a lucrărilor anterioare, extrage din ele și criteriile necesare pentru elaborarea unei viziuni de ansamblu asupra influenței germane. Concluziile acestui demers sintetic se reflectă în corectivele aduse de autoare opiniei generale conform căreia influențele germane sînt limitate la vocabularul regional și specializat :

1) — Numărul împrumuturilor germane, mai ales al celor recente, de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea încoace, e mult mai mare decît se admite în mod obișnuit.
2) — Este foarte dificil de determinat gradul în care elemente germane au fost împrumutate prin intermediul altor limbi.
3) — Contrar opiniei comune, conform căreia influențele germane sînt limitate la zona vestică a țării, există un număr relativ mare de elemente germane în fostele principate, acestea pătrunzînd cu mai mare ușurință în limba literară.
4) — În unele domenii, elementele germane manifestă tendința contrară de decădere de la un uz regional-literar la uzul dialectal sau regional-colocvial.
5) — Nu numai vocabularul, dar și fonetica este afectată în sudul Transilvaniei și la sud de Carpați de influența germană (p. 113—114).

Sînt discutate în continuare concluziile lucrărilor care au ca temă influențele germane în vorbirea persoanelor culte și contribuția acestor influențe la procesul de normare a limbii literare. Urmează o clasificare a contradicțiilor care apar în diferitele cercetări în ce privește domeniile în care se manifestă influența germană, selecția materialului, mărimea influenței germane și diminuarea ei în prezent. Argumentele contradictorii sînt apoi interpretate din punctul de vedere al distincției între *sistem* și *normă*. Confuziei între sistem și normă i se datoresc, afirmă autoarea (p. 125), numeroase judecăți preconcepute ; o cauză ar fi, de exemplu, faptul că sistemul care se poate abstrage din norma literară actuală e mai îngust și nu permite aceeași variabilitate ca în trecut.

Vom discuta în continuare ultimele două capitole, care reprezintă partea cu adevărat constructivă a studiului Helgăi Crössmann-Osterloh : capitolul 4, *Ein Überblick über die deutschen Einflüsse im Bereich des Wortschatzes*, cuprinzînd gruparea cuvintelor pe categorii și interpretarea acestora din punct de vedere statistic, și capitolul 5, *Grundsätzliche Voraussetzungen und Feststellungen für die deutschen Einflüsse auf das Rumänische*, în care se prezintă concluziile mai generale, de ordin metodologic și practic, ale lucrării.

Autoarea își selectează materialul lexical, al cărui caracter aproximativ și incomplet îl recunoaște încă de la început, din dicționare (*Dicționarul explicativ al limbii române*, *Dicționarul Academiei*, *Dicționarul limbii românești* al lui A. Scriban și *Lexiconul tehnic român*, ed. I, 1949—1956). Recurgerea la dicționare, deși inevitabilă într-o asemenea cercetare de cuprindere largă, prezintă un număr de dezavantaje care impun cititorului circumspecție în privința inventarului stabilit : (a) etimologiile sînt nesigure și uneori contradictorii ; (b) dicționarele aparțin unor perioade, concepții și tipuri diferite ; (c) datorită diferenței cronologice, dar și tipologice dintre dicționare, autoarea nu-și poate stabili un stadiu sincronic de limbă, în funcție de care să determine caracterul istoric al unor cuvinte („învechit", „rar"). În același sens este regretabil că materialul *Lexiconului tehnic* nu a fost actualizat prin comparație cu *Dicționarul tehnic poliglot*[2], 1967, mult mai recent.

Un alt dezavantaj al lucrării îl constituie absența din text a materialului lexical pe baza căruia se fac distincțiile ; prezența celor aproape 4000 de cuvinte de origine germană, deși ar fi necesitat un spațiu mare, era totuși indispensabilă pentru un studiu cu adevărat constructiv. Oricît de criticabilă ar fi această lacună, trebuie să reținem precizarea autoarei (p. 150) că accentul principal cade pe aspectul calitativ al determinării influenței germane (constituirea unor grupe de împrumuturi), nu pe cel cantitativ, supus variației prin reconsiderări etimologice.

Selecția materialului s-a făcut după criterii relativ largi. S-au luat în considerație și etimologiile incerte, a căror cifră figurează, pentru o mai mare exactitate a statisticilor, între paranteze rotunde. Nu sînt luate însă în considerație familiile de cuvinte create pe teren romă-

nesc, nici influențele germane indirecte, realizate, în primul rînd, prin intermediar maghiar sau slav.

În scopul clasificării celor 3904 cuvinte inventariate, Helga Crössmann-Osterloh procedează la disocieri minuțioase. Prima distincție, în urma căreia rezultă două mari categorii de cuvinte, este aceea între *cuvinte intrate în română prin mijlocire exclusiv germană* și *contribuția germană la etimologiile multiple*. A treia categorie e reprezentată de materialul presupus a fi de origine germană determinat în *Lexiconul tehnic*. Subcategoriile sînt determinate apoi în funcție de particularitățile fiecărei grupe.

Materialul de origine exclusiv germană (1413 cuvinte, dintre care 198 de etimologii incerte) este grupat din punctul de vedere al categoriilor gramaticale reprezentate (substantive, adjective, adverbe, verbe, interjecții), al categoriilor etimologice (cuvinte germane propriu-zise, neologisme germane și calcuri), al răspîndirii geografice (cuvinte regionale vs. nonregionale), al domeniului de utilizare (cuvinte specializate vs. nonspecializate), precum și al unor restrîngeri suplimentare ale uzului : „germanism", cuvînt „rar", „învechit", „afectiv" (= familiar, popular, figurat, ironic, argou, peiorativ, vulgar), „cuvinte-citat". În această grupă se includ 1180 de substantive, dintre care 801 cuvinte germane, 343 de neologisme și 36 de calcuri ; 103 adjective (inclusiv substantive cu uz adjectival și adjective cu uz substantival), dintre care 29 sînt cuvinte germane, 67 neologisme germane și 7 calcuri ; 7 adverbe, 109 verbe, dintre care 64 de cuvinte germane, 39 de neologisme și 6 calcuri ; 14 interjecții. Mai mult de o treime din cuvinte cunosc limitări regionale, iar aproximativ un sfert au caracter specializat, proporțiile variind în interiorul fiecărei categorii gramaticale.

În cadrul grupei a doua, cuprinzînd *contribuția germană la etimologiile multiple*, materialul (1606 cuvinte) este organizat din punctul de vedere al categoriilor gramaticale, al numărului de limbi implicate în împrumut (combinații ale influenței germane cu derivare pe teren românesc și combinații ale germanei cu 1—5 limbi străine) și al numărului de ocurențe al fiecărei combinații posibile ; urmează informații suplimentare privind categoriile etimologice, răspîndirea geografică, limitarea la domenii specializate, determinările speciale și existența unor forme secundare. În această grupă sînt cuprinse 1273 de substantive, 233 de adjective, 7 adverbe, 85 de verbe și 8 interjecții. Conform statisticilor referitoare la această grupă de influențe (p. 202 și urm.), principalele combinații de limbi sînt : la *germană + o limbă*, combinația cu **franceza** (7/10), urmată de **latină** (1/10) ; la combinația cu *2 limbi*, **franceză-latină** (aprox. 1/3), **franceză-italiană** (aproape 1/5) ; la combinația cu *3 limbi*, **franceză-italiană-latină** (peste 1/3) ; la combinația cu *4 limbi*, **franceză-italiană-latină-greacă modernă** (aproape 1/4) și **franceză-italiană-latină-rusă** (aprox. 1/5).

Materialul presupus a fi de origine germană din *Lexiconul tehnic* cuprinde numai substantive, grupate după limbile în care au corespondențe (germană sau germană plus alte limbi) și după categoriile etimologice. Separat sînt grupate cuvintele compuse și expresiile complexe. Din totalul de 746 de termeni, au corespondențe numai în germană 187 de cuvinte, dintre care 130 sînt cuvinte germane, 33 neologisme germane, iar 24 traduceri (preluări) ; au corespondențe și în alte limbi 168 de cuvinte, dintre care 80 de cuvinte germane și 88 de neologisme. Dintre cuvintele compuse și expresiile complexe, care însumează 391 de unități, 47 prezintă o ordine determinant — determinat care indică sursa germană (ex. *chemosorpție*), 223 prezintă traducerea sau preluarea unei părți a expresiei (ex. *celolină*, cf. germ. *Zellwolle*), iar 121 traducerea integrală (ex. *cărbune alună*, cf. germ. *Nusskohle*).

În continuarea capitolului, Helga Crössmann-Osterloh procedează la interpretarea statistică a materialului din punctul de vedere al fiecărui criteriu particular implicat în determinarea categoriilor și subcategoriilor. Reproducem în continuare cîteva dintre concluziile acestor statistici particulare, precum și o parte a concluziilor generale de ordin statistic cuprinse în capitolul 5, concluzii care — credem — pot interesa din perspectiva unei abordări globale a lexicului românesc.

— Dintre categoriile gramaticale, majoritatea numerică o dețin substantivele. La polul opus se află adverbele și interjecțiile, care reprezintă cantități neglijabile.

— Fiecare dintre cele trei grupe prezintă altă categorie etimologică dominantă. Împrumuturile de origine exclusiv germană sînt dominate de cuvintele germane (2/3) ; în cazul etimologiilor multiple predomină neologismele germane (aprox. 7/8), iar în domeniul tehnic dominante sînt calcurile.

— Categoriile gramaticale nu reflectă acest raport al categoriilor etimologice. De exemplu, adjectivele au caracter preponderent neologic indiferent de calea prin care se realizează împrumutul ; verbele prezintă un număr mai mare de cuvinte neologice în cazul împrumuturilor făcute pe filieră exclusiv germană, respectiv un număr mai mare de cuvinte germane intrate în română prin etimologie multiplă.

— Diferitele restrîngeri — regionale, specializate, „stilistice" — ale uzului afectează în primul rînd cuvintele intrate în română prin filieră exclusiv germană (3/4) ; în cazul etimologiilor multiple, restricțiile afectează numai o treime din cuvinte ; cuvintele din *Lexiconul tehnic* sînt în întregime specializate (tehnice).

— Dintre cele aproape 4000 de cuvinte de origine germană, numai aproximativ 1/5 sînt limitate regional.

— Cea mai mare parte a împrumuturilor reprezintă o contribuţie la **romanizarea** vocabularului românesc, prin neologismele germane.

Concluziile de ordin metodologic cuprinse în capitolul 5 vizează următoarele aspecte:

1) — Distingerea consecventă a tipurilor de dialecte germane care au favorizat împrumuturile şi a cronologiei lor.

2) — Stabilirea nivelurilor afectate de influenţa germană (vocabularul şi, în mai mică măsură, fonetica, morfologia şi construcţiile sintactice).

3) — Stabilirea unor planuri diferite ale influenţei germane din punctul de vedere al **arhitecturii** limbii, al **diacroniei** şi al **modalităţilor de transmitere** a influenţei. Acestor planuri li se adaugă diferenţa stabilită în capitolul anterior între transmiterea influenţei pe cale exclusiv germană şi contribuţia germană la transmiterea pe filieră multiplă.

În cele ce urmează, dorim să facem cîteva observaţii şi precizări cu privire la capitolul al patrulea, aplicativ, al cărţii.

O primă observaţie vizează definirea ezitantă a *vocabularului specializat*. În principiu, definiţia este restrictivă. Vocabularului specializat i se atribuie — printr-o decizie mărturisit subiectivă a autoarei — numai termenii limitaţi la domenii speciale (p. 152), care n-au intrat în uzul general (p. 164). În categoria cuvintelor specializate ar putea intra astfel şi cel puţin o parte a cuvintelor cu caracter de citat, incluse de autoare în categoria cuvintelor nonregionale-nonspecializate (d. ex. *Hinterland*, utilizat în limbajul sociologiei, *Jugendstil* şi *Leitmotiv*, care aparţin metalimbajului artistic). În aceeaşi măsură ar putea fi considerat termen specializat şi *plusprodus* (calc după germ. *Mehrprodukt*), termen din economia politică. Pe de altă parte, definiţia restrictivă propusă la p. 152 şi 164 este contrazisă de numărul mare de cuvinte netehnice (nespecializate în sensul determinărilor de mai sus) extrase din *Lexiconul tehnic*: *combatere* (ca termen din agricultură şi silvicultură), *cilindru* (în chimie), *rachetă*, *mişcarea pămîntului*, *capacitate maximă* etc., toate avînd răspîndire generală sau aproape generală în limba română.

În cadrul rubricii limitărilor „stilistice" ar fi trebuit introduşi, alături de termenii „afectivi", şi termenii din limbajul cult (numiţi în stilistica germană „gehoben"); e cazul substantivului *edelvais/edelweiss*, discutat de Helga Crössmann-Osterloh numai ca **citat**. (De reţinut că, în concepţia autoarei, **citatul** reprezintă o pură determinare *formală*, care nu implică intenţia vorbitorului.)

Alte observaţii privesc situaţia particulară a unor cuvinte considerate a fi de origine germană. Adjectivele *programatic* şi *umanistic* (p. 161) nu pot fi considerate, în absenţa unei solide argumentaţii istorice, drept cuvinte intrate în română *numai* prin filieră germană, pentru că au şi corespondenţe romanice (în italiană, franceză), iar sufixul românesc *-(ist)ic* nu reproduce neapărat pe germ. *-isch*; locul lor (şi, poate, şi al altor adjective de acelaşi tip care nu figurează în exemplificările — sumare — din carte) era la categoria *influenţelor multiple*. Subst. *prelegere* (p. 159) nu mai reprezintă de mult un cuvînt regional — nonspecializat; de asemenea, forma fiind latină, iar sensul calchiat după germană, cuvîntul ar fi trebuit discutat tot în cadrul influenţelor multiple (la rubrica *germană plus o limbă*). *Scurt-circuitor* nu este calc după germ. *Kurzschliesser*, ci o formaţie după modelul fr. *court-circuiteur* (cf. *Dicţionarul tehnic poliglot* şi *Dicţionarul tehnic francez-român*). În cazul materialului din *Lexiconul tehnic*, multe probleme de natură etimologică sînt create de instabilitatea terminologiilor. Helga Crössmann-Osterloh indică, de exemplu, sintagma *dig-inel*, calc după germ. *Ringdamm*, *-deich*, căreia în franceză îi corespunde, după *Lexiconul tehnic*, *digue de ceinture*; în *Dicţionarul tehnic poliglot* întîlnim însă rom. *dig inelar* < fr. *digue annulaire*, expresie paralelă cu *dig de centură*. Aceeaşi oscilaţie se poate verifica la *filtru acustic* (presupus a proveni din germană) şi *filtru de unde* (din franceză)

În ansamblul lor, observaţiile acestea, precum şi altele similare care pot fi făcute, nu modifică decît aspectul *cantitativ* al statisticilor, nu şi pe cel *calitativ*, legat de modul de structurare a lexicului de origine germană şi de proporţiile generale stabilite.

În concluzie, *Die deutschen Einflüsse auf das Rumänische* este, în acelaşi timp, o remarcabilă sinteză critică şi un remarcabil model — deocamdată mai mult teoretic — pentru studierea influenţelor germane asupra limbii române.

Iunie 1986

VICTORIA POPOVICI
Liceul Agroindustrial Titu
Jud. Dîmboviţa

JEAN-JACQUES FURER, P. FLURIN MAISSEN, **Dicziunari romontsch-franzos (Dictionnaire romanche <sursilvan> — français).** *B,G, H, N, O, U,* V. Fundaziun Retoromana, 1984, 112 p.

Fundaţia retoromană, cunoscută de la înfiinţare prin acţiunile sale legate de propagarea limbii şi culturii romanşe (organizarea cursurilor internaţionale, editarea unor publicaţii, deschiderea unor expoziţii etc.), şi-a propus să sprijine elaborarea unor dicţionare bilingve vizînd limbi romanice de mai mare circulaţie, printre care franceza ocupă locul întîi. Primul din această serie va fi, aşadar, dicţionarul romanş (sursilvan)-francez, din care autorii au definitivat macheta discutată de noi în cele ce urmează. Actualul proiect de dicţionar trebuie salutat cu căldură de toţi cei interesaţi, ţinînd seama de faptul că idiomul sursilvan nu s-a bucurat pînă în prezent de existenţa unui dicţionar cuprinzător, cu excepţia dicţionarelor bilingve cu o componentă germană, iar acestea din urmă înregistrează, în orice caz, un stadiu lingvistic mai vechi (ultimul fiind apărut în 1962).

Fascicula menţionată în titlu se limitează la şapte litere.

În partea introductivă a machetei (p. 1—15), P. Flurin Maissen arată scopul şi utilitatea lucrării, precum şi probleme legate de gramatica şi ortografia sursilvană aplicate în dicţionar. Celălalt autor, Jean-Jacques Furer, adaugă criteriile după care s-au ales literele redactate, lista de cuvinte, izvoarele avute în vedere, ca şi alte remarci legate de tehnica elaborării : marcarea germanismelor, a variantelor formale, prezenţa frazeologiei etc.

Unul dintre principalele merite ale prezentului dicţionar constă în faptul că înregistrează — adesea pentru prima dată — un număr impresionant de termeni noi din limbajul tehnico-ştiinţific, dovedind prin aceasta că romanşa nu mai este de multă vreme o limbă de „păstori".

Dicţionarul este conceput ca o operă lexicografică de proporţii relativ mari, ţinînd seama că el va conţine cca 38000 de cuvinte, cu 2/3 mai mult decît cel mai mare dicţionar bilingv al idiomului existent pînă în prezent (cel sursilvan-german aparţinînd lui Vieli — Decurtins, 1962). Avînd în vedere discuţiile existente asupra variantei „literare" a sursilvanei, evoluţia acesteia în ultimele decenii etc., elaborarea lucrării a ridicat numeroase probleme autorilor ei.

Mai întîi, trebuia rezolvată chestiunea delimitării idiomului în contextul lingvistic eterogen al cantonului Grizon. Ca şi predecesorii, mai cu seamă R. Vieli şi G. Cahannes, autorii au inclus în dicţionar un număr important de cuvinte din regiunea Sutselva, ţinînd cont de similitudinile existente între graiurile sutsilvan şi sursilvan şi de faptul că au aparţinut iniţial aceleiaşi entităţi lingvistice.

În privinţa izvoarelor, noul dicţionar a profitat de apariţia literelor A—G din marele dicţionar romanş grizon *(Dicziunari Romontsch-Grischun)*, ca şi, mai ales de existenţa unui bogat fişier întocmit de marele animator al culturii romanşe, P. Flurin Maissen, în ultimii douăzeci de ani, precum şi de un fişier mai nou, al dicţionarului, extras din publicaţiile literare moderne *(Litteratura, Ischi, Annales, Gasetta Romontscha* etc.) şi din cele tehnico-ştiinţifice *(Nos utschals, Nossas plontas* etc.). Se înţelege că se utilizează, de asemenea, toate dicţionarele idiomului sursilvan apărute pînă în prezent.

O atenţie deosebită acordă autorii indicaţiilor gramaticale, ceea ce va face ca lucrarea să devină un preţios instrument de lucru şi pentru cei care se vor ocupa de gramatica sursilvană şi de studiile comparative cu franceza. Indicaţiile gramaticale (categoria morfologică) urmează nu numai după cuvintele-titlu, ci şi după cele franceze în care se face transpunerea semantică, lucru mai puţin uzitat în tehnica dicţionarelor bilingve. De exemplu : *blassa f* = tache *f* blanche (sur le front d'un animal) ; cicatrice *f*; endroit *m* écorcé d'un tronc. Procedeul apare şi în dicţionarele lui Vieli — Decurtins sursilvan-german (1962) şi german-sursilvan (ed. a II-a, 1975). Informaţiile gramaticale privind cea de a doua limbă sînt însă şi mai numeroase decît acolo. Astfel, la verbele neregulate sînt menţionate formele aberante : *beiber (buein,* pp *buiu)* tr = *boire (boit, buvons,* ps *bût, bûmes,* fut *boira,* subj *boive,* ppr *buvant,* pp *bu)* tr. Aceste indicaţii se repetă de fiecare dată cînd verbul francez este dat ca sinonim al unui verb romanş. Alteori apar şi observaţii de sintaxă privind franceza. La verbul *haver* se menţionează în paranteză că fr. *avoir* se foloseşte aproape la fel ca în romanşă, adăugîndu-se că participiul verbului conjugat cu *avoir* se acordă în număr şi gen dacă obiectul direct stă înaintea verbului : *las fèmnas ch'jeu hai viu* = *les femmes que j'ai vues.* Aceste menţiuni, deşi foarte utile, măresc corpul lucrării, ele găsindu-şi pentru moment justificarea în absenţa unui dicţionar francez-sursilvan.

De un real folos, mai ales pentru străini, este inserarea în dicţionar, la ordinea alfabetică, a rădăcinilor aberante (se ştie că sursilvana are un sistem complicat de alternanţe fonetice în rădăcina formelor flexionare), cu trimiterile de rigoare la forma bază.

O problemă dificilă este redarea în altă limbă a prepoziţiilor romanşe de loc. Spre deosebire de alte limbi romanice, în romanşă prepoziţiile de loc (şi de direcţie), cu rol de adverb în acelaşi timp, exprimă tridimensionalitatea : distanţa în lungime şi lăţime şi înălţimea. Pentru

acest tip de prepoziţii, autorii intenţionează să ofere o cheie de înţelegere la începutul dicţionarului, pe lîngă sumarele definiţii din cuprins.

Autorii au fost constrînşi de fapte să-şi definească poziţia şi în privinţa sistemului ortografic adoptat, dată fiind cunoscuta fluctuaţie prezentă în acest domeniu. Aplicînd, în general, sistemul lui Alexi Decurtins, autorii au intervenit cu modificări în transcrierea grupului *-kh-*, redîndu-l prin *-h-* în cuvintele internaţionale de origine greacă, unul din argumentele în sprijinul acestei soluţii fiind situaţia din limba română.

Variantele ortografice sînt inserate la ordinea alfabetică cu menţiunea *o* şi cu trimiteri şi la forma de bază (poate, în acest caz, nu mai erau necesare şi definiţiile, pentru economie de spaţiu).

Spuneam că dicţionarul înregistrează numeroase cuvinte noi, din terminologia ştiinţifică modernă. O mare parte dintre ele au pătruns în romanşă graţie bilingvismului, prin filieră germană. Avalanşa de „germanisme", unele chiar din limbajul colocvial, i-a determinat pe autori să le marcheze într-un fel. Pe lîngă germanismele propriu-zise, influenţa germană se manifestă şi în adaptarea morfologică a unor cuvinte de altă origine (impunerea unei anumite finale, de pildă). Fără a fi purişti, autorii atrag atenţia cititorului asupra acestor cuvinte, marcate printr-un *g.* (=germanism) şi purtînd alături trimiterea la corespondentele romanşe în uz. Astfel : *g.* **goli** m, *gardien* m (de but) (**portaner**) sau *g.* **half** m, demi m (**amiez**) etc.

Dar dicţionarul reflectă nu numai bogăţia de neologisme, provenite din împrumuturi, ci şi capacitatea creatoare prin forţe proprii a idiomului. Sînt inserate numeroase compuse şi derivate inexistente, de pildă, în ultimul dicţionar sursilvan-german al lui Vieli — Decurtins (1962). Enumerăm cîteva compuse ale lui *guardia* : *guardiabarrieras, guardiacatscha, guardiapesca, guardiaporta, guardiasigils.* O listă impresionantă de compuse analizabile cu elementul *bio-* : *biochemia, biochemic, biochemist, biofisica, biogenesa, biogenetic, biolog, biosfera, biosintesa, biotehnica, bioterapia, biotip, biotipologia, biotipologic, biotit, biotop.* Cu mult mai bogată este în macheta noastră lista formaţiilor cu prefixul negativ *nun-* : *nunacceptaziun, nunaccessibel, nunactiv, nunadaptau, nunademplimeni, nunadual, nunaffectau, nunagressiun, nunanflabel* etc.

Acelaşi lucru se poate spune şi în legătură cu derivarea sufixală. În dicţionarul lui J.-J. Furer şi P. Flurin Maissen sînt înregistrate numeroase derivate cu sufixe care nu apar la Vieli — Decurtins (1962) : *barschader, barscheivladad, barschera* (cf. vb. *barschar)* sau *baghegeivel, baghegiader, baghegiament* (de la verbul *baghegiar)* etc.

Regretăm însă că, datorită condiţiilor tehnice de imprimare, autorii nu au găsit o soluţie convenabilă de marcare a accentului, ca şi a literei majuscule. Sperăm că, în forma definitivă, aceste inconveniente vor fi înlăturate. De asemenea, sîntem convinşi că, în urma discutării machetei, dicţionarul va beneficia şi de alte emendări.

Fiind cunoscută specialiştilor lipsa instrumentelor de lucru referitoare la o entitate lingvistică romanică atît de interesantă ca romanşa, nu putem decît să aşteptăm cu nerăbdare apariţia integrală a „Dicţionarului romanş (sursilvan)-francez". De existenţa lui vor avea însă de profitat mai cu seamă tineretul studios şi intelectualii din Grizon şi din Elveţia romandă.

Iunie 1986

MAGDALENA POPESCU-MARIN

Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

LÁSZLÓ HADROVICS, **Ungarische Elemente im Serbokroatischen**, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1985, 592 p.

Studiul cunoscutului slavist maghiar László Hadrovics prezintă o amplă cercetare a unuia din acele atît de frecvente fenomene lingvistice legate de pătrunderea elementelor unei limbi într-o altă arie lingvistică. Trebuie să adăugăm că acolo unde este vorba de două limbi care aparţin unor grupe total diferite, cum sînt, în cazul de faţă, cea ugrofinică şi slavă, urmările sînt deosebit de interesante.

L. Hadrovics se ocupă în special de lexic, în cadrul căruia include, bineînţeles, şi cuvintele de altă origine decît cea ugrofinică, în speţă de origine latină, germană, italiană etc., pe care sîrbocroata le-ar fi dobîndit — după părerea autorului — prin intermediul limbii maghiare. Monografia începe cu o scurtă prezentare istorică, după care urmează capitolele care abordează domeniul foneticii, al morfologiei şi al formării cuvintelor, precum şi calculul lingvistic şi particularităţi de sintaxă.

Fiecare cuvînt împrumutat este susţinut printr-o documentare amplă, în special din textele kaikavieno-croate din secolul al XVI-lea, precum şi din documentele sîrbeşti, începînd cu cele din anul 1702. Autorul a acordat atenţie şi limbii secolelor al XIX-lea şi al XX-lea,

caracterizînd anumite împrumuturi maghiare care sînt indicate doar ca maghiarisme sau ca elemente strict stilistice ale unei regiuni limitrofe cu Ungaria.

L. Hadrovics este precaut în indicarea etimologiei împrumuturilor maghiare de altă proveniență decît cea ugrofinică, fiindcă, dacă din punct de vedere fonetic nu există argumente care să confirme în exclusivitate intermediul limbii maghiare, pentru un teritoriu cum este Croația, la interferența romanico-germanico-maghiară, luînd în considerare în același timp și evenimentele istorice specifice, singurul fapt pe care îl putem susține cu siguranță este că un anume termen a pătruns pe teritoriul sîrbocroat din mai multe părți, iar diverși intermediari l-au consolidat sau au îmbogățit fondul lexical al limbii receptoare, bineînțeles dacă în limba literară termenul nu a fost înlăturat de lexemul slav.

L. Hadrovics a atins și problema hidronimiei, toponimiei și onomasticii, în care, atît pe teritoriul sîrbocroat, cît și pe cel maghiar, apar uneori forme duble, ceea ce atestă legături strînse între cele două popoare, respectiv migrarea și stabilirea unor grupe de populații de origine sîrbocroată sau maghiară pe unul sau altul dintre teritoriile în discuție.

În referințele privind bibliografia, ni se pare că autorul e prea sever cu Petar Skok, pe care-l critică pentru că ar fi privit lucrurile mai mult la suprafață decît în profunzime și consideră că soluțiile sale etimologice sînt simpliste. Consider că, deși la anumite etimologii se pot găsi contraargumente, trebuie să-i recunoaștem lui P. Skok (cum de altfel îi recunoaște și L. Hadrovics) meritul de a fi adus informații deosebit de bogate și de a fi avut intuiții nu lipsite de bază științifică, de care s-au folosit și se folosesc în continuare slaviștii și romaniștii. L. Hadrovics apreciază pe K. Štrekelj, în special bogatele lui izvoare, care altfel i-ar fi fost inaccesibile.

Studiul lui L. Hadrovics este în orice caz un ajutor prețios, îndeosebi pentru specialiștii în sîrbocroată, în slovena pentru care croata kaikaviană reprezintă cea mai apropiată sursă vecină, precum și altora. Dar mai ales propunerile sale etimologice sugerează noi idei pentru cuvintele cu origine nesigură, căci Hadrovics, în enumerarea unor ipoteze deja cunoscute, a prezentat un punct de vedere riguros, iar în cazurile în care originea termenului era greu de determinat, a preferat să renunțe la soluții subiective.

Ne permitem, în continuare, să facem cîteva completări recurgînd și la limba slovenă pentru a clarifica unele probleme ale dialectului kaikavian, respectiv čakavian, privind împrumuturile maghiare care nu sînt de origine ugrofinică și pentru a justifica observațiile noastre la studiul lui L. Hadrovics.

La p. 380, 381, pentru **oblouk, ublok, obluk** ,,fereastră" din magh. *ablak* (de origine neclară) autorul citează pe M. Pleteršnik *(oblok* în slovenă dialectal ,,fereastră") și afirmă că termenul nu poate fi în nici un caz autentic slav și că în dialectele kaikavian și čakavian provine cu siguranță din maghiară.

Alături de oblok ,,fereastră" din slovenă cităm cîteva dintre cuvintele care pot fi puse în legătură cu *oblok* : 1) *oblok* și *obok* : ,,cer, orizont", ,,arc", ,,cerul gurii", ,,curbură", 2) *obok* ,,toc, ramă de fereastră, de ușă". În slovenă este posibilă încrucișarea între *oblok* și *bok* (parte laterală) și *obel* ,,rotund, rotunjit", care apare cu acest sens mai ales în legătură cu obiecte de lemn sau de piatră.

În kaikaviană, *oblok* înseamnă ,,fereastră", în general, iar în čakaviană numai ,,fereastră rotundă". În ucraineană *oblok* și *obolok* ,,fereastră", în slovacă dial. *oblak* ,,fereastră", cf. și luzaciană infer. *woblak* și *hoblak* ,,ramă a ferestrei", luzaciană super. *wobluk* ,,ramă a ferestrei".

Am putea presupune că din cuvîntul vechi slav обълъ s-a format în maghiară substantivul cu sensul inițial de ,,fereastră rotundă" și ,,rotocol de fum", trecînd apoi, probabil, cu sensul de ,,fereastră", în unele limbi slave. Dar, după opinia noastră, este probabilă și existența unui cuvînt обълокъ în slava veche ,,fereastră", care a fost împrumutat de maghiari ca *obrokь* și a devenit apoi *abrak*. Prezența cuvîntului *oblok* cu sensul de ,,fereastră" în ucraineana subcarpatică și apoi în slovenă și în dialectele apusene ale sîrbocroatei, care reprezintă zona lingvistică de trecere de la sîrbocroată la slovenă, este explicabilă prin ipoteza acceptată astăzi că teritoriul sloven și, în parte, cel sîrbocroat au fost populate de diferite triburi dialectale protoslave, printre care și de strămoși ai ucrainienilor, slovacilor și, bineînțeles, ai slavilor de sud de astăzi.

După L. Hadrovics, maghiarul **ruha** provine din slavul *rucho* (etimologie clară), dar *ruha* ar fi în kaikaviană din maghiară.

Cuvinte vechi slave neutre cu desinența *-o* (de neutru) au primit în maghiară desinența *-a*, de exemplu *szita* din *sito*. Pentru L. Hadrovics deci un cuvînt vechi slav (neutru) care are în sîrbocroată desinența *-a*, și nu *-o*, poate constitui o dovadă a faptului că acel cuvînt a intrat prin maghiară.

În slovenă deseori cuvinte vechi slave în *-o* prezintă două forme, una în *-o* (neutru) și alta în *-a* (feminin), ceea ce se explică prin contaminarea dintre forma de singular și cea de plural ; cf. *bruno* (n) și *bruna* (f), *čislo* (n) și *čisla* (f), *greblo* (n) și *greblja* (f).

Rjuha în slovenă are sensul de 1) ,,cearșaf" (ca în toate limbile slave, cu excepția rusei și ucrainienei) ; 2) ,,bucată de pămînt" ; 3) ,,bucată de stofă cu care se aduce fîn de la munte"; 4) dialectal peiorativ ,,haină" (în zona care niciodată nu a suferit influența maghiară).

În legătură cu **jaj** interjecție ,,vai de. . ." și substantiv (m) ,,necaz", ,,plîns", L. Hadrovics (p. 227) afirmă că interjecțiile în diferite limbi pot avea aceeași formă fără a fi împrumutate, dar în acest caz folosirea termenului substantivizat în textele bisericești ar demonstra un împrumut din maghiară.

Mai ales interjecția *joj* substantivată este răspîndită în întreaga arie slovenă *(ves jojgani ganil* literal : ,,tot plînsul nu l-a mișcat").

Sîntem de părere că forma substantivată a interjecției *joj* nu provine din maghiară. Însă *joj* s-a modificat în *jaj* sub influența pronunțării vocalei *o* din dialectele sîrbocroate și slovene limitrofe cu Ungaria.

Trebuie să avem în vedere și faptul că aproape toate verbele cu înțelesul de ,,a se văita", ,,a se plînge" provin din această interjecție *(jocati, jokati, jokcati, jaskati, jecati, ječati, jegati, joholati, javkati).*

L. H., p. 289, discută **kamra** cu reducerea vocalei în a doua silabă deschisă caracteristică pentru maghiară, dar și pentru slovenă și dialectul kaikavian. Cuvîntul ar putea proveni, în acest caz, direct din mediogermană (cf. *Kamer),* și nu din maghiară ; *camera* din italiană a dat în slovenă *kamera* (împrumut tîrziu).

Referitor la **figa** ,,smochină" (L.H., p. 231).

Cuvîntul vine în kaikaviană, după părerea lui L. H., din maghiară, fiindcă italiana venetă n-ar putea fi considerată o sursă, neputîndu-se stabili o legătură prin Dalmația sau Istria. Pe coasta dalmată este cunoscut numai termenul *smokva* ,,smochină". După L. H., și *figovo drevo* ,,smochin" (pom) ar fi intrat în kaikaviană prin traducerea textelor bisericești.

Figa, răspîndit în toată aria slovenă, e considerat împrumut din mediogermanul *viga* sau din italiana venetă, *figa* (posibilă etimologie dublă). Cuvîntul era deci cunoscut în Slovenia, Istria și chiar în Dalmația, unde a pătruns ușor fiindcă în aceste zone smochinul este abundent. Să ținem seamă și de faptul că *ficus* are un substrat mediteranean (cf. *feiga* — în istroromână).

Iunie 1986

VIDA RUS

GERHARD ROHLFS, **Antroponimia e Toponomastica nelle lingue neolatine. Aspetti e Problemi**, Tübingen, Gunter Narr Verlag, 1985, 186 p.

Lucrarea cuprinde 14 articole de onomastică romanică aparţinînd unuia dintre cei mai mari romanişti ai timpului nostru, care, de-a lungul întregii sale activităţi lingvistice, a acordat o atenţie deosebită studierii numelor de locuri şi de persoane. Republicarea în volum a articolelor răspunde unei necesităţi ştiinţifice evidente, întrucît acestea reprezintă cercetări de referinţă în domeniu, pe care, din cauza risipirii în reviste, acte, memorii greu accesibile, specialistul actual le poate găsi cu dificultate.

Culegerea anterioară (*Studien zur romanischen Namenkunde*, München, Bayerische Akademie der Wissenschaften, 1956), publicată din aceleaşi raţiuni cu trei decenii în urmă şi care include şi două dintre articolele cuprinse în tomul actual, a devenit şi ea deja greu accesibilă.

Autorul consideră volumul o *Miscellanea*, dar afirmaţia este adevărată numai dacă avem în vedere faptul că articolele au apărut la diferite distanţe în timp, pe parcursul ultimelor 3—4 decenii, şi că se referă la o mare diversitate de aspecte mai generale ori mai de amănunt, de toponimie ori de antroponimie, vizînd una ori mai multe limbi romanice. Dacă ţinem seama însă că ele reiau în extensiune sau în profunzime teme cardinale ale evoluţiei şi structurii numelor proprii folosite în Romania, preluînd unul de la altul şi completînd idei şi soluţii, că se bazează pe aceleaşi principii şi metode ştiinţifice, putem spune că ne aflăm în faţa unei lucrări de o unitate şi o coerenţă remarcabile, care formulează şi urmăreşte cu consecvenţă liniile fundamentale ale unei concepţii originale, coerente privind onomastica limbilor neolatine. Lucrul este cu atît mai important din punct de vedere ştiinţific, cu cît pînă în prezent nu dispunem de lucrări de sinteză nici pentru toponimia, nici pentru antroponimia romanică.

Tematic, observăm că 4 din contribuţii abordează probleme privind numele de persoane, 6 privind numele de locuri, iar 4 aspecte aflate la graniţa celor 2 categorii. Majoritatea studiilor (11) se referă la una sau mai multe limbi romanice, iar trei iau in discuţie probleme ale întregii arii neolatine.

Toate articolele au o valoare ştiinţifică apreciabilă, reprezentînd modele de analiză a numelor proprii, ca elemente specifice ale vocabularului, şi a multiplelor implicaţii teoretice şi practice, de natură lingvistică, istorică, culturală, pe care le dezvăluie cercetarea lor. Cîteva însă ni se par a prezenta un interes mai larg, inclusiv pentru specialiştii români.

Articolul cu care se deschide culegerea (p. 12—24), purtînd de fapt acelaşi titlu cu al acesteia, urmăreşte repartizarea teritorială a toponimelor formate cu sufixele *-ano*, *-ago*, *-asco*, *-ale*, *-engo*, îndeosebi în Italia, Franţa şi Peninsula Iberică, şi, pe această bază, aduce noi sugestii privind unele aspecte ale continuităţii şi colonizării. Întrucît sufixele menţionate se combină, de regulă, cu nume de persoane, apar multe situaţii cînd toponime vechi conservă antroponime dispărute ca atare. Enumerînd astfel de situaţii, articolul scoate în evidenţă legăturile strînse care există între cele două categorii de nume proprii. Într-un studiu extins (*Aspectos de toponimía española*, p. 25—55), G. Rohlfs realizează, după propria apreciere, „una iniciación al estudio científico de los topónimos de España" (p. 25). În momentul în care a fost publicat întîia dată (1951), acesta a constituit primul studiu de sinteză asupra toponimiei spaniole, iar în prezent, deşi între timp au apărut lucrări mai detaliate şi mai voluminoase, îşi găseşte utilitatea prin imaginea clară, unitară şi originală pe care o oferă asupra evoluţiei numelor de locuri din Spania, cu numeroase comparaţii şi exemplificări şi pentru Portugalia.

În articolul cu titlul *Suffixreichtum in der romanischen Einwohnernamen* (p. 92—102) sînt trecute în revistă, din punctul de vedere al originii, evoluţiei, sensului şi răspîndirii, principalele 60 de sufixe folosite în limbile romanice pentru a denumi locuitorii. Dintre acestea, 27 sînt elemente romanice (*-aceus*, *-aeus*, *-alis*, *-antes*, *-anus* etc.), iar restul de provenienţă străină sau necunoscută (*-acho*, *-aco*, *-aldus*, *-anco*, *-anós* etc.). Dacă în alte articole toponimia românească este mai puţin prezentă, în studiul despre care discutăm şi care e printre cele mai recent apărute (1968), ea îşi găseşte locul şi reflectarea adecvată (vezi : *-anus*, *-arius*, *-aş*, *-ean*, *-inţi*, *-iscus*).

O cercetare de sinteză asupra uneia din categoriile cele mai interesante de nume de locuri este prezentată sub titlul *Toponymie de double tradition* (p. 120—135). Luînd în discuţie peste 200 de perechi de toponime care denumesc, în limbi diferite, acelaşi loc, autorul stabileşte un număr de 25 de situaţii tipice privind condiţiile social-istorice şi modalităţile lingvistice care au determinat apariţia unor astfel de fenomene, cu implicaţii importante asupra cunoaşterii stadiilor mai vechi ale limbilor şi societăţilor respective. Principalele tipuri au în vedere transpunerea dintr-o limbă în alta (*Besançon—Bis anz*, *Cattenom—Kattenhofen*), corespondenţa

unor terminaţii (*-acum/ -ingen* ; *ay, -ey/ -ach* ; *-court, -ville/ -ingen* etc.), traducerea (*Abbazia—Opatijà*), fuziunea (*Linguaglossa*), evoluţia (*Adige—Etsch*) sau originea independentă (*Andermati—Orsera*), înlocuirea birocratică (*Disentis—Mustér*) a unor nume desemnînd, simultan sau consecutiv, acelaşi topic.

Celelalte contribuţii abordează probleme privind stratificarea toponimiei şi antroponimiei unor regiuni (*Sur une couche préromane dans la toponymie de Gascogne et l'Espagne du Nord*, p. 56—91 ; *Etnici greci nell'antica Magna Grecia*, p. 103—108 ; *Normaniche Gallizismen in Süditalien*, p. 136—141 ; *Études de toponymie gasconne*, p. 158—164), evoluţia sistemului antroponimic în limbile italiană şi franceză (*Typen der cognomina in mittelalterlichen Italien*, p. 150—157 ; *Un originale sistema patronimico nella grecità d'Italia*, p. 165—166 ; *Zur Kulturgeschichte der französischen Familiennamen*, p. 142—149) sau studii istorico-etimologice de amănunt (*Tre nomi geografici (Italia, Madrid, Strasbourg)*, p. 109—114 ; *I Faraglioni — Els Faraions — Les Farillons*, p. 115—119 ; *Con Al-Idrisi sulle coste del Mediterraneo (Tra Gibilterra e Malta)*, p. 167—175).

Îmbrăcînd o mare diversitate de aspecte de importanţă capitală pentru cunoaşterea originii, evoluţiei şi structurii numelor de locuri şi de persoane din limbile neolatine, în legătură cu care oferă soluţii pertinente, bazate pe principii şi metode de studiu riguroase, cu un remarcabil nivel de originalitate şi scrise într-un stil clar, sobru şi concis, cele 14 articole întrunite în culegerea pe care o prezentăm se constituie într-o contribuţie de mare valoare ştiinţifică pentru onomastica romanică, servind ca sursă şi model pentru cercetările actuale.

ION TOMA

GERD SCHLEMMER, **Die Rolle des germanischen Superstrats in der Geschichte der romanischen Sprachwissenschaft**, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 1983, 250 p.

Redactată în aceeaşi perioadă cu studiile care continuă să examineze azi influenţa superstratului germanic asupra limbilor romanice pornind de la fapte mai puţin cunoscute (G. Rohlfs, *Romanische Lehnübersetzungen aus germanischer Grundlage (Materia romana, spirito germanico)*, Bayerische Akademie der Wissenschaften. 1983) sau folosind metodologii noi (H. Guinet, *Les emprunts gallo-romans au germanique*, Paris, 1982), lucrarea lui Gerd Schlemmer, publicată ca cel de-al XII-lea volum al colecţiei „Romanistik in Geschichte und Gegenwart", îşi propune un cu totul alt obiectiv : acela de a investiga rolul pe care superstratul germanic l-a deţinut în istoria lingvisticii romanice.

Ca factor care a contribuit la modificările suferite de latinitate, „amestecul" latinei cu limbile cu care a intrat în legătură este pomenit încă de pe vremea lui Isidor de Sevilla, primul care a intuit că procesul de „corupere" a latinei înspre romanitate a putut fi datorat şi unor influenţe străine. Lucrarea urmăreşte apoi felul în care a evoluat această idee de-a lungul secolelor şi în diversele spaţii geografice, autorul oprindu-se pe scurt asupra referirilor făcute de diverşi învăţaţi francezi, italieni, spanioli, germani etc. Cuvintele lui F. Raynouard sînt revelatoare pentru punctul de vedere adoptat în perioada preistoriei romanisticii : „Le mélange de ces peuples qui renonçaient à leur idiome grossier, et adoptaient l'idiome des vaincus, par la nécessité d'entretenir les rapports religieux, civils et domestiques, ne pouvait qu'être funeste à la langue latine. La décadence fut rapide" (apud G. Schlemmer, p. 130).

Viziunea asupra contactului latinei cu limbile germanice pierde treptat nuanţa depreciativă cu care învăluia procesul de transformare a latinităţii ; se constituie ca un stimulent în scopul stabilirii unui inventar de fapte care, mai mult sau mai puţin argumentat, pot fi atribuite influenţelor germanice sau prilejuieşte chiar imaginea unui proces binefăcător, care ar fi determinat un impuls regenerator evoluţiei limbii latine.

Dacă rolul pe care contactul cu germanitatea l-a putut avea asupra transformării latinităţii a fost considerat, pînă la mijlocul primei jumătăţi a secolului al XX-lea, mai ales din perspectiva uneia sau alteia dintre limbile romanice, în lucrările lui E. Gamillscheg şi W. von Wartburg contactul latino-germanic este examinat pentru ansamblul romanităţii, ceea ce a permis nu numai evaluarea în ample sinteze a modificărilor petrecute, ci şi evidenţierea rolului pe care superstratul l-a putut avea ca factor diferenţiator al latinităţii şi pe care lucrările anterioare doar îl menţionaseră. În procesul de diversificare, influenţelor germanice li s-a atribuit în acel moment rolul de factor covîrşitor, care îl umbrea pe cel al evoluţiei divergente a latinităţii înseşi în curs de dezagregare, cît şi pe cel al substratului. Autorul expune pe larg „die Germanenthese" şi argumentele pe care romanistica le-a ridicat împotriva exclusivismului ei. Cităm, printre cele menţionate de autor, şi opinia lui G. Hilty expusă la Colocviul de dialectologie francoprovensală care a avut loc la Neuchâtel în septembrie 1969, semnificativă nu numai pentru domeniul restrîns la care se referă ; după ce se declară de acord cu E. Schüle în a nega influenţa burgundă asupra evoluţiei lui *e* deschis şi a lui *e* închis în franco-provensală,

studiind cîteva probleme de lexic, G. Hilty conchide : ,,On peut dire qu'il faut sortir les mots burgondes de l'isolement dans lequel ils vivent dans la liste de M. von Wartburg. Cela conduit à une réduction considérable de leur nombre et ce qui reste ne suffit pas pour accorder aux Burgondes une influence décisive sur la formation du francoprovençal" (*Actes* publiés par Z. Marzys avec la collaboration de F. Voillat, Neuchâtel — Genève, 1971, p. 51). În ambianța unor asemenea afirmații capătă și mai multă greutate observația lui P. Aebischer care deplînge insuficienta cunoaștere a idiomurilor de superstrat cu care romanitatea a intrat în contact și despre influența cărora se vorbește atît de mult.

La capătul acestui examen minuțios, care demonstrează că idei care păreau puse în circulație doar de lingvistica actuală s-au aflat exprimate în germene încă din lucrările învățaților epocilor precedente, Gerd Schlemmer arată că e necesară recuperarea acestor germeni pentru istoria științei romanisticii, analizarea lor în perspectiva tradiției pe care o continuă, pentru a se crea premisele unei interpretări critice a părerilor emise în legătură cu rolul superstratului germanic.

Și chiar dacă nu și-a propus, G. Schlemmer a reușit să schițeze prin lucrarea sa un bilanț al cercetărilor actuale în acest domeniu, care lasă încă liber cîmp viitoarelor investigații.

SANDA REINHEIMER-RÎPEANU

FERNANDO VENÂNCIO PEIXOTO DA FONSECA, **O Português entre as Línguas do Mundo,** Coimbra, 1985, 350 p.

Cartea pe care o prezentăm nu este numai o reeditare a lucrării mai vechi, semnată de același autor, *Noções de História da Lingua Portuguesa* (prezentată cititorilor români în ,,Revista de filologie romanică și germanică", anul V, nr. 2, 1961, p. 432—434). Pentru această idee pledează dezvoltarea amplă aproape a fiecărui capitol, dar în special al aceluia privind dialectele portugheze, actualizarea problemelor analizate prin consultarea lucrărilor recent apărute, îmbogățirea lucrării cu o bibliografie cu peste 100 de titluri, un indice analitic și numeroase hărți ilustrative.

Cartea rămîne, în ciuda noului titlu adoptat, o lucrare de istorie a limbii portugheze, studiul comparativ pe care l-ar putea sugera noua titulatură fiind mai puțin aprofundat. Cu toate acestea, se întîlnesc în lucrare indicații prețioase referitoare la limbile spaniolă, italiană, franceză și română.

Partea cea mai densă a cărții este consacrată, cum era și firesc, limbii portugheze. Sînt prezentate epocile de dezvoltare ale acesteia, insistîndu-se asupra caracteristicilor fonetice și gramaticale ale portughezei arhaice (care în concepția autorului durează din secolul al XII-lea, o dată cu formarea națiunii portugheze, și pînă în secolul al XVI-lea — dată marcată de apariția *Canțonierului General* al lui Garcia de Resende). Urmează apoi prezentarea celor mai vechi documente de limbă portugheză, însoțite de o analiză lingvistică și filologică, o prezentare diacronică a lexicului portughez și, în sfîrșit, problema dialectelor portugheze cu influența pe care acestea sau codialectele (= dialecte de graniță) o exercită asupra altor limbi.

Lucrarea apare, în totalitate, ca o reușită selectare a celor mai valoroase analize dedicate problemelor și compartimentelor limbii portugheze, supuse unei interpretări riguroase și unei metode unice de prezentare.

Expunerea faptelor merge de la problemele generale care ar putea interesa pe cei mai puțin familiarizați cu studiul limbii portugheze, și pînă la cele de amănunt, înțelegînd prin aceasta în special problemele de fonetică și morfologie a portughezei arhaice care ar putea folosi și celor inițiați deja în studiul acestei limbi.

În cea mai mare parte, lucrarea se situează pe linia Vasconcelos — Silva Neto, fiind în unele direcții tributară ideilor formulate de acești iluștri filologi. Deși autorul afirmă la p. 91 ,,. . . os crioulos de origem portuguesa são línguas novas", continuă în prezentarea sa să considere diferitele variante ale creolei portugheze ca dialecte ale acestei limbi. Or, realitatea lingvistică a depășit această fază de interpretare, consemnată de literatura de specialitate care nu-i este, de altfel, străină autorului (v. referiri la Congresul asupra situației actuale a limbii portugheze în lume, Lisabona, 1983). Portugheza a rămas, fără îndoială, pentru creola portugheză baza ei de formare sau mai precis baza romanică, structura actuală a creolei conferindu-i acesteia statut de limbă de sine stătătoare, lucru pe deplin valabil și pentru creole cu altă bază de formare (creola engleză, creola franceză etc.). Fiind o prezentare a limbii portugheze din perspectivă istorică, găsim legitimă studierea lor aici, dar cu o revizuire a statutului lor lingvistic, în sensul celor semnalate de noi mai sus.

Bogăția materialului adus în discuție, claritatea expunerii se alătură celorlalte calități ale lucrării și o recomandă pozitiv lusitanofonilor din întreaga lume.

MARIANA PLOAE HANGANU

MARÍA FERNÁNDEZ LAGUNILLA, **Aportación al estudio semántico del léxico político: el vocabulario de los republicanos**, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 1985, 302 p. (= **Romanistik in Geschichte und Gegenwart** (Rom 66), Band 18)

Lucrarea pe care o prezentăm își propune să realizeze o analiză semantică a termenilor politici ce au caracterizat limbajul partidului republican din Spania între 1868 și 1931. Abordarea acestei teme are la bază analiza semantică structurală (J. Dubois; iar dintre spanioli, Ramón Trujillo și F. Rodríguez Adrados) completată cu noi teorii semantice generativiste.

Avînd în vedere ansamblul de legături ce se stabilesc în cadrul vocabularului, autoarea face o analiză detaliată a termenilor politici cei mai reprezentativi, a relațiilor dintre ei, precum și a interdependențelor ce se stabilesc pe parcursul evoluției ideilor politice. Mai mult ca în alte domenii ale vocabularului, limbajul politic face necesară analiza termenilor în strînsă legătură cu aspecte legate de atitudinea vorbitorilor, poziția lor ideologică, de atingerea unor țeluri practice pentru care limbajul este folosit ca mijloc. În acest caz atitudinea politică este cea care determină alegerea termenului sau stabilirea noilor conotații.

Lucrarea conține un prim capitol de generalități teoretice și metodologice legate de motivarea abordării temei, principiile de stabilire ale corpusului lingvistic, precum și o prezentare a perioadei istorice și a surselor analizate.

Materialul propriu-zis al lucrării este ordonat în cîteva mari capitole dedicate analizei cîmpurilor semantice: capitolul II (p. 57—130) se referă la structura politică *(guvern, regim, sistem, putere, autoritate, stat)* și la structurile sociopolitice *(națiune, patrie, țară, popor)*; capitolul III (p. 131—195) este dedicat formelor de guvernare, sisteme, obiective politice *(monarhie, republică, democrație, absolutism, dictatură, despotism, tiranie, anarhie, liberalism, socialism, colectivism, comunism, federalism)*; capitolul IV (p. 197—235) analizează sistemul politic, componența partidului, modul de organizare în cadrul partidului *(forțe, elemente, fracțiune, facțiune)*, studiul puterii legislative, politica de alianțe *(coaliție, fuziune, federație, alianță)*, participarea cetățenilor *(libertate, egalitate, proprietate)*; capitolul V (p. 237—260) este dedicat ideii de „schimbare" în cadrul vocabularului politic *(revoluție, reformă, progres, reacțiune)*; capitolul VI (p. 261—280) are în vedere structura socială. Studiul se încheie cu un capitol de concluzii și lista lucrărilor bibliografice consultate.

Meritul principal al studiului este acela de a reuși să ordoneze un material eterogen, greu de organizat și să-l prezinte ca pe un sistem unitar, omogen. Corpusul lexical a fost ales pe baza documentelor perioadei amintite (manifeste, programe, discursuri, proclamații, articole din presă) de orientare republicană. De asemenea, s-a avut în vedere descrierea vocabularului republicanilor spanioli în contextul ideologic și lexical al celorlalte partide politice din aceeași perioadă.

Una din primele concluzii asupra studiului scoate în evidență existența unui limbaj politic exemplificat printr-un lexic specific, acumulat și format într-o primă etapă istorică (1868—1875) și fixat și definitivat în etapele istorice posterioare.

O mențiune specială merită metoda de lucru pe care a adoptat-o autoarea pentru a realiza această analiză care nu trebuia să piardă din vedere specificul vocabularului politic. Autoarea îmbină principiile structuraliste (teoria cîmpului semantic) și generativiste. În descrierile sale autoarea se sprijină pe opozițiile binare care nu rezolvă însă toate situațiile (ex.: *revolución* se opune în cadrul sistemului termenului *reacción*, dar în același timp și termenilor *evolución* și *reforma)*. De aceea analiza este completată de relațiile ce se stabilesc la nivel sintagmatic. Acestea din urmă au scos în evidență importanța contextului, a valorii expresive și a conotației în limbajul politic. Așa s-a întîmplat cu termeni ca *república*, *democracia*, *autonomía*, *federación*, care, înțeleși ca idealuri ale republicanilor, au căpătat valori afective deosebite. Aspectul afectiv se face pregnant simțit în folosirea adjectivelor, care, deși nu sînt numeroase la republicani, prezintă o mare forță expresivă, iar utilizarea perechilor de adjective reprezintă un mijloc de accentuare a expresivității mesajului. O altă trăsătură evidentă în cadrul vocabularului politic studiat o constituie inovarea lexicală (crearea de noi derivați în *-ista* și *-ismo: colectivismo, individualismo*, și a altora ca, de exemplu, *unitario, intransigente)* și îmbogățirea cu noi sensuri a termenilor tradiționali *(federación, autonomía, república, partido* apar explicați printr-o rețea de relații semantice noi).

Prezentul studiu, care reprezintă de fapt teza de doctorat a autoarei, se recomandă ca o lucrare serioasă și originală prin metoda de analiză adoptată, bogată în informații și, deci, foarte utilă pentru cei interesați de aspectul abordat.

VALERIA NEAGU

ROCÍO CARAVEDO, **Estudios sobre el español de Lima. 1. Variación contextual de la sibilante**, Pontificia Universidad Católica del Perú, Lima, 1983 [164 p.]

Autoarea studiului pornește de la ideea importanței pe care o prezintă pentru evoluția limbii spaniole și delimitarea variantei atlantice, meridionale sau andaluze, deci implicit pentru stabilirea originii și naturii variantei americane a spaniolei, cercetarea situației sibilantelor, considerînd că analiza variațiilor acestora în context fonic constituie un cadru adecvat pentru încorporarea unor fapte ce trebuie studiate în funcție de condițiile în care funcționează și comparate cu alte modele. Rocío Caravedo subliniază, în introducere, lipsa unei astfel de cercetări pentru spaniola vorbită la Lima, ca de altfel și a unor informații sistematice cu privire la această variantă.

Autoarea stabilește un corpus pe baza schemei fundamentale a PILEI *(Proyecto coordinado de la norma lingüística culta de las principales ciudades hispanohablantes)*, pe care, în urma unei analize a fiecărei variante, a ocurențelor și a distribuției acestora, îl organizează pe baza unor principii metodologice personale. La baza acestei metodologii se află teoria variației utilizată de Tracy Terrell pentru organizarea variantelor lui /s/ în spaniola din zona caraibiană. Autoarea consideră că schema descriptivă propusă de Terrell este destul de revelatoare pentru situația de ansamblu a sibilantelor în spaniola americană (aspect subliniat de însuși Terrell care, în studiile sale, a situat faptele studiate de el în cadrul mai amplu al tendințelor generale ale spaniolei). Rocío Caravedo revizuiește, însă, parțial teza slăbirii lui [s] în poziție implozivă, chestiune de o importanță majoră pentru respectiva analiză, și acordă mai multă atenție fenomenului de sonorizare.

Concluziile la care ajunge autoarea, expuse într-un capitol final, sînt deosebit de interesante. Cercetarea sa reține și sistematizează următoarele manifestări ale fonemului /s/ : retenție, slăbire, aspirare, eliziune, sonorizare, tratate mai mult ca un ansamblu de procese fonologice decît ca *unități* fonetice. Spre deosebire de Terrell, Rocío Caravedo consideră că manifestările fonemului /s/ sînt procese fonologice, relaționate între ele. (Terrell afirmă că procesul de eliziune are un caracter gramatical paralel cu relația formală de aspirare și pierdere.) Compararea rezultatelor investigației cu privire la tratamentul sibilantelor în spaniola caraibiană și în cea din Lima o determină pe Rocío Caravedo să conchidă că varianta din capitala peruană se află într-un stadiu *conservator* în raport cu varianta caraibiană.

DAN MUNTEANU

„Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia" XXVIII (ianuarius—december 1983), 1—2, 276 p.

Acest volum al publicației de la Zagreb ne atrage atenția prin caracterul unitar analitic, în ciuda structurii compozite a revistei.

Partea de studii este reprezentată de 10 articole, dintre cele mai diverse ca arie de interes, echilibrat grupate din punct de vedere tematic în trei capitole distincte. Primul este dedicat studiilor cu caracter predominant literar : ,,resuscitarea" filologică a ,,voltairianului neglijat" Stjepan Zanović, mărturiile traducătorului operei lui Nikola Šop în italiană, literatura americană postbelică și conceptul de ,,formula literature". Partea mediană a revistei, mai marcat lingvistică, investighează ariile onomasiologice dominante ale neologismelor din engleza americană a deceniului 7 (Zeljko Bujas), analizează valorile conjunctivului din *Peregrinatio Aetheriae* (Smiljka Malinar) sau propune abordări lexicografice mai funcționale prin detalierea regimului regent și combinatoriu al cuvintelor-titlu din dicționare (Josip Jernej). A treia secțiune se ocupă cu precădere de problemele traducerii în și din sîrbocroată (valorile diferitelor echivalări ale articolului italian, versiunea franceză a operei lui Miroslav Krleza și nevoia împrumutului lingvistic, verbul *to say* în dialogurile lui Hemingway și corespondenții săi în traducere). Partea de studii a revistei se încheie cu ampla bibliografie întocmită de Sanja Roič despre *Dante în literaturile iugoslave*, iar *Chronica* informează despre noile colaborări externe și premii internaționale ale membrilor asociației filologice din Zagreb.

Caracterul incitant al revistei constă așadar în primul rînd în diversitatea domeniilor de interes, dar și în diversitatea manierei de tratare (de la stricta analiză statistică, la efuziunile lirico-evocative ale articolelor-eseu), a tipului de corpus investigat (de la texte de latină tîrzie, pînă la dicționare de cuvinte apărute în anii '60), a proporțiilor articolelor (de la 9 la 55 de pagini) și a limbilor în care sînt redactate (italiană, engleză, franceză).

Ceea ce conferă unitate acestei diversități este în primul rînd raportarea constantă a problemelor studiate la structura și cerințele limbii sîrbocroate contemporane. De aici și văditul interes pentru problemele de traducere, de echivalare expresivă a structurilor slave cu cele romanice sau germanice, și deci marcatul caracter pragmatic și chiar prescriptiv al acestor studii. În consecință, în revista universitarilor de la Facultatea de Litere și Facultatea de Filozofie din Zagreb, vom întîlni nu atît ampla teoretizare, cît analiza descriptivă, bogat ilustrată prin exemplificări, comparări, studii statistice.

În ciuda policromiei sale tematice și a analitismului poate prea insistent, ,,Studia Romanica et Anglica Zagrabiensia" face dovada unei publicații de ținută, ilustrînd stadiul actual al intereselor filologice iugoslave.

OANA SĂLIȘTEANU

„Anuario de Lingüística Hispánica" I (1985), Universidad de Valladolid, 294 p.

Recenta publicație a Departamentelor de Filologie Romanică și de Istorie a limbii spaniole a Facultății de Litere și Filozofie a Universității din Valladolid — apărută sub conducerea lui Germán de Granda și César Fernández și sub patronajul unui comitet alcătuit din 13 hispaniști din mai multe țări (între care și România, reprezentată prin Marius Sala) — își propune să fie o revistă cu un profil lingvistic foarte larg. Așa cum se precizează în succinta ,,Prezentare", paginile ei sînt deschise cercetărilor bazate pe orientări metodologice diferite, referitoare atît la lingvistica teoretică (generală, sincronică și diacronică), cît și la structura, istoria sau situația actuală a limbilor romanice vorbite astăzi în Peninsula Iberică, acordîndu-se o atenție deosebită spaniolei, nu numai europene, ci și celei din Africa, Asia și, mai cu seamă, America Latină.

Numărul inaugural cuprinde 15 articole scrise de lingviști din Spania, America Latină, S.U.A., R. F. Germania și R. D. Germană — incluse în ordinea alfabetică a numelor autorilor —, pe care le prezentăm în continuare grupate tematic, de la chestiuni generale la cele cu caracter mai special.

O problemă de lingvistică teoretică, cea a normei lingvistice, este tratată de Francisco José Zamora Salamanca (Universitatea din Valladolid) în articolul *Sobre el concepto de norma lingüística* (p. 227 — 249). Autorul pornește de la constatarea că termenul de ,,normă lingvistică"

comportă un mare grad de ambiguitate, fiind folosit în contexte extrem de eterogene, ceea ce duce la necesitatea clasificării variatelor sale accepţii. Articolul prezintă mai întîi critic punctele de vedere ale autorilor care, în ultimii ani, s-au dedicat acestei probleme (K. Glory, W. Hartung, L. I. Skvorcov, A. Jedlička, R. Bartsch), iar apoi propune o modalitate de interpretare nuanţată a conceptului în discuţie, care este utilă în special pentru studiile sociolingvistice de standardizare a limbii.

În *Figura y tropo : historia de los términos y diferencias* (p. 71—93), M. a del Rosario García Arance (Universitatea din Valladolid) trasează istoria modului în care au fost concepute şi definite aceste figuri retorice generale, începînd cu perioada clasică pînă la semantica actuală, asupra căreia se insistă cu precădere.

O abordare din perspectivă generală şi comparată a unui fenomen de sintaxă romanică, cel al ,,pleonasmului pronominal" — adică al coexistenţei unui substantiv sau pronume cu funcţie de complement direct sau indirect cu un clitic coreferenţial în cadrul aceleiaşi propoziţii, fenomen analizat în spaniolă, portugheză, catalană, italiană, franceză şi română — este realizată de Adolfo Elizaincín (Universitatea din Montevideo) şi Brenda Laca (Universitatea din Tübingen), în *La duplicidad de objetos como problema del discurso* (p. 34—47).

César Fernández Alonso (Universitatea din Valladolid) se ocupă de un aspect de gramatică spaniolă îndelung dezbătut, examinînd natura de articol sau pronume a lui *lo* şi demonstrînd că este necesar să se facă distincţia între un lo_1 cu valoare de pronume şi un lo_2 care funcţionează ca articol plin neutru, fără variaţie de număr şi fără a se afla în distribuţie complementară cu *ello (Lo ¿articulo o pronombre?*, p. 115—127).

Chestiuni de lexicologie şi semantică spaniolă fac obiectul a două contribuţii : prima, *El Diccionario latino-español y el Vocabulario español-latino de Elio Antonio de Nebrija* (p. 11—21), de Isabel Acero (Universitatea din Valladolid), oferă rezultatele unei cercetări comparative a celor două opere ale lui Antonio de Nebrija, cunoscut mai cu seamă ca autor al primei gramatici spaniole şi romanice, şi mai puţin ca lexicograf ; cea de a doua, *Algunas observaciones acerca del significado de expresiones idiomáticas verbales en el español actual* (p. 213—225), de Gerd Wotjak (Universitatea Karl Marx din Leipzig), studiază expresiile idiomatice din spaniola actuală care conţin un verb cu funcţie predicativă şi care pot fi considerate omonime, prezentînd o combinaţie liberă, nu fixă, de unităţi lexicale.

Urmărind să determine în ce măsură structura discursului specific normei lingvistice de la Madrid prezintă diferenţe şi concordanţe cu norma caracteristică unor capitole hispano-americane, Juan M. Lope Blanch (Universitatea Naţională Autonomă din Mexic) analizează modul în care se organizează şi funcţionează cele mai importante unităţi morfosintactice ale limbii — pe de o parte *clausula*, pe de alta *propoziţia*, *fraza* şi *perioada*. Cercetarea se întemeiază pe compararea a cinci mostre de elocuţiune narativă specifice vorbirii madrilene cu rezultatele obţinute pentru norma din San Juan (Porto Rico), México, Santiago (Chile) şi Caracas *(La estructura del discurso en el habla de Madrid*, p. 129—142).

Celelalte 8 articole reunite în volum au în vedere spaniola în afara Peninsulei Iberice, 6 dintre ele fiind axate pe realitatea lingvistică din America Latină. Două dintre acestea sînt cercetări fonologice cu caracter istoric privitoare la spaniola argentiniană : *Problemas del cambio fonológico en el español bonaerense entre los siglos XVI y XIX* (p. 49—70), de María Beatriz Fontanella de Weinberg (Universitatea Naţională din Sud, Argentina) şi *Acerca de las sibilantes en el español de Tucumán en los siglos XVI y XVII* (p. 143—156), de Elena Malvina Rojas (Universitatea Naţională din Tucumán).

Contactul între limbi, deosebit de bine reprezentat în America Latină, dînd naştere unor fenomene de bilingvism şi interferenţe complexe între spaniolă şi limbile indigene, constituie obiectul altor două articole despre spaniola din aria andină, unde se manifestă îndeosebi bilingvismul spaniolă/ quechua : *Un testimonio del español andino en el Perú del siglo XVII* (p. 203—211), de José Luis Rivarola (Universitatea Catolică din Perú, Lima) şi *Divergencias y semejanzas entre dos áreas bilingües latinoamericanas : Sierra Peruana y Paraguay* (p. 23 —35) de Grazziella Corvalán (Universitatea Naţională din Asunción, Paraguay).

Tot în cadrul problematicii contactului între limbi, de data aceasta urmărindu-se fenomene ce decurg din raporturile limbilor creole cu spaniola din zona Caraibilor, se înscriu alte două studii : *La influencia criollo-portuguesa en el español caribeño* (p. 157—179), de William W. Megenney (Universitatea din California, Riverside), şi *El fenómeño de descriolozación del ,,habla bozal" y el lenguaje coloquial de la variante cubana del español* (p. 191—201), de Matthias Perl (Universitatea Karl Marx din Leipzig).

Pe baza datelor oferite de Atlasul lingvistic-etnografic al Columbiei (ALEC), José Joaquín Montes (Institutul Caro y Cuervo, Bogotá) reia tema aşa-numitelor ,,interfixe" hispanice, studiate amănunţit de Y. Malkiel, examinînd, pe planul sincroniei diatopice care echivalează, de fapt, cu diferite sincronii coexistente, sufixele ,,polimorfice" la care se disting două sau mai multe morfeme sufixale.

În sfîrşit, contribuţia lui Germán de Granda (Universitatea din Valladolid) se referă la limba spaniolă din Africa, deschizînd drum unei direcţii de cercetare neabordate pînă în prezent :

influența limbilor locale asupra foneticii spaniolei vorbite aici (*Fenómenos de interferencia fonética del fang sobre el español de Guinea Ecuatorial*, p. 95—114).

Prezentul număr al revistei „Anuario de Lingüística Hispánica" acordă spațiu și informării bibliografice, incluzînd două secțiuni, de „Recenzii" și „Note bibliografice", pe marginea unor lucrări recente.

Prin interesul pe care îl prezintă contribuțiile reunite în acest prim volum, ca și prin ținuta sa științifică, în general, noua revistă constituie neîndoios un succes al lingvisticii hispanice, determinîndu-și cititorii să aștepte cu îndreptățită încredere următoarele numere.

TUDORA ȘANDRU OLTEANU

„Norskrift". Arbeidsskrift for nordisk språk og litteratur, Nr. 46 (1985), Universitetet i Oslo, Institutt for nordisk språk og litteratur, 94 p.

Numărul 46 al revistei „Norskrift", editată de Institutul de limbă și literatură norvegiană al Universității din Oslo, abordează, aproape în exclusivitate, problema timpurilor verbale în limba norvegiană.

K. I. Vannebo (*Tempussystemet i norsk*, p. 1—19) întreprinde o analiză generală a sistemului temporal, sugerînd o linie teoretică pentru o analiză corectă a timpurilor verbale în norvegiană. Descrierea semantică prezentată urmează linia deschisă de Reichenbach (*Elements of Symbolic Logic*), în conformitate cu care ordinea temporală este analizată ca implicînd trei intervale de timp: timpul vorbirii (TV), timpul evenimentului (TE) și timpul de referință (TR). Autorul începe cu o scurtă discuție asupra categoriilor de timp verbal și sistem temporal. Timpul este definit ca o categorie deictică, iar sistemul temporal ca fiind rezultatul interferenței acelor expresii din limbă care, într-un fel sau altul, pot localiza o acțiune din punct de vedere temporal: verbe, adverbe, conjuncții și unele substantive. Analiza timpurilor verbale în norvegiană este efectuată ținîndu-se seama de relația dintre cele trei intervale de timp (TV, TE și TR), de raportul dintre diversele forme temporale și de contexte (lingvistic și extralingvistic). Astfel, autorul analizează timpul *presens* prin comparație cu *preteritum* și cu *futurum*; *preteritum* este analizat în opoziție cu *perfektum*. K. I. Vanneb orecurge adesea la scurte analize contrastive cu limba engleză pentru a descrie unele sensuri sau nuanțe din limba norvegiană.

În articolul următor (*Fortidsformer i norsk*, p. 20—42) același autor prezintă o analiză semantică detaliată a timpurilor verbale care exprimă stări de lucruri trecute: *preteritum, perfektum, pluskvamperfektum* și *presens*. Cadrul de analiză este cel sugerat și folosit în articolul precedent. *Preteritum* este descris în opoziție cu *presens* și apoi cu *perfektum*. Formei temporale *perfektum* i se acordă un spațiu de analiză mai larg, avînd în vedere necesitatea descrierii sale atît ca formă temporală cu statut autonom din punctul de vedere al referinței temporale, cît și strict în opoziție cu *preteritum*. K. I. Vannebo recurge la numeroase exemple pentru a-și motiva și susține analiza. De asemenea, sînt frecvente comparațiile cu limba engleză, mai cu seamă în cadrul descrierii timpurilor *perfektum* și *preteritum*, ale căror valori sînt, în multe cazuri, similare cu cele ale timpurilor *Simple Past/Continuous Past* și *Present Perfect*. *Pluskvamperfektum* este descris ca o formă temporală dependentă de context.

Cel de-al treilea articol (*Framtidsformer i norsk*, p. 43—60) aparține și el aceluiași autor. Ni se prezintă o descriere semantică a formelor verbale temporale cu ajutorul cărora pot fi exprimate, în norvegiană, stări de lucruri viitoare. Cadrul de analiză folosit este tot cel folosit în articolele anterioare. K. I. Vannebo pornește de la o discuție generală asupra existenței/absenței unui sistem temporal al formelor de exprimare a viitorului în limbă, avînd în vedere nuanța modală a acestora; el arată că, deși mai slab ca sistem față de cel al formelor temporale de trecut, există și un sistem al formelor temporale de viitor din moment ce categoria de viitor este o realitate gramaticală. Descrierea timpului *presens* ține seama și de valoarea aspectuală a verbelor, precum și de compatibilitatea/incompatibilitatea acestora cu anumite adverbe de timp. Formele de viitor care presupun un verb auxiliar (viitorul cu *skal/vil, å komme til å*) sînt analizate în diverse contexte, adesea prin comparație. Se arată că unele categorii de verbe nu sînt compatibile cu toate formele de viitor, deși există o anumită tendință în norvegiana contemporană de a generaliza folosirea viitorului cu *skal/vil*.

Urmînd linia lui McCawley (*Tense and Time Reference in English*) conform căreia verbele modale reprezintă mărci speciale de exprimare a viitorului, K. I. Vannebo analizează și structuri de tipul *må + verb la infinitiv, bør + verb la infinitiv* și *kan + verb la infinitiv*. În aceste cazuri, însă, autorul analizează, de fapt, valoarea verbului modal folosit și nu ordinea temporală exprimată de construcțiile respective. Spre exemplu, structura *må + verb la infinitiv* este descrisă ca exprimînd 'kompulsiv framtid' (viitorul de obligativitate) sau *kan + verb la infinitiv* ca exprimînd 'mulig framtid' (viitorul posibilității) sau 'permissiv framtid'(viitorul de permisiune).

Credem că aceste structuri țin de domeniul sistemului modal și nu de cel temporal al unei limbi. Mai mult, o asemenea analiză vine în contradicție cu afirmația autorului că în norvegiană există un sistem temporal de exprimare a viitorului. Construcțiile verbale pe care le discută pot, fără îndoială, exprima o stare de lucruri viitoare, dar ele nu sînt relevante pentru exprimarea ordinii temporale. Această întrepătrundere a planurilor de analiză demonstrează, credem, încă o dată, statutul discutabil (temporal și/sau modal?) al formelor verbale de viitor.

Autorul prezintă și o analiză a acestor forme verbale în cadrul propozițiilor subordonate introduse de *hvis* („dacă") și *når* („cînd"), discutînd cazurile în care anumite verbe modale nu pot apărea în asemenea propoziții.

Signe Marie Sanne *(Norsk perfektum sammenlignet med italiensk og fransk,* p. 61—81) face o analiză contrastivă a timpului *perfektum* din norvegiană cu echivalentele sale din italiană și franceză. Autoarea pornește de la descrierea semantică a timpului *perfektum* (în opoziție cu *preteritum* și *presens),* analizîndu-i diversele valori ilustrate prin numeroase exemple. Sînt discutate punctele de vedere a numeroși lingviști (K. I. Vannebo, A. Western, O. Næs, R. Pipping, O. Jespersen, Madvig) cu privire la valorile acestui timp verbal. Cadrul de analiză folosit pornește tot de la modelul oferit de Reichenbach *(lucr. cit.),* sugerîndu-se o abordare care să aibă în vedere trei axe temporale (a prezentului, a trecutului și a viitorului), spre deosebire de alte analize, ca spre exemplu cea a lui W. E. Bull *(Time, Tense and the Verb),* unde se au în vedere patru axe de orientare. Descrierea este urmată de analiza contrastivă cu limbile franceză și italiană. În cadrul acesteia se acordă însă un spațiu de discuție mult mai larg diverselor valori ale timpului *perfektum,* ținîndu-se seama, acolo unde este cazul, de nuanțele de sens dependente de registrul de limbă în care apare expresia temporală în discuție, de tipurile de adverbe, de prepoziții și de valoarea aspectuală a verbelor. În cele mai multe cazuri, după o descriere amănunțită a unei valori a timpului *perfektum,* se dă echivalentul în italiană și franceză, fără nici un comentariu asupra timpurilor verbale din aceste limbi.

Einar Bruaas *(Adverbial eller fritt predikativ? Invitt til debatt,* p. 82—94) invită cititorul la o discuție asupra unor propoziții circumstanțiale din norvegiană care pot fi interpretate și ca predicative suplimentare. Autorul pornește de la două grupe de fraze, pe care le analizează, supunîndu-le la patru teste bazate pe procedeul substituției și permutării și care permit atît descrierea structurii de suprafață, cît și a conținutului semantic al propozițiilor în discuție. Propozițiile predicative suplimentare sînt analizate prin comparație cu propozițiile atributive și cu cele circumstanțiale. Scopul analizei este de a arăta că unele subordonate circumstanțiale pot fi interpretate, în anumite contexte, ca predicative suplimentare cu referire la subiectul regentei.

Prezentul număr al revistei are meritul de a oferi, prin primele patru articole, o analiză clară și detaliată a timpurilor verbale în norvegiană. Sistemul temporal norvegian este descris într-un model de analiză care oferă atît lingvistului, cît și celui interesat de studiul acestei limbi un cadru corect și actual de descriere a timpurilor verbale. Numeroasele exemple ilustrative, precum și comparațiile cu engleza, cu franceza și italiana vin în sprijinul acestei descrieri, pe care cei interesați n-o puteau găsi în gramaticile existente.

LARISA AVRAM

„Anuario de Letras" XXIII (1985), México

Numărul pe 1985 al revistei publicate de Universidad Nacional Autónoma de México se remarcă prin ponderea deosebită pe care o au studiile din domeniul lingvisticii. Studiile și articolele sînt grupate în două mari secțiuni *(Articulos* și *Notas),* urmate de *Estudios bibliográficos, Reseñas, Resumen de revistas* și *Siglas.*

Într-un articol din domeniul istoriei lingvisticii, Emilio Carilla *(Dos tesis polémicas de Pedro Henríquez Ureña)* discută două dintre tezele susținute de Henríquez Ureña: „mexicanismul" spaniolei din scrierile lui Alarcón și teoria originii neandaluze a spaniolei americane. Aceluiași domeniu de cercetare îi aparține și contribuția lui Yakov Malkiel *(La ultima fase (1939—1969) de la labor lingüística de Ramón Menéndez Pidal),* care se ocupă de orientările și preocupările lui Menéndez Pidal după războiul civil din Spania. Y. Malkiel subliniază totodată meritele, locul și urmările operei marelui lingvist spaniol asupra hispanisticii, în general, și asupra școlii lingvistice din Spania, în special.

Un alt grup de studii îl constituie cele referitoare la diferite probleme ale contactului lingvistic și ale variantelor creole. În *Contactos hispanoafricanos: el español guineano y su importancia para la dialectología hispanoamericana,* John Lipski descrie particularitățile fonetice și fonologice, morfologice și sintactice ale spaniolei din Guineea Ecuatorială. „Las principales características del español guineano no corresponden a las que definen los dialectos acriollados,

sino que reflejan un proceso de aprendizaje limitado en comparación con las situaciones normales que imperan en la adquisición de una lengua materna". Corelînd datele obţinute prin cercetarea spaniolei din Guineea Ecuatorială cu trăsăturile spaniolei din America — considerate de origine africană —, John Lipski apreciază ca exagerate teoriile africaniste. Autorul pledează astfel pentru o investigare complexă a spaniolei din America, în cadrul căreia să se ţină seamă şi de baza dialectală a fiecărei regiuni colonizate de spanioli pe continentul american. În încheierea materialului său, autorul oferă, transcrise de pe bandă magnetică, cîteva fragmente de texte, ca „muestras del español de Malabo". Cunoscutul lingvist de la Universitatea din Valladolid, Germán de Granda, se ocupă de *Un caso de transferencia léxica intercolonial: Cuba — Fernando Poo (Bioko)*. Autorul porneşte de la situaţia generală în care cuvinte specifice unei limbi coloniale dintr-o anumită zonă trec — în condiţii social-economice, culturale şi politice determinate — în alte regiuni, pentru a se opri apoi la un anumit caz din spaţiul hispanofon: „la transferencia léxica" din spaniola caraibiană în spaniola vorbită în insula Fernando Poo (Bioko), în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. După zona dialectală americană în care apar, sînt identificaţe în spaniola din Bioko de azi mai multe categorii de termeni: „cubanisme", elemente specifice regiunii Antilelor, „americanisme" etc. William W. Megenney *(Rasgos criollos en algunos villancicos negroides de Puebla, México)* analizează şase *villancicos* — forme de poezie tradiţională — datînd din secolul al XVII-lea, care „contienen una abundancia notable de modalidades criollistas", comparabile cu trăsăturile altor limbi creole, dezvoltate pe o bază lingvistică europeană.

Pentru a determina corect gradul de penetraţie a englezei în spaniola din Republica Dominicană, Manuel Alvar *(La influencia del inglés en la República Dominicana. Valoración de una encuesta oral)* ia în consideraţie un întreg ansamblu de factori social-economici şi culturali. Nu se poate aborda problema influenţei exercitate de engleză asupra spaniolei dominicane decît — subliniază autorul — studiind diferitele „niveles de lengua y de sociedad".

Antecedentes medievales de llenar *e ilustración de* lleno *en dos romanceamientos bíblicos medievales* este un studiu — semnat de Margherita Morreale — bazat îndeosebi pe atestări din texte medievale pentru cîmpul semantic *llenar*. Articolul lui José Francisco Mendoza *(„Todo". Su empleo en el habla culta de la Ciudad de México)* reprezintă un fragment dintr-un studiu consacrat spaniolei culte din metropolele hispanofone. Autorul inventariază valorile gramaticale şi semantice pe care le are *todo* în spaniola din capitala mexicană şi expresiile în care *todo* este elementul de bază. Margarita Palacios de Sámano semnează un articol de interes mai larg *(La estructura de la cláusula en la poesía de Gorostiza)*, cu caracter interdisciplinar.

Cu un sumar variat, „Anuario de Letras" XXIII reţine însă atenţia în primul rînd prin calitatea materialelor publicate.

COMAN LUPU

„Latomus" XLIV (1985), 1—4, Bruxelles

Semnalăm contribuţiile de lingvistică şi filologie din această revistă belgiană de studii latine.

Jacqueline Dangel, *Les enjambements dans l'***Éneide***: lecture syntactique et incidences métriques* (1, p. 72—100), îşi propune să stabilească, într-o primă parte, raporturile dintre sintaxă şi metrică, în cazul ingambamentului; autoarea observă trei situaţii posibile: *enjambement compact*, cînd procedeul rupe un ansamblu sintactic unitar (adjectiv-substantiv, atribut-substantiv determinat, adverb-verb, verb-complement), *enjambement progressif*, cînd o singură unitate funcţională „progresează în etape succesive" (subordonata antepusă principalei, subordonata postpusă), *enjambement additionnel*, cînd al doilea element este perceput ca un adaos al enunţului. Într-o a doua parte examinează rezultatele metrice şi stilistice ale procedeului, raportîndu-le şi la natura enunţului (discurs, naraţiune).

M. Lejeune, *Sur les légendes monétaires des Gaulois Lixoviens* (2, p. 271—280), examinează în primul rînd posibilitatea interpretării ca dual în *-ō* a formei *uercobreto* a uneia din legende; concluzia e un *non liquet*: nu există imposibilitate fonetică a unui dual în *-o* (neînchis la *-u*), nu există nici o certitudine contextuală pentru considerarea formei în discuţie drept dual; nu există pînă acum nici o mărturie că magistratura *uercobretus* era colegială.

A. A. Lund, *Ist* **Decumates agri** *eine Textverderbnis? (Tacitus,* **Germania,** *29, 3)* (2, p. 337—350), consideră, pe baza examinării contextului mai larg şi a unor informaţii istorice provenite din alte surse, hapaxul *decumates*, interpretat în general ca un termen tehnic administrativ, drept o coruptelă pentru *desertos*; explicaţiile paleografice lipsesc şi e îndoielnic că filologii vor accepta această *lectio facilior*.

Din cadrul rubricii „Variétés et discussions" semnalăm:

L. Bessone, *Per una rilettura di Floro, I, 17(26), 7* (1, p. 165—172), respinge o conjectură a lui Saumaise (sec. al XVIII-lea), de nesusţinut din punct de vedere istoric, şi preferă semnalarea unei lacune în textul discutat.

J. C. Anscombre, A. Pierrot, *Noms d'action et performativité en latin* (2, p. 351—369). Noţiunea de performativitate a fost definită, independent, de E. Benveniste (în articolul *De la subjectivité dans le langage*, din „Journal de Psychologie" din iulie-septembrie 1958, reprodus în *Problèmes de linguistique générale* (I), Paris, 1966, p. 258—266) şi de J. L. Austin, în cartea *How to do Things with Words*, Cambridge, Harvard University Press, 1962; verbele performative sînt cele care, la persoana I a indicativului prezent, nu exprimă numai descrierea unui proces, ci, în momentul enunţării, îndeplinesc actul cuprins în verb; *promit, jur* etc. constituie actul însuşi al promisiunii sau jurămîntului. Autorii încearcă să descopere verbele performative latine şi să le includă în relaţii morfosemantice, a căror regularitate este, după afirmaţiile autorilor, „sans équivalent dans les langues indo-européennes ou non que nous connaissons" (p. 352). Astfel, se observă că sînt performative verbele ale căror participii perfecte substantivizate au, pe lîngă valoarea de nume al rezultatului acţiunii, şi pe cea de nume de acţiune (pentru *promitto*, participiul *promissum* înseamnă 'promisiune' şi, la Lucreţiu, 6, 245 „acţiunea de a promite"); cu ajutorul acestui criteriu, autorii stabilesc 14 verbe performative: *promitto, uoueo, iubeo, admoneo, praecipio, quaero, dico*, cu sensul 'a recomanda', *spondeo, permitto, paciscor, interrogo, polliceor, interdico, iuro.*

P. A. Perotti, *Les mots latins désignant les douzaines et les centaines et le nombre mille* (3, p. 603—608), încearcă să explice unele detalii obscure ale formării numeralelor cardinale menţionate în titlu (*d* din *quadraginta* faţă de *t* din *quattuor*, de exemplu); lat. *mille* este pus în legătură cu gr. μυρίοι '10.000'; nici sensul, nici forma nu îndreptăţesc însă această apropiere.

A. W. J. Holeman, **Lupus, Lupercalia, lupa** (3, p. 609—614), sugerează apropierea celor trei cuvinte din titlu de etruscul *lupu*, din sfera religioasă, dar cu sens neprecizat.

P. Hamblenne, *Une interprétation de* **decoxit** *(Flor.,* **praef.**, *8)* (3, p. 623—626), traduce pe baza contextului şi a numeroase analogii, pasajul [*populus Romanus*] *inertia Caesarum quasi consenuit atque d e c o x i t* prin „à cause de la carence des Césars, (le peuple romain) vieillit, pour ainsi dire, et s e r i d a".

A. M. Lewis, *Aratus*, **Phaenomena** *443—49*: *Sound and Meaning in a Greek Model and its Translations* (4, p. 805—810), arată că cei trei traducători ai lui Aratos (Cicero, Germanicus şi Avienus) au încercat să transpună în latineşte aliteraţiile originalului grec.

Fiecare fasciculă se încheie cu o bogată rubrică de recenzii şi de note bibliografice.

SEBASTIANA POPESCU-FISCHER

AL XVIII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE LINGVISTICĂ ȘI FILOLOGIE ROMANICĂ

(Trier, 19—24 mai 1986)

Seria congreselor internaționale de lingvistică și filologie ro[illegible] organizate periodic începînd din 1928 — mai întîi la intervale de doi ani, apoi la cîte trei ; [illegible] un timp la lingvistică, dar anexîndu-și din 1959 și filologia — a continuat anul acesta cu [illegible]-lea congres, care a avut loc la Trier, în R. F. Germania, fiind primul congres de ace[illegible] desfășurat într-o țară neromanică (cele mai multe s-au ținut în țări europene din perimetrul Romaniei vechi : Belgia, Elveția, Franța, Italia, Portugalia, România, Spania, iar două în țări cuprinse în așa-numita Romania nova : Canada și Brazilia). Faptul a fost justificat în două moduri : în ce privește țara gazdă, el constituie o recunoaștere a meritelor ei de a fi fost țara de origine a romanisticii ca știință și de a cultiva constant această disciplină ; în ce privește anume orașul Trier = Augusta Treverorum, veche capitală a Imperiului Roman de Apus, acceptarea lui denotă considerația acordată teritoriilor din Romania submersa sau — cu alt termen — perdita. Dacă e nevoie însă de o „justificare" pentru depășirea limitelor convenite pînă acum ale ariei locurilor de întrunire periodică a cercetătorilor din domeniul romanisticii, răspunsul nu ar trebui căutat în semnificații de caracter special, cum sînt cele invocate mai sus, ci în una mult mai generală, pe care o văd în interesul universal pentru studiul limbilor și culturilor romanice, ca moștenitoare directe ale limbii și culturii latine. Participarea la congres a circa 800 de cercetători și studenți din 34 de țări, între care peste 20 neromanice — din toate continentele —, dovedește cu prisosință extensiunea actuală a acestui interes, pentru a nu mai vorbi de tradiția preocupărilor de lingvistică sau/ și filologie romanică în țări ca Austria, Danemarca, Marea Britanie, Statele Unite ale Americii sau Suedia.

Congresul de la Trier a constituit o premieră și din punct de vedere organizatoric întrucît, cu excepția ședințelor festive de deschidere și de închidere, a fost lipsit de ședințe plenare ; rolul tradiționalelor rapoarte din asemenea ședințe a fost preluat de mesele rotunde — cu cîte trei pînă la șapte vorbitori — programate în cadrul celor 16 secții tematice ale congresului, generalizîndu-se astfel un procedeu introdus la congresul de la Napoli din 1974 (la care însă cele cîteva mese rotunde au alternat cu un număr mic de ședințe plenare cu cîte două rapoarte pentru aceeași temă).

Modul de organizare a secțiilor — cu președinți și consilieri care au asigurat o conducere permanentă și oarecum autonomă și care au prezentat, de altfel, dări de seamă finale incluse în raportul general al secretarului congresului (prof. Dieter Kremer) — arată că ele au fost gîndite ca un fel de minicongrese specializate și destinate a avea un public mai mult sau mai puțin statornic, ceea ce nu s-a realizat decît la unele secții. De aici și deosebirea dintre secții în ce privește numărul, concepția și programarea meselor rotunde : față de zece secții cu cîte o singură masă rotundă, chiar în cazul unor secții cu un număr mare de comunicări (II, III, VI), cinci secții au avut cîte două (IV, V, VII, X, XVI), iar secția I a avut trei mese rotunde, în contrast cu numărul mic de comunicări din afara acestora ; cele mai multe mese rotunde au fost concepute ca prezentări ale stadiului actual al unui domeniu de cercetare, dar nu au lipsit nici cele cu o tematică mai restrînsă ; în sfîrșit, în timp ce la majoritatea secțiilor activitatea a început cu o masă rotundă, iar atunci cînd au fost două mese rotunde acestea au încadrat activitatea secțiilor respective, deschizînd-o și încheind-o (de exemplu, IV, VII, X), la altele ele au fost masate fie la început (cele trei mese rotunde de la I), fie la sfîrșit (cele două mese rotunde de la V). Între diferitele secții au existat deosebiri și în privința numărului de comunicări (variabil între 8 și 70 !) și a regimului acordat unora dintre ele : deși circularele difuzate prevedeau cîte o jumătate de oră pentru o comunicare și discuțiile aferente, la unele secții (I, IV și XIV) s-au făcut excepții pentru comunicări cărora li s-a acordat cîte o oră sau chiar o oră și jumătate ; cel puțin comunicarea profesorului Harri Meier, prezentată în secția a XIV-a, a căpătat astfel — și prin tema de interes mai larg, și prin asistența bogată — caracterul unui raport de ședință cvasiplenară.

Dintre cele 16 secții ale congresului, primele opt au ilustrat prima — și cea mai veche — componentă a obiectului său : lingvistica (romanică, desigur, dar adesea cu implicații teoretice, nu numai la secția — a IV-a — a cărei denumire prevedea acest lucru).

Secţia I, intitulată *Romania submersa* (preşedinte : Max Pfister), a avut cele mai multe mese rotunde — trei — : 1) *Romania de pe Mosela la începutul evului mediu*, 2) *Romanitatea balcanică* — în care a fost inclusă, în mod ciudat, şi romanitatea panonică — şi 3) *Romania din Alpii centrali şi orientali — Raetia Prima şi Raetia Secunda*. Comunicările, puţin numeroase (10), s-au referit şi la zone ca Africa de nord, insulele britanice, Tirolul şi altele.

A II-a secţie, *Romania nova* (preşedinte : Willy Bal), a discutat într-o masă rotundă *Expansiunea limbilor romanice în lume*. Comunicările au fost relativ numeroase (aproape 30) şi s-au ocupat în special de limbile creole cu bază romanică şi de diverse aspecte ale francofoniei, mai puţin de spaniola americană.

Secţia a III-a (responsabili : Robert Martin, Georg Bossong, Bernard Pottier şi Marc Wilmet ; de remarcat conducerea colectivă), care a avut ca domeniu *Lingvistica teoretică şi lingvistica sincronică*, a dezbătut în unica masă rotundă următoarea problemă : *Luînd ca exemplu studiile romanice de sintaxă şi de semantică, ce înseamnă „a explica" în lingvistica sincronică?* ; vioaie şi instructive, completîndu-se în mod fericit una pe alta, intervenţiile şi-au limitat exemplificările la limba franceză (coordonarea, topica unor determinante, întrebuinţarea modurilor după unele conjuncţii sau verbe, construcţii aparent sinonime). La această secţie s-a prezentat cel mai mare număr de comunicări (70), ceea ce a impus divizarea în două a secţiei în două zile. Au predominat preocupările de sintaxă şi de semantică, fără a lipsi unele de formare a cuvintelor şi de morfologie.

Secţia de *Lingvistică pragmatică şi sociolingvistică* (IV ; preşedintă : Brigitte Schlieben-Lange) a avut două mese rotunde : 1) *Limbile romanice — teren exemplar pentru dezvoltarea sociolingvisticii şi a pragmaticii* şi 2) *Cazuri actuale de conflict*. Comunicările au fost peste 30 şi au discutat în special probleme ale variaţiei lingvistice, ale actelor de vorbire şi ale normării ; remarcabilă a fost aici pasiunea cu care unele comunicări sau intervenţii la discuţii au susţinut statutul de limbă al unor idiomuri romanice cum sînt corsicana sau galiciana (gallego).

La secţia a V-a, *Gramatica istorică şi istoria limbii* (preşedinte : Alberto Varvaro), au existat tot două mese rotunde : 1) *Lingvistica istorică şi istoria limbii* şi 2) *Metode şi rezultate în lingvistica istorică (pe marginea comunicărilor făcute la congres)*. Comunicările au fost şi aici peste 30, predominînd cele de lingvistică istorică. Masa rotundă finală a regretat numărul mic al comunicărilor de istorie a limbii şi tendinţa, mai generală, de neglijare a realităţii extralingvistice, subliniind utilitatea cercetărilor interdisciplinare pentru studiul diacronic al limbii ; s-a remarcat de asemenea atît comparativismul redus, cît şi absenţa sectorului cronologic care este de cea mai mare importanţă pentru clarificarea „originilor" (formării) limbilor romanice : anii 501—1000.

Secţia a VI-a, *Lexicologie* şi *lexicografie* (preşedinte : Franz Josef Hausmann), a analizat critic, la singura ei masă rotundă, *Punctele negre din lexicografia limbilor romanice*. În cele 45 de comunicări mai bine reprezentată a fost lexicografia, cu specială atenţie acordată dicţionarelor bilingve ; comunicările de lexicologie nu au tratat numai probleme de semantică, etimologie sau onomasiologie, ci au inclus şi preocupări de formare a cuvintelor şi de frazeologie.

Secţia de *Onomastică* (VII ; preşedinte : Palle Spore) — prezentată în mod inexplicabil ca o inovaţie, deşi cel puţin la congresul de la Bucureşti (1968) a existat o secţie cu acest obiect — a avut o primă masă rotundă intitulată *Onomastica romanică, onomastica şi dialectologia, onomastica şi sociolingvistica* şi alta, finală, *Rezultate şi perspective*. Comunicările, nu prea numeroase (17), au discutat atît onomastica în sine, cît şi relaţiile dintre ea şi frazeologie sau derivare.

Tradiţionala secţie de *Dialectologie şi geografie lingvistică* (VIII ; preşedinte : Ernest Schüle) a fost bine reprezentată ca număr de comunicări (40) şi de asistenţi, dar rămăsese fără nici o masă rotundă organizată, întrucît fusese avută în vedere una despre *Atlasul limbilor Europei*, iar cei care urmau să o susţină lipseau, avînd la aceeaşi dată o întîlnire de lucru a comitetului acestui atlas ; dorinţa participanţilor a făcut ca o asemenea masă rotundă, nepregătită în mod special, să aibă totuşi loc, ea fiind simţită ca o necesitate obiectivă în urma discuţiilor de la diverse comunicări. Comunicările, variate şi de obicei concrete, au tratat nu numai probleme de dialectologie sincronică, ci şi unele de dialectologie istorică şi concordanţe între limbi romanice diferite, precum şi raportul dintre dialectologie şi etnografie ; deşi au îmbrăţişat toate compartimentele limbii, o menţiune aparte trebuie făcută pentru fonetică, a cărei prezenţă la congres a fost marcată cel mai mult la această secţie (un sfert din numărul total de comunicări de aici).

Cele cîteva secţii nelingvistice — referitoare la filologie sau la literatură — : IX *Critica textuală şi editarea textelor* (preşedinte : Willem Noomen), X *Genuri literare* (preşedinte : Pierre Bec), XI *Literaturi ale evului mediu* (preşedintă : Madeleine Tyssens) sau numai tangenţial lingvistice : XII *Tendinţe noi ale analizei literare şi stilistice* (preşedinte : Cesare Segre) şi XIII *Texte nonliterare* (preşedinte : Arrigo Castellani) au avut, în general, un număr mic de comunicări — cu excepţia secţiei a XI-a (18), acestea au fost abia între 8 şi 13 —, poate şi din cauza fărîmiţării şi suprapunerii domeniilor. Dintre mesele rotunde de la aceste secţii un interes lin-

gvistic, chiar predominant, prezintă masa rotundă de la secţia a XIII-a, a cărei temă a fost *Probleme privind noţiunea de scripta şi probleme privind raportul dintre grafeme şi foneme.*

Ultimele trei secţii au vizat, cel puţin prin titlu, ambele domenii mari ale congresului: lingvistica şi filologia romanică.

La secţia a XIV-a, *Istoria lingvisticii şi a filologiei romanice* (preşedinte: Hans Helmut Christmann), s-a ţinut o masă rotundă cu acelaşi titlu general, în care s-a relevat dezvoltarea explozivă şi înnoirea metodologică a cercetărilor de istorie a lingvisticii în ultimii 15 ani, discutîndu-se unele aspecte care interesează istoria lingvisticii de orice fel (raportul dintre istoria lingvisticii şi istoria ideilor, a culturii; competenţa lingviştilor de a face istoriografia propriei discipline; sursele sociolingvisticii) şi altele referitoare exclusiv la istoria lingvisticii romanice (justeţea distincţiei dintre aşa-numita perioadă de preistorie şi cea de istorie propriu-zisă a acestei discipline). Comunicările au fost relativ numeroase (22), tratînd cu precădere capitole de istorie a lingvisticii — romanice —, organizate fie pe anumite personalităţi sau chiar opere, fie pe anumite epoci sau ţări, fie, în sfîrşit, pe anumite probleme (de exemplu: clasificarea limbilor romanice). Între ele s-a distins comunicarea lui Harri Meier (încadrabilă în ultima categorie) despre *Etapele etimologiei romanice*, care a fost, după cum am mai spus, un fel de raport general; concluziile acestei interesante expuneri au subliniat importanţa cercetărilor de formare a cuvintelor — mai ales a celor referitoare la procedee vechi — şi ideea că etimologia unui cuvînt ar trebui să fie etimologia familiei lui.

Secţia a XV-a, cu o denumire ieşită din comun prin subtitlurile cu note de problematizare promiţătoare: *Filologia romanică şi limbile romanice; analiza conştiinţei de sine (prise de conscience) sau: de ce să se facă filologie?* (preşedinte: Gilles Roques), a fost slab reprezentată, cu un set mic de comunicări (8) şi cu o masă rotundă prea puţin consistentă (ar fi trebuit să fie *Discuţie şi sinteză*, dar a fost numai o discuţie improvizată asupra reluării circulare a unor definiţii sau exemple în dicţionare sau gramatici generale şi în ediţiile de texte).

Ultima secţie, *Lucrări în curs* (XVI; preşedinte: Gerold Hilty), cu caracter predominant informativ, a folosit pentru cele două mese rotunde termenul de „şedinţe generale"; ele au avut ca temă 1) *Situaţia lucrărilor la cîteva mari proiecte lexicografice* şi 2) *Panorama cercetărilor prioritare finanţate de organismele naţionale.* Comunicările, relativ numeroase (23), au fost eterogene, prezentînd fie structura unor mari lucrări colective (dicţionare, atlase, anchete de diverse feluri) sau activitatea unor instituţii de profil, fie capitole din lucrări individuale mai mari. Şi aici cercetările de lingvistică au ocupat locul central. Acestei secţii i-a fost subordonată aşa-numita *Bursă de informaţii*, care a constat într-un fel de expoziţie permanentă cu prezentări scrise şi mostre ale lucrărilor în curs de elaborare şi într-o şedinţă finală de întrebări şi răspunsuri date de autori celor interesaţi.

În ce priveşte informarea congresiştilor asupra lucrărilor apărute sau în curs de apariţie, ea a fost asigurată, pe de o parte, de un *Tîrg de carte* — expoziţie cu vînzare a publicaţiilor din domeniul romanic ale multor edituri internaţionale şi naţionale (în special vest-germane şi franceze), cu o seducătoare publicitate —, iar, pe de alta, de expoziţii cu publicaţii ale congresiştilor şi ale unor instituţii.

Din sumara prezentare a bogatului program ştiinţific al congresului se poate deduce dificultatea alegerii între minimum 6 şi maximum 14 şedinţe paralele, cîte au existat în cele patru zile de lucrări efective (ziua de luni a fost consacrată numai deschiderii festive, iar cea de joi unei excursii). Valoarea congresului va putea fi apreciată în reală cunoştinţă de cauză numai la apariţia *Actelor*, anunţate pentru 1987—1988 (în 6 volume). Pînă atunci, volumul de rezumate (336 p.) distribuit congresiştilor la începerea lucrărilor oferă o imagine incompletă nu atît prin absenţa întîmplătoare a rezumatelor unor comunicări din cele circa 380 programate, cît şi prin faptul că, din principiu se pare, el nu cuprinde decît cu totul excepţional (vezi G. Bossong, W. Dahmen, J. Herman, K. Koerner), uneori nici măcar cu indicarea titlului, participările — peste 100 — de la cele 22 de mese rotunde programate, adică tocmai contribuţiile de interes teoretic şi metodologic mai larg, a căror prezentare rezumativă ar fi putut stimula mai multe intervenţii competente la discuţii; acest regim diferenţiat acordat meselor rotunde — sau/şi rapoartelor din şedinţele plenare, cînd era cazul — în privinţa nedivulgării lor prin rezumate anterioare expunerii orale repetă, din păcate, un procedeu folosit, şi criticat, şi cu prilejul altor congrese.

Ceea ce se poate observa totuşi de pe acum — şi a fost subliniat în unele concluzii — este, ca o latură pozitivă, varietatea preocupărilor (domenii, teme, idiomuri, metode), iar, ca un element negativ, numărul relativ mic de cercetări care să îmbrăţişeze toate limbile romanice sau măcar mai mult de două dintre ele.

Din ţara noastră au participat la congres şapte cercetători, care au ţinut comunicări în diverse secţii, în toate aceste comunicări problemele limbii române ocupînd un loc de frunte: acad. Al. Rosetti, *Observaţii asupra interpretării felului în care graiurile sînt reprezentate în scris* (IX); Mioara Avram, *Româna veche şi celelalte limbi romanice* (I); Ligia Florea, *Abordare con-*

trastivă a subjonctivului în perspectiva guillaumiană — domeniul franco-român (III); Ileana Oancea, *Convergențe stilistice romanice în literatura română veche* (XII); Marius Sala, *Semantica elementelor panromanice conservate din latină* (V); Dorin Uriţescu, *Despre cîteva forme dialectale în latina populară dunăreană* (V); Ioana Vintilă-Rădulescu, *Cuvintele „panromanice cu excepția românei" sînt într-adevăr așa?* (I). În program și în volumul de rezumate figurează încă patru comunicări și o intervenție la o masă rotundă cu autori români. Participanții români la congres au luat cuvîntul și la discuțiile pe marginea unor comunicări sau la mese rotunde (I^2, VI), menționînd îndeosebi unele contribuții românești în problemele aduse în dezbatere.

Imaginea prezențelor românești la congres se întregește cu faptul că acad. Iorgu Iordan și acad. Al. Rosetti sînt amintiți și omagiați în broșura-program (p. 67) ca fiind, alături de Gerhard Rohlfs, singurii membri ai Societății de Lingvistică Romanică de la constituire (1924) pînă astăzi, precum și cu acela că, la deschiderea festivă a congresului, a fost salutată nu numai participarea directă a acad. Al. Rosetti, ci și participarea indirectă a acad. Iorgu Iordan (președinte de onoare al societății) printr-o emoționantă scrisoare, din care prof. Max Pfister (vicepreședinte al societății, ales ulterior președinte) a reprodus, cu vădită plăcere, formula *Corpore absum, animo adsum*. Adunarea generală a Societății de Lingvistică Romanică a ales în biroul societății, în calitate de consilier, pe Sanda Reinheimer-Rîpeanu, secretara Societății Române de Lingvistică Romanică.

Pe de altă parte, se cuvine să fie menționată prezența limbii române ca obiect de studiu în afara comunicărilor cu autori români. Pot fi citate în acest sens — uneori numai pe baza rezumatelor— în primul rînd raportul lui Johannes Kramer (R.F.G.) la masa rotundă consacrată romanității balcanice și următoarele comunicări referitoare direct la română: Petar Atanasov (Iugoslavia), *Concordanțe lingvistice între română și iberoromanică;* Klaus Bochmann R.D.G.), *Tipuri de texte și transparența actelor de vorbire în textele revoluțiilor românești de la 1821 și 1848*; Bruno Mazzoni (Italia), *Variante genetice și variante evolutive în opera poetică a lui Tudor Arghezi;* Giuseppe Piccillo (Italia), *Un glosar trilingv grec-aromân-albanez de la Muntele Athos: probleme de paternitate și de datare*. Limba română a furnizat însă material și pentru alte comunicări, cu conținut comparativ sau/și teoretic: Teresa Ferro (Italia), *Lexicul latinesc al limbii albaneze: probleme semantice;* Bernard Rochet (Canada), *Denumirile pentru „soție" în limbile romanice: o anchetă sociolingvistică;* Eugeen Roegiest (Belgia), *Problema obiectelor duble și lingvistica contemporană;* Wolfgang Schweickard (R.F.G.), *Tratamentul formațiilor deonomastice în lexicografia franceză;* Thomas Stolz (R.F.G.), *Rolul diatezei pasive în tipologia sintactică;* Bärbel Techtmeier (R.D.G.), *Acte de vorbire metacomunicative — indicatoare ale normelor de conversație;* Harald Thun (R.F.G.), *Que zis expletiv în gasconă și în alte limbi romanice.*

Programul științific al congresului a fost completat de un program cultural deosebit de inspirat alcătuit din diverse manifestări artistice de expresie romanică: recitaluri ale unor cîntăreți ca franco-canadianul Gilles Vigneault, camerunezul Francis Bebey și romanșul Linard Bardill; spectacole de teatru italienesc (o commedia dell'arte, „Scaramuccia", interpretată de o trupă din Veneția) și francez („Visele" de Kafka, în interpretarea Teatrului de la Tempête Cartoucherie din Vincennes); un concert de muzică de cameră (Trio Kandinsky din Canada) și un mare concert cu „Vespro della Beata Vergine" de Claudio Monteverdi, în cadrul unic al magnificei Aula Palatina (Basilica), construită de Constantin cel Mare în secolul al IV-lea; o „fiesta española" (un spectacol flamenco) cu trupa de dans condusă de Rosa Montes și Alberto Alarcón. Am regretat absența unor mesageri ai artei românești în această parte a programului, ca și absența editurilor românești la expozițiile de cărți.

Excursia pe Rin în porțiunea sa „eroică" sau „romantică", de la Boppard la Bingen, între care se găsește și celebra stîncă a legendarei Lorelei, a constituit nu numai un prilej de cunoaștere a frumuseților țării gazdă, ci și unul de cunoaștere și împrietenire a congresiștilor în atmosfera degajată, de vacanță, de pe elegantul vapor „Theodor Heuss". Vizitarea orașului Trier însuși, care prezintă o atracție turistică aparte prin datele sale naturale și istorice, ne-a oferit prilejuri similare; impresionantele urme romane și amabilitatea organizatorilor (Bernhard König, Dieter Kremer și Hans-Josef Niederehe) au alcătuit un cadru excelent de desfășurare a congresului de lingvistică și filologie romanică.

Iunie 1986

MIOARA AVRAM
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

NARATIV ȘI POETIC

(București, 12—17 mai 1986)

Lucrările seminarului *Narativ și poetic*, desfășurate la Institutul de Lingvistică din București în perioada 12—17 mai 1986 și conduse de acad. I. Coteanu, au reunit specialiști în lingvistică, semiotică, poetică, filozofie a limbajului și teorie literară din București, Timișoara și Cluj-Napoca, ce și-au propus ca, prin comunicări și intervenții, să abordeze, din diverse unghiuri de vedere, problema asemănărilor și diferențelor dintre textul de tip narativ și cel de tip poetic, pe de o parte, și dintre narativ și liric ca modalități de expresie ale discursului literar-artistic, pe de altă parte.

Astfel, în comunicarea care a inaugurat desfășurarea seminarului, acad. I. Coteanu arăta că teoretizarea diferențelor între narativ și liric trebuie să pornească de la tehnicile de desfășurare a discursului; ne putem elibera de o teorie a genurilor încercînd să stabilim regulile de transformare de gradul I (de la lumea contingentă la lumea prezentată în discurs) și pe cele de gradul al II-lea (care determină specificul acesteia din urmă). În opinia vorbitorului, diferența dintre narativ și liric este o diferență de proiecție a lumii — după cum au subliniat în comunicările lor și o serie de alți participanți (Anca Măgureanu, Carmen Apostolescu, Mariana Neț) — și depinde de natura predicației și de dezvoltarea ei; așa, de exemplu, a arătat în continuare acad. I. Coteanu, modificarea predicației este o condiție a trecerii de la narativ la liric sau de la liric la narativ în interiorul oricărui discurs poetic.

Din perspectiva Roxanei Sorescu, textul narativ e dominat de relația de predicație, iar textul de tip liric — de cea de calificare; textul liric asumă un *eu* emițător și e receptat intuitiv, în timp ce textul narativ e receptat prin apelul la un silogism. Liricul și narativul au în comun prezența unor rețele de structuri iterative pe care vorbitoarea le-a numit *mituri*.

Tot în termeni de dominanță a pus problema diferenței dintre liric și narativ Carmen Apostolescu, pentru care liricul este o dominantă la nivelul modalității de realizare a întregului text poetic, pe cînd narativul este o dominantă care caracterizează modalitatea de construire și de înlănțuire a secvențelor.

În comunicarea sa, Solomon Marcus a subliniat faptul că liricul este emoțional, hermeneutic, atemporal și, prin aceasta, mai puțin semiotizabil, narativul fiind, prin natura sa, reprezentabil, semiotizabil și secvențial. Pornind de la această distincție, vorbitorul a asimilat diferența între liric, narativ și dramatic diferenței pe care o stabilește Peirce între conceptele de *primeitate*, *secondeitate* și *terțialitate*, liricul fiind preponderent iconic, narativul — preponderent indicial, iar dramaticul — preponderent simbolic. Izomorfismul între modelele secvențiale ale discursului narativ și cele care subîntind limbajul, a arătat în continuare S. Marcus, face ca narativul să fie mai ușor pus în discurs, procesul de punere în discurs a liricului ducînd, pe de altă parte, la transformarea acestuia din continuu în discret, la secvențializarea sa într-o structură repetitivă.

Din perspectiva Marianei Neț, o diferență între cele două categorii ar putea fi aceea că în discursul narativ conectorii sînt în mod necesar verbalizați prin elemente ce explicitează o relație de predicație, pe cînd în discursul liric ei sînt verbalizabili prin elemente subiacente care doar implică devenirea; în structura de adîncime conectorilor le corespunde cîte o deixă specifică pentru fiecare tipologie textuală.

Abordînd diferența dintre narativ și liric din perspectiva actelor de limbaj, Anca Măgureanu a arătat că problema mimesisului se deplasează de la natura obiectului la tipul de act de discurs, concluzia la care a ajuns vorbitoarea fiind că liricul este o subspecie a acelui act de discurs literar ce mimează descrierea din comunicarea curentă. Conform teoriei pe care a propus-o Anca Măgureanu, diferența dintre narativ și liric trebuie să pornească de la diferența între narativ și descriptiv, văzute fie ca proprietăți ale referentului (cum face arta medievală), fie ca proprietăți ale discursului (cum sînt considerate o dată cu Renașterea), narativul și descriptivul devenind astfel modalități de constituire a unei lumi *ca lume posibilă*, alternativă celei reale.

Tot în termeni de acte de limbaj a abordat problema Anca Cosăceanu, pentru care liricul, descriptivul și narativul sînt subordonate în adîncime actului d e a r e p r e z e n t a (prin mijloace lingvistice); narativul și descriptivul — dominate unul de categoria *faire*, celălalt de categoria *état* (cf. Greimas) — se subordonează actului intermediar de a d e s c r i e, în timp ce liricul — la rîndul său, dominat de categoria *état* (caracterizată printr-o modalizare globală de tip afectiv) — se subordonează actului de a e x p r i m a. O altă diferență între cele două tipuri de discurs este aceea că discursul narativ poate fi rezumat în cadrul propriei sale categorii

(rezumatul său va fi tot un text narativ!), în timp ce „rezumatul" unui discurs liric nu va mai fi un discurs liric. Vorbitoarea a abordat de asemenea problema diferenței dintre cele două categorii în termeni de „traductibilitate" și „intraductibilitate", precizînd că textul narativ permite respectarea în limba-țintă a modelelor subiacente structurii de suprafață (căci poate fi găsit un corespondent pentru fiecare secvență în parte), textul liric avînd un caracter cvasi-intraductibil, deoarece constrîngerile acționează în traducere la nivelul modelului global.

Cauza acestui fenomen este, după părerea participanților la dezbateri, aceea că, așa cum preciza în expunesa sa Solomon Marcus, orice trecere a unei structuri infinite într-una finită antrenează intervenția unei gramatici generative, iar orice lectură generativă este circulară. La concluzii asemănătoare a ajuns Șerban Soreanu comparînd liricul și narativul în interpretarea muzicală: mișcarea sonoră implică „acțiune", care se conformează unor reguli; acestea constituie „scheletul" narativ al discursului muzical, liricul fiind efectul „stării de repaus". La rîndul său, pornind de la distincția lui Van Dijk între „discursul de eveniment" și „discursul de acțiune" (ce se deosebește de cel dintîi prin aceea că este marcată intenționalitatea unui agent uman), Rodica Zafiu a asimilat prima categorie textului dominat de liric, iar pe cea de a doua textului de tip narativ.

Mariana Neț a indus caracteristicile celor două tipuri de discurs analizînd subclasa de texte artistice denumite generic *arte poetice*, în timp ce Adrian Iliescu a pus problema narativului și liricului din perspectiva unei teorii a cunoașterii, conform căreia narațiunea este descrierea unei tranziții de situații cu scopul de a-l pune pe subiect într-un context existențial, iar „rezultatul" unei narațiuni este o „experiență" de tip liric.

O serie de vorbitori (Anca Măgureanu, Cezar Tabarcea, Mihai Pop) s-au referit, de asemenea, în comunicări și intervenții, la constrîngerile impuse de natura obiectului asupra tipului de text, obiectele fiind mai degrabă narabile sau mai degrabă descriptibile. Astfel Mihai Pop a arătat că discursul narativ își definește obiectul făcînd apel la un spațiu extratextual (convenții socioculturale etc.), în timp ce discursul dominat de liric își definește obiectul exclusiv în interiorul paradigmei textuale. Cezar Tabarcea a precizat că în discursul narativ tensiunea se instituie în planul sintagmatic (circulația discursului ca „foileton" nu face deci decît să îi sporească tensiunea), în timp ce discursul liric nu poate fi „întrerupt", comunicat în mai multe secvențe, pentru că tensiunea sa este de tip paradigmatic, iar semnificatul pe care îl construiește este un semnificat global. Comparația între narativ și liric luînd în considerare criteriul „închiderii" și al „deschiderii" a apărut și în comunicarea Smarandei Vultur, care a amintit că discursul narativ modern evită posibilitatea de a „se închide" prin tendința de o b i e c t i v a r e, iar cel dominat de liric o evită prin apelul la un *eu* emițător și cunoscător, reprezentat în text, actant care recurge în mod explicit la o serie de convenții intra- și extratextuale; această caracteristică a literaturii contemporane apropie discursul liric de discursul narativ tradițional.

La tendința de narativizare a textelor lirice și de liricizare a textelor narative s-au referit de altfel aproape toți cei ce au participat la seminar. Astfel, Anda Teodorescu a arătat că, dacă într-un text se manifestă *intenția* de convergență între narativ și liric, el este dominat de tendința de „spațializare", „spațiul" obținîndu-se în literatură fie ca un efect al ritmului, fie ca tensiune între o „limită" și tendința de a o transgresa, fie, în sfîrșit, ca o modalitate de organizare a universului reprezentat. La rîndul său, Galina Cernicova a trecut în revistă unele interferențe posibile ale „cronotopilor" în discursul narativ și în cel liric, iar Carmen Apostolescu a arătat că, într-o clasă particulară de discursuri, caracterul narativ este anulat prin folosirea unor repetiții care nu sînt simple iterații ale aceluiași element, deoarece, printr-un sistem de semnale, se atrage atenția receptorului că semnificatul din adîncime s-a modificat ca efect al ocurenței multiple a semnificantului. Paul Miclău a pornit de la dominanta prezentului ca o caracteristică esențială a liricului, precizînd că inserarea unui *jurnal* într-un text narativ tinde să îl transforme pe acesta în text liric, pentru că antrenează în discursul rezultat toate modificările de deixă specifice celei de a doua categorii. La rîndul său, Smaranda Vultur s-a referit la tendința narațiunilor moderne de a îngloba procedeele paradigmatice și analogice care, prin tradiție, erau specifice liricului și la tendința poeziilor moderne de a exploata modalitățile de exprimare a semnificației specifice textului narativ.

Printre aplicațiile și exemplificările în acest domeniu o menționăm pe cea oferită de Ștefan Stoenescu, care, pornind de la diversele variante ale formei de sonet propuse în Renaștere și de la dezvoltările acesteia în literatura engleză, s-a ocupat de caracteristicile narativului și liricului în poemul scurt. Rodica Marian a idenitficat un sistem de mărci ale narativului și ale liricului pornind de la modalități de indexare a „personajelor" în *Luceafărul* eminescian (nume proprii constante sau variabile, substantive generice, pronume exprimate sau implicite etc.).

A fost desigur luată în discuție și interferența „speciilor" apărută atît la nivelul *uzului*, cît și al *schemei* ca efect al interferenței „genurilor". Astfel acad. I. Coteanu a precizat în cadrul comunicării sale că ceea ce poartă de obicei numele generic de „roman psihologic" nu aparține întotdeauna categoriei romanului, iar Titus Priboi, reevaluînd modelul narativ de

tip Bremond din perspectiva unei teorii a sistemelor, a ajuns la concluzia că, în pofida opiniei curente, „romanul reflexiv" este dominat de o componentă reprezentativă.

Deşi prin „tezele" premergătoare seminarului participanţii nu şi-au propus în mod explicit acest lucru, cum era şi firesc, referirile la dramatic au revenit adesea în discuţie. Astfel, în teoria asupra narativului şi liricului pe care a propus-o în comunicarea sa, acad. I. Coteanu a arătat că principala caracteristică a dramaticului este verbalizarea reprezentărilor grafice şi/sau sonore (care ne amintim că erau specifice liricului), dramaticul avînd totodată neapărată nevoie de un fundal narativ (asigurat de cor, confident, prolog etc.), a cărui configuraţie determină particularităţile „regulii celor trei unităţi". În teoria Andei Teodorescu, dramaticul rezultă din combinarea „spaţiului ca ritm" cu „spaţiul ca ordine", din faptul că aduce această relaţie în suprafaţa discursului şi o transformă într-o tensiune între o „limită" impusă şi tendinţa de a o depăşi. În comunicarea Marianei Dincă, care a analizat un poem de Wallace Stevens, „efectul de dramatic" a fost considerat un rezultat al interferenţei dintre narativ şi liric. La rîndul său, Oana Sălişteanu a propus o analiză, din perspectiva retoricii clasice, a unui poem pentru copii de Marin Sorescu, în spaţiul căruia a identificat caracteristicile liricului, ale narativului şi ale dramaticului şi modalităţile lor concrete de interferare.

Abordat însă numai tangenţial în această săptămînă de dezbateri, dramaticul a rămas să fie discutat într-unul din seminariile viitoare.

Iunie 1986

MARIANA NEŢ
Institutul de Lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

IORGU IORDAN

(1888–1986)

Prin dispariţia lui Iorgu Iordan lingvistica românească şi romanică pierde pe una dintre personalităţile sale de frunte.

Născut la 29 septembrie 1888 la Tecuci, elev al lui Al. Philippide, G. Ibrăileanu şi Traian Bratu la Universitatea din Iaşi, unde îşi prezintă teza de doctorat în 1919, îşi continuă studiile la Bonn cu W. Meyer-Lübke (acolo încheagă o prietenie pe viaţă cu L. Spitzer), la Berlin cu M. L. Wagner şi la Paris cu J. Gilliéron şi A. Meillet. Profesor secundar în 1911, profesor suplinitor la catedra de limbi şi literaturi romanice a Universităţii din Iaşi în 1926, este numit profesor titular la aceeaşi catedră în 1927, după care, în 1934, la catedra de filologie română şi apoi în 1946 la Universitatea din Bucureşti. Decan la Iaşi (1938–1939) şi la Bucureşti, de două ori (1947–1950 şi 1956–1957), rector al Universităţii din Bucureşti (1957–1958), a condus în două rînduri (1949–1952 şi 1958–1970) Institutul de Lingvistică din Bucureşti. Fondator (1934) şi director al „Buletinului Institutului de Filologie română „Alexandru Philippide" de la Iaşi, redactor responsabil în diferite perioade al revistelor „Revue de Linguistique", „Studii şi cercetări lingvistice" şi „Limba română", a asigurat, în colaborare, conducerea lucrărilor la *Dicţionarul limbii române*. Ales membru corespondent al Academiei Române din 1934, membru titular în 1945, membru titular al Academiei R. P. Române în 1948, îndeplineşte funcţiile de preşedinte al Secţiei de limbă şi literatură şi de vicepreşedinte al Academiei R. P. Române. A fost de asemenea preşedinte şi apoi vicepreşedinte al Comisiei Naţionale pentru UNESCO şi ambasador al României la Moscova (1945–1947). A fost ales doctor honoris causa al unor universităţi din ţară, R. D. Germană, Franţa, Belgia, Italia, membru corespondent al unor academii din R. D. Germană, Austria, R. F. Germania, Spania, Mexic şi membru în conducerea unor societăţi internaţionale (la Societatea de Lingvistică Romanică, al cărui membru fondator era, a fost ales preşedinte de onoare).

Activitatea ştiinţifică a lui Iorgu Iordan s-a desfăşurat în special în două ramuri ale lingvisticii: a început cu cercetări asupra românei şi şi-a lărgit cîmpul investigaţiei la ansamblul Romaniei, în amîndouă ramurile amintite obţinînd rezultate deosebite.

De la începutul carierei sale ştiinţifice, Iorgu Iordan s-a interesat de limba sa maternă (primul articol, *Cum ştiu românii româneşte*, a fost publicat în 1911). Spre deosebire de marea majoritate a lingviştilor români din perioada interbelică, care făceau lingvistică istorică, Iorgu Iordan a fost adeptul lingvisticii descriptive, chiar dacă teza de doctorat, făcută sub îndrumarea lui Al. Philippide, trata o problemă de istorie a limbii române (*Diftongarea lui* **e** *şi* **o** *accentuaţi în poziţiile* **ă**, **e**, Iaşi, 1921). A fost atras de stările actuale ale limbii române încă de timpuriu, „aş

putea spune cu mult înainte de a avea veleităţi sau preocupări ştiinţifice" (*Memorii* II, p. 140), datorită faptului că a avut ceea ce numea „un simţ al limbii special, care mă făcea să trăiesc oarecum nu numai propria mea vorbire, ci şi pe a altora" (*ibidem*). Această preferinţă pentru aspectul actual al limbii a fost întărită după ce Iorgu Iordan a făcut cunoştinţă cu doctrina lui Vossler şi mai ales cu concepţia lui Spitzer („Ca lingvist, de pildă, am adoptat repede doctrina „idealistă" a lui Karl Vossler, care se ridică împotriva neogramaticilor : m-a atras concepţia lui prin osteneala de a descoperi „ideile" care se ascund în fapte, de a studia faptele de limbă nu pentru ele înseşi, ci pentru semnificaţia lor", *Memorii* II, p. 51). De remarcat faptul că Iorgu Iordan a abordat ambele aspecte ale limbii actuale, atît vorbirea familiară şi populară, cît şi limba literară. Din preocupările pentru vorbirea familiară şi populară a rezultat *Stilistica limbii române* (1944, ediţie definitivă 1975), domeniu nou în literatura română de specialitate ; din preocupările pentru al doilea aspect a rezultat *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"* (1943, ediţia a II-a 1948), carte care aduce şi ca o concepţie nouă în analiza limbii române, aşa cum rezultă şi din Introducere : „Actualitatea ne introduce în mecanismul evenimentelor, adică în istoria adevărată, vie . . . şi ne uşurează astfel înţelegerea faptelor similare din epocile anterioare" (*op. cit.*, ed. II, p. 18). Introducerea în mecanismul evenimentelor înseamnă înregistrarea „abaterilor" de la normele limbii literare care pot arăta direcţia tendinţelor de evoluţie ; de aici se ajunge la ideea de combatere a „abaterilor" neconforme cu sistemul limbii. Astfel se conturează conceptele de „abatere", „tendinţă" şi „normă" şi se ajunge la conceptul de *cultivare a limbii*, introdus de Iorgu Iordan în 1955.

Importanţa acestei concepţii, care contravine preocupărilor privind faptele de istorie ale neogramaticilor, este cu atît mai evidentă cu cît însuşi Iorgu Iordan se declară un neogramatic atunci cînd prezintă concepţia după care s-a condus. „Ţin să precizez ceea ce ştie toată lumea, şi nu numai despre mine, ci despre unanimitatea lingviştilor români de pînă la sfîrşitul ultimului război mondial, că am fost, la fel ca dînşii, neogramatic, şi iarăşi întocmai ca majoritatea lor copleşitoare, am rămas neogramatic, cu modificări înnoitoare, nici prea multe, nici prea importante şi diferite, ca dimensiuni, de la unul la altul" (*Memorii* II, p. 139). Poziţia lui Iorgu Iordan, cu cele două mari lucrări *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor"* şi *Stilistica limbii române*, ne arată o personalitate cu o concepţie originală, diferită de cea a celorlalţi lingvişti români la care influenţa neogramatică era evidentă. Elevul unor neogramaticieni necontestaţi, Al. Philippide şi W. Meyer-Lübke, în studiile despre limba română se detaşează de maeştrii săi, păstrînd de la şcoala neogramatică pozitivismul acestora, importanţa acordată discutării cît mai multor fapte.

Această detaşare este şi mai evidentă în opera fundamentală a lui Iorgu Iordan, *Introducere în studiul limbilor romanice. Evoluţia şi starea actuală a lingvisticii romanice* (1932), apărută şi într-o ediţie revăzută (1962) şi devenită cea mai răspîndită carte românească de lingvistică în lume datorită traducerilor în engleză (1937, 1971), germană (1962), spaniolă (1967), rusă (1971), portugheză (1973) şi italiană (1973). Spaţiul acordat şi simpatia cu care este prezentată doctrina lui Vossler arată şi ele preferinţa lui Iorgu Iordan pentru noutăţile care zdruncinau vechea concepţie neogramatică. În acelaşi sens pledează şi ataşamentul său faţă de geografia lingvistică şi faţă de J. Gilliéron, de care s-a simţit, mai

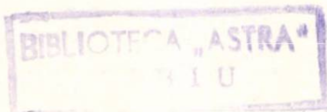
ales după stagiul la Paris, foarte apropiat. Interesul pentru cercetarea dialectelor și mai ales explicațiile oferite de geografia lingvistică, care apar în capitolul al doilea — foarte amplu — al cărții în discuție, dovedesc îndepărtarea de comparativismul și istorismul neogramaticienilor. De remarcat însă că geografia lingvistică l-a interesat pe Iorgu Iordan mai ales pentru analiza aspectelor expresive ale graiurilor (v. *Les dénominations du „crâne" d'après l'Atlas linguistique roumain (I, carte 7)*, în „Bulletin linguistique" VIII, 1940, p. 95—141), pentru că în cercetarea monografică a unui grai anumit el apelează la vechea metodă de descriere, așa cum o dovedește articolul *Grai putnean*, în „Ethnos" 1941, p. 90—117, scris la un an după cel precedent. În persoana lui Iorgu Iordan avem un caz paralel cu cel al lui L. Spitzer, prezentat în *Memorii* II, p. 40, care a depășit concepția maestrului său W. Meyer-Lübke fără să o renege vreodată. Foarte probabil a contribuit la această situație impresia deosebită pe care a făcut-o L. Spitzer asupra lui Iorgu Iordan („Pot afirma că Leo Spitzer este personalitatea cea mai complexă și mai puternică din cîte am cunoscut de-a lungul vieții mele" *Memorii* II, p. 41).

Cînd este vorba de lingvistica romanică comparată, cea de a doua ramură în care și-a desfășurat activitatea Iorgu Iordan, atașamentul său față de școala și metoda neogramatică este însă evident. Cursul de lingvistică romanică comparată, atît ca prezentare a faptelor, cît și ca explicare a fenomenelor, continuă buna tradiție a lui W. Meyer-Lübke. Abia în ultima ediție a acestui curs, scrisă în colaborare, prezentarea și explicarea faptelor este modificată. Se păstrează însă și în ultima versiune a *Introducerii în lingvistica romanică* ideea de a atrage în comparație toate idiomurile romanice, nu numai unul sau două, așa cum se practica în trecut la noi, cînd această confruntare era făcută, în cel mai bun caz (S. Pușcariu și O. Densusianu), numai pentru explicarea unor fapte românești. Ideea comparării tuturor limbilor romanice a stat și la baza unor articole consacrate mai ales faptelor de sintaxă și de stilistică romanică, domenii mai puțin cercetate de profesorul său, W. Meyer-Lübke.

Concepția și metodele analizate au fost transmise numeroșilor săi elevi de la Iași și București, mulți dintre aceștia devenind bine cunoscuți atît în țară, cît și în străinătate, fie prin operele lor, fie prin elevii pe care i-au format. Satisfacția profesorului și a omului de știință, pe care nu o ascundea în ultimii ani ai vieții, de a fi creat o școală este răsplata pentru generozitatea arătată față de cei apropiați.

Septembrie 1986

MARIUS SALA
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

alea după stagiul la Paris, foarte apropiat. Interesul pentru cercetarea dialectelor și mai ales explicațiile oferite de geografia lingvistică, care apar în capitolul al doilea — foarte amplu — al cărții în discuție, dovedesc îndepărtarea de comparativismul și istorismul neogramaticienilor. Urmărind însă că geografia lingvistică l-a interesat pe Iorgu Iordan mai ales pentru analiza aspectelor expresive ale graiurilor (v. *Les dénominations du „crâne” d'après l'Atlas linguistique roumain (I, carte 7)*, în „Bulletin linguistique” VIII, 1940, p. 85—141), pentru că în cercetarea toponimică a unui grai anumit el apelează la vechea metodă de descriere, așa cum o dovedește articolul *Graiul* [illegible], în „Ethnos” 1941, p. 96—117, scris la un an după cel precedent. În persoana lui Iorgu Iordan avem un caz paralel cu cel al lui L. Spitzer, prezentat în *Memorii* II, p. 48, care a depășit concepția maestrului său W. Meyer-Lübke fără să o renege vreodată. Foarte probabil a contribuit la această situație impresia deosebită pe care a făcut-o L. Spitzer asupra lui Iorgu Iordan („Pot afirma că Leo Spitzer este personalitatea cea mai complexă și mai puternică din cîte am cunoscut de-a lungul vieții mele”, *Memorii* II, p. 41).

Cînd este vorba de lingvistica romanică comparată, cea de-a doua ramură în care s-a desfășurat activitatea lui Iorgu Iordan, atașamentul său față de școala și metoda neogramatică este însă evident. Cursul de lingvistică romanică comparată, atît ca prezentare a faptelor, cît și ca explicare a fenomenelor, continuă buna tradiție a lui W. Meyer-Lübke. Abia în ultima ediție a acestui curs, scrisă în colaborare, prezentarea și explicarea faptelor este modificată. Se păstrează însă și în ultima versiune a *Introducerii în lingvistica romanică* ideea de a atrage în comparație toate idiomurile romanice, nu numai unul sau două, așa cum se practica în trecut la noi, cînd această confruntare era făcută, în cel mai bun caz (S. Pușcariu și O. Densusianu), numai pentru explicarea unor fapte românești. Ideea comparării tuturor limbilor romanice a stat și la baza unor articole consacrate mai ales faptelor de sintaxă și de stilistică romanică, domenii mai puțin cercetate de profesorul său W. Meyer-Lübke.

Concepția și metodele analizate au fost transmise numeroșilor săi elevi de la Iași și București, mulți dintre aceștia devenind bine cunoscuți atît în țară, cît și în străinătate, fie prin operele lor, fie prin elevii pe care i-au format. Satisfacția profesorului și a omului de știință, pe care a avut-o în ultimii ani ai vieții, de a fi creat o școală este răsplata pentru generozitatea arătată față de cei apropiați.

MARIUS SALA
Institutul de Lingvistică
București, Spiru Haret 12

Septembrie 1988

LUCRĂRI RECENT APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1986 (XXXVII)

1

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, O modalitate de aplicare a semanticii moderne în analiza de text; MARIANA NEŢ, Glose la metalimbajul textului poetic; G. I. TOHĂNEANU, Regimul prozodic al formelor verbale de imperativ; LAURENŢIA DASCĂLU, O intonaţie sud-carpatică în Ţara Oltului; MAGDALENA POPESCU-MARIN, Din istoria cuvîntului *tot*.

2

SENS ŞI DEFINIŢIE

EMANUEL VASILIU, Definiţia sensului sau definiţia obiectului?; ANCA MĂGUREANU, Sens, referent, definiţie; CARMEN APOSTOLESCU, Sensuri de gradul al doilea şi definirea lor lexicografică; ECATERINA MIHĂILĂ, Distanţa semantică şi prelucrarea automată a vocabularului; IOAN OPREA, Coordonate ale structurii definiţiei lexicografice; ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, Probleme ale definirii cuvintelor din perspectiva relaţiei dintre lexicografie şi semantică; NARCISA FORĂSCU, Sinonimia ca modalitate de definire în dicţionare; MARIANA NEŢ, O aplicaţie lexicologică posibilă a semioticii lui Ch. S. Peirce; OLGA GALAŢANU, Definiţia lexicografică a holofrazelor; ANCA COSĂCEANU, Descrierea sensului în dicţionarul de limbă: verbul; LAURA VASILIU, Derivatele sufixale: sens şi definiţie.

★

MIOARA AVRAM, Există un gerunziu trecut în limba română?; G. I. TOHĂNEANU, Sinereza şi capcanele ei.

3

MARIUS SALA, ALEXANDRA NICOLESCU, Statutul funcţional al cuvintelor şi etimologia; JANA BALACCIU-MATEI, Etimologie şi semantică structurală; MONA MUSCA, Rom. *turna* din perspectivă latino-romanică; MIOARA AVRAM, Note etimologice: 1. *tas, tasă;* 2. *neagă, neaga-rea, nagara;* MIHAI MITU, Între bibliografie şi lingvistică; ALEXANDRA MORARU, Note etimologice.

★

MARIANA NEŢ, Textul poetic — o proiecţie a gramaticii; ANDREI BANTAŞ, Noţiunea de colocabilitate şi aplicaţiile ei lexicografice; LAURENŢIA DASCĂLU, Asupra intonaţiei graiului din Bihor; LIVIU ONU, Concordanţe lingvistice în traducerile spătarului N. Milescu; JOVANKA RADIĆ, MILE TOMICI, Toponimia localităţii Strižilo din nordul Serbiei.

4

P. SWIGGERS, Fonction du langage et typologie linguistique chez Humbold; ANDREI AVRAM, Despre tratamentul consoanelor [t'] şi [d'] în împrumuturile româneşti din maghiară; MARIA TEODORESCU, Africatele prepalatale în graiurile dacoromâne. Teste de audiţie; GIUSEPPE PICCILLO, TERESA FERRO, Le postille di Matteo Bartoli all' *Etymologisches Wörterbuch der Rumanischen Sprache* di Sextil Puşcariu.

RM—ISSN—0039—405X

c. 2474 I. P. INFORMAŢIA

Lei 30